Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Teori ve Araştırmalar

Editör

Doç. Dr. Erdem Sarıkaya

gece kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı

Editör / Editor • Doç. Dr. Erdem Sarıkaya

Birinci Basım / First Edition • © Eylül 2020
ISBN • 978-625-7243-46-9

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing
Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR
Telefon / Phone: +90 312 384 80 40
web: www.gecekitapligi.com
e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Teori ve Araştırmalar

Editör

Doç. Dr. Erdem Sarıkaya

gece kitaplığı

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1
ALGILANAN HİZMET KALİTESİNİN MÜŞTERİ BAĞLILIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: KARAYOLU ULAŞIM SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA
Fatma ATIGAN 1

BÖLÜM 2
NIGHTCRAWLER FİLMİ GAZETECİLİK ÖĞRENCİLERİNE NE ANLATIR? BİR ALIMLAMA ANALİZİNİN SONUÇLARI
Göksel GÖKER & Neslihan GÖKER 25

BÖLÜM 3
FEMİNİST EPİSTEMOLOJİ(LER) VE METODOLOJİ: KISA BİR DERLEME
Mehmet Can ÇAPAR 57

BÖLÜM 4
ÖLÜM ANKSİYETESİ, VAROLUŞSAL BOŞLUK VE OTANTİKLİK
Yusuf BİLGE & Faik TAŞÇI 77

BÖLÜM 5
II. DÜNYA SAVAŞI'NDA CEPHEDE BİR KADIN ŞAİR: YULİYA DRUNİNA
Sevgi ILICA 107

BÖLÜM6
GLÜTENSİZ BESLENME İÇİN GELENEKSEL BİR ÜRÜN: TARHANA
Nurten BEYTER & Bürge KARDEŞ DELİL 129
KAYNAKÇA

BÖLÜM 7
ZİHİN, DİL VE MODÜLERLİK ÜZERİNE
Aysun KUNDURACI 145

BÖLÜM 8
ESKİ MISIR'DA PLASTİK SANATLAR VE GELİŞİMİ: HEYKEL, KABARTMA VE RESİM
Mert AĞAOĞLU 171

BÖLÜM 9
TARİHSEL SÜREÇTE TURİZM, FINDIKLI'DA TURİZM BAKIMINDAN BAZI DEĞERLENDİRMELER VE TURİZM GELİŞİMİNDE SOSYAL MEDYANIN ÖNEMİ
Ercan UYANIK & Raziye ÇAKICIOĞLU OBAN & Kürşat ARSLAN.. 183

BÖLÜM 10
ÖRGÜTSEL ÖĞRENME: ÇEŞİTLİ FAKTÖRLERİN ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRMESİ
Ali Rıza KÖKER 213

BÖLÜM 11
TÜRKİYE'NİN KRONİK SORUNU İŞSİZLİK VE İŞSİZLİĞE YÖNELİK ÇÖZÜM YOLLARI
Emek Aslı CİNEL & Nurdan VEİS 233

BÖLÜM 12
YAZILI VE ARKEOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA ROMA İMPARATORLUĞU'NUN FIRAT'IN DOĞU SINIRINDAKİ GARNİZONU: CİTHARİZON KALESİ
Sırrı TIRYAKI.....257

BÖLÜM 13
LOKASYON TEORİLERİNDEN YENİ EKONOMİK COĞRAFYA MODELLERİNE TEORİK BİR BAKIŞ
Rüya ATAKLI YAVUZ 283

BÖLÜM 14
27 MAYIS 1960 DARBESİNİN HALK POSTASI GAZETESİNE YANSIMASI
Nermin Zahide AYDIN.....313

BÖLÜM 15
KÜRESEL İLE YEREL ARASINDA FESTİVALLER
Gül ŞİMŞEK & Selcan AKKUŞ.....339

BÖLÜM 16
GİRİŞİMCİLİK YÖNELİMİ, İNOVASYON KAPASİTESİ VE FİNANSAL PERFORMANS İLİŞKİSİ: TEORİK BİR PERSPEKTİF
Fahrettin PALA & Hasan AYAYDIN.....359

BÖLÜM 17
EMEĞİN VAR OLMA MÜCADELESİNİ OKUYABİLMEK AÇISINDAN ***ÇARK***'A DİYALEKTİK BAĞLAMDA BAKIŞ
Erhan Aydoğdu & Adalet Görgülü Aydoğdu.....387

BÖLÜM 18
BİLECİK İLİ TURİZM SEKTÖRÜNÜN A'WOT HİBRİT METODU İLE DEĞERLENDİRİLMESİ
Aslı ERGENEKON ARSLAN 401

BÖLÜM 19
KLASİK TÜRK ŞİİRİNDEN TANZİMAT DÖNEMİ ŞİİRİNE ALLAH'A HİTAP VE YAKARIŞLARDA GÖRÜLEN DEĞİŞİMLER
Ruken KARADUMAN.....419

BÖLÜM 20
GERÇEK ÖTESİ ÇAĞ'DA ÜRETİLEN 'GERÇEKLİK': KOVİD-19'LA İLGİLİ YALAN HABERLER ÜZERİNE İNCELEME
Halide TONGA 443

BÖLÜM 21
STRATEJİK SÜREÇ PERSPEKTİFİNDEN YÖNETİCİ VE İŞLETMELERİN ÖZELLİKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ
Türel Özer ÖKSÜZOĞLU & Rukiye KİLİLİ & Mehmet Necati CİZRELİOĞULLARI & Mete GİRGEN.....465

BÖLÜM 22
EKONOMİK BÜYÜME VE İNSANİ GELİŞME İLİŞKİSİ: İSVİÇRE İÇİN AMPİRİK BİR ANALİZ
Serdar ÖZTÜRK & Seher SULUK & İlgi BAYSAN.....485

BÖLÜM 23
TURİZM SEKTÖRÜNDE KADIN ÇALIŞANLARA YÖNELİK CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR İNCELEME
Büşra YEŞİLYURT & Zühal ÖZDEMİR YAMAN.....505

BÖLÜM 24
KAYNAK BAĞIMLILIĞI KURAMI, GELİŞİMİ VE ÖRGÜT KURAMINA KATKILARI
Şakir MİRZA & İbrahim Ethem DAĞDEVİREN 529

BÖLÜM 25
TÜRKİYE'DE BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN KULLANDIRDIĞI KREDİLER İLE REEL KESİM ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ
Şenol KANDEMİR 551

BÖLÜM 26
LEBEDOS VE TERRİTORYUMU 2019 YILI ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI
Gökhan COŞKUN & Figen ÇEVİRİCİ COŞKUN 571

BÖLÜM 27
SAİT FAİK HİKÂYE ARMAĞANI DEĞERLENDİRMESİ (1955-2018)(YAZARLAR-ESERLER)
Yusuf Çopur 595

BÖLÜM 28
KADIN TURİSTLER VE YALNIZ SEYAHAT AKIMI
Hakan ATAY 613

BÖLÜM 29
YUSUF SIDDIK SÜMER VE ÇİFTÇİ KÖYLÜ PARTİSİ
Tuğba KORHAN 629

BÖLÜM 30
FED VE AVRUPA MERKEZ BANKASININ UYGULADIĞI PARA POLİTİKALARININ KIRILGAN ÜLKE EKONOMİLERİ ÜZERİNE ETKİLERİ
Mustafa ZUHAL & Serdar GÖCEN 651

Bölüm 1

ALGILANAN HİZMET KALİTESİNİN MÜŞTERİ BAĞLILIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: KARAYOLU ULAŞIM SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA

***Fatma ATIGAN*[1]**

1 Öğr. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yatağan MYO, fatmaatigan@mu.edu.tr , ORCID ID: 0000-0002-8838-3688

1. Giriş

Ekonomik değişimlerden hızlı ve direkt etkilenen sektörlerden olan karayolu yolcu taşımacılığında yoğun rekabet nedeniyle bu hizmeti veren işletmelerin varlıklarını sürdürebilmelerinin yolu müşterilerini daha yakından tanımaktan ve onların ihtiyaç ve beklentilerine uygun hizmetler sunarak eldeki müşterilerini bir yandan tutarken bir yandan da sadık müşterileri sayesinde yeni müşteriler bulmaktan geçmektedir.

Bu sektörde faaliyet gösteren işletmeler indirimler, bağlılık kartları, puanlar, hediyeler vb. yollarla müşteri bağlılığını sağlamaya çalışmaktadır. Fakat bu tür uygulamalar kolay taklit edilebildiği için günümüz koşullarında standart hale gelmiştir. Hatta bu uygulamalar arasındaki en minimum düzeydeki farklar bile (fiyat, servis, üyelik kartları puanlarının kullanım şekli vb.) müşteriler tarafından kolay fark edilmekte ve onların firma tercihlerini hemen değiştirmelerine neden olmaktadır. Seyahatlerinde karayolu taşımacılığını kullanan günümüz müşterileri beklentilerine uygun, kaliteli ve maliyeti mümkün olduğunca düşük, satın almayı kolaylaştıran, zaman kazandıran ve harici kazançlar elde edebilecekleri hizmetler talep etmektedirler.

Bu noktada T.C. Ulaştırma Bakanlığı 2018 verilerine göre otoyollar, devlet ve il yolları üzerinde bir yılda 329 milyon 363 bin yolcu taşındığı ve son on yılda bu rakamın 102 milyon 402 bin arttığı (http://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionDocuments/KGMdocuments/Istatistikler/SeyirveTasimalar/SeyirVeTasimalar.pdf) göz önüne alındığında söz konusu sektörün ve bu sektörde pazar payını arttırmak isteyen işletmelerin müşteriler gözünde verdikleri hizmetin nasıl algılandığı konusu oldukça önemli hale gelmektedir. Zira satın aldığı hizmetten memnun olan müşteriler tekrar aynı hizmete gereksinim duyduklarında yine aynı işletmeyi tercih edecekler ve müşteride işletmeye veya hizmetlerine karşı bağlılık yaratılacaktır.

Başarılı işletmelere bakıldığında, bu işletmelerin müşteri bağlılığı yaratmak amacıyla müşteri odaklı çalıştıkları, müşteriyle yakın ilişkiler kurdukları (İslamoğlu, 2006:21) ve müşterilerini sadece memnun etmekle kalmayıp onların beklentilerinin de üstünde hizmetler sundukları görülmektedir (Kotler, 2005:92).

Söz konusu önemden yola çıkılarak yapılan araştırmada karayolu taşımacılığını kullanan yolculara yönelik olarak taşımacılık hizmetini satın aldıkları işletmelerin hizmet kaliteleri ölçülmeye, kalite algılayışları ile bağlılıkları arasındaki ilişkinin yönü ve derecesi ayrıca algıladıkları hizmet kalitesinin müşteri bağlılığına etkisinde yolcuların demografik özellikleri itibariyle bir farklılığın olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

İlgili yazın incelendiğinde, havayolu ve denizyolu taşımacılığı ile ilgili çalışmalara rastlamak mümkündür. Ancak karayolu taşımacılığıyla ilgili sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Hatta söz konusu sektörün müşteri kitlesini daha iyi tanımak amacıyla yapılan ulusal ve uluslararası çok az sayıda araştırma bulunmaktadır. Araştırma bu konudaki katkı sağlama anlamında önem arz etmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

Müşteri bağlılığı konusunda yapılan araştırmalara bakıldığında (Barlow ve Moller, 1998:50; Taşkın, 2005:48; Hooley vd., 1998:351; Reichheld ve Sasser, 1990:105-113);

- Müşterilerin gözünde bir işletmenin en önemli başarı ölçütünün %49 oranında müşteri sadakati, %13 oranında ise ürün geliştirme olduğu,
- On yıl ve üzeri aynı bankayla çalışan müşterilerin söz konusu bankanın %29 müşteri tabanını oluşturduğu ve bu müşterilerin karın %71'ini sağladıkları,
- Memnun olmayan müşterilerin %3-4'ünün 8-16 kişiye, %10'dan fazlasının en az 20 kişiye bu durumu anlattığı, %90'ının bir daha aynı işletmeden mal veya hizmet almadığı,
- Yeni müşteri kazanmanın mevcut müşteriyi elde tutmaktan 5 ila 20 kat daha maliyetli olduğu,
- Amerika'daki işletmelere bakıldığında işletmelerin beş yılda bir müşterilerinin yarısını kaybettikleri, bu durumun, yeni müşteri edinmekten 7 ila 10 kat daha maliyetli olduğu,
- Bir işletmede müşteri sadakatindeki %5 oranındaki bir artışın karı iki kat arttırdığı,
- %5'lik bir müşteri kaybının önlenmesinin otomotivde %30, endüstriyel çamaşır hizmetlerinde %47, sigorta acentelerinde %51 ve bankalarda %84 oranında karı arttırdığı,
- %2'lik bir müşteri kaybının önlenmesinin işletme faaliyet giderlerinin %10'unu karşıladığı saptanmıştır.

Yukarıda da görüldüğü üzere işletmeler için müşteride bağlılık yaratmak oldukça önemlidir. Çünkü bağlılığı yüksek olan müşteriler (Çağlı, 2002:103; Baytekin, 2005:43; Dick ve Basu, 1994:100; Barutçu, 2007: 352-353; Duffy, 2003:480-485; Reichheld ve Teal, 1996:34; Griffin ve Lowenstein, 2001:9; Barnes, 2000:58; Hawkins vd., 2001:649; Zeithaml vd., 1996:35; Doyle, 2003:158-162; Çoban, 2005:297-299; Odabaşı, 2010:116; Peppers ve Rogers, 1995:14-18; Gerson, 1997:39; Selvi, 2007:11; Donaldson ve O'Toole, 2002:495);

- İşletmenin diğer müşterilerine oranla işletmeyle daha uzun süreli ilişkiler kurar; daha fazla alışveriş ve harcama yapar, seçimlerini daha pahalı ve gelişmiş modellerden yana kullanır. Dolayısıyla bu müşteriler işletme için uzun dönemde yüksek karlılık ve büyüme anlamına gelir.
- İşletmenin olumlu referans kaynaklarıdır. Bu müşteriler bağlı oldukları işletmenin kendisini, ürün ve hizmetlerini arkadaşlarına, tanıdıklarına kısacası işletmenin potansiyel müşterilerine tanıtır. Bu yolla işletmenin hem tutundurma çabalarında daha güvenilir bir yol izlemesi hem de ek pazarlama çabalarına girmeden ve herhangi bir maliyete katlanmadan yeni müşteriler kazanması mümkündür.
- İşletmenin diğer müşterilerine oranla fiyat değişimlerine daha az duyarlıdır. Bu müşteriler için ihtiyaçlarının tatmini, mal ya da hizmetlerden memnuniyet seviyeleri fiyat değişimlerine oranla daha önemlidir. Hatta daha fazla ödeme yapmaya hazırdırlar.
- İşletmenin diğer müşterilerine oranla işletmeyle daha samimi ilişkiler kurdukları için affedici davranışlarda bulunabilirler. Bağlı oldukları işletmede yaşadıkları kötü deneyimleri görmezden gelip işletmeyi terk etmek yerine şikâyette bulunur ve durumun düzeltilmesi için gönüllü olarak zaman harcarlar.
- İşletmenin diğer müşterilerine oranla işletmeyle daha güvene dayalı ilişkiler kurarlar. Bu durum sadık müşterilerin satın alma kararlarını daha hızlı ve kolay vermelerini sağlar.
- İşletmenin diğer müşterilerine oranla fırsatçı davranışlardan kaçınma eğilimindedirler.
- İşletmenin mal ve hizmetlerini tüketme veya kullanmaları sonucu yaşadıkları deneyimlerini ve değişen beklentilerini öneriler şeklinde işletmeye sunarak işletmenin yeni ürün geliştirmesinde veya ürünlerine yeni özellikler eklenmesinde önemli katkılarda bulunur.
- İşletmenin diğer müşterilerine oranla işletme çalışanları tarafından daha iyi tanındıkları için ihtiyaç ve isteklerini anlamak ve onları memnun etmek daha kolay ve az maliyetlidir.
- İşletmenin diğer müşterilerine oranla çapraz satış yapmak daha kolaydır.
- İşletmenin diğer müşterilerine oranla işletmeyi daha iyi tanıdıkları için işletme kaynaklarını daha verimli kullanır.
- İşletmenin diğer müşterilerine oranla işletme çalışanlarının motivasyonunu artırır. İşletme çalışanları ile sadık müşteriler arasında kurulan sosyal ilişkiler çalışanların da işletmeye olan bağlılıklarını, fikir geliştirme, problem çözme kapasitelerini ve verimliliklerini artırır.

Bununla birlikte işletmenin personel devir oranı ve iş gören maliyetleri düşer.

- İşletme ile memnuniyet üzerine bir ilişki kurdukları için bu müşterileri elde tutmanın maliyeti yeni müşteriler kazanmak için yapılan reklam, indirimler, promosyonlar, satış komisyonları gibi katlanılması gereken maliyetten daha düşüktür.
- İşletmenin farklı pazarlama kanallarından alışveriş yapmaları daha olasıdır. Birçok işletme geleneksel satışla birlikte internet üzerinden de mal ve hizmetlerini pazarlamaktadır. Sadık müşteriler işletmeyi, işletmenin mal ve hizmetlerini bildikleri için bu kanallardan da satın alma davranışında bulunabilirler. Bu durum işletmelerin maliyetlerini düşürür ve satışlarını arttırır.

Müşteri bağlılığının işletmeler açısından artan söz konusu önemi karşısında, bu olguya her yönden daha iyi dikkat etmek, günümüz işletmeleri için artık bir zorunluluk haline gelmiştir (Çatı ve Koçoğlu, 2008:171). Müşteri bağlılığı yaratmak isteyen işletmeler ise kaliteli hizmet sunmalı, sık sık kalite ölçümleri yaparak iyileştirmelere gitmelidir (Usta ve Memiş, 2009:46).

Araştırmada yazın kapsamında aşağıda algılanan hizmet kalitesi ve müşteri bağlılığı kavramlarına yer verilmiştir.

2.1. Algılanan Hizmet Kalitesi Kavramı

Algılanan hizmet kalitesi kavramına değinilmeden önce kısaca hizmet ve hizmet kalitesi kavramları üzerinde durmak gerekmektedir.

Hizmet kavramı ilk olarak Fransa'da, 1700'lü yıllarda tarımsal faaliyetler dışındaki etkinlikleri ifade etmek amacıyla kullanılmıştır (Kotler, 2005:50). Günümüzde ise tüketici ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla satın alınan ama mülkiyet ilişkisi kurulamayan, üretildiği yerde tüketilen, elle tutulamayan, zaman, yer, biçim ve psikolojik faydalar sağlayan ekonomik faaliyetler şeklinde tanımlanmaktadır (Kuriloff vd., 1993:247; Uyguç,1998:8; Karahan, 2000:90; Mucuk, 2001:319).

Hizmet kalitesi ise sunulan hizmetin müşteri ihtiyaç ve beklentilerini karşılama düzeyi şeklinde ifade edilmektedir (Demirkaya, 2002:170). Ancak müşterilerin sosyo-kültürel, psikolojik, ekonomik, teknolojik, yasal çevre şartlarına göre değişen ve farklılık arz eden beklentilerinin olması (Parasuraman vd., 1985:41) aynı kalitenin farklı olarak algılanmasına yol açmakta (Sözer vd., 2002:46) ve bu nedenle de hizmet kalitesi yerine algılanan hizmet kalitesi kavramı kullanılmaktadır (Uyguç, 1998:27; Usta ve Memiş, 2009:89). Dolayısıyla algılanan hizmet kalitesi, bir müşterinin hizmeti satın almadan önceki beklentileri ile satın alım

sonrası deneyimlerini karşılaştırması sonucu memnun olma ya da olmama durumudur. Eğer müşteri hizmet performansının beklentilerinin üstünde olduğunu düşünüyorsa hizmet kalitelidir ve bu durumda müşteri memnundur. Tam tersine müşteri hizmet performansının beklentilerinin altında olduğunu düşünüyorsa bu durumda da hizmet kalitesizdir ve müşteri memnun olmamıştır (Parasuraman vd., 1988:12; Uyguç 1998:29). Dolayısıyla algılanan hizmet kalitesi, müşteri beklentileri ile algılanan hizmet performansı arasındaki farkın yönü ve derecesidir (Uyguç, 1998:27; Zeithaml ve Bitner, 2000:27).

Parasuraman ve arkadaşları 1985 yılında yaptıkları bir çalışmada, kaliteli hizmetlerde bulunması gereken özellikleri önce on başlık (fiziksel varlıklar, güvenilirlik, heveslilik, yetkinlik, nezaket, güvenlik, ulaşılabilirlik, müşteriyi anlamak ve bilmek, iletişim ve itibar) altında incelemişler (Parasuraman vd., 1985:47), fakat bu özellikleri 1988 yılında yaptıkları bir çalışmada ise beş başlığa (fiziki özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven ve empati) indirgemiş ve hizmet kalitesini bu beş boyutta ölçmek amacıyla geliştirmişlerdir (Parasuraman vd., 1988:23). Hizmet kalitesinin ölçümüne yönelik olarak veri zarflama analizi, algılanan toplam kalite modeli, hizmet barometresi ve kritik olay yöntemi gibi birçok model bulunmasına rağmen (Eleren vd., 2007:75-88) yazında ve uygulamada en yaygın olarak kullanılan ölçek SERVQUAL ile SERVPERF hizmet kalitesi ölçeğidir (Saat, 1999:107).

SERVQUAL ölçeği, önce müşteri beklentilerini daha sonra da hizmet performansını ölçmeye yönelik iki ayrı anket olup toplamda kırk dört maddeden oluşmaktadır. SERVQUAL ölçeğinin boyutları Tablo 1'de verilmiştir.

SERVQUAL ölçeğine göre, bir müşterinin satın aldığı hizmetle ilgili beklenti skorları ile algıladığı hizmet performans skorları arasındaki fark, hizmet kalitesinin düzeyini vermektedir (Bülbül vd., 2008:182).

Tablo 1. SERVQUAL Ölçeğinin Boyutları

Boyutlar	**Önermeler**	**Tanımlamalar**
Fiziksel Özellikler	1-4	Fiziksel tesisler, hizmeti sunmak için kullanılan araç, gereç, donanım ve personelin fiziki görünümü
Güvenilirlik	5-9	Performansın tutarlılığını içeren hizmetin ilk defada doğru yapılması ve işletmenin verdiği sözleri tutması
Heveslilik	10-13	Çalışanların hizmet sunumuna yönelik istekleri ve yardımseverlikleri
Güven	14-17	Çalışanların yeterli bilgi ve donanıma sahip olması, nazik ve güven verici olmaları, verilen hizmetin risk ve tehlike içermemesi

Empati	18-22	Müşteri ihtiyaçlarını anlama ve onlara kişisel ilgi gösterme

Kaynak: *Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. ve Berry, L. L. (1988). Servqual: A Multiple-Item scale for measuring consumer perceptions of service quality. Journal of Retailing, 64(1), 23.*

SERVPERF ölçeği ise, SERVQUAL ölçeğinin beklentiler kısmının çıkarıldığı ve sadece hizmetin performansını ölçemeye yarayan bir ölçektir (Cronin ve Taylor, 1992:55-68).

Hizmet kalitesinin ölçümüne yönelik olarak birçok alanda yapılan çalışmaya göre SERVPERF ölçeğinin SERVQUAL ölçeğine göre daha iyi sonuç verdiği kanıtlanmıştır (Cronin ve Taylor, 1992:55-68; Boulding vd., 1993:7-27; Gotlieb vd., 1994:875-885; Brady vd., 2002:17-31). Dolayısıyla birçok araştırmacı algılanan hizmet kalitesinin ölçümüne yönelik olarak SERVPERF ölçeğinin kullanılmasını önermektedir.

2.2. Müşteri Bağlılığı Kavramı

Türk Dil Kurumu'na göre bağlılık (sadakat); "içten bağlılık, güçlü dostluk" şeklinde tanımlanmıştır (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gtsvearama=gtsveguid=TDK.GTS.5b0fbeedc6dbb7.05803221).

Literatüre bakıldığında ise, müşteri sadakati şeklinde de kullanılan **müşteri bağlılığı;** müşterinin rakip işletmelerin tüm çabalarına ve seçim hakkı olmasına rağmen aynı işletmenin; markasını, aynı veya çapraz mal veya hizmetlerini aynı sıklıkla satın alması, işletmenin mal ve hizmetlerini satın alsa da almasa da başkalarına önermesi, işletmeyi sahiplenmesi, benimsemesi, olumsuzluklar yaşaması halinde dahi işletmeyi terk etmemesi veya işletmede gördüğü eksikliklerin giderilmesi amacıyla gönüllü olarak zamanını harcaması şeklinde ortaya çıkan psikolojik bir durumdur (Dick ve Basu, 1994:102; Storbacka vd., 1994:24; Griffin, 1995:22; Zeithaml vd., 1996:31-46; Sheth vd., 1998:5; Kandampully, 1998:435; Kırım, 2001:51; Hennig-Thurau vd., 2002:235; Oyman, 2002:170; Uncles vd., 2003:296; Kim ve Yoon, 2004:762; Baytekin, 2005:43; Bayuk ve Küçük, 2007:287; Çatı ve Koçoğlu, 2008:169-170; Barutçugil, 2009:31; Baş vd., 2009:28; Oliver, 2015:126).

İşletmelerin yeni müşteriler kazanmasının eldeki müşterileri tutmaktan daha maliyetli olmasından dolayı müşteri bağlılığı yaratmak amacıyla satış öncesi ve sonrası müşterilerin tüm ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanarak memnuniyetlerinin sağlanması gerekmektedir (Davenport vd., 2001:65; Alabay, 2012:139-140; Odabaşı ve Oyman, 2013:14-15).

Yapılan araştırmalara göre işletmeler, müşteri istek ve ihtiyaçlarına odaklanma, istikrarlı mal veya hizmet geliştirme, satış öncesi gösterilen

ilgiyi satış sonrasında da devam ettirme, çalışanların eğitimi, bayram, yeni yıl, doğum günü gibi özel günler ile yeni ürün, kampanyalı dönemler, indirimler, sadakat kartları, puanlar, hediyeler vb. durumlarda müşterilerle iletişime geçme, müşteri şikâyetlerini dikkate alma gibi yöntemlerle müşteri bağlılığı yaratabilirler (Housden ve Thomas, 2002:37-38; Argan vd., 2006:105; Davids, 2007:19; Odabaşı, 2010:62). Ancak unutulmaması gereken husus, bu yöntemlerin her ne kadar bağlılık yaratmada yeri olmasına rağmen bunların rakip işletmeler tarafından kolay taklit edilebileceği, daha kaliteli ve uygun fiyatlar karşında müşterilerin her an tercihlerini değiştirebilecekleridir (Housden ve Thomas, 2002:24). Müşterilerin bir işletmeden vazgeçmelerinin en büyük sebebi (%69) hizmet kalitesini kötü olarak algılamalarıdır (Cowell, 1984:21).

Yine yapılan araştırmalarda hizmet işletmelerinde müşteri sadakatini etkileyen en önemli unsurlardan biri olarak hizmet kalitesi algısı olduğu görülmektedir (Oliver, 1980: 460-469; Cronin ve Taylor, 1992: 55-68; Boulding vd., 1993: 7-27; Jones ve Sasser, 1995: 88-99; Clark ve Wood, 1998: 139-144; Ruyter vd., 1998: 436-453; Parasuraman vd., 1988:12- 40; Tepeci, 1999: 223-230; Cronin vd., 2000: 193-218; Butcher vd., 2001: 310-327; McMullan ve Gilmore, 2003: 230-243; Duman vd., 2007:151-177; Türk, 2009:399-416; Chou vd., 2014: 917-945; Korkmaz vd., 2015: 248-265; Al-Tit, 2015: 129-139; Yuen ve Thai, 2015: 170-183; Bozbay vd., 2016: 19-38; Doğan ve Burucuoğlu, 2018:1183-1198; Yüksel ve Önaçan, 2018: 20-38; Tuncer ve Kızgın, 2018: 452-460; Demirağ ve Durmaz, 2019:693-726). Diğer bir deyişle, hizmet kalitesinin müşteri davranışları üzerinde önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Müşteriler bir mal ya da hizmeti deneyimlediklerinde memnun kalmışlarsa aynı mal ya da hizmeti tekrar satın alma olasılıkları artacaktır (Okumuş ve Asil, 2007: 7; Okumuş ve Duygun, 2008:17). Bunun sonucunda da müşteri sadakati oluşacaktır (Kandampully, 1998:431). Buradan hareketle, hizmet kalitesi ve müşteri sadakati arasında doğrudan ve pozitif ilişki beklenmektedir. Bu kapsamda araştırmada geliştirilen ana hipotez ve alt hipotezler aşağıdaki gibidir.

H1:Algılanan hizmet kalitesi müşteri bağlılığını olumlu yönde etkiler.

$H1_1$: Fiziksel özellikler müşteri bağlılığını olumlu yönde etkiler.

$H1_2$: Güvenilirlik müşteri bağlılığını olumlu yönde etkiler.

$H1_3$:Heveslilik müşteri bağlılığını olumlu yönde etkiler.

$H1_4$: Güven müşteri bağlılığını olumlu yönde etkiler.

$H1_5$: Empati müşteri bağlılığını olumlu yönde etkiler.

Algılanan hizmet kalitesinin müşteri bağlılığına etkisinin demografik değişkenler bazında farklılık gösterip göstermediği araştırmanın bir diğer konusudur. Karayolu yolcu taşımacılığı hizmetleri alanında bu konuda

yapılan bir analiz bulunmamakla birlikte sınırlı sayıda çalışmanın diğer hizmet sektörleri bazında yapıldığı görülmektedir. Örneğin Arısoy (2017: 1100), sağlık hizmetlerinde yaşa ve eğitim düzeyine, Akbaş ve Uran (2019:198), bankacılık hizmetlerinde yaşa, eğitim düzeyine, gelir durumuna, ilgili bankayla çalışma süresine ve bankaya gitme sıklığına, Okumuş ve Duygun (2008:34), eğitim hizmetlerinde cinsiyete ve gelir durumuna, Güripek (2018:1007), yiyecek içecek hizmetlerinde yaşa, medeni duruma, aylık gelire, eğitim düzeyine, meslek grubuna, havayolu yolcu taşımacılığı hizmetlerinde Bezerra ve Gomes (2015:79), milliyete, cinsiyete ve seyahat amaçlarına (iş, tatil), Sricharoenpramong (2018:15) ise, yaşa ve cinsiyete göre algılanan hizmet kalitesinin müşteri bağlılığına etkisinde önemli farklılıklar tespit etmişlerdir. Bu bağlamda araştırmada geliştirilen diğer hipotezler aşağıda verilmiştir.

H2: Algılanan hizmet kalitesinin müşteri bağlılığına etkisi katılımcıların cinsiyetine göre farklıdır.

H3: Algılanan hizmet kalitesinin müşteri bağlılığına etkisi katılımcıların yaşına göre farklıdır.

H4: Algılanan hizmet kalitesinin müşteri bağlılığına etkisi katılımcıların medeni durumuna göre farklıdır.

H5: Algılanan hizmet kalitesinin müşteri bağlılığına etkisi katılımcıların eğitim durumuna göre farklıdır.

H6: Algılanan hizmet kalitesinin müşteri bağlılığına etkisi katılımcıların mesleğine göre farklıdır.

H7: Algılanan hizmet kalitesinin müşteri bağlılığına etkisi katılımcıların kişisel aylık gelirlerine göre farklıdır.

3. Araştırma Metodolojisi

Araştırma metodolojisi kapsamında aşağıda araştırmanın amacı ve önemi, modeli, evren ve örneklemi ile yöntem ve kısıtlarına yer verilmiştir.

3.1.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, karayolu yolcu taşımacılığı hizmetleri alanında müşterilerin bu hizmetlere yönelik algılarını tespit etmek, kalite algılarının ne derecede bağlılık yarattığını saptamak ve algılanan hizmet kalitesinin müşteri bağlılığına etkisinde müşterilerin demografik özelliklerine göre bir farklılığının olup olmadığını tespit etmektir.

3.2. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modeli Şekil 1'deki gibi olup bu model ile ilgili kaynak ölçekler aşağıdaki gibidir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

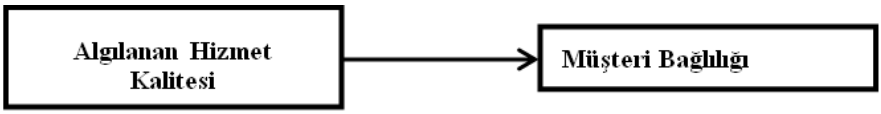

Araştırma modelinde yer alan değişkenlere ilişkin ölçekler şu şekildedir:

Algılanan Hizmet Kalitesi: Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. ve Berry, L. L. (1990).

Müşteri Bağlılığı : Chaudhuri, A. ve Holbrook, M. B. (2001), Matzler, K., Grabner-Kräuter, S. ve Bidmon, S. (2008).

3.3. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma, Muğla'da faaliyet gösteren 48 firmanın farklı şehirlerarası güzergâhlarını kullanan büyük bir örneklem üzerinde uygulanmıştır. Araştırmanın evrenini Muğla'da şehirlerarası yolculukta karayolu taşımacılığını tercih eden yolcular oluşturmaktadır.

Araştırmanın evrenini oluşturan birey sayısının bilinmediği durumlarda, evreni temsil gücüne sahip örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında şu formül kullanılmaktadır:

$n= p * q * (Z / e)^2$

n= Örnekleme seçilecek olan birey sayısı.

p = İncelenen olayın oluş sıklığı. (0,5)

q = İncelenen olayın olmayış sıklığı (1-p).

Z= Güvenlik düzeyinde normal değer (%95 güvenlik düzeyinde 1.96)

e= Anakütle oranındaki tölerans aralığı (0,05)

Değerler formül üzerine konulduğunda örnekleme seçilecek birey sayısı 384 bulunmuştur.

3.4. Araştırmanın Yöntemi ve Kısıtları

Katılımcıların karayolu şirketlerine yönelik kalite algılamaları ile sadakatleri arasındaki ilişkiyi ve katılımcıların demografik kriterlere göre bu ilişkinin farklılık gösterip göstermediğini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada kullanılan anket formunda toplam 34 soru yer almaktadır. Bunlardan 6 soru katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, meslek ve kişisel aylık gelirlerini içeren demografik özelliklerini belirlemeye yönelik olarak hazırlanmıştır. 7. soruda şehirlerarası seyahatlerde en çok tercih ettikleri karayolu şirketi sorulmuş ve 8. soruda bu şirketi tercih etmelerinin nedenlerini işaretlemeleri istenmiştir.

Anketin ikinci bölümünde SERVPERF ölçeğinin kullanıldığı 22 ve müşteri bağlılığına ilişkin 4 soru bulunmaktadır. Bu değişkenlere ilişkin sorular için 5'li Likert ölçeği (1:Kesinlikle Katılmıyorum, 5:Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır.

Çalışmanın en önemli kısıtı araştırmanın Muğla ili ile sınırlı olmasıdır. Bu nedenle araştırma sonuçlarının tüm Türkiye için genellenmesi söz konusu değildir.

Buna rağmen araştırmanın, karayolunu tercih eden yolcuların kalite algıları ile sadakat düzeyleri arasındaki ilişkiyi demografik değişkenler bazında da ölçmeye çalışması ve bu alanda oldukça sınırlı sayıda çalışma bulunması nedeniyle daha sonra yapılacak olan çalışmalara katkı sağlanabileceği düşünülmektedir.

4. Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın güvenilirliğini arttırmak amacıyla toplamda 1500 anket yüz yüze uygulanmıştır. Eksik ve hatalı anketler elendiğinde 1370 adet anket formunun kullanılabilir durumda olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla anket formlarının geri dönüş oranı %91'dir.

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin olarak cinsiyetlerine, yaşlarına, medeni durumlarına, eğitim durumlarına, mesleklerine ve kişisel aylık gelirlerine ilişkin bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

		n	%
Cinsiyet	Kadın	799	58,3
	Erkek	571	41,7
	Toplam	**1370**	**100,0**
Yaş	16-20 yaş	634	46,3
	21-30 yaş	513	37,4
	31-40 yaş	98	7,2
	41 yaş ve üzeri	125	9,1
	Toplam	**1370**	**100,0**
Eğitim Durumu	İlköğretim	71	5,2
	Lise	196	14,3
	Ön Lisans/Lisans	1041	76,0
	Yüksek Lisans ve üstü	62	4,5
	Toplam	**1370**	**100,0**
İş Durumu	Öğrenci	955	69,7
	Özel Sektör Çalışanı	206	15,0
	Kamu Sektörü Çalışanı	125	9,1
	İşsiz	84	6,1
	Toplam	**1370**	**100,0**

Kişisel Aylık Gelir	0-1.000TL	862	62,9
	1.001-2.000TL	251	18,3
	2.001-3.000TL	151	11,0
	3.001-5.000TL	84	6,1
	5.001 TL ve üzeri	22	1,6
	Toplam	**1370**	**100,0**

Tablo 2 incelendiğinde, kadın ve erkek katılımcıların hemen eşit bir oranda araştırmaya katıldıklarını, bu sayının büyük çoğunluğunun 16-30 yaş aralığında (%83,7), ön lisans veya lisans mezunu (%76), öğrenci (%69,7), 1000 TL ve altında kişisel aylık gelirlere (%62,9) sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Tablo 3'de ise şehirlerarası seyahatlerde en çok tercih edilen firmaların Pamukkale Turizm (%45,9) ve Kâmil Koç (%33,5) firmaları olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların Şehirlerarası Seyahatlerde Tercih Ettikleri Firmalar

Tercih Edilen Firma	**n**	**%**
Pamukkale	629	45,9
Kamil Koç	459	33,5
Diğer	282	20,6
Toplam	**1370**	**100.0**

Katılımcıların şehirlerarası yolculukta bir otobüs firmasını tercih etmedeki sebeplerinin incelendiği ve birden fazla seçeneği işaretleyebileceği sekizinci soruya ilişkin değerler Tablo 4'te verilmektedir. Buna göre hizmet kalitesi (%52.8) ve indirimli fiyatlar (%23.7) katılımcıların bir karayolu firmasını tercih etmelerindeki en önemli sebeplerdir.

Tablo 4. Katılımcıların Firma Tercihlerindeki Sebepler

Firma Tercih Sebepleri	**n**	**%**
İndirimli Fiyatlar	432	23.7
Hizmet Kalitesi	965	52.8
Tesadüfen	153	8.4
Mecburen	222	12.2
Diğer	54	3.0
Toplam	**1826***	**100.0**

**8. sorunun çoklu yanıt olması sebebiyle n sayısı örneklem sayısını geçmektedir.*

Model değişkenlerine ilişkin güvenilirlik analizi sonuçlarına bakıldığında algılanan hizmet kalitesi (22 madde) Cronbach's Alpha değeri 0.925, müşteri bağlılığı Cronbach's Alpha değeri ise 0.838'dir. Dolayısıyla anket ölçeğinin güvenilirlik katsayılarının oldukça yüksek olduğu söylenebilir.

"Algılanan hizmet kalitesi müşteri bağlılığını olumlu yönde etkiler." şeklinde ifade edilen H1 hipotezi için müşteri bağlılığı bağımlı, algılanan hizmet kalitesi bileşenleri bağımsız değişken olmak üzere çoklu regresyon modeli kullanılmıştır. Fiziksel görünüm, güvenilirlik, heveslilik, güven ve empati bileşenlerini oluşturan yargılar kendi içlerinde birleştirilip ortalamaları alınmış ve her biri algılanan hizmet kalitesini oluşturan birer değişken olarak analizde kullanılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 5. Algılanan Hizmet Kalitesi ve Müşteri Bağlılığı Regresyon Model Özeti

Model	R	R^2	Düzeltilmiş R^2	Tahminin Standart Hatası
1	.686	.470	.648	.63319

Tablo 6. Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Bağlılığına Bağlı Regresyon Modeli ANOVA Sonuçları

Model	Karelerin Toplamı	Sd	Karelerin Ortalaması	F	p
Regresyon	485.089	5	97.018	241.982	.000
Artık	546.868	1364	.401		
Toplam	1031.958	1369			

Tablo 7. Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Bağlılığına Bağlı Regresyon Modeli Katsayıları

	Standardize Olmayan Katsayılar		Standardize Katsayılar		
Model	B	Standart Hata	Beta	t	p
Sabit	.114	.110		1.039	.299
Güvenilirlik	.335	.037	.265	8.966	.000
Fiziksel Görünüm	.175	.027	.162	6.414	.000
Heveslilik	.095	.039	.079	2.446	.015
Güven	.258	.036	.217	7.185	.000
Empati	.116	.031	.105	3.804	.000

Algılanan hizmet kalitesini oluşturan beş bileşenin de müşteri bağlılığını olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Ayrıca söz konusu bileşenler ile müşteri bağlılığı arasındaki korelasyon katsayısı güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlara göre H1 ve alt hipotezleri kabul edilmiştir.

"Algılanan hizmet kalitesinin müşteri bağlılığına etkisi katılımcıların cinsiyetine göre farklıdır." şeklinde ifade edilen H2 hipotezi analiz sonuçlarının verildiği Tablo 8 incelendiğinde, regresyon katsayılarına göre kadın ve erkek katılımcılar arasında anlamlı bir farklılığın bulunmadığı görülmektedir. Dolayısıyla H2 hipotezi red edilmiştir.

Tablo 8. Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Bağlılığına Etkisinin Cinsiyete Göre Farklılık Analizi

Cinsiyet	**F**	**p**	**B**	**p**
Kadın	619,304	0,000	0,965	0,000
Erkek	544,008	0,000	0,969	0,000

"Algılanan hizmet kalitesinin müşteri bağlılığına etkisi katılımcıların yaşına göre farklıdır." şeklinde ifade edilen H3 hipotezi analiz sonuçları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Bağlılığına Etkisinin Yaşa Göre Farklılık Analizi

Yaş	**F**	**p**	**B**	**p**
16-20 yaş	455,344	0,000	0,947	0,000
21-30 yaş	409,871	0,000	1,009	0,000
31-40 yaş	89,118	0,000	0,883	0,000
41 yaş ve üzeri	246,674	0,000	0,969	0,000

Yaş grupları itibariyle model tümünde anlamlı çıkmıştır. Regresyon katsayılarına bakıldığında bu etkinin 21-30 yaş grubunda diğerlerine göre daha yüksek olduğu; 31-40 yaş grubunda ise daha düşük olduğu görülmektedir. Sonuç olarak H3 hipotezi kabul edilmiştir.

"Algılanan hizmet kalitesinin müşteri bağlılığına etkisi katılımcıların medeni durumuna göre farklıdır." şeklinde ifade edilen H4 hipotezi analiz sonuçları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Bağlılığına Etkisinin Medeni Duruma Göre Farklılık Analizi

Medeni Durum	**F**	**p**	**B**	**p**
Evli	319,534	0,000	0,925	0,000
Bekar	869,080	0,000	0,977	0,000

Medeni durum itibariyle model tümünde anlamlı çıkmıştır. R^2 incelendiğinde bu etkinin evlilere kıyasla bekarlarda daha yüksek olduğu söylenebilir. Dolayısıyla H4 hipotezi kabul edilmiştir.

"Algılanan hizmet kalitesinin müşteri bağlılığına etkisi katılımcıların eğitim durumuna göre farklıdır." şeklinde ifade edilen H5 hipotezi analiz sonuçları Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Bağlılığına Etkisinin Eğitim Durumuna Göre Farklılık Analizi

Eğitim Durumu	**F**	**p**	**B**	**p**
İlköğretim	75,964	0,000	0,935	0,000
Lise	205,264	0,000	1,003	0,000
Ön Lisans/Lisans	871,899	0,000	0,966	0,000
Yüksek Lisans ve üstü	32,221	0,000	0,954	0,000

Eğitim durumu itibariyle model tümünde anlamlı çıkmıştır. Regresyon katsayılarına bakıldığında bu etkinin lise eğitim seviyesinde olan katılımcılarda daha yüksek, ilköğretim eğitim seviyesinde olanlarda ise daha düşük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla H5 hipotezi kabul edilmiştir.

"Algılanan hizmet kalitesinin müşteri bağlılığına etkisi katılımcıların mesleğine göre farklıdır." şeklinde ifade edilen H6 hipotezi analiz sonuçları Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Bağlılığına Etkisinin Mesleğe Göre Farklılık Analizi

Meslek	**F**	**p**	**B**	**p**
Öğrenci	758,395	0,000	0,988	0,000
Özel Sektör Çalışanı	197,333	0,000	0,944	0,000
Kamu Sektörü Çalışanı	145,226	0,000	0,923	0,000
İşsiz	75,281	0,000	0,860	0,000

Meslek itibariyle model tümünde anlamlı çıkmıştır. Regresyon katsayılarına bakıldığında bu etkinin öğrenci olan katılımcılarda daha yüksek, işsiz olan katılımcılarda ise daha düşük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla H6 hipotezi kabul edilmiştir.

"Algılanan hizmet kalitesinin müşteri bağlılığına etkisi katılımcıların kişisel aylık gelirlerine göre farklıdır." şeklinde ifade edilen H7 hipotezi analiz sonuçları Tablo 13'de verilmiştir.

Tablo 13. Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Bağlılığına Etkisinin Kişisel Aylık Gelire Göre Farklılık Analizi

Kişisel Aylık Gelir	**F**	**p**	**B**	**p**
0-1.000TL	713,392	0,000	0,998	0,000
1.001-2.000TL	190,511	0,000	0,961	0,000
2.001-3.000TL	156,201	0,000	0,839	0,000
3.001-5.000TL	80,142	0,000	0,916	0,000
5.001 TL ve üzeri	44,234	0,000	1,206	0,000

Kişisel aylık gelir itibariyle model tümünde anlamlı çıkmıştır. Regresyon katsayılarına bakıldığında bu etkinin aylık geliri 5.000TL ve üzerinde olan katılımcılarda daha yüksek, 2.001-3.000TL olan katılımcılarda ise daha düşük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla H7 hipotezi kabul edilmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Karayolu yolcu taşımacılığı hizmetleri alanında müşterilerin bu hizmetlere yönelik algılarını tespit etmek, kalite algılarının ne derecede bağlılık yarattığını saptamak ve algılanan hizmet kalitesinin müşteri bağlılığına etkisinde müşterilerin demografik özelliklerine göre bir farklılığın olup olmadığını tespit etmek amacıyla Muğla'da, 1370 yolcu üzerinde yapılan çalışmaya göre katılımcıların şehirlerarası seyahatlerde en çok Pamukkale Turizm (%45,9) ve Kâmil Koç (%33,5) firmalarını tercih ettikleri, tercih sebeplerinde en önemli kriterlerin hizmet kalitesi (%52.8) ve düşük fiyat uygulaması olduğu (%23.7), algılanan hizmet kalitesini oluşturan güvenilirlik, fiziksel görünüm, heveslilik, güven ve empati boyutlarından oluşan beş bileşenin de müşteri bağlılığını olumlu yönde etkilediği; ancak en yüksek etkiye sahip olan boyutun güvenilirlik boyutu olduğu ve son olarak algılanan hizmet kalitesinin müşteri bağlılığına olan etkisinin 21-30 yaş aralığında, bekar, lise seviyesinde eğitim düzeyinde, öğrenci ve aylık gelir durumu 5.000TL ve üzerinde olan katılımcılarda yüksek olduğu ancak cinsiyete göre kalite algılamalarının müşteri bağlılığı üzerinde anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Bu noktadan hareketle daha önce farklı hizmet sektörlerine yönelik kalite algılamaları, memnuniyet ve sadakat ilişkisini içeren araştırmalarla paralellik gösterdiği söylenebilir.

Yapılan bu çalışmanın sonuçlarına dayanarak araştırmacılara geleceğe yönelik olarak şu önerilerde bulunulabilir:

• Daha sonraki çalışmalarda ülkemizin farklı illerini kapsayan araştırmalar yapılabilir.

• Araştırma modeline kurum imajı, müşteri değeri, marka değeri, iç müşteri sadakati değişkenlerini de içeren çalışmalar eklenerek algılanan hizmet kalitesi ile ilişkileri ortaya çıkarılabilir ve yazına farklı bakış açıları getirilebilir.

Çalışma kapsamında uygulamacılara ise, elde edilen sonuçlar ışığında, müşteri sadakatine odaklanan işletmelerin öncelikle hizmet kalitelerini ön plana çıkaracak stratejiler, reklam ve kampanyalar geliştirmeleri; bununla birlikte algılanan hizmet kalitesi algısının özellikle güvenilirlik boyutu üzerinde odaklanmaları, daha açık bir anlatımla, firmanın, seyahat hizmetini, başından sonuna kadar sorunsuz bir şekilde yerine getirmesi, varış ve kalkış saatlerine uyması, yolcu problemlerini çözmede samimi davranması ve bilet satış, rezervasyon, e-bilet vb. kayıtları hatasız tutması konularında daha hassas davranmaları önerilebilir.

KAYNAKÇA

Akbaş, H. E. ve Uran, A. (2019). Katılım bankası müşterilerinin hizmet kalitesi algılarının ölçümlenmesi üzerine bir araştırma. *Maliye ve Finans Yazıları,* 111, 171-200.

Alabay, M. N. (2012). Müşteri şikâyetleri yönetimi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi,* 8(16), 137-158.

Al-Tit, A. A. (2015). The effect of service and food quality on customer satisfaction and hence customer retention. *Asian Social Science,* 11(23), 129-139.

Argan, M., Yılmaz, R. A., Ersoy, N. F., Barış, G. ve Uygun, M. (2006). Perakendecilikte müşteri ilişkileri yönetimi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Arısoy, D. Ş. (2017). Sağlık hizmetlerine hizmet kalitesi ve hizmet kalitesinin servqual yöntemi ile ölçülmesine yönelik bir uygulama. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3), 1079-1102.

Barlow, J ve Moller, C. (1998). Her şikâyet bir armağandır. (Çev. G. Günay) İstanbul: Rota Yayınları.

Barnes, J. G. (2000). Secrets of customer relationship management. USA: McGraw Hill.

Barutçu, S. (2007). GSM sektöründe müşteri bağlılığı: Pamukkale üniversite öğrencilerinin GSM operatörlerine bağlılıkları ve bağlılıklarını etkileyen faktörler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi iktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 9(1), 349-372.

Barutçugil, İ. (2009). Müşteri ilişkileri ve satış yönetimi. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.

Baş, M., Tolon, M. ve Aktepe, C. (2009). Müşteri ilişkileri yönetimi. Ankara: Detay Yayıncılık.

Baytekin, E. P. (2005). Toplam kalite hedefinde müşteri memnuniyetinin müşteri sadakatine etkisi. *Yeni Düşünceler Dergisi,* 1(1), 41-52.

Bayuk, M. N. ve Küçük, F. (2007). Müşteri tatmini ve müşteri sadakati ilişkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 12(1), 285-292.

Bezerra, G. C. ve Gomes, C. F. (2015). The effects of service quality dimensions and passenger characteristics on passenger's overall satisfaction with an airport. *Journal of Air Transport Management,* 44, 77-81.

Boulding, W., Kalra, A., Staelin, R. ve Zeithaml, V. A. (1993). A dynamic process model of service quality: From expectations to behavioral intentions. *Journal of Marketing Research,* 30(1), 7-27.

Bozbay, Z., Yaman, Y. ve Özkan, E. (2016). İnternet perakendeciliğinde hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerindeki rolü: Hazır giyim ve kitap

sektörü üzerine karşılaştırmalı bir araştırma. *Journal of Transportation and Logistics,* 1(1), 19-38.

Brady, M. K., Cronin, J. J. ve Brand, R. R. (2002). Performance-only measurement of service quality: A replication and extension. *Journal of Business Research,* 55(1), 17-31.

Butcher, K., Sparks, B. ve O'Callghan, F. (2001). Evaluative and relational influences on service loyalty. *International of Journal of Service Industry Management,* 12(4), 310-327.

Bülbül, S., Alpcan, A., İkiz, İ. ve Ağırtaş, G. (2008). Genç bir hastane ve pediatri hizmetlerinden memnuniyetini etkileyen faktörler. *Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi,* 10(2), 8-18.

Chaudhuri, A. ve Holbrook, M. B. (2001). The chain of effects from brand trust and brand affect to brand performance: The Role of Brand Loyalty. *Journal of Marketing,* 65(2), 81-93.

Chou, P. F., Lu, C. S. ve Chang, Y. H. (2014). Effects of service quality and customer satisfaction on customer loyalty in high-speed rail services in Taiwan. *transportmetrica A: Transport Science,* 10(10), 917-945.

Clark, A. M. ve Wood, C. R. (1998). Consumer loyalty in the restaurant industry-a preliminary exploration of the issue. *International Journal of Contemporary Hospitality,* 10(4), 139-144.

Cowell, D. (1984). The marketing of services. UK: Heinemann.

Cronin, J. J. ve Taylor, A. S. (1992). Measuring service quality: A reexamination and extension. *Journal of Marketing,* 56(3), 55-68.

Cronin, J. J., Brady, M. K. ve Hult, G. T. M. (2000). Assessing the effects of quality, value, and customer satisfaction on consumer behavioral intentions in service Environments. *Journal of Retailing,* 76(2), 193-218.

Çağlı, U. (2002). Sadık müşteri markanızın temsilcisidir. *Capital Aylık Ekonomi Dergisi,* 10(5), 101-103.

Çatı, K. ve Koçoğlu, C. M. (2008). Müşteri sadakati ile müşteri tatmini arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 19, 167-188.

Çoban, S. (2005). Müşteri sadakatinin kazanılmasında veri tabanlı pazarlamanın kullanımı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 19(2), 295-307.

Davenport, T. H., Harris, J. G. ve Kohli, A.K. (2001). How do they know their customers so well?. *Sloan Management Review,* 42(2), 63-73.

Davids, M. (2007). Going beyond customer satisfaction to customer loyalty. *Newcomb Marketing Solutions,* 22(3), 19-22.

Demirağ, B. ve Durmaz, Y. (2019). Algılanan hizmet kalitesinin algılanan değer ve tutumsal marka sadakati üzerindeki etkisinin incelenmesi: 5 yıldızlı

sayfiye ve şehir otelleri örneği. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi,* 11(18), 693-726.

Demirkaya, H. (2002). Toplam kalite yönetimi felsefesinin siyasette uygulanabilirliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 7(2), 169-187.

Dick, A. S. ve Basu, K. (1994). Customer loyalty: Towards an integrated conceptual framework. *Journal of Academy of Marketing Science,* 22(2), 99-103.

Doğan, H. ve Burucuoğlu, M. (2018). Tüketicilerin mobil bankacılık hizmet kalitesi algıları ve tekrar kullanma niyetleri: Ampirik bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi,* 14(4), 1183-1198.

Donaldson, B. ve O'toole, T. (2002). Classifying relationship structures: Relationship strength in industrial markets. *Journal of Business and Industrial Marketing,* 15(7), 491-503.

Doyle, P. (2003). Değer temelli pazarlama. İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri.

Duffy, D. L. (2003). Internal and external factors which affect customer loyalty. *Journal of Consumer Marketing,* 20(5), 480-485.

Duman, T., Ayduğan, P. ve Koçak, G. N. (2007). Karayolu yolcu taşımacılığı hizmetlerinde hizmet kalitesi, hizmet değeri, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati ilişkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 9(1), 151-177.

Eleren, A., Bektaş, Ç. ve Görmüş, A. Ş. (2007). Hizmet sektöründe hizmet kalitesinin servqual yöntemi ile ölçülmesi ve hazır yemek işletmesinde bir uygulama. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi,* 44(514), 75-88.

Gerson, R. F. (1997). Müşteri tatminindeki süreklilik. (Çev. T. Savaşer) İstanbul: Rota Yayınları.

Gotlieb, J. B., Grewal, D. ve Brown, S. W. (1994). Consumer satisfaction and perceived quality: Complementary or divergent constructs?. *Journal of Applied Psychology,* 79(6), 875-885.

Griffin, J. (1995). Customer loyalty: How to earn it, how to keep it. USA: John Wiley and Sons.

Griffin, J. ve Lowenstein, M. W. (2001). Customer winback: How to recapture lost customers - and keep them loyal. Jossey-Bass, Incorporated Publishers, USA.

Güripek, E. (2018). Hizmet kalitesi algısının belirlenmesine yönelik yiyecek içecek işletmelerinde bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi,* 10 (4), 996-1013.

Hawkins, D. I., Best, R. J. ve Coney, K. A. (2001). Consumer behavior. USA: McGraw-Hill Companies.

Hennig-Thurau, T., Gwinner, K. P. ve Gremler, D. D. (2002). Understanding relationship marketing outcomes: An integration of relational benefits and relationship quality. *Journal of Service Research,* 4(3), 230-247.

Hooley, G., Piercy, N. F. ve Nicoulaud, B. (1998). Marketing strategy and competitive positioning. New Jersey: Prentice Hall Inc.

Housden, M. ve Thomas, B. (2002). Direct marketing in practice. UK: Butterworth-Heinemann.

http://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionDocuments/KGMdocuments/Istatistikler/SeyirveTasimalar/SeyirVeTasimalar.pdf. Erişim Tarihi:05.08.2019

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gtsvearama=gtsveguid=TDK.GTS.5b0fbeedc6dbb7.05803221 Erişim Tarihi:01.08.2019

İslamoğlu, H. (2006). Pazarlama yönetimi (Stratejik yaklaşım). İstanbul: Beta Yayınları.

Jones, O. T. ve Sasser, E. W. (1995). Why satisfied customer defect. *Harvard Business Review,* 73(6), 88-99.

Kandampully, J. (1998). Service quality to service loyalty: A relationship which goes beyond customer services. *Total Quality Management,* 9(6), 431-443.

Karahan, K. (2000). Hizmet pazarlaması. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Kırım, A. (2001). Strateji ve bire-bir pazarlama crm. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Kim, H. S. ve Yoon, C. H. (2004). Determinants of subscriber churn and customer loyalty in the Korean mobile telephony market. *Telecommunication Policy,* 28(9-10), 751-765.

Korkmaz ,H., Giritlioğlu, İ. ve Avcıkurt, C. (2015). Havayolları iç hatlarda algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti ve tekrar satın alma davranışına etkisi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 5(2), 248-265.

Kotler, P. (2005). A'dan Z'ye pazarlama. (Çev. A. K. Bakkal). İstanbul: MediaCat Yayınları.

Kuriloff, A., Hemphill, J. M., ve Cloud, D. (1993). Starting and managing the small business. USA: McGraw Hill.

Matzler, K., Grabner-Kräuter, S. ve Bidmon, S. (2008). Risk aversion and brand loyalty: The mediating role of brand trust and brand affect. *Journal of Product ve Brand Management,* 17(3), 154-162.

McMullan, R. ve Gilmore, A. (2003). The conceptual development of customer loyalty measurement: A proposed scale. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing,* 11(3), 230-243.

Mucuk, İ. (2001). Pazarlama ilkeleri. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Odabaşı, Y. (2010). Satışta ve pazarlamada müşteri ilişkileri yönetimi. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Odabaşı, Y. ve Oyman, M. (2013). Pazarlama iletişimi yönetimi. İstanbul: MediaCat Yayıncılık.

Okumuş, A. ve Asil, H. (2007). Hizmet kalitesi algılamasının havayolu yolcularının genel memnuniyet düzeylerine olan etkisinin incelenmesi. *İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme Dergisi,* 36(2), 7-29.

Okumuş, A. ve Duygun, A. (2008). Eğitim hizmetlerinin pazarlanmasında hizmet kalitesinin ölçümü ve algılanan hizmet kalitesi ile öğrenci memnuniyeti arasındaki ilişki. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 8(2), 17-38.

Oliver, R. L. (1980). A cognitive model of the antecedents and consequences of satisfaction decisions. *Journal of Marketing Research,* 17(4), 460-469.

Oliver, R. L. (2015). Satisfaction: A behavioral perspective on the consumer. New York: Routledge.

Oyman, M. (2002). Müşteri sadakati sağlamada sadakat programlarının önemi. *Kurgu Dergisi,* 19, 169-185.

Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. ve Berry, L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing,* 49, 41-50.

Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. ve Berry, L. L. (1988). Servqual: A Multiple-Item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing,* 64(1), 12- 40.

Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. ve Berry, L. L. (1990). Delivering quality service: Balancing customer perceptions and expectations. New York: The Free Pres.

Peppers, D. ve Rogers, M. (1995). A new marketing paradigm: Share of customer, not market share. *Planning Review,* 23(2), 14-18.

Reichheld, F. F. ve Sasser, E. W. (1990). Zero defections: Quality comes to services. *Harvard Business Review,* 68(5), 105-113.

Reichheld, F. F. ve Teal, T. (1996). Loyalty effect: The hidden force behind growth, profits and lasting value. Boston: Bain and Company Inc.

Ruyter, K., Wetzels, M. ve Bloemer, J. (1998). On the relationship in between perceived service quality, service loyalty and switching costs. *International Journal of Service Industry Management,* 9(5), 436-453.

Saat, M. (1999). Kavramsal hizmet modeli ve hizmet kalitesini ölçme aracı olarak servqual analizi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 1(3), 107-118.

Selvi, S. (2007). Müşteri sadakati. Ankara: Detay Yayıncılık.

Sheth, J. N., Mittal, B. ve Newman, B. I. (1998). Customer behavior: Consumer behavior and beyond. USA: South-Western College Pub.

Sricharoenpramong, S. (2018). Service quality improvement of ground staff at don Mueang international airport. *Kasetsart Journal of Social Sciences,* 39, 15-21.

Storbacka, K., Strandvik, T. ve Grönroos, C. (1994). Managing customer relationships for profit: The dynamics of relationship quality. *International Journal of Service Industry Management,* 5(5), 21-38.

Taşkın, E. (2005). Müşteri ilişkileri eğitimi. İstanbul: Papatya Bilim Yayınevi.

Tepeci, M. (1999). Increasing brand loyalty in the hospitality industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management,* 11(5), 223-230.

Tuncer, B. ve Kızgın, Y. (2018). Tavsiye etme davranışının algılanan hizmet kalitesi değişkenleri ile ilişkisi: Atatürk havalimanı örneği. *BMIJ,* 6(3), 452-460.

Türk, Z. (2009). Denetim firmalarının sunduğu hizmet kalitesi, müşteri tatmini ve sadakati: Servperf ölçeği. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 18(1), 399-416.

Uncles, M. D., Dowling, G. R. ve Hammond, K. (2003). Customer loyalty and customer loyalty programs. *Journal of Consumer Marketing,* 20(4), 294-316.

Usta, R. ve Memiş, S. (2009). Hizmet kalitesi ve marka bağlılığı arasındaki ilişki üzerine müşteri tatminin aracılık etkisi. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi,* 23(4), 87-108.

Uyguç, N. (1998). Hizmet sektöründe kalite yönetimi. İzmir: Dokuz Eylül Yayıncılık.

Yuen, K. F. ve Thai, V. V. (2015). Service quality and customer satisfaction in liner shipping. *International Journal of Quality and Service Sciences,* 7(2/3), 170-183.

Yüksel, M. ve Önaçan, M. B. K. (2018). Algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetine etkisi: Türkiye'de deniz yolcu taşımacılığında bir uygulama. *Beykoz Akademi Dergisi,* 6(2), 20-38.

Zeithaml, V. A., Berry, L. L. ve Parasuraman, A. A. (1996). The behavioral consequences of service quality. Journal of Marketing, 60(2), 31-46.

Zeithaml, V. A. ve Bitner, M. J. (2000). Services marketing: Integrating customer focus across the firm. USA: McGraw-Hill.

Bölüm 2

NIGHTCRAWLER FİLMİ GAZETECİLİK ÖĞRENCİLERİNE NE ANLATIR? BİR ALIMLAMA ANALİZİNİN SONUÇLARI

Göksel GÖKER[1]
Neslihan GÖKER[2]

1 Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü
2 Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon Sinema Bölümü

Giriş

Sinema filmleri; birçok konuyu, olguyu, tarihsel olayı veya kimi durumda da bir mesleği kendi dili içerisinde ele alır, işler ya da diğer bir ifadeyle temsil eder. Sinemanın, özellikle de Hollywood sinemasının, en çok ilgi duyduğu meslek dallarından biri de gazeteciliktir. Gazetecilik ve gazeteciler gerek kurmaca gerekse tarihte yaşanan bazı gazetecilik olay ve başarıları çerçevesinde, Hollywood klasik sinema anlayışına zengin bir içerik oluşturmaktadır.

Hollywood'da ana karakteri gazeteci, ana konusu basın olan ilk film, yönetmenliğini Lewis Milestone'un yaptığı, 1931 yapımı The Front Page filmidir (Ünal, 2018: 115). The Front Page filminden sonra Hollywood'da gazetecilik konulu filmlerin giderek arttığı, özellikle araştırmacı gazetecilik konulu, izleyiciye merak aşılayan, araştırma/inceleme süreçlerine odaklanan yapımların ön plana çıktığı görülmüştür. All the Presedent's Man (Alan J. Pakula, 1976) bu tür filmlerin bilinen en iyi örneklerinden biri olmakla birlikte, son dönemde Spotlight (Tom McCharty, 2015) ve The Post (Steven Spielberg, 2017) gibi filmlerde; gazetecilik, özgür basın, basın-siyaset ilişkileri ve otoriteye (Spotlight filminde olduğu gibi dini otoriteye) yönelik eleştirel gazetecilik pratikleri anlatılmıştır. Bu tür filmlerde genellikle gazeteci; araştıran, soran, sorgulayan, gerçeğin peşinde koşan, cesur ve kamuoyunun bilgilenme hak ve özgürlüğüne hizmet eden kahraman motifli örnek kişilikler olarak sunulmaktadır. Gazeteci, Hollywood klasik sinemasında bir tür kahramandır. Gerçekleri ortaya çıkarır, kamuoyunu bilgilendirir ve çoğu zaman demokratik işleyiş için vazgeçilmez önemdedir. Sorunun kaynağı değil, sorunu çözen, açıklığa kavuşturan demokrasi kahramanıdır.

Diğer taraftan gazeteciyi anti-kahraman olarak konumlandıran filmler de mevcuttur. Son dönem yapımlar arasında gazetecilik ve medya eleştirisi çerçevesinde değerlendirildiğinde en dikkat çeken filmlerden biri Nightcrawler (Dan Gilroy, 2014) olmuştur. Filmin baş karakteri Lou Bloom, anti-kahraman bir gazetecidir. Hollywood'un klasik olarak sunduğu, ulvi değerler peşinde mesleğini yapan kahraman gazeteci figürünün yerine Nightcrawler filminde Louis; hırsı, ikna yeteneği, hedefe ulaşmak için her şeyi mubah gören etik dışı gazetecilik pratikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Lou, sahip olduğu bu özellikleriyle aynı zamanda medya kuruluşlarının da aradığı, ihtiyaç duyduğu insan tipidir. Bu bakımdan Nightcrawler filmi hem bir gazeteci profili eleştirisi hem de yapısal olarak medya eleştirisi sunmaktadır. Haberciliğin hırsa kurban edilmesi, para kazanmanın temel hedef olması, gerçeğin çarpıtılması, şiddet ve sansasyonun yayıncılıkta belirleyici ölçüt olması konularında getirilen derinlikli eleştiriler filmin alt metnini oluşturmaktadır.

Nightcrawler filmiyle ilgili gerek Türkçe literatürde (Öztürk, 2016; Ünal, 2018; Ulutaş, 2019) gerekse yabancı literatürde (McNair, 2015; Brayton, 2016; Boyle, 2017) filmi farklı açılardan analiz etmeye yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışma kapsamında ise; gazeteciliği etik sorunlar ve ticarileşme ekseninde eleştiren Nightcrawler filminin, gazetecilik öğrencileri tarafından nasıl algılandığı belirlenmeye çalışılmıştır. Yöntem olarak alımlama analizinin kullanıldığı bu araştırmada, Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde her biri gazetecilik eğitimi gören 20 öğrenci örnekleme dahil edilmiştir.

Çalışmada öncelikle örneklem grubuna araştırma hakkında bilgi verilmiş, daha sonra örneklem grubuyla birlikte film izlenmiştir. Filmin izlenmesinin ardından 38 sorudan oluşan soru formu örneklem grubuna dağıtılmış ve cevaplar yazılı olarak alınmıştır. Elde edilen veriler, araştırma amaçları çerçevesinde sistematize edilmiş ve bulgular kısmında sunulmuştur. Araştırma bulguları hakkında bilgi vermeden önce, Nightcrawler filminin sunduğu medya eleştirisinin teorik temeli, televizyon ve gazetecilik etiği açısından değerlendirilmektedir.

Televizyon Haberciliği ve Etik Sorunlar

Televizyon haberleri, ortaya çıktığı 1950'li yıllardan itibaren halkın en çok başvurduğu haber ve bilgi kaynağı olmuştur. Televizyonda akşam haber bültenlerinin, 15 Ağustos 1948 tarihinde CBS televizyonu tarafından ABD'de başlatıldığı (Matelski, 1996: 30) bilinmektedir. CBS'in ardından NBC ve ABC kanalları da haber yayınlarına başlamışlardır. Avrupa'da ise televizyonun haber için kullanımı 1950'lerden sonra söz konusu olmuştur (Şeker, 2007: 37).

Televizyon yayıncılığının başladığı ve ilk televizyon kanallarının kurulduğu ABD'de televizyon haberciliğinin gelişmesinin önünde, o dönemin popüler kitle iletişim aracı radyo yer almıştır. Radyonun kurumsallaşmış popüleritesiyle rekabet edebilmek için televizyon kanalları halkın güvenini kazanan sunucuları televizyona transfer ederek işe başlamışlardır. Başlangıçta televizyona geçmeye kuşkuyla bakan isimler, radyodaki başarılarını televizyonda da devam ettirmişlerdir (Matelski, 1996: 30-34). 1980'lere gelindiğinde Türkiye'nin de dâhil olduğu pek çok Avrupa ülkesinde, kamu yayıncılığı tekeli çeşitli yöntemlerle kırılmıştır. Bu dönemde, uydu ve kablo teknolojisini kullanan ticari nitelikli özel televizyonlar hızla yaygınlaşmış, yayıncılığın amacı ve içeriği 1 Haziran 1980'de yayına başlayan CNN ile kökten değişmiştir. Özel televizyon kanalı olan CNN, yalnızca haber yayını yapan bir televizyonun da izlenebileceğini ve ticari ortamda var olabileceğini göstermiştir (Şeker, 2007: 37). Böylelikle televizyon haberciliği, akşam haber bültenleriyle sınırlı kalmamış, yirmi dört saat haber yayını söz konusu olmuştur. Diğer taraftan özel televizyonculuk, ticari bir alan

olarak belirginleşmeye başlamış, ekonomik amaç ve çıkarlar, habercilik anlayışının da değişmesine neden olmuştur. Rekabetin belirleyici olduğu özelleşmiş bir pazarda haber, ticari değeri olan bir ürüne dönüşmüştür.

1980'lerden itibaren televizyon haberciliği politik kampanyaların, dünya sorunlarının, ekonomik önceliklerin ve çevre sorunlarının ajandasını oluşturan büyük bir güce dönüşmüştür. Fakat bağımsız kanallardaki haber programlarının yanı sıra gün boyu haber yapan kanalların sayısındaki artış ve diğer alternatif kanalların devreye girmesi (Matelski, 1996: 41), bununla birlikte teknolojik gelişmeler ve haber akışının yarattığı baskı, haber çalışanlarının mesleki kültürünü altüst ederek mesleki etik ihlallerin doğmasına neden olmuş ve gazetecilik pratiğinin ahlaki açıdan sorgulanmasının önünü açmıştır (Morresi, 2006: 21).

Medya dünyasında etik ya da özdenetim anlayışı gazeteciliğin ilk olarak geliştiği Batı'da (Alemdar, 1999: 253) 1980'lerden sonra ortaya çıkmıştır (Taş, 2010: 3). Evers, etik kavramını neyin uygun ya da uygunsuz, izin verilir ya da verilmez, doğru ya da yanlış olduğu perspektifinden hareketle değerler, ilkeler ve kurallar bütünü olarak (2010: 47) tanımlar. Medya etiği de medya çalışanlarının ya da gazetecilerin mesleklerini icra ederken uymak zorunda oldukları kurallar ve ilkelerdir (İrvan, 2003: 52). Bu nedenle gazetecilikle ilgili etik kurallar dünyanın her yerinde kısa ya da uzun meslek ilkeleriyle belirlenirler. Meslek kodları olarak da adlandırılan bu ilkeleri hazırlayan kurumlar arasında sendikalar, basın konseyleri, gazetecilik işverenleri birlikleri gibi oluşumlar sayılabilir (Şeker, 1999: 104). Gazetecilik etiği, her haber türüne özgü çeşitli kuralları barındırmakla birlikte, genel geçer kurallar olarak da değerlendirilebilir.

Televizyon haberciliğinde etik konusu, yazılı basındaki etik sorunlardan ayrı değerlendirilemez (Uzun, 2016: 207). Televizyon haberleri, her ne kadar hazırlanış süreci ve sunumu anlamında gazete haberlerinden farklılık gösterse de temelde aynı ölçütler üzerine yapılandırılmıştır. Genel olarak *nesnellik*, *tarafsızlık*, *yorum* unsurunun dışarıda bırakılması gibi geleneksel gazetecilik ilkeleri, televizyon haberleri için de geçerlidir (Ergül, 2000: 97). Fakat televizyon haberciliğinde "hareketli görüntü" ögesinin de bulunması kendine özgü etik sorunlara yol açmış, teknolojinin gelişmesiyle de bu sorunlar büyümüştür (Uzun, 2016: 207).

Medyanın öteki dallarından farklı olarak televizyonda göz ile kulak arasında sürüp giden duyumsal bir rekabet vardır. Bu yarışı göz kazanır ve resim sesin önüne geçer (Matelski, 1996: 22). Postman'ın da (1994: 104) vurguladığı gibi televizyonla ilgili yapılan en önemli saptama, insanların onu izlemeleridir; adına "televizyon" denmesinin nedeni de budur. Postman'a göre televizyonla birlikte, karşılıklı alınıp verilen şey artık fikirler değil, imajlardır (1994: 105). Bu bakımdan televizyon haberleri kaynak açısından göstermek, görselleştirmek ve izleyici açısından görerek

algılamak üzerine kuruludur.

Jan R. Costello, televizyon gazeteciliğinde haberlerin nasıl seçildiğini şu şekilde anlatır (akt. Matelski, 1996: 22): "Muhabirler kameraları neden kederli ailelere, kalbi kırık dullara ve acı çeken kaza kurbanlarına yöneltiyorlar? Foto muhabirleri ve televizyon gazetecileri neden şanssız bir insanın trajik ve kanlı ölümünü ön plana çıkartacak kadar ileri gidiyorlar? Çünkü bu, heyecan yaratmak için hızlı ve pis bir yöntemdir ve heyecan, haberleri sattırır. Gözyaşları, öfke ve acı, fotoğrafları ve televizyon haberlerini güçlü kılar." Televizyon haberleri söz konusu olduğunda sözcüklere artık gereksinim azalmıştır, görüntü ve imaj paylaşımı haberin özünü ve çerçevesini belirlemektedir. Görüntülerin genellikle şiddet, acı, kan, aksiyon içeren yapısı izleyiciyi kanalda tutmaya yöneliktir. Asıl amaç bilgi vermek değil, imajlar yoluyla hedef kitleyi ekrana sabitlemektir.

Haber bültenleri, editörlerinin sürekli güçlü görsel ve dramatik unsura sahip hikâyelerin peşinde olmaları nedeniyle, şiddet haber programlarında merkezi bir yere sahiptir. İzleyiciler şiddete alıştıkça, şiddetin etki uyandırabilmesi için daha şiddetli olması gerekir. Çünkü şiddet "iyi" televizyon üretir (Esslin, 2001: 75). Televizyon haberciliği, ticari gazeteciliğin geleneksel "*kan varsa haber var*" sözünün ardından giderek hikâyelerin etkisini en üst seviyeye çıkarmak için sürekli olarak şiddet vakalarını dış içeriğini vermeden (Trend, 2008: 51-137) izleyiciye aktarırlar. Görsel açıdan dikkat çeken haberler yapma kaygısının bu ölçüde öne geçmesi görsel açıdan zayıf ya da ilgi çekici olmadığı düşünülen konuların haber gündemine girememesini beraberinde getirerek (Çaplı ve Taş, 2010: 244) televizyon haberlerinde "olayları seyirlik bir anlatıya" dönüştürmektedir (İnal, 2010: 164).

Televizyon özünde dramatik bir araçtır (Esslin, 2001: 17). Bourdieu'ye göre televizyon dramatikleştirmeye iki şekilde başvurur. Birincisi olayı sahneye koyar, görüntülendirir. İkincisi bu olayın önemini, vahametini, dramatik ve trajik niteliğini abartır (2000: 24). Esslin'in belirttiği gibi (2001: 20) televizyonda yer alan haberler, diğer televizyon ürünlerine göre en az kurgusal ve en az dramatize edilmiş ürünlerdir, ancak yine de haber bültenlerindeki olaylar bir dereceye kadar sahnelenmektedir. Nihai sonuç, haberler için de dramatik bir gösterime dönüşmektir.

Televizyon haberleri, izleyiciler üzerinde en fazla etkiyi yaratmak için tema müziği, gösterişli grafikler ve malzeme dâhil, eğlence programcılığının hem tarzını hem de içeriğini kullanmaktadır (Trend, 2008: 137). Amerika'da haber bültenleri önemli olayların açıklanacağını belirten bir müzikle başlar. Müzik haber bültenleri için çok önemlidir, haberleri çeşitli dram ve tören şekilleriyle bağdaştırır (Postman, 2001: 61-62). Ayrıca televizyon kanalları rakiplerine fark atmak, izleyiciyi kendi televizyon haberlerine çekmek ve programlarını izlettirmek için *tease*'lere

başvurur. Televizyon haber endüstrisinde içerdiği bilgi manşet gibi iş gören tease'ler özel olarak hazırlanır. Haber bültenlerinin öncesinde ve haber bülteni içinde birçok kez dönen tease'lerle haber bültenine çekilmiş izleyici, öyküler resmigeçidini izlemeye hazırdır (Postman ve Powers, 1996: 33).

Televizyon haberciliğinde olayların öyküleştirilmesi, seyirlik bir anlatıya dönüştürülmesi ve şiddet ağırlıklı bir içerikle izleyiciye seslenmenin merkezinde habercilikte yaşanan yoğun rekabet yatmaktadır. Televizyon haberciliğinde daha hızlı haber yapma telaşı, gün boyu ekrana taze haber sürebilme çabası, yayın standartlarının ve etik ilkelerin göz ardı edilmesine neden olmaktadır (Çaplı ve Tuncel, 2010: 1). Ekonomik açıdan bakıldığında, televizyon haberciliğinin yaşamaya devam etmesi reklam gelirlerinden gelen paralara bağlıdır (Matelski, 1996: 80). Çünkü reklam verenler, televizyon ve program tercihini reytinglere bakarak yapmaktadırlar. Bu nedenle izleyiciler nezdinde popüler olma kaygısı, akşam haberlerinin sunuluşuna ilişkin kararları da önemli ölçüde etkilemektedir. Bu yüzden televizyon haberciliğinin ucuzlatılması pahasına da olsa haberleri yazan kişiler, izleyici avlamak amacıyla sansasyonelliği tercih ederler (Matelski, 1996: 23-25).

Televizyon haberciliğinde en çok üzerinde durulan etik sorunlar arasında bu mesleği yapan profesyoneller dışında sıradan kullanıcıların da haber üretimi ve sunumu yapabildikleri bir ortamda gazetecilik pratiğinin nasıl biçimleneceği yer almaktadır (Geray ve Aydoğan, 2010: 316-317). Günümüzde haber yapma ve yayma teknolojisinin çok daha ucuz ve basit olması sebebiyle hemen herkes gazeteci olabilmektedir (Hargreaves, 2006: 170). Teknolojinin yaygınlaşmasıyla habercilik alanına amatör el kameraları da girmiştir. Günümüzde kişisel çekimler yanında, ellerindeki kamerayı televizyon kuruluşlarına malzeme sağlamak için kullanan pek çok kişi bulunmaktadır. Televizyon kuruluşları çoğu zaman amatör çekimlere düşük ücretler ödemektedirler (Uzun, 2016: 211). Uluslararası Gazeteciler Federasyonunun bir araştırmasına göre gazeteciler ve medya işçileri son 20 yılda artan oranda "*atipik*" istihdam koşullarında çalışmaya zorlanmakta; geçici işçilik, parça başı iş ve belirsiz ya da gizli istihdam yaygınlaşmaktadır. Atipik çalışmanın alt kategorisinde yer alan *freelance*'ler kendi hesabına çalışan ve emeğini, uzun süreli bir sözleşme ya da bağlılık olmaksızın çeşitli işverenlere satan kişilerdir. Atipik işçiler genellikle zaman, kelime ya da öykü başına para alırlar (Adaklı, 2010: 85).

Televizyon haberciliğinde en çok tartışılan etik sorunlar, görüntülerden kaynaklanmaktadır. Görüntülerden kaynaklanan etik sorunlar özellikle amatör kamera görüntülerinin kullanılması ve gizli kamera çekimleri konusunda yoğunlaşmaktadır (Uzun, 2016: 209). Amatör kamera çekimlerinin ilgi görmesi, bir başka etik sorunu daha gündeme

getirmektedir. Amatör kamera çekimlerini yapanlar, yayınlanacak bir görüntü elde etmek uğruna bazen duyarsız bir edilginlik içinde hareket edebilmektedirler (Uzun, 2016: 212). Örneğin intihar girişiminde bulunan bir kişiyi kurtarmak yerine onun görüntülerini çekmek temel amaç haline geldiğinde bu duyarsızlık açık bir şekilde görülmektedir.

Gizli kamera çekimlerinin yarattığı en önemli etik sorun ise özel yaşama ilişkin olandır. Haberlerde yer alan kişilerle ilgili olarak medyanın kişilerin özel yaşamına girerek mahremiyetlerini ihlal etmesi, gazetecilik etiği söz konusu olduğunda sık sık gündeme gelen bir konudur. Bu konudaki ahlaki ikilem, medyanın haber alma özgürlüğü ile bireyin özel yaşamının çatışmasından kaynaklanır. Gizli kamera görüntülerinin bazıları, olayla ilgili olarak çekimi yapanın manipülasyonunu içerebilmektedir. Bunun yanında, özellikle amatör kamera sahipleri tarafından sunulan gizli çekimlerin komplo ya da şantaj amacıyla kaydedilme olasılığı da bulunmaktadır. Etik dışı davranan bir muhabirin davranışına haber kuruluşunun alet olmaması için editöryal denetimin önemi büyüktür (Uzun, 2016: 213-216).

Sonuç olarak televizyon haber programlarında gerçek ve doğru haber vermenin yerini alan gösteri ve sahneleme gibi yeni kurallar televizyon haber programlarının yapısını önemli ölçüde değiştirerek (Ramonet, 2000: 101) televizyon haberlerinde etik konusunu çok daha tartışmalı hale getirmiştir.

Nightcrawler Filminde Karakterler ve Etik Sorunlar

Ehrlich (2004: 1) sinema filmlerinin gazetecileri hem dürüst vatandaşlar ve kahramanlar hem de kirli yabancılar ve kötü adamlar olarak tasvir ettiğini belirtir. Diğer taraftan McNair (2015: 614) de benzer şekilde ikili bir temsil pratiği olduğunu kabul eder fakat özellikle son on yılda ana akım sinemada, gazetecilerin hayranlık uyandıran ve saygı duyulması gereken bireyler ve profesyoneller olarak temsil edildiğini vurgular. Ana akım sinemanın ve özellikle de Hollywood sinemasının gazeteciliği ve gazetecileri sunma biçimleri kuşkusuz temsil politikaları ile ilgilidir. İngiliz Kültürel Çalışmalar ekolünün ortaya koyduğu temsil politikası kavramı, birey ve grupların medyadaki temsillerinin masum olmayıp belli bir politika doğrultusunda belirlendiğini vurgulaması bakımından önem taşır (Varol, 2016: 55). Bu bakımdan temsil politikalarını, genel politik ve ekonomik ilişkilerden ve ayrıca kültürel atmosferden ayrı düşünmek yanlış olacaktır. Hall'un (2017: 23) ortaya koyduğu temsil kavramı çerçevesinde düşünüldüğünde, temsil işi anlamların üretildiği ve değiş tokuş edildiği sürecin temel bir parçası olarak işlev görmektedir. Dolayısıyla filmlerde gazetecilerin nasıl ve ne şekillerde temsil edildiği konusuna, basit bir şekilde bir mesleğin belirli bir kurmacanın içerisine nasıl yer aldığı çerçevesinde değil, daha çok bu mesleğe ve gazetecilere

ilişkin toplumsal ve kültürel anlamların nasıl üretildiği ve paylaşıldığı çerçevesinde bakılması gerekmektedir.

Filmlerin çoğunlukla gazeteciliğe ve gazetecilere bakış açısının olumlu olmasının temel nedenlerinden biri Ünal'ın (2018) çalışmasında vurguladığı gibi, özgür basın miti ve demokrasi arasında kurulan ilişkidir. Basın özgürlüğü ve basın mensuplarının özgürce hakikati arama çabaları, demokrasinin bir parçası ve hatta hem nedeni hem de sonucu olarak değerlendirilir. Bu nedenle gazeteci ve onun uğraşısı, demokrasiye eklemlenerek/ilişkilendirilerek temsil edilir. Demokrasi ve basın özgürlüğü miti birlikte inşa edilir. Diğer taraftan, Nightcrawler filminde olduğu gibi, gazeteci ve basın sisteminin eleştirel boyutlarıyla temsil edilmesi, kimi durumlarda özgür basın mitini tekrar etmekle birlikte, basının ve basın mensuplarının gerçeklikle kurduğu ilişkiyi alt üst etmektedir.

Sorunlu ve mitik bağlamlarından koparılmış bir medya anlatısı sunan Nightcrawler filmi, Öztürk'ün iddia ettiği gibi (2016) üçlü bir kategori çerçevesinde değerlendirildiğinde anlam kazanacaktır. İlk bakışta bütün olup biten sorunlu ve etik dışı pratiklerin nedeni Lou gibi görünse de tek sorumlu o değildir. Lou, sadece içerik üreten bir kişi olarak sorunun bütünü değil sadece bir parçasıdır. Sorunun kaynaklarından biri de Lou'yu bu içerikleri üretmeye sevk eden, dağıtıcı ve yaygınlaştırıcı yapı olarak medyadır. Diğer sorumluluk sahibi taraf ise haber değil imaj görmek isteyen, gerçeği değil kurguyu ve sansasyonu tercih eden medya izleyicileridir. Bu açıdan Nightcrawler filmi, bütünlüklü bir eleştiri sunar, sürecin tüm aktörlerini sorumlu gösterir.

Filmin ana karakteri Lou Bloom (Jake Gyllenhaal) bir anti kahramandır. Klasik sinema dilinde kahramanlar, örnek kişilikler olarak hikâyeyi sürükler ve kahraman ile izleyici arasında bir özdeşleşme ilişkisi vardır. Anti kahraman, kendisiyle özdeşleşilemeyen, kendisini yabancılaştıran kişidir. Ulutaş'ın ifadesiyle filmde diyaloglar ve eylemler kısmen bu durumu yaratır. Karakter; yürüyüşü, gülüşü, tekinsizliği ve diğer tüm toplumsal tavırları ile yabancılaşmanın vücut bulmuş halidir (2019: 1036). Filmin hemen başından itibaren karakter ile izleyici arasında kurulan ilişki, bu çerçevede, uzaklaşma ve mesafe koyma ekseninde şekillenir. Çünkü Lou bir hırsızdır. Diğer taraftan Lou'yu ilgi çekici ve merak uyandıran bir karakter yapan başka özellikleri de vardır. Örneğin Lou oldukça hırslıdır, kıvrak bir zekaya sahiptir, sorun çözme becerisi güçlüdür ve diğer taraftan ikna kabiliyeti oldukça yüksektir. Öztürk (2016: 13) Lou'nun ikna edici diline vurgu yaparak imaj pazarlayan medyanın dili ile Lou'nun dilinin aynı olduğunu ifade eder. Lou'yu hem başarılı kılan hem de medyaya kendisini hemen adapte edebilmesini sağlayan temel özelliği de budur.

Nightcrawler filmi hakkında yapılan bazı çalışmalarda (Brayton, 2016; Boyle, 2017) Horatio Alger mitine vurgu yapılmaktadır. Horatio Alger, 1800'lü yıllarda yazdığı kitaplarda yoksulluktan kurtulup zenginliğe adım atan bireylerin yaşamlarını anlatmış ve Amerikan rüyasını tasvir etmiştir. Bu tür başarı hikayeleri de Horatio miti olarak literatüre girmiştir. Olmann (2015: 123) Horatio Alger mitine atıfla Amerikan Rüyasını şu şekilde açıklamaktadır: "Pek çoğunuz, iyi bir iş bulamazsanız küçük bir işletme açabileceğinizi düşünüyorsunuz, değil mi? Amerikan Rüyası, iyi bir fikriniz varsa ve oyundaki tüm paranızı buna yatırıp çok çalışırsanız sizin de zengin olabileceğinizi söylemiyor mu? İnsanların tek yapması gereken, denemek. Horatio Alger, son ve çaresiz bir ümitle, toplumda yükselmenin tek sıra halinde yürümeyi buyuran yegâne yolu olarak insanların zihninde yaşamaya devam ediyor." Nightcrawler'ın hikayesinin, Horatio mitini tekrarladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü ortada Lou Bloom açısından ciddi bir başarı öyküsü vardır. Ancak bu başarı öyküsünün nasıl ve neye rağmen ortaya çıktığı asıl sorunu teşkil etmektedir. Lou'nun başarıya odaklı yapısı ve kendisine çizdiği yol onu etik dışı pratiklere yönlendirmektedir. Lou'nun sık sık ihlal ettiği etik kodlar, paradoksal bir şekilde onu başarıya taşır. Örneğin özel hayatın gizliliği, kan ve şiddet içerikli görüntüleri çekmesi, bilgi saklaması, olaylara müdahil olup onları maniple etmesi, nihayetinde olay üretmesi ve insan hayatıyla oynaması gibi sayısız etik dışı pratik Lou için başarının anahtarı olacaktır. Böylelikle Horatio miti kendisini tekrarlar, Ünal'ın dediği gibi (2018: 125) Lou gecenin solucanlığından, gecenin fatihine ve iş adamına dönüşecektir.

Lou'nun serüveninde ona eşlik eden iki önemli karakter vardır. Rick ve Nina, Lou'nun hem işbirlikçisi hem de kurbanıdır, çünkü Lou için her şey değişim değeri çerçevesinde şekillenmektedir (Brayton, 2016: 12). Lou, Los Angeles'ta geceleri suç olayları ve trafik kazalarında sansasyon, kan ve şiddet peşinde koşarken, diğer serbest muhabirlerle de rekabete girişir. İşlerinin giderek yoğunlaşması ve artan rekabet nedeniyle Rick'i (Riz Ahmed) asistan olarak işe alır. Rick esas itibariyle, tıpkı Lou gibi, paraya ihtiyacı olan bir kişidir. Ancak Lou gibi hırslı, zeki değil daha çok Lou'nun kontrolüne girmeye müsait, ama ahlaki kaygıları olan bir bireydir. Filmde Lou ve Rick bir tür zıtların birlikteliği olarak var olur. Lou'nun yeteneklerini, hırsı ve girişimci yapısını, Rick'in varlığı kuvvetlendirmektedir. Lou'yu film içinde anlamlı bir karaktere dönüştüren onun davranışları ve söylemleridir, ancak bunun dışında, birlikte hareket ettiği insanlar da Lou'yu anlamamıza yardım eder.

Bu insanlardan biri de Nina'dır. Nina, sabah haberleri müdürüdür. Nina ile Lou'yu karakter olarak birbirlerine yaklaştıran temel özellik başarı hırsıdır. Lou gibi Nina da başarılı olmak ister ve Lou'nun hırsı ve azmi Nina'yı da etkiler. Nina tecrübeli bir medya çalışanı olmasına rağmen Lou'nun getirdiği görüntüleri, çalışma arkadaşlarının uyarı ve telkinlerine

rağmen yayınlamayı tercih eder. Öyle ki Nina için etik tamamen devre dışıdır, Nina'yı tek ilgilendiren konu yasalardır. Yasalara uydurulan veya yasalarla açıklanabilen her şey, etik dışı da olsa yayınlanabilir.

Filmin genel atmosferine hâkim olan başarı hırsı, bütün karakterlerde az veya çok vardır. Lou'nun rekabet halinde olduğu diğer serbest muhabirlerin de başarmak, para kazanmak için uğraştığı açıktır. Lou'yu onlardan ayıran temel özellik; başarı için rakiplerini saf dışı bırakacak her yolu deneyebilecek potansiyelidir. Brayton (2016) Lou'nun, anti sosyal kişilik bozukluğuna sahip olduğunu ve bunun ekonomik iklimle doğrudan ilişkili olduğunu vurgular. Lou'nun ve diğer karakterlerin sahip olduğu başarı hırsının kaynağında bireyci, başarıya odaklı neoliberal insan profili bulunmaktadır. Brayton'a göre Lou'nun sahip olduğu anti sosyal kişilik bozukluğunun iki temel göstereni vardır (2016: 12-13): İlk olarak Lou'nun bütün ilişkileri ekonomik işlemler çerçevesinde şekillenir. Rick ve Nina ile girdiği ilişkinin amacı ekonomik kazançtır. Hatta Lou için bir kadın olarak Nina'nın kendisi bile, çektiği görüntüler karşılığında mübadele edebileceği bir değerdir. İkinci olarak ise Lou insanları tehlikeye atmaktan hiç çekinmez, kendisini avcı, diğerlerini ise av olarak görür. Rick'i, Nina'yı, diğer serbest muhabirleri ve hiç tanımadığı, fakat haberlerine konu olan diğer sıradan insanları gördüğü gibi.

Lou'nun para kazanma hırsı, filmin alt metninde gazeteciliğin ticarileşmesine vurgu yaparken, Lou'da ortaya çıkan etik dışı davranışlar gazeteciliğin gerçekliği çarpıtan, enformasyon verme süreçlerini gösteriye dönüştüren, şiddeti yücelten ve sansasyon arayan değişimine dikkat çekmektedir.

İzleyici Araştırmaları ve Alımlama Analizi

İletişim çalışmaları içerisinde üretim, dağıtım ve metin/içerik incelemelerinin dışında izlerkitle çalışmaları önemli bir yer tutmaktadır. İzlerkitle kavramı yalnızca izleme/seyretme edimi ile sınırlandırılmaz, bunun yanında kavram, okuyucuyu ve dinleyiciyi de kapsayacak genişlikte kullanılmaktadır (Özçetin, 2018: 200). İzlerkitle çalışmalarının kökeninde etki sorunu bulunmaktadır. Kitle iletişim araçlarının izleyiciler üzerinde sahip olduğu etkinin boyutları ve derecesi, hangi konularda ve nasıl etkili olduğu gibi sorunlar izleyici araştırmalarının temel konularını oluşturur. Ancak iletişim araştırmaları, tarihsel süreç içerisinde kitle iletişim araçlarının etkisi konusunda, alanda farklı yönelimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ana akım paradigma içerisinde kitle iletişim araçlarının etkilerine yönelik olarak üç farklı dönemin ortaya çıktığı belirtilmektedir (McQuail, 1983: 48). Bunlar; 1890-1930 yılları arasında yer alan "güçlü etkiler" dönemi, 1930-1960 yıllarını kapsayan "sınırlı etkiler" dönemi, 1960'tan

günümüze uzanan süreç ise "yeniden güçlü etkiler" dönemi olarak sınıflandırılmaktadır. Kitle iletişim araçlarının etkileri konusunda ortaya çıkan bu farklılığın en temel nedeni, izlerkitleyi konumlandırma şeklidir. İletişim araştırmalarında mesajı alımlayan izleyicinin aktif ya da pasif oluşu temel sorunsalı oluşturmaktadır (Yavuz, 2005: 7). İzleyicinin aldığı konum pasif ise kitle iletişim araçları güçlü etkilere sahip olacaktır. Tam tersi bir durumda, yani izleyici aktif bir rol üstleniyorsa etkilerinin sınırlı ya da düşük olacağı kabul edilmektedir.

Bu anlamda iletişim çalışmalarında eleştirel paradigma içerisinde de farklı yönelimlerin olduğu görülmektedir. Örneğin Frankfurt Okulu'na göre izleyici pasiftir, son derece edilgendir. Bu nedenle de kitle iletişim araçlarının sunduğu mesajlara edilgen bir şekilde maruz kalmaktadır. Eleştirel yaklaşımlar içerisinde İngiliz Kültürel Çalışmalar ekolünün izleyici konusunda farklı ve yenilikçi bir bakış açısı getirdiği ifade edilebilir. Hall'un 1980 yılında geliştirdiği Kodlama/Kodaçımı yaklaşımı (Hall, 2005) izlerkitlenin aktif olduğu, mesajların algılanması ve yorumlanmasında farklı izleyici profillerinin olduğunu iddia etmektedir. Hall, Kodlama ve Kodaçımlama (Encoding, Decoding) makalesinde kodlama ile kodaçımlamanın birbiriyle örtüşmek zorunda olmadığını belirterek, üç farklı okuma biçiminin kodaçımlama sürecinde ortaya çıkabileceğini belirtir. Bunlar egemen okuma, müzakereci okuma ve karşıt okumadır (Hall, 2005). Egemen okumada alıcının kod çözümü göndericinin kodlamasına denk gelir. Bu durumda alıcı pasiftir, mesaj nasıl kodlandıysa o şekilde alımlama eğilimindedir (Maigret, 2011: 191). Karşıt okuma ise bir mesajın içindeki hâkim kodların farkına varan ve onları reddeden bir okuma biçimidir (Smith, 2007: 215). Müzakereli okuma ise dünyanın hâkim tanımlarını kabul ederken hâlâ belirli durumlarda birtakım istisnalar talep edebilir. Hall'un belirttiği gibi bu tür bir okuma çelişkilerle doludur (Turner, 2016: 111).

Bütün bu okuma biçimleri, kitle iletişim araçlarından gelen mesajların anlamlandırılması sürecinde farklı sonuçların ortaya çıkma potansiyelini göstermektedir. Bu yaklaşım ayrıca, iletilerin anlamlarının oluşturulmasında alıcının rolü ve iletiyi alma etkinliğinin gerçekleştiği koşulların önemini vurgulaması (Tekinalp ve Uzun, 2009: 143) bakımından önemlidir. Bu yaklaşımla birlikte aktif izleyici anlayışının eleştirel paradigma içerisinde kabul edilebilir bir yaklaşım olarak yer edindiği görülmektedir. Morley (2005: 99) yakın zaman izleyici araştırmalarının iki temel varsayımla karakterize edilebileceğini belirtir. Bu varsayımlar şu şekildedir: ilk olarak izleyici her zaman etkindir, ikinci olarak iletişim araçlarının içeriği her zaman çok anlamlı ya da yoruma açıktır. İzleyici çalışmalarında ulaşılan bu varsayımların kaynağında Hall'un kodlama/kodaçımlama modelinin etkili olduğu ifade edilmelidir.

Jensen ve Rosengren'e göre izleyici çalışmalarında kullanılan beş ana araştırma geleneği bulunmaktadır (2005, 56): Etkiler Araştırması, Kullanımlar ve Doyumlar, Edebi Eleştiri, Kültürel Çalışmalar ve Alımlama Analizi. Kültürel çalışmalar ile alımlama analizi birbiriyle kaynaşan yaklaşımlardır. Alımlama analizi, izleyici içerik ilişkisine dair hem nitel hem de ampirik nitelikte bir çözümleme geliştirir. Amaç, alımlamayla ilgili süreçleri inceleyip, medya içeriğinin kullanım ve etkileriyle ilgili bir tavır geliştirebilmektir (Jensen ve Rosengren, 2005: 63). Bu açıdan izleyici deneyimi çalışmasına alternatif bir yaklaşım olarak değerlendirilen alımlama analizi; eleştirel kuram, göstergebilim, söylem analizi ve ayrıca kitle iletişim araçları kullanımı hakkında etnografik çalışmalardan beslenerek ortaya çıkmıştır (McQuail ve Windahl, 2010: 183).

Özetle ifade edilecek olursa, alımlama analizi; izleyiciyi aktif bir özne olarak değerlendiren, böylelikle izlerkitlenin medya içeriklerini nasıl anladığını ve yorumladığını belirlemek ve bunları medya içerikleriyle karşılaştırmak amacıyla yapılan nitel bir araştırma yöntemidir.

Amaç, Uygulama ve Örneklemin Özellikleri

Gazetecilik ile etik yozlaşma arasındaki ilişkiyi ele alan Nightcrawler filmi; gazetecilik mesleği, etiği ve gazeteciler hakkında eleştirel bir anlatı sunmaktadır. Gazetecilik mesleğinin giderek sansasyonel haber sunma pratiğine dönüşmesi, bu amaç çerçevesinde her türlü uygulamanın mubah görülmesi, ticarileşme, etik dışı uygulamaların yürürlüğe girmesi ve mesleki eğitim almayan hemen herkesin rahatlıkla gazetecilik yapabilmesi gibi sorunlar etrafında şekillenen filmin ve filmdeki karakterlerin, gazetecilik öğrencileri tarafından nasıl algılandığı ve değerlendirildiğinin belirlenmesi bu çalışmanın temel amacıdır.

Bu amaç çerçevesinde Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nde eğitim gören öğrencilere yönelik bir alımlama çalışması tasarlanmıştır. Araştırmaya her sınıftan olmak üzere, toplam 22 öğrenci gönüllü olarak katılmıştır. Öncelikle katılımcılarla birlikte film izlenmiş, daha sonra, demografik sorular dahil toplam 38 sorudan oluşan soru formu örneklem grubuna dağıtılmıştır. Demografik sorular dışında, soru formunda yer alan bütün sorular açık uçlu sorulardır. Filmle ilgili görüşleri içeren veriler yazılı olarak toplanmıştır. Çalışma, filmin izlenmesi dahil yaklaşık 4 saat sürmüştür. Soru formlarında yapılan incelemeler neticesinde 2 soru formu, verilen cevaplar yetersiz görüldüğü için analize dahil edilmemiştir. Sonuç olarak 20 kişilik bir örneklem grubuna ulaşılmıştır. Örneklem grubunun bazı özellikleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1. Örneklem Grubunun Özellikleri

Katılımcı No	Cinsiyet	Yaş	Sınıf	Gazeteci Olmayı Düşünüyor mu?	Bölüm İdealindeki Bölüm müydü?	Film İzleme Sıklığı	Daha Önce Gazetecilikle İlgili Film İzledi mi?	Nightcrawler Filmini Daha Önce İzledi mi?
Katılımcı 1	Erkek	20	1	Emin Değil	Hayır	Haftada birkaç kez	Hayır	Hayır
Katılımcı 2	Erkek	23	4	Emin Değil	Evet	Haftada birkaç kez	Evet	Hayır
Katılımcı 3	Kadın	19	1	Evet	Evet	Ayda bir	Hayır	Hayır
Katılımcı 4	Kadın	21	1	Evet	Evet	Haftada birkaç kez	Evet	Hayır
Katılımcı 5	Kadın	20	1	Evet	Hayır	Ayda Bir	Hayır	Hayır
Katılımcı 6	Kadın	20	2	Evet	Evet	Haftada birkaç kez	Hayır	Hayır
Katılımcı 7	Kadın	20	2	Evet	Evet	Ayda Bir	Hayır	Hayır
Katılımcı 8	Kadın	38	2	Evet	Hayır	Haftada birkaç kez	Hayır	Hayır
Katılımcı 9	Erkek	23	4	Emin Değil	Evet	Haftada birkaç kez	Evet	Evet
Katılımcı 10	Kadın	23	4	Emin Değil	Hayır	Nadiren	Evet	Evet
Katılımcı 11	Erkek	25	4	Hayır	Evet	Haftada birkaç kez	Evet	Evet
Katılımcı 12	Kadın	28	4	Evet	Evet	Her gün	Evet	Evet
Katılımcı 13	Kadın	27	4	Emin Değil	Evet	-	Evet	Evet
Katılımcı 14	Erkek	22	3	Evet	Evet	Haftada birkaç kez	Hayır	Hayır
Katılımcı 15	Erkek	21	3	Emin Değil	Hayır	Haftada birkaç kez	Evet	Evet
Katılımcı 16	Kadın	22	3	Evet	Hayır	Ayda Bir	Hayır	Hayır
Katılımcı 17	Kadın	21	2	Evet	Evet	Haftada birkaç kez	Hayır	Hayır
Katılımcı 18	Erkek	20	2	Evet	Evet	Haftada birkaç kez	Hayır	Hayır
Katılımcı 19	Kadın	22	2	-	Hayır	Haftada birkaç kez	Hayır	Hayır
Katılımcı 20	Erkek	19	1	Evet	Evet	Nadiren	Hayır	Hayır

Araştırma etiği gereği çalışmada yer alan katılımcıların isimlerine yer verilmemiş, bunun yerine "Katılımcı 1", "Katılımcı 2"… olarak kodlanmıştır. Örneklem grubu 8'i erkek, 12'si kadın toplam 20 öğrenciden oluşmaktadır. Katılımcıların 5'i 1. sınıf, 6'sı 2. sınıf, 3'ü 3. sınıf, 6'sı ise 4. sınıf öğrencisidir. Örneklemin yaş dağılımlarının ağırlıklı olarak 19-23 yaş aralığında bulunduğu görülmektedir. Bunun dışında 28 ve 38 gibi daha ileri yaşlarda bulunan katılımcılar da mevcuttur. Örneklemde yer alan 6 katılımcının Nightcrawler filmini daha önce izlediği, diğerlerinin ilk defa çalışma kapsamında filmi izlediği görülmektedir. Örneklem grubunun gazetecilik bölümüne ve ileride gazeteci olup olmamaya ilişkin düşünceleri de sorgulanmıştır. Katılımcıların çoğunun; gazeteci olmayı

istediği (12 kişi) ve gazetecilik bölümünün idealindeki bölüm olduğu (13 kişi) anlaşılmaktadır. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun film izleme sıklığının da yüksek olduğu ifade edilebilir.

BULGULAR

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgulara yer verilmektedir. Araştırma bulguları karakterleri tanımak, karakterlerle özdeşleşmek, filmi anlamlandırmak, filmin temsil anlayışını yorumlamak, etik kodları ve sorunları değerlendirmek, ben olsaydım ve filmin bıraktığı hissiyat çerçevesinde kategorilere ayrılmış, bu çerçevede veriler betimlenmiştir.

Karakterleri Tanımlamak

Sinema filmlerini bütüncül bir şekilde anlamanın temel unsurlarından biri de filmlerde yer alan karakterlerin tanımlanmasıdır. Öyküde yer alan her bir karakterlerin kişisel özellikleri, karakterler arasında ortaya çıkan ilişki, gerilim ve çatışmalar filmin öyküsünü anlamlandırmak açısından önemli bir rol üstlenir. Çalışmada örneklem grubunun Nightcrawler filminin ana karakterleri Lou, Rick ve Nina'yı nasıl algıladığını ve kişiliklerini nasıl değerlendirdiğini belirlemeye yönelik bir soru yöneltilmiştir.

Filmin ana karakteri Lou'nun örneklem grubu tarafından farklı kavramlar ve kategoriler çerçevesinde tanımlandığı görülmektedir. Bu tanımlamaların çerçevesini belirleyen temel kavramların; "Hırslı", "Zeki", "Hırsız", "Vicdansız", "Suçlu" olduğu görülmektedir. Bazı katılımcıların aşağıdaki ifadeleri, örneklem grubunun genel bakış açısını yansıtmaktadır.

"Son derece hırslı, kararlı ve vicdansız bir kişiliğe sahip diyebiliriz. Başarıya ulaşmak için yoluna çıkan her engeli, bir an bile düşünmeden hayattan koparabilecek bir birey" (Katılımcı 5).

"Hırslı, ne istediğini iyi bilen, amaçlarını, hedeflerini iyi analiz etmiş ve bunlar uğruna her şeyi göze alabilen bir karakter. Başarısızlığı kabullenemeyen bir robot gibi. Robot, çünkü vicdan, merhamet, insanlık gibi duyguları yok, insanları sevmiyor ve ben merkezli yaşıyor" (Katılımcı 13).

"Suçlu yanı hep ağır basan, suç işleme potansiyeli yüksek bir kişilik. Maddiyatı ve kendi çıkarları uğruna manevi, ahlaki, hayati yönlerinden, duygularından kopmuş bir karakter" (Katılımcı 1).

"Kendisi hırsız. Hem bilgi hırsızı hem de günümüz genel hırsızlarından. … Duygusuz ve aynı zamanda kötü bir insan" (Katılımcı 17).

Genel olarak değerlendirildiğinde Lou'yu anlatmak için kullanılan sıfatların son derece olumsuz olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bunun istisnaları da bulunmaktadır. Örneğin bir katılımcının ifadeleri dikkate

değerdir: “Bu adam para kazanmak için ve kendi işini kurmak için her işi yapıyor ve kararlılık, cesaretle yapıyor. İşi araştırıyor iş üzerinde bilgi sahibi oluyor ve işi kapıyor, çalışkan birisi” (Katılımcı 20). Bu ifadeler Lou’yu tanımlamada oldukça iyimser ve olumlu ifadeler olarak değerlendirilebilir. Ancak bu tanımlama biçimi, örneklem grubu açısından bir istisnadır.

Lou’yu tanımlamada kullanılan aparatlardan biri de psikolojidir. Bazı katılımcıların Lou’nun psikolojisine, ruh haline vurgu yaptığı, Lou’yu psikolojik rahatsızlıkları olan biri olarak değerlendirdiği görülmüştür.

Örneğin;

“Tam bir ruh hastası. Evet hayatımızda illaki hedeflerimiz, hayallerimiz olur ama bu kadar hırslı şekilde değil tabi ki” (Katılımcı 7).

“… bu yolda ilerlerken kişilik haklarını, özel alanları, mesleğin etik olmayan tüm kurallarını yaptığını ve ihlal ettiğini gördüm. Bu durum kişilik bozukluğu ve psikolojik bozukluk içinde olduğunu gösterir” (Katılımcı 15).

“Hırsızlıktan gazeteciliğe kadar yükselen Lou, hırslı, zeki bir kişiliğe sahipti. Sosyopat özellikleri olan Lou hedefine kitlenmiş ve bu yolda gözü hiçbir şey görmez haldeydi.” (Katılımcı 10).

Örneklem grubunun genel değerlendirmeleri dışında, Lou ile sistem arasında ilişki kuran bir katılımcının Lou hakkındaki fikirleri, film hakkında yapılan teorik tartışmalarla da örtüşmektedir: “Louis, gerçekten artık hayatında bir yerlere gelmek isteyen ve bu isteği için hem her şeyi elde edebilen hem de her şeyinden vazgeçebilen, cesur ama bir o kadar da akıllı, kendi başını kesinlikle derde sokmayan biri. Aslında o sistemin yaratmış olduğu kişi, sistemin ta kendisi” (Katılımcı 16). Bu yaklaşım, Lou ile Lou’nun yaşadığı ekonomik, toplumsal koşullar ve medya sistemi arasındaki ilişkiyi kurması ve Lou’yu yaratan yapısal koşulları değerlendirmesi bakımından oldukça anlamlı görünmektedir. Filmin eleştiri getirdiği temel noktalardan biri de budur. Genel olarak değerlendirildiğinde, örneklem grubunun Lou’yu olumsuz vasıflar ve nitelikler çerçevesinde değerlendirdiği, özellikle her şeyi mubah gören anlayışı, hırsı ve vicdan yoksunu olarak Lou’yu kötü bir insan olarak algıladığı görülmektedir. Lou’nun filmdeki profili ile katılımcıların Lou’yu tanımlama biçimlerinin birbiriyle örtüştüğü söylenebilir.

Filmin bir diğer önemli karakteri ise Rick’tir. Örneklem grubunun Rick’i tanımlama ve anlamlandırma çabalarında çeşitli farklılıklarının olduğu görülmüştür. Bir karakter olarak Rick’in çoğunlukla “Saf”, “Vicdanlı”, “Parasız” ve “Yönlendirilebilir” gibi ifadelerle tanımlandığı tespit edilmiştir. Katılımcıların görüşlerinden bazı örnekler verilebilir;

"Kişisel değerlere önem veren, acıma duygusu olan, sadece iş isteyen birisidir" (Katılımcı 15).

"Tek amacı cebine birkaç kuruş da olsa bir şeyler girmesini isteyen biri. En azından vicdanlı" (Katılımcı 7).

"Yönlendirilebilir, biraz üşengeç fakat insanlığa ve bu değerlere duyarlı bir yapıya sahip" (Katılımcı 13).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere, Rick kimi özellikleriyle birlikte, iyi bir insan olarak tasvir edilmektedir. Ancak diğer taraftan Rick'i eleştiren, ona olumsuz bakan görüşler de mevcuttur. Rick üzerindeki olumsuz düşüncelerin genellikle "Paragöz", "Korkak", "Güvenilmez" gibi ifadelerle şekillendiği görülmektedir.

"Rick tek derdi geçinmek olan, hâlâ insani duygularını yitirmemiş, ancak para için her şeyi yapabilecek bir karakter" (Katılımcı 16).

"Yönetilecek birisi, para için her şeyi yapar ve korkak biri." (Katılımcı 6).

"Güvenilmez biri olduğu söylenebilir" (Katılımcı 12).

Rick'in iyi-kötü ikilemi etrafında değerlendirildiğinde çoğunlukla iyi bir insan olarak anlaşıldığı ifade edilmelidir. Ancak Rick karakteri ile ilgili belirtilmesi gereken bir tespit daha vardır. Rick ile ilgili yorumların genellikle Lou ve Nina'nın zıddı olarak şekillendiği, Rick'i tanımlamak için çoğu katılımcının Lou'yu ya da Nina'yı referans gösterdiği belirlenmiştir. Örnek verilecek olursa;

"Lou'ya göre çok basık karaktere sahip olan bir birey" (Katılımcı 5).

"Lou Bloom ve Nina gibi karakterlerin aksine kendi öz eleştirisini yapamayan, emirlere karşılık veremeyen ahlaki etik yönleri ağır basan bir karakter" (Katılımcı 1).

"Rick oldukça saf ve insani değerlerini yitirmemiş birisiydi. Tek amacı para kazanmak, fakat Lou'dan farkı vardı. Rick kötü birisi değildi" (Katılımcı 10).

"Saf ve iyi bir çocuk. Biraz para kazanmak için girdiği bu işte Nina'dan ve diğer program yöneticilerinden daha sorumlu davranıyor" (Katılımcı 9).

Rick'in film içinde çizdiği profil ile bu kıyaslama çabası arasında bir ilişki olduğu ifade edilebilir. Rick esasında başlı başına dikkate alınacak bir karakter değil, daha çok Lou'nun yanında olduğu için, Lou ile kıyaslanabildiği ölçüde kavranabilecek bir karakter olarak değerlendirilmektedir. Katılımcılar açısından değerlendirildiğinde; Rick, Lou olmayandır. Tam tersi bir formülasyon da (Lou, Rick olmayandır)

doğru olmakla birlikte, Lou'nun baskın karakteri bunu görmeyi engellemektedir. Lou, çoğunluğun algısında kötülüğü temsil ederken, Rick üzerinde bu denli bir mutabakat görülmemektedir. Rick iyi olmakla birlikte, kötü ile bir mücadeleye giremediği için olumsuz bir kavrayışa neden olmaktadır.

Nina ise "Hırslı", "Etik kurallara uymayan", "Reyting", "Kariyer" gibi kavramlar eşliğinde değerlendirilen bir karakterdir.

"Önemli ve haber niteliği taşıyan her şeyi şiddet içersin veya içermesin yayınlamak isteyen hırslı biridir" (Katılımcı 15).

"İnsanların kanı üzerinde yükseleceğini düşünen bir karakter" (Katılımcı 11).

"Hırslı ve bu hırsı için öğrendiği işinin etik kurallarını gelecek kaygısından dolayı bir kenara alıp atacak kadar gözü kararmış, şiddet eylemini hoş gören bir tavır içindedir" (Katılımcı 12).

Katılımcıların bu ifadeleri, Nina'nın hırslı, etik kuralları önemsemeyen ve kariyeri için çabalayan bir karakter olarak algılandığını göstermektedir. Diğer taraftan Lou, tıpkı Rick'te olduğu gibi, Nina'nın da değerlendirilmesinde bir ölçüt olarak kullanılmaktadır. Ancak Lou ve Rick arasında işleyen zıtlık ilişkisi, burada uyuma ve özdeşliğe dönüşmektedir;

"Mesleği hakkında çok fazla yıpranan ve yıpratan bir karakter olması sebebiyle Lou Bloom ile eşdeğer görüşlere sahiptir" (Katılımcı 3).

"Çıkarları için Lou'ya uyumlu" (Katılımcı 13).

"Nina'nın tek istediği şey aynı Lou Bloom gibi ün ve para" (Katılımcı 17).

Lou ile Nina'nın katılımcılar tarafından birbirine uyumlu karakterler olarak değerlendirilmesi Lou ile Nina arasındaki çıkar ilişkisi ve her ikisinin de bu çıkarları korumak adına giriştikleri pazarlıklarla ilişkilendirilebilir. Her ikisi de hırsları olan karakterlerdir, her ikisi de başarıya odaklıdır, her ikisi de etik tanımamaktadır. Bu durum Lou ile Nina'yı karakter olarak birbirine yaklaştırmaktadır. Katılımcıların Lou'da sağladıkları ortak bakış açısı Nina'da da kendisini göstermektedir.

Karakterlerle Özdeşleşmek

Seyircinin film izleme sürecinde filmle kurduğu ilişkide "özdeşleşme" önemli bir kavram olarak ön plana çıkmaktadır (Kırel, 2010: 170). Özdeşleşme sayesinde filmi izleyen birey, filmdeki karakterlerden biri ya da birkaçıyla kendisini bütünleştirerek, karakterin yaşadığı deneyimleri paylaşır. Bakır'ın ifade ettiği gibi (2008: 50) özdeşleşme temel olarak bir egonun başka bir ego içinde özümsenmesi sürecini ifade etmektedir. Özdeşleşme, genellikle film anlatısı içerisinde yer alan "iyi" karakterlerle

kurulan bir ilişki olarak değerlendirilir. Çünkü izleyici iyinin yanında olmak ister, kendisini iyi ile birlikte değerlendirmek ister. İdeal tipler bu konuda önemli bir fonksiyona sahiptir. Filmlerde genellikle "ideal iyi" ve "ideal kötü" tiplerin yer aldığını belirten Oluk, izleyicinin genellikle iyi karakterle özdeşleştiğini ifade eder. Ancak bu bir kural değildir, özdeşleşme için karakterin mutlaka iyi olması gerekmemektedir. Seyirci kötü, hırsız, katil vb. gibi karakterlerle de özdeşleşebilmektedir (2008: 172-174). Bu açıdan özdeşleşme, yalnızca film karakterlerinin nasıl sunulduğu ile ilgili değil, aynı zamanda izleyicinin de bakış açısı çerçevesinde şekillenen bir süreci ifade etmektedir.

Nightcrawler filminde yer alan karakterlerin örneklem grubu tarafından farklı şekillerde tanımlanması gibi özdeşleşme konusunda da çeşitli farklılıkların söz konusu olduğu görülmektedir. Örneklem grubunun özdeşleşme konusundaki baskın yöneliminin, filmin hiçbir karakteri ile özdeşleşmeme üzerine kurulu olduğu tespit edilmiştir. Bu genel eğilime ilişkin örnek verilecek olursa;

"Kendimi özdeşleştirdiğim karakter bulunmuyor. Çünkü yapım gereği çok duygusal ve vicdan sahibi biri olduğumu düşünüyorum" (Katılımcı 5).

"Hiçbir karakterle kendimi özdeşleştiremiyorum. Nina ve Lou çok soğuk, çıkarcı, maddiyatçı ve başkalarını düşünmeyen biri. Rick ise pasif, korkak, emir altında yönlendirilen bir kişilik" (Katılımcı 8).

"Ne Lou kadar vicdansız olabilirim ne de Rick kadar saf olabilirim (Katılımcı 2).

Özdeşleşme kurulamamasının en temel nedeni olarak katılımcılar, karakterlerin kişilik özelliklerine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla Lou, Rick ve Nina gibi karakterlerin "kötü" ve "olumsuz" özellikleri büyük oranda özdeşleşmeye izin vermemektedir. Diğer taraftan katılımcılar içerisinde farklı yönelimlerin olduğu da görülmektedir. Kısmen özdeşleşme olarak ifade edilebilecek bir özdeşleşme biçiminin bazı katılımcılarda ortaya çıktığı ifade edilebilir;

"Lou Bloom birkaç noktada benimle özdeşleşiyor. Lou karakteri bir haberi sonuna kadar takip ediyor, hatta yayınlanmış bir haberin sonuçlarını tekrar takip ediyor" (Katılımcı 9).

"Filmi izlerken ilk önce Lou ile kendimi özdeşleştirdim. Fakat daha sonra yaşanan olaylar üzerine vazgeçtim" (Katılımcı 18).

"Belki Nina olabilir. Biraz da olsa Nina'yım" (Katılımcı 10).

"Bazı yönleriyle Nina'yı özdeşleştirebilirim" (Katılımcı 19).

Katılımcıların bazı özellikleriyle birlikte Lou ve Nina'da kendilerini

gördüğü, bu nedenle kısmen ya da bir süreliğine de olsa bu karakterlerle kendilerini özdeşleştirebildikleri anlaşılmaktadır. Özdeşleme konusunda Lou ve Nina'nın ismi daha sık geçmektedir. Rick ise sadece bir katılımcı tarafından anılmıştır ve bu katılımcı; "Çünkü saf duran bir karakter, diğerlerine göre dürüst davranıyor" (Katılımcı 11) diyerek kendisini Rick ile özdeşleştirdiğini belirtmiştir. Çalışma açısından çok daha ilginç bir sonuç olarak, bazı katılımcıların özdeşleşmek için yan karakterleri tercih etmesidir. Lou ve Nina'nın kötülüğü ve hırsı, Rick'in ise saflığı ve korkaklığı özdeşleşmeye engel olurken bazı katılımcılar kısmen özdeşleşmeyi benimsemiş, bazı katılımcılar da özdeşleşebileceği farklı karakterleri aramıştır.

"Kesinlikle özdeşleştirdim. Nina'nın yanında çalışan erkek oyuncu Frank'ti sanırım. Fazlasıyla kurallara bağlı, yanlış bir şey yapmamaya çalışan biri. Onunla fazlasıyla bir bağ kurdum" (Katılımcı 14).

Katılımcı 12 de kendisini kısmen de olsa Frank ile özdeşleştirdiğini belirtmektedir. Diğer taraftan Lou'nun rakibi, serbest çalışan gazeteci ile kendisini özdeşleştiren bir katılımcı daha bulunmaktadır. Katılımcı 15 "sadece işini yapıp kendini geliştirmek istiyor ve bu alanda bir numara olmak istiyor" gerekçesiyle kendini bu kişiyle özdeşleştirdiğini belirtmiştir.

Özdeşleşme süreci içerisinde katılımcıların farklı bakış açılarına sahip olduğu görülmektedir. Bu durum özdeşleşme sürecinin son derece aktif bir şekilde izleyici tarafından koordine edildiğini ortaya koymaktadır.

Filmi Anlamlandırmak

Filmin genel hatlarıyla anlamlandırılması, filme ilişkin edinilen izlenimlerin ve algılama biçimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Filme ilişkin örneklem grubunun üç farklı anlamlandırma biçimine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Nightcrawler filminin, özü itibariyle bir sistem ve medya eleştirisi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, filmin bazı katılımcılar tarafından bir medya eleştirisi olarak anlamlandırıldığı, bunun da kapitalist sistemle ilişkilendirildiği görülmektedir. Örnek vermek gerekirse;

"Bu filmde bir medya eleştirisi vardır. Lou Bloom kapitalist olan bir düzende yükselmek adına her şeyi yapabilecek bir karakterdir" (Katılımcı 12).

"Bu filmde kapitalist sistemin izleri de görülmektedir. Çünkü bireysel hedef ve çıkarlar ön planda tutulmuştur" (Katılımcı 10).

"Kahramanımız olan Louis Bloom aslında günümüz kapitalist sisteminde postmodern kültür içerisinde başarılı, kazanan ve bir nevi hayatta kalabilmek için hiçbir şeyi olmadan başlayanların yapmak zorunda kaldıkları şeyi yapmalarını ve sonuçlarını göstermekte" (Katılımcı 16).

Diğer taraftan filmi doğrudan bir medya eleştirisi olarak ve etik ihlaller çerçevesinde okuma biçimi de katılımcılar arasında yaygın görünmektedir;

"Bana göre film gazetecilerin işleri ve para uğruna en yakın arkadaşını bile satmasını ayrıca bir kadın uğruna onca insanın ölümüne neden olmasını anlatıyor" (Katılımcı 18).

"Gazetecilik mesleğinde etik, ahlaki ve insani değerler görmezden gelindi. İşin içine para ve rekabet girdi" (Katılımcı 19).

"Gazeteciliğin gerektirdiği etik değerler hiçe sayılarak insanlar olay hakkında doğru bilgilendirilmiyor" (Katılımcı 8).

Filme ilişkin bir diğer okuma biçimi ise ana karakter Lou Bloom etrafında şekillenmektedir. Bu okuma biçiminde filmin geliştirdiği anlatı daha çok karakter odaklı bir anlamlandırmayı içermekte, sistem ve medya eleştirisi göz ardı edilmektedir. Örneklem grubu içerisinde en yaygın okuma biçiminin de bu olduğu ifade edilmelidir. Örnek vermek gerekirse;

"Film kariyer uğruna dünyayı yakabilecek kadar zeki bir adamın hikayesini anlatıyor" (Katılımcı 14).

"Film kendi belirlediği hedefleri uğruna her yolu mubah saymış hırslı bir adamın hikayesi" (Katılımcı 13).

"Tesadüf eseri işe yaramaz, bencil, egoist birinin aptalca davranarak kendi hırsı ile ortalığı yakıp kavuran bir adamın hayatını anlatıyor" (Katılımcı 7).

Bu çerçevede katılımcı grubun filmi üç farklı şekilde değerlendirdiği görülmektedir. Birinci grupta yer alan katılımcılar, filmi bir medya eleştirisi olarak görmekle birlikte bu eleştiriyi kapitalist sistemle ilişkilendirerek okumaktadır. İkinci grup ise filmi bir medya eleştirisi olarak görmekte ve bunu etik kavramıyla birlikte okumaktadır. Son okuma biçimi ise daha çok filmin ana karakteri, onun kişiliği ve ortaya koyduğu davranışlar çerçevesinde, filmi bir kişinin hayatı olarak değerlendirmektedir. Böylelikle her üç okuma biçiminin de filmle doğrudan ilgili ve filmin farklı okumalara açık olduğu görülmektedir.

Film Gazeteciliği, Lou Bloom Gazetecileri Nasıl Temsil Ediyor?

Filmin ortaya koyduğu gazetecilik anlatısının katılımcılar tarafından farklı şekillerde anlaşıldığı ve yorumlandığı görülmektedir. Öncelikle gazeteciliğin olumsuz örnekler çerçevesinde temsil edildiğini belirten bir yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşıma göre etik dışı davranışlar ve mesleğin ekonomik boyutunun ön planda tutulması gazeteciliği olumsuz yönde göstermektedir. Bazı örnekler vermek gerekirse;

"Gazetecilik mesleğini ve bu alanda görev alanları reyting ve ekonomik bağlılık temelinde değerlendirmiştir" (Katılımcı 13).

"Gazetecilik mesleğinde acının para ettiğini söylüyor kısaca. Ne kadar çok kan, o kadar çok reyting" (Katılımcı 17).

"Film gazetecilik mesleğinde para ve kariyer üzerinde oynanan her türlü oyunu anlatmak istiyor" (Katılımcı 18).

Filmi Lou karakteri çerçevesinde değerlendiren bir katılımcı da "Gazetecilik eğitim almadan da yapılabilir bir meslek olarak gösterilmektedir" (Katılımcı 10) ifadeleriyle filmin gazetecilik ve eğitim ilişkisine vurgu yaptığını belirtmektedir. Filmin gazeteciliği temsil etme şekline ilişkin ikinci yaklaşım ise farklı bir algılama ve okumayı içerisinde barındırmaktadır. Buna ilişkin birkaç örnek verilebilir;

"Gazetecilik mesleğinin zor bir meslek olduğunu, bu mesleği yaparken korkusuz, cesur olmak gerektiğini …. söylüyor" (Katılımcı 9).

"Araştırarak, planlı ve düzenli bir şekilde ilerlenirse başarıya ulaşılacağı anlatılıyor" (Katılımcı 5).

"Meslek olarak bakıldığında gecesi gündüzü olmayan ve oldukça yorucu olan bir meslekten bahsediyor" (Katılımcı 3).

Örneklem grubu içerisinde filmin sunduğu gazetecilik temsiline ilişkin yaklaşım, örnek verilen katılımcıların dışında birkaç katılımcıda daha görülmektedir. Filmin sunduğu eleştirel anlatının dışına çıkarak, mesleğin zorlukları, mesai mefhumunun olmaması, geceleri çalışılması gibi konular etrafında mesleğe ilişkin temsilin okunması, filmin sunduğu birçok eleştirinin göz ardı edildiğini göstermektedir. Diğer taraftan mesleki olarak filmi faydalı ve eğitici gören bir yaklaşım da söz konusudur. Bir örnek vermek gerekirse, "Haber yaparken birçok noktaya dikkat etmem gerektiğini bana bir kez daha hatırlattı. Olaya sadece haber diye bakmamalı orada olayı yaşayanların bir can olduğu unutulmamalıdır" (Katılımcı 8) ifadeleri, olumsuz temsiller üzerinden de mesleki doğruların algılanmasına yardımcı olunabileceğini göstermektedir.

Filmin ana kahramanı Lou Bloom, tartışmalı da olsa, filmde bir gazetecidir. Dolayısıyla filmin gazeteciye ilişkin temsil anlayışı Lou üzerine şekillenmektedir. Ancak diğer gazetecilerin ve Nina'nın film içerisindeki konumu, Lou temsilinin tamamlayıcısı olarak işlev görmektedir. Dolayısıyla Lou'da bütünleşen bir gazeteci profili filme egemendir. Bu bağlamda Lou Bloom'un gazetecileri temsil etme biçiminin örneklem grubu tarafından nasıl algılandığı çalışmada sorunsallaştırılmıştır. Elde edilen bulgular çerçevesinde iki temel algılamanın olduğu görülmüştür.

Bu algılama biçimlerinden ilki ve yaygın olanı elbette Lou'nun anti-kahraman olması ve "kötülüğü" çerçevesinde ortaya çıkmaktadır.

Lou özetle gazetecileri temsil etmemekte, diğer bir ifadeyle kötü temsil etmektedir:

"Bana göre yanlış temsil ediliyor. Meslek yanlış aktarılıyor" (Katılımcı 7).

"Gazeteci kimliğini kötü temsil ediyor" (Katılımcı 19).

"Lou Bloom gazeteciliği taklit ediyor. Çünkü gerçek bir gazeteci değil" (Katılımcı 10).

"Lou bence gazeteci sayılmaz, sayılmamalı" (Katılımcı 13).

Bu ve bunun gibi ifadelerin örneklem grubunun büyük çoğunluğu tarafından ifade edildiği görülmektedir. Diğer taraftan bu konuda kararsız olan katılımcılar da bulunmaktadır. Kısmen, bölünmüş bir algılamanın olduğu görüşlere şu şekilde örnek verilebilir;

"Gazeteciliği bana göre çok iyi de çok kötü de sayılmazdı. İyi olarak bulabileceğimiz noktalar var, kötü olarak bulabileceğimiz noktalar var" (Katılımcı 9).

Bu çerçevede yapılan değerlendirmelerde, genellikle Lou'nun hırslı, istekli, zeki, çalışkan gibi olumlu özelliklere sahip olduğu, ancak yaptığı şeylerin ise etik dışı olduğu konusunda bir vurgu bulunmaktadır. Dolayısıyla Lou bir taraftan iyi özelliklere sahip ama diğer taraftan bu özelliklerini etik dışı amaçlarda kullanan bir gazeteci olarak görülmektedir.

Film Gazetecilik Etiği Hakkında Ne Söylüyor? Gerçekçi mi?

Filmin ana karakteri Lou Bloom, gazetecilik yapmaya başlar başlamaz gazetecilik etik ilkelerini de ihlal etmeye başlar. Diğer taraftan Nina'nın da etik kuralları hiçe sayan, sadece şiddeti ve sansasyonu önemseyen habercilik anlayışı filmde sunulan etik problemlerin temel kaynağını oluşturmaktadır. Bu açıdan film, hem Lou'nun çektiği görüntülerin içeriği, görüntüleri elde etme biçimi, olay yerini maniple etme, olaylara müdahale edip olayların seyrini değiştirme çerçevesinde ortaya koyduğu pratikler hem de Nina'nın şiddet ve kan içeren görüntüleri yayınlaması, gazeteciliği ticari ilişkilere ve çıkar ilişkilerine indirgemesi gibi uygulamalar, filmin gazetecilik etiği konusunda farklı açılardan getirdiği eleştirileri göstermektedir.

Örneklem grubunun filmde gördüğü etik sorunları değerlendirirken ön plana çıkardığı etik sorunların birbirinden farklı olduğu tespit edilmiştir. Filmin sunduğu etik dışı uygulamalara katılımcıların verdiği örnekler, aşağıdaki ifadelerle değerlendirilebilir;

"Daha çok çıkar ilişkilerini anlatıyor" (Katılımcı 20).

"İzinsiz görüntü alınamaz. Kişilik haklarına saygı duyulmalı ve haber çarpıtılmadan verilmelidir" (Katılımcı 8).

"Gazetecilik etiği, şiddet görüntülerinin dikkatlice verilmesi gerektiğini… belirtmektedir" (Katılımcı 2).

"İzinsiz çekimler, yalanlar ve hileler" (Katılımcı 4).

"Ceset görüntülerinin yayınlanması" (Katılımcı 19).

"Olaylara müdahale etmeden görüntü alınması" (Katılımcı 15).

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, katılımcıların farklı etik problemleri algıladığı ve bunlara dikkat çektiği görülmektedir. Diğer taraftan filmin etik kodları ele alış şeklinin yanlış olduğunu, gerçekte bu şekilde bir gazetecilik pratiğinin olamayacağını vurgulayan katılımcılar da bulunmaktadır.

"Gazetecilik etiğine tamamen aykırı film. Mesleğin içinde olan biri olarak söylüyorum, bu kadar cüretkâr davranamazsın" (Katılımcı 7).

Etik kodları ve etik sorununu sunma biçimi etrafında, filmin gerçekleri yansıttığını düşünen katılımcılar ise farklı bir perspektiften okuma yapmaktadır;

"Etiğin sadece sözde olduğunu, kesinlikle uygulamada olmadığını bize açık açık söylüyor" (Katılımcı 17).

Bu açıdan Nightcrawler filminin gerçeklikle kurduğu ilişkinin anlamlandırılması önem kazanmaktadır. Nightcrawler filminin gerçekliği yansıtıp yansıtmadığına ilişkin örneklem grubunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüş, ki yaygın olanı budur, filmin gerçekliği bütünüyle yansıttığına ilişkin görüştür. İkinci görüş ise filmin kısmen gerçekliği yansıttığı düşüncesine sahiptir. Filmin gerçekleri yansıtmadığına yönelik bir görüş ise herhangi bir katılımcı tarafından ifade edilmemiştir. İlk görüşe ilişkin örnek vermek gerekirse;

"Kanaatimce gerçekleri yansıtıyor. Gerçekten de bugünkü insan ilişkileri hep çıkar ilişkileri üzerine kurulu" (Katılımcı 11).

"Bence yansıtmaktadır. İçinde bulunduğumuz sistemin getirileri bu filmde açıkça ifade edilmiştir. Bireysel hedef oldukça baskındı" (Katılımcı 10).

"Bence gerçekleri yansıtıyor. Kimi zaman görsel kimi zaman ise yazılı medyada etik kavramının tiraj hevesiyle nasıl ayaklar altına alındığını gördük" (Katılımcı 9).

"Yansıtıyordu. Gazeteci olanların çoğu bölümü okuyarak olmamaktadır" (Katılımcı 6).

Görüldüğü gibi filmin gerçeklikle kurduğu ilişki, farklı yönlerden ele alınarak tartışılmaktadır. Bazı katılımcılar çıkar ilişkileri, bazıları sistemi, bazıları ise etik kavramı ile filmin gerçekliği yansıtma durumunu değerlendirmektedir.

Filmin kısmen gerçekleri yansıttığını düşünen katılımcılar ise (7 kişi) belirli yönleriyle filmin gerçekliğe temas ettiğini belirtmektedir. Bazı katılımcılar, filmin gerçekleri yansıtmakla birlikte abartılı olduğu görüşündedir;

"Bu kadar abartılı bir şekilde olmasa da çoğunluk ve etik kurallarının ihlali konusunda gerçekleri yansıtmaktadır" (Katılımcı 15).

"Abartılar var kısım kısım. Fakat gerçeklik payı da olduğunu söyleyebilirim" (Katılımcı 2).

Örneklem grubunun yaklaşımları değerlendirildiğinde, filmin sunduğu etik ihlallerin büyük oranda katılımcılar tarafından algılandığı, filmin gerçekleri yansıtma konusunda da egemen ve müzakereci okumanın yaygın olduğu görülmektedir.

Ben Olsaydım…

Filmde dikkat çeken konulardan biri de Lou'nun ortaya koyduğu habere ulaşma yöntemleridir. Örneklem grubuna bu yöntemler hakkında ne düşündüğü, benzer şeyleri yapıp yapmayacağı sorusu yöneltilmiştir. Örneklem grubunda bu konuda üç farklı yönelimin ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. En yaygın görüş Lou'nun kullandığı yöntemleri tasvip etmeyen ve benzer uygulamaları yapamayacağını ifade eden görüştür;

"Asla yapmazdım diyebilirim. Onun yaptığı şey haber değil ve ona ulaşma yöntemi de değil. Tamamen yanlış bir yol izliyor" (Katılımcı 17).

"Etik olmayan yöntemler, bana tamamen ters" (Katılımcı 1).

"Kesinlikle yapmazdım. Eğer benim yapacağım bir haber bir insanın hayata göz yummasına sebep oluyorsa, o haberi asla yapmam" (Katılımcı 14).

Bu görüşe göre uygulanan yöntemler etik dışı olması ve genellikle de insanların hayatını hiçe sayan sonuçları olduğu gerekçesiyle bazı katılımcılar tarafından kabul edilmemektedir. Diğer taraftan Lou'yu ve onun habere ulaşma yöntemlerini kısmen veya şartlı kabul eden bir görüş örneklem grubu içerisinde yaygındır. Bu görüşe örnek vermek gerekirse;

"Yaparım ama yasal olarak" (Katılımcı 20).

"Hırsını ve planlı bir şekilde ilerlemesini zekice buluyorum fakat haberlere ulaşmak için vicdanını geride bırakarak devam etmesini yanlış buluyorum (Katılımcı 5).

"Habere ulaşma yöntemi doğru değil. Tamam polis telsizi dinleyip haberleri çekip yapması doğru ama haberleri kendisi bizatihi oluşturup haber çıkarması yanlış" (Katılımcı 12).

Bu iki görüş örneklem grubunda yaygın görüşler olmakla birlikte Lou'nun yöntemlerini benimseyip, benzer şeyleri yapabileceğini ifade eden katılımcılar (3 kişi) da söz konusudur;

"Benzer şeyleri yapardım. Eğer bu mesleği yapıyorsam hakkını vermek isterdim" (Katılımcı 19). Diğer bir katılımcı da benzer düşünleri şu şekilde paylaşmıştır; "Önemli olan kamu yararı … Açıkçası Louis'in yöntemlerini destekliyorum ve ben de bu tür şeyler yapardım" (Katılımcı 16).

Lou Bloom ile Rick bir gece haber peşinde koşarken polis telsizlerinden "konut baskını" anonsu geçer. Olay yerine polisten önce giden Lou, eve geldiğinde silah sesleriyle karşılaşır. Kamerasını açan Lou, önce silah sesleri ile birlikte cinayet zanlılarının görüntülerini alır, onlar gittikten sonra da evin içinde, cinayete kurban giden kişilerin görüntülerini çeker. Bu sahnede birçok etik sorun aynı anda ortaya çıkar. Lou meskene izinsiz girmiştir, kişisel hakları ihlal etmiş, ölenlerin görüntülerini kaydetmiş, kan ve şiddet içeren görüntüler almıştır. Nihayetinde bu görüntüler televizyonda da yayınlanmıştır. Nightcrawler filminde Lou'nun ortaya koyduğu gazetecilik pratiklerinin zirve yaptığı ve tek olayda bütünleştiği an olarak bu sahneler oldukça önemlidir. Diğer taraftan Lou'nun görüntüleri satmak için Nina ile girdiği pazarlık, medyanın habere ve habere konu olan kişilere nasıl baktığı konusunda ciddi bir eleştiri sunmaktadır. Örneklem grubuna filmdeki bu olaya ilişkin, "Lou Bloom'un yerinde olsanız eve girip görüntü alır mıydınız ve bu görüntüleri yayınlar mıydınız?" sorusu yöneltilmiştir. Örneklem grubunun bu konuda farklı görüş ve eğilimlere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bazı katılımcılar, eve girip görüntü alacağını ve yayınlayacağını söylerken, bazıları da görüntü alıp yayınlamayacağını belirtmektedir;

"Evet girerdim çünkü bu olayları zaten insanlar ekranda görmek istiyor onlara istediklerini verirdim" (Katılımcı 20).

"Sanırım ben de girerdim. Merak insana o an bunu yaptırabilir. Yayınlama konusunda hayır diyebilirim, çünkü bu süreçte daha mantıklı düşünmeye fırsatım olurdu" (Katılımcı 13).

Bu görüş çerçevesinde farklı düşüncelerin de aktarıldığını belirtmekte fayda var. Örneğin bazı katılımcılar, bu olayla ilgili görüntü alıp yayınlayacağını, diğer taraftan polisten bilgi saklamayacağını, evde yardıma ihtiyacı olanlara yardım edeceğini de ifade etmektedir. Bu olayla ilgili bir diğer görüş ise eve girip görüntü almayacağına ilişkindir.

"Almazdım, cesaret edemezdim" (Katılımcı 19).

"Ben kesinlikle alabileceğimi düşünmüyorum. Çok korkutucu ve ürpertici" (Katılımcı 6).

Eve girip görüntü almayacağını belirten katılımcıların çoğunun konuyu cesaret ve tecrübe çerçevesinde değerlendirdiği, etik kodları referans göstermediği ifade edilmelidir. Bir diğer yaklaşım ise polis geldikten sonra ve izin isteyerek görüntü alınabileceğini belirtmektedir. Bu katılımcıların konuyu yasal çerçeve içerisinde değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Filmin Bıraktığı Hissiyat ve Son Sözler

Film sonrasında oluşan izlenimler ve ortaya çıkan hissiyat, filmin genel olarak nasıl değerlendirildiğini ve izleyicide bıraktığı etkiyi açığa çıkarabilir. Örneklem grubunun filmin sonu ile ilgili hislerinin çoğunlukla Lou etrafında şekillendiği görülmektedir. Ancak bu hissiyatın iki farklı temele dayandığı görülmektedir. Bir grup katılımcının iyi/kötü ikileminde filmi değerlendirdiği görülmektedir;

"İyi insanların her zaman kaybedeceğini, kötü insanların ise daima kazanacağını hissettim" (Katılımcı 14).

Filmin sonunda Lou hiç ceza almadı, aksine kendi şirketini kurup yükseldi. Doğrusu şaşırdım" (Katılımcı 10).

Bu görüşler ekseninde diğer bazı katılımcıların da kötü bir karakter olarak Lou'nun cezalandırılması, filmin sonunda kaybeden tarafta yer alması gibi beklentilerinin olduğu ancak filmin bu beklentileri sağlamadığına ilişkin bir okumanın yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Klasik sinema anlatısında iyi/kötü ayrımında ve mücadelesinde ortaya çıkan iyinin kazançlı çıkması sonucunun, izleyicinin filme ilişkin beklentilerini kısmen de olsa çerçevelediği anlaşılmaktadır. Örneklem grubunda yaygın olan bir diğer görüş ise Horatio Alger mitini besleyen bir yaklaşıma sahiptir.

"Lou Bloom kendi çizdiği yolu tamamladı ve istediği hayale kavuştu" (Katılımcı 20).

"İdealist, hırslı, inatçı karakterimiz sonunda şirketini kurdu" (Katılımcı 9).

Her iki yaklaşım da Lou'nun başarısına odaklanan ancak bu başarıyı farklı şekillerde yorumlayan bir anlayışı içerisinde barındırmaktadır. İkinci yaklaşımı benimseyen bazı katılımcılarda Lou'nun başarısı "takdirle" karşılanırken, uyguladığı yöntemlerin ve izlediği yolun kabul edilebilir olmadığına ilişkin vurgular da söz konusudur. Böylelikle filmin bazı katılımcılarda; süreç (izlenen yol) ile sonuç (başarı) arasında gidip gelen gerilimli ve çelişkili bir kavrayışa neden olduğu ifade edilebilir.

SONUÇ

Günümüz medyası ve gazetecilik pratikleri hakkında eleştirel bir anlatı geliştiren Nightcrawler filmi, filmin öyküsü ve hikâyeyi sürükleyen Lou Bloom karakteri, izleyici açısından farklı şekillerde algılanmaya ve değerlendirilmeye açık, zengin bir içerik sunmaktadır. Bir izleyici ve alımlama çalışması olarak şekillenen bu araştırmada, Nightcrawler filminin, ana karakter Lou Bloom'un ve karakterler arasında yaşanan ilişki örüntülerinin gazetecilik eğitimi alan üniversite öğrencileri tarafından nasıl anlaşıldığı ve yorumlandığı sorunsallaştırılmıştır. Elde edilen bulgular çerçevesinde, bazı durumlarda izleyicinin ortak algılama ve yorumlama biçimlerine sahip olduğu, bazı konularda ise farklı okuma biçimlerinin ortaya çıktığı gözlemlenmiştir.

Karakterler söz konusu olduğunda, Lou'nun genel itibariyle olumsuz bir bakış açısıyla değerlendirildiği görülmektedir. Diğer taraftan Lou'nun zeki, cesur, çalışkan ve hırslı oluşu Lou'yu çekici kılan bazı özellikler olarak algılanmaktadır. Bu çelişkili durum filmin genel hatlarıyla değerlendirilmesinde de etkisini göstermektedir. Diğer taraftan Rick ve Nina'nın katılımcılar tarafından değerlendirilmesi de Lou'nun etkisi altındadır. Rick, Lou olmayandır, Nina ise Lou'ya benzemekte, katılımcılar Nina'yı Lou ile özdeşleştirmektedir.

Filmin karakterleriyle özdeşleşme ise oldukça zordur. Bu nedenle örneklem grubunun büyük bir çoğunluğu, çeşitli gerekçelerle filmin hiçbir ana ve yardımcı karakterleriyle özdeşleşemediğini vurgulamaktadır. Elbette bu konuda istisnalar ve farklı yönelimler de söz konusudur. Çünkü özdeşleşme sinema filmleri açısından izleyicinin filmle bağ kurabilmesi, filmin içine girebilmesi açısından oldukça önemlidir. Ancak Nightcrawler filmi özellikle Lou Bloom karakteri açısından, karakterin özellikleri ve çekim teknikleri sayesinde özdeşleşmeye izin vermemektedir. Bu eksikliğin hissedilmesi bazı katılımcılarda kısmi özdeşleşme olarak ifade edebileceğimiz bir sonuca neden olmuş ya da izleyiciler yan karakterlere yönelmişlerdir. Bu durum özdeşleşme sürecinde izleyicinin bilinçli ve aktif bir rol üstlendiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Filmin anlamlandırılması sürecinde örneklem grubunun farklı algılama ve değerlendirme biçimlerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Filmin ana hatlarıyla üç farklı şekilde okunduğu görülmektedir. Bunlar; filmin ilk olarak kapitalist sistemle ilişkilendirilerek okunması, ikinci olarak medya etiği çerçevesinde medya eleştirisi olarak okunması ve son olarak da bir karakterin, her şeyi mubah gören Lou Bloom'un öyküsü olarak okunması olarak ifade edilebilir.

Filmin gerçekleri yansıtıp yansıtmadığına ilişkin görüşler ise egemen ve müzakereci bir okuma ekseninde şekillenmektedir. Filmin sunduğu

gerçekliğe katılan, yani filmin gerçekleri yansıttığını düşünen görüşün yanı sıra filmin gerçekleri kısmen yansıttığını kabul eden görüş örneklem grubu içerisinde yaygın okuma biçimlerini oluşturmaktadır.

Filmde ihlal edilen etik kodlar ise her bir katılımcı tarafından tespit edilmiştir. Ancak bu noktada katılımcıların farklı etik ihlallere dikkat çektiği ve bunları farklı şekillerde vurguladığı da ifade edilmelidir.

Nightcrawler filminin gazetecilik öğrencileri tarafından algılanma ve yorumlanma biçimlerini tespit etmek amacıyla tasarlanan bu çalışma sonucunda; eğitimini aldıkları meslek, bu mesleği icra eden aktörler ve bu mesleğe ilişkin ortaya çıkan pratiklerin gazetecilik öğrencileri tarafından farklı şekillerde algılandığı, yorumlandığı ve filmin farklı okuma biçimleri çerçevesinde anlamlandırıldığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Adaklı, Gülseren (2010) Gazetecilik Etiğini Belirleyen Yapısal Unsurlar: Mülkiyet ve Kontrol Sorunu. Televizyon Haberciliğinde Etik, Bülent Çaplı ve Hakan Tuncel (Ed.), Ankara: Fersa Matbaacılık, ss. 61-96.

Alemdar, Korkmaz (1999) Medya ve Etik. Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar, Korkmaz Alemdar (Haz.), İstanbul: Afa Yayınları, ss. 253-257.

Bakır, Burak (2008) Sinema ve Psikanaliz. İstanbul: Hayalet Kitap.

Bourdieu, Pierre (2000) Televizyon Üzerine. Turhan Ilgaz (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Boyle, Kirk (2017) Three Ways of Looking at a Neoliberalist: Mobile Global Traffic in Cosmopolis and Nightcrawler. Quarterly Review of Film and Video, 34:6, 535-559.

Brayton, Sean (2016) The "Madness" of Market Logic: Mental Illness and Late Capitalism in The Double and Nightcrawler, Communication and Critical/ Cultural Studies, 1-17.

Çaplı, Bülent ve Taş, Oğuzhan (2010) Kriz Haberciliği. Televizyon Haberciliğinde Etik, Bülent Çaplı ve Hakan Tuncel (Ed.), Ankara: Fersa Matbaacılık, ss. 237-250.

Çaplı, Bülent ve Tuncel, Hakan (2010) Televizyon Haberciliğinde Etik. Ankara: Fersa Matbaacılık.

Ehrlich, Matthew C. (2004) Journalism in the Movies. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.

Ergül, Hakan (2000) Televizyonda Haberin Magazinelleşmesi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Esslin, Martin (2001) Televizyon Çağı. Murat Çiftkaya (Çev.), İstanbul: Pınar Yayınları.

Evers, Hubb (2010) Medya Etiği. Televizyon Haberciliğinde Etik, Bülent Çaplı ve Hakan Tuncel (Ed.), Ankara: Fersa Matbaacılık, ss. 45-59.

Geray, Haluk ve Aydoğan, Aylin (2010) Yeni İletişim Teknolojileri ve Etik. Televizyon Haberciliğinde Etik, Bülent Çaplı ve Hakan Tuncel (Ed.), Ankara: Fersa Matbaacılık, ss. 305-321.

Hall, Stuart (2005) Kodlama, Kodaçımlama. Yiğit Yavuz (Çev.), Medya ve İzleyici Bitmeyen Tartışma, Şahinde Yavuz (Der.), Ankara: Vadi Yayınları, ss. 85-97.

Hall, Stuart (2017) Temsil: Kültürel Temsiller ve Anlamlandırma Uygulamaları. İdil Dündar (Çev.), İstanbul: Pinhan.

Hargreaves, Ian (2006) Gazetecilik, Yeliz Özkan (Çev.), Ankara: Dost Yayınevi.

İnal, Ayşe (2010) Tabloid Habercilik. Televizyon Haberciliğinde Etik, Bülent Çaplı ve Hakan Tuncel (Ed.), Ankara: Fersa Matbaacılık, ss. 163-178.

İrvan, Süleyman (2003) Medya ve Etik. Medya, Etik ve Hukuk, Sevda Alankuş (Der.), İstanbul: İletişim Vakfı Yayınları, ss. 51-83.

Jensen, Klaus Bruhn ve Rosengren, Karl Erik (2005) İzleyicinin Peşindeki Beş Gelenek. Şanide-Yiğit Yavuz (Çev.) Medya ve İzleyici Bitmeyen Tartışma, Şahinde Yavuz (Der.), Ankara: Vadi Yayınları, ss.55- 83.

Kırel, Serpil (2010) Kültürel Çalışmalar ve Sinema. İstanbul: Kırmızıkedi Yayınları.

Maigret, Eric (2011) Medya ve İletişim Sosyolojisi. Halime Yücel (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Matelski, Marilyn J. (1996) TV Haberciliğinde Etik. Bahar Öcal Düzgören (Çev.), İstanbul: YKY.

McNair, Brian (2015) Rock Stars versus Reptiles: Lou Bloom, Photojournalism and Nightcrawler. Journalism Practice, 9:4, 614-616.

McQuail, Denis (1983) Kitle İletişim Araçlarının Etkileri. Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar, Korkmaz Alemdar ve Raşit Kaya (Der.), Ankara: Savaş Yayınları, ss. 45-83.

McQuail, Denis ve Windahl, Sven (2010) İletişim Modelleri. Konca Yumlu (Çev.), Ankara: İmge Yayınevi.

Morley, David (2005) Etkin İzleyici Kuramı: Sarkaçlar ve Tuzaklar. Yiğit Yavuz (Çev.), Medya ve İzleyici Bitmeyen Tartışma, Şahinde Yavuz (Der.), Ankara: Vadi Yayınları, ss. 99-104.

Morresi, Enrico (2006) Haber Etiği. Fırat Genç (Çev.), Ankara: Dost Yayınları.

Ollman, Bertel (2015) Sınavlarda Neler Yapmalı ve Dünyayı Nasıl Değiştirmeli? Deniz Gedizlioğlu (Çev.), İstanbul: Yordam Kitap

Oluk, Ayşen (2008) Klasik Anlatı Sineması. İstanbul: Hayalet Yayınları.

Özçetin, Burak (2018) Kitle İletişim Kuramları. İstanbul: İletişim Yayınları.

Öztürk, Serdar (2016) Profesyonel Eğlence Üretiminin Şizofrenisi: Nightcrawler'da İmaj Avı ve Avcıları. TRT Akademi, 1/1, 9-31.

Postman, Neil (1994) Televizyon Öldüren Eğlence. Osman Akınhay (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Postman, Neil (2001) Haberler. Bilge Gürsoy (Çev.), Selçuk İletişim Dergisi, 2(1), 61-64.

Postman, Neil ve Powers, Steve (1996) Televizyon Haberlerini İzlemek. Aslı Tunç (Çev.), İstanbul: Kavram Yayınları.

Ramonet, Ignacio (2000) Medyanın Zorbalığı, Aykut Derman (Çev), İstanbul: Om Yayınları.

Smith, Philip (2007) Kültürel Kuram. Selime Güzelsarı ve İbrahim Gündoğdu (Çev.), İstanbul: Babil Yayınları.

Şeker, Mustafa (1999) Televizyon Haberciliği. Konya: Sel-Ün Vakfı Yayınları

Şeker, Mustafa (2007) Televizyon Haberciliğinde Küresel Format ve Haberciliğe Etkileri. Selçuk İletişim Dergisi, 4(4), 36-44.

Taş, Oğuzhan (2010). Medya Etiğinin Tarihsel Temelleri ve Gelişimi. Televizyon Haberciliğinde Etik, Bülent Çaplı ve Hakan Tuncel (Ed.), Ankara: Fersa Matbaacılık, ss. 3-23.

Tekinalp, Şermin ve Uzun, Ruhdan (2009). İletişim Araştırmaları ve Kuramları. İstanbul: Beta Yayınları.

Trend, David (2008) Medyada Şiddet Efsanesi. Gül Bostancı (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Turner, Graeme (2016) İngiliz Kültürel Çalışmaları. Deniz Özçetin ve Burak Özçetin (Çev.), Ankara: Heretik.

Ulutaş, Selçuk (2019) Sinema Filmlerinde Estetik Özneyi Yabancılaşmaya Yabancılaştırmak: Nightcrawler Filminde Yabancılaştırma Etkisi. Selçuk İletişim Dergisi, 12(2), 1012-1043.

Uzun, Ruhdan (2016) İletişim Etiği. Ankara: Dipnot Yayınları.

Ünal, Barışkan (2018) Amerikan Gazetecilik Filmlerinde Anlatı Yapısı, Dönemsel Yansımalar ve Özgür Basın Miti. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı: 47, 111-140.

Varol, Sibel Fügan (2016) Temsil, İdeoloji, Kimlik. İstanbul: Varlık.

Yavuz, Şahinde (2005) Medya ve İzleyici Bitmeyen Tartışma. Ankara: Vadi Yayınları.

Bölüm 3

FEMİNİST EPİSTEMOLOJİ(LER) VE METODOLOJİ: KISA BİR DERLEME[1]

Mehmet Can ÇAPAR

1 Mehmet Can Çarpar, Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Doktora Öğrencisi

1.Giriş

Sosyal bilim paradigmaları epistemolojik, metodolojik ve/veya ontolojik temelleri/anlayışları bağlamında pozitivist, yorumlayıcı ve eleştirel olarak üç temel yaklaşım şeklinde kategorize edilirler (Neuman, 2014, s. 120). Sosyal bilimlere hâkim olan bu yaklaşımlardan her biri farklı yönelim ve amaçlar doğrultusunda ortaya çıkmış ve birbirlerini çeşitli açılardan eleştirerek gelişmişlerdir. Söz gelimi, kökenlerini doğa bilimsel yöntemden alan pozitivist sosyal bilim anlayışına göre, toplum tıpkı doğa gibi dışsal bir olgudur; sosyal bilimlerin amacı ise ampirik gözlemler ve sınanabilir testler yoluyla toplumu oluşturan yasaları -toplumsal gerçeklikleri- keşfetmektir. Bunun aksine, yorumlayıcı yaklaşımı benimseyen sosyal bilimcilere göre ise gerçeklik pozitivist sosyal bilim paradigmasının iddia ettiği ölçüde dışsal ve evrensel değildir; gerçekliğin kendisi aktörlerin inşa ettikleri bağlamsal dinamiklerdir. Bu nedenle yorumlayıcı paradigmaya göre sosyal bilimler, doğa bilimlerinden farklı olarak, kendisine özgün yaklaşım ve yöntemleri kullanmalıdır. Yorumlayıcı sosyal bilim anlayışında nihai olarak amaçlanan ise pozitivizm gibi nesnel yasaları keşfetmek değil, aktörlerin anlamlı eylemlerini anlama ve yorumlamaktır (Neuman, 2014, s. 132). Üçüncü bir yaklaşım olarak değerlendirilen eleştirel paradigma ise tıpkı yorumlayıcı yaklaşım gibi pozitivizme bir tepki niteliği taşır ve pek çok açıdan pozitivizmi eleştirerek -hatta bir ideoloji olarak görerek- onu aşmaya çalışır. Eleştirel sosyal bilim anlayışı çevresinde yer alan araştırmacılara göre toplumsal gerçeklik bir dizi güç ilişkilerini içermektedir. Bu anlayış temelinde sosyal bilimlerin nihai amacı üzeri örtülü bu gerçeklikleri deşifre etmek ve daha eşitlikçi bir toplumsal formasyona ulaşmayı sağlamaktır (Benton ve Craib, 2016).

Yukarıda bahsedilen bu üç yaklaşım birbirlerinden insan doğası, gerçeklik anlayışları veya metodolojik yönelimleri bakımından farklılaşmaktadırlar ve elbette ki bunlardan çok daha karmaşık ve detaylı dinamikler üzerine kuruludur. Bununla birlikte Neuman (2014) sosyal bilimlerde ciddi bir pozitivizm eleştirisi yapan ve bazı yönleriyle diğer yaklaşımlardan ayrılan iki farklı yaklaşımın varlığından da söz etmektedir. Bunlardan biri olan postmodern yaklaşım akılcılık ve bilimsellik gibi modernizm değerlerine mesafeli duran bir araştırma pratiğidir. Postmodern olarak adlandırılan araştırmacılar, eleştirel sosyal bilim yaklaşımını benimseyen araştırmacılar gibi toplumsal gerçekliğin bir dizi mitlerden oluştuğunu savunmakla beraber, araştırmanın nihai amacının bunları betimlemekten öteye geçemeyeceğini imleyerek eleştirel sosyal bilim anlayışından ayrılırlar. Nitekim onlara göre bilgi ve bilgiyi iletme yolu olarak dil maddi bir gerçeklik olarak her daim iktidar ile iç içe geçmiştir ve bu nedenle postmodern araştırmacılar ulaşılabilecek büyük bir reçetenin sorunlu olduğunu vurgularlar. Postmodern araştırmalar doğruyu bir ideal olarak görmeyi reddederler ve bilgiye ulaşma yolu olarak illaki bilimsel bir

bilginin gerekliliğini sorgulamazlar. Buna ek olarak, üç yaklaşıma kıyasla daha az vurgulanan ve zaman zaman marjinalleştirilen diğer bir paradigma ise feminizmdir (Abbot, Wallace ve Tyler, 2005). Feminizm, pozitivizme yönelik eleştirileri bakımından yorumlayıcı, eleştirel ve postmodern yaklaşımlar ve bunlarla ilişkili olarak materyalizm, fenomenoloji ve post yapısalcılık ile diyalog halinde olsa da (Lykke, 2010, s. 127), pek çok açıdan özgün bir yaklaşım olarak ele alınmalıdır. Bu kapsamda, bölümün amacı, özellikle 1960'lardan itibaren sosyal bilimlerin tüm dallarında etkisini güçlü bir biçimde hissettiren temel paradigmalardan biri olan feminizmin epistemolojik ve metodolojik temellerinin genel bir haritasını sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle feminist teori ve dalgalardan kısaca bahsedilmiş, sonrasında feminizmin epistemolojik ve metodolojik özellikleri incelenmiştir.

2.Feminist Teori ya da Feminizm(ler)

Temel olarak cinsiyetler arasındaki asimetrik ilişkiye odaklanarak cinsiyetçiliği, cinsiyete dayalı eşitsizlikleri, cinsel sömürüyü ve zorbalığı açığa çıkarma yoluyla çok daha eşitlikçi bir sosyal dünya inşa etmeye çalışan feminizm, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini minimize etme hususunda sosyal, kurumsal ve zihinsel bir dönüşüm yaratmayı amaçlayan çeşitli siyasal girişimler olarak yorumlanmaktadır (Hooks, 2016, s. 9). Feminist araştırmalar, kadınların yalnızca kadın olmaları nedeniyle karşılaştıkları baskıyı kaldırma çabası içerisinde farklı noktalara odaklanarak, birbirlerinden farklı çözüm yolları geliştirmektedirler. Bir anlamıyla, feminist teoriler ortak bir sorunu -yani cinsiyetler arasındaki eşitsizlikleri- referans alsalar da geliştirdikleri amaçlar ve araçlar bakımından farklı dalgalar şeklinde ayrılmaktadırlar. Bu nedenle de feminizmi tek bir yaklaşım olarak ele almak yerine, farklı duruşların varlığına gönderme yapmak adına bazı araştırmacılar *feminizmler* kavramını kullanmayı daha uygun bulurlar (Pilcher ve Whelehan, 2004, s. 48).

Söz gelimi, birinci dalga içerisinde değerlendirilen akımlardan biri olan liberal feminizm, cinsiyetler arası eşitsizliklerin kaynaklarını çoğunlukla kamusal alanda arar ve buna yönelik özgürleşmenin kamusal alanda verilmesi gereken bir takım siyasal ve hukuksal mücadeleler sonucunda elde edileceğini vurgular. Onlara göre seçme ve seçilme hakkı, özel mülkiyet ya da eğitim hakkı gibi temel insan hak ve özgürlükleri, kadınları kapsayacak şekilde revize edildiği takdirde eşitsizliklerin kaynakları görece ortadan kalkacaktır. Liberal feministler özellikle eğitim yoluyla kadınların güçleneceğini varsayarlar. Eğitimde fırsat eşitliliğinin olmaması, onlara göre, cinsiyetler arası eşitsizliklerini pekiştirmektedir; kadınların daha fazla oranlarda eğitime erişmeleri kadınların güçlenmesini ve kamusal alanda aktif olmalarını sağlayacaktır (Donovan, 2001). Aynı şekilde birinci dalga içerisinde yer alan feminizm türlerinden biri olan

kültürel feminizm temsilcileri, liberal feministlerle aynı düşüncelere sahip olmakla birlikte politik bir reform yanlısı olmaktan çok anaerkil değerlerin vurgulandığı kültürel bir değişimi şart koşarlar. Kısacası birinci dalga içerisinde yer alan feminizmler, insan haklarında işaret edilenin erkek olduğuna dikkat çekmişler ve eğitim, oy kullanma ve diğer insan haklarına kadınların da eşit bir biçimde erişmeleri gerektiğini vurgulamışlardır. (Michel, 1995, s. 50). Bu yönüyle, birinci dalga feminizm, insan hakları etrafında şekillenen politik bir özgürleşme hareketi olarak kavranabilir.

Buna karşılık ikinci dalga feminizm temsilcileri, kamusal alanın yanı sıra özel alana da yoğun bir biçimde odaklanırlar ve böylece farklı noktalara gönderme yaparak kadının ideolojik konumunu sorgularlar (Pilcher ve Whelehan, 2004, s. 144). Söz gelimi, Marksist feministler kadın ve erkek eşitsizliklerinin temeli olarak kapitalist üretim ilişkilerine işaret ederler. Zira onlara göre kadınlar kapitalist üretim biçimine özgü olarak yeni bir ikincilleştirilme durumu ile karşılaşırlar. Kadınlar ücretli emek alanından dışlanmışlardır ve ev içi ücretsiz emekle sınırlandırılmışlardır (Ecevit, 2011, s. 16). Aynı dalga içerisinde yer alan radikal feministler ise bütün güç ilişkilerinin temeli olarak ataerkilliği ele alırlar ve bu noktada ortak bir kadınlık deneyiminden bahsederler (Suğur, 2006). Onlara göre kadınlar ortak bir kadın bedeni dolayımında başta cinsel olmak üzere her türlü sömürüye maruz kalmaktadırlar. Bu nedenle radikal feminizm ve diğer ikinci dalga feminizmler, özel alanı diğer feminist dalgalara oranla çok daha fazla merkeze koyar; zira özel alan ve genel olarak aile onlar için kadınları kontrol ve disipline eden mekanizmaların başında gelmektedir (Donovan, 2001, s. 272). Bu yönüyle, ikinci dalga feminizm *kişisel olan politiktir* sloganıyla özel alandaki cinsiyete dayalı iş bölümünde de bir dönüşüm hedefler. Karşılaştırmalı bir bakış açısıyla, liberal feminizmde *haklar eşitliği* arzulanırken, Marksist feminizm sınıfsal farklılıklara dikkat çeker. Radikal feminizm ise bedene ve cinselliğe vurgu yaparak evrensel bir kadınlık deneyiminden bahseder (Berktay, 2011). İkinci dalgada yaşanan bu multi çeşitlilik içerisinde Berktay'ın (2011, s. 11) uzlaştırıcı bir yaklaşım olarak tanımladığı sosyalist feminizmin de oldukça önemli bir yeri bulunur. Sosyalist feminizm hem Marksist hem de radikal feminizmin bazı noktalarını içerir. Sosyalist feminizm, kadının ikincil konumunu analiz etmek veya kadınların özgürleşmesini sağlamak için hem ekonomik ilişkileri hem de ataerkil ilişkileri mercek altına alır. Bir anlamıyla sosyalist feminizm her iki yaklaşımın güçlü yönlerini birleştirir ve merkezine her iki yaklaşımı kucaklayacak şekilde *kapitalist ataerkillik* olgusunu koyar (Berktay, 2011, s. 11).

Bununla birlikte üçüncü dalgayı temsilen post modern feminizm, toplumsal cinsiyetin kendisini de sorunsallaştırarak, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki ayrımların modern bir söylem olduğunu ima eder. Nitekim onlar toplumsal cinsiyeti -kendisinden önceki feminist kuramların

yaptığı gibi- özcü ve indirgemeci bir temelde kavramsallaştırmazlar; cinsiyetin de tıpkı toplumsal cinsiyet gibi toplumsal olarak üretilmiş olduğunu vurgularlar (Ecevit, 2011). Dahası, radikal feminizmin işaret ettiği ölçüde, evrensel bir kadın deneyimine karşı çıkan postmodern feministler etnisite, beden, ekonomik statü ve/veya kültürel sermayeler temelinde birbirlerinden farklı baskıları içeren farklı kadınlık durumlarının var olduğunu vurgulayarak evrenselliğe karşı bir duruş geliştirirler. Dolayısıyla politik süreçlerden ziyade bireysel kimlikler ve yaşantılar üzerinde dururlar (Özdemir ve Aydemir, 2019, s. 1708). Bunlara ek olarak, gelişen yeni medya teknolojileri ile birlikte ortaya çıkan dördüncü dalga feminizm akımlarından biri olan dijital feminizm, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklere dikkat çekmek ve feminist bilincin yükselmesini sağlamak adına yeni medyayı politik bir araç olarak kullanır (Rivers, 2017). Elbette ki feminist teoriler ya da feminizmler (Pilcher ve Whelehan, 2004) yukarıda bahsi geçen yaklaşımlarla sınırlı değildir.[2] Bununla birlikte farklı odakları olsa da feminist teorilerin ortak özelliklerini Suğur (2006, s. 8) şu şekilde sıralamaktadır:

- Feminist teoriler genel olarak kadınların tabi konumlarını merkeze alırlar.
- Bu noktada her ne kadar farklı odakları olsa da feminist teoriler kadın bakış açısını ve dolayısıyla kadın deneyimini esas alırlar.
- Temel sorunsalı, erkek egemen toplumsal yapıyı, bir anlamda toplumsal cinsiyet ideolojilerini eleştirel bir bakış açısı ile deşifre etmektir.
- Bu bağlamda bilimsel metodolojileri de erkek egemen bakışıyla kurulmaları nedeniyle reddeder ve multi-disipliner anlayış üzerine kurularak kendilerine özgü bir feminist metodoloji geliştirmeye çalışırlar.
- Feminist teoriler, hangi dalgaya ya da akıma mensup olurlarsa olsun, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklere karşı siyasal, bilimsel, hukuksal, ekonomik ve politik mücadeleyi de içeren pratik bir anlayışa sahiptirler.

3.Feminist Epistemoloji(ler)

Feminist teoriler, her ne kadar farklı epistemolojik ve ontolojik temellere sahip olsalar da genel olarak toplumsal cinsiyete dayalı

2 Her ne kadar yukarıda feminist teorilerin çoğundan bahsedilmiş olsa da farklı noktalara dikkat çeken birçok feminist kuram bulunmaktadır. Kısaca hepsinden toptan bahsedecek olursak, birinci dalga içerisinde yer alan feminizmler; liberal, kültürel, anarko, evangelist ve sosyal feminizm olarak kategorize edilebilir. İkinci dalga içinde yer alanlar ise varoluşçu, psikanalitik, radikal, Marksist ve sosyalist feminizmlerdir. Üçüncü dalgada yer alan feminist teoriler postmodern, ekofeminizm, siyah ve queer feminizmler olarak kategorileştirilirken, dijital feminizm ise dördüncü dalga içerisinde değerlendirilir (Gönç Şavran, 2018; Donovan, 2001).

eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı amaçlarlar. Başka bir anlatımla feminist teoriler kadınların bilinçlerini geliştirerek kadın dayanışmasını sağlamayı, kadınların ikincil konumlarının toplumsal olarak belirlendiğini ortaya çıkarmayı, mücadeleleri ve stratejileri oluşturmayı ve gelecekte çok daha eşitlikçi bir dünya yaratmayı amaçlarlar (Berktay, 2011, s. 3). Feminist teoriler, bu amaçları doğrultusunda birbirlerinden farklı yöntemsel gereçlerle toplumsal kurumları, dili, kültürü, medyayı ve gündelik yaşamı merkeze alırlar. Bu noktada bilimi de sorunsallaştıran feminist yaklaşımlar başta pozitivizm olmak üzere her türlü erkek akım epistemolojiye karşı eleştirel bir bakış açısı geliştirerek kendilerine özgü anlayışlar ortaya koyarlar (Tanesini, 2012). Bu anlayışlar genellikle feminist ampirizm, feminist duruş noktası (standpoint) ve postmodern feminist epistemolojiler olarak üç farklı şekilde kategorize edilirler (Harding, 1986).

3.1.Feminist ampirizm

Çoğunlukla liberal feministler tarafından benimsenen feminist ampirizm, temelde erkek akım epistemolojilere karşı çıkarak mevcut bilimi cinsiyetçilikten arındırmak için çabalar (Harding, 1986, s. 24). Feminist ampirizm keşfedilmeyi bekleyen, kültürden bağımsız, nesnel bir toplumsal gerçeklik anlayışı temeline yaslanır ve tıpkı pozitivist bilim anlayışında olduğu gibi feminist ampiristlerin amacı bu dışsal gerçekliği keşfetmektir. Ancak bu gerçeklik ana akım epistemoloji tarafından yanlı bir şekilde keşfedilir ve bu noktada feminist ampiristlere düşen görev ise bu keşfetme sürecini cinsiyetçi olmayan bir şekilde yapmaktır (Abbot vd., 2005). Bu yönüyle her ne kadar erkek akım epistemolojiye, yani pozitivizme karşı bir duruş sergilese de araştırma süreçlerinde pozitivizm terminolojilerini ve yöntemlerini kullanırlar. Zira onlar bilimin kendisinde sorun görmezler. Feminist ampirizme göre mevcut bilim, erkek yoğun bir alan olarak kadınları yanlış sunuyor olsa da sorunun kendisi bilimde değildir; asıl sorun bir anlamda "kötü" bilimdir (Benton ve Craib, 2016, s. 186). Başka bir anlatımla feminist ampiristler bilim dünyasında kadınların azınlık konumlarını sorunsallaştırsalar da kadınların sayıları arttıkça bilimsel olarak kadınlara karşı olan önyargıların da azalacağını varsayarlar (Benton ve Craib, 2016, s. 186). Bu nedenle feminist ampiristler, bilimin kendisini tarihsel ve toplumsal bir iktidar olarak ele almadıkları gerekçesiyle eleştiriye maruz kalırlar (Tanesini, 2012). Bu oldukça haklı bir eleştiridir çünkü feminist ampirizm bilimin cinsiyetçi bir yapıda olduğunu ima etse de son kertede erkek akım epistemolojilerine yaslanan bir anlayışa sahiptir. Zira ampirik gözlemlerin -her ne kadar cinsiyetten arındırılmış olsalar da- nihai gerçeklikler olarak ele alınması erkek akım pozitivist sosyal bilim anlayışına dayanır.

Feminist ampirizm pek çok açıdan eleştirilse de feminist teoriler ve kadın hareketi açısından birçok noktaya dikkat çekmiştir. Bilimi

cinsiyetten arındırma projeleri ile feminist ampiristler bilimin değerden bağımsız olmadığını ve nesnel oldukları iddia edilen gözlemlerin teori yüklü olduklarını; dolayısıyla bir verinin belirli bir hipoteze göre her durumda doğru olarak kabul edilse de bunun objektif bir bilgi sağlama yöntemi olmayacağını vurgulamışlardır (Longino, 1990). Bu yönüyle, feminist ampiristler belirlenimciliğe ve geleneksel ampirizme yönelttikleri eleştiriler sayesinde diğer feminist epistemolojilere kapı aralamışlardır. Bu nedenle Harding (1986) feminist ampirizmi feminist duruş noktasının bir öncülü olarak nitelendirilmesinin çok daha doğru olduğunu belirtir.

3.2.Feminist duruş noktası (standpoint) epistemolojisi

Yukarıda kısaca bahsedildiği gibi, feminist ampirizm kendi içinde çelişkileri barındırıyor olsa da diğer feminist epistemolojilerin, özellikle de feminist duruş noktası epistemolojisinin gelişmesinde rol oynamıştır (Harding, 1986). Başta Marksist feminizm olmak üzere pek çok açıdan ikinci dalga içerisinde yer alan diğer feminist teorilerle de kesişen feminist duruş noktası epistemolojisi toplumsal dünyayı yapılandıran maddi bir gerçeklik olduğunu kabul eden realist bir varsayıma dayanır (Gönç Şavran, 2018, s. 226). Dolayısıyla, feminist duruş noktası, toplumsal eylemi şekillendiren birtakım yapıların mevcudiyetini kabul eder. Söz gelimi Marksist feministlere göre bireylerin dünya algıları onların cinsiyete dayalı iş bölümü temelindeki konumları ile ilişkilidir (Gönç Şavran, 2018). Zira genel olarak Marksist teorilere göre sınıfların işgal ettikleri farklı konumlar onlara toplumsal gerçekliği anlama konusunda farklı perspektifler sağlar; bir anlamıyla toplumsal dünyayı algılama biçimleri üretim araçları karşısındaki pozisyonlara göre değişkenlik gösterir. Yani, her türlü bilgiyi algılama ve üretme biçimi de belirli konumların ürünüdür. Kapitalist sistemde zihinsel emek ve bedensel emek birbirlerinden ayrılarak ikili karşıtlıklar olarak inşa edilirler. Bu ayrımda zihinsel emek ekonomik olarak ayrıcalıklı sınıflara atfedilir ve söz konusu sınıf bilginin nihai üreticisi olur. Tam karşısında bedensel emekle ilişkilendirilen işçi sınıfının bilgisi ise değersizleştirilir. Marksistler işçi sınıfının kendisine özgün olan bilgiyi ve dünya görüşünü sosyal gerçekliğin temeli olarak kabul ederler. Çünkü işçi sınıfının konumu ve yaşam pratikleri farklıdır; burjuvazinin aksine işçi sınıfı kapitalist ilişkilerin sürdürülmesinde hiçbir yanlı ve avantajlı pozisyona sahip değildir. Bu nedenle kendine özgü bilgisi ve dünya görüşü, burjuvazinin çıkarlı bilgisinin aksine, çok daha objektiftir ve sosyal gerçekliğin doğasının anahtarıdır (Tanesini, 2012, s. 170).

Feminist duruş noktası (standpoint) epistemolojisi, pek çok açıdan Marksist görüşleri paylaşarak, eleştirerek ve/veya sentezleyerek kadınlara özgü bir perspektif olduğunu vurgular. Onlara göre, bilgi tıpkı Marksist teorilerinin ifade ettiği üzere, çeşitli toplumsal konumların ürünüdür.

Feminist duruş noktası epistemolojisi, örneğin, bu noktada özellikle biyo-medikal bilgi başta olmak üzere kadınları ikincilleştiren her türlü bilgiyi sorun odaklarının merkezine koyar. Feminist duruş noktası epistemolojisini benimseyen feministler, feminist ampiristlerin aksine, bilimi cinsiyetten arındırmaktan ziyade bilme biçimlerine yeni bir kadın bakış açısı geliştirmeye çalışırlar (Benton ve Craib, 2006, s. 186). Hatta feminist duruş noktası epistemolojisi, bu sorunu bir birim daha ileri taşır ve kadınları ikincilleştirmek için kullanılan ana akım epistemolojileri feminist epistemolojiler ile değiştirmeyi hedefler (Gönç Şavran, 2018, s. 226). Feminist duruş noktası epistemolojisinin temel savı toplumsal gerçekliği açıklama, anlama ve yorumlama konusunda kadınlara özgü bir perspektifin var olduğudur; kadınların toplumsal pozisyonları erkeklerinkinden oldukça farklıdır ve bu nedenle kadınların sahip oldukları dünya görüşü, erkek merkezli perspektiften çok daha değerli ve objektiftir (Tanesini, 2012, s. 169). Çünkü kadınlar erkeklerden -Marksist anlamda işçilerden- farklı olarak hem kapitalizm hem de ataerkillik altında çifte baskılanmış konumdadırlar ve bu nedenle de toplumsal gerçekliği en doğru haliyle yansıtan deneyimlere sahiptirler. Feminist duruş noktası bu noktada kadınların ortak bir dişil bedene sahip olduklarını ve bu nedenle çocuk bakma ve doğurma gibi yeniden üretim ilişkilerinde tabi konumlarda olduklarını belirtir; dolayısıyla *genelde*, yani ortak bir kadınlık deneyiminden bahseder (Rose, 1983; Hartstock, 1983). Onlara göre kadınlar sosyal sistemlerin en çok baskıladığı bir grubu temsil ederler. Smith (1988, s. 81) bir sistem olarak kapitalizmin devamlılığını sağlama hususunda kadınların merkezi ve marjinal yönlerine işaret eder. Kadınlar kapitalist üretim ilişkilerinde hiçbir çıkarları olmadıkları için marjinaldirler, aynı zamanda kapitalizmin devamlılığını sağlayan yeniden üretim ilişkilerinde merkezi aktörler arasına girerler. Bu noktada Marksist teorileri eleştiren feminist duruş noktası epistemolojisi, Marksist kuramın kapitalizm analizinde yalnızca üretim ilişkilerine -erkek işçinin konumuna- odaklandığını; yeniden üretim ilişkilerini -yani kadınların ezilen konumlarını- göz ardı ettiğini belirtir. Marksist teoriler, baskıyı sadece ekonomik anlamda kapitalizmle ilişkilendirmiş ve ataerkilliği verili bir toplumsal gerçeklik olarak ele almışlardır. Oysaki işçi sınıfı Marksist teorilerin iddia ettiği gibi, üretim ilişkileri bağlamında dezavantajlı ve yansız bir konumu işgal etse de özel alanda gerçekleşen yeniden üretim ilişkileri temelinde kadınlar üzerinde avantajlı bir konumdadır. Kadınlar hem üretim ilişkilerinden dışlanarak baskılanırken, özel alanda da baskılanmayı deneyimlerler. Dolayısıyla işçinin toplumsal konumundan elde edilen toplumsal gerçeklik üretim ilişkilerinin çözümlenmesinde tarafsız bir bilgi olabilir ancak, yeniden üretim ilişkilerinde bu geçerli değildir. Bu nedenle kadınların deneyimleri kapitalist üretim sistemi de dâhil olmak üzere tüm ataerkil kurumlar ve ideolojilerin analiz edilmesi ve dönüştürülmesini sağlamak açısından çok daha objektif bir bilgi sunar

(Hartstock, 1983, s. 284). Bir anlamıyla feminist duruş noktası, ortak bir baskılanan kadın konumundan hareketle, nesnel bir toplumsal gerçekliği kadın bakışında arar. Bu yönleriyle feminist duruş noktası epistemolojisi kadınların deneyimleri ile dünyayı anlama ve algılama girişimi olarak da adlandırılır (Brooks, 2007, s. 60).

Feminist duruş noktası epistemolojisi, teorik olarak sağlam temellere dayansa da özellikle postmodern feminist epistemolojisini benimseyen feministler tarafından eleştirilir. Eleştirilerin temeli büyük ölçüde feminist duruş noktası epistemolojisinin karşısına aldığı ana akım erkek epistemoloji olan pozitivizmin bazı özelliklerini taşıdığına ilişkindir. Nitekim hem feminist duruş noktası hem de pozitivizm gibi geleneksel epistemolojiler, güçlü bir şekilde mantıksal bir tutarlık sağlama yanlısıdırlar ve rölativist olmayan bir evrenselcilik anlayışına sahiptirler (Benton ve Craib, 2016, s. 195). Feminist duruş noktası dişil bir bedene sahip olmaları nedeniyle ortak bir kadınlık deneyiminden bahseder ve bu noktada özcü bir anlayış olması nedeniyle eleştirilir (Tanesini, 2012). Nitekim feminist duruş noktası epistemolojisini benimseyen feministlerden biri olan Hartstock (1983), evrensel bir kadınlık deneyiminden bahsederek, çeşitli toplumsal eşitsizlikleri içeren pek çok kesişimsel öğeyi görmezden gelir (Tanesini, 2012). Örneğin siyahî kadınlar kadın olmalarından dolayı ataerkillik tarafından baskılanırlarken, bir yandan da etnik kimlikleri temelinde ayrımcılığa maruz kalırlar; hatta söz konusu ayrımcılığın öznesi bazı durumlarda beyaz kadınlardır (Collins, 1991). Dolayısıyla, toplumsal baskı cinsiyet de dâhil olmak üzere cinsel yönelim, etnisite ya da sınıf gibi pek çok unsurun kesişimini içerir ve dişil bir bedene sahip olmaları temelinde ortak bir kadınlık deneyimleri olsa da beyaz ve siyahî kadınları etnik kimliklerinden soyutlayarak incelemek mümkün değildir (Spelman, 1990, s. 155). Kesişimsellik teorisi ile farklı bir bakış açısı sunan Crenshaw'ın belirttiği gibi cinsiyet her daim ırk ve sınıf ile kesişmekte ve birbirlerinden baskı analizi bağlamında analitik olarak ayrılamamaktadır (Crenshaw, 1991, s. 12). Bu çerçevede, feminist duruş noktası epistemolojisini benimseyen feministlerden biri olan Rose'un (1983) görüşleri de eleştirilir. Rose (1983) kadınların evrensel olarak çocuk doğurma ve bakma gibi yalnızca kadınların pratik ettiği bir emek boyutunun -duygusal emek- olduğunu ve bu emek aracılığı ile kadınların özgün toplumsal gerçekliklerini yansıtacaklarını imler. Çünkü kadınlar eyledikleri duygusal emek ve cinsellik eksenlerinde sömürülen konumdadırlar ve bu nedenle kadın olmalarından ötürü özgün bir baskıyı deneyimlerler. Oysaki Tanesini'nin (2012, s. 181) belirttiği üzere, böyle bir bakış açısı oldukça beyaz ve heteroseksüel bir kadınlığa gönderme yaparken siyahî ve lezbiyen kadınları dışlama riski barındırır; zira ırkçı bir toplumda siyahî bir çocuk yetiştirmek baskı ilişkileri bakımından oldukça farklıdır. Bununla birlikte, feminist duruş noktası epistemolojisi bilginin marjinal

bir grup olarak tanımladıkları kadınların deneyimlerinde bulunduğunu ima etmeleri nedeniyle de eleştirilirler. Collins'in (1991, s. 234) işaret ettiği üzere, hiçbir marjinal grubun deneyimi, tam anlamıyla objektif bir toplumsal gerçekliği yansıtmaz; çünkü en marjinal olarak addedilenler bile farklı bağlam ve şekillerde aynı zamanda baskılayan, dolayısıyla mikro iktidarı üreten bir grup üyesi olabilir. Bir anlamıyla marjinal grupların konumları, eleştirel incelemeye tabi tutulmadan, yapısöküme uğratılmadan incelenemez; zira onların da bakış açıları her daim "masum" değildir (Haraway, 2010, s. 104). Dahası, ezilenlerin konumundan bakmak, her daim ezilenleri romantize etme riskini de barındırır (Haraway, 2010). Nitekim az önce de belirtildiği gibi, beyaz kadınlar erkekler tarafından baskılanan ve ezilen bir grup olarak, siyahî kadınlar üzerinde tahakküm kurabilirler. Dolayısıyla baskı çok farklı katmanları içerdiğinden, feminist duruş noktasının imlediği gibi bir *genelde kadınlık* (Hartstock, 1983) deneyiminden bahsetmek, pozitivizmin yerine yeni bir epistemolojik temel geliştirmekten çok, onun değerlerini yeniden benimsemek anlamına gelmektedir (Collins, 1991, s. 235).

3.3.Postmodern feminist epistemoloji(ler)[3]

Feminist duruş noktası (standpoint) epistemolojisinin ortaya çıktığı dönemlerde eş zamanlı olarak gelişen postmodernizm akımlarından etkilenen bazı feministler hem feminist ampirizme hem de feminist duruş noktası epistemolojisine karşı mesafeli olmuşlardır. Hatta birçok yönüyle feminist duruş noktası epistemolojilerini benimseyen ve söz konusu epistemolojinin hayata geçirilmesinde rol oynayan bazı feministler de postmodernizmden etkilenerek bazı açılardan ilgili epistemolojiyi akışkanlık, belirsizlik, parçalılık, muğlâklık gibi postmodern terminolojiler aracılığı ile eleştirmişlerdir (Benton ve Craib, 2016, s. 200). Postmodern feminist epistemolojilerin eleştirileri ve katkılarının temel çerçevesi feminizm de dâhil olmak üzere, genel olarak Aydınlanmacı aklı benimseyen ve bu noktada ikircikler yaratan tüm epistemolojiler ekseninde olmuştur. Postmodern feminist epistemolojiler için hem feminist ampirizm hem de feminist duruş noktası epistemolojileri, kadınları ve Batılı olmayan tüm insanları görmezden gelen Aydınlanmacı aklın mirasına yaslanırlar (Tanesini, 2012). Bu anlamda, kendilerinden önceki feminist epistemolojileri Aydınlanmacı olarak imlerler, çünkü onlar her şeyden önce bir kadın özü fikrine dayanırlar (Tanesini, 2012, s. 283). Bu nedenle toplumsal cinsiyetin kendisini de sorunlarının merkezine alırlar ve toplumsal cinsiyeti özcü bir fikre dayanması ve ikili karşıtlıklar şeklinde yaratılması nedeniyle reddederler. Onlara göre toplumsal cinsiyet fikri,

3 Postmodern feministler bilgi konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Bütün bilgilerin göreli olduğunu imleyenler ya da bütün bilgilerin toplumsal ve tarihsel olarak üretildiğini vurgulayanlar da vardır (Gönç Şavran, 2018). Görüşlerinin farklı eksenlerde şekillenmesi nedeniyle epistemoloji yerine epistemolojiler başlığının kullanılması tercih edilmiştir.

her ne kadar analitik düzeyde kadın ve erkek arasındaki baskı ilişkilerini çözümlemede iyi bir araç olsa da sabit bir kadın – erkek karşıtlığı oluşturur (Jackson, 2006, s. 106). Postmodern feminist epistemolojiler hem feminist ampiristleri hem de feminist duruş noktası epistemolojisini, söz konusu yaklaşımların işaret ettikleri kadın kategorisini dikotomik olarak sorunlu bulmakla birlikte, ima edilen kadının beyaz, orta sınıf ve heteroseksüel olması gerekçesiyle de eleştirirler (Tanesini, 2012, s. 283). Onlara göre özellikle feminist duruş noktası epistemolojisi *genelde kadınlık* deneyimini vurgularken (Hartstock, 1983), sabit ve dışsal bir kadınlık kategorisini referans alır. Bu durum siyahî, lezbiyen ya da işçi gibi baskılanma anlamında çeşitli kesişimlerde duran kadınları marjinalleştirirken, aynı zamanda kadınlığı erkekler karşısında yer alan ikircikli bir kategori şeklinde tanımlar. Bu nedenle postmodern feminist epistemolojisini benimseyen feminist düşünürlere göre, diğer feminist epistemolojiler Aydınlanmacı akıldan kurtulamadıkları için ırkçı, ayrımcı ve homofobik olma riski taşırlar (Benton ve Craib, 2016).

Postmodern feminist epistemolojiler, Aydınlanma fikrini tümden reddederler ve her iki feminist epistemolojinin elde etmeye çalıştıkları "doğru" bilgiyi, herhangi bir dönemde ortaya çıkan ve bir iktidar biçiminde inşa edilen *hakikat rejimi*nden[4] başka bir şey olarak görmezler (Benton ve Craib, 2016, s. 201). Bir anlamıyla bilginin kendisi de her daim göreceli bir durum olarak ele alınır; bu noktada ister cinsiyetten arındırılmış olsun, isterse de kadın bakışıyla elde edilmiş olsun, postmodern feminist epistemolojilerini benimseyen feministler her türlü bilgiye karşı bir duruş sergilerler (Gönç Şavran, 2018, s. 227). Nitekim onlara göre, feminist ampiristlerin iddia ettiği gibi cinsiyetten arındırılmış "iyi" bir bilimden ve/veya feminist duruş noktası epistemolojilerinin altını çizdikleri gibi toplumsal gerçekliği yansıtan deneyime dayalı nihai bir feminist bakış açısından bahsetmek mümkün değildir. Çünkü postmodern feminist epistemolojiler bilgiyi sorunsallaştırırlar; onlar için bilgi diye bir gerçeklik yoktur, bunun yerine tarihsel olarak inşa edilmiş *hakikat rejimleri* vardır. Bu nedenle postmodern feministler çoğunlukla epistemoloji fikrine karşı çıkarlar. Özellikle feminist bakış açısı epistemolojisini eleştiren postmodern feministler, Aydınlanma fikrini reddettikleri için söz konusu feminist epistemolojilerinin iddia ettiği gibi yeni bir epistemoloji de

4 Foucault'a (2019) göre bilgi tarihsel ve toplumsal koşulların bir ürünü olarak, ilerlemecilikten çok süreksizliğe dayanır. Buna göre bilginin ve bilme biçimlerinin doğruluğu ya da yanlışlığı bilginin ortaya çıktığı toplumsal dinamiklere dayanır. Dolayısıyla bir bilginin doğru olarak kabul edilmesi iktidar ile ilişkilidir. Yani bir anlamıyla bir bilginin "bilimsel" olarak "doğru" kabul edilmesi güç ilişkileri dolayımında gerçekleşir. Günümüzün "doğru" bilgi üreticisi olarak kabul edilen modern bilim ise kapitalizm, ırkçılık, erkek egemen toplum yapısı, sömürgecilik ve zorunlu heteroseksüellik gibi baskı ilişkilerinin bir ürünüdür. Bu noktada bilgi söylemsel olarak inşa edilir ve herkesin kabul ettiği bir varsayıma dönüşür. Bir anlamda, bir tarihsel ve toplumsal dönemde, neyin doğru olduğuna dair baskıcı bir şekilde inşa edilen söylemsel mekanizmalar hakikat rejimlerini oluşturur.

formüle etmezler (Tanesini, 2012, s. 287). Hatta bir anlamıyla epistemoloji fikrinin kendisini dahi reddederler (Benton ve Craib, 2016, s. 201). Postmodern feminist epistemolojiler toplumsal gerçekliğin söylemsel doğasını anlamak için yapı söküm tekniğini kullanırlar; bu bağlamda feminizmin amacı ise büyük anlatılardan uzak durarak farklı deneyimlere odaklanmak ve cinsiyetlendirilmiş bir dünyanın nasıl mutlak bir gerçeklik gibi algılandığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda postmodern feministler ortak bir kadınlık temasından ziyade farklılıklara vurgu yaparlar ve kadınlar arasındaki farklılıkları etnisite, sınıf ve cinsellik gibi kesişimleri gözeterek incelerler (Sevim, 2005, s. 90). Bununla birlikte postmodern feminizmin uzlaştığı çeşitlilik vurgusu da elbette ki birtakım riskler taşır. Postmodern feminizm kendisinin de bir söylem olması ve ataerkillik gibi kalıplaşan bir yapıyı çoğunlukla reddederek feminist politikayı anlamsız görmesi nedeniyle eleştirilmektedir (Gönç Şavran, 2018, s. 227).

4.Feminist Metodoloji ve Araştırma

Görüldüğü gibi, farklı epistemolojik anlayışları olsa da feminizmler için toplumsal gerçeklik insanları baskılayan cinsiyetlendirilmiş iktidar ilişkileri ve yapıların bir ürünü olarak kavranır. Bu bağlamda söz konusu araştırmalar kadın ve erkek arasındaki asimetrik ilişkileri ve ataerkil organizasyonları deşifre ederek çok daha özgürlükçü bir dünya yaratma amacı taşırlar (Neuman, 2014, s. 158). Pek çok yaklaşım ve yöntemden yararlanan feminist araştırmalar eleştirel ve yorumlayıcı sosyal bilim anlayışlarından ve disiplinlerinden izler taşırlar. Nitekim feminizm(ler) (Pilcher ve Whelehan, 2004, s. 48) kadın özgürleşmesini esas alırken sosyoloji, antropoloji, psikoloji, edebiyat gibi birbirlerinden farklı temeller üzerine kurularak multi disipliner bir bakış aracılığıyla kadın deneyimlerini betimlerler, yorumlarlar, eşitsizliklerin kaynaklarını bulurlar ve bunları adil bir şekilde dönüştürmeyi hedeflerler (Suğur, 2006, s. 8). Bu yönüyle erkek akım epistemoloji olarak nitelendirdikleri pozitivizme (Tanesini, 2012) baskın bir biçimde mesafelidirler.[5] Onlara göre erkek merkezli bir anlayış olan pozitivizm, kadınların ikincil pozisyonunu "bilimsel" olarak garantileyen sözde nesnel doğrular yaratır. Bunu aşmak adına, feminist araştırma yöntemleri hermeneutik, fenomenoloji, etnometodoloji, Marksizm, eleştirel realizm, postmodernizm ve postyapısalcılık gibi anlayışlardan beslenirler (Öztan, 2015). Bununla birlikte her ne kadar farklı temellere dayansa da feminist araştırmalar kendilerine özgü bir takım metodolojik özellikler aracılığı ile diğer yaklaşımlardan ayrı bir araştırma yöntemi olarak kabul edilirler. Bu bağlamda, feminist araştırmaların belki de en özgün yanı araştırma problemlerini, farklı odakları da olsa, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini deşifre etme yoluyla

5 Her ne kadar baskın bir biçimde pozitivizmi eleştirseler de feminist yaklaşımlar, aynı zamanda, eleştirel ve yorumlayıcı pardigmaya karşı da kadınları ihmal ettikleri gerekçesiyle eleştirel bir tutum takınırlar (Blaikie, 1993, s. 78).

kadın özgürleşmesini feminist bir bakış açısıyla kurmalarıdır. Öztan'ın (2015, s. 277) belirttiği üzere, feminist araştırmaların yararlandıkları araçlar ve yaklaşımlar, kısmi olarak diğer sosyal bilim paradigmalarında kullanılsa da feminist araştırmaları bir metodoloji olarak özgün kılan bu araçların ortak bir sorun -toplumsal cinsiyet ve kadın- ekseninde bir arada kullanılmasıdır. Bu özellikler şu başlıklar şeklinde kategorize edilebilir.

4.1.Feminist araştırmaların problemleri ve amaçları

Feminist araştırmaların temel özelliklerinden ilki, feminist bir bakış açısıyla toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine odaklanmaktır (Öztan, 2015, s. 278). Onlara göre toplumsal gerçeklik eşitsizlikleri içeren cinsiyetlendirilmiş bir olgudur ve insan eylemleri de çoğunlukla cinsiyete dayalı yapısal sınırlar ve kurumlar tarafından belirlenmekte ve sınırlandırılmaktadır (Neuman, 2014, s. 158). Sosyal gerçeklik dışarıda keşfedilmeyi beklesin ya da beklemesin üstü örtülü çok katmanlı bir bağlama gönderme yapmaktadır. Bu gerçekliğin üzerinin örtülmesinde ise erkek ana akım pozitivist paradigmaların (Tanesini, 2012) rolü oldukça büyüktür. Pozitivist epistemoloji aklı erkeklik ile bir tutarak erkekleri avantajlı bir konuma taşırken, kadınları akıl dışılık ve duygusallık ile ilişkilendirir (Donovan, 2001, s. 18). Pozitivizm bu özcü anlayış temelinde, kadınları bilim alanından dışlamakla beraber, araştırma süreçlerinin her aşamasını eril ve cinsiyetçi kalıplarla sürdürerek söz konusu süreçlere kadınları dâhil bile etmemiştir. Örneğin uzun zamandır işsizlik göstergeleri erkek işsizliği referans alınarak oluşturulmuş, sınıfsal konumlar hane içindeki erkeğin piyasadaki konumuna göre analiz edilmiştir (Abbot vd., 2005, s. 367). Bir anlamıyla pozitivizmi benimseyen bilim insanları erkek merkezli bir bakış açısıyla oluşturdukları araştırma problemlerini desteklemek için örneklem gruplarını da büyük ölçüde erkeklerden seçmiş ve kadın deneyimini görmezden gelmiş ya da çok yüzeysel olarak incelemişlerdir. Bu nedenle feminist araştırmalar feminist bir bakış açısının ön kabulü ile pozitivizmin geliştirdiği yöntemsel gereçlerden kaçınmaya çalışırlar ve onun hipotezlerini kullanmak yerine alternatif hipotezler kullanırlar. Zira feminist metodoloji erkek egemen bilgi anlayışı birikimiyle gelişen hipotezleri sorunlu bulur ve büyük ölçüde reddeder (Gönç Şavran, 2018, s. 224).

Feminist bir bakış açısının ön kabulü ile şekillenen feminist araştırmaların amaçları da eril bilimin sunduğu çarpıtılmış gerçeklikleri ortadan kaldırmak ve dönüştürmektir. Onlar için toplumsal cinsiyete dayalı baskıyı ortaya çıkarmak ve betimlemek yeterli değildir; söz konusu baskı ile politik araçlar kullanılarak mücadele de edilmelidir. Bu yönüyle politik bir araştırma amacı da taşıyan feminist araştırmalar kadınların özgürleşmesi için çeşitli stratejik araçlar ve/veya eylem planları geliştirirler. Başka bir deyişle, feminist araştırmalar toplumsal cinsiyet ilişkilerinde dönüşümü hedefleyen eyleme dönük bir strateji oluşturma amacı taşırlar (Öztan, 2015, s. 285) ve bu yönüyle feminist araştırmalar,

pek çok araştırma türünden farklı olarak aynı zamanda politik bir pratik de benimserler.

4.2.Kadın deneyimine odaklanma ve anti-hiyerarşik araştırmacı konumu

Feminist araştırmalar toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini dönüştürmeyi hedeflerler ve kadınlara güç kazandırmak için çaba gösterirler. Onlara göre her ne kadar farklı unsurlara sahip olsalar da kadınlar ve erkekler farklı toplumsal konumların ve gerçekliklerin içerisinde yer alırlar ve çoğunlukla da kadınlar bu gerçeklikler temelinde ezilirler (Kümbetoğlu, 2005, s. 54). Bu noktada, feminist araştırmalar kadın deneyimini inceleyerek toplumsal gerçeklikleri ortaya çıkarmaya çalışırlar. Feminist araştırmalar bunu yaparken cinsiyet yapılarını açığa çıkaran bir misyonla kadınlara değişiklik yaratma gücü vermek için çaba gösterirler (Neuman, 2014, s. 158) ve söz konusu süreçte araştırmacı ve araştırılan arasında hiyerarşik bir ilişki kurmaktan mutlak bir suretle kaçınırlar. Çünkü feminist araştırmalarda kadın bilincini yükseltme ön plandadır ve bu bilinç hem araştıran hem de araştırmaya konu olan kadınların karşılıklı etkileşimleri ile birlikte mümkün olmaktadır. Bu nedenle feminist araştırmalarda araştırmacı (özne) ve araştırılan (nesne) arasında bir ayrım yoktur. Bir anlamıyla bilen ve bilinen arasında hiyerarşik bir ilişki kurmayan feminist araştırmalarda empati ve kadınlık deneyimi esas alınır (Gönç Şavran, 2018, s. 224). Bu nedenle birçok feminist araştırmacı kadın deneyiminin esas doğasının yalnızca kadınlar tarafından anlaşılabileceğini öne sürer ve feminist araştırmaların sadece kadınlar tarafından yürütülebileceğini belirtirler (Reinharz, 1992). Bu nedenle kadın deneyimlerini karşılıklı bir şekilde anti hiyerarşik bir bağlamda anlama feminist araştırmalar için merkezi önemdedir.

Feminist teoriler eleştirdikleri pozitivizmin nesnellik anlayışına da tepki vermeleri nedeniyle araştırmalarında nesnellik iddiası bulundurmazlar ve nesnelliğin bizzat kendisini metodolojik sorunlarının merkezine koyarlar (Kümbetoğlu, 2005, s. 58). Onlar için araştırmaya dâhil olarak nesnellik fikrini reddetmek gerekli ve kaçınılmazdır çünkü feminist araştırmacılar araştırdıkları kadınlarla yatay bir şekilde etkileşim kurarlar ve kendilerini de araştırmaya düşünümsel bir şekilde katarlar. Araştırmacı tutumlarını kendi bağlamında değerlendirerek araştırma sürecine doğrudan etki eder; araştırmacı kendi öznel deneyimlerini, duygularını ve düşüncelerini de araştırmaya dâhil ederek nesnellik gibi bir kaygıyı barındırmaz (Öztan, 2015, s. 284 - 285).

4.3.Araştırma tekniklerinin seçiminde esneklik

Feminist araştırma yöntemleri temel olarak kadınların özgürleşmesini sağlama amacı taşırlar ve bu amaç doğrultusunda uygun olan her türlü teknik araca da sıcak bakarlar. Yine de büyük çoğunluğu kadın deneyimine odaklan-

dığı ve gerçekliği katmanlı bir olgu olarak görmeleri nedeniyle araştırma süreçlerinde genellikle derinlemesine görüşme, katılımcı gözlemler ya da odak grup görüşmeleri gibi nitel teknikler kullanırlar (Öztan, 2015, s. 286). Bununla birlikte biyografileri, sosyal medyayı ve fotoğrafları da kullanan feminist araştırmacılar misyonlarına uygun olarak niceliksel yöntemin araçlarını da kullanabilirler. Başka bir anlatımla, feminist araştırmacılar kadın deneyimini, bakışını ve konumunu en iyi şekilde yansıtan her türlü anket, derinlemesine görüşme ve/veya survey gibi çeşitli yaklaşımların sıkıca bağlı oldukları teknik gereçleri bir arada kullanabilirler. Dolayısıyla feminist araştırmada amaç bir anlamda yöntem ve teknikten çok daha önce gelmektedir.

5.Sonuç

Epistemoloji ve metodoloji tartışmaları sosyal bilimlerin halen üzerinde uzlaşmaya çalıştığı konulardan biridir. Sosyal bilimler doğa bilimlerinden farklı bir şekilde insan eylemliliği ve toplumsal yapılar gibi birçok unsurla ilişkili istikrarsız ve/ veya yeniden üretilen dinamiklerle ilgilenirler. Bu nedenle doğru bilginin ne olduğu, bilgiye hangi araçlar ve yöntemlerle erişilebileceği ve bu bilginin kime/neye hizmet edeceği; etmesi gerekip gerekmediği sosyal bilimlerde farklı yaklaşımlarla odaklanılan merkezi bir sorunsaldır.[6]Söz gelimi, sosyal bilimlerde uzun dönem baskın bir paradigma olan pozitivist anlayış, toplumsal gerçekliği dışsal, evrensel ve bireyden bağımsız bir kategori şeklinde ele alarak bu bilgiye ampirik gözlem ve ölçme araçlarıyla ulaşılabileceğini iddia etmiştir. Pozitivizmin bu iddiaları, söz konusu yaklaşımın ortaya çıktığı dönemden itibaren eleştirilmiş ve kendisine yorumlayıcı ve eleştirel gibi alternatif sosyal bilim yaklaşımlarının gelişmesine vesile olmuştur. Ardından postmodern yaklaşım da bunlara dâhil olarak sosyal bilimlerde epistemolojik ve metodolojik çeşitliliklerin sayısı artmıştır.

Hem pozitivizme hem de diğer yaklaşımlara haklı gerekçelerle mesafeli duran bir diğer güçlü sosyal bilim paradigması ise feminizmdir. Feminizm epistemolojik olarak baskın bir biçimde pozitivizmi eleştirir ve diğer yaklaşımlara dünyanın yarısını oluşturan kadınların sorunlarını görmemeleri nedeniyle karşı bir duruş sergiler. Feministler epistemolojik olarak ana akım paradigmaları sorunlarının merkezine koyarak bilimsel araştırmaların eril bir bakış açısıyla yürütüldüklerini vurgularlar ve üç farklı epistemolojik temel benimserler. Bunlardan biri olan feminist ampirizm genellikle birinci dalga içinde yer alan feminist teoriler tarafından benimsenir. Söz konusu epistemoloji bilimi cinsiyetten arındırmak için kullanılır ve feminist ampiristler bilimsel verilerin baştan teorik yüklü olduklarını keşfederek pozitivizmin nesnellik ilkesini eleştirirler ve böylece ardından gelişen feminist epistemolojilere kapı aralarlar. Feminist

6 Burada işaret edilen sorunsal ifadesi olumsuz bir çağrışım yapmamalıdır; zira bu tartışmalar sosyal bilimleri pek çok açıdan zenginleştirmektedir.

ampirizmin etkisiyle çok daha radikal bir eleştiri mahiyetinde gelişen feminist duruş noktası epistemolojisi ise kadınların hem ekonomik hem de kültürel olarak ikincil konumları paylaştıklarını belirtir ve bu yönüyle ortak bir kadınlık deneyiminin var olduğunu vurgularlar. Onlara göre toplumsal gerçeklik kadın deneyimlerinde gizlidir; zira kadınlar hem kapitalizm hem de ataerkillik altında ezilirler ve kadınların kendilerine özgü baskılanmaya deneyimleri toplumsal sistemlerin gerçekliği hakkında bilgi veren nihai kaynaklardır. Buna karşılık post modern feminist epistemoloji etnisite, sınıf ve cinsellik gibi farklı kesişimlerle ele alınması gereken heterojen kadınlık deneyimlerine vurgu yapar ve her iki feminist epistemolojiyi ırkçı ve homofobik olma riskleri barındırmaları gerekçesiyle eleştirirler.

Bu üç epistemoloji farklı feminist dalgalar tarafından farklı sorunları çözmek için benimsense de feminizmler metodolojileri bakımından birbirleriyle etkileşim halinde ortak bir amaçta toplanırlar. Bu amaç ise feminist bir bakış açısı ile toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ortadan kaldırmak ve cinsiyetlendirilmiş yapıları ve ilişkileri politik bir motivasyonla cinsiyetten arındırarak daha eşit bir dünyanın oluşmasına katkı sağlamaktır. Bu amaç ekseninde feminist araştırmaların metodolojik ilkelerinden en temeli ise feminist bir bakış açısının kabulü ile araştırma sürecini başlatmaktır. Feminist araştırmalar eril bilimin kullandığı hipotezleri kullanmaktan kaçınırlar ve cinsiyetten arındırılmış alternatif süreçler yönetmeyi tercih ederler. Feminist araştırma yönteminin ikinci bir özelliği, kadın deneyimini merkeze almaları ve öznel olmalarıdır. Feminist araştırmalarda özne ve nesne hiyerarşileri de yoktur; asıl amaçlanan araştırmacı ve araştırılan kadın arasında empati kurmaktır. Feminist araştırmaların üçüncü özgün yönü ise araştırma tekniklerinin seçimlerinde çok daha esnek bir yapıda olmalarıdır. Çünkü feministler için araştırmanın amacı araştırma tekniklerinin seçiminden daha önce gelir. Bu yönüyle araştırma amacına uygun şekilde ulaşılabilecek her türlü araştırma tekniğinin bir arada kullanılmasına sıcak bakarlar.

Sonuç olarak metodolojik ve epistemolojik temelleri bakımından özgün bir araştırma yöntemi olan feminizm, 1960'lardan sonra kadın hareketlerinin kazanımları ve pozitivizme duyulan inancın sarsılmasıyla birlikte önemli bir yaklaşım olmuştur. Feminizm toplumsal gerçekliğin cinsiyetlendirilmiş yapısına dikkat çekmiş ve son derece güçlü bir şekilde yaptığı bilim eleştirisi ile birçok kuramın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Örneğin, temelde kadın özgürleşmesini esas alan feminizmin farklı kadınlık deneyimlerine yaptığı vurgu ile erkeklik çalışmalarının önü açılmış; bununla birlikte eşcinsellik, postkolonyalizm ve queer kuram gibi özgürleşmeci sosyal teorilerin oluşmasına katkı sağlamıştır. Dahası, feminizm, erkek ve doğa arasındaki ilişkiyi de sorgulayarak, hayvan çalışmaları gibi pek çok farklı alana katkı sağlamış ve halen sağlamaya da devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Abbott, P., Wallace, C. ve Tyler, M. (2005). *An introduction to sociology: Feminist perspectives*. Oxon: Routledge.

Blaikie, N. (1993). *Approaches to social enquiry*. UK: Polity Press.

Benton, T. ve Craib, I. (2016). *Sosyal bilim felsefesi*. (Çev: Ü. Tatlıcan ve B. Binay). Bursa: Sentez Yayıncılık.

Berktay, F. (2011). Feminist teoride açılımlar. Y. Ecevit ve N. Karkiner (Editörler), *Toplumsal cinsiyet çalışmaları* içinde (ss. 3 – 23). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Brooks, A. (2006). Feminist standpoint epistemology: Building knowledge and empowerment through women's lived experience. S. N. H. Biber ve P. Leavy (Editörler), *Feminist research practice: A primer* içinde (ss. 53 – 82). California: Sage Publications.

Collins, P. H. (1991). *Black feminist thought: Knowledge, consciousness, and the politics if empowerment*. New York: Routledge.

Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics and violence against women of color. *Stanford Law Review, 43*(6), 1241 – 1299.

Donovan, J. (2001). *Feminist teori*. (Çev: A. Bora., M. A. Gevrek ve F. Sayılan). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ecevit, Y. (2011). Toplumsal cinsiyet sosyolojisine başlangıç. Y. Ecevit ve N. Karkiner (Editörler), *Toplumsal cinsiyet sosyolojisi* içinde (ss. 2 – 29). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Foucault, M. (2019). *Özne ve İktidar*. (Çev: I. Ergüden ve O. Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gönç Şavran, T. (2018). Feminist teori. S. Suğur (Editör), *Modern sosyoloji tarihi* içinde (ss. 200 – 235). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Haraway, D. (2010). *Başka Yer: Donna Haraway'den seçme yazılar*. (Çev: G. Pusar). İstanbul: Metis Yayınları.

Harding, S. (1986). *The science question in feminism*. Ithaca: Cornell University Press.

Hartstock, N. (1983). The feminist standpoint: Devoloping the ground for a specifically feminist historical materialism. S. Harding ve M. B. Hintikka (Editörler), *Discovering reality: Feminist perspectives in epistemology, metaphysics, methodology and philosophy of science* içinde (ss. 283 – 310). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Hooks, B. (2016). *Feminizm herkes içindir: Tutkulu politika*. İstanbul:bgst.

Jackson,S.(2006). *Gender, sexuality and heterosexuality: The complexity (and limits) of heteronormativity*. London: Sage Publications.

Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Lykke, N. (2010). *Feminist studies: A guide to intersectional theory, methodology and writing*. New York: Routledge.

Longino, H. H. (1990). *Science as social knowledge: values and objectivity in scientific inquiry*. Princeton: Princeton University Press.

Michel, A. (1995). *Feminizm*. (Çev: Ş. Tekeli). İstanbul: İletişim Yayınları

Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar 1. Cilt.* (Çev: S. Özge) Ankara: Yayın Odası.

Özdemir, H. ve Aydemir, D. (2019). Dördüncü dalga feminizm üzerine. *International Social Sciences Studies Journal*, *Cilt 5*(32), 1706-1711

Öztan, E. (2015). Feminist araştırmalar ve yöntem. F. Saygılıgil (Editör), *Toplumsal cinsiyet tartışmaları* içinde (ss. 271 – 290). Ankara: Dipnot Yayınları.

Pilcher, J. ve Whelehan, I. (2004). *Fifty key concepts in gender studies*. London: Sage.

Rose, H. (1983). Hand, brain, and heart: A feminist epistemology for the natural sciences. *Signs: Journal of Women in Culture and Society, 9*(1), 73 – 90.

Reinharz, S. (1992). *Feminist methods in social research*. Oxford: Oxford University Press.

Rivers, N. (2017). *New media, new feminism? Postfeminism(s) and the arrival of the fourth wave*. New York: Palgrave Macmillan.

Sevim, A. (2005). *Feminizm.* İstanbul: İnsan Yayınları.

Smith, D. (1988). *The everyday world as problematic: A feminist sociology*. Boston: Northeastern University Press.

Spelman, E. V. (1990). *Inessential woman: Problems of exclusion in feminist thought*. London: The Women's Press.

Suğur, S. (2006). Toplumsal cinsiyet. G. Yaktı Oğuz (Editör), *Toplumsal yaşamda kadın* içinde (ss. 1 – 23). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Tanesini, A. (2012). *Feminist epistemolojilere giriş*. (Çev: G. Demiriz, B. Binay ve Ü. Tatlıcan). Bursa: Sentez Yayıncılık.

Bölüm 4

ÖLÜM ANKSİYETESİ, VAROLUŞSAL BOŞLUK VE OTANTİKLİK

Yusuf BİLGE[1]
Faik TAŞÇI[2]

1 Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, yusuf.bilge@izu.edu.tr
2 Araştırma Görevlisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, faik.tasci@izu.edu.tr

Bu çalışmada varoluşçu ekolün genel yapısı ve anlayışıyla birlikte temel dinamiklerinin ele alınması hedeflenmiş aynı zamanda varoluşçu psikolojinin temel kavramlarından olan varoluşsal boşluk ve otantikliğin ölüm anksiyetesi açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Varoluşçu Yaklaşımda İnsanın Doğası ve Anlam Arayışı

"Varoluşçuluk" Almanca "Existenz-Philosophie" kavramının Türkçe karşılığı olarak literatürde kendine yer edinmiştir. İngilizce "existential" kelimesi üzerinden incelenecek olursa "exist (var)" ve "essential (asli/gerekli)" kelimelerinin bir birleşiminden oluşmaktadır. Varoluşçuluk, merkezinde insan varoluşunu irdeleyen bir kuramdır. Varoluşçuluk ekolünün filizlenmesi 19. yüzyılda Kierkegaard tarafından başlatılsa da olgunlaşıp kök salması 20. yüzyılda olmuştur. Bu dönemde akıl ve sanayi aracılığıyla doğaya hükmetmeye başlayan insanlık, geçmişten getirdiği temel inanç ve düşüncelerini sorgulamaya başlamıştır. İnsanoğlu, kurmaya başladığı bu yeni dünya düzeninde kendisini kaybetmiş, savaşlar ve ekonomik bunalımlarla birlikte toplum içerisinde eriyip gitmiştir. İnsan değerinin "hiç"e indiği bu dönemde varoluşçuluğun fenomenolojik yaklaşım ile olayları ele alması dönemin ruhuyla uyuşmuş ve varoluşçular her türlü olguyu sorgulamaya başlamışlardır. Bu sorgulama insanın değerinin ve yaşamın anlamının ne olduğu konusunda birtakım sorular sorulmasına neden olmuştur. Kendi eliyle oluşturduğu bu yeni toplumsal düzenin esiri olan insanoğlu iradesinin ketlendiği bu dönemde yaşadığı olaylar arasında bir bağ kurma çabası içinde olmuş ve anlam arayışına girmiştir (Geçtan, 1998; Randall, 2007; Gül, 2014; Ghaemi, 2001).

İnsanın yalnızca akıl değil aynı zamanda irade sahibi olması yani "isteyebilmesi" ve "arayışta olabilmesi" varoluşçuların üzerinde durduğu önemli bir konudur. Bu iki özellik insana özgürlüğü getirmekle birlikte seçme hakkı ve sorumluluğu da insanın omuzlarına yüklemektedir. İnsan verdiği her kararda özünü değiştirmekte ve her karar sonrası kendisini yeniden inşa etmektedir. Bu değişme ve değiştirebilme yetisi insanın geçmiş ve gelecek arasında sıkıştırılamayacağı fikrini doğurmuştur (Durant, 1926/2003; Eddie, 1984; Geçtan, 1998; Randall, 2007). İnsan çevre ve genetiğin birleşiminden oluşan bir nesne olarak değil kendisini aşabilen bir özne olarak değerlendirilmelidir.

Davranışçı ekol, insanı koşullanmaların bir ürünü olarak görürken benzer bir şekilde psikanalitik kuram da bireyi geçmişinin bir "eser"i ve "esir"i olarak değerlendirmektedir. Varoluşçu ekol bu anlayışa temelden karşı çıkmış ve insanın iradesine dikkat çekmiştir. Bu noktadaki en önemli kavram "determinizm"dir. Freud, teorisini oluştururken pozitif bilimlerden etkilenmesi ve pozitif bilimlerin psikoloji içerisine adapte edilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle deterministik bir anlayışı benimsemiştir. Varoluşçuluk, ortodoks psikanaliz anlayışın psikolojiye

kattığı bu bakış açısına ve davranışçılığın radikal "makine insan" anlayışa karşı çıkarak insan davranışlarının herhangi bir nesne gibi neden-sonuç veya uyaran-tepki şartlanmaları şeklinde açıklanmasını ve tüm insanlar için açıklayıcı bir model olarak sunulmasını kabul edilemez bulunmuştur. Varoluşçulara göre insan iradesinin devreden çıkarıldığı bu yaklaşımlar, en sonunda kişiyi nihilizme götürmekte ve yaşananların ve hayatın bir anlamı olmadığı düşüncesine yol açmaktadır. Nevrotik yatkınlığı olan bireylerin kendisini kurban olarak görmesine de sebep olan bu deterministik düşünceler varoluşçu anlayışta reddedilerek kişinin tavır alabilme ve seçme özgürlüğüne vurgu yapmaktadır. (Yalom, 1980; Keshen,2006; Frankl, 1946/2009). Varoluşçu yaklaşıma göre insan içinde bulunduğu koşullardan etkilenmekle birlikte kendi özgür seçimleriyle kendi koşullarını oluşturabilen (Corey, 2015) ve hayatına müdahale ederek değişim yaratabilme potansiyeline sahip bir varlıktır.

Diğer taraftan varoluşçu yaklaşımla psikodinamik yaklaşımın en temel benzerliklerinden biri, psişik enerjinin ruhsal gerilim ve temel çatışmaların bir ürünü olarak değerlendirilmesidir. Dinamik kuramların temelinde Freud'un psikolojiye kazandırdığı dinamik düalite yani temel zıt iki içgüdünün birbiriyle olan etkileşimi yatar (Yalom, 1980). Freud'un psikolojiye kazandırdığı bu biyofiziksel kimya fenomeni, kişiliğin dinamik yapısıyla da paralellik göstermekte ve varoluşla birlikte insan doğasından kaynaklanmaktadır. Varoluşçu anlayışa göre ise insanın en temel çatışması bu dünyada "var olma" ve "var olmama" çatışmasıdır. Ayrıca Rollo May (1953/1997), Freud'un bilinçdışı güçleri incelemek istemesinin temel sebebinin insanların bilinçdışında yaşadıklarını bilince taşımalarına yardım etmek ve onları işlemelerine olanak vermek olarak görmüştür. Bu açıdan bakılacak olursa Freud'un yapmaya çalıştığı şey de aslında varoluşçu yaklaşıma benzer bir şekilde insana bilinçli farkındalık kazandırmak ve benliğinin kontrolünü ele geçirmesine yardımcı olmaktır denilebilir. Bir başka deyişle, varoluşçu psikolojinin insanı pasif bir durumdan çıkartıp aktif bir özne haline sokma çabası, Freud ve psikodinamik terapinin hedefleriyle uyuşmaktadır.

Heiddeger, (1926/2004) insanın geçmişini ve geleceğini "şimdi"de buluşturan ve farkındalık sahibi olan biricik yapısını "dasein" olarak adlandırılmıştır. Varoluşçu görüş, geleneksel kartezyen görüşün benimsediği özne-nesne ayrımı yerine insanı yalnızca dış gerçekliği algılayan bir nesne olarak değil, gerçekliği algılayan ve aynı zamanda bu gerçekliği değiştirme kapasitesine sahip olan bir özne olarak görmektedir. Yani, "dasein" insanın hem meydana gelen bir nesne hem de meydana getiren bir özne olduğunu vurgulamak için oluşturulmuş bir kavramdır. Bundan dolayı insan özneldir ve bu öznelliği nedeniyle tüm insanlar için oluşturulmuş standart aynı yöntem ve tekniklerle incelenip bir sonuca varılması varoluşçuluk açısından korkunç bir hata olarak görülmektedir.

May'e (1953/1997) göre, insan varoluşunu zaman ve mekan olmak üzere iki temel boyut üzerinden sürdürür. İnsan bir zaman tüketicisidir ve bu dünyaya fırlatılmasıyla birlikte kendisini iradesi dışında bu şekilde bulmuştur. Ergenlik dönemlerinde gençlerin sıklıkla dile getirdiği bu dünyaya kendi isteğiyle gelmediği düşüncesi ve yakınmaları aslında bir gerçeği dile getirmektedir. Varoluşçuluğa göre insan, bu dünyada iradesi dışında bulunuyor olsa da varoluşu süresince nasıl bir yol izleyeceği konusunda kendisiyle baş başa bırakılmıştır. Zamanı tüketen insan kendi öznelliği içerisinde geçmişi ve geleceği yayar, şimdiki zamanda aslında hem geçmişin yaşantılarıyla hem de geleceğin planlarıyla varoluşunu sürdürür. Bu durum bilinci bir nehre benzeten William James'in (1890; akt. Schultz ve Schultz, 2001) bilinç akışı fikrine benzerlik göstermektedir. İnsan her seçiminde bir önceki halinin devamı ve aynı zamanda daha fazlasıdır. Varoluşçuluğun doğasında olan bu durum öznellik ve seçim ile meydana gelmektedir. İnsanın özünden önce varoluşunun geldiğini söylerken Sartre, her seçimde değişen bir özden bahsetmektedir. Burada "öz" kavramıyla anlatılmak istenen kişinin kendisidir ve Sartre'a göre insan seçimlerinin eseridir. İnsan, özgür seçimleriyle kendini geliştirebilen bir varlıktır ve bu özelliği onu diğer canlılardan ayırmaktadır (İlgar ve İlgar, 2019).

Varoluşçu yaklaşımın insanın doğasını açıklayan bir diğer temel kavramı anlam arayışıdır. Varoluşçu teorisyenler, varoluşun anlamı konusunda, insanların kendi içlerinde kendiliğinden bir anlamın var olduğu ve bunun keşfedilmesi gerektiği veya anlamın kendiliğinden yokken kişinin kendisi tarafından oluşturulması gerektiği noktasında ayrılmaktadırlar. Tillich ve Frankl gibi teorisyenler dünyanın anlamlı bir yer olduğu ve bu anlamın keşfedilmesi gerektiğini iddia ederken Rollo May ve Yalom gibi teorisyenler varoluşun anlamsız olduğu fakat insanların kendilerinin yaptıklarıyla anlam üreteceği şeklinde konuya yaklaşmışlardır. Hangi bakış açısıyla olursa olsun varoluşçular en temelde insanların anlam arayan varlıklar olduğu konusunda hemfikirdirler. Frankl (1946/2009) insanın tüm yaşadıklarının bir amacı ve anlamı olduğunu ve bu anlam arayışının temel harekete geçirici güç olduğunu iddia ederek varoluşunun anlamının üç farklı şekilde keşfedebileceğini belirtmiştir: 1-Bir eser veya iş yaparak 2- Bir şey yaşayarak veya bir insanla etkileşerek 3- Kaçınılmaz acıya yönelik bir tavır geliştirerek. Heiddeger'in insanın dünyaya fırlatıldığı görüşüne atıfta bulunarak Yalom (1980) dünyada bulunmanın anlamlı olmadığı ancak yüzleşilmesi gereken bir gerçek olduğu fikrini dile getirmiştir. Bu yüzleşmeden inkâr savunma mekanizmasını kullanmadan çıkan bir kişi varlığını kendisi anlamlandıracak ve varoluşunu otantik temellere dayandıracaktır. Yalom'a göre yüzleşmek acı verir fakat insanın varoluşuna anlam katar ve onu iyileştirir (Krug, 2009). İnsanların neden arayışı içerisinde olduğunu ifade eden Frankl bu durumu gülmeye benzetmektedir. Gülmek için bir nedeni olmayan insan her ne

kadar gülüyormuş gibi yapsa da bu yapmacık ve gerçekdışı olacaktır. Aynı insana komik bir fıkra anlatıldığında ise o kişinin bir gülme nedeni olacak ve gerçekçi bir gülüş yakalayacaktır. Frankl, kendi terapi yöntemini ikinci dünya savaşı sırasında Yahudi esir kamplarında kaldığı dönemde yaptığı gözlemlere dayandırarak oluşturmuştur. İnsanların esir kamplarında ki ölüm kalım savaşında hayatta bir amacı olan ve yaşadıklarının bu çerçevede bir anlamı ve nedeni olduğunu düşünenlerin hayatta kaldığını gözlemlediğini ifade etmiş ayrıca anlam keşfinin ancak kişinin kendisi tarafından yapılabileceğini belirtmiştir. İnsanın elinde bulunan son özgürlüğün yaşanılan bir duruma karşı oluşturduğu tutum olarak ifade eden Frankl'e göre, kamplarda insanların çektikleri acıya değdiğini düşünme özgürlükleri vardı ve bu insanlar bu şekilde düşündükleri için hayatlarının anlamlı olduğunu fikrine kapılıyor ve var olmaya yönelik bir enerji buluyorlardı. Yalom'a göre de insanın varoluşçu kaygılar üzerine derinlemesine düşünmesi ve bunların acı verici sonuçlarına katlanması hayatı anlamlı kılmaya doğru bir hamle olarak yorumlanmaktadır. Bu noktada irade, özgürlük ve sorumluluk kavramları karşımıza çıkmaktadır. Frankl, özgürlük ve sorumluluk ikileminde özellikle batı toplumunun içinde bulunduğu özgürlükçü anlayışa atıfta bulunarak Özgürlük Heykeli'nin karşısına bir de Sorumluluk Heykeli'nin dikilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Diğer varoluşçu psikoloji yöntem, teknik ve düşüncelerinde de özgürlük-sorumluluk ikilemi önemli bir yere sahiptir. Rollo May (1953/1997) özgürlüğün asla sorumluluk yerine geçemeyeceğini dile getirmekte ve insanın aldığı kararları cesurca takip etmesi gerektiği fikrini savunmaktadır. Yalom (1980) sorumluluk alamayan bireylerin nevrotik adaptasyon ile hayata uyum sağladığından bahsetmiş ve bunun patolojik dönüşlerinin olduğundan söz etmiştir. Varoluşçu psikoterapistlerden Van Duerzen'de (2002a) varoluşçu terapinin amacını sorumlulukları konusunda kendilerini kandıran insanların bu davranışlarını sonlandırmak ve hayata karşı aşırı taleplerine son vermek şeklinde tarif etmiştir.

İnsanları var oluşu üzerine düşünenler ve var oluşunu unutanlar olmak üzere iki farklı şekilde sınıflandıran Heiddeger, varoluşunu unutanları hayatlarını otantik olarak sürdüremeyenler olarak nitelendirilmiştir. Bu gruptaki insanlar herhangi bir anlam kargaşası veya kaygı yaşamamaktadırlar dolayısıyla kendi hayatlarını yaşamadıklarının dahi farkında değildir. Bu tarz bir varoluş sergileyen insanlar kendi seçimlerini kendileri yapmamakta ve başkalarının arkasından sürüklenmektedirler. Bu insanlar özellikle "güvenlik" karşılığında seçimlerini ve hayatlarını bırakmış gözükmektedirler. Var olmayı düşünenler ise iki durum içinde olabilirler. İlk durumdakiler temel varoluşsal çatışmaları ile yüzleşmiş ve bu yüzleşmelerinden farkındalık ile çıkarak varoluşlarını otantik olarak sürdürenlerdir. Bu tip insanlar tam bir öz farkındalık yaşayarak seçimlerinin sorumluluğunu alma eğilimindedirler ve sağlıklı bir uyum

yakalamışlardır. Kendi sınırlarını bilirler ve yoklukla yüzleşirler. Bu yüzleşme onlarda varoluş için gerekli olan anksiyete ile sonuçlanır. İkinci durumdakiler ise yüzleşme sonucunda maladaptif olarak savunma mekanizmaları kullanırlar ve psikopatolojik bir uyum geliştirirler (Yalom, 1980).

Varoluşçular, insanın irade sahibi oluşu ve sürekli olarak seçim yapmak zorunda olmasından dolayı kaçınılmaz olarak endişe duyduğunu belirtir. Varoluşçu anksiyete, varoluşun bir parçası ve yönü olarak görülmekte ve kaçılamayacak bir gerçek olarak tarif edilmektedir. İnsanın hayatı kendi sorumluluğudur ve bu da endişeye sebep olmaktadır. Varoluşçulara göre insanlar kendi hayatlarının sorumluluklarını yerine getirmeye çalışırlar fakat bunu hiçbir zaman tam olarak başaramazlar, bu da bireyleri varoluşsal anksiyeteler ile baş etmek zorunluluğunda bırakır (Young, 2000; akt. İlgar ve İlgar, 2019). Varoluşla birlikte gelen endişelerin 4 ana başlıkta incelenebileceğini belirten Yalom (1980), bunları; ölüm, özgürlük, yalıtım ve anlamsızlık olarak sıralamıştır. İnsanın bu temel anksiyetelerden birisiyle karşı karşıya kalması varoluşçu dinamik çatışmanın göstergesidir ve bununla baş edip edememesi kişinin varoluşunu sağlıklı bir şekilde ortaya koyup koyamaması ile yakından ilişkilidir. Yalom, bu temel kaygılar ile yüzleşebilen ve başarılı bir şekilde baş edebilen insanların anlamlı otantik bir varoluş ortaya koyabildiklerini, bu dört temel kaygı ile başarılı bir şekilde baş edemeyenlerin ise varoluşsal kriz ve varoluşsal boşluk içerisinde kaldıklarını ve patolojik bir varoluş sergilediklerini ifade etmiştir. Bu dört temel dinamik çatışmanın kısaca neleri kapsadığını inceleyecek olursak:

1- Ölüm: Zaman tükenmektedir ve insan var olageldiği her saniye yok oluşa sürüklenmektedir. Bu temel çatışmada insan kendisi olarak var olabilme ve ölümü cesurca kabullenebilme anksiyetesi yaşamaktadır. Ölümlü olduğunun farkında olmakla birlikte bunu kabullenebilmek ölüm çatışmasının özünü oluşturmaktadır.

2- Özgürlük: Bu dünyaya fırlatılmış olmakla birlikte hem seçme özgürlüğü ve iradeye sahip olmak hem de seçtiklerinden ve yaptıklarından dolayı sorumlu olmak ikilemi bu çatışmanın özünü oluşturmaktadır.

3- Yalıtım: Başkalarıyla birlikte olmak veya başkalarından uzak olmak. Dünya ile kişi arasındaki boşluk varoluşsal yalıtım çatışmasının özünü oluşturmaktadır.

4- Anlamsızlık: İnsanın anlam arayışında olmasına rağmen dışarıda herhangi bir anlamın olmayışı fikrine sahip olması bu çatışmanın özünü oluşturmaktadır.

Varoluşsal anksiyete, insanı harekete geçirici ve yapıcı bir özelliğe sahiptir (May ve Yalom, 1967). Acı verici bir deneyim olan bu varoluşsal

temel çatışmalar insanı arayışa ve anlam bulmaya yönlendirir. Varoluşsal çatışma ve anksiyete arasındaki ilişki insanın anlam arayışı için bir enerji kaynağı görevi görmektedir. Sartre burada önemli bir noktaya dikkat çekmektedir: insan yalnızca kendisinden sorumlu değildir. Çünkü var olmak diğerleriyle direkt olarak bağlantılı bir durumdur ve diğerlerine göre yani dünyaya göre şekillenmektedir (May, 1953/1997). İnsan, başkalarından kopuk bir yaşam tercih etse bile bunu diğerlerine göre yapmaktadır. Diğerleriyle olan iletişim, "benlik bilinci"nin oluşmasında çok önemli bir işlev görmektedir. Dolayısıyla bir benlik bilinci kazanmak dünya ile olan ilişkiyle yakından bağlantılıdır. Benlik bilinci kazanmaksızın anlam arayışı içerisine girilemez. Dolayısıyla insanın anlam arayışında olabilmesi ve farkındalık kazanıp otantik bir varoluş sergileyebilmesi benlik bilinci ve dünya ile ilişkilidir (Young, 2000; akt. İlgar ve İlgar, 2019). Benlik bilincine sahip olabilen bir insanı ise bu arayışın bir getirisi olarak temel varoluşsal anksiyeteler beklemektedir. Gerçekliği insanda anlamsızlık ve hiçlik duyguları oluşturan ölüm anksiyetesi de bunlardan birisi ve en önemlisidir. İnsanların anlam arayışı ancak ölümü de kapsayacak şekilde geniş olduğunda tam manasıyla bir arayıştan söz edebiliriz.

Ölüm Anksiyetesi

Ölüm her nefeste bir adım daha yaklaşılan, hayatın diğer yüzü ve yaşamın doğal bir parçasıdır. İnsanın varoluşunu anlamlandırma çabası ölümü anlamlandırma çabasıdır. Kaçınılmaz bir gerçek olan ölüm üzerine düşünmek ve ölümle yüzleşmek anlam arayışının en önemli duraklarındandır. Varoluşun anlamlandırılmasında ve otantik bir varoluş ortaya konmasında kilit bir role sahip olan ölüm gerçeği aynı zaman da patolojilerinde kaynağı olabilir (Koestenbaum, 1972; Yalom, 2008). Ölümün ne zaman nerede gerçekleşeceği insan tarafından bilinmese de kesin olarak gerçekleşeceği bilinmektedir. Ölüme verilen anlam da bu doğrultuda değişiklik göstermektedir. İnsanlar ölümle yüzleşip bu gerçeklik ile birlikte yaşamayı öğrendiği gibi ölümden kaçarak hiç yüzleşmemeyi de seçebilmektedir(Garrow ve Walker, 2001). Heiddeger'e göre ölüm yaşamın bir parçasıdır ve ölümü bir felaket olarak görmemek gerekmektedir. Hayatın fani olduğu ve bir gün biteceği gerçeği hayatı daha dolu yaşamaya ön ayak olabilir zira sonsuza kadar yaşayacağını düşünen insan için hayatın parlaklığı ve cazibesi sönecektir (Young, 2000; akt. İlgar ve İlgar, 2019). Karl Jaspers (1981) tarafından insanların geçiciliğini ve yetersizliğini fark etmesi olarak isimlendirilen "sınır durumlar", varoluşçular tarafından ölümle karşılaşma durumlarını da içeren bir kavram olarak kullanılmıştır. Sınır durumla karşılaşan bireyler varlıklarının sınırlarını keşfetmekte ve kötü bir durumla karşılaşabilecekleri ihtimalini görmektedirler. May ve Yalom (1967) insanların karşılaştığı en büyük sınır durum olarak ölümü işaret etmiş, özellikle de insanın kendi ölümü ile yüzleşmesi ağır sonuçları olabilecek bir sınır durum olarak nitelendirilmiştir. Ancak sınır durum ile

yüzleşmek kişinin genel bir farkındalık kazanmasına hizmet edebilir ve kişinin sınırlılıklarına ve eksikliklerine karşı hissettiği kaygılarında bir azalmaya neden olabilir. Sınır durumlar, Yalom (1980) tarafından temel varoluşsal kaygılara yukarıda açıklandığı üzere 4 ana başlık çerçevesinde neden olabilmektedir. Ölüm de bu başlıklardan bir tanesi ve en önemlisidir. Heiddeger de (1926/2004) ölüm anksiyetesinin varoluşsal kaygıların temel kaynağı olduğunu ifade etmiştir.

Ölüm anksiyetesi, farklı isimler tarafından farklı şekillerde anılmıştır. Kierkegaard "olmama" korkusu, Jaspers "varoluşun kırılganlığı", Heidegger "kesin olasılık" ve Tillich (2000) "ontolojik anksiyete" olarak ölüm anksiyetesinden söz etmişlerdir. Ölüm anksiyetesinin farklı isimlerle anılması farklı açılardan konunun ele alınışından kaynaklanıyor olabilir. Bu nedenle "ölüm"ün ne anlama geldiği ile ilgili yapılmış çalışmalar konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından önemli görülmektedir (Yalom, 1980; Karaca, 2000; akt. Karakuş, Öztürk ve Tamam, 2012). Diggory ve Rothman (1961), 563 kişi ile yürüttükleri ölüm araştırmasında ölüm korkusunun farklı korkuların birleşiminden oluştuğunu iddia etmişlerdir. Bu korkular 1- Ölümün yakın akrabalar ve dostlara acı verecek olması. 2- Yapılan işlerin yarıda kalacak olması. 3- Ölümün acı verici olma ihtimalinin olması. 4- Herhangi bir deneyimin artık olmayacak olması. 5- Kendisinden sorumlu olunan kişilere gerekli desteği veremeyecek olmak. 6- Ölüm sonrası hayatın olabileceği ihtimalini düşünenler için bunun korku dolu olacağı ve 7- Ölümün bedenine zarar verecek olması şeklinde belirlenmiştir. Ayrıca ölümün yalnızlıkla sonuçlanacağı korkusu (Kübler-Ross, Wessler ve Avioli, 1972), kimlik duygusunu kaybetme korkusu (Karakuş, Öztürk ve Tamam, 2012) ve cezalandırılma korkusu da ölüm ile ilgili korkutucu bulunan başlıklar arasında sıralanmıştır (Sina, 1942; akt. Karakuş, Öztürk ve Tamam, 2012) . Buradan da anlaşılacağı üzere insanlar ölümden birçok farklı sebep nedeniyle korkuyor olabilmektedir. Bu korkular da temelde insanların ölüm ile sağlıklı bir şekilde yüzleşmesini engellemektedir. Jacques Choron (1964; akt. Yalom, 1980), ölümü üç temel korku ile açıklamıştır: İlk olarak ölümden sonra ne olacağı, ikinci olarak "ölme" deneyimi ve olayının kendisi ve son olarak da varoluşun sona ermesi. Varoluşsal açıdan ölüm anksiyetesi daha çok sonuncu madde olan varoluşun sona ermesi ve yok olup gitmesidir.

Varoluşçu ekol açısından ölüm anksiyetesinin açıklanması genel anksiyete kavramının anlaşılmasını da gerektirmektedir. Freud'a göre (2014) anksiyete, tehlikeye rağmen çaresiz olmaya tepki şeklinde tanımlamıştır. Rollo May'e göre ise (1977) nereden saldırdığı bilinmeyen dehşetli bir korkudur anksiyete. Alman filozof ve teolog Paul Tillich (2000) ise anksiyeteyi varoluşun sonlanması ve hiçlik tehlikesinin kabullenilmesi olarak açıklamıştır. Tillich' e göre anksiyetenin üç farklı türü bulunmaktadır: 1- kader ve ölüm, 2- boşluk ve anlamsızlık, 3-

kınanma ve suçluluk. Tillich tarafından bu anksiyete çeşitlerinin insanın varoluşundan kaynak alan temel anksiyeteler olduğu dile getirilmiştir. Ölüme karşı ortaya çıkan temel ölüm anksiyetesi de varoluşa yönelik bir çaresizlik ve yok olma korkusudur. İnsanların bu çaresizlik ve yok oluş ile baş etmesi için Yalom (1980), insanların kendilerini ölüme hazırlaması gerektiğini ifade etmiştir. Bu hazırlanış ise her "an" farklı "varoluşsal ödevlerin" yapılmasından geçmektedir. Randall (2007), varoluşsal temel çatışmalara karşı yapılması gereken temel ödevlerin yapılamayışının iç huzur ve uyuma zarar vereceğinden bahsetmektedir. Varoluşsal temel ödevlerin en başında ise ölüm ile birlikte yaşamak ve ölüme hazır oluş gelmektedir.

Rollo May (1997), insanların yaşarken kendilerini ölüme hazırlamasıyla ilgili olarak doğumdan ölüme kadar olan dönemdeki gelişim ve bağlanma aşamalarını önemli görmektedir. Ölümü cesurca kabullenmek olarak adlandırdığı "ölüme hazır olma" durumunu insanın yeniden yalnızlığa kendisini hazırlaması olarak görmektedir. Doğduktan sonra insanın gelişimsel olarak ebeveynlerine bağlandığı ve bağımlı olduğu bir dönemin olduğunu ve böylece kitleyle bir bağlantı kurmaya başladığı dönemin olduğundan söz eden May, daha sonra yaşın ilerlemesiyle birlikte tersine bir akışın başladığından ve son olarak cesurca ölümü kabullenmek gerektiğinden bahsetmektedir. Burada önemli olan nokta ise başkalarına bağımlı bir hayat yaşayan kişinin ölümü cesurca kabullenemeyeceğini düşünmesidir. Başkalarına göre yaşayan bir insan kendi değerleri ve anlam duygusu olmadan ölümü cesurca kabullenemeyecektir. Sonuç olarak Rollo May, kendisi olarak yaşayamayan bir insanın kendisi olarak ölümü kabullenemeyişinden söz etmektedir.

Ölüm anksiyetesiyle yüzleşerek cesurca ölümü karşılamak ve kabul etmek insanın temel çatışmasıyla yüzleşmesi ve bakış açısını değiştirmesiyle hayatını otantik olarak yaşamasına olanak verir. Ölümü cesurca karşılamak ve kabul etmek Tillich tarafından da dile getirilmiş ve temel cesaret olarak isimlendirilmiştir. Ölümü kabul etmek ve yaşamak sorumluluk duygusuyla da yakından ilişkili bir kavramdır. Kendi eksiklik ve sınırlılıklarını bilmesine rağmen kendi aldığı kararları uygulayabilen ve uyguladığı kararların sorumluluğunu alabilen bireyler ölümü cesurca kabullenebilecek bireyler olarak görülmektedir. Zamanın geçmesi ve yapılacak olan işlerin birikmesi verilen kararların sorumluluğunu alma ve anlamlı işler yapabilme noktasında insanı zorlamaktadır. Frankl (1946/2009), yaşamanın acı çekmekle aynı anlama geldiğini dile getirmiştir. Yaşamın bir anlamı varsa çekilen acılar ve ölümün de bir amacı ve anlamı olmalıdır. Her insan kendi hayatının anlamını kendisi bulmalı ve hayatının sorumluluğunu almalıdır. Yaşamı ilgilendiren her konunun aynı zamanda ölümle ilgili olduğunu düşünen Frankl, bunun sebebini yaşanılan her anın aslında öldüğünü belirterek açıklamaktadır.

Yaşanılan her an ölüyorsa ve hayat geçici ise her an değerlendirilmeli ve ilk kez o an yaşıyormuş ve deneyimleniyormuş gibi hareket edilmelidir. Bu aynı zaman da Rollo May ve Tillich'in dile getirdiği ölümü cesurca kabul edişin bir ön basamağı olarak düşünülebilir.

Ölüm anksiyetesinin diğer bir önemli işlevi ise -varoluşla birlikte gelmesinden kaynaklı olarak- insanın kişilik gelişiminin şekillenmesinde önemli bir yere sahip olmasıdır. Hayat boyu devam eden bu temel çatışma ölüm anksiyetsinin insanı "canlı ve uyanık" tutması gibi bir yanının da olduğunu kanıtlar niteliktedir. Anksiyete hafifletilmesi gereken bir durum olarak görülse de yok edilmesi gereken bir durum olarak görülmez. Bunun sebebi de yukarıda bahsedildiği üzere anksiyetenin insanı "uyanık" tutan bir tarafının da bulunmasından kaynaklanmaktadır. Ölüm ile yüzleşmek ve farkındalık kazanarak otantik varoluşa doğru yol almak aslında temelde anksiyetenin var olmasından kaynaklanmaktadır. Bu da anksiyetenin bir düşman olarak görülmemesi gerektiği fikrini desteklemektedir. Anksiyete, otantikliğe ulaşma yolunda bir rehber olarak değerlendirilebilir (Koestenbaum, 1972; Yalom, 1980). Temel ölüm anksiyetesi Otto Rank (1945; akt. Yalom, 1980) tarafından hayat ve ölüm korkusu dinamiği ile anlatılmıştır. Rank'e göre insan iki kutuplu bu dinamik yapı içerisinde var olma ve yok olma korkusu arasında gider gelir. İnsan; bireyselleşmeye, kendini gerçekleştirmeye, özerklik ve bağımsızlık yakalamaya ve potansiyelini gerçekleştirmeye çalışır. Bu durumda bir zaman sonra hayat karşısında bir korku geliştirir. Bu korku yalnızlık ve korunmasızlık korkusu olarak adlandırılmıştır. Bunun sonucunda insan özgürlükten, bireyselleşmeden ve bağımsızlıktan geri adım atar. Bir başkasına kendisini teslim etmekte rahatlık bulur. Fakat bu durum da sabit olarak devam etmez ve bir zaman sonra insan hareketsizlik, vazgeçme ve ölüm korkusuna kapılır. İnsan hayatı boyunca bu iki kutup arasında yalnızlık, özerklik ve yaşam korkusu ile hareketsizlik ve ölüm korkusu arsasında mekik dokur. Otto Rank aslında kutupların getirdiği korkudan söz etmiştir. Sabitlik, varmak ve anksiyetenin bittiği düşüncesi insanı anksiyeteye uğratır. Bir miktar kaygı, insan psişesinin enerji kaynağıdır (Jung, 2014). Tillich'de (2000) ölüm ve kader anksiyetesinin bireysellik ve toplumsallık ile olan ilişkisine dikkat çekmiştir.

Ölüm anksiyetesinin gelişimsel temelleri olabileceği fikri Yalom (1980, 2008) tarafından da dile getirilmiştir. Ayrılık anksiyetesiyle ilgili yapılan çalışmalar psikoloji literatürüne bu konuda bilimsel birçok kanıt sunmuştur (Bowlby, 1982; Rutter, 1971). Bu çalışmalarda bebeğin annesiyle ayrılmasının bebek için çok önemli gelişimsel bir olay olduğu ortaya konmuştur. Bebeğin 6 ile 30 ay arasında ayrılık anksiyetesi ile karşılaştığını belirten çalışmalara binaen Yalom, ölüm anksiyetesinin duygusal olarak ayrılık anksiyetesiyle eşleşerek anlam kazandığını ifade etmiştir. Heiddeger'in (1926/2004) güvende olmama olarak ifade ettiği

ölüm ile karşılaşma durumu insanın çocukluk döneminde deneyimlediği evinde hissetmeme, güvende olmama kaygısıyla benzerlik göstermektedir. Rollo May (1997), insanın biyososyal bir memeli olduğunu ifade etmiş ve uzun süren çocukluk döneminde ebeveynleriyle bir bağlanma ilişkisinden geçtiğini dile getirmiştir. Bu dönemde, güven duygusunun geliştiğini belirtmiş ve yaşamla baş etmesini sağlayacak olan benlik bilinci gelişiminin bu dönemde oluşmaya başladığından söz etmiştir. İnsanın yalnızlığa karşı geliştirdiği kaygı da buradan kendisine köken almaktadır ve ölüm de yalnızlık ile bağlantılı bir kavramdır. Ölüm, insanın yalnız olarak karşılayacağı ve yalnız olarak yüzleşeceği bir durumdur. Bu da insanlarda kaygı oluşturmaktadır. Sonuç olarak, çocukluk dönemi ve bağlanma ile ölüm anksiyetesi yakından ilişkili kavramlar olarak değerlendirilmektedir.

Anksiyete farklı korkulara dönüşmek için çabaladığı için klinik ortamda temel anksiyete ile farklı şekillere bürünmüş haliyle karşılaşılır. Bir sonraki bölümde bu farklı yapılardan yani temel varoluşsal anksiyete ile bağlantılı psikopatolojilerden bahsedilecektir. Şimdi ele alınacak konu ise bu temel anksiyetenin farklı görünümlere bürünmek için kullandığı en önemli silahıdır: Savunma mekanizmaları. Savunma mekanizmaları temel varoluşsal anksiyeteleri işleyerek farklı görünümler halinde bilince çıkmasını sağlar. Yalom (1980, 2008), bu durumu elementlerin farklı hallere geçmesine benzetir. Çocukluktan itibaren farklı savunma mekanizmaları ile temel ölüm anksiyetesi dönüştürülür. Birçok farklı savunma mekanizması günlük hayatta insanoğlu tarafından kullanılmaktadır. Yırtıcı hayvanların yerli kabileler tarafından bağırarak ve ateşle uzaklaştırılmaya çalışılması gibi modern insan da ölüm ve yalnızlık çatışmasını gürültülü eğlenceler ve günlük hayatın karmaşıklığı ile uzaklaştırmaya çalışmaktadır. May (1997), günümüzdeki tek farkı yalnızlık korkusunun daha yaygın olması ve savunma mekanizmalarının daha katı olması olarak görmektedir. Hayatta bazı sarsıcı deneyimlerle ve yukarıda bahsedildiği gibi sınır durumlarla karşılaşıldığında savunma mekanizmaları işe yaramayabilir ve temel anksiyete bilince çıkabilir. Bu ani varoluşsal temas ego tarafından önlenmek istenir ve bu durumda ego yeniden salt anksiyete ile savunma mekanizmaları aracılığıyla baş etmeye çalışır.

Bütün insanlar hayatlarının bir döneminde karşılaştıkları ölüm anksiyetesi ile farklı savunma mekanizmaları kullanarak baş etmeye çalışırlar. Yalom, Anna Freud'un (2018) ego savunma mekanizmaları olarak sınıflandırdığı savunma mekanizmalarını da içine alacak şekilde iki temel savunma mekanizmasından söz etmektedir. Bu kişisel uyuma yönelik çabaların başında inkar, bastırma, yer değiştirme gibi savunma mekanizmaları gelmektedir. Yalom'un (1980, 2008) temel ölüm anksiyetesi ile baş etmede ikiye ayırdığı savunma mekanizmaları ise inkâra dayalıdır.

Bunlar kişisel özel oluş ve nihai kurtarıcı savunma mekanizmalarıdır. Bu savunma mekanizmaları uyuma yönelik adaptif olabildiği gibi aşırı kullanımı ise psikopatoloji ile sonuçlanabilmektedir.

Kişisel özel oluş savunma mekanizmasının kökeni bebeklik dönemine dayanmaktadır. Bu dönemde dünyaya yeni gelen bebek annesi, babası veya temel bakım vereni tarafından her ihtiyacı karşılanan bir durumdadır. Bu dönemde yoğun benmerkezcil duygular gelişmektedir ve buna bağlı olarak her isteği karşılanan bebek evrenin kendisi etrafında döndüğü şeklinde bir yanılgıya kapılabilir. Düşünceler eylemle sonuçlanır ve bebek özel olduğuna inanır. Bu durum yetişkinlikte ölüm anksiyetesine karşı bir kalkan olarak kullanılır. Bu durumdaki insanlar özellikle kişilerarası ilişkilerinde zorluklarla karşılaşacaktır ve eğer kişisel özel oluşa ve dokunulmazlığa olan inanç ile birlikte başkalarının hak ve özgürlüklerinin özel olmadığı inancı kişide oluşursa burada narsistik bir kişilik gelişiminin meydana gelebileceği düşünülebilir. Yalom (1980) bu savunma şeklinin zorlantılı kahramanlık, işkoliklik, narsisizm ve saldırganlık gibi farklı davranış örüntülerine gideceğinden söz etmektedir. Bu durum aşağıda ölüm anksiyetesi ve psikopatoloji başlığı altında incelenecektir.

Bir diğer savunma mekanizması ise nihai kurtarıcıdır. Bu tip savunma mekanizmasında kişi hayatı yaşamayı bırakarak ölüm anksiyetesinden kurtulmayı denemektedir. Bu savunma mekanizmasında insan her zaman uçurumun kenarından bir başka güç tarafından kurtarılacaktır. Fromm (1941/2017) tarafından "sihirli kurtarıcı" olarak nitelendirilen bu savunma mekanizmasındaki tehlike yukarıda da bahsedildiği üzere kendi hayatını yaşayamama ve sorumluluklardan kaçış girdabına kapılmaktır. Kurtarıcı savunma mekanizmasına sığınmak oldukça sınırlı bir hayat tarzını beraberinde getirir ve kişi "kendisi olamama" ile kendini cezalandırmış olur.

İki temel savunma mekanizması birbirine taban tabana zıt durmaktadır ve bir diyalektik oluşturmaktadır. Nihai kurtarıcıya duyulan inanç özel oluşa olan inançtan daha çabuk yıkılabilen bir yapıya sahiptir. Bu tip bir savunma mekanizmasının yıkıldığını görmek en çok ölümcül hastalıklarla ilgilenildiğinde görülmektedir. Özellikle kanserli hastaların böyle bir savunma mekanizmasına sahip olması hastalığın ilerleyişinde önemli bir etkiye sahip olabilmektedir. Hasta ilerleyen dönemlerde kanserin veya başka bir rahatsızlığın kendisini öldüreceğini fark ettiğinde temel anksiyete bilinç düzeyine çıkmakta ve hastanın savunma mekanizması çökmektedir. Bu durumda bazı hastalar doktorunu kendine ihanet etmek ile suçlayabilir, doktorların işlerini düzgün yapmadığından şikâyetçi olabilir ve tedaviyi reddedebilirler, en temelde ise hasta aslında içinde bulunduğu ölümcül hastalık durumuyla birlikte varoluşsal bir krizin içine girmiş olmaktadır.

Terapi ortamında ölüm anksiyetesiyle karşılaşmak çok farklı şekillerde olabilmektedir. İlk bakışta ölüm ile ilişkili durmayan birçok konu aslında biraz danışan ile biraz konuşulduğunda ve cesaretlendirildiğinde ölüm ile ilişkili çıkmaktadır. Arkadaşların, yakınların, kardeşlerin, ebeveynlerin veya komşuların ölüm hikâyelerinin anlatılması, yaşlanmaktan bahsederken korkularak bu konunun konuşulması, rüya içeriklerinin ölüm teması çerçevesinde olması, yıllık olarak düzenlenen mezuniyet toplantılarına katılmaları ve arkadaşlarının yaşlandıklarını görmeleri, çocuklarının büyüyor olması, ölüm anksiyetesinin klinik ortamda konuşulan görünür yüzü olabilir. Danışanlar; çürüyen dişlerinden, karaciğer yağlanmalarından, böbrek yetmezliklerinden, duruş bozukluklarından bahsederler. Emekliliğin yaklaşması, çocukların evlenmesi, dede veya nine olunması yine ölüm anksiyetesinin kendisine yer bulduğu konular olarak dikkat çekmektedir. Bazı danışanlar terapi ortamında yok olma korkularından bahsedebilirler. Ya da evlerine girecek olan katil hırsızların onları öldürecek olma ihtimalinden bahsedebilirler. Korku filmlerine verilen tepki artması vb. konular ölüm anksiyetesi ile ilgili terapide konuşulabilecek konular olarak sıralanabilir (Yalom, 1980, 2008).

Ölüm anksiyetesi, terapide bu tür konularla kendini gösterebilse de varoluşun en derinlerinde bulunmaktadır. Bu yüzden ortaya çıkması ve tam olarak hissedilmesi nadiren karşılaşılan bir durumdur. Ölüm anksiyetesi bazı danışanlar için -özellikle sınır durumlarla karşılaşanlar için- üzerine uzun süre çalışılması gereken bir konu olarak terapiye gelebilir. Burada çok önemli bir konu da yas konusudur. Özellikle sevilen birinin kaybıyla birlikte kendini gösteren yas süreci varoluşçu psikolojide yalnızca sevilen birinin kaybı veya bir nesne kaybı olarak görülmez. Kaybedilen kişiyle birlikte giden yalnızca ölen kişi değil aynı zaman da ilişkiler ve kişinin varoluşuna yönelik duyduğu devamlılık hissidir. Yas dönemindeki kişi aynı zaman da kendi ölümü için de anksiyete duymaktadır (Thomas, 1991; akt. Karakuş, Öztürk ve Tamam, 2012).

Yukarıda da bahsedildiği gibi ölüm anksiyetesiyle baş etmek için kullanılan savunma mekanizmaları genelde tek başına ve açık bir şekilde klinik ortamda klinisyenin karşısına çıkmaz. Bunun yerine birçok savunma mekanizmasının iç içe geçmiş hali olarak gözlemlenir. İnsanların büyük bir kısmı ölüm anksiyetesi ile nihai kurtarıcıya ve özel oluşa olan sanrısal inanç ile birlikte savunma geliştirir. Bu iki savunma şekli birbirinin zıttı olarak anılsa da birbirlerine aynı zaman da sıkı sıkıya bağlıdır. Kendi özel oluşuna olan inancı yüksek olan insanlar aynı zamanda nihai kurtarıcı savunma mekanizmasını da her şeye yetişebilen ve gücü sonsuz bir uşak olarak kullanma eğiliminde olabilmektedirler (Yalom, 1980, 2008). Bu savunma türlerinden birisi veya ikisinin katı bir şekilde kullanılması nevrotik adaptasyon ile son bulmaktadır. Kişinin ölüm anksiyetesi ile

baş etme mekanizmalarından birisi de yanlış uyum çabası olarak da nitelendirilebilecek psikopatolojidir.

May (1953/1997), insanın var olan potansiyelini kullanmamasının onun sorunlarının başlangıcında yer aldığını belirtmektedir. Sınır durumlar ile yüzleşen bir insanın varoluşsal temel anksiyete ile karşılaşması sonucu buna benzer bir süreç söz konusu olabilir. Kişi sağlıklı bir savunma mekanizmasına sahip değilse bu durum kriz yaşayan kişide varoluşsal nevrozların ortaya çıkmasına neden olur. Bu durumu Frankl (1946/2009) "noöjenik nevroz" olarak adlandırmaktadır. Noöjenik nevroz yaşayan kişi temel varoluşsal kaygıları ile sağlıklı bir şekilde baş edememekte ve patolojik bir uyum çabası içine girmektedir.

Ölüm anksiyetesi ile yüzleşen insan sağlıklı bir savunmaya sahip değilse bunu bir farkındalık aracı olarak kullanamaz ve belirsiz bir kaygı durumunda kalmaktansa savunma mekanizmaları aracılığıyla bu durumu belirli bir hastalığa çevirir. Bunun daha az acı verici olması savunma mekanizmasının kullanılmasındaki ana etken olarak ifade edilmiştir (May, 1953/1997). Varoluşsal bakış açısında danışanlar hasta olarak nitelenmezler. Daha çok "yaşamakta beceriksiz" ve yanlış uyum sağlamış kişiler olarak nitelendirilirler (Van Duerzen, 2002b).

Yalom'un (1980, 2008) tanımladığı iki tip savunma mekanizmasının maladaptif olarak kullanılmasına bağlı gelişen patolojik durumlar incelenecek olursa ölüm anksiyetesi ile kişisel özel oluşa inanç savunma mekanizması aracılığıyla baş etmeye çalışan insanlarda kahramanca bireyselliğin ortaya çıkması beklenmektedir ve bu durum kişinin kendisini insani zayıflık belirtilerinden uzak görmesiyle sonuçlanmaktadır. Kişi dışarıdan gelecek yardıma kapalı, saldırgan ve kendisine aşırı güvenlidir. Özel oluş savunmasının diğer bir sonucu zorlantılı işkolikliktir. Bu tür durumlar daha çok bireylerin kendilerini yaptığı iş üzerinden değerli gördükleri kültürler içinde ortaya çıkar. Yaptığın iş kadar değerlisin kültürünün hâkim olduğu batı toplumlarında bu tür bir patolojik uyumun ortaya çıkması beklenen bir durumdur. Zorlantılı olarak kişi başarı yönelimlidir. Özel oluş savunmasıyla birlikte gelen patolojik durumlardan birisi sonsuza kadar yukarı çıkış helezonunun kesintiye uğramasından kaynaklı depresyondur. Bununla kastedilen kişinin sürekli olarak gelişeceğine yönelik inancının yanlışlığından kaynaklı depresyona girmesidir. Bunların dışında narsisistik kişilik yapılanması ve kişilerarası ilişkilerde yaşanılan zorluklar özel oluş savunmasının getirdiği patolojik uyumlar olarak sayılmaktadır (Yalom 1980).

Yalom'un (1980, 2008) bahsettiği ikinci savunma mekanizması olan nihai kurtarıcıya olan inanç savunma mekanizmasına bağlı olarak ortaya çıkabilecek patolojik durumlar ise şu şekilde sıralanmaktadır: Depresyon, regresyon, sağlıksız kişilerarası ilişkiler ve pasiflik. Bu

savunma mekanizmasına bağlı patolojiler genellikle kontrolün başkalarına verilmesi dolayısıyla ortaya çıkan patolojiler olarak göze çarpmaktadır. Bu tip insanlar bir başkasıyla birleşerek kendi varoluşunu ortaya koyabilmektedir. Gücü hep dışarıda arar. Güçlü olanın kaybıyla derin depresif semptomlar gösterebilir. Başkaları olmadan hayatları devam etmeyecekmiş gibi düşünen bu insanların en temelde sorun yaşadıkları konu ise ölüm anksiyetesidir. Çünkü ölüm en nihai ve kaçınılmaz yalnız kalıştır (May, 1953/1997; Kübler-Ross, Wessler ve Avioli, 1972).

Temel anksiyete, savunma mekanizmaları aracılığıyla farklı ve daha az zararlı bir duruma dönüştürülür. Bundan sonra klinisyen psikopatolojik semptomlar ile baş başa kalır. Bu semptomlar geniş bir psikopatolojik yelpaze içerisinde sıralanabilir: karşı cinsle ilişki kurmakta zorlanma ve fobi, karşı cinsle heteroseksüel cinsel bir ilişkiye girmekten başka ilişki isteği duyma, kişisel incinebilirliğin artması, sevilme ve hatırlanma isteği gibi semptomlar ölüm anksiyetesi kökenli olarak klinisyenin karşısına çıkabilir. Yalom (1980), kendi yaşadığı araba kazası örneği üzerinden sınır durumla karşılaşmanın ne gibi sonuçlar doğurabileceğini açıklamıştır. Yaşadığı ölümle yüzleşme deneyimi sonrası arkadaşlarıyla yaptığı yemek toplantılarına gitmekten korkar olmuş ve içinde yaşadığı ölüm anksiyetesi kendisini fobik bir semptom olarak açığa çıkarmıştır. Buradan hareketle Yalom, ölüm anksiyetesine bağlı gelişen psikopatolojik reaksiyonların yalnızca semptomatik olarak çalışılmasının problemin ortadan kalkmasına hizmet etmeyeceğini belirtmiş yalnızca semptomun ortadan kalkarak farklı bir semptom olarak bilince çıkabileceğini ifade etmiştir.

Yapılan çalışmalarda birçok değişkenin ölüm anksiyetesi ile ilişkisinin olabileceği bildirilmiştir. Demografik değişkenlerden cinsiyet, meslek, sosyoekonomik durum vb. gibi değişkenler ile ölüm anksiyetesi arasında ilişki olduğu gibi karakteristik özellikler ve psikopatolojiler ile ölüm anksiyetesi arasında da birtakım ilişkiler raporlanmıştır (Lester, 1967; Templer ve Ruff, 1971; Feifel ve Branscomb, 1973).

Yalom (1980) tarafından ölüm anksiyetesi iki farklı başlık altında daha incelenmiştir: Bilinçli ölüm anksiyetesi ve bilinçdışı ölüm anksiyetesi. Bu iki ölüm anksiyetesi türünün birbirinden farkı; bilinçli ölüm anksiyetesinin yapılan testler aracılığıyla ölçülebilmesi ve daha çok ölümün deneyimlenen korku ile ilgili olan kısmı oluşudur. Bilinçdışı ölüm anksiyetesi ise daha çok T.A.T ve Rorschach testi gibi projektif testler ve klinik vaka raporlarına dayanan, ölümün bilinçdışında meydana getirdiği endişeyi anlamaya çalışan kısmıyla ilgilidir. Bununla birlikte iki farklı kişilik kavramı üzerinden de ölüm anksiyetesi ve patoloji ilişkisi incelenmeye çalışılmıştır. Bunlardan ilki bilişsel tarz (Witkin, 1949; akt. Yalom, 1980), ikincisi ise kontrol odağıdır (Rotter, 1966; akt. Yalom, 1980; Phares, 1976; akt. 1980).

Bilişsel tarz iki başlık altında incelenmektedir. Bunlar alan bağımlılık ve alan bağımsızlıktır. Kontrol odağı da iki başlık altında incelenmektedir ve bunlar da dış odaklılık ve iç odaklılıktır. Yüksek dış odak puanına sahip kişiler anksiyete, düşmanca tutumlar, kafa karışıklığı, yetersizlik ve depresyon bakımından yüksek iç odak puanlı kişilere kıyasla daha olumsuz bir durumda bulunmaktadır. Ciddi psikiyatrik bulgular da dış odaklılık ile ilişkili bulunmuştur (Shybut, 1968; Yalom 1980).Alan bağımlı, dış odaklı ve nihai kurtarıcıya inanç özellikli insanlar benzer kişilik özelliklerine sahip gözükmektedirler. Alan bağımsız, iç odaklı ve kişisel özel oluşa inanç özellikli insanlar da benzer kişilik özellikleri göstermektedirler. Alan bağımsız, iç odaklı ve kişisel özel oluşa inanç özellikli insanlar daha bağımsız ve özerk aynı zamanda kendi fikirlerine daha güvenli olma eğilimindedirler. Daha başarılıdırlar ve hazzı geciktirebilme özelliğine sahiptirler. Alan bağımlı, dış odaklı ve nihai kurtarıcıya inanç özellikli insanlar ise kolaylıkla başka fikirlerden etkilenebilmekte, madde ve kumar bağımlılığı daha kolay geliştirebilmekte, daha düşük dayanıklılığa sahip olabilmektedir. Bu tip insanlar kendilerinden daha ziyade başkalarına güvenme eğilimindedirler. Bu iki tip insan grubuyla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında iki grubunda psikopatoloji ile klinik anlamda belirgin ilişkileri bulunmaktadır. Ancak alan bağımsız, iç odaklı ve kişisel özel oluşa inanç özellikli insanların psikopatoloji geliştirme olasılığı alan bağımlı, dış odaklı ve nihai kurtarıcıya inanç özellikli insanlardan anlamlı derecede daha düşüktür (Witkin, 1949; akt. Yalom, 1980).

Yok oluşa dair yüksek kaygı gösterenler, kontrolü kaybettiğini hissedenler, ilaç ve madde etkisi altında olanlar ölüm anksiyetesi hissetme noktasında daha riskli grupta yer almaktadır. Ağır depresyonlarda özellikle intihar riski yüksek olan depresyonlarda ise ölüm kaygısı seviyesi ölümü arzu etmeleri sebebiyle daha düşüktür (Koestenbaum, 1972). Ölüm anksiyetesi ve psikopatoloji ilişkisini araştırmak için yapılan bir çalışmada iki değişken arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanılmamış ancak ölüm anksiyetesi puanları ile genel kaygı puanları arasında pozitif anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Neimeyer, Wittkowski ve Moser, 2004). Abdel-Khalek (2001), tarafından yapılan bir çalışmada ölüm anksiyetesi puanları ile anksiyete ve depresyon puanları arasında anlamlı derecede pozitif yönde ilişki bulunmuştur. Schulz ve Aderman (1979) tarafından yapılan bir çalışmada ise ölüm anksiyetesi ve psikopatoloji çalışmalarının birbiriyle tutarsız sonuçlar ortaya koyduğu ifade edilmiştir. Şizofrenilerde ölüm anksiyetesi puanlarının yüksek olduğu da bazı çalışmalarda gösterilmiştir (Shybut, 1968; Plananasky ve Johnston, 1977; akt. Karakuş, Öztürk ve Tamam, 2012; Lonetto ve Templer, 1986; akt. Karakuş, Öztürk ve Tamam, 2012). Yapılan diğer bir çalışmada ise katılımcılar 7 gruba ayrılmışlardır: anksiyete bozukluğu bulunan erkek ve kadınlar, şizofrenisi bulunan erkek ve kadınlar, madde bağımlılığı bulunan erkekler ile psikiyatrik

tedavi görmeyen normal erkek ve kadınlar. Anksiyete bozukluğu teşhisi almış kadın ve erkek grubunun ölüm kaygısı puanları diğer gruplara kıyasla anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur. En düşük ölüm anksiyetesi puanına sahip grup ise şizofrenisi bulunan erkek grubu olarak bulunmuştur. Bağımlı grubundakilerin ölüm anksiyetesi puanları da anlamlı derecede düşük bulunmuştur (Abdel-Khalek, 2005). Abdel-Khalek ve Lester (2003) tarafından yapılan diğer bir çalışmada ise kaygı puanları, obsesyon puanları, depresyon puanları ve nörotisizm puanları ile ölüm anksiyetesi arasında anlamlı pozitif bir ilişki bulunmuştur. Skoog (1975; akt. Yalom, 1980) yaptığı çalışmasında obsesif belirtiler gösteren hastalarının %70'inde hastalığın başlangıcında ölüm ile ilgili bir deneyim yaşandığı şeklinde bir bilgi raporlamıştır. Fortner, Robertve Neimeyer (1999) tarafından yapılan bir çalışmada da psikolojik problemler ile ölüm anksiyetesi arasında pozitif korelasyona rastlanılmıştır. Ayrıca çocuklarla yapılan çalışmalarda ölümün uyku ile benzerlik gösterdiğine dair dönüşler alınmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Thanatos (ölüm) ve Hyphnos (uyku) arasındaki mitolojik bağlantıda bu konuya dikkati çekmektedir (Yalom, 1980). Türkiye'de yapılan bir çalışmada depresyon puanları ile ölüm anksiyetesi puanları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır (Özışık ve Eyüboğlu, 2009).

Anksiyetenin olumsuz olarak değerlendirilmesinin nedeni kişiyi uyumsuz bir baş etme ile psikopatolojiye götürebilmesinden dolayıdır. Yukarıda da görüldüğü üzere ölüm anksiyetesi ile ilgili yapılmış birçok çalışma bunu kanıtlar niteliktedir. Bu durum varoluşçular tarafından sınır durumlarla karşılaşan ve baş edemeyen kişilerin içine düştüğü varoluşsal nevroz kavramıyla açıklanır ve Geçtan'a (1998) göre Freud'un klasik nevroz kavramından çok daha fazla insanı açıklar niteliktedir. Varoluşsal sınır durumlarla karşılaşan kişiler ya bununla baş etmiş ve varoluşunu otantik olarak sürdürmüşlerdir ya da sağlıklı olarak baş edemeyerek varoluşsal boşluk ve psikopatolojiye doğru kaymışlardır. Bu sınır durumlardan en önemlisi olan ölüm anksiyetesiyle karşılaşmak kişinin mutlak yalnızlığı ile karşılaşması olarak düşünülebilir (Davis, Miller, Johnson, McAuley ve Dinges, 1992). Bu noktadan bakılacak olursa May'in (1953/1997) yalnızlık ve boşluğu her zaman yan yana görmesi daha anlamlı bir hale gelmektedir. Ölüm anksiyetesiyle yani mutlak yalnızlık ile karşılaşan insan yetersiz bir savunma mekanizmasına sahipse varoluşsal boşluk yaşayabilir.

Varoluşsal Boşluk

Frankl (1946/2009), anlam bulamayan insanın boşluk duygusu yaşayacağını belirtmiş ve bunu "varoluşsal vakum" olarak tanımlamıştır. Anlam bulamayan insan bu derin yalnızlık, boşluk ve anlamsızlık girdabının içerisine çekilip durmaktadır. Varoluşsal vakumun şiddeti ve derinliği içerisinde giderek kaybolan insanın psikopatolojik semptomlar

göstermeye başlayacağını belirten Frankl, varoluşsal boşluk ile psikopatolojiler arasında ilişki olduğunu belirtmiştir. Bu durumda temel varoluşsal anksiyete yaşayan bireylerden bu anksiyete ile sağlıklı bir şekilde baş edenler otantiklik ucunda sağlıklı bir şekilde baş edemeyenler ise varoluşsal boşluk ve psikopatoloji ucunda olarak düşünülebilir.

İlgisizlik ve duygusuzluk varoluşsal boşluğun iki temel göstergesidir ve varoluşsal anksiyeteye karşı geliştirilmiş sağlıksız bir savunma mekanizmasıdır. Bu ilgisizlik ve duygusuzluğun temelinde devamlı olarak baş edemediği krizlerle mücadele etmeye çalışan insanın en sonunda pes edip vazgeçmesi yatar. Bu bir birikimin sonucudur ve birey, olaylar ve krizler karşısında son derece küçük, etkisiz ve güçsüz hisseder. En nihayetine istek ve arzu duymanın bir anlamı kalmaz ve kişi kendisini varoluşsal boşluğun derinliklerinde bulur. Varoluşsal boşluk ile ilişkili bir diğer değişken ise yalnızlıktır. Temel ölüm anksiyetesi ve yalnızlık arasında bir ilişki olduğu Tillich (2000) tarafından dile getirilmiş ve yalnızlık olgusunun bireyci toplumlarda kolektif toplumlara kıyasla daha fazla olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla ölüm anksiyetesi ile ilişkili olan yalnızlık, varoluşsal boşluk için de bir değişken olarak görülebilir.

Rollo May (1953/1997) yalnızlık ve boşluğu temel anksiyete halinin iki farklı aşaması olarak görmüştür. Andre Gide'e atıfta bulunarak May, yapayalnız olduğunu fark etmekten korkan insanların boşluk içerisinde kendilerini oyaladıklarını ifade etmiştir. Yalnızlığın getirdiği boşluk hissi varoluşsal bir durumdur ve basit bir duygu olarak görülmemelidir. Avrupa toplumunun bu bireyselci yapısı varoluşçular tarafından boşluğa davetiye çıkaran bir ortam olarak görülmüş ve insan onurunun geri kazanılması adına yeniden bir değerler bütünü inşa etmenin gerekliliğine işaret etmişlerdir.

Toplumu yeniden inşa edecek değerlerin gerekliliğini vurgulayan varoluşçular tarafından 20. yüzyılın en büyük problemi boşluk duygusu olarak görülmüş ve boşluk duygusu insanların ne hissettiklerini, ne düşündüklerini, nasıl davranacaklarını bilmedikleri bir kargaşa ortamındaki yalnızlık ve oradan oraya savruluş olarak yorumlanmıştır. Kliniklerde en çok karşılaşılan durumun boşluk duygusu olduğunu belirten May (1953/1997), kendilerini ve kararlarını yönetemeyen bireylerin acı verici varoluşsal krizler yaşadığını ve bu krizleri sağlıklı bir biçimde çözemediklerini ifade etmiştir. Yaşadığı varoluşsal anksiyeteyi sağlıksız savunma mekanizmalarıyla geçiştiren modern insan boşluğa sürüklenmekte ve bu boşluk hislerini de ilişki kurdukları kişilerin doldurmasını beklemektedir. İlişki kurdukları kişilerin beklentilerini karşılayamadıklarını gördükçe boşluk duyguları içerisindeki insan daha da savrulmakta ve geriye gitmektedir.

Modern insanın boşluk duygularına sürüklenmesine neden olan

etkenlerden birisi de boş vakittir. Kendisine boş vakitler oluşturan 20. yüzyıl insanı daha sonra da oluşturduğu bu boş vakitlerde sıkılmış ve boşluğa düşmüştür. Frankl (1946/2009) bu duruma "Pazar günü nevrozu" ismini vermiştir. Bu ismi vermesinin sebebi varoluşsal boşluğa giden sürecin yine insanın kendi eliyle oluşturduğu boş vakit ile ilişkili olmasından kaynaklıdır. İnsanlar kendi elleriyle çalışmak ve dinlenmek eylemlerini birbirlerinden kopardıkları için kendilerine dinlenmek için özel günler ve zamanlar oluşturmak durumunda kalmıştır. Bu da beraberinde tatillerin çalışılmayan ve boş geçirilen zamanlar olduğu fikrini getirmiştir. Ürettiğin kadar değerlisin fikrinin yaygın olduğu batı kültürlerinde ise bu boş vakitlerde duruyor olmak hiçbir işe yaramıyor olmakla ve değersizlik duygularının oluşumuyla sonuçlanmıştır. İnsan kendi eliyle boş vakit oluşturmuş fakat onu dolduramadığı ve üretemediği için de noöjenik nevroz yaşamıştır. Frankl, insanların bu döngülere girmesinin temel sebebi olarak amaç eksikliğini görmektedir. İnsanların araçlarının olmasından bahsetmekte fakat amaçlarının olmayışının insanları varoluşsal boşluğa sürüklediğinden söz etmektedir. Bu durumdaki insanlara başkaları için bir şeyler yapması tavsiye edildiğinde ve ücretsiz olarak yararlı işlerde kendisini değerlendirmesi öğretildiğinde noöjenik nevrozun ortadan kalkmaya başladığı gözlemlenmiştir. Frankl, bunun sonucu olarak insanların yaşamlarını sürdürmelerini sağlayan şeyin refah değil, anlamlı işler yapmak olduğunu vurgulamıştır. İnsanlar anlamlı işler yaparak varoluşsal boşluktan kurtulabilmektedir. Modern toplumda ise insanlar daha çok başkalarına uymak ile varoluşsal krizlerinden kurtulabileceklerini düşünmektedir.

May (1953/1997), topluma uymanın boşluk duygularını kapatmak için bir bahane olduğunu dile getirmiş ve herkesin topluma yani anonim bir güce göre kendini şekillendirdiklerinden bahsetmiştir. Buradaki asıl önemli olan nokta ise modern insanın oluşturduğu bu toplum her bir modern insanın boşluk hislerinin bir toplamıdır ve en nihai anlamda kişi topluma uyarak boşluk hissini arttırmaktan başka bir şey yapmamış olmaktadır. Topum insanı kendi anlamsız uğraşları içerisine çekmektedir. Günlük olaylardan, magazin, haber, vb. durumlardan sürekli olarak bahsedilen bir ortamda kişi daha fazla boşluk hissine kapılacaktır. Bu durumdaki insanların düşündüğü en büyük konu bir dahaki öğünde hangi yemeği yiyeceğidir (Frankl, 1946/2009).

Hayatın durağanlığı ve anlamsızlığı içerisinde zamanı tüketmekte olan modern toplum insanı hayret etme yeteneğini kaybetmeye başlamıştır. Hayret etme duygusu can sıkıntısının tam tersi bir durumdur ve hayatın ve canlılığın göstergesidir. Modern toplumun bu durumdan çıkmasının yolu da ancak yeni bir değerler bütünü oluşturmasından ve farkındalık kazanmasından geçmektedir. Toplumun değerleri ile uzlaşamayan ve toplumdan uzaklaşan birey yalnızlığı ile birlikte hayatın değerini ve

anlamını sorgulamakta ve yaşadığı krizi bir şekilde aşmaya çalışmaktadır. Yaşanılan krizi sağlıklı olarak atlatamadığında ise varoluşsal boşluğa düşmektedir. Varoluşsal boşluk içindeki insanların uyum yollarından birisi ise psikopatoloji ve sıklıkla da varoluşsal depresyondur (May, 1953/1997; James ve Gilliland, 2012; Sanders, 2013).

İç dünyası boşluk duyguları ve depresif duygular ile dolu olan insan dış dünyayı da anlamsız ve boş olarak görmekte ve varoluşunu anlamlı kılacak işlerle uğraşmamaktadır. Varoluşsal sorunların beraberinde getirdiği depresyondan kurtulmanın ve anlam kazanmanın yolu ise depresyonu bir aşama olarak görüp onu öz farkındalık kazanmaya yarayan bir araç olarak kullanmaktan geçmektedir (Webb, 2008). Bu da yukarıda Frankl'ın bahsettiği şekilde anlamlı işlerle uğraşmaktan geçmektedir. Bu konuyla ilgili yapılan bir çalışmada hayatın anlamı - amacı ile depresyon arasındaki ilişki araştırılmıştır. Anlam - amaç puanları ile depresyon puanları arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır (Öztürk, 2018). Diğer bir çalışmada ise depresyon ve kaygı puanları ile anlamsızlık ve boşluk puanları arasında pozitif yönlü anlamlı korelasyon tespit edilmiştir (Berman, Weems ve Stickle, 2006).

Yaşadığı sınır durumlar sonucu deneyimlediği varoluşsal anksiyetesini yatıştırmak adına sağlıksız yollara başvuran insanın varoluşsal boşluğa düştüğü yukarıda açıklanmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan yaşanılan anlamsızlık duyguları, varoluşsal boşluk ve depresyonundan uygun savunma mekanizmaları geliştirerek ve hayatına anlam katarak çıkmayı başaran insan ise varoluşunu otantik olarak deneyimlemektedir.

Otantiklik

Varoluşsal anksiyete ve varoluşsal depresyon deneyimleyen birey kendi öz farkındalığını yakalayabilir ve otantik varoluşa doğru gidebilir (Geçtan, 1974). Wood, Linley, Maltby, Baliousis ve Joseph (2008), otantik olmayı kişinin kendisi hakkında bilgisi olması ve kararlarını başkalarından etkilenmeden alabilmesi olarak tanımlamışlardır. Bu durumda varoluşçuların her bireyin öznel olarak incelenmesi gerektiği ve herkesin Heiddeger'e atfen "dasein" olduğuna işaret etmektedir. Otantik olan insan, iradesinin, sorumluluklarının ve ölümün, dolayısı ile kendi varoluşunun ve varoluş kavramının ne anlama geldiğinin farkındadır. Otantik insan varoluşunu önemsemekte ve bunun her an yeniden şekillendiğini bilmektedir. Otantik varoluş varılıp durulan bir yer değil sürekli olarak her an yenilenilen bir yoldur (İlgar ve İlgar, 2019). Heiddeger her an yenilenmeyi, varoluşun anlamını ve otantik varoluşu sürekli olarak "an"a göre şekillendirmeyle açıklamaktadır ve bunu duvar metaforu ile desteklemektedir. Bir duvar ilerlemek isteyen bir insan için engel olarak görülebildiği gibi korunmasız ve savunmasız bir insan için kalkan ve koruyucu olarak görülebilir. Anlam her an değişmektedir ve

insan bu farkındalığı her an devam ettirmelidir. (Heiddeger, 1926/2004).

Otantik olmak ile varoluşsal olarak otantik olmak arasında da kavramsal olarak fark bulunmaktadır. Zira otantiklik kavramı yalnızca varoluşçu psikolojinin değil diğer birçok ekolün kullandığı bir kavramdır (İlhan ve Özdemir, 2013). Varoluşsal otantiklik kişinin varoluşuna yönelik anlam arayışına girdikten sonra yakaladığı derin benlik bilinci ve kendi olabilme durumudur. Ancak her iki otantiklik kavramı da kişinin kendisine olan bağlılığı ve güçlüklerle mücadele etme azmini vurgulamaktadır (Carmody, 2013).

Varoluşsal otantikliğe ulaşma usullerinden birisi kişinin kendi acizliği, küçüklüğü ve yalnızlığını anlayarak ona göre hareket etmesidir. Bunun sonucu olarak insan kendisini daha az yalnız ve güçsüz hissedecektir (Yalom, 1980). Anlam arayışının acı verici olduğunu belirten Frankl'a (1946/2009) paralel olarak Nietzche de acı çekmenin yaşama isteğini artırdığına dair görüşler belirtmiştir. Yalom da (1980) anksiyete yaşamasına rağmen bazı danışanlarının acı çekmeyenlere oranla daha fazla iyileştiğini raporlamıştır. May (1953/1997), kaygıyı bedendeki ateşe benzetmiş, ateşin varlığının vücudun hastalıklarla mücadelesine işaret ettiği gibi kaygının varlığının da bireyin içsel çatışmalara karşı bir mücadele içinde olduğunu gösterdiğini belirtmiştir. Kaygı bu noktada bir sorunun varlığını gösteren bir işaret ve kılavuzdur. İnsanın kendi içsel dinamiklerini harekete geçirmesi ve mücadele etmesi gerektiğini göstermesi açısından kaygının özellikle de varoluşsal kaygının varlığı savaşın devam ettiğini gösterir. Kişinin kim olduğuna yönelik arayışta olması benliğine ve farkındalığına yönelik bir tehlike ortaya çıkarır ve her an bu farkındalık içinde olmak endişenin uyarısı ile mümkündür. Hastalığının son evresine gelmiş bir verem hastasında vücut artık ölmeye yakın bir dönemde ateş tepkisi vermez ve direnmeyi bırakır, bu da kişinin mücadeleyi bırakıp ölmesiyle sonuçlanır. Kaygılara teslim olmak ve acıları yaşayamamak nasıl varoluşsal boşluk ve patolojiye götürüyorsa, kaygıların farkında olmak ve sağlıklı bir biçimde mücadele etmek de benlik bilincine ve otantikliğe götürür. Burada unutulmaması gereken nokta bağışıklık sisteminin bir kere kullanılıp bir kenara atılmadığıdır. Aynı buna benzer bir biçimde kaygı mekanizması da sürekli olarak aktif olarak kullanılan ve varoluşun bir parçası olarak görülmesi gereken bir mekanizmadır.

Bu noktada sınır durumlarla yüzleşmek de aynı şekilde yorumlanabilir. Yalom (1980) sınır durumlar ile karşılaşan insanın varoluşuna yönelik bir kaygı duyacağından bahsetmiştir. Ölüm ile yüzleşen bir insan temel ölüm anksiyetesi yaşayacaktır. Bu durum insanın varoluşuna yönelik büyük bir değişim yapma gücüne sahiptir. Ölüm fikri insanı daha yüksek varoluş seviyelerine çıkarabilecek bir potansiyele sahip katalizör olarak yorumlanmaktadır. Ölümün farkında olarak yaşamak insanı önem-

siz işlerden uzaklaştırarak yüksek bir farkındalık seviyesine çıkartmakta ve hayattan daha derin lezzetler alabilmesini sağlamaktadır. Temel ölüm anksiyetesiyle yüzleşmek insana daha anlamlı ve otantik bir hayata adım atma imkânı verir. Ölümün karanlık fonu hayatın yumuşak renklerinin ön plana çıkmasını sağlar diyen Santayana, ölümün farkında olmanın hayatı daha renkli kılacağını ifade etmiştir. Ölümün farkında olmak kökten büyük değişimlere neden olabilir fakat yukarıda varoluşsal boşluk ve psikopatoji kısmında anlatıldığı gibi yanlış ve maladaptif kullanılacak savunma mekanizmalarıyla da varoluşsal boşluk ve psikopatolojiye de yol açabilir.

Varoluşsal otantiklik için önemli kavramlardan bir tanesi de hiç kuşkusuz benlik bilinci kavramıdır. Anne karnındayken bebek annesi ile bir bütündür ve "biz"in parçasıdır. Doğumundan sonra da bebeğin bu "biz"in parçası olarak kendisini görmesi devam eder. İlerleyen zamanla bebeğin "biz"den ayrılarak kendisini bir "ben" olarak görebilmesi ve özgür ve özgün bir birey olabilmesi benlik bilincinin içeriğini oluşturur. Benlik bilinci Yalom'un (1980) ölüm anksiyetesini gelişimsel temellere dayandırdığına benzer olarak gelişimsel temellere dayandırılan bir durumdur. May (1953/1997) benlik bilincine ulaşmada birtakım aşamalardan geçildiğini dile getirmiş ve bu aşamaları çocukluktan itibaren başlatmıştır. Benlik bilincine ulaşmadaki ilk aşama "masumiyet" aşamasıdır ve bu aşama bebeğin benliğinin farkına varmadan önceki ilk aşamasıdır. İkinci aşama "başkaldırma" aşamasıdır ve bu aşama çocukluk dönemi ile başlayan özerklik-özgürlük dönemiyle kendisini gösterir ve özellikle de ergenlik dönemindeki asi ve özgür düşüncelerle kendini hissettirir. Başkaldırma sürekli bir itiraz ve düşmanca tavırlar ile kendisini devam ettirir. Üçüncü aşama kişinin "sıradan benlik bilinci" durumuna ulaşmasıyla başlar. Bu durumdaki insan kendisinin farındadır sorumluluk alabilir ve bir dereceye kadar kaygıları baş edebilir. Ancak May dördüncü bir aşamadan "yaratıcı benlik bilinci" aşamasından bahseder ve bu aşamada insanın farkında oluşunun yüksekliğine atıfta bulunur ve bu aşamanın anlardan oluştuğunu belirtir. Bu aşamada insanların ilham ve aydınlanma yaşadığından bahsederek özellikle yetenekli insanların, dâhilerin, sanatçıların bu aşamaya ulaştığını ve doğayla bütünleştiklerini ifade eder. Bu aşamanın karakteristik özelliği ise "öz bilincin" farkında olmaktır. Öz bilincinin farkında olan insan kendi kararlarının arkasında durabilen ve hayatında bir amacı ve anlamı olan insandır. Otantikliğin içeriği de öz bilinçle çok bağlantılı olarak kişinin kendisi olarak kalabilmesi, başkalarından etkilenmemesi ve kendisine yabancılaşmaması gibi değişkenlerden oluşmaktadır.

Birbiriyle bağlantılı üç parçadan oluştuğu düşünülen otantikliğin ilk parçası kişinin deneyimleri, ikincisi bilinçli farkındalık düzeyi ve üçüncüsü de davranışları ve iletişimidir. Kişinin deneyimleri ve bilinçli farkındalığı arasındaki uyumu ve diğerleriyle olan iletişimi kişiliğin ahenkli işleyişine

yardımcı olur ve kişinin otantiklik düzeyi hakkında fikir verebilir (Wood ve ark., 2008). May (1953/1997), insanın güzelleştirdiği en büyük eserin kendisi olduğu şeklinde John Stuart Mill'den bir söz aktararak bireyin kendisini inşa etmesinin önemine dikkat çekmiştir. İnsanın tek amacını kendisi olmak olarak görmüş ve küçücük bir palamutun bir meşe ağacı olmasında ve bir köpek yavrusunun büyüyüp köpek olmasında da bu anlamın olduğu belirtmiştir. Ancak insanın işi meşeden ve köpekten biraz farklı ve çok daha zordur zira insan kişiliğini koruyarak ve kendisi olarak bir birey inşa etmek durumundadır. İnsanın kendi özgür iradesi ile karar vererek ve sorumluluğunu da üstlenerek kendisi olabilmesi Sartre ve diğer varoluşçuların üzerinde en çok durduğu konu olmuştur. Kişinin özgürce seçmesi ve kabullenmesi otantik varoluşun gerçekleşmesi ve sürdürülebilmesinde çok önemli bir yere sahiptir.

Otantikliğin anların birleşimiyle devam ettiğinden bahsederken her anın aslında ne kadar kıymetli olduğundan da bahsedilmiş olmaktadır. Her an ve her insan otantik varoluşun sürdürülebilmesinde ve insanların anlam ve amaç elde edebilmesinde önemli bir yere sahiptir. Varoluşsal boşluk bölümünde de incelendiği üzere, anlamını kaybetmiş bir topluma uymanın doğuracağı, insanı boşluğa götüren kısır döngüden kaçınmak adına insanların kendilerini bilmeleriyle birlikte başkalarıyla da anlamlı ilişkiler kurması elzemdir. Frankl (1946/2009) otantik varoluş deneyimleyebilmenin yolunun bencillikleri bir kenara bırakarak toplum yararına işlerle meşgul olmaktan geçtiğini ifade etmiştir. May (1953/1997) kitabında bu konu hakkında Norveçli balıkçıların bir efsane olarak anlattığı balıkçı hikâyesine göndermede bulunmuştur. Bu hikâyeye göre bir balıkçı teknesiyle denizin ortasında girdaba doğru sürükleniyorsa yapması gereken şey teknenin ucundan girdabın tam ortasına bir kürek atmakmış. Kürek tam girdabın ortasına isabet ederse balıkçı girdaptan kurtulurmuş. Toplumun bir girdabın ortasına doğru çekildiğini ifade etmek isteyen May, girdabın yani toplumun problemlerinin, boşluk ve anlamsızlık hislerinin tam ortasın kürek atabilecek otantik insanların toplumu kurtarabileceğini ifade etmek istemiştir. Buradan da hareketle tıpkı Frankl'ın dediği gibi yalnızca bencilce kendisini düşünen insanların değil toplum menfaatini düşünebilecek olgunluktaki insanların otantik varoluş sergileyebilecekleri ortaya çıkmaktadır.

Otantik varoluş kavramı yapılan güncel çalışmalar ile de genel psikolojik iyi oluş hali ile ilişkilendirilmiştir (Kernis ve Goldman, 2005; Lopez ve Rice, 2006; Wood ve ark., 2008). Snyder, Rand ve Sigmon (2002) tarafından yapılan çalışmada otantiklik ve kendini ifade edebilme arasında pozitif anlamlı ilişkilerin olduğu bulunmuş. Ayrıca kendine güven, geleceğe yönelik umut ve genel olumluluk ile otantiklik arasında da pozitif anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

Sonuç

Varoluşçuluk ekolünün temsilcileri insanın temelde anlam arayışında olduğunu iddia etmiş ve insanın olaylar ve durumlar arasında anlam bağı ve düzen kurma ihtiyacı hissettiğini belirtmiştir. İnsanın etki-tepki temelli deterministik yaklaşımlarla açıklanamayacak kadar özel ve biricik oluşu varoluşçuların temel önermelerindendir. Varoluşçular insanı iradesi olan ve özgür bir canlı olarak diğer canlılardan ayırmış ve farkında olduğunun da farkında olan bir canlı olarak tanımlamışlardır. İnsanın seçme özgürlüğünün bulunması beraberinde kendisiyle birlikte dünyayı da şekillendiren bir canlı olduğu gerçeğini doğurmaktadır. İnsan seçimlerinin bir eseri ve sonucu olduğu için sonsuz özgürlük sahibi olamamakta ancak sorumluluğunu alabildiği kadar özgür olabilmektedir. Varoluşu kendi iradesine bağlı olmayan ancak varoluşunu iradesiyle sağlayan insan varoluşsal olarak ölüm, özgürlük, yalıtım ve anlamsızlık anksiyetesi yaşamaktadır.

Varoluşsal ölüm anksiyetesi insanın varoluşuyla birlikte getirdiği temel anksiyetelerden birisidir ve insanın öleceğinin ve zamanının tükendiğinin bilincinde olmasından dolayı deneyimlediği bir anksiyetedir. Varoluşçular tarafından sınır durum olarak nitelendirilen durumlardan sonra daha da bilince yaklaşabilecek olan ölüm anksiyetesi insanı güçlü değişimlere sokabilecek temel bir anksiyetedir. Varoluşsal ölüm anksiyetesi günlük hayatta çok farklı şekillerde görülebilir. İnsanlar varoluşsal ölüm anksiyetesiyle baş etmek adına farklı savunma mekanizmaları geliştirmiştir ve bu savunma mekanizmalarının maladaptif olarak kullanılması sonucu psikopatolojiler ortaya çıkabilmektedir. Yapılan çalışmalarda ölüm anksiyetesi ile psikopatolojilerin anlamlı ilişkileri tespit edilmiştir.

Varoluşsal ölüm anksiyetesi insan üzerinde iki şekilde etkisini gösterebilir. Varoluşsal anksiyete yaşayan kişi bu durumla baş etmek adına savunma mekanizmalarına başvuracaktır. Kullanılan bu savunma mekanizmalarının maladaptif yani aşırı ve zorlantılı olarak kullanılması sonucu kişi varoluşsal boşluğa ve psikopatolojiye doğru kayabilir. Diğer bir ihtimal ise varoluşsal anksiyete yaşayan kişinin yaşadığı durumu anlamlandırmaya çalışması ve otantik varoluş deneyimlemesidir. Otantik varoluşa ulaşmanın yolu bazen bazı insanlar adına varoluşsal boşluktan da geçiyor olabilir. Bu durumda kişi öncelikli olarak yaşadıklarını anlamlandıramamakta sonrasında ise yaşanılan acıların bir anlamı ve amacı olduğunu düşünerek kendisini otantik varoluşa götürecek sorgulamalara ve düzenlemelere doğru götürmektedir.

Varoluşsal boşluk duygusu kendisini derin anlamsızlık, çaresizlik ve ilgisizlik ile gösterir ve insanı içine çeken bir vakum olarak da isimlendirilir. Yapılan çalışmalara göre psikopatolojiler ile yakından ilişkilidir. Varoluşsal otantiklik ise kişinin kendisi olabilmesi ve varoluşunu anlamlı temellere oturtarak her "an"ın kendisini şekillendirdiğinin farkında bir yaşam sürdürmesidir. Varoluşsal otantiklikle ilgili yapılan çalışmalarda psikolojik iyi oluş ile varoluşsal otantiklik arasında anlamlı pozitif ilişkiler tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Abdel-Khalek, A. M. (2001). Death, anxiety, and depression in Kuwaiti undergraduates. OMEGA-Journal of Death and Dying, 42(4), 309-320.

Abdel-Khalek, A. M. (2005). Death anxiety in clinical and non-clinical groups. Death studies, 29(3), 251-259.

Abdel-Khalek, A. M. ve Lester, D. (2003). Death obsession in Kuwaiti and American college students. Death studies, 27(6), 541-553.

Berman, S. L., Weems, C. F., ve Stickle, T. R. (2006). Existential anxiety in adolescents: Prevalence, structure, association with psychological symptoms and identity development. Journal of Youth and Adolescence, 35(3), 285-292.

Bowlby, J. (1982). Attachment and loss: retrospect and prospect. The American journal of orthopsychiatry, 52(4), 664.

Carmody, P. C. (2013). Understanding meaning and existence: Toward the development of a measure of existential authenticity. University of Knoxville, Tennessee.

Corey, G. (2015). Theory and practice of counseling and psychotherapy. (8. baskı). Belmont, CA: Nelson Education.

Davis, S. F., Miller, K. M., Johnson, D., McAuley, K., ve Dinges, D. (1992). The relationship between optimism-pessimism, loneliness, and death anxiety. Bulletin of the Psychonomic Society, 30(2), 135-136.

Deniz, B. N. (2016). *Varoluşsal öfke ölçeği geliştirme çalışması* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul.

Diggory, J. ve Rothman, D., (1961). Values Destroyed by Death. *Journal of Abnormal and Social Psychology, 63*(1), 205-10.

Durant, W. (2003). Felsefenin Öyküsü. (E. Gürol, Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1926)

Edie, J. M. (1984). The roots of the existentialist theory of freedom in Ideas I. Husserl Studies, 1(1), 243-261.

Feifel, H., ve Branscomb, A. B. (1973). Who's afraid of death? Journal of Abnormal Psychology, 81(3), 282–288.

Fortner V., Robert A. ve Neimeyer, B., (1999). Death anxiety in older adults: A quantitative review. Death studies, 23(5), 387-411.

Frankl, V. E. (2009). İnsanın anlam arayışı. (S. Budak, Çev.). İstanbul: Okuyan Us Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1946)

Freud, A. (2018). The ego and the mechanisms of defence. New York: Routledge.

Freud, S. (2014). Inhibitions, symptoms and anxiety. Read Books Ltd.

Fromm, E. (2017). Özgürlükten Kaçış. (Ş. Yeğin, Çev.). (3. Baskı). İstanbul: Say Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1941)

Garrow, S. ve Walker, J. A., (2001). Existential group therapy and death anxiety. Adultspan Journal, 3(2), 77-87.

Geçtan, E. (1974). Varoluşçu Psikolojinin Temel İlkeleri. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. 7(1), 14-17.

Geçtan, E. (1998). *Psikanaliz ve sonrası*. (8. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ghaemi, S. N. (2001). Rediscovering existential psychotherapy: The contribution of Ludwig Binswanger. American journal of psychotherapy, 55(1), 51-64.

Gül, F. (2014). Varoluşçu felsefenin Türk düşünce hayatındaki yansımaları. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *(18)*, 27-32.

Heidegger, M. (2004). Varlık ve Zaman. (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı. (Orijinal çalışma basım tarihi 1926)

İlgar, M. Z., ve İlgar, S. C. (2019). Varoluşçu psikolojik danışma ve psikoterapi: Teori ve pratiği. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 23(1), 193-220.

İlhan, T., ve Özdemir, Y. (2013). Otantiklik Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 4(40), 142-153.

James, R. K. ve Gilliland, B. E., (2012). Crisis Intervention Strategies. (8. Baskı). Belmont, CA: Cengage Learning.

Jaspers, C. (1981). Felsefeye Giriş. (M. Akalın, Çev.). İstanbul: Dergah Yayınları.

Jung, C. G. (2014). The structure and dynamics of the psyche. (8. Baskı). New York: Routledge.

Karakuş, G., Öztürk, Z. ve Tamam, L. (2012). Ölüm ve ölüm kaygısı. Arşiv Kaynak Tarama Dergisi, 21(1), 42-79.

Kernis, M. H. ve Goldman, B. M. (2005). Authenticity, social motivation, and psychological adjustment. J. P. Forgas, K. D. William, S. M. Laham (Ed.), Social motivation: Conscious and unconscious processes içinde (ss. 210-227). USA: Cambridge University Presss.

Keshen, A. (2006). A new look at existential psychotherapy. American Journal of Psychotherapy, 60(3), 285-298.

Kierkegaard, S. (2004). Ölümcül Hastalık Umutsuzluk. (M. Yakupoğlu, Çev.). İstanbul: Doğu Batı Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1849)

Koestenbaum, P. (1972). The vitality of death. Omega-journal of Death and Dying, 2(4), 253-271.

Krug, O. T. (2009). James Bugental and Irvin Yalom: Two masters of existential therapy cultivate presence in the therapeutic encounter. Journal of Humanistic Psychology, 49(3), 329-354.

Kübler-Ross, E., Wessler, S. ve Avioli, L. V. (1972). On death and dying. Jama, 221(2), 174-179.

Lester D., (1967). Experimental and Correlational Studies of Fear of Death. Psychological Bulletin, 64(1), 27-36.

Lopez, F. G. ve Rice, G. K. (2006). Preliminary development and validation of a measure of relationship authenticity. Journal of Counseling Psychology, 53, 362-371.

May, R. (1977). The Meaning of Anxiety. (gözden geçirilmiş baskı). New York: W. W. Norton.

May, R. (1997). Kendini arayan insan. (A. Karpat, Çev.). İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1953)

May, R. ve Yalom, I., (1989). Existential psychotherapy. *Current psychotherapies*, 363-402.

Neimeyer, R. A., Wittkowski, J. ve Moser, R. P. (2004). Psychological research on death attitudes: An overview and evaluation. Death studies, 28(4), 309-340.

Özışık Eyüboğlu, S. (2009). Depresif yakınmaları olan hastaların depresyon ve ölüm kaygısı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi ((Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.

Öztürk, A.H. (2018). Varoluşçu bakışa göre hayatın anlamı ve amacının depresyon ve umutsuzlukla ilişkisi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.

Randall, E. (2007). Existential Theory. N. Coady ve Peter Lehmann, (Ed.), Theoretical Perspectives for Direct Social Work Practice (2. Baskı) içinde (s. 321-342). New York: Springer Publishing Company.

Rutter M. (1971). Parent-child separation: psychological effects on the children. J Child Psychol Psychiatry,12(4), 233-260.

Schultz, D. P., ve Schultz, S. E. (2001). Modern Psikoloji Tarihi (Y. Aslay, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Schulz, R. ve Aderman, D. (1979). Physician's Death Anxiety and Patient Outcomes. OMEGA - Journal of Death and Dying, 9(4), 327–332.

Shybut, J. (1968). Time perspective, internal vs. external control, and severity of psychological disturbance. Journal of Clinical Psychology, 24(3), 312-315.

Snyder, C. R., Rand, K. L., ve Sigmon, D. R. (2002). Hope theory: A member of the positive psychology family. New York: Oxford University Press.

Templer D. ve Ruff C., (1971). Death anxiety scale means, standard deviations, and embedding. Psycholagital Reports, 29, 173-74.

Tillich, P. (2000). The Courage to Be. (3. Baskı). New Haven, CT: Yale University Press.

Van Deurzen, E. (2002a). Existential therapy. In W. Dryden (Ed.), Handbook of individual therapy (4. Baskı) içinde (s. 179–208). London: Sage.

Van Deurzen, E. (2002b). Existential counseling and psychotherapy in practice. (2. Baskı). London: Sage.

Webb, J. T. (2008). Dabrowski's theory and existential depression in gifted children and adults. In *Eighth International Congress of the Institute for Positive Disintegration in Human Development, August* (ss. 7-9).

Wood, A. M., Linley, P. A., Maltby, J., Baliousis, M. ve Joseph, S. (2008). The authentic personality: A theorical and empirical conceptualization and the development of the authenticity scale. Journal of Counseling Psychology, 55(3), 385-399.

Yalom, Irvin D. (1980). Existential Psychotherapy. (1. Baskı). New York, NY: Hachette Books

Yalom, Irvin D. (2008). Staring at the sun: Overcoming the dread of death. (1. Baskı). San Francisco, CA: Scribe Publications

Bölüm 5

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA CEPHEDE BİR KADIN ŞAİR: YULİYA DRUNİNA

Sevgi ILICA[1]

1 Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı, sevgi.ilica@hbv.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5908-8487.
Çalışmada yer alan şiir çevirilerinin tamamı yazar tarafından yapılmıştır.

1.Giriş

Savaş sözcüğü zihinlerde çoğunlukla erkek imgesini canlandırır. Genel itibarıyla kadının erkeğe nispeten anatomik olarak daha güçsüz ve dayanıksız yapıda olmasının yanı sıra ruhen ve duygusal yönden daha anaç, barışçıl ve uysal bir mizaca sahip olması onu savaş olgusuyla ilintilemeyi zorlaştırır. Kadının savaş dönemlerindeki emek ve çabasının göz ardı edilmesi neticesinde, kazanılan zaferler ya da uğranılan yenilgilerin tüm sorumluluğu erkeğe yüklenmektedir. Oysaki kadınlar geçmişten günümüze dek savaşlarda en az erkekler kadar belirleyici roller oynamakta ve savaşın her türlü yıkıcı etkilerine maruz kalmaktadırlar.

Kadının etkili misyonunun ön plana çıktığı en önemli tarihi savaşlardan birisi hiç kuşkusuz II. Dünya Savaşı'dır. 22 Haziran 1941 - 9 Mayıs 1945 tarihleri arasında Rusya ile Almanya arasında geçen ve Rusçada *Büyük Anavatan Savaşı (Великая Отечественная война)* adıyla anılan kanlı muharebelerde Rus kadını birçok alanda başarı ve cesaretle görev üstlenir. Yaklaşık olarak 800.000 Sovyet kadınının bu savaşta gerek ön cephelerde gerekse düşman hatlarının gerisinde aktif olarak çarpışmalara katıldığı ve askerlere maddi ve manevi destek olduğu bilinmektedir (Сидорова, 2018).

II. Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği'ne mensup kadınlar pilot, nişancı, şoför, topçu, er ve tankçı gibi çoğunlukla erkeğe uygun olarak addedilen vazife alanlarının yanı sıra aşçılık, doktorluk ve hemşirelik görevleriyle de cephedeki yerlerini alırlar. Esasen Rus tarih ve kültüründe kadınların savaş dönemlerinde erkeklerle neredeyse aynı oranda katkı göstererek vatanlarını savunmaları beklenen bir durumdur. Öyle ki, *1812 Anavatan Savaşı (Отечественная война 1812 года), Stepan Razin Ayaklanması (Восстание Степана Разина), Kırım Savaşı (Крымская война), Rus İç Savaşı (Гражданская война в России)* ve *Birinci Dünya Savaşı'nda (Первая мировая война)* Rus kadını etkin gücünü her alanda kanıtlamıştır. II. Dünya Savaşı'nda ise, kadının savaştaki konumu daha da ileri bir boyuta taşınarak taşınarak, Sovyet kadınına teknik eğitim verilir ve kadınlar ilk kez profesyonel askerler olarak hizmete dâhil edilirler. Cephede kadınlardan yaklaşık 70.000 subay, 14.000 çavuş ve 277.000 er yer alır. 178.000 kadın hava savunmasında, 83.000 kadın sıhhiye ekiplerinde ve 18.000 kadın ise sürücü vasfıyla iş görür. Sayıları net olarak bilinmeyen büyük bir kadın grubu ise sivil savunmada çarpışmalara katılır (Будницкий, 2011).

Sovyet kadınının orduya alınmasının ve savaşa çağrılmasının meşrulaştırılması SSCB Yüksek Konseyi'nin 1 Eylül 1939 tarihindeki IV. toplantısında çıkarılan bir kanunla gerçekleştirilir. Bu kanun uyarınca savaş durumunda kadınların da tıpkı erkekler gibi Kızıl Ordu'ya hizmet etmek üzere tıbbi ve teknik eğitim alma hakkı karara bağlanır. Böylelikle nitelikli asker ve teknik eleman sayısında kayda değer bir artış sağlanır.

Nitekim 22 Haziran 1941 günü savaşın başladığı duyurulduğunda, vatanperver duygularla gönüllü olarak cepheye gitmek isteyen yüzlerce kadın sözü geçen kanuna dayanarak isimlerini bölge komitelerindeki listelere yazdırırlar (Smilovitsky, 2017).

Sovyetler Birliği'nde ilk kitlesel kadın seferberliği 1942 yılının Mart ayında düzenlenir ve savaş bölgelerine çeşitli vasıflarda 100.000 kadın gönderilir. Takip eden 3 yıl boyunca kadınların büyük bir hızla gerekli çatışma ve cephe bölgelerine gönderildiği gözlemlenir. Seferberlik öncesi savaşın zorluklarını bilmeyen kadınlar, cephelerde ve diğer savaş bölgelerinde maruz kaldıkları tahmin edilmesi güç olan zorlu şartlar karşısında sabırla dayanmaya çalışırlar. Elbette savaşın yıkıcı ve zalim doğası kadınları fiziksel ve psikolojik olarak yıpratır. Kimi kadın savaşta mermi, bomba ya da mayın sonucu hayatını kaybederken, kimisi yaşamının geri kalanını eksik uzuvlarla ve ruhsal bunalımlarla devam ettirmek zorunda kalır (Markwick, 2008).

Tüm güçlüklere rağmen Kızıl Ordu'nun Sovyet kadınları bu savaşta olağanüstü bir çaba ve dayanıklılık sergiler. Savaşa katılan genç bir kadın olan İnna Lvovna Frug'un 1941 yılının sonbaharında cepheden annesine gönderdiği mektupta yer alan şu dokunaklı ifadeler kadının gücünü, azmini, sabrını, kararlılığını ve vatan sevgisini açıkça gösterir:

"Sevgili anneciğim, sana her şeyi yazacağım. Eğer sen gerçek bir Sovyetler Birliği vatandaşıysan ve eğer senin için memleketin onuru ve özgürlüğü kendi yaşamından daha önemliyse, ağlama. Gerçek bir Sovyet insanı ağlamaz. Ben mutluyum. Bunlar sözcükler değil, bunlar benim kalbim, ruhum ve hislerim. İşler zor ama alıştım. Odun kırıyor, su taşıyor, ocak yakıyor, patates soyuyor ve bulaşık yıkıyorum." (Smilovitsky, 2017).

Frug'un mektubunun içeriğindeki ilkeler o dönemde neredeyse tüm Sovyet kadınlarının sahip olduğu stereotip davranış ve düşünme kalıplarını yansıtır. Özellikle büyük bir coşku, istek ve heyecanla canları pahasına cepheye giden 1923-1927 yılları arasında doğan genç Sovyet kadınları, 1930'lu yıllarda Stalin'in uyguladığı politikanın ürünleridirler. Bu yıllarda kadınlar ekonomik yetersizlik sebebiyle erkeklerle aynı oranda ve aynı fiziksel zorluklarla fabrikalarda çalışmak zorunda kalırlar. Neticede toplumsal kolektif bilinçte *süper kadın* imgesi hızla yaygınlaşır. Kadınların çalışma ve emekleriyle toplumda giderek daha fazla söz sahibi olmaları çocukluk ve ergenlik dönemlerindeki genç kadınları etkileyerek, onlarda ülke meselelerini ilgilendiren her konuya katılma hevesi ve öz güven uyandırır (Markwick ve Cardona, 2012: 7).

II. Dünya Savaşı'nda müthiş bir cesaret ve arzuyla ülkesine hizmet etmek için gönüllü olarak cepheye giden genç Sovyet kadınlarından birisi şair Yuliya Vladimirovna Drunina (1924-1991)'dır. Savaşın tüm acı

yönlerine tanıklık eden şair savaş döneminde ve sonrasında kaleme aldığı şiirlerinde cephedeki Sovyet kadının psikolojisini gerçekçi biçimde gözler önüne serer. Çalışmada Drunina'ya ait günlük, anı, mektup ve yaşam öyküsü kaynak olarak kullanılarak, şairin savaş yıllarındaki izlenimlerini tasvir ettiği eserlerindeki otobiyografik kadın kahraman incelenecektir.

2. Drunina'nın kısa yaşam öyküsü

Sovyet şair Yuliya Drunina 10 Mayıs 1924 günü Moskova'da aydın bir ailede dünyaya gelir. Şairin babası Vladimir Pavloviç Drunin fizik öğretmeni, annesi Matilda Borisovna Drunina ise müzik öğretmenidir. Çocukluk yılları itibarıyla okumayı çok seven şair ilk şiirlerini 11 yaşında yazmaya başlar. Drunina 1937 yılında en iyi şiir yarışmasına katılır ve *Biz Okul Sırasında Birlikte Otururduk (Мы вместе за школьной партой сидели)* adlı şiiri *Uçitelskaya gazeta* ve radyoda yayınlanır (Хисамутдинова, 2017). Şairin ilk gençlik yıllarında kaleme aldığı şiirlerin ana temalarını aşk ve doğa oluşturur. Drunina'nın en sevdiği şair ve yazarlar Aleksandr Aleksandroviç Blok, Sergey Aleksandroviç Yesenin ve Thomas Mayne Reid'dır (Скрипова, 2010).

II. Dünya Savaşı başladığında şair hiç beklemeden sıhhiye ekibine katılır. Bir süre askeri hastanede hastabakıcı olarak çalışan Drunina burada hemşirelik kursunu tamamlar. Ailesinin savaşa katılmasına şiddetle karşı çıkmasına rağmen şair hiç tereddüt etmeden kararını cesurca uygular. Drunina'nın 1945 yılına ait şu dizelerinde genç bir kızın savaşa gidişi aktarılır:

"Genç bir kız kitaplarını ve kalemlerini atıp,

Bu sıradan ayağa kalktı

Ve rutubetli cepheye yol aldı."

(Бросив книги и карандаш,

Встала девочка с парты этой

И шагнула в сырой блиндаж.) (Друнина, 1981: 34).

Drunina cepheye akın eden tek kadın değildir. Moskova'da şairin akranı olan yüzlerce genç kadın bölge komitelerine savaşa gitmek için başvurur. Drunina henüz 17 yaşında iken askerlik şubesine gittiği ilk günü sonrasında şu sözlerle hatırlar: *"O zamanlar askerlik şubelerinde ne kadar ilginç simalar vardı! Sayısız genç ve güzel insan akıp gidiyordu."* (Хисамутдинова, 2017).

Drunina vatanını büyük bir sadakatle sever. Ülkesine barış, huzur ve güven getirmek için orduda faydalı bir vatandaş olmak ister. Şair ülkesini, *"Kim demiş dünyada mucize yoktur diye? Sen mucizevisin, benim Vatanım! (Кто сказал, что нет чудес на свете? Ты чудесна, Родина моя!)* dizeleriyle yüceltir.

Drunina Almanların Moskova'ya yaklaştığı 1941 yılının yazında şehrin batısında yer alan Mojaysk bölgesine savunma tesisi inşasına gönderilir. Savaşa 18 yaşını doldurmamış vatandaşlar kabul edilmez. Drunina belgelerinde değişiklik yaparak yaşını bir yaş büyük gösterir (Harris, 2010).

Drunina Mojaysk'ta bir hava saldırısı sırasında kaybolur ve bağlı olduğu müfrezenin gerisinde kalır. Sıhhiyeciye ihtiyacı olan bir grup piyade Drunina'yı bulup, yanına alır. Zorlu bir yolculuğun ardından 1941 yılının sonbaharında tekrar Moskova'ya dönen şair babasının ağır hastalığı üzerine Tümen bölgesine tahliye edilmeyi istemeden de olsa kabul eder. Drunina 1942 yılının başında babasını kaybettiğinde hiç vakit kaybetmeden savaşa geri dönmek ister. Şair havacılık eğitimi almak üzere Habarovsk'a gider. Eğitimi tamamlayamayan şair 2. Belarus cephesine gönderilir ve burada 218.tümen, 667. alaya atanır. Şair 1943 yılında ağır derecede yaralanır. Şairin sol boynundan giren bir şarapnel parçası şahdamarının yalnızca 2 mm yanına saplanır. Drunina yaralandığı sırada bir askeri tedavi etmektedir. Kendi yarasını önemsemeden yaralı askere pansuman yapmaya devam eden şair birkaç dakika içinde bayılır ve hastaneye kaldırılır (Хисамутдинова, 2017).

Drunina savaş deneyimlerini şiire aktarmaya tedavi gördüğü askeri hastanede başlar. Şair bunu şöyle anlatır: *"Askeri hastanedeyken şiire yöneldim. Sanki görünmeyen biri bana dikte ediyor, ben ise onun söylediklerini sadece yazıyordum. Bu görünmez varlığın adı savaştı."* (Скрипова, 2010). Aynı günlerde Drunina ilk savaş temalı şiirini oluşturur:

"Göğüs göğüse çarpışmayı sadece bir kez gördüm,

Bir kez gerçekten ve binlerce kez rüyamda.

Savaşın korkunç olmadığını söyleyen,

Savaşa dair hiçbir şey bilmiyordur."

(Я только раз видала рукопашный,

Раз наяву. И тысячу — во сне.

Кто говорит, что на войне не страшно,

Тот ничего не знает о войне.) (Друнина, 1981: 16).

Drunina ölümle adeta burun buruna gelmesine aldırış etmeden yaşadığı hiçbir zorluğa boyun eğmez. Vatan mücadelesi uğruna ölüme şu dizelerde başkaldırarak, zaferi tutkuyla beklediğini haykırır:

"Bu paslı ve delikli parçayı,

Ölüm yolladı bana celp gibi.

…

Önemli değil. Daha on dokuz yaşındayım.

Henüz savaşı bitirmedim.

Daha zafere yol alacağım

Karların ve sargı bezlerinin beyazlığı arasından.”

(Тот осколок, ржавый и щербатый,

Мне прислала, как повестку, смерть.

…

Ничего. Мне только девятнадцать.

Я еще не кончила войну.

Мне еще к победе пробиваться

Сквозь снегов и марли белизну.) (Друнина, 1977: 23).

Tedavisinin ardından şair savaş malulü olarak Moskova’ya gönderilir. Ne var ki Drunina cepheye dönmek ister. Çünkü şehirde kalması vatanına yararlı olamayacağı anlamına gelmektedir. Israrlı ve kesintisiz başvuruları üzerine şair Baltık bölgesinde topçu alayına sıhhiyeci olarak tekrar atanır. Savaş bittiğinde Drunina cesaretinden dolayı madalya ve Kızıl Yıldız Nişanı ile onurlandırılır (Скрипова, 2010).

Şair daha çocuk sayılabilecek bir yaşta yeterli hayat tecrübesine sahip olmadan kendisini kanlı çatışmaların ortasında bulur. Drunina’nın ünlü dizesinde yer alan şu ifade şairin çocukluğunu vatanı uğruna feda ettiğini gösterir: *“Ben aslen çocukluktan değil savaştan gelirim.” (Я родом не из детства – из войны.)* Drunina savaşın ruhunda ve bedeninde yol açtığı hiçbir hasarı önemsemez. Gerçek bir Sovyet vatandaşının bireysel çıkarlarını düşünmemesi gerektiğini savunur ve şöyle ekler: *“Savaşa katılmasaydım hayatım farklı olurdu. Zafer Günü nasıl da utanç verici olurdu benim için!”* (Друнина, 2008: 384).

Şairin şiirleri ilk olarak *Znamya* dergisinde 1945 yılında yayınlanır. 1948 yılında *Asker Kaputunda (В солдатской шинели)* adlı şiir derlemesi çıkar. Takip eden yıllarda *Kalple Konuşma (Разговор с сердцем), Cepheden Gelen Rüzgâr (Ветер с фронта), İki Boyutta (В двух измерениях)* ve *Siper Yıldızı (Окопная звезда)* adlı şiir derlemeleri okuyucuyla buluşur.

II. Dünya Savaşı’nın etkileri bu dönemde Anna Ahmatova ve Olga Berggolts gibi kadın şairlerin eserlerinde de yankı bulur. Drunina’yı bu yıllarda diğer kadın şairlerden ayrı kılan en önemli özelliği bir kadın olarak kendisini *asker-şair* olarak nitelendirmesidir. Edebiyat bilimci Naum Lazareviç Leyderman kadın şairlerin bu dönemde eser sayılarında

artış olmasını şu şekilde yorumlar: *"Savaş geride kalanlar için duygusal, psikolojik, tarihsel ve varoluşçu nitelikte muazzam bir deneyim oldu... Siper ve cepheden getirdiklerini dile getirme ihtiyacı duydular."* (Скрипова, 2020).

Gerçekten de savaş yılları Drunina'yı öylesine derinden etkiler ki, şairin hayatı boyunca bu döneme ve savaş deneyimine gönderme yaptığı görülür. Şair adeta bu zaman dilimine sıkışmış gibidir. Bu durumu bizzat kendisi de fark eden şair, yönelimini *cephe nostaljisi* olarak isimlendirir ve bunun savaşa katılanların yakasını bırakmayan bir hastalık olduğunu düşünür. Şairin 1976 yılında yazdığı şu dizeler oldukça dikkat çekicidir:

"Biz döndük. Ardından diğerleri…

Savaş en iyileri aldı.

Ben siper nostaljisiyle

O zamandan beri ümitsizce hastayım."

(Мы вернулись. Зато другие...

Самых лучших взяла война.

Я окопною ностальгией

Безнадежно с тех пор больна.) (Друнина, 1977: 152).

Şair 1969 yılında yazmış olduğu bir başka şiirinde de savaş günlerini unutamadığını dile getirir:

"Hep kaputa üzülüyorum,

Dumanlı rüyalar görüyorum.

Hayır, beni

Savaştan geriye döndürmeyi başaramadılar."

(Все грущу о шинели,

Вижу дымные сны —

Нет, меня не сумели

Возвратить из Войны.) (Друнина, 1981: 404).

Elbette Drunina cephede sahip olduğu tüm güç ve cesaretin kaynağını vatanına duyduğu sınırsız sevgiden alır. Şair 1956 yılına ait *O Rusya! (О, Россия!)* şiirinde vatanperver duygularını açığa vururken, aynı zamanda vatanı olmadan yaşayamayacağını vurgular:

"Ah, Rusya!

Kaderi zor bir ülke…

Sen benim için, Rusya,

Kalp gibi, teksin.

Arkadaşıma da söyleyeceğim,

Düşmanıma da söyleyeceğim,

Sensiz,

Kalpsiz gibi,

Yaşayamam…”

(О, Россия!

С нелегкой судьбою страна...

У меня ты, Россия,

Как сердце, одна.

Я и другу скажу,

Я скажу и врагу —

Без тебя,

Как без сердца,

Прожить не смогу...) (Друнина, 1981: 136).

Moskova’da büyük bir şehirde büyümüş olan Drunina için Rusya’nın uzak bölgelerinde gördükleri oldukça şaşırtıcıdır. Şair vatanının doğasını savaşa katılmasının ardından öğrenir. Drunina Rusya’nın doğasına duyumsadığı hayranlığı 1945 yılında kaleme aldığı *Ben Şehirliyim (Я — горожанка)* şiirinde şöyle ifade eder:

“Ben şehirliyim.

Bilmeden, büyüdüm,

Irmaklarda nasıl gerçekleştiğini

Ağır gün batımının.

Mayısın çiğli gecelerinde,

Serin gecelerinde

Çiçekli bahçeye koşmamıştım.

Ben dolaşmamıştım

Turistik patikalarda

Denizin üzerinde

Göz kamaştırıcı diyarda:

On yedi yaşında,

Siperlerde göz ederken,

Ben gördüm kendi Vatanımı.”

(Я — горожанка.

Я росла, не зная,

Как тонет в реках

Медленный закат.

Росистой ночью,

Свежей ночью мая

Не выбегала я в цветущий сад.

Я не бродила

По туристским тропам

Над морем

В ослепительном краю:

В семнадцать лет,

Кочуя по окопам,

Я увидала Родину свою.) (Друнина, 1981: 46).

Drunina birlik ve beraberlik duygularının yüksek düzeyde yaşandığı savaş yıllarında kendisi gibi eserlerinde vatan sevgisini perçinleyen çağdaş şairlere dair şunları düşünür:

“Benim neslimin hem trajik hem de mutlu bir kaderi vardı. Trajikti, çünkü savaş ilk gençlik yıllarımıza, korumasız ve yaralı ruhlarımıza ölümü, acıyı ve yıkımı yaşattı. Mutluydu, çünkü bizi ulusal bir felaketin içine atan savaş en mahrem şiirlerimizi bile vatanperver hale getirdi.” (Скрипова, 2010).

Drunina iki kez evlenir. 1946 yılında tek çocuğu Yelena’yı dünyaya getirir. Hayatı boyunca savaş gazileriyle ilgili faaliyetlere katılır. Şair edebiyat enstitülerinde ara vermeden çalışmalarını sürdürür. Sovyet Yazarlar Birliği üyesi ve aynı zamanda Sovyetler Birliği halk vekilidir. 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılmaması adına büyük çaba harcar. Aynı yılın sonbaharında şair hayatına son verir. Yakın çevresi Drunina’nın intiharını ülkenin dağılması sonucunda şairin ideallerinin çökmesiyle ilişkilendirir. Şair arkasında siyasi eleştiri içeren şu notu bırakır:

“Bence iş adamları için demir dirseklerle yapılmış bu korkunç dünyada benim gibi mükemmel olmayan biri ancak şahsına ait güçlü bölgeleri

olursa kalabilir. Ben ise zaten iki temel dayanağımı kaybettim: Eski Kırım ormanlarına duyduğum anormal sevgiyi ve yaratma ihtiyacını... Fiziksel olarak yıpranmadan ve ruhen yaşlanmadan kendi irademle ayrılmak daha iyi olacak." (Harris, 2010).

3.Drunina'ın şiirlerindeki otobiyografik kadın kahraman

Drunina genç bir kadın olarak erkeklerle aynı safta savaşa katılmayı zorlu bir hizmet olarak değil, tam aksine büyük bir şans olarak değerlendirir. Nitekim şair yaşadığı yoğun duyguları ve çetin savaş deneyimini eserlerinde dile getirir. Drunina savaş bölgelerindeki genç kadınların ruh halini çarpıtıcı bir biçimde betimler. Şiirlerinin lirik kahramanı savaşın ortasında mücadele etmekte olan bizatihi kendisidir.

Cephe şartları Drunina gibi genç kızlara çok ağır gelir. Soğuk, pislik ve açlık en temel sorunları teşkil eder. Genç kadınlar yer altında oyulmuş küçük sığınaklarda 4-5 kişi birlikte uyumak zorunda kalır. Köknar dallarından kendilerine yatak yapan kadınlar battaniye yerine rutubetli asker kaputlarını kullanırlar. Düşmana görünmemek için soğuk kış geçlerinde bile ateş yakamazlar. Dahası çoğunlukla erkekler için dikilmiş ve kendilerine büyük gelen asker kıyafetlerini ve botları giymek zorunda kalırlar (Хисамутдинова, 2017).

Drunina kendisi gibi saf ve toy genç kızların savaşın gelişiyle yuvalarından ayrılıp birer askere dönüşerek erkek gibi görünmelerini 1942 yılına ait şu dizlerinde resmeder:

"Sallanıyor biçilmemiş çavdar,

Savaşçılar üzerinde yürüyor.

Biz kızlar da yürüyoruz,

Erkeklere benziyoruz.

Hayır, bu yanan kulübeler değil,

Gençliğim alevler içinde…

Genç kızlar savaşa yürüyor,

Erkeklere benzeyen."

(Качается рожь несжатая.

Шагают бойцы по ней.

Шагаем и мы — девчата,

Похожие на парней.

Нет, это горят не хаты —

То юность моя в огне…

Идут по войне девчата,

Похожие на парней.) (Друнина, 1981: 17).

Birçoğu ailesinin rızası olmadan gönüllü olarak cepheye akın eden genç kadınlar tüm kararlılıklarına rağmen savaşın ölümcül darbeleri karşısında korku yaşarlar. Savaşın güçlüklerine dayanmak için kadınlar cinsiyetlerinden sıyrılarak doğanın onlara bahşettiği kadınsı duyguları yok etmeye çalışırlar. Drunina'nın 1943 yılında kaleme aldığı şu dizlerde cephedeki kadın kahramanın savaş esnasındaki masum tedirginliği ön plandadır:

"Borazanlar.

Kül hala sıcak.

Onlarla karşılaşmaktan korkuyorum.

Gözlerini sakla.

Ben ise kalbimi gizliyorum.

Ve sevecenliğini unut.

Borazanlar."

(Трубы.

Пепел еще горячий.

С ними встретиться я боюсь.

Спрячь глаза.

А я сердце спрячу.

И про нежность свою забудь.

Трубы.) (Друнина, 1981: 18).

Ailelerinden uzaktaki genç kadınlar yuvalarına özlem duyar. Drunina'nın 1944 yılına ait başka bir şiirinde genç kadın kahramanın annesine kavuşmak istediği görülür:

"Anne, neredesin, canım benim?

Savaş beni bitap düşürdü."

(Мама, где ты, моя родная?

Измотала меня война.) (Друнина, 1981: 32).

Kadınların erkeklere oranla kas güçlerinin zayıf olması da çatışmaların yoğun olduğu bölgelerde yaşanılan en büyük sıkıntılardan biridir. Muharebe alanlarında sağ kalan askerlerin yaralanan bölük arkadaşlarını taşımaları gerekmektedir. Drunina bu durumu örnekleyen

bir sahnede genç kadın kahramanın mücadelesini tüm gerçekliğiyle şöyle verir:

"Bölüğün dörtte biri kırıp geçirildi…

Kara uzanan,

Genç bir kız çaresizlikle ağlıyor,

Tıkanarak: "Yapamıyorum!" diyor.

…

Ağır bir genç çocuğa rastladı,

Onu daha fazla taşıyacak gücü yok…

Bu yorgun hasta bakıcı kız

On sekiz yaşına bastı."

(Четверть роты уже скосило…

Распростертая на снегу,

Плачет девочка от бессилья,

Задыхается: «Не могу!»

…

Тяжеленный попался малый,

Сил тащить его больше нет…

Санитарочке той усталой

Восемнадцать сровнялось лет.) (Друнина, 1977: 43).

Kadın yalnızca düşmanla değil, aynı zamanda savaşın yol açtığı zorluklarla da bir an olsun dinlenemeden mücadele etmektedir. Drunina'nın 1944 yılında yazdığı şiirinde kadın kahramanın savaş ortamında hayatta kalma çabası yer alır:

"İleri hattan yeni geldim,

Islak, donuk ve öfkeli bir şekilde,

Öyle yorgundum ki, ellerim yetişmedi

Odunlara, kaputun altında ısınıyorum,

Uzandım, ama duyuyorum, yeniden

Siperlerimize şarapneller vuruyor.

Ve işte, yeniden sabaha dek

Ölüm benim yanında yürüyecek."

(Только что пришла с передовой,

Мокрая, замерзшая и злая,

Так устала — руки не поднять,

Не до дров, — согреюсь под шинелью,

Прилегла, но слышу, что опять

По окопам нашим бьют шрапнелью.

И за то, что снова до утра

Смерть ползти со мною будет рядом.) (Друнина, 1981: 30).

Ne var ki, savaş, acı, çaresizlik, yıkım ve ölüm Sovyet kadınının özündeki dişiliği yok edemez. Henüz çocukluktan erişkinliğe yeni adım atmış Drunina gibi saf, naif ve acemi genç kadınlar her türlü olumsuz şartta bile ruhsal dünyalarında filizlenen kadınlığı duyumsamaya devam ederler. Şairin 1946 yılına ait dizlerinde kadın kahramanın ruh hali aktarılır:

"Sevecenliği nerede öğrendiğimi bilmiyorum,

Bana bununla ilgili soru sorma.

Bozkırda askerlerin mezarları sivriliyor,

Benim gençliğim kaput giymiş yürüyor.

Gözlerimde kömürleşmiş borazanlar.

Rusya alev alev yanıyor.

Ve yine öpülmemiş dudakları

Isırdı yaralı erkek.

Hayır!

Sevecenliği nerede öğrendiğimi bilmiyorum,

Belki de cephe yolunda.."

(Не знаю, где я нежности училась, —

Об этом не расспрашивай меня.

Растут в степи солдатские могилы,

Идет в шинели молодость моя.

В моих глазах — обугленные трубы.

Пожары полыхают на Руси.

И снова нецелованные губы

Израненный парнишка закусил.

Нет!

Не знаю, где я нежности училась, —

Быть может, на дороге фронтовой...) (Друнина, 1981: 54-55).

Sovyet kadın askerlerin ve görevlilerin çarpışmalarda metanet göstererek güçlü kalmaya çalışmalarına rağmen, kadına özgü duygu ve coşkularını yitirmeyişini şair doğa motifleriyle bir arada şu tabloda gösterir:

"Akşam oluyor.

Keşif eri olan genç kız şarkı söylemeye başlıyor,

Sığınağın içi kararmasın diye.

Belki de şarkı yüzünden mi

Uykuya dalamıyorum bugün?

Irmağın üzerinde yıldızlar ve füzeler…

Ben bugün çok kadınsı bir şekilde hüzünleniyorum,

Askere hiç de özgü olmayan bir kasvetle."

(Вечереет.

Запевает девушка-разведчик,

Чтобы не темнело в блиндаже.

Может, песня виновата

В том, что я сегодня не усну?

Звезды и ракеты над рекой...

Я грущу сегодня очень женской,

Очень несолдатскою тоской.) (Друнина, 1981: 21-22).

Drunina'nın şiirlerindeki kadın kahraman savaşın sebep olduğu hastalık, yorgunluk ve açlığa rağmen sevmekten ve âşık olmaktan da vazgeçmez. Şair için aşk ve aşkın yarattığı mutluluk çarpışmaların tam ortasında tüm tezatlığıyla varlığını sürdürür. Drunina'nın 1944'e ait şu dizlerinde genç kadının ilk kez aşkla tanışmasıyla karşılaşırız:

"Benim yanıma sipere

Patlayan mayınların arasından

Davetsiz bir misafir olarak

Çıkageldi aşk.

Bilmiyordum ben,

Mutlu olmanın mümkün olduğunu

Dumanlı Stalingrad kıyılarında.”

(Ко мне в окоп

Сквозь минные разрывы

Незваной гостьей

Забрела любовь.

Не знала я,

Что можно стать счастливой

У дымных сталинградских берегов.) (Друнина, 1981: 28-29).

Şairin eserlerinde aşk ve savaş iç içe geçer. Drunina 1981 yılında yazdığı bir şiirle bu duruma açıklık getirir:

“Genç kızlar hep istiyor: - Aşka dair oku!

Genç erkekler hep istiyor: - Savaşa dair oku!

Fakat bu hipostazlar,

Dereleri gibi,

Tek bir ırmağın

Uzun zaman önce birleştiler

Benim içimde.”

(Все просят девочки: — Прочтите о любви! —

Все просят мальчики: — Прочтите о войне! —

Но эти ипостаси,

Как ручьи,

В одну реку

Давно слились

Во мне.) (Друнина, 1977: 212).

Drunina savaştan yıllar sonra 1967 yılında Berlin’e gider. Şaire burada şu soru yöneltilir: *“Böylesine şiddetli bir savaşa katıldıktan sonra kadınlığınızı ve sevecenliğinizi korumayı nasıl başardınız?”* Şair ise şu yanıtı verir: *“Almanlarla savaşırken bizim için savaşın anlamı tam da sözünü ettiğiniz kadınlığı, anneleri, çocukları ve barışı korumaktı.”* (Чернышевская, 2015).

Drunina ve onun gibi genç Sovyet kadınları savaş meydanlarında neler yapabileceklerini kanıtlarlar. Şair 1952 yılında yazdığı otobiyografik şiiri *İki Akşam (Два вечера)*'da Sovyet kadınının hem dişiliğini muhafaza edip hem de savaşta en az bir erkek kadar başarılı olabileceğini etkili bir anlatımla gösterir. Şiir şairin ilk eşi Nikolay Starşinov ile arasında geçen bir diyalogdan alınır:

"Baktın ve gülümsedin bana:

-Senden nasıl bir

Asker oldu ki?

Sen hakikaten nasıl

Savaştaydın?

Acaba sen kar üstünde mi uyudun,

Tabancanı başucuna yerleştirip?

Ben seni

Hayal edemiyorum

Yıpranmış asker çizmeleri giyerken!

Ben ise farklı bir akşamı hatırladım:

Havan topları atılıyordu,

Kar yağıyordu.

Ve bana sessizce şöyle dedi,

Sevgilim,

Sana benzeyen biri:

-İşte yatıyor ve donuyoruz karda

Sanki hiç şehirlerde yaşamamışız gibi…

Ben seni hayal edemiyorum

Yüksek topuklu ayakkabı giyerken…"

(Посмотрел и — улыбнулся мне:

— Ну какой же из тебя

Солдат?

Как была ты, право,

На войне?

Неужель спала ты на снегу,

Автомат пристроив в головах?

Я тебя

Представить не могу

В стоптанных солдатских сапогах!

Я же вечер вспомнила другой:

Минометы били,

Падал снег.

И сказал мне тихо

Дорогой,

На тебя похожий человек:

— Вот лежим и мерзнем на снегу

Будто и не жили в городах...

Я тебя представить не могу

В туфлях на высоких каблуках...) (Друнина, 1981: 82-83).

Drunina henüz genç bir kızken büyük bir cesaretle ülke savunmasında rol aldığı için kıvanç duyar. Kadınlara yönelik olumsuz ön yargıları yıkmış olmanın mutluluğunu yaşar. 1958'de yazdığı şu dizelerde şair savaş olgusunun kadın kimliğini tamamlamasındaki rolünü gözler önüne serer:

"Ah, çocukluk!

Ben, her zamanki gibi,

Her şeyde erkek çocuklarla

Eşit olmak istiyordum.

Fakat annemle babam

Cesaretimi takdir etmediler:

"Ama sen kızsın!"

Ve ben çatıdan indim,

Nefret ederek,

Kendi kadın, "güçsüz",

"Muhteşem" cinsiyetimden.

Bana söyle, hatıra,

Acaba dün

Siperlerin dumanlı diyarına

Bizim evin erkek çocuklarıyla gitmedim mi ben?

Teşekkürler, Vatan,

Bu mutluluk için,

Eşit olmak

Senin erkek evlatlarınla savaşta!”

(Ах, детство!

Мне, как водится, хотелось

Во всем с мальчишками

Быть наравне.

Но папа с мамой

Не ценили смелость:

«Ведь ты же девочка!»

И я слезала с крыши,

Ненавидя

Свой женский, «слабый»,

Свой «прекрасный» пол.

Скажи мне, память,

Разве не вчера

Я в дымный край окопов уходила

С мальчишками из нашего двора?

Спасибо, Родина,

За счастье это —

Быть равной

Сыновьям твоим в бою!) (Друнина, 1981: 140-141).

4. Sonuç

II. Dünya Savaşı’nda Sovyet kadınları büyük bir cesaret, azim, istikrar ve dayanıklılık sergileyerek vatan savunmasında erkeklerle omuz omuza mücadele ederler. Rusya tarihinde kadınlar ilk kez düzenli, yasal ve kitlesel olarak orduya alınırlar. Kızıl Ordu’nun Sovyet kadınları, asker, çavuş, topçu, tankçı ve sürücü gibi vasıflarla ülkelerine hizmet ederler. Seferberlik yıllarında bir grup kadın ise doktor, hastabakıcı, hemşire ve

aşçı olarak çalışır. Kadınlar Stalin'in yaklaşık 15 yıldır uyguladığı kadınları toplumsal üretime dâhil etme politikasının neticesinde özgüvenlerini artırırlar. Bu bakımdan yalnızca seferberlik ilanıyla zorunlu olarak savaşa katılanların yanı sıra, vatansever duygularla gönüllü olarak cephelere akın eden kadınların sayısı da epeyce fazladır.

Drunina henüz 17 yaşında genç ve naif bir kadın iken gönüllü olarak savaşa katılmaya karar veren heyecan dolu ve güçlü bir şairdir. 1941-1944 yılları arasında Rusya ve Belarus'un farklı bölgelerinde sıhhiyeci olarak cephelerde dolaşan şair, savaşın kirli ve soğuk yüzüne tanıklık eder. Savaş gözlemlerini gerçekçi şiirleriyle betimler. Şiirlerindeki kadın kahraman Drunina'nın kendisidir. Ne ilginçtir ki, ölüm, acı, pislik, soğuk, açlık ve yorgunluk şairin otobiyografik kahramanının doğasındaki kadına özgü tutku, korku, sevecenlik, hassasiyet ve aşkı yok edemez. Drunina'nın kadını bir yandan cephe şartlarına rağmen kadınsı duygularını tüm dişiliğiyle yoğun bir şekilde yaşarken, diğer bir yandan toplumsal ön yargıları kırarak, erkeklerle aynı saflarda, eşit koşullarda vatanı başarıyla müdafaa etmenin haklı gururunu yaşar.

KAYNAKÇA

Harris, A. (2010). “Yulia Drunina: The “Blond-Braided Soldier” On The Poetic Front”, *The Slavic and East European Journal,* Vol. 54, No. 4, 643-665.

Markwick, R. (2008). “A Sacred Duty: Red Army Women Veterans Remembering the Great Fatherland War, 1941-1945”, *Australian Journal of Politics and History*, Volume 54, Number 3, 403-420.

Markwick, R., Cardona, C. (2012). *Soviet Women on the Frontline in the Second World War*, London: Palgrave Macmillan.

Smilovitsky, L. (2017). “Love at the War. Women and Men in the Red Army”, *Russkaya Starina*, 8(2), 173-185.

Будницкий, О. (2011). “Мужчины и женщины в Красной Армии”, *Cahiers du monde russe*, 52/2-3, 405-422.

Друнина, Ю. (1977). *Избранное. Юлия Друнина*, Москва: Художественная литература.

Друнина, Ю. (1981). *Юлия Друнина. Стихотворения (1942–1969)*, Москва: Художественная литература.

Друнина Ю. (2008). *Стихотворения. Юлия Друнина*, Москва: Эксмо.

Сидорова, Г. П. (2018). “«Ожиданием своим ты спасла меня»: гендерные особенности

взаимоподдержки в русской военной лирике (1930–2000-е гг.)”, *Ярославский педагогический вестник,* № 2, 200-205.

Скрипова, О. А. (2010). “Образ фронтовой молодости в поэзии Юлии Друниной”, *Филологический класс*, 55-57.

Скрипова, О. А. (2020). “«Окопная ностальгия» в поэзии Юлии Друниной”, *Великий подвиг народа по защите отечества: вехи истории*, 217-224.

Хисамутдинова Р.Р. (2017). “Юлия Друнина: Поэт, Фронтовик, Человек”, *Взгляд Через Столетие: Революционная Трансформация 1917 Года (Общество, Политическая Коммуникация, Философия, Культура)*, 227-235.

Чернышевская Д. Д. (2015). “Ю.В. Друнина: фронтовые дороги поэта”, *Bulletin of Medical Internet Conferences,* Volume 5. Issue 5, 456.

Bölüm 6

GLÜTENSİZ BESLENME İÇİN GELENEKSEL BİR ÜRÜN: TARHANA

Nurten BEYTER[1]
Bürge KARDEŞ DELİL[2]

1 Dr. Öğr. Görevlisi, Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, nbeyter@baskent.edu.tr
2 Öğretim Görevlisi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi, kardes@baskent.edu.tr

1. GİRİŞ

Çölyak hastalığı dünya nüfusunun yaklaşık olarak % 1 ila % 2'sini etkilemekte olan ve en sık görülen gıda intoleranslarından biridir. Bu hastalıkta temel tedavi yaşam boyu glüten içermeyen bir diyettir. Diğer bir deyişle sadece glütensiz gıdaların ve ürünlerin tüketilmesidir.

Glüten buğday, arpa ve çavdar gibi tahıllarla ve bunların unları ile üretilen ürünlerin tümünde bulunan bir protein çeşididir.

Tarhana, Türk mutfağının ve yemek kültürünün vazgeçilmezlerinden biridir. Tarhana, maya, yoğurt, buğday unu, çeşitli baharat ve sebzelerin karıştırılıp yoğurulması sonucunda elde edilen hamurun mayalanma sonrasında kurutulup öğütülmesiyle elde edilen bir gıda maddesidir.

Geleneksel tarhana üretilirken kullanılan buğday unu yerine nohut unu, karabuğday unu, kinoa unu gibi farklı unlar kullanılarak çölyak hastalarının tüketebileceği glüten içermeyen tarhana çeşitleri üretilebilmektedir.

Türk mutfak kültürünün önemli yemeklerinden biri olan tarhana, farklı bölgelerde, farklı yöntem ve tekniklerle üretilmektedir. Yapımında her yörede farklı sebze ve bitkiler kullanılabilmektedir. Uzun süre saklanabilmesi, Türk damak zevkine uygun olması, ekonomik oluşu, üretiminin kolaylığı, çabuk pişirilebilmesi, besleyiciliği nedeniyle sıklıkla üretilip tüketilmektedir.

Türkler, tarhanayı Orta Asya'da yaşadıkları zamandan beri tüketmektedirler. Konargöçer Türkler tarafından Orta Doğu, Anadolu, Finlandiya ve Macaristan'a getirilerek tanıtılmıştır. Böylece tarhanayı bu ülkeler de tüketmeye başlamışlardır (Temiz ve Pirkul, 1990). Tarhana günümüzde 'kushuk', 'göce', 'wishh', 'tahanya' ve 'tolkuna' adlarıyla farklı ülkelerde, farklı isimlerle anılmakta ve mutfaklarda yer almaktadır.

Ülkemizde tarhana daha çok ev ölçeğinden üretilmektedir. Aynı zamanda tarhana, hazır çorba sektörüne de ilham kaynağı olmuştur. Böylece ticari boyuttaki üretimi giderek artış göstermiştir.

Tarhana bir laktik asit mayalanması ürünüdür, ancak bileşiminde yer alan tahıl bazlı protein glüten açısından zengindir.

Dünya üzerinde insan gıdası olarak tüketilen en önemli üç tahıl buğday, mısır ve çeltiktir. Sağlıklı insanlar için buğday ve benzeri tahılların ve bunlarla elde edilen ürünlerin tüketilmesinde insan sağlığı açısından herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Ancak bu tahıllar içlerinde glüten bulundurduğu için çölyak hastası bireyler tarafında tüketilememektedir. Bu hastalık dünyanın en yaygın gıda intoleranslarından biridir. Her geçen yıl hastalık artarak devam etmektedir (Anon, 2008).

2. GLÜTEN

Glüten bir çeşit proteindir. Yapısında α, β ve γ peptidlerini üretebilen iki grup protein glutelin ve prolamin karışımıdır (Ulusoy ve Rakıcıoğlu,2019).

Bazı çiçekli bitkilerde tohumun çimlenmesi ve büyümesi için kullanılan depodur. Özellikle buğday, çavdar ve arpa gibi tahıllarda bulunmaktadır. Latince 'yapıştırıcı' anlamındaki glue kökündeki kelimeden türemiştir. Buğday, arpa ve çavdardan elde edilen undan nişasta ve diğer bileşenler yıkanarak uzaklaştırılır ve böylece hamurun viskoelastik özelliğinden sorumlu glüten elde edilir (Özuğur ve Hayta, 2011). Glüten bununla birlikte mayalı fırın ürünlerinde şekerin mayalanması sonucu oluşan gaz hücrelerini tutarak elde edilen hamurun kabarmasını sağlar (Özuğur ve Hayta, 2011).

3. ÇÖLYAK HASTALIĞI VE GLÜTENSİZ BESLENME

Çölyak hastalığı glütene duyarlılıktan kaynaklı olan bir çeşit bağırsak hastalığıdır. İlk olarak II. Dünya Savaşı sırasında tanımlanmıştır. Günümüzde karşılaşılan en yaygın gıda intoleransı olan çölyak hastalığına klinik, immünolojik ve genellikle histolojik tanı yöntemleri ile tanı konulmaktadır (Ulusoy ve Rakıcıoğlu,2019). Genetik yatkınlığı olan bireylerde, yaygın olarak prolamin grubu tahıl proteinlerinin tüketimiyle bağışıklık sisteminde bozukluğa neden olan bir enteropatidir (De Angelis vd., 2006). Çölyak hastalığını buğdayda gliodin, çavdarda sekolin ve arpada ise hordein tetiklemektedir (Peter ve Green, 2007). Bu nedenle çölyak hastaları için glütensiz diyet hayati önem teşkil etmektedir. Glütensiz diyetlerin temelinde ise buğday, arpa, çavdar ve kısmen yulaf ve bu tahıllarla üretilmiş ürünlerin eliminasyonu bulunmaktadır. Bu hastalar için günlük yulaf tüketimi çocuklar için 20-25g, yetişkinler için ise 50-75g olarak tavsiye edilmektedir.

Çölyak hastalarının glüten içeren gıdalar tükettiğinde veya günlük tavsiye edilen miktardan fazla tükettiklerinde sindirim bozukluğundan kaynaklanan belirgin semptomlar gösterdikleri bilinmektedir. Kişiden kişiye değişkenlik göstermekle birlikte kabızlık, ishal, kilo kaybı veya artışı, yorgunluk ve zayıflık en sık rastlanılan belirtilerden birkaçıdır (Özuğur ve Hayta, 2011). Bu belirtiler aslında vücudun besini yani glüteni yabancı bir antijen olarak algılaması sonucunda verdiği bir cevaptır.

Küçük çocuklarda çölyak hastalığı için daha çok kusma, ishal, karın şişliği, iştahsızlık, kilo kaybı, boy uzamasında durma veya yavaşlama tipik belirtileridir. Yetişkinlerde ise bu rahatsızlık kansızlık, boy kısalığı, kemik zayıflığı, nedeni bilinmeyen karaciğer rahatsızlığı gibi belirtiler gösterebilmektedir (Ulusoy ve Rakıcıoğlu,2019).

Sonuç olarak çölyak hastaları için yaşam boyu glütensiz bir diyet ve sadece glütensiz ürünlerin tüketimi belli başlı tek tedavi yöntemidir.

Günümüzde yaygınlaşan sağlıklı beslenme trendi ile birlikte hasta bireyler dışında çölyak hastalığı gibi bir otoimmün rahatsızlığı olmayan sağlıklı bireyler de glütenden uzak besinlere rağbet göstermektedir. Ancak çölyak gibi otoimmün hastalık, alerji veya besin hassasiyeti olmayan durumlarda glüten içeren besinleri tüketmekten kaçınmanın sağlık üzerine etkileri henüz bilimsel olarak tam anlamıyla açıklığa kavuşmamıştır (Newberry vd., 2017). Buna rağmen, glütensiz diyetin sağlıklı olduğunu düşünen ve uygulayan bireylerin yaygınlığının Batı ülkelerinde %6,2-13 arasında olduğu belirtilmiştir (Ulusoy ve Rakıcıoğlu,2019).

Codex Alimentarus'a göre glütensiz ürünler aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

(a) buğday, arpa, çavdar veya bu tahılların melezlerinin prolaminlerini ihtiva etmeyen bileşenlerden üretilen ve glüten seviyesi 20ppm'i aşmayan veya

(b) buğday, arpa, çavdar, kılçıksız buğday, yulaf veya bunların melezlerinden "glütensiz" olarak belirtilen bileşenleri ihtiva eden ve glüten seviyesi 200ppm'i geçmeyen veya

(c) (a) ve (b) deki bileşenlerden herhangi ikisinin karışımı olup glüten seviyesi 200ppm'i aşmayan gıdalar(Özuğur ve Hayta, 2011).

4. TARHANA VE TARİHİ

Tarhana ülkemizde yaygın olarak tüketilmekte olup, özellikle Anadolu'da temel gıda maddelerinin başında gelmektedir. Tarhana, üretiminin kolaylığı, düşük maliyetle üretilebilir olması, uzun süre saklanabilmesi ve hepsinden önemlisi besleyici olması nedeniyle ülkemizde yaygın olarak tüketilmektedir.

Son yıllarda pek çok kişinin içinde bulunduğu yoğun iş temposu, hazır gıda sektöründeki hızlı gelişmeler ve bu gıda maddeleri ve çeşitliliği ile ilgili yanlış bilgilendirmeler ve yaklaşımlar gibi etkenler, besleyiciliği ve hazırlanması kolay gıdaların önemini ortaya koymuştur (Şimşekli ve Doğan, 2015). Tarha bu tip ürünlerin başında gelmektedir. Aynı zamanda tarhananın, bu bağlamda ele alındığında, günümüz hazır çorbalarının atası olduğunu iddia etmek mümkündür (Alçay vd., 2015). Kısacası tarhana hem besleyici, hem hızlı, hem de fonksiyonel olma özelliklerinin hepsine sahiptir.

Türk Standartları Enstitüsüne göre tarhana "buğday unu, kırması, irmik veya bunların karışımı ile yoğurt, biber, tuz, soğan, domates ve tat, koku verici, sağlığa zararsız bitkisel maddelerin karıştırılıp yoğrulduktan ve fermente edildikten sonra kurutulması, öğütülmesi ve elenmesiyle elde edilen bir besin maddesidir" (TSE,2002). Bir başka deyişle tarhana,

buğday ürünlerinin yoğurt, domates, biber, soğan ve çeşitli baharatlarla karıştırılıp yoğrularak 1-7 gün arasında mayalanarak fermente edilmesiyle elde edilen geleneksel bir Türk lezzetidir (İbanoğlu vd., 1999). Tarhana, aslında Türk mutfağında önemli bir yere sahip olan yoğurdun muhafaza şeklidir.

Geçmişte tarhananın kuru yoğurt anlamındaki 'kurut' la yapılış yöntemi açısından benzerliklerinden dolayı aynı kökene sahip olduğu ve Türklerin, 'kurut' diye adlandırdıkları kışlık azık hazırlıklarından biri olduğu varsayılmaktadır (Öğel, 1978). Geçmişte çökelek, tuz, un, kurutulmuş et ile hazırlanan 'kurut'un yapımına günümüzde Güney Doğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesinde devam edilmektedir. Bununla birlikte, Orta Asya'da kurutun sadece kurutulmuş yoğurt olmadığı, aslında bir çeşit tarhana olduğu belirtilmiştir (Coşkun, 2014). Tarhana, bir başka deyişle, Orta Asya'dan günümüze Türkler tarafından üretilmektedir. Geçmişten günümüze konargöçer Türklerle diğer toplumlara tanıtılmıştır. Tarhananın Orta Asya'dan gelen Türkler tarafından Orta Doğu, Anadolu, Macaristan ve Finlandiya'ya getirildiği ve tanıtıldığı bilinmektedir (Merdal, 1968).

4.1. Dünyada Tarhana

Dünyanın pek çok farklı ülkesinde bilinen tarhana farklı isimlerle anılmakta ve yaşatılmaktadır. Tarhana Irak'ta 'kushuk', Türkistan'da 'göce', Suriye, Mısır ve Lübnan'da 'kishk', Macaristan'da 'tahanya', Finlandiya'da 'talkuna' ve Yunanistan'da 'trahana' olarak bilinmektedir (Dağlıoğlu, 2000; İbanoğlu ve Maskan, 2002; Temiz ve Pirkul, 1990). Türk sözlüklerinde ise ilk olarak Mısır Memluk ve Kıpçak Türklerine ait söyleyişler arasında yer almış ve "tarhanah" olarak yazılmıştır (Coşkun, 2014). Böylece tarhana 14. Yüzyılda Türkçe' deki gelişimini tamamlamıştır. Tarhana 'kışlık azık 'amaçlı kullanılmaya geçmişten günümüze devam etmektedir.

Geçmişi ve kökeni yüzyıllar öncesine dayanan tarhana Türklerin yaygın olarak tükettiği geleneksel bir yiyecek olmasının yanı sıra, kültürel simge olarak da kabul görmüştür. Kültürümüzün değişmez lezzet unsurlarından biri olarak bilinen tarhananın yapımı bölgeden bölgeye, hatta yöreden yöreye göre farklılık göstermektedir (Gök vd., 2017). Ülkemizde 50 çeşit tarhana olduğu öne sürülmektedir ve bu çeşitlilik yöresel olarak kullanılan hammadde değişiklikleri, hazırlanış ve sunum biçimlerinden kaynaklanmaktadır.

4.2. Türkiye'de Tarhana Çeşitleri

Türk Standartları Enstitüsü TS 2282 numaralı standartta 4 tip tarhananın yapılışını onaylamıştır: "karışık tarhana", "un tarhanası",

"irmik tarhanası" ve "göce tarhanası". Bu standartta tarhana çeşitleri, irmik ve buğdayın kullanış şekline göre belirlenmiştir. Ancak Coşkun (2014) yaptığı çalışmada ülkemizde yapılmakta olan 20 çeşit tarhanadan bahsetmiş ve bazıları için Türk Standartları Enstitüsü tarafından belirlenen bu 4 tip tarhanadan hangi gruba dâhil olduğunu ve nasıl hazırlanıldığını detaylı olarak vermiştir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1.Türkiye'deki Tarhana Çeşitleri

Tarhana Çeşidi	**Bölge/İl**	**Malzemeler**
Ege Tarhanası	Ege	Domates Biber Soğan Aroma verici otlar Yoğurt Un
Göce Tarhanası	Ankara Maraş Muğla Aydın	Buğday yarması Yoğurt Nane Tuz Domates
Top Tarhana	Isparta	Dövülmüş buğday Dereotu Tuz Yoğurt Nane Maydanoz
Trakya Tarhanası	Kırklareli Edirne Tekirdağ	Yoğurt Kırmızı tarhanalık biber Soğan Un Ekşi hamur Tuz Domates Salça Baharatlar Et suyu Tereyağı Peynir
Ak Tarhana	Kütahya	Un Maya Yoğurt Kırmızıbiber Nane Tuz Acı biber Soğan, domates

Gediz Tarhanası	-	Kırmızıbiber Yoğurt Soğan Nane Tuz Un Ekşi maya
Kıymalı Tarhana	Trakya	Kırmızıbiber Domates Kuru soğan Süt Kıyma Tuz Peynir Yoğurt Yaş ekmek mayası Un
Kiren Tarhanası (Kızılcık Tarhanası)	Kastamonu Kütahya Bolu Bursa Zonguldak	Kızılcık Un veya göce Soğan Sarımsak Tereyağı Çeşitli baharatlar
Beyşehir Tarhanası	-	Göce Süzme yoğurt Tereyağı Süt Su
Göçmen Tarhanası	Marmara	Buğday unu Yoğurt Lor peyniri Domates Salça Yeşilbiber Yumurta Tuz Ekmek mayası Çeşitli baharatlar.
Kastamonu Yaş Tarhanası	Kastamonu Eskişehir Çankırı	Yeşilbiber Soğan Dereotu tohumu Doğranmamış salatalık Ayva Buğday unu Yoğurt Tuz

Sivas Tarhanası	-	Domates Yeşilbiber Kırmızı salçalık biber Soğan Maydanoz Yoğurt Nane Tuz Pul biber Karabiber Reyhan Dereotu Kimyon Yumurta Nohut Yağ Maya Elma Armut Ayva Havuç
Maraş Tarhanası	-	Buğday yarması Yoğurt Kekik Çörekotu, tuz
Şalgamlı Tarhana	-	Maraş tarhanasının şalgamla pişirilmesidir.
Pancarlı Tarhana	Kastamonu-İnebolu	Pancar Ak tarhana
Süt Tarhanası	Çanakkale-Gelibolu	Buğday yarması Süt Tuz Karabiber.
Hamur Tarhanası	Gölhisar	Buğday unu Çörekotu Nane Çörtük Ayva Kırmızıbiber Tuz
Et Tarhanası	Karaman	Kıyma Köftelik ince bulgur Patates Karabiber Pul biberi Tuz Salça.

Tarhana ile ilgili yapılmış bir başka araştırmada ise Çekal ve Aslan (2017), 15 çeşit yöresel tarhanadan bahsetmektedir (bkz Tablo 2).

Tablo 2. Yöresel Tarhanalar (Kaynak: Coşkun,2014)

Tarhana	Bölge
Un tarhanası	Ege bölgesi
Göce tarhanası(top tarhana)	Ankara Maraş Muğla Aydın
Top tarhana	Isparta
Trakya tarhanası	Kırklareli, Edirne, Tekirdağ
Ak tarhana	Kütahya
Süt tarhanası	Çanakkale
Üzüm tarhanası	Tokat
Tatlı tarhana	Malatya
Kıymalı tarhana	Trakya yöresi
Kiren tarhanası Kızılcık tarhana Ekşi tarhana	Kastamonu Kütahya Bolu Bursa Zonguldak
Beyşehir tarhanası	Konya
Göçmen tarhanası	Marmara bölgesi
Yaş tarhana	Kastamonu Eskişehir Çankırı
Şalgamlı tarhana	Kahramanmaraş
Pancarlı tarhana	Kastamonu

Aynı çalışmada, verilen bu 15 çeşit tarhanadan 2 tanesinin coğrafi işaretli olduğuna değinilmektedir (bkz Şekil 1). Ülkemizde belli başlı bazı bölgelerde o bölge ile özdeşleşmiş bir takım ürünlerin coğrafi işaret olarak tescillendiği bilinmektedir. Bunlara Elazığ ili için orcik ve ağın leblebisi örnek olarak verilebilir. Tarhana için ise “Maraş Tarhanası” ve “Uşak Tarhanası” coğrafi işaret tescili almış 2 çeşit tarhanadır (Çekal ve Aslan, 2017).

Şekil 1. Coğrafi İşaretli Tarhanalar (Kaynak: TPE, 2017)

Tarhana, genellikle, buğdaydan elde edilen ürünler, süt ürünleri, baharatlar ve çeşitli sebzelerin karıştırılıp mayalanmasıyla elde edilen bir üründür. Çıkan ürün kurutulduktan sonra öğütülür ve toz haline getirilir. Bazı yörelerde plakalar halinde çerez olarak da tüketilmektedir (Özçcelik ve Özdoğan, 2007). Görüldüğü gibi, çeşitli yapım teknikleri ve yapım aşamasındaki farklılıklara rağmen, buğday ve yoğurt tarhana yapımında kullanılan iki ana malzemedir (Akbaş ve Coşkun, 2006). Ancak tarhana üretiminde buğday unu dışında diğer başka tahıllardan da elde edilen unlar kullanılarak üretim yapılabilmektedir. Ayrıca, üretimde kullanılan domates, soğan biber gibi sebze ve meyvelerin de kurutulmuş ve taze olmaları çok önemlidir (Yönel, Karagöz ve Güllü, 2018). Kullanılan ürünlerin kalitesi doğal olarak tarhananın kalitesini de doğrudan etkilemektedir.

Literatürde tarhana ve tarhana türevi ürünlerin üretiminde, besinsel içeriğinin zenginleştirilmesi amacıyla una alternatif olarak soya, mercimek, nohut, rüşeym, kepek, mısır, arpa, tam buğday unu ve bulgur kullanılmaktadır (Bilgiçli,2009). Tarhana ülkemizde genellikle ev içerisinde, ev ekonomisine katkı amacıyla üretilmektedir. Lezzetli, besleyici, uzun süre saklanabilir ve kısa sürede tüketilmeye hazır hale getirilebilir oluşu, Türk insanını evde tarhana üretimine yönlendirmektedir. Ancak, günümüzde tarhananın hazır çorba şeklinde ticari olarak

da üretilmeye başlanmıştır. Şehirleşme evlerde tarhana yapımını zorlaştırmakta, tüketiciler tarhana ihtiyaçlarını hazır çorbalar yoluyla karşılamaktadırlar (Coşkun, 2014). Ancak endüstriyel üretim, geleneksel tarhana üretimine nazaran farklı yollar izlemektedir. Ev üretiminde ağzı açık bakır kazanlarda pişirilen tarhana, endüstriyel üretimde, kapalı kazanlar içinde vakumlu bir şekilde pişirilmektedir (Yıldırım ve Güzeller, 2016).

4.3. Glütensiz Beslenmede Tarhananın Önemi

Her ülkenin kendine özgü sıklıkla tükettiği coğrafyasına, iklimine ve kültürüne has gıdalar bulunmaktadır. Türk mutfak kültüründe yöresel farklılıklar göstermekle birlikte sıklıkla tüketilmekte olan gıdaların başında tarhana gelmektedir. İçeriği ve yapılış yöntemi açısından yöreden yöreye hatta ilden ile farklılık gösteren tarhana, temelde laktik asit fermantasyonundan yararlanılarak üretilen, yüksek besleyici değere sahip fermente bir gıdadır.

Dengeli ve yeterli beslenme açısından, vücudumuzun ihtiyacı olan besin ögelerinin bitkisel ve hayvansal kaynaklardan ihtiyaca göre belirli oranlarda alınması gerekmektedir ve proteinler sağlıklı bir gelişim düşünüldüğünde ilk sırada yer almaktadır. Besin değeri açısından ele alındığında proteince zengin içeriği ve yüksek sindirilebilme özelliği ile tarhananın, özellikle, bebekler, gelişme çağındaki çocuklar ve risk grubunda yer alan yetişkinler için faydalı bir gıda olduğu yadsınamaz (Pirkul, 1988).

Tarhana sadece mineral maddeler açısından zengin değil aynı zamanda içerisinde bulunan A ve B grubu vitaminler açısından da oldukça zengin bir gıdadır. İçerisindeki protein, kalsiyum, demir, sodyum, potasyum, magnezyum, çinko, bakır gibi mineral maddelerce zengin ve kolay sindirilebilir bir üründür Tarhana besin değerinin yanında iştah açıcı, sindirimi kolaylaştırıcı, aynı zamanda probiyotik özelliğe sahip bir besin maddesidir (Çekal ve Aslan, 2017).

Glütensiz diyet uygulayanların %20-38'inin enerji, protein, diyet posası, vitamin ve mineraller gibi bazı besin ögesi eksikliklerine sahip olduğu belirtilmektedir. Bu kapsamda eksiklikleri önlemek için glütensiz diyetler makro ve mikro besin ögeleri gereksinimlerini karşılamalı, dengeli ve uygulanabilir olmadır (Ulusoy ve Rakıcıoğlu, 2019). Bu açıdan tarhana yapımında kullanılan bileşenler dikkate alındığında besin ögesi eksiklik unsurlarının kolayca tolare edilebileceği öngörülmektedir.

5. SONUÇ

Tarhananın geçmişe bakıldığında köklü bir tarihe sahip olduğu yadsınamaz. Bunun yanı sıra ülkemizde tarhana üretimi bölgelere ve

yörelere göre farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar incelendiğinde zengin bir kültürel kaynak olduğu ortaya çıkmaktadır.

Fermente bir ürün olan tarhana ülkemizde kırsal kesim ağırlıklı olmak üzere neredeyse her bölgede ve ev ölçeğinde üretilmekte olan geleneksel bir yiyecektir. Geleneksel olarak tüketilmesinin önde gelen sebebi besleyici olmasıdır. Pek çok kişinin tükettiği tarhanada bulunan hayvansal ve bitkisel kaynaklı içeriklerinden dolayı hem besleyici hem de fonksiyonel bir besin kaynağıdır.

"Eskiden yalnızca evlerde üretilen tarhanaların son yıllarda endüstriyel olarak üretimi de yaygınlaşmıştır" (Yıldırım ve Güzeler, 2016, s. 1). Küreselleşme ve gelir düzeyindeki artışla beraber kadınların çalışma hayatına daha aktif olarak katılması hazır gıdalara olan gereksinimi arttırmıştır. Bu hazır gıdalar arasına sanayi ölçekli üretimi başlatılan tarhana da katılmıştır (Çekal ve Aslan, 2017).

Gıda sektöründe yaygın olarak üretilmeye başlanan tarhananın yine dünyadaki en yaygın metabolik hastalıklardan biri olan çölyak hastaları için de glütensiz olarak üretilip tüketime sunulmasının önemini arttırmıştır. "Tüketicilerin glütensiz ürünlere olan taleplerinin giderek artmasına paralel olarak glütensiz ürün pazarı her geçen gün büyümektedir"(Ulusoy ve Rakıcıoğlu, 2019, s.127).

KAYNAKÇA

Akbaş, Ş. ve Coşkun, H. (2006). Tarhana üretimi ve özellikleri üzerine bir değerlendirme. *Türkiye*, *9*, 24-26.

Anon 2008. Glüten enteropatisi (Çölyak hastalığı). http://www.doktorsitesi.com (Erişim Tarihi 15 Haziran 2020).

Anonim, 2004. TS 2282 Tarhana Standardı, Türk Standartları Enstitüsü, Ankara.

Coşkun, F. (2014). Tarhananın tarihi ve Türkiye'de tarhana çeşitleri. Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi, *9*(3), 69-79.

Çekal, N, Aslan, B. (2017). Gastronomik Bir Değer Olarak Tarhana ve Coğrafi İşaretlemede Tarhananın Yeri ve Önemi. Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 1(2), 124-135. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/guntad/issue/33598/358291

Çopur, Ö. U. Göçmen, D. Tamer, C. E. ve Gürbüz, O. (2001). Tarhana üretiminde farklı Uygulamaların ürün kalitesine etkisi. *GIDA*, *26*(5).

De Angelis, M. Coda, R. Vicentini, O. De Vincenzi, M. Gobbetti, M. (2006). Fermentation selected sourdough lactic acid bacteria to decrease celiac intolerance tor ye flour. J Cereal Science,43: 301-331.

Demir, M. K. (2018). Geleneksel Tarhana Üretiminde Tam Buğday Unu Kullanımı. Academic Food Journal/Akademik *GIDA*, *16*(2).

Durmuş, Y. (2015). *Glütensiz tarhana üretiminde hidrokolloid kullanımının kalite üzerine etkisi* (Master's thesis, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Newberry, C. McKnight L. Sara O. Going Glüten Free. Gastroenterol Rep. 2017;19:54-62.

Özuğur, G. Hayta, M. (2011). Tahıl esaslı glütensiz ürünlerin besinsel ve teknolojik Özelliklerinin iyileştirilmesi. GIDA, 36(5):287-294.

Peter, H.R. Green, M.D. Christophe Engl J Med. 2007;357:1741-43.

Pirkul, T. Beslenme v« Diyet Dergisi / J . Nutr. and Oiet ., 17 : 275 -.283, 1988.

Sormaz, Ü. Onur, N. Güneş, H. F. ve Nizamlıoğlu, H. F. (2019). Türk mutfağı geleneksel ürünlerinde yöresel farklılıklar: Tarhana örneği. Aydın Gastronomy, *3*(1), 1-9.

Şimşekli, N. Doğan, I.S. (2015). Tahıl Esaslı Beta-Glukan İlavesinin Gıdaların Teknolojik ve Fonksiyonel Özeliklerine Etkisi. Turkish Journal of Agricultyre-Food Science and Technonolgy, 3(4): 190-195.

Özçelik, A. Ö. ve Özdoğan, Y. (2007). Tarhananın Türk Beslenme Kültüründeki Yeri ve Önemi. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS 38)*, 10-15.

Temiz, A. Pirkul, T. 1990. Tarhana Fermentasyonunda Kimyasal ve Mikrobiyolojik Değişmeler. Gıda 15(2): 119-126.

TPE.(2017). http://www.turkpatent.go.tr/TURKPATENT/resources/temp/6B-3F914c-E72C-8A30-F50C51DE0A23.pdf. "coğrafi işaretler başvuru kılavuzu".

Ulusoy, H. G. ve Rakıcıoğlu, N. (2019). Glütensiz Diyetin Sağlık Üzerine Etkileri. Beslenme ve Diyet Dergisi, *47*(2), 87-92.

Üçok G. Cankurtaran, T. ve Demir, M. K. (2019). Geleneksel tarhana üretiminde kinoa ununun kullanımı. Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi, *23*(1), 22-30.

Yılmaz Y. Doğan İ.S. (2015). Glütensiz ekmek karışımların kalite ve bileşenler yönünden Değerlendirilmesi. GIDA, 40(6), 335-342.

Yıldırım, Ç. Ve Güzeller, N. Tarhana Cipsi. *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, *5*, 1-8.

Yönel, D., Karagöz, G. Ve Güllü, Ö. Ü. M. (2018). Tarhana Üretimi ve Çeşitleri, Production and Varietties of Tarhana. Tourism Resarch.

Bölüm 7

ZİHİN, DİL VE MODÜLERLİK ÜZERİNE

Aysun KUNDURACI[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe Üniversitesi, Yabacı Diller Eğitimi Bölümü, aysun.kunduraci@yeditepe.edu.tr

1. Giriş: Amaç ve Kapsam

Bu çalışma, dilsel yorumlama ve üretimi olumsuz yönde etkileyebilen, bozuk ve sıra dışı dilsel çıktılara neden olan kimi rahatsızlıkların etkilerine bakarak dil dizgesinin modülerliğine (birimselliğine) dair çıkarımlar sunmakta ve zihindeki modüler işleyişe gönderimler yapmaktadır. Çalışma, önceki uygulamalı araştırmaların bulgularını kuramsal ve biçimsel dilbilim bakış açısıyla yorumlamakta ve insan zihninin bir ürünü olan dil dizgesinin modüler (bkz. Fodor, 1983; Chomsky, 2006) ve hatta çokbirimli (İng. *multimodular*, bkz. Pounder, 2000; Sadock, 2012; Kunduracı, 2013) olduğu savlarını desteklemektedir. Broca afazisi ve şizofreni gibi dilsel olarak belirli etkileri gözlemlenebilen rahatsızlıkların deneysel çalışmalardaki bulguları, biçim ve dilsel işleyiş açısından değerlendirilerek, dil dizgesinde anlamla eşleşen iki temel biçimsel bileşen olan biçimbilgisi/biçimyapısı (İng. *morphology*) ve sözdizimin (İng. *syntax*) ayrıklığı vurgulanmaktadır. Dilde biçimbilgisini sözdizimin bir alt alanı olarak düşünen popüler görüşün aksine (örn. Halle & Marantz, 1994; Wunderlich, 1996) biçimbilgisini kendine özgü ilkeleri olan, özerk bir dizge olarak düşünen kuramsal çalışmalar da vardır (örn. Aronoff, 1994; Beard, 1995; Göksel, 1997; Pounder, 2000; Stump, 2001; Kunduracı, 2013; Kunduracı & Göksel, 2016). Bu çalışma da dildeki özerk biçimbilgisini biçimsel veriyle gösteren çalışmaları nörodilbilimsel verilere dayanan kuramsal çıkarımlarla desteklemektedir. Çalışma ayrıca, Broca afazisi araştırmalarında çoğunlukla "dilbilgisi yitimi (İng. *agrammatism*)" olarak gönderim yapılan bozukluğun aslında dilbilgisi yitimi (dile ait bilgi ve yapı yitimi) değil var olan zihinsel bilgiyi kullanmayla ilgili bir sorun olduğunu, yani işlemleme, işler bellek ve üretimi içeren psikolojik süreçlerle ilgili bir bozulma olduğunu savunmaktadır. Dildeki modülerliğin zihindeki modülerliğe açtığı kapı nedeniyle, bilim felsefesinde süregelen doğalcılık ve davranışçılık çarpışmasına ve kuramsal felsefeye, kuramsal dilbilime, nörodilbilime ve bu alanları içeren bilişsel bilimler alanındaki tartışmalara farklı açılardan gönderim ve katkı sunabilmek amaçlanmaktadır. Çalışma girişi izleyen ikinci bölümde (§2) genel olarak zihinde modülerliği, üçüncü bölümde (§3) Broca afazisi ve şizofreninin dil ve modülerlikle ilişkisini tartışmakta ve son bölümde de (§4) dilin ve kısmen zihnin işleyişine dair çıkarımlar yapmakta, gelecek çalışmalar için önerilerde bulunmaktadır.

2. Zihinde Modülerlik

Modülerlik aslında daha derindeki bir felsefi anlayışın ilerleyen yansımalarından biridir: doğalcılık/doğuştancılık (İng. *nativism,* örn. Plato ve I. Kant'ın savunduğu gibi). Doğalcılık, her türlü bilginin deneyimleme yoluyla elde edildiğini varsayan davranışçılık/deneyselcilik (İng. *behaviourism/empiricism/positivism,* örn. J. Locke, B. G. Berkeley, L. Bloomfield'ın genel tartışmalarındaki gibi) yaklaşımının aksine,

zihnin ve bilginin pek çok açıdan insanın doğuştan getirdiği özellikleriyle açıklanabileceğini varsaymaktadır. Bu aynı zamanda zihnin biyolojik beyinden ayrı değerlendirilmesi (ikicilik, İng. *dualism*, Descartes tarzı düşünüş)[2] ve pek çok zihinsel sürecin öğrenmeye dayanmayan, doğal ve içsel özelliklerin getirisi olduğu anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, doğalcılıkta beynin işleyişi olarak da düşünebileceğimiz bir zihin ve bu zihne ait doğuştan gelen zaman, yer, nedensellik gibi belli ulamlar, özellikler ve düzen içeren dizgesel bir oluşum (sinir sistemi) söz konusudur (bkz. örn. Gleitman, 1992).[3]

Zihinde modülerlik kavramı, birbirinden ayrı ancak belli bir düzen içinde işleyen farklı birimleri (alt dizgeleri) gerektirdiğinden, modüler zihin yaklaşımının doğalcılığı varsayması ve doğalcılığa paralel çıkarımlar yapması şaşırtıcı değildir aslında. Modülerliği düşündüğümüzde de akla öncelikle felsefe, psikoloji ve dilbilimle modülerliği irdeleyen R. Descartes, J. Fodor ve N. Chomsky gibi düşünürler gelmektedir. Fodor'un (1981, 1983, 2000), ayrıntılı olarak düşünerek altını çizdiği gibi, modülerlik öncelikle zihin kavramını ve varsayıldığı takdirde zihnin nasıl işlediğine dair belirli varsayımlara sahip olmayı içerir. Örneğin yenidekartçılık (İng. *neocartesianism*) görüşüne göre zihin fazlasıyla önermesel bir özelliğe sahiptir ve biyolojik organlar gibi doğuştan belirlenmiş (önermesel içeriği olan) psikolojik organlardan/alt alanlardan oluşur, (örn. simgeleme, depolama, bulma, çıkarımlama) ve bu durumda bilginin temeli de içseldir. Bu yaklaşım şüphesiz modülerdir, ancak Fodor'un eleştirdiği gibi, zihinsel varlık ve zihinsel süreç arasındaki ayrım bu yaklaşımda ortadan kaybolmaktadır.[4] Yine modüler olan ancak zihin süreçlerinin etkileşerek işleyişini ve dolayısıyla işlevselliğini savunan, yani organ ve süreç ayrımı yapabilen diğer bir modüler görüş de yatay modül (İng. *horizontal faculties*) görüşüdür. Buna göre, bir işlem bellek, dikkat, algı, önsezi, yargı, değer vb. pek çok hesaplayıcı modülün etkileşimini içermektedir; Fodor işlevselliği nedeniyle bu yaklaşımı kısmen benimsese de, zihnin tamamının yatay modüllerin etkileşimiyle açıklanamayacağını da belirtmektedir. Yine modüler olan ancak yatay yerine dikey modüller öneren diğer bir yaklaşım da dikey modül (İng. *vertical faculties*) görüşüdür ve bu görüşte modüller genetik olarak alana özel belirlenmiş, farklı sinirsel yapılanmalara sahip, kısaca özerk hesaplaması olan birimlerdir, yani yatay modül sisteminin

2 İkicilikte, beyne karşı zihnin felsefedeki ruh kavramıyla eşleşip eşleşmediği ya da ruhun zihinden de ayrı değerlendirilerek üçlü bir sistemin söz konusu olup olmadığı bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Felsefede zihin/ruh tartışması için örneğin Taslaman'a (2017: 130–137) bakılabilir.

3 Kant'a göre deneyim yalnızca duyu(m)sal girdilerin zihinsel süreçlere sunulması sırasında etkindir, ancak girdilerin işlenmesi ve düzenlenmesi zaten zihne ait içsel özellikler sayesindedir (bkz. Gleitman, 1992: 107–110).

4 Chomsky'e göre, örneğin, dil edinimi de doğuştan gelen/içsel ve önermeler içeren bir dil modülünün doğal bir dile maruz kalma sonucu gelişmesi, biçimlenmesi, kısıtlanması ve olgunlaşmasını yani çıkarımsal süreçlerin açığa vurularak söz konusu dile göre belirlenmesini içerir (Evrensel Dilbilgisi Varsayımı, örn. bkz. Chomsky, 1966).

dayandığı modüler etkileşimi burada görememekteyiz. Fodor, etkileşmeye gönderim yapmayan ve modüller arası benzerliği gösteren doğuştan gelme, hesaplamalı olma gibi özellikleri yeterince ayırt edemeyen bu yaklaşımı da zihni açıklamada tek başına yetersiz görmektedir.

Zihnin işleyişiyle ilgili gönderim yapabileceğimiz bir de bağlantı (İng. *associationism/connectionism*) yaklaşımı vardır ki bu yaklaşım hem doğalcı hem de davranışçı taraflarca kullanılabilir: Doğalcı yaklaşanlar modül yerine düşünceleri temele alarak zihinsel nedensellik ilişkileri kurarken, davranışçılar da modül yerine refleksleri temele alarak fiziksel bağlantılar kurmaya yönelmektedir. Diğer bir deyişle, "psikolojik yapı" bir doğalcı için zihinseli bir davranışçı içinse fizikseli ifade edebilmektedir. Doğalcı ya da davranışçı olsun, bağlantı yaklaşımını benimseyen bir bilimci için beyinde/zihinde tek bir modül vardır, o da bağlantı kurabilme yetisi/modülü (bkz. Fodor, 1983: 29).[5]

Fodor (1983, 1985), Tienson (1988) ve Stainton (1996) bağlantı yaklaşımının aksine, yine zihinsel mimariyi, yani alt birimler (modüller) arası bağlantılar kurarak da modülerliğin düşünülebileceğini, modüllü olmanın bağlantılı olmaya ters düşmediğini ve bağlantıların kurallara dayanabileceğini, bellekte tutulabileceğini ve simgesel olmaya bir engel oluşturmadığını (işlevselcilik/İng. *functionalism*)[6] savunmaktadır ki bu çalışma da bu görüşten yanadır. Zihinsel kuralların varsayılması da zihnin kendine özgü bir karmaşıklık, kurallı hesaplama, simgesellik ve soyutluk içermesi anlamına gelmektedir.

İnsan bilişini açıklamada, modülerliğe ve hiyerarşik, yapılı bir zihin modeline karşı bağlantıcılığa geri dönecek olursak, bu yaklaşımın özellikle yapay zeka araştırmalarında kullanıldığını ve insan beyni ve bilgisayar beyni arasındaki farklılıklara odaklanarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bağlantılı iletişim ağı, modüler, yapılı ve kurallı alt dizgeler yerine birimler, birimler arası bağlantılar ve tetikleyici ya da engelleyici çok yönlü sinyaller içermektedir. Yani bağlantı içermekte ancak yapılı bir düzen içermemektedir. Her ne kadar işlevsel-modülerlik insan ve bilgisayar beyninin ve işleyişinin aynılığını savunmasa da, bağlantıcılığın Fodor tarzı bir zihne karşı çıkmasının başlangıç noktası insan ve bilgisayar beyni arasındaki temel farklılıklardır: Tienson (1988)'de de ayrıntılı olarak görülebileceği gibi, tasarlama, bağlantı kurma ve anımsama, konuşmayı bütünüyle algılama, örüntü tanıma, öğrenme gibi özellikler insan için kolay ancak bilgisayar için zor süreçleri içermektedir, ancak ağır sayısal hesaplamalarda ve geniş kapsamlı veri çözümlemede de bilgisayarlar daha

5 Bağlantıcı yaklaşım bellek diye bir modüle de gerek olmadığını, nesneleri ve olayları anımsamanın yalnızca aralarında kurulan (ve güçlülük derecesi değişebilen) bağlantılar sayesinde olduğunu öne sürmektedir.

6 Bu çalışma Fodor (1981, 1983) ve Stainton (1996) tarzında bir modülerliği benimsemekte ve ilgili görüşe bu noktadan itibaren işlevsel-modülerlik olarak gönderim yapmaktadır.

hızlı ve başarılıdır. Bağlantıcıların üzerinde durduğu diğer bir farklılık da insan nöronlarının bilgisayar devrelerine göre çok daha yavaş olmasıdır[7]; yine insan beyni bir sorun ya da hasarla karşılaştığında tüm sistem yerine kısmi işlev sorunları gösterebilir ve yerini alma ya da başka yöntemlerle karşılaşılan sorunlarla başa çıkabilir, oysaki klasik bilgisayarlar genellikle parçasal sorunlarla başa çıkmada başarılı olmamakta ve tüm sistemi kapsayan olumsuz etkiler göstermektedir (Satinton, 1996: 122). Kısaca insan beyni ve bilgisayar beyni açıkça farklıdır, ancak buna zaten işlevsel-modülerlik de karşı çıkmamaktadır. Bağlantıcılık hem bu açıdan sıkıntılıdır, Fodor ve Pylyshyn (1988)'de de altı çizildiği gibi,[8] hem de doğal beyin ve bilgisayar arasındaki bu (ve olası pek çok başka) ayrımlar zihnimizin modüler olmadığını kanıtlamamaktadır.

Bu çalışmaya göre bağlantıcı yaklaşım, insan beynini karmaşıklıktan baside indirgemektedir. Yalnızca dağılımsal bir şebekede bilgi işleyen, yapılanmadan, kurallardan, simgesellikten, düzen ve karmaşıklıktan yoksun bir oluşum varsaymaktadır. Oysaki insanı diğer canlılardan önemli bir şekilde ayıran üst bilişsel özelliklerin ve işlemlemelerin düzen ve yapılanma içermeyen süreçlerden geçmesi pek olası görünmemektedir. Soyut düşünce ve dil gibi zihinsel süreçlerin neden dizgesel, bileşimsel, karmaşık, kurallı ve üretken olduğu açıklanamamaktadır.

Çok basit bir şekilde, örneğin, zihnin bir ürünü olan dilin dizge, bileşim, kural ve karmaşıklık içeren bir yeti olduğunu örneklemek mümkündür. $[[\textit{Kırmızı}]_{\text{SÖ}}\ \textit{elma}]_{\text{AÖ}}$ ifadesini düşünelim, bu ifade bir sıfat niteleyici (sıfat öbeği: SÖ) ve bir baş addan (*elma*) oluşan sözdizimsel bir yapıdır, bir ad öbeğidir (AÖ). Bu ifadenin anlamı yalnızca 'kırmızı' ya da yalnızca 'elma' anlamlarını değil bu iki anlamın birleşimiyle oluşan bileşimsel bir anlamdır: '$\lambda x.\ \in D_e.$ *kırmızı* (x) = *elma* (x)', yani mantıksal olarak '$\lambda x.$ x *kırmızı* Λ x *elma*' anlamını içerir, 'kırmızı olan (bir) elma'. Bu anlam dilbilimsel anlam çözümlemelerinde kullanılan bir anlamsal kural olan yüklem nitelemeyi (İng. *predicate modification*, Heim & Kratzer, 1998) içermektedir. Biraz daha karmaşık bir dilsel ifadeyi düşünelim şimdi de, yine sözdizimsel ancak bu kez tümcesel bir ifade, $[[\textit{Elma}]_{\text{AÖ}}\ [\textit{kırmızı}]_{\text{SÖ}}]_{\text{T}}$. Bu tümcesel ifadenin anlamı da, yukarıdaki ad öbeğindeki gibi, parçaların birleşmesiyle oluşan bileşimsel bir anlamdır: '$\lambda x.\ \in D_e.$ x *kırmızı*'= KIRMIZI (elma)'. Bu tümcesel anlam için de yine dilbilimde ve mantıkta kullanılan temel anlamsal birleşim kuralı, işlev uygulaması (İng. *function application*) devrededir (örn. bkz. Heim & Kratzer, 1998).[9] Her ne kadar bu ikinci kuralın çıktısı bir doğruluk

7 Stainton, neredeyse bir milyon kezlik bir hız farkından bahsetmektedir (1996: 121).

8 Bağlantıcılık, karşı çıktığı simgesellikten tamamen kopuk değildir: Bilgi, betimlemeler arası geçişlere ve dönüşümlere maruz kalmaktadır; bu durumda da bağlantıcılık aslında modülerliğe diğer bir seçenek olmaktan uzakta görünmektedir (Bechtel, 1988).

9 Dil işlemlemede kullanılan diğer anlamsal kurallar için bkz. Steedman (2001), Bozşahin (2012).

değeri içerse de, iki anlamsal kural da Frege'nin Tümleme İlkesi (İng. *Principle of Compositionality*) çerçevesindedir: Bütündeki anlam bütünü oluşturan parçaların anlamından oluşmaktadır. Biçimsel dilbilim çözümlemelerinde rahatlıkla gözlemlenebileceği gibi, karmaşık dilsel veri yalnızca anlamsal açıdan değil yapısal açıdan da sözdizimsel hiyerarşi içermektedir: Örneğin yukarıdaki ilk ifadede, *kırmızı elma*, bir sıfat öbeği (SÖ) ve bir ad Türkçedeki sözdizim kurallarına uygun biçimde, belli bir sırada yan yana gelerek bir ad öbeği (AÖ) oluşturmakta, ikinci ifadede de yine Türkçedeki sözdizim ve işlevsel kurallara göre bir ad öbeği ve bir sıfat öbeğinin birleşimi ve ilkinin özne ikincisinin de yüklem işlevi üstlenmesiyle bir tümce oluşmaktadır. Görüldüğü gibi, karmaşık dilsel çıktılarda hem anlamsal hem de yapısal bileşimsellik son derece etkin bir süreç olarak devrededir.[10] Dili bileşimsellikten yoksun düşünmek biçimsel ve anlamsal dilbilim çözümlemelerinde olasılıksız görünmektedir ve dil dizgesi; bileşimselliğin zihnin önemli özelliklerinden biri olduğunu göstermektedir.

Bu bölümü Fodor'un zihindeki genel yapılanmayla ilgili çıkarımları ışığında, yani hem modülerlik, hem de işlevsel bağlantılar içeren türden bir yapılanmanın zihnin insana özgü, içsel yanlarını, öğrenmeyi ve çevresel etkilenmeyi de göz ardı etmeden açıklayabileceği görüşüyle sonlandıralım. Fodor'un savunduğu türden modülerlik, ılımlı[11] olduğundan (zihnin önemli modüler taraflarının yanında modüler olmayan taraflarının da olabileceği varsayıldığından) farklı yetiler söz konusu olduğunda hem yatay hem de dikey modüllenmenin birlikteliği mümkün görünmektedir. Ancak zihinsel yapılanmada yatay mı, dikey mi yoksa yatay+dikey türden bir modülerliğin mi hakim olduğu bu çalışmanın kapsamı dışındadır; Fodor'un tartışmalarında bu çalışmayı en çok ilgilendiren nokta dil dizgesinin de (algı gibi) zihnin modüler kısımları arasında düşünülmesidir.[12] Sıradaki bölüm (§3), önceki nörodilbilimsel bulgulardan yola çıkarak, dil dizgesinin daha önce kimi çalışmalarca salt biçimsel verilerle savunulan modülerliğini, özellikle sözdizimsel (öbek-tümce yapısı) ve biçimbilgisel (taban-sözcük yapısı) çıktılar arasındaki farklılığa odaklanarak destekleyecektir.

10 Ancak istisna bir durum söz konusudur: Kunduracı (2013) *elma şeker-i* gibi iki ad tabanı ve bileşik ekinden, -(*s*)*I*(*n*) eki, oluşan bileşiklerde Frege'nin bileşimselliğine aykırı davranan, işlev uygulaması ve yüklem nitelemeden farklı bir anlamsal kural olduğunu önermektedir. Bu kural iki ad tabanının anlamına aynı anda uygulanan, iki değişkenli bir anlamsal işlevi, yapısal parçalarda bulunmayan İLGİ işlevini, içermektedir: *f*('x', 'y'). Buna göre, örneğin *elma şeker-i* gibi bir bileşikteki anlamsal durum şöyledir: İLGİ ('elma', 'şeker') = 'elmayla ilgili şeker (elmadan yapılan, elma için, elmaya ait şeker gibi)'.

11 Zihinde algı ve dil dizgelerindeki modülerliğin yanında düşünme, karar verme, tasarlama, akıl yürütme, çıkarsama gibi üst bilişsel işlemleri de içerecek şekilde tam modülerlik için örneğin Sperber (2002) ve Carruthers (2006)'ya bakılabilir.

12 Fodor, bir dizgenin modül olabilmesi için belirli özelliklerden bahsetmektedir: hızlı ve zorunlu (otomatik) işlemleme, alana özgülük, bilgisel kapsüllenme, sabit sinirsel yapılanma, kısıtlı merkezi erişim ve belirli dizilim ve tempoya sahip olma gibi. Bu çalışma zihinsel modülerliği tartışmadığından ancak varsaydığından burada bu özellikler açıklanmamaktadır, ayrıntılar için bkz. Fodor (1983).

3. Dil Dizgesinde Biçimsel Bozulmalar

Bu bölümde dilsel girdi ve çıktıları olumsuz yönde etkileyen iki tür rahatsızlık, Broca afazisi ve şizofreni, biçimsel dil süreçleri açısından değerlendirilmekte ve birbirinden farklı bu iki durum arasındaki biçimsel benzerlik ve benzeşmezliklere değinilerek her iki durumda da dilbilgisel bir modülerliğin söz konusu olduğu tartışılmakta ve dil dizgesindeki biçimsel modülerlik görüşü nörodilbilimsel çıkarımlarla pekiştirilmektedir.

3. 1. Broca Afazisinde Biçim

19. yüzyılın ikinci yarısında Paul Broca'nın belirli dilsel bozuklukları sol beyinde anterior (Broca alanı olarak da gönderim yapılan) kısımda oluşan sorunlara bağlamasıyla Broca afazisi olarak tanımlanan rahatsızlık beyinde yerelleşmeye[13] (İng. *localization*) dayanan bir bağlantıyı içermektedir. Beyinde belirli bölgeleri farklı bilişsel yetilerden sorumlu tutan yerelleşme yaklaşımı 19. yüzyılda özellikle F. J. Gall ile (yukarıda §2'de değinilen dikey modülleşme ile paralel olarak) belirginleşmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Broca afazisi (kimilerince motor afazisi), pek çok araştırma tarafından konuşmada normal hızın fazlasıyla düşmesi, tutukluk ve belirgin boşlukların oluşması, dilbilgisinde işlevsel ulamların ve sözdizimsel yapının bozulması olarak değerlendirilmiştir. Yine yerel bir bakış açısıyla Carl Wernicke ile de sol beyinde posterior kısımda bir Wernicke bölgesi ve ilgili bölgede hasarlanma nedeniyle de akıcı ancak dilsel yorumlamada ve sözlüksel seçimlerde bozulma olarak dile yansıyan Wernicke afazisi (kimilerince duyu afazisi) ortaya atılmıştır (örn. bkz. Kean, 1985; Fromkin, Rodman & Hyams, 2014). Kısaca yerelleşmede iki tür afazi sol beyinde farklı bölgelerdeki hasarlarla ve birbirinden farklı dilsel bozulmalarla net bir biçimde ayırt edilmektedir.[14]

Yerelliğe karşı çıkan diğer bir yaklaşım olan dağılımsallık (İng. *distributivity,* bkz. Dick ve diğ., 2001) ise beyinde belli bölgeler ve yalnızca belli işlevler arası doğrudan bağlantılara karşı çıkmakta, Broca afazisi ve diğer afazi türlerinde pek çok benzerliğin altını çizmekte ve belirli bölümlerin temel işlevlerden sorumlu olabileceğini, ancak yerelliğin aksine, yalnızca belirli işlevlerin belirli bölümlerden sorumlu olamayacağını öne sürmektedir. Dağılımsal yaklaşıma göre hem dilbilgisel işlemlemedeki bozulmalar tek bir afazi tipiyle kısıtlı değildir, örneğin biçimsel bozulma yalnızca Broca afazisinde görülmemektedir, hem de dildeki bozulmalardan yalnızca belli bir bölgede, örneğin Broca

13 Yerelleşme modülerlikle karıştırılmamalıdır: Her ne kadar bir paralellik söz konusu olsa da yerelleşme biyolojik bir yapılanma ve ayrımlanma üzerineyken, modülerlik işlevsel ve görevsel açıdan bir yapılanmayla ilgilidir.

14 Freud (1953) afaziyi açıklamada yerelleşmeye ve yalnızca motor yetilerinde (Broca) ve duyu yetilerinde (Wernicke) bozulma gibi keskin bir ayrıma karşıdır; Freud'a göre konuşma yetisi genel olarak korteksteki dönüşümsel bağlantılarla ilgilidir. Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Freud (1953) ve Dik ve diğ. (2001: 761).

bölgesinde, oluşan sorunlar tek başına sorumlu değildir. Bu nedenle bu yaklaşım dağılımsaldır. Bu yaklaşımı benimseyen kapsamlı bir çalışma olan Dick ve diğ. (2001) hem farklı afazi türlerine hem de afazili olmayan ancak gerginliğe maruz bırakılan normal bir grup deneğin benzer dilsel bozulmalar gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.

Caplan ve diğ. (1996) ve Dick ve diğ. (2001) geleneksel Broca ve Wernicke afazi tanımlarını değiştirecek türden bulgular sunmaktadır. Bunlar arasındaki en önemli iki bulgu (i) afazi türleri arasında farklılık yerine önemli benzerlikleri ortaya çıkarma ve (ii) afazili dil ve afazisiz ancak gergin dil (gerginlik koşullarına maruz kalan katılımcıların dili) arasındaki benzerlikleri yakalamalarıdır: Bu çalışmalara göre anlamsal hazırlamada, adlandırmada ve biçimsel dilbilgisinde iki tür afazide de bozulmalar gözlemlenmekte ve gerginlik altındaki normal konuşucularda da bu durumlar ortaya çıkabilmektedir. Diğer önemli bir nokta da Bates & Wulfeck (1989)'da öne sürülmektedir: Broca afazisinde dilbilgisinin aslında korunduğu savunulmaktadır ki bu çalışma da Broca afazisinde biçimsel dilbilgisinin yitirilmediğini ancak bu bilgiye girişin ve bilgiyi kullanmanın sorunlu olduğunu önermektedir.[15]

İki tür afaziyle ilgili diğer önemli bir nokta da Bates & Goodman (1997) tarafından ortaya atılmaktadır: Konuşma/dil üretimi normalden çok yavaşsa konuşmada eksiltmeler oluşmakta (Broca afazisindeki türden) ancak konuşma hızı ana işlemleme hızının çok üstündeyse bu kez yerine koyma gibi bozukluklar (Wernicke afazisindeki gibi) ortaya çıkmaktadır. Bu da iki afazi arasında ve afazili ve normal konuşma arasında işlemleme hızıyla ilgili önemli bir ayrım olduğunu göstermektedir. Ancak şunu da eklemeliyiz ki Wernicke afazili konuşucularda bu durumun dışında genel olarak dili anlama/yorumlama gibi önemli bir sorun vardır ve bu durumu yalnızca işlemleme hızıyla açıklamak yetersiz görünmektedir.

Bates ve diğ. (1987) İngilizce, İtalyanca ve Almanca katılımcılarla çalışarak Broca afazisinde biçimbilgisel veriye şöyle bir gönderim yapmaktadır: Bu dillerde, ancak özellikle İngilizcede, özne-yüklem uyumunu içeren biçimbilgisel veri bozulmuş görünmektedir. Buna karşın Slobin (1991) Türkçe ve afazi üzerine yaptığı kapsamlı çalışmasında Broca afazili hastalarda uyum (kişi, sayı) içeren ya da diğer çekimleri içeren biçimbilgisel veride bir bozukluk olmadığını gözlemlemiştir. Bu durumda kuramsal dilbilim ve tipoloji açısından şöyle bir çıkarım yapabiliriz: Biçimsel bir bileşen olarak biçimbilgisini Türkçeye göre çok daha az ve ağırlıklı olarak

15 *Agrammatism* kavramı Pick (1973) tarafından iki ayrı anlamla şu şekilde kullanılmıştır: (i) yapısal olarak baside indirgenen, eksiltme ve kısaltma içeren ve tutuk olan konuşma, ki bu Pick'e göre ön lobla ilgilidir, ve (ii) yerine koymalarla dolu ancak akıcı olan konuşma (= *paragrammatism*), ki bu da Pick'e göre arka ve yan loblarla ilgilidir (bkz. Dick ve diğ., 2001). Ancak günümüzde *agrammatism* 'dilbilgisel yitim' olarak farklılaşmış bir anlamla Broca afazisi için ve bu çalışmaya göre yanlış bir anlamla kullanılmaktadır: Yukarıda da belirtildiği gibi, bu çalışmaya göre Broca afazisinde dilbilgisel yitim yoktur.

sözdizimsel işlemler kullanan İngilizcede afazi durumunda biçimbilgisel veride bozukluk yüksekken Türkçe gibi bu bileşeni ağırlıklı olarak kullanan bir dilde daha düşüktür. Bu da bizi dilsel tipolojinin de afazide biçimbilgisel bozulma(ma)da etkili olduğuna götürmektedir. Diğer biçimsel bileşen olan sözdizime gelecek olursak, Caplan & Futter (1986) ve Grodzinsky (2000) gibi çalışmalarda afazili konuşucuların etkene karşı edilgen, ybasit tümcelere karşı yerleşik yapılı karmaşık tümcelerin, düz tümcelere karşı ayrık (İng. *cleft*) tümcelerin, en sık görülen temel tümcesel sözcük sırasına karşı bilgi yapısına dayalı diğer sözcük dizilişlerinin sıkıntılı olduğu bulunmuştur.[16] Ancak Caplan ve diğ. (1996) ve Dik ve diğ. (2001) hem sağ hem de sol beyindeki hasarların sözdizimsel işlemlemeyi olumsuz etkilediği yani sözdizimsel işlemleme sorunlarının Broca ve Wernicke de dahil tüm afazi durumlarında ortaya çıkabileceği sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde, Lieberman (2000) sözdizimsel bozulmalarda beyindeki özelleşmiş bir bölgeden çok hasarın derecesinin etkin olduğunu ve sözdizimsel bozuklukların özellikle kortikal ve subkortikal alanlardaki bağlantıların zarar görmesiyle (bunun da işlemleme yetisinde oluşan sıra dışı bir gerginlik nedeniyle) gelişen işlevsel bozulmalar olduğunu düşünmektedir.

Görüldüğü gibi, alanyazınında yavaş yavaş katı yerellikten dağılımsallığa doğru bir yönelim söz konusu olsa da, afazili durumlarda gözlemlenen sözdizimsel sorunlar, önermesel içerikli veriden sorumlu özel bir işler bellek olasığıyla da ilişkilendirilmiştir (Caplan & Waters, 1999). Buna karşı Just & Carpenter (1992), dil işlemlemenin sözdizime özgü bir işler bellek yerine genel dil işlemlemeyle ilgili, bağlam ve diğer süreçleri de kapsayan bir sözel bellekle bağlantılı olduğunu öne sürmektedir. Dağılımsal yaklaşımı destekleyebilecek türden şöyle veriler de vardır: Broca afazisi çoğunlukla motor apraksisi gibi diğer sorunlarla birlikte görülmektedir ki bu da dile yansıyan sorunların yalnızca dille ilgili bir bölgeden kaynaklanıyor olmayacağı çıkarımını getirmektedir (Dik ve diğ., 2001: 768).[17] Kısaca, modüler olma ve olmamanın her çalışmada yeniden ve yeniden gündeme gelen, *evet* ya da *hayır* şeklinde kolaylıkla yanıtlanamayan çetrefilli bir soru(n) olduğunu anlıyoruz.

Caplan & Waters'ın (1999) araştırmasında bu çalışma açısından önemli diğer bir nokta da Broca afazisindeki sözdizimsel sıkıntıları sözdizimsel (ve dolayısıyla biçimsel) bilginin eksilmesine ya da bozulmasına vermek yerine sözdizimsel ve mantıksal karmaşıklığa ve yapıların uzunluğuna vermeleridir. Yani, bu çalışmanın da öngördüğü gibi, ilgili sorun dilbilgisi yitiminden değil dilsel verideki karmaşıklıkla başa çıkamama ve işler bellekle de yakından ilgili bir sorun gibi görünmektedir.

16 Grodzinsky'e (2000) göre tümce yapılanmasıyla ilgili bu durum zihinde modülerliğe ve sözdizimsel bileşenin yalnızca sol beyinle ilgili olduğuna işaret etmektedir.

17 Ancak Maviş ve Topbaş (2001), Broca afazili Türkçede apraksiyle paralellik yerine sessel parafazi (sese dayalı sözcüksel karışıklık) olduğunu düşünmektedir.

Dağılımsal yaklaşımı destekleyen Dik ve diğ. (2001) de, yukarıda da değinildiği gibi, Broca, Wernicke, Conduction ve Anomi afazisini kendi içinde ve afazili durumları afazisiz ancak gerginlik koşulları altındaki, örneğin gürültü maskeleme yöntemiyle, normal katılımcılarla karşılaştırmış ve ortak noktalar yakalamış, benzeşmezlikleri hastalıklardaki ağırlık derecesine bağlamıştır. Dik ve diğ. (2001) Broca afazisinin diğer afazilerden daha fazla herhangi bir *agrammatism* belirtisi gösterdiğine dair hiçbir bulguya ulaşmamıştır; genel olarak tüm afazili ve gergin koşullara maruz bırakılan afazisiz katılımcılarda edilgen tümcelerde ve nesnesi ayrık (İng. *object cleft*) tümcelerde, yani sözdizimsel olarak karmaşıklık içeren kurulumlarda, daha az oranda başarı saptanmıştır. Daha da ilginç diğer noktalar da Broca afazili katılımcıların ikili gerginlik altındaki katılımcılardan daha az agramatik olduğu, Wernicke afazili katılımcıların tüm katılımcı gruplar arasında dilsel açıdan en çok hasarlı grup olduğu ve deneyde katılımcılara sunulan görevlerden birinde (*digit task*) yalnızca biçimbilgisel verinin olumsuz etkilenmesi, yani özne-yüklem uyumunun eksikliği, ancak aynı yöntemde sözdizimsel verinin hiç etkilenmemesi yönündeki sonuçlarıdır (Dik & diğ., 2001: 781). Biçimbilgisini ilgilendiren bu sonuç bizi dilde modülerliğe götürmektedir.

Broca afazisine odaklanan diğer bir çalışma da Edwards (1980)'dir: Alanyazınından farklı olarak Broca afazili bir dilbilgisinin doğal bir dilbilgisi olmadığını ve bu durumun evrensel olduğunu, afazili bir dilbilgisinin de doğal dilbilgisi gibi kurala dayalı olduğunu öne sürmektedir. Rusça, Japonca, Türkçe ve Zulu dilindeki afazili verileri karşılaştıran Edwards, yukarıda değinilen kimi çalışmaların ve bu çalışmanın da altını çizdiği gibi, afaziyi değerlendirirken zihinsel dilbilgisini ve bu bilgiyle ilgili işlemlemeyi karıştırmamak gerektiğini, bu ikisinden yalnızca birinin ya da her ikisinin birden etkilenmiş olabileceğini vurgulamaktadır. Özellikle İngilizcede afazi için dil üretiminin yorumlamadan daha sıkıntılı olduğunu ve Broca afazisini araştıran diğer çalışmalar gibi İngilizcede telegrafik türde (işlevsel ulamların ve çekimsel biçimbilgisinin genellikle eksiltildiği) bir konuşmaya neden olduğunu ifade etmekte, İngilizcede Broca afazisiyle hem sözdizimin hem de sesbilgisinin[18] ya da ikisi arasındaki eşleşmenin bozulduğuna işaret etmektedir. Edwards'ın (1980) bulguları, Rusçada sözdizimsel olarak basit tümce biçimlerini içeren, biçimbilgisi açısından da adsıl çekimlerin sorunlu ancak eylemcil zaman çekimleri ve uyumun sorunsuz olduğunu; Japoncada işlevsel ulamlardan olan ilgeçlerin ve dilbilgisel ulamları kodlayan (örn. zaman) parçacıkların ve çekimsel biçimbilgisinin eksiltildiğini ya da yanlış kodlandığını ve yazı dilinde de Kanjiden çok Kana biçimlerinin sorunlu olduğunu; Zulu dilinde ad sınıflarını (dilbilgisel/sözlüksel cins) gösteren adsıl öneklerin

18 Kean'e (1978) göre, Broca afazisi yalnızca sesbilgisel bozulma içermektedir, (İngilizcede) vurgu alamayan işlevsel ulamların ve vurgu alamayan eklerin eksiltilmesinin nedeni budur.

genellikle sorunlu olduğunu ancak sayı çekimini gösteren öneklerin sorunlu olmadığını göstermektedir. Edwards'ın Türkçeyle ilgili bulgusuna gelince, Türkçede de adsıl çekimlerin sorunlu olduğu ve durum eklerinin eksiltildiği öne sürülmektedir; ancak bu çalışmaya göre Edwards'ın (1980) sunduğu afazili Türkçe veriler, kullanılan araştırma yöntemi nedeniyle yanıltıcı görünmektedir ve aslında adsıl çekimler öne sürüldüğü kadar sorunlu görünmemektedir; Türkçe veriler afazili katılımcının özgeçmişini yazdığı metinden alıntılanmıştır (bkz. s. 21–22) ve örneğin *10 parmak daktilo* ifadesindeki *10 parmak* birimi *10 parmak-~~la~~ / ~~ile~~* şeklinde eksiltili ve hatalı olarak kabul edilmektedir. Oysaki hem Türkçede *10 parmak daktilo/bilgisayar* ifadeleri kullanılmaktadır hem de özgeçmiş yazma kısaltılmış ifadelerin kullanıldığı bir ifade biçimidir. Bu nedenle Türkçe verilerin yeniden değerlendirilmesi önerilmektedir.

Edwards'ın (1980) farklı dilleri karşılaştıran çalışması şöyle genel sonuçlar çıkarmaktadır: İncelenen tüm Broca afazisi durumlarında ortak olan dilbilgisel ulamların bozuk ya da eksik gösterimidir, ancak dilbilgisel ulamlar farklı dillerde farklı bileşenlerce gösterilebildiğinden, örneğin sözdizimle ya da biçimbilgisiyle, Broca afazisi nedeniyle oluşan dilsel bozulmalar dilden dile farklı bileşenlerde gözlemlenebilir (s. 32). Diğer bir deyişle, hem diller arası evrensel bir özellik (dilbilgisel ulamların bozulması ve doğal dilbilgisinden sapılması) hem de bu özelliğin farklı görünümleri (farklı bileşenlere yansıması) söz konusudur. Edwards çalışmasını şu sıra dışı savıyla sonlandırmaktadır: Hangi dil olursa olsun Broca afazili bir beyinde dilbilgisi bozulduğunda, afazili (yeni) dilbilgisi normal dibilgisiyle aynı yerde değil farklı bir yerde, örneğin diğer yarıkürede, gösterimlenmektedir, bu nedenle bir afazi hastasının afazili dilbilgisine erişimi varken doğal dilbilgisine erişimi kısıtlanmıştır (1980: 34).

Şimdi de Slobin (1991)'e bir bakalım: Bu çalışmaya göre alanyazınında Türkçe ve afazi üzerine yürütülmüş çalışmalardan en kapsamlı ve aydınlatıcı olanların başında Slobin (1991) gelmektedir. Slobin, afazili Türkçede biçimbilgisi ve sözdizime dair önemli bulgular sunmakta ve verilerini de paylaşmaktadır. Öncelikle Broca afazili Türkçe konuşucularının İngilizcede olduğu gibi telegrafik bir konuşma sergilemediğini, tutukluk olsa da, adsıl ve eylemcil eklenmelerde, yani biçimbilgisinde, bir bozulma olmadığını ancak Wernicke afazili duruma göre biraz daha kısıtlı (az çeşitli) olduğunu; Wernicke afazili konuşucuların ifadelerinin de biçimdizilimsel (İng. *morphosyntactic*) olarak normal ancak anlamsal olarak anormal olduğunu, her iki durumda da dilbilgisinde bozulma yerine var olan bilgiyi çağıramama sıkıntısı olduğunu dile getirmektedir. Slobin, genel olarak Türkçede afazili durumlarda dilbilgisinin önceki çalışmalarda araştırılan dillere göre çok daha fazla korunduğu sonucuna ulaşmıştır. Biyografik söyleşi, adlandırma testi, sözlüksel yorumlama

testi ve sözcük sırası, çekim ve [+/-canlı] özelliğiyle birlikte tümce anlama testi gibi ölçme yöntemlerini kullanarak şu ayrıntılara ulaşmıştır: Her iki tür afazili dilde de ad ve eylem çekimleri (biçimbilgisi) ve ana sözcük dizilişi (ÖNY= özne-nesne-yüklem)[19] korunmaktadır, ancak Broca afazili dil daha kısıtlı birimlerden oluşan biçimbilgisel yapılar kullanırken Wernicke afazili dil kısıtsız ancak anlamsal ve bağlamsal olarak uygunsuz biçimler üretmektedir; Wernicke afazili konuşucular Broca'lı konuşuculara göre daha çok dilbilgisidışı eksiltme yapmaktadır (%41'e karşı %26); Slobin ayrıca durum yüklemede (adsıl çekim) ne Broca ne de Wernicke durumunda ciddi bir sorun olmadığını, genellikle doğru durum biçimlerinin seçildiğini; yine iki durumda da adılların sorunsuz kullanıldığını; iki grupta da zaman, görünüş, kip, kişi, sayı, olumsuzluk eklenmelerinin (eylemcil çekim) doğru olduğunu, örneğin Broca afazili konuşuculardan birinin *hatır-la-ya-ma-yacağ-ım* gibi karmaşık bir biçimi doğru biçimde ürettiğini (1991: 158) göstermektedir. Slobin'in (1991) Broca afazili konuşucularda biçimbilgisel kısıtlanma olarak değerlendirdiği tek durum eylemcil çekimlemelerde Wernicke afazili konuşucuların kullandığı kadar çeşitlilik kullanmamalarıdır: Wernicke afazili konuşucular eylemcil çekimlerde 98 farklı biçimi en az 1 kez kullanırken, Broca afazili konuşucular 46 farklı biçim kullanmıştır ve bu da Slobin için önemli bir farktır (s. 158). Bu durum Slobin'e göre Broca afazili konuşucuların kendilerini geçmiş zaman (+bitmiş görünüş), şimdiki zaman (+sürer görünüş), gelecek zaman, olumsuzluk ve tekli kip gösterimiyle (devinimsel kip: yeterlik ve beceri) çekirdek türünden sayılabilecek temel biçimlerle kısıtladığını göstermektedir; Wernicke afazili konuşucular bunlara ek olarak basit görünüşlü şimdiyi (geniş zaman), sürer görünüşlü geçmişi ve eylemlik biçimlerini de kullanmakta, yani daha çeşitli eylemcil biçimler sunmaktadır (s. 159). Slobin'in çalışmasında, Wernicke'li dilde edilgen ve ettirgen çatıların eklenmeleri de Broca'lı dile göre daha fazla gözlemlenmiştir (ortalama %75'e karşı %33). Sözdizimsel kurulum açısından ise Broca'lı dilde yerleşik tümceler (adlaşma, sıfatlaşma ya da ulaçlama) çok nadir ve tümceler basitken, Wernicke'li dilde bu gibi karmaşık kurulumlar mevcuttur; sözcük dizimine gelirsek Broca'lı dilde temel dizilimin yanında iki nesneli tümcelerde edimbilimsel bağlama ve bilgiyapısına uygun dizilimlerin (eski ve yeni bilgiye göre ayarlama) kurulduğu gözlemlenmiştir, örneğin *Annesi hediye paketini veriyor kıza* gibi ortama uygun bir ifade kullanılmıştır (1991: 161). Slobin genel olarak ne biçimbilgisel ek diziliminde ne de sözdizimsel sözcük diziliminde yanlışlık olmadığını ancak Broca afazisinde sözdizimsel olarak basit biçimlerin kullanıldığını, karmaşıklığın sıkıntılı olduğunu, bu açıdan da Broca afazili durumun Türkçede çocuk dil edinimi sürecinde 3 yaş

19 Bozşahin'e (2000) göre, Türkçede iki temel sözcük dizimi vardır, ÖNY ve NÖY, ve bu dizilimlerde tüm birimler odak alabilir. Diğer dizilimlerde (ÖYN, YÖN, NYÖ, YNÖ) eylem ardı konumun odak alamaması nedeniyle kısıtlılık söz konusudur.

ile paralellik gösterdiğini ve en çok kullanılan biçimlerin çocukların ilk edindikleri olduğunu ifade etmektedir: Diğer bir deyişle Slobin'e göre Broca afazisinde biçimsel bilgi kesinlikle mevcuttur ancak olması gerektiğince karmaşık değildir.

Afazili Türkçede biçimbilgisi ve sözdizime gönderim yapan diğer bir çalışma olan Duman ve diğ. (2007) nesne kaydırmaya (NÖY dizilimine) ve sınırlılığa[20] odaklanmış ve Türkçede Broca afazili konuşucularda nesnenin konulaştırıldığı (bkz. Erguvanlı Taylan, 1984) NÖY diziliminin sıkıntılı ancak biçimbilgisel eklenmelerle (zaman, görünüş ve kip gibi eylemcil çekimlerle) gösterilen sınırlılığın sorunsuz olduğu sonucuna ulaşmıştır (ayrıca bkz. Maviş & Topbaş, 2001). Çalışmada, afazili konuşucularda NÖY dizilişi ile ilgili sorunlar bulunsa da bu dizilişte eylemcil çekimlerle sınırlılığın ifadesinde sorun gözlemlenmemiştir. Duman ve diğ. (2007), biçimbilgisel birimleri sözdizimsel hiyerarşiyle değerlendiren varsayımları nedeniyle de ZÖ'nün (zaman öbeği) nesne kaydırmayla (ve varsayılan taşınmayla) etkilenmesini ancak aynı öbeğin zaman ve kip gösterimi açısından etkilenmemesini (s. 321), yani sözdizimsel değişimdeki olumsuzluğun çekimsel biçimbilgisine yansımamasını beklenmedik bulmaktadır. Oysaki dili çokbirimli bir dizge olarak değerlendiren bu çalışma (ve biçimbilgisini sözdizimden özerk düşünen diğer çalışmalar) için bu durum beklenmedik değildir. Öyle görünüyor ki Duman ve diğ. (2007)'nin araştırmasındaki katılımcılarda afazi sözdizimsel karmaşıklığı bir başka alt dizge olan biçimbilgisine göre çok daha büyük oranda etkilemiştir. Modülerlik yine devrede görünmektedir.

Bu bölümde değinilen çalışma ve tartışmaları dilbilgisinde biçim açısından yorumlayacak olursak, diller arası ortak bir özellik olarak Broca afazili dilin doğal dilden yapısal olarak çok daha basit ve eksiltili olduğunu (Edwards, 1980); Türkçede Broca afazili dilde sözdizimsel yapılarda fark edilir derecede bozulma olduğunu, karmaşık yapı içer(e)meyen basit tümcelerden ibaret olduğunu, biçimbilgisinin ise çok daha normal, çekimlerin doğru ancak çeşitlilik olarak eksiltili olduğunu, zaman, kişi ve sayı gibi işlevsel temel ulamların biçimbilgisel gösteriminde bozulma olmadığını (Slobin, 1991; Duman ve diğ., 2007); Broca afazisinde geleneksel olarak dilbilgisel yitim diye adlandırılan durumun bilgisel yitim değil var olan bilgiye ulaşmayla ilgili bir işlemleme sorunu olduğunu (Edwards, 1980; Dik ve diğ., 2001) ve yerelleşme ve modülerliği destekleyecek şekilde Broca afazisinde sözdizimsel, Wernicke afazisinde ise anlamsal ve sözlüksel bozulmalar olduğunu (Slobin, 1991), ancak yerelleşmenin aksine farklı afazi türlerinde pek çok benzerliğin de olduğunu ve afazisiz

20 Duman ve diğ. (2007) sınırlılığın Türkçe tümcelerde yalın durumlu özneye ek olarak hem kip hem de zaman ulamlarıyla belirlendiğini ifade ederken, Kunduracı (2020) sınırlılığı yalın durumlu özneye ve yalnızca zaman ulamına bağlamaktadır çünkü Türkçede bilgisel kip içeren ancak zaman içermeyen ve sınırlı olmayan karmaşık (-*DIK* içeren) adlaşmalar vardır.

ancak gerginlik altında işlemlenen dilde de afaziye paralel bozulmaların görüldüğünü (Dik ve diğ., 2001) hatırlayacağız. Genel çıkarımımız ise şu şekildedir: Broca afazisinde işler bellek ve(ya) işlemleme ile ilgili sorunlar zihinsel gerginliğe neden olarak zihinsel dilbilgisine tam/sorunsuz erişimi engellemektedir ve bu da Türkçede basit biçimleme olarak özellikle sözdizimsel bileşene ve tutukluk olarak da konuşma hızı ve bürüne yansımaktadır; bu türden bozulmaları *dilbilgisel yitim* olarak tanımlamak yanıltıcıdır, bunun yerine örneğin *dilde indirgeme* ifadesi düşünülebilir.

3. 2. Şizofrenide Biçim

Yerel yaklaşımların aksine, Harrison (1999: 611–612), şizofrenideki nöropatolojik neden ve süreçlerin tartışmalı ve beyinde belirli bir alanla açıklanamayan bir konu olduğunu ve hipokampüs, prefrontal korteks ve talamus bölgelerindeki içsel ve etkileşimsel bağlantılarla ilgili (dağılımsal) bozulmalara dayandığını önermektedir.[21] Şizofreninin dille ilgisi ise Chaika (1974)'ten beri (biçimsel) düşüncede karışıklık ve bunun konuşma ve iletişime de yansıması olarak düşünülmekte ve belli açılardan benzerlik göstermesi nedeniyle şizofreni pek çok çalışmada delilik ve depresyon gibi diğer psikotik rahatsızlıklarla karşılaştırılmakta, birlikte araştırılmaktadır (bkz. örn. Andreasen & Grove, 1986; Mete & diğ., 1993; Kircher & diğ., 2018). Mutlu ve diğ. (2019), şizofrenili düşüncede belli bir konuya fazlasıyla takılma, düşüncede sapma ve bu nedenle düşünce ve dolayısıyla dil içeriğinin bütünlükten, tutarlılıktan, bilgisellikten uzak, ani kesintilerle dolu ve bağlamdan kopuk olduğunu ifade etmektedir. Bu çalışmalara ve şizofreninin dile yansımalarını araştıran diğer çalışmalardaki bulgu ve verilere bakarak, bağlam ve bütünlükten yoksun ifadeler nedeniyle, şizofrenik dilde özellikle edimbilimsel ve metindilbilimsel bozuklukların hakim olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Anlambilgisini ve yorumlamayı fazlasıyla etkileyen bu bozulmanın yanında, Mete ve diğ. (1993) şizofrenik dildeki sözlüksel seçimlere de gönderim yapmakta ve (i) Türkçede şizofrenili konuşucuların düşünce kavramıyla ilgili (yani bilişsel-önermesel) *düşünce, düşünmek, inanmak*, *kuşkulanmak* gibi sözcükleri sıklıkla seçtiğini, yani sözlüksel bir etkilenme de olduğunu, ve (ii) kültürel farklılıkların da Türkçede şifozrenik dile özellikle (ulusal ve) siyasi sözcüklerin sık kullanımı olarak yansıdığını gözlemlemiştir (s. 279).[22] Wróbel (1990), en belirgin göstergelerden birinin anlamsal olduğunu, ortamdaki her bir birime sıra dışı özel anlamlar yüklendiğini ve bunun da sanrılara ve dolayısıyla iletişim bozukluğuna yol

21 Harrison (1999: 611), şizofrenide yukarıdaki bağlantı alanlarındaki bozuklukların genelde ventriküler genişleme ve korteks hacminde daralma gibi sorunlara neden olduğunu dile getirmektedir.

22 Mete ve diğ. (1993), kültürün şifozrenideki etkilerini tartışırken Türk toplumunun benmerkezcilikten çok toplum merkezci olma özelliğinin ve rahatsızlık sürecinde aile desteğinin şizofreniyle başa çıkma ve olumlu ilerlemede önemli katkıları olduğunu dile getirmektedir (s. 280).

açtığını düşünmektedir. Bir diğer çalışma, Rochester ve Martin (1979) da edimbilimsel göstergeleri işaret etmektedir: Şizofrenik dilde göndergeleri, gönderim sözcükleri yerine örneğin parmakla işaret ederek ifade etme, dinleyici için açık olmayan örtük ifadeler kullanma, artalanı dinleyiciye göre ayarlayamama (örn. yalnızca konuşucu için geçerli varsayımlardan yola çıkma) ve bu nedenlerle Grice'ın (1975) ünlü iletişim ilkelerine genellikle uymayan, dinleyici ile işbirliğine girmeyen türden konuşmalar üretildiğinin altını çizmektedir.

Şizofrenin anlam, bağlam ve sözcük seçimleriyle ilgili etkilerinin yanında ses ve biçimi ilgilendiren önemli yansımaları da vardır ki, bu çalışmanın odağı da biçimsel etkilenmedir. Bekâr (2014), şizofrenik dilde yukarıdaki çalışmalardan farklı olarak bürünsel etkilenmeye bakmış ve duygudurumunu yansıtan ezgide (tümcesel ve öbeksel vurgularda, yükselme ve alçalmalarda), doğal dilde duygudurumu yansıtan ezgiye göre bozukluk olduğunu bulmuş ve bu durumu sağ beyinde, ön lobda bir işlemleme sorunuyla ilişkilendirmiştir.[23] Bekâr'ın çalışması şifozrenili dilde anlam ve bağlamın yanında sesbilgisini ilgilendiren ezgisel özelliklerin de olumsuz yönde etkilendiğini göstermektedir.

Covington ve diğ. (2005) de şizofreni ve dil üzerine anlamsal, sözlüksel ve biçimsel gönderimleri olan bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma şizofrenik düşünce ve dil bozukluğunu mantıksal sıralama içermeyen, amacın ve temel bir konunun olmadığı ya da kaybolduğu ve bununla bağlantılı olarak sessel çağrışım içeren (uyaklamalar, İng. *clanging*)[24] ve(ya) anlamsal olarak çağrışımlı sözcükler (*krş.* McKenna, 1994) içeren ancak bilgisel içerikten ve söylem organizasyonundan yoksun, dikkat dağınıklığı ve ezgisel olarak (yukarıda da değinildiği gibi) bozulmalar içeren düz bir dil biçimi olarak tanımlamaktadır. Sözdizime gelince, şizofrenili dil de, Broca afazisinde olduğu gibi, hem anlama hem de üretme açısından doğal dile göre basit tümceler (yerleşik yapısız) ve kolaylaştırma içermektedir (bkz. Hoffman & Sledge, 1988). Özcan & Kuruoğlu (2018), düşüncede bozukluğun şifozreninin sözdizimde tümcede karmaşıklığı ve uzunluğu önemli ölçüde etkilediğini, öyküleme, öyküsel resim sıralama, serbest konuşma gibi farklı ölçme tekniklerini kullanarak, Türkçede şizofrenik dilin normal dile göre kısa ve basit yapılı tümceler içerdiğini, özellikle ortaç ve ulaç içeren yantümcelerden (sıfat ve belirteç tümcecikleri) yoksun olduğunu göstermektedir. Özcan ve Kuruoğlu'na (2018) göre ya şizofrenide geniş çapta bir bilişsel bozukluk sözdizimsel işlemlemenin normal dildekinden farklı olmasına yol açmaktadır ya da

23 Bekâr, şizofrenili Türkçe konuşucularında, bu konuşucuların birinci derecede sağlıklı yakınlarında ve sağlıklı bir kontrol grubundan oluşan konuşucularda, sesbilimsel gözlem tekniğini kullanarak yedi ayrı duygudurumu içeren tümce yapılarını incelemiştir.

24 Uyaklama, biçimsesi (İng. *morphophonology*) yakından ilgilendiren bir durumdur: Şizofrenik dilde benzer sesletimli sözcüklerin (anlamsal ve bağlamsal olarak bir bütünlük oluşturmamasına rağmen) arka arkaya ve sık sık kullanılması durumudur.

basit tümce biçimleri şizofrenik zihnin düşünceleri basit ifade etmeye dayanan bir seçiminden kaynaklanmaktadır. İki durumda da sonuç karmaşık olamayan bir sözdizimdir.

Gelelim biçimbilgisine: sözcük türetim ve çekimlerine. Şizofreni ve dil üzerine pek çok kapsamlı araştırma sunan Chaika (1990), şizofrenik dilde sözdizim ve sözlükçenin aksine, biçimbilgisinde herhangi bir olumsuz etkilenme olmadığını ya da çok nadir olduğunu dile getirmektedir. Pinard & Lecours (1983) de biçimbilgisinin normalden daha da etkin bir hal aldığını göstermektedir. Pinard & Lecours (1983)'e göre şizofrenik dil pek çok (anlık oluşan) yeni sözcük türetir özelliktedir ve bu durum Wernicke afazisinde de görülse de şizofrenide bilinçli, afazide ise farkında olmadan gerçekleşmektedir. Buna göre iki durumda da, ancak özellikle şizofrenide, biçimbilgisi son derece üretken görünmektedir. Vetter (1969) ve Andreasen (1979) da şizofrenik biçimbilgisinin normal biçimbilgisinden daha da etkin bir şekilde türetim ve bileşim süreçlerini kullandığını ve yeni sözcük türevlerinin ilgili dilin biçimsessel kurallarına uyduğunu İngilizce ve Almanca verilerle kanıtlamaktadır. Örneğin, İngilizcede sözlükçede var olan *glove* 'eldiven' için *hand-shoe* (el-ayakkabı) 'el ayakkabısı = eldiven' gibi yeni bir bileşik kullanımı (örnek Andreasen, 1979'dan alınmıştır) ya da *You have to be able to memory the process...* 'süreci hatırlayabilmek durumundasın…' ifadesinde *memory* 'bellek/anı' sözcüğünün İngilizcede çok yaygın bir türetim süreci olan, addan eyleme dönüştürme içeren bir türetime (A→E) girerek 'anımsamak' anlamıyla eylem biçiminde kullanılması gibi (örnek Chaika (1990)'dan alınmıştır[25]). Bunların yanında, yukarıda da değinildiği gibi, anlamsal ve sessel çağrışım içeren sözcükleri sıralama durumu vardır ki bu da yalnızca sözlükçeyi değil biçimbilgisini de ilgilendiren bir durumdur. Bu çalışmaya göre, şizofrenik dilde, düşünsel ve anlamsal düzeydeki bozukluk, bunun farkında olan konuşucular tarafından bir savunma tekniği gibi, ortak noktası olan (sessel/anlamsal) sözcüklerin seçimi ve sıralanmasıyla telafi edilmeye çalışılıyor olabilir: bir tür savunma tekniği.

§3.2'deki noktalar şizofreninin dile şu şekilde yansıdığını göstermektedir: Anlambilgisi, edimbilgisi, sözdizim, sözlükçe ve sesbilgisi/bürün açıkça olumsuz yönde etkilenmektedir. Ancak biçimbilgisi olumsuz etkilenmek yerine normal dildekinden daha üretken, yaratıcı ve etkin bir duruma gelmektedir. Bu çalışmaya göre şizofreni, biçimbilgisini

25 Yukarıdaki ifadede 'anımsamak' anlamıyla yüklemcil eylem konumunda kullanılan *memory* sözcüğü aslında Chaika (1990) ve Covington (2005)'te nadir görülen ve sözdizimsel ve sözlüksel sorunlara dayanan biçimsel yanlışlıklar için örneklenmektedir. Oysaki bu çalışmaya göre yukarıdaki durum da şizofrenik dilde biçimbilgisinin aşırı etkinliğini örnekler niteliktedir: Burada yanlış bir sözcüksel seçim değil, addan eylem türeten dönüştürme/kayma (İng. *conversion*) süreci devreye sokulmuş görünmektedir ve yukarıda da bahsedildiği gibi Modern İngilizcede bu süreç normal konuşucular tarafından da kullanılan çok yaygın bir sözcük türetim sürecidir. Tür dönüştürmeyi içeren bu sürecin, en azından İngilizcede, şizofrenik dilde daha da yaygın olduğunu görüyoruz.

dilde diğer bileşenlerden farklı olarak olumlu bir biçimde etkilemektedir.

4. Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmaya göre, önceki bölümlerde değinilen, dilyetisi ve dil kullanımını etkileyen nörolojik bozulmalar, dilde modüler bir işleyişin etkin olduğuna işaret etmektedir: Farklı afazi türlerinde kimi ortaklıklar gözlemlense de (bkz. Dik & diğ., 2001), Broca afazisinin sözdizimde indirgeme (karmaşıklaşamama) ve büründe bozulma, Wernicke afazisinin ise sözlükçede (sözlüksel seçimlerde) ve anlambilgisinde karışıklık gibi ayırt edici etkileri söz konusudur ve bu seçicilik farklı diller arasında benzeştiğinden göz ardı edilemeyecek bir durumdur. Diğer bir deyişle, afazi söz konusu olduğunda farklı dillerde yürütülen çalışmalar sözdizimsel, bürünsel, sözlüksel ve anlambilgisel bileşenlere etki açısından bir ortaklık ve seçicilik olduğunu göstermektedir. §3.1'de değinilen araştırmalara ait verilere göre afazinin etkisi açısından dilden dile farklılık gösterebilen tek bileşen ise biçimbilgisi gibi görünmektedir. Bu bileşene erişmede ya da süreçlerini kullanmada gerçekleşebilecek olası bozukluklar, öyle görünüyor ki, dil tipolojisine göre değişebilmektedir: Örneğin Broca afazili Türkçede biçimbilgisi, sözdizimin aksine, kolaylaştırılmamaktadır ve İngilizce gibi bir dile göre çok daha az etkilenmektedir. Bu da biçimbilimsel dil tipolojisinin afazi kaynaklı biçimsel bozulmada bir etken olduğunu göstermektedir. Eldeki veriler biçimbilgisel yetinin Türkçe gibi bireşimsel-bitişimli (İng. *synthetic-agglutinative*) yani anlamı ifadede ağırlıklı olarak biçimbilgisel eklenme süreçlerini kullanan bir dilde İngilizce gibi çözümleyici bir dile göre daha az hasara uğradığını göstermektedir. Ancak şunu da hatırlamak yararlı olacaktır: Alanyazınında Broca afazisini inceleyen araştırmalar biçimbilgisel açıdan çoğunlukla çekime odaklanmış, türetim ve bileşim süreçlerine gerektiğince gönderim yapmamıştır. Afazili dilde biçimbilgisel yetiyi daha iyi anlamanın yolu çekime olduğu kadar türetim ve bileşime de odaklanmaktır. Özellikle afazili Türkçeye yönelecek gelecek çalışmalar bu noktayı dikkate almalı ve bunun yanında biçimyapısal olarak daha karmaşık oluşumları incelemelidir. Örneğin Türkçede (i) tarihsel nedenlerle düzeni, dizilimi ve(ya) gösterimi değişmiş çekimsel dizillere (örn. soru biçimi *-mI*'yı içeren düzensiz oluşumlara) ve (ii) çoklu zaman-görünüş-kip(lik) içeren biçimlere, yani hem 1. konum hem de 2. konum zaman-görünüş-kip(lik) içeren *gel-<u>miş</u>-<u>ti</u>-m* gibi karmaşık oluşumlara bakılarak afazili dilde biçimsel karmaşıklığın ne kadar etkilen(me)diği ve erişilebilir olduğu daha iyi anlaşılabilir.

Şizofrenik dil biçimine döndüğümüzde de karşımıza afazidekine benzer bir durum çıkmaktadır. §3.2'de değinilen çalışmalardaki veriler bize sözdizimde, anlambilgisinde (+edimbilgisi), büründe ve seste bozulmalar, sözlüksel seçimlerde de etkilenmeler olduğunu ancak biçimbilgisinde,

tersine, olumlu bir yükseliş olduğunu göstermektedir: İlgili dilin biçimyapısal süreçleri şizofrenik dilde dilbilgisel ancak normalden daha yaratıcı hareketlenmeler içermektedir. Kısaca şizofrenik dilde de biçimbilgisi olumsuz etkilenmemekte, aksine, hem biçimanlam (İng. *morphosemantics*) hem de biçimses açısından bir tür atağa geçiyormuş gibi görünmektedir. Ancak alanyazınında şizofrenili Türkçede özellikle biçimbilgisine eğilen yeterince çalışma olmadığı gözlemlenmiştir. Gelecek çalışmalar, şizofreni gibi önemli derecede bilişsel bozulmalar içeren bir durumun dil dizgesinde (diğerlerinin aksine) neden özellikle belirli bir alt bileşeni olumlu yönde etkilediğine odaklanabilir. Örneğin, bu durumun nörokimyasal nedenleri ve gönderimleri araştırılabilir ve Türkçe gibi biçimyapısal süreçleri yoğun olarak kullanan bir dilde şizofrenili biçimbilgisine ayrıntılı bakılarak nörodilbilim alanına yeni bir açıdan katkı sağlanabilir. Örneğin, Türkçede şizofrenik dilde sözdizimsel yapılar yerine bileşik türetimi ve normalden daha çok ardışıklık içeren eklenmeler (daha uzun sözcük biçimleri) kullanılıyor mu; biçimyapısal süreçlerde normalden daha karmaşık tabanlara izin veriliyor mu; çekimsel ve türetimsel dizillerde yarışan eklenmeler arası ilişkilerde belirgin bir esneme ya da kısıtlamalar oluyor mu, örneğin şizofrenik dilde [*gel-iyor-du i-se*] yerine *gel-iyor-du-y-sa* türünden dizilimler sıklıkla kullanılır mı; ya da düzensiz ancak dilbilgisel ifadeler yerine çocuk dilinde olduğu gibi düzenli biçimleri kullanılır mı, örneğin *inan-a-mı-yor-um* yerine *inan-abil-mi-yor-um* biçimi, gibi sorulara yanıtlar aranabilir. Şizofrenik ve afazik dilde belirli dil bileşenlerinin belirli etkilenişi bizi, en yalın haliyle, dilde modülerliğe götürmektedir.

Ancak §2'de de belirtildiği gibi, modülerliğin de kendi içinde farklı kuramları ve algılanışı vardır. Bu çalışma, zihnin tamamında süregelen katı (dikey) bir modüler sistem yerine Fodor'un (1983) ve Chomsky'nin (2006) imgelediği gibi işlevsel bir modülerlikten, yani belirli yetiler için belirli alt dizgelerin önemli olduğu, merkezi bir dizgenin (merkezi sinir sistemi) yanında birbirleriyle ve merkezi sistemle de etkileşebilen ve etkileşim alanlarının da olduğu bir işleyişten yanadır. En azından dil dizgesi açısından modüler olma biçimsel dilbilim alanında çalışılan pek çok özellikle desteklenebilir ancak dilbilim alanının dışındaki okuyucu için şöyle bir örnek de verilebilir: Belli bir bağlamda konuşmaya başlamak, konuşma amacımız ve dinleyiciye göre seçtiğimiz biçim, dil dizgesi ve merkezi dizge arasındaki bağlantıyı gösterirken, istemediğimiz halde maruz kaldığımız bir konuşmayı olduğu gibi anlamamız dilin modülerliğine işaret etmektedir. Yani bildiğimiz bir dilde belli veriye maruz kaldığımızda bu veriyi anlamama gibi bir şansımız yoktur (anlamak istemesek de bilinçli

denetimle anlamaya engel olamayız).[26] Bu durum da, örneğin, Fodor'un modüler sistemlerde listelediği özelliklerden olan zorunluluk, otomatiklik ve bilgisel kapsüllenmeye bir örnek olarak düşünülebilir. Benzer şekilde, Chomsky, pek çok çalışmasında dil dizgesinin karmaşıklığına rağmen, anadil ediniminin çabasız, öğretme(n)siz ve kısa süre[27] içinde olduğunun altını çizmektedir: Bu durum dilin kendine özgü bir düzeneğinin olduğunu yani modüler işleyişini desteklemektedir.[28] Bu çalışma, dili yalnızca girdisel değil (örn. görme sistemi gibi) aynı zamanda çıktısal bir dizge olarak da düşündüğünden, zihindeki genel merkezi sistemi de alt dizgeler gibi yapılı ve düzenli varsaydığından ve, yukarıda da değinildiği gibi, alt bileşenler arası etkileşimi[29] de önemli bulduğundan (örn. bkz. Smith, 1999) bu açılardan Chomsky'nin (1966, 1975) modülerlik anlayışına daha yakındır. Örneğin, öğrenirken ve yerleştirirken önemsediğimiz, bilinçli bağlantılar kurduğumuz birimleri uzun süreli bellekten (olaysal ve genel (bilgisel, nesnel) bellekler) çağırırken zorluk yaşamamak merkezi sistem ve bellek modülü arasındaki bağlantıya dayandırılabilir, bu da etkileşimi gösterir. Ancak ezbere bildiğimiz bir metni ezbere ifade ederken bir anda anlamı ve çağrışımları da düşünerek ifade etmeye çalıştığımızda, yani merkezi sistemi devreye soktuğumuzda, ifadelerde takılmalar başlayabilir. Bu durumun da bellek dizgesinin de bir modül olduğunu, yani kendi içinde bir düzeni ve özerkliği olduğunu gösterdiği düşünülebilir. Şimdi de zihinde özerk ancak etkileşebilen birimlerin varsayılan soyut işleyişini biraz somutlaştırmak adına psikolojide renk karışımlarını algılamada karşılaştırılan iki sürece değinelim: eksiltmeli karışım (İng. *subtractive mixture*) ve eklemeli karışım (İng. *additive mixture*). Gleitman (1992)'de betimlendiği gibi, eksiltmeli karışım, renk karışımı dendiğinde pek çoğumuzun aklına ilk gelen, ressamların sıklıkla kullandığı türden, teknik olarak bir grup dalga boyunun başka bir gruptan eksiltilmesini ve ışığın farklı filtrelerden geçmesini içerir, örneğin mavi ve sarının eksiltmeli karışımı yeşille sonuçlanacaktır (s. 131). İkinci tür renk karışımı olan eklemeli karışım ise eşzamanlı olarak iki ayrı uyaranın (renk) retinadaki aynı bölgeyi uyarmasını ve sonuç olarak, örneğin, mavi ve sarıdan yeşil yerine gri bir çıktıya ulaşmayı içerir (s. 132). Gleitman'in görme ve renk algısıyla ilgili bu ayrıntılı karşılaştırmasından yola çıkarak zihinsel modüllerin de farklı yetiler için farklı yöntemler kullanarak etkileşebildiğini ve farklı çıktılar ürettiğini düşünebiliriz. Zihnimizi de hem art arda, süregelen girdi-çıktı ilişkileri içinde, örneğin

26 Smith (1999: 20) dilin girdisel ve çıktısal özelliği için şöyle bir örnek sunmaktadır: İki dil konuşan birinin anlamada daima bir dili, üretimde de daima diğer dili kullanması gibi durumlar söz konusu değildir, örneğin dinlerken ve okurken daima Türkçe veri, konuşurken ve yazarken de daima İngilizce veri kullanabilme gibi anormal bir durum.

27 Dil gibi karmaşık bir dizge için 0-5/6 yaş arası anadil edinimi kısa bir süredir.

28 Chomsky bu özelliklerin diğer bir varsayımı olan Evrensel Dilbilgisi'ni de (1966) desteklediğini düşünmektedir.

29 Dilbilgisinde çoklu alt modüller arası etkileşimli bir işleyiş ve yapısal çözümlemeler için bkz. Kunduracı (2020).

sırayla algılama, bellekle bağlantı kurma ve düşünüp değerlendirme süreçleri, hem de eşzamanlı olarak, yani aynı uyaranı aynı zamanda farklı açılardan işleyen, örneğin bir uyaranı aynı anda görme ve duyma, çoklu modüllerden oluşan bir dizge olarak düşünebiliriz. Kunduracı (2013, 2020) bu durumu, yani hem önlü-arkalı hem de eşzamanlı işleme özelliklerine sahip olmayı, dil dizgesi için önermektedir: Anlambilgisel bileşen, sözdizim ve biçimyapısıyla eşzamanlı olarak çalışabilirken, sözdizim ve biçimyapısı sırayla, girdi-çıktı ilişkisi içinde işlemlerini gerçekleştirmekte, gerektiğinde biçimyapısal birimler sözdizime, gerektiğinde sözdizimsel birimler biçimyapısına girdi sağlayabilmektedir.

Bu çalışma alt dizgelerin kendine ait düzenlerinin olduğu ancak birbirleriyle ve merkezi sistemle önemli etkileşimlerinin de olduğu bir zihinsel sistemi varsaymaktadır. Dil dizgesi de bu modüllerden biridir, alt bileşenlere sahiptir (sözlükçe, sözdizim, biçimyapısı, sesyapısı, anlamsal bileşen, işlevsel bileşen gibi); daha önceki kimi biçimsel dilbilim çalışmalarında (§1) öne sürülen çoklu modülerlik burada nörodilbilimsel veriler yorumlanarak desteklenmiştir. Hem zihinde hem de dilde (i) özerk ve (ii) etkileşimli olma belki de zihinsel modüllerin merkezi sisteme işlevsel açıdan bağımlı değil bağlı olduğunu göstermekte ve bizi ikicilikteki beyin ve zihin ayrımına yönlendirmektedir: Fiziksel ve biyolojik bağlılığa (örn. kan dolaşımı) karşı işlevsel bağlılık, ya da yerelliğe karşı modülerlik. Özetle bu çalışma, zihnin karmaşık, yapısal, hesaplamalı, içsel bir düzeni olan dizgesel bir oluşum olduğunu varsaymakta (bkz. doğalcılık, §2) ve böyle bir oluşumun da modüler bir işleyişle örtüştüğünü düşünmektedir. Çalışmada zihnin genel işleyişine gönderim yapar nitelikte bir araştırma sunulmamıştır, ancak çalışma dilbilgisi ve dilyetisini zihinsel varsaydığından (*krş.* Fodor, 1983; Chomsky 2006) dili ilgilendiren çıkarımlarla zihne de gönderim yapılmaktadır. Descartes'ın çoğu kez vurguladığı, insan zihnini diğer canlılardan ve otomattan ayıran üreticilik ve yaratıcılık özelliklerini ve soyut düşüncenin dil gibi yapısallık içerdiğini de düşündüğümüzde, Chomsky'nin (1975) ifade ettiği gibi, dil dizgesi zihnin bir aynası olarak görülebilir ve zihne ait soyut ilkeler, ötelenmek yerine, somut biçimlerle sentezlenerek çalışılabilir. Günümüzde modern psikolojide deneysel ve davranışsal çalışmalara talep ve eğilim fazlasıyla artsa da, insandan ötürü karmaşık ve doğrudan gözlemlenemese de önemli olan, belki de insanı anlamada en kritik, içsel özellikler daha çok araştırma ve çözüm beklemektedir. 17. yüzyıldaki önemli felsefi atılımları anımsayarak ve Fodor'un (1980) beyin ve zihne dair keskin benzetmesinden (donanım ve yazılım) esinlenerek özellikle bilişsel bilimlerde, insan yazılımının başka özgün yönlerinin de hala keşfedilmeyi beklediğini söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

Andreasen, N. C. (1979). Thought, language, and communication disorders: Clinical assessment, definition of terms, and evaluation of their reliability. *Archieves of General Psychiatry 36*(12), 1315–1321.

Andreasen, N. C. & Grove, W. M. (1986). Thought, language, and communication in schizophrenia: Diagnosis and prognosis. *Schizophrenia Bulletin 12*(3), 348–359.

Aronoff, M. (1994). *Morphology by itself: Stems and inflectional classes.* Cambridge: MIT Press.

Bates, E., Friederici, A. & Wulfeck, B. (1987). Grammatical morphology in aphasia: Evidence from three languages. *Cortex 23*, 545–574.

Bates, E. & Wulfeck, B. (1989). Comparative aphasiology: A crosslinguistic approach to language breakdown. *Aphasiology 3*, 111–142.

Bates, E. & Goodman, J. C. (1997). On the inseparability of grammar and the lexicon: Evidence from acquisition, aphasia and real-time processing. *Language and Cognitive Processes 12*, 507–584.

Beard, R. (1995). *Lexeme-morpheme base morphology*. Albany: State University of New York Press.

Bechtel, W. (1988). Connectionism and the philosophy of mind. *The Southern Journal of Philosophy 26*, 17–41.

Bekâr, İ. P. (2014). Türkçe sözlü metinlerde afektif ezgi görünümleri: Şizofrenler, sağlıklı hasta yakınları ve sağlıklı bireyler arasında karşılaştırmalı bir gözlem. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 5*(2), 31–58.

Bozşahin, C. (2000). Gapping and word order in Turkish. İçinde A. S. Özsoy, A. Aksu Koç, D. Akar, E. Erguvanlı Taylan, M. Nakipoğlu Demiral (Yay.), *Studies in Turkish Linguistics*, Proceedings of the 10th international conference on Turkish linguistics (ss. 58–66). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Bozşahin, C. (2012). *Combinatory Linguistics*. Berlin, Boston: Mouton de Gruyter.

Caplan, D. & Futter, C. (1986). Assignment of thematic roles to nouns in sentence comprehension by an agrammatic patient. *Brain and Language 27*, 117–134.

Caplan, D., Hildebrandt, N. & Makris, N. (1996). Location of lesions in stroke patients with deficits in syntactic processing in sentence comprehension. *Brain 119*, 933–949.

Caplan, D. & Waters, G. S. (1999). Verbal working memory and sentence comprehension. *Behavioral and Brain Sciences 22*, 77–126.

Carruthers, P. (2006). *The architecture of the mind*. Oxford: Oxford University Press.

Chaika, E. (1974). A linguist looks at schizophrenic language. *Brain and Language 1*, 257–276.

Chaika, E. (1990). *Understanding psychotic speech: Beyond Freud and Chomsky*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.

Chomsky, N. (1966). *Cartesian linguistics*. New York: Harper & Row.

Chomsky, N. (1975). *Reflections on language*. New York: Pantheon Books.

Chomsky, N. (2006). *Language and mind* (3. basım). New York: Cambridge University Press.

Covington, M. A., He, C., Brown, C., Naçi, L., McClain, J. T., Fjordbak, B. S., Semple, J. & Brown, J. (2005). Schizophrenia and the structure of language: The linguist's view. *Schizophrenia Research 77*, 85–98.

Dick, F., Bates, E., Wulfeck, B., Utman, J. A. & Dronkers, N. (2001). Language deficits, localization, and grammar: Evidence for a distributive model of language breakdown in aphasic patients and neurologically intact individuals. *Psychological Review 108*(4), 759– 788.

Duman, T. Yarbay, Aygen, G., Özgirgin, N. & Bastiaanse, R. (2007). Object scrambling and finiteness in Turkish agrammatic production. *Journal of Neurolinguistics 20,* 306–331.

Edwards, J. (1980). A cross-linguistic study of Broca's aphasia. (YL Tezi). Massachusetts Institute of Technology.

Erguvanlı Taylan, E. (1984). *The function of word order in Turkish grammar.* Berkeley: University of California Press.

Fodor, J. A. (1981). The mind-body problem. *Scientific American 244*(1), 114–123.

Fodor, J. A. (1983). *The modularity of mind*: *An essay on faculty psychology*. Cambridge, MA: MIT Press.

Fodor, J. A. (1985). Fodor's guide to mental representations. *Mind 94*, 7–100.

Fodor, J. A. (2000). *The mind doesn't work that way: The scope and limits of computational psychology.* Cambridge, MA: MIT Press.

Fodor, J. A. & Pylyshyn, E. (1988). Connectionism and cognitive architecture: A critical analysis. *Cognition 28*, 3–71.

Freud. S. (1953). *On aphasia: A critical study*. New York: International Universities Press.

Fromkin, A. V., Rodman, R., & Hyams, N. (2014). *An introduction to language* (10. Basım). Boston, MA: Wadsworth.

Gleitman, H. (1992). *Basic psychology* (3. basım). New York: W. W. Norton & Company, Inc.

Göksel, A. (1997). Morphological asymmetries between Turkish and Yakut. İçinde K. İmer & N. E. Uzun (Yay.), *Proceedings of the VIII. International Conference on Turkish Linguistics* (ss. 69–76). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. İçinde P. Cole & J. Morgan (Yay.), *Syntax and Semantics, Speech Acts 3* (ss. 41–58). New York: Academic Press.

Grodzinsky, Y. (2000). The neurology of syntax: Language use without Broca's area. *Behavioral and Brain Sciences 23*, 1–71.

Harrison, P. J. (1999). The neuropathology of schizophrenia: A critical review of the data and their interpretation. *Brain 122*, 593–624.

Halle, M. & Marantz, A. (1994). Some key features of Distributed Morphology. İçinde A. Carnie, H. Harley & T. Bures (Yay.), *Papers on Phonology and Morphology, MIT Working Papers in Linguistics* (MITWPL) *21* (ss. 275–288).

Heim, I. & Kratzer, A. (1998). *Semantics in Generative Grammar*. Oxford: Blackwell.

Hoffman, R. E. & Sledge, W. (1988). An analysis of grammatical deviance occurring in spontaneous schizophrenic speech. *Journal of Neurolinguistics 3*(1), 89–101.

Just, M. A. & Carpenter, P. A. (1992). A capacity theory of comprehension: Individual differences in working memory. *Psychological Review 99*, 122–149.

Kean, M. L. (1978). The linguistic interpretation of aphasic syndromes: Agrammatism in Broca's aphasia, an example. *Cognition 5*, 9–46.

Kean, M. L. (1985). *Agrammatism*. Orlando, FL: Academic Press.

Kircher, T., Bröhl, H., Meier, F., & Engelen, J. (2018). Formal thought disorders: From phenomenology to neurobiology. *The Lancet Psychiatry 5*(6), 525–6.

Kunduracı, A. (2013). Turkish noun-noun compounds: A process-based paradigmatic account. (Doktora Tezi). University of Calgary.

Kunduracı, A. (2020). Etkileşimli dilyapısı ve Türkçede karmaşık adlaşmalar. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi 31*(1), 1–31.

Kunduracı, A. & Göksel, A. (2016). Morphology: The base processor. İçinde J. Audrig, F. Masini & W. Sandler (Yay.), *Quo Vadis Morphology* (MMM Vol 10), Proceedings of the 10th Mediterranean Morphology Meeting (ss. 88–97). Universities of Leiden, Bologna, and Haifa.

Lieberman, P. (2000). *Human language and our reptilian brain*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Maviş, İ. & Topbaş, S. (2001). A linguistic analysis of spontaneous speech deviations of Turkish speakers with aphasia. Poster presented at *British Aphasiology Society (BAS) Biennial International Conference*, 13–15 Eylül 2001, University of Exeter, UK.

McKenna, P. J. (1994). *Schizophrenia and related syndromes*. Oxford: Oxford University Press.

Mete, L., Schnurr, P. P., Rosenberg, S. D., Oxman, T. E., Doğaner, I. & Sorias, S. (1993). Language content and schizophrenia in acute phase Turkish patients. *Social Psychiatry Psychiatric Epidemiology 28,* 275–280.

Mutlu, E., Yazıcı, M. K., Barışkın, E., Ertuğrul, A., Gürel, Ş. C., Gürkan, Ş., Göka, E. & Yağcıoğlu, A. E. A. (2019). Examination of formal thought disorder and its clinical correlates with the Turkish version of the Thought and Language Disorder Scale (TALDTR) in schizophrenia. *Comprehensive Psychiatry 93*, 7–13.

Özcan, A. & Kuruoğlu, G. (2018). Sentence length of Turkish patients with schizophrenia. *International Journal of Psycho-Educational Sciences 7*(1), 68–73.

Pick, A. (1973). *Aphasia* (çeviri & düzenleme: J. W. Brown). Springfield, IL: Charles C. Thomas.

Pinard, G. & Lecours, A. R. (1983). The language of psychotics and neurotics. İçinde A. R. Ours, F. Lhermitte & B. Bryans (Yay.), *Aphasiology* (ss. 313–335). London: Ballière Tindall.

Pounder, A. (2000). *Processes and paradigms in word-formation morphology*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Rochester, S. & Martin, J. R. (1979). *Crazy talk: A study of the discourse of schizophrenic speakers.* New York: Plenum.

Sadock, J. M. (2012). *The modular architecture of grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.

Slobin, D. I. (1991). Aphasia in Turkish: Speech production in Broca's and Wernicke's patients. *Brain and Language 41*, 149–164.

Smith, N. (1999). *Chomsky: Ideas and ideals*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sperber, D. (2002). In defense of massive modularity. İçinde I. Dupoux (Yay.), *Language, Brain, and Cognitive Development* (ss. 47–57). Cambridge, MA: MIT Press.

Stainton, R. J. (1996). *Philosophical perspectives on language*. Toronto, Ontario: Broadview Press.

Steedman, M. (2001). *The syntactic process*. Cambridge, MA: MIT Press.

Stump, G. (2001). *Inflectional morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Taslaman, C. (2017). *Bir Müslüman evrimci olabilir mi?* İstanbul: Destek Yayınları.

Tienson, J. L. (1988). Introduction to connectionism. *The Southern Journal of Philosophy 26*, 1–16.

Vetter, H. (1969). *Language behavior and psychopathology*. Chicago: Rand McNally.

Wróbel, J. (1990). *Language and schizophrenia*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

Wunderlich, D. (1996). Minimalist morphology: The role of paradigms. İçinde G. Booij & J. van Marle (Yay.), *Yearbook of Morphology 1995* (ss. 93–114). Dordrecht: Kluwer.

Bölüm 8

ESKİ MISIR'DA PLASTİK SANATLAR VE GELİŞİMİ: HEYKEL, KABARTMA VE RESİM

Mert AĞAOĞLU[1]

1 Dr. Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

GİRİŞ

Mısır medeniyeti, mumyaları, piramitleri, hiyeroglifleri ile öne çıkan bir medeniyet olarak tarihteki yerini almıştır. Söz konusu medeniyetin ortaya koyduğu sanat eserleri, Mısır'ın dinî inancı ile paralel olarak gelişmiştir. Sanatsal üretimin esas amacı, öbür dünyadaki yaşama hazırlık olarak kendini göstermiştir. Mısır sanatı, Mısır dinî inancına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Mısır dininin dışa vurumu şeklindedir.

Eski Mısır sanatının en anıtsal örnekleri kuşkusuz piramitlerdir. Mısır mimarlığında en çok öne çıkan yapı tipidir. Resim ve heykel sanatı gelişiminde anlam bakımından sıkı bir şekilde mimarlığa bağlı olmuştur. Mimarîde olduğu gibi gerçekleştirilen bu sanatsal faaliyetler insanlara ölümden sonraki hayatlarında hizmet etme gayesine yöneliktir. Söz konusu sanatsal faaliyetlerin, anıtsallığı, boyutları ve estetik unsurları, kişilerin toplumsal konumlarıyla alakalı olarak gerçekleştirilmiştir. Firavunlar ve imtiyazlı şahısların tasvirleri daha çok ayakta, vakar bir duruş içerisinde, kadınlar ise genç ve albenili bir şekilde resmedilmişlerdir. Resimde idealize edilmiş bir şekilde tasvir edilmişler, heykellerde ise şahsî özellikleriyle gösterilmişlerdir(Tulumbacı, 2018: 10-11).

Bu çalışmada; Eski Mısır Sanatı'nda Eski, Orta ve Yeni Krallık dönemlerindeki heykel, resim ve kabartma örnekleri dönemlere göre ayrılarak incelenmiştir. Kaynak olarak, konuyla ilgili kitaplar, makaleler, tezler ve ansiklopedi maddeleri kullanılmıştır.

1. ESKİ MISIR SANATI'NDA RESİM VE KABARTMA

1.1. Eski Krallık Dönemi'nde (M.Ö. 2780-2280) Resim ve Kabartma Sanatı

Eski Krallık Dönemi'nde resim ve kabartma en çok mastabalarda kullanılmıştır. Mısır inanışına göre duvarlarda ve nişlerde yapılan tasvirlerdeki sahneler, şahsın öbür dünyadaki hayatına yansıyacak ve onun orada mutlu olmasını sağlayacaktır. Gerçekleştirilen kompozisyonlar ait oldukları yüzey ile sınırlı kalmış, söz konusu sahne yan duvarda devam etmemiştir. Tanrılara armağanların ve kurbanların sunulduğu alanda, sunağın yer aldığı batı duvarında dinî tasvirlere yer verilmiştir. Diğer duvarlarda ise av sahnelerine, zanaat erbabının meslekî faaliyetlerine ve eğlenceler gösterilmiştir. Figürlerin yan yana getirilmesinde bir derinlik söz konusu değildir. Figürler ve olaylar natüralist olarak değil stilize bir şekilde yansıtılmışlardır. Sahnelerin düzenlenmesi yatay şeritler halindedir. Hiyeroglifler de sahnede yerini bulmaktadır. Figürlerin boyutu statülerine göre yapılmıştır. Erkekler kadınlardan daha uzun boylu olarak gösterilmiştir. Mısır resim ve kabartma sanatında esas öğe çizgidir, adı geçen sanat çizgisel bir sanattır. İnsan figürü sanatçının

kafasında şekillendirdiği bir imge şeklindedir. Sanatçı gördüğü figürü değil zihnindeki imgeyi resmetmiştir. Figürler, daha çok genç, sıhhatli ve fit bir vücuda sahip olarak resmedilmişlerdir. Perspektif, gölge-ışık zıtlığı, vücuttaki deformasyonlar ve mekan algısı yoktur. Erkekler kadınlara göre daha esmer bir şekilde resmedilmişlerdir. Figürlerdeki gözlerin çoğu sürmeli olarak gösterilmektedir. III. Sülalenin kurucusu Coser döneminde mastabalarda kabartmalar mevcuttur. Burada kral dinî merasimleri yönetirken görülmektedir(Freeman, 2003: 33). Bu resim ve kabartmalar, Eski Mısır'daki yaşama dair bize bilgi veren görsel kaynaklardır(Sadıkoğlu, 2007: 70).

Eski Mısır Sanatı'nın ilk önemli örneği olarak Prenses İtet mastabasında yer alan Meidum Kazları adlı sahne gösterilmektedir. Bu resimde hayvanlarda daha rahat çalışan, natüralist görünümü vermeyi amaçlayan sanatçı yine de stilizasyondan kurtulamamıştır. İnsan figürlerinde ise geleneksel normları sürdürmüştür(Kipmen, 1991: 54-58).

Sakkara Nekropolü'ndeki Vezir Mehu'nun Mastabasında bulunan gündelik hayata dair olan yemek ve eğlence sahnesinde üst üste yatay şeritler halinde gelişen bir kompozisyon görülmektedir(Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1: *Sakkara Nekropolü Gündelik Hayata Dair Sahneler*

1.2. Orta Krallık Dönemi'nde (M.Ö. 2060-1786) Resim ve Kabartma Sanatı

Eski Krallık Dönemi'nden sonraki karmaşa devrinde resim ve kabartma sanatında bir durgunluk, üslupta değişim, renklerde bozulma

görülmektedir. Orta Krallık ile birlikte Mısır'da söz konusu sanatlarda bir toparlanma oluşmuştur. Duvar resimleri daha çok görülmeye başlanmıştır. Kompozisyonların asıl öğesi gene insan olmuş lakin tabiat sahneleri de mühim bir yer tutmuştur. Balıkçılık, avcılık gibi sahneler canlı renklerle resmedilmiştir. Eski Krallık Dönemi'ne göre daha hareketli bir kompozisyon anlayışı görülmektedir. Dönemin önemli çalışmalarından biri Karnak'ta yer alan Beyaz Tapınak'ta bulunan kabartmadır. Burada Amon, Sesotris'i ağırlar iken gösterilmiştir (Konyar, 2017: 317).

Fotoğraf 2: *Amon, Sesotris'i Ağırlıyor, XII. Sülale, M.Ö. 1925.*

1.3. Yeni Krallık Dönemi'nde (M.Ö. 1552-1070) Resim ve Kabartma Sanatı

Mısır dilinde büyük ev manasına gelen "firavun" sözcüğü bu dönemden itibaren kullanılmaya başlamıştır(Desplanques, 2006, 26). Yeni Krallık Dönemi'nde resim sanatı daha çok hipojelerin[2] (Sözen: 2003: 105) duvarlarında geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Resim tekniği gelişmiş, gösterişli ve çok renkli olarak gerçekleştirilmiştir. Hyksosların Mısır'a

2 *Hipoje: Yer altı mezar odası.

getirdiği at figürü ve kralların gücünü gösteren sahneler bu dönemde görülen yeniliklerdir.

18. Sülale krallarından IV. Amenofis (M.Ö. 1364-1347) Mısır inancında önemli bir reform gerçekleştirerek Aton ismini verdiği, dünyayı ve insanları yaratan tek bir tanrının varlığını öne sürmüştür(Reyhan, 2015: 289).

Aton adlı tanrının insan veya hayvan şeklinde bir tasviri yapılmamamış, dünyayı aydınlatan ve ısıtan güneş diski ile temsil edilmiştir. Amenofis, Akenaton adını almıştır. Başkent Teb'i bırakarak, Orta Mısır'da Amarna isimli bir başkent kurmuştur. Onun ölümünden sonra hem yeni din hem de Amarna terk edilmiştir(İnan, 1987: 108).

Akenaton'un 17 yıllık saltanatı esnasında Amarna şehrinde ortaya çıkan ve onun ölümünden sonra dahi kısa bir süre daha tesirini devam ettiren bu üsluba Amarna üslubu ismi verilmiştir. Bu üsluba bağlı eserlerde Mısır sanatında neredeyse 3 bin senedir hemen hemen hiç değişmeden devam edegelen normlar ve ölçüler terk edilmiştir. Lakin kompozisyonların ana öğesi gene insan olmuştur. İnsan figüründe stilizasyona gidilmiş, gözler aşırı çekik hale getirilmiş, kulaklar ve çene uzamış, dudaklar etli, çıkık olarak resmedilmiş, kollar incelmiştir. Ayrıca sadece bu üsluba özgü kralın eşi ve çocuklarıyla sergilediği aile sahneleri yapılmıştır. Adı geçen sahnelerin Mısır'da evveli ve sonrası olmamıştır.

Mısır'da yer alan bazı duvar kabartmaları heykellerden güçlükle ayırt edilmektedir. Söz konusu kabartmalar üç grupta incelenmektedir. Mısır'ın her devrinde çok yaygın olan yarı-kabartmalarda Yeni Krallık döneminde figürlerin arka plan ile aralarında daha çok mesafe olduğu görülmektedir. Figürler heykelcilikte kullanılan sunum biçimlerindedir. Bilhassa tam kabartmalarda gene sol ayak önde ayakta duran, dizleri üzerinde ya da oturan, başları kalkık ve ileri bakan figürler yer almaktadır. Lakin yarı-kabartmalarda vaziyet farklı olup figürler, baş profilden, gözler ön kısma gelecek şekilde (Profil yapısına uymayacak biçimde) omuzlar tamamen ön formda fakat 4/3 dönük, bacaklar ise gene profilden görüntüleriyle sembolize edilmiştir. Bu figürler çoğu zaman sıvayla kaplanmış boyanmıştır. Genellikle iki kişi ayakta yan yana ya da bir kişi ayakta diğeri oturur şekilde betimlenmişlerdir.

Resimlerin büyük bir kısmı, Mısır'ın aşırı kuru iklimi sayesinde günümüze gelebilmiştir. Yapıtlar, öbür dünyada yol göstermesi maksadıyla defnedilen kişilerle birlikte gömülmüştür. Bu dönemin çalışmalarından biri de IV. Tutmosis'in mezarında yer alan tanrılar grubu tasviridir (Konyar, 2017: 314-322).

Fotoğraf 3: *Tanrılar Grubu, IV.Tutmosis Mezarı, M.Ö. 1390.*

2. ESKİ MISIR SANATI'NDA HEYKEL

2.1. Eski Krallık Dönemi'nde Heykel Sanatı

Mısır heykel sanatının şaheserleri piramitlerin doğusundaki tapınaklarda veya mastabalarda bulunan ölen kişinin ruhunu içinde barındırdığına inanılan kâ heykelleri olmuştur. Heykellerde insanın hakiki, doğal görünümü yerine idealize edilmiş formu kullanılmıştır. Eski Krallık Dönemi'ndeki, heykellerde keskin hatlar ve sade ifadeye dayanan bir üslup tercih edilmiştir. Baş daima öne dönük olarak görülmektedir. Benzer biçimde vücudun yönelimi de öne doğru olmuştur. Yüz ifadelerinde bu dünyayı dikkate almayan öte dünyaya yönelik bir duruş vardır. Uhreviliği dışa vuran çok az bir tebessüme yer verilmiştir. Kollar bedene bitişik şekilde olup vücutta dik bir duruş görülmektedir. Oturan heykellerde kollar dizlerin üzerine konmuş pozisyonda iken ayakta duran heykellerde bir bacak önde olmak üzere törensel bir yürüyüş mevcuttur.

Eski Mısır Sanatı'nda tanrı, tanrıça, kral, kraliçe heykellerinde değerli ve sert taşlar (granit, diorit) kullanılmıştır. Yontulduktan sonra parlatılmakta bu da heykele canlılık katmaktadır. Bu tip heykellerde boya kullanılmamaktadır. Yontulması daha kolay olan kalkerden yapılan heykeller, rahipler, aristokrasi ve yüksek bürokrasi için yapılmıştır. Alçı ile tesviye edildikten sonra bu heykeller boyanmaktadır. Nadiren de olsa

ahşaptan yapılan heykeller de bulunmaktadır. Heykellerin gözleri kakma tekniği ile yapılmakta, yarı kıymetli taşlar ve bronz kullanılmaktadır. Dioritten yapılan 1.68 m. yüksekliğindeki Kefren heykelinde kralın ayakları aslan biçimindedir. Kefren kübik bir tahtta oturur vaziyettedir. Ayaklarını koyduğu basamakta hiyeroglif yazısı ile kralın adı ve ünvanları yazılmıştır. Şahin görünümündeki tanrı Horus kralı korumaktadır. Çenesinde törenlerde takılan sunî sakal, başında nemes adlı başlık, nemesin önünde ise uraes denilen kobra bulunmaktadır(Kipmen, 1991: 48-53).

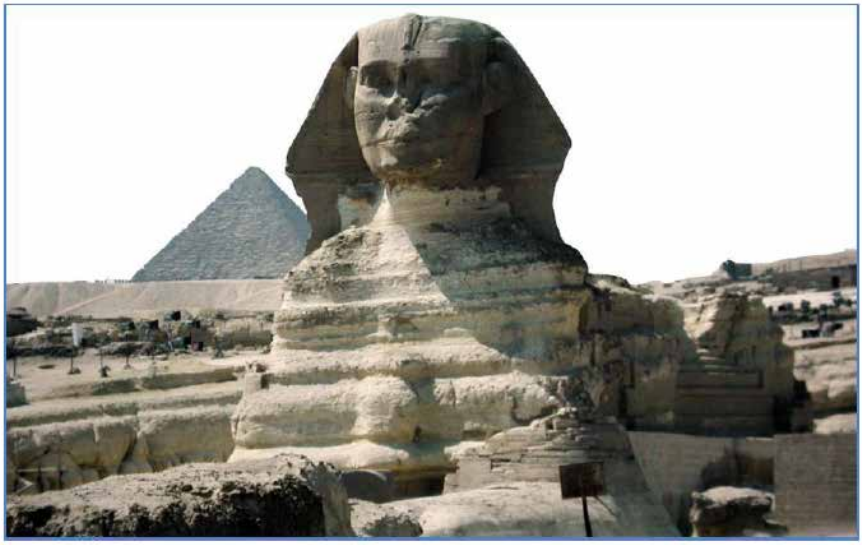

Fotoğraf 4: *Kefren'in Oturan Heykeli, Sfenks (Sfenks, Kralı Ra'nın oğlu olarak göstermektedir), IV. Sülale yak. M.Ö. 2550*

2.2. Orta Krallık Dönemi'nde Heykel Sanatı

Orta Krallık Dönemi'nde heykel sanatı, malzeme, teknik ve üslup bakımından Eski İmparatorluk'ta belirlenmiş olan kaidelere göre icra edilmiştir. XII. Sülale dönemi heykellerinde, geleneksel normların ve duruşların yanı sıra şahsî ve insanî ifadeler de görülmeye başlanmıştır. Bu dönem heykellerinin pek çoğu Hyksoslar ve ardılları olan krallar tarafından yok edilmiştir. Günümüze gelen örneklerden en önemlilerinden biri, II. Mentuhotep heykelidir(Fotoğraf 5).

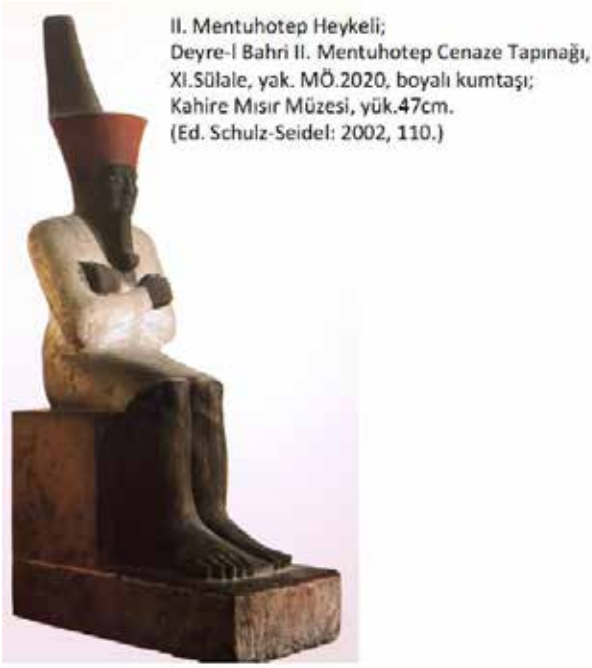

Fotoğraf 5: *II. Mentuhotep Heykeli, XI. Sülale, M.Ö. 2020 (Konyar, 2017: 309).*

2.3. Yeni Krallık Dönemi'nde Heykel Sanatı

XVIII ve XX. Sülaleler devrinde kendisini Hyksos işgalinden kurtaran Mısır medeniyetinde bu dönemde yapılan anıtsal tapınaklar, şiddetli bir heykel gereksinimi ortaya çıkarmıştır. Neticede, 21.33- 27.43 m. uzunluğundaki II. Ramses heykelleri gibi (Fotoğraf 6) çok büyük ölçekte heykeller inşa edilmiştir. Bu dönemde sade kıyafetler yerini daha gösterişli kıyafetlere ve detaylı takılara bırakmıştır (Konyar, 2017: 311).

Anıtsal olarak en çok öne çıkan heykel grubu II. Ramses'in inşa ettirdiği iki tapınakta yer alan(Görgün, 2004: 555) Abu Simbel Tapınağı'ndakilerdir(Fotoğraf 7). 1960 yılında Assuan Barajı inşa edilirken sular altında kalma tehlikesi geçiren tapınak UNESCO tarafından kurtarılarak tekrardan inşa edilmiştir(Turani, 1979: 52). 21 m. yüksekliğindeki dört Ramses heykelinin arasından geçilerek girilen büyük salonda tanrı heykelleri bulunmaktadır.

Fotoğraf 6: *II. Ramses'in Oturan Heykeli, Luksor Tapınağı, XIX. Sülale, yak. M.Ö. 1260*

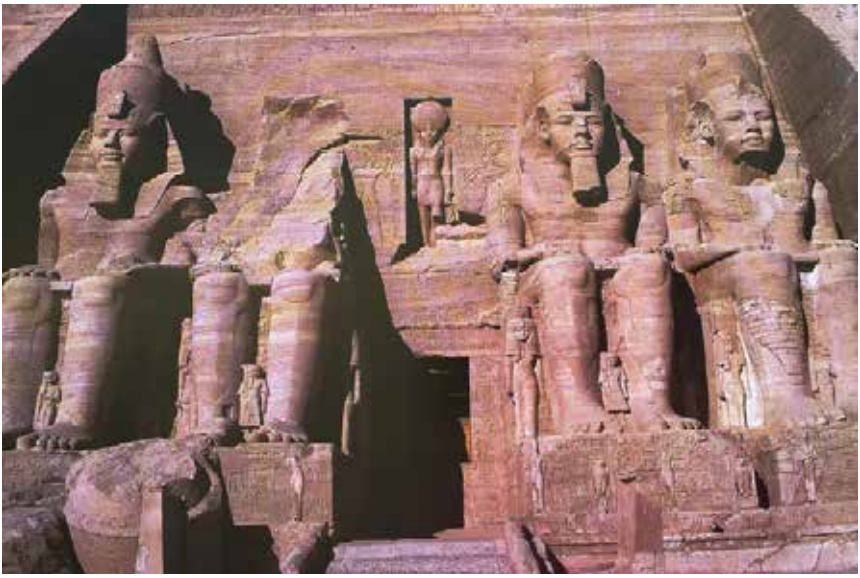

Fotoğraf 7: Büyük Tapınak Sütunlu Salon; Abu Simbel, XIX. Sülale, yak. MÖ. 1260

SONUÇ

Mısır Sanatı, Napolyon Bonapart'ın 1798 tarihli Mısır seferi ile bağlantılı olarak Batılılar tarafından tanınmaya başlamıştır. Mezopotamya ve Anadolu medeniyetleri ile karşılaştırıldığında günümüze çok fazla taşınır ve taşınmaz sanat eserinin gelme sebebi malzemelerin çoğunun taştan yapılmış olması, Mısır'ın nemli değil kuru bir iklime sahip olması gibi sebeplerle açıklanmaktadır.

Büyük İskender'in Mısır'ı fethine kadar giden süreçte binlerce yıl içinde elbette Mısır Sanatı, çeşitli üslup değişimlerine uğramıştır. Lakin diğer medeniyetler ile karşılaştırıldığında söz konusu üslupsal değişimin daha yavaş olduğu, oturmuş, klasikleşen bir sanat üslubunun oluştuğu görülmektedir. Ptolemaioslar dönemiyle ise büyük bir etkileşim ve değişim başlamıştır.

Eski Mısır Sanatı'ndaki başlıca heykel, kabartma ve resim örneklerini kısaca ele aldığımız bu çalışmada adı geçen eserleri besleyen ana kaynağın Eski Mısır'ın dinî inancı olduğu görülmektedir. Küçük dönüşümler yaşansa da Eski Mısır resim, heykel ve kabartma sanatı temeli sağlam kaidelere oturmuş olarak binlerce yıl süregelen bir sanat olmuştur.

KAYNAKÇA

DESPLANQUES, S. (2006), *Antik Mısır*, Ankara: Dost Kitabevi.

FREEMAN, C. (2003), *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*, çev. Kemal Angı, Ankara: Dost Kitabevi.

GÖRGÜN, H. (2004), Mısır-Tarih, *D.İ.A.*, C. 29, s. 555-557.

İNAN, A. (1987), *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, Ankara: TTK Basımevi.

KİPMEN, A.M. (1991). *Mısır Heykel Ve Kabartma Sanatı (M.Ö.3000-M.Ö.350)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

KONYAR, E. (2017), *Mısır Tarihi*, İstanbul: İ.Ü. AUZEF Yayınları.

REYHAN, E. , CENGİZ, T. (2015), *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Ankara: Grafiker Yayınları.

SADIKOĞLU, P. (2007), *Antik Mısır Sanatı*, İstanbul: Boyut Yayınları.

SİNEMOĞLU, N. (1997), Mısır, *E.S.A.* , C. 2, s. 1236-1243.

SÖZEN, M. ,TANYELİ, U. (2003), *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

TULUMBACI, R. (2018),*Alexandria'daki (İskenderiye) Buluntular Işığında İ.Ö. 3. Yüzyılda Mısır Sanatında Görülen Kültür Etkileşimleri*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

TURANİ, A. (1979), *Dünya Sanat Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

GÖRSELLER

-KONYAR, E. (2017), *Mısır Tarihi*, İstanbul: İ.Ü. AUZEF Yayınları.

Bölüm 9

TARİHSEL SÜREÇTE TURİZM, FINDIKLI'DA TURİZM BAKIMINDAN BAZI DEĞERLENDİRMELER VE TURİZM GELİŞİMİNDE SOSYAL MEDYANIN ÖNEMİ*

Ercan UYANIK[1]
Raziye ÇAKICIOĞLU OBAN[2]
Kürşat ARSLAN[3]

---

* Bu çalışma 1-3 Kasım 2019 tarihleri arasında Rize/Fındıklı'da gerçekleştirilen "Geleneğe Temas Geleceğe Miras: Doğal ve Kültürel Mirası Yaşatmak İçin Çalıştay"ında sözlü bildiri olarak sunulmuştur

1 Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi ABD.ercan.uyanik@deu.edu.tr
2 Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi ABD. raziye.oban@deu.edu.tr
3 Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi BÖTE Eğitimi ABD.kursat.arslan@deu.edu.tr

1 Tarihsel Süreçte Turizm

19. yy'da İngiltere'de bir sektör olarak gelişmeye başlayan turizm, 20.yy'da toplumsal hayatta önemini artırarak bilimsel alanda da ele alınmaya başlanmıştır. Modern dünyaya ait bir olgu gibi görünen turizmin geçmişinin, neredeyse insanlık tarihi kadar eski olduğu bilinmektedir. İnsanlık tarihindeki pek çok olguya benzer şekilde turizm de çeşitli dönüm noktalarından geçerek bugünkü haline ulaşmıştır. Özellikle son yıllarda akademik anlamda dikkat çeken bir alan haline gelen turizm; işletme, iktisat ve coğrafya gibi birbirinden farklı alanları içeren disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınmaya başlanmıştır. Turizmin önemli kilometre taşlarının insanlık tarihiyle; seyahat etme arzusunun toplumsal değişikliklerle birlikte gelişimi konunun tarih biliminin de ilgi alanına girmesini sağlamıştır.[4] Çünkü turizm, tarihsel süreçte seyahat faaliyetleri ile iç içe bir seyir izlemiştir. Nitekim insanlar, tarihin ilk çağlarından itibaren bazen ekonomik, bazen de devletlerarası ilişkileri geliştirmeye yönelik diplomatik seyahatlere yönelmiştir. Bunlara zaman içinde kültürel, sportif, dini amaçlı seyahatler de eklenmiştir.

İlk çağlarda beslenme ihtiyacı ve bunun sonucunda doğan ticaret, seyahat dürtüsünü harekete geçirici bir unsur olmuştur. Tarihe ticareti ilk başlatanlar olarak geçen Sümerler; tekerleği bularak ulaşım ve seyahat konusunda ilk adımı atmışlardır. Eski Çağ'ın öne çıkan deniz kolonizatörlerinden biri olan Fenikeliler ise ilk gezginler olarak karşımıza çıkmaktadır. [5] Bunları Mısır, Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu takip etmektedir. Mısır'ın M.Ö. üç binli yıllarda gezginlerin uğrak yerlerinden biri olması, ticari amaçlı seyahatlere merak duygusunun da eklenmesini ve daha çok seyahat edilen bir alan olmasını sağlamıştır. Bu seyahatlerde Eski Krallık Dönemi'nin simgesi piramitlerin ve diğer yapısal eserlerin katkısı büyüktür. Hareketlenen bu toplumsal yapı içerisinde Mısır'da konaklama tesisleri açısından da gelişmeler meydana gelmiştir. Böylece coğrafi konumu sebebiyle kendi içerisine kapalı bir yapıya sahip olan Mısır, göçler ve gezginlerin gelişiyle kısmi bir gelişim yaşamıştır.

Antik Yunan'da ise topraklarının tarıma elverişsiz olması ve sık istilaya uğramaları bölge insanını seyahat etmeye zorlamıştır. Böylece Yunan kültürü çok daha geniş topraklara yayılmaya başlamıştır. Bunun sonucunda kültür seyahatinin ilk büyük çaplı örneği yaşanmıştır. Yunan Uygarlığının turizme yapmış olduğu katkıda M.Ö. 776 yılında gerçekleşen "*Olimpiyat Oyunları''nın* payı büyüktür. Bir spor organizasyonu olmanın ötesine geçen Olimpiyat Oyunları, ziyaretçilerin ulaşım için hayli mesafeler kat ettiği ve çadır kamplarında konakladığı bir turizm faaliyetine

4 Nazmi Kozak-Meryem Akoğlan Kozak-Metin Kozak,*Genel Turizm ilkeler-Kavramlar*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 1.
5 Robert Lanquar, *Turizm-Seyahat Sosyolojisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.13.

dönüşmüştür.[6] Bu süreçte tiyatro oyunları ve yılın belirli dönemlerinde Yunanlıların gerçekleştirdikleri dinsel temelli şenlikler de turizmin gelişmesine katkı yapmıştır. Heredot, Strabon, Pausanias gibi pek çok Yunanlı bilgin; Anadolu, Mısır, Fenike gibi dönemin öne çıkan coğrafi bölgelerine seyahat etmiştirler. Deri ve papirüs üzerine yazılmış rehber kitapların ilk örneklerini de Yunanlıların ortaya koydukları bilinmektedir. "The Athenion Acropolis" (Atina Akropolu) "Sparta Cities" (Isparta Şehirleri) ve "Guide Book To Troy" (Truva Gezi Rehberi)[7] gibi kitaplar bunların arasında yer almaktadır. Böylece kültür turizminin temelleri de yine Antik Yunan'da atılmıştır.

Geniş bir coğrafyaya yayılması ve Coğrafi Keşiflere kadar önemini koruyan Akdeniz'in imparatorluk sınırları içerisinde yer alıyor olması Roma İmparatorluğu'na büyük bir önem kazandırmıştır. Romalılar bu geniş sınırlar içinde güvenli ve rahat seyahat edilebilmesi için karayolları boyunca hanlar ve barınaklar inşa etmişlerdir. Bu barınaklarda temel ihtiyaçlarını karşılama imkânına sahip olan insanlar, atlarını değiştirerek yollarına devam edebilme şansına kavuşmuşlardır. Böylece Roma İmparatorluğu'nda seyahat can ve mal güvenliği açısından tehlikeli bir hareket olmaktan çıkmış ve bu güvenli ortam sayesinde daha fazla insan seyahat etmeye başlamıştır.[8] İç turizmde de oldukça aktif olan Romalılar, günümüzde mimari kalıntılarıyla turist çekmeye devam eden kolezyumlarda; etkinlikler ve büyük seyirci kitlelerine sunulan spor faaliyetleri düzenlemişlerdir.[9] Bununla bağlantılı olarak bugünün dünyasında da geçerli olan *"zevk için seyahat"* kavramının ilk örneklerini Romalıların gerçekleştirdiği görülmektedir.

Romalı asillerin yanlarında köle çalıştırmaları ve bu nedenle de boş vakte sahip olmaları seyahate zaman ayırmalarını olanaklı kılmıştır. Spa, hamam ve restoranlarda dinlenerek ve eğlenerek boş zamanlarını dolduran orta ve üst sınıf, yılın yaklaşık 200 gününü seyahat ve turizm faaliyetleriyle geçirmişlerdir.[10] Böylece Romalılar, zevk için seyahat anlayışını geliştirmişlerdir. Nitekim Roma İmparatorluğu'nda insanların yılın belirli zamanlarında seyahat etmeleri, "seyahat mevsimi" anlayışını oluşturmuştur. Seyahat mevsimi içerisinde; yöresel nitelikte pazarlar, panayırlar, spor ve sanat gösterileri, şenlikler, yarışmalar gibi faaliyetlerin düzenleniyor olması turizmin gelişimine katkıda bulunmuştur.

---

6 Didar Sarı Çallı, *"Uluslararası Seyahatlerin Tarihi Gelişimi ve Son Seyahat Trendleri Doğrultusunda Türkiye'nin Konumu",* Turizm ve Araştırma Dergisi, Cilt:4 S ayı:1 (2015), s. 9.

7 A. Didem Akman, *Turizm Gelişmesinin Yarattığı Doğal ve Kültürel Değişimler: Kaş Örneği,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, Ankara, s.20.

8 Ziya Eralp, *Genel Turizm*, Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Yayınları, Ankara, 1983, s.3.

9 Çallı, *a.g.m.,* s. 11.

10 Çallı, *a.g.m.,* s. 11.

Ortaçağ'da özellikle Avrupa'da -feodal- toprağa bağlı bir yapının ortaya çıkışı, seyahatin seyrini de etkilemiştir. Bu süreçte tek tanrılı dinlerin yaygınlık kazanması sonucunda hem Doğu'da hem de Batı'da dinsel nitelikli seyahatlerde bir artış yaşanmıştır. Böylece Eski Yunan ve Roma döneminde gelişen kültürel ve zevk amaçlı geziler, yerini din turizmine bırakmıştır. Bunun sonucunda Eski Çağ'da kent devletleri veya şehirler arasında gerçekleşen küçük çaplı dinsel nitelikli seyahatler Orta Çağ'da daha geniş bir alanı kapsamaya başlamıştır. Haçlı Seferleri de bu dönemde dinsel turizmin kıtalararası bir boyut kazanmasında etkili olmuştur.

Orta Çağ'da ticaretin de daha geniş alanlara yayıldığı görülmektedir. Eski Çağ'dan itibaren gelişen *İpek Yolu* ise adeta Orta Çağ'ın ve Kıtalararası Ticaretin simgesi olmuştur. Asya'dan Avrupa'ya giden geniş bir ticaret yolu olan İpek Yolu, toplulukları hem sosyo-ekonomik açıdan hem de turizm açısından etkilemiştir. Nitekim Orta Çağ'ın ünlü Avrupalı gezgini Marco Polo (1254-1324) İpek Yolu'nun turizm açısından önemini somutlaştıran kişi olmuştur. Marco Polo, Venedik'ten deniz yolu ile başladığı yolculuğuna karayolu ile devam etmiş ve Çin'de Kubilay Han'ın sarayında uzun bir müddet kalmıştır. Yolculuğu sürecinde yaşadıklarını yazarak bir eser haline getirmiştir. Marco Polo'nun söz konusu eseri Avrupa'da Seyahat Edebiyatı anlayışının temellerini atmıştır. Marco Polo'nun yazdıkları, sonrasında Avrupa'da büyük bir merak duygusu uyandırarak doğunun zenginliklerine ulaşabilme düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Polo'nun çağdaşları olarak ele alabileceğimiz iki Arap seyyah; İbni Fadlan ve İbni Batuta da eserleriyle bu alanda anılması gereken kişilerdir. Böylece bu dönemde gelişen Seyahatname türündeki eserler yalnızca bulundukları dönemi değil geleceğin turizm sektörünü de etkiler duruma gelmiştir. Bu bağlamda günümüzde de özellikle Marco Polo'nun seyahatini gerçekleştirdiği güzergâhta yer alan bölgeler için önemli bir tanıtım olanağı elde edilmiş; eserden yola çıkarak çeşitli turlar düzenlenmiştir.

Bu dönemde Anadolu coğrafyası seyahat açısından eski hareketliliğini korumaya devam etmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti ticaretin daha rahat ve güvenli bir şekilde gerçekleşebilmesi için Karahanlıların askeri amaçlı inşa ettirdikleri Ribat adı verilen yapıları geliştirerek ticaret yolları üzerindeki belirli noktalara *"Kervansaray"*lar inşa etmişlerdir. Güvenliğin ön planda tutulup geniş bir hizmet olanağı sunulan Kervansaraylarda Roma Dönemi'nde inşa edilen hanlardan farklı olarak yabancı tüccarların da yerli tüccar ile aynı olanaklardan yararlanması sağlanmış ve böylece Kıtalararası Ticarette Anadolu önem kazanmıştır.

Avrupa'da Orta Çağ ile özdeşleşen Papalık otoritesi ve skolâstik düşünceye karşı Rönesans ve Reform gibi kültürel ve dinsel gelişmeler

yaşanmıştır. İtalya merkezli olarak Avrupa'da sanat, edebiyat ve bilim alanlarında ortaya çıkan bir yenileşme hareketi olan Rönesans, turizmin gelişiminde belirleyici olmuştur. Rönesans'ın ortaya çıkardığı çeşitli sanat ve düşünce akımları, sanatçıların belirli merkezlerde toplanmalarını sağlamıştır. İtalyan şehir devletlerinden pek çoğu sanat, ekonomik, ticari ve kültürel merkezler haline gelmişlerdir. Bu süreçte *"Çekim Gücü İçeren Merkezler"* kavramı ortaya çıkmış ve böylece günümüzdeki *Turizm Merkezi* anlayışının temelleri atılmıştır.

15.yy'ın sonlarında başlayan ve 16.yy boyunca da devam eden Coğrafi Keşifler sonucunda yeni yollar, bölgeler ve hatta kıtaların keşfi insanlara daha geniş alanlara seyahat edebilme imkânı yaratmıştır. Christophe Colomb'un 1492'de Atlantik Okyanusu'nu aşmasını 1497'de Portekizli denizci Vasco de Gama'nın Afrika Kıtası'nın en güney noktası olan Ümit Burnu'nu keşfetmesi takip etmiştir. Böylece İpek Yolu'na alternatif olarak Çin'e yeni bir yol açılmıştır. Diğer bir Portekizli denizci Ferdinand Macellan ve yardımcısı Del Cano ise Amerika Kıtası'nı güneyden dolaşarak Pasifik Okyanusu'na çıkmışlardır. Bu olay, dünyanın o zamana dek bilinmeyen diğer yarısının varlığını ortaya çıkarması açısından büyük bir öneme sahiptir. Böylece Avusturya gibi pek çok yerin keşfedilmesini sağlayan yeni seferlere ve yolculuklara da kapı aralanmıştır.

Ortaçağ döneminden 16.yüzyıl sonlarına kadar tarım toplumunda insanların oldukça durağan bir hayat sürdükleri, bulundukları bölgenin nadiren dışına çıktıkları bilinmektedir. Rönesans ve Coğrafi Keşifler ise en azından yönetici tabakaların bu konudaki tutumunda bir değişiklik meydana getirmiş; genelde Dünya'yı, özelde ise Avrupa'yı tanıma isteğini ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda ise İngiltere merkezli ileride devleti yönetecek genç erkeklerin eğitim seyahati olarak nitelendirebileceğimiz Grand Tur anlayışı doğmuştur. Grand Tur anlayışından başlayarak turizmin sektörleşmesi; seyahat, konaklama, rehberlik, yiyecek-içecek gibi bugün turizmi oluşturan pek çok alanın sistemli bir yapı kazanmasını sağlamıştır. Böylece turizm endüstrisi Grand Tur'dan itibaren başlıca üç evreden geçerek günümüzdeki seviyesine ulaşmıştır.[11]

1.1 Turizmin Sektörleşmesi ve Evreleri

1.1.1 Büyük Tur (Grand Tour) Dönemi (1613-1785)

Haçlı Seferleri, Rönesans, Reform ve Coğrafi Keşifler sonrasında Avrupa'da kilisenin etkisi aşamalı bir şekilde yıkılmış ve Monarşiler güç kazanmaya başlamıştır. Özellikle Coğrafi Keşifler yöneticiler üzerinde etkili olmuş; Dünya'nın yalnızca kendilerine sunulan ile sınırlı olmadığını fark etmelerini sağlamıştır. Öncelikle İngiliz bürokrasisi içerisinde ileride devleti yönetecek gençlerin Kıta Avrupası'nı iyi tanıması gerektiği

11 Çallı, *a.g.m.,* ss. 12-13.

düşüncesi yaygınlık kazanmıştır. Dönemin cazibe merkezlerinden olan İtalya'nın bir bölümü, Almanya, Fransa ve İsviçre'yi içine alan planlı eğitim seyahatleri düzenlenmeye başlamıştır. Böylece süresi genelde bir ila üç yıl arasında değişiklik gösteren Grand Turlar ortaya çıkmıştır. Başlangıçta İngiliz veliahtlarının kendilerini başta siyaset olmak üzere pek çok alanda geliştirmesini amaçlayan turlar, diğer Avrupa ülkelerini de etkilemiştir. Daha sonrasında ise diplomat olmayan zengin ailelerin çocuklarının da turlara katıldığı görülmüştür. Bu turlara katılan gençlere gittikleri yerlerde eğitilmiş kişilerin eşlik etmesi ise günümüz turizm sektörü içerisinde de vazgeçilmez bir yere sahip olan *rehber* kavramını geliştirmiştir. Hans Honc 1606-1659 yılları arasında yaklaşık 1300 ziyaretçiye Roma'nın turistik yerlerini gezdirmiştir[12].

17. ve 18.yy Avrupası'nda eğitim ve seyahat açısından geniş bir yer edinmiş olan Grand Tur olgusu, planlı turizme ilk adım niteliğindedir. Öyle ki pek çok turizm araştırmacısına göre gerçek ve modern anlamda turizm faaliyetleri Grand Tur ile başlamaktadır. Bu dönemde 17.yy itibarıyla özellikle Fransız ve İngiliz elçileri, yazarları ve seyyahlarının Güney Avrupa ve Batı Asya ülkelerini gezip görmek için yaptıkları seyahatler sonucunda hatıralarını yayınlamaları turizm literatürünün başlangıcı olmuştur[13].

18. yüzyılın sonlarında *Turizm Merkezleri* de oluşmaya başlamıştır. Kıyılara, kumsallara ve şifalı sulara yönelik akımın giderek yoğunlaşması, bu tür doğal imkânlara sahip yerlerde plaj ve kaplıca şehirlerinin kurulmasını sağlamıştır. Bunlar içinde *Nice* ve *Cote D'azur* hem gelişimine kaynaklık eden devinimin kökeni hem de Turizm Endüstrisi'nin hızlı geliştiği bir mekân olması açısından ilginç bir örnektir.[14]

Sanayi Devrimi ise turizmin bir sektör haline gelmesini sağlayan, bunun için gerekli koşulları hazırlayan süreci başlatmıştır. Buna bağlı olarak turizm tarihsel süreç içerisinde en geniş çaplı gelişimini bu dönemde yaşamıştır. İnsanların yaşam tarzlarında büyük bir değişim yaşanmış, bu da toplumda bir turizm algısının doğmasına yol açmıştır. Endüstrideki yenilikler özellikle ulaşım sektöründe büyük gelişmelerin yaşanmasını sağlayarak seyahat kavramına daha hareketli bir boyut kazandırmıştır.

1.1.2 Hareketlilik Dönemi (1800-1944)

18. yy ortalarında başta İngiltere olmak üzere Avrupa'da yaşanan endüstriyel gelişim Sanayi Devrimi'ni meydana getirmiştir. Sanayi Devrimi sonrasında öncelikle Avrupa'da olmak üzere tarım toplumundan

12 Çallı, *a.g.m.,* s. 14.
13 F. Füsun İstanbullu, *Turizm Seyahat İlişkisinin Tarihi Seyri İçerisinde Değerlendirilmesi ve İktisadi Yönün Ağırlık Kazanması*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1988, s.75'ten aktaran A. Didem Akman, *a.g.e.*, s.33.
14 Eralp, *a.g.e.*, ss. 9-10.

sanayi toplumuna geçiş, yeni bir toplumsal yapı ortaya çıkarmıştır. Arkaik ve toprağa bağlı toplumlarda veya Ortaçağ'ın tarihsel dönemlerinde, kişinin yaşadığı dünyaya katılımını sağlayan törenlerle, çalışma ve dinlence iç içe geçmiştir. Sonuç olarak bu iki etkinlik değişik olmalarına karşın, toplulukların ve kişilerin yaşamlarında aynı türden anlamlara gelmiştir. Bu şekilde törenler vesilesiyle çalışma, eğlence ve dinlenme ihtiyaçlarını doğa ile iç içe bir şekilde karşılayabilen bireyde günümüzdeki gibi bir turizm anlayışının oluşabilmesi oldukça güçtür. Ancak Sanayi Devrimi sonucunda toprağa ve doğaya bağlılık giderek azalmış ve büyük bir kentleşme meydana gelmiştir. Sağlık alanında yaşanan gelişmeler sonucunda nüfusun hızla artması, köy ve kasabalarda herkese yetecek kadar işin olmaması kentlere göçü artırmıştır. Fabrikalaşmanın artması ile çalışan nüfus büyük ölçüde sanayi sektörüne kaymaya başlamış; bu alanda gelişmiş kentlerde yoğun bir nüfuslanma meydana gelmiştir. Özellikle 18.yy'ın ortalarında Avrupa'da daha öncesinde hiç şahit olunmayan bir büyüklükte köyden kente göç yaşanmış; büyük şehirler ve yeni cazibe merkezleri gelişmiştir. Bu süreçte Büyük Kentler ekonomik ve sosyal kalkınma açısından hem itici hem de çekici güç olmaları bakımından belirleyici olmuşlardır. Ancak kentler, hava kirliliği ve insanı ruhsal/fiziksel açıdan yorması nedeniyle olumsuz olarak değerlendirilmektedir. Bireyler sanayileşmiş kentlerin sağlıklarına zarar veren havasından uzaklaşarak hem fiziksel hem de ruhsal anlamda iyileşme arzusu içerisine girmişlerdir.

Bu dönemde insanların çalışma koşulları değişmiş, işçi olarak nitelendirilen yeni bir toplumsal sınıf ortaya çıkmıştır. Endüstri Devrimi'nin başlarında günde 14 saatten fazla çalışan işçiler, vermiş oldukları mücadeleler sonucunda ulusal ve uluslararası alanda birçok hukuksal hak elde etmişlerdir. Bunun sonucunda turizmin gerçekleşmesi için gerekli temel unsurlardan olan *boş zaman* ve *ücretli izin* anlayışı ortaya çıkmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda İngiltere'nin sanayi kentlerinde ücretli tatil sloganlaştırılarak gösteri ve toplu yürüyüşleri sürükleyici bir hıza ulaştırmıştır. Bunun sonucunda İngiltere'de 1925 yılında 1,5 milyon işçi ücretli tatil olanağı elde etmiştir.[15] Yıllık iznin, tüm çalışanları kapsaması için ise 1930-1939 yıllarında bir yasalaştırma sürecine girilmiştir. Boş zamanı kanuni hale getirmek için "Manchester National Conference" (Manchester Milli Konferansı)'ında iki hafta ücretli tatil hakkı kabul edilmiş ve bu konuda sendikalar ile ILO önemli rol oynamıştır. Fransa'da ise Leo Lagrange tarafından ücretli izin kanuni hale getirilmiştir. Bu sürecin sonunda diğer pek çok sanayi ülkesinde de ücretli tatil bir yasal hak haline gelmiştir. Böylece boş vakte ve belirli bir gelire sahip olan her yaştan ve kesimden insan; bütçelerine göre çeşitli turizm faaliyetlerinin aktif katılımcısı olmuştur. Buna bağlı

15 Akman, *a.g.t.*, s. 43.

olarak da turizm türleri ve sunulan hizmetler de artmış; her kesimden genç, yaşlı ve ailelerin beklenti ve ihtiyaçlarını dikkate alarak çeşitli hizmetler geliştirilmiştir. İşçilere seyahat düzenlemek amacıyla The Workers Travel Association (İşçiler Seyahat Birliği) ve konaklama maksatlı Gençlik Otelleri Birliği gibi çeşitli örgütler kurulmuştur.

İşçilerin ortaya koydukları hukuksal mücadele; boş zaman ve ücretli izin hakkı elde etmelerinin haricinde gelir düzeylerinde de bir artış meydana getirmiştir. Bireylerin gelir düzeyinin artışı ile turizm faaliyetlerine katılmaları arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Toplum içerisinde kişi başına düşen gelirin artması ise eğitim seviyesinin yükselmesini beraberinde getirmiştir. Bireylerin ekonomik ve eğitimsel alanda gelişmesi de genel anlamda toplumun kalkınmasını sağlamıştır. Böylece turizm, toplumun daha alt kesimleri için de önem arz etmeye başlamış; seyahat artık yoğun çalışan insanlar için adeta bir zorunluluk halini almıştır.

Hareketlilik döneminde yaşanan gelişmeler arasında turizmin yaygınlaşmasında en çok etkili olanlardan biri de ulaşım alanındaki gelişmeler olmuştur. 19.yy'ın başlarına kadar aynı ulaşım araçlarını kullanan insanlar bu alanda yaşanan yoğun teknolojik gelişmeler sonucunda daha çok seyahat etmeye başlamışlardır. Bu alanda ilk olarak buharlı makine teknolojisinin gemilere uyarlanması, daha öncesinde çoğunlukla yük taşıma amacı ile kullanılan gemilerin seyahat alanında da yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bunun sonrasında ise 1825 yılında demiryollarında da bir gelişme yaşanmıştır. İlk kez İngiltere'de Stokthon-Darlington kentleri arasında döşenen demiryolu üzerinde yolcu taşınması, ilkel taşıma sisteminden çağdaş taşıma sistemine geçişi simgeleyen bir dönemeci vurgulamıştır.[16] Bu şekilde ucuz ulaştırma imkânlarının gelişmesi ve seyahatin yaygınlaşmasıyla turizm kitlesel bir boyut kazanmaya başlamıştır.

Hareketlilik döneminde *Seyahat Acentelerinin* ortaya çıkması ise turizmin sektörleşme sürecinde büyük bir dönüm noktası olmuştur. Tarihte ilk seyahat acentesini kuran Thomas Cook, 1841 yılında tren ile *Leicester'dan Loughboroug'a* ortalama beş yüz kişiyi götürmüştür. Bu demiryolu yolculuğundan sonra, modern turizmin ve seyahat acenteciliği sektörünün temelleri atılmıştır.[17] Thomas Cook'un bu seyahati; bir alkolle mücadele derneği olan *"Temperance Derneği"* üyelerini Loughboroug'taki bir toplantıya götürmek amacıyla düzenlediği bilinmektedir. Demiryolu ile gerçekleştirilen turların öncülüğünü yapan Cook, gerçekleştirdiği etkinliklerle pek çok acenteye esin kaynağı olmuştur. Kitle turizminin önemli bir yapı taşı olan *paket turların* da ilk örneklerini ortaya

16 Eralp, *a.g.e.*, s. 11.
17 Kozak, *a.g.e.*, s. 30.

koymuş; 1851 yılında Londra, 1855 yılında ise Paris Dünya Fuarlarına turlar düzenlemiştir. Otelciler ile de iyi bir ilişki içerisinde olan Cook, 1870'li yıllarda taşıdığı yolcuların konakladıkları otellerde para yerine kullanabilecekleri otel kuponları ve seyahat çekleri oluşturmuştur.[18] Sektörde pek çok ilke imza atan ve pek çok kriz döneminde ayakta kalmayı başaran Thomas Cook'un kurmuş olduğu seyahat firması; yakın zamanda iflasını ilan edene dek *"Dünya'nın En Eski Seyahat Şirketi"* olagelmiştir.

Turizm ve seyahat acenteciliği bağlamında her ne kadar Thomas Cook ön plana çıksa da *Robert Smart*, *Thomas Bennet* ve *Henry Lunn* da öncü isimler arasında yer almışlardır. Bunların içerisinde İngiliz Robert Smart, 1822 gibi endüstriyel gelişimin oldukça erken bir döneminde ilk buharlı gemi acentesini kuran kişi olduğunu ileri sürmüştür. Bireysel seyahatler konusundaki ilk uzmanın ise Thomas Bennet olduğu düşünülmektedir. Henry Lunn'ın ise deniz yolu ile pek çok seyahat düzenlediği bilinmektedir. Ancak bunlar içerisinde en çok öne çıkan İsviçre'ye düzenlediği kayak turları olmuştur.[19]

Teknolojinin gelişmesi, turizm literatüründe de bir artış yaşanmasında etkili olmuştur. Basılı eser sayısındaki artış, insanların geçmiş dönemdeki seyyahların yazdıklarına daha kolay bir şekilde ulaşmasını sağlamıştır. Bunun sonucunda toplumda başka diyarlara karşı merak duygusu daha da artmıştır. Turizm sektörü, boş zamanını değerlendirmek isteyen insanların basılı yayınlardan yararlandığını görerek harekete geçmiş; pek çok tanıtım kitapçığı yayımlanmaya başlamışlardır.

19.yy boyunca devam eden seyahat ve turizm sektöründeki bu hareketlilik, 20.yy'ın başlarında bir duraklama sürecine girmiştir. Bu duraklamanın sebebi ise 1914-1918 yılları arasındaki I. Dünya Savaşı olmuştur. Ancak savaş sürecinde devletlerin teknolojik anlamda kendilerini geliştirmeye devam etmeleri daha sonraki süreçte turizme olumlu getiriler sağlamıştır. Bu süreçte karayolları ve motorlu araçlar büyük bir gelişme göstermiştir. Böylece savaş sonrası dönemde seyahat ve turizmde tekrar bir canlanma yaşanmıştır. Bu canlanma turizm sektöründe bir çeşitliliği de beraberinde getirmiştir. Yurtdışına yapılan seyahatler büyük ölçüde artmış, sosyal turizm; kamp ve karavanlar, gençlik yurtları, motorlu araçlarla ucuz ulaştırma ve turlar ile kendini göstermiştir[20]. Ayrıca dinlenme evleri ve otel sayılarında bir artış gözlenmiştir.

Savaş sonrası dönemde turizm alanında yaşanan ilerleme 1929 ekonomik buhranı ile tekrar durma noktasına gelmiştir. Bu tarihten II. Dünya Savaşı'na kadar turizm eski hızını yakalayamasa da çeşitli gelişmeler yaşanmaya devam etmiştir. Buna en büyük örnek; Butlin ve Warner'ın 1936 yılında Skegness'e ilk resmi *Tatil Kampını* kurmaları olmuştur.

18 Çallı, *a.g.m.,* s. 15.
19 Çallı, *a.g.m.*, s. 15.
20 Çallı, *a.g.m.*, s. 16.

1.1.3 Modern Dönem (1944-…)

Ekonomik buhran sebebiyle yavaş bir şekilde ilerleyen turizm sektörü II. Dünya savaşı sırasında bir duraklama sürecine daha girmiştir. Ancak savaş sonrası süreçte ekonomileri sarsılan ülkeler için turizm kurtarıcı görevini üstlenmiştir. Nitekim ikinci endüstri devrimi olarak da nitelendirilen savaş sonrası dönemde, teknolojik gelişmeler hızlanmıştır. Kullanılabilir gelirin artmasına yol açan bu durum beraberinde zenginleşmeyi getirdiğinden yaşam tarzı ve davranışları değiştirmiştir.[21] Askeri amaçla geliştirilen teknolojiler savaş sonrasında sivil hayata uyarlanmaya başlamıştır. Özellikle bu dönemde geliştirilen uçak teknolojisi sivil havacılığın ilerlemesini sağlamış; toplumsal hayatta Uluslararası Turizmi etkili hale getirmiştir. Endüstri Devrimi sürecinde etkili olmaya başlayan kitle turizmi bu dönemde iletişim ve ulaşım alanlarındaki kitleselleşmenin de etkisiyle daha fazla hissedilemeye başlamıştır. Bu açıdan özellikle 20.yy'a büyük ölçüde hâkim olan *"Fordist Üretimin"* turizm sektöründe de yer bulduğu görülmektedir. Fordizm'de egemen güç üreticidir. Kitle turizmin bir ürünü olan paket tatillerin de benzer bir yaklaşımla üretici odaklı bir şekilde çok sayıda insan tarafından tüketilmek üzere tasarlandığı görülmektedir. Böylece Kitle turizmi modern dönemin turizm anlayışını şekillendirmiştir. 1950'li yıllarda toplumda yoğun bir turizm istenci ortaya çıkmış; 1960'lı yıllarda daha öncesinde şekillenen ücretli izin anlayışı tüm dünyaya yayılmış ve 1980'li yıllarda ise turizme katılım giderek artmıştır. Kıyı kent ve kasabaları ise turizme talebin arttığı bu ortamda modern turizm anlayışının vazgeçilmezleri olmuştur. Böylece Turizm endüstrisi; deniz-kum-güneş üçlüsü üzerinde yoğunlaşan, dinlenme amacıyla seyahat eden kitlelere standartlaştırılmış ve ucuz ürün sunan, yüksek derece mevsimselliğe maruz kalan bir endüstri haline dönüşmüştür.[22] Bu duruma büyük otel ve tatil köylerinin yapımında bölgelerin doğal güzelliklerine verilen tahribat da eklendiğinde turizm anlayışında bir değişikliğe gidilmesi gereksinimi duyulmuştur. Bunun sonucunda turizmde bir post-modern süreç başlamış; alternatif turizm arayışları içerisine girilmiştir.

Önceleri deniz, güneş ve eğlence olarak algılanan turizm anlayışı II. Dünya Savaşı sonrasında kültür varlıklarını da kapsamaya başlamıştır. Bu durumun fark edilmesinde, çevre bilincinin oluşmaya başlaması ve sürdürülebilir olma anlayışı da etkili olmuştur.[23]

21. yüzyılda küreselleşmenin hız kazanması ülkeler arasındaki

---

21 Çallı, *a.g.m.*, s. 16.

22 Meryem Akdoğan Kozak-Savaş Evren-Onur Çakır, *"Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması"*, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt: 24, Sayı:1 (2013), s.16.

23 Raziye Çakıcıoğlu Oban, "*Korumada Yasal Gelişim ve Doğal Miras Alanlarının Miras Turizmindeki Önemi*", IV. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi 23-27 Nisan 2008, Belek/Antalya Bildiri Kitabı, Ankara, 2008, ss. 601-613,

sınırların eski keskinliğini yitirmesine yol açmıştır. Artık kültürlerin etkileşimi için fiziki olarak yer değiştirmeye ihtiyaç duyulmamaktadır. İnsanlar daimi olarak bir sanal seyahatin içerisindedir. Sanal ortamda gördüklerini deneyimlemek isteyen bireyler kültürlenmek, toplumsal statü elde edebilmek, dil öğrenmek ve çeşitli eğitimler alabilmek için turizm faaliyeti içerisine girmektedirler. Özellikle son yıllarda sosyal medyanın da bu konuda büyük etkisi olduğu görülmektedir. E-ticaret ve reklam sektörleri ise turizm hizmetlerinin kısa sürede çok daha fazla kişiye sunabilmesinde etkili olmuştur. Böylece internet, turistleri ve turizm işletmelerini, turistler için daha faydalı, işletmeler için ise rekabet etme, kontrol kurma ve baskın olma anlamında daha zorlu yeni bir süreç içerisine sürüklemiştir. Bunun sonucunda; Yayla Turizmi, Ornitoloji (Kuş Gözlemle Turizmi), Foto Safari, Çiftlik Turizmi, Botanik (Bitki İnceleme Turizmi), İnanç Turizmi vb. gibi pek çok turizm çeşidi gelişme göstermiştir.

Günümüzde turizm, hem tüm dünyada geniş bir sektör hem de tek tek ülkeler için büyük bir gelir kaynağı olabilmiştir. Çalışmamızda görüldüğü üzere Sanayi Devrimi öncesinde turizm yalnızca seyahat ve konaklama alanlarında var olabilirken giderek daha geniş alanlara yayılmıştır. Özellikle içerisinde bulunduğumuz post-modern süreç, pek çok alternatif turizm sahasının da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Nitekim yakın bir zamana kadar bir hayal olarak bakılan Uzay Turizmi, günümüzde üzerine en çok konuşulan ve yazılan alanlardan biri haline gelmiştir. Sektörün, geçmişten bugüne evrilerek varlığını devem ettiriyor olmasında iki temel neden etkili olmuştur. *Bunlardan ilki turizmin her alana adapte olabilecek dinamik bir yapıya sahip olması, ikincisi ise insanların farklı şekillerde de olsa turizmin ona sunduklarına ihtiyaç duyuyor olmasıdır.* Bu iki özelliği sebebiyle turizm geçmişte var olmuş, bugün var olan ve kuvvetle muhtemel gelecekte de var olacak bir alandır.

Turizmin gelişmesi küreselleşme ile doğru orantılıdır. Birçok ülkenin sınırlarını açmada özellikle turistik amaçlı faaliyetler için kolaylıklar göstermesi, uluslararası turizm hareketlerini artırmıştır. Turizmin uluslararası özelliği bütün iletişim olanaklarının etkin kullanımına yani sadece geleneksel kitle iletişimi değil günümüz dünyasının getirdiği sosyal medya gibi daha bireysel odaklı teknolojilerin sürece dâhil edilmesine bağlıdır. Ayrıca, turizmde hedeflenen kitlelere ya da bireylere ulaşmada sadece onları ülkeye gelene kadar değil, devam eden süreçte de memnuniyete bağlı olumlu veya olumsuz yanların belirlenmesi gibi önemli adımların takip edilmesi gerekmektedir (Yavuz ve Haseki, 2012). Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde teknolojik gelişiminin ürünü olan bilgisayar programları kullanılarak turizm bakımından ülkemizde odak alanlardan olan Karadeniz Bölgemiz'deki Rize Fındıklı'da gerçekleştirilen bir anket çalışmasıyla günümüz turizminin geldiği noktaya bir örnek oluşturulmaya çalışılacaktır.

2 Fındıklı'da Turizm Bakımından Bazı Değerlendirmeler

Dünyada değişen turizm algısı, turistik potansiyeli olan alanlara bakış açısını da değiştirmiştir. Sürdürülebilirliğin ve koruma kullanma dengesinin farkındalığı, turizme açılacak olan ya da yeni hareketlenen alanlarda doğru yatırımlar yapabilmek adına turizm çalışmalarında da yeni yaklaşımlara yol açmaktadır. Bunlardan biri de söz konusu turistik alanda asıl ev sahibi olan yerel halkın sürdürülebilir turizmdeki rolünün önemine yönelik çalışmalardır. Doğal ve kültürel özellikleri bakımından oldukça zengin bir alan olan Fındıklı, turizm uygulamaları bakımından dikkat çekici özelliklere sahiptir. Dolayısıyla turizm yatırımları ve yatırımcılarını cezbetmektedir. Bu ilginin olumlu sonuçlara yönelmesine katkı verebilmek adına çalışmanın bu bölümünde yerel halkın; Fındıklı'daki turizm potansiyeline ilişkin algısını, turizme olumlu/olumsuz bakış açısını, turizmde sorumluluk algısını, turizm gelişimi için önerilerini, turizmle ilgili gelişmelerde katkı verebilecekleri alanların belirlenmesini ve Fındıklı'daki turist profilinin tespitini içeren bir uygulama ve değerlendirme yer almaktadır. Araştırmada yöntem olarak betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Bu yöntemde temel amaç, geçmişte veya halen var olan bir durumu ya da olayı var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlar. Betimsel tarama modelinde en sık kullanılan veri toplama şekli olan anket, bir örneklem üzerinden çeşitli sorular sorarak nicel veriler yardımıyla çeşitli istatistikler elde etmeyi sağlar. Çalışma örneklemi, Fındıklı'da ikamet eden yerel halktan rastlantısal örneklemle seçilen 99 kişiden oluşmaktadır.

Çalışma verilerini toplamak için araştırmacılar tarafından geliştirilen ve iki bölümden oluşan bir anket kullanılmıştır. Anketin birinci bölümünde katılımcıların demografik bilgilerinden (yaş, cinsiyet, medeni hal, eğitim durumu, meslek, Fındıklı'da yaşam süresi vb) 8, ikinci bölümünde ise 7 kategoriden oluşan toplam 117 soru yer almaktadır. Anket güvenirlik değerleri aşağıdaki tabloda (Tablo1) belirtilmektedir.

Tablo 1: Farklı kategorilere göre anketin güvenilirlik değerleri

Kategoriler	Cronbach's Alpha
Yerel Halkın Turizmin Potansiyeline İlişkin Algısı	,952
Turizmin Olumlu Etkileri	,97
Turizmin Olumsuz Etkileri	,95
Turizmin Gelişiminde Sorumluluk	,79
Turizmin Gelişimi için Yerel Halkın Önerileri	,92
Yerel Halkın Turizme Katkı Vereceği Alanlar	,95
Turist Profili	,94

Verilerin analizinde SPSS program kullanılmıştır. Veriler tanımlayıcı ve yorumlayıcı olmak üzere iki kategoride sunulmuştur. Tanımlayıcı

istatistiklerde grup sayıları, ortalama, standart sapma ve ortanca değerler kullanılmıştır.

Yorumlayıcı analizlerde ise, iki gruplu değişkenler için t-testi, ikiden fazla gruplar için Tek-Yönlü ANOVA kullanılmıştır.

Bu parametrik testler yürütülmeden önce test için gerekli varsayımlar kontrol edilmiş ve eğer bir ihlal belirlenirse non-parametrik karşılıkları kullanılmıştır. Analizlerde anlamlılık düzeyi 0.05 olarak belirlenmiştir. Yani bulunan değerler $p<0.05$ ise değişkenler arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur.

2.1 BULGULAR

2.1.1 Fındıklı Halkının Turizm Hakkındaki Görüşlerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyete göre ölçek skorları değerlendirilmeden önce verilerin normallik analizi yapılmış ve her grup için Shapiro-Wilk değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir ($p>0.05$). Buna bağlı olarak, Parametrik testlerden Bağımsız Örneklem t-testi cinsiyete göre her bir ölçek puanı ile analiz edilmiştir.

Tablo 2: Fındıklı Halkının Turizm Hakkındaki Görüşlerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

	Ortalama	**Standart Sapma**	**P değeri**
Yerel Halkın Turizmin Potansiyeline İlişkin Algısı			
Kadın	3,1107	,92240	,251
Erkek	3,3273	,91619	
Turizmin Olumlu Etkileri			
Kadın	4,2230	,88183	,400
Erkek	4,3561	,57785	
Turizmin Olumsuz Etkileri			
Kadın	3,3395	1,04582	,501
Erkek	3,1989	,98389	
Turizmin Gelişiminde Sorumluluk			
Kadın	3,6552	,76255	,929
Erkek	3,6411	,79033	
Turizmin Gelişimi İçin Yerel Halkın Önerileri			
Kadın	4,0714	,55247	,356
Erkek	4,1707	,48257	
Yerel Halkın Turizme Katkı Vereceği Alanlar			
Kadın	3,6276	1,00556	,418
Erkek	3,7878	,90614	
Turist Profili			
Kadın	3,1634	,71971	**,017***
Erkek	3,4995	,60653	

* $p<0.05$

Bu analiz sonucunda, sadece"turist profili" açısından cinsiyete göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Buna göre, erkeklerin turist profili bakımından anketten elde ettikleri puan kadınlara göre daha yüksek çıkmıştır ve bu fark anlamlıdır.

2.1.2 Fındıklı Halkının Turizm Hakkındaki Görüşlerinin Yaş Değişkenine Göre Dağılımı

Yaş değişkeni analiz edilmeden önce dört grupta kategorize edilmiştir. Bunlar; 0-20 yaş arası birinci, 21-30 ikinci, 31-40 üçüncü, 41 ve üzeri ise dördüncü grup şeklindedir. Yine analizlerden önce normallik testleri yapılmış ve gruplar için ciddi bir ihlal tespit edilmemiştir. Tablo 3'den de anlaşılacağı üzere sadece "yerel halkın turizm potansiyeline olan algısı" (p<0.00) ve "yerel halkın turizme katkı vereceği alanlar" (p<0,02)' a ilişkin istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 3: Fındıklı Halkının Turizm Hakkındaki Görüşlerinin Yaş Değişkenine Göre Dağılımı

	Ortalama	Standart Sapma	P değeri
Yerel Halkın Turizmin Potansiyeline İlişkin Algısı			**,004***
0-20	4,18	0,85	
21-30	3,15	0,94	
31-40	3,3	0,84	
>41	2,64	0,44	
Turizmin Olumlu Etkileri			,401
0-20	4,15	0,52	
21-30	4,35	0,68	
31-40	4,09	1,04	
>41	4,15	0,59	
Turizmin Olumsuz Etkileri			,258
0-20	3,86	0,98	
21-30	3,14	1,1	
31-40	3,29	0,93	
>41	3,53	0,59	
Turizmin Gelişiminde Sorumluluk			,593
0-20	3,61	0,92	
21-30	3,72	0,78	
31-40	3,61	0,78	
>41	3,39	0,52	
Turizmin Gelişimi İçin Yerel Halkın Önerileri			,143
0-20	3,79	0,81	
21-30	4,2	0,47	
31-40	4	0,53	
>41	4,07	0,44	

Yerel Halkın Turizme Katkı Vereceği Alanlar			**,025***
0-20	3,8	0,86	
21-30	3,84	0,91	
31-40	3,17	1,05	
>41	3,94	0,78	
Turist Profili			,585
0-20	3,55	0,83	
21-30	3,32	0,67	
31-40	3,25	0,47	
>41	3,11	0,46	

* p<0.05

2.1.3 Fındıklı Halkının Turizm Hakkındaki Görüşlerinin Medeni Duruma Göre Dağılımı

Medeni duruma göre anket puanları incelenmeden önce yine gruplar bakımından normallik analizleri yapılmış ve bütün gruplarda verilerin normal dağıldığı belirlenmiştir. Bağımsız Örneklem t testi, grupların farklılıklarını ortaya koymak için kullanılmış ve hiçbir grupta istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Diğer taraftan hemen hemen bütün kategorilerde, bekâr katılımcıların evlilere göre daha yüksek puan aldıkları tespit edilmiştir. Bu da *bekâr katılımcıların turizme evlilere nazaran daha olumlu baktıkları şeklinde* yorumlanabilir.

Grafik 1: Fındıklı Halkının Turizm Hakkındaki Görüşlerinin Medeni Duruma Göre Dağılımı

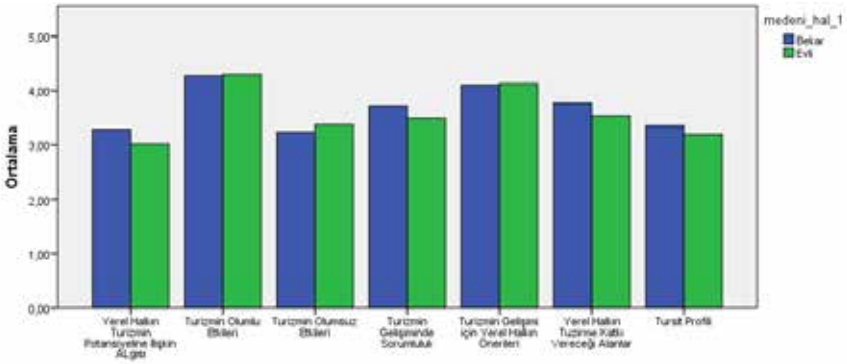

4. Fındıklı Halkının Turizm Hakkındaki Görüşlerinin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Katılımcıların eğitim düzeyleri üç grupta toplanmıştır. Bunlar: (1) Yüksek Lisans, (2) Yüksek okul veya Üniversite, (3) Lise ve Dengi Okul. Veriler gruplarda normal dağılım gösterdiğinden bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda yine hiçbir grupta istatistiksel

olarak anlamlı bir sonuç bulunamamıştır. Ancak *yerel halkın tüm eğitim seviyelerinde turizmin olumlu etkisi olacağı kanısında olduğu* anlaşılmıştır.

Grafik 2:Fındıklı Halkının Turizm Hakkındaki Görüşlerinin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

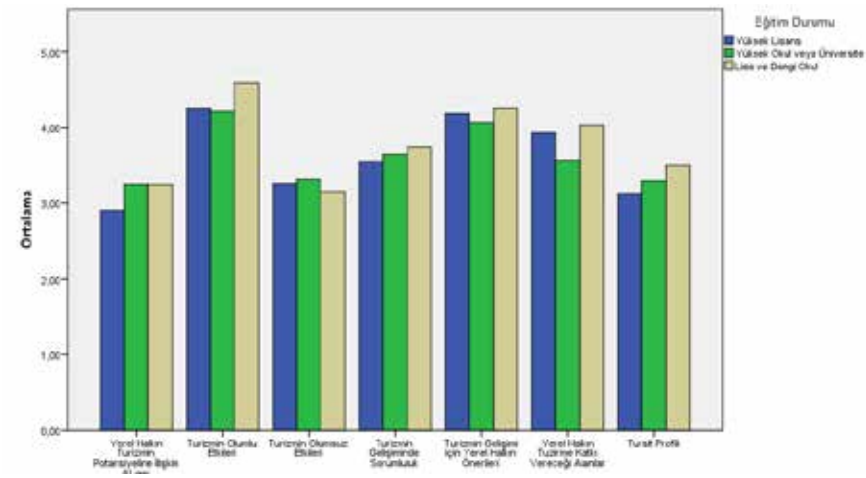

2.1.4 Fındıklı Halkının Turizm Hakkındaki Görüşlerinin Meslek Grubuna Göre Dağılımı

Meslek grubuna göre katılımcıların dağılımı %41 memur, % 9 işsiz şeklindedir. Grafiksel olarak mesleklerin turizme ilişkin algıları değerlendirildiğinde, *hemen tüm meslek grubundaki katılımcıların turizme olumlu baktığı, öneriler sunabildiği ve katkı verebilecekleri alanlar olduğunu vurguladıkları* anlaşılmaktadır.

Grafik 3:Fındıklı Halkının Turizm Hakkındaki Görüşlerinin Meslek Grubuna Göre Dağılımı

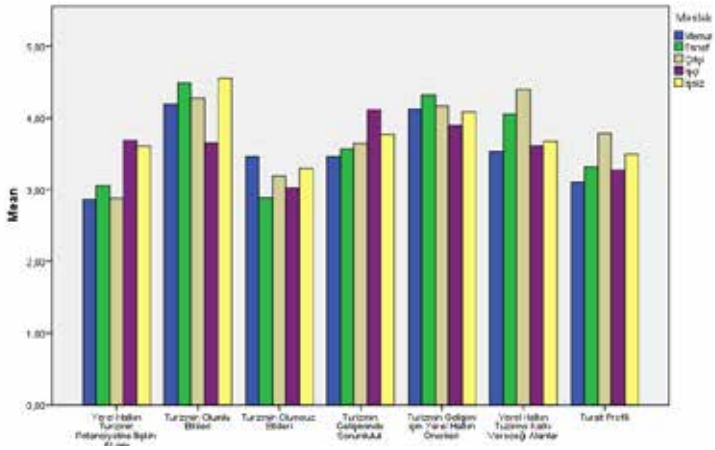

2.1.5 Fındıklı Halkının Turizm Hakkındaki Görüşlerinin Fındıklı'da Yaşadığı Süreye Göre Dağılımı

Katılımcılar Fındıklı'da yaşam süreleri açısından değerlendirildiğinde, toplam 4 grupta kategorize edilmiştir. Buna göre, katılımcıların büyük çoğunluğu, ya 0-10 yıl arası ya da 21-30 yıl arası Fındıklı'da bulunduklarını belirtmişlerdir.

Tablo 4: Katılımcıların Fındıklı'da Yaşadığı Süreye Göre Dağılımı

Değişkenler	Sayı	Yüzde (%)
0-10 Yıl Arası	37	37,4
11-20 Yıl Arası	15	15,2
21-30 Yıl Arası	33	33,3
31 Yıl Üzeri	14	13,1
Toplam	99	100

Anketlerden elde edilen ortalamalara göre Fındıklı'da kalma süresi ile turizm algısı arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için Bağımsız Örneklem t-testi yapılmış ve istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Öyle ki,*10 yıl kalanda 30 yıl kalanda turizmi olumlu görmektedir. Fındıklı'daki turizm potansiyelinin farkındalığı ise 31 yıldan fazla burada yaşayanlarda daha yüksektir.*

Grafik 4: Katılımcıların Fındıklı'da Yaşadığı Süreye Göre Dağılımı

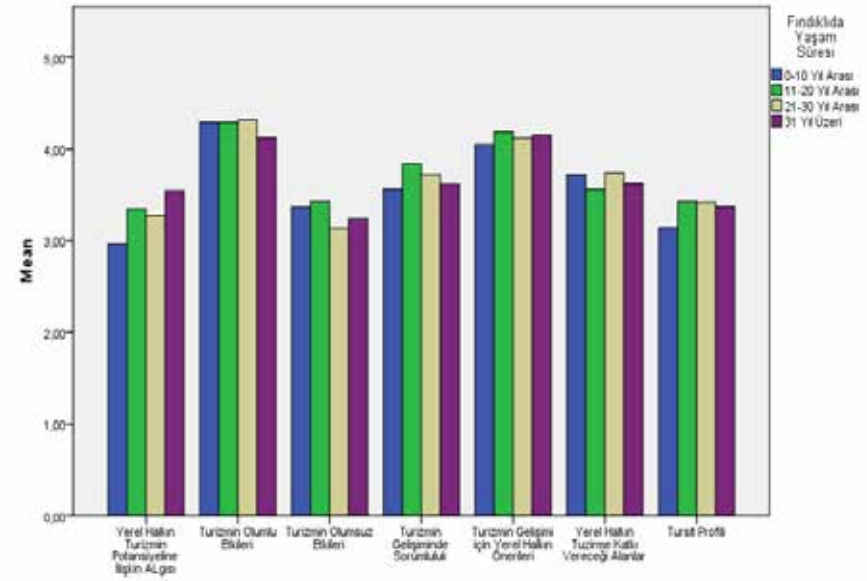

2.1.6 Yerel Halkın Turizm Faaliyetlerine Ait Olumlu-Olumsuz Görüşlerinin Dağılımı

Katılımcıların turizm faaliyetlerine ait görüşleri değerlendirildiğinde, *olumlu görüşlere sahip ortalamaların daha yüksek olduğu* görülmüştür.

Tablo 5: Yerel Halkın Turizm Faaliyetlerine Ait Olumlu - Olumsuz Görüşlerinin Dağılımı

Faktör	**Katılımcı**	**Ortalama**
Turizmin Fındıklı'ya Olumlu Etkileri	99	**4,27**
Turizmin Fındıklı'ya Olumsuz Etkileri	99	**3,28**

2.1.7 Turizmin Gelişimi İçin Yerel Halkın Önerileri

Araştırma sonuçlarına göre, "turizmin gelişimi için yerel halkın önerileri" faktörü altında yer alan önermeler yerel halkın turizme bakış açılarını yansıtan ifadelerdir. Yerel halkın turizme olumlu bakmasının bölge turizminin gelişiminde, *işgücünün karşılanması konusunda, katkı sağlayacağı çıkarımında bulunulabilir.* Öneriler içerisinde en düşük frekans "*Fındıklı'da turistik tesis ve diğer yapılar yetersiz olduğundan yeni ve modern tesisler yapılmalıdır*" maddesine aittir. Bu da Fındıklı'da yeni yapılaşmaya % 51 oranında olumlu bakıldığı anlamına gelmektedir ki, turistik bir alanda geleneksel dokunun korunmasının önemi düşünüldüğünde bu konuda yerel halkın bilinçlenmesi gerektiği düşünülebilir.

Tablo 6: Turizmin Gelişimi İçin Yerel Halkın Önerileri

	(TK:Tamamen katılıyorum + K: Katılıyorum) **Frekans**	**Yüzde(%)**
Fındıklı'daki turizm potansiyelinin tespit edilmesi gerekir.	94	95
Fındıklı'ya ilişkin tüm turistik ürün değerlerinin envanteri çıkarılmalıdır.	91	91.9
Fındıklı'daki tarihi mekânların (han, kervanyolu, mezarlar, köprüler, eski geleneksel gözdolgu ve muskadolgu evler, serenderler, çeşmeler (pınarlar)…) iyileştirilerek turizme hizmet etmesi sağlanmalıdır.	91	91,9
Fındıklı'da modern turistik tesis ve diğer yapılar, geleneksel köy dokusunun bozulmasına yol açar.	60	60.7
Fındıklı'da turistik tesis, ev ve diğer yapılar yetersiz olduğundan yeni ve modern tesisler yapılmalıdır.	51	51.5
Fındıklı'da turizm faaliyetleri yerel halkın da içinde olacağı şekilde planlanmalıdır.	92	92.9
Fındıklı'da yeme-içme, konaklama, alışveriş için sadece yörede üretilen ürünlerden yararlanılmalıdır.	68	68.7
Fındıklı'daturizmpotansiyelinitanıtacakaktivitelereyerverilmelidir.	92	93

Okulda, halk eğitim merkezinde, köykahvesindeveuygundiğermekân lardaturizminFındıklındakisosyo-ekonomikyapıyaetkisihususundaeğit imçalışmalarınayerverilmelidir.	92	93
Belediye, Fındıklı'da turizme yönelik altyapı eksikliklerini tamamlamalıdır.	91	91.9
Fındıklı'da turizme ilişkin broşürler hazırlanıp dağıtılması gerekir.	86	86.9
Fındıklı'daki festival vb. etkinlikler; fındık, çay, mısır, hamsi için ayrı ayrı düzenlenmelidir.	75	75.8
Fındıklı'yailişkintaşınmasıkolayhediyelikeşyaüretimininyapılmasıgerekir.	88	88.9
Fındıklı'dayörenindoğalvekültüreldeğerlerinitanıtmayailişkinperiyodiktoplantılarındüzenlenmesigerekir. (seminer, çalıştay, konferans vs)	92	92.9
Fındıklı'dakiturizmpotansiyeliniyerelhalkatanıtacakkısabilinçlendirmegezileridüzenlenmelidir.	90	90.9
Fındıklı'da doğa yürüyüşleri için güzergâhlar oluşturulmalıdır.	91	91.9
Fındıklı'da mağara alanları ziyarete açılabilecek şekilde düzenlenmelidir.	85	85.5
Fındıklı, kültür turlarının devamına eklenen paket turları kapsamına alınmalıdır.	82	82.8
Fındıklı halkına koruma ve turisti memnun etmeye yönelik çalışmalar yapılmalıdır.	91	91.9
Fındıklı'da çevre düzenlemesi yapılmalıdır. (evler, köprüler, çeşmeler, serenderler restore edilmeli, yöresel ürün tezgahları geliştirilmeli ….)	93.9	93.9

Turizmin Gelişiminde Sorumluluk faktörü analiz edilmeden önce üç grupta kategorize edilmiştir. Bu gruplar; -sorumluluk devlet kurumlarına ait olmalı- birinci grup, -sorumluluk özel sektör, STK ve halka ait olmalı- ikinci grup, -sorumluluk tüm gruplara ait olmalıdır- üçüncü grup olarak etiketlenmiştir. Üç gruba ait ifadelerin ortalama değerlerine bakıldığında, turistik alanların korunması ve planlanmasında *sorumluluk tüm gruplara ait* olmalıdır görüşü öne çıkmaktadır.

Tablo 7: Turizmin gelişiminde sorumluluk

Turizmin Gelişiminde Sorumluluk İfadeleri		Ortalama
Turistik alanların korunması ve planlamasında sorumluluk devlete ait olmalıdır	Sorumluluk devlet kurumlarına ait olmalı	3,67
Turistik alanların korunması ve planlamasında sorumluluk yerel yönetime (belediye) ait olmalıdır		
Turistik alanların korunması ve planlamasında sorumluluk eğitim kurumlarına ait olmalıdır		
Turistik alanların korunması ve planlamasında sorumluluk özel sektöre (turizmciler….) ait olmalıdır	Sorumluluk Özel Sektör – STK ve halka ait olmalı	3,52
Turistik alanların korunması ve planlamasında sorumluluk sivil toplum kuruluşlarına ait olmalıdır		
Turistik alanların korunması ve planlanmasında sorumluluk halka ait olmalıdır		
Sorumluluk yukarıdaki tüm gruplara ait olmalıdır.	Sorumluluk tüm gruplara ait olmalıdır	3,96

Bu bağlamda Fındıklı'da;

Yerel halk görüşleri turizm gelişimini olumlu görmekte, yapılacak yatırımlarda (Tablo 8) yer almak istemektedir. Çünkü Fındıklı doğal

ve kültürel zenginlikleri bakımından turizm için son derece elverişli koşullara sahiptir.

Tablo 8: Yerel Halkın Turizme Katkı Verebileceği Alanlar

Yerel Halkın Turizme Katkı Verebileceği Alanlar	
1.	Ziyaretçilere oda tahsis etmek isterim.
2.	Ziyaretçilere rehberlik etmek isterim.
3.	Ziyaretçilere yöresel yemekler yapıp sunabilirim.
4.	Ziyaretçilere yöresel bitkilerden ürünler sunabilirim (Kekik, adaçayı, dağ çileği, koca yemiş, orman gülü, …….. vb.)
5.	Ziyaretçilere yöresel gıda ürünleri sunabilirim (Tarhana, erişte, reçel, bal, mısır, karalahana, laz böreği, peynir,…… vb.)
6.	Ziyaretçilere ürettiğim hayvansal ürünleri sunabilirim.
7.	Ziyaretçilere yöresel el sanatlarına ait ürünler sunabilirim.
8.	Ziyaretçilere yöresel el işi (dantel, tığ işi, oya vb.) sunabilirim.
9.	Ziyaretçilere yörede yetişen tarımsal gıdalardan sunabilirim.
10.	Sunabileceğiniz diğer hizmetler……

Bu potansiyelin doğru değerlendirilebilmesi, kırsal mirasın korunması ve kırsal kalkınmaya katkı verebilmesi için öncelikle yerel halk ve yerel yönetimler tarafından doğru algılanması gereklidir.

Bu nedenle turizmde doğru hamleler için;

- Potansiyelin tespiti
- Bu potansiyelin ne şekilde değerlendirileceği
- Paydaşların doğru seçimi
- Öncelikli uygulama alanlarının belirlenmesi
- Buna göre de;
- Turistik ürünlerin doğru tespiti
- Yerel halkın katkı verebileceği alanların öncelenmesi
- Etkin ve kaliteli hizmet üretimi
- Kırsal peyzajın korunması
- Kırsal Mirasın korunması
- Kırsal alan hafıza taşlarının belirlenmesi
- Turizm odaklı gelişmelerin yakından takip edilmesi
- Turistik uygulama hatalarına acil ve doğru çözümler üretilmesi

- Kırsal fizyonominin belirginleşmesi
- Kırsalda yaşayan halkın sosyal hayatının kolaylaştırılması
- Kırsal alan bilgi sisteminin kurulması
- Yerleşiklerde aidiyet duygusunu destekleyecek yönetim destekli projelere yer verilmesi
- Kırsal toprağın gelen göçlerle yağmalanmasının önlenebilmesi
- Kırsal alan bilimsel bilgi birikimini sağlayıcı uygulamalara ve ekinliklere yer verilmesi
- Gelir getirici faaliyetlerin kırsalı kalkındıracak ve koruyacak şekilde desteklenmesi,
- Tüm paydaşların ortak hareket etmesi
- Sosyal medyanın aktif ve doğru kullanılması yerinde olacaktır.

Görüldüğü gibi turizm sektörünün, bölgesel kalkınmada büyük bir payı olduğu anlaşılmaktadır. Dünyada ve ülkemizde uzun bir müddet turizm denince akla ilk gelen deniz-kum-güneş üçlüsü olmuş ve böylece pek çok sahil kenti kalkınmıştır. Günümüz dünyasındaysa artık deniz-kum-güneş üçlüsünden oluşan turizm anlayışından uzaklaşılmaya başlanmıştır. Buna mukabil doğaya ve bölge kültürünü tanımaya yönelik seyahatler artmıştır. Ayrıca Turizm rekabetin en yoğun olduğu sektörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak, pazarlama bu alanda fark yaratma açısından oldukça önemlidir. Bu farkı oluşturma noktasında da sosyal medya önemli bir yer tutmaktadır.

3 Turizmde Sosyal Medyanın Önemi

Sosyal medya basitçe, kullanıcıların içerik oluşturma ve paylaşmalarına imkân tanıyan web siteleri veya uygulamalar ya da onların sosyal ağlara bağlanmalarını sağlayan araçlar olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımda altı çizilebilecek en önemli üç nokta, içerik oluşturma, paylaşma ve bağlanma olarak özetlenebilir (Albayrak, 2013). Turizm işletmeleri açısından sosyal medya, (1) hedef kitlenin mal veya hizmetler hakkında bilgi aldığı, (2) edindikleri tecrübeler sonrası fikir, tutum ve satın alma ya da almama kararlarını belirttiği, (3) ürünler hakkında farkındalık oluşturduğu, (4) yapay sosyal ağlar oluşturup ağızdan ağıza iletişim kurdukları, (5) markalarını etki değeri yüksek kullanıcılar ile güçlendirdiği ve (6) müşteri ilişkilerini birebir yönettiği oldukça önemli bir araçtır.

Sosyal medyayı cazip kılan belli özellikleri vardır. Bunlar arasında ilk sırada *katılım* ilkesi gelir. Buna göre, sosyal medya ile ilgisi olan hemen herkes içerik oluşturma sürecinde ya katkı sağlar ya da yazdığı konuda geri bildirim alır. Her geçen gün, sosyal paylaşım sitelerinde yer alan

insan sayısı artmaktadır. Bu artış, belirli bir konuda çok fazla insana çok kısa bir sürede ulaşmak gibi büyük bir avantaj sağlamaktadır. (Mangold ve Faulds, 2009).

Açıklık, sosyal medyanın cazip görünmesini sağlayan bir diğer özelliktir. Sosyal medya, bilgi paylaşmayı, yorum yapmayı, oylamayı, onaylamayı farklı şekil ve yapılarda desteklemektedir (Sarıışık ve Özbay, 2012). Açıklık ilkesi sosyal medyanın en önemli avantajı olmasına karşın en olumsuz yanını da teşkil etmektedir. Şöyle ki, içeriklerin çoğunlukla kontrol edilmeden yayınlanması ve isteyen herkesin istediği şekilde yorum ve dönüt vermesi hem bir avantaj hem bir dezavantajdır.

Sosyal medya, ayrıca, geleneksel medyanın sağlamadığı şekilde iletişimin tek yönlü iletişimden *iki yönlü iletişime* geçişi sağlamıştır. Yani sosyal medya "iki yönlü" ya da "karşılıklı" iletişim tabanlıdır. Tıpkı insan ilişkilerinde olduğu gibi, karşılıklı iletişimin sağladığı fayda, güven, inandırıcılık, karşılıklı soru cevap, ikna gibi süreçlerin kolayca yürütülmesine imkân sağlamaktır (Albayrak, 2013).

Topluluk kurma sosyal medyanın sağladığı bir başka ayrıcalıklı özelliktir. Geleneksel medya belirli bir ürünü herkese aynı şekilde sunarak pazarlama stratejisini belirlerken sosyal medyada topluluklar, hedef kitleye uygun içerik ve dozajda sunum imkânına sahip olur.

Turizm işletmeleri sosyal medyanın sağladığı bu özelliklerle hem var olan hem de potansiyel kullanıcılarını etkileyebilir ve güçlü ilişkiler kurabilirler; anlık güncelleme, sınırsız yorum ve geri bildirim, gerçek zamanlı içerik oluşturma, özgün ve özgür olma, içerik paylaşma ve erişilebilir arşiv ile büyük kitlelere oldukça hızlı ulaşabilirler. Böylece doğru yere doğru kitlelerin ulaşması sağlanmış olur. Nitekim sosyal medyada gitmeyi düşündüğü yer hakkında ön bilgisi olan bireyler, o alana gidip gitmeme kararını daha net verebilir. Böylece gereksiz para, zaman, enerji harcanmadığı gibi memnuniyet de daha üst düzeyde olabilir.

Pazarlama süreci açısından bakıldığında sosyal medya gidilecek yere ait trafik, tıklanma oranı, yorum, tweet, takipçi ya da beğeni sayısı, yorumlar, konuşmalar, ifadeler, beğeniler, duygular veya geri beslemeler şeklinde turistik alanın geleceği açısından önemli yönlendiriciler olabilmektedir (Barker ve diğ., 2013). Toplumlar sosyal medyayı gündelik hayatlarının bir rutini haline dönüştürmüştür. Ayrıca turizmin her alanında hizmet veya mal alımında sosyal medyada yer alan yorumlar tercihler için önemli olmuştur (Kim ve Ko, 2012; Evision Worldwide, 2012). İnsanlar çevrimiçi olarak sosyal medyada konuşmaya ve paylaşmaya devam ettikçe, işletmeler için oldukça önemli sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin turistik bir alanda birileri doğanın, birileri yemeklerin birileri de insanların ürettiği şeylerin özelliklerinden bahsedecek dolayısıyla o alanın her yönüyle tanıtılmasına

katkı sağlamış olacaktır. Bu da turizmde paydaşlar (yerel halk, turist, işletmeci, yönetim vs.) açısından oldukça önemlidir. Örneğin bir turistin sosyal medyada bir turistik mekânda insanların tavır ve davranışlarına yaptığı eleştiri, bunu okuyan turistik mekân sahiplerinin kendilerine bu konuda çekidüzen vermesini sağlayacaktır. Ya da yerel halktan birinin bulunduğu turistik alanın sürdürülebilirliği açısından gelen turistlerin ne yapmalarını ya da yapmamalarını sosyal medyada paylaşmasıyla, bunu okuyan kişilerin oraya giderken daha özenli olmalarını sağlayabilir. Sosyal medya paylaşımları ilk defa o bölgeye gidecek turist açısından oldukça önemlidir. Özellikle rehbersiz dolaşan turistler için buradaki bilgiler büyük değer taşır; o nedenle paylaşımlarda kullanılan dil ve bilgilerin yanıltıcı olmamasına özen göstermek gerekir. Ayrıca buradaki paylaşımlar, araştırma yapanlar için de oldukça önemlidir. Ne, nerede, ne zaman, nasıl, ne kadar sorularına da cevap oluşturabildiğinden (Akar, 2010:69) birer veri kaynağına dönüşme özelliği de taşımaktadır. Örneğin yukarıda Fındıklı'ya ilişkin sunulan örnek araştırma sonuçlarının sosyal medyada paylaşılması, turizm paydaşları açısından farklı davranış ve gelişmeler oluşturabilir.

Sonuç olarak turizmin gelişmesi ve pazarlanmasında sosyal medya oldukça önemli bir yer tutmakta ve etki alanını her geçen gün artırmaktadır. Yapılan araştırmalar bu veriyi desteklemektedir (Şengün, 2015, …). Ancak sosyal medyada etkili sonuçlar elde etmek için sürecin ve aşamaların dikkatlice izlenmesi ve kararların bu doğrultuda verilmesi gerekir. Eğer süreç doğru bir şekilde yürütülürse sosyal medya aracılığıyla Fındıklı'da;

- Potansiyelin Farkındalığı
- Değerlendirme Yolları
- Yerel Halkın faydalanabileceği alanlar
- Sürdürülebilirlik
- Tüm paydaşların sorumluluklarının farkındalığı
- Marka farkındalığı
- Tanıtımın önemi
- Koruma Bilinci
- Çevre açısından koruma ve kullanma dengesi farkındalığı oluşturulabilir.

4 DEĞERLENDİRME

Turizm günümüz dünyasında önemli bir sektör haline gelmiştir. Toplumda yaygın ve pek tabii eksik olarak turizmin yalnızca çağdaş

dünyaya ait bir sektör olduğu kanısı hâkimdir. Ancak turizmin tarihi insanlığın ilk dönemlerine kadar dayanmaktadır. Bu süreç içerisinde turizmin, seyahat tarihi ile iç içe bir seyir izlediği görülmüştür. İnsanların, ilk çağlardan itibaren farklı sebeplerle yaşadıkları yerlerin dışına seyahat ettikleri bilinmektedir. Ancak bu seyahatlerin her birini turizm olarak değerlendirmek mümkün değildir. Seyahatten turizme giden bu tarihsel süreçte çeşitli kırılma noktaları olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki Sümerlerin tekerleği bulmasıdır. Daha sonrasında ise Eski Çağ'da Mısır, Yunan ve Roma Uygarlıklarının turizmin gelişimine katkıda bulundukları görülmektedir. Orta Çağda din turizmi büyük bir önem kazanmıştır. Haçlı Seferleri de bu kapsamda önemlidir. Rönesans Dönemi ise seyahatin küreselleşmeye başlaması açısından önemlidir. Grand Tur ilk düzenli turların başlaması yolunu açmıştır. Turizmi ortaya çıkaran toplumsal yapı ise Endüstri Devrimi ile gerçekleşmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında ise turizm modern bir yapı kazanmıştır.

İkinci endüstri devrimi olarak da anılan savaş sonrası dönem, yoğun biçimde teknolojik gelişmelere sahne olurken, bu durum zenginleşmeye ve kullanılabilir gelirin artmasına yol açmış, yaşam tarzı ve davranışları değiştirmiştir. Askeri amaçla geliştirilen teknolojiler savaş sonrasında sivil hayata uyarlanmaya başlamıştır. Özellikle bu dönemde geliştirilen uçak teknolojisi sivil havacılığın ilerlemesini sağlamış; toplumsal hayatta Uluslararası Turizmi etkili hale getirmiştir. Endüstri Devrimi sürecinde etkili olmaya başlayan kitle turizmi bu dönemde iletişim ve ulaşım alanlarındaki kitleselleşmenin de etkisiyle daha fazla hissedilemeye başlamıştır. Bu açıdan özellikle 20.yy'a büyük ölçüde hâkim olan *"Fordist Üretimin"* turizm sektöründe önceleri deniz, güneş ve eğlence olarak algılanan turizm anlayışı II. Dünya Savaşı sonrasında kültür varlıklarını da kapsamaya başlamıştır. Bu durumun fark edilmesinde, çevre bilincinin oluşmaya başlaması ve sürdürülebilir olma anlayışı da etkili olmuştur.

21. yüzyılda küreselleşmenin hız kazanması ülkeler arasındaki sınırların eski keskinliğini yitirmesine yol açmıştır. Artık kültürlerin etkileşimi için fiziki olarak yer değiştirmeye ihtiyaç duyulmamaktadır. İnsanlar daimi olarak bir sanal seyahatin içerisindedir. Sanal ortamda gördüklerini deneyimlemek isteyen bireyler kültürlenmek, toplumsal statü elde edebilmek, dil öğrenmek ve çeşitli eğitimler alabilmek için turizm faaliyeti içerisine girmektedirler. Özellikle son yıllarda sosyal medyanın da bu konuda büyük etkisi olduğu görülmektedir. E-ticaret ve reklam sektörleri ise turizm hizmetlerinin kısa sürede çok daha fazla kişiye sunabilmesinde etkili olmuştur. Böylece internet, turistleri ve turizm işletmelerini, turistler için daha faydalı, işletmeler için ise rekabet etme, kontrol kurma ve baskın olma anlamında daha zorlu yeni bir süreç içerisine sürüklemiştir.

Çalışmada yer alan anket ve sonuçları yerel halkın, turizmin gelişiminin yöreye olumlu katkı yapacağını düşündüğünü göstermiştir. Çalışma, söz konusu sonuçları itibariyle Fındıklı'daki turizm uygulamaları için yol gösterici olması bakımından önem taşımaktadır. Şöyle ki, turizm sektörünün bölgesel kalkınmada büyük bir payı olduğu bilinmektedir. Dünyada ve Türkiye'de uzun bir müddet turizm denince akla ilk gelen deniz-kum-güneş üçlüsü olmuş ve böylece pek çok sahil kenti kalkınmıştır. Günümüz dünyasındaysa artık deniz-kum-güneş üçlüsünden oluşan turizm anlayışından uzaklaşılmaya başlanmıştır. Buna mukabil doğaya ve bölge kültürünü tanımaya yönelik seyahatler artmıştır. Bölgemizin bu tarz bir turizm anlayışına uygun olması ise genel olarak alternatif turizme eğilmemizi gerekli kılmaktadır. Bu açıdan hem geleneksel hem de günümüz anlayışına uygun bir şekilde Fındıklı'da turizmi geliştirmek için yapılabilecek çalışmaların sosyal medya aracılığıyla da tartışılması ve duyurulması büyük önem taşımaktadır. Çünkü Teknolojinin durdurulamaz gelişimi ile birlikte telefonlar "akıllı" etiketini alarak sadece iletişimde değil hayatımızın her aşamasında etkin şekilde kullanılmaktadır. Günümüzde, istediğimiz her yerde her an internete ulaşımı sağlayan telefonlar, sadece içerik izleyen değil içerik oluşturan bireylere dönüşmemizi de sağlamıştır. Sosyal medya kavramı ile sunulan araçlar bizi iki yönlü internet kullanıcısı yapan en önemli enstrümanlardır. Turizmde de böyle araçların kullanımı doğru turizm geliştirme stratejileri bakımından oldukça önemlidir.

Sürdürülebilir turizm kapsamında yerli ve yabancı her yaştan turistin doğal alanlara ilgisinin artması nedeniyle kırsal alanların doğal yapılarını bozmadan turizm planlamaları yapılmalıdır. Bunun için öncelikle yaşanılan coğrafi ortamın tam olarak algılanmasına yönelik çalışmalar yapılmalı, bölgenin turizm potansiyeli iyi tespit edilmelidir.

Bölgenin öne çıkan ürünleri tespit edilerek sürdürülebilir üretimlerine yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Bu çalışmaların sosyal medya üzerinden tanıtımına önem verilmelidir.

Bölge halkına turizm ile ilgili çeşitli anketler düzenlenerek görüşleri alındıktan sonra onlarla iletişime geçilmeli turizme katkı verebilecekleri alanlarda bilinçlendirilmelidirler. Özetle, sürdürülebilir bir turizm gelişimi bakımından;

- Fındıklı'nın tarihsel süreçteki gelişimi
- Mevcut potansiyelin tam olarak tespiti
- Turizm potansiyeli konusunda yerel halkın farkındalığı
- Öncelikli yapılması gerekenlerin tespiti

- Turistik uygulamalarda sorumluluğu tüm paydaşlarla (yerel halk, yerel yönetimler, kamu ve sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, yatırımcılar…) birlikte alma
- Turizmin etkilerinin farkındalığının oluşturulması
- Fikir liderleri oluşturulması
- Bu fikirlerin paylaşımı için sosyal medyanın aktif kullanımı ve yönetimi

Turistik alanın doğal ve kültürel yapısına uyumlu yatırımların gerçekleştirilmesi, titizlikle üzerinde durulması gereken konulardır.

KAYNAKÇA

Akar, E. (2010). Sosyal Medya Pazarlaması: Sosyal Webde Pazarlama Stratejileri. Efil Yayınevi.

Albayrak, A. (2013). Konaklama İşletmelerinde Pazarlama İletişimi Açısından Yeni Bir Uygulama: Sosyal Paylaşım Siteleri Ve Misafir İhtiyaçları. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 10(2).*

Akman, A. (2007). *Turizm Gelişmesinin Yarattığı Doğal ve Kültürel Değişmeler: Kaş Örneği.* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Akoğlan Kozak, M., Evren, S., & Çakır, O. (2013). Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 24, Sayı 1, Bahar 2013, ss.7-22.

Barker, Melissa S., Donald I. Barker, Nicholas F. Borrman&Krista E. Neher. (2013). Social Media Marketing: A Strategic Approach. ABD: South-Western, Cengage Learning

Başol, K. (2012). Türkiye ekonomisi. Türkmen Yayınevi.

Çanakçı, T. (2017). *"Turizm Endüstrisinin Tarihsel Gelişimi"*, Genel Turizm (Edt. Murat Kılıçbey), ss. 21-27.

Eralp, Z. (1983). *Genel Turizm.* Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Yayınları.

Evcin, E. (2016). İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye Turizminde Yarattığı Fırsatlar. Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 15, 2016, ss.129-153.

Kozak, N., Akoğlan Kozak, M., & Kozak, M. (2014). *Genel Turizm İlkeler-Kavramlar.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Lanquar, R. (1991). *Turizm-Seyahat Sosyolojisi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Mangold, W. G.,&Faulds, D. J. (2009). Socialmedia: Thenewhybrid element of thepromotion mix. Business horizons, 52(4), 357-365.

Mete Hjalager, A. (2015). Turizmi Değiştiren 100 Yenilik, (Çev. Ozan Güler, Gürkan Akdağ, A. Celil Çakıcı,Sercan Benli), Cilt 26, Sayı 2,*Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, ss. 290-317.

Miranda, S. M.,Young, A., & Yetgin, E. (2016). AreSocial Media EmancipatoryorHegemonicSocietalEffectsofMass Media Digitization. MIS Quarterly, 40(2), 303-329.

Oban, R. (Çakıcıoğlu) (2008). "*Korumada Yasal Gelişim ve Doğal Miras Alanlarının Miras Turizmindeki Önemi*", IV. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi 23-27 Nisan 2008, Belek/Antalya Bildiri Kitabı, Ankara, 2008, ss. 601-613.

Pırnar, İ. (2005). Turizm Endüstrisinde E-Ticaret. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi.

Roney, S. (2002). Fordizmden Post Fordizme Geçiş Sürecinin Turizme Yansımaları: Kitle Turizmi ve Alternatif Turizm. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 13, Sayı 1, ss. 9-14.

Sak, S. (2010). *Kültürel Mirasın Korunmasında Turizmin Rolü: Efelik Alt Kültürü Üzerine BirİnceleMe.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği Uzmanlık Tezi.

Sarı Çallı, D. (2015). Uluslararası Seyahatlerin Tarihi Gelişimi ve Son Seyahat Trendleri Doğrultusunda Türkiye'nin Konumu. *Turizm ve Araştırma Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, ss. 4-28.

Sarıışık, M.,& Özbay, G. (2012). Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim Ve Turizm Endüstrisindeki Uygulamalara İlişkin Bir Yazın İncelemesi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 8(16), 1-22.

Şengün, G. (2015). Turizm Pazarlamasında Sosyal Medyanın Rolü: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma.

Tontuş, H. (tarih yok). Sağlık Turizminin Tarihçesi. *SATURK Yayını*.

Weinberg, T. (2009). TheNew Community Rules: Marketing On TheSocial Web. " O'Reilly Media, Inc.".

Yavuz, M. C.,& Haseki, M. İ. (2012). Konaklama İşletmelerinde E-Pazarlama Uygulamaları: E-Medya Araçları Temelinde Bir Model Önerisi. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2), 116-137.

EvisionWorldwide (2012), "Social Media StrategyForHotels", http://www.evisionworldwide.com/, erişim tarihi [01.09. 2014]

TUİK, Hane halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, Sayı: 16, 2014

Bölüm 10

ÖRGÜTSEL ÖĞRENME: ÇEŞİTLİ FAKTÖRLERİN ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRMESİ

Ali Rıza KÖKER[1]

1 Dr, Sınai Mülkiyet Uzmanı, Türk Patent Ve Marka Kurumu. e-posta: ali.koker@turkpatent.gov.tr

1. Giriş

Belirsizlik ve değişim ile karakterize edilen bir ortamda yaşayabilmek bireylerin ve örgütlerin öğrenme yeteneğine bağlıdır. 20. yüzyılda örgütlerin öğrenme becerisi başarı için kritik bir faktör olarak görülmüş ve bu konuyla ilgili pek çok çalışma yapılmıştır (Argyris, 1982; Senge, 1990; Huber, 1991; Schein, 1993). Garratt (1999: 202) "örgütsel öğrenmenin bir heves olmadığını, ancak sürekli değişen bir ortamda örgütsel hayatta kalmak için giderek daha önemli bir hal alan bir strateji olarak kabul edildiğini" ileri sürmektedir. Her şeyden önce öğrenme yeni bilgi oluşturmak ve kendimizi geliştirmek yoludur. Bu bağlamda öğrenme her örgütün ilk aşamalarından başlayarak devam eden her organizasyon aşamasında bireyler, gruplar ve örgütler için kaçınılmaz bir parça, süreç ve sonuçtur (Ege vd., 2017). Öğrenme konusu, farklı disiplinleri bünyesinde barındıran bir konu olduğundan literatürüne baktığımız zaman psikoloji, örgüt teorileri, örgütsel davranış, sosyoloji, yenilik yönetimi, ekonomi, antropoloji ve stratejik yönetim gibi alanlarda araştırma notlarına rastlamamız mümkündür (Argyris, 1982; Daft ve Weick, 1984; Huber, 1991; Schein, 1993; Dodgson, 1993). En temel ifadeyle örgütsel öğrenmenin konusu, örgütlerde öğrenmenin nasıl gerçekleştiği ile ilgilidir. Örgütsel öğrenme terimi, bireysel gelişim ve örgütsel adaptasyon süreçlerini içeren, ancak bunlarla sınırlı olmayan çok çeşitli olguyu kapsar. Buna göre örgütsel öğrenmeyi, bir örgütün eylem alanlarını genişlettiği bir süreç olarak tanımlamak ve odak noktasının bilginin nasıl elde edildiği ve örgüt içinde nasıl dağıtıldığı olduğunu söylemek mümkündür.

Her ne kadar örgütsel öğrenme fikri ve stratejik performansa etkisi geniş bir çevre tarafından kabul görülen bir görüş olsa bile, bu konu ile genel olarak kabul edilmiş bir teori ya da modelin varlığından söz edilmemektedir (Fiol ve Lyles, 1985). Bu nedenle, bu çalışmada amaçlanan örgütsel öğrenme ile ilgili olarak kabul edilen ve tartışılan temel teorileri, çerçeveleri ve fikirleri irdeleyerek, örgütsel öğrenme hakkında bilgi vermek ve örgütler bakımından öğrenme sürecini etkileyecek çeşitli faktörlere ilişkin yorumlarda bulunmaktır. Örgütlerin insanlarla anlamlı olması nedeniyle, çalışmada ilk olarak bireysel öğrenme hakkında kısa bir bilgi verilecek ve daha sonra örgütsel öğrenme ile ilgili geçmiş çalışmalardan esinlenerek temel kavramlar açıklanacaktır. Son olarak da bu bilgiler ışığında örgütsel öğrenmeyi etkileyen çevre, strateji, örgüt yapısı ve kültür gibi faktörler ele alınarak gelecekte yapılacak alan çalışmalarında bu faktörlerin testi için yardımcı olacak altyapı sunulmaya çalışılacaktır.

2. Bireysel Öğrenme

Öğrenme, bir konu hakkında bilgi edinmenin çok ötesinde bir kavram olup, bireysel ve örgütsel olmak üzere iki farklı boyutta ele alınmaktadır.

Bireysel öğrenme ile ilgili çalışmalar, örgütsel öğrenme ile ilgili olan çalışmalara oranla daha köklü bir geçmişe sahiptir (Shrivastava, 1983). Bu çalışmaların çoğu psikoloji alanında insan davranışlarını inceleyen çalışmalar olup, insanların daha önce yapamadıkları şeyleri yapabilecek duruma gelebilmeleri için öğrenmenin önemine değinilmektedir. (Senge, 1993). Shrivastava'ya (1983:8) göre öğrenme; "ilişkilendirme, duruma göre tepki verme ve etki-tepki bağını anlama becerisinin edinilmesidir". Kolb (1984: 31) ise öğrenmeyi "belirli bir durum karşısında ya da tekrarlanan olaylar karşısında gösterilen davranış potansiyellerindeki değişim" olarak ifade etmektedir. Ancak bu tanımlara göre öğrenme gözlemlenebilen davranışlardaki değişimle ilişkilendirilmiş ve bilişsel süreçler ihmal edilmiştir (Probst ve Büchel, 1997).

Bireysel öğrenmeye diğer bir yaklaşım da davranışlardaki değişime odaklanmak yerine bilişsel süreçlerin öğrenmede belirleyici olduğunu savunan yaklaşımdır. Buna göre bireyler çevre ile etkileşimleri sonucunda çevre hakkında kendi temsillerini, tecrübeleri, beklenti ve inançları ve önceden geliştirdikleri bilişsel yapılar sayesinde yaratırlar (Probst ve Büchel, 1997). Bir başka ifadeyle, bu yaklaşım bireylerin potansiyel davranış değişimleri ve bunların altında yatan bilişsel yapılarla ilgilenir. Öğrenme bilişsel süreçler çerçevesinde yapılanır ve bu süreçler bir etki-tepki zinciri olarak kabul edilmez. Öğrenme sırasında kişinin zihninde duyumlara ve olgulara ilişkin bilgileri düzenleyerek saklayan bir bilişsel yapının meydana geldiği fikri savunulur (Dodgson, 1993).

Simon'a (1991) göre öğrenme bireyler tarafından gerçekleştiği için örgütler sadece iki yol ile öğrenirler. Birinci yol örgüt üyelerinin öğrenmesi, ikinci yol ise örgütün sahip olmadığı bilgiye sahip yeni bireyleri bünyesine katması yoludur (Simon, 1991:125). Aynı şekilde March (1991: 73) da örgütlerin çalışanları vasıtasıyla öğrendiğini ve bu yolla elde edilen bilginin prosedürler, normlar ve kurallar içinde muhafaza edildiğini savunmaktadır. Dodgson'a (1993) göre bireylerin örgütlerdeki ana öğrenme kurumları olduğunu ve öğrenmeyi teşvik eden örgüt yapılarının bireylerin yaratacağını savunan yapılardır. Argyris de (1998) örgütlerin kendileri için çalışan bireyler aracılığıyla öğrendiği görüşünü savunarak örgütsel öğrenmeyi örgütün bireyleri ile ilişkilendirmektedir. Bireyler sinir sistemlerini kullanarak öğrenebilseler de örgütlerin öğrenmesi için, "örgütsel öğrenme mekanizmaları" olarak bilinen ve bireysel öğrenmeyi örgütsel öğrenme haline getiren gözlemlenebilir sistemler ve yapılar kullanmalıdır (Popper ve Lipshitz, 1998). Esasen bireylerin örgüt içinde ne öğrendiği, diğer bireylerin ne bildiği ve örgütsel çevre içinde ne tür bilgilerin yer aldığı ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle örgütsel öğrenmenin önemli bir unsuru içsel öğrenmedir ve bu da "bilginin bir bireyden diğer grup ya da bireylere yayılması" olarak ifade edilir (Simon, 1991:125). Ancak bireysel öğrenme, örgütsel öğrenme için bir ön koşul olsa bile, örgütsel öğrenme

bireysel öğrenmenin toplamı değildir (Alas ve Vadi, 2003:85). Bireysel öğrenmenin sonucunda elde edilen bilgi, diğer örgüt üyelerince örgütsel işlerde, standart işlem süreçlerinde, kültürel normlar, örgütsel hikayeler ve seremonilerde paylaşılırsa örgütsel öğrenme meydana gelir (Argyris ve Schön, 1978). Örgütlerin sahip oldukları bilişsel sistemleri ve hafızaları sayesinde de bireylerin gelip gitmesinden bağımsız olarak belli davranış kalıpları, normlar ve değerler zaman içinde kaybolmaksızın devam eder (Morgan, 1996). Bu durumda örgütlerin uzun vadede edindiği tecrübeleri işleyerek depolayabilen iyi harmanlanmış yapılar, sistemler, politikalar ve kurumsal hafızadan oluştuğu göz önünde bulundurularak sahip olduğu üyelerinden daha fazlasını öğrenebileceğini söylemek mümkündür.

3. Örgütsel Öğrenme

Öğrenme konusu, farklı disiplinleri bünyesinde barındıran bir konu olduğundan literatürüne baktığımız zaman psikoloji, örgüt teorileri, örgütsel davranış, sosyoloji, yenilik yönetimi, ekonomi, antropoloji ve stratejik yönetim gibi alanlarda araştırma notlarına rastlamamız mümkündür (Dodgson, 1993). Örgütsel öğrenme, aynı zamanda grup düşüncesini ve sosyal öğrenmeyi içeren ortak bir bileşene sahip olduğu için bireysel öğrenmeden oldukça farklıdır ve ortak olarak paylaşılan kavramsal modele ulaşmayı sağlayan bir süreçtir (Schein, 1993). Huber'e (1991) göre bu süreç, bireyler, gruplar ve örgütler gibi farklı düzeylerde bilgi edinme, aktarma ve entegrasyon faaliyetleri gibi bilgi paylaşımına dayalı dinamik bir süreçtir. Örgütsel öğrenme, bireysel öğrenmeden gereksinimleri, güdüleri ve örgütün çeşitli üyelerinin değerlerini içermesi açısından farklılık gösterir (Kim, 1993). Örgütsel ya da kolektif yapılanmış gerçeğe bakış ancak ve ancak bireylerin kendi görüşlerini tartışmaları ve birbirleriyle paylaşmaları sonucu geliştirilir. Fiol'e (1994) göre, bu paylaşımın uygulama ve performansla da uyumu gereklidir. Buna ilişkin Huber (1991:102); "daha fazla çeşitte yorum geliştirildiğinde daha fazla öğrenme olacağına kanaat getirmek mantıklı olacağı; çünkü bu gelişimin örgütün potansiyel davranışlarının kapsamını değiştirdiği ve bunun da öğrenme tanımı ile uyum içinde olduğunu" savunur. Literatürde örgütsel öğrenme ile ilgili tanımlara baktığımız zaman; Cyert ve March'a (1963) göre örgütsel öğrenme, örgütsel amaç ve kuralların geçmiş tecrübelerin bir fonksiyonu olarak adaptasyonudur. Argyris ve Schön (1978:3) ise örgütsel öğrenmeyi "hataların tespiti ve düzeltilmesi becerisi" olarak ifade etmiştir. Burada hatadan kasıt, arzulanan durumla gerçek durum arasındaki fark olarak düşünülmelidir. Argyris'in (1992) bir başka çalışmasında ise örgütsel öğrenmenin iki koşul altında gerçekleştiğini öne sürerek bu koşulları örgütün kuruluş amaçlanan hedefe ulaşması ve hedeflerle sonuçlar arasındaki uyumsuzluğun tespit edilerek düzeltilmesi olarak ifade etmektedir. Bu tanıma benzer biçimde bir başka tanım da örgütün deney, gözlem ve analizler sonucunda edindiği tecrübelerden

bir bakış açısı ve anlayış elde etme kabiliyeti sonucu hata ve başarılarını değerlendirme istekliliğidir (McGill ve Slocum, 1992:6). Fiol ve Lyles ise bakış açısının, bilginin ve geçmişle ilgili eylemlerin ilişkilendirilmesinin, bu ve gelecekteki eylemlerin verimliliğinin geliştirilmesi biçiminde tanımlamıştır (1985:803). Bu anlamda plan ve beklentileri verimli eylemlerle sonuçlandıracak koşulları yaratma becerisi olan eşleştirme çok önemlidir (Argyris, 1998:343). Buna göre örgütsel öğrenme, bilgilenme ve bu bilgiyi özümseme yoluyla davranışların geliştirilmesi sürecidir (Fiol ve Lyles, 1985). Örgütsel kapasitenin, geleceği yaratmak üzere arttırılması ise bir başka örgütsel öğrenme tanımıdır (Senge,1990). Huber (1991) ise örgütsel öğrenmeyi; kullanılma potansiyeli olan bilginin, örgütün herhangi bir birimi tarafından edinilmesi olarak ifade eder. Garvin'e (1993) göre örgütsel öğrenme, bilgiyi yaratma, edinme ve transfer edebilme becerisi ve bunu davranışlara uyarlayarak yeni bilgi ve bakış açısı yaratma becerisidir. Vera ve Crossan'a (2004) göre örgütsel öğrenme, bireysel ve örgüt tarafından paylaşılan düşünceler ve eylemlerde değişim sürecidir. Örgütsel öğrenmenin temel fikri yeni öğrenmeleri özümsemek ve öğrenileni uygulamaktır. Bu tanımlardan görüleceği gibi, pek çok araştırmacı öğrenme sürecinin farklı noktalarına odaklanmıştır. Garvin'e (1993) göre kimi araştırmacılar öğrenmenin gerçekleşmesini davranışlardaki değişme bağlarken kimileri de yeni düşünme biçimlerinin yeterli olduğunu belirtirken; kimi araştırmacılar öğrenmenin, bilginin yorumlanması sürecinde gerçekleştiğini kimileri de ortak kavrayış için örgütsel normların önemli rolü olduğunu savunmaktadır.

Shrivastava (1983), dayandığı temel fikirlere göre örgütsel öğrenmeyi dört farklı amaca yönelik sınıflandırmıştır. Her ne kadar bu amaçlara yönelik bakış açıları birbirinden farklı varsayımlara sahip görünse de, örgütsel öğrenmeyi tanımlamada bütünleyici bir etkiye sahiptir. Buna göre örgütsel öğrenme; "adaptasyon, varsayılan paylaşımlar, eylem-sonuç ilişkileri sonucunda bilgi geliştirme ve kurumsallaşmış tecrübe" olarak sınıflandırılabilir (Shrivastava, 1983:9). Adaptasyon olarak örgütsel öğrenme konusunda Cyert ve March'a (1963) göre, örgütler zaman içinde adaptasyona yönelik davranışlar geliştirirler ve bunu öğrenme olarak nitelendirirler. Bu adaptasyon, örgüt içinde bütün olarak gerçekleşir ve 3 aşaması vardır. Bunlar hedeflere adaptasyon, ilgi kurallarına adaptasyon ve araştırma kurallarına adaptasyondur. Örgütün davranışsal teorisi örgütlerin amaçlarını tecrübeleri doğrultusunda değiştirdiğini varsayar. Bu tecrübe doğrudan ya da baskın hissedarlar tarafından dolaylı olarak kazanılabilir ve örgüt üyelerince paylaşılır. Hedefler de sürekli olarak geçmiş yılların hedefleri ile ilgili tecrübeler ve benzer durumdaki diğer firmaların tecrübeleri doğrultusunda adapte edilir. İlgi kurallarına adaptasyon ise örgütün çevrenin farklı kısımlarına seçici ilgi göstermesidir. Yani örgütler çevrenin bazı özelliklerini öğrenmeye adapte olurken,

bazılarını ihmal eder. Argyris ve Schön (1978) ise örgütsel öğrenmeyi varsayımların paylaşımı olarak görmüş ve örgütlerin kullanımda olan teorilerinin paylaşılan varsayımların sonucu olduğu fikrini savunarak öğrenmenin bu teorilerdeki değişimleri içerdiğini belirtmiştir. Diğer bir varsayım ise örgütsel öğrenmeyi bilgi tabanının geliştirilmesi olarak görmüş ve bunu da eylem-sonuç ilişkilerinin sonucuna bağlamıştır. (Shirvastava, 1983) Böylelikle örgütlerin verimliliğinin sahip oldukları bilgi tabanının niteliği sonucunda belirlendiği görüşü hâkim olmuştur. Son sınıf ise örgütsel öğrenmenin kurumsallaşmış tecrübe olarak kabul gördüğü sınıftır. Burada ise söz konusu olan yönetimin sürekli benzer aktiviteleri yaparak tecrübe kazanmasıdır (Carley, 1992).

Farklı bakış açılarına göre örgütsel öğrenmenin türü ve düzeyi hakkında farklı görüşler vardır. Örneğin; Fiol ve Lyles (1985) öğrenmeyi yüksek ve düşük düzeyde olmak üzere iki düzeyde ele almıştır. Senge (1990) ise öğrenmeyi, üretkenlikten adaptasyona yönelik öğrenmeye göre ayırıma tabi tutmuştur. Dodgson da (1991) bu ayırımı stratejik ve taktiksel olarak ifade eder. Ancak örgüt teorileri bakış açısına göre benimsenen ayırım Argyris ve Schön'ün (1978) Model I ve Model II ayrımıdır. Buna göre öğrenme iki farklı türde; Model I (tek döngülü öğrenme / uyarlanabilir öğrenme) ve Model II (çift döngülü öğrenme / üretken öğrenme) olarak ele alınabilir (Argyris ve Schön,1978).

Model I, tek döngülü öğrenme, gerçekleştirilen eyleme ilişkin teori hakkındaki fikirlerimizin, aynı kaldığı öğrenme türü olup sorgulamaya teşvik etmez (Argyris, 1998). Başka bir deyişle, tek döngülü öğrenme, örgüt içindeki olumsuzlukların süregelen politika ve uygulamalarda değişiklik yapılmaksızın tespiti ve düzeltilmesi olup, bu tespit ve düzeltme süreci tek döngülü öğrenmedir (Dodgson,1991). Senge (1990) ise bu tür öğrenmeyi mevcut bilginin temeline odaklanmak ve bunu yeni düşünmeyle bir hedefe ulaşmak için değiştirmek olarak nitelendirmektedir. Fiol ve Lyles (1985:807) "mevcut kültürel normları temelden değiştirmeden, yeniden yapılanması sürecini düşük düzey öğrenme" olarak adlandırmıştır. Tek döngülü öğrenme nasıl yapılacağını bilmeden ortaya çıkar ve zihni modellerde herhangi bir değişim olmayacağı için, yapılan işin nedeninin sorgulanması gerektiğini öğretemez. Probst ve Büchel (1997: 32) olumsuzlukların tespit edilip düzeltilmesinin, örgütün mevcut politikalarını sürdürme veya mevcut amaçlarını başarmasına imkân tanıdığını belirtir. Bu da davranış değişiklikleri ile adaptasyon sağlamakla mümkün olduğu için uyarlanabilir öğrenme söz konusudur (Senge, 1990). Özetle, tek döngülü öğrenmenin işlevsel düzeyde olduğunu ve işlerin doğru yapılıp yapılmadığı sorusuna cevap verdiğini söylemek mümkündür.

Model II, çift döngülü öğrenme, ise örgütün değerlerini ve politikalarını inceleyip sorgulayarak ve değerlendirerek hataların

düzeltilmesi sürecidir (Argyris ve Schön, 1978). Diğer bir deyişle çift döngülü veya üretken öğrenme, kabul etmek yerine zorlu varsayımları, inançları, normları ve kararları içeren bir süreçtir. Çözülmüş olduğu düşünülen bazı problemler zaman içinde tekrar karşımıza çıkabileceği için, bu problemlerin kökten çözümü mevcut uygulamaların yeniden incelenmesini ve değiştirilmesini gerektirir. O halde çift döngülü öğrenme bütün öğrenmelerin odak noktası olup, sadece davranışsal adaptasyon değil daha derin biçimde bilişsel yapılarda değişim gerektiren bir süreçtir (Probst ve Büchel, 1997).Buna göre çift döngülü öğrenme ile yeni yolların araştırılması ve olayları bütünüyle kontrol eden sistemlerin ortaya çıkartılması sağlanmaktadır. Dodgson'a (1993) göre çift döngülü öğrenme olumsuzluklar tespit edilerek örgütlerin normları, politikaları ve amaçları yeniden düzenlendiğinde meydana gelir. Bu süreç tüm kural ve normların yeniden düzenlenmesi sürecidir. Çift döngülü öğrenmede standartlardan sapmalar tespit edilir, düzeltilir ve yeni standartlar ortaya çıkartılır (Morgan, 1986: 87). Yeni beceri gelişimi, yeni bilgi, yeni kültürel norm ve bakış açıları yaratmayı hedefleyen bu süreç yüksek düzey öğrenme olarak da adlandırılır (Fiol ve Lyles, 1985: 808). Özetle, çift döngülü öğrenme ile eylemlerin ve davranışların altında yatan varsayımlar incelenir ve mevcut hatalarla yanlış yöntemlerden öğrenilir. Bu bağlamda, yeni bir öğrenme döngüsünün oluşturulması için sorunların temel nedenlerinin incelenmesi yoluyla öğrenme, tek döngü veya uyarlanabilir öğrenme yoluyla sağlanan geleneksel öğrenme döngüsünden daha kapsamlıdır.

Örgütlerin, tek ve çift döngülü öğrenmeleri nasıl gerçekleştirebileceklerini ikincil (duetero) öğrenme olarak adlandırılır (Dodgson, 1993:381). İkincil öğrenme, örgütsel öğrenmenin en zor aşaması olup, kişilerin yeni düşünceler üretme kabiliyetlerini işaret eden bir kavramdır. Bu kavramı Argyris ve Schön;

"bir örgüt ikincil (duetero) öğrenmeyi benimsediğinde bireyleri daha önceki öğrenme girişimlerini öğrenirler. Örgütsel öğrenmenin geçmiş bölümlerini anlar ve soruştururlar ya da öğrenmeyi başaramazlar. Daha önce yaptıklarının öğrenmelerini hızlandırdığını veya engellediğini keşfederler; öğrenme için yeni stratejiler geliştirir; bu stratejileri üretirler ve ne üretmiş olduklarını değerlendirir ve genelleştirirler"

diyerek özetlemiştir (1978:4). Visser'e (2007) göre ikincil (deutero) öğrenme, örgütsel çekirdek varsayım üzerinde bilişsel bir yeniden düşünme ve eleştirel düşünme biçiminin kesin bir biçimi olarak düşünülmekte ve örgütsel bağlamlardaki ilişkiler düzeyinde koşullandırma örüntülerine davranışsal adaptasyon anlamına gelmektedir. Bu öğrenme biçimi sürekli, davranışsal iletişimsel ve büyük ölçüde bilinçsizdir. Doğruların ve yanlışların büyük önem taşıdığı örgütsel öğrenme sürecinde örgütün öğrenme hakkında bilgi edinme yeteneğini geliştiren

ikincil (duetro) öğrenme ile neyin doğru olduğuna nasıl karar verileceği değerlendirilmektedir. Bu sürece zor denilmesinin altında yatan da budur.

Bu temel bilgilerden sonra çalışmanın ilerleyen bölümlerinde örgütsel öğrenmeye etki eden faktörler ele alınarak çeşitli değerlendirmeler paylaşılacaktır.

4. Örgütsel Öğrenmeye Etki Eden Faktörler

Örgütsel zorluklarımız öğrenme ve yaratıcılık gerektirse de, örgütsel öğrenmenin ne olduğu veya bunu en iyi nasıl kolaylaştıracağı konusunda bir fikir birliği yoktur. Ancak örgütsel öğrenmenin pek çok faktörden etkilenebileceği konusunda bir tereddüt bulunmamaktadır. Örgütsel öğrenme ile ilgili literatür incelendiğinde karşılaşılan sonuçlar arasında, bir takım faktörlerin örgütsel öğrenme üzerinde olumlu ya da olumsuz etkilere sahip olduğunun önerildiği görülmektedir. Örgüt yapısı, kültür, örgütün stratejisi ve örgütün içinde yer aldığı çevre gibi faktörler birbirini etkileyen dairesel bir döngü halindir olup, bu faktörler öğrenmeye neden olduğu gibi öğrenme becerisini güçlendirir ve öğrenmenin sonucu oluşur (Fiol ve Lyles, 1985:804). Her ne kadar bu faktörler birbirinden ayrı düşünülmese de burada amaçlanan bu faktörleri öncelikle birbirinden ayrı ele alarak incelemek ve örgütsel öğrenme üzerindeki etkilerini tartışmaktır.

4.1 Çevresel Faktörler

Örgütsel öğrenmenin amacı yararlı çıktılar elde etmek ve örgütlerin hayatlarını sürdürebilmeleridir. Bu amaca yönelik olarak örgütün çevresi ile uyum halinde, yenilikçi ve rekabetçi olması gerekliliği vardır (Fiol ve Lyles, 1985). Örgütler çevresel faktörlerin örgütün varlığına müdahalesini yönetmek amacıyla etkili önlemler geliştirebilmek için çevrelerini incelerler. Özellikle belirsizlik fazlalaştıkça, örgütün hayatta kalabilmek veya rekabetçiliğini arttırmak için öğrenmeye olan ihtiyacı da o kadar artar (Dodgson, 1993). Çevre şartlarında meydana gelen değişim ve karşılaşılan bol miktarda karmaşıklık, örgütler arasında esneklik ve farklılaşma ihtiyacını pekiştirmektedir. Bu ortamda hayatta kalabilmek ve avantaj elde edebilmek için örgütlerin yenilik yapması ve yeni bilgiler edinmesi gerekir ki bu da işleri farklı bir şekilde yapmalarını sağlar. Eğer örgütün iç ve dış çevresinde yaşanan değişim, örgütün kapasitesinin üstünde hızlı bir biçimde ilerliyorsa, ilk bakışta öğrenmenin zor olacağı düşünülse de durağan bir örgüt çevresi içinde örgütün çevresinden bir şeyler öğrenme şansının oldukça azalacağı görülecektir. Öyle ki öğrenme için gerekli bilgi hem örgütün içinden hem de dışından temin edilebilmektedir ve durağan şartlarda rutini bozmak tercih edilmeyebilir. Bu nedenle çevresel faktörler göz önünde bulundurulduğunda örgütsel öğrenmenin bu iki uç durum arasında etkin olacağı düşünülebilir (Fiol ve Lyles, 1985:805). Ancak esas

itibariyle bu noktada çevresel belirsizlik ve karmaşanın örgütler açısından örgütsel öğrenmeyi olumlu yönde etkileyecek bir faktör olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Smith'e (2012) göre, bir örgütün çevresi ne kadar karmaşık, dinamik ve tehditkârsa örgütsel sürdürülebilirlik için daha örgütsel öğrenmenin önemi o kadar fazladır.

Öte yandan bireylerin de sürekli olarak çevreleri ile etkileşim halinde olmaları ve gözlemleri ile çevreden topladıkları bilgileri yorumlayarak davranışlarını da bu yorumlara göre şekillendirmeleri, çevrede meydana gelen değişimlerin bireysel öğrenme bakımından önemli olduğu anlamına gelecektir (Kim, 1993). Örgütlerin insanlar aracılığıyla öğrendiği varsayımını (Simon, 1991; Argyris, 1998; Alas ve Vadi, 2003) kabul ettikten sonra örgütlere de bu bakışla yaklaşmak mümkündür. Örneğin Daft ve Weick (1984:286), bir organizasyonun genel öğrenme sürecini gösteren; çevre verilerinin gözlenmesini ve elde edilmesini içeren tarama, gelen ilk izlenimler ve edinilen ilk kavrayışlarla, tutarlı biçimde olayları ifade etme ve kavramlar geliştirme süreci olan yorumlama ve organizasyonun eylemleri ile çevre arasındaki ilişkinin bilgisi olan öğrenmeden oluşan üç aşamalı bir model geliştirmiştir. Sadece çevrenin değişimi, çevrenin yapısıyla ilgili olan bireysel inançları ve dolayısıyla örgütsel eylemleri de değiştirecektir. Bu durumda, çevre şartlarındaki değişim bireysel öğrenmeyi tetikleyici bir faktör olduğu için örgütsel öğrenme açısından da olumlu yönde etkileye sahiptir.

4.2. Örgüt Yapısı

Örgüt yapısı öğrenmenin bir sonucu olarak görülse de, öğrenme sürecinde çok önemli bir role sahiptir (Fiol ve Lyles, 1985:805). Örgütler içinde her bir birey ve her bir grup kendi bilgi tabanına ve öğrenme kapasitesine sahiptir (Dodgson, 1993:388). Örgüt yapısı ise birey ve grupların etkileşimini belirler ve etkileşim sonucunda örgütsel öğrenme sürecinin oluşmasını sağlar. Örgütler arasında çeşitli farklılıklar olmasına rağmen, sınıflandırma yapacak kadar benzerlikler de görülmektedir. Buradan yola çıkarak Burns ve Stalker (1961:19), örgütlerin yapılarına göre mekanik yapılı örgüt ve organik yapılı örgüt olmak üzere iki farklı yapıya sahip olabileceklerini belirtmiştir.

Mekanik yapılı örgütlerde, yüksek derecede karmaşıklık, biçimselleşme ve merkezileşme vardır (Vera ve Crossan, 2004). Örgüte ait görevlerin yerine getirilmesi ve problemlerin çözümü bir hayli yüksek düzeyde uzmanlaşmaya bağlı olarak gerçekleşmektedir. Yatay farklılaşma yüksek ve dikey hiyerarşik ilişkiler katıdır. Görevler örgütsel hiyerarşinin üst kademelerinde bulunanlar tarafından kesin biçimde belirlenmiş ve çalışanlar da bu görevleri yerine getirmekle yükümlüdür. Çalışma metotları, rutinler ve yetkiler kesin olarak kurallar ile belirlenir ve kontrol edilir. İletişim kanalları katı hiyerarşiyi, yüksek biçimselleşmeyi ve kesin

iş bölümünü yansıtan bir yapıya sahiptir ve dikey olarak ilerler. Bilgi akışı hiyerarşik ortamda yukarı yönlüyken, talimatlar da bu yapı içinde yukarıdan aşağı yönlü bir akış izler (Burns ve Stalker, 1961).

Organik yapıda örgütlenmede ise, mekanik yapının tersine düşük düzeyde karmaşıklık, biçimselleşme ve merkezileşme vardır (Vera ve Crossan, 2004). Görevler ve eylem kalıpları daha önceden kesin biçimde belirlenmediği için ayarlanabilir. Çalışma metotları, rutinler ve yetkiler sürekli diyaloglar sayesinde yeniden tanımlanabilir ve geliştirilebilir. Yetki, biçimsel pozisyon yerine beceri ve bilgiye bağlı olarak verilir. Yatay farklılaşma azdır, yatay ve dikey işbirliği olur; biçimselleşme derecesi azdır (Burns ve Stalker, 1961). Kontrol ise kurallar, talimatlar ve kontrol sistemleri yerine, amaçlar, değerler ve ideolojiler ile gerçekleşir. Bu tür yapılarda esnek davranış ve düşünce biçimlerine önem verilir (Fiol & Lyles, 1985: 805). Örgüt yapısı katılımcı, karar verme sürecinde fikir birliğine dayalı, kısıtlayıcı olmayan ve özgürce düşünmeyi teşvik eden yapılar öğrenmeyi teşvik eder (Gerber, 1998:170). Diğer bir ifadeyle, karar otoritesi daha demokratiktir. Bu bağlamda çevresel belirsizlik ve örgütsel yapıyı bir arada ele alındığında çevresel belirsizlik ve karmaşanın, mekanik yapıda örgütler açısından öğrenmeyi negatif yönde etkileyecek bir unsur olmasına karşılık organik yapıda örgütler açısından öğrenmeyi olumlu yönde etkileyecek bir unsur olduğu söylenebilecektir.

Mekanik yapıdaki örgütler geçmiş tecrübelerinin tekrarına yönelik bir tutum sergilerken, organik yapılar ise daima yeniliklere açıktır. Mevcut koşullarda aynı aktiviteyi gerçekleştirerek bir dahaki sefere daha iyi yapabilmek için tecrübe ve bilgi kazanılır (Shirvastava, 1983:15). Geçmiş tecrübelerden öğrenmek, en temel öğrenme yollarından biri olarak gösterilmektedir (Carley, 1992; Sims, 1983). Ancak sadece geçmiş tecrübelerden öğrenilebileceği düşüncesi bir yanılgı olup, öğrenmeye engel oluşturur. Yaşanılan her tecrübenin sonucu, kısa vadede kendini gösterirse, bir şeyler öğreniriz. Uzun dönemde sonuç getirecek kararlar ve bunların sistem üzerindeki etkileri sadece tecrübeye dayalı bir öğrenmenin yetersiz olduğunu göstermektedir. Örneğin, mekanik yapıda ve başarılı pozisyonda bulunan bir firmada yeni öğrenme olmaz (Fiol ve Lyles, 1985). Çünkü statik çevre şartlarında başarı zaten var olduğu için yeni stratejilere gerek duyulmaz. Bu noktada önemli olan pozisyonu korumaktır. Bu nedenle değişime yönelik hiçbir çaba görülmez. Örgütler sıkça benzer problemlerle karşılaşabilir ama bu problemler hiçbir zaman tam anlamıyla aynı problem olmaz (Carley, 1992: 23). Bu nedenle farklı tecrübeler gerekebilir. Şartlarda en ufak bir değişim olduğunda alışılagelmiş kalıbın dışına çıkıldığı için örgüt tarafından gereken tepki gösterilemeyebilir. Ayrıca tepki verilse bile, örgütler de bireyler gibi şartlarda en ufak bir davranış değişimi gerektiren durumda bile geçmişe yönelik olarak başarılı davranışlarını hatırlamayı tercih ederler (Dodgson,1993; Alas

ve Vadi, 2003). Bu nedenle mekanik yapıdaki örgütlerin sürekli geçmiş davranışlarının tekrarına yönelik davranışlar göstereceği için daha az öğrenme becerisine sahip olacağı düşünülebilir.

4.3. Kültür ve Örgüt Kültürü

Kültür "bir grubun, dünyanın nasıl olduğu veya olması gerektiği hakkında ortaklaşa paylaştıkları duygularını, düşüncelerini ve değer yargılarını yansıtan temel varsayımları" ifade eder (Schein, 1996:11). Kültür ve öğrenme arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Bir taraftan öğrenme, kültürün temeli olan inanç ve normlara bağlıdır ve akılların kolektif programlamasıyken (Alas ve Vadi, 2003: 86), kültür de paylaşılan ortak öğrenmenin bir sonucu olarak görülür (Schein, 1996). Schein, örgüt kültürünü;

"belli bir grup tarafından kendisinin gerek çevreye uyumu gerekse iç bütünleşmesi sırasında öğrendiği geçerliliği kanıtlanacak düzeyde olumlu sonuç vermiş olan ve bu nedenle yeni üyelere programları algılamanın, düşünmenin ve hissetmenin doğru yolu olarak öğretilen, bir takım varsayımlar"

şeklinde ifade etmektedir (1984:3). Bir başka tanımda ise örgüt kültürü örgüt içi normlara sımsıkı bağlılık şeklinde ifade edilmiştir (Allen, 1985:334). Sapienza (1985:67) örgütsel kültürün en önemli özelliklerinden birinin "paylaşılan inançlar sistemi" olduğunu belirtmektedir. Davis'e (1985:138) göre de, "paylaşılan inançlar ve değerlerin bir örneği" olarak tanımlanan kültür, üyelerine biçim verir ve onlara davranışları için kural oluşturur.

Örgüt Kültürü, örgüt üyeleri tarafından paylaşılan temel inançları, değerleri ve gizli varsayımları içerdiğinden, bireylerin, grupların ve kuruluşların davranışlarını etkiler ve teşvik edilecek değerlere bağlı olarak öğrenme faaliyetlerini kolaylaştırmaya veya geciktirmeye yarar (Oh ve Han, 2018). Öğrenme, örgüt kültürünün temeli olan inanç, norm ve değerlerle ilgilidir. Kültür ise paylaşılan ortak öğrenmenin sonucudur. Normlar örgütün davranışsal ve bilişsel gelişimini sağlar. Dolayısıyla örgütsel öğrenmenin meydana gelebilmesi için norm ve inanç sistemlerinin uygun olması gerekir (Fiol ve Lyles, 1985). Öğrenmeyi etkileyen bir diğer önemli unsur ise birimler ve çalışanlar arasındaki iletişim ve bilgi akış miktarıdır. Eksik iletişim öğrenmeyi olumsuz etkiler (Milliman vd., 2002:37). Örgüt içindeki çok yönlü ve açık bir iletişim, insanların duygu ve düşüncelerini kolayca paylaşarak ortak bir bakış açısının daha kolay oluşmasını sağlar. Etkin bir örgütsel öğrenmenin oluşabilmesi için örgütün kültürü; şeffaflık, açık ve doğru bilgi paylaşımı, sorumluluk paylaşımı, sürekli öğrenme isteği ve demokratik davranış gibi özellikleri içinde barındırmalıdır (Popper ve Lipshitz, 1998:170)

Daha önce yapılan çalışmalardan örgütsel öğrenmenin gerçekleştiği bir örgütte kültürün belli özellikleri arasında neler olduğuna baktığımız zaman; öğrenmeyi ve yeniliği teşvik, risk alarak denemeler yapmayı ve araştırmayı teşvik; hataların paylaşılması ve öğrenme için bir fırsat olarak görülmesi ve karşılıklı iletişime açıklık gibi özelliklerin yer aldığı görülmektedir (Gephart ve Marsick, 1996). Öyle ki geçmiş başarılar kültürün içine yerleştiği takdirde öğrenmeye engel olabilir. Oysa örgüt kültürünün hata yapmaya izin vermesi sonucunda, bu süreçte ilişkilendirme yapılabilir ve prensipler anlaşılabilir. İletişimin açık olması sonucunda çalışanların tecrübelerini paylaşması da diğerlerinin bu tecrübeler ışığında yeni sonuçlar ortaya çıkarabileceği bir ortam yaratır. Geçmişteki hatalardan başarılı dersler çıkarabilmek için hataların da tüm çalışanlar arasında paylaşılması ve sistemli biçimde analizleri gerekir (McGill vd., 1994).

Hofstede, çalışmaları sonucunda; güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, bireysellik-kollektivistlik, erillik-dişilik ve uzun-kısa vade odaklılık olmak üzere kültürün beş boyutu olduğundan söz etmektedir (1994:5-6). Tüm bu boyutlar öğrenmeyi etkileyecek unsurlardır. Erillik-dişilik özelliği performans, başarı ve rekabetle ilgili bir boyutken (Hostede, 1994); uzun-kısa vade odaklılık; başarı veya problemlerin çözümü için gerçekleştirilen eylemlerin sonuçlarının uzun ya da kısa vadeli beklentilere göre hazırlanması ile ilgilidir (Newman ve Nollen, 1996). Erilliğin yüksek olduğu örgütlerde başarı, kazanç ve rekabete büyük önem verilir. Çevresel belirsizlik derecesinin yüksek olması nedeniyle riskin yüksek, geri beslemenin hızlı olduğu çevresel koşullar için uygun olan bu yapıya sahip örgütlerde riskli kararlar almaktan çekinilmeyecektir. Öte yandan erilliğin yüksek olduğu örgütlerde uzun dönemli planlar yerine kısa dönemli başarılar tercih edilmektedir Diğer taraftan bir başka boyut olan belirsizlikten kaçınma boyutu ise kişilerin yapılanmış ya da yapılanmamış durumlara olan tahammül derecesi ile ilgili olup, değişkenliği fazla durumlarda nasıl hissedildiği ve bununla nasıl başa çıkıldığı önemlidir. (Hofstede, 1994). Belirsizlikten kaçınma açık planlar, kurallar ve prosedürler tarafından sağlandığından bu tür kültüre sahip örgütlerin sıklıkla yazılı kurallara sahip olduğu görülmektedir (Newman ve Nollen, 1996). Diğer bir deyişle, yapılanmış durumlarda kurallar bellidir ve nasıl davranılması gerektiği bilinir. Ancak koşulların değişmesi durumunda bu kurallar işlerliğini yitirebilir. Bu yüzden belirsizlikten kaçınma eğiliminin yüksek olduğu kültürlerde çevresel değişimler tehdit olarak algılanır ve bu tür tehditlere yanıt örgütün yeniden yapılanma yolları aramasıyla sonuçlanabilir (Schneider ve DeMeyer, 1991). O halde çevresel belirsizliğin fazla olduğu durumlarda, belirsizlikten kaçınma derecesi yüksek ve kısa vade odaklı özelliklerde kültüre sahip örgütlerde erilliğin baskın olması öğrenmeye olumlu etki edecektir.

Söz konusu boyutlardan güç mesafesi, kişilerin sosyal bir toplum içinde, statüsüne göre güçlerinin eşit olmadığı görüşünü ifade etmektedir (Newman ve Nollen, 1996). Senge'ye (1990) göre kişiler kendilerinden güçlü olduğunu düşündükleri bireylerle iletişim kurarken düşüncelerini etkin biçimde yansıtamaz ve daha güçlü olan kişinin düşünceleri ile uyumluluk içinde sunmaya çalışırlar. Dolayısıyla tam ve doğru olarak bilgi paylaşımından söz edilmesi mümkün değildir. Güç mesafesi yükseldikçe, karar süreçlerinde tüm çalışanların fikirleri önemli değildir. Bu da farklı bakış açılarını bir araya toplama şansını ortadan kaldırır. İletişim ve kontrol mekanizması hiyerarşi içinde yukarıdan aşağıya doğrudur. Neyin doğru olduğundan ziyade, kimin ne istediğinin önemli olduğu bu durumda örgütsel süreçler için temel faktör güçtür (Senge, 1990). Bu bilgiler ışığında; açıklık, doğru bilgi ve bilginin düzenli paylaşımı örgütsel öğrenme için temel şartlar olduğu için güç mesafesi yüksek kültürel özelliklere sahip örgütlerde öğrenme becerisinin düşük olacaktır.

Bir diğer boyut olan bireysellik-kolektivisttik boyutuna geldiğimiz zaman bu boyutun bireylerin eylemlerini gerçekleştirirken kişisel ya da grup halinde gerçekleştirme tercihlerini ifade ettiğini görmekteyiz (Newman ve Nollen, 1996; Milliman ve diğerleri, 2002). Kolektivist kültürde bireyler davranışlarını bir gruba bağlı olarak o grubun ilgilerine göre geçekleştirirken, bireysel kültürde kişinin kendi ilgileri ön plandadır. Kolektivist kültürde grubun uyumunu bozmak tehlikesini önlemek adına iletişim sırasında kişiler belli davranışlarını ve duygularını gizler. Ayrıca, Senge'ye göre (1993) bir durum hakkında veya bir problemin çözümü sürecinde farklı bakış açısına sahip bireylerin olaylara yaklaşımı olayın çözümlenmesi için adına daha verimli sonuçlar getirecektir. Kolektivist kültüre sahip bir örgütte ise bireyler için benzer davranış kalıpları geliştirdiği için uygun davranışların geliştirilmesi bir hayli zor olabilir. Oysa yeniliklerin teşvik edildiği, farklı bakış açılarının desteklendiği örgütlerde, gerek kişisel gerekse örgütsel düzeyde uygun öğrenme ortamı vardır. Öyle ki farklılıklar öğrenmeyi tetiklediği için, örgütün tüm üyelerinin aynı fikirde olduğu ve herhangi bir farklılığa tahammül edilmeyen bir ortamda öğrenme son derece zor gerçekleşir. Bu nedenle çevresel şartların değişmediği koşullarda, kolektivist kültüre sahip örgütlerde, örgütün öğrenme becerisinin bireysel kültürün baskın olduğu örgütlere göre daha az olduğu söylenebilecektir.

4.4. Strateji

Örgütün stratejisi, öğrenme kapasitesinde önemli bir yere sahiptir. Strateji, örgütsel amaçlarla hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için yapılması gereken eylemleri belirler. Örgütsel öğrenme ve strateji ilişkisi Child (1997) tarafından ele alınmış bir konu olup, örgütlerin öncelikleri, politikaları, eylemleri ve yapıları hakkında tercihler yaparken, fırsatları

ve sorunları tespit etmek için iç ve dış çevrelerinden gelen bilgileri değerlendirmelerini önerilmektedir. Örgütün çevreyi anlama yeteneğini geliştirmesi sonucunda farklı düşünme ve karar alternatifleri sunar (Fiol ve Lyles, 1985). Slatter ve Narver'a (1995:11) göre stratejik planların örgütsel öğrenme üzerindeki etkisi konusunda çok tartışma yapılmış fakat tam olarak uzlaşılamamıştır. Buna neden olarak da belirsiz ve karmaşık çevre şartları gösterilmiştir. Daft ve Weick'e (1984) göre örgütün strateji geliştirmesinin temeli öğrenme sonucunda çevresini anlaması ve çevresi hakkında yorum yapabilmesine bağlıdır. Örgütsel verimlilik, sahip olunan bilgi ve örgütün önemli stratejik kararları sonucunda belirlenecektir (Shirvastava, 1983:13). O halde örgütler, amaçlarına uygun olarak, yapı ve stratejilerini öğrenmeyi teşvik edici biçimde belirlemelidir. Yani çevreye karşı tamamen reaktif olmayıp, proaktif biçimde yeni şeyler öğrenebilmek amacıyla çevreyi araştırmaları gerekir (Dodgson, 1993:387).

Örgütlerin geleceğe yönelik öğrenme stratejileri şüphesiz öğrenmeye ayrılan kaynakların düzeyi ve yönüne bağlıdır (Dodgson, 1993:388). Araştırma-geliştirme birimleri örgütler için en temel öğrenme aracı olup, bu alanlara ayrılan bütçenin büyüklüğü öğrenmeyi etkileyecek en önemli faktörlerden biridir. Bu da örgütün öğrenmeyle ilgili stratejileri ile ilgili bir durumdur. Öğrenmeye ilişkin bir başka olumlu faktör de işletmeler arası yapılacak ittifaklardır. Böylelikle yeni düşünce, uygulama ve bakış açıları paylaşılmış olur ve bu da öğrenmeye olumlu etki edecek bir durumdur. Ayrıca çevresel belirsizliğin olması, örgütlerin esnek stratejilere sahip olmasını gerektirir. Çünkü esnek stratejiye sahip örgütler öğrenme ile elde edilen yeni bilgileri hızla uygulamaya koyacaktır. Ancak bu noktada stratejinin örgüt yapısına da uygun olması gerekir. Örneğin, rekabetçi yapıya sahip bir ortamda örgütün yapısından dolayı rekabetçi duygular ve yaklaşımlar öğrenmeyi engelleyebilir. Rekabetçi avantaj yaratmak böylesine bir ortamda esnek stratejiler gerekir. Fakat farklı durumlar için farklı stratejiler denemek de risk almaktır. Bu da rakiplerin gerisine düşme endişesi yaratacağı için öğrenmeye engel teşkil edebilir. Ancak, bir taraftan rekabetçi bir strateji kişilerin görüş ve yeni fırsatlar elde etmesine imkân sağlayacakken, pasif bir strateji de bu fırsatlardan yoksun olmak anlamı taşımaktadır (Vera ve Crossan, 2004). Bu nedenle örgütlerin stratejilerini belirlerken, yapılarını da göz önünde bulundurarak belirlemesi gerekmektedir (Nevis vd., 1995: 12) Bu görüşler doğrultusunda örgütlerin stratejilerin örgüt yapısına uygun olarak belirlenmesinin öğrenme için olumlu etkiye sahip olacağı söylenecektir.

5. Sonuç

Bu çalışmada sunulan bağlamsal çerçevenin amacı örgütsel öğrenmeye ilişkin; çevre, kültür, örgüt yapısı ve strateji gibi faktörlerin etkilerini tartışmaktır. Her ne kadar bu dört faktör birbirine bağlı olarak ortaya

çıksa ve birbiri ile döngüsel bir etkileşim halinde olsa da bu çalışmada tasarlanan her bir faktörü tek başına ele alarak etkileri tartışmak ve daha sonrasında bu faktörleri birbiriyle ilişkilendirerek gelecekte yapılabilecek alan çalışmalarını yönlendirici açıklamalar sunulmaktadır.

Öğrenme konusu pek çok farklı disiplinlerdeki teorisyen tarafından ilgi çeken bir konu olmuş ve bu alanda pek çok çalışma yapılmıştır. Yönetim alanında da örgütlerin başarısı için kritik bir faktör olarak görülmüş ve belli modeller oluşturmaya çalışılmıştır. Ancak genel olarak kabul görmüş görüşlerin sayısı oldukça azdır (Shirvastava, 1983:7). Ortak olarak benimsenmiş bir görüş bireylerin, örgütler içindeki temel öğrenme kurumları olduğuna ilişkindir (Dodgson, 1993). Buna göre örgütsel öğrenme, her ne kadar bireylerinin öğrendiklerinin toplamından farklı bir kavram olsa da örgütün içindeki bireyler aracılığıyla öğrenmek anlamına gelir ve örgütlerin sadece bireyler aracılığıyla öğreneceğini söylemek mümkündür (Argyris, 1998; Kim, 1993; Simon,1991). Bu durumla ilintili olarak bireylerin farklı biçimde öğreneceği göz önünde bulundurulduğunda örgütlerde de farklı yollarla öğrenme gerçekleşecektir. Bu durumda örgütün yapısı, içinde bulunduğu çevre, kültürü ve stratejilerine bağlı olarak öğrenme becerisi de değişiklik gösterecektir. Bu faktörler hem birbirlerinin oluşumunda etkiye sahip faktörler olup öğrenme sonucu oluştukları gibi, hem de öğrenmeyi etkileyici unsurlar olarak gösterilmişlerdir (Fiol ve Lyles, 1985; Milliman ve diğerleri, 2002; Schein, 1996). Her ne kadar öğrenmenin örgütlerin başarılarını ve verimliliklerini arttırmaya yönelik bir gereklilik olduğu öngörülse ve örgütsel öğrenmenin etkin biçimde gerçekleşmesi için bir takım ideal şartlar ortaya konulsa bile, önemli olan bu şartların örgüt yapısı, kültür, örgütün çevresi ve örgütün stratejileri ile örtüşüp örtüşmediğinin tespit edilmesidir.

KAYNAKLAR

Alas, R. ve Vadi, M. (2003). The impact of organizational culture on organizational learning at six Estonian hospitals, *Trames*, 7(57/52), 2:83–98

Allen, R.F. (1985). Four phases for bringing about cultural change, İçinde: Ralph, H.K., Mary, S.J. ve Roy, S., (Eds.) *Gaining Control of Corporate Culture*, San Francisco: Jossey-Bass.

Argyris, C. (1992) On organizational learning, Cambridge: Blackwell, MA

Argyris, C. (1998), Managers, Workers, and Organizations, *Society*; Vol. 35 (2):343-347

Argyris, C. ve Schön, D. A. (1978). *Organizational Learning: A Theory Of Action Perspective,* Massachusetts: Addison- Wesley Pub. Comp.

Burns, T. ve Stalker, G. M. (1961). *Management of Innovation*, London: Tavistock Publications.

Carley, K. (1992). Organizational learning and personnel turnover, *Organization Science*, Vol.3 No.1:20-46.

Child, D (1997) Strategic choice in the analysis of action, structure, organizations and environment: retrospective and prospective, Organizational Studies, 18(1): 43–76.

Crossan, M. (2003). Chris Argyris and Donald Schon's organizational learning: There is no silver bullet, *Academy of Management Executive*, Vol. 17(2):38-40.

Daft, R. L. ve Weick, K. E. (1984). Toward a model of organizations as interpretation systems, *Academy of Management Review* 9: 284-295.

Dodgson, M. (1993). The link between individual and organizational learning, *Organization Studies*, 14(3):375-394.

Ege, T., Esen, A. ve Dizdar, Ö. (2017). Organizational learning and learning organizations: an integrative framework. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 13, Sayı 2: 439-460.

Fiol, M. C. (1994). Consensus, diversity and learning in organizations, *Organization Science*, Vol.5:403-420.

Fiol, M. C. ve Lyles M. A. (1985). Organizational learning, *The Academy Of Management Review*, Vol. 10(4):803-813.

Garratt, B. (1999). The learning organisation 15 years on: some personal reflections, *The Learning Organization*, Vol. 6(5): 202-207.

Garvin, D. A. (1993). Building a learning organization, *Harvard Business Review*; Jul/Aug93, Vol. 71(4): 78:92.

Gephart, M. A. ve Marsick, V.J. (1996). Learning organizations come alive, *Training & Development*; Vol. 50(12):34-46.

Gerber, R. (1998). How do workers learn in their work? *The Learning Organization*, Vol.5 (4):168-175

Hofstede, G. (1994). Management scientists are human, *Management Science,* Vol. 40(1):4-13.

Huber, G. P. (1991). Organizational learning: The contributing processes and the literatures, *Organization Science*, Vol. 2(1):88-115.

Kim, D. H, (1993). The link between individual and organizational learning, *Sloan Management Review*; Vol. 35(1): 37-51.

March, J. G. (1991). Exploration and exploitation in organizational learning, *Organization Science*, Vol. 3(1): 71-87.

McGill, M. E., Lei, D. T. ve SLOCUM Jr. J. W. (1996). The new learning strategy: anytime, anything, anywhere, *Organizational Dynamics*, Vol. 23(2): 33-47.

Milliman, J.; Czaplevzki, A.J. ve Sully, T. (2002). Cross-cultural performance feedback in multinational enterprises: opportunity for organizational learning, *Human Resource Planning*: 29-43

Morgan, G. (1986). *Images of Organizations*, London: Sage Publications.

Nevis, E.C., Dibella, A. J. ve Gould, J.M, (1975). Understanding organizations as learning systems, *Sloan Management Review*, Winter: 73-85.

Newman, K. L. ve Nollen, S. D. (1996). Culture and congruence: The fit between management practices and national culture. *Journal of International Business Studies*, 27(4): 753–779.

Oh, S. ve Han, H. (2018). Facilitating organisational learning activities: Types of organisational culture and their influence on organisational learning and performance. *Knowledge Management Research & Practice:* 1–15.

Popper, M. ve Lipshitz, R. (1998). Organizational learning mechanisms. *Journal of Applied Behavioral Science*, Vol. 34(2):161-179.

Probst, G. J. ve Büchel, B. S. (1997). *Organizational Learning: The Competitive Advantage of Future*, London: Prentice Hall

Sapienza, A. M. (1985). Believing is seeing. İçinde: Ralph, H.K. , Mary, S.J. ve Roy, S. (Eds.) *Gaining Control of Corporate Culture* San Francisco: Jossey-Bass.

Schein, E.H. (1993). On Dialogue, Culture, and organizational learning, *Organizational Dynamics*; Autumn93, Vol. 22(2): 40-52.

Schein, E.H. (1996). Three cultures of management: The key to organizational learning, *Sloan Management Review*, Vol. 38(1): 9-20.

Schneider, S. C. ve DeMeyer A. (1991). Interpreting and responding to strategic issues: The impact of national culture, *Strategic Management Journal*, 12:307-320.

Senge, P. M. (1990). The Leader's New Work: building learning organizations, *Sloan Management Review*, Vol. 32(1): 7-23.

Senge, P. M. (1993). *Beşinci Disiplin*, 2. baskı, çeviren: Ayşegül İldeniz, Ahmet Doğukan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Shrivastava, P. (1983). A typology of organizational learning systems, *Journal Of Management Studies*. 20(1):7-28.

Simon, H. A. (1991). Bounded rationality and organizational learning, *Organization Science*, Vol. 2(1): 125-134.

Smith, P. A. C. (2012). The importance of organisational learning for organisational sustainability. *The Learning Organisation*, 19 (1): 4-10.

Vera, D. ve Crossan, M. (2004). Strategic leadership and organizational learning, *Academy of Management Review*; Vol. 29(2): 222-241.

Visser, M. (2007). Deutero-learning in organizations: A review and a reformulation. *Academy of Management Review*. Vol. 32 (2): 659-667.

Weick, K. E. (1991). The nontraditional quality of organizational learning, *Organization Science*, Vol. 2(1): 116-124.

Bölüm 11

TÜRKİYE'NİN KRONİK SORUNU İŞSİZLİK VE İŞSİZLİĞE YÖNELİK ÇÖZÜM YOLLARI

Emek Aslı CİNEL[1]

Nurdan VEİS[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, emekasli@yahoo.com
2 Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, nurdanveis@hotmail.com. Makale danışmanlığını yürüttüğüm "Türkiye'de İşsizliğin Genel Yapısı ve İşsizliğe Yönelik Çözüm Önerileri (2005-2019)" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

İşsizlik her ne kadar ülkelerin koşullarına ve yapılarına göre farklılaşsa da günümüzde birçok ülkenin en büyük sorunlarından birini teşkil etmektedir. Ülkemizde uzun yıllardır hemen hemen her dönem yüksek işsizlik rakamlarıyla savaşılmakta olup işgücüne katılım oranının ve işgücünün eğitim seviyesinin düşük olması, tarım ağırlıklı istihdam yapısı, kadın erkek işgücü arasındaki orantısızlıklar, bölgeler arasındaki işsizlik farklılıkları gibi birçok yapısal etken nedeniyle bu sorun her geçen gün artmaktadır.

Türkiye'de işsizliğin genel yapısı incelendiğinde hızla artan nüfusla orantılı istihdam sağlanamamakta ve bireyler işsiz kalmaktadır. Eğitim durumuna göre işsizliğin yapısı araştırıldığında yükseköğretim mezunu olan genç işsiz sayısının giderek arttığı görülmekte, mezun olan gençlere yeterli istihdam olanaklarının sağlanamadığı gözlenmektedir. Diğer taraftan yaş ve cinsiyete göre işsizliğe bakıldığında yine genç nüfusun ağırlıklı olduğu, kadınların erkeklere göre daha az istihdam edildiği tespit edilmektedir. Bölgeler arası eşitsizliğe bağlı işsizlik tarımın daha ağırlıklı olarak hissedildiği doğuda yükselmekte, batıda sanayi geliştiği için işsizlik azalma eğilimi göstermektedir. Bu durum kırdan kente göçleri tetiklemektedir.

Söz konusu işsizlik sorunu sona ermeden işgücü piyasasında yeni işsizlerin sayısının yükselmesi bu sorunun uzun yıllar boyunca kalıcı olacağının bir göstergesi olmaktadır. Ekonomik gelişimin düşük düzeyde olduğu ülkemizde istihdam ve işsizlik sorununun altında yatan temel faktörler nüfusun hızla artması, iç ve dış göçler, yetersiz gelir seviyesi, teknolojik gelişmelerin yetersiz oluşu olarak sıralanabilmektedir. Bunlara ilave olarak istikrarsız kentleşme, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, kamu ve özel sektörde yatırımların yeterli olmayışı, niteliksiz işgücü, faiz ve dış ticaret hadleri, teknolojideki hızlı değişim ve giderek artan rekabet ortamında nitelikli işgücü eksikliği, kapasite kullanım oranlarındaki yetersizlik, girişimcilere sağlanması gereken eğitim, kredi ve örgütlenmelerin yeterli olmayışı gibi çok farklı unsur Türkiye'de işsizliği yükseltmektedir (Özdemir vd., 2006: 92).

İşsizlik tüm ülkelerde giderek büyüyen bir problem haline gelmiştir. Bu problem ekonomik, sosyal ve ahlaki sorun niteliğindedir. Dolayısıyla ülkeler hayata geçirdikleri genel ekonomi politikalarıyla istihdam ve işsizlik sorununa karşı daha dikkatli ve özenli olmalılar, bu yönde politikalar üretmeli ve uygulamalıdırlar. Dünya ekonomilerinde, ekonomik ve finansal göstergeler bakımından nihai hedef olarak kabul edilen ekonomik büyüme rakamlarında iyileşmeler görülmekle birlikte işsizlik oranlarında ciddi azalmalar ortaya çıkmamaktadır. Diğer taraftan, küreselleşmeyle birlikte dolaşımı kolaylaşan uluslararası sermayenin,

hızlı finansallaşma sürecinde işsizlik rakamlarını da göz önüne alarak ilerlemesi, işsizliğin ne kadar önemli bir sorun olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın amacını Türkiye'de mevcut olan ve kronikleşmiş bir hal alan işsizlik sorununun genel yapısını incelemek, bu anlamda işsizlik sorununu azaltmak için ülkemizde uygulanan ekonomi politikalarını sorgulamak, dünyada yer alan farklı ülkelerdeki işsizlik rakamlarını Türkiye ile karşılaştırmak ve işsizlik sorununun uzun yıllardır sona erdirilememesinin altında yatan unsurları ortaya koymak oluşturmaktadır.

2. DÜNYADA İŞSİZLİK SORUNU

Günümüzün en önemli sosyoekonomik sorunu işsizliktir. Dünya genelinde hızla artan nüfus, teknolojinin gelişmesi, küreselleşme ve yeni pazarların oluşması ile farklı işgücü alanları ortaya çıkmıştır. Gelişen ve değişen teknolojiyle yeni iş ve meslekler oluşurken bazı mesleklerde yok olmaya başlamıştır (Alabaş, 2007: 3). Dünya'da milyonlarca insan işsizlikle mücadele etmektedir. Özellikle 2008 küresel finansal krizi bütün dünyayı etkisi altına alarak işsizliği küresel çapta ciddi derecede arttırmıştır. İşsizlik krizden on yıl sonra bile sürekli artan bir eğilim içerisinde olmuştur (Akkaya, 2017: 15).

Dünya ekonomilerinde işgücü piyasalarında uygulanan düzenlemeler işsizliği daha da fazla artırmaktadır. İşsizlik özellikle kadınlar arasında hızla artarken, gençler de işe alma ve işten çıkarma durumundan en çok etkilenen bir diğer kesim olmaktadır. Bu durum küresel işsizliği tetiklemektedir (Feldman, 2009: 88). ILO'nun 2019 yılı Küresel İstihdam ve Sosyal Görünüm Trendleri raporuna göre küresel krizlerin işsizlik oranlarını olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Raporda işgücü artarken yeni iş alanları yetersizliği oluşacağından işsizliğin artış eğiliminde olacağı belirtilmektedir (ILO, 2019: 18).

Tablo 1: Dünyada Yıllara Göre İşsizlik Oranları (15+,%)

YILLAR	İŞSİZLİK ORANI
2005	5,9
2006	5,6
2007	5,4
2008	5,4
2009	6,0
2010	5,9
2011	5,8
2012	5,8
2013	5,8
2014	5,6
2015	5,6
2016	5,7
2017	5,6
2018	5,4
2019	5,4

Kaynak: ILOSTAT, Explorer

Tablo 1, dünyada yıllara göre işsizlik oranlarını göstermektedir. En yüksek işsizlik seviyesi 2008 küresel finansal kriz sonrası %6,2 ile 2009 yılında görülmüştür. Dünya genelinde işsizlik oranın ortalama olarak %5,5 seviyesinde olduğu görülmektedir.

2.1. Gelişmiş Ülkelerde İşsizliğin Özellikleri

Dünyanın genel sorunu haline gelen işsizlik gelişmiş ülkelerde de görülmektedir. İşsizlik batılı gelişmiş ülkelerde ikinci dünya savaşı dönemlerinde azalırken, 1973 petrol krizi dönemlerinde artan bir hızda yükselişe geçmiştir. Gelişmiş ülkeler arasında özellikle son yıllarda Avrupa kıtasında istihdam politikalarında başarılı olan ülkeler (Hollanda, Danimarka, İngiltere, İrlanda, Avusturya) yer almıştır. Bu ülkelerde %3'ün altında bir işsizlik oranı söz konusudur (Selamoğlu, 2002: 36). Gelişmiş ülkelerdeki işsizliğin yapısı incelendiğinde özellikle Avrupa Birliği (AB) üyesi olan birçok ülkede yüksek oranlı yapısal işsizliğin mevcut olduğu görülmektedir. Bu ülkelerde İşsizlik süreklilik ve artan bir seyir izlemekte, genç işsizlik sorunu dikkat çekmektedir. Uzun süreli işsizlik ve cinsiyet eşitsizliğine bağlı kadın işsizliği bir diğer sorundur (Şahin, 2007: 552). Gelişmiş ülkeler işsizlik sorununa çözüm olarak kendi ekonomik ve sosyal yapılarına uygun istihdam stratejileri arayışı içerisine girmişlerdir (Yılmaz Eser ve Terzi, 2008: 237).

Tablo 2: 2018 yılı Gelişmiş Ülkelerdeki İşsizlik Oranı (G8)

ÜLKE ADI	İŞSİZLİK ORANI (%)
Kanada	5,8
Almanya	3,4
Fransa	9,1
İngiltere	4,1
İtalya	10,6
Japonya	2,4
Rusya	4,8
ABD	3,9

Kaynak: TÜİK Uluslararası Seçilmiş Göstergeler

Tablo 2 gelişmiş ülkelerdeki (G8) işsizlik oranlarını göstermektedir. Buna göre, 2018 yılında en yüksek işsizlik oranı %10,6 ile İtalya'da görülmüştür. En düşük işsizlik oranı ise %2,4 ile Japonya'ya aittir. Bu sonucun ortaya çıkmasında Japonya'nın ileri teknoloji ve katma değere sahip ürünleri üreterek dış pazara sunmasının oldukça etkili olduğu düşünülmektedir.

2.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde İşsizliğin Özellikleri

Küreselleşmeyle birlikte gelişmekte olan ülkelerde işsizlik sorunu hızla artmıştır. Bu artış vasıfsız ve ucuz istihdam edilen işgücünü

ortaya çıkarmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde iktisadi gelişmeden çok sosyoekonomik gelişmenin var olduğu gözlenmektedir. Kırdan kente göçler oldukça fazladır ve çarpık kentleşme, altyapı sorunlarıyla daha fazla karşılaşılmaktadır (İncekara, 2010: 20-21). Tarım ağırlıklı ekonomiden sanayi ağırlıklı ekonomiye geçiş söz konusudur. Kentlerde yaşayan bireyler işsizlik sorunlarıyla başa çıkmaya çalışırken, kırlarda yaşayan kesimde eksik istihdam oluşturarak üretime herhangi bir katkıda bulunamamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde nitelikli işgücü yetersizdir ve işgücü piyasaları verimsizdir. Dolayısıyla mevcut emek gücü değişen ve gelişen teknolojiye ayak uydurmakta güçlük çekmektedir (Şahin, 2015: 552-554). Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde işgücü piyasalarında 'eğitimli işsizlik' sorunu hakimdir.

Tablo 3: 2018 Yılı Gelişmekte Olan Bazı Ülkelerin İşsizlik Oranları (15+,%)

ÜLKE ADI	İŞSİZLİK ORANI
Endonezya	4,4
Hindistan	5,3
Türkiye	10,9
Malezya	3,3
Tayland	0,8
Şili	7,2
Filipinler	2,3
Güney Afrika	26,9
Pakistan	4,4
Romanya	4,2
Bulgaristan	5,2
Azerbaycan	4,9
Kuzey Makedonya	20,7
Kolombiya	9,1
Meksika	3,3

Kaynak: ILOSTAT

Tablo 3 gelişmekte olan seçili ülkelere ilişkin işsizlik oranlarını göstermektedir. 2018 yılına ait en yüksek işsizlik oranı %26,9 ile Güney Afrika'ya, en düşük işsizlik oranı ise %0,8 ile Tayland'a aittir. Türkiye %10,9 işsizlik oranı ile gelişmekte olan ülkeler arasında yüksek işsizliğin olduğu bir konuma sahiptir. Türkiye'deki işsizlik oranı her ne kadar resmi kurumlar tarafından %10,9 seviyesinde belirlense de aslında bu oranın oldukça üstünde bir düzeyde işsizliğin söz konusu olduğu bilinmektedir.

2.3. Dünyada İşsizliğin Nedenleri

Dünyada işsizliğe yol açan temel unsurlar nüfus artışına bağlı demografik nedenler, ekonomide meydana gelen dalgalanmalar,

konjonktürel nedenler ve işsizliğe bağlı yapısal faktörlerdir. Dünya geneline bakıldığında demografik nedenlerden dolayı görülen işsizlik cinsiyet, genç yetişkin işgücü ayrımı, göç durumu gibi durumlardan ortaya çıkmaktadır. Kadınlar erkeklere göre daha az iş bulabilmekte ve genç nüfusun kırdan kentlere olan göçü bireyleri eğitim ve nitelik açısından yetersiz bırakmaktadır. Kentlere bakıldığında nitelikli gençler artan nüfusla oluşan işgücü fazlalığından dolayı işsiz kalmaktadır (Yanbaşlı, 2014: 27). Nüfusun dünya genelinde sebep olduğu en büyük işsizlik genç işsizlik olmaktadır. Gençlere yeterli istihdam alanı sağlanamamakta, işe alımda yetenek ve tecrübe sahibi olan yaşlı nüfus tercih edilmekte, cinsiyet açısından erkekler çalışma hayatında daha etkin olmaktadır. Eğitim açısından kırdan kentlere yapılan göçlerde kente adapte olunmasında kişilerin ve niteliklerin yetersizliği ortaya çıkmaktadır.

Konjonktürel dalgalanmalar istihdam düzeyi, fiyatlar ve piyasadaki çıktı oranı gibi ekonomik göstergelerle ortaya çıkmakta, kişileri ve toplumları etkilemektedir (Fırat, 2012: 406). Dünya çapında yaşanan ekonomik krizlere karşı koyamayan ülkeler finansal daralmalar yaşamaktadır. Kriz ortamlarında meydana gelen ekonomik dalgalanmalardan kurtulmak amacıyla mevcut işgücünü işten çıkararak ücret yükünden kurtulmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla oluşan ekonomik konjonktürel dalgalanmalar işsizliği daha fazla artırmaktadır (Yılmaz ve Çetin, 2007: 26). Dünyada işsizliğin konjonktürel nedenleri araştırıldığında fiyat düzeyleri, ücretler ve küreselleşen finansal krizlerin ekonomiyi etkilediği görülmektedir. Ekonomideki daralma ve gerilemeler işsizlik olgusunu ortaya çıkarmaktadır. İstihdam edilen işgücünü işten çıkarmak ve ücret yükünden kurtulmak düşüncesi de dünya genelinde en temel sorunun işsizlik olgusu olmasına yol açmaktadır.

Yapısal işsizliğin başlıca nedenleri arasında teknolojik gelişmeler, niteliksiz işgücü, coğrafi engeller, nüfus değişimleri, kurumsal katılıklar ve sermayenin yeniden yapılanmasına bağlı oluşan düşük ücretle çalışan bir kısım topluluklar yer almaktadır. Bu durum yüksek ücret ve sigorta sistemiyle çalışanların yerine, düşük ücretli işgücüne doğru kaymalara neden olmakta ve işsizlik artmaktadır (Yıldız, 2014: 5-7). Yapısal işsizlik işgücünün yaşı, cinsiyeti ve eğitim durumlarına göre şekillenmekte, değişen ve gelişen teknolojiye ayak uyduramayan vasıfsız işgücü ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan işsizlik bulunan coğrafya açısından da farklılık göstermektedir.

İşsizliğe neden olan faktörlerin ve beraberinde getirdiği sonuçların doğrultusunda sosyoekonomik ve yapısal nedenleri açısından dünyadaki başlıca işsizlik sorunu genç işsizlik sorunudur. İşsizlik günümüzde küresel bir boyuttadır ancak her ülkenin kendi gelişim düzeyi ve koşullarına göre geliştirdiği işsizlik politikalarıyla bu sorunun iyileştirilebileceği düşünülmektedir.

3. TÜRKİYE'DE İŞSİZLİĞE NEDEN OLAN TEMEL FAKTÖRLER

Türkiye'de işsizliğe yol açan başlıca faktörler, sanayileşmenin istenilen seviyeye gelememesi, tarım ağırlıklı bir toplumun devam etmesi ve artan nüfusun içinde işsizliğin en yüksek seviyeye gelen genç nüfusa yeterli istihdam alanı oluşturulamamasıdır (Şentürk, 2014: 133). Ülkemizde meydana gelen hızlı nüfus artışı, göçler, kişi başına düşen gelir düzeyinin yetersiz olması, teknolojik ilerleme ve değişimler, bölgeler arasında oluşan gelişim farklılıkları ve eğitim politikasında yer alan sorunlar işsizliği artırıcı unsurlardır (Karabulut, 2007: 20).

Teknolojik gelişmelerle birlikte kırdan kente göç edenlerin teknolojik gelişmeye ayak uyduramayarak sanayiden hizmet sektörüne geçişte vasıf yönünden eksik kaldıkları görülmektedir. Daha çok kırdan kente göç eden kadınların vasıf yönünden eksikliği ve kentlerde de gerekli istihdam alanı oluşmaması nedeniyle işsiz kalmaktadırlar. Bu işsizliğin temel faktörünü ise eğitimsizlik oluşturmaktadır (Güney, 2009: 140-145).

Türkiye'de işsizliğe yol açan temel faktörler incelenirken bu faktörlerin nedenlerinin iyi bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir. Hızlı artan nüfus, kentleşmedeki artış, emek yoğun üretimin yerini sermaye yoğun üretimin alması, yatırımların yetersizliği, eğitimin yetersizliği, işgücü maliyetlerinin yüksek olması ve istihdam vergilerinin yüksekliği, yetersiz girişimcilik ve diğer sosyoekonomik nedenlerle birlikte ekonomideki istikrar politikaları işsizliğin başlıca temel faktörlerini oluşturmaktadır (Karabıyık, 2009: 186).

İşsizlik sorunu sadece makroekonomik açıdan değil aynı zamanda yapısal işsizliğin oluşturduğu nedenler açısından da incelenmelidir. Bu bağlamda, işgücüne katılım oranı, eğitim ile işgücü bağlantısı da önem teşkil etmektedir. Bu doğrultuda yeni istihdam alanları ile işgücüne katılım oranı arttırılmalıdır. Bu durum makroekonomi politikalarının öncelikli hedefi haline gelmelidir (Yenilmez ve Kılıç, 2018: 57).

Ücret dışı yüksek işgücü maliyetleri, işgücü piyasasındaki sert koşullar gibi temel yapısal faktörler işsizliği yükseltmektedir. Diğer bir açıdan işsizlik işgücü arzı ve işgücü talebine göre şekillenmektedir. Hızla artan nüfus, göç, işgücünün bireysel tercihlerinin yanı sıra ekonomik ve teknolojik seviye, işgücü maliyeti, verimlilik gibi başlıca temel nedenler işgücü arzı ve talebini oluşturmaktadır (Aydın, 2012: 120).

4. TÜRKİYE'DE İŞSİZLİĞİN GENEL YAPISI

Türkiye'de işsizlik, artan nüfus ve genç nüfusun fazla olmasıyla birlikte yeterli istihdam alanı oluşturulamaması durumuyla ilişkilidir. Türkiye'de işsizlik özel sektörün yetersizliği, rekabet piyasasının tam

olarak benimsenememesi gibi yapısal nedenlerle ortaya çıkmaktadır (Bozdağlıoğlu, 2008: 50). Türkiye'de işsizliğin genel yapısına bakıldığında tarım sektörüne dayalı üretimin yer aldığı aile işletmeleri ve ücret almayan aile bireyleri işgücünü oluşturmaktadır. Bu istihdamda sürekli fazlalık vardır ve kaldırılamayacak boyutlardadır (Aydemir, 2013: 118).

Türkiye'de diğer taraftan geçici, gizli ve mevsimsel işsizlik sorunları söz konusudur. Bu işsizliklerin başlıca nedeni teknolojinin gelişmesiyle oluşan teknolojik işsizliktir. Türkiye'de sürekli olarak artan nüfusa istihdam yaratamama nedeniyle oluşan gelir yetersizliğine bağlı sermaye azlığı yapısal olarak işsizliği artırmaktadır.

İşsizlik ve eğitim arasındaki bağ oldukça güçlüdür. Son dönemlerde eğitim artarsa işsizliğin de azalacağı öngörülmektedir. Türkiye'de bireylerin eğitim durumu incelenerek işsizliğin yapısal olarak oranlarına ulaşılabilmektedir. Eğer işsiz kalan kişilerin eğitim düzeyi belirlenirse işsizliğin yapısal nedeni de ortaya çıkabilmektedir (Bekiroğlu, 2010: 157).

Tablo 4: Türkiye'de Eğitim Durumuna Göre İşsizler (bin kişi) 2005-2019

YILLAR	TOPLAM	A	B	C	D	E
2005	2388	58	1381	378	294	277
2006	2328	53	1338	377	275	285
2007	2377	55	1337	380	294	311
2008	2611	64	1506	387	292	362
2009	3470	87	2033	498	393	459
2010	3046	69	1767	432	332	446
2011	2616	56	1457	351	285	467
2012	2518	45	1363	335	272	503
2013	2747	57	1482	355	296	557
2014	2853	73	1516	355	303	606
2015	2751	59	1627	373	307	692
2016	3330	60	1658	415	369	828
2017	3455	63	1636	425	401	930
2018	3537	60	1694	433	399	951
2019	4468	92	2157	550	546	1123

Kaynak: TÜİK, Hane Halkı İş Gücü Anketi

A:Okur-Yazar olmayan işsiz miktarı

B:Lise altı eğitimli işsiz miktarı

C:Lise

D:Mesleki veya teknik lise

E:Yükseköğretimli işsiz miktarı

Tablo 4'te 2005-2019 yılları arasında nüfusun eğitim grubuna göre işsizlik durumu belirtilmiştir. En fazla işsizliğin bulunduğu eğitim grubu lise altı eğitimli işsizlerdir. Yükseköğretim mezunu işsizlerin geçmişten günümüze artış izlemesi işsizliğin giderek artan bir seyir izlediğini, yükseköğretim mezunu olmanın iş bulmada yetersiz kaldığını göstermektedir. Lise, mesleki ve teknik lise ve en sonda okuryazar olmayan işsizler eğitim durumuna göre işsizliği oluşturmaktadır. 2019 yılında işsizliğin en yüksek boyutta olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Türkiye'de Eğitim Durumuna Göre İşsizlik Oranı (%,15+) 2005-2019

YILLAR	A	B	C	D	E
2005	4,9	10,1	13,9	13,6	10,0
2006	4,8	9,8	14,0	11,8	9,6
2007	5,2	9,8	13,9	12,0	9,7
2008	6,3	10,7	14,1	11,7	10,3
2009	8,0	13,9	18,0	15,6	12,1
2010	6,0	11,6	15,9	13,2	11,0
2011	4,6	9,3	12,6	11,0	10,4
2012	3,9	8,7	11,8	10,1	10,1
2013	4,9	9,3	12,0	10,5	10,3
2014	6,3	9,4	11,9	10,6	10,6
2015	5,3	10,0	12,4	10,2	11,0
2016	5,7	10,2	13,4	11,6	12,0
2017	5,8	9,8	13,3	11,9	12,7
2018	5,8	10,1	13,1	11,4	12,4
2019	9,2	13,2	16,1	15,3	13,7

Kaynak: TÜİK, Hane Halkı İş Gücü Anketi

A:Okur-Yazar olmayanlar

B:Lise altı eğitimliler

C:Lise

D:Mesleki veya teknik lise

E:Yüksek öğretim

Tablo 5'te Türkiye'de eğitim durumuna göre işsizlik oranları yüzdelik olarak belirtilmektedir. Lise altı eğitimliler, lise mesleki ve teknik lise ile yükseköğretim açısından işsizlik oranlarının ülkemizde oldukça yüksek seviyede olduğu gözlenmektedir. 2019 yılında eğitim durumuna göre en yüksek işsizliğin %16,1 ile lise mezunlarında görüldüğü, en düşük işsizlik oranının da %9,2 ile okuryazar olmayan kesimde ortaya çıktığı tespit edilmektedir.

Tablo 6: Türkiye'de Yaş Grubuna Göre İşsizlik Oranları (%,15+)

YILLAR	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65
2005	18,2	20,9	13,2	9,3	7,7	6,9	6,9	6,9	4,6	2,9	1,1
2006	17,4	20,1	12,9	8,6	7,4	6,9	6,6	6,8	5,3	2,8	0,8
2007	19,7	20,1	12,4	8,7	7,4	6,8	7	6,2	5	3,2	0,8
2008	19,6	21	13,2	9,7	8,2	7,7	7,6	6,8	6	3,7	1,0
2009	23,6	26,3	17,5	12,6	11,2	10,2	9,5	9,2	7,7	4,1	1,4
2010	18,8	23,5	14,9	10,3	9,6	8,5	8,6	8,3	6,7	4,4	1,5
2011	15,8	19,8	12,5	8,6	7,5	7	7	6,8	5,9	3,1	1,2
2012	14,9	19,0	12,2	8,3	6,9	6,5	6,7	6,4	5,3	3,3	0,9
2013	16,4	20,0	12,6	8,8	7,8	6,7	6,4	6,7	5,8	4,2	1,1
2014	16,1	18,9	13	8,8	7,7	7,1	6,9	7,8	6,7	4,7	2,1
2015	16,5	19,7	13,2	8,9	8,2	7,8	7	8,3	7,2	5,8	2,5
2016	16,2	21,5	14,6	10,1	8,7	8	7,8	7,8	6,6	5,6	2,6
2017	17	22,8	14,5	9,8	8,9	7,7	7,4	7,6	7,5	4,9	2,2
2018	17,1	22	15,1	10	8,8	7,7	7,7	7,8	7,9	5	2,7
2019	21,1	27,6	18,1	13	10,9	10,3	10,3	9,7	8,7	6,9	3,1

Kaynak: TÜİK

Tablo 6'da Türkiye'de yaş grubuna göre işsizlik oranları belirtilmektedir. Buna göre en düşük işsizlik oranı 65 yaş ve üstünü oluşturan kesimde görülürken, en yüksek işsizlik oranı da 20-24 yaş arası genç kesimde ortaya çıkmaktadır. Yıllar itibariyle işsizliğin en fazla artış gösterdiği yaş aralığının 20-24 yaş aralığı olduğu görülmektedir. Bu sonucun ortaya çıkmasında üniversite mezunu genç işsizlerin etkili olduğu varsayılmaktadır. Ülkemizde genç işsiz sayısı her geçen gün hızla artmakta ve gençlere yeterli istihdam olanakları sağlanamamaktadır.

Tablo 7: Türkiye'de Kadın Nüfusun Yaş Grubuna ve Yıllara Göre İşsizlik Oranları (15+yaş) (%)

YILLAR	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65
2005	17,6	22,1	15,5	10,2	7,9	5,3	3,9	2,6	0,7	0,9	0,1
2006	18,1	22,1	14,6	10,9	7,7	6,0	4,0	2,3	1,5	0,3	0,3
2007	18,9	21,7	14,3	10,0	8,1	5,9	4,3	2,2	1,6	0,8	0,0
2008	18,6	22,6	15,0	11,0	8,8	6,8	5,4	3,4	1,6	0,8	0,6
2009	22,2	26,5	19,4	13,8	11,7	9,7	7,0	4,5	2,1	0,6	0,3
2010	18,5	25,2	17,9	12,5	11,2	8,0	6,3	5,7	1,8	1,1	0,1
2011	15,5	23,3	15,8	11,3	9,4	7,1	5,7	4,3	2,1	0,9	0,1
2012	14,9	22,2	16,5	10,9	8,8	6,8	5,0	3,9	2,6	0,7	0,2
2013	17,5	23,9	17,1	11,9	10,5	7,9	6,1	4,7	3,2	1,6	0,1
2014	16,1	22,5	16,6	12	11	8,3	7,3	5,1	2,8	1,5	0,9
2015	18,4	24,1	17,5	12,5	10,9	8,6	7,5	6,6	4,1	2,1	0,9
2016	17,2	26,8	19,2	14,6	11,9	9,9	8,3	6,4	3,7	1,9	0,8
2017	18,3	29,5	19,2	14,2	12,4	10	7,7	6,9	3,7	2,3	1
2018	20,6	27,3	20,2	13,8	12,1	10,2	8,4	6,9	4	2,1	1,4
2019	23,8	33,3	21,9	16,5	13,6	13,1	10,9	8	5,2	2,2	1,7

Kaynak: TÜİK

Tablo 7'de Türkiye'de 15 yaş üstü kadın nüfusun yaş grubuna ve yıllara göre işsizlik oranları verilmektedir. Tablo, ülkemizde kadınların işgücü piyasalarında daha az yer almasına bağlı daha yoğun oranda işsizlik yaşadığını ispatlamaktadır. Türkiye'de kadınların iş hayatına atılmak yerine ev hanımı olmayı seçmelerine, kadınlara olan önyargılara ve kadınların aile hayatında rollerinin daha fazla olmasına bağlı olarak ortaya çıkan bir erkek egemen istihdam söz konusudur. Dolayısıyla erkekler iş hayatında daha fazla yer almaktadır. Günümüzde işgücünde yer alan kadınlara yönelik uygulanan yasal düzenlemeler (doğum izni alma gibi) sonucunda kadınların iş hayatına atılmaları teşvik edilmiş ve kadın işsiz sayısındaki artış hızının azaltılması hedeflenmiştir. Ancak, 2019 yılında en yüksek işsizliği 20-24 yaş grubu kadınlar (%33,3), en düşük işsizliği de 65 yaş ve üzeri kadınlar oluşturmuştur. Tablodan özellikle genç yaş grubundaki kadın işsizliğinin bugün önemli boyutlara taşınmış olduğu açıkça görülmektedir.

Tablo 8: Türkiye'de Erkek Nüfusun Yaş Grubuna ve Yıllara Göre İşsizlik Oranları (15+yaş) (%)

YILLAR	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65
2005	18,4	20,2	12,4	9,1	7,7	7,3	7,7	8,2	5,9	3,7	1,1
2006	17,1	19,0	12,4	7,9	7,3	7,2	7,4	8,2	6,6	3,8	1,0
2007	20,0	19,3	11,8	8,3	7,1	7,0	7,8	7,4	6,2	4,1	1,2
2008	20,1	20,1	12,6	9,2	8,1	8,0	8,2	7,9	7,5	4,9	1,2
2009	24,2	26,2	16,7	12,2	11,0	10,3	10,3	10,8	9,8	5,6	1,8

2010	19,0	22,4	13,6	9,5	9,0	8,7	9,3	9,2	8,7	5,7	2,1
2011	15,9	17,8	11,1	7,6	6,8	7,0	7,4	7,7	7,4	4,0	1,6
2012	14,9	17,1	10,4	7,1	6,1	6,3	7,3	7,3	6,4	4,3	1,2
2013	15,9	17,6	10,7	7,4	6,6	6,1	6,5	7,5	6,8	5,3	1,5
2014	16,2	16,9	11,2	7,3	6,3	6,6	6,7	8,8	8,2	6	2,5
2015	15,6	17,1	11,1	7,3	6,9	7,4	6,8	9	8,3	7,2	3,1
2016	15,7	18,3	12,3	8,1	7,2	7,1	7,5	8,3	7,6	7	3,2
2017	16,5	18,7	12	7,7	7,1	6,5	7,3	7,8	8,8	5,9	2,6
2018	15,7	18,8	12,3	8,1	7,1	6,5	7,4	8,2	9,3	6,1	3,2
2019	19,9	23,9	16	11,2	9,5	8,9	10	10,4	10	8,6	3,6

Kaynak: TÜİK

Tablo 8'de Türkiye'de 15 yaş üstü erkek nüfusun yaş grubuna ve yıllara göre işsizlik oranları verilmektedir. Buna göre, en yüksek işsizlik seviyesinin (%23,9) kadın nüfusla benzer biçimde 20-24 yaş aralığında olduğu görülmektedir. 20-24 yaş aralığındaki erkek işsizliğin, 2008 küresel finansal krizin etkisiyle 2009 yılında %26,2 ile diğer yıllara oranla en yüksek seviyeye geldiği gözlenmektedir.

5. TÜRKİYE'DE İŞ ARAMA SÜRESİNE GÖRE İŞSİZLİK

Türkiye'de iş arama süresine göre işsizliğe bakıldığında iş arama süresindeki artışın yapısal olarak işsizliği artırdığı görülmektedir. Bu sürenin bir yıldan daha uzun bir zaman zarfında olması işsizlik seviyelerini yükseltmektedir. Bu durum karşısında bireyler işsiz kaldıkları süre uzadıkça tembelleşme, ümitsizliğe kapılma gibi psikolojik sorunlar yaşamaktadır. Dolayısıyla iş arama süresini çok uzun dönemlere yaymamak gerekmektedir. Bu süre uzatıldığında bireyleri tekrar iş dünyasına kazandırmak daha fazla zaman ve maliyetle karşılaşmamıza sebebiyet vermektedir (Bekiroğlu, 2010: 160).

Tablo 9: Türkiye'de İş Arama Süresine Göre İşsizlik (bin kişi, 15 + yaş)

YILLAR	TOPLAM	1-2 Ay	3-5 Ay	6-8 Ay	9-11Ay	1 YIL VE DAHA FAZLA 2 YILDAN AZ	2 YIL VE DAHA FAZLA 3 YILDAN AZ	3 YIL VE DAHA FAZLA
2005	2316	513	520	289	90	429	261	214
2006	2271	562	533	272	82	414	216	192
2007	2320	658	578	274	99	402	170	139
2008	2566	777	688	308	98	410	167	118
2009	3434	957	929	502	175	538	199	135
2010	3011	906	724	375	142	533	208	124
2011	2584	862	611	315	108	428	168	91
2012	2481	826	646	291	99	401	147	71
2013	2645	904	709	327	99	452	138	76

2014	2853	1195	694	285	89	408	126	55
2015	3057	1265	709	327	111	462	131	52
2016	3330	1380	792	353	118	492	124	70
2017	3454	1382	792	390	134	534	150	72
2018	3536	1463	780	359	143	546	158	87
2019	4470	1640	1058	519	203	712	222	116

Kaynak: TÜİK Hane Halkı İş Gücü Anketi

Tablo 9'da Türkiye'de iş arama süresine göre işsizlik rakamları yer almaktadır. Buna göre bireylerin kısa dönem de iş arama süresinin 1-2 ay, uzun dönem de iş arama süresinin 1 yıl ve daha fazla olup 2 yıldan az olduğu görülmektedir. Tabloya göre 2005-2019 döneminde işsizlik hızla artmış olup bu dönemde en fazla işsizlik 1-2 aylık kısa süreli zaman zarfında ortaya çıkmıştır. İş arama süresi uzadıkça işsizliğin azaldığı gözlenmektedir. Bu durumun oluşmasında bireylerin iş aramaktan vazgeçmesi ve ümitsizliğe kapılması gibi psikolojik faktörlerin de etkili olduğu düşünülmektedir.

6. TÜRKİYE'DE GENÇ İŞSİZLİĞİN DURUMU

Günümüzde genç bireylerin eğitime olan katılımlarının artması ile yeterli istihdam alanlarının yaratılamaması ayrıca nitelikli işgücünün piyasada kendine yer bulamaması genç işsizlik oranlarını artırmaktadır (Akkaya, 2017: 24). Ülkemizdeki genç nüfus sayısının yüksek olmasına bağlı olarak genç işsiz sayısı da hızla artmaktadır.

Tablo 10: Türkiye'de 15-24 Yaş Grubundaki İşsizlik Oranı (%)

YILLAR	15-24 YAŞ
2005	19,5
2006	18,3
2007	19,6
2008	20,1
2009	23,8
2010	21,7
2011	18,4
2012	17,5
2013	18,7
2014	17,9
2015	18,5
2016	19,6
2017	20.8
2018	20,3
2019	25,4

Kaynak: TÜİK

Tablo 10, Türkiye'de 15-24 yaş grubundaki işsizlik oranını göstermektedir. Genç işsizliğin 15-24 yaş grubu arasındaki yüzdesine bakıldığında sürekli çift haneli ve artan bir seviyede olduğu görülmektedir. Türkiye'de 15-24 yaş grubundaki işsizlik oranı 2009 yılında en yüksek, 2012 yılında da en düşük seviyededir. 2014-2017 döneminde genç işsizliğin sürekli bir biçimde artmakta olduğu gözlenmektedir. 2019 yılı 15-24 yaş aralığı genç işsizliğin en yüksek oranda görüldüğü yıl olup bu oran %25,4 seviyesindedir. Bu durumun oluşmasında küresel piyasalarda oluşan dengesizliklerin ve ülke içindeki ekonomik, politik ve siyasi faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir.

7. TÜRKİYE'DE İŞSİZLİĞİN BÖLGELERE GÖRE DAĞILIMI

Ülkemizde işsizliğin bölgelere göre dağılımına baktığımızda, işsizliğin bölgeler arasındaki farklılıklara bağlı olarak ciddi anlamda değişim gösterdiğini ve artış eğiliminde olduğunu görmekteyiz. Artan sanayileşmeyle birlikte köyden kente yapılan göçler ve kentte oluşan işgücü fazlalığı bu durumu tetiklemektedir. Dolayısıyla kentlerde de işsizlik oranı yükselmektedir.

Tablo 11: Türkiye'de Bölgelere Göre İşsizlik Oranları (%)

BÖLGELER	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
2005	11.5	7,5	10,0	10,5	13,2	13,9	11,1	6,7	5,5	3,8	13,8	12.1
2006	11.4	7,2	9,3	9,7	12,3	12,5	11,0	6,5	5,6	5,0	11,2	14,2
2007	10.4	6,6	9,4	9,7	11,2	12,0	10,8	7,9	6,6	5,8	12,9	16,9
2008	11.2	9,4	10,5	10,5	11,2	13,9	10,9	7,2	5,8	5,9	14,4	15,8
2009	16.8	10,8	14,1	14,4	12,4	17,5	13,9	7,4	6,0	8,5	16,6	17,4
2010	14,3	8,8	12	11,5	10,8	13,9	2,2	8,3	6,1	8,2	14,3	12,4
2011	11,8	7,1	10	9,8	8,6	10,6	9,7	6	6,4	8,3	10,2	11,7
2012	11,3	6,5	9,6	8,9	8,4	9,8	7,6	6,1	6,3	6,9	8,7	12,4
2013	11,2	6,8	10,1	8,4	8,6	11	8,4	6,7	6,8	6,7	9	14,5
2014	11,9	6,7	9,1	8,1	9,8	11,1	8,9	6,2	6,2	5,3	10,6	15,6
2015	12,9	6,4	9,4	8,9	9,8	11,5	9,8	6,7	4,8	4,9	8,7	16,5
2016	13,5	7,1	9,3	9,9	9,9	11,8	10,4	7,7	4,5	4,9	9	18,7
2017	13,9	7,3	9,8	10,3	9,8	11,4	11,7	6,4	3,6	5,5	9,9	17
2018	12,5	6,7	9,8	9,6	8,9	12,2	12,2	6,5	6,2	6,4	14,8	18,1
2019	14,9	9,8	12,2	12,3	12,4	14,2	14	8,4	9,9	10,5	18	22,4

Kaynak: TÜİK Hane Halkı İş Gücü Anketi

A: İstanbul

B:Batı Marmara

C:Ege

D:Doğu Marmara

E:Batı Anadolu

F:Akdeniz

G:Orta Anadolu

H:Batı Karadeniz

I:Doğu Karadeniz

J:Kuzey Doğu Anadolu

K:Orta Doğu Anadolu

L:Güney Doğu Anadolu

Tablo 11'de Türkiye'de bölgelere göre işsizlik oranları yer almaktadır. Tabloya göre en fazla işsizlik oranı 2005-2019 döneminde ağırlıklı olarak Güneydoğu Anadolu bölgesinde görülmektedir. Bu durumun oluşmasında bölgeler arasındaki adil olmayan gelir dağılımının ve devlet tarafından yapılan yatırımların yetersizliğinin etkili olduğu düşünülmektedir. Marmara bölgesinde diğer bölgelere oranla sanayileşmenin oldukça yüksek düzeyde olmasına bağlı yoğun göç yaşanması nedeniyle bu bölgede de işsizlik oranının yüksek olduğu ve artık istihdam olanaklarının hızla artan göç karşısında yetersiz kaldığı gözlenmektedir. Eğer sanayileşme diğer bölgelere de dağılırsa bölgeler arası göç yaşanmayacak ve işsizlik oranları azalacaktır. 2019 yılında işsizlik oranının en yoğun seviyede yaşandığı bölge Güneydoğu Anadolu bölgesi olup işsizlik %22,4 düzeyindedir. Güneydoğu Anadolu bölgesini %18'lik işsizlik oranıyla Ortadoğu Anadolu bölgesi izlemektedir. Batı ve Doğu Karadeniz bölgelerinde işsizlik oranı yıllar itibariyle azalma eğilimi göstermekte, işgücü doğudan batıya doğru kaymakta, batıda yoğunlaşma göstermektedir. Bu nedenle batının işgücü hacmi artıp istihdam olanağı azalmakta, işsizlik yükselmektedir. 2019 yılında Batı Karadeniz bölgesinde işsizliğin (%8,4) diğer bölgelere oranla daha az olduğu görülmektedir.

8. TÜRKİYE'DE İŞSİZLİK ORANI

Türkiye'de artan nüfusa bağlı istihdam alanları oluşturulamaması sebebiyle işsizlik sorunu gündeme gelmektedir. Türkiye'de hedeflenen sanayileşmenin tam anlamıyla oluşturulamaması ve istihdam alanına yeterli yatırımların yapılmaması sebebiyle yapısal bir işsizlik oluşmaktadır. Tarım sektörüyle birlikte gelen bir gizli işsizlik söz konusudur. Burada ücretsiz aile işçilerinin oluşturduğu fazlalık üretimde eksilme oluşturmamaktadır. Gelişmiş ve sanayileşen ülkeler nüfusu kente çekip istihdam alanı oluşturabilirken, Türkiye sanayileşmede geç kaldığı için henüz sanayi üretimini arttırıp istihdam alanı oluşturma açısından bir gelişme gösterememektedir (Bozdağlıoğlu, 2008: 57).

Tablo 12: Türkiye'de Yıllar İtibariyle Genel İşsizlik Oranları (%, 15+)

YILLAR	İŞSİZLİK ORANI
2005	9,5
2006	9,0
2007	9,2
2008	10,0
2009	13
2010	11,1
2011	9,1
2012	8,4
2013	9,0
2014	9,9
2015	10,3
2016	10,9
2017	10,9
2018	11
2019	13,7

Kaynak: TÜİK

Tablo 12'de Türkiye'de 2005-2019 yılları arasındaki genel işsizlik oranları görülmektedir. Tabloya göre 2008 küresel finansal krizine bağlı olarak 2009 yılında işsizlik en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2013-2019 döneminde işsizlik sürekli artış göstermiştir. 2019 yılında 2018 yılına göre %2,7'lik bir artış sergileyerek %13,7 seviyesine ulaşmıştır.

9. TÜRKİYE'DE İŞSİZLİĞİN BOYUTLARI, NEDENLERİ VE İŞSİZLİĞE YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Türkiye'de eksik istihdam ciddi boyutlardadır. Eksik istihdamdaki işsiz nüfusun eğitim düzeyi de sanayileşmiş ülkelere göre daha düşüktür. Üretimde bu açıdan düşüşler eksik istihdamda artış göstermektedir (Kanca, 2012: 4-5). Ülkemizde genç işsizlik sorunu ve kırdan kente göçler işsizlik sorununu giderek artırmaktadır. Nüfusun hızla artması, iç ve dış göçlerde meydana gelen fazlalık ve üretim kapasitesinin yetersiz olması işsizliğin boyutunu giderek yükseltmektedir (Uçan, 2016: 21-24). Bütün bunların yanı sıra Türkiye'de çok ciddi oranda genç işsiz vardır. Eğitimli nüfusa yeterli istihdam olanakları sağlanamaması nedeniyle genç nüfus açısından işsizlik giderek önemli boyutlara ulaşmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de işsizliğe bağlı düşük gelir grupları, fakirlik, asgari ücretten düşük gelir ve milli gelire katkısı sıfır olan istihdam şekilleri ortaya çıkmıştır. Türkiye'de işgücüne katılım oranları da oldukça düşük seviyededir. Bu durumun oluşmasında işgücü piyasalarında kadın istihdamının düşük olması ve okullaşmanın artmasıyla işgücüne katılım oranının azalması başı çekmektedir. İşgücüne katılma oranı ücretsiz aile işçileri, ev hanımları ve hali hazırda işe başlamayı bekleyen grubu kapsamamaktadır. Gerçekte

bu grupların oluşturduğu işsizlik hali hazırdaki işsizlik oranlarından daha yüksek bir oran oluşturmaktadır (Bilgin, 2003: 138-139).

Sonuç olarak ülkemizde işsizlik sorunu bugün en önemli ekonomik sorunlar arasında yer almaktadır. İşsizlik her geçen gün daha da artmaktadır. Özellikle genç ve eğitimli kesime yeterli istihdam alanı oluşturulamadığı için işsizlik azaltılamamaktadır. Artan nüfusla birlikte gelir dağılımında da büyük adaletsizliklerin olduğu görülmektedir. Türkiye'de işsizliğin boyutları yaş, cinsiyet, eğitim, iç ve dış göçlere bağlı olarak farklı şekillerde artış göstermektedir. Bu açıdan daha etkin ve işsizliği azaltmaya yönelik yeni ekonomi politikaları geliştirilmelidir.

Türkiye ekonomisi hızla artan nüfusuyla birlikte işgücü ve ekonomideki sermaye artışıyla yatırımları karşılayamaz hale gelmiş olup düşük verimlilik ve üretimde yüksek sermaye yoğunluğu yaşamaktadır (Yanbaşlı, 2014: 53). Türkiye'de işsizlik sorununun temel nedenlerinden bir diğeri de tarım sektöründen sanayi ve hizmet sektörlerine geçen bir ekonomik yapının geçiş aşamasındaki uyumsuzluğundan kaynaklanmaktadır. Tarımdan sanayi ve hizmet sektörlerine geçişte işgücünün vasıfsız kalması ve hizmet sektöründe de istihdam oluşturulamaması yapısal bir uyumsuzluk yaratmıştır (Apaydın, 2019: 168). Tarımsal istihdamın büyük olması, emek ve arz fazlalığı, işgücünün genç nüfus olması, ücretlerin düşük olması gibi sebeplerden dolayı işsizliğin yapısal boyutları artış göstermektedir (Güney, 2009: 141).

Türkiye'de gelişen teknolojiyle birlikte emeğin yerini makineler almış ve işgücü işsiz kalmıştır. Buna bağlı olarak kırdan kente göçler meydana gelmiştir. Hızlı nüfus artışı da bu durumun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Nüfus artışıyla piyasadaki sermaye ve yatırımlar yetersiz kalmaya başlamıştır. Yeterli istihdam sağlanamaması nedeniyle özellikle yapısal olarak genç işsizlik giderek daha da artış göstermiştir. Ülkemizin sanayileşmede istenilen düzeye gelememesi, tarım sektörünün baskınlığının devam etmesi, genç istihdam gibi sorunlar işsizliğin temel yapısal nedenlerini oluşturmaktadır. Bunun yanında işverenlerin seçici davranması, vasıfsız işsizlere gerekli eğitimlerin sağlanamaması ve kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olması gibi unsurlar da günümüzde işsizliği yükseltmektedir (Karabulut, 2007: 21-22).

Türkiye'de meydana gelen krizlerin etkisiyle ekonomide meydana gelen konjonktürel dalgalanmalar, yüksek enflasyon ve yüksek faiz oranlarını beraberinde getirmiştir. 2008 yılında Amerika'da başlayıp tüm dünyayı etkisi altına alan küresel finansal kriz ekonomiyi, büyümeyi ve istihdam oranlarını olumsuz yönde etkilemiş, piyasada meydana gelen dalgalanmalarla üretim durmuş işsizlik giderek artmıştır (Fırat, 2012: 411). Bunun yanı sıra ülkemizde zaman zaman ortaya çıkan krizler de işsizliği ciddi boyutlara getirmiştir. Geçmişte yaşanan ve dünya genelinde meydana gelen farklı nitelikteki krizler durgunluk dönemlerinde meydana gelen konjonktürel

dalgalanmalarla birlikte işsizliği tetiklemektedir (Yanbaşlı, 2014: 51). Son dönemde küresel çapta görülen ekonomik daralma ve durgunluğa ilave olarak dünya genelinde ortaya çıkan pandeminin de etkisiyle zaten kırılgan bir yapıda olan Türkiye ekonomisi ciddi oranda zarar görmüş, ekonomi küçülerek, işsizlik daha da artmıştır. Türkiye'de konjonktürel nedenlere bağlı olarak oluşan işsizlik küresel çapta ve geçmişten günümüze ekonomik dalgalanmalar meydana getirmektedir. Bu ekonomik durgunluk dönemlerinde istihdamın makroekonomik olarak etkilenmesiyle işsizlik açığa çıkmaktadır. Piyasalarda üretimin azalmasıyla birlikte dalgalanmaların gerçekleştiği dönemlerde işsizlik de ciddi derecede artmaktadır.

Türkiye'de istihdam oranı, işgücüne katılım oranı ve işgücünün eğitim seviyesi düşüktür. Tarım ağırlıklı yapılaşma, kadın erkek işgücü istihdamı arasındaki eşitsizlik ve bölgesel farklar işgücü piyasasının temel sorunlarıdır. Kırsal alanlar için ekonomik kalkınma sağlanarak, devletin kredi ve sübvansiyonla kırsal alanları desteklemesi gerekmektedir.

Türkiye'de kadın istihdamının az olduğu, genç işsizlik oranının fazla olduğu ve tarım sektöründe kayıt dışı istihdamın yüksek olduğu bir işgücü piyasası egemendir. Kadın işsizliğini azaltmak adına kadınların işgücüne katılımları için teşvik uygulamaları getirilmelidir. Genç nüfusa yeterli istihdam alanı oluşturulmalıdır. Eğitim programlarıyla işgücünün eğitim düzeyi artırılarak kayıt dışılık azaltılmalıdır. Tarım sektörünün istihdamdaki payının giderek azalması nedeniyle bu sektörde çalışanlara verilen eğitim, verimlilik ve kayıtlı çalışma olanakları artırılmalıdır (Şentürk, 2015: 140-141). İşgücü piyasaları göz önünde bulundurularak, işsizliğin yoğun olduğu sektörlere ağırlık verilmeli, işsiz kişiler ihtiyaçlarına göre yetiştirilmelidir. Tüm işsiz kesim ve üreticiler kayıt altında olmalıdır. Büyümenin işsizliği azaltıcı etkisi nedeniyle büyüme sağlanmalı, istihdam artırılmalıdır. İşsizlik problemini çözmek için arz ve talep değerlendirilip verimli bir istihdam stratejisi oluşturulmalıdır (Tiryaki, 2007: 67-68).

Türkiye'de işsizlik, hızlı nüfus artışını karşılayabilecek istihdam olanaklarının sağlanamamasından doğmaktadır. İşsizliğe çözüm getirmek adına ekonomide sürdürülebilir ve kalıcı bir büyüme sağlanmalı, enflasyon oranı düşürülmelidir. Böylece kırsal kesimin yaşam şartlarını düzeltip tarımda verimliliği ve üretimi artırmak, kentleşme hızını kontrol altında tutmak gerekmektedir. Ayrıca aktif işgücü politikalarıyla genç işgücü üretime katılmalıdır. Bütün bu politikalar ekonomik yapıya uygun ve kalıcı istihdamı sağlayıcı yönde olmalıdır (Karabıyık, 2009: 196-198).

Türkiye'de işsizlik genç kesim, kadınlar ve düşük eğitimliler arasında yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle işsizliğin azaltılması için hükümetlerin aktif istihdam politikalarının yanında destekleyici makroekonomik politikaları da uygulaması gerekmektedir. İstihdamı arttırmak için mesleki ve teknik eğitimler yaygınlaştırılmalı, yatırımlar ve girişimcilik,

KOBİ'lerin teşviki gibi aktif emek piyasası politikaları uygulanmalı, işsizlik bu yolla azaltılmalıdır (Bilgin, 2003: 142).

İşsizliği azaltmak için üretimin artırılmasıyla birlikte ihracata yönelik büyüme modeli benimsenmelidir. Yurtiçi talebin yükselmesiyle yatırımlar artırılmalı ve yeni iş imkanlarıyla işsizlik azaltılmalıdır. Üretim teşvik edilerek, yatırımlardan alınan vergiler indirilmeli, ücretlerin düşürülmesi ve firma maliyetlerinin azaltılması ile işsizlik frenlenmelidir (Ümit ve Bulut, 2013: 139).

Türkiye'de işsizlik oranı 2001 krizinden sorma kronikleşmiştir. Tarımda makineleşme ve işgücünün yerini makinelerin alması kırdan kente olan göçleri artırmıştır. Bu durum işsizliğin artmasına sebep olmuştur. Çözüm olarak sanayi sektörüne önem verilmeli, özel sektör yatırımları teşvik edilmeli, tarım sektöründe makineleşme nedeniyle göçlerin yaşanmasına engel olunmalıdır. Ayrıca işgücünün nitelik ve yeteneklerini artırmasına yönelik kurslar sağlanmalıdır. İstihdamı artırıcı yönde yabancı yatırım kalıcı hale getirilmeli ve teşvik edilmelidir (Ümit ve Karataş, 2018: 330). Türkiye'de nüfusun yapısı, eğitim ve istihdam politikaları yeniden ele alınmalı, düzenleyici politikalar uygulanmalıdır. İŞKUR gibi istihdam stratejileri uygulayan kurumların gelişmesi sağlanmalıdır. Kamu girişimciliği ve hizmetleri istihdam oluşturacak şekilde yeniden düzenlenmelidir. Kır ve kent politikaları da istihdam arttırıcı bir etki için yeniden düzenlenmelidir (Apaydın, 2019: 196-197).

İşsizliği azaltmaya yönelik istihdam politikaları küresel hareketlerin etkisini bazalarak uygulanmalıdır. İstihdam da öncelikli politikalar izlenmeli ve yeni iş olanakları oluşturacak istihdam politikaları uygulanmalıdır. Türkiye'nin genç nüfusunun fazla olması nedeniyle eleman açıklarının olduğu sektörlere öncelik verilmeli, tarıma dayalı sanayi geliştirilmeli ve kayıt dışılıkla mücadele edilmelidir. Aynı zamanda yatırım ve istihdam teşvikleri yaratılmalıdır. İş güvencesi sağlanmalı, işsizlik sigortası fonu etkin olarak işlemelidir. Girişimcilik desteklenmelidir. İşsizlik sorunu mutlaka çözülmeli ve gelişmiş ülkelerdeki işsizlik oranlarına ulaşılmaya çalışılmalıdır (Alptekin, 2006: 12-14). AB istihdam stratejilerine uyum sağlanarak ekonomideki rekabet gücü arttırılmalıdır. Ücretler, verimlilik, rekabet gücü ve istihdam temel alınmalıdır. İşletmelerdeki sosyal yükler hafifletilmelidir. Mesleki eğitim sistemi geliştirilerek işsizlik riski yüksek bireylerin mesleki becerileri artırılmalıdır. İşsizlikle mücadelede çalışan kesimin çalışma koşulları iyileştirilmelidir (Bozdağlıoğlu, 2008: 62-63).

Türkiye'de işsizlik kronik hal almış sorunlardan biridir. İşsizliği düşürmede aktif politikalar istihdam yaratmada tam olarak yeterli değildir. Pasif istihdam politikasında ise şartlar birçok işsiz gruba uyum sağlamamaktadır. Dolayısıyla daha basit ve etkin politikalar üretilmelidir. Ülkemizde uygulanan istihdam politikaları işsizliği azaltma konusunda

yeterli değildir. Kayıt dışı başta olmak üzere işsizliği azaltmak için daha tutarlı ve etkin politikaların geliştirilmesi gerekmektedir (Özpınar ve diğerleri, 2011: 141). Türkiye'de işsizlik nüfus, yaş, cinsiyet, eğitim gibi yapısal durumlara göre değişmektedir. Dolayısıyla uygulanan aktif ve pasif istihdam politikaları yeniden ele alınıp geliştirilmelidir. İşsizliğe çözüm olması adına yeni, kalıcı, daha etkin, rekabet gücü yüksek ve sürdürülebilir politikaların geliştirilmesi ve uygulanması gerekmektedir.

SONUÇ

Günümüzde işsizlik gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan temel problemlerden biri olarak görülmektedir. Ülkemizde uzun yıllardır kronik bir sorun haline gelmiş işsizlik söz konusudur. Resmi verilere göre her ne kadar Türkiye'de işsizlik oranı %13 seviyesinde görülse de gerçek işsizlik oranının bu düzeyin oldukça üstünde olduğu savı genel kabul görmektedir.

İstihdam yaratmayan büyüme ülkemizde uygulanan ekonomi politikalarını başarısızlığa sürüklemektedir. Nüfustaki yükselme oranı, eğitim sisteminin içinde barındırdığı sorunlar, yatırım ve tasarruf yetersizliği, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık gibi unsurlar bu sorunun daha da artmasına yol açmaktadır. Büyümenin ülkemizde sürdürülebilir bir büyüme olmaması verimli ve kalıcı bir işgücü istihdamı yaratmaya engel olmaktadır. Türkiye'de 2005-2019 yılları arasında işsizliğin genel yapısı ve işsizliğe yönelik olarak yapılan araştırmalar ve elde edilen bulgular sonucunda işsizliğin önüne geçilemediği ve işsizliğin ülkemizde ciddi bir sorun haline geldiği görülmektedir. İşgücüne yeterli istihdam alanı yaratılamamakta, verimlilik sağlayıcı istihdam politikaları uygulanamamakta ve istihdam oluşturulamamakta böylece işsizlik daha da artmaktadır. Ülkemizin ekonomik anlamda gelişmiş ülkelere göre çok geride olduğu ve refah seviyesinin oldukça düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Hızlı nüfus artışı, insan emeğinin yerini teknolojinin alması ve sanayileşmenin belli bir bölgede yoğunlaşması sebebiyle köyden kente göçler işsizliği yükseltmektedir. Bunun yanında genç işsizlik oranı da günümüzde giderek artmaktadır. Kadın işgücü, iş hayatında toplumsal cinsiyet ayrımcılığıyla karşı karşıya kalmakta, erkeklere göre ücret ve sosyal haklar açısından eşit olmayan şartlarda çalışmaktadır.

Türkiye'de bugün işsizlik sorunu oldukça ciddi boyutlara ulaşmış, küresel bir hal almıştır. Ancak işsizlik artışının tam olarak önüne geçilememiştir. Bu nedenle uygulanan istihdam politikalarının koşulları iyileştirilmeli, yeni ve daha etkin politikalar uygulanmalıdır. İşsizliğin önüne geçmek için daha istikrarlı ve günümüz şartlarına uygun politikalar oluşturulmalıdır. Bu durum ancak işsizliğin tüm yönleriyle ele alınıp değerlendirilmesi, etkin, verimli ve sürdürülebilir ekonomi politikalarının uygulanması ile gerçekleşecektir.

KAYNAKÇA

AKKAYA, Tuba, "Türkiye'de İşsizlik Olgusu Bağlamında İş Beğenmeme Nedenleri İstanbul İli Örneği", T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara 2017.

ALABAŞ, Aydın, "Uzun Süreli İşsizler ve Uzun Süreli İşsizliği Azaltmada İŞKUR'un Önemi", T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara 2007.

ALPTEKİN, Erdem, "Ülkemizdeki İşsizlik Sorunun Kısa Bir Değerlendirmesi ve Çözüm Önerileri", AR&GE Bülten 2006 Aralık Ekonomi, 2006, s. 8-15.

APAYDIN, Şükrü ve TAŞDOĞAN, Celal, "Yapısal ve Konjonktürel İşsizlik Çerçevesinde Okun Yasası Üzerine Bir Gözlem", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt:15, Sayı:1, 2019, s. 61-76.

AYDEMİR, Cahit, "Türkiye'de İşgücü Yapısı, İşsizlik ve Kırsal Alan", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:27, Sayı:1, 2013, s. 115-138

AYDIN, Noyan, "Türkiye'de İşsizlik Olgusu ve Çözümüne İlişkin Politikaların Etkinliği", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2012.

BEKİROĞLU, Cemil, "Türkiye'de İşsizlik Sorununun Çözümlenmesinde Uygulanan Ekonomi Politikalarının Analizi", Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul 2010.

BİLGİN, Mehmet Hüseyin, "Türkiye'de İşsizliğin Yapısal Analizi", Kadir Has Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Cilt:5, Sayı:13, 2003, s. 137-143.

BOZDAĞLIOĞLU, E. Yasemin, "Türkiye'de İşsizliğin Özellikleri ve İşsizlikle Mücadele Politikaları", Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:20, 2008, s. 46–63.

FELDMAN, Horst, "The Unemployment Effects of Labor Regulation Around the World", Journal of Comparative Economics, Sayı: 37, 2009, s. 76-90.

FIRAT, Emine, "Konjonktür Teorileri Işığında Türkiye'deki İktisadi Dalgalanmalar", Avrupa Ekonomileri Uluslararası Konferans, 2012, s. 406-413.

GÜNEY, Alptekin, "İşsizlik, Nedenleri, Sonuçları ve Mücadele Yöntemleri", Kamu-İş, Cilt:10, Sayı:4, 2009, s. 135-159.

ILO, "World Employment Social Outlook", Trends 2019.

ILOSTAT, Explorer https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer4/ (Erişim Tarihi:05.02.2020).

İNCEKARA, Beyhan, "Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye'de İşsizlik", T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Teorisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

KANCA, Osman Cenk, "Türkiye'de İşsizlik ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi", Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:21, Sayı:2, 2012, s. 1-18.

KARABIYIK, İlyas, "Türkiye'de İşsizliği Doğuran Nedenler ve İşsizliğin Yapısı", Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, 2009, s. 182-201.

KARABULUT, Alparslan, "Türkiye'de İşsizliği Önlemede Aktif İstihdam Politikalarının Rolü ve Etkinliği", T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara 2007.

ÖZDEMİR, Süleyman: Halis Yunus ERSÖZ ve İbrahim SARIOĞLU; (2006), İşsizlik Sorununun Çözümünde KOBİ'lerin Desteklenmesi, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2006-45, İstanbul.

ÖZPINAR, Şansel, DEMİR, Öznur ve KESKİN, Sabiha, "Türkiye'de İstihdamın Yapısının Değerlendirilmesi (2000-2010)", Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt:3, Sayı:2, 2011, s. 133-142.

SELAMOĞLU, Ahmet, "Gelişmiş Ülkelerde İstihdam Politikaları, Esneklik Arayışı ve Etkileri", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:4, 2002, s. 33-63.

ŞAHİN, Levent, "Türkiye'de İşgücü Piyasasının Yapısal Özellikleri ve İşsizlik Sorunu", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı:53, 2007, s. 543-575.

ŞAHİN, Levent ve YILDIRIM, Kadir, "On Dokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Türkiye'de İşsizlikle Mücadele Politikalarının Gelişimi", Ekonomi ve Hukuk Dergisi, Cilt:2, Sayı:45, 2015, s. 109-150.

ŞENTÜRK, Mehmet ve AKBAŞ, Yusuf, "İşsizlik-Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği", Yaşar Üniversitesi Dergisi, Cilt:9, Sayı:34, 2014, s. 5820-5832.

ŞENTÜRK, Ferhat, "Türkiye'de İşgücü Piyasası ve İstihdamın Yapısı", Sosyal Güvence Dergisi, Sayı:7, 2015, s. 113-143.

TİRYAKİ, Mustafa, "Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Tarımdan Kopan İşgücünün İstihdam Edilmesinde Aktif İstihdam Politikalarının Rolü ve Etkinliği", T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara 2007.

TÜİK, "Uluslararası Seçilmiş Göstergeler", (çevrimiçi) https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/# (Erişim Tarihi: 10.02.2020).

TÜİK, http://www.tuik.gov.tr (Erişim Tarihi:04.11.2019).

TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 (Erişim Tarihi:13.06.2020).

UÇAN, Ayşegül, "Aktif İstihdam Politikalarının İşsizlikle Mücadelesi", T.C. Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma İktisadı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

ÜMİT, A. Öznur ve BULUT, Elif, "Türkiye'de İşsizliği Etkileyen Faktörlerin Kısmi En Küçük Kareler Regresyon Yöntemi İle Analizi: 2005-2010 Dönemi", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:37, 2013, s. 131-142.

ÜMİT, Asiye Öznur ve KARATAŞ, Özlem, " Türkiye'de İşsizlik ve İşsizliği Etkileyen Makroekonomik Faktörlerin Ekonometrik Analizi", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt:14, Sayı:2, 2018, s. 311-333.

YANBAŞLI, Elvan, "Türkiye'de Genç İşsizliği Sorunu ve İşsizlikle Mücadelede Uygulanan Ekonomi Politikalarının Analizi", T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2014.

YENİLMEZ, Füsun ve KILIÇ, Esin, "Türkiye'de İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisi: Cinsiyet ve Eğitim Düzeyine Dayalı Bir Analiz", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:13, Sayı:2, 2018, s. 55-76.

YILDIZ, Kemal, "İşsizlik Türleri, Her Bir İşsizlik Türünün Toplam İşsizlikteki Payı ve Çeşitli Demografik Parametrelerle İlişkisi", Akademik Bakış Dergisi, Sayı:45, 2014, s. 1-26.

YILMAZ, Ali Sırrı ve ÇETİN, Beyzade Nadir, "Küreselleşmenin İşsizlik Üzerine Etkileri", e-Journal of New World Sciences Academy, Cilt:3, Sayı:1, 2007, s. 15-27.

YILMAZ ESER, Burçin ve TERZİ, Harun, "Türkiye'de İşsizlik Sorunu ve Avrupa İstihdam Stratejisi", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:30, 2008, s.229-25.

Bölüm 12

YAZILI VE ARKEOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA ROMA İMPARATORLUĞU'NUN FIRAT'IN DOĞU SINIRINDAKİ GARNİZONU: CİTHARİZON KALESİ

Sırrı TIRYAKI[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sirri_tiryaki@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1053-0836.

Giriş

Roma İmparatorluğu'nun Batı ve Orta Anadolu'da güçlü bir siyasi ve askerî hâkimiyet kurduktan sonra doğu sınırlarını Fırat Irmağı'na kadar ulaştırma düşüncesi ilk olarak MÖ 90'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Nitekim bu tarihlerde Romalı General Lucius Cornelius Sulla ile Parth kralı elçisi Oroarzanes Fırat Irmağı kıyısında bir araya gelmiş ve Roma ile Parth Krallığı arasındaki siyasi ve askerî sınırın Fırat Irmağı olduğu konusunda sözlü anlaşmaya varmıştır. Roma ve Parth Krallığı arasında görüşmelerin gerçekleştiği bu tarihlerde; yani MÖ 90'lı yıllarda Roma'nın Anadolu coğrafyasında kurmuş olduğu askerî egemenlik çok dar bir alanla sınırlı kalmıştır (Kaya, 1998: 163 & Tiryaki, 2016: 222-225). Bu dönemlerde Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'da kurmuş olduğu askerî hâkimiyet MÖ 133 yılında vasiyetle Roma'nın egemenliği altına girmiş olan Pergamon Krallığı'nın yerine kurulmuş olan Asya eyaleti ile sınırlıydı. Daha sonrasında Roma'nın egemenlik alanlarına Dağlık Kilikya ile Pamphylia arasında yer alan Kilikya eyaleti ile Bithynia eyaletleri de katılmıştır. Özellikle Kilikya eyaleti, Roma'nın Yukarı Fırat Havzası'na ve daha doğusuna yönelik askeri hareket planlamalarında ve sevkiyatında kilit rol oynamıştır. Çünkü Roma, Kilikya eyaletinde egemenlik kurduktan sonra başta Fırat hattı olmak üzere Anadolu'nun geri kalan sahalarında egemenlik kurmak için askerî planlamalar yapmaya başlamış ve harekete geçmiştir (Tiryaki, 2016: 225 & Kaya, 1998: 163& Pirson, 2019: 70-89 & Jones, 1998: 28-95 & Kurt, 2009: 115 & Kenedy, 1996: 67-90 & Everıtt 2009: 147 & Yıldırım, 2012: 45-64 & Dowler, 2019: 90-103 & Harland, 2000: 190).

Romalı General Lucius Cornelius Sulla ile Parth kralı elçisi Oroarzanes arasında Fırat Irmağı'nın Roma ile Parth Krallığı arasındaki siyasi ve askerî sınır olduğu konusunda sözlü anlaşma yapılmış olsa da Roma bu tarihlerde Fırat'ın batısında dahi tam anlamıyla egemenlik kuramamıştır (Kaya, 1998: 163). Zira Antik Çağ tarihçisi Appianos (Appianos: 1912-1913: 80-160), Roma'nın Pontus Krallı VI. Mithridates ile gerçekleştirdiği ve toplamda 42 yıl süren savaşlar (Mithridates Savaşları) sonunda Anadolu'da askerî ve siyasi egemenlik kurabildiğini ifade etmiştir (Kaya, 1998: 163 & Mayor, 2013: 169420 & Ergin, 2013: 127-259 &Tekin, 2014: 209-210 & Baker, 2013: 105-108 & Potter, 2008: 21-22). Özellikle Roma'nın MÖ II. yüzyıldan itibaren Anadolu coğrafyasındaki Hellenistik Krallıkları egemenlik altına alması Roma İmparatorluğu'nu Hannibal'den sonraki en büyük düşmanı olan Pontus kralı VI. Mithridates ile karşı karşıya getirmiştir. MÖ 89-69 yılları arasında gerçekleşen Mithridates Savaşları, Roma ordusu için ağır kayıplara neden olmuştur. Ancak zorlu mücadelelere ve ağır kayıplara rağmen Mithridates Savaşları sonunda Fırat Irmağı'nın doğusuna kadar olmak üzere Anadolu coğrafyasının tamamı Roma egemenliği altına girmiştir ve bölgedeki krallıklar Roma'ya vergi vermeye başlamıştır.

Mithridates Savaşları sonrasında Doğu Anadolu coğrafyası uzun yıllar Roma İmparatorluğu ile Parth Krallığı arasındaki mücadelelere sahne olmuştur (Bilgiç, 2012: 26 & Arslan, 2007: 50-80 & Kaya, 1998: 163 & Pastor, 2019: 104-117& Glew, 1981: 109-130 & Tiryaki, 2016: 232). Yakın Doğu coğrafyasının yegâne askerî ve siyasi güçleri konumunda olan Roma İmparatorluğu ve Parth Krallığı için Erken İmparatorluk Dönemi yazarları "güneşin üzerine doğduğu iki büyük askerî güç" ile "en büyük askerî güçler" gibi dikkat çekici tanımlamalar yapmıştır (Historicus, 1930-39: 40-53 & Bilgiç, 2012: 26 & Tiryaki, 2016: 225).

Roma İmparatorluğu, Fırat Havzası'na yerleştiği ilk dönemlerden itibaren Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan yerel politik ve askerî güçleri Parth Krallığına karşı askerî tampon bölge olarak kullanmıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde Parthların bölgeye yönelik askerî saldırılarının artması sonucunda Roma tarafından alınan kararlar doğrultusunda Roma lejyonları Fırat'ın önemli geçitleri olan ve Parthlarla sürdürülen askerî mücadelede büyük bir öneme sahip olan (Tiryaki, 2016: 228 & Yıldırım, 2012: 47 & Marek, 2019: 262-275) Melitene (Strabon, 2012: 1-7), Samosata (Strabon, 2012: 243), Zeugma (Strabon, 2012: 243) ve Dura Eurpus'a (Satre, 2005: 413) yerleştirilmiştir. Bu bölgelere gönderilen Roma lejyonları ilk başlarda basit çadır kamplarda barınmıştır (Yıldırım, 2012: 47). Daha sonrasında inşa edilen Citharizon ve Tzanika gibi tahkimatlı yapılara yerleştirilmiştir (Howard-Johnston, 1989: 203-299 & Intaglıata, 2019: 427-438). Roma İmparatorluğu'nun Citharizon ve Tzanika gibi Anadolu'daki lejyon şehirleri sadece askerî ve siyasi egemenlik sağlayabilmek için değildi aynı zamanda Roma'nın MS 2-6 yüzyıllarda Anadolu'daki en önemli kültürel temsilcileri olmuştur (Yıldırım, 2012: 48 & Howard-Johnston, 2013: 851-891 & Bury, 1923: 284-476 & Blockley, 1992: 40-237 & Adontz, 1970: 30-180 & Mıtchell, 2019: 134-145 & Colledge, 1969: 36–56).

Fırat Havzası yaklaşık 400 yıl boyunca Roma ve Parth mücadelesine sahne olmuştur. Fırat Nehri ise taraflar arasındaki mücadelelerde sınır vazifesi görmüştür. Dönemin en önemli askerî ve siyasi güçlerinden olan Roma ve Parthlar arasındaki mücadele Fırat Havzası'nda yaşayan halklar üzerinde siyasi, kültürel ve ekonomik değişimlere de neden olmuştur. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Roma, Fırat Havzası'na ilk yerleştiği andan itibaren sahada bulunan yerel askerî güçleri kontrol altına alarak ezeli düşmanları Parthların batıya ilerleyişlerini durduran veyahut yavaşlatan bir güç olarak kullanmıştır. Roma İmparatorluğu Fırat hattına yerleştikten sonra Fırat'ın batısına Roma lejyonlarını yerleştirmiştir. Ancak söz konusu bu lejyonların Parthların ani ve sert saldırıları karşısında ağır darbeler almasını engellemek amacıyla Fırat Nehri'nin doğusunda kalan sahalarda ise askeri karakollar inşa etmiştir (Yıldırım, 2012: 57 & Kennedy, 1996a: 9-24 & Kenedy, 1996b: 67-90 & Kennedy, 1977: 521-531 & Ferguson, 2005: 1-40 & Rose, 2005: 21-25 & Jones, 1998: 28-295).

Roma'nın emperyalist politikaları Fırat hattının, kendisi için her zaman kanlı çarpışmalara sahne olmasına neden olmuştur. Fırat Havzası, Roma için hammadde ve insan sömürüsü anlamına gelmiş olsa da Fırat hattında Parthlarla gerçekleştirilen uzun ve masraflı savaşlar Roma ekonomisinde olumsuzluklara neden olmuştur. Roma, Fırat Havzası'nda kısa süreli askerî kontroller dışında hiçbir zaman tam anlamıyla siyasi ve askerî egemenlik sağlayamamıştır. Roma kazandığı askerî başarılar sonucunda Parthlarla imzaladığı barış antlaşmalarından hemen sonra Roma ordusunun dönüş yoluna girmesiyle birlikte Parthlar vakit kaybetmeden yeniden Fırat hattına yönelik seferler gerçekleştirmiştir. Roma İmparatorluğu'nun Fırat Havzası'ndaki askerî ve siyasi varlığı Roma ordusunun dönüş yoluna girmesinden hemen sonra tartışmalı hale gelmiştir. Bu durumun Roma için anlamı ise sefer dönemlerinde yeniden Fırat Havzası'na askerî operasyonlar düzenlemek olmuştur. Roma'nın bölgeye yönelik askerî operasyonların tekrarının Doğu Anadolu coğrafyasında bulunan yerel askerî ve politik güçler için ifade ettiği sosyolojik anlam ise dönemin devasa emperyal güçleri arasındaki mücadelelerde ayakta kalmalarını sağlayacak reel politikalar geliştirmek olmuştur (Tiryaki, 2016: 233 & Chahin, 2001: 30-220 & Edwell, 2007: 8-27 & Ergeç & Comfort, 2000: 99-126 & Gawlikowski, 1985: 77-89).

MÖ 3. yüzyılın ortalarından MS 224'e kadar geçen 500 yıl boyunca ayakta kalmayı başaran Parth Krallığı, yaklaşık 400 yıl boyunca Roma İmparatorluğu ile mücadele etmiştir (Memiş, 2018: 119 & Yıldırım, 2012: 57). Parth Krallığı'nın yıkılmasından sonra İran coğrafyasında kurulan Sasaniler (MS 224-651), Roma İmparatorluğu ile birlikte Yakın Doğu coğrafyasının en önemli askerî ve siyasi güçlerinden biri olmuştur. Roma İmparatorluğu'nun doğuya yönelik emperyalist yayılımı, Sasanilerin vatan savunması anlamında askerî ve siyasi faaliyetler geliştirmeleri, dönemin devasa iki gücü arasında şiddetli çarpışmaları kaçınılmaz hale getirmiştir. Nihayetinde Doğu Anadolu coğrafyası çok uzun yıllar boyunca tıpkı Parth Krallığı'nda olduğu gibi Roma-Sasani mücadelesine sahne olmuştur. Söz konusu bu mücadelenin özellikle Fırat Havzası'nda mimari yansımaları olmuştur. Roma İmparatorluğu, Sasanilerin ani ve sert saldırıları karşısında başta Melitene olmak üzere Fırat'ın batısını güvence altına alabilmek için Fırat'ın doğusunda ve günümüz modern Bingöl ilinin merkez ilçesine bağlı İncesu Köyü'nün (Şekil 1) 2 km kadar güneyinde ve yaklaşık olarak 100-150 m yükseklikteki bir tepe üzerinde Citharizon Kalesi'ni inşa etmiştir (De Aedificiis, 3.1.17-27 & Howard-Johnston, 1989: 213-223). Bu bağlamda 2019 yılından itibaren; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Bingöl Üniversitesi'nin desteğiyle tarafımızdan başlatılan arkeolojik yüzey araştırma-

sı projeleri kapsamında Citharizon Kalesi'nde arkeolojik araştırmalar gerçekleştirilmiştir[2].

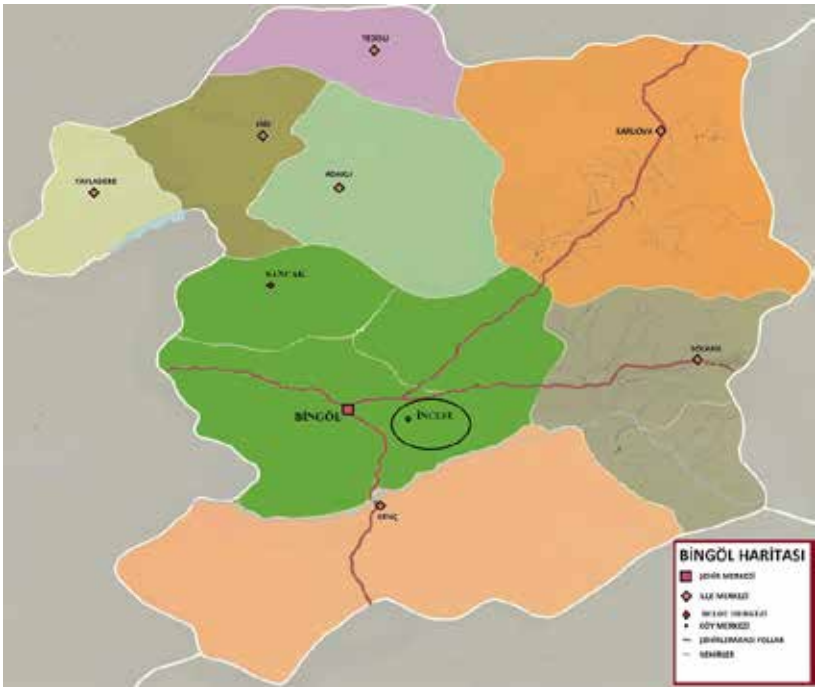

Şekil 1. *İncesu Köyü Coğrafi Konumu (Harita tarihçi Ömer Günay tarafından çizilmiştir).*

Citharizon Kalesinin Tarihsel Arka Planı

Beşinci yüzyılda Roma İmparatorluğu ve Sasani Krallığı arasında kısa süreli bir barış ortamı sağlanmıştır. Ancak MS 505-506 yıllarında Anastasius yönetiminde yeniden savaşlar başlamıştır. Justinian Dönemi'nde ise; Sasanilerden gelebilecek her türlü saldırıyı engellemek amacıyla artık eşikte sayılabilecek bu savaş hattı boyunca gerekli imar faaliyetleri başlatılmıştır (Intaglıata, 2019: 427-438 & Greatrex & Lieu, 2002: 78 & Adontz, 1970: 106-112). Roma İmparatorluğu, Sasanilere karşı Torosların kuzeyindeki hattı güçlendirmek amacıyla 6 yüzyılın başlarında yürütülen askeri projeler kapsamında Roma illerinin İran sınırında olan Citharizon'da yeni bir kale inşa etmiştir (Howard-Johnston, 1989: 203). Tarihçi Procopius eseri olan De Aedificiis'un 2 ve 3 cildinde Roma'nın I. Justin (518-527) ve I. Justinian (527-565) Dönemlerinde Yakın Doğu'da büyük askerî yatırımlar gerçekleştirildiği ifade edilmiştir (De Aedificiis, 3.3.7-8 & Howard-Johnston, 1989: 203).

2 Sırrı Tiryaki, "2019 Yılı Bingöl İli, Merkez, Yayladere, Kığı, Adaklı ve Yedisu ilçeleri Yüzey Araştırması", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı - Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, (Araştırma Başkanı). & Sırrı Tiryaki, "Bingöl İli ve İlçeleri Tarih Öncesi ve Eski Çağı Yüzey Araştırmaları", Bingöl Üniversitesi Bağımsız Araştırma Projeleri, (BÜBAP-FEF.2019.00.005), (Yürütücü).

Citharizon Kalesi'nin yapımına imparator Anastasius Dönemi'nde (491-518) başlanmış olup ve 520'li yılların ortasında tamamlanmış olması güçlü bir olasılık olarak düşünülmelidir. Zira Roma mühendislerinin Yakın Doğu'da 10 ya da 20 yıl içerisinde üstesinden gelmek zorunda kaldıkları zorlu engeller ve üstlendikleri çok sayıda askerî proje göz önüne alındığında, Citharizon'un bitirilme tarihi olarak 527 yılında Roma ve Sasani savaşı patlak vermeden önceki dönemler olarak düşünülmelidir. Çünkü bölgede uzun süre inşaat faaliyetleri meşgul olmak Roma açısından tehlikeli olurdu. Ayrıca 527-532 ve 540-556 savaşları arasında yürürlükte olan "Sonsuz Barış" antlaşması uyarınca Roma'nın bölgede inşaat faaliyetleri sürdürmesi kesinlikle yasaklanmıştır (Howard-Johnston, 1989: 217-218). Procopius, Citharizon'un inşa edildiği alanda zengin su kaynaklarının bulunduğunu, kalenin inşaatının bitiminden sonra buraya bir garnizonun yerleştirildiğini ve kalenin yönetimine eski bir askerin atandığını ifade etmiştir. Ayrıca Citharizon'a yerleşen Roma garnizonu aynı zamanda bölge halkının güvenliğini sağlamak amacıyla çeşitli düzenlemeler yapmıştır (De Aedificiis, 3.3.7-8 & Howard-Johnston, 1989: 203).

Procopius, Roma'nın Citharizon Kalesi'ni Melitene ve Fırat Bölgesi'nin güvenliğini sağlamak amacıyla Murat Nehri Vadisi'nde 6. yüzyılın başlarında inşa edildiğini ifade etmiştir (De Aedificiis, 3.1.17-27 & Howard-Johnston, 1989: 213). I. Justinian, Martypolis ve Citharizon'a iki yeni askerî birlik konuşlandırmıştır. Söz konusu bu iki askerî birliği komuta etmek için yeni bir yönetici atamıştır. Atanan bu yönetici ile birlikte Roma, Armenia'nın güneyi ile Toroslar arasında bir savunma hattı oluşturmaya çalışmıştır. Bu şekilde Roma'nın Fırat hattı savunmasında var olan boşluğu da gidermeye çalışmıştır. Citharizon Kalesi'nin inşaatındaki bir diğer amaç ise Fırat ve Van Gölü arasındaki boğazı tutarak Armenia ve Mezopotamya eyaletleri arasında Roma ordusunun güvenli geçişini sağlamak olmuştur. Bütün bunlar Citharizon'un inşa edilmesi ve buraya askeri birliğin konuşlandırılmasının Roma'nın doğudaki savunma hattının güçlendirilmesi adına iyi planlamış bir program olduğunu göstermiştir. Citharizon'a 531-532 kışında yeni bir askerî birlik konuşlandırılmıştır. Aynı yıl Sasani kışkırtması sonucunda Torosların güneyindeki Roma topraklarına Sabir Hunları saldırmıştır. Sabir Hunları, Antakya'ya kadar ilerledikten sonra Pheison-Citharizon geçişi yoluyla kuzeye çekilmiştir. Önce Martyropolis'teki Roma birliği ile karşılaşılmış ve buradaki birlik Sabir Hunları tarafından tamamen yok edilmiştir. Sonrasında muhtemelen saptırma operasyonun bir parçası olarak Asthianene Ovası'nda ortaya çıkan ana kuvveti saldırıdan korumak için, bir başka askerî grup Citharizon'daki Roma birliğine saldırdı ancak bu saldırı Romalı kuvvetler tarafından ağır kayıplar verdirilerek geri püskürtülmüştür (Howard-Johnston, 1989: 214).

Citharizon, Justinian Dönemi'nde 536 yılı itibariyle güney Armenia ve Torosların bitişiğindeki sahada doğrudan Roma'nın egemenliği altında olan bir iç saha konumunda olmuştur. Bölgede Roma egemenliği kurulduktan sonra Armenia coğrafyasında Roma İmparatorluğu'na bağlı Sophene, Anzitene, Asthianene ve Balabitene adında dört yeni satraplık kurulmuştur. Ancak söz konusu bu satraplıklar, Citharizon ve Martyropolis gibi kaleler inşa edildikten sonra eski askerî ve siyasi güçlerini yitirmiştir. Yedi yıl sonra, 543 yılına gelindiğinde Roma ve Sasaniler arasında gerçekleşen savaşta Roma ordusu ağır bir yenilgi almıştır. Bu yenilgi esnasında Citharizon Kalesi, Roma ordusuna ait cesetlerin toplandığı merkez olmuştur (Howard-Johnston, 1989: 221 & Stein, 1949: 498-500).

MS 578 yılında büyük Fars generali Tam Khusro, ülkedeki isyanları bastırdıktan sonra Sasani tahtına oturmuştur. Khusro, Transkafkasya coğrafyası boyunca yeniden Sasani egemenliği kurmuştur. Ayrıca Khusro Dönemi'nde Sasaniler, Tarnskafkasya ve Güney Mezopotamya hattı boyunca Roma İmparatorluğu'na karşı savaşlar başlatmıştır. Bu savaşlar esnasında Sasani ordusu Amida çevresindeki yerleşim alanlarına baskınlar düzenlemiştir. Sasani ordusu güneydeki Roma egemenlik alanlarına saldırmak için Citharizon ve Pheison arasındaki Toros geçidini kullanmıştır. İkinci bir Sasani ordusunun daha erken saldırması üzerine Roma'nın gelecekteki imparatoru Maurice, Roma ordusunu daha güneye çekmeyi başarmıştır. Böylece Citharizon kamptan daha uzaklardan yönetilmiştir (Howard-Johnston, 1989: 221 & Whitby,1988: 268-269 & John of Ephesus, 1936: 4.14 & Simocatta, 1972: 3.15.10-3).

Citharizon, son büyük antik savaşın (603-629) ilk dönemlerinde doğrudan Sasani saldırısına uğramıştır. Sasani kuvvetleri, Theodosiopolis'i alıp Anadolu'nun kuzeyinde güçlü bir askerî ve politik egemenlik kurduktan sonra 591 yılı öncesi sınırların batısında kalan müstahkem bölgeleri ele geçirmek ve batıya doğru daha rahat ilerleyebilmek için bölgedeki önemli Roma hedeflerine saldırmıştır. Bu saldırılar esnasında Sasani kuvvetlerinin saldırdığı hedefler arasında Theodosiopolis'in güneyindeki Citharizon da yer almıştır. Roma, Sasani ordusunun Fırat hattına yönelik saldırgan tutumu karşısında Citharizon ve Artaleson gibi önemli askerî merkezlerin arkasında her zaman için derin bir savunma hattı oluşturmuştur. Bu savunma hattı doğudan batıya doğru bir güzergâh şeklinde inşa edilmiştir. Bu hattın en önemli merkezleri arasında Baioulous (modern Bağın), Mertikerton (modern Mazgirt), Chozanon (modern Hozat), Chosomachon (modern Çemişgezek) yer almıştır. Bahsettiğimiz bu askerî merkezler Arsanias Vadisi'nin (Murat Vadisi) kuzeyindeki nehir geçişlerini denetlemiştir. Ayrıca bu merkezler dışında Palios (modern Palu), Bingöl Ovası'nın batısını kontrol eden Arsamosata (modern Haraba/ Baskil Doğancı Köyü) ve Elazığ Ovası'nın denetleyen Dadimon (modern Tadım) gibi merkezler aracılığıyla Arsanias Vadisi'nin (Murat Vadisi)

güvenliği de sağlanmaya çalışılmıştır (Howard-Johnston, 1989: 221-223 & Aşan, 1988: 529-554).

Citharizon, 607 yılında kısa bir süre sonra Sasaniler tarafından işgal edilmiştir. Temmuz 629 yılında Heraclius ve Shahrvaraz arasında imzalanan barış antlaşmasına göre Sasani egemenliği altında kalmıştır. Ancak 630 yıllardan sonra bölgedeki Sasani egemenliğinin iyice zayıflaması güç boşluğunu ortaya çıkarmıştır. Arap işgalinin artığı dönemlerde Transkafkasya'nın içlerinden çekilen Romalılar tarafından Citharizon yeniden kurtarılmıştır. Psikopos Marianus, Quinisext Konseyine katıldığında ve dönemin politik gelişmelerinin bir sonucu olarak Citharizon 691-692 yıllarında Constantinople ile temas halinde olmuştur. Bu durum Roma'nın Citharizon üzerindeki kontrolüne işaret eder (Howard-Johnston, 1989: 223).

Citharizon 691-692'den sonraki tarihi kayıtlardan kaybolur. Bölgeyi etkiyen uzun süreli askerî ve politik gelişmeler dönemin son on yılında ortaya çıkmıştır. Zira bu dönemde Araplar, Antizene (modern Harput) ve Arsanias'ın etrafındaki ovalar dâhil olmak üzere Transkafkasya'nın güneyindeki stratejik alanları ve Van Gölü'nün kuzey kıyılarını egemenlikleri altına almıştır. Böylelikle Citharizon'un Doğu Roma ile bağlantısı kesilmiştir. Batıda Arap Anzitene; doğuda ise Bagratid Taron arasında sıkışıklık yaşamıştır. Yaşanan bütün bu gelişmelerin sonrasında Citharizon, bölgenin daha sonraki çalkantılı fakat iyi belgelenmiş tarihinde hiçbir askerî ve siyasi rol oynamamıştır (Howard-Johnston, 1989: 223).

Citharizon Kalesinin Lokasyonuna Dair

Howard-Johnston tarafından Citharizon Kalesi'nin lokasyonunun tespiti için 1982 ve 1988 yılında olmak üzere Türkiye'nin doğusuna iki gezi düzenlemiştir. Bu geziler kapsamında ilk olarak, Trabzon, Erzurum, Van, Kars, Artvin ve Doğubayazıt gibi coğrafyalar taranmıştır. Nihayetinde Bingöl coğrafyasında araştırmalar başlayan Howard-Johnston ve ekibi tarafından ilk olarak Citharizon Kalesi'nin izini bulmak üzere Bingöl Dağı'nın kuzeybatı yamacı ile geniş bir otlatma ve zengin su çayırları olan Aras Nehri'nin üst bölümlerinde araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu araştırmalar esnasında Çat ve Karlıova arasındaki saha da taranmıştır. Ancak bu araştırmalar başarısızlıkla neticelenmiştir (Howard-Johnston, 1989: 207).

Bingöl Ovası'ndaki araştırmalarında daha başarılı olduklarını belirten Howard-Johnston, Citharizon'un konumunun tespitine dair ipucunun Alman ordusu haritaları tarafından sağlandığını ifade etmiştir. Alman ordu haritalarında Citharizon'a yakın benzerliği olmayan hiçbir yer adı kaydedilmemesine rağmen, Bingöl Ovası'nın doğu kenarına yakın Harabe Köyü'nün (Gözeler) varlığının kayıt edildiği belirtilmiştir. Aynı zamanda

Harabe adı, köyün hemen üzerindeki tepeye ve tepenin arkasındaki vadiden aşağıya akan dereye de bağlanmıştır. Howard-Johnston, Harabe Köyü'ne ulaştığında köylülerden köyün içinde veya yakınlarındaki tepelerin hiç birinde antik sur kalıntısı olmadığına dair bilgiler almıştır. Ancak batıya doğru birkaç kilometre uzaklıktaki ve Harabe Köyü'ne bağlı yeni köye (günümüzde İncesu Köyü) ulaşıldığında köyün yakınında önemli tarihi kalıntıların bulunduğu bilgisi alınmıştır. Özellikle bir evin avlu duvarlarında çok sayıda iyi kesilmiş taş blokların varlığı araştırma ekibinin dikkatini çekmiştir. Ayrıca bu taş bloklardan birinin üzerinde haç işareti de yer almıştır. Taş bloklarının tamamının köyün yakınındaki kalıntılardan getirildiği ifade edilmiştir. Köy' den bir ekiple yeni köyün yaklaşık 3 kilometre uzaklıktaki kalıntılar üzerinde araştırmalar gerçekleştiren Howard-Johnston bir zamanların müthiş savunması olan Citharizon'da çok az şey kaldığını tespit etmiştir (Howard-Johnston, 1989: 207).

Kaledeki incelemeler esnasında ayakta kalan bölümler arasında çevre duvarlarının iki kısa bölümü ve üç kulenin kalıntıları olduğu ifade edilmiştir. Kalenin tahrip edilmesinin yakın dönemler hız kazandığı özellikle yıkıcı 1976 Bingöl depreminden sonra kalenin çevresindeki yeni köylere yerleştirilen köylüler tarafından Murat Nehri Vadisi'nin kuzeyindeki tepe üzerinde bulunan Citharizon Kalesi'nden transfer edilen malzemelerle avlular, uzantılar ve müştemilatlar inşa edildiği belirtilmiştir. Ayrıca bölgedeki son arkeolojik araştırmalarımız esnasında köy halkı tarafından kalenin adeta bir taş ocağı süreci yaşadığını ve buradaki düzgün kesilmiş taşların başta Bingöl merkez olmak üzere daha uzak yerleşim alanlarına da satıldığı ifade edilmiştir (Howard-Johnston, 1989: 207).

Bumerang şeklindeki tepenin üzerinde inşa edilen kalenin güçlü doğal savunmaları bulunmaktadır. Harabe (Gözeler) ve İncesu gibi köylerin kuzeyindeki ovaları süzen dere yapısının hemen kuzeyindeki vadi içerisinde akmaktadır. Romalı askerî mühendislerin sadece dere üzerindeki keskin bir inişin üzerinde, tepenin kenarında bir çevre duvarı inşa etmeleri ve bu taraftaki geçişleri imkânsız hale getirmeleri gerekiyordu (Şekil 2). Yapının güneyindeki eğim dik olmasa da herhangi bir saldırıya karşı caydırıcı bir özelliğe sahiptir. Çünkü eğim 25-30 derecedir. Tepenin eğriliği savunuculara, yaklaşan saldırıları öldürücü, alev çıkaran ateşle süpürmesine izin verecek vaziyete olmuştur. Yapıya nispeten kolay erişim ancak tepenin güneydoğu ucuyla bağlantılı olan yüksek seviyeli ovadan dar doğal geçitler aracılığıyla sağlanmaktadır. Sahanın güneydoğu ucu batıdan daha yüksektir ve yaklaşık 180 derecelik bir görüş alanına sahiptir. Yapıdan, Torosların güneye doğru olan çizgisi ve Murat Nehri'nin açıldığı nokta da görülmektedir (Howard-Johnston, 1989: 211).

Şekil 2. *Romalı askerî mühendislerin sadece dere üzerindeki keskin bir inişin üzerinde inşa ettikleri çevre duvarı (S. Tiryaki arşivi).*

Tepenin alt batı ucunda daha sınırlı bir görüş alanı bulunmaktadır. Ancak yapının kuzeybatı ucundan izlenen Bingöl Ovası'ndan Toros geçişine yaklaşan veya çıkan herhangi bir kuvvetin geçilmesi gereken tüm merkezi sektörler izlenmektedir. Böylece kale, güçlü ve iyi seçilmiş bir konumu işgal eder. Hem kuzeydeki tepenin arkasında hem de güneye doğru yüksek seviyedeki düzlükte gizlidir. Yine de ovaya olan tüm doğu yaklaşımlarına ve önemli merkezi sektörleri komuta eder. Citharizon'un duvarlarının ve kulelerinin mevcut parçalarının duvarları yüksek kalitededir. Masif düzenli parkurlarda seçilmiş olan büyük kesme taş blokların iç cepheli moloz ve harç çekirdeğinden oluşur. Bu tür duvarcılık örnekleri Mezopotamya'daki 6. yüzyıl Roma eserlerinde Anastasius, Justin I, Justinian dönemlerinden kalma çok sayıda mimari yapıyla aynı paralelliğe sahiptir. Yapının ayakta kalan parçalarının iç ve dış cephelerindeki benzerliğin yanı sıra tüm alanın aynı yüksek özelliklere sahip surlarla çevrelenmiş olması, işin tek bir inşaat ekibi tarafından gerçekleştirildiğini göstermiştir. Ayrıca yapıdaki kalıntılar arasında bulunan dekoratif desenli çok sayıda kiremittin sitenin üzerine dağıtıldığı sonucuna varılmıştır (Şekil 3). Özetle Citharizon sahip olduğu müthiş savunması ve dev taş blok duvarları, Roma askerî mimarisinin güzel bir örneği olarak öne çıkmaktadır (Howard-Johnston, 1989: 211-213).

Şekil 3. *Sitenin üzerine dağıtılan dekoratif desenli kiremit (S. Tiryaki arşivi).*

Citharizon Kalesi'nde Yeni Arkeolojik Değerlendirmeler

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Citharizon Kalesi, Bingöl ilinin merkez ilçesine bağlı İncesu Köyü'nün 2 km kadar güneyinde ve yaklaşık olarak 100-150 m yükseklikteki bir tepe üzerinde yer almaktadır. Kalenin üzerinde bulunduğu tepe tüm alana hâkim bir konumdadır (Şekil 4). Kalenin güneyinde kurumuş dere yatağı, kuzeyinde meşelik ağaçların bulunduğu ormanlık alan, güneydoğusunda ise İncesu Köyü Ovası yer almaktadır. Tepe üzerinde yer alan kale kalıntısı, geniş bir yayılım alanı göstermektedir. Sur duvarı kalıntısı kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanmaktadır (Şekil 5). Citharizon Kalesi'nin güney burç duvarı kesme taş bloklardan yapılmıştır. Blokların iç kısmı moloz taşlarla doldurulmuştur (Şekil 6). Kuzeybatı, güneydoğu doğrultusunda uzanan Citharizon Kalesinin sur duvarı yaklaşık 20 m uzunluğunda olup ortalama yüksekliği ise 4 m civarındadır. Aldığımız GPS koordinatlarına göre ana yapının tamamı dikdörtgenimsi bir yapı arz etmektedir.

Şekil 4. *Citharizon Kalesi, Bingöl ili merkez ilçesine bağlı İncesu köyünün 2 km kadar güneyinde yer alan kale yüksek bir tepeye konumlandırılmıştır (S. Tiryaki Arşivi).*

Şekil 5. *Kalenin Sur duvarı kalıntısı kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanmaktadır (S. Tiryaki Arşivi).*

Şekil 6. *Citharizon Kalesi'nin güney burç duvarı kesme taş bloklardan yapılmıştır (S. Tiryaki Arşivi).*

Yapının kuzey burcu 7x5 m çapındadır. Kuzey burç duvar kalınlığı ortalama 3 m civarındadır. Burç duvarı düzgün kesme bazalt taşlarla destekli ve iç kısımları ise büyük moloz taşlarla doldurulmuş olup horasan harcı kullanılmıştır (Şekil 7). Kuzey burç duvarının bitim noktasında ve kuzey burç duvarına bağlı kare yapılı 7x5 m ebatlarında dikdörtgen bir mekân bulunmaktadır (Şekil 8). Yapının güney burç duvarlarının bitişiğinde burç destek amaçlı 8 m genişliğinde güney sur duvarları boyunca devam eden büyük moloz taşlarla oluşturulmuş ve bir kısmı toprak yüzeyinde görülen destekleme payandası görülmektedir. Kalenin orta kesimlerinde büyük kısmı toprak altında kalan giriş kısmı kemerli bir forma sahip olan bir yaşam alanı mevcuttur. Bu yapı otlarla kaplı olduğundan ve çökme tehlikesi bulunduğundan içine girilip gerekli araştırmalar yapılmamıştır (Şekil 9).

Şekil 7. *Kuzey burç duvarı düzgün kesme bazalt taşlarla destekli ve iç kısımları ise büyük moloz taşlarla doldurulmuş olup horasan harcı kullanılmıştır (S. Tiryaki Arşivi).*

Şekil 8. *Kuzey burç duvarının bitim noktasında ve kuzey burç duvarına bağlı kare yapılı 7x5 m ebatlarında dikdörtgen bir mekân bulunmaktadır (S. Tiryaki Arşivi).*

Şekil 9. *Kalenin orta kesimlerinde büyük kısmı toprak altında kalan giriş kısmı kemerli bir forma sahip olan bir yaşam alanı mevcuttur (S. Tiryaki Arşivi).*

Kalenin mimari yapısından yapılan yoğun taş sökümlerinden dolayı yapıda ciddi bir tahribat yaşanmıştır (Şekil 10). Ancak oldukça düzgün kesilmiş taş bloklarla inşa edilmiş kuzey sur duvarları nispeten daha iyi durumdadır (Şekil 11). İfade ettiğimiz üzere yapının kuzeyindeki sur duvarı dere üzerindeki keskin bir inişin üzerinde, tepenin kenarında inşa edilmiştir. Yapının kuzeybatısında görülen giriş kısmı kemerli bir yapıya sahiptir (Şekil 12). Mimari alanının tahribatta uğramış alanlarında yoğun meşe ağaçları bulunmaktadır (Şekil 13). Ayrıca yapının üzerinde yer aldığı arazinin beli bölümleri köy sakinleri tarafından tel örgülerle çevrilmiştir. Yapının giriş kısmının batı yönünde 5 m uzunluğunda sur duvarı kalıntıları bulunmaktadır. Bu sur duvarının bitiği kuzey yönünde 4,5 m uzunluğundaki sur duvarı kalıntı olarak devam etmektedir. Kalenin kuzeyinde bulunan dere batıya doğru akar yöndedir. Kuzey sur duvarının önünde dağınık bir vaziyette seramik parçaları ve sura ait taş blokları görülmektedir. Kuzey yönünde devam eden sur duvarının kuzeybatı bölümünde sur duvarından 6 m uzaklıkta 3 m uzunluğunda, 2 m genişliğinde ve 3 m yükseklikte bir duvar kalıntısı tespit edilmiştir. Bu duvarın harç yapısında orta boyutlarda çakılımsı taşlar bulunmaktadır.

Şekil 10. *Yoğun taş sökümlerinden dolayı yapıda ciddi bir tahribat yaşanmıştır (S. Tiryaki Arşivi).*

Şekil 11. *Kalenin düzgün kesilmiş taş bloklarla inşa edilmiş kuzey sur duvarları nispeten daha iyi durumdadır (S. Tiryaki Arşivi).*

Şekil 12. *Kalenin kuzeybatı yönünde görülen giriş kısmı kemerli bir yapıya sahiptir (S. Tiryaki Arşivi).*

Şekil 13. *Mimari alanının tahribatta uğramış alanlarında yoğun meşe ağaçları bulunmaktadır (S. Tiryaki Arşivi).*

Yapının kuzeybatı ucu Bingöl Ovasını gözlemlemektedir. Kalenin güney yamacında ise tahrip olmuş burç kalıntıları mevcuttur. Kaledeki

taş blokları kuzey yamaçta bulunan düzlüğe köy sakinleri tarafından taşınarak farklı inşaat faaliyetlerinde kullanılmıştır. Kuzeybatı bölümünde yoğun bir şekilde taş yığınları ve pitos parçaları görülmüştür. Ayrıca yapının yüzey kısımlarının genelinde yoğun pitos parçalarının varlığı gözlenmiştir (Şekil 14).

Şekil 14. *Citharizon'da ele geçirilen pitos parçaları (S. Tiryaki arşivi).*

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere kalenin oturma alanı alçak bir tepeye oturtulmuştur. Söz konusu arkeolojik araştırmalar neticesinde Citharizon Kalesi'nin oturma alanında da incelemeler gerçekleştirilmiştir. Yapının İncesu Köyüne bakan kuzey yönü ovalık bir alan iken güneyi ise; dağlık bir sahadır. Yine kuzeyde, doğu-batı yönlü bir dere uzanmaktadır. Tarihi yerleşim alanının sınırlarına baktığımızda kuzey-güney yönlü uzanan duvar kalıntısı doğu yönünde yer almaktadır. Yapının genelinde özellikle de batı tarafında yoğun bir şekilde doğal ve suni tahribatlar görülmektedir. Batı kısmının yoğun bir şekilde tahribata uğramasının nedeni yamaçta kalması ve doğal olaylardan kaynaklandığı söylenebilir. Yapının orta kısmında ise mağara girişi tarzı inşa edilmiş mimari kalıntı bulunmaktadır. Yapının kuzey-güney yönünde uzanan duvar kalıntısı üzerinde yapılan incelemeler sonucunda tıpkı kale mimarisinde olduğu gibi düzgün kesilen taşların üst üste konularak ve harç kullanılarak yapıldığı tespit edilmiştir (Şekil 15). Tarihi kalıntıların bulunduğu alanın geneli meşeliklerle kaplıdır. Alanda amorf seramik malzemeleri toplanmıştır. Kale yapısında olduğu gibi yapının oturma alanında da dekoratif desenli çok sayıda kiremittin varlığı tespit edilmiştir. Söz konusu kiremitlerin de tıpkı kale de olduğu gibi sitenin üzerine dağıtıldığı sonucuna varılmıştır (Şekil 16).

Şekil 15. *Oturma alanının kuzey-güney yönünde uzanan duvar kalıntısı (S. Tiryaki arşivi)*

Şekil 16. *Oturma alanının çatısı üzerine dağıtılan dekoratif desenli çok sayıda kiremitler (S. Tiryaki arşivi).*

Sonuç

Arkeolojik yüzey araştırması projeleri kapsamında incelediğimiz Citharizon Kalesi, Roma İmparatorluğu'nun Fırat Nehri'nin doğusunda bulunan en önemli askerî yapılarında biri belki de en önemlisidir. Zira askerî savunma mantığının en önemli doktrinlerinden olan, alan savunması sınır hattının ötesinde başlar düşüncesi Roma savunma sisteminin her zaman

için önemli bir parçası olmuştur. Doğu Anadolu coğrafyası, başta Roma olmak üzere dönemin devasa askerî İmparatorlukları için sahip olduğu insan gücü ve hammadde kaynağı açısından sürekli olarak çekim alanı olmuştur. Ancak söz konusu bu coğrafya aynı zamanda Roma için yabancı topraklar ve kendisi için çok fazla güvenli olmayan alanlar olmuştur. Başta Doğu Anadolu olmak üzere Anadolu coğrafyası genelinde askerî ve siyasi egemenlik kurmak Roma için ağır askerî ve ekonomik kayıplar anlamına gelmiştir. Özellikle Doğu Anadolu coğrafyasının Roma için anlamı yüzyıllarca süren savaşlar, çoğunlukla İrani kökenli olmak üzere sürekli olarak karşısına çıkan ve savaşmak zorunda kaldığı devasa düşman krallıklar ve hiçbir zaman için tam anlamıyla egemenlik kurulamayan coğrafi alan olmuştur.

Ayrıca Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'nun doğu ve kuzey bölgelerinde tam anlamıyla güçlü bir askerî egemenlik kurabilmesinin yegâne yolu Fırat Havzası'nı güvence altına almaktan geçmiştir. İran coğrafyasında kurulup gelişen Parth ve Sasani gibi İrani krallıkların yurt savunması anlamında güvenli vatan kavramını inşa etmelerinin yolu ise; Roma İmparatorluğu'nu Fırat'ın batısında tutmaktan geçmiştir. Bu bağlamda Fırat hattı yüzyıllarca Roma ve İran kökenli krallıklar arasındaki savaşlarda fiziki ve psikolojik sınırı teşkil etmiştir. Fırat batısında egemenlik kuran Roma İmparatorluğu, bu coğrafyayı elinde tutabilmek için Fırat'ın doğusundan itibaren bir savunma hattı inşa etmek zorunda kalmıştır. Roma'nın Fırat'ın doğusundaki devasa yapılarından biri olan Citharizon Kalesi'nin inşasında farklı motivasyonlar yer almıştır. Sasani Krallığı'nın Fırat hattına yönelik ani ve sert saldırıları karşısında bir savunma hattı oluşturulmak istenmesinin yanı sıra Roma ordusunun Anadolu'nun güneyine ve Mezopotamya'ya geçişlerinde ordunun güvenliğini sağlamak, Citharizon'a biçilen önemli askerî misyonlar arasında yer almıştır. Citharizon Kalesi, Roma İmparatorluğu'nun Fırat'ın doğusundaki sadece bir askerî misyonundan ibaret kalmamıştır. Söz konusu yapı, aynı zamanda Roma kültür ve uygarlığının Anadolu'daki önemli temsilcileri arasında da yer almıştır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

APPİANOS, (1912-1913), *Appian's Roman History*, Translated by Horace White, The Loeb Classical Library, London.

FLAVİUS IOSEPHUS HİSTORİCUS, (1930–1939), *Antiquitates ludaicae*, Translated by H. St. J. Thackeray, IV-IX, The Loeb Classical Library, London-New York.

JOHN OF EPHESUS (1936), *Iohannis Ephesini Historiae Ecclesiasticae Pars Tertia*, Edit. and Trans. By E. W. Brooks, Louvain (CSCO 106, Scriptores Syri 55).

PROCOPİUS, (1962-4), *De Aedificiis*, J. Haury (ed), G. Wirth (re-ed.) Opera omnia, Leipzig.

SİMOCATTA (1972), *Theophylacti Simocattae Historiae*, Edit. C. De Boor, Re-ed. P. Wirth, Stuttgart.

STRABON, (2012), *Geographika*, Çeviren: Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Modern Kaynaklar

ADONTZ, N. (1970), *Armenia in the period of Justinian: the political conditions based on the Naxarar system*, Translated with partial revisions, a bibliograpical note and appendices by Nina G. Garsoïan, Calouste Gulbenkian Foundation, Lisbon.

ARSLAN, M. (2007), *Roma'nın Büyük Düşmanı: Mithradates VI Eupator*, Odin Yayıncılık, İstanbul.

AŞAN, M. B. (1988), "Elazığ-Bingöl-Tunceli İlleri Ortaçağ Yüzey Araştırması, 1987", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı, Ankara, 529 – 554.

BAKER, S. (2013), *Eski Roma: Bir İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü*, Çeviren: Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul.

BİLGİÇ, E. (2012), ''M.S. III. Yüzyıl Roma-Sasani İhtilaflarına İlişkin Bir Değerlendirme: Pers Kralı I. Şapur'un Roma İmparatoru Valerianus'u Esir Alması'', *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Antalya, 25 – 34.

BLOCKLEY, R. (1992), *East Roman Foreign Policy: formation and conduct from Diocletian to Anastasius*, Cairns, Leeds.

BURY, J. (1923), *History of the Later Roman Empire: from the death of Theodosius I to the death of Justinian (A.D.395 to A.D. 565)*, Macmillan, London.

CHAHİN, M. (2001), *The Kingdom of Armenia: A History*, Curzon Press, London.

COLLEDGE, M. A. R. (1969), *The Parthıans*, Thames and Hudson, London.

DOWLER, A. (2019), "Bithynia Krallığı", *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, Editör: Oğuz Tekin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 93 – 103.

EDWELL, P. (2007), *Between Rome and Persia, The Middle Euphrates, Mesopotamia and Palmyra Under Roman Control*, Routledge Press, New York.

ERGEÇ, R. & COMFORT, A. (2000), "Crossing the Euphrates in Antiquity: Zeugma Seen From Space", *Anatolian Studies 50*, 99 – 126.

ERGİN, G. (2013), *Anadolu'da Roma Hâkimiyeti Diriliş ve Düzen*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

EVERITT, A. (2009), *Hadrıan And The Trıumph of Rome*, Random House, New York.

FERGUSON, R. J. (2005), ''Rome and Parthia: Power Politics and Diplomacy Across Cultural Frontiers'', *The Centre for East-West Cultural and Economic Studies*, Faculty of Humanities and Social Sciences, Bond University, Australia, 1 – 40.

GAWLİKOWSKİ, M. (1985), "The Roman Frontier on the Euphrates", *Torino Proceedings of the Symposium: Common Groundand Regional Features of the Parthian and Sasanian World June 17th-21st*, 77–89.

GLEW, D.G. (1981), "Between the Wars: Mithridates Eupatorand Rome, 85-73 B.C.", *Chiron 11*, 109 – 130.

GREATREX, G. & LİEU, S. (2002), *The Roman eastern frontier and the Persian wars, Part II, AD 363–630*, A Narrative Sourcebook, Routledge, Londra.

HARLAND, P. A. (2000), "Bithynia", *Eerdmans Dictionary of Bible*, General Editor: Allen C. Myers, Michigan, 190.

HOWARD-JOHNSTON, J. (2013), "Military infrastructure in the Roman provinces north and south of the Armenian Taurus in Late Antiquity", *War and warfare in Late Antiquity*, General Editors: Sarantis, Alexander and Christie, Neil, Brill, Leiden, 851–891.

HOWARD-JOHNSTON, J. D. (1989), "Procopius, Roman defences north of the Taurus and the new fortress of Citharizon", *The eastern Frontier and the Roman Empire. Proceedings of a colloquium held at Ankara in September 1988*, General Editors: French, David and Lightfoot, Chris, B.A.R., Oxford, 203–299.

INTAGLIATA, E. E. (2019), "Geç Antik Çağ'da Tzanika'nın (Kuzeydoğu Anadolu) Sınır Savunma Sistemine İlişkin Notlar", *Belleten*, Cilt 83, Sayı 297, 427 – 438

JONES, A. H. M. (1998), *Cities of The Eastern Roman Provınces*, Oxford Universty Press, New York.

JONES, A. H. M. (1998), *Cities of The Eastern Roman Provınces*, Oxford Universty Press, New York.

KAYA, M. A. (1998), ''Anadolu'da Roma Egemenliği ve Pompeius'un Siyasal Düzenlemeleri'', *Tarih İncelemeleri Dergisi XIII*, İzmir, 163 – 173.

KENEDY, D. (1996),''Parthia and Rome: Eastern Perspectives'', *Journal of Roman Archaeology*, General Editors: P. Foss and J. H. Humphery, Supplementary Series Number 18, Ann Arbor, Michigan, 67 – 90.

KENEDY, D. (1996b) ''Parthia and Rome: Eastern Perspectives'', *Journal of Roman Archaeology*, General Editors: P. Foss and J. H. Humphery, Supplementary Series Number 18, Ann Arbor, Michigan

KENNEDY D. L. (1977), "Parthıan Regiments In The Roman Army", *Akten des XI Internationalen Limeskongresses 1977*, General Editor: J. Fitz, 521 – 531.

KENNEDY, D. (1996a) ''The Roman Army in the East'', *Journal of Roman Archaeology*, General Editors: P. Foss and J. H. Humphery, Supplementary Series Number 18, Ann Arbor, Michigan, 9 – 24.

KURT, M. (2009),''Roma Cumhuriyeti Yönetiminde Kilikya Bölgesi ve Yerel Güçler'', *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt XI, Sayı 1 (11), Afyon, 115 – 139.

MAREK, C. (2019), "Anadolu'daki Roma Eyaletlerine Genel Bakış", *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri,* Editör: Oğuz Tekin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 262 – 275.

MAYOR, A. (2013), *Mithradates*, Çeviren: Gürkan Ergin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

MEMİŞ, E. (2018), *Eski İran Tarihi: Medler, Persler, Partlar*, Ekin Basım Yayım Dağıtım, Bursa.

MITCHELL, S. (2019), "Armenia Krallığı", *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, Editör: Oğuz Tekin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 134 – 145.

PASTOR, L. B. (2019), "Pontos Krallığı", *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, Editör: Oğuz Tekin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 104 – 117.

PİRSON, F. (2019), "Pergamon", *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, Editör: Oğuz Tekin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 70 – 89.

POTTER, D. (2008), *Emperors of Rome: Imperial Rome from Julius Caesar to the last Emperor*, Quercus, New York.

ROSE, C. B. (2005), ''The Parthians in Augustan Rome'', *American Journal of Archaeology*, Vol. 109, No. 1, Archaeological Institute of America, 21 – 75.

SARTRE, M. (2005), *The Middle East Under Rome*, Translated by Catherine Parter and Elizabeth Rawlings, by the President and Fellows of Harward College, New York.

STEİN, E. (1949), *Histoire du Bas-Empire*, Paris-Brussels-Amsterdam.

TEKİN, O. (2014), *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul.

TİRYAKİ, S. (2016), "Roma İmparatorluğu'nun Fırat (Euphrates) Hattı (M.Ö.129 - M.S. 230) / Roman Empire's Euphrates Line (B.C. 129 – A.D. 230)", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Hayati Akyol Armağanı),* Volume 11/1 Winter 2016, ANKARA/TURKEY, 217 – 236.

WHİTBY, M. (1988), *The Emperor Maurice and His Historian*, Oxford.

YILDIRIM, E. (2012), ''Roma-Part Mücadelesinde Fırat Nehri'nin Jeopolitik Önemi'', *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 7, Konya, 45 – 64.

Bölüm 13

LOKASYON TEORİLERİNDEN YENİ EKONOMİK COĞRAFYA MODELLERİNE TEORİK BİR BAKIŞ[1]

Rüya ATAKLI YAVUZ[2]

1 Bu çalışma yazarın "Coğrafya ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, BİİBF, İktisat Bölümü, ruyaatakli@comu.edu.tr , Orcid: https://orcid.org/0000-0003-3147-333X

GİRİŞ

Bölgeler ve ülkeler arasındaki farklılıkları açıklamak için tam rekabet koşulları, sabit taşıma maliyetleri vb. temel iktisadi varsayımlar yeterli gelmemektedirler. 21.yy'ın başlarında bazı iktisatçılar geleneksel teorilerin dışına çıkarak temel varsayımları farklılaştırıp modellerin içine mekansal ekonomileri ve ölçek ekonomilerini ilave etmek istemişlerdir. Fakat bu tür varsayımlar söz konusu dönemde istenildiği gibi modellenememiştir. Ortaya atılan bu yaklaşımlar analitik olmadıkları konusunda iktisatçılardan yoğun eleştiri almış ve göz ardı edilmişlerdir. Ancak son yıllarda, bilgisayar teknolojisindeki gelişmeler, istatistik ve ekonometri alanlarının gelişmesi artık ana akım iktisat yazınında kabul görenler dışında kalan varsayımların da (eksik rekabet, artan getiriler vb.) modellenmesini mümkün kılmıştır. Günümüzde yeni ekonomik coğrafya modelleri başta olmak üzere, ölçek ekonomilerinin ve mekansal ekonomilerin dahil edildiği modeller daha fazla dikkati çekmekte ve iktisatçılar tarafından kullanılmaktadırlar.

Mekanı modelin içine dahil eden kuramları anlayabilmek için bunların temelini oluşturan lokasyon teorilerine bakmak gerekmektedir. Lokasyon teorilerinin ortaya çıkışı ve gelişimi sonrası ekonomik coğrafya alanı doğmuş, zaman içerisinde teknoloji ve bilgi sistemlerinin de gelişmesiyle yeni ekonomik coğrafya modelleri geliştirilmiştir. Bu çalışmada, mekansal ekonomiye temel teşkil eden lokasyon teorilerinden başlayarak, ekonomik coğrafyaya değinilecek ve yeni ekonomik coğrafya modelleri teorik olarak incelenecektir.

1. LOKASYON TEORİLERİ

19. yüzyıl sonunda ilk olarak Almanya'da gelişen lokasyon teorisi, İngiltere'de klasik iktisatçılar tarafından ortaya konulan, uluslararası uzmanlaşmayı savunan, uluslararası ticaret teorisine eleştiri niteliği taşıyan bir yaklaşım sunmaktadır. Uluslararası ticaret teorisi, ülkelerin hangi malların üretiminde uzmanlaşacağı sorusunun yanıtını ararken, endüstriyel lokasyon teorisi, veri hammadde kaynaklarının ve veri pazar yerinin olduğu durumda, bir malın üretiminin en düşük maliyetle yapılabileceği yerin neresi olduğu sorusunun yanıtını bulmaya odaklanmıştır. Uluslaraarası ticaret teorisi ile lokasyon teorisinin mekanı ele alış biçimi birbirinden farklıdır. Uluslararası ticaret teorisinde üretim faaliyetinin yapılacağı mekan bellidir. Söz konusu mekanda yapılabilecek en uygun üretim faaliyetinin ne olacağı belirlenmeye çalışılmaktadır. Lokasyon teorisinde ise, başta üretim faaliyetinin türü seçilmektedir. Daha sonra seçilen üretim faaliyetine en uygun yerin neresi olduğu belirlenmeye çalışılmaktadır. Lokasyon teorisi, geri kalmış ülkelerin tarımsal üretim yapmaya devam etmelerini tavsiye eden uluslararası ticaret teorisi yerine, sanayileşmeyi teşvik etmek için geliştirilmiştir (Tekeli, 1970: 50). Her

ne kadar lokasyon teorisi klasik uluslararası ticaret teorisine eleştiri niteliğinde bir yaklaşımla ortaya atılmış olsa da lokasyon teorisi ve ticaret teorisinin mantıksal ilişki içinde olduğu söylenebilir.

Lokasyon teorilerinin gelişiminde ilk adımlar 19.yy'da Alman iktisatçı Henrick von Thünen tarafından atılmıştır. Daha sonra Marshall'ın çalışmalarından etkilenen Alfred Weber tarafından endüstriyel lokasyon teorisi ortaya konulmuştur. Walter Christaller tarafından geliştirilen merkezi yerler teorisi ve August Lösh tarafından geliştirilen en yüksek kazanç teorisi de yine lokasyon teorilerinin başlıcalarıdır.

1.2 Klasik Lokasyon Teorisi

Lokasyon teorisi, temelde ekonomik faaliyetlerin nerelerde gerçekleştirildiği ile ilgilenmektedir (Yavan, 2006: 90). Lokasyon teorisi, ekonomik faaliyetlerin yapıldığı yerlerin neresi olacağının kararının verilmesinde coğrafyanın nasıl etki yaptığını incelemesi yanında ekonomik aktörlerin de davranışlarının analizini yapmaktadır.

Lokasyon teorisinin bilimsel temelleri 19.yy'da Alman iktisatçı Johann Henrick von Thünen tarafından atılmıştır. Thünen 1826 yılında "The Isolated State" isimli çalışmasıyla lokasyon teorisinin başlangıcını yapmıştır (Puscaciu ve Puscaciu, 2011: 47). Thünen'in çalışması ekonominin mekansal yönünü teorik olarak açıklamaya çalışmıştır aynı zamanda mekansal ekonominin doğuşu bakımından bu çalışma öncü rol oynamıştır.

Von Thünen çalışmasında pazar, üretim ve coğrafi uzaklık gibi kavramları içine alan analitik bir model geliştirmiştir. Modelde yerleşilebilir merkez bir şehrin bulunduğu ve burada sanayi malları üretildiği, bu merkez şehrin etrafında ise tarımsal araziler bulunduğu, bu arazilerde çeşitli tarımsal ürünler üretildiği varsayılmaktadır.

Modele göre, merkez şehrin etrafındaki tarımsal arazilerde üretilen ürünler satılmak için merkez şehre getirilmektedir. Bu nedenle modelde merkez şehir "piyasa/ pazar" olarak ifade edilmiştir. Modelde merkez şehrin etrafındaki arazilerin kullanım kararlarında coğrafi uzaklık, pazara ulaşım maliyetleri ve arazi fiyatları gibi özelliklerinin nasıl etki yaptıkları sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır.

Modeldeki değişkenler şu şekilde tanımlanmaktadırlar (Puscaciu ve Puscaciu 2011: 48):

R= Arazi birimi başına düşen gelir

Y= Arazi birimi başına düşen üretim (hasılat)

p= Arazi birimi başına düşen piyasa fiyatı

c= Üretim birimi başına düşen ortalama maliyet

f= Üretim birimi ve mesafe başına düşen taşıma maliyeti

m= Piyasa ile üretim yeri arasındaki mesafe

Thünen'in modeli değişkenler arasındaki şu ilişkiyi göstermektedir:

$$\mathbf{R = Y\,(p - c) - Y \times f \times m} \qquad (1.1)$$

Thünen modelinde tarımsal üretim ve arazi kullanımının merkezden çevreye doğru gelişim içinde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Thünen, arazi değerinin ve arazi kullanımının, üretim maliyetlerine, ulaşım maliyetlerine ve tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki değişmelere bağlı olarak olduğunu belirtmiştir. Merkez şehirden uzaklaşıldıkça arazinin değeri düşmektedir.

Daha sonra Alfred Weber, Walter Christaller, August Lösh ve Palander gibi bazı iktisatçı ve coğrafyacılar bu teorinin gelişmesinde büyük katkı sağlamışlardır. Bu isimler sorunları daha geniş yelpazede ele almak ve lokasyon teorisi ile iktisadın diğer alanları arasında bir sentez meydana getirmek için çabalamışlardır (North, 1955: 243). Thünen ve arkadaşlarının ilk olarak lokasyon teorisini test etmek için kullandıkları istatistiksel yöntemler, daha sonra yeni istatistik yöntemlerinin gelişmesine ve zengin bir araştırma programı ile lokasyon teorilerinin olgunlaşmasına öncülük etmiştir. (Barnes vd., 2004: 3).

Thünen'in temellerini attığı ve diğerleri tarafından çeşitli katkıların sağlandığı mekansal ekonomi alanına bu yüzyılın başlarında Masahasi Fujita, Paul Krugman ve Anthony Venables tarafından katkı yapılmıştır. Onlar taşıma maliyetlerinin (iceberg cost) monopolistik rekabetçi genel denge modelinin de yardımıyla bu alanın gelişiminde büyük rol oynamışlardır.

1.3 Neoklasik Lokasyon Teorisi

Thünen'in klasik lokasyon teorisine Weber'in katkılarıyla neoklasik lokasyon teorisinin temelleri ortaya atılmıştır. Daha sonra Christaller'ın merkezi yerler teorisi neoklasik lokasyon teorisinin içerisinde ortaya konmuştur. Ayrıca Lösh'ün en yüksek kazanç teorisi de neoklasik lokasyon teorisi kapsamında yerini almıştır. Neoklasik lokasyon teorisine katkı yapan diğer isimler de Greenhut, Isard ve Smith olarak sıralanabilir.

1.3.1 Weber'in Endüstrilerin Lokasyon Teorisi

1909 yılında Alfred Weber, firmaların en uygun yerleşim yerini ele almıştr. Firmaların en uygun yerleşim yerini iki köşesinde hammadde kaynaklarının yer aldığı ve diğer köşesinde pazar alanının bulunduğu bir üçgene benzeterek açıklamaya çalışmıştır. Weber, pazar alanını temel alarak geliştirmiş olduğu bu teoride firmanın yer seçiminde taşıma maliyetlerinin minimize edilmesinin temel karar faktörü olduğunu belirtmiştir (Acıdı ve Kılınçaslan, 2005: 30).

Weber (1868-1958) maliyetleri minimize eden ve karı maksimize eden sanayi yerleşiminin neresi olduğunu açıklamaya çalıştığı "endüstrilerin lokasyon teorisi" diğer bir deyişle " en az maliyet teorisi"ni ortaya atmıştır. Weber tarafından 1929 yılında yazılan "Endüstrilerin Yerleşim Teorisi" isimli kitap lokasyon teorisinin ekonomide özel bir alan olarak görülmesi için önemli bir gelişmedir. Weber, belirli yerlerde ortaya çıkan yığılmaların, düşük üretim ve taşıma maliyetlerini sağlayacağını belirtmektedir.

Endüstrilerin yerleşim teorisi şu varsayımları içermektedir:

- Hammadde üretiminin arz esnekliği sonsuzdur
- Pazarda talep esnekliği sonsuzdur
- Üretim fonksiyonu doğrusal homojendir

Weber, en az maliyet teorisinde üretim tesisinin maliyetlerini en aza indirmek için üç tip faktörün göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmektedir. Bunlar taşıma masrafları, işgücü ve yığılma maliyetleridir (Human Geography, 13.10.2014):

Taşıma: Sanayi üretimi için seçilen alan, fabrikaya hammadde taşıma ve tamamlanmış ürünlerin pazara ulaştırılması için olası en düşük maliyeti gerektirmelidir.

İşgücü: Yüksek işçilik maliyetleri karı azaltmaktadır bundan dolayı eğer bir yerde çok ucuz işgücü varsa hammadde ve pazara uzak bile olsa fabrika işgücünün bulunduğu yere yakın yapılabilir. Örneğin günümüzde çoğu ülkenin üretim tesislerini Çin'e taşımalarında itici faktörün oradaki ucuz ve bol işgücü olduğu söylenebilir.

Yığılma ekonomileri (kümelenme/ toplanma): Aynı bölgede (şehirde) çok sayıda işletme kümelendiği zaman (yığılma/toplanma), onlar birbirlerine hizmetler, faaliyetler, ortak çalışmalar yoluyla yardım sağlayabilirler. Böylece yığılma ekonomileri aracılığıyla maliyet avantajı sağlamış olacaklardır.

Yığılma ekonomileri ölçeğe göre üç grup altında toplanmaktadır:

- İçsel ekonomiler
- Dışsal ekonomiler
- Kentleşme ekonomileri

Weber'e göre, firmaların ürettikleri malların maddi değeri, bu malın üretimi için gereken kaynakların maliyetinden yüksek ise, firmalar pazarlara yakın lokasyonlara yerleşme eğilimde olmaktadırlar.

1.3.2 Christaller'in Merkezi Yerler Teorisi

Merkezi yerler teorisi (central place theory) Alman coğrafyacı Walter Christaller tarafından 1933 yılında ortaya atılmıştır (Berry, Garrison 1958: 305). Christaller, merkezi yerler teorisini, Von Thünen modelini temel alarak geliştirmiştir. Bu teoriye göre kentler, kentlerin çevreleri ve birbirini tamamlamaktadır ve karşılıklı olarak birbirine bağlıdır. Merkezi yerler teorisi, pazar alanını mekânsal olarak açıklamaya çalışmaktadır. Ayrıca hizmetlerin büyük kısmının niçin neden yerelden ve yurt içinden karşılandığını açıklamaya çalışmaktadır (Eroğlu ve Yalçın, 2013: 108).

Merkezi yerler teorisi bir kentin büyüme sürecinden çok birçok kentin büyüme süreçlerinde ortaya çıkan kademelenmeyi açıklamaktadır. Ekonomide kent merkezlerinden hiçbirisi ülkenin tümüne mal ve hizmet sağlayacak düzeyde olamayacağından, ülkedeki kentler arasında büyüklük hiyerarşisi ortaya çıkacaktır. Merkezi yerler teorisine göre, kentin büyüklüğü hizmet sunduğu nüfus ile orantılıdır. Bu fonksiyonel ilişki (Ertürk ve Sam, 2009:128-129);

- Kaynakların eşit dağıldığı bir homojen alanda;
- Bir düzen içinde her kentin belli sayıda (s) alt derecede uydu kenti olduğu varsayımlarını içeren modelle gösterilebilir.

Merkezi yerler teorisi, belirli bir bölgedeki kentlerin nüfusunu, işlevini ve kademelenmesini belirlemektedir. Teori mekânda kademeli kent sistemini tanımlamaktadır. Christaller, şehir yerleşmelerinin sayısını, büyüklüğünü ve dağılışını belirleyen kuralların nasıl oluştuğunu açıklamaya çalışmıştır. Modelde ortaya konulan varsayımları şöyle özetleyebiliriz (Boots ve South, 1999: 157-177):

- Tüketiciler rasyoneldir.
- Talep tüm piyasada homojendir.
- Aynı mal çok sayıda firma tarafından üretilmektedir.
- Ulaşım maliyetleri homojendir.
- Gelirin dağılımı homojendir.

Christaller'a göre bir yerin merkezi yer özelliği taşıması ve merkezi yerlerin dağılımı, bu merkezi yerlerin çevrelerindeki yerlere hizmet etme kapasitesi aracılığıyla belirlenmektedir (Yavan 2006:106).

Merkezi yerler teorisinde, "merkezilik" barındırdığı nüfusun büyüklüğüne bağlı olarak kademelendirilmiş (teoride merkezi yerler yedi kademede sınıflandırılmış), mekansal yapıda en kolay ulaşılabilen yerlere atfedilen bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Pek çok ekonomik faaliyet belirli bir yerde toplandığında ve nüfus da bu ekonomik faaliyetler

çevresinde yığıldığında "merkezi yerler" ortaya çıkmaktadır. Bu yerler kendilerine yakın olan kırsal bölgelerin kontrolü ve denetimini ellerinde bulundururlar. Ayrıca bu yerlerde hizmetler, sanayi gibi tarım dışı kentsel faaliyetler yer alır. Bu faaliyetlerinde toplanma, dağıtma ve pazarlaması da buralarda yığılırlar.

Merkezi Yerler Teorisine göre, ulaşım maliyetleri, üreticileri belli pazar alanlarında kümelenmeye yöneltmektedir. Bu teoriye göre, kentte sunulan mal ve hizmetlerin miktarı ile piyasa etkisi, nüfusun yoğunluğu ve talep gücü arasında yakın ilişki vardır. Merkezi Yerler Teorisi, kentin sunduğu mal ve hizmetlere bağlı olarak hiyerarşik yapı göstereceğini öngörmektedir (Eroğlu ve Yalçın 2013: 108).

Merkezi yerler teorisine göre, çoğu mal ve hizmet merkezde bulunur ve çevredeki yerler bu mal ve hizmetleri merkezlerden temin ederler. Tüketiciler de ihtiyaçları olan mal ve hizmetleri satın almak amacıyla merkeze giderler. Böylece merkez, çevresine karşı bir etki alanı oluşturur. Farklı merkezler taşıdıkları farklı fonksiyonlar yoluyla kademelenmektedir. Üst kademede bulunan merkezler çevrelerine, hem alt kademe bulunan merkezlerin sunduğu hizmetlerin tamamı hem de bunlardan farklı hizmetleri sunmaktadırlar. Dolayısıyla üst kademe merkezler, alt kademe merkezler üzerinde etki alanı oluşturmaktadır (Sakarya 2013: 3).

Christaller, her şehirsel merkezin birer pazar yeri olduğunu, ancak her merkezi yerin etki alanının diğerinden farklı olduğunu belirtmiştir. Yedi farklı merkezi yer altıgen sistemde dağılmaktadır. Bu sistemde farklı nitelikteki mal ve hizmetler farklı büyüklükteki hinterlanda sunulmaktadır. Alt kademede bulunan merkezler, üst kademede bulunan merkezlere bağımlıdır. Şekil 1.1'de kademelendirilmiş merkezi yerler gösterilmektedir (Çöteli ve Yenen 2012:53). Merkezi yerler teorisinde, en alt kademede yer alan küçük yerlerde tüketicilerin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetler daha az sayıdadır ve mal ve hizmetlerin çeşitliliği sınırlıdır. Yerleşme kademesi yükseldikçe mal ve hizmetler hem miktar olarak hem de çeşit olarak fazlalaşacaktır. Özetle, merkezi yerler teorisine göre büyük merkezi şehirler hem büyük piyasalara ulaşmaya olanak vermektedirler hem de benzer mal ve hizmetleri üreten, büyük piyasa ölçeğine ihtiyaç duyan firmaların bir araya gelmesini sağlamaktadırlar. Yani demek oluyor ki merkezilik, ekonomik faaliyetlerin lokasyonunda belirleyici faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.3.3 Lösch'ün En Yüksek Kazanç Teorisi

Lösch, lokasyon teorisini geliştirmek için, Amerikalı ve İngiliz iktisatçılar, coğrafyacılar, bölge bilimciler tarafından benimsenmiş olan, rekabetin tüketiciler için malların üretimini sağlayan lokasyonları örgütlediği fikrini savunmuştur. Ayrıca mekânda görünmez elin var

olduğunu ifade etmiştir. Bu teoriye göre, ekonomik coğrafyadaki ekonomik, arz ve talep eğrileri, tam bilgili rasyonel seçim ve kapitalizm gibi mikro ekonomik ve daha sonra makro ekonomik iktisat kanunları anlamına gelmektedir (Sheppard, 2006: 12). Lösch'e göre firmalar kendilerine en yüksek kazanç sağlayacak lokasyonu seçmeye yönelirler. Bunu yaparken de talebi ve satış gelirini gözönünde bulundururlar.

Lösch'ün teorisi, Christaller'in teorisine bir eleştiri niteliğinde ortaya çıkmıştır. Christaller'a göre, tüm yerleşmeler, en merkezi yerleşmeye bağlıdır. Bu durum merkezi yerleşmede bulunan tüm mal ve hizmetlerin talep miktarlarının aynı olması anlamına gelmektedir. Lösch, Christaller tarafından ortaya konulan bu hiyerarşinin çok kısıtlayıcı ve keskin hatlara sahip olduğunu ifade etmiştir. Lösch ise, altıgen yerleşimlerden oluşan piyasa bölgesinde bulunan her mal ve hizmetin farklı özellikleri, farklı talep miktarları olduğunu ifade etmiştir (Mulligan vd., 2012: 408).

Lösch, 1940 yılında yapmış olduğu araştırmada savunduğu varsayımlara dayanarak, merkezi yerlerin kademelenmesinde görülen altıgen piyasa alanlarını besleyen ekonomik aktivitelerin, yalnızca sınırlı sayıda yerde yapılanmasının gerektiğini belirtmiştir (Atakişi, 2012:158). Lösch'ün tanımladığı, altıgenlerden oluşan piyasa alanındaki her altıgenin büyüklüğü birbirinden farklıdır. Bunun sebebi yerleşmelerin merkezinde bulunan mal ve hizmetlerin farklı olmasıdır. Mal ve hizmetlerdeki farklılık, her bir mal ve hizmet için farklı talep miktarı anlamına gelmektedir. Ayrıca yerleşmelerde bulunan nüfus da o yerleşmenin merkezindeki mal ve hizmetin türüne göre şekillenmektedir (Mulligan vd., 2012: 408-409).

Lösch, lokasyon kuramına yeni kazançlar, ilaveler getirmiştir. Lösch'ün teorisi, özellikle sanayinin yerleşimi, merkezlerin görev sıralaması, ulaşım ağları ve işlevsel alanlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Lösch'e göre mekan ve ulaşım ağı, tüm ekonomik faaliyetler için, koşullara göre en uygun şekilde düzenlenmelidir (Acıdı ve Kılınçaslan, 2005: 30).

1.3.4 Lokasyon Teorisine Greenhut ve Isard'ın Katkıları

Walter Isard, lokasyon teorisine önemli katkılarda bulunmuştur. Isard, 1954 yılında yayınladığı "Location Theory and Trade Theory: Short-Run Analysis" isimli çalışması ile kendisinden önce lokasyon teorisi ile ilgili fikirler öne sürmüş akademisyenlerin çalışmalarını genel bir lokasyon teorisi ortaya koymak için birleştirmiştir. Isard çalışmasında lokasyon teorisi ile ticaret teorisini fırsat maliyetleri ve üretim imkanları eğrisindeki iç bükeyliğe neden olan azalan marjinal ikame oranı kavramlarından yola çıkarak birleştirmeye çalışmıştır (Isard, 1954: 305-320).

Isard, Von Thünen'in, Weber'in, Christaller'ın ve Lösch'ün çalışmalarından yola çıkarak genel bir lokasyon teorisi sunmak istemiştir. Isard'ın asıl odaklandığı nokta sanayi faaliyetleri olmuştur (Erol ve Yiğit

,2012: 6). Isard, çalışmasında lokasyon teorisi ile uluslararası ticaret teorisi arasında mantıksal ilişki bulunduğunu ifade etmiştir. Bu iki teorinin birtakım varsayımlarından yola çıkarak genel lokasyon teorisi ortaya konulabileceğini ileri sürmüştür. Isard'a göre, uzun dönemli analizlerde fırsat maliyeti yaklaşımının araçları ile uzak mesafeli ulaşım anlayışı üstün bir dizi politika elde etmek için birleştirilebilir. Bu sadece fırsat maliyetlerinin yeniden biçimlendirilmesi yoluyla uluslararası ticaret teorisini değil aynı zamanda malların taşıma maliyetlerinin farklılığına duyarlılığının ortadan kaldırılması yoluyla lokasyon teorisini de geliştirebilir. Aynı zamanda diğer pek çok teorinin gelişmesinin de yolunu açabilir.

Lokasyon teorisine katkı yapan diğer bir iktisatçı Melvin Greenhut'tır. Greenhut, 1956 yılında yayınladığı "Plant Location in Theory and in Practice; The Economics of Space" isimli çalışmasıyla Weber'in en az maliyet teorisi ile Lösch'ün en yüksek kazanç teorisinin ortaya koymaya çalıştığı fikirleri birleştirerek firmaların lokasyonlarını açıklamaya çalışmıştır. Greenhut, firmaların lokasyonunu açıklamaya çalışırken, talep, piyasa, maliyet ve fiyat faktörlerini göz önünde bulundurmuştur (Erol ve Yiğit, 2012: 6).

1.3.5 David Smith'in Lokasyon Teorisi'ne Katkıları

David Smith, 1966 yılında yayınladığı çalışmasıyla endüstriyel lokasyon teorisinin teorik temellerini ortaya koymaya çalışmış, bunu yaparken de Weber ile Lösch'ün ortaya koydukları lokasyon teorilerini harmanlamıştır (Smith, 1966: 95-113).

Smith, çalışmasında üretim faktörlerinin fiyatlarının ve dolayısıyla maliyetlerinin her farklı yer için farklı olacağını bundan dolayı da lokasyonun örgütleneceği mekanın firmanın karlılığına doğrudan etki edeceğini ifade etmiştir. Smith'e göre, firma maliyet gelir karşılaştırması yaparak kendisine en uygun lokasyonu belirleyebilmektedir.

Firma için yer seçiminde en iyi seçenek, firmanın toplam gelirinin toplam maliyetlerinin üzerinde olduğu durumdur. Firma ekonomik faaliyetlerini gerçekleştireceği mekanı belirlerken alternatifler arasında karşılaştırma yapar ve toplam gelirin toplam maliyeti en fazla aştığı yerde faaliyetlerini yürütmeye karar verirse en yüksek karlılığı elde eder (Smith, 1966:100).

2. EKONOMİK COĞRAFYANIN GELİŞİMİ

Lokasyon teorileri Von Thünen'den başlayarak Weber, Christaller, Lösch, Smith, Isard gibi akademisyenler tarafından geliştirilmişlerdir. Lokasyon teorilerinin bu denli gelişimi iki temel çalışma alanının doğmasına yol açmıştır. Bunlardan birisi bölgesel iktisat alanıdır. Bu

alan Isard tarafından geliştirilmiştir. Soyut, biçimsel ve matematiksel temellere dayanmaktadır. İkincisi ise, ekonomik coğrafya alanıdır. Bu alan Keynesyen konjonktür, birikimli nedensellik ilişkisi, Marksist eşitsiz gelişim ve birikim süreçlerinden oluşmaktadır. Bir çok disiplinle iç içedir ve yoğun olarak ampirik uygulamalara dayanmaktadır (Kum, 2011: 237). Ekonomik coğrafyanın geçmişi, 19. yüzyılda Avrupalı güçlerin sömürge elde etme çabalarının ekonomik üretimin coğrafyasını nasıl şekillendirdiğine anlam vermeye ve bunu derlemeye çalışan ticari coğrafyaya kadar dayanmaktadır (Barnes vd., 2004: 3). Ekonomik coğrafya, coğrafyanın bir alt dalı ve ekonomi alanında gelişmekte olan bir bölüm olarak ortaya çıkmıştır (Clark vd., 2000: 7).

Götz'ün 1882 yılında "Ekonomik Coğrafyanın Görevi" isimli makalesinin yayınlamasıyla ticari coğrafyadan ekonomik coğrafyaya geçiş başlamıştır. Daha sonra 1888 yılında "ekonomik coğrafya" terimini ABD'de kullanan bir makale yayımlanmıştır. Birinci dünya savaşı bu alana itici güç olmuştur; ekonomik coğrafyacılar bu dönemde dünyanın gıda ve hammadde kaynakları hakkında bilgi sahibi olmaya, ülkelerin ekonomik problemlerini anlamaya çalışmışlardır (Tümertekin ve Özgüç, 1997: 8). 1930'larda akademisyenler ekonomik coğrafyanın, "gerçekleştirdiğimiz ekonomik faaliyetlere odaklanmasının, genel olarak tüm ülkelerce uygulanabilir ekonomik gerçekleri analiz etmesinin gerekli olduğunu ileri sürmüşlerdir.

1960'ların başlarında, ekonomik coğrafya akademisyenler arasında oldukça popüler olmuştur. Bu dönemde ekonomik coğrafya yeniden "mal ve hizmetlerin üretim, değişim, transfer ve tüketimin alanlar içinde, alanlar arasındaki benzerliklerinin, farklılıklarının, bağlantılarının araştırılması olarak tanımlanmıştır. Ayrıca ekonomik coğrafya, üretim, değişim ve tüketimle bağlantılı faaliyetlerin alansal farklılıklarının incelenmesidir" diye tanımlanmıştır (Tümertekin ve Özgüç, 1997: 13). Johann von Thünen, Alfred Weber, August Lösch ve Walter Christaller gibi bazı Alman ekonomistler ve coğrafyacılar tarafından, rasyonel ekonomik karar vermenin temelinde ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirildiği yerleri tahmin etmeye odaklanmış teoriler geliştirilmiştir (Barnes vd., 2004: 3).

1970'lerde politik iktisat, ekonomik coğrafya üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Politik iktisat, Marx'ın klasik ekonomisini temel alarak kapitalizmin siyasal ve ekonomik kuvvetlerinin, dünya ekonomisine nasıl şekil verdiği üzerine yoğunlaşmıştır. Marx'tan ilham alan Harvey, kapitalizmde üretimin, tek sınıfın sömürülmesini gerektirdiğini dolayısıyla ekonomik eşitsizliklerin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, kapitalist üretimin coğrafyası ile coğrafi eşitsizlikleri yaratan düzensiz gelişme ve işgücünün mekânsal bölünmelerinin birbirleriyle ilişkili olduğunu belirtmiştir (Sheppard, 2006: 13).

Ekonomik coğrafyanın 1970'lerde neo-klasik teoriye girişinden itibaren bu alt disiplin "reel ekonomide" zaman içerisindeki hareketlenmeyle birlikte hem kavramsal hem de ampirik olarak ilgi çekmeye başlamıştır (Peck, 2000:75). 1970'li yıllardan itibaren eşitsiz gelişmenin coğrafi bakımdan dinamiklerinin neler olduğunu belirlemeye yönelik kalkınma ile ilgili konular oldukça popüler hale gelmiştir. Kalkınma ile bağlantılı olarak "küreselleşme", "çokuluslu şirketler", "işbölümü", "emek arzı ve kadının ekonomideki artan payı" gibi konulara ilave olarak tüketim, sermaye, perakende ticaret gibi yeni konuların da ortaya çıkmasıyla, ekonomik coğrafyada büyük değişim meydana gelmiş, çeşitlilik ortaya çıkmıştır (Tümertekin ve Özgüç, 1997: 21).

1990'lı yıllarda ekonomiyi kültürden çok daha önemli gördüğü, insanın sosyal düzene olan katkısını küçümsediği ve cinsiyete karşı duyarsız kaldığı gibi savlarla politik iktisat çokça eleştirilmiştir. Bu eleştiriler sonucunda ekonomik coğrafya açısından, post yapısalcıların, feminist iktisatçıların, kültürel teorik yaklaşımcıların yarattığı dalgalanma ile birlikte, feminist ekonomik coğrafya, evrimsel ekonomik coğrafya, kurumsal ekonomik coğrafya gibi bir yaklaşım çeşitliliği ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlar, ekonomik coğrafyanın, üretim ve tüketim benzeri terimlerin ne anlama geldiğinin yeniden değerlemesini yapan uygun yöntemleri içermesi gerektiği üzerine yoğunlaşmaktadır. Ayrıca bu yaklaşımlara göre, ekonomik coğrafyanın, ekonomik süreçlerin önceden ihmal edilen yönlerinin yeniden tanımlanmasına çalışan uygun yöntemleri de içermesi gerekmektedir.

Ekonomik coğrafya son yıllarda son derece geniş ve açık bir araştırma alanı haline gelmiştir ve pek çok araştırma konusu, teorisi ve metodolojisini kapsamaktadır. Özellikle kültürel ve kurumsal dönüşümlerin etkisi konuyu canlandırmıştır, yeni fikirler ve görüşlere açmıştır. Tüketim, hizmetler ve kültür endüstrileri gibi görece "yeni" alanlar (ekonomi coğrafyacılarına göre) bölgesel kalkınma, yığılma ve emek gibi "geleneksel" olanlarla iç içe hale gelmiştir (Mackinnon ve Cumbers, 2007: 16).

2.1 Yeni Ekonomik Coğrafyanın Teorik Modelleri

Yeni ekonomik coğrafya modellerinin gelişiminin Krugman'ın 1991 yılında yayınladığı "Artan Getiriler ve İktisadi Coğrafya" isimli çalışma ile başladığı söylenebilir. 1990'lı yıllardan sonra yeni ekonomik coğrafya literatürü hızlı gelişim içerisine girmiştir. Yeni ekonomik coğrafya modelleri, Krugman'ın çalışması temel alınarak, Fujita ve diğerlerinin katkılarıyla geliştirilmiş çeşitli modellerden oluşmaktadır. Yeni ekonomik coğrafya modelleri, geleneksel ekonomik modellere göre çok daha ayrıntılı ampirik analizi ve hipotez testlerini içermektedir. YEC teorisyenleri, denge modelleri oluştururken çoğunlukla matematiksel modellerden faydalanırlar.

Yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı, von Thünen ve Christaller-Lösch'ün varsayımlarına ürün ve girdi farklılaşmasını ilave etmektedir. YEC yaklaşımı, merkezi yerler teorisinde belirtilen taşıma maliyetleri ile getiri arasındaki değiş tokuşun, endüstri bölgelerinin kümülatif sürecine bağlı olduğunu ifade etmektedir. YEC yaklaşımının önceki çalışmaları dışlamadığı, onları yeni ilavelerle ele aldığı belirtilmektedir (Yiğit, 2014: 115)

Yeni ekonomik coğrafya modellerinin temel özellikleri şöyle ifade edilebilir: Bu modellerde iki sektörlü ve iki bölgeli bir ekonomi olduğu varsayılmıştır. Buna göre birinci sektör, ölçeğe göre sabit getiri elde etmektedir, bulunduğu piyasa tam rekabet piyasasıdır. Genellikle bu sektörün tarım olduğu varsayılmaktadır. İkinci sektör ise, ölçeğe göre artan getiriye sahiptir, aksak rekabet piyasasında bulunmaktadır ve bu sektörün genellikle imalat sanayi olduğu varsayılmaktadır. YEC modellerine göre, büyüme imalat sanayiindeki gelişmeler yoluyla olmaktadır. Dolayısıyla modellerde odak noktası imalat firmaların bölgelerarası dağılımının yapısıdır. Yeni ekonomik coğrafya modellerinin politika önerilerinden yola çıkılarak ekonomik büyüme için yol gösterebilecek daha gerçekçi ve yeni modeller üretilebileceği öngörülmektedir (Filiztekin, 2008: 28).

Yeni ekonomik coğrafya yaklaşımını temsil eden modeller temel de statik ve dinamik modeller olarak iki grupta toplanabilir. Paul Krugman'ın Merkez- Çevre Modeli, Anthony Venables'in Uluslararası Modeller'i ve Fujita- Krugman'ın Kent modelleri, Yeni ekonomik coğrafya yaklaşımının statik modelleri arasında gösterilebilir. Büyüme modelleri ve sermaye birikimi ile ilgili çalışmalar ise, yeni ekonomik coğrafya yaklaşımının dinamik modelleri olarak sayılabilir.

Yeni ekonomik coğrafya yaklaşımının gelişmesi artan getirilerin ve aksak rekabetin modellere dahil edilmesini sağlamıştır. Krugman bu varsayımları modellerin içine dahil edebilmek ve mekanın ekonomi üzerindeki etkisini inceleyebilmek için bir takım teknik hilelere (tricks) başvurulduğunu ifade etmiştir. Krugman'a göre bu teknik hileler dört şekilde sınıflandırılabilir (Krugman, 1999: 139-164): Dixit- Stiglitz, aysberg taşıma maliyetleri, evrim ve bilgisayar. Krugman bu dört faktör sayesinde yeni ekonomik coğrafya varsayımlarının tamamlandığını, aksak rekabet, artan getiriler ve mekanın model içine dahil edilme imkanı bulduğunu ifade etmektedir.

Aslına bakılırsa daha önce bahsedilen bu dört kavramın, ekonomik coğrafyacıların modellerindeki temel varsayımları ifade ettikleri söylenebilir. Öyle ki bunlar sayesinde modeller teorik olmaktan çıkıp gerçek ekonomik hayata yaklaşmaktadır.

Bu dört hile şu şekilde açıklanabilir (Fujita vd., 1999: 6-8; Krugman, 1999:146-148):

Dixit- Stiglitz: Yeni Ekonomik Coğrafya yaklaşımını klasik iktisat literatüründen ayıran temel özelliklerden biri artan getiriler ve eksik rekabeti modellerin içine dahil etmesidir. Yaklaşım artan getiriler ve eksik rekabeti modellemek için Dixit-Stiglitz monopolcü rekabet modelinden yararlanmaktadır. Bu model yeni ekonomik coğrafya yaklaşımına temel oluşturan en önemli modellerden biridir. Dixit- Stiglitz modelinin malların sürekliliğini varsayması, YEC yaklaşımı açısından önemlidir.

Modelde tüketicilerin bireysel fayda fonksiyonlarının aynı olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca tüm mal çeşitleri tüketicilerin fayda fonksiyonlarına simetrik olarak girmektedir. Modele göre bir mal için yapılan harcama ve mal çeşitlerinin fiyatlarının veri olduğu durumda, mal çeşitliliği artarsa tüketicilerin toplam faydası da artmaktadır. Tüketici tercihleri Dixit-Stiglitz gibi tanımlandığında, ürün farklılaştırması, daha önce tüketicinin hiç tüketmediği, daha üretimi yapılmamış yeni ürün çeşidinin üretilmesi biçiminde ortaya çıkmaktadır (Akkoyunlu, 1996: 76).

Aynı bakış açısı ile yeni ekonomik coğrafya yaklaşımıyla konuya bakıldığında, mekansal olarak büyük kentlerde, hem üretim faktörleri hem de tüketim malları açısından daha çok çeşitlilik bulunacağından, fayda düzeyi dolayısıyla da refah düzeyi daha yüksek olacaktır denilebilir.

Aysberg (Taşıma Maliyetleri): Aysberg taşıma maliyetleri daha az bilinen bir hiledir. Buna göre, YEC yaklaşımının temelini taşıma maliyetleri oluşturmaktadır. Ancak taşıma maliyetleri, Dixit-Stiglitz modelinin sabit talep esnekliği varsayımını geçersiz kılmaktadır. Bu sorununun çözümü için Samuelson (1954) çözümü olarak ifade edilen varsayım kullanılmaktadır. Bu varsayım malın belirli bir kısmının taşıma sırasında eriyip yok olduğunu ifade etmektedir. Buna göre malın içinde taşıma maliyetleri zaten vardır. YEC modellerinde genellikle bu erimenin örneğin kilometre başına %1 gibi sabit oranlı olduğu varsayılmaktadır.

Evrim: Ekonomik coğrafya analizleri genelde çoklu dengeler üzerine inşa edilmektedir. Burada temel sorun hangi denge durumunun seçileceği noktası olmaktadır. Bu aşamada "ad hoc" uyarlama süreci varsayımından faydalanılır. Üretim faktörlerinin en yüksek reel getiri sunan yerlere doğru evrimci süreç içerisinde hareket edeceği varsayılır.

Bilgisayar: Son olarak, teorisyenlerin çabalarına rağmen basit yeni ekonomik coğrafya modellerinin analizinde hâlâ kalem-kağıttan faydalanmak yeterli olsa da daha statik hesaplamalar ve dinamik simülasyonlar gibi karmaşık sayısal örneklemelerin uygulanmasında bilgisayarlardan faydalanılması alışılmadık ölçüde büyük kolaylık ve güvenilir sonuçlar sağlamaktadır.

Bu dört temel varsayım çerçevesinde başta Krugman olmak üzere

Venables, Fujita, Thisse, Ottaviano gibi teorisyenler tarafından çeşitli yeni ekonomik coğrafya modelleri geliştirilmiştir.

2.1.1 Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımının Statik Modelleri

Yeni ekonomik coğrafyanın statik modellerine öncülük eden kişi Paul Krugman olmuştur. Aslına bakılırsa Krugman ortaya koymuş olduğu modelle sadece statik modellerin değil aynı zamanda tüm yeni ekonomik coğrafya yaklaşımının öncüsü olmuştur. Paul Krugman'ın ortaya attığı merkez-çevre modeli statik modellerin ilkidir. Bundan sonra Anthony Venables tarafından uluslararası modeller ortaya atılmıştır. Fujita ve Krugman tarafından ortaya atılan kent modelleri ise statik modellerin başka bir türünü meydana getirmiştir.

2.1.1.1 Merkez-Çevre Modeli (C-P) ve Paul Krugman

Krugman 1991 yılındaki çalışmasında ekonomik coğrafya araştırmalarının genel iktisat yazını içerisinde marjinal görülerek ihmal edildiğini vurgulamıştır. Krugman'a göre ekonomik coğrafyanın ortaya koyduğu gerçekler dünya ekonomilerinin en dikkat çekici özelliklerini gözler önüne sermektedir. Krugman ekonomik coğrafya araştırmalarının büyük oranda rafa kaldırıldığını ve birçok geleneğinin kayıp olduğunu savunmuştur.

Krugman iki bölgeli model oluşturarak üretimin niçin ve ne zaman diğer bölgeleri görece olarak gelişmemiş bırakarak birkaç bölge üzerinde yoğunlaştığı sorusuna cevap aramaktadır. 1991 yılındaki bu çalışması ile Krugman "Yeni Ekonomik Coğrafya" yaklaşımının ortaya çıkışını sağlamıştır. Bu çalışmada "Merkez-Çevre (C-P) Modeli" olarak isimlendirilen ve yeni ekonomik coğrafya yaklaşımının temel çerçevesini gösteren model öne sürmüştür.

Merkez-çevre modelinde ortaya konulan varsayımlar aslında kendisinden sonra ortaya çıkan diğer birçok yeni ekonomik coğrafya modellerinin de temel varsayımlarını oluşturmaktadır. Krugman, modelini kurarken ekonomik coğrafyayı yeniden diriltecek bir temel model oluşturmayı ve böylece yığılmaların gücünü açıklamayı hedeflemiştir. Merkez-çevre modeline göre kısa dönem dengesi işçilerin kendilerine daha yüksek ücret ödenen bölgeye yöneldikleri Marshallgil denge olarak tanımlanmıştır. Buna göre işçiler daha yüksek reel ücret teklif edilen bölgelere doğru hareket etmektedirler. Bu durum işçi/çiftçi oranının eşitlenmesini sağlayacaktır. Böylece bölgeler arası yakınsama veya işçilerin bölgede toplanmasıyla ıraksama ortaya çıkacaktır.

Krugman'ın modelinde uzun dönemde işçiler nominal ücretler yerine reel ücretlerle ilgilenmektedirler. Nüfus yoğunluğunun daha çok olduğu bölgede sanayi mallarının fiyatı daha düşük olacaktır. İki bölgede

ücret düzeyleri birbirine eşitse, işçilerin ikinci bölgeden birinci bölgeye doğru yönelmeleri sonucunda birinci bölgedeki fiyat endeksini düşecek, ikinci bölgedeki fiyat endeksi yükselecektir. Böylece birinci bölgede reel ücret oranı daha yüksek olacağından, işçiler bu bölgeye hareketlerini artıracaklardır. Bu durum, ıraksamanın ortaya çıkması için ilave neden teşkil edecektir.

Krugman'ın modelinde, fiyat endeksi etkisi ile yerel piyasa etkisi olarak adlandırılan iki güç sayesinde ıraksama ortaya çıkmaktadır. Yakınsamanın ortaya çıkmasına yol açan güç ise yerel çiftçi piyasasında rekabet derecesidir. Burada asıl soru hangi gücün piyasa üzerindeki etkisinin daha büyük olacağıdır. Krugman'ın modeline göre yüksek taşıma maliyetlerinin olduğu durumda nispi reel ücret birinci bölgedeki imalat sanayinin payının azalan fonksiyonu olacaktır. Böyle bir durumda bölgesel yakınsamanın ortaya çıkması muhtemeldir. Ancak taşıma maliyetleri düşük ise, artan bir fonksiyon karşımıza çıkacağı için bölgelerarası ıraksamanın ortaya çıkması beklenmektedir.

Krugman'a göre, artan getiriler ve pozitif ölçek ekonomileri söz konusu ise merkezdeki taşıma maliyetleri çevreye kıyasla düşük olacaktır. İmalat sanayinin merkezde yoğunlaşması pozitif dışşallıklar ortaya çıkaracaktır. Pozitif dışsallıklardan kaynaklanan maliyet düşüklüğü işçilerin merkeze doğru hareket etmesini ve sonuçta hızlı üretim artışını sağlayacaktır. Bu süreç beraberinde hem birikimli nedenselliğin hem de olumlu geri dönüşün ortaya çıkmasını aynı zamanda ekonomik büyümenin de sürekliliğini sağlayacaktır (Kum, 2011:247).

Krugman farklı malların üretiminin artan ölçek ekonomilerinden faydalanmak için, geniş piyasaların yakınındaki lokasyonlarda yapılacağını ifade etmiştir. Bu durumda ulaşım maliyetlerinden tasarruf sağlanmış olacaktır. Nüfusu fazla olan bölgeler, kendi kendilerine yeter bir yapı oluşturacaklar ve ulaşım maliyetleri daha da azalacaktır. Ancak bölge fazla yatırım çekmeye başlayınca girdi fiyatları yükselecektir. Bu durumda girdiler, fiyatın daha düşük olduğu çevre bölgelerden sağlanmaya başlayacaktır (Kızıltan ve Ersungur, 2007: 272).

Krugman' a (1998: 7-17) göre pek çok ekonomik faaliyet belirgin şekilde coğrafik olarak yoğunlaşmıştır. Bu coğrafi yoğunlaşmayı birbirine zıt iki faktör belirlemektedir. Bunlardan birincisi "merkezcil" kuvvetler (yığılma kuvvetleri), ikincisi ise "merkezkaç" kuvvetlerdir (saçılma kuvvetleri). Merkezcil ve merkezkaç birbirine zıt hareket etmektedir. Bu kuvvetler etkileşime girerek, ekonomik faaliyetlerin kentlerde ve belirli mekansal alanlarda toplanmasını sağlamaktadır.

Krugman, aynı bölgede yer alan firmalar arasında yatay ve dikey bağlantılar sayesinde dışsallıklar ortaya çıkacağını belirtmektedir.

Sanayinin mekan içindeki dağılımı, ortaya çıkan bu dışsallıklaran doğrudan etkilenmektedir. Krugman'a göre, firmalar arasındaki girdi-çıktı bağlantıları ve dikey entegrasyon, firmaların belirli bir alanda yoğunlaşması sonucunu ortaya çıkaracaktır. Sanayide firmalar arasında dikey entegrasyonun fazla olduğu durumda, söz konusu sanayi bir bölgede yoğunlaşacaktır. Krugman coğrafi yoğunlaşmaları etkileyen bu kuvvetleri merkezcil kuvvetler olarak isimlendirip kısaca aşağıdaki gibi belirtmiştir (Krugman, 1998: 7):

- Piyasa ölçek etkisi – geriye doğru bağlantılar (pazar erişimi) - ileri doğru bağlantılar (ürün erişimi)
- İşgücü piyasasının gelişmiş olması
- Pür dışsallıklar
- İklim avantajı, verimli kaynak avantajı, ulaşım kolaylıkları gibi doğal faktörler

İleri ve geri bağlantılar sayesinde, hareketsiz olan çiftçilerden kaynaklanan yarattığı merkez-kaç kuvvet ortadan kaldırılabilirse, ekonomide üretimin belirli bir alanda toplandığı merkez-çevre yapısı meydana gelecektir (Kum, 2011:248).

Krugman'a (1998: 9) göre, bir taraftan coğrafi yoğunlaşmayı destekleyen bağlantılar oluşturmada piyasa ölçeği etkisinin üzerine yoğunlaşan, bir taraftan da tam tersine coğrafi yoğunlaşmalara karşı çalışan hareketsiz faktörlerin (arazi, doğal kaynaklar gibi) gücünün dikkate alındığı bir modelleme stratejisi "yeni ekonomik coğrafya" çalışmalarının temel itici gücü olmuştur.

Krugman'a göre ticari sınırlamalar azaltılırsa, firmalar daha büyük pazarlara erişerek üretim miktarlarını arttıracak ve ölçek avantajlarından daha kolay yararlanacaklardır. Ayrıca sınırların azaltılması, yerli ya da yabancı rakiplerin de benzer biçimde hareket etmelerini sağlayacağından sektörde rekabet kuvvetlenecek ve firmaların bazısı piyasa dışına itilecektir. Firmalar arasında rekabet sürerken tüketiciler aralarında tercih yapabilecekleri çok sayıda ürüne daha kolay erişme imkanına sahip olacaklardır. Krugman, ticaretin sağlayacağı avantajların uzmanlaşmadan kaynaklı değil, ölçek ekonomilerinden kaynaklı olduğunu belirtmiştir (Seyidoğlu, 2008). Krugman'a göre, ölçek ekonomilerinden faydalanmak isteyen firmalar düşük nüfuslu yerlerde ölçeklerini büyütüp ekonomik faaliyet yapmak yerine, büyük pazarların yakınındaki yerlerde yoğunlaşarak hem taşıma masraflarını düşürürler hem de ölçek avantajlarına kolayca ulaşırlar.

Krugman'a göre, aralarında ticaret yapması mümkün olmayan ve nüfus yapıları farklı olan iki ülke ele alındığında; bunlardan nüfusu fazla olan ülke-

de faaliyet firmalar ölçek ekonomilerine daha kolay ulaşacaktır. Nüfusu fazla olan ülkede ölçek ekonomilerinin getirdiği maliyet avantajı sebebiyle ürün fiyatları düşük olacaktır, bu durumda reel ücretler de düşük kalacaktır. Sonuçta yüksek refah arayışı ile ücretlerin düşük olduğu ülkeden ücretlerin yüksek olduğu ülkeye doğru bir nüfus hareketi ortaya çıkacaktır (Seyidoğlu, 2008).

2.1.1.2 Anthony Venables ve Uluslararası Modeller

Krugman'ın (1991) ortaya koyduğu merkez- çevre modelinde artan ölçek ekonomilerinin varlığında, işgücü hareketliliği ve taşıma maliyetleri arasındaki ilişkinin üretimin belirli bölgelerde yoğunlaşmasına neden olduğu ifade edilmektedir (Ekinci, Ersungur 2014: 211). Krugman'a göre büyük pazarlara yakın yerlerde faaliyet gösteren firmalar, müşterilerine ulaşmak için daha fazla maliyete katlanan firmalara göre, çalışanlarına daha yüksek ücretler ödemektedirler. Bundan dolayı büyük pazarlara yakın yerlerde faaliyet gösteren firmalar daha fazla sayıda işgücünü kendilerine doğru çekmektedirler. Bu durum hem pazarın genişlemesine hem de ekonomik faaliyetlerin belirli yerlerde yoğunlaşmasına sebep olmaktadır. Krugman çalışmasında ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşmasının ticaret maliyetlerinin düzeyine ve ücret farklılıklarına bağlı olarak hareket eden işgücünün oranına bağlı olduğunu ifade etmektedir. Ancak işgücünün ülkelerarasında serbest dolaşımı varsayımının pek geçerli olmaması Krugman'ın modelini zayıflatan bir durum ortaya koymaktadır. Modeldeki bu eksikliği ele alan Anthony Venables (1996) işgücünün hareketsiz olması durumunda bile belirli bir yerlerde yığılmanın gerçekleşebileceğini ifade etmiştir (Ekinci ve Ersungur, 2014: 211).

Venables (1996: 341-342) çalışmasında farklı yerlerdeki piyasa büyüklüğünün içselliğinin tek sebebinin işgücü hareketliliği olmadığını ifade etmiştir. Venables'e göre; endüstriler arasında girdi-çıktı yapısı açısından dikey bağlantılar bulunuyorsa, aşağı doğru endüstriler yukarı doğru endüstriler için pazar oluşturmaktadırlar. Daha sonra pazara erişim koşulları, yukarı doğru endüstrileri aşağı doğru endüstrilerin nispeten daha çok bulunduğu yerlere doğru yönlendirmektedir. Aynı zamanda endüstriler arasında talep bağlantılarının yanı sıra maliyet bağlantısı da bulunmaktadır. Aşağı doğru endüstrilerdeki firmalar, yukarı doğru endüstrilerde faaliyet gösteren firmaların nispeten fazla bulundukları yerlere yönelirlerse, ara girdiler üzerindeki ticaret maliyetleri azalacağından toplam maliyetleri de azalacaktır. Bu maliyet bağlantıları ve talep bağlantıları birlikte çalışarak ekonomik faaliyetlerin tek bir yerde yığılmasını sağlayacaklardır. Yığılmayı etkileyen bu güç, teknolojik dışsallıklar söz konusu değil iken, eksik rekabet koşullarında faaliyet gösteren aşağı ve yukarı yönlü endüstrilerin piyasa etkileşimlerine bağlıdır.

Endüstriler arasındaki bu maliyet ve talep bağlantıları birlikte yığılma için merkezcil bir kuvvet meydana getirmektedirler. Ancak diğer

yandan hareketsiz faktörler ve nihai tüketicinin bulunduğu lokasyonlar yığılmanın tam tersi yönde çalışmaktadırlar. Bu merkezcil ve merkezkaç kuvvetler arasındaki denge, endüstriler arasındaki dikey bağlantıların gücüne ve lokasyonlar arası ticaret maliyeti gibi, endüstrilerin sahip oldukları bazı karakteristik özelliklere bağlıdır. Bu karakteristik özelliklere bağlı olarak ortaya çıkan tek bir denge veya çoklu denge, farklı yerlerde yapılan dağınık üretimi veya tek bir yerde yoğunlaşmış üretimi içeriyor olabilir. Dengenin türü, sayısı ve kararlılığı onu meydana getiren parametrelere bağlı olduğu için, bu parametrelerdeki değişikliklerin denge üzerinde de radikal etkilere sahip olması muhtemeldir.

Venables 1996'daki çalışmasında ekonomik entegrasyonların ticaret maliyetlerini azaltıp azaltmadığı, bölgeler ve ülkeler arası yakınsama veya ıraksamanın ortaya çıkıp çıkmayacağı ücret farklılıklarının bunlar üzerinde etki yaratıp yaratmayacağı gibi soruları cevaplandırmaya çalışmaktadır. Bu sorulara verilecek yanıtlar dikey bağlantıların gücüne ve ticaret maliyetlerinin düzeyine bağlıdır. Venables'e göre kuvvetli dikey bağlantıların ve yüksek ticaret maliyetlerinin söz konusu olduğu durumda, ekonomik entegrasyon sayesinde endüstrilerin belirli bir bölgede kümelenmesi söz konusu olacaktır. Tersine dikey bağlantılar zayıf ve taşıma masraflarının düşük olduğu duurmda entegrasyon, ücretlerdeki farklılıklara bağlı olarak, faaliyetlerin farklı alanlara dağılmasına yol açabilir.

Krugman ve diğerleri tarafından yapılan son çalışmalar firmaların ve işgücünün hareketliliğinin birbirleriyle etkileşiminin nasıl ekonomik faaliyetlerin yığılmasına yol açtığını açıklamaya çalışmaktadır. Ampirik sonuçlar göstermiştir ki yığılma nispeten daha yüksek derecede emeğin hareketliliğine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Venables'in çalışması ise, girdi-çıktı yapısı açısından birbiriyle bağlantılı olan endüstrilerdeki firmaların lokasyon kararlarının yığılmada etkili olacağını göstermektedir. Böylece işgücü hareketliliği olmasa bile birtakım diğer kuvvetler, ekonomik faaliyetlerin belirli yerlerde yığılmasını sağlayacaklardır.

Venables'in 1996 yılındaki çalışmasında incelenen bağlantılar tamamen piyasa bağlantılarıdır. Bunlar etkilerini ticaret maliyetlerine bağlı olarak ölçeğe göre artan getiri ve eksik rekabet koşullarında göstermektedirler. Venables'e göre eksik rekabet koşullarının önemi endüstrilerden biri tam rekabetçi olsaydı ne olacağının düşünülmesiyle ortaya konulabilirdi. Venables'e göre yukarı yönlü endüstrilerin bir kısmı daima aşağı yönlü endüstrilerin bulunduğu yerde bulunacaklardır. Aşağı yönlü firmalar sadece yerel tedarikçileri kullanacaklardır ve aşağı yönlü endüstriler birincil sanayi tedarikçilerinden farklı bir rol oynamayacaklardır. Eksik rekabet durumu bu temel yargıyı değiştirir. Çünkü eksik rekabet koşullarında bir yerdeki fiyat oradaki tedarikçilerin sayısına bağlı olacaktır. Daha fazla firma oldukça daha düşük fiyatlar ortaya çıkacaktır. Venables'e göre ürün

farklılaştırması da tüm aşağı yönlü endüstrilere yukarı yönlü endüstrilerin ürünlerini kullanma imkanı sağlayacaktır. Homojen bir oligopol ürünü, benzer fiyat etkisi ile bir yerde daha yoğun rekabet oluşmasını sağlayacaktır. Aslında daha çok yukarı yönlü firma daha düşük fiyatlarla aşağı yönlü firmaların maliyetlerinin düşmesine böylece yığılmanın gerçekleşmesine neden olacaktır.

Venables'e göre (2001: 23), emeğin hareketsizliği emeğin ücretini yükselterek ekonomik faaliyetlerin kümelenme şeklinde, bir yerde yoğunlaşmasının önünde önemli bir güç oluşturmaktadır. Krugman'ın da 1991 yılındaki çalışmasında da belirttiği gibi, bu işgücü arzı kısıtlaması ortadan kalktığında, taşıma maliyetleri de düşükse, imalat faaliyetlerinin ve nüfusun belirli bir yerde yığılmasına neden olacaktır. Eğer diğer bölgelerden gelen emek yeterince esnek olursa, artan ücretler yüzünden, bölgenin kazançlarının verimlilik avantajı ortadan kalkmayacaktır. Hareketsiz faktörlerin (toprak) veya negatif dışsal ekonomilerin varlığında bile bölgenin genişlemesi devam edecektir.

2.1.1.3 Fujita ve Krugman'ın Kent Modelleri

Fujita ve Krugman'ın 1995 yılında yayınladıkları "When is the Economy monocentric?: von Thünen and Chamberlin Model" adlı makale, yeni ekonomik coğrafya literatürü içerisinde kent sistemlerini açıklamaya yönelik temel çalışmalardan biri olarak kabul edilmektedir (Ekinci ve Ersungur, 2013: 214). Fujita ve Krugma'ın bu çalışması von Thünen'in mekansal modeline dayalı olan bir seri gelişmenin başlangıcı olarak görülmüştür. Bu çalışmanın varsayımları gerçek dünya ile karşılaştırıldığında son derece basit ve kısıtlayıcı görünse de ekonomik aktivitelerin arasındaki karmaşık bağların ekonomik ve sosyal mekanizmalarının anlaşılmasına yardım etmiştir. Diğer taraftan bu çalışma, çok merkezli kentlerin mekansal oluşumları için de bir temel oluşturmaktadır. Böyle bir modelin temeli üzerinde, bazı özel kentsel mekanlarda kurulan limanların oluşumunda taşıma terminallerinin rolünün neler olduğu gibi konularda araştırmalar yapılabilir (Puscaciu ve Puscaciu, 2011: 51). Fujita ve Krugman (1995: 506) söz konusu çalışmada "The Isolated State" isimli çalışması ile arazi kullanımı teorisinin ilk temellerini atan von Thünen'in klasik modelini ele almışlardır. Von Thünen'in modelinin sayısız versiyonları daha sonra ortaya atılmıştır fakat bunlardan hiçbirisi " Niçin tüm imalat sanayi ürünleri izole devletin tek bir kasabasında üretilmektedir?" sorusuna yanıt vermemektedir. Fujita ve Krugman, genel denge modeli çerçevesinde bu soruya yanıt bulmaya çalışmışlardır. Bu amaçla von Thünen'in klasik modelini temel alan bir monopülcü rekabet modeli geliştirmişlerdir. Bu bağlamda tüm ürünlerin hangi şartlar altında tek bir yerde üretildiği sorusuna cevap ararken, oluşturdukları modelin gelecekte oluşturulabilecek kentsel sistem denge modeli için temel teşkil edebileceğini beklemektedirler.

Fujita ve Krugman'ın monopolcü rekabet modeli bağlamında işleyen mekanizma Şekil 1.'de basitçe özetlenmiştir. Buna göre; homojen bir işçi (=tüketici) nüfusun bulunduğunu varsayalım. Her işçi homojen bir tarımsal mal ile büyük ölçüde farklılaştırılmış sanayi malları tüketsin. Ölçek ekonomilerinden yararlanmak için sanayi malının farklılaştırılmış tüm çeşitleri uzmanlaşmış bir firma (tek girdi olarak emeğin kullanıldığı) tarafından üretilmektedir. Tıpkı Chamberlin monopolcü rekabet modelinde olduğu gibi bu firma da monopol olarak FOB fiyatını kendisi belirlemektedir. Bu bağlamda; eğer sanayi malının tek çeşidinin bir kentte çok miktarda üretildiği durumda, bu mal daha uzaktaki kentlere göre burada daha düşük fiyatlardan satın alınabilir. Nominal ücret alan işçilerin, daha çeşitli malları daha ucuza alabilecekleri için, kentte reel gelirleri yükselirse daha fazla sayıda işçi kente göç edecektir. İşçi (=tüketici) sayısının artışı sanayi malları için daha fazla talep ve imalat firmalarının uzmanlaşmaları için daha büyük destek yaratır. Bireysel firma düzeyindeki ölçek ekonomileri nedeniyle, yalnızca sanayi mallarının talebi yeterince büyük olursa çok sayıda firma desteklenebilir. Şekil 1. firmalar ve işçiler arasındaki ileri bağlantılar (daha fazla çeşitli tüketim malına ulaşılabilen ve reel ücretlerin daha yüksek olduğu yerler) ve geri bağlantıların (daha fazla sayıda tüketici tarafından desteklenen uzmanlaşmış daha fazla sayıda firmanın bulunduğu yerler) meydana getirdiği mekansal yığılmaların dairesel nedenselliğini göstermektedir. Şekil 1. özetle bireysel firma düzeyindeki ölçek ekonomilerinin bu ileri ve geri bağlantılar sayesinde şehir düzeyinde artan getirilere dönüştürüleceğini ifade etmektedir.

Şekil 1. Firmaların ve İşçilerin Mekansal Yığılmasındaki Dairesel Nedensellik

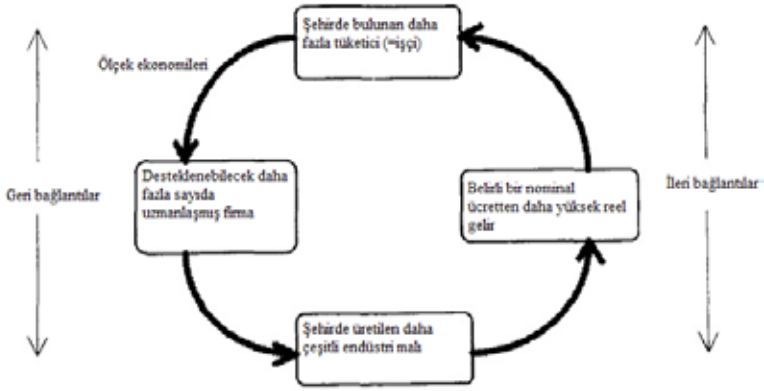

Kaynak: *Fujita, Masahisa; Paul Krugman. "When is the Economy Monocentric?: von Thünen and Chamberlin Unified", Regional Science and Urban Economics, 25.4, 1995, 505-528, s.507.*

Bununla birlikte büyük bir kent, daha büyük tarımsal hinterlandı ve tarımsal ürünün kente taşınması için daha uzak mesafenin gidilmesini gerektirecektir. Böylece büyük kent, beraberinde mekansal yığılmanın neden olduğu negatif dışsallıkların da ortaya çıkmasına yol açacaktır. Eğer sanayi ürününün üretim ve tüketimi sırasında ortaya çıkan ölçek ekonomilerinden kaynaklanan mekansal yığılma, tarımsal hinterlandın genişlemesinden kaynaklı ortaya çıkan negatif dışsallıklardan yeterince kuvvetliyse, tek bir merkez kent ortaya çıkacaktır. Ancak tüm imalat firmalarının bir kentte yığılmalarına gerek yoktur. Örneğin, imalat malları birbirlerinin yakın ikamesi ise veya imalat mallarının taşıma masrafları çok fazlaysa kimi firmalar kent merkezinden uzaklaşarak, öncelikle kırsal alanlara yönelirler. Buralarda daha büyük kar oranlarına sahip olarak faaliyetlerine devam ederler. Bu durumda, daha sonra bölge birden fazla merkez kente sahip olabilir. Fujita ve Krugman 1995 yılındaki söz konusu çalışmada, tam olarak hangi koşullar altında tüm imalat firmalarının dengede tek bir merkezi kentte yığıldıklarını açıklamaya çalışmışlardır. Çalışmanın temel fikrini temsil eden somut bir mekansal ekonomi modeli oluşturmuşlardır.

Modelin varsayımları şu şekilde özetlenebilir:

- Söz konusu ülke alanın tek boyutlu olarak temsil edildiği uzundar bir yerleşimdir.
- Arazi kalitesi homojen ve arazi yoğunluğu her yerde 1'e eşittir.
- Ülkede belirli boyutta işçi sürekliliği homojendir ayrıca her işçi bir birim emek ile donatılmıştır.
- İşçiler her türlü yeri ve işi (imalat işi veya tarım işi) yapmakta özgürdür.
- Toprak sahipleri ve işçiler, piyasadaki tüketicilerdir
- Toprak sahipleri kendi topraklarına bağlı olarak kazanç sağlarlar ve tüm kazançlarını bulundukları yerde tüketirler.
- Her tüketici homojen bir tarımsal ürün ilebirlikte n kadar sayıdaki farklılaştırılmış sanayi malını sürekli olarak tüketmektedir. Modelde n (endojen) içsel olarak tanımlanmıştır. Tüm tüketicilerin fayda fonksiyonu birbirinin aynıdır.
- Modelde tarımsal ürünün üretimde sabit getiri koşulları altında üretildiği varsayılmıştır. Tarım ürününün her birimi için bir birim emek ve bir birim arazi kullanılmaktadır.
- Sanayi malının üretiminde tek girdi olarak emek kullanılmaktadır. Sanayi malının tüm çeşitleri üretimde artan getiri koşullarında aynı üretim teknolojisi kullanılarak üretilmektedir.

- Modeli basitleştirmek için her mal için taşıma maliyetlerinin Samuelson'un aysberg (buzdağı) formunda olduğu varsayılmıştır.
- Üretimde ölçek ekonomileri sebebiyle imalat malının her bir çeşidinin tek bir uzman firma tarafından üretildiği varsayılmıştır.

Tüm işçilerin aynı en yüksek faydayı elde ettikleri durumda faaliyet gösteren her firma sıfır kar elde eder. Mekansal denge ortaya çıkar, her mal için arz talep eşitliği sağlanmış olur. Özetle, Fujita ve Krugman'ın 1995 yılındaki çalışması, farklılaştırılmış tüketim malları üreten imalatçı firmaların monopolcü rekabet davranışına dayalı mekansal denge modeli sunmaktadır. Çalışmada hangi koşullar altında tüm üretim firmalarının tek bir kentte yoğunlaştıkları incelenmiştir. Çalışmada kullanılan tek merkezli (monocetric) dengenin karşılaştırmalı statik analizi sayesinde teknolojik değişikliklerin mekansal yapılanma üzerinde özellikle de kentleşme oranı üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Fujita ve Thisse'nin 2009 yılındaki "Yeni Ekonomik Coğrafya: Paul Krugman'ın Ekonomi Biliminde 2008 Yılı Nobel Ödülü Vesilesiyle Bir Değerlendirme (New Economic Geography: An appraisal on the occasion of Paul Krugman's 2008 Nobel Prize in Economic Sciences)" isimli çalışmaları da yeni ekonomik coğrafya alanında dikkate değer eserlerden biridir. Bu çalışma da Fujita'nın diğer çalışmaları gibi Krugman'ın 1991yılındaki çalışması baz alınarak hazırlanmış ve yeni ekonomik coğrafya literatürüne katkı sağlamıştır. Fujita ve Thisse (2009)'ye göre Paul Krugman ulusal ve uluslararası düzeyde mekansal ekonomik yığılmaların, bölgesel dengesizliklerin mikro ekonomik temellerine açıklık getirmiştir. Krugman, aksak rekabet, artan getiri ve taşıma maliyetlerini de model içinde göstererek muazzam bir başarı elde etmiştir. 2009 yılındaki bu çalışma ile Krugman'ın çalışması pekiştirilmek ve yeni ekonomik coğrafyaya ekonomi bilimi ve bölge bilimi açısından çift taraflı ışık tutmak istenmiştir.

2.1.2 Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımının Dinamik Modelleri

Krugman, Fujita ve Venables gibi iktisatçılar tarafından ileri sürülen Yeni Ekonomik Coğrafya'nın statik modellerinde genellikle tek üretim faktörü olarak emek ele alınmaktadır. Ancak gerçek ekonomik sistemlerin işleyişinde tek üretim faktörü olan emekle üretim yapmak mümkün görünmemektedir. Üretim sürecinde emeğin yanı sıra sermaye faktörü de başlıca üretim faktörü olarak iş görmektedir. Dolayısıyla yeni ekonomik coğrafya modellerindeki varsayımların gerçeğe daha yakın olabilmesi beklentisi ile üretim sürecine sermayeyi de dahil eden modellerin geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. İkinci nesil yeni ekonomik coğrafya modelleri olarak adlandırılan bu modellere ayrıca Ekinci ve Sungur'un da 2013 yılındaki çalışmalarında belirttikleri gibi

sermaye birikimi ve büyüme modelleri de denilebilmektedir. Bu modeller Baldwin, Martin, Ottaviano gibi iktisatçıların katkılarıyla geliştirilmiştir.

2.1.2.1 Sermaye Birikimi ve Büyüme Modelleri

Yeni ekonomik coğrafyanın statik modellerinde üretimdeki tek faktör emektir fakat bu durum gerçek ekonomik hayat ile örtüşmemektedir. Üretim sürecinde statik modeller tarafından ihmal edilen sermaye girdisi gerçek hayatta tıpkı emek gibi temel üretim girdilerindendir. Ayrıca sermaye, emek girdisi ile kıyaslandığında mobilitesi daha yüksek olan ve mekanlar arasında daha hızlı hareket edebilen bir faktördür (Ekinci ve Ersungur, 2013: 216). Ayrıca emeğin tek başına üretim faktörü olarak ele alınması, üretimde azalan getirilerin neden ve sonuçları hakkında ve yığılmaların nasıl olduğu hakkında açıklama yapmayı zorlaştırmaktadır. Örneğin; eğer üretim sürecine tek bir üretim faktörü katılıyor ise azalan getiri koşulları altında belirli optimal düzeyin aşılması durumunda kazançlar azalacağı için, belirli bir lokasyonda, üretimde yığılma gerçekleşememekte ve yığılmalardan kaynaklanan kazançlar ortaya çıkmamaktadır.

Ayrıca statik yeni ekonomik coğrafya modellerinde sermaye faktörü modele dahil edilmediği için bu durum yığılmalarla doğrudan bağlantılı olan ekonomik büyüme olgusunun da modelden dışlanması anlamına gelmektedir (Ekinci ve Ersungur, 2013: 216). Çünkü ekonomik büyüme ve yığılma arasındaki ilişkiyi kuran temel bağ, sermaye faktörünün hareketidir. Bölgeler veya ülkeler arasındaki sermaye hareketi olmaksızın sermaye birikiminin oluşması için uyarı gerçekleşmeyecektir. Sermaye faktörünün hareketsiz olduğu varsayıldığında ekonomik aktivitelerin coğrafik olarak dağılımı sadece üretim faaliyetlerinin bir merkezden diğerine hareket etmesine bağlı olarak değişen kendi içinde statik yapı gösterecektir.

Dinamik yeni ekonomik coğrafya modelleri ise, sermaye faktörünün de modele dahil edildiği dinamik bir yapı göstermektedir. Bu modeller yığılma sürecine ekonomik büyüme olgusunu da dahil etmişlerdir. Dinamik yeni ekonomik coğrafya modellerini geliştiren iktisatçılardan biri Richard Baldwin'dir. Ona göre ölçek ekonomileri ve ticaret maliyetleri bir arada ekonomik faaliyetlerin coğrafi olarak kümelenmesi için itici güç oluşturmaktadırlar (Baldwin, 2005: 16). Bu kümelenme iki ayrı biçimde ortaya çıkabilmektedir: Birincisi belirli alanlarda birçok farklı ekonomik faaliyetin yürütüldüğü, bazı yerlerde ise hiç ekonomik faaliyetin bulunmadığı genel bir kümelenme biçimidir. Diğeri ise, farklı yerlerde farklı sektörlerin bir araya gelerek kümelendiği sektörel kümelenme biçimidir.

Baldwin'e göre ekonomide birçok yığılma gücü bulunmaktadır ve bunlar çok farklı biçimlerde sınıflandırılabilir. Ancak Baldwin, mallar

ve malların üretilmesi için gerekli üretim faktörleri arasındaki yığılma kuvvetleri üzerinde odaklanmıştır. Ona göre mallar aracılığı ile büyük coğrafi alanlar arasında talep bağlantıları ve maliyet bağlantıları denilen iki önemli yığılma kuvveti çalışmaktadır. Buradaki talep bağlantıları piyasa büyüklüğü olgusundan kaynaklanmaktadır. Buna göre firmaların ticaret maliyetlerini azaltmak için bir yerde faaliyet göstermek istemeleri talep bağlantılarının başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Firmalar büyük bir piyasada olmak istedikleri için büyük piyasaya doğru hareket eğiliminde olurlar bu da piyasanın daha da büyümesine yol açar.

Maliyet bağlantıları da talep bağlantılarına benzer biçimde çalışır. Aradaki fark maliyeti oluşturan değişkenlerden kaynaklanmaktadır. Talep bağlantılarında maliyeti oluşturan unsur, malların tüketiciye tedarik maliyeti iken; maliyet bağlantılarında maliyeti oluşturan unsur, üretim maliyetidir. Firmalar üretim sürecinde her türlü hammadde, ara malı, makine ve teçhizatın yanı sıra pazarlama ve finansal hizmetler gibi özel hizmetleri de girdi olarak satın almaktadırlar. Firmaların çok sayıda bulunduğu yerlerde bu tür girdilerin temini hem ticaret maliyetleri hem de bilgi maliyetleri açısından daha ucuz olduğu için firmaların bu tür yerlerde yoğunlaşma eğilimi artmaktadır. Maliyet bağlantıları, firmaları girdi tedarikçilerinin yakınında olmaları için teşvik etmektedir. Bu durumda maliyet bağlantıları firmaları daha yoğun olduğu konuma yönlendirdiğinden o konumda firmaların daha da yoğunlaşması söz konusu olacaktır. Bu yeniden klasik dairesel yığılma gücünün ortaya çıkması anlamını taşımaktadır.

Riedl'e göre faktör donanımındaki farklılıklar ve büyük pazarlara yakınlık nedeniyle firmalar belirli bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Bunun yanı sıra yeni ekonomik coğrafya modellerinde üzerinde durulan yığılma ekonomileri nedeniyle de firmalar rekabet avantajı sağlayabilecekleri sanayi bölgelerinde yoğunlaşma eğilimi göstermektedirler (Rield 2008: 5).

Baldwin yığılma güçlerini üretim faktörleri ve mal aracılığıyla çalışan faktörler olarak sınıflandırmıştır. Ona göre, bu kuvvetlerin ortaya çıkmasında uzmanlaşmış girdi tedarikçilerinden kaynaklanan ileri bağlantılar ile, büyük pazarlardaki tüketicilere ulaşma isteğinden kaynaklanan geri bağlantılar rol oynamaktadır. Baldwin'e göre, nasıl yoğunlaşmayı teşvik eden güçler varsa ona karşı olan güçler de vardır. Bu güçler "yayılma kuvvetleri" olarak adlandırılmaktadır. Örneğin, arazi fiyatları ve emeğin bazı formlarının fiyatları yerleşim alanlarında daha yüksek olma eğilimini göstermektedir. Bu durum az gelişmiş bölgelerin cazibesini arttırarak yığılma kuvvetlerine karşı çalışmaktadır. Yayılma kuvvetleri gerçek ekonomik hayatta önemli olmakla birlikte, büyük ölçüde analizi karmaşık hale getirdiği için, modeli basitleştirmek

amacıyla modelde ihmal edilmiştir. Modelde tek yayılma kuvveti olarak "yerel rekabet gücü" ele alınmıştır. Veri ticaret maliyetleri ve eksik rekabet koşulları altında firmalar yerel tabanlı rakipleri ile karşı karşıya kalacakları pazarlara doğal olarak çekileceklerdir. Yayılma kuvveti olarak adlandırılan kuvvetlerin etkisiyle onlar yerel rekabetten kaçarken, yoğunlaşma yönünde zıt bir etki oluşacaktır.

Riedl'e göre (2008: 6), üretim faktörlerinin etkisiyle ikinci bir yığılma kuvveti meydana gelmektedir. Buna göre, belirli bir mekanda yoğunlaşan firmalar için bilgi taşmaları/yayılmaları (knowledge spillover) sayesinde emek ve sermaye daha üretken hale gelmektedir. Ayrıca kendi faaliyet alanlarıyla ilgili olan firmaların yoğunlaştığı mekanlarda yetenekli işgücü piyasasına ulaşmanın vermiş olduğu kolaylık da firmaları bu tür yoğunlaşmaların olduğu mekanlara doğru yönlenmek için teşvik etmektedir. Aynı zamanda ülkeler arası ekonomik faaliyet gösteren çeşitli firmalar için de durum benzerdir. Yetenekli işgücü piyasasına erişmenin daha kolay ve daha masrafsız olduğu ülkelerde yetenekli işgücüne ihtiyaç duyan endüstrilerin belirli bölgelerde yoğunlaştıkları göze çarpmaktadır. Bir sektöre özgü değişkenin, ülkeler arasındaki belirli bir sanayi yoğunlaşmasını yansıtacağı ifade edilmektedir. Buna göre örneğin hizmet sektörü bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, bunların sonucu olan ürün yeniliği (inovasyon) ile yakından bağlantılı olan nispeten genç bir sektördür. Bilgi ve iletişim teknolojileri geliştikçe hizmet sektörü de dalgalanmalar yaşamakta ve gelişmektedir. Dolayısıyla hizmet sektörünün temel itici bileşeni bilgi saçılmaları/yayılmaları (knowledge spillover) sayesinde hizmet sektörü büyümekte ve gelişmektedir. Bilgi yayılmalarının daha yoğun olduğu yerlerde hizmet sektörünün diğer sektörlere ve bölgelere nazaran daha fazla yoğunlaştığı göze çarpmaktadır.

Baldwin'e göre yığılma kuvvetleri ve yayılma kuvvetleri aynı anda çalışabilmektedirler. Ekonomik faaliyetlerin coğrafi dağılımı sayesinde denge meydana gelmektedir. Burada anahtar soru ekonomik entegrasyonun endüstrinin mekansal dengesini nasıl etkilediğidir.

SONUÇ

Son yıllarda iktisat teorisyenleri, piyasa ekonomilerinin işleyişinde önemli bir öğe olarak iktisadi aktörlerin heterojenliğinin üzerinde durmaktadır. Lokasyon teorilerinden temelini alan ekonomik coğrafya da iktisadi aktörlerin mekansal farklılıklarını ön planda tutarak bunu desteklemektedir. Ekonomik coğrafya yaklaşımı, iktisadi faaliyetlerin genel özellikleri yanı sıra bunların yerel ve bölgesel farklılıklarını da incelemektedir. Ayrıca coğrafi şartların, ekonominin çeşitli sektörleri arasındaki ilişkileri nasıl etkilendiğinin açıklamasını da yapmaya çalışmaktadır. Ekonomik coğrafya, bölgesel farklılıkların çok güçlü olabileceği konusu üzerine odaklanmıştır. Buna göre çeşitli teknolojik

ilerlemeler sayesinde ülkeler veya bölgelerarası mesafenin toplumsal yaşam üzerindeki hakimiyeti azalsa da mekanın ekonomik ve sosyal yaşam üzerindeki etkisi tamamen ortadan kaldırılamaz.

Coğrafi özellikler kimi zaman iktisadi faaliyetler için avantaj sağlarken kimi zaman da iktisadi faaliyetlerin sınırlarının belirlenmesinde temel faktör olarak insanoğlunun karşısına çıkmıştır. Bu sebeple iktisadi faaliyetler ve bunların gelişimleri incelenirken coğrafi yapıyı da göz önünde bulundurmak ve iktisadi modeller içerisinde mekanı içerecek şekilde kurgulama yapmak iktisat teorisi açısından daha geniş bir perspektifte olayların incelenmesine imkan sağlayacak gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

ACIDI, A.; KILINÇASLAN, İ. (2005). "Tekstil Sanayi Yerleşmelerinde Kuruluş Yeri Belirleyicileri." *İtüdergisi/A Mimarlık, Planlama, Tasarım* 4(1), 29-36.

BARNES, T; PECK, J; SHEPPARD, E; TICKELL, A. (2004). *Reading Economic Geography*, Oxford, UK: Blackwell Publishing.

BERRY, B. JL.; GARRISON, W.L. (1958). A Note on Central Place Theory and The Range of A Good, *Economic Geography,* 34.(4), 304-311.

BOOTS, B.; SOUTH, R. (1999). Relaxing The Nearest Centre Assumption in Central Place Theory, *Papers in Regional Science,* 78(2), 157-177.

EROĞLU, O.; YALÇIN, A. (2013). Rekabet ve Mekânsal Kuramlara İlişkin Genel Bir Değerlendirme, *KAU İİBF Dergisi*, 4(6), 95-114.

ERTÜRK, H; SAM, N. (2009). *Kent Ekonomisi,* Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

HUMAN GEOGRAPHY. (2014), Erişim Tarihi: 13.10.2014 http://teacherweb.ftl.pinecrest.edu/snyderd/APHG/Unit%207/PDFs/7%20-%20Weber.pdf_

NORTH, D. C. (1955). Location Theory and Regional Economic Growth. *The Journal of Political Economy, 63(3),* 243-258.

PUSCACIU, F. D.; PUSCACIU, R. (2011). Classic and Modern in The Location Theory, *Lucrari stiintifice, Seria Zootehnie-Universitatea de Stiinte Agricole si Medicina Veterinara Ion Ionescu de la Brad (Romania),* 56, 47-51.

TEKELİ, İ. (1970). Yer Seçimi Teorileri, Endüstrileşme Politikası ve Organize Sanayi Bölgeleri Üstüne, *Mimarlık Dergisi*, 8(6), 50-55.

YAVAN, N. (2006). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Arastırma, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *Ankara Ünversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

SAKARYA, A. (2013). Değişen Ekonomi, Değişen Teori, *4. KBAM (Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı) Sempozyumu, Bildiri Kitabı,* 28-29-30 Kasım, Mersin*,* 525-537.

ÇÖTELİ, M. G.; YENEN, Z. (2012). Kentsel Sistem Araştırmalarında Merkezi Yerler Kuramından Şehirsel Ağ Sistemine Geçiş, *Sigma* 4, 45-63.

SHEPPARD, E. (2006). *The Economic Geography Project, Economic Geography Past, Present and Future,* ed. Sharmistha Bagchi-Sen and Helen Lawton Smith, Taylor&Francis e-Library.

MULLIGAN, G.F.; PARTRIDGE, M.D.; CARRUTHERS, J.I. (2012). Central Place Theory and Its Reemergence in Regional Science, *The Annals of Regional Science,* 48(2), 405-431.

ATAKİŞİ, A. (2012). Bölgesel Farklılıkların Oluşumu: Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı, *İktisat Fakültesi Mecmuası,* 62(2),153-175.

ISARD, W. (1954). Location Theory and Trade Theory: Short-Run Analysis, *The Quarterly Journal of Economics,* 68(2), 305-320.

EROL, Y; YİĞİT, S. (2012). Kümelerin İnovasyon Kapasitesinin Kaynak Tabanlı Görüş Çerçevesinde İncelenmesi, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi*, Proje No: 2011-84,Tokat.

SMITH, D. M. (1966). A Theoretical Framework for Geographical Studies of Industrial Location, *Economic Geography,* 42(2), 95-113.

KUM, M. (2011). İktisadın Yeni Coğrafi Açılımı: Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 30(1), 235-255.

CLARK, G. L.; GERTLER, M.S.; FELDMAN, M.P. (2000). Economic Geography: Transition and Growth, *The Oxford Handbook of Economic Geography*, UK: Oxford University Press.

TÜMERTEKİN, E.; ÖZGÜÇ, N. (1997). *Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma*, İstanbul: Çantay Kitabevi.

PECK, J. (2000). Doing Regulation, *The Oxford Handbook of Economic Geography*, Ed. Gordon L. Clark, Maryann P. Feldman, Meric S. Gertler, 61-80, UK: Oxford University Press.

MACKINNON, D.; CUMBERS, A. (2007). *An Introduction to Economic Geography Globalization, Uneven Development and Place,* ISBN 978-0-13-129316-8, England: Pearson Education Limited.

YİĞİT, S. (2014). Kümelenme Teorisi: Kavramsal Bir Çerçeve, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi,* 9(2), 107-128.

FİLİZTEKİN, A. (2008). *Türkiye'de Bölgesel Farklar ve Politikalar,* Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-09/471.

KRUGMAN, P.R. (1999). The Role of Geography in Development, *International Regional Science Review,* 22(2), 142-161.

FUJITA, M.; KRUGMAN, P.R.; VENABLES, A.J. (1999). *Spatial Economy Cities, Regions and International Trade.* London: MIT Press.

AKKOYUNLU, A. S. (1996). Yeni Dış Ticaret Teorileri, *Ekonomik Yaklaşım,* 7(21), 71-99.

KIZILTAN, A; ERSUNGUR, Ş.M. (2007). Türkiye'de İller ve Bölgelerin Ekonomik Gelişme Düzeyleri Arasındaki Uzun Dönemli İlişkiler, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 10(2), 269-286.

KRUGMAN, P. (1998). What's New About The New Economic Geography?, *Oxford Review of Economic Policy,* 14(2), 7-17.

SEYİDOĞLU, H. (2008). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, Geliştirilmiş 15. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.

EKİNCİ, E.D.; ERSUNGUR, Ş.M. (2013). Yeni Ekonomik Coğrafya ve Teorik Modelleri, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 17(3), 205-224.

VENABLES, A. J. (1996). Equilibrium Locations of Vertically Linked İndustries. *International Economic Review*, 341-359.

VENABLES, A. J. (2001). Trade, Location and Development: An Overview of Theory, Prepared for *Patterns of Integration in the Global Economy Project, World Bank.*

FUJİTA, M.; KRUGMAN, P. (1995). When is the economy monocentric?: von Thünen and Chamberlin Unified, *Regional Science and Urban Economics,* 25(4), 505-528.

FUJİTA, M.; THISSE, J.F. (2009). New Economic Geography: An Appraisal On The Occasion of Paul Krugman's 2008 Nobel Prize in Economic Sciences, *Regional Science and Urban Economics,* 39(2), 109-119.

BALDWIN, R. E. (2005). "Industry Location: The Causes", *Swedish Economic Policy Review,* 12(1), 11- 29.

RIEDL A. (2008). Contrasting The Dynamic Patterns of Manufacturing and Service FDI: Evidence From Transition Economies. *Vienna University of Economics and B.A. Department of Economics Working Paper Series*, No. 117.

Bölüm 14

27 MAYIS 1960 DARBESİNİN HALK POSTASI GAZETESİNE YANSIMASI

Nermin Zahide AYDIN[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi, nzahideaydin@hotmail.com

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra, demokratik hayata geçilmesi konusunda ciddi adımlar atılmış, farklı zaman dilimlerinde birkaç parti kurulmuş, fakat rejimin tehlikeye girme ihtimalinin belirmesi üzerine kurulan partiler kapatılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra İkinci Dünya Savaşının çıkması, ülkede birçok konunun askıya alınmasına neden olmuş, hükümetin ana politikası savaşa girmemek etrafında şekillenmiştir. Savaşa girmekten kaçınılsa bile, savaşa hazır halde bekleme mecburiyeti, devletin tasarruf yapmasını zaruri hale getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası, Rusya'nın Türkiye'den kabul edilemeyecek taleplerde bulunması, Türk hükümetinin demokratik sistemle yönetilen Batı Devletleri ile işbirliği yapmasını gerekli hale getirmiştir. Türkiye'nin çok partili hayata geçme teşebbüsleri, San Francisco Konferansı'na delege göndermesi ile daha ciddi boyuta taşınmış, çok geçmeden dönemin iktidar partisi içinde yer alan, fakat partinin bazı uygulamalarından rahatsız olan partililerin istifası ile önemli bir ivme kazanmıştır. Sanayici Nuri Demirağ'ın Milli Kalkınma Partisi'ni (MKP) kurmasından sonra Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) ayrılan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından, 1946 yılında Demokrat Parti (DP) kurulmuştur. DP kurulduktan hemen sonra ülke genelinde hızlı bir şekilde teşkilatlanmaya başlamıştır. 1945 yılından itibaren tekrar başlayan çok parti denemeleri, CHP ve DP arasında siyasi bir mücadelenin başlamasına da neden olmuş (Karpat, 2010: 317), bunun üzerine ilk başta DP'nin kurulmasına olumlu yaklaşan iktidar partisi, 1947 yılında yapılması gereken seçimleri bir yıl öne çekerek, DP'nin seçimlere hazırlıksız yakalanmasını istemiştir. 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan ilk tek dereceli milletvekili seçim sonucunda, iktidar partisi olan CHP 395, DP ise 66 milletvekilliği kazanmıştır (Koçak, 2009: 529). 1950 yılına kadar olan süreçte iki parti arasında büyük bir rekabet yaşanmış, özellikle DP kurucuları, memleketi karış karış gezerek halkın sorunlarını dinlemiş ve halk nezdinde kurtarıcı parti olarak görülmeye başlamıştır. Ekonomik sıkıntıların yaşandığı 1946-1950 tarihleri arasındaki dönemde, CHP'nin aldığı bazı kararlar, halkın önemli bir bölümü tarafından onaylanmamıştır. 1946 seçimlerinde tepkisini gösteren halk, bu kez 14 Mayıs 1950 seçimlerinde toprak sahipleri ile ticaret burjuvazisinin önemli bir kesimini temsil eden (Oran, 2004: 391) ve aynı zamanda farklı zümrelerin desteklediği DP'yi iktidara getirmiştir (Ortaylı, 2018: 139). Seçim sonunda DP'nin 408, CHP'nin ise 69 milletvekili çıkarması (Toker, 1991: 25), birçok kesim tarafından sürpriz olarak karşılanırken, asıl büyük sürprizin CHP'nin seçim sonucuna razı olması şeklinde değerlendirilmiştir (Karpat, 2010: 317).

DP'NİN İKTİDARDAKİ FAALİYETLERİ

DP iktidara geldikten sonra Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Adnan Menderes Başbakan, Refik Koraltan TBMM Başkanı ve Fuat Köprülü'de Dışişleri Bakanlığı'na getirilmiştir. Seçimlerden hemen sonra, Adnan Menderes tarafından hükümet kurulmuş, fakat kabine tarafından hazırlanan taslak program, DP'nin kendi içinde sert bir muhalefete neden olmuştur (Başgil, 2008: 86). Üstelik DP ve CHP arasındaki ilişkiler, seçimlerden hemen sonra aynı gerginlikte devam etmiştir. 22 Mayıs'ta yeni hükümetin programının Mecliste tartışıldığı sırada, eleştirilere cevap vermek isteyen muhalefete söz hakkı verilmemesi (Eraslan, 2004: 550), ezanın okunmasıyla ilgili kararın din adamlarına bırakılması ve din eğitiminin ilkokuldan itibaren seçmeli ders olarak müfredata konması, DP ile CHP'yi tekrar karşı karşıya getirmiştir (Başgil, 2008: 71).

Seçimlerden hemen icraata başlayan parti üst yönetimi, bir yandan dış politika konusunda kendisinden önce başlatılan NATO'ya girme çabalarına hız verirken (Uçarol, 2000: 732), diğer yandan da ülkede iktisadi kalkınmaya öncelik vermiş (Akşin, 2004: 215), orta sınıfı güçlendirerek demokrasinin temeli haline getirmeyi hedeflemiştir (Karpat, 2009: 120). DP'nin iktidarda bulunduğu süre içinde sosyal ve kültürel alanda birçok girişimde bulunulmuştur. 1952 yılında Türkiye'nin NATO üyeliğine katılması hükümetin dış siyasetteki başarısı olarak değerlendirilmiştir (Akşin, 2004: 215). 14 Temmuz 1950'de af kanunu ve 25 Temmuz 1951 tarihinde Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkarılmış, üniversite kanununda değişiklik yapılarak, profesörlerin siyaset yapmaları yasaklanmış, 3 Aralık 1951'de Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddeleri değiştirilmiştir. 23 Şubat 1952'de Türk Devrim Ocakları, 31 Temmuz 1952'de ise Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu kurulmuştur (Eraslan, 2004: 553-557). 8 Ağustos 1951 tarihinde halkevleri ve halkodalarının devletleştirilmesini sağlayan bir yasa kabul edilmiş, Şubat 1954 tarihinde de Köy Enstitüleri, ilköğretmen okullarına dönüştürülmüştür (Akşin, 2004: 215-216). Çok geçmeden CHP ile yakından bağlantılı olan halkevlerinin ve halkodalarının malları hazineye devredilmiştir (Zürcher, 2015: 326). İlk kez 1951'de ortaokul ve lise düzeyinde İmam Hatip okulları açılmaya başlanmıştır. 1956-1957 öğretim yılında ortaokullara Din Dersi konmuş ve çocuklarına bu dersin verilmesini istemeyen velilerden, ders yılı başında bunu yazı ile bildirmeleri istenmiştir (Akyüz, 2015: 353).

DP'nin kurulmasından sonra CHP ile başlayan ve hızla artan kutuplaşma (Weiker, 1967: s.15), partinin ileride büyük sorunlar yaşayacağının bir işareti olarak görülmüştür. Bunun yanı sıra DP içinde Bayar-Menderes ekibine karşı taşra teşkilatının muhalefeti devam etmiş, hatta Meclis grubu tarafından hükümet sürekli eleştirilmiştir. Bunun üzerine 8 Mart 1951'de hükümet istifa etmiş, hükümeti kurma işi tekrar

Adnan Menderes'e verilmiştir (Eraslan, 2004: 551-553). Kısa bir süre sonra 1948 yılında kurulan Millet Partisi, Atatürk ve yeniliklerinin aleyhinde olduğu gerekçesi ile 1953 yılında kapatılmıştır (Akşin, 2004: 216). Millet Partisi'nin kapatılması, CHP çevrelerinde hükümetin CHP'yi kapatmak ve muhalefetten kurtulmak için bir neden aradığına dair kuşku duymasına neden olmuştur (Aydemir, 1988: 116). Muhalefetin, hayat pahalılığı ve yabancı sermayeyi çekmeye yönelik düzenlemeleri eleştirmesi üzerine DP iktidarı, CHP'nin mallarına el konulmasını gündeme getirmiştir. CHP ise böyle bir durum karşısında kalırsa ara ve mahalli seçimlere katılmayacağını açıklamıştır (Eraslan, 2004: 551-553). Çok geçmeden 1953 tarihinde CHP'nin bütün mal varlığının hazineye geçirilmesini sağlayan bir yasa çıkartılmıştır (Akşin, 2004: 216).

DP liderlerinin, siyasal özgürlükler konusunda muhalefet tarafından yapılan eleştirilere aşırı hassasiyet göstermesi, tepki çeken bazı girişimlerde bulunmalarına neden olmuştur (Weiker, 1967: s.17). 1954 seçimlerine doğru, DP hükümeti tarafından basından gelen eleştirilere karşı ağır cezalar getiren bir yasa çıkartılmış, bu duruma tepki gösteren 19 DP milletvekili partilerinden istifa ederek Hürriyet Partisi'ni kurmuşlar (Akşin, 2004: 216), partinin başına ise Menderes'in ilk kabinesinde İçişleri Bakanı olan Fevzi Karaosmanoğlu getirilmiştir (Başgil, 2008: 90). 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçimlere, toplam seçmenin % 88.63'ü katılmış (Eraslan, 2004: 560), DP halkın % 57'sinin desteğini alarak (Akşin, 2004: 216), 504 milletvekili, CHP 31 milletvekili, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ise 5 milletvekili çıkartmıştır (Başgil, 2008: 97). Muhalefete halkın desteğinin devam ettiği bölgeler, toprak sahiplerinin ve aşiret reislerinin bulunduğu Doğu Bölgeler olmuştur (Zürcher, 2015: 326). 2 Mayıs seçimlerinden sonra muhalefet tarafından yapılan eleştirilerin halk nezdinde kabul görmesi, hükümetin kontrol mekanizmasını arttırmasına neden olmuştur. Meclis, 30 Haziran 1954 tarihinde seçim kanununda bazı düzenlemeler yapmıştır. Yapılan değişikliklerle muhalefet partilerinin seçim işbirliğine girmelerinin önü kesilirken, muhalefete oy veren beldelere yaptırımlar uygulanmış, Kırşehir ili, ilçe yapılmıştır (Eraslan, 2004: 560-561). Bu arada 1954 yılının sonundan başlayarak birkaç yıl süren kuraklık, genel bir ekonomik krizin başlamasına neden olmuştur (Başgil, 2008: 97). Siyasi amaçlı rastgele yapılan yatırımlar ve dağıtılan krediler, ekonominin bozulmasını hızlandırmış (Akşin, 2004: 216), ithalat sorununun belirmesi ile birlikte huzursuzluk had safhaya çıkmıştır (Toker, 1991: 224). Kısa bir süre sonra DP parti Meclis grubunda iç muhalefet tekrar başlamış, bu muhalefete CHP başta olmak üzere diğer partiler de eklenmiştir (Ortaylı, 2018: 140). Bu arada DP'nin bazı uygulamaları tepki çekmeye devam etmiştir. 25 yıl kamuda hizmet veren memurların ve profesörleri geçici olarak görevden alma ve emekli etme yetkisi Meclisten alınmış (Eraslan, 2004: 561), üniversiteliler ve yargıçlar üzerine baskı kurulmuştur (Akşin, 2004: 217).

DP'nin adım adım iktidardan düşmesine giden süreç, tarihte 6/7 olayları olarak bilinen olayların patlak vermesi ile hız kazanmıştır.1954 seçimlerinden hemen sonra Yunanistan, İngiltere'nin sömürgesinde olan Kıbrıs'ın kendilerine verilmesini istemiş, Türkiye ise bu duruma karşı çıkarak adaya talip olmuştur. Kıbrıs Rumlarının gösteri yapmaya başlaması ve 6 Eylül günü İstanbul'da çıkan bir gazetede, Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı haberinin yer alması üzerine, İstanbul'daki Rumların ev ve işyerlerine, kilise ve mezarlıklarına saldırılar düzenlenmiştir. Polisin önleyemediği saldırılar, ordu birlikleri tarafından bastırılmıştır (Akşin, 2004: 217). 6/7 Eylül olayları diye tarihe geçen olaydan hemen sonra İzmir ve İstanbul'da 6 Eylül'de, Ankara'da ise 9 Eylül'de sıkıyönetim ilan edilmiştir. Meclisin olağanüstü toplantısında Menderes, güvenlik güçlerinin ihmalinden bahsetmiştir (Eraslan, 2004: 563).

1957 MİLLETVEKİLİ SEÇİMİ VE SONRASINDA YAŞANANLAR

Ülkenin ekonomik yönden kalkınması için yapılan yatırımlar, beklenilen sonuca tam ulaşamadığı için ortaya çıkan kriz, halkta büyük bir huzursuzluğun meydana gelmesine neden olmuştur. Buna muhalefet partilerin çalışmaları, DP Meclis Grubunda yaşanan anlaşmazlıklar ve basının faaliyetleri de eklenince, DP'nin gücü azalmaya devam etmiştir (Başgil, 1991: 104). Öte yandan 1956-1960 yılları arasında DP içinde siyasal gücü sayesinde servet sahibi olan ve parti içindeki muhaliflerine baskı yapmaya başlayan hizipler ortaya çıkmaya başlamış, DP'ye büyük oranda destek veren köylüler ise CHP'ye yönelmişlerdir. İşçi sınıfının beş yıl içinde sayıca artması ile birlikte toplumun önemli bölümü demokrasi safında birleştirmiştir (Karpat, 2009: 122-123). Yaklaşan tehlikenin farkında olan DP'nin, 1957 seçimlerinde muhalefetin birleşik cephe kurmasına engel olmak amacıyla koalisyonu yasaklayan bir kanun çıkarması (Weiker, 1967: s.19) ve benzeri uygulamaları, 1954-1957 yılları arasında kamuda ve kendi çevresinde güven ve itibar kaybetmesine neden olmuştur (Aydemir, 1999: 248).

1957 seçimlerini DP, bir önceki seçime göre oylarını azaltarak % 48 ile kazanmıştır (Akşin, 2004: 218). Muhalefet toplam oyların % 52'sini almakla birlikte, sistemin gereği olarak 186 milletvekili çıkarabilmiştir (Eraslan, 2004: 567). 1957 seçimlerinden sonra iki siyasi parti arasındaki gerilim daha da artmış, basında sık sık hükümet lehine haberler çıkması üzerine, DP tarafından basın ve üniversitelere karşı tedbirler alınmıştır. DP Grubu, üniversitelerin ve diğer eğitim kurumlarının olumsuz siyasi teşebbüslerinin kesinlikle önlenmesine ve suçluların derhal cezalandırılmasına karar vermiştir (BCA, 10.9.0.0/21.59.2, 1960-1961, s.29). Fakat DP'nin kamu kurumlarına müdahale etmeye başlaması, devletin yapısının ve temellerinin zayıflamasına neden olmuştur (Karpat,

2009: 114). Buna rağmen 13 Kasım 1957 tarihinde toplanan DP Meclis Grubu, seçimlerde muhalefeti destekleyen devlet memurlarına karşı tedbirler almaya ve daha şiddetli bir basın kanunu uygulamaya karar vermiştir. Meclis iç tüzüğünü değiştirerek, muhalefetin etkinliğini baştan engellemeye çalışan hükümet, Meclis Başkanlığının gücünü arttırarak, zabıtların istediği gibi düzenlenmesini garantiye almıştır (Eraslan, 2004: 568). Öte yandan hükümetin bütçe planlamaları, mali siyaset ve ödemeler, hayat pahalılığı ve fiyat hareketliliği üzerindeki tutumları, enflasyona neden olmuş (Aydemir, 1999: 228), DP'li yöneticiler, 1958 yılındaki iktisadi bunalıma çözmek için IMF ve Dünya Bankası'nın dayatmalarını kabul etmek zorunda kalmışlardır. İstikrar önlemleri kapsamında Milli Korunma Kanunu fiilen durdurulmuş, kamu kuruluşlarının ürünlerine zam yapılmıştır (Akşin, 2004: 218). DP Meclis Grubu Umum Heyeti, 8 Ağustos 1958 tarihinde yaptığı toplantıda dış politika, iktisadi ve mali politika konularını görüşerek, dış yardım ve kredi anlaşmaları ile takip edilmekte olan iktisadi ve mali politikayı onaylamıştır (BCA, 10.9.0.0/21.59.2, 1960-1961, s.13). 11 Ağustos 1958 tarihinde yapılan toplantıda ise iç politika meseleleri konuşulmuş ve muhalefette yer alan CHP idarecilerinin faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Toplantıda, iktidarı kaybettiği 1950 yılından beri CHP sevk ve idaresinin hükümetin uygulamalarını sabote etmeye çalıştığı, Meclisi ve iktidarı tanımadığı belirtilmiştir (BCA, 10.9.0.0/21.59.2, 1960-1961, s.16-18).

Ülke içindeki ekonomik bozulma devam ederken, Başbakan Adnan Menderes, 12 Ekim 1958 tarihinde partisinin il kongresinde yaptığı konuşmasında muhalefetin karşısında bir vatan cephesi kurulması gereği üzerinde durmuş, kısa bir süre sonra devlet memurlarının da bu cephelere üye olabileceklerine ilişkin bir düzenleme yapılmıştır (Eraslan, 2004: 570). Hemen ardından memleketin her tarafında Vatan Cephesi örgütleri kurulmaya başlanmıştır (Akşin, 2004: 220). 1958 yılından itibaren başlayan kaba kuvvet eğilimi (Weiker, 1967: s.19), seçimlerin Sonbaharda yapılacağının ilan edilmesi üzerine, muhalefet liderinin gezilerinin engellenmeye çalışılması ile üst noktaya erişmiş (Eraslan, 2004: 572), İnönü'nün 17 Ekim 1958'de Zile'ye gelişinde hadiseler çıkmıştır (Zile Olayı Soruşturması, Halk Postası, 19 Temmuz 1960, s.2). DP yöneticilerinin, İnönü'nün bazı şehirlerde yaptığı mitingleri önlemek amacı ile orduyu kullanmak istemesi üzerine (Karpat, 2010: 331) İnönü, Meclis kürsüsünden iki kez uyarı yapmıştır (Eraslan, 2004: 573).

Yaşanan gelişmeler üzerine Hürriyet Partisi CHP ile birleşme kararı almıştır. CHP, 12 Ocak 1959'da topladığı 14. Kurultayında, iktidara geldiği zaman yapacağı işlerin yer aldığı, "İlk Hedefler Beyannamesi" isimli bir metni kabul etmiştir (Akşin, 2004: 220).

27 MAYIS DARBESİNE DOĞRU

DP, bir yandan muhalefetle mücadelesini sürdürürken, diğer yandan parti taşra teşkilatı içinde yaşanan olumsuzlukları gidermeye çalışmıştır. Diyarbakır Milletvekili Dr. Kamil Tayşi, 7 Nisan 1960 tarihinde Diyarbakır'dan Başbakan Adnan Menderes'e yazdığı mektupta, parti idaresi teşkilatında çıkar ilişkileri içinde olan bir zümrenin oluştuğunu, bu nedenle Diyarbakır'da DP teşkilatının hiçbir seçime girecek durumda olmadığını bildirmiştir. Tayşi mektubunda, 21 Şubat 1960 tarihinde şehre en yakın köy olan Yeniköy'de yapılan muhtar seçiminde DP'nin 6, CHP'nin 146 oy aldığını ifade ederek yaklaşan tehlikeye dikkat çekmiştir (BCA, 30.1.0.0/21.123.6, 07.04.1960, s.1). DP'nin gerek örgütü içinde yaşadığı sorunlar, gerekse CHP ile arasında devam eden mücadele, darbenin yaklaşmakta olduğunun sinyallerini vermiş (Karpat, 2009: 115), artan fiyatlar karşısında yaşam koşullarının zorlaşması, ekonomik bunalımlar ve bunların meydana getirdiği toplumsal tedirginlikler, siyasal çatışmayı arttırmıştır (Kili, 2008: 228).

DP, bir süre sonra CHP ile basının bir kısmının faaliyetlerinin soruşturulması için harekete geçmiş (Weiker, 1967: s.24), DP Meclis Grubu Umumi Heyeti, 7 Nisan 1960 tarihinde toplanarak, iç politika meseleleri ve CHP'nin faaliyetleri üzerinde durmuştur. Yapılan toplantıda, CHP'nin faaliyetlerinin basın tarafından desteklendiği ve basının devlet memurlarını, inzibat kuvvetlerini, kanun hükümlerini uygulamakla görevli adalet mekanizmasını yıkıcı maksatlarla baskı altında tuttuğu belirtilmiştir. DP Meclis Grubu, muhalefet faaliyetlerinin mahiyetinin anlaşılması için Meclis tahkikatı açılmasına ve bu arada her türlü kanuni ve idari tedbirlerin alınmasına karara vermiştir (BCA, 10.9.0.0/21.59.2, 1960-1961, s.4-5). Diğer taraftan DP'nin ekonomide uyguladığı politika sonucunda sabit gelirlilerin nüfuzları ve yaşam kaliteleri düşerken, ticaret kesiminde çalışanların hayat standartları yükselmiştir. Bu duruma basına uygulanan baskı eklenince, hükümete karşı daha şiddetli bir şekilde muhalefet yapılmaya başlanmıştır (Özdemir, 2002: 229). Bu arada DP ile CHP'li üyeleri karşı karşıya getiren tahkikat komisyonu kararı üzerine Mecliste bir konuşma yapan İnönü "*Eğer bu yolda devam ederseniz sizi ben bile kurtaramam*" diyerek uyarıda bulunmuştur (Weiker, 1967: s.24). Fakat İnönü'nün uyarısı ciddiye alınmamış, alınan kararın hemen ardından, 18 Nisan tarihinde bir komisyon kurulmuştur (Eraslan, 2004: 574). Hepsi DP'li olan 15 kişilik tahkikat komisyonu, partilerin tüm faaliyetlerini, komisyonun etkinlikleri ile ilgili yazıları ve TBMM'de komisyonla ilgili ve görüşmeleri ve bunlar hakkındaki yayınları yasaklamıştır (Akşin, 2004: 221). İsmet İnönü'nün konuyla ilgili yaptığı eleştirisi, yasak olmasına rağmen Ulus ve Demokrat İzmir gazetelerinde yayınlanmıştır. 27 Nisan 1960 tarihinde DP, daha şiddetli önlemler almaya başlamış, çıkarılan bir yasa ile tahkikat komisyonuna olağanüstü yetkiler

tanınmıştır. İnönü'nün eleştirilerini sürdürmeye devam etmesi üzerine Meclis, İnönü'ye 12 oturum Meclis'e katılmama cezası vermiştir (Akşin, 2004: 222). İki siyasi parti arasındaki gerginliğe, üniversite öğrencilerinin 19 Nisan'da Ankara'daki yürüyüşü eklenince, DP için tehlike büyümeye başlamıştır. Öğrencilerin yaptıkları yürüyüş, polis müdahalesi ile engellenmiş, gösterilerin İstanbul'a da sıçraması üzerine her iki ilde de sıkıyönetim ilan edilmiştir (Eraslan, 2004: 575). Üniversite öğrencilerine karşı polisin şiddet kullanması ve ordunun öğrencileri gözaltına alma konusunda isteksiz olması, hükümetin otoritesini sarsmıştır (Karpat, 2010: 331). Çok geçmeden 22 Mayıs günü Harp Okulu öğrencileri Ankara'da sessiz bir yürüyüş yapmışlar (Başgil, 2008: 139), hemen ardından Harp Okulu tatil edilmiştir (Akşin, 2004: 223). Durumun ciddileşmesi üzerine Başbakan, Tahkikat Komisyonunun işini zamanından önce bitirdiğini, raporunu Meclise vererek işlevini tamamlayacağını açıklamıştır (Eraslan, 2004: 575).

Ülke içindeki durumun giderek kötüleşmesi üzerine DP'li milletvekilleriyle iyi ilişkiler içinde bulunan Ali Fuat Başgil, DP üst yöneticilerine hükümetin istifa etmesi yönünde tavsiyede bulunmuş fakat bu tavsiye dikkate alınmamıştır (Başgil, 2008: 133). Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel de, Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e gönderdiği bir mektupla, krizin nasıl çözülebileceğine dair birtakım öneriler de bulunmuştur. Meclis ise 25 Mayıs tarihinde muhalefetin seçim kanununu değiştirecek önergesini gündeme aldıktan sonra bir aylık tatile girmiştir (Eraslan, 2004: 575). 27 Mayıs 1960 günü kendilerine Milli Birlik Komitesi (MBK) adını veren bir grup subay, ordu adına ülke yönetimine el koymuştur. Hareketin, hükümetin yargı yetkisine sahip Meclis Tahkikat Komisyonu kurma kararına bir tepki olarak yapıldığı ifade edilmiştir (Özdemir, 2002: 229). Darbe sonrasında, basında DP'ye oy veren vatandaşların cezalandırılmaması ile ilgili olarak bir yazı yayınlanmıştır (CHP, Halk Postası, 5 Temmuz 1960, s.1).

27 MAYIS 1960 DARBESİ

Türk Silahlı Kuvvetlerinden bir grup subayın yaptığı 27 Mayıs 1960 darbesi, DP yönetimine ve parlamentoya karşı gerçekleştirilmiştir (Özdemir, 2002: 228). Darbe ile DP hükümeti iktidardan inmiş ve ülkeyi iktidarın sivillere devredildiği Kasım 1961'e kadar ordu mensuplarından oluşan MBK yönetmiştir (Karpat, 2009: 111). Darbeden hemen sonra Bakanlar Kurulu, ardından Refik Koraltan ve Meclis üyeleri tutuklanarak, Harp Okulu'na götürülmüşlerdir. Daha sonra Celal Bayar Cumhurbaşkanlığı Köşkünden alınmış, hemen ardından da Adnan Menderes Kütahya'da tutuklanmıştır (Başgil, 2008: 158-162).

Darbe, demokrasinin kurtarılması için tek çare olduğu gerekçesi ile meşrulaştırılmıştır (Karpat, 2009: 111). Hükümet kurulduktan

sonra Bakanlar Kurulu'nun yaptığı onüçüncü toplantıda, yeni kurulan yönetimin, asıl olarak aydınlara ve gençliğe dayandığı bilincinin vurgulanması gerektiği istenmiştir (Koçak, 2010: 32). Darbeden sonra ordu, demokrasiyi yeniden tesis etmeye koyulmuş, DP rejiminin hapse attığı siyasal mahkûmlar serbest bırakılmıştır (Karpat, 2009: 112). DP iktidarı zamanında çıkarılan basın kanunu ile toplantılarda işlenen cürümler hakkındaki kanunun tamamen kaldırılmasını için bir kanun tasarısı hazırlanmıştır (Basın Suçları Türk Ceza Kanununa Tabi Olacak, Halk Postası, 21 Ağustos 1960, s.1).

DP'LİLERİN TUTUKLANMASI

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen darbeden sonra hükümet göreve başlamıştır. Kısa bir süre sonra MBK, DP'nin liderlerinden başlayarak, partili milletvekilleri, DP'ye yatkın olarak bilinen yüksek rütbeli askerleri ve adları çeşitli yolsuzluklara karışmış bazı sivilleri tutuklamıştır (Özdemir, 2002: 233). Tutuklananlar, Kara Harp Okulu'na getirilerek ayrı odalara konulmuşlardır (Davutpaşa Kışlasındaki Düşükler Balmumcu'ya Nakledildi, Halk Postası, 11 Ağustos 1960, s.1). MBK, tutukluların en kısa zamanda Yassıada'da yargılanmasının yapılmasını kararlaştırdığı için bütün tutukluların Yassıada'ya getirilmesi için hazırlıklara başlanmıştır (Bütün Sabıklar Yassıada'da Toplandı, Milliyet, 19 Haziran 1960, s.1). 30 Mayıs tarihinde Harp Okulu'nda tutuklu bulunanlardan 191 kişi, 10 Haziran tarihinde Celal Bayar ve Adnan Menderes olmak üzere (Aydemir, 1988: 467), 500'e yakın tutuklu (Başgil, 2008: 163), Yassıada'da bulunan Balmumcu Çiftliğine getirilmiştir (Aydemir, 1988: 467). Tutukluların sevk işlemleri sırasında askeri konvoyun takip ettiği yol üzerinde gerekli emniyet tedbirleri alınmış, Yassıada'ya gelen tutuklular ise yakınları vasıtasıyla İstanbul, Ankara, İzmir ve Eskişehir'de kendilerini savunacak avukat arayışına girmişlerdir (Davutpaşa Kışlasındaki Düşükler Balmumcu'ya Nakledildi, Halk Postası, 11 Ağustos 1960, s.1). Bu arada DP döneminde önemli görevlerde yer alan kişilerin evleri aranmıştır. DP iktidarı döneminde Başbakanlık Özel Kalem Müdürü olarak görev yapan kişinin evinde yapılan aramada Başbakanlığa ait çeşitli eşyalar bulunmuş ve bu eşyalar ilgili yere teslim edilmiştir (Başbakanlığın Eşyaları Özel Kalem Müdürünün Evinde Ele Geçirildi, Halk Postası, 12 Temmuz 1960, s.3).

Yassıada'da yapılacak mahkemelerde izleyicilerin yargılamaları kolaylıkla takip edebilmeleri, basın mensuplarının yargılama safhalarının kolaylıkla ajans gazete ve dergilerine bildirmeleri ve yargılamaların yapılacağı binanın düzenlenmesi için gerekli çalışmalara başlanmıştır (Sabıklar Yassıada'da Yargılanacak, Halk Postası, 22 Temmuz 1960, s.2). Ayrıca gazetecilerin duruşmanın aşamalarını gazetelere tamamıyla iletebilmeleri için, adaya bol miktarda telefon hattı çekilmesi, duruşma

yerinde bir basın merkezinin kurulması ve adaya görevlilerin ve gazetecilerin gidip gelmeleri için araç teminin sağlanması konusunda gereken emirler verilmiştir (Düşükler En Kısa Zamanda Yassıada'da Yargılanacaklar, Halk Postası, 23 Temmuz 1960, s.1). Ardından 27 Mayıs'tan önce bazı milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması ile ilgili tutanaklar, haklarında dava açılabilmesi için adliyeye sevk edilmiştir. Adli makamlara verilen tutanaklarla, DP ve CHP milletvekillerinin işledikleri suçlardan dolayı dokunulmazlıklarının kaldırılması talep edilmiştir. 100'den fazla milletvekili için hazırlanan tutanakların %95'i DP, %5'i CHP milletvekillerine ait olup, eski milletvekilleri hakkında açılacak davalara suçların işlendikleri yerlerde bakılmasına karar verilmiştir (Mahkemeye Verilen Eski Milletvekilleri, Halk Postası, 14 Ağustos 1960, s.1). Yassıada'da nezarette bulunanların haklarında adi suçlardan açılan davalara ise İstanbul adliyesinde bakılmasına karar verilmiştir (Sabıklar TCK'nunda Tam 162 Maddeyi İhlal Etmişler, Halk Postası, 12 Temmuz 1960, s.2).

DP LİDERLERİNE TEPKİLER

Darbenin ilk günlerinde genel olarak DP'nin eski iktidar üyelerine karşı olumsuz tavırlar sergilenmiştir. Halk Postası gazetesinde yer alan haberlere göre Veteriner Fakültesi profesörlerinden Dr. Nevzat Tüzdil, Büyük Menderes ve Küçük Menderes nehir adlarının değiştirilmesini teklif ederek, Büyük Menderes nehrine Hürriyet, Küçük Menderes nehrine ise İnkılap adlarının verilmesini istemiştir (CHP, Halk Postası, 6 Temmuz 1960, s.2). Yine Aydın Gençliği bir bildiri yayınlayarak, başta Adnan Menderes olmak üzere bazı DP'lilerin, Aydın hemşeriliğinden çıkarılmasını istemişlerdir (Menderes'in Aydın Hemşeriliğinden Çıkarılması İstendi, Halk Postası, 7 Temmuz 1960, s.3). Jokey kulübü Celal Bayar, Nedim Ökmen ve Ethem Menderes'i kulüp üyeliğinden çıkarmıştır (Sabıklar Dün Jokey Kulüpten İhraç Edildi, Halk Postası, 13 Temmuz 1960, s.2). Maraş Valisi ise 42 köy, muhtar, ihtiyar heyeti ve öğretmenlerinin hazır bulunduğu öğretmenler derneğinde bir konferans vermiş, konuşmasının bir bölümünde eski iktidarın Türk milletini milyonlarca borca soktuklarını söylemiştir (Valimiz İ. Atınç Bir Konferans Verdi, Halk Postası, 3 Ağustos 1960, s.1). Vali, konuşmasında 1950'den bu yana ülkeyi yöneten DP'nin eleştirileri dikkate almadığını da dile getirmiştir (Valimiz İ. Atınç Köylüye Konferansı Devam Ediyor, Halk Postası, 4 Ağustos 1960, s.1). Gazetede yer alan haberlerden anlaşıldığına göre, sadece DP'li yöneticilere değil aynı zamanda onların yakınlarına da bazı tepkiler gösterilmiştir. Refik Koraltan'ın küçük oğlu İstanbul Emniyeti'nin isteği üzerine yakalanmış (Koraltan'ın Oğlu da Nezarete Alındı, Halk Postası, 19 Temmuz 1960, s.2), eski Meclis Başkanı Refik Koraltan'ın Atatürk Bulvarı üzerindeki evi Türk Kültür Ocakları Genel Merkezi haline getirilmiştir (Koraltan'ın Evi Kültür Ocağı Oldu, Halk

Postası, 20 Ağustos 1960, s.2). DP yöneticilerinin, propagandasını yapmak amacı ile yayınlanmış ve yayınlanacak her türlü kitap, broşür, takvim ve beyannamenin toplattırılmasına ve yok edilmesine karar verilmiştir. Bu konuda İçişleri Bakanlığı tarafından bir genelge yayınlanmıştır (DP'yi Metheden Yayınlar Toplanıyor, Halk Postası, 13 Ağustos 1960, s.1). İzmit Kâğıt Fabrikaları Umumi Muhasebe Baş memuru ise DP yöneticilerine duyulan tepkinin fayda getirmesi fikrinden yola çıkarak, hazineye yardım için tutukluların Yassıada'daki duruşmalarını takip etmek isteyen kişilerden belirli bir miktar ücret alınmasını önermiştir (Yassıada'daki Duruşma Para İle Dinlenmeli, Halk Postası, 13 Temmuz 1960, s.3). DP'ye olan tepkiler o kadar büyümüştür ki eski Adalet Bakanı Abdullah Pulat Gözübüyük'ün DP'den miras kalan basın kanununun yürürlükte olduğunu bir basın toplantısında söylemesi üzerine, İskenderun'da beş gazete hakkında 12 dava açılmıştır (5 Gazete İçin 12 Dava Açıldı, Halk Postası, 31 Ağustos 1960, s.2).

Tepkiler sadece DP'ye yönelik olmamıştır. DP'liler tarafından da bazı karşı tepkiler gösterilmiştir. Kırşehir merkeze bağlı Boztepe köyünde, DP'lilerden 25 kişi belediyeye saldırmak istemiş ve bu sırada mevcut hükümete hakaret etmişlerdir. Aralarında işinden çıkartılan eski belediye reisi ve DP Başkanın da bulunduğu sanıklardan altı kişi yakalanarak Adliye'ye sevk edilmiş ve haklarında soruşturma başlatılmıştır (Kırşehir'de 15 DP'li Belediyeye Hücum Etti, Halk Postası, 15 Temmuz 1960, s.1).

DP YÖNETİCİLERİ HAKKINDA YAPILAN İHBARLAR

Darbe başarılı olduktan sonra, tutuklananların sayısı ise gün geçtikçe artmıştır (Aydemir, 1999: 362). 27 Mayıs tarihinden itibaren, yargılamaları Yüksek Adalet Divanı tarafından yapılacak olan eski iktidar üyeleri, partililer, devlet memurları ile ticaret adamları hakkında haksız servet edindiklerine dair birçok ihbarda bulunulmuştur. Bu nedenle MBK, DP iktidarı zamanında nüfuzlarını kötüye kullanmak sureti ile veya türlü kanunsuz yollarla servet edinenlerin, geçici Anayasanın 23. maddesinin son fıkrasına göre mal beyanına bağlı tutulmalarına ve servetlerinin kaynağı ile elde ediliş şekillerinin araştırılmasına karar vermiştir. MBK, ayrıca servetlerinin kaynağı şüpheli görülerek, mal beyanına çağrılacak şahısların durumlarını incelemek üzere MBK sekreterliğini görevlendirmiştir (Şüpheli Servetler İncelenecek, Halk Postası, 26 Temmuz 1960, s.1-2). DP'li milletvekilleri ve bakanlara ait 6 ihbar dosyası da Yüksek Soruşturma Kuruluna gönderilmiştir (Dosyalar Gönderiliyor, Halk Postası, 13 Temmuz 1960, s.2). Bunların dışında MBK, Sayıştay'ın 1954 mali yılı başından 27 Mayıs 1960 tarihine kadar olan dönemdeki kararlarının bir komisyon tarafından incelenmesini istemiştir. Komisyonun, hem Sayıştay'ın altı yıllık dönem içindeki kararlarını, hem de kanunların ihlali ve nüfuz suiistimalleri konularını inceleyerek,

partizan görüş ve tesirlerle yolsuzluk yapıldığına dair ihbarları ele almasına karar verilmiştir (Sayıştayın 6 Yıllık Evrakına El Kondu, Halk Postası, 25 Ağustos 1960, s.1). Çok geçmeden DP'liler hakkında yolsuzluk yaptıklarına dair birçok şikâyet ve ihbarlar gelmeye başlamıştır. DP'nin eski Manisa Milletvekili Samet Ağaoğlu'nun 1954 seçimlerinde Celal ve Kemal Şirvanlar kardeşlere ait 617 hektar araziyi oy toplamak amacı ile halka zilliyet usulü ile tapuladığı iddia edilmiştir. Samet Ağaoğlu hakkında malın asıl sahipleri tarafından 3 milyon liralık dava açılmıştır (Yolsuzluk Haberleri Ağaoğlu'nun Sattığı Arazi, Halk Postası, 6 Temmuz 1960, s.3). Yine eski Başbakan Menderes'in Aydın'daki çiftliğinin pamuk bedeli olan 600 bin lirayi Osmanlı'yı yatırıp, Avrupa'ya kaçtığına dair yapılan ihbar üzerine İzmir savcılığı soruşturma başlatmıştır (Menderes'in Osmanlı Bankası'nda 2 Milyon Lirası Bulundu, Halk Postası, 13 Temmuz 1960, s.2).

Eski DP iktidarı ile ilgili yapılan ihbarlardan bir diğeri ise telefon dinleme olayı olmuştur. DP yöneticilerinin, birçok telefonları dinlettiği, bazı konuşmaların da özel cihazlarla tele alındığı, yapılan ihbarlar sonucunda meydana çıkarılmıştır. Bunlarla ilgili olarak polisle işbirliği yapan telefon müdürlüğü idarecilerinin bilgisine başvurulmasına ve bu işe karışanların yakalanmasına karar verilmiştir (Sabıkların Dinlettiği Telefonlar, Halk Postası, 14 Temmuz 1960, s.3). Yine eski iktidar mensubu kişilerin bankadaki mevduatlarını tespitle meşgul olan Bankalar Komitesi raporunu hazırlamış ve ilgili makamlara vermiştir. Bu duruma göre tutukluların yalnız İstanbul bankalarında 20 milyon liralık hesapları bulunduğu görülmüştür. Bu dosyalar Yüksek Soruşturma Kuruluna havale edilmiştir (Sabıkların Bankalara 40 Milyon Borçları Var, Halk Postası, 19 Ağustos 1960, s.2). Yapılan ihbarlardan bir diğeri ise defterdar yünlü sanayi mensucat fabrikasındaki işçilere yolsuz ödenek verilmesine dair yapılan ihbar olmuştur. Konu, müfettişler tarafından incelenmiş ve dosya valiliğe verilmiştir. Tanzim edilen raporda işçilere, yol masrafı olarak ödeme yapıldığı fakat işçilerin ödenekleri alarak fabrikaya gitmedikleri, hatta sendika işlerini takip etmek üzere Ankara'ya gittikleri belirtilmiştir (Sabık Valileri Özel Komisyon Sorguya Çekecek, Halk Postası, 26 Ağustos 1960, s.1).

Eski iktidar mensupları aleyhine yapılan ihbarlar, mahkemenin başlayacağı güne kadar devam etmiştir. Ankara'da yayınlanan "Ülke" dergisinin ilk sayısında Türkiye'nin güney sınırı civarında geniş toprakları bulunan Suriye Milletvekillerinden Faik Mennan'a, eski başbakan tarafından haksız menfaatler sağlandığı ve tonlarca hububatın gümrüksüz ve kaçak olarak Suriye'ye gönderildiğine dair bir yazı yayınlanmıştır. Dergide aynı uygulamaya devam edildiği, Faik Mennan adına 75 ton buğday, 4 ton arpa, 35 ton nohut ve 4 ton mercimek olmak üzere 118 ton hububatın daha gönderileceği bildirilerek, sevkiyatın hemen durdurulması

istenmiştir (Menderes'in Yeni Bir Yolsuzluğu Daha Meydana Çıktı, Halk Postası, 3 Eylül 1960, s.1-2).

MAHKEME İÇİN YAPILAN HAZIRLIKLAR

Yassıada yargılamaları için yapılacak ön soruşturmalar, askeri rejim tarafından seçilen 31 kişilik yüksek soruşturma kurulu tarafından yürütülmüştür (Weiker, 1967: s.39). MBK, eski iktidar zamanında valilik ve belediye başkanlığı yapmış bulunanların sorguları için ayrıca bir soruşturma kurulunun teşkil edilmesine karar vermiştir. Öncelikle İstanbul'da yapılacak sorguları tespit etmek üzere 10 kişilik bir soruşturma kurulu kurulmuş ve İstanbul'a gönderilmiştir. Kurulun eski vali ve belediye başkanlarına ait evrak ve dosyaları mülkiye müfettişlerinden ve diğer ilgililerden alarak çalışmalarına başlaması uygun görülmüştür (Sabık Valileri Özel Komisyon Sorguya Çekecek, Halk Postası, 26 Ağustos 1960, s.1). Ayrıca yüksek soruşturma kurulundan üç üye, anayasayı ihlal suçlamasıyla 400'e yakın eski DP'li yöneticinin ifadelerini almak için görevlendirilmiştir. MBK tarafından, yüksek soruşturma kuruluna tayin edilen 12 yeni üye arasından iki kişinin, Yassıada'da ifade almakla görevlendirilen anayasa kurulu üyelerine katılması istenmiştir (Yassıada Mahkemesi Ekimde Başlayacak, Halk Postası, 23 Ağustos 1960, s.1).

Eski iktidar mensuplarının yargılanması için hazırlanmakta olan Yassıada Spor Salonunun, mahkemenin geceleri de devam etme ihtimali düşünülerek, ışıklandırılmasına başlanmıştır. Mahkemeler için hazırlıklar devam ederken, Yassıada'da bulunan eski cumhurbaşkanı, başkan ve bakanların güneşe çıkmaları yasaklanmıştır. Buna sebep olarak da bakanlarla milletvekillerinin arasının açılmış olması gösterilmiştir. Ayrıca araları açık olan milletvekillerinin koğuşları da ayrılmıştır (Bayar, Menderes ve Bakanların Güneşe Çıkmaları Men Edildi, Halk Postası, 9 Temmuz 1960, s.1). Bakanlar Kurulu ise yaptığı toplantıda, yapılacak yargılamalar için bir yönetmelik yayınlanmasına karar vermiştir. Bu yönetmelikle yargılamanın şekli, dinleyicilerin uyması gereken kurallar ve basın mensuplarının durumunun tespiti yapılmıştır. Ayrıca güvenlik işleri ile İçişleri Bakanlığı, basınla ilgili işler için de Basın Yayın ve Turizm Bakanlığının ilgilenmesine karar verilmiştir (Düşüklerin Yargılanmaları İçin Yönetmelik Hazırlanıyor, Halk Postası, 17 Ağustos 1960, s.2). MBK tarafından, Yassıada ile ilgili faaliyetleri planlanması ve yönetilmesi ile ilgili olarak irtibat bürosunun sorumlu olacağına dair bir açıklama yapılmıştır. İrtibat bürosunda kurulan basın yayın şubesinin, gazetecilerin Yassıada ve Yassıada'da bulunan mahkûmlarla ilgili bütün soruları cevaplandıracağı ve duruşmayı takip edecek olanlara bir kolaylık olmak üzere bir Yassıada broşürü hazırlanacağı ifade edilmiştir (Yassıada İçin Bir Broşür Hazırlanıyor, Halk Postası, 20 Eylül 1960, s.1). DP Hükümetinin iktidardan düşürülmesi ve Türk politikasının yeniden

oluşturulmaya başlanması, Türkiye'nin Batı müttefiklerinin, dikkatlerini ülkenin iç işlerine yoğunlaştırmalarına sebep olmuştur (Hale, 2003: 135). Bu nedenle yabancı basın mensuplarının mahkemeleri baştan sona kadar kolaylıkla takip edebilmeleri ve mahkeme sürecinin, diğer ülkelerden de rahatlıkla takip edilebilmesi için, yapılan duruşmaların İngilizce, Fransızca ve Almancaya tercüme edilmesine karar verilmiştir. Soruşturmalar ile ilgili olarak yaklaşık sekiz bin dosya hazırlanmıştır. Bu dosyalardan üç bin tanesi adli mahkemelere, geriye kalan beş bin tanesi Yüksek Adalet Divanına verilmiştir. Yüksek Soruşturma Kurulu, sekiz bin dosya üzerindeki incelemesini tamamlayarak, eski DP yöneticilerinin Yassıada'da sorgularının yapılmasına başlanmasını istemiştir (Sabıklar İçin 8 Bin Dosya Hazırlandı, Halk Postası, 26 Ağustos 1960, s.1-2).

Yüksek Soruşturma Kurulu, kanuna göre gizli olan ilk soruşturmaları başlattıktan sonra, muhtelif mercilerde bulunan soruşturmalara ait dosyalar, suç delilleri, vesikalar ve eşyalar Merkez Soruşturma Kuruluna teslim edilmiştir. Bu eşya ve vesikaların soruşturma bitene kadar büyük bir kasada muhafaza edilmesine ve daha sonra Yüksek Adalet Divanına verilmesi uygun görülmüştür. Yüksek Soruşturma Kurulu Başkanı tarafından üçer kişiden az olmamak üzere teşkil edilen soruşturma kurulları, çeşitli şehirlere giderek, soruşturmaya devam etmişlerdir. Bunlardan üç kurul İstanbul'da bulunurken altı numaralı soruşturma kurulu da Ankara'da incelemelerine devam etmiştir. Merkez soruşturma kurulu ise hem çeşitli kurullardan gelen dosyaları toplamış, hem de özel olarak kendi görevine verilen hususları incelemiştir (Soruşturma Yakında Bitiyor, Halk Postası, 11 Ağustos 1960, s.1,3).

YASSIADA'DA GÖRÜLEN DAVALAR

DP, iktidardan düştükten sonra yöneticileri ve bazı parti üyeleri tutuklanarak, Yassıada'ya götürülmüşler ve haklarında birçok davalar açılmıştır. Halk Postası gazetesinde de açılan davalara ait haberler yer almıştır. Örneğin devlet radyosunun kullanımı, 6/7 Eylül olayları, ormancıların suçlamaları, yolsuzluk iddiaları gazetede yer alan haberlerden bazılarıdır. Bu suçlamaların hedefinde olan eski cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, Anayasanın 41. maddesi gereğince, MBK'nin 7 Temmuz 1960 tarihli toplantısında oy birliği ile alınan 2 numaralı kararın sonucunda, vatana ihanet suçu ile yargılanmasına karar verilmiştir (Celal Bayar idam talebi ile yüksek adalet divanına verildi, Halk Postası, 16 Temmuz 1960, s.1). DP'li yöneticiler ise devlet radyosunu, DP'nin malıymış gibi istediği şekilde kullanmaktan, radyo vasıtası ile parti propagandası yapmaktan ve bu propaganda ücretini belirlenen tarifeye göre ödememek suretiyle de hazineye zarar vermekle itham edilmişlerdir. Bu nedenle adı geçen propaganda ücretinin bu partiden tahsil edilmesi gündeme gelmiştir (DP'nin Radyoya Borcu 15 milyon, Halk Postası, 16 Ağustos 1960, s.1).

DP ile ilgili bir başka şikâyet konusu ise orman görevlilerinden gelmiştir. Orman yangınlarının önlenmesini ve yanan ormanların yerine fidan dikilmesini isteyen orman görevlileri, yaptıkları basın toplantısında eski cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1959 yılında Meclisi açış nutkunda yaptığı konuşmadan dolayı vatana ihanet ettiğini söylemişlerdir. Ormancılara göre Bayar açış konuşmasında "ormanlarımızın tahribe uğradığına dair söylentiler" diyerek olayı yalanlamak istemiştir (Bayar'ı Ormancılar da İhanetle Suçluyorlar, Halk Postası, 20 Temmuz 1960, s.2).

Halk Postası gazetesinde yer alan bir diğer haber ise eski iktidar partisinin, Vatan Cemiyetleri ile ilgili olarak yapmış olduğu tasarruflarla ilgilidir. Gazeteye göre DP, Vatan Cemiyeti listelerini radyoda okutarak, hazineye 14,5 milyon lira civarında borçlanmış, bu nedenle MBK tarafından bu borcun süratle tahsili yoluna gidileceği açıklanmıştır. MBK'nin bu açıklamayı yapması, DP genel merkezine ait mal ve kıymetlerin haczedilmesi ihtimalini ortaya çıkartmıştır. DP genel merkezine ait mal ve kıymetlerin, 14,5 milyon liralık borcun ödenmesinde yeterli olmazsa, DP Genel İdare Kurulu son üyelerinden geri kalan kısmın eşit olarak yine icra yoluyla alınmasına karar verilmiştir (Demokrat Parti'nin Mallarına El Konulacak, Halk Postası, 18 Ağustos 1960, s.1). Çok geçmeden DP'nin her türlü faaliyetinin yasaklanmasına ve gayrimenkul bütün emvalinin ve bankalardaki mevcut mevduatının ve her nevi evrak ile defterleri ve matbuasının tedbir mahiyetinde muhafaza altına alınmasına Ankara 5. Sulh Ceza Mahkemesi'nce karar verilmiştir (DP'nin Her Türlü Faaliyet Men Edildi, Halk Postası, 4 Eylül 1960, s.2). Hemen ardından eski iktidar devrinde yapıldığı iddia edilen yolsuzluklarla ilgili olarak, İstanbul Valiliği adli müşavirliğinde bulunan dosyalar tanzim ve tasnif edilerek, yüksek soruşturma kuruluna gönderilmiştir (35 Milyonluk Suistimal, Halk Postası, 8 Eylül 1960, s.1).

DP'nin yaptığı iddia edilen yolsuzluklarla ilgili olarak, Maliye Hesap Uzmanı Orhan Kutlubay tarafından Demokrat Parti'ye Yapılan Bağış ve Teberrular (Mayıs 1950-Mayıs 1960) ile ilgili rapor hazırlanmıştır (BCA, 10.9.0.0/364.1113.2, 1960-1961, s.1). Rapora göre, genel merkez 1960 takvim yılında gelirinin %95'ini bağış toplama yolu ile temin etmiştir. Parti mali bünyesinin bu durumu, parti faaliyetlerinde bağış yolu ile temin edilen paraların ne kadar önemli rol oynadığı açık olarak göstermiştir (BCA, 10.9.0.0/364.1113.2, 1960-1961, s.21). Rapordan anlaşıldığına göre, toplanan bağışların genellikle seçimlerde kullanılması amaçlanmıştır. Bu nedenle şube müdürlerinden tanıdıkları şahıslarla bağlantıya geçerek, yaklaşmakta olan seçimler için DP namına bazı şahıslardan para toplanması istenmiştir. Talimatlara uygun olarak toplanan paralar hesaba yatırılmıştır (BCA, 10.9.0.0/364.1113.2, 1960-1961, s.23). Sonuç itibarıyla DP Genel merkezince 1950-1960 yılları arasında bağış yapanlar, bağış tutarları, bağışların diğer gelirler içindeki yeri, bağış toplamakla vazifelendirilenler,

bağış gelirlerinin harcandığı yerler incelenmiş ve bağış toplanacak firma ve müesseselerle tahsis edilecek bağış tutarlarının önceden tespit edildiği, bağış için iş hacmi ve piyasa durumu itibarıyla kredi veya dövize büyük ihtiyaç duyan firmaların seçildiği, bağış toplamakla piyasa üzerindeki nüfuz ve tesiri çok fazla olan Türkiye İş Bankası gibi bir müessesenin genel müdürlerinin vazifelendirildiği, bağıştan imtina edecekler hakkında günü gününe banka merkezine malumat verilmesi istendiği, anayasanın bazı maddelerini değiştiren I sayılı kanunun 6. maddesinde yazılı kişilerin olayla ilgili bulunduğu tespit edilerek bahis konusu bağışların parti nüfuzu ve iktisadi baskı kullanılarak toplandığı kanaatine varılmıştır (BCA, 10.9.0.0/364.1113.2, 1960-1961, s.27).

Yassıada'da soruşturmalar devam ederken Doğu illerinden toplanan ve nezaret altına alınan 248 DP'linin tutuklanarak, yargılanmalarına karar verilmiştir (248 Demokrat Partili Tevkif Edildi, Halk Postası, 14 Eylül 1960, s.3). 14 Mayıs 1950'den, 27 Mayıs 1960 tarihleri arasında vazife görmüş yüksek dereceli memurların durumu ile ilgilenen Merkez Soruşturma Kurulu, iddianameleri hazırlamıştır. Soruşturma Kurulunca çeşitli suçlar üzerinde hazırlamakta olan bu iddianamelerin, adliyeye intikal ettirilmesinden sonra, bazı yüksek memurlar hakkında tutuklama kararı verilmesi gündeme gelmiştir (Örtülü Ödenekten Para Alan Gazetecilerin İfadeleri Alındı, Halk Postası, 17 Eylül 1960, s.2). Bu arada Yassıada'da DP iktidarı döneminde el konulmuş CHP mallarının geri verilmesi konusu da gündeme gelmiş, konu ile ilgili olarak Devlet Bakanı Cemal Gürsel sırası gelince bu işi çözeceklerini ifade etmiştir (CHP'nin Malları Geri Veriliyor, Halk Postası, 20 Eylül 1960, s.1).

Yassıada'da duruşmalar başlamadan önce tutuklu bulunan DP'lilerden bazıları vefat etmiştir. Eski Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti azası Lütfi Saylan Yassıada'da tutuklu bulunduğu sırada geçirdiği kalp krizi sonrası ölmüştür (Yassıada'daki Sanıklardan Biri Kalpten Öldü, Milliyet, 17 Haziran 1960, s.1). DP İstanbul milletvekillerinden Dr. Zakar Terver de kalp krizi geçirerek ölmüş, eski Konya Valisi Keleşoğlu bileklerini keserek intihar etmiştir. İstanbul Yassıada İrtibat Bürosu tarafından düzenlenen basın toplantısında Yassıada'da bulunan tutukluların sağlık durumlarının iyi olduğu ve Menderes dâhil içlerinde kabine üyeleri de bulunan 7 kişinin avukat tuttuğu bildirilmiştir (Sabık Milletvekili Zakar Yassıada'da Kalpten Öldü, Halk Postası, 24 Eylül 1960, s.3). Fakat çok geçmeden Yassıada'da tutuklu bulunan eski cumhurbaşkanı Celal Bayar, intihara teşebbüs etmiş, vaktinde yapılan müdahale ile bu teşebbüs önlenmiştir (C. Bayar'ın İntihar Teşebbüsü Önlendi, Halk Postası, 28 Eylül 1960, s.1).

Yassıada'da tutukluların yargılanmaları ile ilgili süreç işlerken, DP'nin kapatılmasına yönelik bir hamle yapılmıştır. Ankara 4. Asliye Hukuk Mahkemesi, DP'nin 1955'den beri kongresini yapmamış olduğu ve bu

durumun Cemiyetler Kanunu'nun açık hükümlerine karşı gelme anlamına geldiğini bildirmiştir (Demokrat Parti Dün Feshedildi, Halk Postası, 29 Eylül 1960, s.1). Hemen ardından 29 Eylül 1960 günü DP, mahkeme kararı ile feshedilmiştir (Demokrat Parti Halk Postası, 8 Ekim 1960, s.3).

DP'LİLERİN YARGILANMASI

Adalet Bakanı yaptığı açıklamada, duruşmalar esnasında tutukluların yüzleştirilebileceği, cezalarının infazı içinse devletin birçok cezaevlerinden faydalanılabileceğini söylemiştir. MBK üyelerinden Kurmay Yarbay Orhan Erkanlı ise soruşturmaların normal olarak ayın 20'sinde biteceğini, fakat bir kısmının bitmeyebileceğini ve Ekim ayının ilk yarısında duruşmaların başlayacağını söylemiştir (Soruşturmalar 20 Eylül'de Bitecek, Halk Postası, 14 Eylül 1960, s.3).

Eski iktidar mensubu üyelerinin, Yassıada'daki duruşmaları için, Yüksek Soruşturma Kurulunun 20 Eylülde toplanarak dosyalara ait raporları gözden geçirmesi kararlaştırılmıştır (Düşüklerin Duruşması 10 Ekim Saat 10'da, Halk Postası, 14 Eylül 1960, s.3). Soruşturma kurullarının dosyaları tamamlayarak, yüksek soruşturma kurullarına vermelerinden sonra iddianamelerin hazırlanması ve Ekim ayının ilk yarısında da mahkemenin başlaması öngörülmüştür (Düşükler Avukat Arıyor, Halk Postası, 16 Ekim 1960, s.1). Yüksek Adalet Divanı Başkanlığı tarafından yapılan açıklamada ise sanıkların duruşmalarına 1 Ekim 1960 tarihinden itibaren Yassıada'daki mahkeme salonunda başlanacağı ve 14 Ekim 1960 tarihinde tutuklulara yöneltilen anayasayı çiğnemek suçuna dair dava ile ilgili olarak kararnamenin okunacağı bildirilmiştir (14 Ekim'de İki Duruşma Var, Halk Postası, 11 Ekim 1960, s.1). 2 Ekim 1960 tarihinde Yüksek Adalet Divanı Başkanlığına Salim Başol atanmış (Aydemir, 1988: 488) ve dokuz hâkimden oluşan Yüksek Adalet Divanı Yassıada'daki duruşmaları yönetmekle görevlendirilmiştir (Zürcher, 2015: 359). 14 Ekim tarihinde Yassıada Mahkemeleri fiilen başlamıştır (Aydemir, 1988: 488). Mahkemenin başlaması ile birlikte sanıklar, tek sıra halinde Türk silahlı kuvvetlerinin muhafazası altında Yassıada Yüksek Adalet divanının toplandığı mahkeme salonuna getirilmişlerdir (Sanıklar Geliyor, Halk Postası, 19 Ekim 1960, s.1). Yüksek Divan Başkanının duruşmayı açmasından sonra duruşmalara başlanmıştır (Yassıada Mahkemesi, Halk Postası, 24 Ekim 1960, s.2).

Mahkeme tarafından DP eski iktidarı mensuplarına birçok konuda suçlamalar yöneltilmiş, sanıklar aleyhine üç ceza, dokuz yolsuzluk ve yedi tane anayasayı ihlal davası açılmıştır (Zürcher, 2015: 360). 6-7 Eylül olayları, yöneltilen suçlamalar arasında ilk sıralarda yer almıştır. Yassıada'daki mahkemeye göre İstanbul'un birçok semtlerinde ve İzmir'de aynı anda başlayan harekette, DP örgütünden yararlanılmıştır (Akşin, 2004: 217). İstanbul Yüksek Adalet Divanı Başkanlığı bir tebliğ yayınlayarak, 6-7 Eylül

hadiselerine ait davanın duruşmasına başlanacağını bildirmiştir (6-7 Eylül Davasına 19 Ekim'de Başlanacak, Halk Postası, 16 Ekim 1960, s.1). Mahkemede dinlenen sanıklardan bazıları ifadelerinde, olayın maksatlı olarak düzenlenmiş olduğunu ve düzenleyenlerinse Bayar, Menderes ve Gedik'in olduğunu söylemişlerdir. Duruşma sırasında Menderes'in savunmaya geçen avukatı dinleyiciler tarafından protesto edilmiştir (6-7 Eylül ve Bebek Davasına Dün de Devam Edildi, Halk Postası, 2 Kasım 1960, s.1). Fakat savunma avukatlarına karşı gösterilen davranış mahkeme süreci içinde de farklılık göstermemiştir. Öyle ki sanıklarla avukatların karşılıklı görüşebilmesi için verilen zaman bazı durumlarda dava başına bir saate inecek kadar kısalmıştır (Weiker, 1967: s.43). Bu esnada 6-7 Eylül olaylarındaki tutumu yüzünden suçlu görülerek, Adalet Divanına sevk edilen Fahrettin Kerim Gökay'ın eski cumhurbaşkanına gönderdiği ilgi çekici bir mektup ele geçmiştir. Gökay, Yüksek Soruşturma Kuruluna istifa etmek istediği fakat buna müsaade edilmediği şeklinde ifade verdiği halde "TC İstanbul Vilayeti Şifre Kalemi başlıklı ve genel 403 sayı zata mahsus" kaydını taşıyan mektupta daha farklı bilgilere ulaşılmıştır. Söz konusu mektupta Gökay, Valilikten istifa etmek istemediğini ve büyükelçiliğe tayinin naklen yapılmasını istediğini belirtilmiştir (F. Kerim Gökay'ın Celal Bayar'a Yazdığı Mektup Ele Geçirildi, Halk Postası, 19 Ekim 1960, s.1). Çok geçmeden Yassıada'da devam eden 6/7 Eylül hadiseleri bir karara bağlanmış, 11 sanıktan 7 tanesi tahliye edilmiştir. Menderes, Zorlu ve Hadımlı için ise para ve hapis cezası istenmiştir (6 7 Eylülün 7 Sanığı Dün Tahliye Edildi, Milliyet, 6 Ocak 1961, s.1,5).

Yüksek Soruşturma Genel Kurulu, devlet radyosunun parti propagandası için kullanımıyla ilgili olarak da bir karara varmıştır. Alınan karara göre Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu başta olmak üzere 9 kişi hakkında birden on seneye kadar hapis cezası istemiştir (Radyo Yolsuzluğu Dolayısıyla 9 Düşüğün 5-10 Yıl Hapsi İsteniyor, Halk Postası, 22 Ekim 1960, s.2). Hemen ardından memuriyetlerini kötüye kullanarak, bazı memurları usulsüz ve sebepsiz olarak başka yerlere tayin etmekten sanık olan eski Tapu Kadastro Genel Müdürü, Teftiş Heyeti Reisi, Zat İşleri Müdürü, Levazım Müdürü aleyhine açılan davaya 1. Toplu Asliye Ceza Mahkemesinde başlanmış, sanıkların üç aydan bir yıla kadar cezalandırılmaları istenmiştir (DP Devrinde Memura Baskı Yapanlar Yargılanıyor, Halk Postası, 30 Ekim 1960, s.1).

Yassıada duruşmalarından en ilginci örtülü ödenek davası olmuştur. Davanın kararnamesi okunup Menderes'in sorgusu yapılırken salondan gülme sesleri yükselmiştir. 22 Mayıs 1950'den Mayıs 1960'a kadar geçen seneler zarfında devlet hazinesinden, başbakanlık emrine milli bütünlüğünü korumak için harcanması lazım gelen işlerde kullanılmak üzere tahsis edilen paraların 26 milyon lirasını Adnan Menderes'in nerelere ve neye sarf ettiği sorulmuştur (Yassıada Duruşmaları, Halk Postası, 26 Kasım 1960, s.1-3).

Halk Postası gazetesinde yer alan ve Yassıada'da görülen diğer bir dava ise Çanakkale ve Geyikli olayları olmuştur. Mahkemede olayla ilgili olarak, eski Başbakan Adnan Menderes ile birlikte eski DP milletvekillerinden bazılarının dinlenmesine karar vermiştir. Kararnamede iki eski CHP milletvekilinin Geyikli olaylarını yerinde incelemek üzere Çanakkale'ye gideceklerini haber alan eski başbakanın önce "*Ne halleri varsa görsünler*" dediği ancak eski İçişleri Bakanının "*Bu adamlar kendilerini TBMM'nin üstünde görüyordu. Adli ve idari makamların el koydukları bir hadiseyi tetkik etmek üzere Geyikli'ye gönderiyorlar*" demesi üzerine Adnan Menderes'in cevaben "*O komisyon oraya zor gider, mani olacaksınız*" dediği kaydedilmiştir. Bunun üzerine yüzlerce partilinin ellerinde taş ve sopalarla iskeleye sevk edildiği, iskeleye henüz adımlarını atmış milletvekillerinin üzerine yürüyerek Çanakkale'ye çıkarmadıkları, iki CHP'li milletvekillin ise bir yolunu bularak Geyikli'ye gitmeye çalıştıkları bildirilmiştir. Fakat alınan emir gereği DP'lilerin CHP'lilerin yolunu kestiği, üzerlerine taş ve sopalarla hücum ettikleri, vasıtalarını tahrip ederek iki milletvekilini Geyikli'ye gitmekten alıkoydukları belirtilmiştir. Bu nedenle eski Başbakan Adnan Menderes'in ve bazı DP'li milletvekillerinin şartlı tehdit suçundan cezalandırılmaları istenmiştir (Menderes "Zor Girerler Çanakkale'ye" Demiş, Halk Postası, 10 Aralık 1960, s.2).

Yassıada'da duruşmalar için birçok hazırlık yapılmış olmasına rağmen, duruşmaları takip etmek için gelen yabancı radyo, televizyon, gazete muhabirleri, duruşmaların tercüme edilmemesinden şikâyet etmişlerdir. Yabancı muhabirler duruşma sırasında ve duruşma sonrasında, olayların kendilerine teferruatlı şekilde tercüme edilmemesinin büyük bir eksiklik teşkil ettiğini, işlerini güçleştirdiğini belirtmişlerdir (Yabancı Basın Duruşmaların Tercüme Edilmesini İstiyor, Halk Postası, 19 Ekim 1960, s.1).

Yassıada'da Yüksek Adalet Divanı'ndaki duruşmalar bittikten sonra karar, 15 Eylül 1961 tarihinde açıklanmıştır (Weiker, 1967: s.61). Yassıada mahkemelerinde toplam 592 kişi sanık olarak yargılanmış (Özdemir, 2002: 233), yargıçlar heyetinin kararı ile dört kişi hakkında idam cezası istenmiştir (Weiker, 1967: s.61). Fakat Bayar'ın cezası, yaşından dolayı hapse çevrilmiş, üç kişinin idam cezası Milli Birlik Komitesi tarafından onaylanmıştır. Mahkemeler sonunda eski Başbakan Adnan Menderes, eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu idam edilmiştir (Akşin, 2004: 223). DP yöneticilerinin önde gelenleri ömür boyu hapse mahkûm edilirken, 418 kişi 6 ay ile 20 yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırılmış, 123 kişi beraat etmiştir. 1961 yılında sivil rejime geçilirken kurulan İsmet İnönü başkanlığındaki Birinci Koalisyon Hükümeti döneminde çıkarılan af yasası ile bir kısım Yassıada mahkûmu serbest bırakılmıştır. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ise yetkilerine dayanarak bazı mahkûmlar hakkındaki cezaların infazına

ara verdirtmiştir. Celal Bayar da sağlık nedeni ile 11 Kasım 1964 yılında serbest bırakılmıştır (Özdemir, 2002: 234).

SONUÇ

Türkiye'de gerçekleştirilen çok partili siyasi hayata geçiş ile ilgili olarak yapılan denemeler, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başarıya ulaşmış ve 1950 yılında yapılan genel seçimlerde DP iktidara gelmiştir. Ülkeyi kesintisiz 27 yıl süre ile yöneten CHP, muhalefete geçerek mücadelesini sürdürmeye başlamıştır. DP'nin, 1950 yılından darbenin olduğu 27 Mayıs 1960 yılına kadar geçen süredeki icraatları, muhalefetle sık sık gerginlik yaşamasına neden olmuştur. Yaşanan gerginliğe basının karışması üzerine, DP daha sert tedbirler almış, CHP ve muhalif bazı basın kuruluşlarının faaliyetlerinin soruşturulması için Tahkikat Komisyonu kurulmuştur. Fakat komisyon çalışmaları tamamlamadan, kendilerine Milli Birlik Komitesi diyen bir grup subay tarafından darbe gerçekleştirilmiştir.

Darbe ve darbe sonrasında yaşanan olaylar, gerek ulusal basında gerekse yerel basında, geniş bir şekilde yer almıştır. Yerel bir gazete olan Halk Postası gazetesinde çıkan haberler, genel olarak ulusal gazetelerde yer alan haberlerle benzerlik göstermiştir. Gazetede, DP yöneticileri ile ilgili olarak sık sık "Düşük" ifadesinin kullanılması da ulusal gazetede yer alan haberlere benzer haberlerin yapıldığının bir işaretidir. Darbe sonrasında Halk Postası gazetesinde eski iktidarın aleyhinde birçok haberler yayınlanmıştır. Büyük Menderes ve Küçük Menderes nehirlerinin isimlerinin değiştirilmesi yönünde tekliflerin gazetede yer alması, DP idarecilerinin yolsuzluk yaptıklarına dair ihbarlar, hatta eski Başbakanın kaçtığına dair yapılan ihbarlar, aslında yerel bir gazete olmasına rağmen Halk Postası gazetesinde çıkan haberlerin de ulusal basınla aynı minvalde yayın yaptığını göstermektedir. Buna rağmen DP üyelerinin tepkilerini gösteren haberlerin az da olsa gazetede yer alması, gazetenin farklı görüşlere açık olduğunu göstermektedir. Kırşehir merkeze bağlı Boztepe köyünün DP'li eski yöneticilerin, tepkilerini belediye binasına doğru yürüyerek göstermelerinin haber olarak gazetede yer alması, her ne kadar DP aleyhine yapılmış olumsuz bir haber gibi görünse de, DP'lilerin tepkilerinin gazetede yer alması bakımından önemlidir. Yine yabancı basın üyelerinin, mahkemeleri daha rahatlıkla takip edilebilmeleri için yapılan çalışmalar konusunda yaşanan aksaklıkların ve yabancı basın üyelerinin serzenişte bulunmalarının gazetede yayınlanması da bu duruma örnek gösterilebilir. Bununla birlikte genel olarak gazetelerin tarafsız yayın yapmadığı da görülen bir gerçektir. Gazetelerin tarafsız olması ve olaylara geniş açılardan bakılması, hem gerçeğin bulunmasına katkı sağlayacak hem de ileride yaşanacak pişmanlıkları önleyecektir. Dönemi incelediğimizde basının ve gazetelerin belki de farklı nedenlerden dolayı olaylara geniş perspektiflerden bakmadıkları ve bu nedenle daha çok siyasi hareketlerin ekseninde hareket ettiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BCA, 10.9.0.0/21.59.2, 1960-1961, s.13, 29.

BCA, 10.9.0.0/21.59.2, 1960-1961, s.16-18.

BCA, 10.9.0.0/364.1113.2, 1960-1961, s.1, 21, 23, 27.

BCA, 30.1.0.0/21.123.6, 07.04.1960, s.1.

BCA, 10.9.0.0/21.59.2, 1960-1961, s.4-5.

Gazeteler

Yassıada'daki Sanıklardan Biri Kalpten Öldü, Milliyet, 17 Haziran 1960, s.1.

Bütün Sabıklar Yassıada'da Toplandı, Milliyet, 19 Haziran 1960, s.1.

CHP, Halk Postası, 5 Temmuz 1960, s.1.

CHP, Halk Postası, 6 Temmuz 1960, s.2.

Yolsuzluk Haberleri Ağaoğlu'nun Sattığı Arazi, Halk Postası, 6 Temmuz 1960, s.3.

Menderes'in Aydın Hemşeriliğinden Çıkarılması İstendi, Halk Postası, 7 Temmuz 1960, s.3.

Bayar, Menderes ve Bakanların Güneşe Çıkmaları Men Edildi, Halk Postası, 9 Temmuz 1960, s.1.

Sabıklar TCK'nunda Tam 162 Maddeyi İhlal Etmişler, Halk Postası, 12 Temmuz 1960, s.2.

Başbakanlığın Eşyaları Özel Kalem Müdürünün Evinde Ele Geçirildi, Halk Postası, 12 Temmuz 1960, s.3.

Sabıklar Dün Jokey Kulüpten İhraç Edildi, Halk Postası, 13 Temmuz 1960, s.2.

Dosyalar Gönderiliyor, Halk Postası, 13 Temmuz 1960, s.2.

Yassıada'daki Duruşma Para İle Dinlenmeli, Halk Postası, 13 Temmuz 1960, s.3.

Menderes'in Osmanlı Bankası'nda 2 Milyon Lirası Bulundu, Halk Postası, 13 Temmuz 1960, s.2.

Sabıkların Dinlettiği Telefonlar, Halk Postası, 14 Temmuz 1960, s.3.

Kırşehir'de 15 DP'li Belediyeye Hücum Etti, Halk Postası, 15 Temmuz 1960, s.1.

Celal Bayar idam talebi ile yüksek adalet divanına verildi, Halk Postası, 16 Temmuz 1960, s.1.

Koraltan'ın Oğlu da Nezarete Alındı, Halk Postası, 19 Temmuz 1960, s.2.

Zile Olayı Soruşturması, Halk Postası, 19 Temmuz 1960, s.2.

Bayar'ı Ormancılar da İhanetle Suçluyorlar, Halk Postası, 20 Temmuz 1960, s.2.

Sabıklar Yassıada'da Yargılanacak, Halk Postası, 22 Temmuz 1960, s.2.

Düşükler En Kısa Zamanda Yassıada'da Yargılanacaklar, Halk Postası, 23 Temmuz 1960, s.1.

Şüpheli Servetler İncelenecek, Halk Postası, 26 Temmuz 1960, s.1-2.

Valimiz İ. Atınç Bir Konferans Verdi, Halk Postası, 3 Ağustos 1960, s.1.

Valimiz İ. Atınç Köylüye Konferansı Devam Ediyor, Halk Postası, 4 Ağustos 1960, s.1.

Davutpaşa Kışlasındaki Düşükler Balmumcu'ya Nakledildi, Halk Postası, 11 Ağustos 1960, s.1.

Soruşturma Yakında Bitiyor, Halk Postası, 11 Ağustos 1960, s.1,3.

DP'yi Metheden Yayınlar Toplanıyor, Halk Postası, 13 Ağustos 1960, s.1.

Mahkemeye Verilen Eski Milletvekilleri, Halk Postası, 14 Ağustos 1960, s.1.

DP'nin Radyoya Borcu 15 milyon, Halk Postası, 16 Ağustos 1960, s.1.

Düşüklerin Yargılanmaları İçin Yönetmelik Hazırlanıyor, Halk Postası, 17 Ağustos 1960, s.2.

Demokrat Parti'nin Mallarına El Konulacak, Halk Postası, 18 Ağustos 1960, s.1.

Sabıkların Bankalara 40 Milyon Borçları Var, Halk Postası, 19 Ağustos 1960, s.2.

Koraltan'ın Evi Kültür Ocağı Oldu, Halk Postası, 20 Ağustos 1960, s.2.

Basın Suçları Türk Ceza Kanununa Tabi Olacak, Halk Postası, 21 Ağustos 1960, s.1.

Yassıada Mahkemesi Ekimde Başlayacak, Halk Postası, 23 Ağustos 1960, s.1.

Sayıştayın 6 Yıllık Evrakına El Kondu, Halk Postası, 25 Ağustos 1960, s.1.

Sabık Valileri Özel Komisyon Sorguya Çekecek, Halk Postası, 26 Ağustos 1960, s.1.

Sabıklar İçin 8 Bin Dosya Hazırlandı, Halk Postası, 26 Ağustos 1960, s.1-2.

5 Gazete İçin 12 Dava Açıldı, Halk Postası, 31 Ağustos 1960, s.2.

Menderes'in Yeni Bir Yolsuzluğu Daha Meydana Çıktı, Halk Postası, 3 Eylül 1960, s.1-2.

DP'nin Her Türlü Faaliyet Men Edildi, Halk Postası, 4 Eylül 1960, s.2.

35 Milyonluk Suistimal, Halk Postası, 8 Eylül 1960, s.1.

Soruşturmalar 20 Eylül'de Bitecek, Halk Postası, 14 Eylül 1960, s.3.

Düşüklerin Duruşması 10 Ekim Saat 10'da, Halk Postası, 14 Eylül 1960, s.3.

248 Demokrat Partili Tevkif Edildi, Halk Postası, 14 Eylül 1960, s.3.

Örtülü Ödenekten Para Alan Gazetecilerin İfadeleri Alındı, Halk Postası, 17 Eylül 1960, s.2.

CHP'nin Malları Geri Veriliyor, Halk Postası, 20 Eylül 1960, s.1.

Yassıada İçin Bir Broşür Hazırlanıyor, Halk Postası, 20 Eylül 1960, s.1.

Sabık Milletvekili Zakar Yassıada'da Kalpten Öldü, Halk Postası, 24 Eylül 1960, s.3.

C. Bayar'ın İntihar Teşebbüsü Önlendi, Halk Postası, 28 Eylül 1960, s.1.

Demokrat Parti Dün Feshedildi, Halk Postası, 29 Eylül 1960, s.1.

Demokrat Parti Halk Postası, 8 Ekim 1960, s.3.

14 Ekim'de İki Duruşma Var, Halk Postası, 11 Ekim 1960, s.1.

Düşükler Avukat Arıyor, Halk Postası, 16 Ekim 1960, s.1.

6-7 Eylül Davasına 19 Ekim'de Başlanacak, Halk Postası, 16 Ekim 1960, s.1.

Sanıklar Geliyor, Halk Postası, 19 Ekim 1960, s.1.

F. Kerim Gökay'ın Celal Bayar'a Yazdığı Mektup Ele Geçirildi, Halk Postası, 19 Ekim 1960, s.1.

Yabancı Basın Duruşmaların Tercüme Edilmesini İstiyor, Halk Postası, 19 Ekim 1960, s.1.

Radyo Yolsuzluğu Dolayısıyla 9 Düşüğün 5-10 Yıl Hapsi İsteniyor, Halk Postası, 22 Ekim 1960, s.2.

Yassıada Mahkemesi, Halk Postası, 24 Ekim 1960, s.2.

DP Devrinde Memura Baskı Yapanlar Yargılanıyor, Halk Postası, 30 Ekim 1960, s.1.

6-7 Eylül ve Bebek Davasına Dün de Devam Edildi, Halk Postası, 2 Kasım 1960, s.1.

Yassıada Duruşmaları, Halk Postası, 26 Kasım 1960, s.1-3.

Menderes "Zor Girerler Çanakkale'ye" Demiş, Halk Postası, 10 Aralık 1960, s.2.

6 7 Eylülün 7 Sanığı Dün Tahliye Edildi, Milliyet, 6 Ocak 1961, s.1,5.

Kitap ve Makaleler

Akşin, Sina. (2002) Siyasal Tarih (1950-1960), *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980,* s.215-224.

Akyüz, Yahya. (2015) Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 - M.S. 2015, Ayrıntı Basımevi, Ankara.

Aydemir, Şevket Süreyya (1988) İkinci Adam 1950-1964, Remzi Kitabevi, C.III, İstanbul.

Aydemir, Şevket Süreyya. (1999) İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali, Remzi Kitabevi.

Başgil, Ali Fuad. (2008) 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri Görüp Yaşadıklarım, Yağmur Yayınevi, İstanbul.

Eraslan, Cezmi. (2004) Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Can Reklamevi Basın Yayın Ofset Matbaacılık, Ankara, s.519-632.

Hale, William. (2003) Türk Dış Politikası 1774-2000, Mert Matbaası, İstanbul.

Karpat, Kemal Haşim. (2009) Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji, Sistem Matbaacılık, İstanbul.

Karpat, Kemal Haşim. (2010) Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset, Kültür Bakanlığı Yayıncılık, İstanbul.

Kili, Suna. (2008) Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Koçak, Cemil. (2009) Geçmişiniz İtinayla Temizlenir, İletişim Yayınları, İstanbul.

Koçak, Cemil. (2010) 27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları (2 Haziran 1960-6 Ocak 1961), Yapı Kredi Yayınları, C.I, İstanbul.

Lewis, Bernard. (2000) Modern Türkiye'nin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Oran, Baskın (2004) 1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* İletişim Yayınları, C.I, İstanbul, ss.385-398.

Ortaylı, İlber. (2018) Türkiye'nin Yakın Tarihi, Pasifik Ofset Ltd. Şti., İstanbul.

Özdemir, Hikmet. (2002) Siyasal Tarih (1960-1980), *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, s.227-293.

Toker, Metin. (1991) Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 DP'nin Altın Yılları 1950-1954, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Uçarol, Rifat. (2000) Siyasi Tarih (1789-1999), Filiz Kitabevi, İstanbul.

Weiker, Walter. F. (1967) Amerikalı, Fransız, Rus Gözüyle 1960 Türk İhtilali, Çev. Mete Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul.

Zürcher, Erik Jan. (2015) Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul.

Bölüm 15

KÜRESEL İLE YEREL ARASINDA FESTİVALLER

Gül ŞİMŞEK[1]
Selcan AKKUŞ[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, gulsims@hotmail.com
2 Araş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, selcanbayram@hotmail.com

1. Giriş: Yerel-Küreselde Mekan

Önceden belirlenmiş sınırları olan bir mekân ve zamanda düzenlenen festivaller, ekonomik, turizm-ticari, fiziksel-çevresel, sosyo-kültürel ve politik boyutları olan aktivitelerdir. Festivaller bu boyutlarıyla, yerel kimliğin ortaya çıkarılması, farklı deneyimler kazanılması ve eğlence ihtiyacının karşılanması için fırsatlar sunmaktadırlar. Festivallerin anlam, ölçek, tema, alan vb. yönünden farklı kapsamları, kategorileri ve etkileri bulunmaktadır. Bu çalışmada, literatürde yer alan kapsam, kategori ve etkiler ortaya konulmakta, ardından festivaller ile yer arasındaki ilişki üzerinde durulmaktadır. Bu doğrultuda, küreselleşme süreci ile birlikte yerele özgü değerlerin festivallerdeki rolünün anlaşılması için yerin kültür ile olan ilişkisinde temel iki yön tartışmaya açılmaktadır: Yerelin rolü ile küresel-yerel arasındaki ele alışlar. Bir yandan yerel kalkınma açısından önemli araçlar olarak dikkat çeken festivaller, diğer yandan yerin bir tüketim ve pazarlama aracına dönüşmesine ve bu süreçte o yere karşılık gelen kent ya da kırsalın birer meta olarak görülmesine dair kaygıları da getirmektedir. Küresel yarışta izlenecek yolun yerelin lehine doğru işletilebilmesi, yerleşimlerin özgün niteliklerinin korunarak kullanılmasına yönelik politikaların izlenmesini gerekli kılmaktadır.

Yerin üst çerçeveden değerlendirilmesine olanak vermesi bakımından, Giriş Bölümünde öncelikle *küreselleşme ve yerelleşme olgularının mekânsal bağlamdaki tartışmalarına* yer verilmektedir. Küreselleşme olgusu, hemen hemen her konuda dünyayı, kentleri ve ekonomileri etkileyen bir olgudur. Harvey'e (1990, s.270) göre, kapitalizmin tarihinde hayatın hızının artışı ve mekânsal engellerin aşılması anlamına gelen zaman-mekân sıkışması küreselleşmeyi ifade etmektedir. Kapitalizmin zaman yoluyla mekânı yok etmesi ve bununla mekânsal engellerin aşılması mekânı önemsizleştirmek yerine kaynaklar, altyapı, sermaye birikimi vb. açısından içerdikleri ile, mekâna daha fazla anlam yüklemektedir (Harvey, 1990, s.270). Yine Harvey (2002, s.75), küreselleşmeden bahsederken; kapitalizmin kendi ilkelerine uygun coğrafyayı devamlı olarak yeniden inşa ettiğini öne sürmüş ve kapitalizm tarihinin belirli bölümlerinde sermayenin birikimini kolaylaştırabilmek için bazı coğrafi görünümlere ulaşım ve iletişim gelişmiştir. Kimilerince, küreselleşme ile dünyanın küçüldüğü ve tek bir mekâna dönüşerek bütünleştiği de ifade edilmektedir. Bu bağlamda Robertson (1999'dan aktaran Balcı, 2006, s.34), alışılmış ele alışlardan farklı olarak küreselleşmenin yalnızca ekonomi üzerinden değil, kültür üzerinden incelenmesi gerektiği üzerinde durmuştur.

Küreselleşme ile ortaya çıkan en önemli değişimlerden biri de, kentin, uluslararası düzeyde yarışan ve rekabet gücü kazanma çabasına girmesidir (Eraydın, 2001'den aktaran Yavuzçehre, 2013, s.204). Küreselleşme ile birlikte, kent mekânı yeniden tanımlanmış ve klasik anlamını aşmıştır.

Yeniden tanımlanan kent mekânı, küreselleşme ile yeni kavramlar da türetmiştir. Bunlar küresel kent, dünya kenti gibi olguların yanısıra, küresel ağlara eklemlenmeyi hedefleyen girişimci kent, marka kent, bilgi kenti, kültür kenti gibi kavramlardır. Günümüzde her kentte gördüğümüz mega projeler, uluslararası etkinlikler ve festivaller, kentleri küresel sermaye ağlarına katmayı planlayan uygulamalar olarak sıralanabilir (Geniş, 2016, s.XXI). Bununla birlikte, Sassen'e (2001'den aktaran Miraftab, 2016, s.4) göre, sermaye, küresel kent adını verdiği yerlerde var olmasının yanısıra yüz yüze etkileşimlere de ihtiyaç duymaktadır.

Küreselleşme sürecinde, ekonomik coğrafya ve yerel idare yapılarında yaşanan değişimler, küreselleşme-yerelleşme tartışmalarını başlatmış, küresel ve yerel arasında hangisinin hâkim olduğuna dair farklı anlatımlar ortaya atılmıştır. Bu anlatımlara göre küreselleşme ve yerelleşme tartışması; küreselci, yerelci ve küresel-yerel etkileşimi olarak üç yaklaşımda incelenmektedir (Özaslan, 2004, s.71). *Küreselci (sistematik) yaklaşım*, ekonomi politiğin içerisinde küresel sistemin hâkimiyeti olduğunu ve küreselleşmenin yerellikler arasında eşitsiz gelişme yarattığını savunmaktadır. Yaklaşım, ulus devletin gücünün azalmakta, çok uluslu şirketlerin gücünün artmakta olduğunu savunmaktadır (Benkove Dunford, 1991'den aktaran Özaslan, 2004, s.72). Amin'e göre küreselleşme, yerelliğe bir tehdit ve bölgeler arası eşitsizlik yaratan bir süreçtir (Amin, 1994'ten aktaran Özaslan, 2004, s.72).

Yerelci yaklaşım, artan küreselleşme ile birlikte, ulus devletin düzenleme kapasitelerinde küçülme yaşandığını ve yerel birimlerin devletlerin görevlerini de yapacak şekilde öne çıktığını savunmaktadır (Özaslan, 2004, s.72). Bu yaklaşım, "kendi içinde yerellikten kendi için yerelliğe" olarak özetlenmektedir. Yerelci yaklaşımda yerel politikalar, yeniden yapılanma ve mekânsal gelişmede düzenleyici bir konumdadır.

Küresel-yerel etkileşimi yaklaşımı ise, yerel ve küresel ilişkiler arasındaki işbölümünü açıklamada uzlaştırıcıdır. Bu yaklaşım, küreselleşme ve yerelleşme sürecini iç içe olarak tanımlamakta ve her ikisinin birden ekonomi politiğin parçası olduğu savunmaktadır. Üç yaklaşımda da küresel sistem ve yerel birimler arasındaki hâkimiyet farklılıklarına rağmen yaklaşımların ortak noktalarından birinin, küresel etkenler ile yerel etkenlerin yüz yüze gelmesi olduğunu söylemek mümkündür (Cox ve Mair, 1991'den aktaran Özaslan, 2004, s.73).

Bu bağlamda, küreselleşme ile yerelleşme her ne kadar çatışan olgular olarak karşımızda dursa da, aynı zamanda birbirinden bağımsız düşünülemeyen olgulardırlar. Küreselleşme, yerelleşme ile birlikte ilerlemekte ve küresel olgularda yerelliğin de rolü bulunmakta; bu anlamda her ikisi arasında diyalektik bir akış bulunmaktadır (Erdoğan, 2002'den aktaran İnce, 2009, s.264). Bu, özgül mekânları, özgül etkinlikleri, özgül

kimlikleri ortaya koyan bir diyalektiktir (Hall, 1998'den aktaran İnce, 2009, s.264).

Miraftab'a göre (2016, s.5), küreselleşme de zaman içerisinde değişimler geçirmiş ve yeni bir biçim kazanmıştır. Küresel topluluğun kültürü, kültürel oluşumun modern araçlarının hâkimiyetindedir. Küresel topluluğun kültürünün iki temel niteliği vardır: Birincisi, küresel kültürün Batı merkezli olması ve ikincisi, homojenleştirmesidir (tektipleştirme). Tektipleştirme, küreselleşmenin karakteristiği olsa da, bütünüyle aynı olması için bilinçli bir çaba yerine, farklılıkları kabullenerek daha büyük ve her şeyi kapsayan bir çerçeveye yerleştirme yoluna gitmektedir. Bu anlamda, küresel ağlar ve yerel bağlantılar kesilmiş değildir; aksine, daimi olarak iç içedirler. Küresel, yereli toplumsal ve ekonomik dokuda barındırmaktadır.

Küresel ve yerel etkileşiminin ön plana çıkarmış olduğu olgulardan biri olarak *festivaller*, sermayenin akışı ve dolayısıyla yerel kalkınma için önemli bir yerde bulunmaktadır. Festivallerin turizmin gelişimi için bir araç olarak kullanılmasının, son yıllarda dünya çapında ivme kazandığı söylenebilir. Bir sonraki bölümde; çalışmanın öznesi olarak festivalin tanımı yapılmakta ve festivallerin kapsamları, kategorileri ile etkileri geniş biçimde ele alınmaktadır. Bu ele alışın ardından, festivaller ile yer arasındaki ilişki bağlamında; ilk olarak yerelin festivaller bağlamındaki konumu ve ardından hem yerel hem de küresel bir ağın parçası olabilme durumu tartışmaya açılmaktadır. Bu tartışmanın neticesinde, yerellik bağlamında festivaller ve yer arasındaki ilişkiye dair notlar sunulmaktadır.

1. Festivallerin Kapsamları, Kategorileri ve Etkileri Üzerine

Festivaller, genel itibariyle; boş zaman, eğlence ve keyif anlarını kapsayan geçici etkinlikler olarak ifade edilmektedir (Rofe ve Woosnam, 2016, s.347). Turistik destinasyonlar; bölgelerde veya kentlerde turizm ürünü oluşturmak, sezonun kötü olduğu zamanlarda turist sayısını arttırmak, istihdam sağlamak, kentin altyapısını geliştirmek, refah seviyesini arttırmak, sosyal kaynaşmayı sağlamak, bölgenin tanıtımını yapmak, kültür&sanat izleyici kitlesini genişletmek gibi nedenlerle yerel, ulusal veya uluslararası ölçekte kurgulanan etkinliklere yönelmektedir. Bu etkinlikler, fuarlar, sergiler, festivaller vb. olarak gerçekleşmektedir (Erdem, Mızrak, & Aratoğlu, 2018, s.229).

Festivaller, geleneksel olarak fiziksel işgücü, toprak ekimi ve her türlü yorucu aktivite sonucunda ortaya çıkan bir kutlama, rahatlama ve iyileşme zamanı şeklinde tanımlanmaktadır (Bowdin vd., 2006, s.5). Festivaller, müzikal konserler veya drama prodüksiyonları gibi organize bir dizi etkinliği içerebilirler. 'İnsanların genellikle dini olayları, iş veya

bazı özel etkinlikleri kutlamak için tatil yaptıkları yılın belli bir günü veya zamanı' da festival için yapılan bir başka tanımdır (Collins Dictionary, 2018). Derrett'e (2003, s.42) göre, büyüklüklerine veya doğalarına bakılmaksızın, festivaller topluma taze ve sürekli canlandırıcı bir deneyim sunmanın bir aracı olan geçici kutlamalardır. Getz'e (2008, s.403) göre, son yıllarda etkinliklerin ve etkinlik çalışmalarının büyümesi, turizm endüstrisinde etkinliklerin potansiyelini ortaya çıkarmaktadır. 'Etkinlik' kavramı, festivalleri de içeren daha geniş bir terime işaret etmektedir.

Festivallerin anlamı hakkındaki çeşitli bakış açılarına rağmen (Bowdin, 2001; Getz, 1987; Metaucci, 2002; Picard ve Robinson, 2006; Richards, 2006; Turner, 1982) Getz'in (2007, s.31'den akt. (UNESCO-UIS, 2009, s.26) festivalleri 'temalı halk kutlamaları' olarak tanımlanması, en gerçekçi yaklaşımlardandır. 2009 UNESCO Kültür İstatistikleri Çerçevesi (Framework for Cultural Statistics), festivalleri 'performans ve kutlama' altında sınıflandırmakta ve *'yerel olarak meydana gelen ve doğada olabilecek kültürel olayların tüm ifadeleri'* olarak tanımlamaktadır. Festivallerin tanımları, rollerini ve işlevlerini açıklamak için belirli özellikleri vurgulama eğilimindedir. Örneğin, festivallere ev sahipliği yapan toplumların sosyo-kültürel peyzaj üzerinde olumlu etkileri olduğu gibi; elitlerin çıkarlarına hizmet eden, turist tabanlı talebi karşılamak için yerel kültürün metalaştırılmasını mümkün kılan, ekonomik kalkınma için katalizör olan festivaller de vardır. Bu, genellikle çoğu değerlendirme için ayrışma noktası işlevi görmektedir (UNESCO İstatistik Enstitüsü, 2015, s.9).

Dünyanın dört bir yanında düzenlenmekte olan pek çok festival, kapasite ve kapsam olarak ses getirici seviyelere erişmektedir. Herhangi bir yıl içerisinde çok sayıda katılımcıyı, izleyiciyi ve bunların beraberindekileri çeken uluslararası öneme sahip etkinlikler gerçekleşmektedir. Bunlar arasında; kitlesel spor etkinlikleri (olimpiyat oyunları ve dünya kupası gibi), kutlama etkinlikleri ve yıllık spor, sanatsal, kültürel veya diğer etkinlikler (tenis şampiyonaları, müzik festivalleri ve Avrupa Kültür Başkenti etkinlikleri gibi) sayılabilir. Etkinliklerden özellikle dikkat çekenler; genellikle topluluk düzeyinde başlatılan ve bazen potansiyel bir ekonomik kalkınma aracı olarak faydalanılan yerel festivaller ve temalı festivaller gibi akılda yer eden etkinliklerdir. Sayıca en fazla olan -bir yıl içinde on binleri bulan- etkinlikler; daha küçük ölçekte, yerel veya bölgesel kimlikleri yansıtanlardır. Bu etkinliklerle birlikte mega-etkinliklere yapılan yatırımların artışı, etkinlik endüstrisinin genişlemesini getirmiş ve bu çok yönlü olgunun etkileri, akademik çalışmalarda da yansımasını bulmuştur (Page & Connel, 2012, s.XIX).

Öne çıkan etkinlik türlerinden festivaller; ölçeğine, kapsamına ve amacına bağlı olarak çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Atak'a (2009,

s.40) göre festivallerin sınıflandırılması birçok başlık altında yapılabilmekte ve bu başlıklar türlere göre çoğaltılabilmektedir. Temalarına göre ele alındığında, festivallerin sınıflandırılmasında 7 başlık bulunmaktadır. Bunlar yerel, bölgesel, ulusal, uluslararası, geleneksel, tek bir alanda yapılan festivaller ve çok alanlı festivallerdir (Atak, 2009, s.40). Festivalleri kategorilere ilk kez ayıran Wasserman'a göre ise, temalarına göre 18 sınıf sıralanabilir. Bu sınıflar; tarım, antika, sanat, sanat ve sanat yapıları, toplum, dans, etnik etkinlikler, film, folk, yiyecek ve içecek, tarih, kültür, denizcilik, müzik, mevsimler, fuarlar, halk tiyatroları ve dramadır. Ancak bu kategorilendirmenin problemi, festivallerin isimlerinin temalarıyla her zaman uyuşmamasıdır. Festivallerin temaları, yaşanmış ve yaşanacak olan değişimleri ve çeşitliliği yansıtmayabilmektedir (aktaran Karagöz, 2006, s.26-28).

Wasserman'dan sonra, Wilson ve Udall tarafından yapılan sınıflandırma, festivallerin katılımcıları ve festivalleri oluşturanlar üzerindendir. Buradaki kategoriler; yerel festivaller, gelişmiş yerel festivaller, ticarileşmiş festivaller, tek kültürlü festivaller ve çok kültürlü festivaller olarak 5'e ayrılmıştır. Bu sınıflandırmanın eksik yönü ise, birden fazla türün özelliğini taşıyan festivallerin tek bir kategoriye konmasındaki zorluktur. Bir diğer sınıflandırma da, Yongseok tarafından, festivallerin toplumsal katılım açısından değerlendirilmesi ile yapılmıştır. Buna göre kategoriler; düşük düzeyde toplumsal katılım, orta düzeyde toplumsal katılım, yüksek düzeyde toplumsal katılım olarak ortaya konmuştur (aktaran Karagöz, 2006, s.26-28).

Kömürcü'ye (2013, s.31-32) göre, festivaller için genel bir sınıflandırmaya ulaşılamaz, ancak üç parametre üzerinden değerlendirilmeleri mümkündür. Bu parametreler, büyüklük, konu ve alandır. Bu parametreler de kendi içerisinde genişletilirse; büyüklüğüne göre festivaller, 'yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası' olarak belirlenmiş; konusuna göre festivaller, 'sanat ve kültür' olarak belirlenmiş; alanına göre festivaller ise, 'tek bir alanlı festivaller ve çok alanlı festivaller' olarak değerlendirilmiştir.

Festivallerin; çeşitliliklerinin yanısıra, dinamik yapıları da evrensel bir sınıflandırma konusu olmalarını zorlaştırmaktadır. Aslında her bir festival, birçok kategori ile birlikte ya da bu kategoriler arasında bulunmaktadır. Yukarıdaki sınıflandırmaları kapsamlarına göre ayıran yeni bir değerlendirme, festival türlerinin daha kolay anlaşılması ve ayrıştırılmasında yararlı olabilir. Bu kapsamları; (1) ölçeğine göre festivaller, (2) temalarına göre festivaller, (3) katılıma göre festivaller ve (4) alanına göre festivaller olarak organize etmek mümkündür:

1. Ölçeklerine göre festivaller; ulusal, uluslararası, yerel ve bölgesel festivaller olarak sınıflandırılmaktadır. Ulusal festivaller, geniş ölçekte

ve geniş kapsamda halkın bütününe hitap eden ve geniş kitlelere sahip olan festival türüdür. Uluslararası festivaller ise gelenekleri ve kültürü yansıtmaya yönelik düzenlenen, ticarileşmiş ve kültürün tanıtılması için uluslara hitap eden festival türleridir. Çoğu kez metropollerde gerçekleştirilen küresel ağdaki ciddi bütçeli büyük organizasyonlar, uluslararası festivallerdendir. Yerel ve kimi zaman da bölgesel ağdaki mütevazi organizasyonlarca düzenlenmekte olan festivallerin ölçekleri, yerel ve bölgesel ölçektir.

2. Temalarına göre festivaller, genel başlıklar itibariyle, kültür, sanat, yiyecek-içecek, tarih, müzik, film, spor ve iş olarak sınıflandırılabilir.

3. Katılıma göre festivaller, yerel, bölgesel, ulusal ve euluslararası olarak sınıflandırılabilir. Yerel festivaller, belirli bir kültürün yansımalarını sağlayan, bir kültüre özgü olarak düzenlenmiş olan, katılımcıları ve izleyicileri ev sahipleri olan festival türüdür. Bölgesel festivaller ise, yerel festivallere göre daha geniş ölçeğe dayanan bir bölgenin kapsamlı özellikleri ile düzenlenmiş ve katılımcıları açısından da daha geniş kitlelere hitap eden festival türüdür. Katılıma göre ulusal olan festivallerin katılımcıları tüm ülke düzeyinden ve katılıma göre uluslararası olan festivallerin katılımcıları tüm dünya düzeyinden olabilmektedir.

4. Alanına göre festivaller, (a) tek alanlı festivaller ve (b) birden fazla alanda düzenlenen çok alanlı festivaller olarak sınıflandırılmaktadır.

Festivaller; temel türleri, süreleri ve mekânsallıklarına göre de geniş bir şekilde sınıflandırılabilmektedir. Şekil 1, karşılaştırma yapabilmek ve bir temel oluşturmak üzere festival türlerine ilişkin basit bir kavramsal taslak sunmaktadır. Mekânsallıklarına göre festivaller, Karayipler'deki CARIFESTA ve Endonezya'daki Bali'nin Sanat Festivali gibi bir bölge içerisinde birden fazla coğrafi bölgeyi karakterize edebilir. Bazı ülkelerde dini bayramları kültürel bayramlardan ayırmak zordur. Dini bayramlar, ruhani açıdan önemli anların kutlanmasına odaklanır, ancak bu aynı zamanda Divali ve Holi örneğinde olduğu gibi kültürel ya da miras uygulamaları da içerebilir. Benzer şekilde, tüm dünyada uydu televizyonu ve internet üzerinden yayınlanan bir müzik festivaline ev sahipliği yapan Jamaika'daki Uluslararası Reggae Günü'nde olduğu gibi, yayın festivalleri ile sanal festivaller arasında ayrım yapmak zor olabilir. (UNESCO İstatistik Enstitüsü, 2015, s.10).

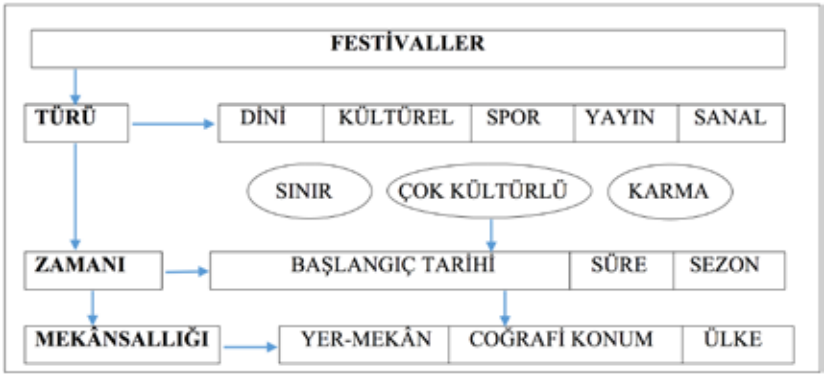

Şekil 1: Festivallerin tipolojisi

Kaynak: UNESCO İstatistik Enstitüsü, 2015, s.10'dan Türkçeye çevrilerek yeniden üretilmiştir.

Bir festivalin içinde bulunduğu kategorinin, festivalin amaç ve işleviyle ilgili bir örtüşme getirmeyebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu anlamda, festivallerin türlerinden bağımsız amaç ve işlevleri de olabilmektedir. Örneğin, turizmi desteklemek üzere tasarlanabilirler, bu durumda yabancı ziyaretçileri ve harcamaları çekerlerse başarılı olabilirler. Ya da; bir müzik ya da film festivalinde, ürünlerin hedef kitlenin beklentilerini içerip içermediği üzerinde daha fazla durulabilir. Ürünlerin beklentilere uygunluğu, izleyicilerden daha ziyade sanatçılar hakkındaki istatistiklerden elde edilebilir. Ürünlere odaklanılmasının tam tersi yöntemlerin de izlendiği olmaktadır; örneğin bazı büyük sanat sergilerinin yer aldığı festivallerde, düzenleyiciler, serginin kendisinden ziyade ziyaretçi sayısı ve çeşitliliği ile daha fazla ilgilenebilmektedirler. Bu durum, festivallerin ürün odaklı olabildikleri gibi etkinlik odaklı da olabildiklerini göstermektedir (UNESCO İstatistik Enstitüsü, 2015, s.10-11).

Etkinliklerle etkinliklerin düzenlendiği yerler arasında farklı ağırlıklarda da olsa karşılıklı bir alış-veriş söz konusudur. Festivaller, etkinliğin yapıldığı yerden etkilendikleri gibi, etkinliğin yapıldığı yeri de etkileyebilmektedir. Bu etkilerin; olumlu/olumsuz, uzun dönemli/kısa dönemli, soyut/somut bir çok yönü vardır. Etkinliklerin yer üzerindeki etkileri, sadece etkinlikten sonraki dönemi kapsamamakta, etkinlik öncesi ve etkinlik boyunca da ortaya çıkabilmektedir (Jones, 2001, s.242). Bu etkileri, etkinliğin türüne göre olumlu ve olumsuz olarak gruplandırmak mümkündür. Etkinliğin etkisinin türü ekonomik, turizm/ticari, fiziksel/çevresel ve sosyal olabilir. Örneğin; istihdam yaratmak ekonomik bağlamlı olumlu bir etki iken emlak spekülasyonu yine ekonomik bağlamlı olumsuz

bir etki olabilmektedir. Bunun gibi; bir seyahat/turizm konaklaması olarak bölge konusunda artan farkındalık, turizm/ticaret bağlamında ve yere özgü mirasın korunması fiziksel/çevresel bağlamda olumlu etkiler yaratırken, ekolojik hasar ve mirasın tahribatı fiziksel/çevresel bağlamda olumsuz etkiler arasındadır (Janecsko, Mules ve Ritchie, 2002, s.8-9). Etkinliğin türüne göre etkinliklerden kaynaklanan olumlu ve olumsuz olası etkilere, aşağıda Tablo 1'de yer verilmektedir.

Tablo 1. Etkinliklerin olası etkileri

Etkinin Türü	Olumlu Etkiler	Olumsuz Etkiler
Ekonomik	- Kalış süresini uzatmak - İstihdam yaratmak - Daha yüksek verim - Yaşam standardını arttırmak	- Etkinlik süresince artan fiyatlar - Emlak spekülasyonu - Turist çekememek - Daha iyi yatırım alternatifleri - Yetersiz sermaye - Etkinliklerin maliyetinin yetersiz tahmini
Turizm / Ticari	- Bir seyahat/turizm konaklaması olarak bölge konusunda artan farkındalık - Bölgedeki yatırım ve ticari faaliyet potansiyeli hakkındaki bilgi artışı - Yeni konaklama ve turistik cazibe merkezi oluşturulması - Artan erişilebilirlik	- Tesis yetersizliği, uygun olmayan uygulamalar veya şişirilmiş fiyatlar dolayısıyla kötü bir ün kazanılması - Yerel insan gücü ve devlet yardımı için yeni rekabet olasılığı nedeniyle mevcut işletmelerden olumsuz tepkiler alınması
Fiziksel / Çevresel	- Yeni tesislerin inşası - Yerel altyapının iyileştirilmesi - Mirasın korunması	- Ekolojik hasar - Doğal süreçlerdeki değişiklikler - Mimari kirlilik - Mirasın tahribatı - Aşırı nüfus yoğunluğu
Sosyal	- Yerelde bilinç düzeyinin artması	- Faaliyetlerin ticarileştirilmesi

Kaynak: Janecsko, Mules ve Ritchie, 2002, s.8-9'dan Türkçeye çevrilerek yeniden üretilmiştir.

Bir festivalin kapsamı, kategorisi, etkisi vb. ne olursa olsun; yer-mekanı, coğrafi konumu ve ülkesini içeren mekânsallık, onu niteleyen temel özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 'Yer' kavramı, mekan ve kültürün iç içe geçmişliğine referans verir; bir başka deyişle yerler, kültürel değerlerin anlam kazandığı mekanal bağlamlardır. Bu bağlamların farklı ölçekleri olarak kentler, kasabalar ve kırsal alanlar, festivaller yoluyla kültürel değerlerini tanıtma olanağı bulmaktadırlar. Bu kapsamda bir sonraki bölüm; festivaller ile yer ilişkisini açmak üzere bu ilişkiyi yerel üzerinden ve küresel bir ağ üzerinden tartışmaktadır.

3. Festivaller ve Yer

Yer, lokasyonun içerdiğinden daha fazla şey ifade etmektedir, benzeri olmayan özgün bir oluşumdur, yerin bir tarihi ve anlamı vardır. Yer, insanların deneyimlerinden beslenir ve bu deneyimleri canlandırır (Tuan, 1979, s.387). Bu çalışmada 'yer' kavramının tercih edilmesinin nedeni, anlamsal ve kullanım alanı olarak, mekan kavramına göre, 'yer'in, kimlik, kültür ve deneyimlere daha çok ilişkisellik atfeden bir kavram olagelmesindendir. Festivaller ve yer arasındaki ilişkide iki temel eğilim olduğu söylenebilir: Birinde; festivaller mekânda bir çatışma konusu olabilmekte ve yarattığı mekânın kimliği ile yarışabilmektedir. Bu, çoğunlukla kent üzerinden etkinliğin pazarlanmasına odaklanan büyük ölçekli ve öncü festivaller için geçerlidir (Rofe ve Woosnam, 2016, s.345). Öte yandan, diğer eğilimde; festivallerin, ortaya çıkardıkları katılımla birlikte kentin canlı kültürüne katkıda bulunmaları söz konusudur (Alvarez, 2010, s.172). Bu iki durumun geri planını görmek için, bir festivalin küresel ile yerel arasında nerede bulunduğuna bakmak gerekir. Bu doğrultuda, bu bölüm; festivalin yerel bağlamı ve küresel ağdaki konumu üzerinden olmak üzere iki alt başlıkta tartışılmaktadır.

3.1 Yerel Festivalin Neresinde?

Küreselleşen dünyada toplumsal ilişkiler körelmekte, tam da bu noktada karşıt etki ile yerelin önemi artmaktadır. Yerelin kimliği; yerel kalkınmanın aracı olarak kültür turizmi ve festival turizmi bağlamında ön plana çıkmaktadır. Yerel unsurlar içeren festivaller, zamanla medya üzerinden uluslararası arenada daha çok yer bulmuştur. Festivallerin bilinirliğinin artması ile yerel halkın yaşam alanları, küreselleşmenin olumsuz etkilerine de açık hale gelmiştir. Yerel işletmelere ekonomik katkı olarak geri dönen festivallerin sermaye akışına zemin hazırlaması, festivallerin salt bir pazarlama aracı olarak görüldüğü bir yaklaşımı da getirmektedir. Diğer yandan; Erdem vd.nin (2018, s.237) belirttiği üzere, yerel kimliğin kavranmasında festivallerin katkısı oldukça yüksektir. Yerel halk için sermaye akışı yanında, olumlu olarak yerel kimliğin devamına katkı da söz konusu olabilmektedir. Festivaller, bir yerin, yerelden uluslararası ölçeğe kadar, kentsel ya da kırsal destinasyonların tanıtılmasında kayda değer bir paya sahiptirler.

Festivaller, kentlerin ve bölgelerin turizm ve kültür yoluyla ekonomik kalkınmasında giderek önem kazanan bir araç haline gelmiştir. Festivaller, meydana geldikleri tarihi ve coğrafi bağlam üzerinden anlaşılabilir. Kavramsal olarak tarihsel bağlam, bir olayın yerel bir yerli kökene sahip olmasına veya yeni yaratıldığı dereceye referans verebilir. Coğrafi bağlam ise, bir festivalin gerçekleştiği yer ile ne ölçüde tanımlandığını veya tematik yöneliminde ne ölçüde küresel olduğunu yansıtır. Festival turizmi

için bu iki bağlamı dikkate alan bir çerçeve dört tür festival etkinliği ile sonuçlanmaktadır: (a) Yerel miras festivalleri, (b) yerel çağdaş festivaller, (c) ulusal miras festivalleri ve (d) küresel çağdaş festivaller. Bu dört festival türü; yerel kimlikleri, benzersizlikleri, sınırlılıkları ve özgünlükleriyle ilgili sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sorunları aşabilmek anlamında; etkinlik yöneticilerinin yerel halklarla ortaklaşa geliştirilen tarihsel ve coğrafi olarak anlamlı temalara daha fazla odaklanmaları önerilmektedir. Bu durum, örneğin Çin gibi hızlı festival gelişiminin olduğu yerlerde, uzun dönemli başarı sağlamak için kritik bir öneme sahiptir (Ma & Lew, 2012, s.13).

Yerel festivaller, büyük bütçelere ve büyük fiziksel yatırımlara dayanmak durumunda olmadıkları için birer çekicilik unsurudurlar. Yerel festivallerin düzenlenmesi, doğal güzellikler veya insan ürünü çekicilik kaynaklarından çok, yerel halkın ve düzenleyicilerin çaba ve isteğine bağlıdır. Yerel kültüre dayanan etkinliklerde mütevazi yatırımlarla da kayda değer finansal geri dönüşler alınabilmektedir (Gürsoy vd., 2004, s.171). Yerel festivaller, küresel pazar için de dikkat çekmeye başlamış; küreselleşmenin getirdiği markalaşma, kültür endüstrisi, kentlerin pazarlanması gibi tartışmalar ile birlikte festivaller yeni bir boyut kazanmıştır. Yerel kimliklerin yeniden keşfedilmesi, küresel pazarın da dikkatini çekmekte gecikmemiş, küresel rekabet yarışında kendilerine özgü nitelikleri olan yeni aktörler ortaya çıkmıştır.

Bir festivalin düzenlenmesi, düzenlendiği yerin adını duyurmasına, o destinasyonun tanıtımının sağlanmasına katkıda bulunduğu gibi, festival dışı zamanlarda da o yerleşimin ziyaret amaçlı tercih edilmesinde etkili olabilmektedir (Daldın vd., 2016, s.1183). Günümüzde; köyler, kasabalar, kentler gibi farklı ölçeklerdeki çok sayıda yerleşim, festivaller yoluyla kültürlerinin tanıtımına daha fazla ilgi göstermektedirler. Yerel, mütevazi ağlar içinde bir düğüm noktası niteliğinde olabilirken, küresel bir ağa eklemlenme çabası üzerinden de kendini ortaya koyabilmektedir.

3.2 Küresel Pazar İçinde Yer Alan Festivaller: Hem Yerel, Hem de Belirli Bir Ağın Parçası Olmak Mümkün mü?

Harvey (1989, s.2'den akt. Geniş, 2011) festivallerin, kültürel etkinlikler düzenleyerek üst gelir gruplarını ve esnek tüketim akışlarını kentte oluşturmanın araçlarından biri olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Ona göre, küresel ile yerel arasındaki ilişkiyi ortaya çıkaran etmenlerden biri, yerel girişimci politikalardır. Yerel girişimci politikalarda, kentin sahip olması istenen gelecek doğrultusunda dört farklı strateji izlenebilir. Bu stratejilerden ilki; kaynak, konum, mekânsal ve sosyal altyapı ve yerel kaynakların kullanımıyla yatırımcılara teşvik verilerek üretim akışlarını kente yönlendirmektir. İkincisi; ulaşım, iletişim ve eğitim kaynaklarına

yatırımı mümkün kılan gelişmiş finans ve bürokrasi oluşturmaktır. Üçüncü strateji, kentsel yenileme veya kentsel dönüşüm gibi projelerle mekânı cazip hale getirerek ve eğlence mekânları yaratarak, festivaller, kültürel etkinlikler düzenleyerek üst gelir gruplarını ve esnek tüketim akışlarını kentte oluşturmaya çalışmaktır. Dördüncüsü ise, yerel girişimcilerin rekabete dayalı büyüme ideolojisi doğrultusunda, merkezi yönetimden gelen kaynaklarını arttırmak için birbirleriyle yarışmalarıdır. Girişimci yönetişim anlayışına göre, yerel yönetimin en önemli görevi, kent mekânını küresel tüketim merkezi haline getirmek ve bunun için gerekli olan sermayeyi, yatırımı, metayı kente çekecek oluşumları sağlamaktır.

Yerleşimlerin içinde bulunduğu, *küresel ağlara* eklemlenme yarışı sadece ekonomiye dayanmamakta, aynı zamanda kültür politikalarında da etkili olmaktadır. Bu politikalardan en önemlisi, kültür endüstrisinin araçlarının kullanılarak kent ekonomisini geliştirmektir (Yeoh, 2005'den aktaran Geniş, 2011). Küreselleşen kültür yapısında, kültür ve eğlence endüstrisinin ekonomideki payının giderek artması, festivallerde de yansımasını bulmaktadır. Festivaller; bir yerin taşıdığı kültürel değerlerle bağlantı kurup kurmadığından bağımsız olarak, etkinlik konusu alanları enerjik alanlara dönüştürme potansiyeline sahiptir (Rofe ve Woosnam, 2016, s.347). Harvey'e göre (1990, s.333-334), kültür ve eğlence endüstrisinin ekonomideki payının artışı temelde, krize girmiş kapitalist kâr oranının ve sermaye akışının hızlandırılması ile sağlanmaktadır. Sermaye akışının hızlanması ile kültürel unsurlar meta haline getirilerek imaj yaratma fırsatı elde edilmekte ve yatırım olanakları artmaktadır.

Küreselleşmenin araçlarından beslenen bu anlayış, ekonomik değişimlerin yanısıra sosyal ve kültürel yapıda da değişimlere neden olmaktadır. Harvey'in (2002, s.31) belirttiği üzere, küreselleşme, emek sürecinin siyasal-ekonomik ve bunlarla bağlantılı kültürel öğeleriyle şekillenmektedir. Ona göre, en açık etkenlerine kadar incelendiğinde küreselleşme, bireyler arasındaki toplumsal ve mekânsal ilişkilere dayanmaktadır. Küresel kültür, toplumların birlikte iletişim ve etkileşiminin sürekli artmasıdır. Bu etkileşimle birlikte tüketim kültürü ve popüler kültür gibi etkenler, toplumların birbirine benzemelerine yol açmaktadır (Kıvılcım, 2013, s.221 ve 227).

Kültür aktarımında mekânların önemi; kentleşme, teknolojik gelişme, küreselleşme gibi olguların kültürel süreklilik ve çeşitlilik konusundaki olumsuz etkileri nedeniyle daha da öne çıkmaktadır. Etkinliklerin düzenlenmesi için yapılan yatırımların geri dönüşünü temin etmek üzere, etkinliğin kendisi ya da dolaylı olarak etkinlik mekânındaki geçici ya da kalıcı ticari işletmeler üzerinden gelir tanımlanabilir. Etkinliğin düzenlenmesinde sponsorluk, etkinlik içerisinde yer alan yerel için hibe gibi mekanizmalar da çalıştırılabilir. Yerel festivaller, organizatör

firmalar tarafından düzenleniyor olsalar dahi yerel halkı etkinliğin ve sağlanan faydanın paydaşı yapmak, yereli gözden kaçırmaksızın yerelde bir kalkınmaya yön vereceğinden, etkinliğin sürdürülebilmesi anlamında olumlu etkilere sahiptir.

Yerel yönetimlerin kent ekonomisinde kültür ve eğlence sektörünün payını arttırmak için uyguladığı politikalar ve küresel kent olgusu ile bütün kentlerin uluslararası festivaller gibi etkinlikler kurgulama yarışları, kentleri sermaye akışı için uygun ve toplumsal gruplar için çekici hale getirerek kent ekonomisini güçlendirmektedir (Geniş, 2011). Yeni kent politikaları, ekonomik kalkınma politikaları ile kültürel politikaları birbirine eklemlemekte ve bu eğilim giderek yaygınlaşmaktadır. Girişimci bir kent yönetiminin sermayenin üst gelir grubuna dahil olan turisti çekmeye yönelik mekânsal stratejileri, bir küresel kent ve kimliğin oluşumuna yöneliktir. Yeni kent politikalarını uygulayan yönetimlerin çelişkisi; bir taraftan kentin tarihini ve kimliğini öne çıkaran projeleri desteklerken, diğer taraftan kentlerde yatırıma elverişli modern mekânlar üretmektir (Geniş, 2011). Bunun sonucunda, küresel ağlara eklemlenmenin bir parçası olarak uygulanan politikalarla kentlerin birbirine benzemesi ve tektipleşme ortaya çıkmaktadır. Bu olgu, toplumsal yaşamı da etkilemekte, toplumların kendi kültürleri ve yaşam tarzları, küresel sistemde yeniden üretilmektedir (Yavuzçehre, 2013, s.205).

Sözü edilen olgular, küresel sisteme eklemlenmede ve sermaye döngüsünde etkin rol almaktadırlar. Küreselleşme süreciyle birlikte yeni boyutlar kazanan festivaller de, uluslararası sistemde markalaşmayı ve pazarlamayı sağlayarak sermayeyi mekânlara çekmektedir. Oysa, bir etkinlikte kâr amacının öne çıkması, kültürün mekanla olan ilişkisine kalıcı ve sürdürülebilir bir katkı sunmaktan uzaktır. Yerel halkın etkinlik kapsamında hizmet, gıda, ürün vb.nin sağlanması süreci içinde yer aldığı oranda, festivalin düzenlendiği yere olan ekonomik katkı artmaktadır. Yerel niteliklerin devamında, Getz'in (1998, s.425) ve Richards'ın (2007, s.271) belirttiği üzere, yerel halkın etkinliklerin düzenlenmesinde rol almasının ve üretilen ürünlerin bir parçası olmasının etkisi büyüktür. Bu, bir başka ifade ile, *anlam ve deneyime dayalı* bir sermaye birikiminin gözetilmesi demektir.

Dünyada ve ülkemizde küresel sisteme eklemlenme yarışında olan festivaller arasında, yerel kültürü kullanan ve yerel politikalarla uluslararası sistemde yer edinen festivaller önemli bir örnek olarak görülmektedir. Kültür, kendi içinde değişmeyi ve farklı kültürler ile etkileşerek dönüşmeyi içermekte olduğundan kültürel değerlerin zaman içerisinde orijinalinden farklı etkiler barındırması doğaldır. Bununla birlikte, bu etkileşim süreci orijinal ürünün tektip ve popüler olan lehine aşınmasına neden oluyorsa, kültürün hafızasında bir kesinti olacaktır.

Bu anlamda, turizm sektöründen pay almaya çalışan bir yerel için, barındırdığı kültürel değerlerin yaşamasında kültürün dinamik yapısının, özgünlüğün sürdürülmesine engel olmayacak araçlarla bilinçli biçimde yönlendirilmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Özgün yerleşim dokusu, yöreye has yapılar ve anıtlar, el sanatları, gastronomi, müzik, dans vb. kültürel miras ögelerinden beslenen festivallerin organizasyonunda bu durumun göz önünde bulundurulması daha da önem arz etmektedir.

Özgünlük, kültür turizmi, özellikle de etkinlik turizmi bağlamında oldukça önemli bir kavramdır. Kimi kuramcılarca özgünlük, ticarileşme konusu edilmediğinde var olabilmekte, kimilerine göre ise özgünlük kendi içinde değişmeyi ve dönüşmeyi de içermektedir. Tüm bu tartışmaların ötesinde; özgünlük etkinliği düzenleyen, dolayısıyla o yerel tarafından kontrol edilen ve tanıtılan bir üründür. Yerel topluluk; yapı, alan, gelenek vb. kendine özgü değerlere sahipse, özgün kültürel bir anlam ortaya çıkar. Etkinlik katılımcılarının bu anlamı takdir edip etmemesi, onların motivasyonları, ilgileri ve yorum başarısına bağlıdır. Bu anlamda, özgün bir kültürel değere sahip olmak, ziyaretçi ve yerel arasında müzakere konusu bir ticari mal değildir, deneyimin tamamıyla yerel değerleri yansıttığına dair bir kavrayıştır (Getz, 1998, s.426). Chang'e (2004, s.101) göre, yerel olan küresel ile bütünleştirilmeli ve onlar karşıt olmaktan ziyade ilişkisel olarak algılanmalıdır. Bunu yaparken, yerlerin özgünlüğünün küreselleşmeye feda edilmemesi temel bir ilke olarak ortaya çıkmaktadır.

4. Sonuç: Yerellik Bağlamında, Festivaller ve Yer Arasındaki İlişkiye Dair Son Notlar

Küreselleşme söylemi içinde, küresel ağlara eklemlenme hedefi bulunmaktayken aynı zamanda yerellik de ön plana çıkmıştır. Küreselleşme ile yerelleşme her ne kadar birbirinin zıttı olgular olarak görünseler de, birbirinden bağımsız değildir hatta tamamlayıcısı niteliğinde olabilmektedir; bunun nedeni küresel ağlara eklemlenmenin öznesinin çoğu zaman yereli temsil eden bir kent ya da kırsal yerleşim olmasıdır. Yerel aktörlerin sermaye akışına katkıda bulunması ile birlikte küreselleşme ve yerelleşme, birbiri ile kol kola giden süreçler olmuşlardır. Bu etkileşim, iki eş olgunun etkileşiminden farklıdır; etkileşimin yönü, kentlerin birer sermaye birikim aracı olmasına hizmet ettiği oranda küreselleşme tarafına doğru kaymaktadır. Oysa kârın araç, doğal ve kültürel değerlerin korunmasının amaç olabildiği örnekler, yerele has niteliklerin sürekliliğini garanti edebilmektedir. Bu da, döngüsel olarak, festivallerin özgün niteliklerinin devamı anlamında anahtar bir bakış açısı sunmaktadır.

Küreselleşme sürecinde özgünlük yerine kâr amaçlı baskın unsurların yayılmacı etkisi, çoğu kez tektipleşme olarak kendisini göstermektedir. Tektipleşmeye tepki olarak, ona karşıt biçimde, kültür konusuna verilen

önemin ve yerel kültürlerin tanıtılması çabası da artmaktadır. Yerel kültür vurgusundaki artış; yerel kültürün açığa çıkarılması, tanıtılması ve pazarlanmasını içeren yeni boyutlarıyla, sermaye oluşumu ve küresel ağlara eklemlenme ile yeni bağlantılar kurmaktadır. Bu döngüsel sürecin araçlarından biri olarak festivaller, yerelin sınırlarını uluslararası arenaları kapsayacak biçimde genişletebilmekte, uluslararası arenada tanınırlığın da yerel kalkınmaya olumlu etkileri olabilmektedir. Festivaller özellikle turizm sektörü içerisinde kendine yer bulmakta, festival turizmi ile yerelin ekonomisine katkı sağlanmaktadır. Ortaya çıkan turizm anlayışı, tüketim odaklı bir yaklaşımdan beslendiğinde, yerel ekonomiyi hareketlendiren asıl itici güç olarak yerel değerlerin sürdürülmesi tehlikeye girebilmektedir. Burada, mekanın kimliği ve mekanın meta niteliği arasında oluşan gerilimde kimliğin tarafında olmak, kalıcılığın teminatını sağlamak için gerekli görülmektedir. Bu anlamda, yere has niteliklerin sürekliliğinin sağlanması, kültürün mekanla geçici buluşmasından daha tercih edilir bir noktada durmaktadır.

Çıkışı itibariyle, popüler dolayısıyla tektip kültürel ürünlerin üretimine gönderme yapan kültür endüstrisi gibi kavramları, kapitalist üretim biçiminin dönüşen araçları rolüyle işletmeye devam etmek; kentleri, üretimden ziyade tüketimin öncelendiği kavşaklara dönüştürmektedir. Bu bakış açısı, yere özgü kültürel niteliklerin ticaret ve pazarlamanın öznesi yapmaya doğru genişlediğinde; ekonomik büyüme, istihdam artışı ve ihracat kazancı sağlamak pahasına yerelin aşındığı bir noktaya kadar gidebilmektedir. Festivaller söz konusu olduğunda da, yerin pazarlanmasına yönelik olarak kentlerin imajını artırma adına kent mekanında tektipleşmeyi getiren yenileme uygulamaları gibi tuzaklara yakalanılabilmektedir. Kültür turizminin güçlendirilmesi bağlamında birer araç olarak yükselen festivallerin, bir ekonomik büyüme kaynağı olarak görülmesi şaşırtıcı olmamakla birlikte, eşsiz kültürel değerler ile turizm arasındaki gerilim doğru yönetilmelidir.

Kültür odaklı turizmi besleyen festivaller asıl gücünü, 'insanın tanıma, bilme ve öğrenme isteği'nden almaktadır. 'Bilmek' amaçken, kapitalizmin bilmeyi araçsallaştırarak asıl amacı olan gelir elde etme yönelimli çalıştığı ifade edilebilir. Tartışmanın kapitalizm üstünden bir çıkarıma yol alması, bizi kapitalizmin eksik gördüğümüz tarafları ile baş başa bırakmaktadır. Adil paylaşım, çeşitliliğe saygı, eşitlik gibi konularda kör noktalar kalmaması için yeni bir anlayışa ihtiyaç olduğu, literatürde de sıklıkla yer bulmaya başlamıştır. Kültürün, endüstrinin yeni bir aracı olarak işlenmesi kaçınılmaz olarak ortaya çıkmış olsa da, bu yeni sektör ve alt sektörlerin, kültürden ve kültürün kazındığı zemin olarak mekanın, dolayısıyla yerin özgün niteliğinin sürdürülmesinden besleniyor olduğu unutulmamalıdır. Küresel yarışta izlenecek yolun yerelin lehine doğru işlemesi, yerleşimlerin özgün niteliğinin korunması ve geliştirilmesine yönelik yerel kalkınma politikalarının izlenmesini gerekli kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Alvarez, M. D. (2010). *Creative cities and cultural spaces: new perspectives for city tourism. International journal of culture*, Tourism and Hospitality Research, 4(3), 171-175.

Atak, O. (2009). *Türk Turizminin Tanıtımında Festivallerin Yeri ve Önemi: Antalya Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Balcı, A. (2006). *Roland Robertson, Küreselleşme ve Kültür*. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(1). 25-36.

Bowdin, G., Johnny, A., O'Toole, W., Harris, R., McDonnell, Ian. (2011). *Events Management*, 2. Baskı, London and New York: Routledge

Chang, T.C. (1999). *Local Uniqueness in the Global Village: Heritage Tourism in Singapore*. The Professional Geographer. 51(1). 91-103

Collins Dictionary. (2018). *Festival* (definition). September 2, 2018 tarihinde Collins Dictionary: https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/festival adresinden alındı

Daldın, T., Atak, O., & Çeken, H. (2016). *Festivallerin bir kırsal turizm çekiciliği olarak önemi*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(47). 1179-1184.

Derrett, R. (2003). *Festivals and regional destination: how festivals demonstrate a sense of community and place*. Rural Society, V.13, 35-53.

Erdem, Ö., Mızrak, M., Aratoğlu, C. (2018). *Festivallerin bölge turizmine katkıları ve sürdürülebilirliği: Uluslararası mengen aşçılık ve turizm festivali örneği*. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 6(1). s.228-245.

Geniş, Ş. (2011). *Küreselleşme, Kent ve Kültür*. İdeal Kent. 2(3). 48-61.

Geniş, Ş. (2016). *Küresel ve Yerel Arasında Kentler: Stratejiler, Fırsatlar ve Sorunlar*. 2. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı. (edt. Ş. Geniş, E. Osmanoğlu). İstanbul: Kent Araştırmaları Enstitüsü. s.XIX-XXIII.

Getz, D. (1998). Event Tourism and Authenticity Dilemma. *Global Tourism* içinde, (edt. W.F. Theobald). Butterford-Heinemann Publishing: Oxford. s.409-427.

Getz, D. (2008). *Event tourism: Definition, evolution, and research*. Progress in Torism Management, V.29. 403-428.

Gürsoy, D., Kim, K. & Uysal, M. (2004). *Perceived impacts of festivals and specia events by organizers: an extension and validation*, Tourism Management, V.25, 171-181.

Harvey, D. (1990). *Postmodernliğin Durumu*. İstanbul: Metis Yayınları.

Harvey, D. (2002). *Umut Mekânları*. İstanbul: Metis Yayınları.

İnce, M. (2009). *Küreselleşme ve yerelleşme: Bir çelişki mi?* Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(1), 259-275.

Janecsko, B., Mules, T., & Ritchie, B. (2002). *Estimating the Economic Impacts of Festivals and Events: A Research Guide*. August 31, 2019 tarihinde CRC Tourism: http://sustain.pata.org/wp-content/uploads/2015/02/Mules_EcoImpactsFestivals_v6.pdf adresinden alındı

Jones, C. (2001). *Mega-events and host-region impacts: Determining the true worth of the 1999 rugby world cup*, International Journal of Tourism Research, V.3, 241-251.

Kömürcü, G. (2013). *Etkinlik Turizmi Çeşidi Olarak Festivaller: Bozcaada Yerel Tatlar Festivali Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Kıvılcım, F. (2013). *Küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinin gelişmekte olan ülke Türkiye açısından değerlendirilmesi*. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 5(1). 219-230.

Karagöz, D. (2006). *Etkinlik Turizmi ve Etkinlik Turizmi Bağlamında Yabancı Ziyaretçi Harcamalarının Ekonomiye Etkisi: Formula 1 2005 Türkiye Grand Prix Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Ma, L., & Lew, A.A. (2012) *Historical and geographical context in festival tourism development*, Journal of Heritage Tourism, 7(1). 13-31.

Miraftab, F. (2016). *Mühimmat-ı mekân ve "yer"leşme siyasaları: Metro-merkezçi küreselleşme yazının eleştirisi.* II. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı. Bildiriler Kitabı. (edt. Ş. Geniş, E. Osmanoğlu). İstanbul: Kent Araştırmaları Enstitüsü. 1-13.

Page, S., & Connel, J. (2012). *The Routledge Handbook of Events*. Oxon, UK: Taylor & Francis Books.

Özaslan, M. (2004). *Küresel-yerel etkileşiminin yeni örgütlenme biçimleri: ağ-şebeke (network) tarzı firma ve idari-kurumsal örgütlenmeler*. Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt 2. 66-93.

Richards, G. (2007). The Festivalization of Society or the Socialization Festivals? The case of Catalunya. *Cultural Tourism: Global and Local Perspectives* içinde, (edt. G. Richards). 257-280. New York: Routledge

Rofe, M., & Woosnam, C. L. (2016). *Festivals as vehicle for place promotion: Cars, contestation and the creative city ethos.* Landscape Research, 41 (11), 344-359.

Tuan Y.F. (1979). *Space and place: humanistic perspective*. Gale S., Olsson G. (eds) Philosophy in Geography içinde. Theory and Decision Library (An International Series in the Philosophy and Methodology of the Social and Behavioral Sciences), V.20. Dordrecht: Springer, 387-427.

UNESCO Institute for Statistics. (2015). *2009 UNESCO Framework for Cultural Statistics Handbook No. 3: Festival Statistics: Key Concepts and Current Practices*. 31 Ağustos, 2019 tarihinde http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002315/231551e.pdf adresinden alındı

Yavuzçehre, P. (2013). *Küreselleşmenin artan etkisinde Denizli*. İdeal Kent V.8. 200-227.

Bölüm 16

GİRİŞİMCİLİK YÖNELİMİ, İNOVASYON KAPASİTESİ VE FİNANSAL PERFORMANS İLİŞKİSİ: TEORİK BİR PERSPEKTİF[1]

Fahrettin PALA[2]

Hasan AYAYDIN[3]

1 Bu çalışma Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nce kabul edilen 18.F2911.07.01 numaralı proje kapsamında desteklenen ve Prof.Dr. Hasan AYAYDIN danışmanlığında Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yürütülen Fahrettin PALA'nın doktora tezinden türetilmiştir.

2 Öğr.Gör.Dr. Gümüşhane Üniversitesi, KADMYO Muhasebe ve Vergi Bölümü, fahrettinpala@gumushane.edu.tr, Orcid:0000-0001-9565-8638

3 Prof.Dr. Gümüşhane Üniversitesi, İİBF. hayaydin61@gumushane.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-5395-1411

1. GİRİŞ

Teknolojide yaşanan artışlar ve değişiklikler ile birlikte, küresel rekabet ve değişen iş ortamları inovasyon ve girişimcilik faaliyetlerini işletmelerde hayati öneme sahip hale getirmiştir. İşletmeler açısından inovasyonun bu kadar önemli olmasının nedeni ise hiç şüphesiz işletme ve ekonomiler için katma değer ve fayda sağlayan faktörlerin başında gelmesidir (Aras vd., 2014: 33).

İnovasyon, değişen ortamlarda sürdürlebilir rekabet avantajının en önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilir. Çünkü inovasyon, ürünlerin ve süreçlerin iyileştirilmesine neden olur, firmaların hayatlarını devam ettirebilmelerine yardımcı olur, firmaların daha hızlı büyümelerine imkan sağlar, daha etkin ve verimli olmalarına yardımcı olur ve nihayetinde firmaların daha karlı olmalarını sağlar (Atalay vd., 2013: 226).

Yoğun rekabetle birlikte iş dünyası gittikçe daha da karmaşık bir hal almıştır. Bu karmaşık piyasa koşullarında firmaların büyüme sağlamaları, performanslarını sürdürebilmeleri için birçok firma inovasyonu hem uygun hemde kalıcı bir rekabet avantajı kaynağı olarak görmektedir. Firmalar açısından inovasyonun gerekliliği büyük oranda kabul görmüş ve birçok yönetici uzun sürede başarılı olabilmenin kurum içerisindeki inovasyon faaliyetlerine bağlı olduğunu bilmektedir (Kolaric ve Mitrovica, 2013: 102).

Girişimcilik yönelimi, firmaları rakiplerinden ayırabilecek ve rekabet avantajı sağlayacak yeni fırsatları bulma olanağı sağladığı (Wiklund ve Shepherd, 2005: 72) için firmalar açısından önemli bir unsurdur. Miller (1983) yılında yapmış olduğu örgüt düzeyinde girişimcilik araştırması, girişimcilik yönelimi kavramına öncülük etmiştir. Bu kavram daha sonra Covin ve Slevin (1989, 1990), Lumpkin ve Dess (1996) gibi araştırmacılar tarafından geliştirilerek akademik literatürde yoğun bir şekilde incelenmeye başlamıştır (Solmaz, 2016: 17-18). Girişimcilik yönelimi özelliklerine sahip firmalar, yeni ve belirsiz olan ürünleri ve pazarları deneyerek risk üstlenme konusunda rakiplerine oranla daha isteklidirler. Aynı şekilde Pazarda oluşan fırsatlarını yakalamak açısından rakiplerinden daha proaktif olmak için inovasyon yapmaya daha isteklidiriler (Wiklund ve Shepherd, 2005: 75).

Bu çalışmada, öncelikli olarak inovasyon kavramı, inovasyon ile ilişki olan diğer kavramlar, inovasyon türleri ve inovasyon stratejileri açıklanmıştır. Daha sonra girişimcilik yönelimi kavramı ve boyutları ile inovasyon kapasitesi ve finansal performans kavramları açıklandıktan sonra konu ile ilgili güncel literatür incelemesi sonucu elde edilen çalışmalar özetlenmiş ve son olarak da sonuç ve değerlendirme kısmı ile çalışma tamamalanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. İnovasyon Kavramı

İnovasyon kavramı dilimize ingilizce bir kavram olan "innovation"dan girmiştir. Bu kavramın Türkçe karşılığı her ne kadarda yenilik veya yenilikçilik kavramlarıyla ifade edilmeye çalışılmış olsada, yenilik veya yenilikçilik kavramları inovasyon sözcüğünün sadece bir bölümünü tanımlaya bilmektedir. Bu kavram sadece yenilik veya yenilikçilik sözcükleriyle ifade edilemeyecek kadar geniş bir anlama sahip kavramdır (Eraslan vd., 2008: 24).

İnovasyon kavramını bilimsel anlamda ilk inceleyen araştırmacı Schumpeter (1912) dir. Schumpeter 1912 yılında kaleme almış olduğu İktisadi Gelişme Teorileri başlıklı kitabında bu kavrama yer vermiştir (Freeman and Soete, 2003:7'den aktaran, Şahin, 2009: 260). İnovasyon kavramını işletme disiplininde tanımlayan ilk çalışma ise Muse ve Kegereis'in (1969) yılında yapmış olduğu çalışmadır. Muse ve Kegereis (1969) çalışmasında yeni ürün geliştirme konusunu ele almışlardır ve inovasyon kavramını, "yeni ürün geliştirme" olarak değerlendirmişlerdir (Şahin, 2009: 260).

İnovasyon kavramı ile ilgili olarak Schumpeter'in 1930'lu yıllarda yapmış olduğu tanımlamadan itibaren günümüze kadar pek çok yazar tarafından değişik tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlamalar arasında inovasyon kavramını hem süreç hemde sonuç olarak ele alan OECD'nin yapmış olduğu tanımlama genel kabul görmüş bir tanımlamadır. Buna göre inovasyon, "işletme içi uygulamalarda, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni veya önemli derecede iyileştirilmiş bir ürün (mal veya hizmet), veya süreç, yeni bir pazarlama yöntemi ya da yeni bir organizasyonel yöntemin gerçekleştirilmesidir" (OECD, 2005: 46).

2.2. İnovasyon İle İlişkili Kavramlar

İnovasyon kavramı, girişimcilik, yaratıcılık, araştırma ve geliştirme, değişim, tasarım, icat ve bilgi kavramlarıyla yakından ilişkilidir.

2.2.1. Girişimcilik

Girişimci paradigması, ilk olarak Schumpeter'in (1934) yılında yapmış olduğu, girişimciler ile inovasyon arasında bir bağlantı kurmaya çalıştığı ve girişimciyi yenilikçi olarak gördüğü 1930'lara kadar uzanır. Girişimcinin inovatör olarak kavramı, girişimcinin rolünün inovasyon sürecinde vurgulandığı girişimci paradigmanın temelini oluşturmaktadır. İnovasyon, paydaşlar adına ekonomik değer yaratmak için yaratıcı ve girişimcilik süreçlerinin birleşimidir. İnovasyon, buluş ve girişimcilik öğelerinin birleşmesi sonucu ortaya çıkar.

Girişimciliği tamamlayan ve onu destekleyen en önemli faktörlerden birisi hiç şüphesizki inovasyondur. Girişimcilik ve inovasyon, firmaların üstün performans arayışında kullanabilecekleri yeteneklerdir (Ndubisi and Iftikhar, 2012: 215). İşletmelerin yoğun rekabet ortamında varlıklarını devam ettirebilmeleri inovasyon yapabilme yeteneklerine bağlıdır. Söz konusu işletmeler, yeni ürünler, yöntemler, süreçler, organizasyonlar ve pazarlama teknikleri geliştirmektedirler. Bu değişimleri gerçekleştirecek olan en önemli aktörde girişimcidir (Işık vd., 2015: 59).

2.2.2. Yaratıcılık

Yaratıcılık ve inovasyon kavramları genellikle birlikte kullanılır ve eş anlamlı olduğu zannedilir. Aslında bu iki kavram arasında çok belirgin farklılık vardır. Belirgin farklılığın olmasının yanında organik birde bağ söz konusudur (Ürper, 2004: 43). Bir inovasyon süreci iki temel faaliyetten oluşur. Bu faaliyetler yaratıcılık ve yeniliktir. Yaratıcılık yeni düşünce ve fikirler ortaya koyabilme yeteneği iken, inovasyon ortaya konuyulan bu düşünce ve fikirlerin mal ve hizmetlere dönüştürülme sürüce ile ilgilidir (Marangoz, 2016: 151). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere yaratıcılık bütün yeniliklerin başlangıcı yani tohumu konumundadır. Yeni ürün, hizmet ve süreçlerin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi iyi bir fikrin ortaya koyulabilmesi ve bu fikri ilk durumunun ötesine taşıya bilen kişi veya ekiple başlar (Amabile vd., 1996: 1154).

2.2.3. Araştırma Geliştirme (AR-GE)

Araştırma, bilinmeyen bir bilgiyi ortaya çıkarma ve uygun koşullarda uygulamaya yönelik yapılan bilimsel ve teknolojik faaliyetlerdir. Geliştirme ise, mevcut olan bir bilginin veya teknolojinin yeniden tasarlanarak daha yararlı ve kullanılışlı bir şekle dönüştürme faaliyetidir (Aygen, 2006: 9). AR-GE inovasyon sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır. OECD, AR-GE faaliyetlerini, "bilgi stokunu artırmak ve bilginin kullanımını geliştirerek yeni uygulamalarda kullanmak amacıyla sistematik bir temelde yürütülen yaratıcı çalışmaları içermektedir" (Ülger ve Durgun, 2017: 106), şekilde tanımlanmaktadır. AR-GE kavramı, temel araştırma, uygulamalı araştırma ve deneysel gelişim gibi üç farklı faaliyet türünü kapsar.

AR-GE faaliyetleri inovasyonun ön koşuludur. İnovasyonun ortaya çıkabilmesi, AR-GE faaliyetleri sonucu ortaya çıkan yenilikçi yaklaşımların girişimci bakış açısıyla değerlendirilerek ticarileştirilmesine bağlıdır (MÜSİAD, 2012: 56). İnovasyondan söz edebilmemiz için AR-GE faaliyetleri sonucu ortaya çıkan yeni ve yaratıcı düşüncelerin mutlaka pazarlanabilir olması gerekmektedir.

2.2.4. Değişim

Değişim, bir durumdan başka bir duruma geçme olarak tanımlanmaktadır. Bu durum ister planlı ister plansız olsun bir sistemin, bir sürecin veya ortamın başka bir duruma geçmesi olarak tanımlanabilmektedir (Durna, 2002: 9). Günümüz iş dünyasında yaşanan yoğun rekabet ortamında firmaların rekabet avantajı elde edebilmeleri için son teknolojiyi kullanmaları bir zorunluluktur. İnovasyon teknolojiye sıkı sıkıya bağlı olup teknolojide yaşaşan hızlı değişimler firmaları inovasyon yapmaya yöneltmektedir. Çünkü firmaların rekabet gücünü artıracak en etkili strateji inovasyondıur. İnovasyon süreci firmalarda radikal değişimler yaratmaktadır (Manzoni, 2015). Değişimi bir fırsat olarak gören ve onu planlı bir şekilde uygulayan firmaların rakiplerine karşı daha proaktif bir yaklaşım sergilemeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

2.2.5. Tasarım

Tasarım ve inovasyon kavramları, yapılan hizmet ve sistemlerin tasarlanması için bir yöntemi tanımlamak adına bir birlerinin yerine kullanılmış olsalarda, bu kavramlar eş anlamlı değillerdir. Tasarım en genel tanımıyla, kişinin kendi çevresinin takdir ve uymunu ilgilendiren insan deneyimi, beceri ve anlayışı olarak tanımlanmaktadır (Kolko, 2007: 224-227). Tasarım fikri, organizasyonlar, yükseköğretim kurumları ve hükümetler tarafından inovasyonun bir yaklaşımı olarak değerlendirilir (Reine, 2017: 56). Tasarım, yaratıcılığın merkezi rol oynadığı bir süreçtir (Forest vd., 2014: 5). Bu süreçte ise yaratıcılık tüm inovasyonların başlangıç noktasıdır. Yaratıcılılık sonucu ortaya konan düşünce ve fikirlerin inovasyon olarak ortaya çıkabilmesi ise insanların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tasarlanmasına bağlıdır.

2.2.6. İcat (Buluş)

İnovasyonun buluş olmadığı yapılan şu tanımdan rahatlıkla anlaşılmaktadır. İnovasyon buluşu "uygulama" olarak tanımlamaktadır. İnovasyon kavramı ile ilgili yapılan tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere inovasyon sürece atıfta bulunmakta ve mutlak surette değer yaratması gerektiğidir (Şahin, 2009: 262). İnovasyon ve icat kavramları arasındaki ilişki, süreç (Schumpeter, 1961) ve dönüşüm (Roberts, 1988) olarak iki temel şekilde tanımlanmaktadır. Bir icadın veya geliştirilmiş ürünün ticarileştirilmesi durumunda inovasyon ortaya çıkmaktadır. Bu durumda icatlar inovasyona göre daha dardırlar. Bir icadın ortaya çıkarılması ve yararlı bir şekilde uyguşamaya sokulması aşamalarına haikm olan olgu inovasyondur.

2.2.7. Bilgi

Toplumların endüstri temelli ekonomilerden bilgi yönetimi ve inovasyon temelli ekonomilere geçmiş olması iş startejilerinin tasarımı

ve uygulamalarını da değiştirmiştir. Değişen bu ekonomilerde hayatta kalabilmek için firmaların mücadele etmesi zorunlu bir hal almıştır. Bu durumda bilgi yönetimini inovasyon faaliyetlerini firmalara mümkün kılacak en etkili stratejilerden biri olarak görülmektedir. Çünkü bilgi, firmalarda daha etkili bir rekabet gücü ve inovasyon elde etmek için temel bir unsur olarak görülmektedir (Guzman vd., 2012: 1-2). İnovasyon ise firmaların rekabet avantajı elde etmeleri ve bu avantajı sürdürmeleri açısından önemli bir özelliktir (Jankowska, 2015: 55).

Dünya ekonomilerini sürükleyen bilgi ve inovasyon birbirlerinden ayrılmaz birer kavramlardır. Bilgi akışının ve uygulamalarının inovasyon ve performans faaliyetlerini kolaylaştırdığı ifade edilmektedir (Mardani vd., 2018: 12). Bilgi yönetmi; ürün, süreç ve yönetim sistemlerinin inovasyonunda olumlu etkiye sahiptir (Guzman vd., 2012: 1). Bilgi ile ilişkilendirilen inovasyon tanımı, "bilginin ürünlere, hizmetlere, süreçlere ve sistemlere dönüştürülmesi" şeklinde ifade edilmiştir (Ürper, 2004: 43).

2.3. İnovasyon Türleri

İnovasyon türlerinin temeli, Schumpeter'in (1934)'de yapmış olduğu farklı inovasyon türlerine dayanmaktadır. Schumpeter (1934) inovasyon türlerini; yeni ürünler, yeni üretim yöntemleri, yeni tedarik kaynakları, yeni pazarlara giriş ve işi organize etmenin yeni yolları şeklinde ifade etmişlerdir.(Schumpeter, 1934'den aktaran, Günday vd., 2011: 662). Bu tanımlamalardan sonra inovasyon türleri; özelliklerine, derecelerine ve alanlarına göre çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır (Yavuz, 2010: 145).

İnovasyonlar, farklılıklar, yenilikler ve değişikliklerin büyüklüğüne göre radikal ve artırımsal inovasyonlar olarak iki şekilde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflamaya göre radikal inovasyon, daha önce hiçbir yerde yapılmamaış veya denememiş ürünlerin, hizmetlerin veya yöntemlerin geliştirildiği köklü atılımlarla oluşan yeniliktir. Artırımsal inovasyon ise bir dizi gelişme ve iyileşmelerin adım adım ortaya çıkması sonucu olaşan inovasyondur (Elçi vd., 2008: 28). Başka bir sınıflandırmaya görede inovasyon, yönetimsel ve teknik inovasyon olarak iki şekilde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmaya görede teknik inovasyon, örgütlerin teknik sistemlerinde yapmış oldukları inovasyonlardır. Yönetimsel inovason ise, örgütlerin sosyal sistemlerinde yapmış oldukları inovasyonlardır (Yavuz, 2010: 145).

Değişim alanına göre sınıflandırılan inovasyonlar ise, ürün, süreç, pazarlama ve organizasyonel inovasyonladır (OECD, 2005: 17). Bu sınıflandırma türü diğer sınıflandırma türlerinide kapsayıcı olduğundan bu çalışmada bu dörtlü ayrım ele alınarak incelenmiştir.

2.3.1. Ürün İnovasyonu

Ürün inovasyonu, yeni Pazar ve müşteriler yaratmak veya var olan Pazar ve müşterileri daha iyi tatmin etmek amacıyla yeni ürün veya hizmetlerin üretimini amaçlamaktadır (Wan vd., 2005: 262). Ürün inovasyonu birçok firmanın başarısı için merkezi olarak kabul edilmektedir (Dwyer ve Mellor; 1993: 160). Çünkü gelir elde etmek için en belirgin araçları ürün yeniliği sağlar. Ürün yeniliği, firmaların rekabet güçlerini koruyabilmelerine ve büyümelerine yardımcı olma gücü kabul edilen bir gerçektir (Johne, 1999: 6).

Ürün inovasyonu, OECD tarafından, "bir ürünün yeniliği, özellikleri yahut kullanım amaçlarına göre yeni veya önemli ölçüde iyileştirilmiş bir mal ya da hizmetin sunulması olarak tanımlanmıştır".

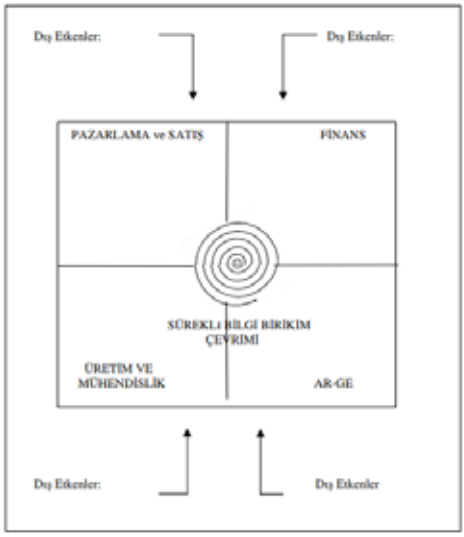

Şekil 1. Yeni Ürün Yönetimini Etkileyen Faktörler

Kaynak: Aygen, 2006.

2.3.2. Süreç İnovasyonu

OECD (2005) süreç inovasyonunu, yeni veya önemli ölçüde geliştirilmiş üretim veya teslimat yöntemlerindeki uygulamalar olarak tanımlamıştır. Süreç inovasyonu kaliteyi muhafaza ederek iyileştirmesini sağlamak, ayrıca maliyetleri azaltmak için araçlar sağlar (Johne, 1999: 6). Süreç inovasyonu üretim ve teslimatların birim maliyetlerini azaltmak, kalitelerini artırmak veya yeni ürünler üretmek veya geliştirmek için tasarlanabilir (OECD, 2005: 49). Dolayısıyla süreç inovasyonu, ürünleri bir bütün olarak değil, ürünlerin geliştirilmesi veya ortaya koyulmasındaki adımların bütünü veya adımların her hangi birinde inovatif davranılmasını ifade ettiği ileri sürülebilir.

2.3.3. Pazarlama İnovasyonu

Pazarlama inovasyonu teknolojik olmayan bir inovasyon türüdür (Polder vd., 2010: 44). Firmaların rekabet avantajlarını devam ettirebilme yeteneğinin temel bileşeni pazarlama inovasyon yeteneğidir (Ngamsutti, 2016: 339). OECD (2005)' göre pazarlama inovasyonu, "ürünün tasarlanmasında veya ambalajlanmasında, ürünün yerleştirmesinde, ürünün tanıtılmasında veya fiyatlandırılmasında önemli sayılabilecek değişiklikler içeren yeni bir pazarlama yönteminin uygulanmasıdır". Bu inovasyon yöntemi, pazarlama faaliyetleri için yeni teknik ve yöntemler geliştirir. Örneğin bir firmanın müşterileri hakkında bilgi toplamak için yeni yol ve yöntemler uygulaması pazarlama inovasyonuna örnek olarak verilebilir.

2.3.4. Organizasyonel (Örgütsel) inovasyon

Firmalar rakipleri karşısındaki teknik üstünlüklerini sürdürebilmeleri için sadece ürün ve hizmetlerini geliştirerek farklılaştırmazlar aynı zamanda iş yapma yöntemlerini de yenileyerek geliştirerek onları farklılaştırmaları gerekir (Göztepe, 2009: 36). İşte bu noktada devreye organizasyonel (örgütsel) inovasyon girmektedir (Barut, 2018: 37).

OECD (2005) örgütsel inovasyonu, "firmanın iş uygulamalarında, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerinde yeni bir örgütsel yöntemin uygulanması" olarak tanımlamaktadır. Örgütsel inovasyon, hem idari hemde işlem maliyetlerini azaltarak, iş gücü verimliliğini artırarak, kullanılmayan varlıkları değerlendirerek veya sarf malzemelerinin maliyetlerini azaltarak bir firmanın performansını artırmayı amaçlayabilir (OECD, 2005: 51). Örgütsel inovasyon, diğer inovasyon türlerinin merkezinde yer alarak diğer inovasyon türlerini başlatmak için gerekli olan bir inovasyon türüdür.

2.4. İnovasyon Stratejileri

İnovasyon stratejisi, firmaların inovasyon süreçleri ile ilgili olarak hangi eylemleri gerçekleştireceğini, inovasyon için ihtiyaç duyulan kaynakları ne zaman ve nasıl tahsis edeceğini bildirir. İnovasyon stratejisi, firmaların inovasyon faaliyetleri konusundaki uzun vadeli hedeflerini ve temel yanlarını belirleyerek firmaların stratejik temel yönlerinin ayrılmaz birer parçasını oluşturur (Yılmaz, 2015: 524). Gilbert (1994) inovasyon stratejisini, bir örgütün iş stratejilerini yürütmek ve performansını artırmak için inovasyon faaliyetlerini ne şekilde ve ne ölçüde kullanmaya çalıştığını belirleyen unsur olarak tanımlamaktadır.

İnovasyon stratejileri konusunda farklı inovasyon stratejisi türlerine ilişkin mükemmel olarak nitelendirilebilecek bir yaklaşım bulunmamaktadır (Yılmaz, 2015: 526). Ancak literatürde yayın

olarak kullanılan sınıflandırma Venkatraman (1989) yapmış olduğu sınıflandırmadır. Buna göre iş stratejileri açısından tanımlanmış olan stratejiler; saldırganlık (aggressiveness), analiz (analysis), savunmacılık (defensiveness), gelecek odaklılık (futurity), proaktiflik (proactiveness) ve risk almaktır (riskiness).

2.4.1. Saldırganlık (Aggressiveness)

Saldırganlık, firmaların pazarda yaşanan yoğun rekabetçi eğilimlere ve taleplere nasıl tepki verdiğini ifade eder (Lumpkin ve Dess, 2001: 429). Venkatraman (1989) ise saldırganlığı, bir firmanın pazardaki durumunu rakiplerinden daha da iyileştirmek için kaynak tahsisinde benimsemiş olduğu duruş olarak tanımlamaktadır.

Saldırgan firmalar piyasada lider olma konusunda kararlı ve istekli firmalardır. Bir firma kaynak tahsisi, Ar-Ge yatırımları yapıyor ve inovasyon konusunda istekli ve arzulu davranıyorsa bu firmanın saldırgan bir tutum sergilediğini gösterir (Karabulut, 2015: 1339). Saldırgan firmalar, yüksek riskli ve yüksek getirili yatırımlar konusunda saldırgan bir stratejik tutum belirlerler. Bu stratejiyi takip eden firmalar rakiplerinin faaliytlerine hızlı ve etkili bir şekilde cevap vermiş olurlar (Deniz, 2011: 155).

2.4.2. Analiz (Analysis)

Analiz, firmaların başarılı inovasyon stratejileri geliştirmeleri ve sürdürmeleri açısından kritik öneme sahiptir (Barringer ve Bluedorn, 1999: 423). Analiz, firmaların dış çevrelerini izleme ve anlama yetenekleri ile ilgilidir. Analizci strateji, geniş kapsamlı sorunları çözebilme yeteneği ile ilgili bir stratejidir (Yılmaz, 2015: 527).

2.4.3. Savunmacı (Defensiveness)

Savanumacı inovasyon stratejisi, pazardaki mevcut konumlarını muhafaza etmek zorunda kalan firmaların, durumlarından kaygı duymalarından dolayı uyguladıkları bir stratejidir. Morgan ve Strong (1998) savunuculuk stratejisini, bir firmanın pazardaki konumunu muhafaza etmek amacıyla davranışları herhangi bir şekilde geliştirmeye yönelik strateji olarak tanımlamaktadır. Bu stratejiyi uygulayan firmalar muhafazakar bir strateji görünümünü benimseyerek genelde dar olarak tanımlanmış bir segmentte güvenli bir piyasa pozisyonunu tutmaya çaba gösteren firmalardır (Morgan and Strong, 1998: 1054). Bu tip firmalar faaliyet alanı dışındaki değişim, gelişme ve eğilimleri göz ardı eden firmalardır.

2.4.4. Gelecek Odaklı (Fütürist)

Gelecek odaklılık, firmaların gelecekte yaşanabilecek müşteri, Pazar vb. alanlardaki yenilikleri ortaya koyabilmek için uzun vadeli planlamalar

yapması şekilinde açıklanabilir. Gelecek odaklılık, örgütlerin uzun vadeli görüşler oluşturmasına, yeni ve yaratıcı düşünce ve fırsatları inovasyona dönüştürmelerine olanak sağlamalarına yardımcı olur (Jaworski ve Kohli, 1993: 53-70; Akman ve Yılmaz, 2008: 89). Üst düzey bir gelecek staratejisini benimseyen firmalar, yöneticilerine çok çeşitli görüşler sağlayarak, yöneticileri pazarlarda yaşanabilecek değişim ve gelişmeler konusunda uyarır (Akman ve Yılmaz, 2008: 78).

2.4.5. Proaktiflik (Proactiveness)

Proaktiflik, firmaların çevresinde meydana gelebilecek değişim ve gelişmelerin yol açtığı yeni fırsatları yakalamak, bunları değerlendirerek yenilikler yapmak anlamına gelir (Lumpkin ve Dess, 1996: 146-147; Akman ve Yılmaz, 2008: 78). Proaktiflik stratejisi ise, firmaların değişim ve yenilikçi düşünceleri destekleyerek rakipleri ile agresif bir şekilde rekabet etme eğilimidir (Covin ve Slevin, 1988: 218; Gupta vd., 2004: 243). Proaktif bir stratejiyi benimseyen firmalar, müşterilerinin açık ve gizli beklentilerini karşılayabilecek yeniliklere agresif bir şekilde odaklanmasıdır (Droge vd., 2008). Firmaların proaktif tutum ve davranışların inovasyonun temel bileşenlerinden biridir (Morgan ve Strong, 1998: 1057). Günümüz yoğun rekabet ortamında firmaların rekabet avantajlarını devam ettirebilmeleri için proaktif stratejiler uygulamak durumundadırlar (Akman ve Yılmaz, 2008: 90). Praktif firmalar, Pazar avantajlarını elde etmek ve bu durumu sürdürebilmek için inovasyonu kullanırılar (Özsomer vd., 1997: 411).

2.4.6. Risklilik (Riskiness)

Venkatraman (1989) risk alma stratejisinin çeşitli kaynak tahsisi kararlarına ve aynı zamanda ürün ve pazar seçimine yansıyan risklilik derecesi ile ilgili olduğunu ifade etmiştir (Venkatraman, 1989: 949). Bir başka ifade ile risk alma stratejisi, üst düzey yöneticilerin iş ile ilgili oluşabilecek olan riskleri alabilme eğilimini ifade eder (Covin ve Slevin, 1988: 218; Gupta vd., 2004: 243).

İnovasyon doğal olarak bir risktir. Bazı durumlarda makul düzeyde risk almadan inovasyonun başarısı çok düşüktür (Akman ve Yılmaz, 2008: 78). Morgan ve Strong (1998), yeni ürünün pazar başarısını tahmin etmenin çok zor olduğunu, riskin pazar fırsatlarını teşvik ettiğini, pazar fırsatlarını yenilikçi ürün ve süreçlere dönüştürdüğünü belirtmektedir (Karabulut, 2015: 1340).

Üst düzey yönetimin risk alma konusunda istekli olması bazı başarısızlıkların kaçınılmaz olduğunu kabul ettiği piyasa odaklı firmada, genç yöneticilerin müşteri ihtiyaçlarındaki değişikliklere yeni teklifler sunma konusunda daha eğilimli olduğu belirtilmiştir (Jaworski ve Kohli, 1993: 55).

2.5. Girişimcilik Yönelimi Kavramı

Kurumsal girişimcilik kavramı, Peterson ve Berger'in (1971)'de yapmış olduğu öncü çalışmalarından itibaren akademik alanda hızla gelişen araştırma konularından biri haline gelmiştir (Fiş ve Wasti, 2009: 131). Araştırmacılar kurumsal girişimcilik kavramını tanımlamak için farklı kavramlar kullanmışlardır. Bu kavramlar sırasıyla, iç girişimcilik, işletme girişimciliği, işletme teşebbüsü, işletme içi girişimcilik ve girişimcilik yönelimi kavramlarıdır (Aldemir, 2011: 14-15). Bu kavramlardan girişimcilik yönelimi ile kurumsal girişimcilik kavramı girişimcilik literatüründe en fazla kullanılan kavramlardan biridir. Hatta bu iki kavram literatürde iç içe geçmiş durumdadırlar (Aldemir, 2011: 15).

Girişimcilik yönelimi kavramı 1970'li yılların sonlarına doğru yazın dünyasında dikkat çekerek ilgi görmeye başlamıştır. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra araştırmacıların daha fazla dikkatini çeken bu kavram artan bir ilgiyle geliştirilmiştir. Girişimcilik yönelimi kavramına Miller'in (1983) yılında yapmış olduğu örgüt düzeyindeki girişimcilik araştırması öncülük etmiştir. Bu kavram daha sonra Covin ve Slevin (1989, 1990) tarafından ilerletilmiş ve Lumpkin ve Dess (1996) tarafından da geliştirilerek akademik alanda artan ilgiyle karşılaşmıştır (Solmaz, 2016: 17-18).

Miller ve Friesen (1982), girişimcilik yöneliminin "firmanın yenilikçi stratejisinin doğasını, yöneticilerin hedefleri ve mizaçları hakkında sıklıkla belirlediği bir şey" olduğunu varsaymaktadır. Covin ve Slevin (1989) girişimcilik yönelimini, "yeni girişe yönlendiren süreçler, uygulamalar ve karar alma faaliyetleri" olarak tanımlamaktadırlar (Platin ve Ergun, 2017: 79). Zahra ve Neubaum (1998) girişimcilik yönelimini, bir firmanın radikal inovasyonu, proaktif stratejik eylemi ve belirsiz sonuçlara sahip projelerin desteklenmesi ile ortaya çıkan risk alma faaliyetlerinin toplamı olarak tanımlamışlardır (Covin ve Vales, 2012: 679). Lumpkin ve Dess (2001) girişimcilik yönelimini, girişimcilik faaliyetlerinde bulunan firmaların strateji oluşturma süreçlerini ve stillerini ifade etmek için kullanılan bir kavram olarak tanımlamışlardır. Başka bir ifadeyle girişimcilik yönelimi, yeni ürünlerin ortaya konulmasından rekabet avantajı sağlayacak şekilde stratejilerin belirlenmesi ve bu stratejilerin uygulanmasına kadar tüm yeteneklerin toplamıdır (Lumpkin ve Dess, 2001: 429).

2.6. Girişimcilik Yönelimi Boyutları

Miller (1983) girişimcilik yönelimi boyutlarını "yenilik, proaktiflik ve risk alma" olarak tanımlamıştır (Miller, 1983: 771). Covin ve Slevin (1991) girişimcilik yöneliminin üç alt boyutunu "yenilik, proaktiflik ve risk alma" olarak kullanmışlardır (Covin ve Slevin, 1991: 7). Lumpkin ve Dess (2001) ise bu girişimcilik yönelimi fonksiyonun çok boyutlu bir

niteliğe sahip olduğunu belirterek, bu boyutların; özerklik, yenilikçilik, risk almak, proaktiflik ve rekabetçi saldırganlık olduğunu ifade etmişlerdir (Lumpkin ve Dess, 2001: 429). Ancak girişimcilik yöneliminin boyutları strateji ve girişimcilik literatüründe yaygın olarak "yenilik, proaktiflik ve risk alma" olarak kullanılmaktadır. Çalışmada da literatürde yaygın olarak kullanılan "yenilik, proaktiflik ve risk alma" boyutları kullanılmıştır.

2.6.1. Yenilikçilik

Sürekli gelişen ve değişen dünyada hayatta kalabilmenin en önemli unsuru yenilikçi olabilmektir (Solmaz, 2016: 44). Çünkü piyasa şartlarını sürekli hareket halinde tutan, bitmeyen ve artan bilgi akışı firmaların rekabet avantajları yaratmak ve sürdürmek için yenilikçi olma konusuna daha fazla odaklanmasını gerektirecektir (Johannessen vd., 2001: 20).

Yenilikçilik, inovasyonun kültürel öncüsüdür (Wong, 2012: 246). Yenilikçilik kültürünü benimseyen bir firma yeni fikirlerin oluşumunu teşvik eder ve çalışanlarının farklı düşünmesini ve farklı şeyler yapmasını destekler (Pe´rez-Lun˜o vd., 2011: 556, Wong, 2012: 246). Brüderl ve Preisendörfer (2000), yenilikçiliği firma büyümesinin en önemli belirleyicisi olarak belirlemişlerdir.

Yenilikçilik, her hangi bir şirketin pazara sunmuş olduğu ürün ve hizmetl türleri ile ilgilidir. Bazı teorisyenler için yenilikçilik, girişimciliğe içsel olarak bağlı olduğundan bu tür girişimciler piyasaya girişleri gerçeğiyle yeni kaynak kombinasyonları yaratırlar (Schillo, 2011: 21). Yaratılan bu yeni kombinasyonlar sadece ürünler için değil aynı zamanda süreçler ve hizmet fikirleri için de geçerlidir (Zahra, 1991: 259-285).

Lumpkin ve Dess (1996) yenilikçilik kavramını, bir firmanın yeni ürün, hizmet veya teknolojik süreçlere yol açacak yeni fikir ve düşünceleri, yenilikleri, deneyleri ve yaratıcı süreçleri devreye alma ve destekleme eğilimi olarak tanımlamışlardır (Lumpkin ve Dess, 1996: 142).

2.6.2. Proaktiflik

Proaktiflik, beklentileri içeren ileriye dönük bir perspektif arayan, mevcut işleyiş ile ilgili ya da ilgili olmayan ya da piyasada halihazırda var olan eğilimlere ve talebe cevap verme konusundaki saldırganlık ile ilgili gelecekteki ihtiyaçlara göre hareket eden bir fırsattır (Lumpkin ve Dess, 2001: 429-451). Proaktiflik, hem ürün ve teknolojiler açısından hemde piyasa ve tüketicilerin talepleri açısından gelecekte doğabilecek fırsatları tahmin etmek için girişimcilik eylemlerin karekteristiğini tanımlar (Schillo, 2011: 21).

Proaktif firmaların amacı, kısa vadede ilk kullanıcı avantajını sağlamak, uzun vadede de pazar ortamına yönvermektir (Hughes ve Morgan, 2007: 653). Her ne kadar proaktiflik, yeni ürün veya hizmetlerin

ilkini sunan firmaların bir özelliği olsa da, bazı araştırmacılar pazara yeni girecek ikinci firmanın ilk katılımcının öncüsü ve proaktiflik yoluyla başarıya ulaşma olasılığı kadar öncü olabileceğini ifade etmişlerdir (Miles vd., 1978: 553; Shan vd., 2016: 685). Bu nedenle proaktiflik her ne kadar piyasaya ilk giren olmasalar da yeni fırsatları ele geçirmek için bir lider olma ve öngörme arzusu olan firmalara atıfta bulunmaktadır (Shan vd., 2016: 685).

Firmaların piyasa sinyallerini ve müşterilerin ihtiyaçlarına yönelik farkındalığını (açık veya gizli) kabul etmesi proaktifliğin sağladığı başlıca avantajlardan ikisidir. Proaktiflik, firmanın zaman içerisinde kazanılan öğrenme ve deneyim etkileriyle pazardaki değişim ve eğilimlere uyum gösterme kapasitesini ve eğilimini artırır. Bu durum firmaları rakipleri karşısında müşterilerin açık ve gizli ihtiyaçlarını karşılamak için fırsatlar yaratır (Hughes ve Morgan, 2007: 653).

Firmaların proaktif davranışları inovasyonun temel bileşenlerinden biridir (Morgan ve Strong, 1998: 1057). Firmalar rekabet avantajlarını sürdürmek için proaktif hareket etmek durumundadırlar (Akman ve Yılmaz, 2008: 90). Proaktif stratejik duruşlar firmaları daha yenilikçi kılar, onları daha esnek yapılara yönlendirerek daha yenilikçi olmasını ve dolayısıyla daha da ilerlemesini sağlar. Proaktif firmalar pazar avantajı elde etmek ve bu durumu sürdürmek için yenilikleri kullanırlar (Özsomer vd., 1997: 411).

2.6.3. Risk Alma

Risk alma tarihsel olarak girişimcilikle ilişkili temel bir özelliktir. İlk başlarda bireylerin istihdam edilmek yerine kendileri için çalışarak aldıkları risklere atıfta bulunmaktaydı. Daha sonra şirketlere, örneğin, yöneticiler belirsiz sonuçlara sahip projelere büyük miktarlarda kaynak sağlayan kararlar verdiğinde şirketlere yaygın bir şekilde uygulanmaktadır (Schillo, 2011: 21). Risk alma girişimciliğin ana konseptidir. Çünkü girişimci sorumluluk alanında uzmanlaşmış, malın yeri, türü ve kullanımı ile ilgili hukuki kararlar ile kaynak ve kurumları etkileyen kişi olarak tanımlanmaktadır (Parsian ve Mobaraki, 2016: 629).

Risk almak bilinmeyene girerek, ağır borç almak ve / veya belirsiz ortamlarda girişimlerde önemli kaynaklara imza atmak suretiyle cesur adımlar atmayı gerektirir (Rauch vd.; 2009: 7). Risk alma firmaların muhtemel sonuçlara ilişkin yüksek düzeyde belirsizlik içeren projelerin, faaliyetlerin ve çözümlerin uygulanması için kaynak sağlama konusundaki istekliliğini göstermektedir (Lumpkin ve Dess, 1996: 144; Hughes ve Morgan, 2007: 653). Risk alma, bir şirketin veya bir kişinin ağır kredilerle riskli projelere ve faaliyetlere girmesi, incelenmemiş teknolojilere yatırım yapması veya yeni ürünleri yeni pazarlara sokmasıdır (Parsian

ve Mobaraki, 2016: 629). Venkatraman (1989) risk almayı, çeşitli kaynak tahsisi kararlarına ve aynı zamanda ürün ve pazar seçimine yansıyan risklilik derecesi şeklinde ifade etmiştir (Venkatraman, 1989: 949).

Girişimcilik risk üstlenme eğilimine dayanmaktadır (Erdem, 2001: 46; İşcan ve Kaygın, 2011: 447). Çünkü bu onun kişisel özelliklerinden birisidir. Girişimci ruhuna ve duruşuna sahip olan örgütler, risk alma konusunda rakiplerine göre daha isteklidirler. Bu tür örgütler, yüksek getiri şansına sahip yüksek riskli projelere yatırım yapma konusunda isteklidirler ve fırsat yakalam konusunda da cesur ve agresiftirler (Covin ve Sleven, 1991: 7-8).

Risk alma toleransı firmayı eyleme doğru yönlendirir ve belirsizliği kucaklamaya teşvik eder. Bir dereceye kadar risk alamayan firmalar, sömürücü faaliyetler üstlenmekten ve değişen piyasa koşullarına muhafazakar bir şekilde tepki göstermekten yenilikleri başlatmayı geciktirir ya da reddederler. Böylelikle müşteri ve pazar fırsatlarını ele geçirmede zayıf bir performans göstermiş olurlar (Hughes ve Morgan, 2007: 653).

2.7. İnovasyon Kapasitesi

İnovasyon, kuruluşların sürdürülebilir rekabet avantajına sahip olmaları için kilit bir faktördür ve inovasyon kapasitesi rekabet avantajına yol açacak organizasyonların temel özelliklerinden biri olarak bilinmektedir (Silva vd., 2008: 92; Tajvidi, 2015: 65). İnovasyon kapasitesi, yenilikçilik, insiyatif ve girişimcilik; yeni özellikler oluşturması, mevcut olan teknolojileri geliştirmesi ve organizasyonlardaki rekabeti teşvik etmesi açısından önemli bir faktördür (Tajvidi, 2015: 65).

İnovasyon kapasitesi çeşitli şekillerde tanımlanmıştır ve bu değişkenin ölçümü ile ilgili literatürde çok az sayıda ortak bir görüş hakimdir (Oura vd., 2016: 924). Çünkü inovasyon kapasitesine ilişkin faktörlerin sayısı o kadar fazla ki herhangi bir ampirik araştırmaya kapsamlı bir liste eklemek pratikte mümkün görünmemektedir (Chiesa vd., 1996: 108; Koç ve Ceylan; 2007: 107).

Koç ve Ceylan (2007) inovasyon kapasitesini, "firmanın inovasyona katılma kapasitesi, yani kuruluşa yeni süreçler, ürünler veya fikirler getirme" potansiyeli olarak tanımlamışlardır. Romijn ve Albaladejo (2002) inovasyon kapasitesini, "mevcut teknolojileri etkili bir şekilde absorbe etmek, geliştirmek ve yenilerini oluşturmak için gereken bilgi ve beceriler olarak" tanımlamıştır. Lawson ve Samson (2001) inovasyon kapasitesini, bilgi ve fikirleri firmaların paydaşlarının çıkarlarına olacak şekilde süreklide sürekli olarak, yeni ürün, süreç ve sistemlere dönüştürme kabiliyeti olarak tanımlamışlardır. Szeto (2000) inovasyon kapasitesini, firmaların pazar ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yeni

ürünler geliştirmek ve kullanmak için sürekli yetenek ve kaynakların iyileştirilmesi olarak tanımlamaktadır.

İnovasyon kapasitesi, bir firmanın rakiplerinin önünde sürekli yenilik yapma yeteneğini temsil eder. Bu yetenekler bir firmanın yeni bir pazara girmesini, rakiplerinden daha erken bir kalite seviyesine atlamasını ya da bir firmayı rekabet avantajı elde etmek için rakiplerinden daha hızlı taklit ve iyileştirmesini sağlar (Qian ve Li; 2006: 882). İnovasyon kapasitesi, firmaların uzun vadede yenilikçi olmalarını sağlayan çeşitli faktörleri içerir. İnovasyon kapasitesi çoğu zaman yalnızca işletmelerin resmi Ar-Ge faaliyetleri ve inovasyon çıktısının yeni ürünlerle eşleştirilmesi olarak değerlendirilmektedir (Kirner vd.; 2009: 448).

2.8. Finansal Performans

Performans kelimesi Fransızca bir kavram olup türkçe karşılığı, "başarım" (TDK; 2019), olan herhangi bir işte gösterilen başarı derecesi olarak tanımlanmaktadır (Aslan; 2018: 104). Genel anlamda performans kavramı, örgütün beklentilerinin ne oranda iyi karşılandığını belirlemek amacıyla etkinlik veya sosyal yönlendirme ölçütlerinden yararlanılarak yapılan bir değerlendirme yöntemidir (Ersarı; 2018: 86).

Literatürde firma performansını belirleyen çok sayıda kriter vardır. Venkatraman ve Ramanujam'ya göre (1986) performans, finansal ve finansal olmayan (operasyonel) göstergelerle ölçülebilmektedir. Bu kriterlerden finansal içerikli olanlar; satış büyümesi, karlılık, özkaynak getirisi, yatırımın geri dönüşü gibi ekonomik faktörler ile ilgilidir. Finansal olmayan kriterler ise, kalite, yeni ürün geliştirme, piyasa etkinliği, Pazar payı, müşteri memnuniyeti gibi faktörller ile ilgilidir (Zehir vd., 2015: 361).

Finansal performans, finansal performans değerlendirme kriterleri baz alınarak işletmelerin belirli bir dönemdeki hedeflerine ne ölçüde ulaştıklarının değerlendirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Bulut vd., 2009: 517; Ersarı; 2018: 92). Finansal performans, bir kuruluşun mali durumundaki değişimin veya yönetim kararlarından ve bu kararların kurum üyeleri tarafından yerine getirilmesinden kaynaklanan finansal sonuçların bir ölçüsüdür (Carton; 2004: 2). Bu açıdan işletmeler finansal performansla yönetimin almış olduğu kararların ve yapmış olduğu uygulamaların işletmenin finansal durumuna ne ölçüde etki ettiğini açıklamaya çalışmaktadırlar (Ersarı; 2018: 92).

Sonuç olarak finansal performans işletmelerin performanslarını değerlendirmede en yaygın kullanmış oldukları performans ölçüm türüdür. Finansal performansın bir takım eksik yanları olsa da, öz sermaye karlılığı, satış karlılığı ve ekonomik karlılık gibi nicel kriterler ile ölçüldüğünden dolayı günümüzde halen daha en güvenilir ve en çok tercih edilir ölçüm yöntemidir (Ersarı; 2018: 93).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür taramasının amacı, girişimcilik yönelimi, inovasyon kapasitesi ve finansal performans arasındaki ilişki konularının iç yüzünü anlamak ve bu kavramlar ile ilgili diğer konuları araştırmaktır. Bu doğrultuda yapılan literatür taraması sonucunda önemli ve güncel olan bazı çalışmalar özet halinde verilmiştir.

Literatürde inovasyonun farklı özellikleri ile finansal performans arasındaki ilişki üzerine çok sayıda bilimsel çalışma mevcuttur. Özellikle çalışma kapsamında yer alan inovasyon kapasitesi ile finansal performans arasındaki ilişki üzerine, batılı ülkelerde çok sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazılarında inovasyon kapasitesi ile finansal performans arasındaki ilişki tartışılmış ve bu ilişkinin doğrudan bir etkisi olduğunu belirten (Biegas, 2018; Rajapathirana ve Hui, 2018; Naala vd. 2017; Omar vd., 2016; Chadee ve Roxas, 2013; Aini vd., 2013; Marques ve Ferreira, 2009) çalışmaların yanı sıra, doğrudan bir ilişkinin olmadığını belirten çalışmalarada (Gürçaylılar Yenidoğan ve Aksoy, 2016; Kafetzopoulos ve Psomas, 2015) rastlanılmıştır. Bu çalışmalarda yaygın olan varsayım, inovasyon kapasitesinin finansal performans üzerinde doğrudan ve olumlu etkisi olduğu yönündedir. Her ne kadar inovasyon kapasitesi ile finansal performans arasındaki ilişki doğrudan ve olumlu yönde olsada, doğrudan ilişkisi olmayan çelişkili bulgularında var olması bu ilişkiye etki eden başka değişkenlerinde (örneğin; aracı veya düzenleyici değişkenlerin) var olabileceğine işaret etmektedir. Bu nedenle inovasyon kapasitesi ile finansal performans arasındaki ilişiki üzerinde başka değişkenlerin etkisinin olup olmadığının araştırılmasının teorik açıdan daha doğru olacağı düşünülmektedir.

Literatür büyük ölçüde girişimcilik yöneliminin finansal performansa olan etkisini yoğun bir şekilde araştırmıştır (Vu, 2017: 19). Strateji ve girişimcilik literatüründe yaygın olan varsayım, girişimcilik yönelimi ile finansal performans arasında pozitif bir ilişkinin varlığıdır. Bu ilişkinin varlığı, Covin ve Slevin, 1986; Lumpkin ve Dess, 2001; Wiklund, 1999 gibi yazarlar tarafından da desteklenmiştir. Literatürde girişimcilik yönelimi boyutlarından yenilikçilik ile finansal performans arasındaki ilişki üzerine yapılan bazı çalışmalarda, (Rezaei ve Ortt, 2018; Özer vd., 2017; Kee ve Rahman, 2017; Filser ve Eggers, 2014; 2013; Koe, 2013, Muzaffar, 2011; Rauch vd.,2009; Ağca ve Kandemir, 2008) bu ilişkinin pozitif yönde olduğu belirtilmiştir. Pozitif yönde ilişkin yanı sıra herhangi bir ilişkinin olmadığını belirten çalışmalarda (Petrović vd., 2015 ve Kraus vd.; 2012) mevcuttur. Literatürde girişimcilik yönelimi boyutlarından proaktiflik ile finansal performans arasındaki ilişki üzerine yapılan bazı çalışmalarda, (Rezaei ve Ortt, 2018; Fadda, 2018; Gupta vd., 2016; Mason vd., 2015; Lumpkin ve Dess; 2001; Zahra ve Garvis, 2000) bu ilişkinin pozitif yönde

olduğu belirtilmiştir. Pozitif yönde ilişkin yanı sıra herhangi bir ilişkinin olmadığını belirten çalışmalarda (Petrović vd., 2015; Filser ve Eggers, 2014 ve Morgan ve Strong, 2003) mevcuttur.

Girişimcilik yönelimi boyutlarından risk alma ile finansal performans arasındaki ilişki üzerine yapılan bazı çalışmalarda ise (Fadda, 2018; Gupta vd., 2016; Petrović vd., 2015; Kraus vd., 2012; Özer, 2011; Morgan ve Strong, 2003) herhangi bir ilişkinin olmadığını belirten çalışmaların yanı sıra, risk almanın finansal performans üzerinde etkili olduğunu belirten (Rezaei ve Ortt, 2018; Aminu, 2016; Filser ve Eggers, 2014; Rauch vd., 2009) ve bu etkinin pozitif yönde olduğunu belirten (Mason vd., 2015; Koe, 2013; Kroeger, 2007) çalışmalarda mevcuttur. Girişimcilik yönelimi boyutları ile finansal performans arasındaki ilişkide çelişkili bulguların var olması bu ilişkiye etki eden başka değişkenlerinde (örneğin; aracı veya düzenleyici değişkenlerin) var olabileceğine işaret etmektedir. Bu nedenle girişimcilik yönelimi boyutları ile finansal performans arasındaki ilişiki üzerinde başka değişkenlerin etkisinin olup olmadığının araştırılmasının teorik açıdan daha doğru olacağı düşünülmektedir.

4. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Çalışmanın amacı; girişimcilik yönelimi, inovasyon kapasitesi ile finansal performans arasındaki ilişkiyi teorik olarak incelemektir. Bu amaç doğrultusunda ilk önce inovasyon kavramı, inovasyon ile ilişkili kavramlar, inovasyon türleri, inovasyon stratejileri açıklanmış, ardından girişimcilik yönelimi, girişimcilik yöneliminin boyutları, inovasyon kapasitesi ve finansal performans kavramları açıklanmıştır. Konun daha iyi anlaşılması açısından, çalışma kapsamında yer alan kavramların iç yüzünü anlamak ve bu kavramların diğer kavramlarla olan ilişkisini ortaya koyabilmek için konu ile ilgili olarak literatürde var olan teorik ve ampirik çalışmalar incelenmiş ve çalışma kapsamında özetlenmiştir.

Literatürde inovasyon kavramı ile ilgili çok sayıda tanımlama olmasına rağmen en genel ve kabul gören tanımlama yukarıda da açıklandığı gibi OECD'nin (2005) yapmış olduğu tanımlamadır. Bilgi ve teknoloji çağında olduğumuz 21. yy'da inovasyonun firmalar açısından bir keyfiyet değil zorunluluk olduğu tespit edilmiştir. Yoğun rekabet ortamında firmaların rakipleri karşısında teknik üstünlük sağlayarak bu üstünlüğü sürdürebilmeleri inovasyon yapabilme kabiliyetine bağlıdır. İnovasyon yapabilme kabiliyeti ise girişimcilik yönelimiyle alakalı bir durumdur. Girişimci ne kadar yenilikçi, proaktif ve risk alma konusunda istekli ise o kadarda inovatif olabilmektedir.

Girişimcilik yönelimi kavramı ise 1970'li yılların sonlarına doğru yazın dünyasında dikkat çekerek ilgi görmeye başlamıştır. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra araştırmacıların daha fazla dikkatini çeken bu

kavram artan bir ilgiyle geliştirilmiştir. Girişimcilik yönelimi kavramına Miller'in (1983) yılında yapmış olduğu örgüt düzeyindeki girişimcilik araştırması öncülük etmiştir. Bu kavram daha sonra Covin ve Slevin (1989, 1990) tarafından ilerletilmiş ve Lumpkin ve Dess (1996) tarafından da geliştirilerek akademik alanda artan ilgiyle karşılaşmıştır (Solmaz, 2016: 17-18).

Literatürde firma performansını belirleyen çok sayıda kriter vardır. Bu kriterler finansal ve finansal olmayan göstergelerle ölçülebilmektedir. Bu kriterlerden finansal içerikli olanlar; satış büyümesi, karlılık, özkaynak getirisi, yatırımın geri dönüşü gibi ekonomik faktörler ile ilgilidir. Finansal olmayan kriterler ise, kalite, yeni ürün geliştirme, piyasa etkinliği, Pazar payı, müşteri memnuniyeti gibi faktörller ile ilgilidir (Zehir vd., 2015: 361). Finansal performans işletmelerin performanslarını değerlendirmede en yaygın kullanmış oldukları performans ölçüm türüdür. Finansal performansın bir takım eksik yanları olsa da, öz sermaye karlılığı, satış karlılığı ve ekonomik karlılık gibi nicel kriterler ile ölçüldüğünden dolayı günümüzde halen daha en güvenilir ve en çok tercih edilir ölçüm yöntemidir (Ersarı; 2018: 93).

Konu ile ilgili olarak yapılan teorik ve ampirik çalışmalarda, girişimcilik yöneliminin finansal performans üzerindeki etkisinin belirleyici olduğu ifade edilmiştir. Strateji ve girişimcilik literatüründe yaygın olan varsayım, girişimcilik yönelimi ile finansal performans arasında pozitif ilişkinin varlığıdır. Bu ilişkinin varlığı, Covin ve Slevin, 1986; Lumpkin ve Dess, 2001; Wiklund, 1999 gibi yazarlar tarafından da desteklenmiştir. İnovasyon kapasitesi ile finansal performans arasındaki ilişki tartışılmış ve bu ilişkinin doğrudan bir etkisi olduğunu belirten (Biegas, 2018; Rajapathirana ve Hui, 2018; Naala vd. 2017; Omar vd., 2016; Chadee ve Roxas, 2013; Aini vd., 2013; Marques ve Ferreira, 2009) çalışmaların yanı sıra, doğrudan bir ilişkinin olmadığını belirten çalışmalarada (Gürçaylılar Yenidoğan ve Aksoy, 2016; Kafetzopoulos ve Psomas, 2015) mevcuttur. Bu çalışmalarda yaygın olan varsayım, inovasyon kapasitesinin finansal performans üzerinde doğrudan ve olumlu etkisi olduğu yönündedir.

İşletmeler açısından inovasyon önemli bir rekabet kaynağı olduğu için inovasyonu stratejik planlarının odağına oturtmalıdırlar. Özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin diğer gelişmiş ülkeler ile rekabet edebilmeleri açısından inovasyonu teşvik edici politikalar geliştirmeleri sürdürülebilir ekonomiler için elzem hale gelmiştir. Çünkü işletmelerin varlıklarını devam ettirebilmeleri inovasyon politikaları ile mümkün olabilmektedir. Aynı şekilde politika yapıcılarında inovasyonun ön koşulu olan AR-GE faaliyetlerini destekleyici politikalar geliştirmeleri önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Ağca, V. ve Kandemir, T. (2008). Aile işletmelerinde iç girişimcilik finansal performans ilişkisi: *Afyonkarahisar'da Bir Araştırma. Sosyal Bilimler Dergisi*, X(3), 210-230.

Aini, E.K., Shen, D.C.L., Musdaieq, M.A. ve Handayani, S.R. (2013). The role of innovation capability on business performance at small medium enterprises. *Jurnal Profit*, 7(1), 101-112.

Akman, G. ve Yılmaz, C. (2008). Innovative capability, innovation strategy and market orientation: An empirical analysis in Turkish software industry. *International Journal of Innovation Management,* 12(1), 69-111.

Aldemir, B. (2011). *Küçük ve orta boy inşaat firmalarının girişimcilik yönelimi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstirüsü, İstanbul.

Amabile, T.M., Conti, R., Coon, H., Lazenby, J. ve Herron, M. (1996). Assessing the work environment for creativity. *The Academy of Management Journal*, 39 (5), 1154–1184.

Aminu, M.İ. (2016). Entrepreneurial orientation and financial performance of simple firms in Nigeria. *Sokoto Journal of Management Studies*, 10(1), 1-15.

Aras, G., Tezcan, N., Kutlu Furtuna, Ö. ve Aybars, A. (2014). *Firmaların AR-GE ve inovasyon performanslarının stratejik analizi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2014-10.

Aslan, İ. (2018). *Girişimcilik ile inovasyon stratejilerinin kobilerin sürdürülebilirliği ve performansına etkileri üzerine bir araştırma.* (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.

Atalay, M., Anafarta, N. ve Sarvan, F. (2013). The relationship between innovation and firm performance: An empirical evidence from Turkish automotive supplier industry. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 75, 226-235.

Aygen, S. (2006). *İşletmelerde yenilik yönetimi sürecinde örgüt yapılarında ve hizmet tasarımlarında yaşanan dönüşümler: Antalya ili beş yıldızlı konaklama işletmelerinde ampirik bir araştırma ve hizmet tasarımı önerisi.* (Yayımlanmamış doktora tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Konya.

Barringer, B.R. ve Bluedorn, A.C. (1999). The reletionship between corporate entrepreneurship and strategic management. *Strategic Management (Journal Strat. Mgmt. J.),* 20, 421-444.

Barut, A. (2018). *Firmaların araştırma ve geliştirme yatırımlarının belirleyicileri ve finansal performans üzerindeki etkisi: Türkiye imalat sanayi örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Gümüşhane.

Biegas, S. (2018). Marketing Innovation Capacity and Firm Performance in Brazilian Clothing Industries. *REBRAE, Curitiba*, 11(3), 343-355.

Brüderl, J. ve Preisendörfer, P. (2000). Fast-growing businesses empirical evidence from a German study. *International Journal of Sociology,* 30(3), 45-70.

Bulut, Ç., Yılmaz, C. ve Alpkan, L. (2009). Pazar oryantasyonu boyutlarının firma performansına etkileri. *Ege Akademik Bakış/Ege Academic Review*, 9(2), 513-538.

Carton, R.B. (2004). *Measuring organizational performance: An exploratory study. Fulfillment of the requirements for the degree doctor of phılosophy Athens*, A Dissertation Submitted to the Graduate Faculty of The University of Georgia in Partial, Georgia.

Chadee, D. Ve Roxas, B. (2013). Institutional environment, innovation capacity and firm performance in Russia. *Critical perspectives on international business*, 9(1/2), 19-39.

Chiesa, V., Coughlan, P. ve Voss, C.A. (1996). Development of a technical innovation audit. *Journal of Product Innovation Management*, 13(2), 105-136.

Covin, J.G. ve Slevin, D.P. (1991). A conceptual model of entrepreneurship as firm behavior. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 16, 7-25.

Covin, J.G. ve Slevin, D.P. (1988). The influence of organization structure on the utility of an entrepreneurial top management style. *Journal of Management Studies*, 25 (3), 217-234.

Covin, J.G. ve Walles, W.J. (2012). The measurement of entrepreneurial orientation. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 36(4), 677-702.

Deniz, M. (2011). KOBİ'lerde yenilik, yenilik stratejileri ve bir uygulama. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 11(22), 141-176.

Droge, C., Calantone, R. ve Harmancıoğlu, N. (2008). New product success: Is it really controllable by managers in highly turbulent environments? *The Journal of Product Innovation Management (J Prod Innov Manag),* 25, 272–286.

Durna, U. (2002). *Yenilik yönetimi* (1. Bs.). Ankara: Nobel Yayınları.

Dwyer, L. Ve Mellor, R. (1993). Product innovation strategies and performance of Australian firms. *Australian Journal of Management*, 18(2), 159-180.

Elçi, Ş., Karataylı, İ. Ve Karaata, S. (2008). *Bölgesel inovasyon merkezleri: Türkiye için bir model önerisi.* TÜSİAD, İstanbul: Graphis Matbaa.

Eraslan, H., Bulu, M. ve Bakan, İ. (2008). Kümelenmeler ve inovasyona etkisi: Turizm sektöründe uygulamalar, *SOİD Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 5 (3), 15-50.

Erdem, F. (2001). Girişimcilerde risk alma eğilimi ve belirsizliğe tolerans ilişkisine kültürel yaklaşım. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 1(2), 43-61.

Ersarı, G. (2018). *Stratejik girişimcilik: Girişimci düşünme biçimi ve girişimci liderliğin işletme performansına etkisinde rekabet stratejilerinin rolü*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Erzurum.

Fadda, N. (2018). The effects of entrepreneurial orientation dimensions on performance in the tourism sector. *New England Journal of Entrepreneurship*, 21(1), 22-44.

Filser, M. ve Eggers, F. (2014). Entrepreneurial orientation and firm performance: A comparative study of Austria, Liechtenstein and Switzerland. *South African Journal of Business Management,* 45(1), 55-65.

Fiş, A.M. ve Wasti, S.A. (2009). Örgüt kültürü ve girişimcilik yönelimi ilişkisi. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 35 (Özel Sayı), 127-164.

Forest, J., Choulier, D., Coatanea, E., Francois, C. ve Bakhouya, M. (2014). Creativity from design and innovation perspectives. Encyclopedia on creativity, invention, innovation and entrepreneurship, *Springer,* 2800.

Gilbert, J.T. (1994). Choosing an innovation strategy: Theory and practice. *Business Horizons,* Nov/Dec, 337(6), 16–21.

Göztepe, H. (2009). *Öğrenen organizasyon dinamiklerinin Toplam kalite yönetimi, inovasyon ve organizasyon performansına etkileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Gebze.

Günday, G., Ulusoy, G., Kılıç, K. ve Alpkan, L. (2011). Effects of innovation types on firm performance. *Int. J. Production Economics*, 133, 662–676.

Gupta, A., Chen, J. ve Gupta, V.K. (2016). Does management's attention to different facets of entrepreneurial orientation create value for the firm? A longitudinal study of large retailer. *New England Journal of Entrepreneurship*, 19(2), 54-71.

Gupta, V., Macmillanb, I.C. ve Surie, G. (2004). Entrepreneurial leadership: developing and measuring a cross-cultural construct. *Journal of Business Venturing*, 19, 241-260.

Guzman, G.M., Martinez Serna, M.D.C. ve Garica Perez de Lema, D. (2012), The relationship between knowledge management and innovation level in Mexican SMEs: Empirical evidence. (20 Ekim 2018). Erişim Adresi https://www.researchgate.net/publication/289161653

Gürçaylılar Yenidoğan, T. ve Aksoy, Ş. (2016). The impact of innovation capacity on firm performance: Evidence from the Turkish industrial clusters. *Proceedings of the Annual Vietnam Academic Research Conference on Global Business, Economics, Finance & Social Sciences (AP16 Vietnam Conference),* 7-9 August, Hanoi-Vietnam.

Hughes, M. ve Mprgan, R.E. (2007). Deconstructing the relationsip between entrepreneurial orientation and business performance at the enbryonic stage of firm growth. *Industrial Marketing Management*, 36, 651-661.

İşcan, Ö.F. ve Kaygın, E. (2011). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 443-462.

Işık, N., Işık, H.Bayram ve Kılınç, E.C. (2015). Girişimcilik ve inovasyon ilişkisi: Teorik bir değerlendirme. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR),* 1 (2).

Jankowska, K.W. (2015). Relationship between knowledge management and innovation. *Social Sciences,* 4(90), 55-66.

Jaworski, B.J. ve Kohli, A.K. (1993). Market orientation: Antecedents and consequences. *Journal of Marketing*, 57(3), 53–70.

Johannessen, J.A., Olsen, B. ve Lumpkin, G.T. (2001). Innovation as newness: what is new, how new, and new to whom? *European Journal of Innovation Management*, 4(1), 20-31.

Johne, A. (1999). Successful market innovation. *European Journal of Innovation Management*, 2(1), 6-11.

Kafetzopoulos, D. Ve Psomas, E. (2015). The impact of innovation capability on the performance of manufacturing companies: The Greek Case. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 26(1), 104-130.

Karabult, A.T. (2015). Effects of innovation types on performance of manufacturing firms in Turkey. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 195, 1355-1364.

Kee, D.M.H. ve Rahman, N.A. (2017). Entrepreneurial orientation, innovation and SME performance: A study of SME in Malaysia using PLS-SEM. *3rd International Conference on Advanced Research in Business and Social Sciences,* 29th to 30th March, Malaysia.

Kırner, E., Kınkel, S. ve Jaeger, A. (2009). Innovation paths and the innovation performance of low-technology firms-An empirical analysis of German industry. *Research Policy*, 38, 447-

Koç, T. ve Ceylan, C. (2007). Factors impacting the innovative capacity in large-scale companies. *Technovation*, 27(3),105-114.

Koe, W.L. (2013). Entrepreneurial orientation (EO) and performance of government-linked companies (GLCs). *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*, 9(3), 21-41.

Kolaric, B. ve Mitrovica, S. (2013). Relationship between organizational design and innovation processes Serbian publıc companies. (*JPMNT) Journal of Process Management – New Technologies, International*, 1(2), 102-109.

Kolko, J. (2007). The Tenuous relationship between design and innovation. *Artifact,* I(3), 224–231.

Kraus, S., Rigtering, J.P.C., Hughes, M. ve Hosman, V. (2012). Entrepreneurial orientation and the business performance of SMEs: a quantitative study from the Netherlands. *Rev Manag Sci*, 6, 161-182.

Kroeger, J.W. (2007). *Firm performance as a function of entrepreneurial orientation and strategic planning practices*, bachelor of business administration cleveland state university, doctor of business administration at the Cleveland State University.

Lawson, B. ve Samson, D. (2001). Developing innovation capability in organisations: A dynamic cApproach. *International Journal of Innovation Management*, 5(3), 377–400.

Lumpkin, G.T. ve Dess, G.G. (2001). Linking two dimensions of entrepreneurial orientation to firm performance: The moderating role of environment and industry life cycle. *Journal of Business Venturing,* 16 (5), 429-451.

Lumpkin, G.T. ve Dess G.G. (1996). Clarifying the entrepreneurial orientation construct and linking it to performance. *Academy of Management. The Academy of Management Review,* 21(1), 135-172.

Manzoni, A. (2015). Innovation and change. Conference Paper. (30 Eylül 2018) Erişim Adresi https://www.researchgate.net/publication/288604398.

Marangoz, M. (2016). *Girişimcilik*. Genişletilmiş ve güncellenmiş (3. bs.). İstanbul: Beta Yayınevi.

Mardani, A., Nikoosokhan, S., Moradi, M. ve Doustar, M. (2018). The relationship between knowledge management and innovation performance. *Journal of High Technology Management Research,* 29, 12–26.

Marques, C.S. ve Ferreira, J. (2009). SME innovative capacity competitive advantage and performance in a 'traditional' industrial region of Portugal. *J. Technol. Manag. Innov*.,4(4), 53-68.

Mason, M.C., Floreani, J., Miani, S., Beltrame, F. ve Cappelletto, R. (20015). Understanding the Impact of Entrepreneurial Orientation on Smes' Performance. the Role of the Financing Structure. *Procedia Economics and Finance*, 23, 1649-1661.

Miles, R.E., Snow, C.C., Meyer, A.D. ve Coleman, H.J. (1978). Organizational strategy, structure, and process. *The Academy of Management Review*, 3(3), 546-562.

Miller, D. (1983). The correlates of entrepreneurship in three types of firms. *Management Science*, 29(7), 770-791.

Morgan, R.E. ve Strong, C.A. (2003). Business performance and dimensions of strategic orientation. *Journal of Business Research*, 56, 163-176.

Morgan, R.E. ve Strong, C.A. (1998). Market orientation and dimensions of strategic orientation. *European Journal of Marketing*, 32 (11/12), 1051-1073.

Muzaffar, H. (2011). *Dinamik çevrede girişimci odaklılık, dinamik kabiliyetler ve işletme performansı arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara.

Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD). (2012). *Küresel rekabet için AR-GE ve inovasyon, stratejik dönüşüm önerisi.* MÜSİAD Araştırma Raporları: 76, İstanbul: Pelikan Basım.

Naala, M. N.I., Nordin, N.B. ve Omar, W.A.B.W. (2017). Innovation capability and firm performance relationship: A study of Pls-Structural equation modeling (Pls-Sem). *International Journal of Organization & Business Execellence* , 2(1), 39-49.

Ndubisi, N.O., Iftikhar, K. (2012). Relationship between entrepreneurship, innovation and performance: Comparing small and medium-size enterprises. *Journal of Research in Marketing and Entrepreneurship,* 14(2), 214-236.

Ngamsutti, S. (2016). Marketing innovation capability and marketing performance: an empirical study of electrical and electronic appliances in Thailand. T*he Business and Management Review*, 7(5), 339-346.

OECD. (2005). Proposed guidelines for collecting and interpreting technological innovation data. (29 Eylül 2019) Erişim Adresi https://www.oecd.org/science/inno/2367614.pdf.

Omar, N.A. Aris, H.M. ve Nazri, M.A. (2016). The Effect of entrepreneurial orientation, innovation capability and knowledge creation on firm performance: A perspective on small scale entrepreneurs. *Jurnal Pengurusan*, 48, 187-200.

Oura, M., Zilber, S.N. ve Lopes, E.L. (2016). Innovation capacity, international experience and export performance of SMEs in Brazil. *International Business Review*, 25, 921-932.

Özer, Ö., Yılmaz, B.S. ve Avcı, U. (2017). Kurumsal girişimciliğin otel performansı üzerine etkileri: Türkiye'deki otel işletmelerinde bir araştırma. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi,* 6(2), 25-49.

Özer, Ö. (2011). *Kurumsal girişimcilik ve işletme performansı ilişkisi: Dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinde uygulama*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, İzmir.

Özsomer, A. Calantone, R.J. ve Bededetto, A.D. (1997). What makes firms more innovative? A look at organizational and enviromental factors. *Journal of Business & Industrial Marketing,* 12(6), 400-416.

Parsian, M. ve Mobaraki, M.H. (2016). Investigating of the effect of entrepreneurial orientations on formation of entrepreneurial identity. *Management Science Letters*, 6, 627-634.

Perez-Luno, A., Wiklund, H. ve Cabrera, R.V. (2011). The dual nature of innovative activity: How entrepreneurial orientation influences innovation generation and adoption. J*ournal of Business Venturing,* 26, 555-571.

Petrovic, Z., Vukotic, S., Anicic, J. ve Zakic, N. (2015). Moderating effect of national culture on the relationship between entrepreneurial orientation and business performance: An evidence from Serbia. *(JPMNT) Journal of Process Management-New Technologies, International,* 3(4), 84-89.

Platin, N. ve Ergün, H.S. (2017). The relationship between etrepreneurial orientation and performance; Evidence from Turkish SMEs. *Business and Management Studies*, 3(2), 78-89.

Polder, M., Leeuwen, G., Mohnen, P. ve Raymond, W. (2010). Product, process and organizational innovation: drivers, complementarity and productivity effects. *SSRN Electronic Journal*, 1-46.

Qian, G. ve Li, L. (2006). Profitability of small and medium-sized enterprises in high-tech industries: the case of the biotechnology industry, *Strategic Management Journal*, 24(9), 881-887.

Rauch, A., Wiklund, J., Lumpkin, G.T. ve Frese, M. (2009). Entrepreneurial orientation and business performance: An assessment of past research and suggestions for the future. *Entrepreneurship: Theory and Practice,* 33(3), 761-787.

Rajapathirana, R.P. J. ve Hui, Y. (2018). Relationship between innovation capability, innovation type, and firm performance. *Journal of Innovation & Knowledge*, 3, 44-55.

Reine, P.P. (2017). The culture of design thinking for innovation. *Journal of Innovation Management,* 5(2), 56-80.

Rezaei, J. ve Ortt, R. (2018). Entrepreneurial orientation and firm performance: the mediating role of functional performances. *Management Research Review*, 41(7), 878-900.

Romijn, H. ve Albaladejo, M. (2002). Determinants of innovation capability in small electronics and software firms in southeast England. *Research Policy*, 31, 1053-1067.

Schillo, R.S. (2011). Entrepreneurial orientation and company performance: Can the academic literature guide managers? Technology Innovation Management Review.

Shan, P., Song, M. ve Ju, X. (2016). Entrepreneurial orientation and performance: Is innovation speed a missing link? *Journal of Business Research*, 69, 683-690.

Silva, M.J., Leitao, J. ve Raposo, M. (2008). Barriers to innovation faced by manufacturing firms in Portugal: How to overcome it for fostering business excellence? *International Journal of Business Excellence,* 1(1), 92-105.

Solmaz, H. (2016). *Örgüt ikliminin girişimcilik yönelimi üzerin etkisi ve öğrenme yöneliminin rolü: Savunma sanayiinde bir araştırma*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Eskişehir.

Szeto, E. (2000). Innovation capacity: working towards a mechanism for improving innovation within an inter- organizational network. *The TQM Magazine*, 12(2), 149-158.

Şahin, A. (2009). Mersin'de faaliyet gösteren küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin yenilik faaliyetlerinin ölçülmesi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 259-271.

Tajvidi, M. (2015). *Strategic directions, innovation capacity and entrepreneurial firm performance in high-tech SMEs*. UK: A thesis submitted to Bangor University in fulfilment of the requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Bangor Business School, Bangor University.

Türk Dil Kurumu (TDK). (2019). Türkçe sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu. (13 Nisan 2019) Erişim Adresi http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts.

Ülger, Ö. ve Durgun, Ö. (2017). Seçilmiş OECD ülkelerinde AR-GE harcamalarının büyüme üzerine etkileri. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 10(4), 105-130.

Ürper, Y. (2004). *Girişimcilikte yenilik*, Yavuz Odabaşı (Ed.), girişimcilik içinde (ss.41-57), (1. bs.). Anadolu Üniversitesi.

Venkatraman, N. (1989). Strategic orientation of business enterprises: The construct, dimensionality, and measurement. *Management Science*, 35(8), 942-962.

Vu, H.N. (2017). *Relationships between entrepreneurial orientation and firm performance: The role of family involvement amongst small firms in Vietnam*. Doctor of Philosophy in Management at Massey University, Albany New Zealand.

Wan, D., Ong, C.H. ve Lee, F. (2005). Determinants of firm innovation in Singapore. *Technovation*, 25(3), 261-268.

Wiklund, J. ve Shepherd, D. (2005). Entrepreneurial orientation and small business performance: a configurational approach. *Journal of Business Venturing*, 20(1), 71-91.

Wong, S.K.S. (2012). The influences of entrepreneurial orientation on product advantage and new product success. *Journal of Chinese Entrepreneurship*, 4(3), 243-262.

Yavuz, Ç. (2010). İşletmelerde inovasyon-performans ilişkisinin incelenmesine dönük bir çalışma. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(2), 143-173.

Yılmaz, H. (2015). *Stratejik inovasyon yönetimi* (1. bs.). İstanbul: Beta Yayınevi.

Zahra, S.A. ve Garvis, D.M. (2000). International corporate entrepreneurship and firm performance: The moderating effect of international environmental hostility. *Journal of Business Venturing*, 15(5-6), 469-492.

Zahra, S.A. (1991). Predictors and financial outcomes of corporate entrepreneurship: An exploratory study. *Journal of Business Venturing*, 6(4), 259-285.

Zehir, C., Can, E. ve Karaboğa, T. (2015). Linking entrepreneurial orientation to firm performance: the role of differentiation strategy and innovation performance. *Procedia-Social and Behavioral Sciences,* 210, 358-367.

Bölüm 17

EMEĞİN VAR OLMA MÜCADELESİNİ OKUYABİLMEK AÇISINDAN *ÇARK*'A DİYALEKTİK BAĞLAMDA BAKIŞ

Erhan Aydoğdu[1]

Adalet Görgülü Aydoğdu[2]

1 Öğr. Gör., Gazi Üniversitesi, Rektörlük, erhan@gazi.edu.tr
2 Öğr. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, adalet.gorgulu@hbv.edu.tr

Giriş

Yönetmenliğini Muzaffer Hiçdurmaz'ın yaptığı *Çark*'ta içinde bulunduğu olumsuz çalışma koşullarına başkaldırmaya başlayan işçi sınıfının bilinçlenme mücadelesini anlatılmaktadır. Senaryosu Bekir Yıldız ve Haşmet Zeybek tarafından yazılan *Çark*'ta Tarık Akan (Rauf), İhsan Yüce (Arif), Cezmi Baskın'ın (çavuş) da bulunduğu bir oyuncu kadrosu rol almıştır. Politik bir film olan bu film deri işleme atölyelerinin yer aldığı Kazlıçeşme'de çekilmiş ve filmden etkilenen işçiler filmin çekiminden 20 gün sonra greve gitmiş ve Kazlıçeşme kapatılmak zorunda kalınmıştır. Dolayısıyla film toplumsal bir harekete de öncülük etmiş ve film içinde yaşananlar çok kısa bir sürede gerçek hayata da yansımıştır. Tabiri caizse *Çark* işçi sınıfının kanayan yarasına parmak basmıştır.

Çark'ı "Hayatımızda ortaya çıkabilecek olası bütün önemli değişim ve etkileşimleri gözümüzün önüne seren bir düşünme biçimi" (Ollman, 2015: 30) olarak tanımlanan diyaletik yöntemi dikkate alarak incelediğimizde kapitalist düzeni ve bu düzen içinde emek (işçi sınıfı) ve kapitalist (patron) arasındaki çekişme daha gözle görülür bir hal almaktadır.

Hayatın durağan olmadığı ve sürekli bir şekilde değişim/oluş içinde olduğu görüşünü hareket noktası olarak temel alan diyalektik, kapitalizmi ve bu sistemin işleyişini anlayabilme olanağı sunmaktadır. "Diyalektik, bilinç ile madde, benden ile düşünce, toplumsal yaşamda sömüren ile sömürülen gibi karşıt öğeler ya da sınıflar arasında tek yönlü değil karşılıklı bir etkileşim ve bu karşıtlıkların birlikteliği olgusunu dile getirir" (Özçınar, 2013: 109). Filmde ezilen konumundaki işçi sınıfının bilinçlenme çabası ve içinde bulundukları çalışma koşulları nedeniyle kapitaliste karşı verilen mücadele sınıf mücadelesinden başka bir şey değildir. Bu aynı zamanda Marksist bir mücadele olarak ifade edilebilir. Çünkü "Marksizm bizi yöntemle (diyalektik) ve pratikle (sınıf mücadelesi) donatarak sürekli değişen topluma dair çıkarımlarımızı güncellememizi sağlar ve böylelikle de toplumun en arzu edilir noktaya taşınması çabasına yardımcı olur" (Ollman, 2015: 28). "Bilimsel anlamda diyalektiğin kabul görmesinde durum içerisinde çelişkileri barındırması ve değişim sürecinde şeyler arasındaki bağlantıları keşfetmek istemesindendir" (Çalkuş, 2018: 173).

Diyalektik farklı bir araştırma anlayışını gerektirir. Bu bağlamda parçadan bütüne doğru yapılacak bir araştırma diyalektik bir araştırma değeri taşımayacaktır. "Diyalektik bir araştırma önce bütünle, sistemle veya bu bütünden ne anlaşılıyorsa onunla başlar. Daha sonra da yavaş yavaş parçayı, onun bütün içinde nasıl bir yer tuttuğunu, nasıl işlediğini araştırır ve sonunda buradan da başlangıç noktası olan bütüne ilişkin daha net bir kavrayışa ulaşır" (Ollman, 2015: 33). Bunların ilişkisinin sadece karşılıklı bağlantı ya da etkileşimden ziyade daha derin bir iç içe geçiş olduğunu belirten Levins'a göre (2013: 58), "aynı değişken farklı bağlamlarda çok

farklı bir anlam yüklenebilir ve sistemin davranışı sistemin yapısını değişime uğratabilir."

Diyalektik sadece bir düşünme biçimini değil aynı zamanda bir araştırma yöntemini de ifade eder. "Diyalektik araştırmanın kendisi, kapitalizmde nelerin olup bittiğini somutlamayı, kapitalizmin işlemesini ve gelişmesini sağlayan araç ve biçimlerin izini sürmeyi ve sonra da onun ne yöne doğru ilerlediğini yansıtmayı amaçlar" (Ollman, 2015: 34).

Buçalışma,işçilerinyaşadıklarısıkıntılarınişçilertarafındananlatıldığı *Çark* filmini diyalektik bakış açısıyla ele almayı amaçlamaktadır. Çark adı mevcut ekonomik/siyasi sistemi çağrıştırdığı gibi üretim ilişkisinde işçinin konumunu da çağrıştırmaktadır. İşçi çalıştığı yerde işlerin ve üretim sürecinin dolayısıyla da sistemin devamı açısından bir çark görevi görmektedir. Politik bir film örneği olan *Çark'ta,* kapitalizmin işçi sınıfı açısından açmazları ele alınır. İşçi sınıfının emeğini satma sürecinde yaşadıkları dramatik bir şekilde anlatılır. Çalışmada diyalektik yöntem bağlamında incelenen Çark filmi, işçi ve kapitalist arasındaki çelişki ve konum farklılığını gözler önüne sererek, kapitalizmin nasıl işlediğine dair bir fikir vermektedir.

"Çark"ı farklı okumak

Filmin ele aldığı konu açısından çark adını taşıması son derece anlamlıdır. *Türkçe Sözlük*'te (2005) "Bir eksenin döndürdüğü tekerlek biçimindeki makine parçası" olarak tanımlanan "çark"ı filmde iki ayrı bakış açısıyla irdelemek mümkündür. Bu bakış açılarından ilkinde işçiyi merkeze alan bir anlayış söz konusudur. İşçi emeğini satarak sadece para kazanmaz, aynı zamanda üretim sürecinin devamını sağlar. İşçinin emeği olmaksızın üretim süreci söz konusu olamaz. Dolayısıyla işçi gerek kapitalist üretim sürecinde gerekse kapitalizmin devamı açısından bir çark görevi görür. *Modern Zamanlar*'da (1936) Şarlo'nun çalışma ortamı bu duruma güzel bir örnektir. 20. yüzyılın başında fordist üretim koşullarının hâkim olduğu bir fabrikada çalışmakta olan Şarlo adeta çalışmakta olduğu üretim bandının bir parçası, bir dişlisi durumundadır. Önünde hızla akmakta olan bandın üzerinde bulunan vidaları seri bir şekilde sıkmak zorunda olan Şarlo kendisini işine öylesine kaptırır ki, çalışırken yaptığı hareketler adeta bir tik haline gelir. Bandın dışında gördüğü vidaları ve vidaya benzer her şeyi elindeki anahtarla sıkmaya çalışır. Şarlo'nun kendisini makineye kaptırarak devasa makinenin çarkları arasındaki seyahati de onun bu çark olma durumuna adeta bir gönderme yapar. "Kapitalist olarak koşullanmış birisi için sahip olduğu makine pazarda satın aldığı bir meta, hatta onu satın almak için ödediği bedel ve belki de ona kâr getirecek bir şeydir. İşçi olarak koşullanmış biri için ise aynı makine üretim sürecindeki hareketlerini belirleyecek olan bir araçtan başka bir şey değildir (Ollman, 2015: 36). Şarlo'nun durumu

da bu şekildedir. İşçinin çalıştığı yerde çark görevi görmesi onun uzun saatler çalışmasını, emeğinin sömürülmesini ve dolayısıyla gerek kendine ve topluma gerekse de ürettiği ürüne yabancılaşmasına neden olacaktır. *Modern Zamanlar*'da Şarlo da kendisine, birlikte çalıştığı arkadaşlarına, hayata, topluma ve içinde bulunduğu üretim sürecine yabancılaşmış bir birey olarak dikkati çekmektedir.

Gecelerin Ötesi'nde (1960) ise Fehmi ile Ekrem oldukça yoğun çalışan, özel hayatlarına yeterince zaman ayıramayan hem ürettikleri ürüne hem içinde bulundukları topluma hem de kendilerine yabancılaşmış bireyler olarak karşımıza çıkarlar. "İnsanlar sadece akla ve toplumsal rollere değil aynı zamanda bedenlere de sahiptirler. Örneğin yabancılaşma bu üçünü de etkisi altına alır ve bunların her birinin yabancılaşmış biçimi bir diğeriyle içsel ilişki içindedir" (Ollman: 2015: 65). Şarlo'nun, Fehmi ile Ekrem'in durumu da bu şekildedir.

Şarlo'nun, Fehmi'nin ve Ekrem'in bu durumu kapilatist üretim tarzının ve ilişkilerinin bir sonucudur. Erdoğan ve Alemdar (2005: 272-273) kapitalizm ve yabancılaşma ile ilgili olarak şunları ifade eder:

"Kapitalist üretim tarzı ve ilişkileri içinde insanlar birden fazla yabancılaşma deneyimlerler: a) İş alanındaki yabancılaşmada insan ürettiği nesneden yabancılaşır; Üretilen nesneden yabancılaşma süreci, üretim sürecinin, üretim faaliyetinin bir sonucudur. Mallar/emtialar insan emeğinin yabancılaşmış ürünleridir. b) İnsan üretim sürecinden yabancılaşır: Neyin nerede, hangi koşulda, ne amaç ve sonuçlarla üretilebileceğine karar verme gücünden insanın tümüyle yoksun bırakılması; iş koşullarının tümüyle insanın dışında, ona rağmen belirlenmesi c) ürün üretildikten sonra, ücret vererek üretilenden ve zenginlikten emeğin yoksun bırakılmasıyla gelen yabancılaşma ç) Kaynaklarla bağ kuran paranın, özü ve değeri tanımlaması ve tapılan amaç haline gelmesiyle oluşan yabancılaşma d) Kendini gerçekleştirememe nedeniyle veya üretim tarzının getirdiği materyal ve bilişsel egemenlik altında biçimlenmiş kendiyle, kendi kendinden yabancılaşması e) Diğer insanlardan yabancılaşma: İnsanın işine, işinin ürününe ve kendisine olan ilişkisinde gerçek olan, aynı zamanda diğer insanlarla olan ilişkisinde de gerçektir" (Alemdar ve Erdoğan, 2005: 272-273).

Çark filminde aslında mevcut olan sisteme eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşıldığı görülür. Filmin sonunda Kerim'in cenazesi etrafında birleşen işçiler her ne kadar iş bırakarak direniş gösterseler bile polis ablukası karşısında diz çökmek zorunda kalırlar. Tüm işçilerin diz çökmesine rağmen diz çökmeyen Rauf da kendilerini çeviren polislerin arasında olan eşi Leman ile göz göze geldikten sonra yaşadığı şaşkınlıkla birlikte yere çöker. Bu bir bakıma çarkı değiştirme bağlamında bir umutsuzluğu yansıtır. Çünkü devlet sistemin koruyucusu olarak her zaman işçinin karşısında, kapitalistin yanında olacaktır.

Çark ve kapitalizm

Kapitalist bir üretim ilişkisinin konu edildiği *Çark* filminin her bir sahnesi, işçilerin günlük yaşamları, yaşam koşulları, çalışma hayatları ve çalışma koşulları, emekleri karşılığında elde ettikleri, patronların tutumu, devletin bu mücadele içindeki konumlanma noktası ile ilgili birer görünüm sunmaktadır.

Marx'a göre kapitalist toplum "emek gücünün bir meta olarak özgürce alınıp satılabildiği toplum çeşididir." Dolayısıyla burada bir emek gücünü satan taraf, bir de emek gücünü alan taraf söz konusudur. Emek gücünü satan tarafa işçi, emekçi; emek gücünü alan tarafa ise kapitalist, sermayedar adı verilmektedir (Marx, 2012, 25). "Eğer bir toplumun büyük bir çoğunluğu veya yeterli derecedeki bir azınlık –ki bu duruma daha fazla dikkat vermeyelim- yaşamını devam ettirmek için kâr sağlamak amacıyla üretilen mal ve hizmete ihtiyaç duyuyorsa, o toplumda kapitalist üretim ilişkileri hakim hale gelmiş demektir" (Fülberth, 2018: 25).

Marx sermayeyi bir ilişki olarak görmektedir ve bu "maddi üretim araçları, kapitalistler, işçiler, değer, para ve daha fazlası arasındaki etkileşimi içeren karmaşık bir ilişkidir" (Ollman, 2015: 59-60). Ancak bu ilişki içinde emek ile sermayedar birbirlerinin karşısında iki ayrı sınıf olarak ortaya çıkmıştır (Topakkaya, 2009: 69; Ollman, 2015: 77).

Çark'ta emeğin uğradığı haksızlıklar ve bunlara karşı verilen mücadeleyi görürüz. Üretim sürecine kapitalist tarafından bakmaksa daha farklı soyutlamalara yer vermeyi gerektirir. Marx'a göre "işçilerin içinde yaşadığı toplumu anlamlandırırken başvurduğu soyutlamaların fabrika, makine ve emek gibi şeyleri içermesi normaldir. Kapitalistler içinse deneyimlediği yaşam ve iş bir kapitalisti, kendi durumunu pazar, fiyat, rekabet, kâr gibi soyutlamalar yardımıyla anlamlandırmaya iter (Ollman, 2015:117). Bu durum da iki sınıf arasındaki çelişkilerin ve çatışmaların sebebi olarak karşımıza çıkar.

Çekildiği dönemin örgütsüz ve ezilen işçi sınıfının yaşantısını aktaran filmin kahramanı Rauf, cam atölyesi, tersane ve deri tabakhanesi gibi faklı yerlerde çalışan gerek kendinin gerekse de herhangi bir işçi arkadaşının maruz kaldığı bir haksızlığa karşı direnen, sesini yükselten bir işçidir.

Çark'ta gördüğümüz kapitalist sistem işçinin taleplerinden öte patronun olduğu sermayeye dayalı bir sistemdir. Marx, sermayeye dayalı üretim yapısını eleştirmektedir. Marx'a göre, insanın üretici gücü, sermayenin üretici gücü olarak gözükmek zorundadır. İnsan emeği, insanı insan yapan bir etkinlik iken, üretim süreci açısından pasif bir etkinliktir. Üretim süreci içinde belirleyici güç, insan emeği değil, nesnenin kendisinden kaynaklanan üretim potansiyelinin gerçekleşmesidir. Bundan dolayı sermayedar için önemli olan kendi kârıdır. Yine emek sahibi için

üretim sadece para kazanma odaklı, ürettiğiyle herhangi bir ilgisi olmayan bir süreçtir (Marx, 2012, 83).

Filmin başında cam atölyesinde çalışırken gördüğümüz Rauf ve arkadaşları ellerinde bulunan çubukla kızgın ateşin içinden aldıkları hammaddeye çubuğu üflemek suretiyle şekil veren cam ustalarıdır. Canla başla çalışmalarına rağmen kazandıkları borçlarını ödemeye yetmemektedir. Üstelik Rauf'un çalıştığı atölyeye de borcu vardır. Bu nedenle patrondan zam istemeyi düşünürler. İşçilerin zam söylentilerini işiten patron işçilerin kendisiyle konuşmasına bile fırsat vermez. İşçilerin bir paydos saati sırasında yanlarına gelir ve zam söylentilerini işittiğini ancak plastik ürünlerin yaygınlaşması nedeniyle cam işinin sekteye uğradığını ve zor ayakta kaldığını belirtir. Ayrıca, bu durumun devam etmesi durumunda birçok işçinin işsiz kalacağını söyler. Bu konuşmadan çok kısa bir süre sonra patron yine Rauf'un yanına gelir, kazancının yetersiz olduğunu Rauf, Ali ve Kerim'in dışındaki işçileri işten çıkaracağını söyler. Bir sabah işe gelen Rauf, arkadaşlarının işsiz kaldığını görür. Bunun üzerine Rauf, Ali ve Kerim de işi bırakır. Bu durum bize biraz önce bahsettiğimiz gibi işçi ile kapitalistin kendi durumlarını farklı soyutlamalarla anlamlandırdığını gösterir. Cam atölyesi sahibi pazar, fiyat, rekabet, kâr gibi soyutlamaları dikkate alarak kendi durumunu değerlendirmiş ve işçileri çıkarma kararı almıştır. İşçilerin iş bulup bulamayacağı, aç kalıp kalmayacağı onun için önemli değildir. Bu işçilerin sorunudur.

Uzun bir iş arama sürecinin sonunda Naci, Tuzla tersanelerinde iş bulur. Burada çok işçiye ihtiyaç vardır ve Rauf ile Kerem'in de aralarında olduğu bir grup arkadaşını tersaneye götürür. Ancak tersanede haklarını alamadığı için grev yapan işçilerin yerine işe alındıklarını öğrenirler ve işverenin yanına giderler. Tersanede grev olduğunu ve burada çalışmalarının yanlış olduğunu söylerler. İşverenler ise "İster çalışırsınız, ister grev yaparsınız" diye karşılık verir. Bu nedenle burada da çalışmazlar.

Rauf ve arkadaşlarının bir dahaki durakları ise bir tabakhanedir. Yalnız tabakhaneye gittiklerinde gördükleri kötü çalışma ortamı kendilerinde bir tedirginlik yaratır. Bu tabakhanede işçiler çok kötü koşullarda ve sağlıksız bir şekilde çalışmaktadır. Üstelik burada çalışanların sigortası da yoktur. Ortamın pisliğine ve kötü kokuya rağmen çalışmak zorundadırlar. Daha tabakhanenin kapısından içeri girmeden çavuş tarafından "Burada çalışanın bileği kuvvetli, çenesi az olacak" şeklinde uyarılırlar. Çalışma esnasında ise aralarında konuşan Rauf ile arkadaşını gören çavuş, işçileri "Az laf ve çok iş" şeklinde azarlar.

Rauf ve arkadaşları burada çalışmakta olan işçiler tarafından da şu şekilde uyarılır: "Burada soru sormayacaksın, hele böyle yemek memek, hak mak hak getire."

Recep: Soru sorarsak ne olur?

İşçi: Hemen kapı önüne koyarlar adamı.

Bu iş yerinde yemek yeme zamanlarında bile işçiler çavuşlar tarafından denetlenir ve gözetlenir. Çavuşlar aynı zamanda işyerinde işçilerle ilgili gözlemlerini patrona ileten, işçilere karşı tahammül sınırları olmayan kişilerdir.

Filmin bir sahnesinde çavuşlardan biri geç kaldığını gördüğü bir çocuğu tekme tokat döverek işyerinden kovar. Araya Rauf girer ve çocuğun dayak yemesine engel olur. Ancak çavuş Rauf'u umursamaz ve Rauf'a kendi konumunu hatırlatır.

Modern Zamanlar'da ise çavuşun yerinde panaptikon benzeri bir sistem vardır. Üretim yapılan tesis sürekli izlenmekte ve işçiler gözetim altında tutulmaktadır. Üretim bandındaki en ufak bir aksamada ya da işçideki performans düşüklüğünde olaya müdahale edilir ve üretimin olağanca hızıyla sürdürülmesi sağlanır.

İşçilere paraları dağıtılırken tek bacağı diz hizasından itibaren olmayan Recep parasını alır ancak oğlu Kerim'e parası verilmez. Bunun üzerine çavuş, "Sen yarım, çocuk yarım ikiniz tek diye" yanıt verir. Araya giren yine Rauf ve arkadaşları olur. Çavuş işçilerin tepkisini görünce olayı alttan alır. Bu durumu patronlarla konuşacaklarını söyler.

İşçiler sefalet içinde çalışırken patronlar zengin sofralarında keyif yapmaktadır. Son zamanlarda işçilerin durumundan hoşnut değillerdir. Birisi "sivrilenleri işten atalım" der, bir diğeri ise "konuşalım". Patronlar çavuşları çağırır ve içlerinden biri işçileri kontrol edemedikleri gerekçesiyle onları azarlar. Çavuşlara işçilerle çıkan maaş tartışmasının ayrıntısı sorulur. Çavuş ise çocuğa maaş verilmemesi nedeniyle böyle bir tartışmanın çıktığını ve kendilerine Rauf'un diklendiğini söyler. Bunun üzerine patron "Yılanın başı küçükken ezilir" diyerek Rauf'u çağırttırır ve kendisini şu şekilde uyarır: "İşçilerle bir olup ileri geri konuşuyormuşsun. Köşe başlarında, paydos saatlerinde, işbaşında. Bak kardeşim, biz burada bir aileyiz. İşinden memnun olmayan varsa çeker gider. Bak çevrene binlerce insan işsiz geziyor. Niye geldin buraya? Neden çalışıyorsun? İşe ihtiyacın var. İş olmazsa aç kalırsın."

Bunun üzerine Rauf, "Haklıyı savunmak suç mu" der. Bunun üzerine bir diğer patron oturduğu yerden öfkeyle kalkarak, "Bakın küstaha. Atın şunu dışarı" der. Bir diğer patron nasihat için çağırdıklarını, kovmak için çağırmadıklarını söyler ve Rauf'u yollar. Diğer patronlar Süleyman Bey'e neden böyle yaptığını sorar. O da böyle davranmaları durumunda diğer işçilerin de hareketleneceğini söyler ve "İşten atsaydık kahraman olacaktı" der.

Filmin farklı sahnelerindeki bu diyaloglar işçi ve kapitalist arasındaki çelişkiyi ve konum farklılığını oldukça etkili bir şekilde yansıtır. Aynı zamanda kapitalizmin nasıl işlediğini de gözler önüne serer. Zaten Marx'a göre "kapitalizmde her şey çelişkili görünmektedir ve bu gerçekten de öyledir" (Ollman, 2015: 38). Kapitalizm için önemli olan tek şey kendi kazancıdır. Kapitalist için kendisinin kazanmasını sağlayan emeğin ise hiçbir önemi ve değeri yoktur. İşçilerin talepleri önemsenmez, emeklerinin karşılığı hak ettiklerinin altındadır ve üstelik hiçbir güvenceleri yoktur. Düzen/çark kapitalistlerin kurduğu şekilde işler. "Örneğin kapitalizmin üretimi artırmadaki olağanüstü başarısı ile işçilerin bu ürünleri satın alma gücünün gitgide azalması birbiriyle çelişki içindedir. Kapitalist bölüşüm ilişkileri düşünüldüğünde işçilerin bizzat kendi ürettiklerinin toplamı içinden satın alabildikleri pay gitgide azalır (burada çelişki oluşturan şey satın alabilecekleri şeylerin gerçek miktarı değil toplam üretimden satın alabilecekleri paydır) ki bu da kapitalizmin aşırı üretim/yetersiz tüketim şeklinde ifade edilen dönemsel krizlerini doğurur" (Ollman, 2015: 39).

Rauf ile patron arasındaki diyalogda Rauf'a söylenen "Niye geldin buraya? Neden çalışıyorsun? İşe ihtiyacın var. İş olmazsa aç kalırsın" sözü kapitalizmdeki bir başka gerçeğe ya da işçi açısından kanayan bir yaraya işaret etmektedir. Üretim araçları kapitalistin elindedir. Dolayısıyla Rauf ve arkadaşları geçinebilmek ve hatta yaşayabilmek için kapitalistlerin mülkiyetindeki üretim araçlarında çalışmak zorundadır. Marx'ın diyalektiğinin izini sürdüğü ilişkilerden biri olan "zıtlıkların iç içe geçmişliği bir şeyin nasıl ortaya çıktığının ve işlediğinin büyük ölçüde onu çevreleyen koşulların bir sonucu olduğu düşüncesine dayanır. Örneğin bir makine eğer işçileri sömürmekte kullanılıyorsa bunun yegane nedeni bu makinenin kapitalistlerin mülkiyetinde olmasıdır" (Ollman, 2015: 35). Bu *Gecelerin Ötesi*'nde daha açık bir şekilde karşımıza çıkar. İşletme sahibi atölyeyi denetlemeye gelen bir grupla birlikte tezgâhları gezmektedir. Grup Ekrem'in çalışmakta olduğu tezgâhın başında durur. İşletme sahibi Ekrem'in gece gündüz durmadan çalıştığından büyük bir övgüyle bahseder ve Ekrem'i işletmenin en çalışkan ve örnek işçisi olarak tanıtır. İşletme sahibi açısından memnuniyet kaynağı Ekrem'in emeğinin karşılığını alıp alamaması ya da mutlu olup olamaması değil, ne kadar çok çalıştığıdır.

A. Ferguson'a göre sermayeye dayalı üretim yapısıyla birlikte birey de köle haline gelmiştir. A. Ferguson bu düşüncesini "Biz kölelerden ibaret bir ulus yaratıyoruz, aramızda hür insan diye bir şey kalmıyor" sözleriyle özetlemiştir (Marx, 1966, 77). Rauf ile arkadaşları tabakhane sahibinin adeta bir kölesi gibidir. Her ne kadar kendileri bunu kabul etmese ve böyle görmese de tabakhane sahibi onlara kölesi gibi davranmaktadır.

Emeğin özneleşmesi

Rauf ve arkadaşlarının kapitalist/işçi çelişkisi/mücadelesinde cam atölyesinden ayrıldıkları andan itibaren süreç yeni bir bilinçlenme mücadelesinin başlangıcını, yeni bir oluş sürecini işaret eder. Çünkü kapitalistin arkadaşlarını işten çıkarması kararına kendilerinin çalışmaya ve paraya ihtiyaçları olmasına rağmen boyun eğmezler ve bir bakıma pasif durumdan aktif duruma yani özne durumuna geçerler. Bu onlar için yaşamlarında yeni bir boyuta geçmiş olduklarının göstergesidir. Artık sadece bedenleriyle değil, akılları ve düşünceleriyle de bu dünyada varlardır. Üstelik bu durum tersanede de devam eder. Burada da grevde olan işçiler vardır ve onların yerine alındıklarını öğrendikleri anda Rauf ve arkadaşları burada çalışmayı reddederler. Son olarak tabakhanede de işçilerin yavaş yavaş söylenmeye başladığını görürüz. Onların karşı çıktığı nokta sadece emeklerinin sömürülmesi değil aynı zamanda insanca muamele görememeleridir. "Sömürü, kapitalist emek sürecinin olmazsa olmazlarından biridir, fakat sömürünün derecesi, sınıf mücadelesinin durumuna bağlıdır. Örneğin, işçiler bir sendika kurduklarında ya da başka bir şekilde sömürüye karşı koyarken, sermayenin emek sürecinde birtakım düzeltmeler yapması gerekir" (Mosco, 2009, 131).

Filmin sonunda Kerim'in tabakhanede kolunu makineye kaptırarak ölmesi ise işçiler açısından birleştirici bir etki gösterir. Bu artık işçiler için son noktadır. Bu trajedik sahnede işçilerin Kerim'in naaşının etrafında kenetlendiğini, bir bütün olduğunu görürüz. Kerim için yok oluş, işçiler açısından bir bütün olarak varoluş anlamına gelir. İşçi artık, tek vücuttur. İşçiler bu dayanışmayla Mosco'nun (2009: 34) "insan aktivitesine ve özellikle de insanların kendilerini değiştirmeyi de içeren dünyayı ürettikleri ve değiştirdikleri özgür ve yaratıcı faaliyet" olarak tanımladığı praksisi gerçekleştirirmiş olurlar. Belki o an için polis ablukasından kurtulamazlar ama ve umutsuz bir tablo çizerler ama hiç kuşkusuz ki var olma, görünür olma mücadelelerinde çok önemli bir kazanım elde ederler.

***Çark*'ta devletin konumu**

Çark'ta kapitalistlerin yanında konumlanmış bir devlet görürüz. Devletin kapitalist/işçi mücadelesine yaklaşımı kapitalistlerin gözüyledir. Filmin henüz başlangıcında Ali'nin durumu devletin konumunu çok iyi yansıtır.

Ali'nin amelelik yaparak geçimini sürdürmüş olan babası hastadır ve sigortasızdır. Ali'nin babasını götürdüğü devlet hastanesi babasını sigortasının olmaması nedeniyle tedavi etmeyi reddetmiş ve Ali'yi özel hastanelere yönlendirmiştir. Bir bakıma Ali, Ali'nin babası ve daha genel anlamda benzer durumda olan herkes sahipsizdir. Devlet işçinin yanında değildir. Ali'nin gittiği özel hastane ise tedavi karşılığında 500 bin lira istemiştir.

Rauf ve arkadaşlarının tersanede patronla tartıştıkları sahnede olay yerine gelen polisler yine kapitalistten yana bir tavır sergiler. Olay yerine gelen polis, grev yapan grubun iddiası üzerine, tersanede kaçak işçi çalıştırılıp, çalıştırılmadığını sorar. Patron ise burada böyle bir şey olmadığını söyler ve düzenlenen sahte belgeleri polislere sunar. Polis "Burada hiç kaçak işçi yok mu" diye sorar. Patron ise "istersen sorabilirsin" şeklinde karşılık verir. Bunun üzerine Rauf, patronun yalan söylediğini belirtir. Ancak polisler Rauf ve arkadaşlarını hiç umursamaz ve yaka paça tersanenin dışına atarlar.

Kerim'in tabakhanede kolunu makinaya kaptırarak hayatını kaybetmesinin de ne kapitalist ne de devlet açısından hiçbir önemi yoktur. Kerim'in ölümü işçilerin iş bırakmasına neden olur. Burada yine işçilerin karşısında kapitalist değil, polis vardır. Burada polis tarafından yapılan anons devletin konumunu açık bir şekilde işaret eder: "İşçiler işyerlerinize dönün. Yaptığınız yasalara aykırı bir yürüyüştür. İşçiler fabrikalarınıza dönün. Hakkınızı yasal yollarla arayın. İşçiler fabrikalarınıza dönün. Bu yürüyüş yasalara aykırıdır. Kanunları çiğnemeyin. İşçiler işyerlerini toplu terk etmek yasal suçtur. Fabrikalarınıza dönün."

Bunun üzerine işçiler geriye döner ve aksi istikamete doğru yürüyüşe geçerler. Ancak burada da yine yolları kesilir ve yine polis tarafından işyerlerine dönmeleri yönünde uyarılırlar.

Rauf ve arkadaşlarının bu durumu bize *Gecelerin Ötesi*'nde Fehmi ve arkadaşlarının durumunu anımsatır. Aynı mahallede yaşayan ve farklı ideallere sahip 7 gencin hayatını, umutlarını ve hayallerini kapitalizm, emeğin değersizleşmesi, yabancılaşma, para ve meta gibi kavramlar kapsamında ele alan *Gecelerin Ötesi*'nde *Çark*'ta kanaat önderi olan Rauf'un rolünde Fehmi vardır. Yaşadıkları kapitalist sistem içinde ezilen, sömürülen Fehmi ve arkadaşları içinde bulundukları durumdan çıkış noktası olarak benzinlik soymayı görür. Ancak seçtikleri bu yol bir çıkış olmaktan öte kendilerini sona götürür. İçinde bulundukları sınıf mücadelesi içinde sınıf atlamak asla kapitalistin parasını çalmakla mümkün olmayacaktır. Çünkü sistem buna izin vermeyecek ve benzinlik soymaya başladıktan sonra karşılarında polisi/devleti bulacaklardır. *Çark*'ın sonunda birlikteliğe, dirilmeye neden olan ölüm bu filmin sonunda soygun yapan arkadaşların bir kısmının ölümüyle yok oluşu temsil etmektedir.

"Çark"ın emeğin günlük hayatına yansıması: "Patronun Fendi Emeği Yendi"

Filmde "çark"ın Rauf ve arkadaşlarının günlük hayatlarını da etkilediğini görülmektedir. Cam atölyesinde ve sonrasında da tersanede gördüğü haksızlıklara boyun eğmeyerek çalışmayı reddeden Rauf bir

türlü çalışabileceği bir iş bulamaz. Evde eşiyle işsiz kalmasıyla ilgili olarak konuşan Rauf eşine "Patronun fendi emeği yendi" der. Bu söz işçi sınıfının durumu dramatik bir şekilde yansıtılır.

Rauf açısından "çark"ın olumsuz etkisi ev hayatına da yansır. Tersaneden polis tarafından atılan Ali evde polis üniformasıyla eşini karşısında gördüğü bir an kendisini tersaneden atan polisin yerinde eşinin olduğunu hayal eder. Bir anlamda Rauf'un eşinin bir polis olması Rauf için bir travmaya dönüşmüştür. Evde polis üniformasını görmeye bile tahammül edemez. Eşiyle arası açılır, sürekli kavga ederler. Eşi ise Rauf'u uslu durması yönünde uyararak, polis olduğunu hatırlatır ve bir anlamda aba altından sopa gösterir. İşçi sınıfı, "çark" çatışması "çark"ın bir temsilcisi/kolluk görevlisi olan Rauf ile Leman arasında da yaşanmaktadır. Dolayısıyla filmin son bölümünde de işçileri çeviren polisler arasında Leman'ın yer alması şaşılacak bir durum değildir. Leman'ın Rauf'la göz göze geldiği an yüzündeki ifade kendinden emin, otoriter ve tehditkârdır. İkisi de asla konumunu değiştirmez. Ancak diğer işçilerin yere çökerek bir anlamda durumu kabullenişi karşısında bir süre ayakta kalan Rauf'da Leman'la göz göze geldikten sonra yere çöker.

İşsiz olan Ali kahvede geçirdiği bir günün ardından eve gelir. Eşine yemek için ne hazırladığını sorar. Eşi ise kinayeli bir şekilde para bırakması durumunda yemek yapabileceğini söyler ve Ali'yi "iş bul" diye azarlar. Ali'nin annesi oğlunun durumuna üzülür ve oğluna üzülmemesini, keyfine bakmasını söyler. Ali ise keyfin iyi bir iş ve parayla olacağını söyler. Çünkü "çark" parasız ve işsiz bir insanın kendisinin ve ailesinin yaşayabilmesine, zorunlu gereksinimlerini karşılayabilmesine olanak vermez.

Bir sahnede Rauf, Kerim ve Ali kahvehanede birbirleriyle sohbet ederler. Sohbetlerinde emeğin değersizliğine dikkat çekerler ve bir bakıma "çark"ı eleştirirler. Rauf, Ali'nin "Bunca yıl çalış, çalış sonra kıçımıza bir tekme, yallah" sözüne "Patronun bir kapısı varsa bizim bin kapımız var" şeklinde karşılık verir. Ali ise "Bu kapıları zorlayan binlerce, milyonlarca işsiz" der. Bu sohbetin üstüne Almanya'dan izinli olarak gelirken yolda trafik kazası geçiren ve bir ayağı diz hizasında kesilen Recep gelir. Kazanın seyahatte olması ve Alman toprakları dışında olması nedeniyle iş kazası sayılmadığını söyler. Ali ise "Desene patron her yerde patron" karşılığını verir.

Sonuç

İşçilerin yaşadığı sıkıntıların işçiler tarafından anlatıldığı *Çark* filmi, diyalektik yöntem dikkate alınarak incelendiğinde, işçi-kapitalist geriliminin ele alındığı noktalar daha çarpıcı bir şekilde göz önüne gelmektedir.

İşçiyi çalıştığı yerde işlerin ve üretim sürecinin devamı açısından bir çark olarak görmek işçinin yabancılaşması şeklinde farklı bir okumayı da mümkün kılar. *Çark* filmini bu açıdan değerlendirdiğimizde aslında mevcut olan sisteme eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşıldığı görülür. Sistem kapitalizmin egemenliği altındadır. Dolayısıyla sistem kapitalizme hizmet etmekte ve sistemin işleyişini de kapitalist belirlemektedir. *Çark*'ta gördüğümüz kapitalist sistem sadece kapitalistin çıkarlarını ve kazancını esas alan işçilerin emeğinin değerinin zorunlu ihtiyaçları karşılamaya bile yetmediği, bu noktada belirleyici olanın işçinin taleplerinden öte patronun olduğu sermayeye dayalı bir sistemdir. Bu bakımdan çark içinde umut barındırmayan bir anlam taşır. Hâkim olan sistem asla değişmeyecek ve çark/düzen/ "böyle gelmiş, böyle gidecektir." Bu sistemde işçi her zaman ezilecek, hep sahipsiz kalacak ve kazanan daima kapitalist/ kapitalizm olacaktır. Çünkü devlet sistemin koruyucusu olarak her zaman işçinin karşısında, kapitalistin yanında olacaktır. Devletin kapitalist/ işçi mücadelesine yaklaşımı kapitalistlerin gözüyledir. *Çark*'ta emek ve kapitalist arasındaki mücadelede konumlanma noktası emeğin tarafıdır. Üretim sürecine kapitalist tarafından bakmaksa daha farklı soyutlamalara yer vermeyi gerektirir.

Kapitalizmin işçi sınıfı açısından açmazlarını sinematografik unsurları kullanarak anlatan filmin sahnelerinde daha çok işçilerin çalışma şartlarının olumsuzluğunun yansıtılabilmesi amacıyla geniş açı kullanıldığı dikkati çekmektedir. Filmin son sekansında işçilerin birlikte hareket ettiği bölümde de geniş açı kullanılarak bu birliktelik yansıtılmaya çalışılmıştır.

Çark filminin her bir sahnesi, işçilerin günlük yaşamları, yaşam koşulları, çalışma hayatları ve çalışma koşulları, emekleri karşılığında elde ettikleri, patronların tutumu, devletin bu mücadele içindeki konumlanma noktası ile ilgili birer görünüm sunmaktadır. Bu görünümler genel anlamda işçi sınıfında sürekli olarak bilinçlenmeye ve birlik olmaya doğru giden oluşun kaynak noktalarını ve kapitalizmin işleyişini görmeyi sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Chaplin, C. (yönetmen), (1936), *Modern Zamanlar*, (Modern Times), (Film), ABD: United States.

Çalkuş, F. (2018), "Sanat ve Sanat Eğitiminde Bir Yöntem Olarak Diyalektik", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı: 21, 169-178.

Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2005), *Öteki Kuram*, Geliştirilmiş 2. Baskı, Ankara: Erk Yayınları.

Erksan, M. (yönetmen), (1960), *Gecelerin Ötesi,* (Film), Türkiye.

Fülberth, G. (2018), *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Çev: Sadık Usta, 4. Basım, İstanbul: Yordam Kitap.

Hiçdurmaz, M. (yönetmen), (1987), Çark (Film), Türkiye.

Levins, R. (2013), "Diyalektik ve Sistem Kuramı", *Yeni Yüzyılda Diyalektik,* Bertell Ollman ve Tony Smith (Edit.), Şükrü Alpagut (Çev.), İstanbul: Yordam Kitap.

Marx, K. (1966), *Kapital,* Çev: Mehmet Selik, Birinci Cilt Üçüncü Kitap, Ankara: Başnur Matbaası.

Marx, K. (2012), *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma, Çev:* Sevan Nişanyan, 2. Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları.

Mosco, V. (2009), *The Political Economy of Communication,* 2. Baskı, Sage Publication, Büyük Britanya.

Ollman, B. (2015), *Diyalektiğin Dansı*, Çev: Cenk Saraçoğlu, 4. Baskı, İstanbul: Yordam Kitabevi.

Özçınar, Ş. (2013), "Tarihsel Materyalizm'de Diyalektik ve Belirlenimcilik", *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar,* 6(2), 93-116.

Topakkaya, A. (2009), "Tarihsel Materyalizm ve Diyalektik", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı: 27, 65-77.

Türkçe Sözlük (2005), 10. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bölüm 18

BİLECİK İLİ TURİZM SEKTÖRÜNÜN A'WOT HİBRİT METODU İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Aslı ERGENEKON ARSLAN[1]

1 (Dr. Öğr. Üyesi). Meslek Yüksek Okulu, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik, Türkiye
asli.arslan@bilecik.edu.tr

1. GİRİŞ

Hizmet sektörünün oldukça büyük önem taşıdığı günümüzde "bacasız fabrika" olarak adlandırılan turizm sektörü; gerek istihdama olan etkisi gerekse ekonomiye olan katkıları ile ulusal ve uluslararası alanda diğer hizmet sektörleri arasında ayrı bir öneme sahiptir. Önemi ve değeri gün geçtikçe artan turizm pazarından arzu edilen payın elde edilmesi, sürdürülebilir rekabet ve başarılı stratejilerin oluşturulması ile mümkündür. Turizm sektöründe rekabeti belirleyici unsurlar ise; rekabetinin birincil kaynakları ve geliştirilmiş turizm kaynaklarıdır.

Turizm bölgesine ait fiziksel, tarihsel, kültürel kaynaklar ve değişmeyen rekreatif kaynaklar (iklim, arazi yapısı ve biçimi, bitki örtüsü, su kaynakları, hayvan türleri, doğal güzellikler, jeolojik oluşumlu yapılar), özel rekreasyonel kaynaklar (kişilere ait bahçeler, gece kulüpleri, özel çiftlikler), alışveriş merkezleri, spor merkezleri, eğlence parkları gibi ticari özel rekreasyonel kaynaklar, kent ve bölge parkları, turistik tesisler gibi unsurlardan oluşan kamusal rekreasyonel kaynaklar, kamu yada özel sektör tarafından meydana getirilmiş olan kütüphaneler, galeriler vb. unsurların yer aldığı kültürel rekreasyonel kaynakları, politik hem finansal desteğe ihtiyaç duyulan alanların oluşturduğu profesyonel rekreasyonel kaynaklar rekabetin birincil unsurları olarak tanımlanmaktadır.

Geliştirilmiş turizm kaynakları ise; turizm altyapısı ve üstyapısını oluşturan konaklama tesislerinin kalitesi ve kapasitesi ile birlikte hizmet yeterliliği, ulaşım şekillerinin yapısı, turizm acentelerinin varlığı, nitelikli işgücü, yöresel festivaller, eğlence ve alışveriş imkânlarındaki yeterlilikler geliştirilmiş kaynaklar olarak ifade edilmektedir (Bahar ve Kozak, 2006: 207; Ayaş, 2007: 59-69; Peker, 2017; Mcıntosch ve Goeldner, 1987: 235). Ayrıca turizm sektöründeki rekabet gücü bağlı olunan ya da destek alınan diğer endüstrilere ve yerleşim yerleri, güvenlik, yatırım, teşvik ve mali düzenlemeler, reklam-tanıtım gibi pazarlama unsurları ile de yakından ilgilidir (Bahar ve Kozak, 2005a; Bahar ve Kozak, 2006: 93; Ersun ve Arslan, 2011: 229-248).

Turizm sektöründe rekabet unsurlarının bütüncül ve senkronize şekilde faaliyet göstermesi, rekabet gücünü elde edebilmek ve uzun vadede bu gücü sürdürebilmek için önem arz etmektedir (Bahar ve Kozak, 2005b: 140). Bu amaçla çalışmada Bilecik ili turizm sektörünün şimdiki durumuna ilişkin SWOT matrisi hazırlanmış ve hazırlanan SWOT matrisine AHP tekniği ile SWOT matrisi sayısal hale getirilerek çözümlemeler yapılmıştır. Yapılan çözümlemeler sonucunda ilin sahip olduğu turizm kaynakları ile geleceğe yönelik alternatif turizm stratejileri için önerilerde bulunulmuştur.

2. BİLECİK İLİ TURİZM POTANSİYELİ

Marmara Bölgesi'nin güneydoğusunda, Marmara, Karadeniz, İç Anadolu ve Ege Bölgelerinin kesim noktaları üzerinde yer alan Bilecik sahip olduğu bu konum özelliği nedeni ile dört bölgede toprakları olan Türkiye'de tek il olarak ayrı bir öneme sahiptir. Doğudan Bolu ve Eskişehir, güneyden Kütahya, batıdan Bursa, kuzeyden Sakarya illeri ile çevrilidir. 4302 km²'lik alanı ile Türkiye'nin küçük illerinden birisi olan Bilecik alan sıralaması bakımından 65. sırada yer almaktadır. Toplam nüfusu 221 963 olan Bilecik ili Bozüyük, Gölpazarı, İnhisar, Osmaneli, Pazaryeri, Söğüt ve Yenipazar'dan oluşan 7 ilçe, 15 Belediye ve 243 köye sahip bulunmaktadır (T.C.Bilecik Valiliği, Bilecik İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü).

Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre 2015 yılında Bilecik'i ziyaret eden yabancı turist sayısı 8.643 kişi, yerli turist sayısı ise 57.617 kişidir. Bilecik için yerli ve yabancı turistlerin konaklama süresi ortalaması 2.0 gün olarak ifade edilmektedir (Yüncü, Kantar, Coşkun ve Güray, 2017: 236). İlde konaklama amacı ile kullanılan 8 otel bulunmaktadır.

Bilecik ili turizm potansiyelini oluşturan faktörler çalışmada Coğrafi ve Ekolojik Değerler ve Tarihi ve Kültürel Değerler olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir.

2.1. Coğrafi ve Ekolojik Değerler

Marmara, Karadeniz, Ege ve İç Anadolu bölgelerinin kesiştiği geçiş zonunda konumlanmış olması ve farklılık gösteren topografyasından dolayı Bilecik 3 farklı iklim tipinin görüldüğü bir bölgedir. Genel olarak yarı kurak Akdeniz biyoiklim farklılıklarında bulunan Bilecik İli'nin, Merkez, Gölpazarı, Osmaneli ve Söğüt ilçelerinde Marmara Bölgesi iklimi hâkim iken, Bozüyük, Pazaryeri, Yenipazar ve İnhisar İlçelerinde ise İç Anadolu Bölgesi iklimi geçerlidir (Bilecik Valiliği).

Bilecik yer alan coğrafi ve ekolojik değerler arasında yer alan yaylalar, göletler, şelaleler ve mağaralar aşağıda yer almaktadır (Bilecik İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü);

- ***Yaylalar:*** Kömürsu Yaylası, Çiçekli Yayla, Sofular Yaylası, Uzunçam Yaylası, Kamçı Yaylası,

- ***Göletler:*** Küçükelmalı Göleti, Bozcaarmut Göleti, Pelitözü Göleti, Dodurga Barajı, Çavuşköy Baraj Göleti, Kızıldamlar Baraj Göleti, Kurtköy Baraj Göleti, Esere Baraj Göleti, Günyurdu Baraj Göleti, Yenipazar Baraj Göleti.

- ***Şelaleler:*** Kınık Şelalesi, Suuçtu Şelalesi, İnhisar Şelalesi.

- ***Mağara ve Kanyon:*** İnhisar Mağarası, Harmankaya Kanyonu (Bilecik Valiliği, 2019).

Bozüyük ilçesi sınırları içerisinde yer alan Kozpınar Köyü-Çiçekliyayla-Kömürsu Yaylası (1.Parkur) ile Muratdere Köyü-Atatürk Köşkü-Sofular yaylası- Kömürsu- Çiçekliyayla (2. Parkur); Gölpazarı ilçesi sınırları içerisinde yer alan Kurşunlu Köyü-Göldağ ve Yenipazar, Karahasanlar- İnhisar, Harmanköy arası 3100 mt. Kayaboğazı rotasında yer alan Harmankaya Kanyonu trakking ve doğa turizmi için önemli bir rotalardır. Bilecik ilinde yer alan Adaca Kanyon'u da kanyoning için uygun ve tercih edilen bir rotasyondur (Bilecik İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü).

Ayrıca Kömürsu Yaylası, Sofular Yaylası, Kamçı Yaylası kış turizmi, yayla turizmi ve kamp turizmi açısından önemli yaylalar arasında yer almaktadır. Bozüyük ilçesi sınırlarında yer alan Sofular Yaylası-Kömürsu Yaylası - Atatürk Köşkü ve Pazaryeri ilçesi sınırlarında yer alan Küçükelmalı Göleti- Uzunçam Yaylası yine eko turizm ve kamp-karavan turizmi açısından tercih edilen tabiat varlıkları arasında yer almaktadır (Bilecik İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü).

Bilecik ilinin yer aldığı coğrafi konumu ve farklı iklim tiplerine sahip olması aynı zamanda ilin biyolojik yapısını da etkilemektedir. Bilecik ili sınırları içerisinde 500'e yakın kuş, 1500 yakın bitki türü bulunmaktadır (Türe, 2019). İlin %45'ini ormanlık alanlar oluşturmaktadır (Bilecik Valiliği, 2019). Sahip olduğu biyolojik ve ekolojik zenginliği ile Bilecik eko turizm için de yüksek değere sahiptir. Gölpazarı ilçesi sınırları içerisinde yer alan Zeytinliboğaz Permakültür Çiftliği yılın her mevsimi gönüllü ve konukların ziyaret ettiği Türkiye'de yer alan önemli Ta-Tu-Ta çiftlikleri arasında yer almaktadır.

1.3. Tarihi ve Kültürel Değerler

Bilecik ilinde yer alan çok sayıda arkeolojik ve tarihi eserin birçoğunu Osmanlı döneminde yapılan camiler, türbeler, hanlar, hamamlar, sivil mimari örnekleri, imaret ve benzeri yapılar oluşturmaktadır (Bilecik İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2019). Bilecik ilinde tarihi değerler kapsamında değerlendirilen 37 tane ayrı dönemlere ait eser bulunmaktadır. Bunlardan 9 tanesi cami, 8 tanesi türbe, 4 tanesi şehitlik, 4 tanesi han, kervansaray ve imarethanedir. Geri kalan 12 tarihi değer ise kilise, hamam, anıt, kule, kaya mezarı ve tarihi yapılardır (Vatan, 2017).

- **Türbeler:** Şeyh Edebali Türbesi, Dursun Fakıh Türbesi, Kumral Abdal Türbesi, Savcı Bey Türbesi, Ertuğrul Gazi Türbesi, Abdullah Mihalgazi Türbesi, Has Mehmet Bey Türbesi, Mehmet Nuri Bey Türbesi, Kamuran Gazi Türbesi'dir (Bilecik Valiliği, 2019).

- **Şehitlikler**: İnönü Şehitliği, İntikam Tepe Şehitliği, Metristepe Zafer Anıtı, Pazaryeri Şehitliği Bilecik ilinde bulunan şehitliklerdir (Vatan, 2017).

- **Müzeler**: Bilecik Müzesi, Aya Yorgi Rum Müzesi, Söğüt Ertuğrul Gazi Müzesi.

- **Camiler**: Orhan Gazi Cami, Kasımpaşa Cami (Bozüyük), Çelebi Mehmet Cami (Söğüt), Rüstem Paşa Cami (Osmaneli), Köprülü Mehmet Paşa Cami, Mihalgazi Cami (Gölpazarı), Hamidiye Cami (Söğüt), Ertuğrul Gazi Cami (Bilecik Valiliği, 2019; Vatan, 2017).

- **Han, Kervansaray ve İmarethaneler:** Kasım Paşa İmarethanesi, Mihal Bey Hanı (Taşhan), Köprülü Mehmet Paşa Kervansarayı (Arıkan, 2012: 68; Aktaran: Vatan, 2017:191).

- **Diğer eserler:** Hacios Georgios Kilisesi, Kaymakam Çeşmesi, Dar'ul Eytam (Yetimler Yurdu), Gordios Kaya Mezarı), Selçuklu Gözetleme Kuleleri, Hamidiye İdadisi, Atatürk Köşkü, Emirler Hamamı, Rüştiye Mektebi, Saat Kulesi, Kaya Mezarı, Merdiven Kaya (Vatan, 2017:191; Bilecik Valiliği, 2019).

Bilecik ilinde yer alan söz konusu arkeolojik ve tarihi eserler şehrin tarihi ve kültürel zenginliğini oluşturmakla beraber kültür turizmi açısından önemli bir etkiye sahiptir. Şehrin sahip olduğu bu kültürel ve tarihi mirasın yaşatılması ve tanıtılması amacı ile 731 yılından beri Eylül ayının 2. haftası pazar günü düzenlenen "Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenlikleri"ne (Yörük Bayramı) çok sayıda ziyaretçi tarafından törenlerle kutlanmaktadır. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasında büyük öneme sahip olan Edebali'yi anmak ve Bilecik'in kurtuluşunu kutlamak amacı ile 6 Eylül'de şenlikler düzenlenmektedir.

Ayrıca ilde yer alan Şeyh Edebali Türbesi, Ertuğrul Gazi Türbesi, Dursun Fakıh Türbesi, Orhan Gazi Camii dini ziyaret amacı ile pek çok yerli yabancı turisti de ağırlamaktadır.

3. SAYISAL SWOT- A'WOT ANALİZİ

İlk olarak 1970'li yıllarda kullanılmaya başlanan SWOT analizi, mevcut durumu her yönü ile ele alarak geleceğe yönelik stratejiler belirleme amacı ile günümüzde pek çok alanda kullanılmaktadır (Kurtılla, Pesonen, Kangas ve Kajanus, 2000: 46). SWOT analizleri ile işletme, sektör, ülkenin veya coğrafi bölgenin özelliklerinden kaynaklanan güçlü ve zayıf yönlerinin tespit edilmesi ve geleceğe yönelik olarak etkileşimde bulundukları çevre faktörlerinden kaynaklanan fırsat ve tehditlerin saptanarak başarılı strateji oluşturulması amaçlanmaktadır (Shinno, Yoshioka, Marpaung ve Hachiga, 2006; Stacey, 1993).

SWOT çözümlemelerinde oluşturulan strateji üzerinde etkili olan içsel faktörler (Güçlü yönler ve Zayıf Yönler) ve dışsal faktörler (Fırsatlar ve Tehditler) yüzeysel olarak listelenebilmekte olup söz konusu faktörlerin sayısallaştırılması çoğu kez mümkün olamaması nedeni ile SWOT çözümlemeleri, stratejik karar verme problemini kapsamlı bir şekilde ele alamamaktadır. Aynı zamanda çok sayıda değişkene bağlı çözümlemelerde, SWOT Analizleri içerisinde yer alan Üstünlükler, Zayıflıklar, Fırsatlar ve Tehditler gruplarına ait alt faktörlerin önceliklerinin sayısal olarak ifade edilememesi ilişkiler ve planlama sürecini karmaşık bir hale gelmektedir (Kurtılla vd., 2000: 50; Gürbüz, 2010: 369-378). SWOT analizlerinde ölçme ve değerlendirmede sözü edilen eksikliklerin giderilmesi ve SWOT'a sayısal bir yapı kazandırılması amacı ile SWOT analizinde yer alan SWOT faktörlerine sayısal oranlar verilerek analizi analitik hale getirilmek amacı ile A'WOT hibrit bir analiz yöntemi tasarlanmıştır (Kurtilla vd., 2000: 48; Pesonen, Kurttila, Kangas, Kajanus ve Heınonen, 2001: 534–541). A'WOT yönteminde, Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri (ÇKKVT) arasında yer alan Analitik Hiyerarsi Proses (AHP) Tekniği, SWOT çözümlemeleri ile birlikte uygulanmakta ve SWOT faktörleri ölçülebilir hale getirilerek elde edilen sonuçlar nicel olarak ifade edilebilmektedir.

Thomas L. Saaty (1977) tarafından geliştirilen Analitik Hiyerarşi Proses (AHP) diğer tekniklere göre kullanımının kolay olması, kapsamlı oluşu ve karmaşık karar verme problemlerinde bile oldukça başarılı bir şekilde uygulanması nedeni ile tercih edilen bir karar verme tekniğidir (Başlıgil, 2005: 25). AHP karar vericinin karar kriterlerini önceliklendirmesine bağlı olarak sıralayan ve alternatifler arasında en iyisini seçmesi için kullanılan nicel bir metottur.

AHP ile kriterler ve bu kriterlere bağlı alt kriterlerin önem dereceleri belirlenerek çok boyutlu problemlerin tek boyuta indirilmesi amaçlanmaktadır. AHP karmaşık birimlerin hiyerarşik yapısını, ikili karşılaştırma, multikriter, tutarlılık katsayısı ve özvektör gibi pek çok kavramı aynı çatı altında toplayan ve bu kavramları uyumlu bir şekilde birleştiren, nicel ve nitel verilere uygulanabilen güçlü bir tekniktir (Timor, 2010; Esen, 2008; Vaida ve Kumar, 2006; aktaran: Yıldırım ve Önder, 2016). AHP'de, karar verme problemine konu olan sorun, bileşenlerine ayrılarak hiyerarşik bir yapıda düzenlenir ve ikili karşılaştırmalar yapılır. Kriterler arası ikili karşılaştırmalar yapılırken, Saaty tarafından önerilen temel karşılaştırma skalası (Tablo 1) kullanılmaktadır (Felek, Yuluğkural ve Aladağ 2007:8).

Tablo 1. *Saaty'nin Karşılaştırmalarda Kullanılan Önem Dereceleri Tablosu*

Önem derecesi	*Tanım*	*Açıklama*
1	Eşit derecede önemli	Her iki faktör aynı önemde
3	Orta derecede önemli	Tecrübe ve yargılara göre bir faktör diğerine göre biraz daha önemli
5	Kuvvetli derecede önemli	Bir faktör diğerine göre yüksek derecede daha önemlidir
7	Çok kuvvetli derecede önemli	Bir faktör diğerine göre yüksek derecede daha önemlidir.
9	Mutlak derecede önemli	Faktörlerden biri diğerine göre çok adaha yüksek derecede önemlidir.
2,4, 6,8	Ara değerleri temsil etmektedir	İki faktör arasındaki tercihte yukarıdaki bulunan derecelerin ara değerleridir.
Karşılıklı değerler	İ,j ile karşılaştırılırken bir değer (x) atanmış ise; j,i ile karşılaştırılırken atanacak değer 1/x olacaktır.	

Kaynak: *Saaty, 1980.*

Bir faktör diğerine göre önemli ise 1,3,5,7,9 gibi değerler alır iken önemsiz olması durumunda 1/3, 1/5, 1/7, 1/9 değerleri alır. İkili karşılaştırma matrislerinin köşegenlerindeki değerler 1'dir. n satırlı ve n sütunlu bir matriste n(n-1)/2 adet ikili karşılaştırma yapılmaktadır (Tablo 2).

AHP'de karar problemi çözümünde kullanılan yöntem aşağıda belirtildiği gibidir (Timor, 2010);

- Karar verme probleminin ve amaçlarının belirlenmesi,
- Amacı gerçekleştirmek için gerekli olan karar kriterlerinin belirtilmesi,
- Karar alternatiflerinin belirtilmesi,
- Probleme ilişkin hiyerarşik yapının oluşturulması,
- Hiyerarşide yer alan alt kriterlerin ikili karşılaştırılmalarının yapılması ve özdeğerlerden yararlanarak önem derecelerinin belirlenmesi (Tablo 2),
- Kriterleri dikkate alarak alternatiflerin ikili karşılaştırılmalarının yapılarak önceliklerinin hesaplanması,
- Uyum oranının belirlenmesi,
- Göreceli öncelik değeri baz alınarak sıralanan alternatifler arasından en yüksek değere sahip olan alternatifin belirlenerek duyarlılık analizlerinin yapılması.

Tablo 2. *İkili Karşılaştırma Matrisi*

	1	*2*	*3*	....	*n*
1	w1/w1	w1/w2	w1/w3	….	w1/wn
2	w2/w1	w2/w2	w1/w3	….	w2/wn
3	w3/w1	w3/w2	w1/w3	….	w3/wn
……	….	….	….	….	….
n	wn/w1	wn/w2	wn/w3	….	wn/wn

Kaynak: *Görener, 2016.*

Sübjektif algıların tutarlılığını ve göreceli ağırlıkların doğruluğunun sağlanması için Tutarlılık İndexi (CI) ve Tutarlılık Katsayısı (CR) olmak üzere iki katsayı kullanılmaktadır.

$$CI=\lambda_{max}-n/(n-1) \quad (1)$$

λ_{max} en büyük özdeğer, n ise toplam kriter sayısıdır. Güvenilir sonuçlara ulaşabilmek için Tutarlılık Indexi (CI) <0,1 şartı aranmaktadır (Tzeng ve Huang, 2011).

Tutarlılık Katsayısı (CR) ise (2) nolu formül aracılı ile hesaplanmaktadır.

$$CR= CI/ \quad (2)$$

RI: Rastsal olarak üretilen karşılıklı kıyaslama matrisinin büyük örnekleminden elde edilen Rassal Indeks'i temsil etmektedir. Farklı eleman sayılarına (n) göre RI değeri Tablo 3'te gösterildiği gibidir.

Tablo 3. *Rastgele Değer İndeksi*

n	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**
Rastgele değer indeksi	0	0	0,52	0,89	1,11	1,25	1,35	1,40	1,45	1,49

Kaynak: *Tzeng ve Huang 2011.*

Güvenilir sonuçlar elde edebilmek için CR<0,1 şartı aranmaktadır (Tzeng ve Huang, 2011). A'WOT analizlerinde; SWOT karar durumu için bir iskelet görevi görür iken AHP yönteminde yer alan ikili karşılaştırma işlemleri ve özdeğer hesaplamaları vasıtası ile SWOT'un daha analitik bir yapıya ulaşması sağlanarak SWOT grupları ve faktörleri ölçülebilir hale gelmekte ve yerel-global ağırlıklar ile en iyi strateji belirlenmektedir (Şenel, Şenel ve Gökçe, 2017).

A'WOT analizlerinde izlenmesi gereken adımlar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Kurttila vd. 2000: 54; Kangas vd. 2001);

- İçsel ve dışsal faktörler eşliğinde SWOT analizinin hazırlanması,

- Her bir SWOT grubu ve SWOT grubunda yer alan alt faktörler arasında önem dereceleri açısından ikili karşılaştırılmaların yapılması,
- SWOT gruplarının karşılıklı önemlerinin belirlenmesi,
- AHP ve SWOT analizi ile elde edilen sonuçlar doğrultusunda en uygun alternatif belirlenir.

İlgili literatürde SWOT- AHP yöntemleri, doğal kaynak yönetimi ve planlamasında, (Kangas vd., 2001: 189-198; Kajanus, Leskine, Kurttila ve Kangas, 2012: 501), orman alanları yönetimi, çevresel değerlendirme, doğa koruma alanları (Kurtilla vd., 2000: 48; 2016; Öztürk, 2015: 187); enerji alanında (Sindhu ve Luthra, 2017; Kabak, Dağdeviren ve Burmaoğlu, 2018), işletmelerde rekabet gücü değerlendirmede strateji belirleme (Chang ve Huang, 2006; Doğan ve Sözbilen, 2014) gibi farklı disiplinler ve alanlarda farklı amaçlar ile yapılan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Turizm alanında son yıllarda strateji belirlenmesi amacı ile yapılan çalışmalarda A'WOT hibrit yöntemi kullanımının arttığı gözlenmektedir.

Kajanus vd. (2004) yapmış oldukları çalışmada, Finlandiya'da Yl-Savo ve Almanya'da Kassel bölgesinde A'WOT tekniğini kullanarak yaptıkları çalışmada yerel kültürün, kırsal turizmde, diğer kırsal girişimcilik biçimlerinde başarı faktörü olma potansiyeline sahip olduğunu göstermiştir.

Reihanian, Binti, Esmail ve Wan (2012), Boujagh Ulusal Parkı'ndaki (BNP) mevcut turizm durumunu (Kuzey İran'da bulunan ve 3177 hektarlık bir bölge) sürdürülebilir bir turizm modeline dönüştürmenin uygulanabilirliğini A'WOT hibrit metodu ile değerlendirmişlerdir ve Sonuçlar, parktaki mevcut turizm faaliyetlerinin sürdürülebilirlik şartlarına uygun olmadığını sonucuna ulaşmışlardır.

Oreski (2012), yapmış olduğu çalışmada Orta Avrupa'da Hırvatistan'ın kuzeybatısındaki Varazdin şehri turizmine yönelik stratejik planlamasında A'WOT yöntemini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda, proaktif iletişim stratejisinin ve etkin pazarlama promosyon stratejisine sahip izolasyon stratejisinin, uygulanabilecek en iyi stratejiler olduğunu göstermektedir.

Heydarzadegan ve Arslan tarafından (2012) A'WOT tekniği kullanılarak Merağa (İran) ilinde turizm potansiyeli değerlendirilmesi ve bölge açısından en uygun turizm potansiyelinin oluşturulması amacı ile yapılmış olan çalışmada, sırası ile Doğa Turizmi, Kültürel Turizm ve Tarımsal Turizmin en uygun stratejiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kaygısız, Ongun ve Gövdere (2016) yapmış oldukları çalışmada ise Burdur ili turizm sektörü için uygulanacak en uygun stratejinin A'WOT hibrit yöntemi ile bulunmasını amaçlamaktadır. Çalışmada oluşturulan ana kriterlere bağlı alt kriterler eşliğinde oluşturulan SWOT Matrisi

AHP vasıtası ile sayısallaştırılmıştır. SWOT matrisinde yer alan ana kriterlerden güçlü yönlerin ve fırsatların öncelikli olduğu ve zayıf yönlerin ve tehditlerin daha geride olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan analizler sonucunda alt kriterler de değerlendirilmiş ve Burdur ili için en uygun turizm stratejisinin doğal çevreyi korumak olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Görener (2016), medikal turizm sektöründe dair bir değerlendirme yaptığı çalışmasında A'WOT yöntemini kullanmıştır. Ülkeler, fiyat avantajları, tecrübeli doktorların varlığı ve tanıtım pazarlama faaliyetlerinin odak noktası olduğu stratejiler geliştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

Kişi (2019) A'WOT yöntemi ile turizm alanında sürdürebilirliğine katkıda bulunabilecek stratejik bir yaklaşım sunma amacı ile yapmış olduğu çalışmada, Zonguldak için sürdürülebilir turizm stratejileri önermektir. Çalışmada, önerilen ürün çeşitlendirmesini ve etkinlik yönetimini destekleme. Öte yandan, çevresel etkileri en aza indiren sürdürülebilir bir ziyaretçi yönetim sistemi sağlamak ve varış yerinin imajını arttırmak, stratejilerinin turizmi geliştirmeye yardımcı olacağı düşünülmelidir.

4. ANALİZ VE BULGULAR

Araştırmada Bilecik İline ait Turizm SWOT matrisini oluşturmak amacı ile Turizm ve Pazarlama alanlarında çalışmalar yapan akademisyenlerin görüşlerinden faydalanılarak iç ve dış çevre analizleri yapımlaş ve buna göre İç Çevre Faktörlerini oluşturan Güçlü Yönler, Zayıf Yönler ile Dış Çevre Faktörlerini oluşturan Fırsatlar ve Tehditler tespit edilmiştir. Oluşturulan matriste Tablo 4'te ifade edildiği gibi Güçlü yönleri ifadede etme için 6 adet, Zayıf Yönleri ifade etmek için 6, Fırsatları ifade etmek için 6, Tehditleri ifade etmek için 6 olmak üzere toplam 24 ifade bulunmaktadır.

Tablo 4. *Bilecik Turizm SWOT Matrisi*

GÜÇLÜ YÖNLER	*G1*	Bilecik ilinin kültürel miras açısından zenginliği
	G2	Tarihi mirasının zenginliği ayrıca Osmanlı Devleti'nin kuruluş yeri olması
	G3	3 farklı fitocoğrafik bölgenin kesişim merkezi olması nedeni ile zengin biyoçeşitliliğe sahip olması
	G4	Lojistik olarak merkezi kara ve demiryolu bağlantıları
	G5	Güvenli bir şehir olması
	G6	Alternatif turizm faaliyetlerine olanak tanıması

ZAYIF YÖNLER	*Z1*	Yeterli turizm pazarlama ve tanıtım çalışmalarının yapılmaması
	Z2	Konaklama ve yeme-içme tesislerinin yetersiz olması
	Z3	Kamu ve yerel yönetimlerin turizm gelişimi açısından yeterli desteği sağlayamaması
	Z4	Yatırımların yetersizliği
	Z5	Turizm bilincinin olmaması
	Z6	Farklı turizm faaliyetleri konusunda yeterli kalifiye eleman azlığı, istihdamın sağlanmaması ve sektörel bazda farkındalığın bulunmaması
FIRSATLAR	*F1*	Agroturizm, doğa, tarih ve kültür turizmine olan ilginin artışı
	F2	Turizm pazarındaki büyüme
	F3	Ta-Tu-Ta çiftliklerine artan ilgi ve Osmaneli ilçesinde Ta-Tu-Ta çiftliğinin bulunması
	F4	Eskişehir, Bursa ve İstanbul'a olan yakınlığı
	F5	Küçükelmalı ve Bozcaarmut gibi doğal mirasın korunduğu alanların varlığı
	F6	Geleneksel el sanatlarının günümüzde aktif olarak sürdürülmesi
TEHDİTLER	*T1*	Küresel ısınma ve su miktarındaki azalma
	T2	Doğal alanların bilinçsiz kullanımı sonucu doğal çevrenin tahrip edilmesi
	T3	Ekonomik istikrarsızlık
	T4	Hızlı ve düzensiz yapılaşma
	T5	Çevre illerde alternatif turizm konusunda gerçekleştirilen etkili ve planlı atılımlar
	T6	Turizm talebindeki dalgalanma

Elde edilen SWOT Matrisini sayısallaştırmak amacı ile AHP kapsamında öncelikli olarak SWOT matrisine ait Grup Önem Dereceleri, SWOT Matrisi Alt Faktör Önem Dereceleri ve belirlenmesi için Saaty'nin (Tablo 1) İkili Karşılaştırma Matrisi kullanılarak çözümlemeler yapılmıştır. Buna göre elde edilen sonuçlar Tablo 4'verilmiştir.

Tablo 4: *SWOT Faktörlerinin Yerel ve Genel Önem Dereceleri*

	CR	*Grup Önem Derecesi*	*Faktör No*	*SWOT Faktörü*	*Faktörün Grup İçi Önem Derecesi*	*Genel Önem Derecesi*
GÜÇLÜ YÖNLER	0,089	0,496	**G1**	Bilecik ilinin kültürel miras açısından zenginliği	0,056	0,027
			G2	Tarihi mirasının zenginliği ayrıca Osmanlı Devleti'nin kuruluş yeri olması	0,092	0,045
			G3	3 farklı fitocoğrafik bölgenin kesişim merkezi olması nedeni ile zengin biyoçeşitliliğe sahip olması	0,146	0,072
			G4	Lojistik olarak merkezi kara ve demiryolu bağlantıları	0,181	0,089
			G5	Güvenli bir şehir olması	0,224	0,111
			G6	Alternatif turizm faaliyetlerine olanak tanıması	0,301	0,149
ZAYIF YÖNLER	0,078	0,067	**Z1**	Yeterli turizm pazarlama ve tanıtım çalışmalarının yapılmaması	0,129	0,008
			Z2	Konaklama ve yemeiçme tesislerinin yetersiz olması	0,134	0,004
			Z3	Kamu ve yerel yönetimlerin turizm gelişimi açısından yeterli desteği sağlayamaması	0,069	0,004
			Z4	Yatırımların yetersizliği	0,178	0,011
			Z5	Turizm bilincinin olmaması	0,429	0,028
			Z6	Farklı turizm faaliyetleri konusunda yeterli kalifiye eleman azlığı, istihdamın sağlanmaması ve sektörel bazda farkındalığın bulunmaması	0,060	0,004

FIRSATLAR	0,060	0,130	**F1**	Agroturizm, doğa, tarih ve kültür turizmine olan ilginin artışı	0,058	0,007
			F2	Turizm pazarındaki büyüme	0,608	0,079
			F3	Ta-Tu-Ta çiftliklerine artan ilgi ve Gölpazarı ilçesinde Ta-Tu-Ta çiftliğinin bulunması	0,045	0,005
			F4	Eskişehir, Bursa ve İstanbul'a olan yakınlığı	0,089	0,115
			F5	Küçükelmalı ve Bozcaarmut gibi doğal mirasın korunduğu alanların varlığı	0,157	0,020
			F5	Küçükelmalı ve Bozcaarmut gibi doğal mirasın korunduğu alanların varlığı	0,157	0,020
			F6	Geleneksel el sanatlarının günümüzde aktif olarak sürdürülmesi	0,044	0,005
TEHDİTLER	0,083	0,306	**T1**	Küresel ısınma ve su miktarındaki azalma	0,191	0,058
			T2	Doğal alanların bilinçsiz kullanımı sonucu doğal çevrenin tahrip edilmesi	0,191	0,058
			T3	Siyasal ve ekonomik istikrarsızlık	0,421	0,128
			T4	Hızlı ve düzensiz yapılaşma	0,026	0,007
			T5	Çevre illerde alternatif turizm konusunda gerçekleştirilen etkili ve planlı atılımlar	0,026	0,007
			T6	Turizm talebindeki dalgalanma	0,147	0,004

5. SONUÇLAR

SWOT ana matrisinin çözümlenmesi ile güçlü yönler % 49; zayıf yönler % 6,7; fırsatlar % 13; tehditler % 30,6 önem derecesine sahip olduğu ve SWOT genel matrisine ait Tutarlılık Oranının (CR); 0,05 olduğu görülmektedir. Buna göre hazırlanan matrisin tutarlı olduğu ve Bilecik ili Turizm analizine göre Güçlü Yönler (Önem derecesi: 0,496) ve Tehditlere (Önem derecesi 0,306) ait faktörlerin diğer faktörlere göre daha baskın olduğu görülmektedir (Tablo 4).

SWOT grubunu oluşturan her bir alt faktöre ait genel ağırlıklar Tablo 4'te verilmiştir. Çalışmada buna göre; Güçlü Yönler ana kriteri içerisinde yer alan Bilecik ilinin alternatif turizm faaliyetlerine olanak tanıması (%14,9) ve aynı zamanda şehrin güvenli bir şehir olması (%11) yer alırken turizm bilincinin olmaması (%2,8) ve gerek turizm alanında gerek ise turizm ile ilişkili alanlarda yatırımların yetersizliği (%1,11) ise zayıf yönler alt kriterlerinin ikili karşılaştırılmasında öne çıkan alt faktörlerdir. Fırsatlara bakıldığında şehrin Eskişehir, Bursa ve İstanbul'a yakın olması (%11,5) ile turizm pazarındaki büyüme (%7,9) grup içerisinde öncelikli alt faktörler iken tehditler içerisinde ise ülke genelinde yaşanılan ekonomik istikrarsızlık (%12,8), küresel ısınma ve su miktarındaki azalma ile doğal alanların bilinçsiz kullanımı sonucu doğal çevrenin tahrip edilmesi (%5,8) en belirleyici faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunun doğduğu Söğüt ve İnönü Savaşlarının geçtiği İnönü ilçelerinin Bilecik'te yer alması nedeni ile günümüzde Kuruluş ve Kurtuluşun Şehri olarak tanınmakta ve tarihi mirasının tanıtımı yapılmaktadır. Ne var ki; Bilecik ili sahip olduğu tarihi mirasının yanında eşsiz doğal güzellikleri, tabiat varlıkları ve kültürel mirası açısından da oldukça zengindir. Bu açıdan bakıldığında kuruluş ve kurtuluşun şehri olan Bilecik turizm alanındaki potansiyelini etkin olarak kullanamamaktadır. Bilecik ilinin turizm alanında etkin ve hak ettiği pazarlama ve tanıtımının gerçekleştirilebilmesi için tarihi mirasının yanında sahip olduğu doğal güzellikler, kültürel miras ve zengin tabiat varlıklarına da kapsayacak yeni bir kentsel marka ve imaj çalışması yapılmalıdır. Bu noktada özellikle hem imar çalışmaları hem de mevcut doğal çevrenin korunmasına dikkat edilmelidir. Ayrıca kentte yaşayan halkın, potansiyel turistlerin ve yatırımcıların talepleri ve beklentileri de göz ardı edilmemelidir.

Osmaneli, Pazaryeri ilçeleri sahip oldukları kültürel ve doğal miras ile Bilecik ilinin gerek kültür turizmi gerek ise eko turizm kapsamında önemli iki ilçesi durumundadır. Rekreasyon ve alternatif turizm için önemli olan söz konusu iki ilçede yer alan tabiat parkları, kanyon ve yürüyüş yollarının yer aldığı alanlarda barınma, konaklama ve yeme-içme alanlarının bulunmaması büyük bir eksikliktir. Bu açıdan kamu kurum ve kuruluşlarının potansiyel ziyaretçilerin konaklaması amacı ile altyapı ve üst yapı çalışmalarını yapılarak bu bölgelerde kamp alanlarının kurması ve yerel halkın turizm konusunda bilinçlendirilmesi ile kendilerine istihdam fırsatı verilmesi ilin turizm potansiyelinin değerlendirilmesinde etkili olacaktır.

İlin İstanbul, Bursa ve Eskişehir'e yakınlığını önemli bir fırsat olarak değerlendirerek bölgede faaliyet gösteren turizm acenteleri ve tur şirketleri ile düzenlenecek organizasyonlar ile gerçekleştirilen tanıtım faaliyetleri ve günü birlik turların düzenlenmesi önemli bir unsurdur.

KAYNAKÇA

Arıkan, A. (2012). Kuruluş ve Kurtuluşun Şehri Bilecik. Bilecik: Bilecik Valiliği Yayınları.

Ayaş, N. (2007). Çevresel Sürdürülebilir Turizm Gelişmesi. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(1), 59 - 69.

Bahar, O. ve Kozak, M. (2005a). Uluslararası Turizm Ve Rekabet Edebilirlik. Ankara: Detay Yayıncılık.

Bahar, O. ve Kozak, M. (2005b). Türkiye Turizminin Akdeniz Ülkeleri İle Rekabet Gücü Açısından Karşılaştırılması. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 16(2), 139-152.

Bahar, O. ve Kozak, M. (2006). Turizm Ekonomisi. Ankara: Detay Yayıncılık.

Başlıgil, H. (2005). The Fuzzy Analytic Hiyerarchy Process for Software Selection Problems. Yıldız Teknik Üniversitesi Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi, 3, 24-33.

Bilecik İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü**.** (2019). Turizm Aktiviteleri. Erişim Adresi: https://Bilecik.Ktb.Gov.Tr, (10 Ekim 2019).

Bilecik Valiliği, (2019). Coğrafi Yapı. Erişim Adresi: http://hww.bilecik.hov.tr/cografi-yapi, (23.11.2019).

Chang, H. ve Huang, W.C. (2006). Application of A Quantification SWOT Analytical Method. Mathematical and Computer Modelling, 43, 158-169.

Doğan, N.Ö. ve Sözbilen, G. (2014). Kaya Otel İşletmeleri İçin En Uygun Stratejinin Belirlenmesi: Bir SWOT/ AHP Uygulaması. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (4), 95-112.

Ersun, N. ve Arslan, K. (2011). Turizmde Destinasyon Seçimini Etkileyen Temel Unsurlar Ve Pazarlama Stratejileri. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 31(2), 229-248.

Esen, Ö. (2008). Uygulamalı Yöneylem Araştırması, Yöneticiler İçin Bilgisayar Destekli Karar Modelleri: Exel İle Modelleme Ve Çözüm Teknikleri. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Felek, S., Yuluğkural, Y. ve Aladağ, Z. (2007). Mobil İletişim Sektöründe Pazar Paylaşımının Tahmininde AHP ve ANP Yöntemlerinin Kıyaslanması. Makine Mühendisleri Odası Endüstri Mühendisliği Dergisi, 18(1), 8.

Görener, A. (2016). A SWOT- AHP Approach For Assessment Of Medical Tourism Sector in Turkey. Alphanumeric Journal, The Journal Of Operations Research, Statistics. Econometrics And Management Information Systems, 4(2), 159-170.

Gürbüz, F. (2010). A'wot Analizi Erciyes Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Bölümü Uygulaması. Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 26(4), 369-378.

Heydarzadegan, P. ve Arslan, M. (2012). Merağa İli (İran) Turizm Potansiyelinin A'wot Analizi İle Değerlendirilmesi. Düzce Üniversitesi Ormancılık Fakültesi Dergisi, 8(1), 107-117.

Kabak, M., Dağdeviren, M. ve Burmaoğlu, S. (2016). A Hybrid Swot-Fanp Model for Energy Policy Making in Turkey. Energy Sources, Part B: Economics, Planning, And Policy, 11(6), 487-495.

Kajanus, M., Jyrki, K. ve Kurttilac, M. (2004). The Use Of Value Focused Thinking and The A'wot Hybrid Method in Tourism Management. Tourism Management, 25(4), 499-506.

Kajanus, M., Leskinen, P., Kurttila, M. ve Kangas, J. (2012). Making Use Of Mcds Methods in Swot Analysis-Lessons Learnt in Strategic Natural Resources Management. Forest Policy and Economics, 20, 1-9.

Kangas, J., Pesonen, M., Kurttila, M. ve Kajanus, M. (2001). A'wot: İntegrating The AHP With SWOT Analysis. 6th *ISAHP* 2001 Proceedings, August 2-4 2001, Berne, Switzerland, 189-198.

Kaygısız, A.D., Ongun, U. ve Gövdere, B. (2016). Burdur İli Turizm Stratejisinin Belirlenmesi: SWOT- Uygulaması. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İibf Dergisi, 11, 157- 185.

Kişi, N. (2019). A Strategic Approach to Sustainable Tourism Development Using The A'wot Hybrid Method: A Case Study of Zonguldak. Turkey Sustainability 11(4), 964.

Kurtılla, M., Pesonen, M., Kangas, J. ve Kajanus, M. (2000). Utilizing The Analytic Hierarchy Process (AHP) in Swot Analysis-A Hybrid Method And its Application To a Forest-Certification Case. Forest Policy and Economics, 1, 41-52.

Mcıntosch, R. ve Goeldner, C.R. (1987). Turizm, İlkeler, Uygulamalar, Felsefeler. A. Mutlu (Çev.), Ankara: Tugev Yayını.

Oreski, D. (2012). Strategy Development By Using Swot – AHP. Tem Journal, 1(4), 283-291.

Öztürk, S. (2015). Determining Management Strategies For The Sarıkum Nature Protection Area. Environmental Monitoring And Assessmen, 113, 187.

Peker, G. (2017). Rekreasyonel Kaynaklar, Erişim Adresi: https://rww.rekreasyonist.com/rekreasyonel-kaynaklar/, (15.11.2019).

Pesonen, M., Kurttila, M., Kangas, J., Kajanus, M. ve Heınonen, P. (2001). Assessing The Priorities Among Resource Management Strategies At The Finnish Forest and Park Service. Forest Science, 47, 534–541.

Reihanian, A., Binti, N. Z., Esmail, M. ve Wan, H.K.T. (2012). Sustainable Tourism Development Strategy by SWOT Analysis: Boujagh Nationalpark, Iran. Tourism Management Perspectives, 4, 223–228.

Saaty,T.L. (1980). The Analytic Hierarchy Process. New York: Mc. Graw Hill.

Shinno, H., Yoshioka, H., Marpaung, S. ve Hachiga, S. (2006). Quantitative Swot Analysis On Global Competitiveness Of Machine Tools Industry. Journal Of Engineering Design, 17(3), 251-258.

Sindhu, S., Nehra, V. ve Luthra, S. (2017). Solar Energy Deployment For Sustainable Future Of India: Hybrid Swot AHP Analysis. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 72, 1138–1151.

Stacey, R. (1993). Strategic Management And Organisational Dynamics. London: Pitman.

Şenel, M., Şenel B. ve Gökçe, Ü. S. (2017). Awot Hibrit Modeli İle Strateji Geliştirme 1. Uluslararası Hakemli Ekonomi Yönetimi Araştırmaları Dergisi, 4(11), 1-24.

Timor, M., (2010), Yöneylem Araştırması. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Türe, C. (2018). Bilecik'in Biyolojik Çeşitliliği. Milliyet Gazetesi, Erişim Adresi: http://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/bilecik/bilecikin-biyolojik-cesitliligi-13103129, (20.11.2019).

Tzeng, G. ve Huang, J.(2011). Multiple Attribute Decision Making Methods and Application. Newyork: Crc Press, Taylor&Francis Group.

Vaida, O. S. ve Kumar, S. (2006). Analytic Hierarchy Process: An Overview Of Applications. European Journal Of Operation Research, 169, 1-29.

Vatan, A. (2017). Bilecik İlinin Turizm Envanteri. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 53, 183-205.

Yıldırım, B. F. ve Önder, E. (2016). İşletmeciler, Mühendisler ve Yöneticiler İçin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri. Bursa: Dora Yayınevi.

Yüncü, D., Kantar, M. Y., Aktaş, G.S. ve Sezerel, H. (2017). Turist Çekicilikleri ve Turist Akışı Arasındaki İlişkilerin Mekânsal Bağımlılığa Dayalı Olarak İncelenmesi. Social Sciences (Nwsaens), 12(4), 232-247.

Bölüm 19

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDEN TANZİMAT DÖNEMİ ŞİİRİNE ALLAH'A HİTAP VE YAKARIŞLARDA GÖRÜLEN DEĞİŞİMLER

Ruken KARADUMAN*

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, rukenkaraduman@bayburt.edu.tr

Giriş

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti için dönüşüm ve kırılmanın süratli gerçekleştiği bir dönemdir. Değişim, bu yüzyılda Tanzimat'la birlikte yönetim ve askerlik başta olmak üzere adliye, eğitim, güzel sanatlar gibi birçok alanda ve özellikle fikir ve felsefenin yansıdığı edebiyatta yoğun biçimde hissedilir. Tanzimat Dönemi eserleri, insanı anlatma macerasında, reel olandan uzak olduğu düşünülen, sınırlayıcı bir geleneğin mahsulü divan şiirinin söylemlerine karşın tüm samimiyet ve cesaretiyle varlık göstermeye başlar. Hayat ile bağı yüksek, daha samimi bir edebiyatın, gelenekten koparak sözü yeniden inşası ise, şairi önündeki hazır ve çokça işlenmiş malzemeyi değiştirmeye zorlar. Böylece hazır malzemenin reddi ile başlayan yolculuk, şiirin bireyselleşmesiyle tamamlanırken Tanzimat'la birlikte kısmen değişen şekil ve önemli ölçüde farklılaşan muhteva, geleneğin mirasını reddeden şaire ferdi tasarruf hakkını kazandırır.

Modernleşme, XIX. yüzyılın ortalarında başlayan ve Osmanlı Devleti'nde hayatı yeniden kurgulayan bir süreçtir. Batılılaşmak olarak ifade edilen bu dönemde, devletin kendi kapalı sistemi ve toplum yapısı, askeri alandan başlayarak padişah iradesi ile değişime uğrar. Medeniyetin kutup yıldızı Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmenin habercisi konumundaki Tanzimat ve Islahat Fermanları bu dönem için birer sembol olur. Batılılaşma, dünyevileşme ve modernist fikirlerin etkisiyle, geleneğin ilgasına varan Tanzimat Döneminde, birçok husus gibi edebi hayat da rasyonalist ve realist bir anlayış çerçevesinde şekillenerek değişir. Klasik şiirin hayal dünyası, mistik aşk anlayışı, muhayyel tasavvurları yerini insana, topluma ve sosyal meselelere bırakmaya başlar (Mermer, 2012: 78). Felsefi fikirlerin yansıdığı edebiyat vesilesiyle düşünce hayatındaki yenileşmenin ilk sinyalleri ise, kendini ilmi çalışmalara adamış kişilerce değil edebiyatçılar tarafından verilir. Tanzimat edebiyatçıları, Batı'dan gelen sosyal ve felsefi konulara ilgi duyarak bu konuları eserlerinde sıklıkla işler (Okay, 2016: 80).

Modernizmin tesiri ile Batı kaynaklı fikir akımları, sosyal ve siyasi hayatla beraber dini bakış açısını da belli ölçüde değişime uğratır. Rasyonalist, materyalist, pozitivist akımlar, bazı aydınlar üzerinde sarsıcı bir etkiye sebep olur. Avrupa'dan yapılan

tercümeler ile Tıbbiye ve Harbiye'deki Avrupalı hocalar, büyük oranda Batılı fikirlerin çarpışma alanına zemin hazırlar. Septisizm ve pesimizm de yine itikadı sarsan akımlar olarak aydınlar üzerinde etkisini gösterir (Okay, 2016: 81). Bu konuda Gündüz şunları ifade eder: "*Bu yüzyılda görülen deneysel bilimlerdeki yoğun ve hızlı gelişmeler, madde ve ruh çatışmasından doğan materyalist görüşleri de beraberinde getirmiştir. Kontrolsüz olarak gelen ve kısa zamanda yayılan bu görüşler, sosyal ve siyasal koşulların olumsuzluğunda hazırlıksız yakaladığı Türk aydınlarının metafizik dünyasını sarsarak ruhunda derin ve onulmaz yaralar açar. Tanzimatçıların Batı düşüncesine ilk tepkileri, hayret ve şaşkınlık şeklinde ortaya çıkar. Ancak bu şaşkınlık zamanla yerini kararsızlık ve kuşkuya bırakır. Bu kararsızlıklar kimisinde geçici bir bunalım, kimisinde ise inkârcılıkla sonuçlanır*" (1988: 15). Söz konusu bu saikler ile çağın önemli sorunları olarak ortaya çıkan düalizm ve huzursuz bir ruh hâli, Tanzimat edebiyatçılarının eserlerinde derin biçimde hissedilmektedir.

XIX. yüzyılda deneysel bilimlerin gelişmesiyle görünenin ardındakini idrakten uzak insan tipi, her şeyi gözlerle anlama gayretine girer. Kâinat, maddeden ibaret kabul edilir. Gerçekliğe yani hissedilen ve somut olana yöneliş demek olan modern realizm; arayan, hisseden, yükselen insanı maneviyata yabancılaştıran bir olgu olarak karşımıza çıkar. Varlığı maddeden ibaret sayan yeni insan, metafizik dünyaya yabancılaşır (Çiftçi, 2013: 73). Böylece, Batılı bilgi ile temasın neticesinde panteist, deist, pozitivist düşüncelerle karşılaşan; ancak doğu geleneğinden de kopamayan dönemin aydınları arasındaki şairler; tevhid, münacat, naat ve mersiyeler gibi geleneksel dini formlarda yeni fikirleri dile getirmeye başlar. Buna karşın Klasik Türk Edebiyatı dini kültürle meczedilmiş bir edebiyattır. Muhteva ve estetik kaideleri belirleyen İslami kültür, Yaratıcı ile kul arasındaki ilişkileri de genel hatlarla düzenler. İslami motifleri kullanan divan şairi, bu kültürel ve edebî atmosferden kolay kolay uzaklaşamaz. Divan şiirinde, dini anlayışın yansıdığı edebi türler olan tevhit, münacat ve naatlar, hem nicelik hem de nitelik bakımından oldukça zengindir ve geleneğin belirlediği sınırlar içinde, belli temaları işlemektedir.

Klasik Türk şiirinde özellikle münacat nazım türü ile şairler, Allah'a hitap ve yakarışların en güzel örneklerini sunar. Terim olarak münacat, *"birinin kulağına bir şey söyleme, fısıldama;*

Allah'a gizlice yalvarma, yakarma, dua etme" anlamlarına gelmektedir. Allah'a yakarış, af dileme ve niyazda bulunma içerikli edebî metinler olan münacatlar, şairlerin mukaddimelerden başlayarak hemen her bölümde gazel, kaside, mesnevi, murabba, rubai, müfred gibi nazım şekilleri ile yazılır. Divan tertiplerinde tevhitten sonra, naattan önce yer alan münacatlarda Allah'a yakarırken onun büyüklüğü, kudreti, eşsiz oluşu gibi özellikler genellikle Allah'ın çeşitli isim ve sıfatlarıyla birlikte zikredilir. Şair, Yaratıcı'nın vasıfları karşısında kendi güçsüzlüğünü ve korkularını ifade eder; bağışlanma isteğini dile getirir. Bu şiirlerde şairin ilhamı imanla birleşirken yakarışlar, edebî işlevinin ötesinde, bir nevi ibadet yerine geçer. Hazır ve makbul malzeme ile söz söyleme, gelenek mecrasında yüzlerce yıl akıp gider.

Divan Şiiri ve Tanzimat Dönemi Şiirlerinde Yakarış ve Hitapların Genel İçeriği ve Değişimler

Divan şiirinde yakarışların olgunlaşma, iyilik ve güzellik yolunda ilerleme, böylece Allah'ın istediği gibi bir kul olmak için mücadelede yardım bekleme şeklinde bir işlevi vardır. Yakarışları esnasında ruhunu dünyanın maddi olmayan merkezine yükselten insan, Ali Şeriati'nin ifadesi ile: "*...yalvarıp yakarmaktan, ıstıraplı bir inleyişten ve yardım isteyişten, kimi zaman da bütün duygu dünyasının uzağında açık, dingin, içsel ve sürekli bir buluş ve sezinleyiş hâlinden ibaret...*" (2018: 28) âşıkça bir tapınış içindedir. Yani hayat mucizesinin başlangıcı, küllî akıl, mutlak güç ve hayırların sahibi olan varlıkla iletişim ve bir nevi hasbıhal hâli aşkın beyan zirvesidir.

Allah'a hitap ederken şairler genellikle O'nun kudretini, güzelliklerini, sanatının yansımalarını, sıfatlarını, makamını, evren ve insanla ilişkisini, azametini, yaratış mucizelerini vb. beyan ederler. Hitaplarda bir duadan, Allah'tan bir şey talep etmekten öte seslenişin derinliği ve inceliği ön plana çıkar. Bu bölümlerde, özellikle nidalar, şairin duygu yoğunluğunu ve heyecanlarını ifade etmektedir (Gökalp, 2016: 167). Şiirlerde Allah'a hitaben seslenişler, ikinci kişili anlatımlar şeklindedir ve hitaplar esnasında şairler, kelime seçimine özen göstererek hitabet yeteneklerini sergiler:

Ey Kadîm ü zü'l-celâl u zü'l-cemâl
Ey Mukîm u ber-kemâl u bî-zevâl
Ümmi Kemâl, Divan (Koçin, 1998: 222)

Hayatında bir çatışma olmayan Divan şairlerinde mücadele, sıkıntı, maddi mahrumiyet ve çelişkilerden hâsıl olan huzursuzluk yoktur. Dünyevi kaygılarla meşgul olmak yerine, daha yüksek ihtiyaçların peşinden koşan şairlerin yakarışları, dünyevi veya manevi ihtiyaçlar için bir araç olmanın ötesinde aşkın tecellisidir. İçten bir ihlasla kendisinde var olan eksiklikleri sonsuz bir hazineden tamamlama duygusu ifade edilir. Şair, daha çok ondan razı olunmasını ve insani erdemleri arzular. İman, kıyamete kadar sermest ve hayran biçimde Kuran'la hem-dem olmak, gerçek aşka ulaşmak- masivâ sevgisini gönülden silmek, derviş olup halk içinde hakir görülmek genel istekler olarak karşımıza çıkar:

Kıl hidâyet ben zelile dilerem dervîş olam
Hor olam bu halk içinde hâcetüm red eyleme
Hamdullah Hamdî, Yusûf u Züleyhâ (Koçin, 1998: 254)

Zikrünü her dem didür Kur'an ile
Son nefesde yoldaş it imân ile
Mihrî Hatun, Divan (Koçin, 1998:267)

Sivâdan eyleyüb ârî vü üryân
Beni ıyd-ı visâle eyle kurbân
Abdî, Divan (Koçin, 1998: 437)

Divan şiirindeki yakarışlarda, peygamberin yolundan şaşmama; şirkten pâk olma; imandan ayrılmama; bâkî olanın varlığında fenâ bulma; gönlün genc-i esrâr olması; Allah dostu olanlara aşinâ kılınma; el açıp yüzünü dergâha dönen kullarının arasında kendi dualarının da kabulü; son nefeste iman ve tevhidin nasip olması gibi istekler de yine ortaktır:

El açub yüzümüz dergâha tutduk
Kabul it kullarun yâ Rab du'asın
Zaifî, Münacat Antolojisi (Koçin, 1998: 309)

Seni sevmek benim dinüm imanum
İlahi din ü imandan ayırma
Eşrefzâde Abdullah Rûmî, Divançe (Koçin, 1998: 214)

Dualarını genellikle ölüm sonrasına yönelten divan şairi, Cennet bahçesinde ebedi bir yaşam ister. Bu isteğinin ardında ise Allah'ın cemalini gören âşıkların ölmeyeceği düşüncesi vardır. Dünya için "*tûl-ı emel*"den azâde olmuş derviş mizaçlı şairler; makam, zenginlik, güç gibi hırslardan uzaktır ve geçici olan için niyazda bulunmazlar:

Ya Rab ben senden tâc vezaret riyaset istemem
İmân sabır ve kanaat isterim
Fevrî, Münacat-ı Fevrî (Koçin, 1998: 314)

Sağlık isteğinin ardında dahi Kâbe'ye ulaşacak kadar güç bulabilme arzusu vardır:

Hudâvendâ şükr olsun tapuna
Ki niyyet tutmuşam bu yola

Dilerem hazretinden sağlık ola
Ki takât getirilebülem bu yola
Ahmed Fâkih, Kitâbu Evsâf-ı Mesâcid'iş-Şerîfe (Koçin, 1998: 173)

Feryatlar, ezeli lütufların ebediliği için yükselir:

Ahad sensün İlâhî sen meded kıl
Ezelde kıldığın lütfu ebed kıl
Ahmed-i Dâî, Çengnâme (Koçin, 1998: 252)

Rütbe-i kemâli yani insan-ı kâmil olmayı arzulayan Fuzûlî, bu ebedi saadete ulaştıran yolda azmettiğini, yolculuk esnasında da akıl ve can emanetine eziyet etmemek için Allah'ın inayetine muhtaç olduğunu şöyle ifade eder:

Çün akl ile cân emânetündür
Bunda eser inâyetündür

Bunları benümle zârî kılma
Bir nice azîzi hor kılma
Fuzûlî, Destân-ı Leylî vü Mecnûn (Koçin, 1998: 308)

Yakarışlarda, Allah'ın yeryüzündeki yansıması olmaya layık olabilmek için, gönlün temiz ve parlak kılınması isteği sıkça karşımıza çıkar. Zira toz, leke ve pas; tecellinin gönül aynasındaki zuhuruna engel teşkil edecektir:

-

Gıll u gışdan Lâmi'î pâk eyle dil âyinesin
Ura tâ aks anda ol nûr-ı cemâl-i bâ-kemâl
Lâmî, Divan (İsen ve Macit, 1992: 34)

Yaradan'la ilişkileri düzenleyen istekler dışında, dünyevi temenniler de yakarışlar arasında yerini alır: "Yıldızım bahtlı olsun, günüm nevrûz-bayram olsun, şer işim hayr olsun, cehlimi kaldır ilmini koy, kötülüklerden koru, zihnimi korkulardan arî tut, gözümü namahremden, kulağımı gıybetten sakın, başkalarına muhtaç etme" şeklinde dünya hayatına yönelik dualar ve "sözümü pür efsûn et, kaleminin feyzini artır, söz danelerini bana tuzak eyleme, söz incilerime halel gelmesin" gibi daha çok mesnevilerde yer alan şairlerin eserleriyle ilgili temenniler sıkça zikredilen niyazlarlardan bazılarıdır:

Dünüm gündüz günüm nev-rûz u ıyd it
Sitârum bahtlu bahtum sa'îd it
Rûşenî, Divan (Koçin, 1998:243)

Kapından gayrıya muhtâc kılma
Dilimden Hâzretin ihrâc kılma
Amîdî, Divan (Koçin, 1998: 506)

Benim bu say'imi meşkûr eyle
Hatayıla halelden dûr eyle
Ahmedî, Cemşîd u Hurşîd (Koçin, 1998: 198)

Sözimi şöyle eyle pür-hakâyık
Kim işiden diye kim zî-dakâyık
Ahmedî, Cemşîd u Hurşîd (Koçin, 1998: 196)

Şairler, sevgili veya kasidelerin dua bölümlerinde memduh için de niyazda bulunmalarına rağmen, yakarışlarda genel olarak bireysellik ön plana çıkmaktadır. Ancak nadir de olsa tüm Müslümanlar dualara ortak edilir:

Sevginü kalbimde muhkem eyle her dem yâ habîb
Kamu müminlerinin maksûdını red eyleme
Hamdullah Hamdî, Divan (Koçin, 1998: 254)

Ümmet-i Peygamber ile rahmet it
Menzülimi meskenümi Cennet it
Yahya Bey, Gülşen-i Envâr (Koçin, 1998: 321)

Dünyevî bir nimet talep edildiğinde Rezzak ve Kerîm; günahların affı hususunda Rahman, Rahîm, Gaffar, Muin, Settar, Ganî gibi sıfatlara isnat dikkat çeker:

Za'fımı görüp bana sen merhamet et ey Rahîm
Kim azabına edemez seng ü âhen ihtimâl
Ahmedî, Divan (İsen ve Macit, 1992: 8)

Ni'metinün vüs'ati'çün yâ Kerîm
Rahmetinün kesreti'çün yâ Rahîm
Rûşenî, Divan (Koçin, 1998: 236)

Yakarış içeren mısralarda karşıt özelliklerin belirtilmesi ile sözün etki gücünü artıran tezatlar ortaya çıkar. Tanrı- evren ve insan bahsinde sık sık ortaya çıkan diyalektik, yakarışlarda acizlik ile kudret arasındaki farktan doğan korku ve yüceltme arzusunun tezahürü olarak belirginleşir. Şiirlerde korku ve ümit; sık sık cevr-sitem/lütf-kerem, cürm-isyan/af-gufran, zillet, hata/lütf, atâ gibi zıt kavramlarla zikredilir. Kahır-ihsân tezatı üzerinden Allah'ın kullarına olan sevgi ve merhameti ön plana çıkarılır. Gâni-fakir, zayıf-kavî gibi tezatlar ise kul ile mutlak güç sahibi Yaratıcı'yı ifade ederken çokça kullanılmıştır:

İlâhî sen gânîsün ben fakîrem
Za'ifem âcizem horem hakîrem
Ahmed-i Dâî, Çengnâme (Koçin, 1998: 249)

Benüm günahum çokdur
Had u pâyânı yokdur
Senün fazlun artukdur
Bizi mahrûm eyleme
Yunûs, Divan (Koçin, 1998: 180)

Zıddı veya benzeri bulunmayan varlığın zatında teşbihler yapmak ise oldukça güçtür. Bu sebeple metaforik anlatımlara yer verirken divan şairleri, şiirlerinde sanat kaygısı gütmek dışında sözün ifade gücünü artırma gayreti içinde olur:

Dâimâ kullar işi isyân olur
***Pâdişâh**dan afv ile ihsân olur*
Süleyman Çelebi, Mevlid (Koçin, 1998: 204)

*İlâhî sensin ol **Kâdî**-yı Hâcât*
Ki lâyıkdır sana arz-ı münâcât
Sünbülzâde Vehbî, Divan (Gökalp, 2016: 418)

Yakarışlarda zaman zaman İlahi olanı beşerîleştirme eğilimi ortaya çıkar. Geleneksel tevhit ve münacatlarda mecazen Allah'ın sesi, eli, ayağı, ağzı, yüzü, kapısı, eşiği gibi kavramlar zikredilirken dünyada onun cemâlini görüp ayağının toprağına yüz sürmeden ölümün gelmemesi, aciz kullarına eliyle inayet etmesi şeklinde niyazlarda bulunulur:

Yüzünden ref' idüb kaldur nikâbun
Görünsün bana rûy-ı müstetâbun
İşitsem pes dehânundan hitâbun
Eyâ nûr-ı Hudâ göster cemâlun
Mahvî, Münacat Antolojisi (Koçin, 1998: 430)

Var ümidim ki edem rûy-ı dilârâna nigâh
Mazhar et nûr-ı tecellâna beni yâ Allah
Bağdatlı Ruhî, Divan (İsen ve Macit, 1992: 60)

Ey Vâhid-i bî-misli sana çün bedel olmaz
Kudret elinün üstüne bir dahi el olmaz
Caferî Baba, Divan (Gökalp, 2016: 203)

Divan şairleri niyazları esnasında peygamber, halife, enbiya ve evliyaları sıralayarak veya çeşitli ayetlere atıf yaparak onların hatırına bağışlanmayı dile getirme temayülündedir:

Hüdayâ Mustafanın hürmetine
Cemi enbiyânın izzetine
Lâmî, Bursa Şehrengizi (Koçin, 1998: 296)

Be-hakkı sûre-i tâhâ vü yasîn
Be-hakkı nûn elîf lâm tâ-sîn
Zaifî, Münacat Antolojisi (Koçin, 1998: 309)

Âb-ı rûy-ı Ahmed-i Muhtâr için
Leyle-i isrâdaki esrâr için
Bayburtlu Zihnî, Divan (İsen ve Macit, 1992: 82)

Allah'ın azabı bir ateş metaforu ile anlatılırken insanın isyan ve noksanlarına, doğru ameller işlememiş olmasına değinilir. Şairler, azap ateşlerinde yanma korkusunu yakarışları esnasında sıklıkla dile getirir:

Ey bizi yokdan var eden Müste'an
Nâr-ı azâbundan amân el-amân
Yahya Bey, Gülşen-i Envâr (Koçin, 1998: 318)

Rahmetinden bizi mahrûm eyleme
Hem azabın odına mûm eyleme
Süleyman Çelebi, Mevlid (Koçin, 1998: 205)

Şairlerin yanıp kül olmak istediği ateş, aşk ateşidir:

Nedür bu derdün dermânı sana sorarım ey Gânî
Zinhar esirgeme beni aşk odına yak Çalabum
Yunûs Emre, Divan (Koçin, 1998: 176)

Dualarda rint bir tavır ortaya konulurken zahidin samimiyetsiz, dünyevî isteklerine bir tepki olarak oldukça maddeden ârî, samimi sevgiler terennüm edilmiştir:

Bezm-i aşkında müdâm etmedeyim kesb-i tarab
Etmezin zâhid-i salûs gibi bahs-i neseb
Bağdatlı Ruhî, Divan (İsen ve Macit, 1992: 61)

Sıklıkla, kendimden çok incindim; kendimden sana sığınıyorum; beni al seni ver, diyen şairler için "ben"den kurtulma "sen"le bütün olma isteğinin gerçekleşme yolu aşktır. Aşk, tasavvufi şiirde bir gaye, sebep ve sonuçtur. Benliğin, aklın, nefsin perdesini kaldıracak olan aşk, maşukla âşık arasındaki bütünleşmeyi sağlayacaktır.

Bana sen vir seni benden beni al
Çün ermek dilerim sen yâre senden
Ümmî Kemâl, Divan (Koçin, 1998: 221)

Menüm benliğüm al benden Hudâyâ
Senünle ola benliğüm menüm tâ
Rûşenî, Divan (Koçin, 1998: 245)

Akıl ise deng, vâlih ve şeydâdır. Şeyhî, akıl mumunun Allah'ın nuru karşısında nasıl da sönük kaldığını şöyle beyan eder:

Akl şem'i nice idrâk etsin envâr-ı celâl
Çünkü yetmiş bin hicâb ardından olur muktebes

Şeyhî, Divan (İsen ve Macit, 1992: 11)

Divan şiirinde yalnızca aşk yoluyla Allah'a ulaşılabileceği fikri sıklıkla ifade edilir. Saf akıl, mantık yürüterek Allah'ı kavramaktan aciz kalıp insana engel çıkarırken iman ve gönül, var olma gayesi olan manevi yolculukta tek rehber olarak yeterli görülür. Bu sebeple, iman yolunda aklî delile ihtiyaç duymayan divan şairleri şüphe ve buhrandan uzaktır. Tanzimat döneminde ise, Allah'ın varlığını dış dünyadan delillerle ortaya koyma ihtiyacı, XIX. yüzyıl pozitivist felsefesinin bir neticesi olarak hitap ve yakarışlarda, inancı akılla birleştirmeyi gerektirir. Aklın gücünü, sezinleme ve duyumsamaya yeğleyen Tanzimat şairlerinde, genel olarak zihinsel bir karmaşa ve sorgulama ön plandadır. Ruhtan ziyade bilinçle hareket edilir. Ancak yakarışlar hem Tanzimat hem de divan şiirinde, şairler kişisel tavır ve dünya görüşü bakımından birbirinden oldukça farklı olsa da, mutlak varlığın kabulü ve maddi dünyanın ötesindeki hâllerin çözümüne ve anlaşılmasına yönelik tezahür etmiştir.

Geleneksel olandan belirgin şekilde ayrışmanın ilk olarak Şinasi'de görüldüğü sıklıkla ifade edilmektedir. Ancak Tanzimat devrinde yetişen Akif Paşa, dil ve şekil yönüyle yeni olmayan buna karşın felsefesi geleneğin tamamen dışında bir şiir kaleme alır. Adem Kasidesi, ümitsizlik ve aykırılığın hemen her satırda ürpertici bir boyut kazandığı çarpıcı bir manzumedir. Buradaki İslâmî geleneğe nihilist bir karşı çıkma hâli, karamsarlık, şüpheler ve sorgulama sonraki pek çok şaire tesir eder (Okay, 2016: 82):

Yok dedikçe var olur yok mu garâbet bunda
Nâm-ı hestî mi nedir hall-i muammâ-yı adem

Akif Paşa, Kaside-i Adem (Kaplan, 1997: 17)

Sarf edip varını aklın var ise var yok ol
Rahât istersen eğer eyle temennâ-yı adem

Akif Paşa, Kaside-i Adem (Kaplan, 1997: 29)

Yeni medeniyet sistemi inşa edilirken eski dinî anlayışa mesafeli, akıl dini şeklinde tarif edilebilecek yeni bir bakış ortaya çıkar. Yaratıcı ile ilişkiler, aklın rehberliğinde yeniden inşa edilir. Bu süreçte aklın ölçütlerinin vahdeti kavramaya yeterli olduğu düşüncesiyle Yaratıcı ile manevî değil, dünyevî değerlere bağlı bir ilişki hâsıl olur. Tanpınar'ın ifadesi ile böyle bir ilişkinin ilk mimarlarından Şinasi, yeni ve somut bir hayal sistemi kurmaya çalışırken insanı Şark fatalizminin dışına çekip akılcı bir dünyaya çıkarmıştır (Tanpınar, 1997: 193). Sade irfan ve gönül üzerine kurulu aklî delillere uzak bir dünyaya yeni bir bakış getirme temayülü ile Şinasi, Münacat'ında:

Vahdet-i zatına aklımca şehâdet lâzım
Can ü gönlümle münâcât ü ibâdet lâzım

Şinasi, Münâcât (Bek, 2017: 56)

diyerek aklı imanın önünde konumlandırır. İman meselesine bakış ise onda, şevk hâliyle ortaya çıkan bir tapınmadır:

Neş'e-i şevk ile âyâtına tapmak dilerim
Anla var Hâlık'ıma gayrı ne yapmak dilerim

Şinasi, Münâcât (Bek, 2017:56)

Şinasi'nin Yaratıcı ile kurduğu iyimser ve huzurlu ilişki içinde akıl, önemli bir yere sahiptir. İnsanı Allah'a ulaştırma yolculuğunda, zaman zaman ihtiyaç duyulan delileri toplamaya muktedir tek araç olarak o yeterli görülür. Dolayısıyla şair, Allah ile kul arasında daha önceleri zorunlu olduğu zannedilen, peygamber ve kitaplar da dâhil, hiçbir vasıtaya ihtiyaç olmadığı kanaatindedir. O, Kuran'ın rehberliği yerine pozitivist düşünceyi ve ispatı ön plana çıkarır:

Kitapsız görülür sun-ı sâni-i ezelî
Tutar hayâtını şâhid vücûd-ı Hakk'a Darîr

Şinasi, Kaside (Bek,2017: 62)

Şinasi'nin Münacat'ı, dönüşümün izlerini taşıyan bir eser iken Ziya Paşa'nın Terci-i Bent'i geleneksel dini atmosfere daha yakın bir yapıda karşımıza çıkar. Ancak Ziya Paşa, bazen mizacı gereği bazen de döneminde yaşanan değişim ve çatışmadan kaynaklı huzursuzluktan mustarip bir ruh halindedir. Bu ruh hali de tevekkülden uzaklaşıp sorgulayan bir tavırla:

Kimdir bu aczi hâs kılan nev'i âdeme
Kimdir bu nev'i eşref eden cümle âleme

Şeytân u nefsi kimdir eden âlet-i şürûr
Kimdir koyan zebûn-ı hevâyı cehenneme
Ziya Paşa, Terci-i Bend (Kaplan, 1997: 54)

şeklinde sorular sormasına neden olur. Bu sorular, Allah'a yakın olanların çektiği sıkıntılar, âlemdeki türlü çelişkiler gibi konularda devam edip gider. Kâinattaki çözülemeyen büyük gizem çaresiz kılar şairi. Akıl ise, cevaplara ulaşma sürecinde dinginliğin son bulma sebebi olan bir beladır. Gerçek manada durulmaya imkân sunmaz. Bu huzursuzlukla idrakin ötesindeki felsefik soruların cevabını Allah'tan başkasının veremeyeceği idrak edilir. En zor soruların cevabını bulmak için şiir bir feryada dönüştüğünde ise yaşanan olumsuzluklardan birini sorumlu tutan, varlığın yaradılışındaki ihtiyaçlardan kaynaklı karmaşanın nedenini sorgulayan aklın mutlu olmaya engel vasfı şöyle anlatılmaktadır:

Yârâb nedir bu dehrde her merd-i zû-fünûn
Olmuş belâ-yı aklı ile ârâmdan masûn
Ziya Paşa, Terci-i Bend (Kaplan, 1997:52)

Ziya Paşa, pesimist bir bakışa sahiptir. Doğanın içindeki denge, ona acımasız bir keşmekeş hâlinde göründüğünde Yaratıcı, bu işlerin müsebbibi olarak bir şikâyet mercii olur. Tam bir sükûna erebilmek, tam bir teslimiyet olmaksızın imkânsız hâle geldiğinde ise, tenkitler yine kabullenişle son bulur. Ancak bu kabullenme hâli de huzur getirmez. Çaresiz bir kabulleniştir bu. Zorunluluktan ve korkudan doğar. Sonra, akıl onu yeniden isyana sürükler. Bu noktada, şair acizliğini kabul ederek yine mutlak gücün sahibine yönelir:

Subhâne men tahayyere fî sun'ihi'l-ukûl
Sebhâne men bikudretihi ya'cizü'l-fuhûl
Ziya Paşa, Terci-i Bend (Kaplan, 1997: 48)
(Yarattıklarıyla akıllara hayret veren, kudretiyle en güçlüleri aciz bırakan Allah'ı tenzih ederim.)

Akıldan delalet isteyen Ziya Paşa, aklın ona dalalet getirdiğini söylerken bilginin mutluluğa sebep olmadığını anlar. Ancak onda, şüphe ve merakla gelen kırılmalar sık sık gün yüzüne çıkmaktadır.

Bu kırılmalar ise, çoğunlukla inkâra varmadan yeniden Tanrı fikrine ulaşılması ile neticelenir:

Ey varlığı, varı var eden var
Yok yok, sana yok demek ne düşvâr
Ey berter-i akl u vehm ü idrâk
Ma'ruf-ı hitâb-ı "Mâ- arefnâk"

Zâtın senin ol kadar büyüktür
Yanında büyüklük en küçüktür

Bu kubbede gerçi çok sadâ var
Yok darda senden özge deyyâr

Ziya Paşa, Harâbât (Göçgün, 2001: 39-41)

Pozitivizmin dinî inancı sarsıcı etkileri ve aklın yüceltilmesi anlayışı, Hamit'in şiirlerinde de ön plana çıkmaktadır:

Biz de ondan olalım münhasıran tâlib-i dâd
Aklımızdan olacak varsa o dâd u imdâd

A. Hamit, Seherî Bir İntibâh (Enginün, 1982/3: 281)

Aklın felsefî sorgulamaları aslında, geleneksel dinî zihniyetin çözülme emaresidir. Şair, yakarışlarında aklını kullanan insanların zorda kalmasına dair şunları söyler:

Şunu sormak da olur vârid-i hatır
Ki cevabım hazır
Neylesin aklı olanlar kasır?
Hakkâ yalvarmada onlar haklı
Neden onlar kalıyorlar hasir?

A. Hamit, Seherî Bir İntibâh (Enginün, 1982/3: 280-281)

Yakarış ve Hitaplarda Istırap, Sorgulama, İsyan ve Ölüm Açmazı

Tanzimat Dönemi şairlerinin yakarışlarında yer yer görülen kırgınlık, sitem ve sorgulama ıstırabın neticesinde hâsıl olur. İnsanın tahayyülünde var olması gereken ile olan arasındaki mesafe ıstıraba yol açar. Ancak asıl mutluluğun dünyadan sonra olduğunu düşünen divan şairi imtihan bilinciyle var olduğu dünyayı önemsizleştirir. Yalnızca, yaşadığı olumsuzluklar ve ıstırabın sebebi olarak gördüğü feleğe sitem eder; onu suçlamaların yöneltildiği tek mercii olarak ön plana çıkarır. Hâlbuki Ziya Paşa:

Bir failin measîridir cümle hadisat
Ne iktiza-yı çarh, ne hükm-i zamanedir
Ziya Paşa, Terci-i Bend (Kaplan, 1997: 48)

diyerek feleğe isnat edilen kötülüklerin ve adaletsizliklerin yalnızca bir failin eseri olduğunu söylemektedir. Hamit de, feleğin tüm cebrine izin veren düzenin ve düzensizliğin sahibi Allah'a sitemli bir yakarış halindedir:

Ey hâlık-ı âlem azıcık çarhını zabdet
Mahlûkuna gadreyleye layık mı o gaddar
A.Hamit, Fenâ (Enginün, 1982/3: 111)

Sürekli anlama ve değiştirme muhtaçlığı içindeki Tanzimat Dönemi şairleri, Allah'a hitap etme ve yakarış kalıbında hayat felsefelerini metinleştirmektedir. Bu felsefenin şekillenmesinde ise, yaşanılan dönemin buhranları ve düalizmi yoğun biçimde etkili olur. Tanzimat Dönemi şairlerinde görülen kafa karışıklığı, inanç sorgulaması, tezatları uyuşturma, cevabı zor sorular sorma ve şüphe akılcılığa giden yolda bir nevi zorunluluk olarak ortaya çıkar. Ziya Paşa, Terci-i Bend'inde Allah'a daha önce örneğine rastlanmayan isyan hüviyetinde sorular sorarken felsefi bir sorgulama içine girer. O; günahları, şeytanı ve nefsi var eden ve bunlardan dolayı "Yaratılmışların en şereflisi" insanı cezalandırıp cehenneme gönderen Yaratıcı'nın işlerinde bir çelişki görür. İnsanların eylemlerine sebep olduğu fikri üzerinden suçlayıcı bir tavırla Allah'a yönelttiği sorular, doğrudan ifade edilmesi aykırı fikirlerin beyanı olur:

Kimdir şarabı hürmet ile telh-kâm eden
İmâl-i câm ü bâdeyi kim öğreten Cem'e

Kimdir veren cesâret-i şerr ü fezahati
Süfyân'a Ca'de'ye Şemr'e İbn-i Mülcem'e
Ziya Paşa, Terci-i Bend (Kaplan, 1997: 54-55)

Recaizade'nin "Tevhid" manzumesinde çözülmemiş sırlara dair soruları ise şöyle sıralanır:

Daha kim bilir nice bin kehkeşan
Olur cevv-i bu'da avâlim feşân

O binlerce âlemde insan mı bir
Bu âsâr-ı ulviyyeden mu'tebir

Bu bir sır ki kalmış müebbed hafî
Bilir miydi bilmem bu sırrı Safî

Sayıldıkça bir zerre hak-i siyah
Ne nam olmalı andaki bir giyâh

Bu da başka râz-ı nihândır bize
Ki bir zerre de bir cihândır bize
Recaizâde Mahmut Ekrem, Tevhid (İsen ve Macit, 1992:97)

Hamit de, Devran-ı Muhabbet şiirinde kâinatın keyfi ve rastgele idaresini, bilinçten yoksun ve çocukça bulduğunu söyleyerek Ziya Paşa gibi oldukça aykırı bir anlatım tercih etmektedir. Bu şiirde Hamit, İslam inancına oldukça ters bir söylem olan "tıfl-ı ekber" ifadesini kullanır ve keskin bir kırılma yaşandığını gördüğümüz bu tarz bir hitapla Allah, yaratıklarıyla oynayan bir çocuk olarak ifade edilir:

Evet, bir tıfl-ı ekber,
Ki olmuştur elinde bu âlem bir oyuncak,
Kırar, oldukça muğber,
Güler memnunsa amma, o istihzadır ancak
A. Hamit, Devrân-ı Muhabbet (Enginün, 1982/3: 327)

Tanzimat şiirlerinde alışılmışın oldukça dışına çıkan isyan ve kırgınlık, genel olarak ölüme yöneliktir. Bu bağlamda, özellikle Abdülhak Hamit; Allah, kader, varoluş ve ölüm noktasında ifrata varan fikirleri ile gelenekten ayrı bir çizgide hareket eder. Hazır cevaplar üzerinden tatmin olmayan şair, bambaşka cevaplara ihtiyaç duyar. Makber'de, bu cevapları verebilecek tek varlığa:

Ne var aceb ötesinde cihan-ı deycurun
Nedir bilinmiyor aslı bu emr-i mesturun
A. Hamit, Makber (Enginün, 1982/2: 50)

şeklinde sorular sorar ve birçok yerde ruhsal açmazlara sürüklenir. O, mutlak iradenin yaptıklarını kabul edemeyip cüretkâr yakıştırmalarda bulunurken aslında, hakikate sorular yoluyla ulaşmaya çalışmaktadır. Hamit, inanmakla birlikte şüphelerini de dile getirmekten çekinmez. Onun için asıl olan cevaplara ulaşmak olduğundan bu noktada bir hesap içine girmez, haddi aşıp aşmadığına bakmaz, Allah'ın ulûhiyetine aykırı söylemlerden kaçınmaz; tinsel temayüllere göre beyanını yapar (Gül, 2016: 211).

Hamit'te inanç krizinin sebebi daha çok ölüm hadisesidir. Ölümü cevabı olmayan sorularla sürekli sorgulama, isyan, şüphe ve pişmanlık döngüsünde devam eden Makber'de şairin genel tavrı yaşananları kabullenişten çok uzaktır. Metafizik problemler, onda acı bir feryatla ortaya çıkar:

Bu ne ahkâm-ı bed ne baht ı yaman
Neyleyim neyleyim aman Yârab

A. Hamit, Makber (Engünün, 1982/2: 67)

Kâr etmedi verdiğim devalar
Geçti yere ettiğim dualar
Gördük seni ey hâkim-i Mutlak
Ey hastalara veren şifalar…

A. Hamit, Makber (Enginün, 1982/2: 61)

Kimdir onu etmeyen sıyânet
Kim etti emanete hıyânet
Her şeb ben o yâri secdelerle
Etmez mi idim sana emânet?

A. Hamit, Makber (Enginün, 1982/2:82)

Türlü sıkıntılarla dolu, sonu yokluk olan dünyaya gelmeyi istemediğini söylerken şairde ıstırap tevekkülden yoğundur artık. O, yaşadığı büyük acıların kalbini sevgiden uzaklaştırdığını ifade eder ve Allah'ın kendisine olan sevgisini sorgular.

Lâkin o zaman dönüp derim ben
Dünyayı ben istedim mi senden?
Bildim mi ki hep sitem var onda?
En sonra da bir adem var onda…
Verdin bana böyle bir musibet
Ettin beni düşmen-i muhabbet
Ya bir kulu sevmiyor musun sen?

A. Hamit, Makber (Enginün, 1982/2: 81-82)

Hamit'in idealindeki Tanrı algısı ile çelişen ölüm hâli anlatılırken Allah'ın cellâl, şiddet ve gazabı vurgulanır:

Ne kahirdir o Yarab!
Çok olmuşdur mücerreb
Ki ekser darbesiyle ölenler müntehirdir.
Ki öldürmekle ölmek onun zevkinde birdir

A. Hamit, Devrân-ı Muhabbet (Enginün, 1982/3: 327)

İnsanı yalnızca bir beden olarak kabul etme ve bu bedenin kabirde çürümesi, yok olması fikri şairi dehşete düşürür. O, geleneksel dinî düşünceden ayrışan bir noktada, ölümü yok oluş hâli olarak görür ve asıl isyanı biraz da bunadır. Zira ölüm adaletsizdir. Yok olacaksa varlık, neden en başta yaratılmıştır. Şaşkınlık veren bu sorularla uğraşıp sırların çözülemeyeceğini bir süre sonra idrak eden şair, İlahi fermana mecburen boyun eğer:

Mukaddermiş bu matemler ezelden
Firak eylemiş Peverdigârım
A.Hamit, Divaneliklerim Yahut Belde (Enginün, 1982/1: 77)

Bu ne sırr-ı veleh-resân Yârab
Olduğum hâlde bunda ferman-rân
Katle mahkûme nagehan Tezer'im
Bende ol işte tabiî-i fermân
A. Hamit, Divaneliklerim Yahut Belde (Engünün, 1982/1: 67)

Hamit'te İslami literatürdeki Yaratıcı'nın parçası, âlemin özü olan insana bakış da yine bambaşka bir yorumla karşımıza çıkar. Kendini çirkin ve noksan olarak tarif ederken şair, belki de Yaratıcı'ya layık olamamanın verdiği pişmanlık hissiyle şunları söyler:

Bir lafzı isem mealinin ben
En çirkiniyim zilalinin ben

Cilven olmaz mı tam bensiz
Noksanı mıyım kemalinin ben
A. Hamit, Makber (Enginün, 1982/2:58)

Ziynet mi bu perdeye hayalim
Ben hangi hakikate misalim
A. Hamit, Makber (Enginün, 1982/2: 60)

Allah'ın inayetinden umudunu kesmiş bir kişinin niyazı durumundaki, gam ve melalin yorgunluğuna, acziyete bağlı bu ifadelerin ardından Hamit'te İlahî merhamete ve muhabbete dönüş ise gerçek imanla mümkün olur. İman, teslimiyet problemlerini ve endişeleri nispeten giderir. Yaratıcı'nın yarattıklarına yokluğu reva görmeyeceği fikri, ölümün Allah katında bir manası olduğu düşüncesi rahatlama sağlar. Ebedî adalet düşüncesi, Allah'ın büyüklüğüne ve yaratı gücüne hayranlık, onun sırlarına akıl

erdirememenin teslimiyeti ile gelir. Şair, bazen "münkir" olup ifrat noktasına varsa da O'ndan başka bir sığınak, bir koruyucu bulamayacağının da idraki içindedir:

Evet, Allah'ıma ben dün gece çok yalvardım
Galiba başka penah olmadığıyçün, insan
Onu hem münkir olur hem diler ondan ihsan
Sanki isyan ile Hak'dan dilemiştim yardım:
Neye birdenbire eyler gibi isyan?
Olur ifrat ile tâatde de bazen tuğyan

A. Hamit, Divaneliklerim Yahut Belde (Enginün, 1982/1: 82)

Ziya Paşa, mülkün sahibi olduğundan tasarrufunda serbest olan Allah, yokluk ve varlık konusunda da nasıl dilerse öyle olur, diyerek ölüm bahsinde geleneğe yakın çizgide durur.

Mülkünde Hakk tasarruf eder keyfe-mâyeşâ
İsterse kevni yok eder isterse var eder

Ziya Paşa, Terci-i Bend (Kaplan, 1997: 58)

Ekrem'de ise kaza ve kader inancına bağlanmış ölüm:

Böyle ber-devam olsun
İnayet eyle İlahi günüm tamam olsun

Recaizade Mahmut Ekrem, Pejmürde (Parlatır,1986: 35)

şeklinde karamsarlık ve kederden mütevvellid bir yakarışın müsebbibi arzulanan bir hâl olarak karşımıza çıkar.

Tanzimat Dönemi'nde fırtınalı, isyan derecesine varan sorgulamalar ile ortaya çıkan ölüm açmazı, divan şiirinde bambaşka bir anlayışla ifadesini bulur. Yaratılışın kaynağı, varlığın özü ve ötesi üzerine düşünceler divan şairi için farklıdır. Aslında herkesin merak ettiği sorulara değişik açılardan cevaplar bulan şairler, ölümü asude bir dinlenme mekânı, vuslat zamanı olarak görür; ölümü ve sebeplerini sorgulamaz. Zaman zaman varlıklarının son bulması şeklinde bir istekte dahi hayatın akışı içinde Allah'ın emir ve yasaklarına ihanet etme, isyana düşme endişesi hâkimdir.

Gönlün rehberliğinde kâinatı gören ve maddenin ardındakine bakabilen divan şairleri, kendinden büyük bir bütünün parçası olmaktan şikâyetçi değildir. Ruhi fırtınalardan uzak, kaderci bir teslimiyetle neden ve nasılı merak etmezler. Mutlak varlık ve onun

işlerinin kusursuzluğu, her şeyin bir plan çerçevesinde yürüdüğü ön kabulüyle varoluşsal buhranlar yaşamazlar. Sakin ve dingin bir ruh hâli içinde, Allah'ın sevgi, şefaat ve lütuflarına kavuşmak münacatlarda en büyük arzu olur:

Cem rahmeti kapundan umar ey Kerîm-i Hayy
Deryâ-yı rahmetine çü yokdur senün kenâr

Cem Sultan, Divan (Koçin 1998:24)

Ümîd var ki lütfundan olmaya nevmîd
Dil-i Fuzûlî-yi âşüfte-hâl ü bî-ser ü pâ

Fuzûlî, Divan (İsen ve Macit, 1992: 49)

Yakarışlarda Pişmanlık

Divan şairi, düzen karşısında her daim bir sızlanma ve bunun neticesinde gelen pişmanlıklardan uzaktır. Onda pişmanlık hissi, genellikle kulluk noktasındaki eksikler sebebiyle ortaya çıkar. Günahkâr bir kul olduğunu söyleyerek pişmanlığını ifade eden ve bu sebeple ümitsizliğe kapılan şairler, tövbe etmekten uzaklaştıkları zaman, bunun da büyük bir günah olduğunu düşünüp yeniden bir pişmanlıkla tövbeye yönelir. Böyle zamanlarda Allah'ın affediciliği, merhameti vurgulanarak yakarış ve hitaplar devam eder. Sonsuz keremi ile âlemi ihata eden Allah, âlemin bir parçası olan kuluna da mağfiret gösterecektir, düşüncesiyle Allah'ın şefaati hususunda ikna olan şairler, onun ihsanlarının sonsuzluğunu sıklıkla tekrar eder. Ümit ve korku arasında ümide yakın dururlar:

Ne ümîd u bîmdur işimüz
Heman bize hafv u recâ yaraşur

Adlî, Divan (Koçin,1998: 274)

Kesme Şeyhî hafv ile ol bahr-ı rahmetten recâ
Kim olur bir katresi bin bin cihân cürmüne bes

Şeyhî, Divan (İsen ve Macit, 1992: 12)

Günahlardan duyulan suçluluk, pişmanlık ve her şeye rağmen ümit, divan şairlerinin yakarışlarında vurguladıkları genel ruh hâlleridir. Her daim af dilemeye yönelen divan şairi Allah'ın rahmet nuru ile ne kadar günahkâr da olsa çehresinin aydınlanacağına inanır:

Ahmedî'nin ey kerîm etgil günâhın cümle afv
Kim sen ehl-i mağfiretsin bî-şek ü ehl-i nevâl

Ahmedî, Divan (İsen ve Macit, 1992: 8)

Bahr-ı bahşâyişden eyle cürmüme bir katre feyz
Şol nefes kim kîl ü kâl etmeğe kalmaya mecâl
Lâmî, Divan (İsen ve Macit, 1992: 34)

Tartıban salgıl Nevâyîni kerem deryasıga
Kim bolupdur garka bahr-ı bâde-i isyân ara
Nevâyî, Bedâyi'ül-Vasat (İsen ve Macit, 1992: 29)

İlim, ibadet, takat noktasında eksiklerine rağmen inayet beklentisi içinde olduklarını söyleyen şairler, korkulu gamlı hâllerinin bitmesini ve merhamet bulmayı umar:

Rahmetinün muhtâcıyam geldüm tapuna yâ Gânî
Rahmetünden Mihrî'yi red etme Rahmânum meded
Mihrî, Divan (Koçin, 1998: 268)

Ey derd-i dil-i âleme dermân iden Allah
Giryânları lutufıyla handân iden Allah
Şehdî Osman Efendi (Gökalp, 2016: 429)

Tanzimat şiirinde ise, Allah'a ukdelerini, ideallerini, öfkelerini, yenilgilerini, dertlerini haykıran ve isyana varan ifadelerin ardından gelen pişmanlık duygusu hâkimdir. Bu pişmanlığın isyana galip olduğu noktada ise felsefi, materyalist, pozitivist etkilerin henüz geleneğin öğretilerini silip yeni bir eğilim inşa edecek kadar nüfuz edemediği görülür:

Eder isyanıma gönlümde nedâmet galebe
Neyleyim yüz bulamam ye's ile afvım talebe

Ne dedim tövbeler olsun bu da fi'l-i şerdir
Benim özrüm günehimden iki kat bed-terdir

Nûr-ı rahmet niye güldürmeye rû-yisiyehim
Tanrı'nın mağfiretinden de büyük mü günehim

Sehvine oldu sebeb acz-i tabiî kulunun
Hem O'dur âlem-i ma'nîde şefî'i kulunun
Şinasi, Münacat (Bek, 2017: 56)

Sonuç

Klasik Türk edebiyatındaki muhteva, kırılmalar çağı olan XIX. yüzyılda, çeşitli sosyolojik dönüşümlerin ardından köklü bir değişim sürecine girer. Bu değişim, özellikle şairlerin dine ve Yaratıcı'ya bakış açılarını ortaya koydukları yakarış ve dua içerikli manzumelerde daha da belirginleşmektedir. Ayet, hadis ve rivayetlerle sınırları çizilen klasik şiirdeki münacatlara karşın, kişinin ruhsal bunalımlarının aynası olan Tanzimat Dönemi'nde yakarışlar, bazen sitem bazen de isyan hüviyetine bürünür. Sitem ve isyan ise yoğun biçimde hissedilen huzursuzluğun temel sebebi olur. Ancak bu huzursuzluk uzun sürmez. Allah'tan başka umut ve dayanağı olmadığını idrak eden şairler, çaresiz bir teslimiyetle sükûna erip kısa süreli de olsa korkularını, acılarını dindirmeyi başarır.

Tanzimat şairlerinin itikadi anlatımları genellikle tezatlar üzerine kuruludur. Manzumelerde şüphe ve iman, isyan ve pişmanlık döngüsü peş peşe bir seyir izler. Bu sebeple İslami motif ve temaları bolca kullanan Tanzimat Dönemi şairlerinde, samimi bir imandan ziyade sosyal ve edebi yapının tesirinden bir anda kopamama hâli hissedilmektedir. Manzumelerde zaman zaman ifade edilen tevekkül ve pişmanlık ise, toplumsal eleştiriler karşısındaki endişe veya isyan günahının ardından gelen uhrevi ceza korkusu nedeniyle ortaya çıkmış izlenimini uyandırır.

Türk aydınının içinde bulunduğu düalizm ve devrin genel atmosferi, Tanzimat şiirleri aynasından, az veya çok inancın sarsıldığını göstermektedir. Bu noktada sosyal düzensizlikler, devlet yapısında bozukluk, hızlı bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiş olma gibi sebeplerin etkili olduğu düşünülebilir. Ayrıca Batılılaşma döneminde, dinî referansla yaşanan hayatı, belirginleşen sorunların sebebi kabul etme temayülünün de olduğunu belirtmek gerekir.

Tanzimat Dönemi'ndeki septik tavra karşın Tasavvuf felsefesinin derin tesirindeki divan şiirinde inanç sorgulanmaz. Gelenekte aklın kâinat, kader ve yaradılışı anlama hususundaki acziyeti peşin bir kabulle kesin bir hükme bağlanmıştır. Dinî yorumları birbirinden farklı şairlerin ifadeleri dahi bu bağlamda paralellik arz eder. Tanzimat Dönemi'nde ise özellikle Şinasi, Ziya Paşa ve Abdülhak Hamit; vuku bulan hadiseler, varlık, ölüm gibi

konular üzerinden Yaratıcı'ya daha önce benzeri görülmemiş sorular sorar ve bir anlam arayışına girer. Bu felsefî sorgulama süreci de anlamlandırma gayreti içindeki şairlerin, şüphe ve isyanlarını gün yüzüne çıkarmaktadır.

Hem Divan edebiyatı hem de Tanzimat Dönemi şairlerinin yakarışlarında, sanatsal söyleyiş yakalamaktan ziyade Allah'la güçlü bir bağ kurma, dünyevi veya ebedi mutluluğa ulaşma gibi amaçlar ön plana çıkar. Yakarışlarda gurur ve bencillik, yerini mutlak iradenin kuşatmasına, bütüncül sistemin içinde yok olmaya bırakır. Acziyetinin farkına varmış olan şairler, kendi hayrına olanı tayin edemediğinden işleri er ya da geç Yaratıcı'nın iradesine teslim edip ona rıza gösterirler. Ancak şüphe ve hayret aşamalarında takılan Tanzimat şairleri bir süre sonra, temelinde pozitivizm, rasyonalizm gibi Avrupa kaynaklı düşünce akımlarının etkisiyle geleneksel söylemlerden oldukça uzaklaşır. Böylece de anlatımları, daha şahsi ve özgün bir görünüme kavuşur.

Yakarışlar esnasında Divan edebiyatı ve Tanzimat Dönemi şairlerinin, sosyal ve sınıfsal sorunları dile getirmekten uzak, bireysel tavırları müştereklik arz eder. Şairler, sabit ve ortak bir şekilde kişisel arzularını sıralar. Toplum için mutluluk, adalet, zenginlik, refah gibi istekler genelde söz konusu olmaz. Divan şairlerinin niyazları arasında salaha ulaşma, inâyet, hidâyet, benlik belasından cüdâ olma, vahdete âşinâ olma gibi uhrevî istekler sıklıkla ön plana çıkar. Geleneksel öğreti çerçevesinde tüm günahlarına rağmen, Allah'ın rahmetinden ümidi kesmeyen şairler; lütuf ve merhameti ile tasavvur edilen Yaradan'ın bağışlama yönünü, mağfiretini vurgular. Buna karşın, Tanzimat Dönemi şiirlerinde yakarışlar, şairlerin dönemlerinin ve hayat anlayışlarının metinleşmesinden müteşekkil, felsefik sorularının cevabını aramaya yönelik bir yapı arz etmektedir.

Kaynakça

Bek, K. (2001). Şinasi Şair Evlenmesi Müntehâbât-ı Eş'âr. İstanbul: Özgür Yayınları.

Çiftçi, S. (2013). *Cenab Şahabettin ve Tevfik Fikret'in Tevhîdleri*. Türklük Bilimi Araştırmaları- XXXIV. 57-84.

Enginün, İ. (1982). Abdulhak Hamit Tarhan Bütün Şiirleri 1. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Enginün, İ. (1982). Abdulhak Hamit Tarhan Bütün Şiirleri 2. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Enginün, İ. (1982). Abdulhak Hamit Tarhan Bütün Şiirleri 3. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Göçgün, Ö. (2001). Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Bütün Şiirleri ve Eserlerinden Açıklamalı Seçmeler. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökalp, H. (2016). Türk Edebiyatında Manzum Tevhidler. İstanbul: Kesit Yayınları.

Gül, M. (2016). *Abdulhak Hamit'ın Şiirlerinde İnanç*. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 6. Cilt: 6. Sayı: 11. 371-384.

Gündüz, O. (1988). *Türk Edebiyatında Pozitivist Fikirler ve Natüralizmin Tesirleri. Yedi İklim*, Cilt: 2. Sayı: 16. s. 15-20.

İsen, M. ve Macit, M. (1992). Türk Edebiyatında Tevhidler. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kaplan, M. (1997). Şiir Tahlilleri 1. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Koçin, A. (1998). Divân Şiirinde Münacat. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mermer, K. (2012). *Batılılaşma Serencamında Bir Olanı Kavramak: Muallim Naci'nin Tevhîd'i. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt: XIV. Sayı: 26. 75-89.

Okay, O. (2016). Edebiyat ve Edebî Eser Üzerine. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Parlatır, İ. (1986). Recaizade Mahmut Ekrem. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Şeriati, A. (2018). Dua. Ankara: Fecr Yayınları.

Tanpınar, A. H. (1997). 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Bölüm 20

GERÇEK ÖTESİ ÇAĞ'DA ÜRETİLEN 'GERÇEKLİK': KOVİD-19'LA İLGİLİ YALAN HABERLER ÜZERİNE İNCELEME

Halide TONGA[1]

1 Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Genel Gazetecilik Bölümü Doktora Programı, halidetng@gmail.com

"Bazı insanlar için gerçek yalandan
daha tuhaftır ama ben bu gerçeğe çok alışığım."
Mark Twain

GİRİŞ

Dijital gazetecilik pratikleri, geleneksel basın pratiklerine göre birçok farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar arasında, multimedya içeriklerinin haber metinlerine yerleştirilmesi, interaktif iletişim biçimi, haber kaynaklarına kitle iletişim araçlarını kullanarak ulaşma, hızlı olma, reklamların içerik ve biçimi, tıklanma oranının ön plana çıkması, okuyucu odaklı olma, sosyal medya hesaplarından paylaşımlar yapılması, ulusal veya uluslar arası haberlerin saniyeler içerisinde kamuoyu ile paylaşılabiliyor olması ve en önemlisi gazeteciden beklenen niteliklerin değişmesi şeklinde sıralanabilmektedir. Tüm bu farklılıklar, özellikle dijital mecralarda dolaşımda olan medya içeriklerinin sayıca çok fazla olmasına ve bu nedenden dolayı bilerek veya bilmeyerek haber içeriklerinin doğruluğu ve gerçekliği konusunda aksaklıklar yaşanmasına sebebiyet vermektedir.

Medya içerikleri karşısında uzun yıllar pasif olarak kabul edilen kitle odaklı medya çalışmalarının yerini, eleştirel yaklaşımlar ile birlikte aktif olarak kabul edilen kitle odaklı çalışmalar yer almıştır. Fakat gerçek ötesi çağda, kitlelerin medya içerikleri karşısındaki tutumlarına yönelik anlayış, bambaşka bir boyut kazanmıştır. Bireylerin haberler karşısındaki konumu, artık duygu ve inanç ekseninde şekillenmeye başlamıştır. Önemli olan haberler karşısında bireylerin duygu ve inançlarına hitap edilmiş olma düşüncesi, dijital gazetecilik pratiklerinde de hızlıca yerini almıştır. Kişilerin gerçeklere, hissettiği duygularından daha az değer veriyor olması haberlerin inşa süreçlerinde de belirleyici olmaya başlamıştır. Gerçek ötesi çağ olarak adlandırılan bu yeni dönemde, kişiler birçok haber sitesi ve içerik karşısındaki karar mekanizmalarını duyguları ekseninde belirlemektedir.

Buradan yola çıkarak bu çalışmada, dünyayı etkisi altına alan ve birçok alanda ülkeleri zor duruma sokan Kovid-19 salgını nedeni ile basının gündemine oturan ve konuyla ilgili teyit.org üzerinden sahte veya hatalı ilişkilendirilmiş olduğu tespit edilen, ana akım medya olarak değerlendirilen Habertürk, Hürriyet, Milliyet ve Sabah gazetelerinin 10 Mart 2020 ve 1 Ağustos tarihleri arasında yayımlanan toplam 27 haberine nitel ve nicel içerik analizi uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre, en fazla sahte haber dünya ve sağlık kategorilerinde yer almaktadır. Sağlık kategorisinde yer alan haberlerde başvurulan uzman

görüşü nedeni ile, haber kaynağı en fazla uzman olarak görülmüş ve devamında sahte haber olarak tespit edilen 8 haberin de haber kaynağının belirtilemediği tespit edilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda, sahte haberlerle dijital gazetecilik pratiklerinde nasıl mücadele edilmesi gerektiğine dair öneriler getirilmiştir.

Gerçek Ötesi Çağ ve Yalan Haber

Gazetecilik pratiklerinin yenilenen ve gelişen teknolojiler nedeni ile, haber inşa süreci, yayınlama ve etik konularına ilişkin yeniden sorgulamalar yapılmaktadır. Gazetecilerin yazılı basın üzerindeki hakimiyetleri giderek azalmış yerini dijital teknoloji kullanım becerileri almıştır. Dijital teknoloji ekseninde üretilen haberlerin içeriği ise beraberinde bir yığın sorunu da getirmektedir. Bu sorunlardan en önemlisi ise, üretilen içeriklerin doğruluğu ve gerçekliği üzerindeki şüpheler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öncelikle 'gerçek ötesi çağ' kavramı ile anlatılmak istenini açıklamak yerinde olacaktır. Konuyla ilgili literatürde önemli çalışması olan Ralph Keyes şunları belirtmektedir: "Yalancılar her zaman var olmuş olsa da, yalanlar genellikle tereddüt ederek, bol miktarda kaygıyla, bir parça suçlulukla, biraz utançla, en azından az biraz mahcubiyetle söylenirdi. Şimdiyse, zeki insanlar olarak, suçluluk duymadan paçayı kurtarabilmek için gerçeği örtbas etmeye gerekçeler buluyoruz. Ben buna hakikat sonrası diyorum. Hakikat sonrası bir çağda yaşıyoruz" (Keyes, 2019). Hakikat sonrası çağ kavramının Keyes'e ait olmadığını belirtmek gerekmektedir. Keyes'e göre, bu kavram ilk kez 1992 yılında Nation'da yayımlanan Steve Tesich'e ait bir yazıda kullanılmıştır (Keyes, 2019). Hakikat sonrası veya gerçek ötesi çağ kavramından anlaşılması gereken en önemli özellik, artık yalanların rahatsız edici bir boyutttan ziyade kulağa hoş gelenleri söylemenin meşru görüldüğü bir boyuta dönüşmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gerçek ötesi çağ kavramı yani post-truth dönem olarak adlandırılan bu yeni dönemde, haberler karşısında bireylerin duygu ve inançlarının baskın gelmesini ifade etmektedir. 2016 yılında Oxford Dictionary tarafından yılın sözcüğü seçilen post truth kavramının açıklaması ise; "insanların duygu ve inançlara gerçeklerden daha çok önem vermesidir. Gerçeklik sonrası siyasetin bu çağında, verileri seçmek veya seçmemek, istenilen sonuca ulaşmak da kolaydır" (OxfordDictionary, 2020). Fake news yani yalan haber olarak karşımıza çıkan bir diğer kavramın açıklaması ise, "web sitelerinde yazılan ve okunan, olaylarla ilgili yanlış raporlar" olarak ifade edilmiştir (OxfordDictionary, 2020). Fake news kavramının dijital habercilik özelinde değerlendirilmesi, çalışma kapsamında basılı gazetelerin çevrimiçi versiyonlarındaki haberleri incelemesi bağlamında önem taşımaktadır.

Yeni medya araçları hem medya yönetici ve çalışanları için hem de kamuoyu için olumlu ve olumsuz etkiler barındırmaktadır. İletişim yönetiminin hızlı sağlanması, haberlerin dolaşıma saniyeler içerisinde girmesi, sosyal medya hesaplarından yayılım sağlanması, okuyucu ve gazeteci arasında etkileşim sağlanabilmesi, web sayfalarında yayınlanan haber metinleri içerisinde multimedya içeriklerinin yerleştirilebiliyor olması, farklı kaynaklara anında erişim sağlanması, görsel, işitsel ve yazınsal olarak farklı içeriklerin aynı sayfada toplanabiliyor olması birçok olumlu yan sunmaktadır. Fakat, hızlı olma kaygısı, Google arama motorları üzerinde üst sıralarda yer alma rekabeti, hızlı paylaşım yapma girişimleri ve okuyucu odaklılığın ön plana çıkması beraberinde çeşitli zorluk ve etik sorunlar da getirmektedir.

İletişimi 'süper otoban' benzetmesi ile ele alan Mark Poster'a göre, yeni medya araçlarının tehlikesi, kültür ve kimlikler üzerinde yarattığı değişikliklerden kaynaklanmaktadır. "Seslerin yazıların ve görüntülerin dijital kodlaması, bakır kabloların yerini fiber kabloların alması, dijital olarak kodlanmış resimleri gönderme yeteneği ve de bilgileri sıkıştırma yeteneği, kablosuz aktarımdaki frekans genişliğinin devasa artışı, bilgi aktarım teknolojisindeki yenilikler ve pek çok diğer gelişmeler hızlı, nitelikli bir şekilde aktarılan bilginin boyutunu ve çeşidini o kadar arttırdı ki, kültürde (Engels'in diyalektik üslubunu ima ederek) nitel bir değişimin olması muhtemeldir. … Süper otoban benzetmesi internette, buluşma yerlerinde, çalışma alanlarında ve de iletişimsel münasebetin devasa boyutta görüntü ve kelime paylaşımının yapıldığı elektronik kafelerdeki sanal gerçeklik çeşitlerini göz ardı eden, sadece bilgi hareketini niteleyen bir benzetme olmuştur" (Poster, 2017). Buradan yola çıkarak, yürütülen iletişim süreçlerini, süper otobanda süratle giden bilgiler olarak değerlendirmek mümkün olmaktadır. Aktarılan enformasyon ve işlenmiş olgular bütünü olarak karşımıza çıkan haber metinleri ise, biçim ve içerik değiştirmektedir. Dijital teknoloji sayesinde, zaman ve mekân kısıtlaması olmadan hızlı şekilde kamuoyuna aktarılan içerikler ise, toplumdaki kültür ve kimlikler üzerinde de etkili olmaktadır.

Dijital Gazetecilik ve Manipülasyonlar

Dijital gazetecilik, meslek pratiklerini kökten değiştirmiş, geleneksel basının köklerinden yararlansa da artık geleneksel basından uzaklaşmış ve hem gazeteciler açısından hem de kamuoyu açısından sıkıntılı zamanlar yaşanmasına sebebiyet veren yeni bir gazetecilik türüdür. Ana akım ve alternatif medya araçlarının da aktif olarak yer aldığı bu mecra, basın odalarında bilginin işleniş biçimini değiştirmiş ve erişimi ajans portalları üzerinden kolaylaştırmıştır. Bu hem hız kazandırmış hem de maliyeti düşürmüştür. Fazla muhabir çalıştırmaya gerek kalmadan birçok kaynağa, teknoloji sayesinde kolaylıkla ulaşılabilir hale gelinmiştir.

Kitle iletişim teknolojilerinin basın dünyasındaki olumlu değişiklikleri için John Pavlik şunları belirtmektedir: "Eski basın odalarının aksine sanal basın odaları, alandaki muhabirlerin, merkezi basın odalarının geleneksel olarak elde ettiği düzeyde bilgi, insan ve işletim gücü erişimini elde etmelerini sağlamaktadır. Bu gelişimin önemi, son dakika hikâyelerinin haber alanından yönetilmesine imkân vermesidir. En iyi gazetecilik, iyi ve sağlam haberciliğe dayanmaktadır ve bugün, haber toplama, bilgisayar ve iletişim teknolojisi için bu haberciliği en gelişmiş teknolojiyle desteklemek mümkündür" (Pavlik, 2013). Bu noktada üzerinde durulması gereken bir diğer önemli konu, son dakika bilgilerinin gazeteye basımı beklenmeden çevrimiçi versiyonlarda yer almasıdır. Haber masalarından yönetilen son dakika bilgileri, gelişmiş teknolojiler sayesinde kamuoyu ile anında paylaşılabilmektedir.

Farklı alanlarda kültürel yetilerinin bulunması ve haber metni inşa sürecinde hızlı olması, haber kaynakları ile iletişimlerinin güçlü olması beklenen gazetecilerin bu özellikleri yerine sanal basın odalarında kitle iletişim araçlarını aktif kullanabilen kişiler almıştır. Hatta çoğu medya şirketi artık gazetecilik mezunu kişilerle çalışmak yerine bu araçları aktif kullanan kişileri bile tercih etmektedir. Pavlik'e göre; "dijital haber üretimi, çeşitli etik endişelere yol açabilir. 1995 yılında Radyo Televizyon Haber Yönetmenleri Kurumu (RTNDF) tarafından gerçekleştirilen bir çalışma, haber yönetmenleri ve muhabirlerinin görüntü manipülasyonunun dijital basın teknolojisi için potansiyel bir problem oluşturacağına dair güçlü bir endişe paylaştıklarını göstermektedir (Haber yönetmenlerinin yüzde 27'si, muhabirlerin yüzde 34'ü). Diğer endişeler, onaylanmamış elektronik verinin kullanımı, aşırı bilgi yüklemesini ve telif hakkını ve mahremiyet kanunlarının ihlalini içermektedir" (Pavlik, 2019). 1995 yılında dikkat çekilen tehlike bugün gerçek ötesi çağda üst derecede yaşanmaktadır. Bilgisayar tabanlı haber üretim sitili, birçok fotoshop ve düzenleme programları ile değişiklikler yapabilme imkânı sağlamaktadır. Gerçek ötesi çağın en belirgin özelliği olan, dijital ortamda manipülasyon oluşturma ve halkı inandırma süreçleri de işlenebilmektedir.

Manipülasyonlar belirsiz bot, gerçek hesap veya trol hesaplar üzerinden görüntü oynamaları ile kolaylıkla yaratılabilmektedir. Bilerek veya bilmeden paylaşılan bu görüntü ve içerikler ise, basın tarafından da ilgiyle takip edilmektedir. İtibar edilen her içerik beraberinde kamuoyu üzerinde algı şekillenmelerini getirmektedir. "Dijital görüntü manipülasyonunun en kötü örneği, birkaç yıl önce National Geographic Dergisi'nin editörleri, Mısır'daki Krallar Vadisi'ndeki üç büyük piramidin görünüm oranını dijital karanlık odada geliştirdiklerinde gerçekleşmiştir. Bugün dijital teknolojiler, hareketli görüntülerin bile görünüm oranını ve diğer boyutlarını değiştirmeyi mümkün kılar. Bu sorunsuz bir şekilde yapıldığında, kimse bu görüntülerin manipüle edildiğini söyleyemez"

(Pavlik, 2019). National Geographic Dergisi'nden verilen bu ünlü örnek üzerinden de görüldüğü gibi, manipülasyonlar sadece sosyal medya hesapları, farklı web siteleri üzerinden oluşturulmamaktadır. Bu duruma, satış rakamları ve tıklanma oranları yüksek ana akım medya da düşmektedir. Oluşturulan içerikler, tabi olunan kişi veya kurum tarafından yalanlanana kadar bu durum sürebilmektedir.

Kitle iletişim araçlarının son teknoloji ile yenilenmesi, bu araçların sadece medya tekelinde değil, kamuoyunun da kullanımında olması, internet erişimi olan herkesin kolaylıkla her içeriğe anında tıklayabilmesi, internetteki hız yarışı gibi nedenler haber ve gerçeklik arasındaki çatışmayı iyice şiddetlendirmiştir. "Gazetecilik üzerinde bazen belirli bir ağırlık görebiliriz. Yeni gerçek zamanlı teknolojilerin zorlayıcı kısıtlamaları hem elit düzeyinde hem de üretim piramidinin dibinde çalışan profesyonellere yönelik bir ağırlık veriyor. Ayrıca söylemlerden uzak şekilde ve kehanetler üzerinden kendini gerçekleştiren ve orada gerçekliği görülen mesleki uygulamalar bulunmaktadır" (Nicolas, 2001). Teknolojiden bağımsız meslek pratiklerini gerçekleştirmeleri imkânsız olan gazeteciler üzerinde etkili olan çeşitli unsurlar, birçok farklı alanda çalışan kişileri etkilemektedir. Haber toplama eylemlerinin dönüşüme uğradığı dijital gazetecilik ortamında, kehanetler de birer haber metni olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Sıkıştırılmış ve daraltılmış gerçeklik temeline dayanan web içerikleri, çoğu zaman doğru haber kaygısının göz ardı edilmesine neden olmaktadır. "Öte yandan, yayınlanan "medya web sitelerinin çevrimiçi" üretimlerinin, bu kreasyonların, şu anda ilk hedefleri açısından çok sınırlı bir ilgi alanı mevcuttur. Çoğu zaman, bunlar basit "çevrimiçi aktarımlardır" ve geleneksel medyada zaten mevcut olan modellerdir (kâğıt gazeteler). Bazen bazı özel şirketler finansal ve insan kaynakları açısından yüksek konvansiyele sahip basın şirketlerine şöyle bir teklifte bulunur; hem duyarlılık derecesi çok yüksek olacak hem de geleneksel gazetecilik mesleği olmayacak ama aynı zamanda çok da hızlı ve cesur olacak bir web sitesi dizaynı. Peki, söylem ve gerçeklik arasındaki bu tutarsızlığı nasıl yorumlayabiliriz?" (Nicolas, 2001). Bu noktada, gazetelerin web sitelerinde yer alan reklam gelirlerinin önemine de değinmek gerekmektedir. Reklam panolarının fazlalaşması amacı ile tık odaklı gazetecilik pratikleri sergilenmesi arasında doğru bir orantı bulunmaktadır. Web sitelerine alınan reklamların fazlalığı önem taşıdığı için fazla tıklanmaya ihtiyaç duyan medya şirketleri, aynı zamanda hedef kitle yani okuyucu, kullanıcı odaklı hareket etmektedir. Bu yüzden her içeriğin doğru haber niteliğinde yazılmış metin veya çekilmiş görsellerden oluşması gerekmemektedir. Bu noktada, meslek etiği sorunları doğmaktadır.

Kişi, anlamlar ilişkisi içerisinde olduğu medya metin ve görüntüleri ile gördüklerine inanıp inanma konusunda bir seçim yapmaya zorlanmaktadır. Bu seçim yapma gerekliliği karşısında kişi, reddetme veya kabul etme durumu da olsa aslında anlamı zedelemektedir. Bu bir nevi trajik bir çatışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuçuradi'ye göre; "Yalnız ve yalnız gerçeklikteki koşulların rastlantısal düğümlenmesinin neden olduğu trajik çatışmaya ve denk psişik doyumsuzlukların çatıştığı komik çatışmaya karşılık, bu son çatışma türü temelini kişinin yetersiz değer bilgisinde, değerler konusundaki bilgisizliğinde bulur. İlk bakışta trajik çatışmayı andırmakla ve onu yaşayan için fark göstermemekle birlikte, farkı, trajik çatışmanın gerçekten bir çıkmaz oluşunda, bu çatışmanın ise sırf öyle yaşanmasındadır: trajik düğüm bir anlam zedelenmesi olmadan çözülemez; oysa bunun üstesinden, anlam zedelenmesi olmadan gelinebilir. Kişinin kendi dışındaki koşullar değişmeden çıkabilir kişi böyle bir çatışmadan; oysa trajik çatışmada kişi, er geç, hayat durmadığından, ya komik bir çatışmaya dönüşür, ağır basan ihtiyaç doyurulur ve içinden çıkılır; ya da bunları kenara iten başka bir ihtiyacın doyurulmasına, yani başka, ilgisiz ama sırf bu çatışmadan kaçmak için konan bir hedefe ya da hedeflere yönelir ve içinden çıkılır: kişi böylece her ne pahasına olursa olsun, anlamlı kılmış olduğu şeyle tutarlı kalır" (Kuçuradi, 2015). Bireyin haber metinleri ile arasındaki gerçeklik çatışmasına ilişkin olarak, bu dış koşullar temelinde inançlarının şekillendiğini söylemek mümkündür. Kişi, yetersiz bilgi temelinde inanmak istediği görüntü veya metnin içerisinde kendisini bulabilmektedir. Bu tam da gerçek ötesi çağa ilişkin somut bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Meslek pratiklerinin, kişilerin bu anlam zedelenmesin yaşamamaları için etik değerler kapsamında hareket etmeleri gerekmektedir.

Kovid-19 Sürecindeki Yalan Haberler Üzerine İçerik Analizi

Dünya geneline ölüm riski ile hızlıca yayılan COVID-19 salgınının Türkiye'deki ilk tespit edilen vakası Sağlık Bakanlığı tarafından 10 Mart 2020'de açıklandı. Bu resmî açıklamanın öncesi ve sonrasında ise, birçok yalan veya hatalı ilişkilendirilmiş haberler, manipülasyonlar, yalan görüntü ve videolar dijital mecralarda yayılım içerisindeydi. Salgının devam ettiği güncel zamanda da durum hala aynı şekilde seyir etmektedir. Bu bağlamda, iletişim bilimlerinde gerçek ötesi çağın sürekli üretimi olan yalan haberler ve hatalı ilişkilendirilmiş haberler üzerinden bir araştırma yapılması ihtiyacı duyulmuştur.

Yalan veya hatalı ilişkilendirilmiş haberler sadece sosyal medya hesaplarında değil aynı zamanda ana akım medyada yer alan haber sitelerinde de bilerek veya bilmeyerek, doğrulama ihtiyacı duyulmadan yer alabilmektedir. Bu noktaya dikkat çekmek amacı ile, Habertürk, Hürriyet, Milliyet ve Sabah gazetelerinin 10 Mart 2020 ve 1 Ağustos

tarihleri arasında yayımlanan ve teyit.org üzerinden tespit edilen yalan haber ve sağlık kategorisinde yer alan hatalı ilişkilendirilmiş haberler örnekleminde içerik analizi uygulanmıştır.

Gazeteler	**Haber Sayıları**
Habertürk	3
Hürriyet	6
Milliyet	11
Sabah	8
Toplam	27

Tablo 1: Sahte Haberlerin Gazetelere Göre Dağılımı

Çalışma kapsamında incelenen haber sayılarının gazetelere göre dağılımına bakıldığında, Habertürk'ten 3, Hürriyet'ten 6, Milliyet'ten 11, Sabah'tan ise 8 haber olmak üzere toplam 27 haber örneklem kapsamına alınmaya değer görülmüştür. Haberlerin sahte veya hatalı ilişkilendirilmiş olup olmadıkları ise doğrulama platformu teyit.org üzerinden tespit edilmiştir.

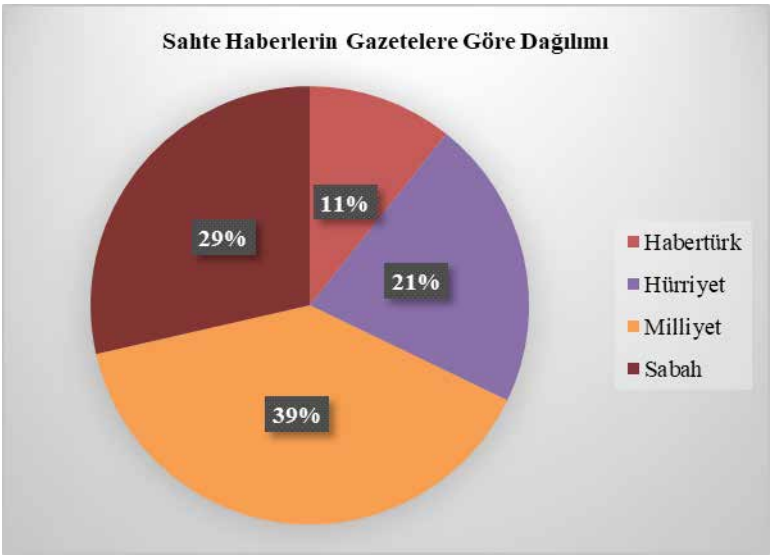

Şekil 1: Sahte Haberlerin Gazetelere Dağılım Yüzdelikleri

	Kategoriler		
Gazeteler	Sağlık	Dünya	Türkiye
Habertürk	1	2	0
Hürriyet	4	1	1
Milliyet	5	6	0
Sabah	0	5	3
Toplam	10	14	4

Tablo 2: Haber Kategorileri

Gazetelerde yer alan haber kategorilerin sayısal dağılımları şu şekildedir: Habertürk gazetesinde yer alan toplam 3 haberin 2'si dünya, 1'i ise sağlık kategorisinde yer almaktadır. Türkiye kategorisinde habere rastlanmamıştır. Hürriyet gazetesinin toplam 6 sahte haberinin 4'ü sağlık, 1'i dünya, 1'i ise Türkiye kategorisinde yer almaktadır. Milliyet gazetesinde tespit edilen toplam 9 haberin 5'i sağlık, 6'sı ise dünya kategorisinde yer almaktadır. Türkiye kategorisinde habere rastlanmamıştır. Sabah gazetesinin toplam 8 haberinin 5'i dünya, 3'ü ise Türkiye kategorisinde yer almıştır. Sağlık kategorisinde herhangi bir habere rastlanmamıştır.

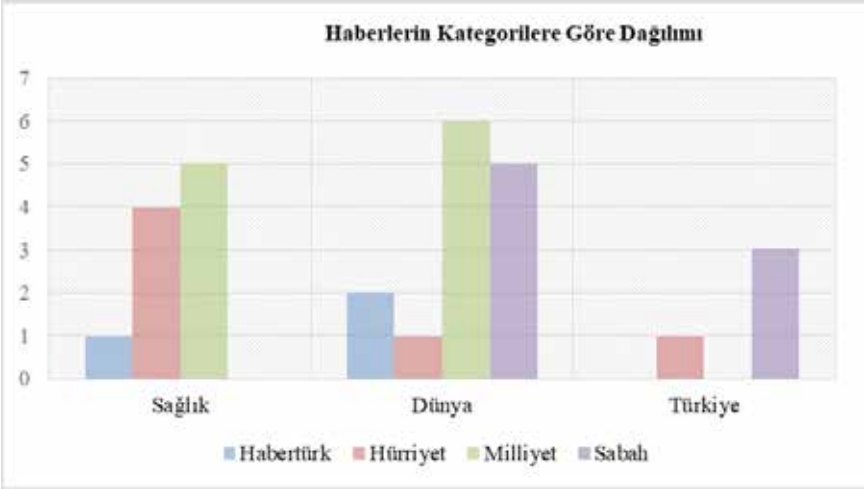

Şekil 2: Haberlerin Kategorilere Dağılım Yüzdelikleri

Haberlerin kategorileri dünya, sağlık ve Türkiye olmak üzere toplam üç grupta incelenmiştir. Elde edilen verilere göre, en fazla yüzde 50 ile sağlık ve yüzde 40 ile dünya kategorilerinde haberler verildiği görülmüştür. Yüzde 10'luk dilimde ise Türkiye'den haberler yer almaktadır. Genel tabloya bakıldığında, Habertürk gazetesinin en fazla haberi dünya, Hürriyet gazetesinin sağlık, Milliyet gazetesinin dünya, Sabah gazetesinin ise dünya kategorisinde haberleri yer almaktadır.

Haber Kaynakları						
Gazeteler	**Ajans**	**Sosyal Medya**	**Görgü Tanığı**	**Resmi Makam**	**Uzman**	**Belirtilmemiş**
Habertürk	1	1			1	
Hürriyet		1			4	1
Milliyet				1	7	4
Sabah	1	3			2	3
Toplam	2	5	0	1	14	8

Tablo 3: Haber Kaynakları

Haber metinlerinin içerisinde kaynaklarla ilgili bilgilendirilmelerin olup olmadığı ve belirtilen kaynakların ise hangi kaynak olarak belirtildiği incelenmiştir. Elde edilen veriler Tablo 3'te gösterilmiştir. Buna göre, haber kaynakları; ajans, sosyal medya, görgü tanığı, resmi makam, uzman ve belirtilmemiş olarak kategorilendirilmiştir. Gazetelerin haber metinlerinin kaynak dağılımı ise şu şekilde olmuştur: Habertürk gazetesinin 3 haberi, ajans, sosyal medya ve uzman olmak üzere dağılım göstermiştir. Hürriyet gazetesinin toplam 6 haberinin 4'ünde uzman görüşüne başvurulduğu görülmüştür. Sosyal medyadan 1 haber alınmış ve 1 haberin kaynağı da belirtilmemiştir. Milliyet gazetesinin 11 haberinde toplam 12 kaynak görülmüştür. Sabah gazetesinin ise, 8 haberinden 3'ü sosyal medya, 1'i ajans, 2'si uzman görüşü olarak belirtilmiş, toplam 3 haberinde ise haber kaynağı belirtilmemiştir. Bu durumda toplam, 14 haber uzman görüşü kaynağı ile inşa edilmiştir. 8'inde haber kaynağı belirtilmemiş, 5'i sosyal medyadan, 2'si ajanstan ve 1'i ise resmi makamdan gelen açıklama üzerine verilmiştir.

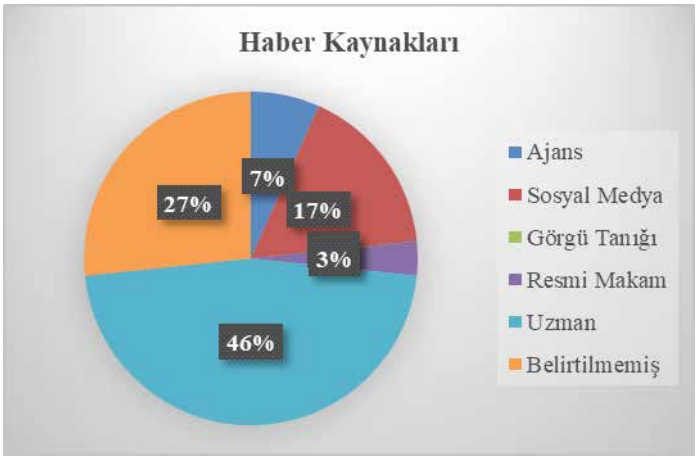

Şekil 3: Haber Kaynaklarının Yüzdelik Dağılımları

Gazetelerin haber kaynaklarının yüzdelik dağılımlarına bakıldığında ise, yüzde 46 ile en fazla haber uzman görüşü olarak belirlenmiştir. Bu haberler sağlık kategorilerinde yer almaktadır. Haber kaynağı belirtilmeyen haber yüzdesi 27, sosyal medyadan doğru olduğuna inanılarak servis edilen haber yüzdesi 17, ajanstan alınan yüzde7, resmi makam açıklamalarına dayandırılarak verilen haber ise yüzde 3 oranındadır. Olgu ve olaylara ilişkin ise herhangi bir görgü tanığına haber kaynağı olarak, incelenen gazetelerin hiçbirinin başvurmadığı görülmüştür.

Örneğin, Hürriyet gazetesinin "Koronavirüse Karşı Beslenmede 14 Altın Kural" başlıklı haberinde, virüsten korunmak için diyetisyen önerisi doğrultusunda 14 kural listelenmiştir ("Koronavirüse Karşı Beslenmede

14 Altın Kural", 2020). Halbuki, tavsiye edilen besinlerin vücut üzerindeki olumlu etkilerine karşı bilimsel destekler olmasına karşın, hala korona virüsü ile ilgili herhangi bir besin kaynağının tamamen şifa olduğu tespit edilmemiştir. Bu kategorideki haberlerin, araştırma örnekleminde yer almaya değer görülmesinin sebebi, bu çalışmanın yapıldığı tarih itibari ile hala koronavirüse iyi gelen herhangi bir besin kaynağı ile ilgili bilimsel verilerin elde edilememiş olmasından kaynaklanmaktadır. Milliyet gazetesinin 2 Temmuz 2020 tarihli "Koronavirüsten Erkekler Daha Çok Ölüyor" başlığı ile verdiği haber içeriğinde ise; "Gelen son dakika haberine göre, dünya genelinde yeni tip corona virüs (Covid-19) pandemisi nedeniyle kadınların ve erkeklerin eşit sıklıkla enfekte olduğu görülüyor. Ancak, Covid-19 nedeniyle ölenlerin birçoğunu erkekler oluşturuyor" ifadeleri yer almaktadır ("Koronavirüsten Erkekler Daha Çok Ölüyor", 2020). Bu haberde, gelen son dakika bilgisinin nereden geldiği belirtilmemiş ve haber kaynağına ilişkin sağlam bir veri paylaşılmamıştır. Konu ile ilgili önemli istatistikleri paylaşan Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün sitesinde, bu verilerin değişkenlik gösterdiği görülmektedir (https://covid19.who.int/, 2020). Sağlık kategorisindeki yalan haberlerden bir başka örnek ise, Habertürk gazetesinin 25 Nisan 2020 tarihli haberinde, New Jersey eyaletinde klinikleri bulunan doktor Vedat Obuz'un şu ifadelerine yer verilmiştir: "Ben bir araştırmacı ve bu işin kimyasını, immünobiyolojisini bilen biri olarak bu virüsün hayvanlardan bize atlamış bir virüs olduğunu düşünmüyorum, 'hayvanlardan atlatıldı' diyorum. Hatta bunun DNA'sıyla oynandı diye şüphe ediyorum. Çünkü son 10 senede 'CRISPR gene' diye makaslama tekniği çıktı DNA'ları kesip aralara bir şeyler koymak için. Hatta bu genin, bu enzimdir, yaptığı işin ciddiyetini bilenler buna 'God's gene', yani 'Tanrı geni' dediler, insanlara DNA ile oynama gücü verdiği için. Bu genle oynama tekniğinden dolayı bunun kurcalandığını düşünüyorum" ("ABD'de yaşayan Türk doktor Obuz'a göre Kovid-19'un DNA'sıyla oynandı", 2020). Konuyla ilgili doğrulama girişiminde bulunan teyit.org'a göre; "Dr. Obuz, şüphelerini dile getirirken yeni koronavirüsün DNA'sıyla oynandığını öne sürüyor. Ancak yeni koronavirüs de tıpkı diğer koronavirüsler gibi RNA genomuna sahip; RNA ise protein sentezinde görev alan bir nükleik asit. RNA virüsleri mutasyona ve rekombinasyona yatkınlar, bu nedenle de çok çeşitliler. Virüsün laboratuvar üretimi olması için RNA dizisinin dizayn edilmesi beklenir. Ancak bilimsel çalışmalar bunun mümkün olmadığını, aksine SARS-CoV-2'nin laboratuvar ortamında değil, doğal evrim sürecinde oluştuğuyla ilgili veriler ortaya koyuyor. Obuz'un haberlerde vurguladığı "CRISPR gene" DNA düzenleme tekniğinin temelinde yer alan bir özellik. DNA düzenleme tekniği ise RNA genomuna sahip bir virüs üzerinde kullanılamaz" ("Yeni koronavirüsün DNA'sıyla oynandığı iddiası", 2020). Özetle, Habertürk'ün bu haberi uzman görüşüne dayandırılarak verilmiş olsa da haber metninin içeriğindeki bilgiler doğru değildir. Doğrulanmamış bilgiler, sadece haber

kaynağına güvenirlilik, gündemle ilgili başka enformasyonlar yakalama mücadelesi, hızlı olma kaygısı gibi nedenlerle okuyucuların erişimine sunulmaktadır.

Milliyet gazetesinin, dünya kategorisinde yer alan bir başka haberine göre ise, Madonna 2019 yılında İsrail'de düzenlenen Eurovision Şarkı Yarışması'nda, koronavirüsü ile ilgili kehanette bulunmuştur. Haberde yer alan içerik şu şekildedir: "Madonna'nın Eurovision'da sahnelediği 'Like A Prayer' ve sonrasında 'Future' performansı hepimizi şoklara vesile etmişti. Acaba Madonna bize ayin tadındaki performansla ne anlatıyordu? Hangi mesajı vermek istemişti?

"Geleceğe herkes gelmiyor!"

"Geleceğe herkes gelmiyor!"

İnternette bir yıl içinde pek çok şey yazılı çizildi bu performansla ilgili. Şeytan kırmızısı arka plan, ayin gibi başlayan ve daha sonra gaz maskelerinin takılması, "Geleceğe herkes gelmiyor!" sözleriyle dolu "Future" şarkısı bir çoklarımıza "Yoksa nükleer felaket habercisi mi bunlar?" dedirtmişti. Corona'yı mı demek istedi bize?" ("Madonna, Corona virüsü 2019'da bildi mi?", 2020). Konuyla ilgili araştırma yapan ve haberin yalan olduğuna kanaat getiren teyit.org'a göre; "Ancak Madonna'nın 2019'da çıkan Madame X albümün kartonetinin arka kapağında görülen daktilo, dünyaca ünlü "Smith Corona" marka daktilodan başkası değil. Albüm 14 Haziran'da yani salgın çıkmadan aylar önce piyasaya sürülmüştü. Kartonetin iç sayfalarında yer alan meslekler, albümün temasını yansıtıyor. Madonna albüm sırasında verdiği demeçlerde "profesör, öğretmen, kabare şarkıcısı" gibi mesleklerin karakterinin bir parçası olduğunu belirtiyordu.

Yani Madonna'nın albümünde vermek istediği sanatsal mesaj çarpıtılarak büyük bir komplo teorisinin parçası gibi aktarılmış" (teyit.org, 2020).

Sabah gazetesinden örnek vermek gerekirse, virüsün bir kehanet kitabında yer aldığı ifade edilen haberine göre, koronavirüs 39 yıl önce zaten bilinmişti. Haberde yer alan içerik şu şekildedir: "Gerilim türündeki romanlarıyla çok satanlar listesini alt üst eden Amerikalı yazar Dean Koontz'un, 1981 yılında kaleme aldığı "Karanlığın Gözleri" adlı kitabında, "Wuhan-400" adı verilen bir virüsten bahsettiği ortaya çıktı. Bu kitap ve beraberindeki tartışmalar sosyal medyada gündem oldu! ("Wuhan'daki virüsü 39 yıl önce yazmış! Dünya bu kitabı konuşuyor," 2020)."

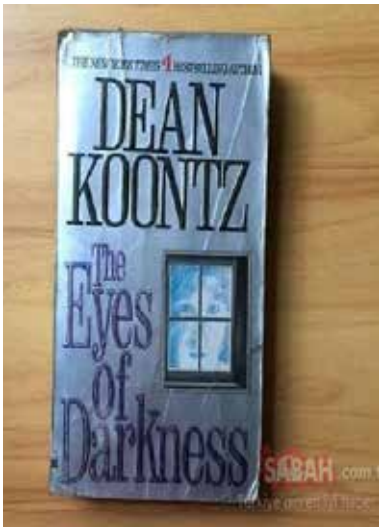

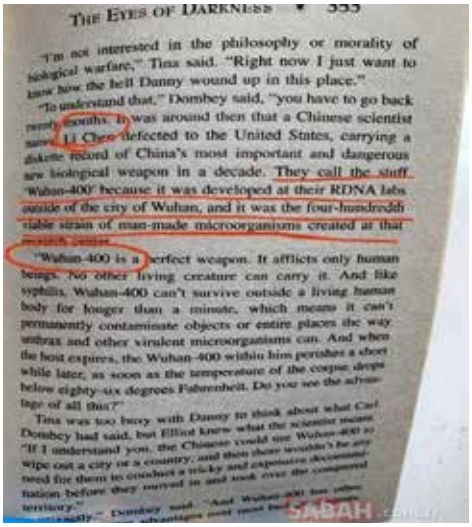

Teyit.org'un incelemesi üzerine şu ifadelere yer verilmiştir: "Kitap, bir bilimkurgu romanı. Birçok sitede de belirtildiği gibi, Koontz bilimkurgu, fantastik, korku ve gizem kitapları yazıyor. Bunlardan biri olan "The Eyes of Darkness" da, oğlu hayatını kaybettiği söylenen bir annenin hikayesini anlatıyor. Kitapta "Wuhan" kelimesini arattığımızda, 39. bölüme gidiyoruz. Bu bölümde Wuhan'da ortaya çıkan Wuhan-400 isimli bir virüsten bahsediliyor. Fakat bu bölümden yola çıkarak Koontz'un gelecekten haber verdiğini söylemek mümkün değil.Çünkü kitapta konu edilen kurgusal "Wuhan-400" virüsünün, bugünlerde bizi kaygıya boğan Wuhan koronavirüsü, yani Covid-19 ile tek ortak özelliği, Wuhan'da başlamış olması. Öncelikle, kurgusal Wuhan-400 virüsünün laboratuvarda biyolojik bir silah olarak üretildiği belirtiliyor. Fakat bugüne kadar elde edilen bilimsel veriler, güncel salgına yol açan koronavirüsün laboratuvarda üretildiğine dair hiçbir kanıt olmadığında hemfikir. Yapılan araştırmalar, koronavirüsün çıkış noktasının Wuhan canlı hayvan pazarı olduğu varsayımı üzerinde duruyor. Bir diğer fark ise, virüsün kuluçka süresi. Kitapta geçen Wuhan-400 virüsünün insanı hasta etme süresi dört

saat olarak kurgulanmış. Fakat Center for Disease Control and Prevention'a (CDC) göre koronavirüsün kuluçka süresi 2 ila 14 gün olarak değişiyor. Dünya Sağlık Örgütü ise bu süreyi 5-6 gün olarak veriyor. (teyit.org, 2020). Dolayısıyla, kitapla ilgili içeriklerin koronavirüs konusunda bir kehanetin gerçekleştiği uyumu ortaya çıkmamaktadır. Başka kitap alıntısı ve yanlış teoriler ile sosyal medya ve haber sitelerinde oldukça önemli bir gündem maddesi haline gelmeyi başaran bu yalan haber de diğerleri gibi doğrulanmadan itibar edilen haber metinleri arasında değerlendirilmiştir.

Türkiye'den servis edilen haber örneklerinden biri ise, Sabah gazetesinin "Corona virüsünden korunmak için uyguladığı yöntem duyanları şaşkına çevirdi! Yoğurda arap sabunu kattı" başlıklı haberidir. Bu haber ise şu şekildedir: "Yozgat'tan gelen son dakika haberi sosyal medyada gündem haline geldi. İlk olarak Çin'de rastlanan ve tüm dünyayı ele geçiren Corona virüsüne ülkemizde rastlanmasının ardından vatandaşlar çeşitli tedbirler alırken Yozgat'ta Mehmet E. İsimli bir kişinin korona virüsünden korunmak için yoğurduna arap sabunu katması duyanları adeta şaşkına çevirirken Mehmet E. Zehirlenerek hastaneye kaldırıldı. Midesi yıkanan vatandaşın aldığı tedavi sonrası durumunun iyi olduğu bildirildi. Kendine gelen Mehmet E "Arap sabunu içimi temizler beni temiz tutar yoğurt ise bağışıklık sistemimi güçlendirebilir diye düşündüm" ifadelerini kullandı" (Corona virüsünden korunmak için uyguladığı yöntem duyanları şaşkına çevirdi!, 2020). Ancak teyit.org'a göre; "Yozgat'ta yaşandığı iddia edilen haber metnine ilk olarak delidenhaber.com isimli internet sitesinde rastlanıyor. "Corona Virüsünden Korunmak İçin Arap Sabunu İle Yoğurt Yiyen Yozgatlı Hastaneye Kaldırıldı" başlıklı yazının 11 Mart 2020'de yayınladığı da fark ediliyor. elidenhaber'in hakkında kısmı incelendiğinde ise sitenin parodi içerikler ürettiği anlaşılabiliyor. Site kendisini "delidenhaber.com komik ve gerçek dışı haberlerin bulunduğu bir eğlence sitesidir. Bu sitede sadece bir delinin yazdığı ve sadece bir delinin inanabileceği haberler bulunuyor" diye tanımlıyor. Sitede benzer başka haberlerle karşılaşmak da mümkün. Teyit Yozgat Şehir Hastanesi yetkilileri ile telefonda görüştü. Edinilen bilgiye göre Yozgat Şehir Hastanesi'ne böyle bir başvuru yapılmadı, bahsi geçen doktor ve hasta isimlerine dair bir kayıt da yok" (teyit.org, 2020). Bu haber hem kaynağı hem de dolaşıma girdiği mecralar göz önünde bulundurulduğunda aslında kusurlu olduğu başta görülmektedir. Kısaca internet üzerinde veya telefonla kurulacak bir bağlantı ile kolaylıkla anlaşılabilecekken, birçok sitenin paylaşımı nedeniyle bir gazete haber sitesinde de yer almıştır.

Sosyal medya kaynaklı yayılan yalan haberler, birçok kişi tarafından paylaşıldığı için hızlı şekilde gündem olabilmektedir. Gazetelerin hem kurumsal olarak hem de çalışanları olarak hızlı olma kaygısı, Google sıralamalarında öne çıkma isteği, fazla tıklanma isteği ve çabası

nedenleri ile bu haberler doğrulanmadan servis edilebilmektedir. Örneğin Habertürk'ün bir haberine göre; Sırbistan'da koronavirüs salgını nedeni ile ilan edilen sokağa çıkma yasağını ağaç kılığına girerek delen bir vatandaş, polis tarafından yakalanmıştır. ("Sırbistan'da sokağa çıkma yasağını delen 'ağaç' yakalandı", 2020). Bu haber İhlas Haber Ajansı tarafından servis edilmiş olsa da ilk önce sosyal medyada yayılmıştır. Dolayısıyla bu haberin kaynağı hem ajans hem de sosyal medya olarak belirtilmiştir. İşin doğrusu ise, fotoğraf Sırbistan'da değil, 2016 yılında Amerika'nın Portland kentinde çekilmiş olmasıdır ve fotoğraf bir sanatçının performansını göstermektedir (teyit.org,2020).

Sosyal medya kaynağından yayılan bir başka haber ise Sabah gazetesinde yer alarak, "İspanya'da yoğun bakım doktoru Gabriel Heras La Calle gözyaşlarına mâni olamadığını, her gece ağladığını, insanların ölmelerine izin vereceklerini bilerek işe gittiklerini söyledi" ifadeleri kullanılmıştır ("Corona virüs yoğun bakım doktorunun ses kaydı olay yarattı!", 2020). Halbuki, videodaki kişi doktor değil ve İspanya Sağlık Bakanlığı da iddiaların doğru olmadığını açıklamıştır (teyit.org, 2020). Buradan da anlaşılacağı üzere konuyla ilgili hem uluslararası hem de ulusal basında yer alan haberlerin doğruluğu ile ilgili keşmekeş bir durum ortaya çıkmaktadır. Sosyal medyada birçok kişi tarafından ve itibar edilen, en önemlisi de inanılan her enformasyon doğru olgular bütünü olarak görülmektedir. Bu doğrulanmamış bilgi gündeminden geri kalmak istemeyen gazeteler ise herhangi bir doğrulama girişimine girmeksizin, paylaşılan içerikleri olduğu gibi aktarmaktadır.

SONUÇ

Çin'de 2019 yılında ilk semptomları görülen, 2020 yılının ilk ayından itibaren ise tüm dünyaya yayılan, ülke ve toplumlar üzerinde birçok olumsuz etki yaratan ve Kovid-19 olarak isimlendirilen virüs nedeni ile oluşan pandemi süreci, ulusal ve uluslararası basının da gündemine oturmuştur. Bu çalışmada, yaratılan spekülasyonlar, manipülasyonlar ve yalan haberlere dikkat çekmek amacı ile Türkiye ana akım medyasının çevrimiçi versiyonlarından alınan 27 yalan ve hatalı ilişkilendirilmiş haber örneklerine içerik analizi uygulanmış ve elde edilen veriler yorumlanmıştır. Haber sayıları, kategorileri ve kaynakları olarak toplam üç kategoride inceleme yapılmıştır. Habertürk, Hürriyet, Milliyet ve Sabah gazetelerinin incelendiği örneklem evreninde en fazla 11 yalan ve hatalı ilişkilendirilmiş haber ile Milliyet ilk sırada yer almaktadır. Haber kategorilerinde ise, 14 dünya ve 10 Türkiye ile öne çıkan kategoriler bulunmaktadır. Yani hem dünyada hem de Türkiye'de olan yalan haberlerin yayılımı hızlı şekilde gerçekleştiği görülmüştür. Haber kaynaklarında ise, 14 haberde uzman görüşüne başvurulmuş fakat içerikle başlık arasında hatalı ilişkilendirilme görülmüştür.Bu haberler sağlık kategorisinde yazılmıştır. 8 haberde ise kaynak hiç belirtilmemiştir.

Elde edilen bulgular sonucunda, dijital gazetecilik pratiklerinde haber içerik ve görüntülerinin doğrulanması gerektiği önemi bir kez daha öne çıkmaktadır. Özellikle fazla tıklanma oranı olan ve sosyal medyada takipçi sayısı fazla olan ana akım medyanın, doğrulama platformlarına ihtiyaç duyduğu görülmüştür. Mesleki etik değerlerin uygulanabilmesi için kurum içi ve yasal olarak düzenlemeler gerektiği de aşikardır. Gazetecilerin çoğu zaman bilmeyerek yayımladıkları enformasyon ve görüntüler üzerinde, farklı kaynaklardan doğrulanma ihtiyacı bulunmaktadır. Bununla ilgili gazetecilik eğitimleri yürütülmelidir. Gerektiğinde akademi ve sahadaki gazetecilerin birlikte hareket etmesi bu bağlamda yarar sağlayacaktır. Haber metinlerinin inşa süreci ve görüntülerin toplumsal ahlak çerçeveleri içerisinde yayımlanabilmesi için gereken çaba gösterilmelidir. Okuyucuların ise müzakereci yaklaşımlarının geliştirilmek üzere sivil toplum kuruluşlarının medya okuryazarlık eğitimleri gerçekleştirilmelerinin yarar sağlayacağı düşünülmektedir. En nihayetinde, gazeteci vicdanı devrede olmalı ve kamuoyunun doğru haberle bilgilendirilme hakkı olduğu unutulmamalıdır. İnanç ve duygular değil, doğrular ve gerçekler temel alınarak haberlerin yayımlanması, meslek itibarı açısından da önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Kuçuradi, İ., (2015). *Etik, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara*.

Pavlik, John V., (2013). *Yeni Medya ve Gazetecilik, Çev: Müge Demir; Berrin Kalsın, Phoenix Yayınevi, Ankara.*

Pelissier, N., (2001). *Les Mutations du Journalisme a L'heure des Nouveaux Reseaux Numeriques, Médias et Société Internationale, AFRI, Volume II.*

Poster, M., (2017). *Postmodern Gerçekler, Yeni Medya Kuramları, Çev. Ömer Aydınlıoğlu, Ed. Filiz Aydoğan, Der Yayınları, İstanbul,* 2017.

Yararlanılan İnternet Kaynakları

ABD'de yaşayan Türk doktor Obuz'a göre Kovid-19'un DNA'sıyla oynandı, (2020, 31 Temmuz). Erişim Adresi: https://archive.fo/9t4LU#selection-1631.0-

Bu Besinler Koronavirüs'e Karşı Kalkan Oluyor, (2020, 28 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.hurriyet.com.tr/aile/galeri-bu-besinler-koronavirusekarsi-kalkan-oluyor-41477584/15

Bu besinler korona virüse karşı ilaç gibi. (2020, 26 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.sabah.com.tr/saglik/2020/03/18/bu-besinler-korona-virusekarsi-ilac-gibi

Bursa'da Mağaraya Girip Yarasa'yı Öptü, (2020, 31 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.hurriyet.com.tr/gundem/goruntuler-bursadan-magarayagirip-yarasayi-optu-41524110 https://covid19.saglik.gov.tr/

Covid-19'dan farklı bir virüsün mutasyon geçirdiği ve 10 kat daha hızlı yayıldığı iddiası. (2020, 29 Temmuz). Erişim Adresi: https://teyit.org/covid-19danfarkli-bir-virusun-mutasyon-gecirdigi-ve-10-kat-daha-hizli-yayildigiiddiasi/

Corona virüsten korunmak için bağışıklığı güçlendirecek 5 öneri. (2020, 25 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.milliyet.com.tr/pembenar/oykuyildirim/corona-virusten-korunmak-icin-bagisikligi-guclendirecek-5oneri-2910321

Corona virüsü daha ölümcül yapan mutasyon ortaya çıktı! İsmi D614G. (2020, 30 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.milliyet.com.tr/dunya/coronavirusu-daha-olumcul-yapan-mutasyon-ortaya-cikti-ismi-d614g-6235871

Corona virüs ile savaşan sebze ve meyveler! Kabuğu bile... (2020, 25 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.milliyet.com.tr/pembenar/galeri/coronavirus-ile-savasan-sebze-ve-meyveler-kabugu-bile-6167812/7

Corona virüsü ikinci dalga paniğinde "Somon Balığı" iddiası... Çin corona salgınında başa mı dönüyor? (2020, 27 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.sabah.com.tr/dunya/2020/06/13/son-dakika-haberler-yeni-coronavakalari-icin-cinde-somon-baligi-skandali-corona-virusu-salgininin-sifirnoktasinda-ikinci-dalga-panigi-yasaniyor?paging=4

Corona virüs yoğun bakım doktorunun ses kaydı olay yarattı! "Gözyaşlarıma mâni olamıyorum" (2020, 25 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/dunya-bu-son-dakika-haberinin-konusuyor-corona-virusu-yogun-bakim-doktorunun-ses-kaydi-olay-yaratti/17

Corona virüs koruyucuları. (2020, 25 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.milliyet.com.tr/pembenar/diyetisyen-deniz-zunbulcan/corona-virus-koruyuculari-2910336

Corona virüsünden korunmak için uyguladığı yöntem duyanları şaşkına çevirdi! Yoğurda arap sabunu kattı. (2020, 30 Temmuz). Erişim Adresi: https://teyit.link/lkclnLC

Corona virüsünden korunmak için uyguladığı yöntem duyanları şaşkına çevirdi! Yoğurda arap sabunu kattı iddiası. (2020, 30 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.sabah.com.tr/yasam/2020/03/13/son-dakika-haberi-corona-virusunden-korunmak-icin-yaptigi-yontem-yok-artik-dedirtti-yogurda-arap-sabunu-katti

Dean Koontz koronavirüs salgınını önceden sezmiş miydi? (2020, 30 Temmuz). Erişim Adresi: https://teyit.org/dean-koontz-koronavirus-salgININI-onceden-sezmis-miydi/

Fake News, (2020, 18 Ağustos). Erişim Adresi: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/fake-news

Harita Çin'de koronavirüs sebebiyle 50 bin kişi yakıldığını göstermiyor. (2020, 30 Temmuz). Erişim Adresi: https://teyit.org/harita-cinde-koronavirus-sebebiyle-50-bin-kisi-yakildigini-gostermiyor/

İspanyol bir doktorun solunum cihazlarının 65 yaş üstündekilerden alınıp gençlere verildiğini söylediği iddiası. (2020, 29 Temmuz). Erişim Adresi: https://teyit.org/ispanyada-bir-doktorun-solunum-cihazlarinin-65-yas-ustundekilerden-alinip-genclere-verildigini-soylediginI-iddiasi/

İşte Corona virüsü salgınında koruyan (gıda) besinler... (2020, 26 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.sabah.com.tr/video/haber/iste-corona-virusu-salgininda-koruyan-gida-besinler-beslenme-uzmani-canli-yayinda-acikladi-video

Koronavirüs hakkında korkunç iddia! Koronavirüs biyolojik silah mı? (2020, 25 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/koronavirus-hakkinda-korkunc-iddia-koronavirus-biyolojik-silah-mi/14

Koronavirüse Karşı Beslenmede 14 Altın Kural, (2020, 28 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.hurriyet.com.tr/mahmure/koronaviruse-karsi-beslenmede-14-altin-kural-41477851

Koronavirüs Sürecinde Sağlıklı Beslenmenin Anahtarı '3 çeyrek' modeli, (2020, 28 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.hurriyet.com.tr/mahmure/koronavirus-surecinde-saglikli-beslenmenin-anahtari-3-ceyrek-modeli-41500665

Koronavirüs nedir? Nedeni belli oldu! Corona virüsü bulaşıcı mı? Coronavirüs yarasa çorbasından mı bulaşıyor? Koronavirüs insandan insana bulaşır mı? (2020, 30 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.milliyet.com.tr/gundem/koronavirus-nedir-nedeni-belli-oldu-corona-virusu-bulasici-mi-coronavirus-yara-corbasindan-mi-bulasiyor-koronavirus-insandan-insana-bulasir-mi-6136883

Komşuda Koronavirüs yüzünden can kayıpları sürüyor! Çin'den dünyayı umutlandıran açıklama. (2020, 30 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.milliyet.com.tr/galeri/son-dakika-bomba-iddia-koronavirusun-ilaci-bulundu-6152020/2

Ortaya çıktı! Corona virüs alarm zillerini çaldırdı. (2020, 25 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.milliyet.com.tr/galeri/son-dakika-corona-neden-erkekleri-daha-cok-olduruyor-ortaya-cikti-6249694/2

Paça İçin Koronavirüsten Korunun, (2020, 31 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.haberturk.com/htgastro/lezzetli-hatlar/paca-icin-korona-virusten-korunun-26093851631.68

Pekin'de ikinci dalga endişesi: Somon paniği! (2020, 20 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.milliyet.com.tr/dunya/pekinde-ikinci-dalga-endisesi-somon-panigi-6238936

Koronavirüs ölüm saçmaya devam ediyor! Yarasadan değil yılandan geçmiş… (2020, 20 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.milliyet.com.tr/galeri/son-dakika-koronavirus-olum-sacmaya-devam-ediyor-yarasadan-degil-yilandan-gecmis-6129100

Kovid-19 Üretim Mi? (2020, 20 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/guneri-civaoglu/kovid-19-uretim-mi-6201213

Madonna, Corona virüsü 2019'da bildi mi? (2020, 30 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.milliyet.com.tr/madonna-corona-virusu-2019-da-bildi-mi--molatik-14631/?Sayfa=11

Rashid Buttar'ın Covid-19 ile ilgili iddiaları. (2020, 30 Temmuz). Erişim Adresi: https://teyit.org/rashid-buttarin-covid-19-ile-ilgili-iddialari/

Pekin'de yeni bir virüsün ortaya çıktığı iddiası. (2020, 30 Temmuz). Erişim Adresi: https://teyit.org/pekinde-yeni-bir-virusun-ortaya-ciktigi-iddiasi/

Salgından Üç Ay Önce New York'ta Koronavirüs Tatbikatı, (2020, 31 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.haberturk.com/salgindan-3-ay-once-new-york-ta-koronavirus-tatbikati-2565748 Sırbistan'da Sokağa Çıkma Yasağını Delen 'Ağaç' Yakalandı, (2020, 31 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.haberturk.com/sirbistanda-sokaga-cikma-yasagini-delen-agac-yakalandi-2631278

Sırbistan'da bir kişinin sokağa çıkma yasağını ağaç kılığında dışarı çıkarak deldiği iddiası. (2020, 28 Temmuz). Erişim Adresi: https://teyit.org/sirbistanda-bir-kisinin-sokaga-cikma-yasagini-agac-kiliginda-disari-cikarak-deldigi-iddiasi/

Madonna 2019'da piyasaya çıkan albümünde koronavirüsü öngörmüş müydü? (2020, 28 Temmuz). Erişim Adresi: https://teyit.org/madonna-2019da-piyasaya-cikan-albumunde-koronavirusu-ongormus-muydu/

Pekin'de yeni bir virüsün ortaya çıktığı iddiası. (2020, 28 Temmuz). Erişim Adresi: https://teyit.org/pekinde-yeni-bir-virusun-ortaya-ciktigi-iddiasi/

Papa Francisin Koronavirus Testleri Pozitif Çıktı İddasi. (2020, 29 Temmuz). Erişim Adresi: https://teyit.link/NHjcsBu

Papa'ya koronavirüs teşhisi konmadı. (2020, 30 Temmuz). Erişim Adresi: https://teyit.org/papaya-koronavirus-teshisi-konmadi/

Papa Francis'in koronavirüs testleri pozitif çıktı iddası! İtalya'da alarm verildi. (2020, 25 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.sabah.com.tr/yasam/2020/03/01/son-dakika-papa-francisin-koronavirus-testleri-pozitif-cikti-iddasi-italyada-corona-alarmi

Post-truth, (2020, 18 Ağustos). Erişim Adresi: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/post-truth

Uydu görüntüsü gözler önüne serdi! Çin şehri Wuhan'ın üzerine ceset bulutu çöktü! (2020, 31 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.hurriyet.com.tr/galeri-son-dakika-haberi-uydu-goruntusu-gozler-onune-serdi-cin-sehri-wuhanin-uzerine-ceset-bulutu-coktu-41444735/2

Videonun Bursa'daki mağarada koronavirüse aldırmadan yarasa öpen birini gösterdiği iddiası. (2020, 30 Temmuz). Erişim Adresi: https://teyit.org/videonun-bursadaki-magarada-koronaviruse-aldirmadan-yarasa-open-birini-gosterdigi-iddiasi/

Wuhan'daki virüsü 39 yıl önce yazmış! Dünya bu kitabı konuşuyor... (2020, 25 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/wuhandaki-virusu-39-yil-once-yazmis-dunya-bu-kitabi-konusuyor/10

Yeni koronavirüsün aşısının bulunduğu iddiası. (2020, 28 Temmuz). Erişim Adresi: https://teyit.org/covid-19un-asisinin-bulundugu-iddiasi/

Yeni koronavirüsün DNA'sıyla oynandığı iddiası. (2020, 28 Temmuz). Erişim Adresi: https://teyit.org/yeni-koronavirusun-dnasiyla-oynandigi-iddiasi/

Yozgat'ta bir vatandaşın koronavirüsten korunmak için arap sabunu yediği iddiası (2020, 30 Temmuz). Erişim Adresi: https://teyit.org/yozgatta-bir-vatandasin-koronavirusten-korunmak-icin-arapsabunu-yedigi-iddiasi/

https://www.youtube.com/watch?v=cSPlsSZk-e4&list=PL4Hsl0zv40apeqkesJZXbvXfrmSp7x_XC&index=3

https://www.youtube.com/watch?v=cSPlsSZk-e4&list=PL4Hsl0zv40apeqkesJZXbvXfrmSp7x_XC&index=3

Word of the Year 2016, (2020, 18 Ağustos). Erişim Adresi: https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/

Bölüm 21

STRATEJİK SÜREÇ PERSPEKTİFİNDEN YÖNETİCİ VE İŞLETMELERİN ÖZELLİKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Türel Özer ÖKSÜZOĞLU[1]
Rukiye KİLİLİ[2]
Mehmet Necati CİZRELİOĞULLARI[3]
Mete GİRGEN[4]

1 Yrd. Doç. Dr., KKTC Başbakanlık İstatistik Kurumu Müsteşarı, tureloksuzoglu@hotmail.com
2 Doç. Dr., Kıbrıs İlim Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği, rukiyekilili@csu.edu.tr
3 Yrd. Doç. Dr., Kıbrıs İlim Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği, mehmetcizreliogullar@csu.edu.tr
4 Dr., Uluslararası Final Üniversitesi, Turizm ve Mutfak Sanatları Yüksekokulu, mete_girgen@hotmail.com

1. GİRİŞ

Günümüz iş dünyasındaki birçok sektör başarıya giden yolda stratejik sürecin önemini kavramıştır. Son dönemlerde işletmeler tüm dünyada; globalleşme, hızlı gelişen teknoloji, yeni oluşan pazarlar, müşterilerin beklentilerinin artması gibi nedenler sonucu ortaya çıkan ve her geçen gün giderek daha çok artan rekabet karşısında farklı stratejik düşünceler ve stratejik planlamalarla stratejik kararlar almaya eskisinden daha çok önem vermek zorunda kalmışlardır (Özer, 2015; Yeşil, 2010). Strateji ve stratejik yönetim kavramlarının işletme literatürüne girmesinden itibaren, işletmeler mevcut konumlarını çok daha iyi durumlara taşıyacak ve mevcut konumlarını korumalarını sağlayacak yöntemler geliştirecektir (Deliorman ve Özcan, 2010). Her geçen gün bir daha etkili yöntemler geliştirilirken, teknolojideki çok hızlı değişimler nedeniyle yeni yöntemler yetersiz kalmaktadır. Oysa, 21. yy.'ın dinamik oluşu, hızla gelişen ve değişen çevre faktörleri, sektörlerin sürdürülebilirliğinin ve uyum içerisinde devam edebilmesi için stratejik esnekliğe sahip olmaları gerekmektedir (Ülkü, 2007; Uzkurt, 2002).

Globalleşen dünyada işletmelerinin ayakta kalması ve başarılı olması gerçekten zor bir süreç haline gelmiştir. Bu nedenle, işletmelerin başarısını etkileyen karar verme süreci ve hedefler gibi stratejik unsurlar ön plana çıkmaktadır (Güçlü, 2003). Stratejik süreç, yöneticiler tarafından alınması gereken stratejik kararlar ve etkin uygulamalardır. Etkili kararlar işletmeleri başarılı kılarken, etkisiz kararlar işletmeleri olumsuz etkilemektedir. Karar verme süreci, işletmelerdeki yöneticilerin yönetimsel işlevi için en önemli etkendir (Küçüksayraç, 2015; Alpkan, 2011). Dolayısıyla, karar mekanizması her düzeydeki yöneticiler için geçerli olup, yöneticiler kararları ile örgütsel işlevlerinin büyük çoğunluğunu yerine getirmekte ve bu kararlar kuruluşların davranışlarını şekillendirerek değiştirmektedir. Hedefler, herhangi bir işletmenin ulaşması gereken kısa vadeli hedefler veya görevler hakkında çok daha fazlasını içermektedir (Doğan ve Demiral, 2008). Strateji terimi, kısa hedefleri uzun vadeye bağlamak ve stratejik süreç oluşturmak için önemli bir rol oynamaktadır (Kılıç ve Erkan, 2006). Son zamanlarda yaşanan yoğun rekabet koşullarında işletmelerin arz ve taleplerine ulaşabilmeleri için belirli yöntemler oluşturmaları gerekmektedir. Bu doğrultuda uzun vadeli vizyona sahip olmaları ve geleceğe yönelik bakış açısı ile devam etmeleri gerekmektedir (Sati ve Işık, 2011). Örgütlerde alınan stratejik süreç, günlük hayatta alınacak kararlardan çok daha zor ve karmaşıktır. Yöneticilerin aldığı kararları etkileyen ve alınan bu kararların etkinliğini de etkileyen birçok faktör vardır. Bu kararların etkinliğini oluşturan karar alma sürecinde yöneticiler hedeflerini ve stratejilerini belirlerken bazı iç ve dış faktörleri dikkate almaktadır (Veskaisri ve diğerleri, 2007). İç faktörler, herhangi bir işletmenin karar alma ve hedefleri ile ilgili olan

stratejik süreci doğrudan etkilerken, kararın alındığı ortamın özellikleri ve dinamikleri gibi dış çevre faktörleri de stratejik süreci etkilemektedir (Krantz ve Kunreuther, 2007).

Stratejik amaçlar, işletmelerin kuruluşunun genel bir çerçevede ulaşmayı hedeflediği noktanın ne olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, işletmeler misyon ve vizyon perspektifinden hareket ederek daha sağlam ve ölçülebilir hedefler belirlemektedir (Kiliç, 2010). Stratejik amaçları oluşturan etkenler, stratejik planın detayına ilişkin ayrıntılardır. İşletmenin stratejik sürecini belirleyen amaç ve hedefler, işletmelerin misyonundan daha belirgin bir olgu taşıdığından, yenilik ve yaratıcılık unsurlarını barındırarak daha özendirici yeterliliğe sahip olmaktadır (Kılıç ve Erkan, 2006). Stratejik planlama süreci, işletmelerin amaçlarının belirlenmesi, kaynakların doğru tahsis edilmesi, hesap verebilmenin kolaylaştırması ve aynı zamanda geri bildirimi sağlayan kritik aşama olarak ifade edilmektedir (Alpkan ve Doğan, 2008). Belirlenen amaçlar uygulama sürecine yaklaştıkça hedeflerin, gözden geçirilip güncellemesinde etkili olmaktadır (Küçüksüleymanoğlu, 2008).

Bu çalışma, işletmeler açısından iki aşamada ele alınarak incelenmiştir. Bunlardan birincisi, stratejik kavramı ve stratejik yönetim, ikinci aşamada ise, stratejik sürecin işletmeler ve yöneticiler açısından önemi ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, işletmelerde karar verme süreci ve hedeflerin belirlenmesinde stratejik yönetimin ve planlamanın önemi vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, strateji kavramı, stratejik sürecin işletmeler için önemi; stratejik yönetim ile stratejik karar almanın olumlu ve olumsuz etkileri; stratejik yönetimle çalışmanın işletmelere sağladığı faydalar, karar verme süreç ve hedefler ile işletmelerin güçlü ve zayıf yönleri; stratejik yönetim süreçleri ile bu süreçte yöneticilerin ve işletmelerin özellikleri arasındaki ilişki literatür perspektifinden incelenmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Strateji ve Stratejik Yönetim

Strateji, bir işletmenin amaçladığı politikaya hedef ve amaçlar doğrultusunda her türlü aracın kullanılmasını ifade etmektedir (Özer, 2015). Ayrıca strateji, işletmeye yol göstermek adına rekabet üstünlüğü oluşturmak ve kurumlara uyum sağlamak için sürekli işletme politikası doğrultusunda analiz edilerek amaçların belirlenmesi ve faaliyetlerin planlanmasıdır (Yücel, 2017). Yükselen'e (2018) göre ise, strateji, yönetimin işi yürütme ve iletim operasyonları için eylem planı olarak tanımlanmaktadır. Bazı araştırmacılar tarafından, bir işletmenin stratejisi, yöneticilerin işi büyütmek, müşterileri çekmek ve memnun etmek, başarılı bir şekilde rekabet etmek, operasyonlar yürütmek ve hedeflenen

organizasyonel performans düzeylerine ulaşmak için istihdam ettiği rekabetçi hamleler ve iş yaklaşımlarından oluşur şeklinde ifade edilmiştir (Atakan, 2019; Hancıoğlu ve Yeşilaydın, 2016). Bu nedenle stratejik yönetim, organizasyonel uzun vadeli hedeflerin etkili ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamak için çevresel tarama süreci, strateji oluşturma, strateji uygulama ve izleme, değerlendirme ve değerlendirme sürecini içermektedir (Gamble ve diğerleri, 2007). Strateji, işletmelerin günümüz ortamında rekabet etmek ve hayatta kalmak için olmazsa olmazıdır. Gelişen teknoloji ve hızla artan küreselleşme strateji terimini işletmeler için gündelik hayatın bir parçası haline getirmiştir (Künü, 2020). Stratejik yönetim ise, rekabet avantajını korumak veya iyileştirmek için tasarlanmış değerlendirme, planlama ve uygulama süreci olarak tanımlanır (Tanya, 2015). Bir zafer aracı anlamına gelen strateji terimi tanımı yıllar içinde şekil değiştirdikçe politik ve ekonomik faktörleri de içerisine alan insan ilişkilerinin diğer bağlamlarında ve alanlarında uygulanmıştır (Stead ve Stead, 2008). Birkaç aşamadan ve anlamdan sonra strateji kavramı, yönetim, stratejik yönetim, içerik, kavramlar ve pratik akıl yürütme ile ilgili bir bilgi alanına dönüşerek akademik ve iş alanlarında kendi rolünü bulmuş ve işletmeler için kilit bir role bürünmüştür (Des ve diğerleri, 2011).

Farklı bir perspektiften incelendiğinde, strateji kavramı, yönetim alanında gelişigüzel bir şekilde kullanılmıştır, yani tam olarak formüle edilmiş bir eylem tarzından, belirli bir ortamda konumlandırmadan tüm kişiliğe, bir işletmenin varlığının arkasındaki ruh ve varoluşsal mantığa kadar her şey olarak ifade edilmiştir (Wheelen, ve diğerleri, 2017;) Meyer ve diğerleri, 2017). Strateji kavramı akademik ve iş dünyasında, büyük çeşitlilik ve genişlikle dolu, bazı yönlerde tamamlayıcı iken bazılarında tamamlayıcı olan bir kavramdır (Nickols, 2016). İşletmelerde strateji, bir çalışma alanı olarak, mevcut uygulamasından çok daha yenidir ve bilgisi yapım aşamasındadır (Rumelt ve diğerleri, 1995). Stratejik yönetim, şimdi ana araçlarından biri olarak kabul edilen stratejik planlamanın bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Planlama ve yönetimi aynı süreçte birleştiren stratejik yönetim işletmeler için hayati önem taşımaktadır (Hitt ve diğerleri, 2016). Stratejik yönetim, işletme politikası kavramından türetilir. Bu kavram, kuruluşu ekonomik kaynakların işletmenin kâr yaratmaya yönelik koordine ettiği fonksiyonel faaliyetleriyle etkili bir şekilde uygulandığı bir sistem olarak açıklamaktadır (Stead ve Stead, 2008). Stratejik yönetim, değişikliklerin yönetimine belli kavramları içeren sistematik bir yaklaşım oluşturmaktadır (Nikolaeva, 2018). Bunun yanında, stratejik yönetim, kuruluşların misyonlarını tanımlamasını ve gerçekleştirmesini ve sonuçta değer yaratmasını sağlayan kararların formülasyonu, uygulanması ve değerlendirilmesinde bir çapraz süreç olarak tanımlanmaktadır (Porth, 2003).

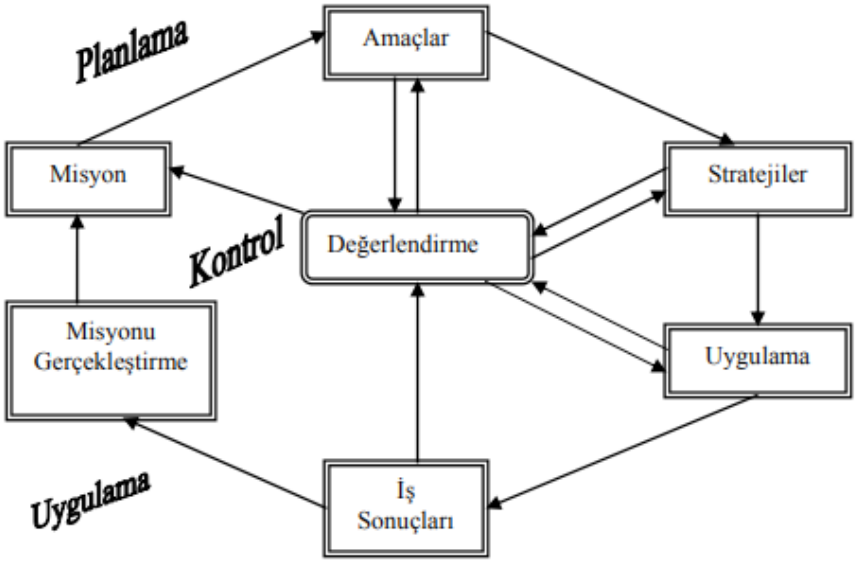

Şekil 1. *Stratejik Yönetim Süreci*

Kaynak: *Prašnikar, Debeljak ve Ahčan, 2005 akt. Doğan ve Demiral, 2008:15*

Şekil 1'de görüldüğü üzere, stratejik yönetim sürecindeki temel faaliyetler planlama, uygulama ve kontrol şeklindedir. İşletmelerde gelecek dönemlerde yapılacak faaliyetler için amaç, misyon ve stratejiler belirlenmelidir. İşletmelerdeki iş çıktılarının elde edilmesi için planlanan faaliyetlerinin uygulanması ve değerlendirmesi yapılmaktadır. Son olarak, misyonun gerçekleştirilmesi için iş sonuçlarının karşılaştırılması ve sapmalar varsa düzeltilmesi adına stratejik yönetimde kontrol yapılmaktadır.

Büyük ölçeğe sahip işletmeler pazarlarda oluşan rasyonel olan veya olmayan durumlar karşısında sezgisel olarak davrandıkları için işletmeler hedeflerine ulaşmada farklı metotlar arasında seçim yaparak, güçlü bir duruş sergilemektedir (Forrester, 1971). Büyük ölçeğe sahip işletmeler, hiyerarşik olarak birbiriyle ilişkili olan ve birbirini destekleyen birkaç farklı stratejiye sahip firmalarla uyumlu olduklarında, etkili stratejiler yaratılmaktadır (Vancil ve Lorange,1975). Stratejik yönetimin etkili uygulanması için net ve kesin hedef, girişimciliğe devam ettirme, odaklanma, esneklik, eşgüdümlü ve adanmış liderlik, sürpriz ve güvenlik stratejilerini işletmelerine benimsetmeleri gerekmektedir. Örneğin, işletmeler tüm hedeflerini net olarak açıklamalı, rekabet ortamında tüm alt bölümlerini için taktiksel seçimlerle bütünlüğü ve devamlılığı sağlayacak saydamlıkta olmalıdır. Bunun yanında, işletmelerde stratejik

yönetim etkili uygulanması için işletmeler strateji olayları oluş ve hızlarını belirlemeli ve tepkisel bir duruş sergilemelidir. Ayırt edici yetkinliğe sahip işletmeler, daha az kaynak ile daha çok başarılı olmak için rakiplerinden daha çok kar sağlamak adına stratejik pazara odaklanmaktadır (Çubukçu, 2018; Yücel, 2017).

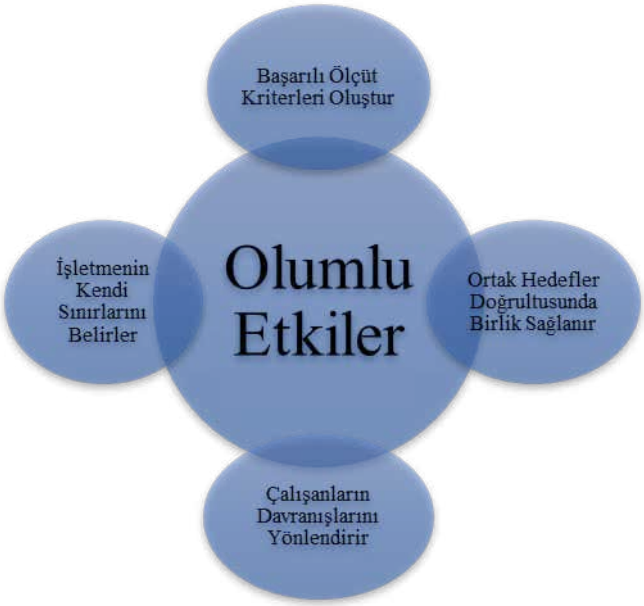

Şekil 2. *İşletmelerin Amaçlarının Belirlenmesindeki Etki*

Kaynak: *Dinçer, 2003:53*

İşletme amaçlarının belirlenmesinde, işletmelerin kendisi ve çevresi üzerinde olumlu ve olumsuz etkiler yarattığı şekil 2'de gösterilmiştir. Şekil 2'de görüldüğü üzere işletmelerin amaçlarının belirlenmesindeki olumlu etkilere karşın, olumsuz etkilerde şu şekilde ifade edilmektedir. İşletmeler amaç belirlerken tek bir amaca odaklanırsa, daha iyi olabilecek diğer amaçları göz ardı edebilirler. Bunun yanında, kurumdaki çalışanların başarıları değerlendirilirken çalışanların tek bir kavram üzerinden değerlendirmesinin dikkate alınması yanlış karar vermeye neden olabilmektedir.

2.2. Stratejik Sürecin İşletmeler için Önemi

Stratejik süreci, stratejik planlama faaliyetleri ile başlamakta ve stratejilerin uygulanması ile devam etmektedir. Karar verme ve stratejik hedef belirleme faaliyetleri, herhangi bir işletme organizasyonu için hayati önem taşımaktadır (Buckworth, 2016). Bu faaliyetler, aslında verimlilik ve yönetim için yaratıcılık açısından çok önemlidir. Bu karar verme

eylemi işletme yönetiminin kalbi olarak tanımlanmaktadır (Demir ve Yılmaz, 2010). Karar olmadan, herhangi bir idari işlem yapılamadığından, karar verme sürecinde yanlış yol izleyen bir yönetim ayakta kalamaz ya da iş piyasası rekabetinde herhangi bir rekabet avantaj sağlayamaz (Özen, 2017). Modern işletmelerde karar alma, yönetimin temeli olarak kabul edilir, çünkü iş organizasyonlarında yöneticinin hedefleri ve kararları olan stratejik süreci yönetmede başarı veya başarısızlığa yol açar (Yeşil ve Erşahan, 2011). Stratejik yönetim işletmelerin önemli bir bileşenidir. Bir örgütün paydaşları tarafından ortaya konan stratejilere dahil olan hedeflerin ve girişimlerin formülasyonunu ve uygulanmasını ifade eder. Daha basit bir ifadeyle, akıllıca karar alma süreçlerini sağlamak için, işletme işlevlerini ve operasyonlarını destekleyecek stratejilerin mevcut olması önemlidir (Carpenter ve Sanders, 2009). Stratejik yönetim bu nedenle iş hedeflerinin, kurumun vizyonunun ve hedeflerinin yanı sıra gelecek planlarının değerlendirilmesini de içerir. Ayrıca, işletmenin etkin ve verimli bir şekilde çalışmasını sağlamak için stratejik bir yönetim süreci uygulanmaktadır (Demir, 2016). Şekil 3' de görüldüğü üzere, işletmelerdeki stratejik yönetim yapısının, stratejik sürecinin işletmelere için önemi doğrultusunda, işletmelerin varlığını uzun dönem sürdürmesi ve küreselleşen dünyada ayakta kalıp varlığını sürdürebilmeleri için şekil 3'de stratejik yönetimin işletmelere sağladığı faydalar ifade edilmiştir.

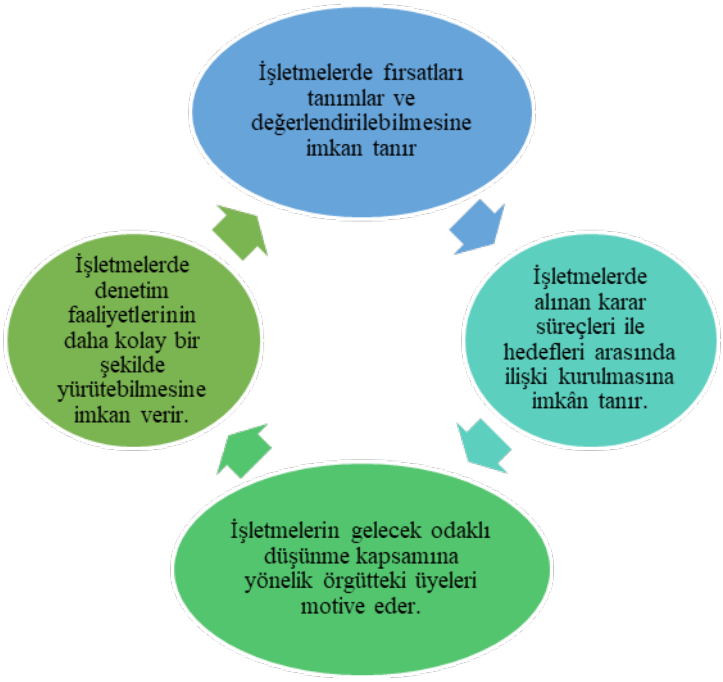

Şekil 3. *Stratejik Yönetimin İşletmelere Sağladığı Faydalar*

Kaynak: Yaman, 2017: 31

Stratejik yönetim, esas olarak çevreyi inceleyen ve işletmenin içine bakan teoriler ve kavramlar geliştirip, varyasyon, seçim ve alıkoyma üzerine evrimsel bir bakış açısından görüldüğü gibi yönetim uygulama dönüşümünü izleyen ve tahmin etmeye çalışan fikirler ve metodik gelişmeler geliştirir (Gupta ve diğerleri, 2007). Bu stratejinin dahili ve harici olarak iletilmesi hem personelin hem de işletmenin amaç ve yönü anlaması için bir kuruluş olarak neyi temsil ettiğinin anlaşılması için dış tarafların amacını ve yönünü anlaması açısından çok önemlidir (Baş ve diğerleri, 2017). Stratejik iş yönetimi işletmeler için günümüzde rekabet için olmazsa olmaz bir önem taşımakta, daha spesifik olarak, büyük ölçüde araştırmaya dayanmaktadır. Bir iş stratejisinin başarılı olması için müşterilerin görüşleri, çalışanların katkısı ve endüstrinin en iyi uygulamalarının göz önünde bulundurulması zorunludur. Stratejik iş yönetimini teşvik etmenin yaygın bir yolu, çok sayıda planlamayı yönetim kurulu toplantılarına dahil etmek, değerli ve çeşitli deneyime sahip mütevellilere sahip olmak ve kararların kuruluş içindeki her iş işlevi üzerindeki etkilerini dikkatlice değerlendirmektir. İşletmeler için yıllık planlar genellikle bir araya getirilir, ancak değişen zaman diliminde yeniliklere açık olmak, esnek olmak ve değişen ortamlara ve taleplere uyum sağlamak çok önemli bir konudur (Tallant, 2009).

- **Hedefler:** Herhangi bir işletmenin ulaşması gereken kısa vadeli amaçlar ve onlardan çok daha fazlasını içerir. Bu dönemde strateji terimi, bu günlük hedefleri uzun vadeye bağlamak ve stratejik süreç oluşturmak için önemli bir rol oynamaktadır.

Business Directory (İşletme Rehberi), stratejik hedefleri "kuruluşların gerçekleştirmeye çalıştığı planlanmış hedefler" olarak tanımlar. Bu işletmelerde üst düzey yöneticilerin çoğu, çalışanlarına işletme için planlarının ve vizyonlarının ne olduğunu göstermek için işlerine uygun stratejik hedefler geliştirmek ve açıklamak için zaman ayırmalıdır. Çalışanlar bu vizyon ve hedefleri benimsemez ise işetmeler başarıya ulaşamazlar (Kiraz, 2007).

- **Karar Verme Süreci:** Karar verici tarafından belirlenen amaçlar için iki veya daha fazla seçenekten birini seçmek anlamına gelir. Açıkça tanımlanabilen ve değerlendirilmesi gereken birden fazla alternatif geliştirilmiştir.

Karar alma pozisyonundaki yöneticiler karar verirken bazı operasyonlar gerçekleştirirler. Karar alma, bir hizmetin ne olduğunu, nasıl yapılacağını ve kime hitap edeceğini belirleme faaliyetidir. Bu bağlamda işletme yönetiminde karar alma mekanizmaları ve işlevleri önemlidir (Tekin ve Ehtiyar, 2010). Stratejik süreç için çok önemli olan etkili bir karar alma süreci yaratmak için, en iyi kararları seçmek ve her zaman bazı alternatifler yaratmak çok önemlidir. Farklı bir perspektiften bakıldığında, işletmelerde karar

alma, en önemli faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Karar alma süreci işletmelerdeki yönetimin kalbi ve yönetimin içini dolduran bir faaliyet mekanizmasıdır (Mucuk, 2005). Bu bağlamda, yönetim karar almadan varlığını sürdüremez ve hiçbir şekilde yönetsel eylem sürecinde bulunamaz. Çünkü, işletmelerde stratejik kararlar, üst yönetimi ilgi alanına giren, işletmenin çevresi ile ilişkileri belirleyen en geniş ve kapsamlı stratejik kararlardır (Eren, 2003; Yeşil ve Erşahan, 2011; Ugboro ve diğerleri, 2011).

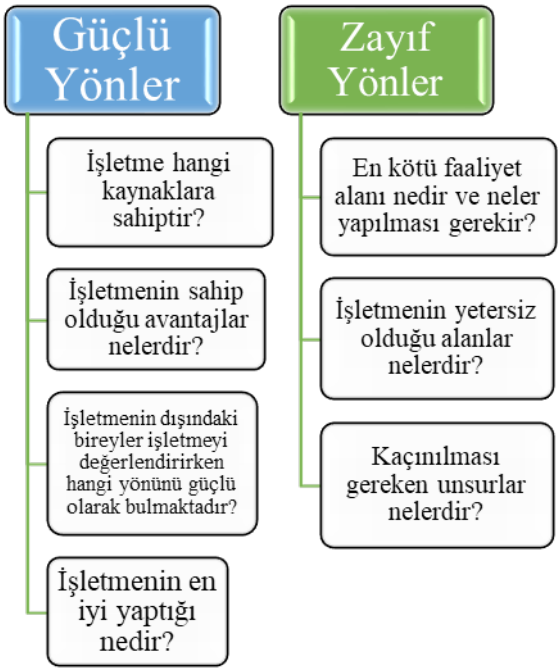

Şekil 4. *Stratejik Yönetimin Çevre Analizi*

Kaynak: *Peker ve Boyraz, 2017:83-84*

Karar verme ve stratejik hedef belirleme faaliyetleri, herhangi bir işletme organizasyonu için hayati önem taşımasından dolayı işletmelerdeki stratejik yönetimin güçlü ve zayıf yönleri karar verme ve bu karar doğrultusunda hedef belirlemede önemli etkenlerdir. Şekil 4'de görüldüğü üzere işletme uygun kaynaklara sahipse ve kötü faaliyet alanları yoksa, bu etkenler işletmeyi avantajlı duruma getirecektir. Aynı zamanda çevresel faktörler bir işletmeyi değerlendirirken onun stratejik politikası doğrultusunda değerlendirirler. İşletmenin en iyi yaptığı şey işletme için en iyi kararı alıp, onu hedef doğrultusunda gerçekleştirmesidir. Bunu da yaparken, kaçınılması gereken unsurları göz ardı etmesi gerekmektedir.

2.3. Stratejik Süreçte Yöneticilerin ve İşletmelerin Özellikleri

Yaşadığımız süreçten ve dünyanın tekrardan oluşmaya başlamasından dolayı, yöneticilerin işletmelerini yönetmeleri eskisi kadar kolay

olmamaktadır. Tüm dünyayı esir alan COVID-19 virüsü ile başlayan ve dünyanın her anlamda tekrardan şekillenmesine neden olan ve yeniden oluşacak olan değişimi yakalamak zorunda kalacaklardır (Göktepe, 2020). Bunu başarabilecek olan yöneticiler işletmelerini gelecek yıllara daha güvenli ve emin adımlar ile yeni bir yapılanmaya taşıyabileceklerdir. Bu nedenle sürekli değişimi yakalamak ve kurumda görevli herkesin aynı doğrultuda geleceğe bakmalarını sağlamak çok önemli görülmektedir (Demir ve Yıldız, 2010). Bu perspektiften yola çıkılarak, stratejik sürece yönelik tutumlar, işletmelerin bazı temel özelliklerine göre değişeceğidir. Özelliklere göre değişim gösterebilecek stratejik tutumlar, işletmelerin temel özelliklerinden bazılarını, belirleme hedeflerini ve stratejik karar vermeyi etkilemektedir. İşletmeler birçok açıdan birbirinden farklı olduğundan, farklı şekillerde sınıflandırılıp, kategorilere ayrılabilmektedir (Janczak, 2005). Bu farklılıklar, işletmenin büyüklüğü, faaliyet gösterdiği sektör, çalışan sayısı ve sermaye yapısı gibi birçok faktörü içermektedir (Demirdöğen, 2019). Yapılan araştırmalar, işletmelerin temel özelliklerinin farklılık gösterdiğini ve bu farklılıkların, işletmelerin stratejik sürece yönelik tutumlarını da farklılaştırdığını göstermektedir (Evans ve diğerleri, 2017; Lamb ve diğerleri, 2006). İşletmelerin farklı özelliklere sahip olması ve farklı işletmelerde farklı stratejik kararların alınıp, hedefleri belirlemesinde etkili olacağını göstermektedir. Ayrıca, işletmelerin yaşı, sektörlerinde deneyim ve bilgi sahibi olunduğunu göstermektedir (Makgosa ve Mfosi, 2006). Öte yandan, yeni kurulan işletmeler farklı organizasyon kültürüne sahip ve yenilikçi kimlikleriyle ön plana çıkabilirler. İşletmelerdeki personel sayısı da bilgi bu özelliklerdendir. Staj ve eğitim programları personele öğretilen değerler farklı organizasyonel kimlikler yaratmaktadır. Eğitimler ve onların uygulanma programları personellerin deneyim ve yetenek kapasitelerindeki artışın bir göstergesidir. En kalifiye personel, yüksek standartlar, karlılık, verimlilik ve işletme yeterliliği ile eş zamanlı bir şekilde üretkenlik yaratacaktır (Smadi ve Al-Jawazneh, 2011). Bu standartlara ulaşmanın en iyi yolu, işe alım faaliyetleri, güçlü oryantasyon ve eğitim, ücretlendirme ve ödüllendirme, denetleme ve gelişimleri takip etme işlevleriyle ön plana çıkan, güçlü insan kaynakları yönetimi departmanıdır (Çelik ve diğerleri, 2016). İşletmelerde stratejik karar verme süreçleri, personel bilgi ve deneyimi ile doğrudan bağlantılıdır. Uzmanlaşmış, kalifiye personeller zor zamanlarda daha mantıklı karar verebilecekken, daha doğru hedef belirlerler. Genel olarak, işletmelerin temel özellikleri, bir bilgi, deneyim, beceri ve yetenek duygusuna işaret eden kurumsal hafıza ve kapasite duygusunu temsil eder (Kevser, 2007). İşletmelerde stratejik karar alma süreçlerinin özel ve özgün bilgi, tecrübe ve deneyim olduğu düşünülürse, doğal olarak işletmelerde stratejik karar verme üzerinde bu maddelerin etkileri oluşur. Bu bilgi ve tartışmalar, işletmelerin özellikleri ile stratejik süreçler arasında alınan hedef ve kararlar arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir (Wesley ve diğerleri,

2006). Şekil 5'de görüldüğü üzere, stratejik yönetim süreçleri işletmelerin ve işletmelerin stratejik özellikleri arasında köprü görevi üstlenmektedir. İlk aşama olan çevre analizi, işletmelerde temel amaç olan işletmelerin misyonlarının saptanmasını ve hedeflere ulaşmak için neler yapabileceğini belirler. İkinci aşama olan, işletmelerde amaçların belirlenmesi, stratejik süreçte yöneticilerin işletmeler için alması gereken temel kriterdir. Üçüncü aşama da yöneticiler alınan karar doğrultusunda, stratejiler belirler, stratejileri uygular ve fiili olarak gerçekleştirir. Son aşamada ise, yöneticiler işletmelerde uyguladıkları stratejiler için uygulama sonrası sonuçları kontrol edip, değerlendirmesini yapar.

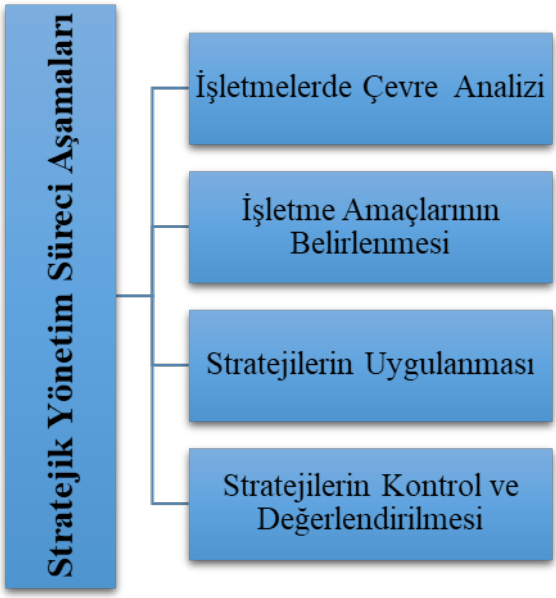

Şekil 5. *Stratejik Yönetim Süreçleri*

Kaynak: Güçlü, 2003:78-79

2.4. Stratejik Yönetim ile İlgili Çalışmalar

Cooper (1981) ele aldığı ''Strategic Management: New Ventures and Small Business'' başlıklı çalışmasında, küçük işletmelerde stratejinin oluşmasını ve uygulamasını etkileyen faktörler dikkate alınmıştır. Küçük işletmelerin kaynak temin etmelerinde, yöneticilerinin hedeflerine, potansiyellerine göre farklılık gösterdiğini, bunun yanında işletmelerin gelişme aşamasında da farklılık gösterdiğini ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda, stratejik yönetimin. Başlangıç, gelişme ve büyüme aşamalarında ayrı ayrı incelenmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Yerel işletmelerin kurum içi girişimcilik çalışmaları ön plana çıkması gerektiğini, bu farklılıklara rağmen küçük işletmelerin hem fırsatlarını hem de kısıtlamalarını büyük işletmelerden farklı olduğu stratejik yönetim ortamı yaratması gerektiği

ifade edilmiştir. Garrod ve Chadwick'ın (1996) yılında el aldığı ''Environmental Management and Business Strategy: Towards A New Strategic Paradigm'' çalışmasında ise, işletmelerin stratejik karar alma esaslarını, hissedar değeri paradigmasından çevresel odaklanmayı yansıtan ölçütlere ne ölçüde değiştirmeye çalıştıklarını araştırmayı amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, 1994 yılı öncesi araştırmalarının sonuçları, önceki literatür çalışmasının bulguları ışığında rapor edilmiş ve değerlendirilmiştir. Araştırmanın literatüründe, bireysel firmaların çevre sorununa nasıl tepki verdiğine dair artan bir kapsama rağmen, mevcut araştırmanın bulguları stratejik yönetim sürecinde temelde bir dönüşüm olduğu görüşüne destek vermediği ifade edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular çerçevesinde, böyle bir paradigma değişikliğinin gönüllü bir bağlamdan ziyade yasama alanında gerçekleşme olasılığının daha yüksek olduğu görüşünü destekleme eğilimimde olduğu sonucuna varılmıştır.

Sharma, Chrisman ve Chua (1997) ele aldığı ''Strategic Management of the Family Business: Past Research and Future Challenges'' başlıklı çalışmada ise, literatür aile işletmeleri hakkındaki stratejik bir insan yönetimi perspektifinden gözden geçirilmiştir. Bu çalışmanın literatüründe, aile işletmelerinde aile ilişkilerine odaklanan betimleyici unsur ön planda olduğu dile getirilmiştir. Bununla birlikte, genellikle bu ilişkilerin aile işletmesinin performansını nasıl etkilediğini ele almadıklarını ifade etmişlerdir. Bu araştırmada, stratejik yönetim perspektifini göz önünde bulundurarak, aile-işletme araştırmaları için bir dizi hedef özetlenmiş, aile işletmelerinin yönetim uygulamalarının ve performansının iyileştirilmesine katkıda bulunmak için gelecekteki çalışmalarda araştırılması gereken bazı konular ve boşluklar belirlenmiştir. Bunun yanında, Snyman ve Kruger (2004) ele aldığı ''The Interdependency between Strategic Management and Strategic Knowledge Management'' adlı çalışmasında, bir iş stratejisinin on yıl hatta beş yıl kadar önce nasıl formüle edildiği artık şimdilerde geçerli olmadığı, bu değişimin büyük ölçüde bilgi ve bilginin stratejik önemindeki bir değişime bağladığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, stratejik düşünürlere stratejik yönetim ve stratejik bilgi yönetimi arasındaki karşılıklı bağımlılığa bütünsel bir "kuşbakışı" açışı sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda, Bilgi yönetimi / planlaması ile iş stratejisi formülasyonu arasındaki ilişkiyi belirlemek için ilgili literatür incelenmiş ve analiz edilmiştir. Strateji formülasyonuna ilişkin farklı bakış açılarını bir iş açısından ve bir bilgi yönetimi perspektifinden analiz ederek, bilgi yönetimi strateji formülasyonunu iş stratejisi formülasyonuna dahil eden genel bir model geliştirilmiştir.

3. SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışmada, strateji ve stratejik yönetim kavramının işletmelerdeki önemi vurgulanarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda, yapılan çalışmada işletmelerin stratejik karar verme süreçleriyle ilgili bazı temel özellikleri,

hedefleri ve karar verme sürecini belirleyen stratejik süreçler üzerindeki etkileri literatür taraması şeklinde araştırılmış ve yorumlanmıştır.

Yerli ve yabancı literatür taraması ışığında hazırlanan bu çalışmada, stratejik yönetim sürecinde yöneticilerin ve işletmelerin özellikleri arasında ilişki olduğu görülmüştür. Stratejik sürecin en önemli faktörlerinden biri olan karar alma sürecinde, değişim çağına ayak uyduran yöneticilerin hedeflerine daha kolay ulaştıkları, strateji sürecini benimsemeyen işletmeler veya stratejik amacı belirlemeyen yöneticilerin gelecekle ilgili hedef belirleme ve karar almada kendilerinden emin olamayacakları görülmüştür. Bu bağlamda, işletmeler karar alma ve hedef belirlemede geleceği önceden planlamaz ve belirsizlik içinde kalırsa, sürecin başarısızlıkla sonuçlanacağı aşikâr olacaktır. İşletmelerin uzun dönemde hedef ve amaçlarını belirlemesinde stratejik yönetim önemli bir etkendir. Planlama ve yönetimi aynı süreçte birleştiren işletmeler, stratejik yönetim anlayışı ile, elde olan kaynaklarını verimli ve etkili bir şekilde kullanmalarını, gelecekte ani gelişebilecek olumsuz etkileri en az indirmelerini, çevresel etkileri de göz önüne alarak faaliyetlerini ona göre gerçekleştirmelerini sağlamaktadır. Mevcut stratejik amaçları doğrultusunda etkili ve hızlı şekilde faaliyetlerini ve hedeflerini gerçekleştiren işletmeler, rakiplerine göre daha başarılı olmaktadır. İşletmelerde karar verme ve stratejik hedef belirleme faaliyetleri, işletme organizasyonu için hayati önem taşımaktadır. Bu bağlamda, işletmelerin zayıf ve güçlü yönlerini gözlemlemeleri, güçlü yönlerin zayıf yönlerine göre etkili stratejileri geliştirmeleri, karar alma ve hedefleri konusunda önemli etkenlerdir.

Çalışmada yöneticilerin stratejik karar almaya yönelik tutumlarının demografik özellikleri açısından farklılık olup olmadığı literatür perspektifine bakılarak incelenmiştir. Bu konuda daha önce yapılan çalışmalar sonucunda farklı demografik özelliklere sahip yöneticiler, stratejik karar almalarında farklılıklar gösterdiği kanıtlanmıştır (Kellermanns, 2005). Erkek ve kadın yöneticiler karar üretirken cinsiyete bağlı sosyal değer yargılarına ve psikolojik yapılarna göre farklı kararlar vermektedirler. (Tekin ve Ehtiyar, 2010). Örneğin; Kadın yöneticiler karar vermede erkeklerden daha duygusal davranabilirler. Kadınlar herhangi bir durumda estetiğe daha fazla dikkat edebilirler (Poister ve Streib, 2005). Eğitim ve deneyim, bireyin en genel anlamda davranışı değiştirme sürecidir. Eğitim sürecinden geçen bireyin davranışında olumlu ve istendik yönde bir değişiklik olması beklenmektedir. Çünkü eğitim, bireyin hayatı boyunca geliştiği bir süreç olarak yorumlanmaktadır. Bireyin yaşı, yaşam süreci içinde harcadığı yılları belirlemektedir. Her yaş grubu için alınan kararlarda farklılıklar bulunabilmektedir. Herhangi bir bireyin yaşı ve farklı yaş dönemi hangi kararın alınacağını etkilemektedir. Bunun en temel sebebi geçen yıllar, bu yıllarda öğrenilen şeyler, alınan kararlar kısacası

tecrübelerdir. Medeni durum, bir nüfus grubunun kültürel özelliklerini yansıtmak için önemlidir (Makgosa, 2014). Evlilik gibi medeni kavramlar, tüm toplumlar için evrensel olarak mevcuttur. Herhangi bir iş insanının medeni durumu stratejik süreci etkileyebilmektedir. Başka bir deyişle, yöneticilerin evli ya da bekar olup olmadıkları onların karar verme davranışlarını etkileyebilmektedir (Zehir ve Özşahin, 2006). Evli ve çocuğu varsa, karar verme sürecinde risk yaratan kararlar alırken bireysel düşünmez, aile yönüne ilişkin kararlar almaktadır. (Lysonski ve diğerleri, 1996; Girard ve diğerleri, 2003). Pollard ve Hotho (2006) ise, proaktif hazırlık ve stratejik yönetim sürecine işletmelerin dahil edilmesini kriz yönetiminde önemli avantajlar sağlayacağını ifade etmişlerdir.

İşletmelere başarı sağlayan literatürde değinilen stratejik çalışmalar, emek, yoğun çaba ve zamana ihtiyaç duyulan bir stratejik süreci ifade eder. Stratejik süreci mükemmel bir şekilde yöneten işletmeler, yeni hedefler doğrultusunda rekabetçi üstünlük sağlamak için işletmenin belirli bölümlerini kıyaslama sürecine almakta, en iyi uygulamaları öğrenip kendisine adapte etmektedir. Uzun dönemde varlığını sürdürmek isteyen işletmeler, belirledikleri hedefleri ve gerçekleştirdikleri faaliyetlerin sürekliliğini sağlamak için stratejik karar verme konusunu dikkate almaları gerekmektedir. Karar verme ve hedef kavramı stratejik yönetim sürecinde bir araç olarak kullanıldığında, işletmede oluşacak problemlerin çözümünü kolaylaştırır ve kontrol ve planlama faaliyetlerin etkinliğinin artmasına olanak tanır. İşletmelerde uygulanan yeterli eğitim, doğru plan, motivasyon ve örgüt kültürü işletmelerin performans gücünü artırır, rekabet gücünü geliştirir ve stratejik yönetimin etkinliğini sağlar. Bu doğrultuda, işletmelerde stratejilerin oluşmasında dikkate alınması gereken bazı boyutlar vardır. İlk olarak, etkili bir strateji tasarlanmasında işletme politikaları, amaçları ve hedefleri açıkça belirtmelidir. Bunun yanında, işletmeler, denge ve bütünleşme sağlamak adına stratejilere odaklanmak için stratejik model geliştirmelidir. Bundan başka, işletmeler tüm birimleriyle koordineli çalışmalı ve faaliyetlerini oluşturulan model çerçevesinde desteklemelidir. Özel ve kamu işletmeleri olmak üzere yöneticiler stratejik yönetim sistemini işletmelerine entegre etmek ve uygulamak için en üst çabayı harcamalı, bu konuda çalışanlarını eğitmeli ve onları motive ederek isteklendirmelidir. Stratejik sürecin karar alma ve hedef belirlemesi stratejik yönetimin önemli araçlarından biridir. Dolayısıyla günümüz dünyasında, rekabetle karşı karışa kalan işletmeler ayakta kalabilmesi ve gelişmesi için stratejik süreci iyi planlaması gereklidir. Mevcut çalışma bu surecin yöneticiler ve işletmeler açısından değerlendirmesini yapması yönünden ileride yapılmasa planlanan literatüre katkı koyacaktır.

KAYNAKÇA

Alpkan, L. (2011). Strateji belirleme sürecinin kapsamlılığı. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, *1*(2), 1-19.

Alpkan, L., & Doğan, T. (2008). Stratejik planlama süreci bileşenlerinin firma performansına etkileri *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (16) 2, 21-47.

Atakan, S. C. (2019). Yenilik Stratejileri ile Yenilik Performansı Arasındaki İlişki. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, *1*(2), 29-42.

Bakan, İ. (2008). Örgüt kültürü ve liderlik türlerine ilişkin algılamalar ile yöneticilerin demografik özellikleri arasındaki ilişki: bir alan araştırması. *Kahraman Maraş Üniversitesi İİBF Dergisi,* 10 (14), 13-40.

Baş, D., Etlioğlu, M., & Ulukoca, N. (2017). Strateji Ve Stratejik Yönetim Araç, Teknik Ve Yaklaşımları. *Turan: Stratejik Arastirmalar Merkezi*, *9*(36), 132-138.

Buckworth, J. (2016). Setting strategic goals. *ACSM's Health & Fitness Journal*, *20*(6), 35-37.

Carpenter, M. & Sanders, G. (2009). S*trategic Management: A Dynamic Perspective Concepts and Cases 2nd Edition*. New Jersey: Pearson Prentice Hall.

Cooper, A. C. (1981). Strategic management: New ventures and small business. *Long range planning*, *14*(5), 39-45.

Çelik, S., Özkul, E., & Tuna, P. F. (2016). The relationship between strategic decision-making and leadership styles: an application in 4 and 5-star hotels in Istanbul. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *8*(1), 240-264.

Çubukçu, M. (2018). İşletmelerde Uygulanan Strateji Tipleri ve Uygulamadan Örnekler. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, *1*(2), 142-156.

Deliorman, R. B., & Özcan, E. D. (2010). İşletme Düzeyinde Strateji Paradokslarının Mintzberg'in On Stratejik Yönetim Okulu Açısından Değerlendirilmesi. *Öneri*, *9*(34), 57.

Demir, C., & Yılmaz, M. K. (2010). Stratejik planlama süreci ve örgütler açısından önemi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 69-88.

Demir, V. (2016). *Sistematik stratejik planlama ve yönetimi* (Master's thesis, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Bölümü İşletme Anabilim Dalı İşletme Bilim Dalı).

Demirdöğen, S. (2019). İşletmelerin İnovasyon Yapmalarına Engel Olan Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Erzincan Organize Sanayi Bölgesi Örneği. *Erciyes Üniversitesi Iktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (54), 417-446.

Dess, G., Eisner, A., Lumpkin, G. T., & McNamara, G. (2011). *Strategic management: Creating competitive advantages.* McGraw-Hill Higher Education.

Dinçer, Ö. (2003). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Beta Basım Yayım, 6. Baskı, İstanbul.

Doğan, S., & Demiral, Ö. (2008). İşletmelerde Stratejik Yönetimin Etkinliğini Artırmada Önemli Bir Araç: Benchmarking. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, *4*(7), 1-22.

Doğan, S., & Demiral, Ö. (2008). İşletmelerde Stratejik Yönetimin Etkinliğini Artırmada Önemli Bir Araç: Benchmarkıng. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, *4*(7), 1-22.

Eren, E. (2003). Yönetim ve organizasyonlar: Çağdaş ve küresel yaklaşımlar (6. Baskı). *İstanbul: Beta Basım*.

Evans, S., Vladimirova, D., Holgado, M., Van Fossen, K., Yang, M., Silva, E. A., & Barlow, C. Y. (2017). Business model innovation for sustainability: Towards a unified perspective for creation of sustainable business models. *Business Strategy and the Environment*, *26*(5), 597-608.

Forrester, J. (1971). World Dynamics, Portland, OR: Productivity Press.

Gamble, J., Strickland, A., & Thompson, A. (2007). Crafting & executing strategy. *New York, McGraw-Hill*.

Garrod, B., & Chadwick, P. (1996). Environmental management and business strategy: towards a new strategic paradigm. *Futures*, *28*(1), 37-50.

Girard, T., Korgaonkar, P., & Silverblatt, R. (2003). Relationship of types of product, shopping orientations and demographics with preference for shopping on the internet. *Journal of Business and Psychology,* 18(1). 101-120.

Göktepe, Ö. Ü. E. A (2020). Kriz Döneminde İş Sürdürülebilirliğine Yönelik Yönetim Uygulamaları; Covid-19 Pandemi Araştırması. *International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences,* 6(26), 630-638.

Gupta, V., Gollakota, K., & Srinivasan, R. (2007). *Business policy and strategic management: Concepts and applications*. PHI Learning Pvt. Ltd..

Güçlü, N. (2003). Stratejik yönetim. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *23*(2),61-85.

Hancıoğlu, Y., & Yeşilaydın, G. (2016). Stratejik Yönetimde Yeni Bir Rekabet Yaklaşımı: Stratejik İnovasyon. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, *12*(29), 105-124.

Hitt, M. A., Ireland, R. D., & Hoskisson, R. E. (2016). *Strategic management: Concepts and cases: Competitiveness and globalization*. Cengage Learning.

Janczak, S. (2005). The strategic decision-making process in organizations. *Problems and Perspectives in management*, (3), 58-70.

Kellermanns, F. W., Walter, J., Lechner, C., & Floyd, S. W. (2005). The lack of consensus about strategic consensus: Advancing theory and research. *Journal of Management*, *31*(5), 719-737.

Kevser, M. (2007). Stratejik Planlama ve KOBİ'lerdeki Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir*.

Kılıç, M., & Erkan, V. (2006). Stratejik Planlama ve Dengeli Performans Yönetimi Yaklaşımları Bir Arada Olabilir mi?. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2), 77-93.

Kiliç, M. (2010). Stratejik Yönetim Sürecinde Değerler, Vizyon ve Misyon Kavramları Arasındaki İlişki. *Sosyoekonomi*, *13*(2), 81-98.

Kiraz, M. (2007). Örgütlerde Stratejik Planlama Sisteminin Oluşturulması ve Emniyet Genel Müdürlüğünde Bir Uygulama,'Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Krantz, D. H., & Kunreuther, H. (2007). Goals and plans in decision making. *Judgment and Decision Making*, *2*(3), 137.

Küçüksayraç, E. (2015). Design for sustainability in companies: strategies, drivers and needs of Turkey's best performing businesses. *Journal of Cleaner Production*, *106*, 455-465.

Küçüksüleymanoğlu, R. (2008). Stratejik planlama süreci. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, *16*(2), 403-412.

Künü, B. (2020). *Günümüz rekabet ortamında kurumsallaşmanın örgütsel dayanıklılığa etkisi üzerine bir araştırma* (Master's thesis, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Lamb, C. J., & Lachow, I. (2006). *Reforming Pentagon Strategic Decisionmaking. Strategic Forum. Number 221, July 2006*. National Defense Univ Washington Dc Inst For National Strategic Studies.

Lysonski, S., Durvasula, S., & Zotos, Y. (1996). Consumer decision-making styles: a multi country investigation. *European Journal of Marketing,* 30(12), 10-21.

Makgosa, R. (2014). The Role of Demographics on Decision-Making Styles of Botswana's Retail Shoppers, *Research in Business and Management,* 1(2), 32-54.

Makgosa, R., & Mfosi, T. (2006). Gender and decision making styles of young adult consumers in Botswana: implications for marketing practitioners. *Botswana Institute of Administration & Commerce Journal*, *3*(2), 25-48.

Meyer, G. D., Neck, H. M., & Meeks, M. D. (2017). The entrepreneurship-strategic management interface. *Strategic entrepreneurship: Creating a new mindset*, 17-44.

Mucuk, İ. (2005). Modern İşletmecilik, Türkmen Kitapevi, 15. *Basım, İstanbul*.

Nickols, F. (2016). Strategy, strategic management, strategic planning and strategic thinking. *Management Journal*, *1*(1), 4-7.

Nikolaeva, V. (2018). Strategic management of business organizations-opportunities and challenges. *Izvestia Journal of the Union of Scientists-Varna. Economic Sciences Series*, *7*(3), 221-230.

Özen, B. (2017). *Stratejik düşünme, eleştirel düşünme ve yaratıcı düşünmenin karar verme stillerine etkisi üzerine bir araştırma* (Doctoral dissertation, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Özer, M.A. (2015). İşletmelerde stratejinin önemi üzerine değerlendirmeler. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, *7*(14), 69-84.

Peker, A. E., & Boyraz, A. (2017). Stratejik Yönetim Kavramına Teorik Bir Yaklaşım. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *1*(2), 67-92.

Poister, T. H., & Streib, G. (2005). Elements of strategic planning and management in municipal government: Status after two decades. *Public Administration Review*, 65, 45-56.

Pollard, D., & Hotho, S. (2006). Crises, scenarios and the strategic management process. *Management Decision*, 44(6), 721-736.

Porth, S. J. (2003). *Strategic management: A cross-functional approach*. Prentice Hall.

Prašnikar, J., Debeljak, Ž., & Ahčan, A. (2005). Benchmarking as a tool of strategic management. *Total Quality Management and Business Excellence*, *16*(2), 257-275.

Rumelt, R. P., Schendel, D., & Teece, D. J. (Eds.). (1995). *Fundamental issues in strategy: A research agenda*. Rutgers University Press.

Sati, Z. E., & Işık, Ö. G. D. Ö. (2011). İnovasyon ve stratejik yönetim sinerjisi: stratejik inovasyon. *Sosyal Bilimler Dergisi*, *9*(2), 538-559

Sharma, P., Chrisman, J. J., & Chua, J. H. (1997). Strategic management of the family business: Past research and future challenges. *Family business review*, *10*(1), 1-35.

Smadi, Z. M., & Al-Jawazneh, B. E. (2011). The consumer decision-making styles of mobile phones among the University level students in Jordan. I*nternational Bulleting of Business Administration,* 10, 104-121.

Snyman, R., & Kruger, C. J. (2004). The interdependency between strategic management and strategic knowledge management. *Journal of knowledge management*, 8(1), 5-19.

Stead, J. & Stead, W. (2008) Sustainable strategic management: An evolutionary perspective. *International Journal of Sustainable Strategic Management*, 1(1), 62-81.

Tallant, J. (2011). *The Importance of Strategic Planning in the Business Environment*. GRIN Verlag.

Tanya, S. B. (2015). Strategic Management 10.07.2020 tarihinde 10.1002/9781118785317.weom060194 adresinden erişilmiştir.

Tekin, Ö. A. & Ehtiyar, R. (2010). Yönetimde karar verme: Batı Antalya bölgesindeki beş yıldızlı otellerde çalışan departman yöneticilerinin karar verme stilleri üzerine bir çalışma. *Journal of Yaşar University,* 20(5), 3394-3414.

Ugboro, I. O., Obeng, K., & Spann, O. (2011). Strategic planning as an effective tool of strategic management in public sector organizations: Evidence from public transit organizations. *Administration & Society*, 43, 87-123.

Uzkurt, C. (2002). Çevresel Belirsizliklere Karşı Rekabet Avantajı Yakalamada Stratejik Esnekliğin Rolü Ve Firma Performansına Etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *3*(1), 1-20.

Ülkü, Z. (2007). *Stratejik üretimde rekabet öncelikleri esneklik boyutu ve konya sanayi işletmelerinde bir araştırma* (Doctoral dissertation, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Vancil, R. F. ve Lorange, P. (1975). Strategic Planning in Diversified Companies, Harvard. *Business Review*, 53 (1), 81-90.

Veskaisri, K., Chan, P., & Pollard, D. (2007). Relationship between strategic planning and SME success: empirical evidence from Thailand. *Asia and Pacific DSI*, 1-13.

Wesley, S., LeHew, M., & Woodside, A. G. (2006). Consumer decision-making styles and mall shopping behaviour: building theory using exploratory data analysis and the comparative method. *Journal of Business Research*, 59(5), 535-548.

Wheelen, T. L., Hunger, J. D., Hoffman, A. N., & Bamford, C. E. (2017). *Strategic management and business policy* (p. 55). Boston, MA: pearson.

Yaman, B. (2017). *Stratejik yönetim sürecinde SWOT analizi ve bir işletmede uygulaması* (Doctoral dissertation, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Yeşil, S. (2010). Küreselleşme ve işletmelerin küreselleşme süreçleri: karşılaşılan fırsatlar ve tehditler. *AİBÜ-İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6(1),22-72.

Yeşil, S., & Erşahan, E. (2011). Konaklama işletmelerinde stratejik karar alma ile yöneticilerin demografik özellikleri ve işletmelerin özellikleri ilişkisi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, *3*(2), 317-329.

Yücel, E. (2017). Stratejik yönetim ve işletme analizi ilişkisi: kavramsal bir çalışma. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, *12*(1), 1-26.

Yükselen, H. (2018). Strateji kavramını çalışmak. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, *14*(27), 1-38.

Zehir, C. & Özşahin, M. (2006). Stratejik karar verme hızını etkileyen örgütsel, çevresel faktörler ve firma performansı ilişkisi: imalat sektöründe bir saha çalışması, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (9). 137- 157.

Bölüm 22

EKONOMİK BÜYÜME VE İNSANİ GELİŞME İLİŞKİSİ: İSVİÇRE İÇİN AMPİRİK BİR ANALİZ

Serdar ÖZTÜRK[1]
Seher SULUK[2]
İlgi BAYSAN[3]

1 Prof. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü. e-mail: serdarozturk@nevsehir.edu.tr.
2 Doktora Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, SBE, İktisat ABD. e-mail: sehersuluk119@gmail.com.
3 Doktora Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, SBE, İktisat ABD. e-mail: ilgibaysan@hotmail.com.

1. GİRİŞ

İktisat biliminin en temel konularından biri olan ekonomik büyüme, reel gayri safi yurtiçi hâsılanın zamanla sürekli artması olarak tanımlanabilir (Erdem ve Çelik, 2019: 15). İnsani gelişmeninse, ekonomik büyümeye ve dolayısıyla ekonomik kalkınmaya yol açan yüksek vasıflı insan gücü üretmede önemli bir rol oynadığı söylenebilir (Afzal vd., 2009: 885). İnsani gelişme, *"insanların seçeneklerini artırma süreci"* olarak ifade edilebilir (UNDP, 1990: 10). İnsani gelişme fikri ilk olarak 1990 yılında geliştirilmiştir ve o zamandan beri literatürde daha fazla kullanılmaya başlanmıştır (Nartgün vd., 2013: 81). Böylece ülkelerin gelişmişliklerini ifade eden faktörler de değişmiştir (Zor, 2020: 40). İnsani gelişmenin, sağlık, eğitim ve yaşam standardı olmak üzere üç boyutu mevcuttur (Daniela-Mihaela ve Oana-Georgiana, 2015: 120). Diğer bir ifade ile insani gelişmenin, tek başına gelirin ötesine geçerek sağlığı ve eğitimi de yansıtan daha kapsamlı bir öncü haline geldiği söylenebilir.

İnsani gelişme göstergesi olan İnsani Gelişme Endeksi (HDI), 1990 yılından beri her yıl Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hazırlanan İnsani Gelişme Raporlarında yayınlanmaktadır. İnsani Gelişme Endeksi ülkelerin eğitim, sağlık ve gelir düzeyi ile ilgilenmektedir. Bu bağlamda ülkelerin gelir düzeyi, eğitim ve sağlık koşullarının değişmesine bağlı olarak insani gelişmişlik seviyeleri de değişmektedir (Şaşmaz ve Yayla, 2018: 80). İnsani gelişmenin amacı, insanların uzun bir ömür yaşayabileceği; sağlıklı ve verimli bir fayda sağlayabileceği koşullar yaratmaktır (Khodabakhshi, 2011: 251). Bunun yanı sıra İnsani Gelişme Endeksi, bir ulusun diğer uluslara kıyasla halkının uzun ve sağlıklı bir yaşamdan ne kadar iyi faydalanabileceğini göstermeyi amaçlamaktadır (Lind, 2004: 283). Ayrıca ülkelerin gelişmişlik seviyelerini görmelerine yardımcı olmasının yanı sıra ülkeler arasında karşılaştırma yapılmasına da olanak tanımıştır (Zor, 2020: 40).

Ekonomik büyüme ve insani gelişme birbirleri üzerinde etkilidir denilebilir (Aydın, 2019: 34). Ekonomik büyümeden insani gelişmeye giden nedensel etkinin ilk olarak hanehalkı gelirindeki büyümenin ve insani gelişme ile ilgili kalemlere -örneğin sağlık ve eğitim gibi- harcama eğiliminin etkisi, ikinci olarak da insani gelişmenin temel bileşenleriyle ilgili hükümet harcamalarındaki büyümenin etkisi olmak üzere iki yoldan elde edildiği varsayılmaktadır. Diğer taraftan, insani gelişmenin ekonomik büyümeyi ilk olarak ekonomik üretkenlik ve iyi eğitimli ve sağlıklı vatandaşlardan elde edilen tasarruflarla; ikinci olarak ekonomik büyümenin hızlanmasına yol açabilecek artan ihracat yoluyla ticareti teşvik edebilen yüksek vasıflı işgücüne sahip bir ülke aracılığıyla etkilediği varsayılmaktadır (Chikalipah ve Makine, 2019: 1023). Aynı zamanda insani gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi insanların

yeteneklerinin, yaratıcılıklarının ve üretkenliklerinin artmasıyla da açıklanabilmektedir (Aydın, 2019: 34).

İnsani gelişme açısından yüksek ve istikrarlı bir performans sergileyen İsviçre'ye ait İnsani Gelişme Endeksi incelendiğinde, 1990 yılından itibaren genel olarak sürekli arttığı görülmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmanın temel amacı, 2018 yılında ikinci en yüksek insani gelişme endeksine sahip olan ve "çok yüksek insani gelişme" kategorisinde yer alan İsviçre için 1990-2018 yıllarına ait verileri kullanarak insani gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik analizi ile inceleyerek literatüre katkı sağlamaktır. Granger nedensellik bulgularına göre, insani gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ilişki tespit edilmiştir. Çalışmada girişi izleyen ikinci bölümünde kavramsal çerçeve üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde İsviçre ekonomisi hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü bölümde literatüre yer verilmiştir. Beşinci bölümde veri seti ve ekonometrik yöntem açıklanmış ve altıncı bölümde elde edilen bulgular sunulmuştur. Çalışma genel bir değerlendirme yapılarak sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İktisadi büyüme kişi başına reel hâsılada meydana gelen devamlı artış olarak tanımlanabilir (Ünsal, 2007: 11). Ekonomi büyüdükçe ekonominin potansiyel çıktısı da artmaktadır (Boyes ve Melvin, 2013: 359). Ekonomik büyüme; sermaye birikimi, teknolojik ilerleme gibi birçok faktörden kaynaklanabilmektedir (Case vd., 2012: 37). Ekonomilerin uzun vadeli değerlendirmelerinde iktisadi büyümeye ek olarak gelirin bölüşümü ve yaşam beklentisi, sağlık, eğitim gibi boyutları içeren insani gelişmeyi de dikkate almak gerekmektedir. Büyüme ile insani gelişme arasındaki ilişkiler ve büyümenin insani gelişme için önemli imkanlar yarattığı göz önüne alındığında iktisadi büyümenin insani gelişme açısından da incelenmeye değer bir süreç olduğu ortaya çıkmaktadır (Pamuk, 2007: 2). Bu bağlamda ekonomik büyüme insani gelişme için bir araç olarak görülmektedir (UNDP, 2016: 2).

İnsani Gelişme Endeksi 1990 yılından beri Birleşmiş Milletler Kalkınma Ajansı İnsani Gelişme Raporu Ofisi tarafından hazırlanarak raporlanmaktadır (UNDP, t.y. a). İlk rapor iktisatçı Mahbub ul Haq önderliğinde bir ekip tarafından hazırlanmıştır (Gürses, 2009: 341). İnsani Gelişme Raporunda tanımlanan insani gelişme kavramının teorik altyapısı ise iktisatçı Amartya Sen'in kalkınma ve yoksulluk sorununa ilişkin yaklaşımlarını temel almaktadır. Buna göre başta eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim olmak üzere gelir dışındaki unsurlara da insani gelişmenin önemli bileşenleri olarak vurgu yapılmaktadır (Metin, 2014: 6317). İlk rapor "İnsanlar bir ulusun gerçek zenginliğidir." ifadesi ile başlamaktadır (UNDP, 2010a). "İnsani gelişme amaçtır-ekonomik

büyüme bir araçtır." cümlesi ile başlayan ve 1996 yılında yayınlanan rapora göre ekonomik büyüme uygun bir şekilde yönetilemediğinde insani gelişmeye zarar verebilme riski taşımaktadır. Bu sebeple, yoksulluğun azaltılması, insani gelişme ve sürdürülebilirlik için büyümenin kalitesi de miktarı kadar önemlidir. 21.yüzyılda sürdürülebilir bir büyümenin gerçekleştirilebilmesi için yeni büyüme modelleri geliştirilmelidir. Bu yeniliğe ihtiyaç duyulmasının nedenleri aşağıda sıralanmaktadır (UNDP, 1996):

1. Son dönemlerde bazı ülkeler için ciddi bir büyüme yaşanırken bazıları içinse tam tersi bir durum meydana gelmektedir.

2. Ekonomideki eşitsizlikler iki kutuplu bir dünya yaratmaktadır.

3. Büyümenin yapısı ve kalitesi, insani gelişmeye, yoksulluğun azaltılmasına ve uzun vadeli sürdürülebilirliğe katkıda bulunmak için daha fazla ilgi gerektirmektedir.

4. İnsani gelişmedeki ilerleme devam etmekle birlikte düzensiz bir seyir izlemektedir.

5. İstihdam olanaklarına ilişkin yeni yaklaşımlar geliştirilmelidir.

6. İnsani gelişme olmadan sürdürülebilir ekonomik büyümenin olması mümkün değildir.

İnsani Gelişme Endeksi metodolojisinde İnsani Gelişme Raporunun 20. yılında birtakım değişikliklere gidilmiştir. Aşağıda 2010 yılında yapılan düzenlemelerden bazıları yer almaktadır (UNDP, 2010b):

1. Geçmiş hesaplamalarda sağlık, doğumda beklenen yaşam süresiyle ölçülmüştür ve hâlâ doğumda beklenen yaşam süresi ile ölçülmektedir.

2. Gelir ölçümü, daha önce satın alma gücüne uyarlanmış kişi başına gayri safi yurt içi hâsıla üzerinden yapılırken, artık satın alma gücüne uyarlanmış kişi başına gayri safi milli gelir kullanılmaktadır.

3. Eğitim/bilgi, yetişkin okuryazarlık oranı ve okula kayıt oranlarının (ilkokuldan üniversiteye kadar) kombinasyonuyla ölçülmüştür. Eski hesaplamalarda kullanılan yetişkin okuryazarlık oranı bilgi alanındaki kazanımlar açısından yetersiz görüldüğü için, ortalama eğitim süresi ve beklenen eğitim süresinin eklenmesiyle eğitim düzeyi ve güncel değişiklikler daha sağlıklı ölçülmektedir.

4. Eski hesaplamalarda uygun göstergelerden sabit asgari ve azami değerlerin kullanılmasıyla normalleştirilerek elde edilen boyut endekslerinin aritmetik ortalaması alınmıştır. Artık belirli bir süredir gözlemlenen asgari ve azami değerlerin kullanılmasıyla yapılan normalleştirme sonucu elde edilen boyut endekslerinin geometrik ortalaması alınmaktadır.

İnsani Gelişme Endeksi'ne göre ülkeler 0 ve 1 arasında değişen değerlerle derecelendirilmektedir. Buna göre 0 en düşük insani gelişme değerini, 1 ise en yüksek insani gelişme değerini ifade etmektedir. Neticede endeks parametrelerine göre ülkeler; düşük, orta, yüksek ve çok yüksek insani gelişme gösteren ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır. İnsani gelişme endeksi değerlerine göre; 0.549'a eşit ve daha küçük değerler düşük insani gelişim, 0.550 ile 0.699 arası değerler orta insani gelişim, 0.700 ile 0.799 arası değerler yüksek insani gelişim, 0.800'e eşit ve daha yüksek değeler ise çok yüksek insan insani gelişim düzeyi olarak sınıflandırılmıştır (Yakut ve Korkmaz, 2020: 67-68). Şekil 1'de İnsani Gelişme Endeksi hesaplanmasında dikkate alınan boyutlar, göstergeler ve boyutların endeksi kapsamında gösterilmektedir.

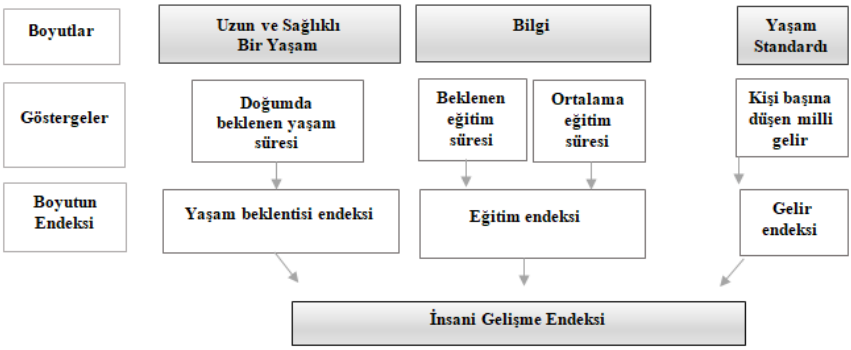

Şekil 1. *İnsani Gelişme Endekslerinin Hesaplanması, UNDP (2019) İnsani Gelişme Raporundan aynen alınarak Türkçeye çevrilmiştir.*

İnsani gelişme endeksinin sağlık, eğitim ve yaşam standardı olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır. Sağlık boyutu, doğumda beklenen yaşam süresiyle ölçülmektedir. Eğitim boyutu 25 yaş ve üzeri yetişkinler için aldıkları eğitimin süreleri ve okula başlama çağındaki çocuklar için beklenen eğitim süresi ile ölçülmektedir. Yaşam standardı boyutu ise kişi başına gayrisafi milli gelirle ölçülmektedir. İnsani gelişme endeksinin üç boyutuna ilişkin endeks puanları geometrik ortalama yardımıyla bileşik bir endekste toplanmaktadır (UNDP, t.y. b).

3. İSVİÇRE EKONOMİSİNİN GENEL DURUMU

İsviçre, Avrupa'da kara ile çevrili bir ülkedir ve 2019 yılında 8.574.832 nüfusa sahiptir. Avrupa Birliği'ne üye olmamasına karşın, AB ile yakın ekonomik ilişkileri mevcuttur (Kağıt vd., 2016: 60). Doğal kaynakların kıtlığına rağmen dünyanın ekonomik olarak en istikrarlı, gelişmiş ve yaşam standardı oldukça yüksek olan ülkelerindendir. İsviçre'nin GSYH'den mal ve hizmet üretim ihracatının aldığı pay hızla artmıştır. Ayrıca düşük işsizliğe, yüksek eğitimli nüfusa, yüksek vasıflı

işgücüne ve dünyanın en yüksek kişi başına GSYH'sine sahip olan ülkelerinden biridir. İsviçre ekonomisi, son derece gelişmiş bir hizmet sektöründen ve yüksek teknolojili, bilgi tabanlı üretimde uzmanlaşmış bir imalat endüstrisinden yararlanmaktadır (https://www.cia.gov). Hizmet sektörü, özellikle de bankacılık ve finans sektörü önemli sektörler durumundadır. Üretim sektöründe ise ileri teknoloji ürünlerin üretimi, bilgiye dayalı üretim, nitelikli işçilik, gelişmiş altyapı ve gelişmiş borsası ile dünyanın rekabet gücü en yüksek ülkeleri arasındadır (https://ticaret.gov.tr). Eğitim ve araştırmaya büyük önem veren İsviçre, dünyanın önde gelen yenilikçilerindendir (Schweizerische Eidgenossenschaft, 2018: 8-9). Global Innovation Index, her yıl Cornell Üniversitesi, Dünya Fikri Haklar Örgütü (WIPO) ve INSEAD işbirliğinde hazırlanmaktadır. İsviçre ise 2018 yılında dünyanın en yenilikçi ülkesi olarak "Global Innovation Index"te birinci sırada yer almıştır (Global Innovation Index, 2018: 17). Küresel Inovasyon Endeksine göre, İsviçre'nin yenilikçiliğinin ve tutarlı başarısının temel faktörleri arasında birinci sınıf patent ve fikri mülkiyet kuralları, ileri teknoloji üretimi, kaliteli üniversiteler ve Ar-Ge'ye yaptığı yüksek yatırımlar vardır (https://www.s-ge.com). İsviçre ayrıca dünyanın en büyük on doğrudan yabancı yatırımcısı arasında yer almaktadır ve ABD'de de önemli bir doğrudan yatırımcıdır. İsviçre'nin 2015 yılındaki doğrudan yatırımlarının %18,3'ü ABD'de yapılmıştır.

19. yüzyılın başlarında ilk olarak İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi'nin de etkisiyle, İsviçre'nin tarım sektörü küçülmüştür ve böylece 19. yüzyılın ortalarından itibaren sanayi sektörü büyümeye başlamıştır. 1. Dünya Savaşı sırasında, İsviçre bir ekonomik kriz yaşamış ve enerji tüketiminde azalma meydana gelmiştir. İsviçre ekonomisini güçlendirmek için farklı girişimlerde bulunulmuştur. 1950'li yıllarda, yıllık GSYH büyümesi ortalama %5 olarak gerçekleşmiş ve İsviçre'nin enerji tüketimi ikiye katlanmıştır. Bu dönemde aynı zamanda endüstriyel bir ekonomiden hizmet ekonomisine geçildiği söylenebilir. O zamandan beri hizmet sektörü, tarım ve sanayi sektörlerinden daha hızlı büyümüştür. 1960'lı yıllarda, GSYH büyümesi ortalama %4 olarak gerçekleşmiştir. On yılın sonunda İsviçre'nin birincil kaynağı petrol olmuştur. İsviçre, OPEC'ten ithal edilen petrole giderek daha fazla bağımlı hale gelmiştir. 1973 yılında patlak veren petrol krizi, İsviçre'nin enerji tüketiminin 1973'den 1977'ye kadar düşmesine neden olmuştur. İsviçre ekonomisi 1980'lerde %1,3 daralmış ve 1982 yılına kadar enerji tüketiminin azalmasına sebep olan petrol fiyatlarındaki artıştan etkilenmiştir. İsviçre'nin GSYH'si 1990'ların başında sabit kalmıştır. İsviçre ekonomisi 1991'den 1993'e kadar üç yıllık bir durgunluktan etkilenmiştir. Geleneksel olarak düşük işsizliğe sahip olan İsviçre, ekonomik yavaşlamanın bir sonucu olarak 1990'ların başından itibaren işsizlikte bir artış yaşamıştır (https://www.globaltenders.com; Schweizerische Eidgenossenschaft, 2009: 40).

Tablo 1 *İsviçre'nin Bazı Temel Makroekonomik Göstergeleri (2008-2019)*

Yıl	Nüfus	GSYH (%)	Kişi Başına GSYH (LCU)	İnsani Gelişme Endeksi	İşsizlik (%)	Enflasyon (%)	İhracat (%)	İthalat (%)	GİNİ Endeks
2008	7647675	2,15	78511,59	0,917	3,34	2,42	62,66	52,11	33,8
2009	7743831	-2,22	76088,08	0,927	4,11	-0,48	57,23	49,69	32,9
2010	7824909	3,00	77806,73	0,932	4,80	0,68	63,96	53,28	32,6
2011	7912398	1,69	78516,79	0,932	4,40	0,23	65,46	57,03	31,7
2012	7996861	1,00	78332,5	0,935	4,48	-0,69	67,03	56,64	31,6
2013	8089346	1,85	78891,05	0,938	4,74	-0,21	71,92	59,87	32,5
2014	8188649	2,44	79343,78	0,939	4,82	-0,01	64,27	52,58	32,5
2015	8282396	1,33	78993,8	0,943	4,80	-1,14	62,21	50,51	32,3
2016	8373338	1,72	79001,27	0,943	4,91	-0,43	65,74	54,22	33
2017	8451840	1,79	79218,44	0,943	4,79	0,53	65,03	54,47	32,7
2018	8514329	2,75	80986,45	0,946	4,71	0,93	66,12	53,90	-
2019	8574832	0,92	81483,32	-	4,39	0,36	66,03	53,40	-

Kaynak: *World Bank, https://data.worldbank.org/; http://hdr.undp.org/en/data*

Günümüzde İsviçre, işgücü piyasasına erişim, gelirler, öznel refah, kişisel güvenlik ve sağlık ile ölçülen yaşam standartları açısından OECD genelinde en yüksek düzeydeki ülkeler arasında yer almaktadır (OECD, 2019: 14). Tablo 1' de İsviçre'ye ait seçilmiş bazı makroekonomik göstergelerin 2008-2019 yıllarına ilişkin datalar verilmiştir. Tabloda yer alan veriler incelendiğinde, İsviçre'nin 2008 yılında GSYH'sinin %2,15 iken 2009 yılında %-2,22'ye düştüğü görülmektedir. Söz konusu düşüşün 2008 yılında dünyada yaşanan ekonomik küresel krizden kaynaklandığı söylenebilir. Ancak krizden itibaren nispeten iyi performans gösterdiği görülmektedir. İsviçre, son birkaç yıldır GSYH'si ile dünyanın en istikrarlı ülkelerinden biridir. İsviçre, yüksek istihdam oranları ile birlikte yüksek işgücü verimliliği ve düşük bütçe açığı sayesinde OECD'de oldukça yüksek kişi başına GSYH'ye sahiptir. Bunun yanı sıra, İsviçre'nin işgücü piyasası genel olarak iyi performans göstermeye devam etmektedir (OECD, 2019: 9-10). Ayrıca özellikle kimyasal ve farmakolojik ürünler kaynaklı iyi performans gösteren ihracatta toparlanmaya katkıda bulunmuştur (OECD, 2016: 242). Kişi başına düşen GSYH küresel ölçekte dördüncü sıradadır (https://www.statista.com). Kişi başına düşen GSYH 2008'de 78511,59 iken 2019'da 81483,32 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında kişi başına GSYH, AB ortalamasının üzerindedir. İsviçre'nin GSYH'sinin ana kaynakları arasında hizmetler, makine imalatı, ilaç üretimi ve saatçilik bulunmaktadır (Deloitte, 2018: 02). Hizmet sektörü GSYH'nin yaklaşık %70'ini oluştururken, sanayi sektörü ise GSYH'nin %25'ini oluşturmaktadır ve aynı zamanda ekonominin önemli bir dayanak noktasıdır. Anahtar sektörler kimyasallar, sermaye malları, yüksek teknoloji, bankacılık ve turizmdir (Switzerland Global Enterprise,

2018: 33; Schweizerische Eidgenossenschaft, 2019: 42). Finans sektörü, İsviçre'nin ekonomik büyümesinin arkasındaki önemli itici güçler arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra İsviçre'nin büyümesi, güçlü tüketici harcamaları tarafından desteklenmektedir. Ayrıca yüksek katma değerli sektörlerdeki güçlü teknolojisi ve ürün yeniliğinin de büyüme için bir ivme oluşturduğu söylenebilir (GMIS, 2018: 2).

İsviçre, 2018 yılında Norveç'ten sonra en yüksek insani gelişmeye sahiptir. 2008 yılında insani gelişme endeksi 0,917 iken 2018 yılında 0,946'dır. İşsizlik oranının 2008 yılından sonra arttığı görülmektedir. İşsizlik 2008 yılında %3,34 iken 2019 yılında %4,39'a çıkmıştır. Enflasyon oranı, AB ve bazı sanayileşmiş ülkelerdekinin çok altındadır. İsviçre, 2012-2016 yılları arasında enflasyon oranlarından ziyade deflasyon bildirmiştir. 2008'de %62,66 olan ihracatın, 2009 yılında %57,23'e gerilediği görülmektedir. Bunun nedeni, 2008 küresel ekonomik krizi ve neticede 2009'daki ekonomik gerilemenin, İsviçre ihracatına olan talebi durdurması ve ülkenin resesyona girmesidir. Bu dönemde İsviçre Ulusal Bankası (SNB), ekonomiyi artırmak ve İsviçre frangının değer kazanmasını önlemek için sıfır faiz politikası uygulamış ve İsviçre ekonomisi 2010 yılında toparlanmaya başlamıştır. İhracat 2019 yılında %66,03 olarak gerçekleşmiştir (https://www.cia.gov). İsviçre ekonomisi büyük ölçüde ihracata yöneliktir (Armingeon vd., 2016: 10). Avrupa ülkeleri İsviçre'nin en önemli ticaret ortakları arasındadır, zira ithalatın yaklaşık %70'i ve ihracatın %50'den fazlası AB ile yapılmaktadır (Switzerland Global Enterprise, 2018: 36). 2017 yılında İsviçre'nin en büyük ihracat ortağı Almanya'dır (%15,2). İkinci sırada ABD (%12,3), üçüncü sırada Çin (%8,2) yer almaktadır (https://www.cia.gov). En önemli ithalat ve ihracat malları ise kimyasallar, makineler, elektronik aletler ve saatlerdir (Schweizerische Eidgenossenschaft, 2009: 42). GİNİ endeksi ise 2008 yılında 33,8'den 2017 yılında 32,7'ye düşmüştür. Bu durum eşitsizlikte bir düşüşe işaret etmektedir.

4. LİTERATÜR

Ekonomik büyüme ile insani gelişme arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok teorik ve ampirik çalışma yapılmış ve farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Ancak yapılan literatür taraması neticesinde İsviçre için ekonomik büyüme ile insani gelişme arasındaki bağın araştırılmasına odaklanan ampirik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bundan dolayı literatürde bu boşluğun doldurulması hedeflenmektedir. Bu bölümde ekonomik büyüme ve insani gelişme ilişkisini ele alan çalışmalar bağlamında literatür incelemesi yapılacaktır.

Mukherjee ve Chakraborty (2010), 1983, 1993, 1990-00 ve 2004-2005 olmak üzere dört zaman dilimini kullanarak 28 Hindistan eyaletindeki ekonomik büyüme ve insani gelişme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir.

İnsani gelişme endeksi, kırsal ve kentsel alanlar için her bir eyalet için ayrı ayrı oluşturulmuştur. Elde edilen bulgulara göre, kişi başına düşen gelir insan refahına dönüşmemektedir ve insani gelişmişlik başarısının altında yatan faktörleri belirlemek için daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.

Aykırı ve Bulut (2018), 1990-2015 yıllarına ait verileri kullanarak insani gelişme endeksi, inovasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi açısından incelemişlerdir. Çalışmada Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ve Granger Nedensellik Testi analizleri uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, insani gelişme endeksi, Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Şaşmaz ve Yayla (2018), 2004-2015 dönemine ait verileri kullanarak 11 Avrupa Birliği Geçiş Ekonomilerinde dolaylı ile dolaysız vergiler ve ekonomik büyüme ile insani gelişme arasındaki ilişkiyi Emirmahmutoğlu ve Köse nedensellik testi kullanarak incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, dolaysız vergilerden insani gelişmeye doğru ve insani gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ilişki tespit edilmişken, dolaylı vergiler ile insani gelişme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Elistia ve Syahzuni (2018), 2010-2016 dönemine ait verileri baz alarak 10 ASEAN ülkeleri için insani gelişme endeksinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre, insani gelişme endeksi ve ekonomik büyüme arasında güçlü ve anlamlı bir korelasyon vardır. İnsani gelişme endeks düzeyinin kişi başına GSYH'yi etkileyebileceği sonucuna varılmıştır.

Uçan ve Koçak (2018), 1990-2015 yıllarına ilişkin verileri kullanarak Türkiye, Almanya, ABD, Norveç ve İtalya için panel veri analizi uygulayarak insani gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Pedroni eşbütünleşme bulgularına göre, insani gelişme endeksi ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Appiah vd. (2019), 1990-2015 dönemine ilişkin verileri kullanarak Afrika ülkelerinde insani gelişmenin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Elde edilen test sonuçlarına göre, insani gelişmenin Afrika'daki ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Aydın (2019), 1990-2017 yıllarına ait verileri kullanarak Türkiye'de insani gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bunun için Hacker ve Hatemi-J boostrap nedensellik testi, ARDL eşbütünleşme, DOLS ve FMOLS yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın neticesinde elde edilen sonuçlara göre, insani gelişme ve ekonomik büyüme arasında çift

yönlü bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu ve değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği tespit edilmiştir.

Balcı ve Özcan (2019), 2005-2017 yıllarına ait verileri kullanarak 54 OIC ülkeleri için insani gelişmişlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın bulguları neticesinde, insani gelişme ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Göv vd. (2019), 1990-2015 dönemine ilişkin verileri kullanarak 27 OECD ülkesi için sağlık harcamalarının büyüme ve insani gelişme endeksi ilişkisini incelemişlerdir. Uygulanan Dumitrescu ve Hurlin Panel Granger nedensellik testi sonucunda sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme ve insani gelişme endeksi arasında çift yönlü; insani gelişme düzeyi ve ekonomik büyüme arasında ise insani gelişme düzeyinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Chikalipah ve Makina (2019), 1970-2015 yıllarına ait verileri kullanarak Zambiya'daki ekonomik büyüme ve insani gelişme arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve Vektör Hata Düzeltme Modeli tekniklerini uygulayarak incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre, ekonomik büyüme ile insani gelişme arasında uzun dönemli ilişki mevcuttur. Ancak kısa dönemde önemli bir etki tespit edilmemiştir.

5. YÖNTEM

5.1. Augmented Dickey-Fuller Birim Kök Testi

Zaman serileri, ortalamasıyla varyansı zaman içinde değişmiyorsa ve iki dönem arasındaki ortak varyansı bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlıysa durağandır (Karaca, 2003: 249). Durağanlık birim kök testi yardımı ile sınanabilmektedir (Gujarati, 2011: 718). Durağan olmayan serilerden yola çıkarak elde edilen regresyon tahminleri güvenilir olarak nitelendirilmemektedir. Bu durum sahte ya da yanıltıcı tahmine neden olabilmektedir neticede t ve F testleri geçerliliğini kaybetmektedir (Gujarati, 2004; Gujarati, 1999: 726). Bu çalışmada serilerin durağan olup olmadıklarının belirlenmesinde Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi kullanılmıştır. ADF testi üç farklı regresyon ilişkisini içermektedir (1) (Dickey ve Fuller, 1979: 427-431; Gujarati, 2011: 719-720):

Yalın Hali $\Delta Yt = \gamma Yt - 1 + ut$

Sabit Terimli Hali $\Delta Yt = \alpha 0 + \gamma Yt - 1 + ut$

Sabit Terimli ve Trendli Hali

$$\Delta Yt = \alpha 0 + \alpha 1t + \gamma Yt - 1 + ut \quad (1)$$

Test sonucunda elde edilen ADF istatistikleri, Mackinnon (1996) kritik değerleriyle karşılaştırılarak; sıfır hipotezi (H_0: $\gamma=0$), alternatif hipoteze karşı (H_1: $\gamma\neq0$) test edilmektedir. H_0: Seri durağan değildir (birim kök var), H_1: Seri durağandır (birim kök yok).

5.2. Granger Nedensellik Analizi

Nedensellik ilişkisi iktisat teorisi ve nedensellik analizi ile tespit edilebilmektedir. Nedensellik testi sonucunda A ve B gibi iki değişken arasında dört farklı durum ortaya çıkabilmektedir (Tarı, 2018: 436-437):

1. A, B'yi etkilemektedir (A→ B).
2. B, A'yı etkilemektedir (B→ A).
3. A ile B birbirini etkilemektedir (A↔ B).
4. A ile B arasında nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır (A<≠>B).

Seriler durağan olma koşulunu sağladıktan sonra değişkenlerin arasındaki nedensellik ilişkisinin saptanmasında Granger (1969) nedensellik analizi kullanılabilmektedir. Granger nedensellik modeli denklem (2) de gösterilmektedir:

$$Yt = \alpha 0 + \sum_{i=1}^{m} a\, iYt - i + \sum_{i=1}^{m} \beta iXt - i + ut$$

$$Xt = \lambda 0 + \sum_{i=1}^{m} \lambda\, iXt - i + \sum_{i=1}^{m} \theta iYt - i + vt \qquad (2)$$

Burada, m gecikme uzunluğunu göstermekte olup, değişkenler arasında tahmin edilen standart VAR içindeki bilgiler kullanılarak tespit edilmektedir (Enders, 1995). Granger nedensellik analizi, denklemdeki bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarının belirli bir anlamlılık düzeyinde, grup halinde sıfıra eşit olup olmadığı test edilerek yapılmaktadır. İlk denklemdeki β_i katsayıları belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklıysa, X'in Y'nin nedeni olduğuna karar verilir. Aynı şekilde ikinci denklemde de θi katsayılarının belirli bir anlamlılık düzeyinde, grup halinde sıfırdan farklı olması da Y'nin X'in nedeni olduğunu göstermektedir (Granger, 1969: 431).

6. AMPİRİK BULGULAR

Çalışmada İsviçre'nin 1990-2018 yıllarına ait verileri kullanılarak ekonomik büyüme ve insani gelişme ilişkisi incelenmiştir. Analizde bağımlı değişken olarak, ekonomik büyümeyi temsilen kişi başına GSYH değişkeni kullanılmıştır. Değişkenin datalarına Dünya Bankası'ndan erişim sağlanmıştır. Bağımsız değişken olarak insani gelişme endeksi

kullanılmıştır. Datalara Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) veri tabanından erişilmiştir. Analiz için yıllık veriler kullanılmış ve değişkenlerin logaritmaları alınarak çalışmaya dâhil edilmiştir. Analizde kişi başına GSYH (KBGSYH), insani gelişme endeksi ise (IGE) olarak gösterilmektedir. Serilerin birim kök ihtiva edip etmediğinin test edilmesinde ADF birim kök testi kullanılmıştır. Zaman serilerinde analize dâhil edilecek değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Tablo 2'de ADF birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Buna göre değişkenlerin birinci farkları alındığında durağanlaştığı görülmektedir. Durağanlık seviyesi I(I) olarak tespit edilmiştir**.**

Tablo 2 *ADF Birim Kök Testi Sonuçları*

Değişkenler	**ADF Test İstatistiği**		**Kritik Değerler**		
	t istatistiği	**p değeri**	**1%**	**5%**	**10%**
LNKBGSYH	-1.218024	0.6522	-3.689194	-2.971853	-2.625121
LNIGE	-2.871697	0.0636	-3.737853	-2.991878	-2.635542
D(LNKBGSYH)	-3.714760	0.0097	-3.699871	-2.976263	-2.627420
D(LNIGE)	-3.216575	0.0300	-3.699871	-2.976263	-2.627420

Farkı alınan değişkenler durağan hale getirildikten sonra kurulacak VAR modeli için uygun gecikme uzunluğunun tespit edilmesi gerekmektedir. LR, FPE, AIC, SC ve HQ kriterlerine göre uygun gecikme sayısı (1) olarak belirlenmiştir. Tablo 3'te uygun gecikme sayısı seçme kriterleri görülmektedir.

Tablo 3 *Gecikme Uzunluğu*

Gecikme	**LogL**	**LR**	**FPE**	**AIC**	**SC**	**HQ**
0	197.3380	NA	1.02e-09	-15.02600	-14.92922	-14.99813
1	204.0289	11.83779*	8.32e-10*	-15.23299*	-14.94266*	-15.14939*
2	206.0354	3.241194	9.78e-10	-15.07964	-14.59576	-14.94030

Uygun gecikme uzunluğunun (1) olarak tespit edilmesinin ardından VAR (1) modeli tahmin edilerek sonuçları tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4 *VAR(1) Modeli Tahmin Sonuçları*

Bağımlı Değişken: D(LNKBGSYH)			
Değişkenler	**Katsayı**	**Standart Hata**	**t-istatistiği**
D(LNKBGSYH(-1))	0.246883	0.17186	1.43655
D(LNIGE(-1))	5.189325	2.03703	2.54750
C	-0.000627	0.00579	-0.10834

Tahmin edilen VAR modelinin anlamlı bir model olması için AR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember içerisinde yer alması gerekmektedir. Şekil 2'de görüldüğü üzere modelin karakteristik kökleri birim çember içerisinde yer almaktadır. Oluşturulan VAR modeli durağan bir modeldir.

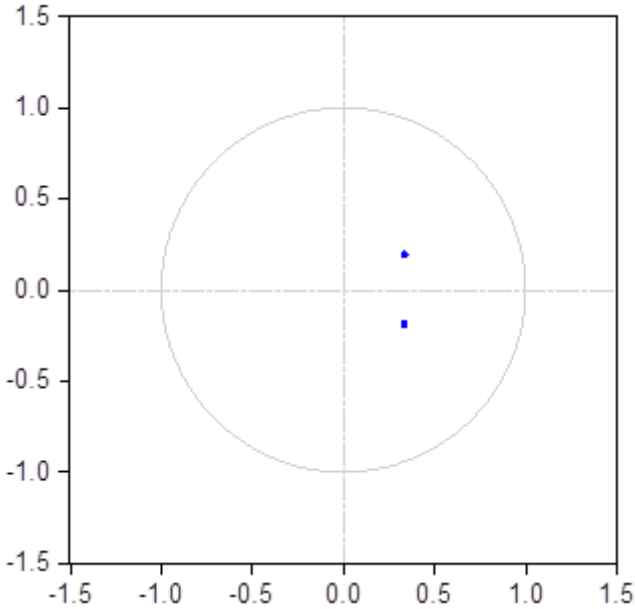

Şekil 2. *AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri*

VAR(1) modelinin otokorelasyon sınamasında 1. mertebe için hesaplanan LM testi (Ki-kare) istatistiği 1.88'dir. Bu değer 4 serbestlik dereceli Ki-kare tablo değeri olan 9.48'den küçük olduğu için VAR modelinde otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır. Otokorelasyon test sonuçları tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5 *Otokorelasyon Testi*

Gecikme	LM-İstatistiği	p değeri
1	1.881185	0.7576
2	2.420835	0.6589

Chi-square with 4 df.

VAR(1) modelinin değişen varyans sınamasında Ki-kare test istatistiği 9.17'dir. Bu değer 12 serbestlik dereceli Ki-kare tablo değeri olan 21.02'den küçük olduğu için VAR (1) modelinde değişen varyans sorunu bulunmamaktadır. Değişen varyans testi sonuçları tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6 *Değişen Varyans Testi*

Chi-sq	df	p değeri
9.177189	12	0.6877

Tahmin edilen VAR (1) modeline ait gereken varsayımların sınamasının tamamlanmasından sonra Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Kişi başına GSYH (KBGSYH) ve insani gelişme endeksi (IGE) için kurulan model aşağıda gösterilmektedir (3).

$$KBGSYHi,t = a0 + \sum_{i=1}^{m} a\,iKBGSYHt-i + \sum_{i=1}^{m} biIGEt-i + u\,i,t$$

$$IGEi,t = a0 + \sum_{i=1}^{m} a\,iIGEt-i + \sum_{i=1}^{m} biKBGSYHt-i + u\,i,t \qquad (3)$$

İlk modelde "İnsani gelişme endeksi, kişi başına GSYH'nin nedeni değildir." hipotezi sınanmaktadır. Hesaplanan p değeri $X^2_{hesap} = 6.489756$, $X^2_1 =$ 3.84 değerinden büyük olduğu için, insani gelişme endeksi kişi başına GSYH'nin nedeni değildir sıfır hipotezi reddedilmektedir. İnsani gelişme endeksi kişi başına GSYH'nin nedenidir. İkinci modelde ise "Kişi başına GSYH, insani gelişme endeksinin nedeni değildir." hipotezi sınanmaktadır. Hesaplanan $X^2_{hesap} = 0.311613$, $X^2_1 =$ 3.84 değerinden küçük olduğu için sıfır hipotezi reddedilememektedir. Kişi başına GSYH'den insani gelişme endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur. Granger nedensellik analizi sonuçları tablo 7'de gösterilmiştir. Buna göre insani gelişme endeksinden kişi başına GSYH'ye doğru %5 seviyesinde anlamlı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir ($p<0.05$).

Tablo 7 *Granger Nedensellik Analizi Sonuçları*

Bağımlı Değişken: D(LNKBGSYH)					
Değişkenler	**Chi Sq**	**p değeri**	**df**	**Nedensellik Yönü**	**Hipotez**
D(LNIGE)	6.489756	0.0108	1	Nedensellik Vardır IGE→ KBGSYH	H_0 Red
Bağımlı Değişken: D(LNIGE)					
Değişkenler	**Chi Sq**	**p değeri**	**df**	**Nedensellik Yönü**	**Hipotez**
D(LNKBGSYH)	0.311613	0.5767	1	Nedensellik Yoktur	H_0 Kabul

SONUÇ

Bir ülkenin kalkınmasını sadece ekonomik büyüme ve kişi başına düşen gelirle değerlendirmektense sosyal, kültürel ve çevresel boyutları da dâhil olmak üzere çok boyutlu değerlendirmek daha doğru olacaktır.

İnsani gelişme, gelir odaklı kalkınma yaklaşımını yeterli görmeyen ancak insanları kalkınmanın merkezine koyan ve ekonomik verilerle birlikte sosyal verileri de dâhil etme ihtiyacını vurgulayan bir kavramdır (Tıraş, 2019: 16).

İnsani Gelişme Endeksi, 1990 yılından itibaren her yıl Birleşmiş Milletler Gelişme Programı (UNDP) tarafından İnsani Gelişme Raporunda sunulmaktadır. Gelir, sağlık ve eğitim olmak üzere üç temel boyutu olan İnsani Gelişme Endeksi hem ülkelerin gelişmişlik seviyelerini görmeye yardımcı olmakta hem de ülkeler arasında karşılaştırma yapılmasına olanak tanımaktadır. 2018 verilerine göre İsviçre, insani gelişme endeksi en yüksek ikinci ülkedir. Çalışmada İsviçre'nin 1990-2018 yıllarına ait verileri kullanılarak ekonomik büyüme ve insani gelişme ilişkisi incelenmiştir. Değişkenlerin durağanlığının analiz edilmesi için zaman serilerinde yaygın olarak kullanılan ADF birim kök testi uygulanmıştır. Değişkenlerin durağanlık seviyesi I(1) olarak tespit edilmiştir. Ardından VAR analizinin gecikme uzunluğu (1) olarak belirlendikten sonra oluşturulan VAR modelinin AR karakteristik polinomunun ters köklerinin durağanlık sınaması yapılmıştır. Uygulanan otokorelasyon ve değişen varyans testleri neticesinde otokorelasyon ve değişen varyans sorununun bulunmadığı belirlenmiştir. VAR (1) modeline ait gereken varsayımlar sınandıktan sonra Granger nedensellik analizi yapılmış, insani gelişme endeksinden kişi başına GSYH'ye doğru %5 seviyesinde anlamlı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir ($p<0.05$).

KAYNAKLAR

Afzal, M., Butt, A. R., Rehman, H. U. ve Begum, I. (2009). A Dynamic Analysis of the Relationship among Human Development, Exports and Economic Growth in Pakistan, *The Pakistan Development Review,* 48(4), 885-920.

Appiah, M., Amoasi, R. ve Frowne, D. I. (2019). Human Development and Its Effects on Economic Growth and Development, *International Research Journal of Business Studies,* XII(02), 101-109.

Armingeon, K., Linder, W. ve Zohlnhöfe, R. (2016). Switzerland Report, Sustainable Governance Indicators.

Aykırı, M. ve Bulut, Ö. U. (2018). İnsani Gelişme Endeksi, İnovasyon ve Büyümenin Nedensellik Analizi, IV. International Caucasus-Central Asia Foreign Trade and Logistic Congress, 7-8 September, Didim/Aydın, 1073-1079.

Aydın, M. (2019). İnsani Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi,* **7**(4), 33-42.

Balcı, E. ve Özcan, S. (2019). İnsani Gelişmişlik ve Büyüme Arasındaki İlişki: OIC Ülkeleri Üzerinde Bir Analiz, *Sakarya İktisat Dergisi,* 8(3), 222-235.

Boyes, W. ve Melvin, M. (2013). *Ekonominin Temelleri*, Nobel Akademik Yayıncılık, 5.Basımdan çeviri, Ankara.

Case, K. E., Fair, R. C. ve Oster, S. M. (2012). *Ekonominin İlkeleri*, Palme Yayıncılık, 9. Baskı, Ankara.

Chikalipah, S. ve Makina, D. (2019). Economic Growth and Human Development: Evidence from Zambia, *Sustainable Development,* 27, 1023-1033.

Daniela-Mihaela, N. ve Oana-Georgiana, C. (2015). Correlations between Human Development and Economic Growth, *Annals of the „Constantin Brâncuşi" University of Târgu Jiu, Economy Series,* 1(I), 118-122.

Deloitte. (2018). Switzerland: Moving Together Living and Working in Switzerland, Global Employer Service.

Dickey, D. ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimates for Autoregressive Time Series With a Unit Root, *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.

Elistia ve Syahzuni, B. A. (2018). The Correlation of the Human Development Index (HDI) Towards Economic Growth (GDP Per Capita) in 10 ASEAN Member Countries, *Journal of Humanities and Social Studies,* 02(02), 40-46.

Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*, 1st Ed, New York.

Erdem, E. ve Çelik, B. (2019). İnsani Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bazı Afrika Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 9(17), 13-36.

Global Innovation Index (GII). (2018). Global Innovation Index 2018: Energizing the World with Innovation.

Global Manufacturing & Industrialization Summit (GMIS). (2018). The Future of Manufacturing – Switzerland, PwC.

Göv, A., Orhan, E. B. ve Köstekçi, A. (2019). Sağlık Harcamaları ile Ekonomik Büyüme ve İnsani Gelişme Endeksi İlişkisi: OECD Ülkeleri İçin Ekonometrik Bir Analiz, *Journal of Academic Value Studies,* 5(5), 781-790.

Granger, C. W. J. (1969). Investigating Causal Relation by Econometric and Cross-Sectional Method, *Econometrica*, 37(3),424-438.

Gujarati, D. N. (1999). *Basic Econometrics,* The McGraw Hill Companies, 3rd Edition, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Gujarati, D. N. (2004). *Basic Econometrics,* The McGraw Hill Companies, New York.

Gujarati, D. N. (2011). *Temel Ekonometri*, Literatür Yayıncılık, 8. Baskı, İstanbul.

Güres, D. (2009). İnsani Gelişme ve Türkiye, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 339-350.

Kağıt, F., Yenliç, H. Ö. ve Erol, E. D. (2016). İsviçre Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme, *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergi Ayrıntı,* 59-65.

Karaca, O. (2003). Türkiye'de Enflasyon-Büyüme İlişkisi: Zaman Serisi Analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(2), 247-255.

Khodabakhshi, A. (2011). Relationship between GDP and Human Development Indices in India, *International Journal of Trade, Economics and Finance,* 2(3), 251-253.

Lind, N. (2004). Values Reflected in the Human Development Index, *Social Indicators Research,* 66(3), 283-293.

Metin, B. (2014). Yoksullukla Mücadeleye İnsan Hakları Açısından Bakmak: Amartya Sen'in Kapasite (Capability) Yaklaşımı Temelinde Bir Değerlendirme, *Journal of Yasar University*, 9(36), 6315- 6327.

Mukherjee, S. ve Chakraborty, D. (2010). Is there any relationship between Economic Growth and Human Development? Evidence from Indian States, MPRA, Paper No. 22997.

Nartgün, Ş. S., Köstereliogğlu, M. A. ve Sipahioğlu, M. (2013). İnsani Gelişim İndeksi Göstergeleri Açısından AB Üyesi ve AB Üyeliğine Aday Ülkelerin Karşılaştırılması, *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 3(1), 80-89.

OECD. (2019). *OECD Economic Surveys: Switzerland 2019,* OECD Publishing Paris.

OECD Economic Outlook. (2016). Developments in Individual OECD and Selected Non-member Economies, 2.

Pamuk, Ş. (2007). 1820-2005: İktisadi Büyümede Dünya Nereye Geldi? Türkiye Nereye?, https://docplayer.biz.tr/128659875-Tmmob-elektrik-muhendisleri-odasi-bilgi-belge-merkezi-bbm.html (Erişim tarihi: 15.08.2020).

Schweizerische Eidgenossenschaft. (2009). Switzerland's Fifth National Communication under the UNFCCC, Second National Communication under the Kyoto Protocol to the UNFCCC, FOEN.

Schweizerische Eidgenossenschaft. (2018). Higher Education and Research in Switzerland, State Secretariat for Education, Research and Innovation SERI.

Switzerland Global Enterprise. (2018). Handbook for Investors – Switzerland as a Business Location.

Şaşmaz, M. Ü. ve Yayla, Y. E. (2018). Vergiler ve Ekonomik Büyüme ile İnsani Gelişme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Avrupa Birliği Geçiş Ekonomileri Örneği, *Sayıştay Dergisi,* Sayı: 111, 79-99.

Tarı, R. (2018). *Ekonometri,* Umuttepe Yayınları, 13.Baskı, Ankara.

Tıraş, H. (2019). Türkiye İçin İnsani Gelişmişlik Göstergeleri, *BEYDER*, 14(1), 15-31.

Uçan, O. ve Koçak, E. (2018). İnsani Gelişme Endeksi ile Büyüme İlişkisi: Pedroni Eşbütünleşme Örneği, *Journal of Politics, Economy and Management,* 1(2), 55-61.

UNDP. (1990). *Human Development Report 1990,* New York: Oxford University Press.

UNDP. (1996). Human Development Report 1996, http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-1996 (Erişim tarihi: 14.08.2020).

UNDP. (2010a). Human Development Report 2010 http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2010 (Erişim tarihi: 14.08.2020).

UNDP. (2010b). Sıkça Sorulan Sorular: İnsani Gelişme Endeksi (İGE) http://www.undp.org/content/dam/turkey/docs/Publications/hdr/faq_hdi-TR_ece%20FU.pdf (Erişim tarihi: 15.08.2020).

UNDP. (2016). 2016 İnsani Gelişme Raporu, https://www.undp.org/content/dam/turkey/docs/hdr2016/HDR%202016%20Overview%20TR.pdf (Erişim tarihi: 15.08.2020).

UNDP. (2019). Human Development Report 2019 Technical notes, http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019_technical_notes.pdf (Erişim tarihi: 14.08.2020).

UNDP. (t.y. a). About Human Development, http://hdr.undp.org/en/humandev (Erişim tarihi: 14.08.2020).

UNDP. (t.y. b). Human Development Index (HDI) http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi (Erişim tarihi: 14.08.2020).

Ünsal, E. (2007). *İktisadi Büyüme*, İmaj Yayıncılık, 1.Baskı, Ankara.

Yakut, E. ve Korkmaz, A. (2020). İnsani Gelişmişlik Endeksinin Karar Ağacı Algoritmaları ile Modellenmesi: BM'de Bir Uygulama 2010-2017 Dönemi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 20(2), 65-84.

Zor, A. (2020). İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi,* 7, 38-52.

https://www.s-ge.com/en/article/news/20183-ranking-gii (Erişim tarihi: 13.08.2020).

https://www.globaltenders.com/economy-switzerland.htm (Erişim tarihi: 14.08.2020).

https://data.worldbank.org/ (Erişim tarihi: 07.08.2020).

http://hdr.undp.org/en/data (Erişim tarihi: 08.08.2020).

https://www.statista.com/topics/1614/switzerland/ (Erişim tarihi: 07.08.2020).

https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/sz.html (Erişim tarihi: 07.08.2020).

https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/isvicre/ulke-profili/genel-ekonomik-durum (Erişim tarihi: 14.08.2020).

Bölüm 23

TURİZM SEKTÖRÜNDE KADIN ÇALIŞANLARA YÖNELİK CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR İNCELEME

***Büşra YEŞİLYURT*[1]**

***Zühal ÖZDEMİR YAMAN*[2]**

1 Arş. Gör. Büşra YEŞİLYURT, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Bolu, Türkiye busrayesilyurt@ibu.edu.tr

2 Dr. Öğr. Üyesi Zühal ÖZDEMİR YAMAN, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü, Bolu, Türkiye, ozdemir_z@ibu.edu.tr

GİRİŞ

Tarih boyunca kadınların çeşitli konum ve statülerde, ait oldukları devrin koşullarına göre farklı ekonomik faaliyetlerde rol aldığı görülmektedir. Ancak ücret karşılığında ve işçi statüsünde kadınların iş hayatına girişi ilk olarak 18. yüzyılda Sanayi Devrimi ile gerçekleşmiştir (Koca, 2014: 4). Ülkemizde ise kadınların iş hayatına aktif olarak katılması, Cumhuriyetin ilanından sonra gelişmiştir. Dünyada hızlı seyreden kentleşme olgusu ve kadınların eğitim düzeyindeki artış, kadınların iş hayatında sahip olduğu payda pozitif yönde etkili olmuştur (Dinçer vd., 2016: 380). Ne var ki bu atılım toplumlarda kadına verilen roller ve yüklenen anlamlarla beraber çeşitli sosyolojik olgular sebebi ile çok hızlı bir süreci içermemektedir.

Sosyolojik olarak kadına yüklenen anlamlar, kadın işgücünün artışındaki yavaş seyre sebep olmakla birlikte, cinsiyet ayrımcılığı olarak da pek çok iş kolunda kendini göstermektedir. Genellikle geri kalmış toplumların temel sorunlarından biri olarak görülen ayrımcılığın (Demir, 2011: 761), turizm sektörüne ve bu sektörün ana kollarından biri olan profesyonel mutfaklara da yansıması oldukça fazladır. İş kolları dağılımında görevlerin "kadın işi" ve "erkek işi" olarak gayri resmi bir şekilde ayrılması çalışma hayatındaki cinsiyet ayrımcılığının en bariz örneklerinden birini teşkil etmektedir (Çiçek, 2000: 14).

Türkiye'de aile yapısı incelendiğinde kadının evdeki rolünün, erkeğinse maddi sorumluluklar bakımından üstlendiği rolünün daha fazla olduğu görülmektedir. Hatta insanlık tarihinin derinlerine inildiğinde bu rollerin dağıtımının kronolojide çok eskiye dayandığı da bilinmektedir (Genç, 2018: 23). Bu bağlamda toplumların sosyolojik yapısı incelendiğinde, tarihte erkeklerin avcı ve beslenme kaynağı sağlayan taraf, kadınların ise çocuk bakımı ve yaşam alanındaki işlerle ilgilenen taraf olduğu görülmektedir (Arlı, 2013: 284). Kadınların toplumda üstlendiği bu roller kimi zaman kariyer engellerine ve kişisel sebeplerden iş hayatında geri planda durmasına sebep olsa da ayrımcılık temelli cam tavan sendromunun da payı bu konuda oldukça fazladır (Allen, 2018; Jauhar ve Lau; 2018; Prakash ve Paul; 2018; Kabir, 2020). Söz konusu cinsiyet ayrımcılığı büyük oranda kadınların aleyhine gelişmektedir. Hizmet sektöründe yer alan kadın işçiler üzerine yapılan pek çok araştırma da (Baum, 2013; Marinakou, 2014; Pritchard, 2018; Litwin vd., 2019; Carvalho vd., 2019; Mooney, 2020) bu kanıyı destekler niteliktedir. Bu çalışmaların çıkarımlarına göre; iş hayatında cinsiyete dayalı ayrımcılık ve toplum tarafından benimsenen önyargılar, erkeklerin hiyerarşik düzende kadınlardan daha kolay yükselerek; konum bakımından kadınları hiyerarşinin alt basamaklarında bırakmakta ve hatta toplumsal olarak kadın cinsiyetine atfedilen işleri de erkeklerin hizmetine sunmaktadır.

Turizm sektörü, hizmet sektörleri arasında istihdam, yatırım ve katma değer büyüklüğü ile en geniş hacme sahip sektörlerden biri olarak kabul edilmektedir (Eleren ve Kılıç, 2007: 235). Dünya Seyahat ve Turizm Otoritesinin (WTTC) Oxford Economics ile hazırladığı turizmin ekonomik ve istihdam üzerindeki etkileri hakkındaki rapora göre, 2017 yılından itibaren turizm sektörünün, dünya çapında sağladığı istihdamın yaklaşık 55 milyon daha artarak 330 milyon olduğu; son beş yılda bu istihdamın büyük bir ilerleme kaydettiği ifade edilmektedir (WTTC, 2017; WTTC, 2019). 2019 yılında en yüksek istihdam alanının sağlandığı ülkeler ise; 29 milyonu aşkın istihdam oranı ile Çin, 27,5 milyon istihdam oranı ile Hindistan ve yaklaşık 6 milyon istihdam oranı ile Amerika Birleşik Devletleri olduğu belirtilmiştir. Ülkemizin de en dinamik ve en hızlı büyüyen ekonomik sektörlerinden birini oluşturan turizm sektörü 2018 yılında, doğrudan 2,2 milyon kişiyi istihdam ederek toplam istihdamın %7,7'sini oluşturmaktadır. Bununla birlikte rapora göre, Türkiye'de mevcut istihdam oranının 2025 yılına kadar toplam istihdamın %10,5'ini oluşturarak önemli ölçüde ekonomik katkısının olacağı öngörülmektedir (WTTC, 2015; OECD [Convention on The Organisation for Economic Co-Operation and Development], 2020). Turizm sektöründe kadınların küresel olarak iş gücü katılımına bakıldığında ise Türkiye, %33,8 kadın istihdam oranı ile OECD ülkeleri arasında sonuncu sırada yer almaktadır (Türkiye Sınai Kalkınma Bankası [TSKB], 2018).

Sektörün istihdam gücünün büyüklüğü dikkate alındığında, kadınların iş hayatında kendine bir yer edinmelerine kolaylık sağlayabileceği bir alan olduğu düşünülmektedir. Toplumsal olarak kadına atfedilen görevlerin kapsam ve içeriğinin değişmesi, kadınların iş gören olarak değerlendirilirken eşit haklara sahip olmasını sağlayabilecek önemli bir adımdır. Adil ve eşit değerlendirme kriterleri sağlanmadığı takdirde kadınlar, evdeki işlerinin devamı olarak görülen pozisyonlarla sınırlandırılarak, hak ettiği/yeterli olduğu pozisyonlara erişemeyecektir. Kadınların birey olarak toplumda varlığını bağımsız bir şekilde ortaya koyabilmesi adına çalışma hayatındaki yeri ve buna imkan sağlayan sektörlerin adil yaklaşımı oldukça önemlidir (Fritz ve Knippenberg, 2017: 855; Chung ve Van der Horst, 2018: 47; Kar vd., 2019: 29).

Toplumsal cinsiyete göre ayrılmış istihdamın, turizmde yaygın bir uygulama olduğu düşünülmektedir (Obadic ve Maric 2009: 99). İnsanoğlu var olduğu sürece geçerliliğini koruyacak olan bu sektörün önemli bir istihdam hacmine sahip olduğu açıktır. Bu istihdamın verimliliği açısından, kadın odaklı belirgin cinsiyet ayrımcılığı da incelenmesi gereken önemli bir konudur.

Bu çalışmada, turizm sektöründe kadın çalışanlara yönelik cinsiyet eşitsizliğine ilişkin ulusal ve uluslararası literatür taraması ile kadına

yönelik kariyer engellerine dikkat çekilerek öneriler geliştirmek ayrıca bu alanda yapılacak olan niteliksel ve niceliksel çalışmalara temel oluşturmak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda; ULAKBİM, Google akademik, YÖK tez veri tabanı, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi veri tabanı, EBSCO veri tabanında "iş yaşamında kadına yönelik ayrımcılık", "turizm sektöründe kadına yönelik ayrımcılık", "cam tavan sendromu", "kraliçe arı sendromu", "kadınların karşılaştıkları kariyer engelleri", "glass ceiling", "queen B syndrome", "gender discrimination in tourism" anahtar kelime-cümleler çerçevesinde araştırma yaparak; nitel ve nicel verilerin sunulduğu 81 bilimsel makale, 9 rapor, 1 doktora tezi, 4 kitap, 1 akademik bildiri ve 1 e-kitap incelemeye dahil edilmiştir. Araştırmalar sonucunda ulaşılan çalışmalar, araştırmanın ana fikrine uygun içeriği sağlaması yönü ile seçilerek incelenmiştir.

1.TURİZM SEKTÖRÜNDE KADININ KONUMU

Turizm sektörü, büyük oranda insan gücüne dayanan ve istihdamda önemli rolü olan hizmet faaliyetlerini kapsamaktadır ve faaliyet alanının genişliği sebebi ile çeşitli pozisyonlarda, geniş yelpazede işgücü potansiyeline sahiptir. Ancak iş ve mesleklere yüklenen toplumsal cinsiyet algısı, toplumda kadına biçilen roller başta olmak üzere çok çeşitli sebeplerle turizm sektöründe kadınların sınırlı pozisyonlarda, adaletsiz ücretlendirme ile sorumluluklarından daha az yetki ve terfi imkanı verilerek çalıştırılmasına sebep olabilmektedir. Turizm sektörünün istihdam oranının oldukça fazla olması ve kalkınmadaki etkisi ele alındığında, kadına yönelik cinsiyet ayrımcılığı sektör verimliliği açısından incelenmesi gereken önemli bir konudur.

'Cinsiyet' kavramı temelde erkekler ve kadınlar arasındaki biyolojik farklılıklar ile ilgilidir. Ancak sosyolojik olarak ele alındığında cinsiyet kavramı, yalnızca erkekler ve kadınlar arasındaki biyolojik farklılıkları değil; aynı zamanda sosyal, tarihsel ve politik süreçlerden etkilenmiş bir tanımı kapsamaktadır (Carvalho vd., 2019: 81). Cinsiyet kavramı, Calas ve meslektaşları (2014) ile Simpson (2014) tarafından, sosyal hayatta ve özellikle işyerinde, kadın ve erkeklere çizilmiş belirli rolleri yansıtan sosyal bir kurum olarak tanımlanmaktadır.

Geleneksel cinsiyet rolleri aile, arkadaş, okul ve kitle iletişim kanalları ile öğrenilmektedir. Genel anlamda yaygın bir anlayış olarak neredeyse tüm kültürlerde kız ve erkek çocuklara gelişim ve büyüme aşamasında farklı muamele edilmektedir. Gelişim ve sosyalleşme süreci boyunca kız çocukların uysal, narin ve özverili; erkek çocukların ise rekabetçi, atik ve girişken olması yönündeki davranışları teşvik edilmektedir. Bu eğitim farkının, kız ve erkek çocukların yöneldikleri ilgi alanlarını ve dolayısıyla sahip oldukları yetenekleri keşfettikleri alanları, nihayetinde de ileride yapacakları meslek seçimini ve iş yaşamlarını etkilemekte olduğunu

söylemek mümkündür (Kuzgun ve Sevim, 2004: 16). İş yaşamına girdikten sonra ise bu öğretilmiş cinsiyet rollerinin etkisinin yansımalarını gözlemlemek mümkündür. Söz konusu geleneksel rollerle birlikte ataerkil toplum düzeni, cinsiyet temelli ayrımcılık, başarı/zirve/yalnızlık korkusu gibi unsurların kadınların kariyer engellerine veya işyerinde karşılaştığı sorunlara zemin hazırlamakta olduğu varsayılabilir (Karakuş, 2014: 337).

Mesleki cinsiyet ayrımı gelişmiş toplumlarda bile yaygın bir fenomendir. İşgücünde kadın ve erkeğin eşit olmayan dağılımı statü, gelir, düşük mesleki kategori gibi şekillerde pek çok meslek kolunda kendini göstermektedir (Kogovsek, 2015: 196). Öte yandan turizmde kadınların otel ve restoran sektöründe işveren olma şansı diğer alanlara göre daha fazladır. Gelişmiş ülkelerde sektöre genel bir bakışla fark edilecek şekilde, kadınların turizmde diğer alanlara kıyasla daha fazla yöneticilik pozisyonu olduğu; buna karşın turizm işgücü piyasasının o kadar da pembe olmayan bir yönü olduğu ifade edilmektedir (Obadic, 2016: 823).

Yiyecek-içecek sektöründe her geçen gün kadın çalışan sayısının artmasına karşın genel olarak iş hayatında rastlanan ve sorun teşkil eden ayrımcılığın turizm sektörüne ait çalışma alanlarında da etkisinin büyük olduğu görülmektedir. Kadınların yaygın olarak düşük statülerde ve belirli rollerde istihdam edildiği bu sektörde, düşük pozisyon veya belirli rollerde istihdam gibi sorunların altında yatan nedenlerini farklı bakış açıları ile ele almak gereklidir. Bu anlamda karşılaşılan kariyer engellerinin; kişisel sorumluluk ve mecburiyetlerden mi, yoksa cinsiyetçi önyargılardan mı kaynaklandığını tespit etmek, üzerinde durulması gereken önemli bir konudur (Tükeltürk ve Perçin 2008: 114).

Dünya Seyahat ve Turizm Otoritesi (WTTC) ve Oxford Economics tarafından yürütülen bir çalışmada, 5 ülke baz alınarak turizm alanındaki kadın işçilerin istihdam oranları analiz edilmiştir. Avusturalya, Fransa, Güney Afrika, Almanya ve Türkiye'nin turizm alanındaki kadın istihdamı analizinde, en düşük oranlarla seyreden ülke Türkiye olmuştur. Aynı raporda istihdam oranının diğer ülkelere göre daha hızlı arttığı, ancak yine de diğer ülkelerin istihdam oranını yakalamasının zaman alacağı belirtilmiştir (Simpson, 2017).

International Labour Organisation (ILO) verilerine göre, yönetici kadrolarında istihdam edilen çalışanların cinsiyeti incelendiğinde, kadınların yönetici pozisyonundaki paylarının artmaya devam ettiği, ancak pozisyondaki erkek çalışanların oranıyla kıyaslandığında bu artışın daha yavaş olduğu görülmektedir (Tükeltürk ve Perçin 2008: 214). Business Week dergisi yaptığı çalışmada, 825 işletmede çalışan ve üst düzey pozisyonlarda bulunan 4,341 yöneticinin sadece %3,9'unun kadınlardan oluştuğunu belirtmiştir (Krishnan ve Park, 2005: 1712). Farklı sektörlerde de yansıması görülen bu durumun turizm sektöründe de mevcut olduğunu

söylemek mümkündür. Ole (2007)'nin Norveç turizm sektöründe yer alan CEO'ların cinsiyet açısından analizini yaptığı çalışmada, ayrımcılık yönü ve derecesi araştırılmıştır. Kadın CEO oranı %6,0'dan düşük tespit edilerek, söz konusu ayrımcılığın kadın aleyhine olduğu kanısına varılmıştır. Hangi pozisyonlarda hangi cinsiyetin hakim olduğu konusunda ampirik bir çalışma yürüten Perez (2014)'in çalışma sonucunda elde ettiği bulgular da bu kanıyı destekler niteliktedir. Çalışmada üst düzey yöneticilik pozisyonunda erkek cinsiyetinin hakim olduğu, kadınların orta-üst düzey pozisyonlardaki oranının %32,0 olduğu, otel resepsiyonlarında %75,0, oda temizliğinde %100,0 kadın personel çalıştırıldığını ve geleneksel yapıda eril bir ortamın hakimiyet sürdüğü tespit edilmiştir. Benzer şekilde Li ve Leung (2001)'un Asya otel işletmelerinde kadın yönetici profillerini ve tepe noktalara çıkarken karşılaştıkları zorlukları incelemek amacıyla yürüttüğü çalışmada; 77 otelde sadece 2 kadın genel müdürün olduğu, toplumsal sorumluluk ve rollerin kadınların karşılaştığı kariyer engellerinin temelini oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Rinaldi ve Salerno (2019) gelişmekte olan ekonomilerde kadınların genel istihdamında Güney Asya'da %30,0'dan Sahra Altı Afrika'da %60,0'tan fazlasına kadar değişen büyük farklılıklar olduğunu, ancak ulusal faktörlerin kadınların ilerlemesini sınırlayabileceğini vurgulamıştır. Örneğin, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da turizm firmalarının sadece %5,0'inin kadın bir yöneticisi bulunmaktadır ve İran'da, kadınlar çok iyi eğitimli olmasına rağmen, hükümet düzenlemelerinin otellerin kadınları üst düzey pozisyonlar için işe almasını engellediği ifade edilmektedir. Tüm bunlarla birlikte Dünya Turizm Örgütü (WTO) 2018 yılında kadınların iş gücüne katılımının bir yıl önceki verile göre %6,7oranında bir düşüşe sahip olduğunu ve bu düşüşün, belirli pozisyonlara alım ve terfilerde (üst ve orta düzey yöneticilik vb.) uygulanan cinsiyet eşitliğinden uzak politikalardan kaynaklandığını ifade etmektedir (UNWTO, 2019). Kadına çalışma hayatında verilen rollerde yöneticilik gibi üst pozisyonların uygun görülmemesi veya kadınların bu pozisyonlara tercih edilmemeleri, turizm sektöründe kadınlara yönelik kariyer engellerinin mevcut olabileceğini düşündürmektedir.

Hizmet sektörü büyük oranda insan gücüne dayanan bir sektörü kapsadığından istihdam alanı da oldukça geniştir. Turizm de hizmet sektörünün istihdam alanı sağlayan en temel kollarındandır. Küresel olarak bakıldığında, kimi bölgelerdeki çok düşük kadın istihdam oranı sapmalara sebep olsa da, kadınların turizm işgücüne katılımı %55,0 civarındadır (Obadic, 2016: 824). Kaya (2012) Türkiye İstatistik Kurumu'na (TÜİK) ait 2011 hane halkı işgücü anketi veri setini kullanarak yaptığı çalışmada, Türk turizm sektöründe istihdam edilen erkek işçi oranını 694.092 (%79,39), kadın işçi oranını 180.145 (%20,61) olarak belirlemiştir. Bu alandaki istihdam oranı ile birlikte yönetici kadrolarında yer alan kadın oranı incelendiğinde cinsiyet-pozisyon ilişkisinde orantısızlık olduğunu

söylemek mümkündür. Son yıllarda bu oranın %33,8 oranına yükselmesi umut verici olarak kabul edilse de pek çok Avrupa ülkesinin altında bir istihdam oranını temsil etmektedir (TSKB, 2018).

Sektörün kadın istihdamı açısından uygun bir profili vardır. Yapılan işler kadınlara yüklenen anlam doğrultusunda 'kadın işi' (temizlik, karşılama hostesliği vb.) vasfına uygundur. Ne var ki pozisyon olarak uygun görülen işlerin geniş bir yelpazede olması, kadınların sadece o alanda istihdam ettirilmesine, üst kademe görevlerde sorumluluk verilmemesine de yol açmaktadır (Dinçer vd., 2016: 384-385). Düşük ücret ödenen, bilgi ve beceri donanımı bakımından daha az altyapı ihtiyacı duyulan pozisyonlarda kadın iş görenler istihdam edilmektedir. Bu çerçevede, mutfak personeli gibi pozisyonlar ağırlıklı olarak erkeklere atfedilirken, kat hizmetleri gibi pozisyonlarda çalışanlar yoğun olarak kadın iş gücünden oluşmaktadır. Yapılan çalışmalarda yemek yapmak gibi görevlerin cinsiyet kalıplarına göre uyarlandığı; ev içinde kadına atfedilen bu görevlerin ve kamusal alanda profesyonellik gerektiren pozisyonlarda erkek sorumluluğuna uygun görüldüğü ifade edilmektedir (Aarseth ve Olsen, 2008; Jonsson vd., 2008; Szabo, 2013; Neuman vd., 2016; Hermelin vd., 2017). Elmas (2007)'ın turizm sektöründe cinsiyet algısı ve pozisyon konumlandırmaya dair Kapadokya otel işletmelerinde yürüttüğü çalışmasında, otel ve restoranların kat hizmetleri ve yiyecek-içecek servisi gibi işlerin, kadınların evde üstlendikleri iş ve sorumlulukların bir devamı olduğu ve kadın işi olarak tanımlandığı sonucuna varılmış; kat hizmetleri departmanında kadın iş gören sayısının çok olmasına rağmen yalnızca bir kadın çalışanın yönetici pozisyonunda olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda analiz yapıldığında ise turizm ve konaklama sektöründe düşük düzeylerde yöneticilik pozisyonlarında kadınların yaygın olarak bulunduğu ancak orta-üst düzey yöneticilik pozisyonlarında çoğunlukla erkek çalışan istihdam edildiği görülmektedir. Otel işletmeleri ele alındığında, kadınların yalnızca %5,0'i küçük çaplı otellerde yöneticilik yaparken, erkek yöneticiler 100 oda kapasitesinden daha az otel işletmesi yönetmemiştir. Bununla birlikte kadınların yalnızca %5,0'i 500 oda kapasitesi otelleri yönetirken, erkeklerin %18,0'i, 500 oda kapasiteli büyük otellerde yöneticilik yapmıştır (Brownell, 1994:106).

Yöneticilik pozisyonu dışında, kadınların konaklama işletmelerindeki ağırlıklı rolünün ön büro ve kat hizmetleri departmanlarında olduğu; kadınların turizm sektöründe garson, kat hizmetlisi, karşılama personeli, turizm acentesi satış personeli gibi pozisyonlarda, erkeklerin ise bahçıvan, barmen, şoför ve yönetici pozisyonlarında öncelikli istihdam tercihi olduğu ifade edilmektedir (Parret, 2004: 18). Güncel olarak yayınlanan iş ilanları da bu araştırmaları destekler niteliktedir. Servis personeli, kat hizmetleri sorumlusu veya ön büro elemanları 'tercihen kadın', barmen, şoför, F&B müdürü-müdür yardımcısı gibi konumlarda ise 'tercihen erkek'

personel aranmaktadır. Bu 'kadın işi' ve 'erkek işi' olarak ayrılan görev tanımlarının birer yansımasıdır. Yönetici pozisyonu da dahil olmak üzere bu görevlerin aslında bir cinsel karşılığı olmamasına karşın bugüne kadar ilerleyen süreçte böyle bir cinsel kimlik kazandırılmıştır. Bayram (2011: 40) tarafından, söz konusu üst düzey personel seçimine yönelik, 238 otel genel müdürü referans alınarak çalışma yapılmış ve bu çalışma sonucunda genel kanıyı destekler nitelikte çıktılara ulaşılmıştır. Otellerde yer alan genel müdür profillerini incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada, %83,2 erkek ve %16,8 oranında ise kadın personelin yönetici pozisyonunda yer aldığı bildirilmiştir. Söz konusu pozisyon-cinsiyet algısını destekler nitelikte pek çok çalışma olup, Kattara (2005)'nın Mısır'da 5 yıldızlı otellerde gerçekleştirdiği çalışma da bu kanıyı doğrular niteliktedir. Bu çalışmada kadın çalışanların profilinin incelenmesi amaçlanmıştır. Kadın çalışanların yönetici pozisyonunda bulunabildiği departmanların genel olarak; insan kaynakları, satış departmanı ve kat hizmetleri olduğu sonucuna varılmıştır. Bunun haricindeki (F&B, finans müdürlüğü ve genel müdürlük) pozisyonlarda kadın çalışan sayılarının düşük oranlarda olduğu tespit edilmiştir. Aynı amaçla AB ülkelerinde turizm sektöründeki pozisyonlarda, cinsiyet algısını çözümlemek adına yapılan Obadic (2016)'in çalışması da pozisyonlara ait belirli cinsiyet kalıplarının olduğunu destekler niteliktedir. Bu çalışmada kadınların yöneticilik pozisyonunda erkekler kadar var olamadığı, seyahat acentası, tur operatörlüğü gibi pozisyonlarda ise %60,0'lara varan oranlarda çalıştığı, dünya çapındaki otellerde kadın yönetici oranının %10,0 seviyelerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu oluşturulan kalıpların büyük oranda toplumsal rol ve sorumluluklarla alakalı olduğunu, toplumun kadın cinsiyetine 'yakışan-uyan' bazı pozisyon algılarının mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Tucker (2007)'in turizm sektöründe cinsiyete yönelik pozisyon belirlemede kadınların konumunu analiz etmek amacı ile yürüttüğü çalışması bu çıkarımı destekler niteliktedir. Ürgüp ve Göreme bölgelerinde kadınların turizm sektöründe çalışmasının uygun görülmediği, turizm sektörünün erkek işi çağrışımı yaptığı, ancak eşleri veya diğer aile üyeleri aracılığıyla belirli koşullarda çalışabildikleri tespit edilmiştir. Kadınların genellikle pansiyonculuk yaptıklarına vurgu yapılmıştır.

Türkiye, ILO raporlarına göre şirket sahibi kadın oranı, hiç olmayan ülkelere göre %11,1 ile iyi durumda olsa da kadın istihdamı konusunda daha geri sıralarda kalmıştır. 2012 yılında %12,2 orta ve üst düzey kadın yönetici oranı ile Türkiye 108 ülke arasında 95. sıradadır (ILO, 2015). 2015 Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Raporu'na göre ise Türkiye, 145 ülkeden 130. sırada yer almaktadır. Bu rapora göre Türkiye'de her 100 kadından yalnızca 13 tanesi üst düzey yönetici pozisyonlarında istihdam edilmektedir (The Global Gender Gap Report, 2015).

Pozisyon konumlandırma haricinde, eşit pozisyonlar için farklı ücretlendirmelerde kadınların turizm sektöründe karşılaştığı kariyer engellerinden birini oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü'nün (UNWTO) 2019'da açıkladığı turizmde kadın küresel raporuna göre; kadınlar, erkek meslektaşlarından %14,7 oranında daha düşük ücretlerle çalıştırılmaktadır. Literatürde cinsiyet ayrımcılığı özelinde ücret eşitsizliğini araştıran çalışmalar bu durumu destekler niteliktedir. Santos ve Varejao (2007)'nun Portekiz'in turizm sektörü çalışma alanında kadın ve erkekler arasındaki ücret farkının ve ayrımcılık oranının tespiti amacıyla yürüttüğü çalışmada, turizm sektöründe erkek ve kadın işçiler arasındaki farkın %45,0 olduğu, bununla birlikte turizmde ayrımcılık oranının yaklaşık %8,4 olduğu ifade edilmiştir. Cinsiyetler arası eşit olmayan ücret dağılımının varlığı Thrane (2007)'in çalışmasında da vurgulanmış, turizm sektöründe erkek çalışanların, kadın çalışanlardan yaklaşık %20,0 oranında daha yüksek ücretler ile çalışmakta olduğu ifade edilmiştir. Tüm bunlarla birlikte turizm endüstrisinin önemli bir kısmını oluşturan otel işletmelerinde, kadın çalışanların erkek çalışanlardan daha düşük ücret beklentisinde olduğu görülmektedir. Kadın çalışanların ücret konusundaki potansiyellerinin aile ve ev yaşantısındaki rolleri ile bağlantılı olduğuna dair önyargılarının olması ve kadın çalışanların hak ettiğini düşündükleri ücretleri dile getirmemeleri bu eşitsizliği oluşturan sebeplerden biri olabilmektedir. Ayrıca terfi ve ücret artışı oranları, erkeklerde daha kısa sürelerle meydana gelmektedir (Dong vd., 2004: 988). Sormaz ve meslektaşları (2016) tarafından, otel yiyecek içecek (F&B) departmanı çalışanlarının karşılaştıkları kariyer engellerinin değerlendirilmesi amacıyla yürütülen çalışma da bu kanıyı destekler niteliktedir. Çalışmanın bulgularında cinsiyet ayrımcılığı yapılarak kadınların görevde yükselmede de bu ayrımcılığa uğradığı ifade edilmiştir. Literatürde çok sayıda akademik çalışma turizm endüstrisindeki kadın işçiler için daha düşük ücretlendirme uygulamalarının oldukça yaygın bir durum olduğunu, sektörün en düşük ücretli ve en düşük vasıflı segmentini oluşturduğunu ve hatta hiyerarşik organizasyon şeması içerisinde ilerledikçe ücret tutarsızlığının genişlediğini ifade etmektedir (Zong vd., 2011; Stephen vd., 2014; Wan, 2014; Berg ve Farbenblum, 2017; Remington ve Kitterlyn-Linch, 2017).

Tüm bunlarla birlikte turizm sektörü reklamlarını ve broşürlerini inceleyen bazı çalışmalar da (Brown, El-Ansary ve Darsey, 1976; Brosius, Masse ve Rosenblum, 1988; Mundorf ve Staab, 1991) yazılı ve görsel medya aracılığı ile yapılan tanıtımların; sektördeki ayrımcılığı yansıtan izler taşıdığını ifade etmektedir. Söz konusu bu çalışmalarda erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkileri belirten gizli (yüz ifadeleri, hareketleri) tezahür şekilleri (rolleri, etkinlikleri) ve bu tasvirlerle ilişkili roller ve anlamları araştırarak, kadınların orantısız olarak erkeklerden daha sık

‘geleneksel basmakalıp’ pozlarda (ast, itaatkâr, bağımlı) gösterildiği sonucuna varılmıştır (Sirakaya ve Sönmez, 2000: 2). Tüm bu çalışmalar doğrultusunda kadınların sektörde çeşitli yönlerden ayrımcılığa ve adil olmayan uygulamalara maruz kaldığı; toplumda biçilen roller, iş hayatında ve turizm sektöründeki kadın algısı, ‘cam tavan’ ve ‘kraliçe arı’ sendromu gibi engeller sebebiyle kariyer engellerine takıldığı ifade edilmektedir (Nhu, 2017; Carvalho, 2018; Gonzales-Serrano, 2018).

1.2.Kadınların Turizm Sektöründe Karşılaştığı Kariyer Engelleri: Cam Tavan ve Kraliçe Arı Sendromu

Kadınlar, sektörde çeşitli yönlerden ayrımcılığa ve adaletsiz uygulamalara maruz kalabilmektedir. Karşılaştıkları kariyer engelleri Elliot ve Smith (2004: 370)’in belirttiği gibi; statü, pozisyon konumlandırma, ücret gibi konularda uygulanan yatay ve dikey cinsiyet ayrımları, kadınlar üzerinde “cam tavan” etkisi yaratmaktadır. Bu tanımlama, heterojen pozisyon dağılımında kadınların karşılaştığı “görünmez engeller” için kullanılmıştır. Tavan; yükselmeyi engelleme, cam ise somut olmadığı halde hissedilebilen olguyu simgelemektedir (Karakuş, 2014: 335). Lewis (2010) bu sendromu kadınların promosyon alma, ücret zammından faydalanma ve çalışma hayatına dair farklı fırsatlardan mahrum kalmayı ifade eden engeller için bir metafor olarak tanımlamıştır. Bir diğer anlamı ile cam tavan, kadınların sahip oldukları yetenek ve başarılarının görmezden gelinerek; kadınları işletme içerisinde daha üst basamaklara çıkmaktan alıkoyan, görünmez ve kırılmaz bir engeldir (Cotter, 2011, Aktaran: Tükeltürk ve Perçin: 2008: 116). Bendl ve Schmidt (2010) ise yalnızca kadınların değil, aynı zamanda azınlıkların da karşı karşıya kaldığı ve üst düzey ve yönetici pozisyonlarına ilerlemelerini engelleyen görünmez engelleri ifade etmektedir.

Erkek ve kadını ayıran cinsiyetçilik anlayışının ölçüsü, yatay olarak iş/görev türleri açısından; dikey olarak terfi alabilme, yükselme imkanı ile açıklanmaktadır (Uguz ve Topbaş, 2014: 498). Yatay ve dikey cinsiyetçilik ölçüsü üzerine yapılan çalışmalarda, temizlik işlerinde, müşteri hizmetlerinde ve daha az sorumluluk gerektiren işlerde kadın çalışan istihdamı yaygınken; mutfak, restorasyon ve yönetim alanlarında, sorumluluk düzeyi yüksek işlerde erkek çalışanların baskın olduğu, cinsiyete dayalı ücret farklarının belirgin bir eşitsizliğe sahip olduğu ifade edilmiştir. Aynı zamanda bu çalışmalarda konaklama sektöründe kadınların erkeklerden daha düşük kalitede işler yaptıkları; kadınların, yemek pişirme ve temizlik gibi işlerde algılanan ‘kadınsı’ özelliklerinden ve becerilerinden yararlanma eğiliminde olduğu ve tüm bu farkların hiyerarşinin üst basamaklarına doğru çıkıldıkça yaygınlaştığı belirlenmiştir (Campos-Soria vd., 2011; Santero-Sanchez vd., 2015; Guimarães ve Silva, 2016). Tüm bunlar değerlendirildiğinde kadın

çalışanların turizm sektöründe çok yönlü yapıda bir ayrımcılığa maruz kaldığı görülmektedir. Adil olmayan yaklaşımların uygulandığı en yaygın durumlardan bazıları da terfi, maaş, iş yükü ve iş gören seçimi olarak ifade edilmektedir (Demirkol vd., 2004: 77).

Kadınların üst kademelere yükselmesinin önündeki görünmez engelleri ifade eden cam tavanı oluşturan iki önemli unsur mevcuttur. İlk faktör, kadının kendi kendine oluşturduğu engellerdir. Bunlar; aile yaşantısının zarar görmesinden duyulan endişe, üst pozisyonlara gelebileceğine dair inanç eksikliğinden dolayı azimle sonuna kadar gidememe ve bu yaklaşımın getirdiği özgüven eksikliği, iş hayatında hemcinsini, öncelikli olarak kadınları rakip olarak görme eğilimi şeklinde açıklanabilir. İkincisi ise çevresel kaynaklı faktörlerdir. Kadınların kariyer noktasında bir yerden sonra pes edeceğine, aile ve sorumluluklarına daha fazla bir eğilim göstereceğine dair, bilinçli olarak erkekler tarafından oluşturulan inanç, kadınlara karşı cinsiyetçi önyargıları içeren (liderlik vasfının kadınlara kıyasla erkeklerde daha fazla olduğu, doğası gereği erkeklerin daha yetenekli olduğu) söylemler bu faktörleri kapsamaktadır. Bununla birlikte sektördeki çalışma sürelerinin uzunluğu, fiziksel olarak yorgunluğun, iş stresinin ve iş yükünün fazla olmasının kadınların iş-yaşam dengesinde problemler oluşturabileceği algısı, toplum tarafından kadına atfedilen sorumluluklar ile birlikte bu mesleki problemler birleştiğinde kariyer engellerine sebep olabilmektedir (Şiyve, 2004: 1; Brownell, 1998: 120). Özellikle son çalışmalar, hizmet sektöründe kariyer olanağı sağlayan Turizm İşletmeciliği, Turizm Rehberliği, Aşçılık, Gastronomi ve Mutfak Sanatları gibi bölümlerden mezun olduktan sonra, kadın öğrencilerin sektörde çalışmaya sıcak bakmadığını göstermektedir. Bunun altında yatan başlıca sebepler ise; sosyal nedenler, yapılan işin doğası, çalışma koşulları ve saatleri, ücret ve terfi yetersizliği olarak görülmektedir (Akoğlu vd., 2017; Kobra, 2019; Arachchi, 2020).

Söz konusu bu ayrımcılığın altında yatan sebepler çok çeşitli olmakla birlikte ILO (2015) raporlarında ayrımcılığa neden olan faktörler, kadınların liderlik engelleri başlığı altında kategorize edilerek sunulmuştur. Bu tabloda ifade edilen engeller sırasıyla; kadınların erkeklerden daha çok sorumluluk üstlenme durumu, toplum tarafından erkek ve kadına verilen görevlerin farklılığı, ataerkil kurumsal yapının varlığı, eğitim yeterliliği bakımından kadınların geri planda bırakılması, kadınlara örnek teşkil eden rol modellerin olmaması, aile içi sorumluluk bakımından işi bırakmaya teşvik edilmesi, şirketlerde eşitlik politikasının ve programlarının eksikliği, kadınlar için liderlik eğitimi eksikliği, cinsiyet eşitliği politikasına itibar edilmemesi durumu, işe alım ve terfilerde cinsiyetçi önyargıların varlığı şeklindedir (ILO, 2015: 16).

Ağırlıklı olarak kadınların üstlendiği sorumlulukların ve sosyal hayattaki kadından beklenen görevlerin bu engellere sebep olduğu gözlemlenebilmektedir. Boone ve meslektaşları (2013)'nın kadınların turizm sektöründe karşılaştıkları zorlukları ve altında yatan sebepleri incelemek amacı ile otel yöneticisi pozisyonundaki 54 erkek ve 45 kadın çalışanın katılımı ile yürüttüğü çalışmada; kadınlarla birlikte erkeklerin de kariyer ve ev yaşamı konusunda geleneksel normlardan uzak olarak aynı görüşte fikir beyan etse de; kadınların ailevi sorumluluklar bakımından daha fazla yük üstlendiği, kariyer ve sorumlulukları arasında tercih yapma durumunda kalabildiği, mesleki planlamada akıl hocasının olmaması ve tepe noktalara çıkarken erkeklerden daha fazla çaba sarf etmesi gerektiği çıkarımına varılması da bu kanıyı destekler niteliktedir. Diğer taraftan kadınların üst düzey pozisyonlarda yer almasını engelleyen etmenler, sadece karşı cins tarafından sergilenen cinsiyetçi önyargılardan ibaret değildir. Bu doğrultuda Ergeneli ve Akçamete (2004: 90)'nin çalışmasında belirtilen "iş'te kadın olmak" anketinin sonuçları, kadınların da yönetici konumunda tercihlerini erkek personellerden yana kullandığını göstermektedir. Ankette yöneltilen "yöneticinin cinsiyeti ne olsun?" sorusuna yanıt veren 1003 kişiden %51,0'i cinsiyetin önemli olmadığını ifade ederken, %49,0'u erkek yöneticiden yana oyunu kullanmıştır. Erkek yönetici tercihinde bulunanların çoğunu ise kadın çalışanların kapsadığı ifade edilmiştir. Bu ankette yöneltilen bir diğer soru ise çalışanların, rakiplerinin cinsiyetlerine ilişkin tercihleri olmuştur. Erkeklerin %63,3'ü cinsiyetin fark etmeyeceğini belirtirken, kadınlar rakiplerinin erkek olmasını tercih ettiklerini ifade etmiştir. Cevher ve Öztürk (2015: 867)'ün aktardığı üzere, insan kaynakları danışmanlık firması Randstad tarafından 29 ülke üzerinde yürütülen çalışmada %50,0'si kadın %50,0'si erkek 88.851 çalışan içerisinde; kadınların %54,0'ü erkeklerle, %29,0'u hemcinsleri ile çalışmayı istemiş, %17,0'si ise tarafsız bir tutum sergilemiştir. Yine kadınların %45,0'i yöneticilerinin erkek, %25,0'i ise kadın olmasını istediğini belirtmiştir. Türkiye'de 1.473'ü erkek, 1.360'ı kadın olmak üzere toplam 2.833 kişinin katıldığı araştırmada da sonuç, küresel araştırmalarla aynı doğrultuda belirlenmiştir. Bu araştırmada kadınların %60,0'ı erkeklerle çalışmak istediğini belirtmiştir. Erkeklerde ise kadınlarla çalışmak isteyenlerin oranı %48,0'dir. Hem küresel alanda yapılan araştırma sonuçlarına hem de Türkiye'deki sonuçlara bakıldığında, erkek çalışanlar bile, kadın yöneticiler ile çalışmaya kadınlardan daha sıcak bakmaktadır (Özçelik, 2014: 1). İşyerlerinde kadınların birbirine uyguladığı bu ayrımcılık ise "kraliçe arı sendromu" olarak ifade edilmektedir.

Kraliçe arı sendromu 1974 yılında Michigan Üniversitesi araştırmacıları Stain, Epstein ve Tavris tarafından birbirleri için tavan olan, hemcinslerinin yükselmesini engelleyen kadınları tanımlamak

amacı ile ortaya atılmıştır (Smit, 2015: 1). Bu sendrom; kadın çalışanların, hemcinslerinin hiyerarşinin üst basamaklarında yer alan pozisyonlara gelmelerini desteklememesi, kadın çalışanlar arasında kariyer yarışının kıskançlık gibi kişisel hırslara neden olmasını sağlamakla birlikte, kadınların üst düzey pozisyonlarda istihdam edilmesi noktasında önemli engellerden birini oluşturmakta; özellikle üst kademedeki kadınların diğer kadınları görmezden gelerek işlerini yönetmeleri durumunu ifade etmektedir (Örücü vd., 2007: 133; Şengül vd., 2019: 907). Bu doğrultuda hemcinslerinden yana da ayrımcılık uygulanan kadınların, çok yönlü ve geniş bir yelpazede ayrımcılığa uğradığı sonucuna varmak mümkündür.

Araştırma verilerine dayanarak kadınların toplum içerisinde kendilerine çizdiği roller, toplumun kadına yüklediği sorumluluk, işverenlerin cinsiyet algısı, hemcinsler arasındaki rekabet algısı veya kişisel mecburiyetlerin üst kademelere çıkarken bir engel teşkil ettiğini söylemek mümkündür ve bu engelleri net bir şekilde ifade etmek, altında yatan sebepleri açıklamak ve çözüm önerileri sunmak adına literatürde pek çok çalışma (Parret, 2004; Pozo vd., 2012; Baum, 2013; Shepherd ve Leonorah, 2013; Evangelia, 2014; Metka ve Mojca, 2015; Obadic, 2016; Bazazo vd., 2017) mevcuttur. Bu bağlamda Türkiye de dahil olmak üzere birçok ülkede kadın çalışanlar, cinsiyetlerinden ötürü negatif yönde bir ayrımcılığa ve kariyer noktasında birtakım engellerle karşılaşmaktadır. Bu engeller özellikle turizm sektörünün çalışma şartlarından kaynaklanan güçlüklerle de bir araya gelince, kadınların bu sektördeki kariyer olanakları daha da zorlayıcı ve karmaşık bir hale gelmektedir (Pınar vd., 2011: 74).

2.Sonuç ve Öneriler

Turizm sektöründe çalışan kadınların, kariyer merdivenlerini çıkarken karşılaştığı çeşitli zorluklar pek çok araştırmaya temel oluşturmuştur. Literatürde yer alan çalışmalardan genel çıkarım kadınların anatomik-biyolojik özelliklerinin yanı sıra toplumsal rol ve sorumluluklarından ötürü de ayrımcılığa uğrayabildikleri yönündedir. Çalışmalara (Dong vd., 2004; Örücü vd., 2007; Kılıç ve Öztürk, 2014; Dinçer vd., 2016; Abbasah, 2020; Oliver ve Sard, 2020; Dashper, 2020; Qu vd., 2020) göre üst ve tepe noktalara çıkarken, kadınların erkeklerden daha fazla emek vermeleri gerektiği, sorumluluklarına göre daha az yetkilere sahip oldukları, kendine biçilen rollerden dolayı yaygın olarak belirli kadrolarda sınırlı terfi imkanları ile becerileri dikkate alınmadan pozisyonlandırıldıklarını söylemek mümkündür.

Birçok ekonomide ayrımcılıkla mücadele ve cinsiyet ayrımcılığına ilişkin mevzuatın getirilmesine ve uluslararası düzeyde yaşanan hızlı sosyal değişikliklere rağmen, cinsiyet ayrımcılığı işgücü piyasası ve işyerinde cinsiyet ayrımı olarak kendini göstermeye devam etmektedir. Turizm sektörünün kadınlara kapı açtığı sık sık söylense de toplumsal cinsiyet ayrımları ve kadın

ve erkeklerin toplumsal cinsiyet imajı hala sektörün işleyişinde etkili bir mekanizmadır. Sektörün ülke gelirine katkısı ve çok sayıda insana istihdam alanı sağlaması önemli bir imaj çizmektedir. Bu bağlamda kadınların görünmez engellerini aşabilmesi, kariyer hedeflerini gerçekleştirebilmesi için uygun ortamın sağlanması, cinsiyet önyargısının olmadığı bir turizm sektörü; toplumsal anlamda ilerleme ve kalkınma için önemli bir adımı oluşturabilir. Cinsiyet ayrımcılığındaki olumsuz imajın değişebilmesi adına;

• Mesleki eğitimi teşvik edici politikaların geliştirilmesi,

• Erkek ve kadınlar arasında; eşit pozisyon-farklı ücret ilişkisini kaldırmaya yönelik politikaların benimsenmesi,

• Eğitim ve beceri düzeyinin cinsiyetçi önyargılardan önce gelmesi, işe alım sürecinde başlıca kriteri oluşturması,

• Sosyal diyaloglarda, işlere karşı yapılan cinsiyet tanımlamalarının ortadan kaldırılması,

• Çocuk bakım koşullarını iyileştirmek ve doğum izninde olan kadınların örgüt ile irtibatının kesilmemesi; böylece sıkı iletişim halindeki güçlü örgüt yapısının sağlanması,

• Cinsiyet ayrımcılığının önüne geçebilecek yasal düzenleme ve politikalar,

• Kadınlara bilgi ve becerilerinin farkına varmasını sağlayan, kişisel gelişim ve eğitim imkanı sunan danışmanların olması,

• Terfi ve ücret zammı gibi konularda gerekli kriterlerin açıkça belirlenmesi ve adaletli bir sistemde uygulanması,

• İşletme prensibi olarak eşitliğin benimsenmesi ve örgüt yapısının bu yönde şekillendirilmesi,

• Engelleri oluşturan unsurlar birbirlerini etkileyen pek çok sebebi içerebildiğinden, bu engellerin tek tek ele alınarak sebeplerinin ortadan kaldırılması adına kişisel ve toplumsal olarak çaba gösterilmesi,

• Toplumsal olarak kadın ve erkeği karşı karşıya getiren rekabetçi normların değil, yan yana ve eşitlik içerisinde kabul eden normların benimsenmesi,

• Aile-ev içi sorumluluklar bakımından erkeklerin kadınlarla rolleri eşit şekilde paylaşması,

• Toplumsal cinsiyet eşitliğine dair işletmelerin, çalışanların ve toplumun bilinçlendirilmesi,

• Kadınların, yaşamlarını ve ailelerinin, toplumlarının, ülkelerinin ve dünyanın geleceklerini etkileyen süreçlerde temsilci ve karar alıcı olarak

sürdürülebilir kalkınmaya tam ve eşit katılımının sağlanması,

• Kadın haklarını ve cinsiyet eşitliğini savunanların parlamentolarda, birliklerde, kooperatiflerde ve topluluk derneklerinde deneyimi ve liderliğinin sağlanması,

• Ayrımcı yasaların, politikaların ve uygulamaların ortadan kaldırılması ve cinsiyet eşitliğini ve kadınların güçlendirilmesini amaçlayan mevzuat, politika ve önlemlerin teşvik edilmesi,

• Kadınların kariyer engellerini aşabilmesi için istikrar, özgüvenli duruş, azim, önyargısız mesleki planlama ve çeşitli kişisel gelişim metotlarının uygulanması gibi teşvik, düzenleme ve yenilikler getirilmesi, toplumsal farkındalığın artması, genel anlamda iş hayatındaki kadına yönelik negatif ayrımcılıkların azalması ve bunun bir sonucu olarak turizm sektöründe kadına yönelik ayrımcılığın azalmasına da etkili olabileceği öngörülmektedir.

İş hayatında örgüt yapısını oluşturan unsur "insan" faktörü olduğundan; bilinçli bir toplum dolayısıyla bilinçli bireylerin varlığı, sağlıklı örgüt yapısının oluşumuna da doğrudan etki etmektedir. Bu anlamda da kanun ve düzenlemeler haricinde ifade edilen kişisel gelişim hareketleri de büyük önem arz etmektedir.

Tüm bunlarla birlikte kadının birey olarak kendine duyduğu güven, kararlı duruş, eğitime yönelik çabası gibi kariyer noktasında önemli katkı sağlayacak unsurlar da göz ardı edilmemelidir. Bu gibi unsurların güçlü benlik algısı oluşturması, zorluklarla ve kariyer engelleri ile mücadelede kadınlara pozitif katkılar sağlayacağı öngörülmektedir. İşveren ve yönetici pozisyonundaki bireylerin, adil fırsat tanıma duyarlılığına ve bilincine sahip olması da örgüt yapısında doğuracağı pozitif etkiler bakımından önemli bir tavrı ifade etmektedir. Turizm sektöründe adil ve eşit fırsat sağlayan bir yapının varlığı, sektör verimliliğini arttırabilecek önemli bir unsurdur. İstihdam alanının genişliği ve kalkınmadaki etkisi göz önüne alındığında, bu gibi düzenlemelerle sektörde ayrımcılığın ortadan kalkması; hem toplumsal hem de ekonomik kalkınmaya uzun vadede katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Aarseth, H. and Olsen, B. M. (2008). Food and masculinity in dual-career couples. *Journal of gender studies*, *17*(4), 277-287.

Abassah-O. S. And Holmes, M. R. (2020). The Persistent Gender Gap in Canadian Hotel Operations. *Travel and Tourism Research Association: Adv ancing Tourism Research Globally.* 6, (https://scholarworks.umass.edu/ttra/2020/research_papers/6), Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2020.

Akoğlu, A.; Cansızoğlu, S.; Orhan, N. ve Özdemir, Z. (2017). Gastronomi ve Mutfak Sanatları Eğitimi Alan Öğrencilerin Sektörde Çalışmaya Yönelik Bakış Açıları. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 5(2), 146-159.

Allen, S. (2018). An Examination of the Role of Grit and Related Indicators for Breaking through the Stained Glass Ceiling for Women Leaders in the Presbyterian Church (U.S.A.), Inc., Spalding University, ProQuest Dissertations Publishing.

Arlı, E. (2013). Deniz Turizm Sektöründe Algılanan Cinsiyet Ayrımcılığı ve Cinsiyet Önyargısı: Karamürsel Meslek Yüksekokulu Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Çalışma ve Toplum,* 3, 283-302.

Arachchi, R. S. S. W. (2020). Perceptions and Attitudes of Female Tourism Graduates Towards Retention in the Tourism Industry: With Special Reference to Sri Lanka. *Sustainable tourism: Shaping a Better Future*, 1.

Azize E. ve Ceren A. (2004). Bankacılıkta Cam Tavan: Kadın ve Erkeklerin Kadın Çalışanlar ve Kadınların Üst Yönetime Yükseltilmelerine Yönelik Tutumları. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 22 (2), 86-109.

Baum, T. (2013). International Perspective on Women and Work in Hotels, Catering and Tourism. Geneva: International Labour Office.

Bayram, M. (2011). Otel İşletmelerinin Genel Müdür Profillerinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 22 (1), 35-48.

Bazazo, İ.; Nasseef A. M.; Mukattesh, B.; Kastero, D. and Hallaq, A. M., (2017). Assessing the Glass Ceiling Effect for Women in Tourism and Hospitality. *Journal of Management and Strategy*, 8(3), 51-66.

Bendl, R. and Schmidt, A. (2010). From 'Glass Ceilings' to 'Firewalls'—Different Metaphors for Describing Discrimination. *Gender, Work & Organization*, *17*(5), 612-634.

Berg, L. and Farbenblum, B. (2017). Wage theft in Australia: Findings of the national temporary migrant work survey. *SSRN 3140071*.

Boone, J.; Veller, T.; Nikolaeva, K.; Keith, M.; Kefgen, K. and Houran, J. (2013). Rethinking a Glass Ceiling in the Hospitality Industry. *Cornell Hospitality Quarterly*, 54(3), 230 – 239.

Brownell, J. (1998). Striking the Balance: the Future Work and Family Issues in the Hospitality Industry. *Marriage&Family Review*, 28(2), 109-123.

Brownell, J. (1994). Women in Hospitality Management: General Managers Perceptions of Factors Related to Career Development. *International Journal of Hospitality Management*, 13(2), 101–117.

Calás, M. B., Smircich, L. and Holvino, E. (2014). Theorizing Gender and Organization. *The Oxford Handbook of Gender in Organizations*.

Campos-Soria, J. A., Marchante-Mera, A., & Ropero-García, M. A. (2011). Patterns of Occupational Segregation by Gender in the Hospitality Industry. *International Journal of Hospitality Management*, *30*(1), 91-102.

Cara, A.; Fiona J. and Celia B. (1999). Women in Leisure Management: A Survey of Gender Equity. *Women in Management Review*, 14(4), 123.

Carvalho, I.; Costa, C.; Lykke, N. and Torres, A. (2019). Beyond the Glass Ceiling: Gendering Tourism Management. *Annals of Tourism Research,* 75, 79-91.

Carvalho, I., Costa, C., Lykke, N., Torres, A. and Wahl, A. (2018). Women at the Top of Tourism Organizations: Views from the glass roof. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, *17*(4), 397-422.

Cevher, E. ve Öztürk C. U. (2015). İş Yaşamında Kadınların Kadınlara Yaptığı Mobbing Üzerine Bir Araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi,* 4(4), 860-876.

Chung, H. and Van der Horst, M. (2018). Women's Employment Patterns After Childbirth and The Perceived Access to and Use of Flexitime and Teleworking. *Human Relations*, *71*(1), 47-72.

Çiçek, O., F. (2000). Kadından Yönetici Olmaz, *Kadınlar Dünyası*, 8, 14-15.

Dalkıranoğlu, T. ve Çetinel, F. (2008). Konaklama İşletmelerinde Kadın ve Erkek Yöneticilerin Cinsiyet Ayrımcılığına Karşı Tutumları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 277-297.

Dashper, K. (2020). Mentoring For Gender Equality: Supporting Female Leaders in The Hospitality Industry. *International Journal of Hospitality Management*, *88*, doi: 102397.

Davras, M. G. ve Davras Ö. (2015). Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü Öğrencilerinin Turizm Sektöründe Cinsiyet Ayrımcılığıyla İlgili Düşünceleri. *Journal of Tourism Theory and Research*, 1(2), 116-130.

Demir, M. (2011). İş Yaşamında Ayrımcılık: Turizm Sektörü Örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi.* 8, 761-784.

Demirkol, Ş.; Fidan, F. ve Pelit, E. (2004). Turizm Sektöründe Bayan İşgörenlerin Karşılaştıkları Sorunlar ve Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(8), 71-88

Dinçer, F. İ., Akova, O., Ertuğral, S. M., ve Çifçi, M. A. (2016). Türkiye'de Turizm Sektöründe Kadın İstihdamı: İmkanlar ve Engeller. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, *1*, 379-395.

Dong, X., Y.; Fiona M.; Paul B. and Samuel P., S. (2004). Gender Segmentation at Work in China's Privatized Industry: Some Evidence From Shandong and Jiangsu. *World Development*, 32(6), 979-998.

Eleren, A. ve Kılıç, B. (2007). Turizm Sektöründe Servqual Analizi ile Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi ve Bir Termal Otelde Uygulama. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 235-263.

Elliott, J. R. and Ryan, A., S. (2004). Race, Gender, and Workplace Power. *American Sociological Review,* 69, 365-386.

Elmas, S. (2007), Gender And Tourism Development: A Case Study of the Cappodoccia Region of Turkey, (Ed. Annette Pritchard, Nigel Morgan, Irena Atelyevic) Tourism and Gender: Embodiment, Sensuality and Experience. CABI Publishing, s. 302-314, Oxford.

Fritz, C., and Van Knippenberg, D. (2018). Gender and Leadership Aspiration: The Impact of Work–Life Initiatives. *Human Resource Management*, *57*(4), 855-868.

Genç, R. (2018). The Impact of Tourism in the Reduction of Gender Inequality. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 7(1), 20-35.

González-Serrano, L., Villacé-Molinero, T., Talón-Ballestero, P., and Fuente-Cabrero, C. D. L. (2018). Women and the glass ceiling in the community of Madrid hotel industry. *International Journal of Human Resources Development and Management*, *18*(1-2), 91-111.

Guimarães, C. R. F. F. and Silva, J., R. (2016). Pay Gap by Gender in the Tourism Industry of Brazil. *Tourism Management*, *52*, 440-450.

Hermelin, B., Hinchcliffe, G. and Stenbacka, S. (2017). The Making of The Gourmet Restaurateur–Masculine Ideology, Identity and Performance. *Norma*, *12*(1), 48-64.

ILO, (2015). Women in Bussines and Management: Gaining Momentum, ILO Publications, Geneva.

Jonsson, I. M., Ekström, M. P., & Nygren, T. (2008). Key Concepts Towards a Stance on Gender in the Restaurant. *Journal of Foodservice*, *19*(1), 53-62.

Jauhar, J. and Lau, V. (2018). The 'Glass Ceiling' and Women's Career Advancement to Top Management: The Moderating Effect of Social Support. *Global Business and Management Research: An International Journal,* 10(1), 163-178.

Kabir, L., S. (2020). Through the Glass Ceiling, Over The Glass Cliff? Women Leaders in Bangladeshi Public Administration, Gender Mainstreaming in Politics. *Administration and Development in South Asia*, 87-109.

Kar, B., Panda, M., C. and Pathak, M., D. (2019). Women's Work-Life Balance: Compensation is the Key. *Journal of Management Research*, *19*(1), 29-40.

Karakuş, H. (2014). Kraliçe Arı Sendromu- Pembe Taciz. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 334-356.

Kattara, H. (2005) Career Challenges for Female Managers in Egyptian Hotels. *International Journal of Contemporary Hospitality Management,* 17(3), 238-251.

Kaya, İ. (2012). Türk Turizm Sektöründe İstihdamın Temel Özelliklerinin ve Sorunlarının Ücretli Çalışanlar Açısından Coğrafi Bölgelere Göre Analizi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 15(28), 241-257.

Kobra, M. K., Khalil, M. I., Rubi, M. A., Kulsum, U., & Zayed, N. M. (2019). Factors and Strategies to Drive the Choice of Women Graduates to Enter into Tourism and Hospitality Sector: A Perceptual Strategic Study. *Academy of Strategic Management Journal*, *18*(6), 1-7.

Koca, B. (2014). Çalışma Hayatı ve Kadın. (https://www.academia.edu/4796744/%C3%87ALI%C5%9EMA_HAYATI_VE_KADIN), Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2020.

Kogovesk, M. and Kogovesk M. (2015). Hospitality And Tourism Gender Issues Remain Unsolved: A Call For Research. *Quaestus Multidisciplinary Research Journal,* 6, 194-203.

Krishnan, H., A. and Daewoo P. (2005). A Few Good Women – On Top Management Teams. *Journal of Business Research***,** 58(12), 1712 – 1720.

Kuzgun, Y. ve Sevim A. S. (2004). Kadınların Çalışmasına Karşı Tutum ve Dini Yönelim Arasındaki İlişki. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi,* 37(1), 14-27.

Lan L., and Roberta W. L. (2001). Female Managers in Asian Hotels: Profile and Career Challenges. *International Journal of Contemporary Hospitality Management,* 13(4), 189–196.

Lewis, J., J. (2010). The Glass Ceiling and Women's History. (https://www.thoughtco.com/glass-ceiling-for-women-definition-3530823). Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2020.

Litwin, A.; Ngan, B., F., H. and Atembe, R. (2019). Attitudes Towards Female Managers in Austrian and Macau Tourism Industry. *Journal of Hospitality and Tourism Management,* 39, 1-8.

Marinakou, E. (2014). Women in Hotel Management and Leadership: Diamond or Glass?. *Journal of Tourism and Hospitality Management*, 2(1), 18-25.

Mooney, S., K. (2020). Gender Research in Hospitality and Tourism Management: Time to Change The Guard. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 32(5), 1861-1879.

Neuman, N. and Fjellström, C. (2014). Gendered and Gendering Practices of Food and Cooking: An Inquiry Into Authorisation, Legitimisation and

Androcentric Dividends in Three Social Fields. *NORMA: International Journal for Masculinity Studies*, *9*(4), 269-285.

Nhu, D. H. Q. (2017). *The effect of corporate glass ceiling on female employees positive mood and job performance-An empirical study in tourism industry in Ho Chi Minh* (Doctoral dissertation, International University-HCMC).

OEDC (2020). Tourism Trends and Policies, Turkey. (https://www.oecd-ilibrary.org//sites/f3b16239-en/index.html?itemId=/content/component/f3b16239-en#), Erişim Tarihi: 19 Ağustos 2020.

Obadic, A. and Maric, I. (2009). The Significance of Tourism as an Employment Generator of Female Labour Force. *Economic Thought and Practice*, 18(1), 1330-1339.

Obadic, A. (2016). Gender Discrimination and Pay Gap on Tourism Labour Market. *International Scholarly and Scientific Research & Innovation* 10(3), 823-828.

Oliver, X., and Sard, M. (2020). Gender Wage Gap in Hospitality. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, doi: 1096348020909423.

Örücü, E.; Kılıç, R. ve Kılıç, T. (2007). Cam Tavan Sendromu ve Kadınların Üst Düzey Yönetici Pozisyonuna Yükselmelerindeki Engeller: Balıkesir İli Örneği. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 14(2), 117-135.

Özçelik, B. (2014). Çalışan Kadın Erkek Yönetici İstiyor. (http://www.kigem.com/kadin-calisan-erkek-yonetici-tercih-ediyor.html.). Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2020.

Parrett, L. (2004). Women in Tourism Employment – A Guided Tour of the Greenwich Experience; Research Report; London Thames Gateway Forum.

Perez, M. S.; Cabrero, C. D. L. F.; Ballesteros T. P. and Serranı G. L. (2014). Gender Inequality and Female Menagers in The Tourism Sector: An Analysis of Glass Ceiling Factors. *Revista Turismo & Desenvolviment,* (5), 21-22.

Pınar, M.; McCuddy, M. K.; Birkan, İ. and Kozak, M. (2011). Gender Diversity in Hospitality Industry: An Empirical Study in Turkey. *International Journal of Hospitality Management*, 30(1), 73-81.

Prakash, P. and Paul, A. (2018). Glass Ceiling Effect on Women Employees: A Panoramic View. *ZENITH International Journal of Multidisciplinary Research*, 8(2), 46-56.

Pritchard, A. (2018). Predicting The Next Decade of Tourism Gender Research. *Tourism Management Perspectives,* (25), 144-146.

Pozo, A.G.; Soria, J. A.C.; Ollero, J. L. S. and Lara, M. M. (2012), The Regional Wage Gap in the Spanish Hospitality Sector Based on A Gender Perspective. *International Journal of Hospitality Management*, 31(1), 266-275.

Qu, Y., Jo, W. and Choi, H. C. (2020). Gender discrimination, injustice, and deviant behavior among hotel employees: role of organizational attachment. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, *21*(1), 78-104.

Remington, J., & Kitterlin-Lynch, M. (2018). Still Pounding on The Glass Ceiling: A Study of Female Leaders in Hospitality, Travel, and Tourism Management. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, *17*(1), 22-37.

Rinaldi, A. and Salerno, I. (2019). The Tourism Gender Gap and Its Potential Impact on The Development of The Emerging Countries. *Quality & Quantity*, 1-13.

Santero-Sanchez, R., Segovia-Pérez, M., Castro-Nuñez, B., Figueroa-Domecq, C. and Talón-Ballestero, P. (2015). Gender Differences in The Hospitality Industry: A Job Quality Index. *Tourism Management*, *51*, 234-246.

Santos, L. D. and Varejao, J. (2007), Employment, Pay and Discrimination in The Tourism Industry. *Tourism Economics*, 13(2), 225-240.

Sengul, H., Cinar, F., and Bulut, A. (2019). The Perception of Queen Bee Phenomenon in Nurses; Qualitative Study in Health Sector. *Nigerian journal of clinical practice*, *22*(7), 906.

Simpson, R. (2014). Doing Gender Differently: Men in Caring Occupations. *The Oxford handbook of gender in organizations*, 480-99.

Simpson, D. (2017). Women In Tourism. Leisure Tourism Database, (https://www.cabi.org/leisuretourism/news/25481), Erişim Tarihi: 19 Ağustos 2020.

Sirakaya, E. and Sonmez, S. (2000). Gender Images in State Tourism Brochures: An Overlooked Area in Socially Responsible Tourism Marketing. *Journal of Travel Research*, *38*(4), 353-362.

Smit, D. M. (2015). Labour Law, The Queen Bee Syndrome and Workplace Bullying: A Contribution To The Shattering of At Least One Glass Ceiling for Female Employees, *International Journal of Business and Social Research,* 4(5), 59-71

Sormaz, Ü.; Güneş, E. ve Bilim, Y. (2016). Yiyecek-Içecek Hizmetleri (F&B) Personelinin Kariyer Engeli ve Çözüm Önerileri, *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi*. 2016(1), 15–23.

Stephen, O. M., Isaac, K. M., George, M., and Dominic, K. R. (2014). Women employment in tourism businesses: A case study of Eldoret Town, Kenya. *African Journal of tourism and hospitality*, *1*(1).

Şiyve, O. Ç. (2004). Kadın-Erkek Liderlik Tarzları ve Cam Tavan. Tügiad Elegans Magazin, Sayı:66, Mart-Nisan'' (http://www.elegans.com.tr/arsiv/66/haber018.html). Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2020.

Szabo, M. (2014). Men Nurturing Through Food: Challenging Gender Dichotomies Around Domestic Cooking. *Journal of Gender Studies*, *23*(1), 18-31.

Tekin, Ö. A. ve Gençer, Z. (2016). Otel İşletmelerindeki İşlere ve Pozisyonlara Göre Cinsiyet Algısı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 495-521.

The Authority on World Travel & Tourism (2013). Gender equality and youth employment: Travel & Tourism As A Key Employer of Women and Young People, (https://eige.europa.eu/library/resource/EIGE_Grey_LiteratureTOURISM3), Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2020.

The Global Gender Gap Report, 2015. Turkey Country Profile, (http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2015/economies/#economy=TUR), Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2020.

Thrane, C. (2008). Earnings Differentiation in the Tourism Industry: Gender, *Human Capital And Socio-Demographic Effects*, 29(3), 514-524.

TSKB (2018). Turizm: Yine, Yeni, Yeniden. Ağustos, 2018.

Tucker, H. (2007), Undoing Shame: Tourism and Women's Work in Turkey, *Journal of Tourism and Cultural Change*, 5(2), 87-105.

Tükeltürk A. Ş. ve Perçin Ş. N. (2008). Turizm Sektöründe Kadın Çalışanların Karşılaştıkları Kariyer Engelleri ve Cam Tavan Sendromu: Cam Tavanı Kırmaya Yönelik Stratejiler. *Yönetim Bilimleri Dergisi* (6:2), 114-128.

Uguz Ç. S. ve Topbaş F. (2014). Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Emeği: Turizm Sektörüne Betimsel Bir Yaklaşım. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(7), 487-509.

UNWTO (2019). Global Report on Women in Tourism 2019. 2nd edition, UNWTO, Madrid.

Wan, Y. K. P. (2014). Minding the gap in the gaming industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*.

WTTC (2015). Travel & Tourism Economic Impact Report, 2015.

WTTC (2017). Travel & Tourism Economic Impact Report, 2017.

WTTC (2019). Economic Impact Reports, Travel & Tourism Regional Performance 2019.

Zong, Y., Couch, S., and Blum, S. C. (2011). Hospitality industry: perceptions of students, educators and industry recruiters. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, *23*(4), 5-13.

Bölüm 24

KAYNAK BAĞIMLILIĞI KURAMI, GELİŞİMİ VE ÖRGÜT KURAMINA KATKILARI

Şakir MİRZA[1]

İbrahim Ethem DAĞDEVİREN[2]

1 Öğretim Görevlisi, Uşak Üniversitesi Eşme Meslek Yüksekokulu
2 Öğretim Görevlisi, Uşak Üniversitesi Eşme Meslek Yüksekokulu

KURAMIN GELİŞİMİ

1950'li yılların sonları ve 1960'lı yıllardaki gelişmeler yönetim ve örgütlenme konusunda durumsalcı (koşul bağımlılık) yaklaşımın ortaya çıkmasına yol açmıştı. Durumsallık yaklaşımı örgütlerin içyapılarının şekillenmesi ve tasarımı ile ilgilenmekte idi. Ayrıca örgüt yapılarının içsel ve dışsal değişkenler ile şekillendiğini belirtmekteydi (Üsdiken, 2015: 75). 1950-1970 arası dönemde örgüt sayılarının artış göstermeye başlaması ile birlikte toplumun ve ekonomik kurum ve kuruluşların anlaşılması için örgütlerin anlaşılması gerekliliği ortaya çıktı (Davis, 2003:6; akt. Meydan, 2012:163). 1970'lerden sonra geleneksel rasyonel örgüt teorilerine ilişkin memnuniyet azalmaya başladı. Bunun üzerine kaynak bağımlılığı kuramı, diğer örgütler üzerinde güç sahibi olma ve otonomi kazanma konusundaki incelemeleri dolayısıyla örgüt kuramı alanında etkili olmaya başladı (Keskin vd., 2016: 285).

Kaynak bağımlılığı kuramının temelleri Thompson'a (1967) dayanır (Johnson, 1995: 4). Thompson açık birer sistem olan örgütlerin dışarıdan içeriye kaynak akışını ve bu süreçte ortaya çıkan belirsizliği örgütsel düzeyde analiz etmiştir. Bu analizleri sonucunda kaynak bağımlılığı kuramının gelişimine katkı sağlayacak bulguları elde etmiştir (Johnson, 1995: 4). Bu bulgulara göre örgütlerin tam rasyonel olamayacağını, örgütlerin sahip oldukları ihtiyaçları nedeniyle bağımlılıklarının olduğunu ve bu bağımlılıkların problemlere neden olduğunu belirtmiştir. Thompson (1967) örgütlerin aralarında güç ve bağımlılık ilişkilerine sahip olduğunu, ayrıca örgütün dış etkilerden korunması için neler yapılması gerektiği konusu üzerinde durmuştur (Pfeffer, 2005: 441). Kuramın daha önceki görgül araştırmaların bir araya getirilerek yeni bir yaklaşım olarak ele alınması Aldrich ve Pfeffer' in (1976) ortak çalışmasında olmuştur. Daha sonraları bu teori, 1978 yılında Amerikalı örgüt teorisyenleri Jeffrey Pfeffer ve Gerald Salancik tarafından geliştirilmiştir (Keskin vd., 2016: 285). Bu bakış açısı Pfeffer ve Salancik'in (1978) kitabının yayınlanması ile yaygınlaşmış ve etkili bir hale gelmiştir (Üsdiken, 2015: 77-7 8).

KURAMIN TEMELLERİ

Kaynak bağımlılığı kuramı üç kuramsal temel üzerine inşa edilmiştir. Birincisi açık sistem yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre çevre örgüt için önemlidir ve belirsizlikler içermektedir (Üsdiken, 2015: 80-81). Örgütlerin birer açık sistem olarak çevrelerinden kaynak sağlayarak bu kaynakları işlemeleri ve işlenen kaynakları diğer paydaşlara aktarmaları kaynak bağımlılığı kuramının ana fikrini oluşturur (Pfeffer, 2005: 441). Örgütler faaliyetleri süresince daha fazla gelir elde ettikçe, daha fazla kaynak elde edebilecek finansal güce sahip olacak ve daha fazla kaynak talep edecektir. Bu süreçte ihtiyacı olan kaynaklara ulaşabilmesi örgütün devamlılığı açısından son derece önem arz etmektedir (Johnson, 1995:

1). Bu süreci etkileyen iki unsurdan birincisi güç farklılıkları diğeri ise çevresel belirsizliklerdir (Pfeffer, 2005). Örgütler bu iki unsurun ortaya çıkardığı riski azaltmak amacıyla örgütsel davranış ve stratejiler geliştirirler.

İkinci temeli ise 1960'lı ve 1970'li yılların örgütler arası ilişkilere dair yazın oluşturmaktadır. Sosyal mübadele; kıt kaynak ihtiyaçları başka örgütlerden temin edilmektedir. Kuramda kurulan bağlar eşit şartlarda olmasa da ilişkilerin gönüllülük esasında yürütüldüğü fikrinden hareket edilmektedir. Ancak eşit şartlar altında olmayan ilişkiler nedeniyle bağımlılık ve güç ilişkileri ortaya çıkacaktır. Pfeffer ve Salancik, (1978: 24-27) için üçüncü temel ise Cyert ve March'ın (1963; akt. Üsdiken, 2015: 83), örgütleri koalisyon olarak göstermesidir. Koalisyon olan örgütlerde bireylerin ve grupların tercihleri ve amaçları farklıdır. Birey ve grup olarak bir örgütle ilişkisi olan herkes, örgütü kendi çıkarları doğrultusunda etkileme gayreti içerisindedir. Böylece örgütlerin belirli amaçları gerçekleştirmek için akılcı bir vasıta oldukları ve amaçların tüm paydaşlar tarafından paylaşıldığı şeklindeki anlayış benimsenmemekte, bunun yerine çoğulcu ve esasen siyasi temelli bir bakış açısı bulunmaktadır.

KURAMIN BİLEŞENLERİ

Örgütler arası güç farklılıkları, örgütlerin faaliyetleri sırasında kaynaklarını sağladıkları diğer örgütlere bağımlı hale gelmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bir örgüt diğer bir örgütün kaynağını oluştururken, aynı zamanda o örgütün pazarı haline gelerek karşılıklı bağımlılık oluşmakta ve bu karşılıklı bağımlılık örgütler için bir güç kaynağı haline gelmektedir (Pfeffer, 2005). Örgütler arasındaki bağımlılık, örgütlerin isteklerini karşılama becerilerini ve ihtiyaçlarını elde etmek için uyguladıkları politik taktikleri de ortaya çıkarmaktadır (Pfeffer ve Salancik, 1978: 3). Çevresel belirsizlik ise, çevrede meydana gelen değişimler sonucunda ortaya çıkmaktadır (Pfeffer ve Salancik, 1978). Çevresel belirsizliklerin giderilmesi örgütlerin kaynaklarının devamlılığını sağlayabilmeleri için gereklidir ve bu belirsizlikler örgütün geliştirdiği stratejiler ile giderilebilir.

Örgütlerin güç ilişkilerini yönetmek ve çevresel belirsizlikleri gidermek için geliştirdikleri stratejiler temel olarak iki sınıfa ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, sahipliği değiştirmeye yönelik stratejiler, ikincisi ise hiyerarşi benzeri stratejilerdir (Pfeffer ve Salancik, 1978). Sahipliği değiştirmeye yönelik stratejiler, dikey birliktelikler, yatay birliktelikler ve çeşitlenmeye yönelik stratejilerdir. Hiyerarşi benzeri stratejiler ise, alternatif tedarikçilerin bulunması, koalisyonlar oluşturulması, kooptasyon, değerli kaynak ihtiyacının azaltılması, birleşmeler ve ortak yatırımlar gibi stratejilerdir (Meydan, 2012: 167).

Kaynak bağımlılığı kuramının temelinde bazı kabuller yer almaktadır. Bunlar:

- Örgütler kendilerine yeterli değillerdir, hayatlarını devam ettirebilmek için kaynaklara ihtiyaçları vardır.
- Örgütler birer açık sistemdir, çevreleriyle etkileşirler ve kaynak alışverişinde bulunurlar.
- Örgütlerin çevreleri karmaşık ve dinamiktir, bu çevredeki sosyal, teknolojik, ekonomik ve finansal değişiklikler örgütü etkiler.
- Örgütler birbirinden farklıdır, kendilerine özgü yetenekleri ve kaynakları vardır. Bu kaynaklar kıttır ve örgütler tarafından kontrol edilir.
- Örgütler her ne kadar rasyonel hareket etmeye çalışsa da tam rasyonel olamazlar sınırlı rasyonellik vardır. Çünkü çevrede belirsizlikler vardır ve bundan dolayı örgütlerin tüm bilgiye ulaşmaları mümkün değildir.

Bu bağlamda kuramın temel bileşenleri, çevre, çevreye uyum ya da yönetim, kaynaklar, örgütler arası ilişkiler, örgütler arası ilişkide ortaya çıkan güç, örgütlerin taktikleridir.

Bağımlılık ve Belirsizlik Nedeni Olarak Çevre ve Örgüt Çevre Uyumu

İşletmelerin bağımlı oldukları kaynağın önemi, kaynağın tüm kaynakları içindeki payı ve o kaynağın örgütün hayatını devam ettirebilmesi için ne kadar önemli olduğu bağımlılık derecesini belirler (Üsdiken, 2015: 85). Kaynak için ulaşılabilir örgüt sayısı az ise ve kaynak kıt ise önemlidir (Pfeffer ve Salancik, 1978: 51-52). Bağımlılık eş düzeyde ve dengeli değildir (Pfeffer ve Salancik, 1978: 41). Bağımlılığı az olan daha güçlüdür. Güç örgüte diğer örgütü elinde tutma imkanı verir ve gücü elinde bulunduran örgüt, diğer örgütü yönetebilir ve yönlendirebilir (Pfeffer ve Salancik, 1978: 53-54).

Bağımlılık ve güç ilişkilerinin yanında çevreyi örgüt için önemli hale getiren bir diğer unsur ise belirsizliktir. Belirsizlik, ilişkilerde geleceğin öngörülememesidir (Pfeffer ve Salancik, 1978: 67). Kaynak bağımlılığı kuramı belirsizliğe neden olan unsurların belirlenmesinde durumsalcılığı kaynak almaktadır (Pfeffer ve Salancik, 1978: 63-64). Belirsizlik örgütün kaynak temini durumlarında önemlidir (Pfeffer ve Salancik, 1978: 68). Belirsizlik örgütün çevre hakkında bilgi edinme ve tahmin yapabilme kapasitesine bağlıdır. Pfeffer ve Salancik (1978: 71-78)'e göre çevrelerini örgütler anlamlandırırlar ve canlandırırlar. Örgütlerin hareketlerini şekillendiren bu canlandırmadır. Fakat nesnel olarak çevre dışarıda vardır. Pfeffer ve Salancik (1978: 62-63) bu yolla örgütlerin hareketleri ve elde ettikleri sonuçlar arasında ayırım yapmaktadır. Örgütler çevrelerine cevap verebilirler ve değişebilirler. Bunu planlı ve çıkarları için yaparlar.

Örgütler ya çevreye uymaya çalışır ya da çevrelerini değiştirerek örgüte uyumlu hale getirmeye çalışırlar (Pfeffer ve Salancik, 1978: 106). Her ikisi de olabilmektedir. Bunu gerçekleştirirken örgütler çeşitli stratejiler uygularlar. Örgütün stratejisi bağımlılıkların şekline ve derecesine göre değişir. Bu stratejilerini gerçekleştirirken örgütler, çevrelerindekilerin kendilerine bağımlılıklarını arttırmaya ve onları yönetme imkanını elde etmeye çalışırlar.

Örgütü merkeze alan çalışmalar çevreyi nesnel olarak ele almakta ve nesnel çevreyi görev çevresi ve genel çevre olmak üzere iki sınıfa ayırmaktadır (Meydan, 2012: 169). Görev çevresi örgütün faaliyetlerini yürütürken sürekli etkileşim içinde olduğu tedarikçiler ve müşteriler gibi paydaşlardan oluşmaktadır (Singh vd., 2011: 51). Genel çevre ise örgütü etkileyen fakat örgütün etkileyemediği, demografik, politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik unsurlardan oluşan çevredir (Davis ve Powell, 1992: 317).

Çevre örgütler arası ilişkileri belirleyen üç yapısal özelliğe sahiptir. Bunlar (Pfeffer ve Salancik, 1978):

- Yoğunluk: Güç ve otoritenin çevrede yayılma durumu,
- Cömertlik: Kritik kaynakların çevrede bulunma durumu,
- Karşılıklı bağımlılık: Örgütler arası bağlantıların sayısıdır.

Çevresel belirsizlik, çevrenin dinamizmine, kritik kaynakların bulunma durumuna ve çevrenin karmaşıklığına göre değişebilmektedir (Dess ve Beard, 1984). Örgütlerin sınırlılıkları üzerinde etkili olan unsurlardan birisi çevredir. Örgütlerin seçimleri ve davranışları çevresel bağlam içerisinde ele alınmalıdır. Çünkü örgütler seçimlerinde ve davranışlarında çevreden bağımsız hareket edemezler. Bu bağlamda örgütün çevreye verdiği tepkiler önemlidir (Pfeffer ve Salancik, 1978).

Kaynak bağımlılığı kuramında çevre örgüt uyumuna ilişkin üç prensip vardır (Johnson, 1995).

- Birincisi, örgütün yaşamına devam edebilmesi için yöneticiler örgüt yapısında ve davranışlarında değişiklik yaparak kaynak akışının devamlılığını sağlar.
- İkincisi, örgütün sahip olduğu çevresel sınırlılıkların yöneticiler tarafından karar alma organlarına olan etkilerinin en aza indirilmesini sağlar.
- Üçüncüsü ise, örgütün çevreye uyum sağlayabilmesi için yöneticiler örgütün bağımsızlığını arttırmaya çalışır.

Örgütlerin çevreye uyum sağlayabilmelerinin şartları şunlardır (Pfeffer ve Salancik, 1978):

- Örgütler çevrelerinden gelen taleplerin farkındadırlar.
- Örgütler kendilerinden talepte bulunan diğer örgütle kaynak alışverişi içerisindedir.
- Örgütler için bu kaynaklar kritik ve önemlidir.
- Örgütün karşısındaki diğer örgüt kaynağa ulaşım, o kaynağa sahip olma ve kaynağın kullanımını kontrol etme hakkına sahiptir ve kaynağa ihtiyaç duyan örgütün ikame edebileceği başka kaynak bulunmamaktadır.
- Kaynağa ihtiyaç duyan örgütün elinde diğer örgüt için önemli kaynak bulunmamaktadır.
- Kaynağa ihtiyacı olan örgütün davranışları ve üretimi diğer örgüt tarafından açıkça görülebilmektedir. Böylece kaynağa sahip olan örgüt isteklerinin yerine getirilip getirilmediğini görmektedir.
- Örgütün talepleri yerine getirmek için gerçekleştirdiği davranışları çevredeki diğer örgütler ile olan ilişkileriyle çatışmamaktadır.
- Kaynağa ihtiyacı olan örgüt, diğer örgütün isteklerini belirleyememekte ya da başka bir yere aktaramamaktadır.
- Kaynağa ihtiyacı olan örgütün davranışları diğer örgütü tatmin edebilecek yeterliliktedir.
- Kaynağa ihtiyacı olan örgüt hayatta kalmak istemektedir.

Örgütlerde Kaynak ve Örgütlerle İlişkiler

Örgütler yaşamlarını sürdürebilmek için kaynaklara ihtiyaç duyarlar. Bu kaynakların bir kısmını örgütler kendileri yaratmaktadır ve örgütlerin kaynakları örgüt türüne göre değişebildiği gibi bir örgüt birden fazla kaynağa da ihtiyaç duyabilir. Örgütün ihtiyaç duyduğu kaynaklar, hammadde, müşteriler, bilgi, çalışanlar, teknoloji, meşruluk, hizmetler, teknolojik yenilik, sosyal destek, üretim sistemleri ve ürün gibi unsurlardır. Bunlar örgütün girdileri ve çıktılarını oluşturmaktadır (Meydan, 2012: 174-175).

Kaynak akışının devam edebilmesi çevredeki diğer örgütlere bağlıdır (Pfeffer ve Salancik, 1978). Bu bağlamda örgütler hayatlarını devam ettirebilmek için bir takım yapısal değişikliklere de ihtiyaç duyarlar. Bu yapısal değişikliklerle birleşme, ikame kaynak bulma gibi yeni stratejiler geliştirmekte ve örgüt bu stratejilere göre davranış geliştirmektedir. Ayrıca yapılarında da değişiklik yapabilmektedir. Örgütlerin diğer örgütlere olan bağımlılığı, çevreye uyumu ve çevreyi şekillendirmeye ilişkin davranışları, örgütlerin kaynaklarını elde etme sürecinin yönetimine bağlıdır (Pfeffer ve Salancik, 1978). Kaynak bağımlılığı kuramı, örgütün kaynaklarını, örgütlerin aralarında gerçekleştirdikleri kaynak değişimini, kaynak

değişimlerinin eşit olmaması dolayısıyla ortaya çıkan güç farklılıklarını ve örgütlerin bağımlılıklarını, bağımlılıklarının derecesini, bağımlılığın ortaya çıkardığı etkileri, örgütlerin geliştirdiği davranışları ve örgütteki yöneticilerin kaynak elde etme süreci ile örgütlerin bağımlılığını yönetme uğraşlarını analiz etmektedir (Singh vd., 2011: 50; Johnson, 1995: 1). Kuram, örgütler arasında mevcut bağımlılık ve güç dengelerinin örgütlerin seçimleri üzerindeki etkisini, ayrıca örgütler arasındaki bağımlılığın örgütlerde meydana getirdiği olumsuz sonuçları ve örgütlerin nasıl daha fazla bağımsız olabileceklerini izah etmeye çalışır (Pfeffer, 2005: 441).

Kaynaklar örgütler için vazgeçilmez unsurlardır. Kaynağın kıtlığı ve örgüt çevresinde bulunabilir olması önemlidir. Bu bağlamda kaynakların niteliği örgütlerin arasındaki bağımlılığın derecesinin belirlenmesinde etkilidir (Johnson, 1995).

Örgütlerin arasındaki ilişkilerin analizine ilişkin 3 yaklaşım vardır (Davis ve Powell, 1992).

- Birincisi, örgütler arasındaki ikili ilişkilere yönelmektedir.
- İkincisi, örgütler arası ilişkilerde ağlara odaklanmaktadır.
- Üçüncüsü ise, çevreye ve çevrenin örgüt üzerindeki etkisine odaklanmaktadır.

Kaynak bağımlılığı kuramı örgütler arası ikili ilişkiler üzerinde duran bir kuramdır. Tüm örgütler kaynaklara ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç örgütleri karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı hale getirir. Örgütlerin kaynak değişimi sonucunda ortaya çıkan ilişkileri onları birbirleri ile uzlaşma yoluna götürmekte ve örgütlerde değişime neden olabilmektedir (Meydan, 2012: 175). Örgütler arasında meydana gelen bu ilişkiler farklı boyutlarda ve türlerde olabilmektedir. Çünkü örgütler arasındaki her ilişkinin önem derecesi ve yoğunluğu farklıdır. Bu ilişkinin yapısına göre bir örgüt diğer bir örgüte bağlı, eşit veya baskın olabilmektedir (Silver, 199; akt. Üsdiken, 2015: 88).

Örgütler arasındaki bağımlılık derecesini etkileyen üç unsur bulunmaktadır (Davis ve Powell, 1992: 322).

- Kaynağın önemi: Kaynağın önemi örgütler arasındaki alışverişin büyüklüğüne ve kaynağın kıtlığına bağlıdır. Alışveriş ne kadar büyük ise kaynak ne kadar kıt ise bağımlılık derecesi o kadar yüksektir.
- Bağımlılık derecesini etkileyen ikinci unsur, kaynağın kullanılması ve dağıtılması üzerinde diğer örgütün serbestisidir. Diğer örgütün kaynağı yönetme derecesi ne kadar yüksek ise bağımlılık o derece yüksek olacaktır.

• Bağımlılık derecesini etkileyen üçüncü unsur ise kaynağın yoğunluğu ya da kaynağın sağlanmasında çevredeki örgütün potansiyel rakiplerinin az olmasıdır. Kaynağın ikamesi mümkün değil ise ve kaynağa sahip olan örgütün rakipleri de az sayıda ise örgütler arası bağımlılık yüksek olacaktır.

Örgütlerin çevreleri ile ilişkileri çoğunlukla asimetrik düzeyde gerçekleşmektedir (Joep ve Lock, 2000: 240). Simetrik bağımlılık örgütlerin birbirlerine bire bir denge halinde bağlı olmaları durumudur. Asimetrik bağımlılık ise bir örgütün diğer örgüte daha fazla bağımlı olması durumudur. Bu durumda bağımlı olan örgüt diğer örgütün kontrolü altına girmektedir (Johnsen ve Ford, 2002; akt. Meydan, 2012: 176). Asimetrik bağımlılık olduğu durumlarda, bağımlı olan örgütün bağımlı olunan örgüte güvenmemesi nedeniyle örgütler arasındaki ilişkilerde belirsizlik artış göstermekte ve güvensizlik ortaya çıkmaktadır (Davis ve Powell, 1992:33).

Örgütlerde Güç İlişkileri

Kaynak bağımlılığı kuramı, örgüt içi güç ilişkilerine dayanarak örgütler arası güç ilişkilerini açıklamaya çalışır (Meydan, 2012: 164). Bu güç ilişkilerini açıklarken ikili ilişkilerde bağımlılık üzerinde duran güç modelleri, örgütler arası düzeyde ele alınmaktadır (Pfeffer, 2005: 441). Sosyal yapı içerisinde yer alan aktörler arasındaki ilişkilerin açıklanmasında güç önemli bir belirleyicidir. Aktörlerin farklı güç düzeyleri, aralarındaki ilişkilerin istikrarını bozmakta ve bağımlılığa neden olmaktadır.

Örgütlerin çevreleri ile olan ilişkilerini çevrenin örgütleri kontrolü, örgütler arası ilişkilerde kaynak, güç ve bağımlılık açılarından ele alan kaynak bağımlılığı kuramı, gücü, örgütlerin çevrelerini yönetme istekleri ile birleştirmektedir (Davis ve Cobb, 2010: 25). Bu durumda örgütler çevrelerini kontrol etmek için sahip oldukları bu gücü kullanırlar. Kaynak bağımlılığı kuramı, bu gücün örgüt içindeki dağılımı ile ilgilenmektedir. Örgütlerin sahip olduğu çevresel sınırlılık ve belirsizliklerin yönetilmesi sürecinde örgüt için faydalı olan kişiler, örgütte daha güçlü hale gelmektedirler. Bu bireyler örgütlerin davranışları ve stratejileri üzerinde etkili olmakta, örgütte davranışları ile çevreyi etkilemektedir (Meydan, 2012: 164-165).

Örgütler arasındaki güç ve bağımlılık ilişkileri fonksiyonel yaklaşım, yapısal yaklaşım ve kurumsal yaklaşım olmak üzere üç temel yaklaşım içerisinde ele alınmaktadır (Ocasio, 2002).

• Fonksiyonel yaklaşım, örgütlerin çevreleri ile uyum sağlaması ve yaşamsal ihtiyaçlarının, örgütteki kişilerin ve grupların nasıl etkilendiği üzerinde duran yaklaşımdır.

• Yapısal yaklaşım, örgütteki gücün örgüt içinde nasıl dağıldığını ve bu dağılımın örgüt içindeki ve örgüt dışındaki yapılara ve sosyal ilişkilere etkide bulunduğu üzerinde duran yaklaşımdır.

• Kurumsal yaklaşım ise, örgütsel gücün, örgütü ve örgütün çevresini tanımlayan hukuki, normatif ve kültürel yapı içinde nasıl yer aldığı üzerinde durmaktadır.

Kaynak bağımlılığı kuramı fonksiyonel yaklaşım içerisinde yer almaktadır (Ocasio, 2002: 364). Bu yaklaşıma göre örgüt içindeki ilişkilerde, örgütteki kişilerin grupların gücü, örgütün yaşam sürecine ve performansına sağladıkları katkı ile doğru orantılı olarak artış göstermektedir. Pfeffer ve Salancik (1978), güce ilişkin araştırmalarını örgütteki birey ve grup düzeyinden örgüt düzeyine çıkararak gerçekleştirmişlerdir ve örgütler arasındaki ilişkilerde güç üzerinde durmuşlardır. Bu bağlamda güç konusu, güç ve bağımlılığın kaynağı, örgüt yöneticilerinin gücü nasıl kullandığı ve örgütsel bağımlılığı nasıl yönettiği, kaynak bağımlılığı kuramı bakışıyla en çok üzerinde durulmuş meseledir (Davis ve Cobb, 2009: 5). Örgütler arası ilişkilerde örgütlerin birbirlerine eşit olmaması nedeniyle güç de eşit değildir. Fakat örgütlerden biri tamamen güçsüz diğeri tamamen güçlü değildir. Kaynak bağımlılığı yaklaşımı, aktörlerin birbirlerine uyguladıkları güç farklılaşmalarını inceler (Johnson, 1995: 11). Bu açıdan örgütlerin ikili ilişkilerinde güç dengesi ve bağımlılıkları kaynak bağımlılığı açısından ele alınmaktadır (Casciaro ve Piskorski, 2005).

Örgütler arasında ortaya çıkan güç farklılıkları ekonomik ilişkileri de asimetrik bir şekilde etkilemektedir. Zengin kaynağa sahip olan örgütler kıt kaynağa sahip olan örgütleri kontrol altına almaktadırlar (Scot, 2003; akt. Meydan, 2012: 178). Ortaya çıkan bu bağımlılığı yönetmek için örgütler, resmi olarak kooptasyon yoluna gidebildikleri gibi, resmi olmayan bir şekilde lobileri de kullanabilmektedirler (Mizruchi ve Yoo, 2002). Küçük örgütler, büyük örgütlerle girdikleri ortak yatırım ilişkisini başka bir örgütle olan ilişkisinde güç aracı haline getirebilmektedir (Hillman vd., 2009).

Son dönemlerde bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygın hale gelmesi, ekonominin örgütler arası ilişkilerdeki etkisinin artması ve küreselleşmenin etkisiyle güç ve bağımlılık profilleri değişime uğramıştır (Davis ve Cobb, 2009: 24). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi, işlem maliyetlerini düşürürken, fiyat belirlenmesini kolaylaştırmakta ve alternatif kaynaklara ulaşıma olanak sağlamaktadır. Ekonominin etkisiyle hissedarlar ön plana çıkmakta, örgütlerin performansı hissedarların değerleri ile ölçülmekte ve örgütlerin insan kaynaklarına ilişkin uygulamaları hisse değerlerini etkilemektedir. Küreselleşmenin etkisi ile ise örgütlerin ulus üstü hale gelmesi örgütler arasındaki güç ve bağımlılık ilişkilerini etkilemektedir (Meydan, 2012: 178).

Örgüt içindeki güç dağılımı göz önünde bulundurulduğunda kaynak bağımlılığı kuramının örgütsel davranışa da etkisi olduğu görülmektedir. Örgüt içindeki güç dağılımı örgütün çevreye uyuma ilişkin stratejileri seçmesinde etkilidir. Örgütteki bireylerin kaynak akışını sağlamaları, belirsizlikleri gidermeleri ve çevresel sınırlılıkları gidermeleri durumunda örgütteki güçleri artmaktadır (Johnson, 1995: 12).

ÖRGÜTÜN ÇEVREYLE İLİŞKİLERİNİN YÖNETİMİ

Örgütün çevresiyle olan bağımlılığını yönetebilmesi, onun ayakta kalmasını sağlayacaktır. Bu açıdan bağımlılığı yönetebilmek önemli bir örgütsel işlevdir ve örgüt yönetimi kadar önemlidir (Aldrich ve Pfeffer, 1976; Froelich, 1999). Örgütlerin kaynak bağımlılıklarını yönetmelerine ilişkin iki stratejik yaklaşım bulunmaktadır. Birincisi tampon stratejileri ikincisi ise köprü stratejileridir (Scott, 2003; akt. Meydan, 2012: 172). Bu stratejilerde amaç örgütler arasındaki karşılıklı ilişkilerde bağımlılık ve belirsizlikleri azaltmaktır.

- Tampon stratejilerini amacı örgütün sınırlarını korumaktır. Örgütü temelden etkileyebilecek bağımlılık ve belirsizlikleri gidermek için bu stratejiler kullanılır (Johnson, 1995). Bunun yanı sıra eğer örgüt kaynak sıkıntısı içinde ise veya kısıtlı zamana sahipse bu stratejiler uygulanır (Scott, 2003; akt. Meydan, 2012: 172). Örgütün iş akışının düzenlenmesi, örgütün kaynak ihtiyacının önceden tespit edilmesi, örgütün stok seviyesinin arttırılması tampon stratejilerdendir (Johnson, 1995).

- Köprü stratejileri ise örgütler arası ilişkilerin iyileştirilmesi ile örgütsel sorunların çözümüne ulaşır. Köprü stratejilerine göre kaynak sıkıntısı ortaya çıkma ihtimali olduğunda tedarikçilerle ilişkiler güçlendirilerek sorun giderilmeye çalışılır. Bunun için örgütler birleşme yoluna gidebilir. Diğer örgütü satın alabilir, ortak yatırım yoluna gidebilir, anlaşmalar yapabilir, tedarikçilerin karar verme organlarında çalışan bulundurarak veya kaynak çeşitlendirme yoluna giderek kaynak bağımlılığını yönetmeye çalışır (Johnson, 1995).

Köprü stratejilerinden birisi olan birleşmeler, aynı zamanda şirketlerin büyüme stratejisidir. Birleşmelerin nedenleri kaynak bağımlılığı kuramı ile açıklanmaktadır (Hillman vd., 2009). Kaynak bağımlılığı kuramına göre örgütler üç nedenden dolayı birleşmek istemektedirler (Pfeffer, 1972).

- Birincisi, önemli bir örgütle birleşip rekabeti önlemek,

- İkincisi, tedarikçisi veya müşterisi olan bir şirketle birleşerek bağımlılığı azaltmak

- Üçüncüsü ise, faaliyetlerini çeşitlendirerek, bağımlılığı azaltmaktır.

Örgüt çevre uyumunda daha zorlayıcı ortamların ortaya çıkması durumunda, örgütler çevresini kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmeye çalışabileceği gibi, örgüt kendisinde de değişiklikler yapabilir (Pfeffer ve Salancik, 1978: 108-110). Bu tür adımlar üçe ayrılır:

- Örgütün bağımlılıklarının yapısını değiştirme,
- Örgütler arası eşgüdümü arttırma,
- Çevrenin şekillenişinde siyaseti ve kamu kurumlarını etkilemesidir.

Bu adımların en büyüğü birincisidir. Bunu gerçekleştirmenin 4 yolu vardır. Dördünde de örgüt hem kendisini hem de çevresini değiştirmektedir (Pfeffer ve Salancik, 1978: 113-114).

- 1. Yol: Örgütün müşterileri ve tedarikçileri üzerindeki kontrol sınırlarını genişletmesidir. Bu dikey bütünleşme olarak gerçekleştirilebilir.
- 2. Yol: Örgütün rakiplerine yönelik bir bütünleşme stratejisi geliştirmesi yatay bütünleşme olarak gerçekleştirilir. Burada rakipler aynı çatı altında birleştirilir. Yatay bütünleşmenin iki gerekçesi olabilir. Bunlardan birincisi, birleşerek alışverişte bulundukları diğer örgütler üzerinde üstünlüklerini arttırmaktır. İkincisi ise aralarındaki belirsizlikleri azaltmaktır. Fakat yatay bütünleşmenin bu görevleri yerine getirmesi sektörün yoğunlaşma derecesine bağlıdır (Pfeffer ve Salancik, 1978: 124). Yoğunluk fazla ise etkisi fazla, yoğunluk az ise bütünleşmenin etkisi az olacaktır. Sektörde yoğunluk çok ise eş güdüm başka yollarla da çözülebilir. Bunun için yatay bütünleşme daha çok yoğunlaşmanın orta düzeyde olduğu sektörlerde görülür.
- 3. Yol: Örgütün faaliyetlerini çeşitlendirmesi ve yeni alanlara girmesidir. Pfeffer ve Salancik (1978: 127), bu yolla tek faaliyet alanı olan örgütlerde ve sermaye veya yasal kısıtların dikey ve yatay bütünleşmeye engel olduğu durumlarda daha sık rastlanacağını ileri sürmektedir.
- 4. Yol: bu aşama şirketin büyümesidir. Büyüme ile çevre üzerinde üstünlük sağlanır. Büyüme örgütün ömrünü arttırıcı bir ihtimaldir. Büyük örgütler kolay vazgeçilemez hale gelirler (Pfeffer ve Salancik, 1978: 131).

Bu sayılan yollara başvurmak örgütler için her zaman mümkün olmayabilir. Bu durumda çeşitli bağlantılar kurarak baskı ve belirsizlikleri gidermeye çalışırlar (Pfeffer ve Salancik, 1978: 47-132). Bunlardan biri ortak şirket kurma girişimi olabilir. Ulusal ve uluslararası belirsizliklerin azaltılması amacıyla aralarında yüksek bağımlılık olan örgütlerin gerçekleştirdiği bir stratejidir. Ortak yatırımlar kaynakların kıt olduğu durumlarda daha çok gerçekleştirilmektedir (Meydan, 2012: 173). Ancak bunlar da birleşmeler gibi orta düzeyde yoğunluğun olduğu sektörlerde görülebilir (Pfeffer ve Salancik, 1978: 154-155). Bir diğer

bağlantı kooptasyondur (Pfeffer ve Salancik, 1978: 161). Örgütler arası bilgi alışverişini kolaylaştıran bir diğer yol resmi anlamda dernek veya birlikler, gayri resmi anlamda kartellerdir (Pfeffer ve Salancik, 1978: 175). Örgüt çevre uyumunda bir diğer etken, yasalar ve kamu kuruluşlarının kararlarıyla oluşan kurallardır. Örgütler bu kararları etkilemeye çalışırlar. Pfeffer ve Salancik (1978: 188-191), bu durumu iki nedene bağlamaktadır. Eşgüdüm sağlayacak aktör ve kaynakların dağınık olması nedeniyle bu yolla düzene sokma, diğeri ise devlet müdahalesinin etkilerinin yüksek olmasıdır.

ÖRGÜTLERDE YÖNETİCİLER VE YÖNETİM KURULLARI

Kaynak bağımlılığı kuramı içinde yer alan bir diğer konu örgütlerin yönetim kurullarının niteliği ve niceliğidir. Yönetim kurullarının farklı açılardan örgüte fayda sağlamaları nedeniyle araştırmalarda üzerinde durulmuştur. Yönetim kurullarının örgütlere sağladığı faydalar dört kısımda ele alınmıştır (Pfeffer ve Salancik, 1978).

- İstenilen biçimde bilgi sağlanması,
- Örgüt ile çevre arasında bilgi kanallarına ulaşılabilmesi,
- Kaynaklara ulaşılabilmesi,
- Meşruiyet sağlanmasıdır.

Kaynak bağımlılığı kuramında üzerinde durulan bir diğer strateji, yönetim kurulları arasındaki bağlantılardır. Bir yönetim kurulu üyesinin aynı zamanda başka bir örgütün yönetim kurulunda yer alması durumunda örgütler arasında kaynak akışında kolaylık sağlayacaktır (Mizruchi, 1996: 271; akt. Meydan, 2012: 174). Örneğin bir örgütün yönetim kurulu üyesi aynı zamanda bir bankanın yönetim kurulunda yer alıyor ise örgütün kredi ihtiyacının olması durumunda bankadan kredinin sağlanması sürecinde yönetim kurulu üyesinin faydası olacaktır (Davis ve Powell, 1992: 324).

Örgütler arasındaki bağımlılığın yönetilmesi sürecinde uygulanan bir diğer strateji, aynı anda birden fazla örgüte bağımlılık gerçekleştirmektir. Örgütler, birden fazla ağ içerisinde yer alıyor ise belirsizliğin azaltılması ve performansın arttırılması amacıyla birden çok bağımlılık içerisine girebilmektedirler (Hillman vd., 2009: 1407).

Yöneticilerin hem içsel kısıtlamalar altında hem de dışsal kısıtlamalar altında hareket serbestisi azalmaktadır (Pfeffer ve Salancik, 1978: 15 ve 267). Yöneticiler görevlerinde iyi olduklarında övülmekte, kötü olduklarında ise işten atılmaktadırlar (Pfeffer ve Salancik, 1978: 263). Yöneticinin işten atılması bile örgütler açısından işlevseldir. Örgütün çevreye karşı verdiği bir tepkidir (Pfeffer ve Salancik, 1978: 264). Yöneticilere 2 rol biçilmektedir. Bririncisi dış etkilere ve baskılara örgütün nasıl uyum sağlayacağını belirler (Pfeffer ve Salancik, 1978: 265). Diğer rol ise çevreye

yön ve şekil verecek davranışlarda bulunmaktır. Yöneticilerin seçimi de çevreye bağlıdır. Pfeffer ve Salancik (1978: 236-237), üst yöneticilerin değiştirilmesi bir mücadele alanıdır ve güce dayanılarak çözülür. Çevre örgütlerde gerekli yönetici özelliklerini şekillendirici bir etkiye sahiptir.

KAYNAK BAĞIMLILIĞI KURAMINA İLİŞKİN ARAŞTIRMALAR

1978 sonrası 25 yıllık süre içerisinde kaynak bağımlılığına ilişkin yayınlanan makalelerin değerlendirilmesinde 2 boyut göz önünde bulundurulmuştur. Birincisi kuramın araştırmalarda ve kuramsal çalışmalarda nasıl kullanıldığıdır. Yani kuramın incelemelerde nasıl bir yere sahip olduğudur.

- Kullanım şekillerinden biri araştırmalarda kuramın tek başına kullanılmasıdır.
- İkincisi başka yaklaşımlarla karşılaştırılmasıdır.
- Üçüncüsü ise başka bakış açılarıyla tamamlayıcı olarak kullanılmasıdır.

İkinci araştırma ise kuramın etkisinin ne yönde geliştiğidir. Bu iki durumu içermektedir.

- Birincisi, kuram zamanındaki örgütsel sorunlarla ilgili kalmaya devam etmiştir. Bu çalışmalar kavram geliştirme ve görgül desteğin arttırılması ile ilgilidir. Ayrıca aynı konuların farklı ortamlarda incelenmesine yöneliktir.
- İkincisi ise yeni konu ve sorunların araştırılmasıdır veya bunlara ilişkin kuramsal bir temel geliştirilmesidir.

KURAMI DESTEKLEYEN VE GELİŞTİREN ÇALIŞMALAR

Kaynak bağımlılığı kuramına ilişkin destek arama ve geliştirme çabalarını Üsdiken (2015: 106-111), "Çevresel Baskı ve Talepler Karşısında Örgütler: Kaynak Bağımlılığı Yaklaşımı" adlı çalışmasında şu şekilde ele almıştır:

Pfeffer ve Salancik (1979), 1978'deki yayınladıkları kitaplarındaki görüşlerine destek olmak amacıyla ve görgül destek sağlamak amacıyla çeşitli çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmada şirketlerin Amerikan hükümetinin zoruyla kadınları işe almada fırsat eşitliği tanınması konusu üzerinde durmuşlardır. Çalışma savunma alanı dışında satışları yüksek ve devletten aldıkları işlerin hacmi düşük olan şirketlerin hükümetin taleplerine daha fazla uyduğu belirlenmiştir.

Pfeffer ve Salancik (1984), hissedarlara sunulan yıllık raporları incelediklerinde kar ve büyüme oranlarında istikrarsızlık olanların

yöneticilerinin diğerlerine göre daha fazla sorumluluk üstlendiklerini ve olumsuz durumları dış odaklara daha az bağladıklarını belirmişlerdir. Bu bağlamda üst düzey yöneticiler olayların kontrolleri altında olduğunu hissettirerek dış desteği devam ettirme isteğindedirler.

Yaptıkları çalışmaların üçü yöneticilerin değiştirilmesi ile ilgilidir. Bu değişimlere etki eden ve etkileşim içinde olduğu unsurlar incelenmiştir. Salancik ve Ark. (1980), ve Pfeffer ve Moore (1980) üniversitede bölüm başkanı değişikliklerinin bölümdeki kaynak darlığından kaynaklandığını belirtmektedir.

Salancik ve Pfeffer (1980), Amerika'da şirket başarısı ve en üst düzey yönetici görev süresi üzerinde durmuşlardır. Sahip yöneticilerin başarı düzeyinin görev sürelerini etkilemediğini belirtmişlerdir.

Pfeffer ve Davis-Blake'i (1987), örgüt çalışanlarının farklı tür örgütlerde benzer pozisyonlarda çalışanların maaşlarının o pozisyonun o şirket için önemine göre değişiklik göstermektedir. Bu iddiaların dayanağı ise örgüt türlerindeki kaynak bağımlılıklarında pozisyonların rolü değişmektedir ve pozisyonların kaynak temininde rolü dolayısıyla farklılaşmaktadır (Pfeffer ve Blake, 1987: 452).

Çalışmalar hakkında genel bir değerlendirme yapacak olursak, bireylerin özellik ve kabiliyet açısından ön planda olduğu yaklaşımlardır ve psikolojiye dayanan açıklamalara karşıdırlar (Salancik ve Meindl, 1984: 239). Olguların örgüt içi ve dışı etkenlerden etkilendiği gösterilmeye çalışılmıştır. Fakat yöneticilerle ilgili çalışmalarda ağırlık örgüt içi çalışmalara verilmiştir. Çalışmalarda üzerinde durulan ikinci ana konu ise örgüt içinde meydana gelenlerin ve çevreleriyle ilişkilerinin siyasallığıdır (Salancik ve Meindl, 1984: 239). Genel olarak bakılırsa başarı ve başarısızlığın yanı sıra gücün de örgütte önemli bir yere sahip olduğu belirlenmiştir.

Finkelstein (1997), kaynak bağımlılığı kuramına ilişkin iki sektör arasındaki şirket birleşmelerine destek veren bulgular elde etmiştir. Ancak Finkelstein, çalışmalarında tek bir kaynak bağımlılığı değişkeniyle tek bir çevreye yönelik strateji arasında yapılmıştır. Finkelstein (1997: 808), a göre bağımlılıklar çok yönlü olabilir ve kaynak bağımlılığı yaklaşımının öngördüğü başka yollarda vardır. Dolayısıyla Finkelstein'inde (1997) belirttiği üzere bunları birlikte ele alan çalışmalara ihtiyaç vardır.

Provan vd., (1980), kaynak bağımlılığını geliştirmeye çalışmıştır. Provan vd., (1980: 219), çalışmalarında Pfeffer ve Leong'u (1977), izleyerek örgütler arasındaki ikili ilişkilerde bağımlılık nedeniyle gücün, örgütlerin bu ilişkiler dışındaki bağlantılarıyla zayıflayacağını ileri sürmüş ve bu iddia için en azından görgül destek sağlamıştır. Bu görüşü kar amacı olmayan örgütlerden kar amacı olan örgütlere kaydırmak isteyen Skinner

ve ark. (1987: 585) aynı derecede sonuç elde edememiştir. Buna karşılık ikili ilişkilerde üretici şirket ve bayi arasındaki kaynak bağımlılığının stratejik kararlar üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Dunford (1987; akt. Üsdiken, 2015: 110), örgüt içindeki geliştirilen yeni teknolojinin saklanması kaynak bağımlılığını yönetmek için kullanılan bir yol olduğu belirtilmiştir.

Leblebici ve Salancik (1982), örgütler arası örgütlenmelerde üst örgütün oluşturduğu kuralların ve örgütlerin eşgüdüm yapılarıyla etkileşimlerinin üzerinde de durulması gerektiğini belirtmişlerdir.

Gargiulo (1993; akt. Üsdiken, 2015:111), örgüt ilişkilerinde ikili doğrudan bağların yanında, dolaylı bağlarında göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmiştir. Örgüt içindeki A ile B arasındaki ilişkide bağımlı A'nın B'nin etkilerini sınırlandırabilmesi için C ile ilişki kurabilir.

KAYNAK BAĞIMLILIĞI YAKLAŞIMINA İLİŞKİN FARKLI BAKIŞ AÇILARI

İki bakış açısıyla karşı karşıya kalınmıştır. Birincisi örgütün analiz birimi olarak ele alınması ve örgütün ötesinde sınıf temelli analiz edilmemesi, çünkü şirketi denetleyenlerin aynı sınıfa mensup olması. İkincisi ise kaynak bağımlılığı kuramına karşı çıkan iktisat temelli yaklaşımlardır. İlk karşıtlığa örnek, Mizruchi ve Koeing (1986), Mizruchi (1989) gösterilebilir. Bu çalışmalarla belirlenmek istenen mesele şirketlerin siyasal alanda ne kadar kendi çıkarları için bağımsız hareket ettikleri veya aynı sınıfta yer alanların kontrolü almaları nedeniyle uzlaşma ile benzer davranışlar sergiledikleri üzerinedir.

Mizruchi ve Koenig (1986; akt. Üsdiken, 2015:112), siyasal uzlaşmayı ölçmek için şirketlerin Amerikan kongresi seçimlerindeki adayların kampanyalarına yaptıkları katkıları kullanmışlardır. Çalışma, sanayi sektörleri düzeyinde yapılmıştır. Sektörler arasındaki ikili eşleşmeler kullanılmıştır. Bu çerçevede siyasi uzlaşmanın ölçüsü eşleştirilen sektör ikililerinin ne kadarının aynı adayın kampanyasına katkı yaptıklarıdır. Bulgular, Mizruchi ve Koenig'in (1986) yorumuyla, her iki görüşten kaynaklanan tezlere de destek vermektedir.

Mizruchi (1989; akt. Üsdiken, 2015:113), şirket düzeyinde kongre adaylarına katkıyı araştırmıştır. Elde ettikleri bulgulara göre şirketlerin esas faaliyetlerinin aynı sektörde olması ve aynı eyalette bulunması aynı adaya parasal yardımda bulunma üzerinde kuvvetli etkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Birbirini kısıtlayabilme, finansal kuruluşların iki şirkette de hisselerinin olması ve yine finansal kuruluşlar aracılığıyla dolaylı biçimde örtüşen yönetim kurulu üyeliklerinin de etkisinin olduğu görülmüştür.

Palmer ve Barber (2001: 88-89; akt. Üsdiken, 2015:113-114), sosyal sınıf görüşlerini yansıtan 3 temele dayanmaktadır.

- Şirketin başındakiler kendi servetlerini artırmak için ve sosyal konumlarını güçlendirmek için şirket satın alırlar.
- Bu satın alamalar o dönemin iş dünyası kanunları açısından aykırı bir nitelik taşıyabilir.
- Şirketlerin başındakilerin sosyal sınıflarının yapısı içindeki konumları hem sahiplikleri hem de geçmişleri itibariyle farklar gösterir.

Çalışma sonuçları büyük şirketlerin üst düzeylerinde bulunanların kendi sınıfları içindeki kurumlarının şirket satın almalarıyla ilişkili olacağı fikrini teyit etmektedir.

Kaynak bağımlılığının iktisatla karşılaştırılmasının önemli bir örneğini Palmer ve arkadaşları (1995) yapmıştır. 1960'lar ABD'sinde şirket satın almaların dostça mı yoksa saldırgan biçimde mi yapıldığını araştırmışlardır. Palmer ve ark. (1995:491; akt. Üsdiken, 2015:115), belirttikleri üzere kaynak bağımlılığının şirket satın almaları üzerinde az da olsa etkisinin olduğunu göstermektedir. İktisadi anlamda ise özellikle şirket varlıklarının piyasa değerinin ve büyüklüklerinin etkileri daha kuvvetlidir.

Lincoln vd. (1992; akt. Üsdiken, 2015:115)' de Japonya ortamında kaynak bağımlılığı ve işlem maliyeti yaklaşımını kıyaslamıştır. Kaynak bağımlılığı yaklaşımının, şirketlerin bu tür bağları alışveriş halinde bulundukları diğer örgütler üzerinde güç sahibi olmak için kurdukları görüşü sadece bankaların kredi müşterilerinde yönetim kurulu üyesi bulundurmalarında, birazda hisse sahibi olmalarında destek göstermektedir. Ticari alışverişin yönü ise bu tür bağların yönü ile ilgili değildir. İşlem maliyetinin öngördüğü gibi hacimle ilgilidir.

Kaplan ve Harrison (1993; akt. Üsdiken, 2015:116), ABD'de yönetim kurulu üyelerinin sorumluluklarını arttıran yasal değişikliklere şirketlerin karşılık verme şekillerinin açıklanmasında kaynak bağımlılığının en fazla yararı sağladığını, kurumsalcı düşüncelerinde bunu tamamlayıcı nitelikte görülebileceğini ancak asil-vekil kuramının etkisinin olmadığını savunmuşlardır.

KAYNAK BAĞIMLILIĞI KURAMININ ÖRGÜT KURAMINA KATKILARI

Kaynak bağımlılığı yaklaşımının ortaya çıkışı, örgüt kuramı alanının ayrı bir kimlik kazanması ve farklı bakış açılarına sahip olmaya başlaması açısından katkı sağlamıştır.

Erken dönemde farklı bakış açılarının birbirini tamamlayacak şekilde

bir araya getirme çabaları olmuştur. Kaynak bağımlılığı yaklaşımına ilişkin literatürde yar alan çalışmalar şu şekildedir (Üsdiken, 2015: 117-124):

- Ulrich ve Barney (1984), örgütsel ekoloji, kaynak bağımlılığı ve iktisat temelli verimlilik yaklaşımlarının örtüşen yönlerini belirlemeye çalışmışlardır. Örgütsel ekoloji çerçevesinde bir bütünleşmenin olabileceğini belirtmişlerdir.

- Green ve Walsh (1988), sistem düşüncesi ve kaynak bağımlılığının birleştirilmesinin bir yönetsel araç olarak örgütlerde denetim kavramının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağını ileri sürmüşlerdir.

- Koberg ve Ungson (1987: 726), durumsalcı düşünceyle kaynak bağımlılığını bütünleştirmek için çalışmıştır. Bu çalışma durumsalcılığın çevresel geleneklerle uyum tezini desteklememiş, organik yapılara sahip olmanın ve kaynak bağımlılıklarının düşük olmasının başarıyla bağlantılı olduğunu göstermiştir.

Bu görüşler pek takipçi toplayamamıştır. Yakın zamanda ise kaynak bağımlılığı ile kurumsalcı düşünceleri tamamlayıcı olarak kullanma arayışları olmuştur. Ayrıca iktisat temelli yaklaşımlarla özellikle işlem maliyeti ve asil vekil kuramları ile birleştirme yolları üzerinde durulmuştur.

Tolbert (1985), kaynak bağımlılığı yaklaşımıyla kurumsalcı bakış açısını bir araya getirmeye çalışmıştır. Üniversitelerin mali kaynak sağlamakla ilgili örgütlenme şeklini ve örgütlerde bu işlerle ilgili pozisyonları incelemiştir. Çalışmada kamu üniversitelerinde özel kaynaklardan fon sağlamaya yönelik pozisyonların, özel üniversitelerde ise kamudan mali destek sağlamaya yönelik pozisyonların daha fazla bulunacağı beklenmektedir. Bulgular bu beklentileri karşılar niteliktedir. Ayrıca çalışmadan elde edilen genel sonuç, kurumsal etkilere dayalı bir bakış açısının, kaynak bağımlılığı yaklaşımına dayanan tezlerin hangi koşullarda geçerli olacağını belirleyeceğidir.

Oliver (1991), örgütlerin çıkarlarının ihmal edilmesini ve kurumsal baskılara boyun eğen edilgen varlıklar olduğuna ilişkin gösterimleri eleştirmişler, üzerinde durmuşlardır.

Blum vd. (1994)'de ABD'deki şirketlerde kadın yöneticilerin oranındaki farkları inceledikleri çalışmalarında, kaynak bağımlılığı ve kurumsalcı yaklaşımların birbirlerini tamamlayıcı olduğu sonucuna varmıştır.

Greening ve Gray (1994)'de şirketlerin sosyal ve siyasi nitelikteki sorunlara karşı kurumsal çerçevede ne gibi yapısal önlemler aldıklarını incelemişlerdir.

Kaiser (2004)'de Çin'de ki çalışmasında kaynak bağımlılığının önemli noktalarından biri olan özerklik kaygısının şirketler için ülke ortamlarından bağımsız bir güdü olabileceği ancak bunu sağlamının yollarının ülkeler arasında farklılık gösterebileceğidir.

Örgütler arası ilişkiler meselesini uluslararası boyutta ele alan Steensma vd. (2000)'de ilginç bir bütünleşme fikrinden ve Hofstede'in (2001), kavram ve terimlerinden hareketle, şirketler arasındaki işbirliklerini, belirsizlikten kaçınmanın yüksek ve kadınsı değerlerin daha güçlü olduğunu belirtmişlerdir. Toplumlarda kaynak bağımlılığı yaklaşımının, bireyci alanlarda ise işlem maliyeti kuramının daha kuvvetli biçimde açıklandığını belirtmişlerdir.

TÜRKİYE'DE KAYNAK BAĞIMLILIĞINA İLİŞKİN ÇALIŞMALAR

Türkiye'de kavrama ilişkin çalışmalar 25 yıllık süreçte sınırlı sayıda olmuştur. 1975-1989 yılları arasında. Üsdiken ve Erden'in (2002), 1990'lı yıllar için yaptığı araştırmada da kaynak bağımlılığının etkili olarak çalışılmadığı görülmektedir.

Wasti ve Üsdiken'in (2004), SSCI veri tabanındaki dergilerde 1970-1999 yayınlanmış, yazarlarından en az birinin Türkiye'de olduğu makaleler incelenmiştir. 37 makalede inceleme yapılmış bunların 4'ünün kaynak bağımlılığı görüşlerini taşıyan yayınlara atıf yaptığını görmüşlerdir (Üsdiken, 2015: 125).

Üsdiken ve Leblebici'nin (2001: 382)'de yaptığı çalışmada belirttiği gibi, kaynak bağımlılığı kuramı Amerika kökenlidir. Avrupa'da daha az çalışılmıştır. Türkiye'de ise birey ve grup düzeyinde analizlere odaklanılmıştır. Örgütsel düzeyde ve örgütleri açıklamaya yönelik araştırmalar Türk araştırmacılara cazip gelmemiştir. Yöneticilere yol gösterme amacına rağmen kaynak bağımlılığı yaklaşımı yeterli ilgiyi görmemiştir.

KAYNAKÇA

Aldrich, H. E. ve J. Pfeffer (1976). Environments of Organizations. Annual Review of Sociology. 2, 79-105.

Caciaro, T. Ve Piskorski, M.J. (2005). Power Imbalance, Mutual Dependence, and Constraint Absorption: A Closer Look at Resource Dependence Theory. Administrative Science Quarterly, 9 (2), 156-190.

Davis, G.F. ve Cobb J.A. (2010). Resource dependence theory: past end future. *Research in the, Sociology and Organization,.* 28, 21-42

Davis, G.F. ve Powell, W.W. (1992). Organizations- environment relations. M. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organizational pyschology (*s. 316-375). Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Pres.

Dess, G. Ve Beard, D. (1984). Dimensions of Organizational Tasks Environments. *Administrative Science Quarterly, 29, 52-73.*

Froelich, K.A. (1999). Deiversification of Revanue Strategies: evolving Resource Dependence in. Nonprotif Organizations. Nonprotif an Voluntary Sector Quarterly, 28, 246-268.

Hillman, A.J., Withers, M.C. ve Collins, B.J. (2009). Resource dependence theory: A Review. Journal of Management, 35(6), 1404-1427.

Joep, P.C. ve Lock, A. C. (2000). The organizational relationship between marketing and public relations: exploring paradigmatic viewpoints, Journal of Marketing Communications, 6(4), 231-245.

Johnson, B:L: (1995). Resource dependence theory: a political economy model of organizations. *University of Utah, Educational Resource,* Salt Lake City, USA:

Keskin, H., Akgün, A. E., & Koçoğlu, İ. (2016). Örgüt teorisi. *Nobel Dağıtım*, Ankara

Leblebici, H. Ve Salalancik, G.R. (1982). Stability in İnterorganizational Exchanges: Rulemaking Processes of the Chicago Board of Trade. Administrative Science Quarterly, c. 27, Sayı 2, ss. 227-242.

Meydan, H.C. (2012), "Kaynak Bağımlılığı Kuramı", Der. Sözen H. C. ve Basım H.N. "Örgüt Kuramları", 2. Baskı, Ankara: Beta Basım Yayın.

Mizruchi, M.S. ve Yoo, M. (2002). Interorganizational Power and Dependence. J.A.C. Baum, (Ed.) Blackell Companion to Organizations, (s. 599-620)., Oxford: Blackwell.

Ocasio, W. (2002). Organizational Power and Dependence, J.A.C. Baum (Ed.) Blackwell Companion to Organizations, (s. 363-385) Oxford: Blackwell.

Pfeffer J. ve Salancik Gerald R. (1978-2003), "The External Control of Organizations", California:Stanford University Press.

Pfeffer, J. (1972). Merger as a response to organizational interdependence. Administrative science quarterly. 17.3, 382-394.

Pfeffer, J. (2005). Developing resource dependence theory: How a theory is affected by its environment. K:G: Smith ve M.A. Hitt (ed.), *Great minds in management,* (s. 436-459), New York, NY: Oxford University Pres.

Singh, P.J., Power, D. Ve Sum, C-C. (2011). A Resource Dependence Theory Perspective of ISA 9000 in Managing Organizational Environment. *Jourmal of Operations Management.* 29. 49-64

Üsdiken, B. (2015). Çevresel baskı ve talepler karşısında örgütler: Kaynak bağımlılığı yaklaşımı. İçinde: A.S. Sargut ve Ş. Özen (Ed.), Örgüt Kuramları (s. 77-133). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Üsdiken, B. ve Leblebici, H. (2001). Organization Theory. Anderson, N., Ones, D. S., Sinangil, H. K., & Viswesvaran, C. (Eds.). Handbook of Industrial, Work & Organizational Psychology içinde (s. 377-397) Newbury Park, CA: SAGE.

Üsdiken, B., ve Erden, Z. (2002). 1990'lı Yıllarda Türkiye'de Yönetim Alanı: Disiplinin Yapısı ve Yaklaşımlar. Yönetim Araştırmaları Dergisi, 2(1), 91-112.

Üsdiken, B., Wasti, S. A. (2002). Türkiye'de akademik bir inceleme alanı olarak personel veya" insan kaynakları" yönetimi, 1972-1999. Amme İdaresi Dergisi, 35(3), 1- 37.

Bölüm 25

TÜRKİYE'DE BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN KULLANDIRDIĞI KREDİLER İLE REEL KESİM ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Şenol KANDEMİR[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Çağ Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Ekonomi ve Maliye Bölümü, senolkandemir@cag.edu.tr

GİRİŞ

Finansal piyasalar ve bu piyasanın en önemli aktörü olan bankalar geleneksel olarak, gelirinden daha az harcayarak tasarruf yapanların sahibi olduğu fon fazlasını mevduat olarak toplamakta, gelirinden daha fazla harcamak isteyen ve bu nedenle fon eksiği içinde bulunan kesime kredi olarak fon aktarmakta ve böylece önemli bir ekonomik işlevi yerine getirmektedirler.

Bir ekonomide bankalara birçok nedenle ihtiyaç duyulmaktadır. Bunların başında bankaların, fon fazlası olanlardan fon eksiği olanlara satın alma gücü transfer ederek ekonomik etkinliğin artmasına katkıda bulunması gelmektedir.

Bankalar ayrıca, bilgi toplanması ve üretilmesi konusunda da önemli bir rol oynarlar. Ödünç verilebilir fonlar, ister doğrudan finansman isterse dolaylı finansman yoluyla aktarılsın, her durumda, yatırımcıların finanse edilmesini talep ettikleri yatırım projeleri hakkında bilgi üretme/toplama gereksinimi bulunmaktadır. Fon fazlası olanlar, fon talep edenlerin amaçları hakkında emin olmak isterler. Dolaylı finansman durumunda, finansal aracılar tarafından toplanan fonlar, bu kuruluşların sorumluluğu altına girmektedir. Tasarruf sahipleri, pasif yatırımcı durumundadırlar. Bilginin toplanması ve üretilmesi, bankaların birinci ödevidir. Finansal piyasaların etkin bir şekilde çalışmasını engelleyen sorunların başında bilgi eksikliği gelmektedir. Fon arz ve talep edenlerin birbirleri hakkında tam bilgi sahibi olmaması, fonların dağıtım ve üretim etkinliğini olumsuz etkilemektedir. Bankalar devreye girdiğinde asimetrik bilgi sorunsalının doğurduğu ters seçim ve ahlaki tehlike sorunları da büyük ölçüde çözüme kavuşmaktadır. Öte yandan bankalar kredi verdikleri kişi ve kurumların incelenmesinde uzman olduklarından kötü niyet sorununun neden olacağı kayıpları da en aza indirebilmekte ve dolayısıyla kullandırdıkları fonlardan daha yüksek getiri elde edebilmektedirler. (Sak vd., 1996: 38-40)

Ekonomik sorunların ve belirsizliğin arttığı dönemlerde bankalar, fonları tasarruf sahiplerinden verimli yatırım fırsatlarına sahip yatırımcılara yönlendirmekte yetersiz kalmaktadır. Bankaların bu şekilde çalışamaz hale gelmesi ile birlikte ekonomik faaliyetler de şiddetli bir şekilde daralmaktadır. Kriz dönemlerinde ters seçim riskinin artması nedeniyle borç verenler artık borç vermek istememekte, verilen borçların önemli miktarda azalması ile yatırımların ve ekonomik faaliyetlerin de önemli ölçüde düşmesine yol açmaktadır. Verilen kredilerdeki azalma, yatırım harcamalarının azalmasına ve ekonomik faaliyetin yavaşlamasına neden olmaktadır.

Bankalar, ulusal gelir hesaplarının tasarruf-yatırım eşitliği ile de yakından ilgilidirler. Fon talebi, finansal piyasalara sunulan fonlardan daha fazla olduğu için, yatırım projeleri, bankaların değerlendirmelerine göre bir tür tayınlamaya tabi tutulmaktadır. Bu aşamada, bankalar, kendilerine ve fazlası olan fon sahiplerine sunulan yatırım projeleri ya da diğer seçenekler arasında gerekli seçimi yapmak için bilgi toplamakta ve üretmektedir.

Öte yandan, bankacılık kesimi dağınık ve tek başına bir anlam ifade etmeyen tasarrufları menkul kıymetler aracılığıyla toplayarak büyük tutarlara ulaşan sermaye birikimi oluşturmaktadır. Böylece bir taraftan ülkenin tasarruf açığını kapatırken, bir taraftan da tasarrufları yatırımlara dönüştürerek ülke ekonomisine katkıda bulunmaktadır.

İşte tüm bu nedenlerden dolayı, finansal aracıların, özellikle de bankacılık kesiminin toplum yaşamı, ekonomik büyüme ve kalkınma kavramları ile yakın bir ilişkisi vardır.

Genel olarak finans ile büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu ilk dile getiren Schumpeter'e göre finansal aracılar, toplumun birikimlerini hangi firmaların kullanacağını seçtikleri için ekonomik kalkınmada çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu görüşe göre, finansal kurumlar tasarrufların dağılımını etkileyerek ekonomik ilerlemeyi etkilemektedir. Bankacılık sisteminin ekonomik büyümede kritik öneme sahip olduğunu iddia eden Schumpeter, iyi işleyen bankaların üretken yatırımları belirleyip finanse ederek teknolojik yeniliği teşvik ettiğini de belirtmektedir. Schumpeter tarafından dile getirilen bu husus, daha sonra Goldsmith (1969), Mc Kinnon (1973), Shaw (1973), King ve Levine (1993), Robinson (1952), Robert Lucas (1988), Miller (1998) tarafından da savunulmuştur. (Avcı, 2017: 172)

Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar, Türk Bankacılık Sistemi tarafından kullandırılan kredilerinin reel/üretici kesime ne derece ulaştığını tarihsel olarak ortaya koymaktır.

TÜRKİYE'DE BANKA KREDİLERİ İLE REEL KESİM ARASINDAKİ İLİŞKİNİN GELİŞİMİ

Banka kredilerinin reel ekonomiyi etkileme süreci, uygulanan ekonomi politikalarının banka mevduatlarını etkilemesiyle başlamaktadır. Banka mevduatları banka bilançolarının en önemli fon kaynağı ve kredilerin de temel kaynağı olduğundan, mevduatların artması veya azalması doğrudan doğruda bankacılık sektörünün reel sektöre kullandırdığı kredi hacmini etkilemektedir. Kredi hacminin hiç olmazsa bir bölümünün yatırımlara yönlendiği varsayıldığında, kredi miktarının azalması veya artmasının yatırımları ve dolayısıyla milli geliri etkilemesi kaçınılmaz olmaktadır.

Eğer ekonomi politikası daraltıcı yöndeyse, bankaların kredi fon kaynakları azalacağından reel sektöre aktarılacak kredi miktarı da düşecektir. Kredi hacmindeki bir düşüş yatırımları azaltacak ve böylece milli gelir azalacaktır. Genişletici ekonomi politikaları uygulanıyorsa, bu durumun tam tersi oluşacak ve reel kesime aktarılan krediler, yatırım hacmi ve milli gelir artış gösterecektir.

Bankacılık kesiminin reel sektöre aktarabileceği fon miktarı seviyesi, kredilerin bankacılık portföyündeki payının bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Greenwald and Stiglitz, (1992: 16) Bu bakımdan Türk Bankacılık Sektörünün reel sektörle etkileşimini, reel sektöre aktardığı kaynak miktarı ile ortaya koymak gerekmektedir.

1923-1929 Dönemi

1923-1929 arasındaki dönemi bir arayış dönemi olarak nitelendirmek mümkündür. İzmir İktisat Kongresi öncesi başlayan ve kongredeki model arayışları ile devam eden süreçte, Osmanlı' dan kalan mirasın envanteri yapılmış, bazı önemli iktisadi hedefler belirlenmiş ve öne çıkan ekonomik modeller az da olsa uygulamaya konulmuştur. Ortaya çıkan model kaçınılmaz olarak özel sektörün ve kamu sektörünün birlikte yürüdüğü bir model olmuştur.

1923-1929 yılları Cumhuriyetin kuruluş yıllarıdır. Bu dönem, ekonomi ve finans alanında Osmanlı'dan kalan kötü mirasın izlerini silmek amacıyla ulusal bankacılığın güçlendirildiği, dağınık halde bulunan sermayenin toplulaştırılmasına çalışıldığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulusal bankacılığın desteklenmesi sürecinin en güzel örneği T. İş Bankası olmuştur.

Gerçekten de Cumhuriyet döneminde gerçek anlamda bankacılık T. İş Bankasının kuruluşu ile başlamıştır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ve daha sonra KİT' ler özel finansman olanaklarına sahip olmuşlar, özel kesim ise uzun süre özkaynakları dışında kredi ve finansman imkânına sahip olamamıştır. T. İş Bankasının kuruluşu, karma ekonominin gelişimine ivme kazandıran bir gelişme olmuştur. Banka, mevduat toplamak ve diğer banka işlemlerini yapmak gibi işlevlerini yerine getirmiş, o dönemin devlet politikası gereği kredi imkânlarının büyük bir bölümünü sanayileşmede ve dolayısıyla kendi iştiraklerinin finansmanında kullanmıştır. (Kılıçbay, 1985: 75)

1923-1929 yılları arasında banka kredileri ile ilgili olarak eldeki veriler göstermektedir ki, dönemin başında yaklaşık 28 milyon TL olan toplam kredi miktarı, dönemin sonunda 105,1 milyon TL' ye ulaşmıştır. (Şekil 1)

Tarımsal kredilerin yıllar ilerledikçe toplam krediler içindeki payı azalmıştır. Yine bu dönemde kredilerin sektörel dağılımı analiz edildiğinde, tarımın payının düşük (yüzde 14), sanayiinin payının da yüzde 20'lerde olduğu ve ağırlığın ticaret kesiminden yana olduğu, bu nedenle sanayi kesiminin uzun vadeli kredi bulma konusunda sıkıntılar yaşadığı görülmektedir. (Tablo 1) (Şahinkaya, 1999: 110-111)

1924-1929 arasında toplam kredilerin % 78' inden fazlasının tarım dışı iş sektörüne (ticaret sektörüne) tahsis edilmiş olduğu görülmektedir. (Tablo 1) Bu dönemde kapitalist dünya ekonomisi içinde varlığını sürdürmekte olan yaygın küçük üreticilikten kaynaklanan ticaret kazançları geniş bir yer tutmuştur. Bu nedenle banka kredilerinin daha çok ticarete tahsis edilmiş olması kolay anlaşılacak bir durumdur. (Tezel, 2002: 127)

1930-1945 Arası Dönem

1929 Büyük Ekonomik Buhrandan sonra devletçi ekonomik politikalar tercih edilmiştir. Bu tercih, bir anlamda ekonomik koşulların zorlamasıyla ortaya çıkmıştır. Özel kesimi destekleyen ve öncelik veren sanayileşme politikalarının temel sınai tüketim mallarının üretimini bile yurt içinde gerçekleştirememiş olması, ekonominin en az gelişen kesiminin sanayi kesimi olması ve siyasi bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıkla taçlandırılmak istenmesi bu tercihin yapılmasında rol oynayan en önemli etkenlerdir.

Tarihsel etkenlere, 1930' ların ekonomik koşulları da eklendiğinde kamu aracılığıyla sanayileşme politikasının tercih edilmesi bir anlamda zorunluluk haline gelmiştir. İlk dönemdeki uygulamalar devlet öncülüğünde artarak devam etmiştir. Bu dönemde, sanayi sektörünü kurma ve tarım sektörünü canlandırma uygulamalarının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu uygulamalarda ise, devlet yatırımcılığı, devlet işletmeciliği, devlet öncülüğü ve devletin ekonomiyi yönlendirmesi göze çarpmaktadır.

1930-1945 yılları arasında önemli teşvikler ve faiz indirimlerine rağmen tarım kredilerinin toplam krediler içindeki payı artma bir yana azalış göstermiştir. Bu dönemde sanayi üretimi önemli bir artış göstermiş ve yerli sanayi ürünleri piyasaya çıkarılmıştır. Dokuma sanayi, çimento sanayi, demir-çelik sanayi alanlarında önemli teşebbüsler kurulmuştur. Sanayi üretiminin artmasında bankalar tarafından sanayi sektörüne kullandırılan kredilerin de önemli bir katkısı olmuştur. (Tablo 1)

2. Dünya Savaşı koşulları altında devletin 1939-1945 aralığında toplam kredilerden aldığı pay % 35' e yükselmiş, tarım dışı sektörün payı ise % 46' ya düşmüştür. Savaş sonrası 1946-1950 döneminde ise tarım kredilerinin payı % 51' e, tarım dışı sektörün aldığı pay ise % 49'a çıkmış, devletin aldığı pay ise % 20' lere düşmüştür. (Tezel, 2002: 127) (Şekil 1), (Tablo 1)

Kılıçbay (1985:105) 1923-1940 dönemini, füzelerin kalkışına benzetmektedir. Füzelerin hareketsizlikten harekete geçişi ile ilgili birkaç saniye en büyük gücü harcadığı, fakat füzenin en yavaş hareket ettiği zaman dilimidir. Ancak bu, büyük güç ve yavaş hareket sonrasında kaydedilecek hızın kaynağı, hatta o büyük hızın zorunlu ilk aşamasıdır. 1923-1940 Atatürk dönemi ekonomiye fiziki ve moral ölçülerle büyük bir momentum kazandırmış, müesseselerde, zihniyette ve ekonomik felsefede gerekli altyapıyı hazırlanmıştır.

1946-1961 Dönemi

Bu dönemin en dikkat çeken özellikleri; çok partili hayata geçilmesi, ekonominin dış yardım alması ve yabancı sermayeye açılması, özel sermaye birikiminin artış göstermesi olarak sayılabilir. 1950-1960 döneminde ekonomik liberalizm anlayışı ön plana çıkmıştır. Piyasa ekonomisi felsefesi anlayışı çerçevesinde serbest girişimin desteklenmesi temel amaç olarak belirlenmiştir.

Tarımsal krediler bu dönemde önemli bir artış göstermiştir. Bu kesime kullandırılan krediler çoğunlukla kısa vadeli ve işletme kredisi niteliğinde olmuştur. Sanayi kesiminin desteklenmesine yönelik olarak 1950 yılında Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulmuştur. Dünya Bankasının desteği ile kurulan bankanın kuruluş amacı, özel sanayi firmalarına iç ve dış kredi sağlamak olarak belirlenmiştir. (Tablo 1)

Bu dönemde bankacılık kesimi tarafından kullandırılan kredilerin neredeyse % 75' inden daha fazlası, tarım ve sanayi dışı sektörlere kullandırılmıştır. Kredi hacmindeki artış, üretici kesime yönelik değil, ticaret, ulaştırma ve konut sektörlerine yönelik olmuştur. (Tablo 1) (Kepenek ve Yentürk, 2001: 97)

1950-53 döneminde banka kredilerinin %10,6'sı kamu, %89,4' ü özel kesim tarafından kullanılmışken, 1954-60 döneminde kamu kesiminin banka kredilerindeki payı %21,5' e yükselmiştir. Öte yandan, kamu kesimine açılan kredilerin ilk dönemde %4,7' si KİT'ler, %95,3'ü mali sektör tarafından kullanılmışken, 1954-60 döneminde KİT'lerin payı %49,4'e ulaşmıştır. Devlet, KİT'lerin işletme sermayelerini ve zararlarını karşılamak için banka kredilerine daha fazla başvurmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde bankacılık sistemine kamu bankaları hâkimdir. Bankacılık sistemi etkin çalışmamaktadır ve hizmet maliyeti yüksektir. (Şahin, 2009: 126)

1961-1980 Plan Dönemi

1960 sonrası Türkiye Ekonomisi kalkınma planları çerçevesinde gelişme göstermiştir. Ekonomik gelişme ve özellikle enflasyon nedeniyle ekonomik ve toplumsal konumu sarsılmış, alım gücü azalmış, toplumsal

ve ekonomik yapıyı biçimlendirme etkisi yok olmuş bürokrasi sarsılan ekonomik ve toplumsal etkinliğini planlama yoluyla yeniden kazanmak istemiştir. Hızlı fiyat artışları kısa dönem kazançları arttırdığından sermayenin üretimde kullanılmasını engellemiştir.

Üretim sektörünün talep ettiği kararlılığın, sanayiye kaynak aktarımının ve ticaret sermayesinin sanayi sermayesine dönüşmesinin, ancak kararlı ve planlı bir ortam ile mümkün olacağı düşünülmüştür. Bu noktada sanayi kesimi ve burjuvazinin istekleri çakışmıştır. Bütüncül bir bakış açısıyla hazırlanan kalkınma planları ekonomik ve toplumsal gelişmenin bütün yönlerini kapsayıcı bir özellik göstermiştir. Kamu kesimi için emredici, özel kesim için yol gösterici olan kalkınma planları kamu maliyesi ve KİT' ler ile plan uygulaması arasında doğrudan bir ilişki kurmuştur.

Kalkınma planları özel kesimi ise özendirme önlemleri, selektif kredi sağlanması gibi yollarla etkilemiştir. Ekonomik ve toplumsal yapıyı veri alarak hazırlanan kalkınma planları, ekonominin büyüme hızını temel belirleyici olarak görmüş, gelişme büyümenin bir uzantısı olarak ele alınmıştır. Sanayileşme ön planda tutulmuştur.

Sektörel öncelikler konusunda düzenlemeler yapılmış, ölçek ve teknoloji seçimi sorunlarında ise belirli bir yaklaşıma yer verilmemiştir. Hangi malların yerli üretimine gidileceği konusunda açık bir yaklaşım yer almamıştır. Uzun dönemli gelişme stratejileri hazırlanmıştır. Kalkınma planları üretime ve niteliğine yeterince önem vermemiştir. Bu, makro ve mikro büyüklükler arasındaki ilişkilerin somut bir biçimde saptanamamasından kaynaklamıştır.

Planlı dönemde banka kredilerinin sektörel dağılımına bakıldığında göze çarpan husus, ilk iki plan (1963-1967, 1968-1972) döneminde toplam krediler içinde önemli artışlar gösteren sanayi ve madencilik sektörlerinin payının III. plan döneminde (1973-1977) azalması, buna karşılık dağıtım ve hizmetler sektörü ile amacı belli olmayan kredilere yapılan özgülemelerin payının giderek artmasıdır. (Tablo 1) Diğer taraftan tarım sektörüne yönelik kredilerin payında da belirgin bir azalma görülmektedir.

1973-1977 yılları arasında (3. Kalkınma Planı) tarım ve sanayi sektörlerinin toplam kredilerden aldığı payın azalması, buna karşılık ticaret sektörünün payının artması varolan kredi düzeninin ulusal çıkarlarla uygun olmadığını göstermektedir. 1977 yılı sonunda toplam banka kredilerinden % 26 oranında pay alan sanayi sektöründe asıl olarak hangi alt sektörlerin finanse edildiği önem göstermektedir. Sınai üretimin bileşimine bakıldığında, sınai üretimin % 94' ünün imalat sanayi sektörüne ait olduğu görülmektedir. (Tablo 1)

İmalat sanayinin yapısı ise, % 49 tüketim malları üreten sanayi, % 38 ara malı üreten sanayi, % 13' ü yatırım malı üreten sanayi şeklindedir. İmalat sanayinin bu yapısı karşısında bankalar tarafından bu sektöre kullandırılan kredilerin en az yarısının, yani tüm banka kredilerinin en az % 13' ünün tüketim malı üreten sanayiye yönelik olduğu söylenebilir. (Artun, 1983: 135-137) (Şekil 1, 3), (Tablo 1)

Planlı dönemde bankacılık sistemi tarafından kullandırılan kredi miktarının artışı ve kredilerin sektörel dağılımı birlikte değerlendirildiğinde, ödünç verilebilir fon kaynaklarının reel/üretici kesime önceki dönemlere göre daha fazla aktarılamadığı görülmüştür. Bu durum ticaret sermayesinin sanayi üretimine yeterince yönlendirilemediği şeklinde yorumlanmıştır. Bunun en önemli sebebinin sınai sermayenin karlılığının ticari sermayenin karlılığına göre düşük olması olmuştur.

İncelenen dönemde fon kaynaklarının büyük bölümü üretim-dışı alanlara gitmiştir. Ek olarak, reel/üretim kesiminin kullandığı kredilerde, üretimin niteliği, kullanılacak teknoloji ve benzeri alanlarda düzenlemelere gidilmemiş, "özendirme" önlemleri yetersiz kalmıştır. Hızla genişleyen parasal kaynaklar üretim için kullanılamamış, para-sermayenin, üretim sermayesine dönüşümü sağlanamamıştır. (Kepenek ve Yentürk, 2001: 161)

1980-2001 Dönemi

1980 yılına kadar baskılanmış bir sektör olan finans sektörü bu tarihten sonra serbestleşme adımları atmıştır. Özellikle planlı dönemde faiz tavanları, yüksek karşılıklar ve seçilmiş sektörlere verilen kredi desteği şeklinde göze çarpan kontrol mekanizmasının temel sebebi, ekonomik gelişmeyi sağlamak olarak öne çıkmıştır.

Finansal baskı mekanizmasının/modelinin en önemli araçlarından biri görece düşük faizlerdir. Bu modele göre düşük faizli kredi göreceli olarak sermaye yoğun yatırımların yapılabilmesine olanak sağlamakta, ortaya çıkan kredi talebi fazlası sayesinde de ekonomik kalkınma teşvik edilmektedir.

Ödünç verilebilir fonların fiyat denetimleri yoluyla dağıtımının verimsiz sonuçlara yol açtığını, negatif reel faiz oranlarının tasarruf hacmini olumsuz etkilediğini, bu durumun da krediye yönelecek tasarrufların önünde engel oluşturduğunu, ekonomik kalkınmanın sağlanması ve işsizliğin önlenebilmesi için finansal piyasa üzerindeki baskının/kontrolün kaldırılması gerektiğini savunan finansal serbestleşme modeli çerçevesinde serbestleşmeye yönelik adımlar atılmış, finansal derinleşme yoluyla da yatırımcılara daha çok seçenek sunulacağı düşünülmüştür.

Ancak incelenen dönemde kredilerin toplam aktifler içindeki payı yeterince artmadığı gibi, kredilerin ulusal gelire oranında da yeterli artış

sağlanamamıştır. Başka bir deyişle finansal serbestleşmeden beklenen katkı sağlananmış, faiz oranlarının serbest bırakılması, tasarruf oranlarında gerçek bir artış eğilimi yaratmadığı gibi, faiz oranların yükselmesi reel kesimin borçlanabilme olanaklarını azaltmıştır. (Şekil 1-5)

Bankaların toplam aktifleri içindeki kredilerin aldığı oranın düşüş göstermesi, menkul kıymet portföyünün ise sürekli artması, kaynakların faiz dışı gelir sağlayan plasman araçlarına doğru kaydığını göstermiştir. Bu ise reel sektöre aktarılan kaynak miktarının azalması anlamına gelmiştir. Yeldan' a göre de (2001), özellikle dış finansal serbestleşmenin başladığı 1989 yılı sonrasında finansal derinliğin artış göstermesine karşın, bankacılık sektörünün kullandırdığı kredi hacminin GSYİH' ya oranı düşüş göstermiştir.

Diğer bir deyişle, finansal derinleşme artış göstermesine karşın, kendisinden beklenen sonuçları ortaya koyamamış, bankacılık sektörü, temel fonksiyonlarından en önemlisi olan reel sektöre kaynak aktarımını bir yana koyarak, spekülatif kazançları ön plana çıkartan bir finansal birikim modeline sürüklenmiştir. Bu durum, krediye dönüşen mevduat miktarından da kolayca görülebilmiştir. (Şekil 2)

Krediye dönüşen mevduat miktarının bu dönemde azalma göstermesinin temel nedenleri, ödünç verilebilir fon kaynaklarının kredi yerine başka plasman araçlarına yönelmesi, kamunun içinde bulunduğu yüksek borçlanma gereği nedeniyle DİBS' lerin faiz oranlarının yüksek cazibesi olarak ön plana çıkmıştır. (Kandiller, 1990: 40), (Yeldan, 2001:146-148), (Ersel ve Tarhan, 2001:6-13), (Berksoy ve Boratav, 1993: 83)

Kredilerin sektörler itibariyle dağılımına bakıldığında, banka kredilerinden üretim kesimlerinin aldıkları payın giderek azaldığı görülmüştür. Bu durum genel olarak sermayenin sanayi sermayesinden ticari sermayeye dönüştüğü biçiminde yorumlanmıştır. (Tablo 1) (Kepenek, 1994: 209)

Dönem içinde, banka kaynaklarının ortalama vadesinin 1-3 ay olarak sıkışması, bankaların reel kesime aktarabilecekleri kaynak miktarını azaltan en önemli etkenlerden biri olmuştur. Yüksek enflasyon ve kamunun yüksek borç yükü kısa vadeli borçlanmayı beraberinde getirmiş, kamunun kısa vade ile borçlanabildiği bir ortamda, reel kesim kredi yoluyla borçlanma olanaklarını büyük oranda kaybetmiş, ulaşılabilen krediler de kısa vadeli olduğundan bu durumun ekonomik gelişmeye katkısı son derece sınırlı olmuştur.

1980-2001 yılları arasındaki kredi hacmindeki rakamsal artışlar Kandiller' e (1990: 40) göre, Türk Bankacılık Sisteminin reel sektöre yeterli kaynak aktaramadığını göstermiştir. Yüksek faizler, reel kesimin borçlanabilme olanaklarını sınırlandırmış, var olan kaynaklar da üretim

yerine rantiye gelirlerini yönlendirilmiştir. Bu dönemde, sektöre yön veren büyük firmaların faaliyet dışı gelirlerinin faaliyet gelirlerine oranının % 100' lerin üzerine çıkması, reel kesimin finansal altyapı aşaması tamamlanmadan gerçekleştirilen finansal serbestleşme politikaları sonucu geldiği noktayı göstermiştir.

2001-2019 Dönemi

2001 sonrası dönem sadece finans sektörü için değil, Türkiye Ekonomisi için regülasyon dönemi olmuştur. Türkiye'de bankacılık kesimi, BDDK liderliğinde birçok regülasyon uygulamasıyla büyük bir yapılandırmaya tabi tutulmuştur. Alınan önlemlerin hemen hemen tamamı, 1999-2002 yılları arasında IMF ile birlikte formüle edilen düzenlemeler olmuştur. Birçok sorunlu banka TMSF' ye devredilerek sistem dışına çıkarılmış, bu bankaların büyük bölümü tasfiye edilmiş, az bir kısmı ise rehabilitasyona tabi tutularak satılmıştır. Banka sayısında yaşanan azalmayla sistemin oligopol yapısı daha da güçlenmiştir.

Kriz yılları olan 2000-2001 döneminde Türk Bankacılık Sisteminin kredileri önemli bir düşüş göstermiştir. Bu düşüş, alınan önlemlerle ve özellikle faiz marjlarının azalmasına bağlı olarak 2002'den sonrasında yerini yüksek artışlara bırakmıştır. BDDK önderliğinde bankacılık kesimine yapılan müdahalelerle bilanço yapısını güçlendiren Türk bankaları tahsili gecikmiş alacaklarını yönetmede de oldukça başarılı olmuşlar ve aktif kalitesini giderek arttırmışlardır. (TCMB, 2013: 11), (Kepenek ve Yentürk, 2008:261), (Demirel vd, 2016: 23), (Alper ve Çapacıoğlu, 2016:7)

2008 Dünya Ekonomik Krizi, birçok ulusal ekonomide olduğu gibi, 1980'lerden itibaren deregülasyon sürecinin hızlanması ve sermaye piyasasının derinleşmesi ile dünyada uygulanan mortgage sistemine benzer bir yapıya sahip olan Türkiye ekonomisini de etkilemiştir. Kriz kendisini, 2009 ve sonrasında bankaların dışarıdan sağladığı fonların maliyetlerinin artmasıyla sektörde kendini göstermiştir. (Şahin, Gökdemir, Öztürk, 2016: 39) Sektör, krizin büyüklüğüne karşın, 2001 sonrası alınan önlemler nedeniyle kredi hacminde gözle görünür bir düşüş yaşamamıştır.

2001 krizi sonrası dönemde, kredi portföyünün aktifler içindeki büyüklüğü önemini korumakla birlikte, yıllık artış hızı genellikle azalma göstermiştir. Yıllık artış hızı, 1990'ların sonunda % 60'lar düzeyindeyken, günümüzde % 15'lere kadar düşmüştür. Bu durum, hükümetin ekonomi politikası ile yakın ilişkili olmakla birlikte asıl olarak özel kesimin kredilere olan bağımlılığındaki azalma ile açıklanabilmiş ve özel sektörün açık piyasalardan borçlanmak suretiyle dış finansman kaynaklarını çeşitlendirdiği şeklinde de yorumlanmıştır. Öte yandan krediler içinde, işletme kredilerinin payı 2014 yılına kadar tüketici kredileri ve kredi

kartlarının altında seyretmiş, bu yıldan sonra ise az da olsa üstüne çıkmıştır. (Kaya vd., 2013: 13)

Dönem içinde kredi/mevduat oranı 2017 yılına kadar artış göstermiştir. Bu eğilim, bankacılık kesiminin vade uyumsuzluğu nedeniyle karşıya olduğu riskin yükselmiş olabileceği şeklinde yorumlanmıştır. (Işıl vd., 2016: 20) Bununla birlikte 2017 yılından sonra bu oran ciddi düşüşler göstermiştir.

Nitekim kredilerin sektörel dağılımı tablosu, Türk Bankacılık Sisteminde tüketici kredilerinin ağırlığını göstermiştir. Bu dönemin başında % 25-27 payı bulunan tüketici kredilerinin dönemin sonunda da aynı ağırlıkta olduğu görülmüştür. İmalat sanayine verilen kredilerin payında görülen ciddi düşüş ülkenin sanayileşmeden giderek uzaklaştığını, toptan ve perakende ticaret işletmelerine verilen kredilerdeki ciddi artış ise ülkenin üretim yerine ticareti tercih ettiğini ortaya çıkarmıştır.

2017 sonrası gelişmeler ise, bankacılık sistemi tarafından dramatik sonuçları beraberinde getirmiştir. Ekonominin giderek durgunluk ve daralma belirtileri gösterdiği bu dönemde, özellikle özel ve yabancı bankalar, riskli gördükleri için kredi arzını kısmışlar, tüketiciler ve reel sektör ise kredi kullanmaya mesafeli durmuşlardır. Reel ekonominin kullandığı kredi miktarında durgunluk ve daralma ile birlikte önemli düşüşler meydana gelmiştir. Bu ise, yatırımların azalmasına ve ekonomik büyümenin azalmasına yol açmıştır.

TCMB' nın örtülü faiz indirimleri ve kamu bankalarının kullandırdıkları düşük faizli krediler ile reel sektör desteklenmeye çalışılsa da, yatırımlarda ve ekonomik büyümede görülen düşüşün önüne geçilememiştir. Sorunlu kredilerin artış göstermesi nedeniyle kamu bankaları dışındaki bankacılık kesimi kredi kullandırmada isteksiz davranmışlardır. Zaten yüksek bir borç yükü altında bulunan tüketici ve üretici kesim ise yeni kredi almak konusunda çok da istekli olmamıştır.

2001 krizi sonrası görülen bir başka gelişme finansallaşma olgusu olmuştur. Her ne kadar gelişmiş ülke ekonomileri kadar olmasa da Türkiye gibi gelişmekte olan ülke ekonomilerinde de finansallaşmanın izlerini görmek mümkün olmuştur. Bu dönemde banka kredi kaynaklarının en büyük bölümü, tüketici kredileri, konut kredileri, otomobil kredileri ve kredi kartlarına yönlendirilmiştir. Bu durum ise, bankacılık kesimince reel kesime yeterince kaynak aktarılamamasına neden olmuştur. (Çelik vd, 2016:853)

2001 öncesinde banka bilançolarında neredeyse yok denecek kadar az olan bankacılık hizmet gelirleri de 2001 sonrasında bankaların bir başka gözdesi olmuştur. Sermaye piyasalarının giderek derinleşmesi, halka arzların giderek artması, türev piyasaların gelişmesi finansallaşmanın

diğer göstergeleri olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda reel kesiminin banka/kredi bağımlılığı az da olsa azalmış görünmektedir.

SONUÇ

Reel sektörün dış finansman kaynağı olarak bankalara olan bağımlılığının derecesi banka kredilerinin reel sektörü etkileme gücünü de doğrudan etkilemektedir.

Eğer reel sektör banka kredilerine aşırı bağlı durumdaysa ve diğer finansman olanaklarına erişimi sınırlı ise banka kredilerinin reel sektörü etkileme gücü uygulanan ekonomi politikalarından neredeyse bağımsız olarak yüksek olmaktadır. Bununla birlikte, firma banka kredilerine aşırı bağlı durumda değilse, para ve sermaye piyasasındaki diğer finansman olanaklarına kolaylıkla ulaşabiliyorsa, uygulanan ekonomi politikalarına göre banka kredilerinin reel sektörü etkileme gücü de azalmaktadır. Hatta bu olanaklar o kadar geniş olabilir ki banka kredi kanalı işlevsiz hale bile gelebilmektedir.

Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadarki veriler incelendiğinde, Türkiye Ekonomisinde reel sektörün kredi dışı finansman olanaklarına erişimin sınırlı olduğu, dolayısıyla krediye bağımlılık gösterdiği, 1980 sonrası yaşanan finansal serbestleşme ve finansallaşma süreçlerinin reel sektörün kredi bağımlılığını az da olsa azalttığı ancak alternatif finansman kaynakları arasında kredinin hala ilk sırada yer almaya devam ettiği görülmektedir.

Öte yandan, Türk Bankacılık Sistemi tarafından reel sektöre aktarılan kredi hacminin rakamsal olarak sürekli artış eğilimi gösterdiği, ancak artan kredilerin sektörel dağılımında reel/üretici kesimin ikinci planda kaldığı anlaşılmaktadır. Artan kredi hacminin ekonomik büyümeyi ve reel sektörü pozitif yönde etkilemesi, daha çok ticaret, inşaat ve tüketim harcamaları kanalları ile söz konusu olmuştur.

Finansal serbestleşme/finansallaşma dönemi olarak adlandırılabilecek 1980-2001 yılları arasında, kamunun aşırı borç yükü nedeniyle kredi kanalı etkinliğini kaybetmiş, bu durum üretici sektörlere aktarılan kaynakları olumsuz etkilemiştir. 2001 krizi sonrasında alınan önlemler ve düzenleme çabaları sonucunda bankacılık kredi kanalı işlevini yeniden kazanmıştır. 2017 sonrasında ise yaşanan ekonomik sorunlar nedeniyle kredi hacmi yeniden ciddi bir daralma göstermiştir. Bu durum, reel kesimin de olumsuz etkilenmesine neden olmuştur.

Sonuç olarak, özellikle kaynak sorunu yaşayan gelişmekte olan ülkeler için güçlü bir bankacılık sistemi ekonomik büyümenin ve kalkınmanın sağlanmasında önemli bir etkendir. Bankacılık sektörünün nicelik ve niteliksel olarak gelişme göstermesi, piyasalara artan rekabet

olarak yansıyacak, bu durum reel kesim açısından finansman maliyetlerini azaltacaktır. Finansman maliyetleri azalan reel kesim finansal kaldıraçtan yararlanma imkânı bularak özsermaye karlılığını artırabilecektir. Bu durum, yatırımların ve ekonomik büyüme hızının artmasına neden olacaktır.

KAYNAKÇA

Alper, K. ve Çapacıoğlu, T. (2016). Bankacılık Sektörünün Likidite Pozisyonu ve Mevduat Faizleri ile İlişkisi, TCMB Ekonomi Notları, Sayı: 31, Kasım.

Artun, T. (1983). Türkiye' de Bankacılık, İstanbul: Tekin Yayınevi.

Avcı, Ö. (2017). "Examination Of The Relationship Between Financial Development And Economic Growth: Case Of Turkey", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Temmuz.

BDDK, İnteraktif Bültenler.

Berksoy, T. ve Boratav, K. (ed.) (1993). Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Çelik, T., Gövdere, B. ve Ongun, U. (2016). "Dezenflasyon Sürecinde Türk Bankacılık Sektöründe Yapısal Dönüşümün İzleri", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: CİEP Özel Sayısı, s. 845-857.

Demirel, B. Barışık, S. ve Karanfil, N. (2016). "Türk Bankacılık Sektörü Kırılganlık Endeksini Belirleyen Faktörler", Bankacılar Dergisi, Sayı: 99, s. 16-36.

Ersel, H., Tarhan, C. (2001). "Özel Ticarî Bankaların Makroekonomik Ortamdaki Değişikliklere Tepkileri", Active Dergisi, Mayıs-Haziran.

Greenwald, B.C. and Stiglitz, J. E. (1992). Macroeconomic Models With Equity And Credit Rationing, NBER Working Papers Series, N. 3533, P. 1-42.

Işıl, G., Tanınmış Yücememiş, B. ve Alkan, U. (2016). "Tasarrufların Yatırıma Dönüşümünde Banka Kredilerinin Rolü", Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, Aralık, Cilt: 53, Sayı: 622, s. 9-32.

Kandiller, R. (1990). Avrupa Tek Pazarı ve Türk Bankacılık Sektörünün Uyumlaşma Sorunu, Ankara: ATAUM Yayınları.

Kaya, A., Gülhan, Ü. ve Güngör, B. (2013). "Türkiye Ekonomisinde Finans Sektörü ve Reel Sektör Etkileşimi", Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Atatürk Üniversitesi, Yıl 5, Sayı 8, Mayıs.

Kepenek, Y. (1994). Türkiye Ekonomisi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2001, 2008). Türkiye Ekonomisi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kılıçbay, A. (1985). Türk Ekonomisi, Modeller, Politikalar ve Stratejiler. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Sak, G., Özatay, F. ve Öztürk, E. (1996). Şirketler Kesiminin Finansman Sorunları ve Alternatif Finansman Kaynakları, İstanbul: TÜSIAD Yayınları.

Sak, G., Özatay, F ve Öztürk, E. (1992). Şirketler Kesiminin Finansman Sorunları ve Alternatif Finansman Kaynakları, TÜSİAD, Not/96-1/192, İstanbul.

Şahin, H. (2009). Türkiye Ekonomisi-Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu, Bursa: Ezgi Kitabevi.

Şahin, G., Gökdemir, L. and Öztürk, D. (2016). Global Crisis and Its Effect on Turkish Banking Sector: A Study with Data Envelopment Analysis, https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S2212567116301745?token=EFFD1E80EB91EDCC7DFADC8A5FB7A22F51E5EBC22E259724CD7D3A3D2CB7CCD0791F882AE2FD740E9A6FFE17115D7958, Erişim Tarihi: 23.08.2020.

Şahinkaya, S. (1999). Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma-Yatırım Bankaları, Ankara: Mülkiye Yayınları, No: 23.

TBB, Bankalarımız Yıllıkları.

TCMB, Reel Sektör İstatistikleri.

TCMB (2013). Parasal Aktarım Mekanizması, Ankara: TCMB Yayınları.

Tezel, Y. S. (1982, 1986, 2002). Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yeldan, E. (2001). Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, İstanbul: İletişim Yayınları.

EK TABLOLAR:

Şekil: 1- Kredilerin toplam aktifler içindeki payı

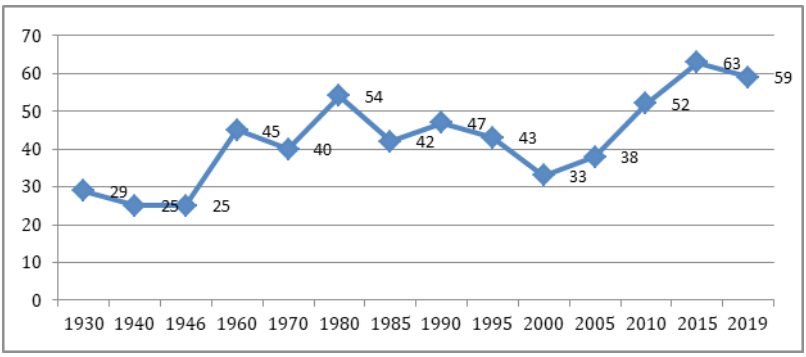

Kaynak: BDDK, Interaktif Aylık Bültenler, TBB, Bankalarımız Yıllıkları.

Şekil: 2-Mevduatın krediye dönüşüm oranları

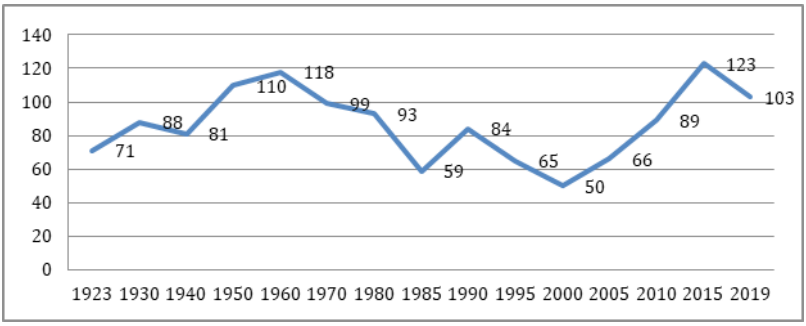

Kaynak: BDDK, Interaktif Aylık Bültenler, TBB, Bankalarımız Yıllıkları.

Şekil: 3-Sabit sermaye yatırımlarının gelişimi

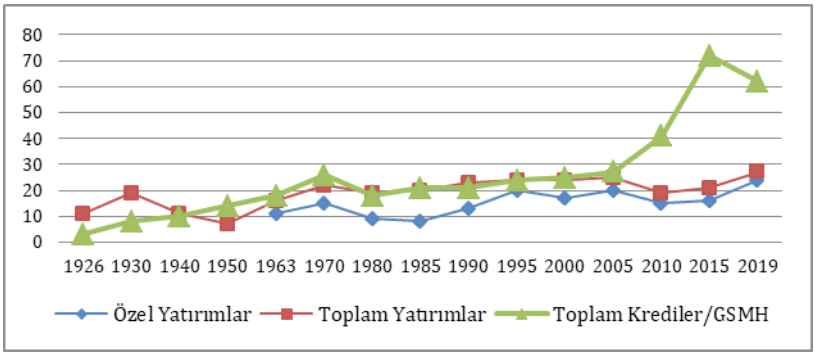

Kaynak: TBB, Bankalarımız Yılları (1980-2019).

Şekil: 4- Şirketler kesimi toplam borç yapısının dağılımı

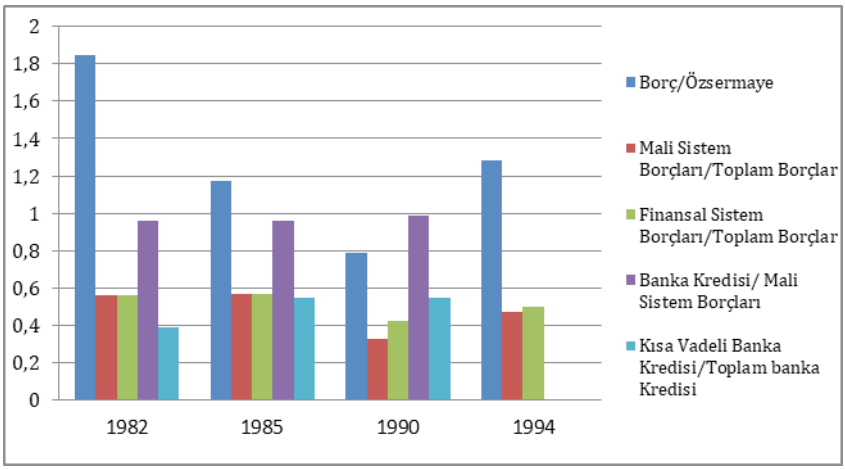

Kaynak: Sak, G., Özatay, F. ve Öztürk, E. (1996). Şirketler Kesiminin Finansman Sorunları ve Alternatif Finansman Kaynakları, İstanbul: TÜSIAD Yayınları.

Şekil: 5- Reel sektörün kaynak yapısı içinde alınan kredilerin payı

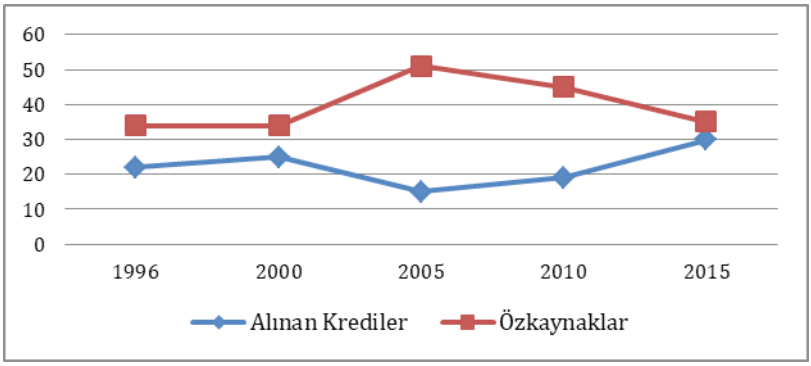

Kaynak: TCMB, Reel Sektör İstatistikleri.

Tablo: 1-Kredilerin Sektörel Dağılımı

	1924-1929	1930-1934	1935-1938	1939-1945	1946-1950	1960	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2019
Tarım-Balıkçılık	14	18	15	15	26	25	19	22	24	15	16	19	10	5	4	4	4
Maden.-Taş Ocakçılığı														1	1	1	1
İmalat Sanayi														23	20	18	20
Elekt.-Gaz-Su Üre. Dağ.														1	3	6	7
İnşaat														4	6	8	9
Top. ve Per. Ticaret														9	11	14	13
Otelcilik														2	2	3	3
Taş.-Depo.-Haber.														3	4	5	2
Finansal Aracılık														6	7	3	4
Emlak Kom.-Kiralama														2	2	5	6
Sağlık-Sosyal Hizmetler														1	1	1	1
Eğitim														0	0	0	0
Sav.-Ka. Yön.-Sos. Güv.														2	3	2	3
Diğer Hizmetler														3	2	2	1
Sanayi													-				
Yatırım							25	30	35	32	31	29	5				
İşletme													-				
Mahalli İdareler							4	2	1	1	-	-	-				
Bankalar Arası							1	1	0	0	3	6	4				
Ticaret							15	16	25	26	13	22	17				
Gayrimenkul							5	2	2	6	6	3	2				
Diğer							8	5	-	-	-	-	2				
Tarım Dışı İş Sektörü	78	71	73	46	49	41											
Ev Halkı Sektörü	1	4	3	3	5	10											
Devlet	7	7	9	35	20	24											
Ferdi Konut														8	11	10	7
Ferdi Otomobil														4	1	0	0
Ferdi Diğer														6	12	11	10
Kredi Kartları *(Nakit + Gayrinakdi)*														38	26	18	42
Toplam Bireysel+KK (Nakdi)														30	33	28	24

Kaynak: BDDK, Aylık Interaktif Bültenler, TBB, Bankalarımız Yıllıkları.

Bölüm 26

LEBEDOS VE TERRİTORYUMU 2019 YILI ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI[1]

Gökhan COŞKUN[2]

Figen ÇEVİRİCİ COŞKUN[3]

1 Bu çalışma, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi tarafından 2017-51 proje numarası ile desteklenmiştir.

2 Prof. Dr. Gökhan COŞKUN, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Evliya Çelebi Yerleşkesi, Merkez, Kütahya/TÜRKİYE. E-mail: gokhan.coskun@dpu.edu.tr

3 Doç. Dr. Figen ÇEVİRİCİ COŞKUN, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Evliya Çelebi Yerleşkesi, Merkez, Kütahya/TÜRKİYE. E-mail: figen.coskun@dpu.edu.tr

GİRİŞ

12 İon kent devletinden biri olan Lebedos, İzmir İli, Seferihisar İlçesi, Ürkmez Köyü, Kısık mevkii civarında yer almaktadır. Lebedos antik kent devletinin merkezini deniz kıyısındaki yüksek bir tepe olan akropolis (Kısıktepe/Belentepe), akropolisin güney doğusunda yer alan küçük yarımada (Adacıktepe) ve bunların arasında kalan kıstak bölgesi (İsthmos) oluşturmaktadır.

Lebedos'un kuruluşu hakkında bilgiler veren Pausanias, burada önceden Karyalıların yaşadığını ve daha sonra Kodros oğlu Andraimon ve İonyalılar tarafından Karyalıların buradan kovulduklarını bildirmektedir (Pausanias: 7. 3. 5.). Strabon ise Lebedos'un Artis diye adlandırılan bir yer zapt etmiş olan Andropompos tarafından kurulduğunu bildirmektedir (Strabon: 14, 1. 3.).

Lebedos'ta bugüne kadar yapılan arkeolojik araştırmalar maalesef oldukça az sayıdadır. Söz konusu çalışmalar sadece yüzey araştırmaları kapsamında gerçekleştirilebilmiştir. Bu kentle ilişkili ilk çalışmalar 19.-20. yüzyıllarda Lebedos'u ziyaret eden Avrupalı gezginler tarafından yapılmıştır. Ancak bu gezginlerin yayınlarında pek kapsamlı bilgiler sunulmamıştır.

Lebedos hakkında ilk kapsamlı yayın George Ewart Bean tarafından yapılmıştır. "Aegean Turkey" adlı kitabında Lebedos gezisine de yer veren Bean, akropolisin kuzeydoğusunda, eski Ürkmez-Gümüldür yolunun hemen kuzeyinde gymnasiona ait olduğu düşünülen graffitolu bir blok taş tespit etmiştir. Ayrıca akropolis eteklerinde tiyatro olabilecek iki ayrı yer önermiştir (Bean, 1995: 128-133.).

Lebedos'ta bugüne kadar yapılmış en kapsamlı çalışma ise Numan Tuna tarafından 1984 yılında gerçekleştirilmiş olan yüzey araştırmasıdır. Tuna, akropolis üzerinde, merkezde yer alan geniş platformu temenos alanı olarak tespit etmiş ve akropoliste Geometrik, Arkaik, Klasik, Hellenistik ve Roma dönemlerine ait çeşitli buluntular saptamıştır. Akropolis yamaçlarında yaptığı incelemeler sonucunda tiyatro için önerilen iki yerden birini eleyerek, tiyatronun güneydoğu yamaçtaki olası yerini de saptamıştır. Ayrıca kıstak bölgesinde bir tahribat sonucu ortaya çıkartılmış olan normal boyutlarda bir aslan heykeli ve agoraya ait olduğu düşünülen yazıtlı bir blok taş tespit etmiştir. Yaptığı araştırmaları 1985 yılında yayınlayan Tuna, bu çalışmasında Lebedos'un detaylı planına da yer vermiştir (Tuna, 1985: 210-215, 221-224.).

Recep Meriç 1988 yılında yaptığı yüzey araştırması kapsamında Lebedos'un territoryumunda yer alan Karakoç Ilıcasındaki Roma Dönemine ait hamamı incelemiş ve 1990 yılındaki yayınında bu hamamın planını sunmuştur (Meriç, 1990: 362, 364-366, res. 4.).

Yaşar Ersoy ve Elif Koparal tarafından 2013 yılında yapılan yüzey araştırması kapsamında Lebedos'un batı ve kuzeybatı territoryumu incelenmiştir (Ersoy, Koparal, 2015: 50-53, 66-67.). Bu çalışma sonucunda Lebedos'un Geometrik Dönemden, Hellenistik Döneme kadar olan süreçte, art alanını etkin bir şekilde kullanmadığı ve bu bağlamda etkin bir yapılanmaya gitmediği kanaatine varılmıştır (Ersoy, Koparal, 2015: 51.).

Lebedos'ta yapılan son arkeolojik çalışma ise 2017 yılında tarafımızca başlatılmış ve üç sezon devam eden araştırmalarımız 2019 yılında tamamlanmıştır. 2017-2018 sezonlarında yapmış olduğumuz çalışmalar ile Lebedos'un akropolisinde ve territoryumunda bugüne kadar varlığı bilinmeyen birçok yeni kalıntı tespit edilmiştir (Coşkun, 2019; Coşkun, 2020.). 2019 yılı sezonunda ise Lebedos'un territoryumunda daha önce varlığı bilinmeyen çok sayıdaki kalıntıların tespitinin yanı sıra, Lebedos'un kuruluş tarihine yönelik önemli kanıtlara da ulaşılmıştır.

2019 YILI ÇALIŞMALARI:

Yüzey araştırması çalışmamızın son sezonu olan 2019 yılında Lebedos'un merkezinde akropolis ve yakın çevresinde incelemelerimiz devam etmiş, ancak araştırmalarımız yoğun olarak Lebedos'un territoryumunda gerçekleştirilmiştir. Territoryum çalışmaları kapsamında daha önceki sezonlarda araştırma yapmadığımız, kent merkezinin kuzey ve kuzey batısındaki alanlarda araştırma yapılmıştır. Ayrıca bir önceki sezonda territoryumda Palamut Dağı Dereboğazı Mevkii'inde tespit ettiğimiz kilise/manastır kompleksi ve çevresinde de çalışmalar yapılmıştır.

2019 yılı sezonunda çalışma yapılan alanlar (Fig. 1) koordinatları ile birlikte aşağıda sunulmaktadır:

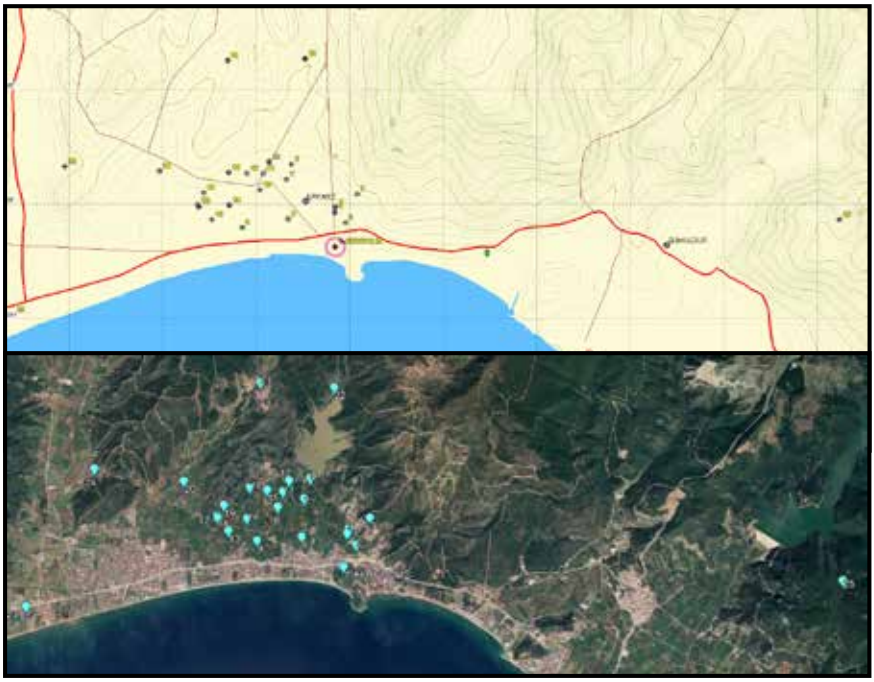

Fig. 1

1- 38°04.624, 26°57.851 (Lebedos Akropolisi): Daha önceki sezonlarda olduğu gibi 2019 sezonunda da Lebedos'un akropolisi üzerinde incelemeler yapılmıştır. M 11 ile N 11 plankarelerine (Coşkun, 2019: 101, plan 1; Coşkun, 2020: 149, plan 2) tekabül eden arazi üzerinde bugün bir zeytin tarlası bulunmaktadır ve bu tarlanın düzenli olarak sürülmesi yeni buluntuların açığa çıkmasını sağlamaktadır. Bu nedenle her sezon olduğu gibi bu sezon da söz konusu tarla üzerinde intensive survey yapılmış, Geometrik, Arkaik, Klasik, Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemlerini kapsayan seramik parçaları ile karşılaşılmıştır (Fig. 2).

Fig. 2

2- 38°04.833, 26°57.962 (Ada/Parsel: 142/1): Bu parsel üzerinde yapılmakta olan iki inşaatın temel kazısı ile çıkartılmış ve iki alana yığılmış toprak içerisinde Lebedos'un erken dönemlerine dair önemli bilgiler veren seramik parçaları ile karşılaşılmıştır. Bu alanda, Protogeometrik Dönemden Arkaik Döneme kadar geçen süreci kesintisiz olarak temsil eden seramik parçaları, pithos parçaları ve insan iskeleti parçaları gözlemlenmiştir (Fig. 3). Toprak yığını içinde gözlemlediğimiz buluntulardan hareketle, bu alanda Lebedos'un erken nekropolisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Fig. 3

3- 38°05.086, 26°58.084 (Künk Hattı): Akropolisin yaklaşık 700m. kuzeyinde, orman yolu yapımında ortaya çıkmış olan bir su hattı tespit edilmiştir (Fig. 4). Künklerin horasan harcı kullanılarak birleştirilmiş olması bu hattın Roma/Bizans Dönemlerine ait olduğunu göstermektedir.

Fig. 4

4-19 Ürkmez Ovası:

Lebedos akropolisinin kuzey batısında yer alan Ürkmez Ovası'nda yapmış olduğumuz yüzey araştırmaları sonucunda ovanın birçok farklı noktasında antik çağa ait olan ve daha önce varlığı bilinmeyen kalıntılar tespit edilmiştir. Söz konusu kalıntılar; mermer ve taştan yapılmış çeşitli bloklar, sütun gövdeleri, sütun başlıklarına ve kaidelerine ait parçalar, pres taşları ve yoğun miktarda stroter ve kalipter parçaları ile seramik parçalarından oluşmaktadır. Bu ovada tespit ettiğimiz buluntuların çok büyük bir bölümünün Geç Roma/Bizans dönemlerine ait olduğu gözlenmiştir. Bunların yanı sıra az sayıda da olsa Osmanlı Dönemine ait bir takım buluntularla da karşılaşılmıştır.

Keşfedilen kalıntı/buluntuların neredeyse ovanın her yerine dağılmış olduğu görülmektedir (Fig. 1). Bu durum özellikle Geç Roma/Bizans dönmelerinde bu ovanın Lebedos sakinlerince aktif bir şekilde kullanılmış olduğunu göstermektedir.

Ürkmez Ovası'nda toplam 16 alanda (4-19 numaralı alanlar) buluntu tespit edilmiştir (Fig. 5-6):

4- 38°04.928, 26°57.851 (Blok Taşlar ve Sütun): Akropolisin yaklaşık 300m. kuzeyindeki mandalina bahçesi içerisindeki modern kuyu etrafında, biri mermer olan iki taş blok ve bir mermer sütun gövdesi tespit edilmiştir. Bu alanın etrafında az sayıda da olsa Roma Dönemine ait seramik parçaları gözlenmiştir.

5- 38°04.971, 26°57.860 (Blok Taşlar ve Roma Seramikleri): Akropolisin yaklaşık 450m. kuzeyinde ovalık alanda, mandalina bahçesi kenarındaki zeytin ağaçlarının altında iki tane blok taş ve etrafında Roma Dönemine ait olan çatı kiremidi ve seramik parçaları gözlenmiştir.

6- 38°04.862, 26°57.353 (Blok Taşlar ve Mermer Sütun): Akropolisin yaklaşık 700m. kuzeybatısında ovalık alanda, bir evin bahçesi içerisinde iki blok taş ve bir mermer sütun gövdesinin parçası tespit edilmiştir.

7- 38°05.214, 26°57.330 (Blok Taş ve Osmanlı Mezar Taşı Parçası): Akropolisin yaklaşık 1150m. kuzeybatısında ovalık alanda, bir evin bahçesi içerisinde bir blok taş ve bir Osmanlı mezar taşının sarık kısmı tespit edilmiştir. Sarığın daha sonra içi oyulmak suretiyle bir tür havan olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

8- 38°05.344, 26°57.384 (Bizans Seramikleri ve Sütun Başlığı): Ürkmez baraj gölü setinin yaklaşık 220m. güneyinde kısmen alçak bir tepe üzerinde ve yamaçlarında yoğun olarak Bizans Dönemine ait seramik parçaları ve bir adet daha sonra yontularak detaylarını kaybetmiş vaziyetteki taş sütun başlığı tespit edilmiştir. Olasılıkla bir dibek yapılmaya başlanmış ancak bitirilmemiştir.

9- 38°04.794, 26°56.862 (Taş Sütun Parçası): Bu alanda bir bağ evinin yanında bir taş sütun gövdesinin parçası tespit edilmiştir.

10- 38°05.119, 26°57.048 (Pres Taşı ve Mermer Blok): Ürkmez baraj yolundaki bir evin bahçesinde; bir zeytin ezme pres taşı ve bir mermer blok parçası tespit edilmiştir.

11- 38°05.262, 26°57.088 (Taş Blok): Ürkmez baraj yolunun kenarında bir taş blok tespit edilmiştir.

12- 38°05.367, 26°57.143 (Kireçtaşı Sütun Kaidesi Parçası): Ürkmez baraj gölü setinin yaklaşık 500m. güneyinde, baraj yolunun kenarında kireç taşından yapılmış bir sütun kaidesi parçası bulunmuştur.

13- 38°04.861, 26°56.532 (Mermer Bloklar ve Sütun Parçası): Bu alanda mandalina bahçeleri içerisindeki bir evin bahçesinde; üç adet mermer blok ve bir adet mermer sütun tamburu tespit edilmiştir.

14- 38°04.987, 26°56.722 (Mermer Bloklar): Bu alanda yol kenarında

bir kısmı toprağa gömülü vaziyette mermer bir blok tespit edilmiştir. Bunun 40m. kuzeyindeki evin önünde beyaz mermerden yapılmış ön yüzünde silme, üst yüzünde kenet delikleri içeren bir blok parçası daha bulunmuştur.

15- 38°05.264, 26°56.912 (GB Tümülüsü): Ürkmez baraj gölünün yaklaşık 825m. güneybatısındaki tepe üzerinde yer alan ve daha önceki araştırmalarda tespit edilmiş olan (Ersoy, Koparal, 2015: 50, no. 2.) küçük tümülüs? tekrar incelenmiş ve burada Bizans seramikleri gözlemlenmiştir.

16- 38°05.276, 26°56.714 (Geç Roma/Bizans Seramikleri): Ürkmez baraj gölünün yaklaşık 975m. güneybatısındaki tepe, daha önceki çalışmalarda incelenmiş ve Geç Roma/Bizans seramiklerinin varlığı tespit edilmiştir (Ersoy, Koparal, 2015: 50. no. 3.). Bu alanda yapmış olduğumuz incelemelerde aynı dönemlere ait seramik parçaları gözlenmiştir.

17- 38°04.970, 26°56.398 (Pres Taşı, Kireçtaşı Blok ve Sütun Gövdesi): Yol kenarındaki bu alanda bir pres taşı ve üzerinde kenet delikleri olan bir kireçtaşı blok ile toprağa gömülü, ucu görünür vaziyette kireçtaşı bir sütun gövdesi tespit edilmiştir.

18- 38°04.989, 26°56.387 (Geç Roma/Bizans Seramikleri): 17 nolu alanın hemen kuzeybatısındaki mandalina bahçesinde Geç Roma/Bizans Dönemlerine ait seramik parçaları gözlenmiştir.

19- 38°05.093, 26°56.450 (Mermer Blok Parçası): Bu alanda ön yüzünde silme içeren mermer bir blok parçası tespit edilmiştir.

Fig. 5

Fig. 6

20- 38°05.282, 26°55.975 (Payamlı Ovası, Bizans Seramikleri): Payamlı ovasındaki zeytinlik tepe üzerinde seyrek olmak üzere Bizans Dönemine ait seramik ve çatı kiremidi parçaları bulunmuştur (Fig. 7).

Fig. 7

21- 38°06.252, 26°56.703 (Payamlı Köyü, Sütun ve Blok Parçaları): Payamlı Köyü içerisinde yol kenarlarında ve evlerin bahçelerinde Roma Dönemi ve sonrasına ait olabilecek çeşitli mimari blok parçaları ve sütun gövdesi parçaları tespit edilmiştir. Toplamda yedi sütun gövdesi parçası ve iki blok parçası olmak üzere dokuz adet mimari yapı unsuru gözlenmiştir (Fig. 8).

Fig. 8

22- 38°06.264, 26°57.535 (Eski Ürkmez Cami): Eski Ürkmez Köyü camisi incelenmiş ve etrafında 18. yüzyılın 2. yarısı-19. yüzyıla tarihli mezar taşları içeren çok sayıda mezar olduğu görülmüştür. Caminin içinde ve arka bahçesinde Geç Antik Çağa ait olabilecek, devşirme olarak kullanıldığı düşünülen birer mermer sütun parçası gözlenmiştir (Fig. 9).

Fig. 9

23- 38°04.029, 26°54.418 (Karakisse Hamamı): Durum tespiti için ziyaret edilmiştir ve genel fotoğraf çekilmiştir (Fig. 10).

Fig. 10

24- 38°05.324, 26°54.961 (Karakoç Hamamı): Durum tespiti için ziyaret edilmiştir ve genel fotoğraf çekilmiştir (Fig. 11).

Fig. 11

25- 38°04.861, 27°03.240 (Palamut Dağı Dereboğazı Mevkii (Kilise/Manastır Kompleksi): Palamut Dağı'nın batı yamacında, Tahtalı Barajı setinin yaklaşık 1 km. doğusunda, ormanlık alan içerisinde 2018 yılı sezonunun son gününde tespit ettiğimiz kilise kompleksini pek fazla inceleme fırsatımız olmamıştı.

2019 sezonunda bu yapı kalıntısı ve çevresinde daha kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Bu alanda fotoğraflama çalışmalarının yanı sıra, kilisenin toprak üstünde görülebilen duvarlarının çizimine yönelik çalışmalar yapılarak, olası plan önerileri oluşturulmuştur (Fig. 12). Buradaki kalıntıları incelemek üzere çalışmamıza dâhil olan ve değerli görüşlerinden büyük oranda faydalandığımız Prof. Dr. Ayşe Aydın ile Bakanlık Temsilcisi Mehmet Vehbi Tüzüner'e çok teşekkür ederiz.

Bölge halkı tarafından "Dokuz Papazlar Kilisesi" olarak anılan yapı kalıntısı bir Bazilika tipi kilisedir. Kilisenin kuzey kısmına daha sonradan eklendiği düşünülebilecek ve doğusunda apsisi bulunan bir mekan bulunmaktadır. Bazilikanın güneybatı köşesi definecilerce açığa çıkartılmış vaziyettedir ve bu kısımda duvar köşesinin altına yerleştirilmiş, büyük boyutlu bir mermer blok bulunmaktadır (Fig. 13). Narteks ile merkezi nef arasındaki geçiş, batı taraftan görülebilir durumdadır (Fig. 14).

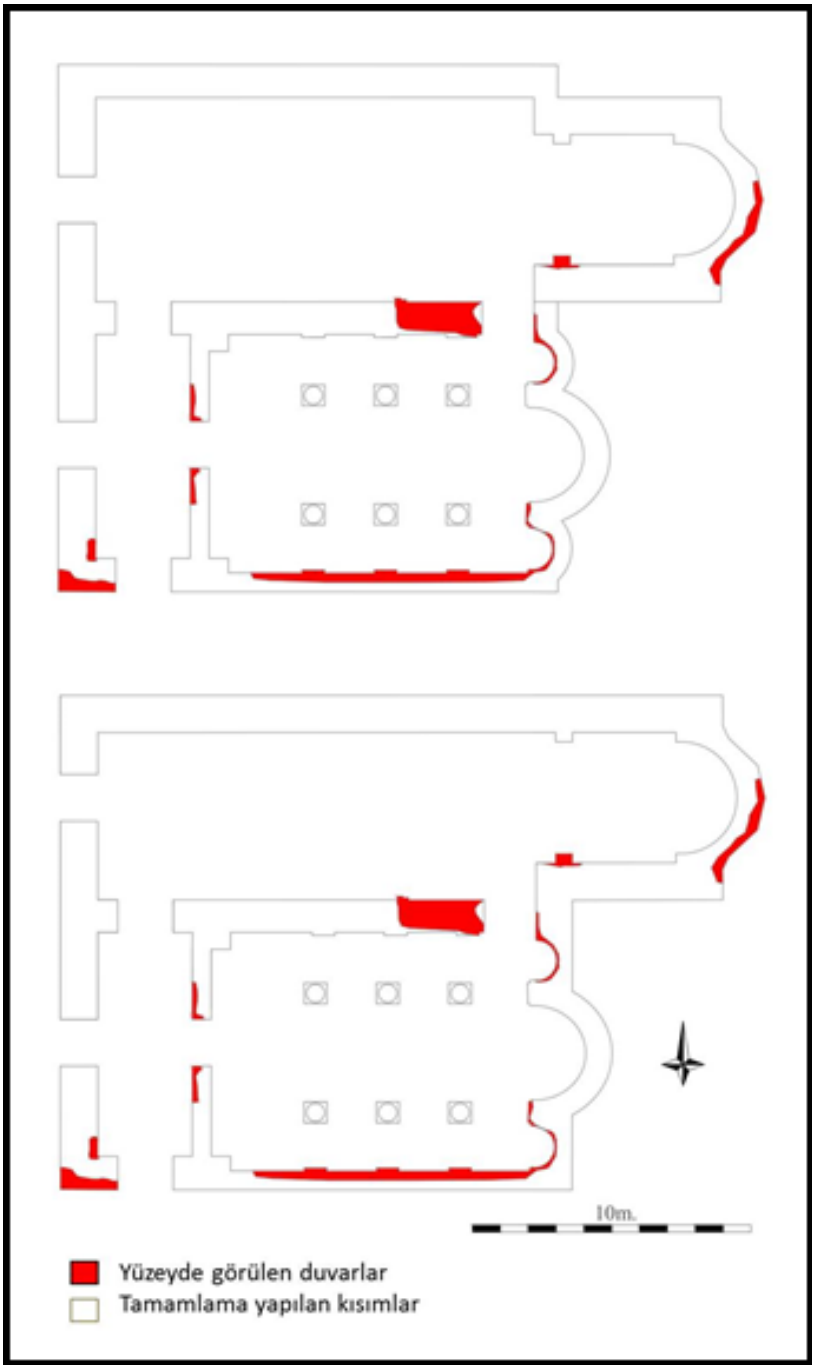

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

Bazilikanın yan neflerinin nişleri kaçak kazılar sonucunda ortaya çıkartılmışken, merkezi nefin apsisi toprak altındadır. Güney yan nef içerisinde iki adet mermer sütun gövdesi görülebilmektedir (Fig. 15).

Fig. 15

Gözlenebildiği kadarıyla, bazilika yaklaşık 10x18/20m. boyutlarında olmalıdır. Bazilikanın kuzeyinde, bazilikaya göre doğuya 5m. kadar daha fazla ilerleyen ve apsisle son bulan (Fig. 16) bir mekan daha yer almaktadır. Bazilikaya bitişik olarak inşa edilmiş olan bu mekana bazilikanın kuzey yan nefinden geçiş bulunmaktadır. Kuzeydeki apsisli mekanın bazilikadan farklı olan duvar işçiliği, onun bazilikaya daha sonra eklenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Apsisli mekanın duvarları büyük oranda toprak altında kaldığından ölçüleri net olarak anlaşılamamaktadır. Doğuda apsisi görülebilen bu mekanın batı sınırı belli değildir. Batıda bazilika ile aynı yerden başlıyorsa bu durumda mekanın uzunluğu yaklaşık 24.6m. olmaktadır. Bu mekanın iç genişliğinin ise yaklaşık 7m. olduğu anlaşılabilmektedir.

Fig. 16

Bazilika ve kuzeyinde ona bitişik olarak yapılmış olan ve apsisli kısmı bazilikaya göre doğuya doğru daha fazla çıkıntı yapan mekanın bir arada olması, burada sadece bir kilise olmadığını, kompleks bir yapı olabileceğini düşündürmektedir.

Birçok kısımda üst yapı başlangıcına kadar korunmuş durumda olan bazilika duvarlarında plaka şekilli taşlar, tuğlalar, çeşitli mermer bloklar ve horasan harcı kullanılmıştır (Fig. 17). Bu yapının bulunduğu alana ve etrafına dağılmış olan kalıntılar içerisinde farklı renklerde mermerler ve çeşitli renkli taşlardan yapılmış sütun vb. mimari eleman parçaları bulunmaktadır (Fig. 18-19). Kilisenin kuzey nefi civarında cam mozaik tesseraları bulunmuştur. Tesseraların bazılarının altın yaldızlı olması dikkat çekicidir (Fig. 20).

Kalıntılar içerisinde ayrıca pişmiş toprak çatı kiremidi parçaları, tuğla parçaları ve Bizans Dönemine ait seramik parçaları bulunmaktadır.

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19

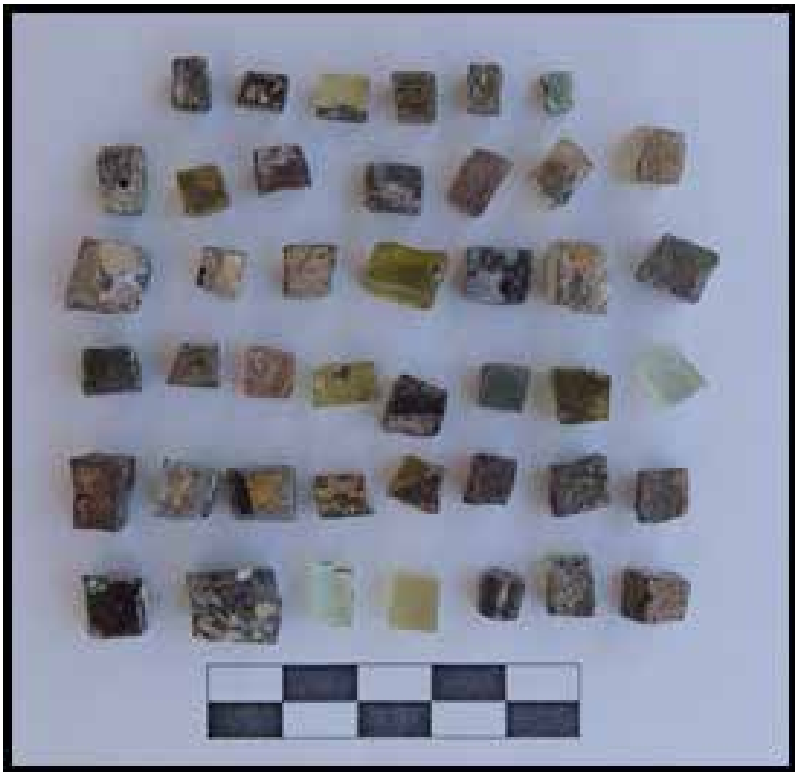

Fig. 20

Bazilika tipi kilisenin bulunduğu alandaki farklı farklı yataklardan çıkartılmış mermerler ve çeşitli taşlardan yapılmış sütun ve benzeri mimari eleman parçaları, önemsenmesi gereken buluntulardır. Çünkü yaptığımız ön araştırmaya göre; söz konusu mermerler ve taşların çoğu yapının bulunduğu bölgeye ait olmayıp, başka yerlerden getirilmiş olmalıdırlar.

Deniz seviyesinden yaklaşık 250m. yükseklikte, dağlık alanda orman içerisinde yer alan bu yapıya günümüzde ulaşabilmek için, toprak orman yolundan araçla tırmandıktan sonra, bir müddet yürümek gerekmektedir. Ancak, yapıda kullanılmış ağır mermer bloklar, Bizans Döneminde buraya kadar ulaşan bir yol olduğunu göstermektedir. Böylesine ulaşımı çok zor, dağlık bir alana, farklı farklı yataklardan çıkartılmış özel taşlar ve mermerlerin getirilerek kullanılmış olması, ancak bu yapının dinsel kimliğinin önemi ile açıklanabilir. Bu yapı sıradan bir kilise değil, önemli bir dinsel yapı kompleksi olmalıdır. Yaptığımız incelemelerde ana yapının etrafını sarar bir şekilde, yaklaşık 120x120m.'lik bir alana yayılır vaziyette çeşitli mekan kalıntıları gözlenmiştir (Fig. 21-24). Bu kalıntılar içerisinde bir teras duvarı, bir silo ya da sarnıç ve işlevi kesin olarak saptanamayan çeşitli mekanlar bulunmaktadır. Bu yapılar bu alanda sadece bir kilise olmadığını, buranın bir manastır kompleksi içeren dinsel bir alan olduğunu göstermektedir. Buradaki yapılar manastır ile ilişkili çeşitli işlevi olan mekanlar olarak değerlendirilmelidir.

Fig. 21

Fig. 22

Fig. 23

Fig. 24

Erken Hristiyanlık-Bizans Dönemine ait olduğu düşünülen (Konu hakkında değerli görüşlerini esirgemeyen Prof. Dr. Ayşe AYDIN'a çok teşekkür ederiz.) Bazilika Tipi Kilise ve çevresinde yapılacak bilimsel kazılar sonucunda, bu alanın turizme açılabilecek bir potansiyele sahip olduğunu belirtmek gerekir.

SONUÇ

Bugüne kadar kapsamlı bir arkeolojik kazı yapılmamış olması sebebiyle, Lebedos'un erken dönemlerine ait bilgiler yok denecek kadar azdır. Bu kent devletinin Hellenler tarafından ne zaman iskân edildiğine dair kesin bir bilgi bulunmamaktaydı. Yazılı kaynaklara dayalı olan genel kanı Lebedos'un diğer İon kent devletlerine göre daha geç bir tarihte, M.Ö. 7. yüzyıl civarında kurulduğu yönünde olmuştur (Ersoy, Koparal, 2015: 51.). Bunun yanı sıra, henüz bilimsel bir kazı yapılmadığı için yazılı kaynaklara dayalı bu bilgilerin sınanması gerektiğini belirtenler de olmuştur (Ersoy, Koparal, 2015: 51.).

2017 yılında akropoliste tespit edilen Protogeometrik Dönem'e ait bir seramik parçası (Coşkun ,2019: 96, 105, res. 6.) Lebedos'daki ilk Hellen yerleşiminin düşünülenden çok daha erken bir tarihte olduğunu düşündürmüştü. 2019 sezonunda, akropolisin hemen kuzeyindeki bir inşaat alanında tespit ettiğimiz çok sayıdaki Protogeometrik Dönem'e ait seramik parçaları ise bu düşünceyi destekleyen kesin kanıtlar olmuşlardır. Sonuç olarak; Lebedos'un genel olarak düşünüldüğü gibi M.Ö. 7. yüzyıl

civarında değil, Protogeometrik Dönem'de (M.Ö. 11.-9. yy) kurulduğu anlaşılmıştır.

Lebedos'ta yaptığımız yüzey araştırmaları yerleşimin Protogeometrik Dönemde başlayarak, Geometrik, Orientalizan, Arkaik, Klasik, Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemi içlerine kadar sürdüğünü göstermiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda; akropolisin üst kısımlarında Protogeometrik Dönemden, Hellenistik Dönem içlerine kadar kesintisiz bir yerleşimin olduğu anlaşılmıştır. Roma Döneminden itibaren akropolisin üst kısımlarının yerleşim alanı olarak pek fazla kullanılmadığı, bu dönemden itibaren asıl yerleşimin akropolis eteklerinin alt kısımlarına ve etrafındaki ovalara yayıldığı saptanmıştır.

Bu kent devletinin Territoryumunda yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen veriler; territoryum kapsamındaki ovaların daha çok Geç Roma/Bizans dönemlerinde kullanıldıklarını göstermiştir (Benzer bir tespit için bkz. Ersoy, Koparal, 2015: 51.). Tıpkı günümüzde olduğu gibi antik dönemde de bu ovaların tarımsal faaliyetlere yönelik olarak kullanıldığını düşünmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Bean, G., (1995), Eskiçağda Ege Bölgesi, (Çeviren İ. Delemen), 1995 (orijinal ilk basımı 1966).

Coşkun, G., (2019), "Lebedos ve Territoryumu Arkeolojik Yüzey Araştırması, 2017", 40. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 2018, Çanakkale, 36. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, 2019, 89-108.

Coşkun, G., (2020), "Lebedos ve Territoryumu Arkeolojik Yüzey Araştırması, 2018", 41. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 2019, Diyarbakır, 37. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, 2020, 141-155.

Ersoy, Y. E., Koparal, E., (2015), "İzmir İli, Urla ve Seferihisar İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması, 2013 Yılı Çalışmaları", AST 32/1, 2015, 47-77.

Meriç, R., (1990), "1988 Yılı İzmir, Manisa İlleri Arkeolojik Yüzey Araştırması", AST/7, 1990, 361-366.

Pausanias, Description of Greece (Translated with a commentary by J. G. Frazer, Newyork 1898).

Strabon, Geographika (Çeviren: Adnan Pekman, İstanbul, 1993).

Tuna, N., (1985), "İonya ve Datça Yarımadası Arkeolojik Yüzey Araştırmaları-1984", AST/3 1985, 209-225.

Bölüm 27

SAİT FAİK HİKÂYE ARMAĞANI DEĞERLENDİRMESİ (1955-2018)

(YAZARLAR-ESERLER)

Yusuf ÇOPUR[1]

1 Dr.

GİRİŞ

Edebiyat ödülleri, yazın alanının çeşitli türlerinde o alandaki yeni isimleri keşfetmek, yazın emekçilerini onore etmek, genç yazarları cesaretlendirip onları üretkenliğe yöneltmek amaçlarıyla belirli aralıklarda verilmektedir. Cevdet Kudret Edebiyat Ödülü, Orhan Kemal Roman Armağanı, Mehmet Fuat Ödülleri, Tanpınar Ödülleri, Yaşar Nabi Nayır Gençlik Ödülleri, Ömer Seyfeddin Hikâye Ödülü, Cemal Süreya Şiir Ödülü, Haldun Taner Öykü Ödülü, Necatigil Şiir Ödülü, ülkemizin önemli edebiyat ödüllerinden bazılarıdır.

Bu makalede ilki 1955 yılında verilen Sait Faik Abasıyanık Hikâye Armağanı'nın 2018 yılına kadarki dönemde kimlere verildiği, ödülü alan yazarların kaçıncı kitabında ödül aldıkları, ödül aldıktan sonra kaç öykü kitabı yayınladıkları, hangi yaşta ödüle layık görüldükleri ve bu yazarların doğdukları şehirle birlikte ödülün kadın-erkek dağılımı üzerinden değerlendirmeler yapılmaktadır. Kendi alanında bir ilk olan bu çalışmayla köklü bir geçmişe sahip olan Sait Faik Hikâye Armağanı zemininde Türk öykücülüğünün de önemli durakları hakkında değerlendirmelere yer verilmiştir. Çalışma, Sait Faik Hikâye Armağanı özelinde ödül alan yazarlar ve kitapları üzerinden farklı açılardan değerlendirmeleri kapsamaktadır.

Makale, *İnsanlar İçinde Bir İnsan Sait Faik Hikâye Armağanı Antolojisi (1955-2018)* eserindeki bilgiler üzerinden temellendirilmiştir (Duruel, 2018). Ve dönem olarak 1955-2018 yıllarını kapsamaktadır. Çalışma, Sait Faik Hikâye Armağanı, Sait Faik Hikâye Armağanı'nı Kazananlar, Sait Faik Hikâye Armağanı'nın Ödülü Alan Yazarlar Üzerinden Değerlendirmesi ve Sonuç bölümünden oluşmaktadır.

1- SAİT FAİK HİKÂYE ARMAĞANI

Yazar Sait Faik Abasıyanık anısına her sene bir öykücüye verilen Armağan, ülkemizin önde gelen ödüllerinden biridir. Sait Faik Hikâye Armağanı, 1955 yılında yazarın annesi Makbule Abasıyanık tarafından başlatılır ve 1964 yılından bu yana Darüşşafaka Cemiyeti'nce devam ettirilir. Armağan, 2003-2011 yılları döneminde Darüşşafaka Cemiyeti ile Yapı Kredi Yayınları iş birliğiyle verilir. 2012'den bu yana da Cemiyet ve Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları birlikteliğinde verilmektedir.

Edebiyatımızın önemli ödüllerinden biri olan Sait Faik Hikâye Armağanı'nın veriliş öyküsü şöyle gelişir. Hayatının son dönemlerinde çeşitli edebiyat matinelerine katılan Sait Faik Abasıyanık, Darüşşafaka Lisesi'nce tertiplenen bir matineye de gider. Darüşşafaka Lisesinde gerçekleştirilen ilk toplantının misafiri Fazıl Hüsnü Dağlarca'dır. Dağlarca, ikinci toplantıya misafir olması için Sait Faik Abasıyanık'ı ikna eder. Etkinlikten sonra Sait Faik, okulu gezer. Yazar, eve döndüğünde bir

karar verir: Mal varlığını babasız kalan çocuklara değerli fırsatlar sağlayan Darüşşafaka'ya bağışlayacaktır. Bu kararını annesiyle paylaşır.

Yazarın annesi Makbule Hanım, Abasıyanık'ın ölümünden sonra, 8 Kasım 1954'te bir vasiyetname hazırlar. Bu vasiyetnamede, mal varlıklarının büyük kısmıyla birlikte Sait Faik Abasıyaık'ın eser telif haklarını da Darüşşafaka Cemiyeti'ne bağışlar. Vasiyetnamede, her yıl o dönemin usta isimlerinden, edebiyat alanında, oluşacak bir jüri heyetinin o sene sürecinde yazılmış en iyi hikâyeyi seçip ona "Sait Faik ve Makbule Abasıyanık Hikâye Mükâfatı" verilmesi maddesi de eklenir. (https://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/sait-faik-hikaye-armagani).

Sait Faik Hikâye Armağan'ı, ilk defa 1955'te verilir. Sait Faik Armağanı para ödülü 1960'a kadar Varlık Yayınları tarafından üstlenilir. 1960-1963 dönemlerinde verilemeyen Armağan, Makbule Hanım'ın 1964'te ölümünden sonra Darüşşafaka Cemiyeti'nce devam ettirilir.

2- SAİT FAİK HİKÂYE ARMAĞANI'NI KAZANAN YAZARLAR VE ESERLERİ

Sıralama	Yıl	Kazanan Yazar	ESER
64.	2018	Kemal Varol	Sahiden Hikaye
63.	2017	Pelin Buzluk	En Eski Yüz
62.	2016	Muzaffer Kale	Güneş Sepeti
61.	2015	Bora Abdo	Bizi Çağanoz Diye Biri Öldürdü
60.	2014	Mahir Ünsal Eriş	Olduğu Kadar Güzeldik
59.	2013	Sine Ergün	Bazen Hayat
58.	2012	Yalçın Tosun	Peruk Gibi Hüzünlü
57.	2011	Ahmet Büke	Kumrunun Gördüğü
56.	2010	Aslı Erdoğan	Taş Bina ve Diğerleri
55.	2009	Feryal Tilmaç	Aradım Yaz Dediniz
54.	2008	Behçet Çelik	Gün Ortasında Arzu
53.	2007	Selma Fındıklı	İmbatta Karanfil Kokusu
52.	2006	Refik Algan	Saat Kulesi, Kısa Metinler ve Hikayeler
51.	2005	Ayşe Sarısayın	Yorgun Anılar Zamanı
50.	2004	Başar Başarır	Getirin O Günleri, Yakalım Bu Öyküleri
49.	2003	Mehmet Günsür	İçeri Bakan Kim
48.	2002	Yekta Kopan	Aşk Mutfağından Yalnızlık Tarifleri
47.	2001	Murat Gülsoy	Bu Kitabı Çalın
46.	2000	Faruk Duman	Av Dönüşleri
45.	1999	Necati Tosuner	Güneş Giderken

Sıralama	Yıl	Kazanan Yazar	ESER
44.	1998	Erdal Öz	Sular Ne Güzelse
44.	1998	Orhan Duru	Fırtına
43.	1997	Ayşe Kulin	Foto Sabah Resimleri
42.	1996	Cemil Kavukçu	Uzak Noktalara Doğru
41.	1995	Mehmet Zaman Saçlıoğlu	Yaz Evi
40.	1994	Osman Şahin	Selam Ateşleri
39.	1993		Ödül verilmedi.
38.	1992	Oya Baydar	Elvada Alyoşa
37.	1991	Ayla Kutlu	Sen de Gitme Triyandafilis
36.	1990	Nezihe Meriç	Bir Kara Derin Kuyu
35.	1989	Demir Özlü	Stockholm Öyküleri
34.	1988	Gülderen Bilgili	Bir Gece Yolculuğu
34.	1988	Mahir Öztaş	Ay Gözetleme Komitesi
33.	1987	Tomris Uyar	Yaza Yolculuk
32.	1986	Feyza Hepçilingirler	Eski Bir Balerin
31.	1985	Tarık Dursun K.	Ona Sevdiğimi Söyle
30.	1984	Pınar Kür	Akışı Olmayan Sular
29.	1983	Nursel Duruel	Geyikler, Annem ve Almanya
28.	1982		Ödül verilmedi.
27.	1981		Ödül verilmedi.
26.	1980	Tomris Uyar	Yürekte Bukağı
25.	1979	Ferit Edgü	Bir Gemide
24.	1978	Adnan Özyalçıner	Gözleri Bağlı Adam
24.	1978	Selçuk Baran	Anaların Hakkı
23.	1977	Necati Cumalı	Makedonya
22.	1976	Selim İleri	Dostlukların Son Günü
21.	1975	Adalet Ağaoğlu	Yüksek Gerilim
20.	1974	Fakir Baykurt	Can Parası
19.	1973	Demirtaş Ceyhun	Çamasan
18.	1972	Füruzan	Parasız Yatılı
17.	1971	Bekir Yıldız	Kaçakçı Şahan
17.	1971	Bilge Karasu	Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı

Sıralama	Yıl	Kazanan Yazar	ESER
16.	1970	Zeyyat Selimoğlu	Direğin Tepesinde Bir Adam
15.	1969	Orhan Kemal	Önce Ekmek
15.	1969	Faik Baysal	Sancı Meydanı
14.	1968	Muzaffer Buyrukçu	Kavga
13.	1967	Tarık Dursun K.	Yabanın Adamları
12.	1966	Cengiz Yörük	Çölde Bir Deve
11.	1965	Kamuran Şipal	Elbiseciler Çarşısı
11.	1965	Mahmut Özay	Yorgo
10.	1964	Adnan Özyalçıner	Sur
10.	1964	Mehmet Seyda	Başgöz Etme Zamanı
9.	1963		Ödül verilmedi
8.	1962		Ödül verilmedi
7.	1961		Ödül verilmedi
6.	1960		Ödül verilmedi
5.	1959	Oktay Akbal	Berber Aynası
4.	1958	Orhan Kemal	Kardeş Payı
3.	1957	Necati Cumalı	Değişik Gözle
2.	1956	Tahsin Yücel	Haney Yaşamalı
1.	1955	Haldun Taner	On İkiye Bir Var
1.	1955	Sabahattin Kudret Aksal	Gazoz Ağacı

3- SAİT FAİK HİKÂYE ARMAĞANI'NIN ÖDÜLÜ ALAN YAZARLAR ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRMESİ

Adnan Özyalçıner, (1964 ve 1978); Necati Cumalı, (1957 ve 1977); Orhan Kemal, (1958 ve 1969); Tarık Dursun K., (1967 ve 1985); Tomris Uyar, (1980 ve 1987) iki kez bu ödüle layık görülmüşlerdir. Bu durum kimi zaman büyük edebi tartışmalara neden olmuştur. Necati Cumalı'nın 1977'de *Makedonya 1900* adlı eseriyle bu ödüle ikinci kez değer görülmesi, ödülün bazı eleştirmenlerce amacının dışına çıktığı yorumlarına neden olmuştur. "Yazınımızın temel yapı taşlarından biri olan bir yazara ikinci kez verileceğine arayış ve deneme evresinde bulunanlardan birine verilemez miydi? Yönlendirme, umutlandırma, özendirme yönünden daha yararlı olmaz mıydı? Düşünülebilir." (Özdemir, 1977).

Ödül 8 kez iki yazar arasında paylaştırılmıştır. İki kez ödüle değer görülen Adnan Özyalçıner aldığı her iki ödülü de paylaştırılan tek yazardır. Özyalçıner, 1964'te Sabahattin Kudret Aksal; 1978'de Selçuk Baran'la bu ödülü paylaşmıştır. Diğer paylaştırılan ödüllerse şunlardır:

- 1955: Haldun Taner, On İkiye Bir Var / Sabahattin Kudret Aksal, Gazoz Ağacı
- 1964: Adnan Özyalçıner, Sur / Mehmet Seyda, Başgöz Etme Zamanı
- 1965: Kamuran Şipal, Elbiseciler Çarşısı / Mahmut Özay, Yorgo
- 1969: Orhan Kemal, Önce Ekmek / Faik Baysal, Sancı Meydanı
- 1971: Bilge Karasu, Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı / Bekir Yıldız, Kaçakçı Şahan
- 1978: Adnan Özyalçıner, Gözleri Bağlı Adam / Selçuk Baran, Anaların Hakkı
- 1988: Gülderen Bilgili, Bir Gece Yolculuğu / Mahir Öztaş, Ay Gözetleme Komitesi
- 1998: Erdal Öz, Sular Ne Güzelse / Orhan Duru, Fırtına

3.1. YAZARLARIN YAŞ GRAFİĞİ

Grafik:1

Grafik 1 inecelendiğinde ödül alan yazarların çoğunluğunun 31-40 yaş arasında olduğu görülmektedir. 26 yazarın genç denilebilecek bu yaşlarda ödüle değer görülmesi önemlidir. Bu ilk bakışta ödülün genç ve yeni yazarları cesaretlendirdiği yorumuna neden olsa da bu yazarların çoğunluğunun ikinci veya üçüncü, ve hatta altıncı eseriyle bu ödüle değer

görüldüğü gözlenmektedir. Bu yaş aralığında ödüle değer görülen Oktay Akbal (36) altıncı, Muzaffer Buyrukçu (38) yedinci, Başar Başarır (34) ve Behçet Çelik (40) dördüncü, Demirtaş Ceyhun (39) ve Selim İleri (27) üçüncü kitaplarıyla bu Armağan'a değer görülmüşlerdir. Bu yazarlar, yaşları genç olsa da ödülü aldıklarında edebiyatın çeşitli alanlarında eser verip ses getirmiş isimlerdir. Hem genç denilebilecek 31-40 yaş aralığında iken hem de ilk öykü eseriyle ödüle değer görülen yazarların dahi yine ödül öncesinde farklı türlerde eser veren isimler olduğunu görüyoruz. Bu isimler, Bora Abdo (38), Fürüzan (40), Gülderen Bilgili (34), Mahir Öztaş (37), M. Zaman Saçlıoğlu (40), Pelin Buzluk (33), S. Kudret Aksal (35), Sine Ergün (31) olduğu görülmektedir. Bu da bu Armağan'ın yeni yazarları, genç isimleri cesaretlendirmeden öte alanında belli bir olgunluğa erişmiş isimlerin ödüle değer görüldüğünü göstermektedir.

Veriler inecelendiğinde 31-40 yaş aralığından sonra ikinci sırayı 41-50 yaş aralığının aldığı görülmektedir. 20 yazar, bu yaş aralığında ödüle değer görülmüştür. Tahsin Yücel 1956'da, 23 yaşında, *Haney Yaşamalı* adlı eseriyle bu ödülü alan en genç yazar olurken; Nezihe Meriç, *Bir Kara Derin Kuyu* adlı eseriyle 1990 yılında 66 yaşında bu ödülü alan en ileri yaşlı yazar olmuştur.

3.2. ÖDÜL ALAN KİTABIN DEĞERLENDİRMESİ

Grafik: 2

Grafik 2'ye bakıldığında yazarların çoğunluğunun (23) dördücü ve sonraki kitaplarında bu ödüle değer görüldükleri dikkat çekmektedir. İkinci sırada ise ikinci kitabıyla ödül alan 22 yazarın yer aldığı görülmektir. İlk öykü eseriyle ödül alan isimlerse; Adalet Ağaoğlu, Yüksek Gerilim (1975); Bora Abdo, Bizi Çağanoz Diye Biri Öldürdü, (2015); Füruzan, Parasız Yatılı, (1972); Gülderen Bilgili, Bir Gece Yolculuğu, (1988); Kemal Varol, Sahiden Hikaye, (2018); Mahir Öztaş, Ay Gözetleme Komitesi, (1988);

Mehmet Zaman Saçlıoğlu, Yaz Evi, (1995); Muzaffer Kale, Güneş Sepeti, (2016); Nursel Duruel; Geyikler, Annem ve Almanya, (1983); Oya Baydar, Elveda Alyoşa (1992); Pelin Buzluk, En Eski Yüz, (2017); Refik Algan, Saat Kulesi, (2006); Sabahattin Kudret Aksal, Gazoz Ağacı, (1955); Sine Ergün, Bazen Hayat, (2013).

3.3. ÖDÜL SONRASI YAZAR/KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

Grafik:3

Grafik 3 incelendiğinde iki husus dikkati çekmektedir. İlki, 10 yazarın ödül aldıktan sonra başka öykü kitabı yayınlamamalarıdır. Aslı Erdoğan (2010), Ayşe Kulin (1997), Feryal Tilmaç (2009), Gülderen Bilgili (1988), Kemal Varol (2018) (Araştırmanın kapsadığı son yıl ödülü alan yazar olduğu için Kemal Varol'u bu kategoride değerlendirmek doğru olmayacaktır.), Mahir Ünsal Eriş (2014), Mehmet Günsür (2003), Oya Baydar (1992), Selma Fındıklı (2007), Yalçın Tosun (2012). Kimi yazarlar öykü armağanından sonra, romana yönelirken (Ayşe Kulin, Oya Baydar) (kimileri de çeviri (Gülderen Bilgili) üzerinde çalışmışlardır.

Bir diğer önemli husus da ödülden sonra 33 yazarın öykü yazmaya, kitaplar yayınlamaya devam etmesidir. Ödül alan alanların yarısı ödülden sonra hikâyeciliklerine devam etmiştir. Öykü yazan romancılara verildiği dönemler olsa da bu veri bizlere Armağan'ın hikâye alanında yoğunlaşan isimlere ağırlık verdiğini göstermektedir.

3.4. ÖDÜLÜN KADIN ERKEK DAĞILIMI

Grafik:4

Grafik 4 incelendiğinde kadın-erkek dağılımındaki orantısızlık dikkat çekmektedir. Bu ödüle 18 kadın değer görülürken, Tomris Uyar iki defa ödüle değer görülmüştür, (1980 ve 1987), geriye kalan 47 isim de erkektir.

Yıllara göre dağılımı incelediğimizdeyse 1955-1965 yılları arasında ödüle değer görülen kadın yazar olmamış; 1966-1975 yılları arasında 2; 1976-1985 yılları arasında 3; 1986-1995 döneminde 6; 1996-2018 yılları arasında 6 kadın yazar bu ödüle değer görülmüştür. Bu dönemler dikkate alındığında 80'li yıllarla birlikte ödüle değer görülen kadın yazarlarda belirgin bir artış görülmektedir. "*1980''li yıllar birçok alanda değişimin ve gelişimin yaşandığı bir dönemdir. Bu yıllar hem dünya hem de ülke gündemi için hareketli geçmiştir. Değişen dünya, siyaset, ekonomi, küreselleşme, savaşlar, askeri darbeler, sömürgecilik, hammadde mücadelesi vb. konular bu yıllarda birçok olayın temel sebeplerini oluşturmaktadır.*" (Palabıyık, 2019). Böyle bir dönemle birlikte kadın yazarların eserlerinin daha çok "takdir" görmesi dikkat çeken bir husustur. Diğer ödüllerin de dağılımına baktığımızda Cevdet Kudret Edebiyat Ödülleri (1993-2018); ödüle değer görülen 29 eser sahibi yazardan 23'ü erkek, 6'sı kadındır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Haldun_Taner_%C3%96yk%C3%BC_%C3%96d%C3%BCl%C3%BC). Haldun Taner Öykü Ödülü (1987-2018); ödüle değer görülen 32 yazardan 23'ü erkek, 9'u kadındır. Yunus Nadi Ödülleri'nde (1953-2018); öykü alanında toplamda 32 yazar ödüle değer görülmüş ve bu yazarlardan 18'i erkek, 14'ü kadın yazarlardan oluşmaktadır. Son olarak Orhan Kemal Roman Ödülü'ne bakıldığında da 1972-2018 yılları arasında ödüle değer görülen 45 yazardan 36'sı erkek, 9'u kadındır. (http://www.orhankemal.org/v05/odul_tr.html).

Türkiye dışındaki ödüllere baktığımızda da bu orantısızlığın devam ettiğini görmekteyiz. Mesela; Alfred Nobel tarafından 1895'ten bu yana verilen Nobel ödülleri irdelendiğinde; 2013 yılına kadar çeşitli branşlardaki Nobel ödüllerini toplam 803 erkek, 44 kadın ve 22 örgütün kazandığı görülecektir. (Adıgüzel, 2014). 15 Kadın, Nobel ödülleri tarihinde barış ödülü kazanırken 13 kadın yazar da edebiyat ödülüne değer görülür. 10 kadın, fizyoloji ve tıp ödülüne değer görülürken, 4'ü kimya ödülü kazanır. 2'si fizik ödülü;1'i de ekonomi nobelini kazanır. Sayıların dilinden bu sonuçlar değerlendirildiğinde nobel ödülü kazanan kadınların oranı, toplam Nobel ödülü kazananların sadece % 5'ini oluşturur. Bu kadınların büyük bir kısmı da edebiyat veya barış alanlarında ödül almıştır (Tekeli, 2014).

3.5. YAZARLARIN DEMOGRAFİK DEĞERLENDİRMESİ

Grafik :5

Grafik 5 incelendiğinde ödül alan yazarların doğdukları bölge olarak en çok Marmara Bölgesi'nin (20 yazar, İstanbul doğumlu) olduğu görülmektedir. Şehir bazında değerlendirecek olursak İstanbul'u 6'şar yazarla Adana ve Ankara; 4 yazarla da Bursa takip etmektedir. İstanbul'un birçok alanda olduğu gibi kültür ve sanatın da öncü şehirlerinden olduğu bu bilgilerden de teyit edilmektedir.

SONUÇ

Sait Faik Hikâye Armağını 1955'ten günümüze kadar edebiyatımızın birçok önemli ismine verilmekle birlikte azımsanmayacak bir oranda (14 yazar, %21.54) öykü dalında ilk kitaplarıyla da yazarlar bu ödüle değer görülmüşlerdir. İlk öykü kitaplarıyla bu ödüle değer görülen Adalet Ağaoğlu (3), Bora Abdo (3), Fürüzan, (5) gibi isimler ödülden sonra da öykü yazmaya devam etmişlerdir. İlk öykü kitabıyla Sait Faik Hikâye

Armağnı'nı kazanan ve henüz öykü kitabı yayınlamayan isimler de 1998'de ödül alan Gülderen Bilgili, 1992'de ödüle değer görülen Oya Baydar'dır. Öyküye devam etme ve kitap yayınlama oranı ikinci öykü kitabıyla ödül alan yazarlarda daha fazladır. Adnan Özyalçıner (10), Faik Baysal (10), Feyza Hepçilingirler (7), Necati Cumalı (7), Selçuk Baran (6), Zeyyat Selimoğlu (12). Veriler incelendiğinde ödülden sonra öyküye devam etme oranı en düşük birinci kitabıyla ödül alanlardayken en çok öyküye devam etme oranının da ikinci kitabıyla bu ödüle değr görülen isimler oldukları görülmektdir.

Ödüle değer görülen tüm yazarların yaş ortalaması 43'tür. 65 isimden 26'sı 31-40 yaş aralığındadır. Ve bu aralık en çok ödüle değer görülen yaş aralığıdır. Dikkat edildiğinde bu yaş aralığı tüm yazarların yaş ortalaması olan 43'ün altındadır. Bunun nedeni ise toplamda 35 yazarın 40 ve üstü yaşta bu ödüle değer görülmesidir. Zira, 20-30 yaş aralığında 4, 31-40 yaş aralığında da 26 olmak üzere toplamda 30 yazar 40 yaş ve altında bu ödüle değer görülmüştür. Hem yaş ortalamasının 43 olması hem de ilk öykü dosyasıyla ödül alan yazarların o dosyasının öykü dalında ilk olup daha önce diğer alanlarda da eser veriyor olmaları Saif Faik Hikâye Armağanı'nın yeni isimlerden ziyade edebiyatımızın daha tanınmış veya önceden bu edebiyatın çeşitli alanlarında eser vermiş yazarlara verildiği sonucuna ulaşılabilir. Bu anlamda ödülün bir "cesaret" ödülünden ziyade "onore" ödülü mahiyeti kazandığı da söylenebilir.

Ödül alan isimlerin kadın-erkek dağılımı edebiyatımızın çeşitli alanlarında verilen diğer ödüllerle de benzeşik bir orantısızlık göstermektedir. Ödül alan isimlerin 47'si erkek, 18'i ise kadındır. Hem Sait Faik Hikâye Armağanı'nda hem diğer önemli edebiyat ödüllerindeki bu orantısızlık, (kimi zaman ödülün bir kadın ve bir erkek yazar arasında paylaştırılması veya arka arkaya kadın yazarların ödüle değer görülmesiyle) "denegelenmeye" çalışılsa da aradaki fark azımsanmayacak orandadır. "Biz biliyoruz ki kalemi kuvvetli nice kadın gündüz çalışmak, geceleri ise ailesiyle, çocuklarıyla veya evin işleriyle ilgilenmek zorunda olduğu için edebiyata yeterince vakit ayıramıyor. Akranı olan –erkek- yazar taifesi nitelikli eserler üretip edebiyat dünyasına isimlerini kazımakla meşgulken, o, belki hepsinden daha parlak olduğu halde yazıya vakit ayıramıyor, böylece unutulup gidiyor (Küçüksarp, 2019).

Bir de işin başka bir boyutu var ki, o da kadınların geçtiğimiz asırları özel alandan kamusal alana çıkış mücadeleleri ile geçirmiş olmalarının kaçınılmaz sonucu olarak bu dünyanın kurucularının erkekler olması, onların kurallarının, edebiyatın "baba dili" haline getirdikleri eril dilin, kadın yazarların önünde görünmez duvarlar oluşturmasıdır. Bazı kadınlar bu dünyada var olabilmek adına bu "baba dili" kullanırken, bazı kadın yazarlar ise –bizim edebiyatımızdan örnek vermek gerekirse Leyla Erbil,

Sevgi Soysal, Tezer Özlü gibi- direnerek kendi dillerini oluşturuyorlar. Ama son tahlilde ve her halükarda bu dünyadaki erkeklerin birçoğu kadınları omuzdaş olarak görmek yerine onları ötekileştiriyor ve kadınların edebiyat dünyasında hürce var oluşlarını zorlaştırıyorlar (Küçüksarp, 2019).

İstanbul ödül alan yazarların doğdukları şehir olarak ilk sıradadır (20). İnsanların özellikle 1990'lara kadar doğdukları şehirle yaşamını sürdürdükleri şehrin günümüz kadar değişken olmadığını var sayacak olursak, İstanbul'un kültür-sanata her analamda kaynaklık eden bir şehir olduğu sonucuna buradan da ulaşılmaktadır. Dikkat çeken bir diğer husus da Adana, Ankara, Bursa'nın da hemen İstanbul'dan sonra gelmesidir. Bölgesel olarak bakıldığında ödül alan yazarların en az Karadeniz Bölgesi (0), Doğu Anadolu Bölgesi (1), Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden (2) oldukları görülmektedir.

EK:1

TAM LİSTE:

Sıra	Yazar	Eseri	Yıl	Memleketi	Cinsiyeti	Ödül Paylaştırıldı	Kaçıncı Kitabında Ödül Aldı	Ödül Sonrası Kaç Kitap Yayınladı	Kaç Yaşında Ödül Aldı
1	Adalet Ağaoğlu	Yüksek Gerilim	1975	Ankara	K	H	1	3	46
2	Adnan Özyalçıner	Sur	1964	İstanbul	E	E	2	10	30
3	Adnan Özyalçıner	Gözleri Bağlı Adam	1978	İstanbul	E	E	5	7	44
4	Ahmet Büke	Kumrunun Gördüğü	2011	Manisa	E	H	4	1	41
5	Aslı Erdoğan	Taş Bina ve Diğerleri	2010	İstanbul	K	H	2	0	43
6	Ayla Kutlu	Sen de Gitme Triyandafilis	1991	Antakya	K	H	2	2	53
7	Ayşe Kulin	Foto Sabah Resimleri	1997	İstanbul	K	H	2	0	56
8	Ayşe Sarısayın	Yorgun Anılar Zamanı	2005	İstanbul	K	H	2	1	48
9	Başar Başarır	Getirin O Günleri, Yakalım Bu Öyküleri	2004	İstanbul	E	H	4	1	34
10	Behçet Çelik	Gün Ortasında Arzu	2008	Adana	E	H	4	1	40
11	Bekir Yıldız	Kaçakçı Şahan	1971	Şanlıurfa	E	E	3	10	38
12	Bilge Karasu	Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı	1971	İstanbul	E	E	2	1	41
13	Bora Abdo	Bizi Çağanoz Diye Biri Öldürdü	2015	İstanbul	E	H	1	3	38
14	Cemil Kavukçu	Uzak Noktalara Doğru	1996	Bursa	E	H	4	9	45
15	Cengiz Yörük	Çölde Bir Deve	1966	Aydın	E	H	2	1	38
16	Demir Özlü	Stockholm Öyküleri	1989	İstanbul	E	H	6	4	54
17	Demirtaş Ceyhun	Çamasan	1973	Adana	E	H	3	4	39
18	Erdal Öz	Sular Ne Güzelse	1998	Sivas	E	E	4	1	63
19	Faik Baysal	Sancı Meydanı	1969	Adapazarı	E	E	2	10	47
20	Fakir Baykurt	Can Parası	1974	Burdur	E	H	7	7	45
21	Faruk Duman	Av Dönüşleri	2000	Kars	E	H	2	3	26
22	Ferit Edgü	Bir Gemide	1979	İstanbul	E	H	4	7	43
23	Feryal Tilmaç	Aradım Yaz Dediniz	2009	Adana	K	H	2	0	40

24	Feyza Hepçilingirler	Eski Bir Balerin	1986	Balıkesir	K	H	2	7	38
25	Füruzan	Parasız Yatılı	1972	İstanbul	K	H	1	5	40
26	Gülderen Bilgili	Bir Gece Yolculuğu	1988	İstanbul	K	E	1	0	34
27	Haldun Taner	On İkiye bir var	1955	İstanbul	E	E	5	6	40
28	Kamuran Şipal	Elbiseciler Çarşısı	1965	Adana	E	E	2	4	39
29	Kemal Varol	Sahiden Hikaye	2018	Diyarbakır	E	H	1	0	41
30	Mahir Öztaş	Ay Gözetleme Komitesi	1988	İstanbul	E	E	1	1	37
31	Mahir Ünsal Eriş	Olduğu Kadar Güzellik	2014	Çanakkale	E	H	2	0	34
32	Mahmut Özay	Yorgo	1965	Makedonya	E	E	3	4	56
33	Mehmet Zaman Saçlıoğlu	Yaz Evi	1995	Bursa	E	H	1	3	40
34	Mehmet Günsür	İçeriye Bakan Kim?	2003	İstanbul	E	H	2	0	48
35	Mehmet Seyda	Başgöz Etme Zamanı	1964	İstanbul	E	E	3	6	45
36	Murat Gülsoy	Bu Kitabı Çalın	2001	İstanbul	E	H	2	4	34
37	Muzaffer Buyrukçu	Kavga	1968	Niğde	E	H	7	12	38
38	Muzaffer Kale	Güneş Sepeti	2016	Muğla	E	H	1	1	59
39	Necati Cumalı	Değişik Gözle	1957	Yunanistan	E	H	2	7	36
40	Necati Cumalı	Makedonya 1900	1977	Yunanistan	E	H	5	4	56
41	Necati Tosuner	Güneş Giderken	1999	Ankara	E	H	7	1	55
42	Nehize Meriç	Bir Kara Derin Kuyu	1990	Bursa	K	H	5	4	66
43	Nursel Duruel	Geyikler, Annem ve Almanya	1983	Isparta	K	H	1	1	42
44	Oktay Akbal	Berber Aynası	1959	İstanbul	E	H	6	10	36
45	Orhan Duru	Fırtına	1998	İstanbul	E	E	8	1	65
46	Orhan Kemal	Önce Ekmek	1969	Adana	E	E	12	5	55
47	Orhan Kemal	Kardeş Payı	1958	Adana	E	H	7	10	44
48	Osman Şahin	Selam Ateşleri	1994	Mersin	E	H	8	5	54
49	Oya Baydar	Elveda Alyoşa	1992	İstanbul	K	H	1	0	52
50	Pelin Buzluk	En Eski Yüz	2017	Ankara	K	H	1	2	33
51	Pınar Kür	Akışı Olmayan Sular	1984	Bursa	K	H	2	1	41
52	Refik Algan	Saat Kulesi	2006	Ankara	E	H	1	1	54
53	Sabahattin Kudret Aksal	Gazoz Ağacı	1955	İstanbul	E	E	1	2	35

54	Selçuk Baran	Anaların Hakkı	1978	Ankara	K	H	2	6	45
55	Selim İleri	Dostlukların Son Günü	1976	İstanbul	E	H	3	9	27
56	Selma Fındıklı	İmbatta Karanfil Kokusu	2007	Eskişehir	K	H	3	0	42
57	Sine Ergün	Bazen Hayat	2013	Çanakkale	K	H	1	2	31
58	Tahsin Yücel	Haney Yaşamalı	1956	Kahraman-maraş	E	H	2	7	23
59	Tarık Dursun K.	Yabanın Adamları	1967	İzmir	E	H	5	12	36
60	Tarık Dursun K.	Ona Sevdiğimi Söyle	1985	İzmir	E	H	10	7	54
61	Tomris Uyar	Yürekte Bukağı	1980	İstanbul	K	H	4	8	39
62	Tomris Uyar	Yaza Yolculuk	1987	İstanbul	K	H	8	4	46
63	Yalçın Tosun	Peruk Gibi Hüzünlü	2012	Ankara	E	H	2	0	35
64	Yekta Kopan	Aşk Mutfağından Yalnızlık Tarifleri	2002	Eskişehir	E	H	2	5	34
65	Zeyyat Selimoğlu	Direğin Tepesinde Bir Adam	1970	İstanbul	E	H	2	12	47

KAYNAKÇA

Adıgüzel, Ferrah Burgull (2014), Edebiyat Eğitiminde Unutulmuş Kadın Yazarlar, Yaratıcı Drama Dergisi, Cilt 9, Sayı 18.

Cevdet Kudret Ödülleri 2020, http://www.cevdetkudretodulleri.com/gecmiste-odul-kazanan-eserler/.

Duruel, Nursel (2018), Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul: YKY

Küçüksarp. Merve (2019), Şu "Kadın Yazar" Meselesi ve Gerçek Hayat, Erişim: http://bianet.org/biamag/kitap/211525-su-kadin-yazar-meselesi-ve-gercek-hayat.

Orhan Kemal Ödülleri (2020), Erişim adresi: http://www.orhankemal.org/v05/odul_tr.html .

Özdemir, Emin (1977), SANAT DERGİSİ'NİN Soruşturması, Sait Faik Hikâye Armağanı'na katılan kitaplar ve armağanı kazanan «Makedonya 1900» üstüne.

Palabıyık, Bahar (2019), 1980 Sonrasi Kadın Yazarların Romanlarında Çevreci Feminizm, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Sait Faik Hikâye Armağanı (2020), Erişim adresi: https://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/sait-faik-hikaye-armagani

Tekeli, Şirin (2014), Akademyaların Cinsiyetçiliği Üzerine, Erişim Adresi: https://m.bianet.org/biamag/toplumsal-cinsiyet/159773-akademyalarin-cinsiyetciligi-uzerine.

Bölüm 28

KADIN TURİSTLER

VE YALNIZ SEYAHAT AKIMI

Hakan ATAY[1*]

1 * Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Seyahat İşletmeciliği Bölümü, Email: hatay@adu.edu.tr

Giriş

Dünyada zaman ilerledikçe daha fazla insan bireyselleşmeye başlamış durumdadır. İletişim olanaklarının ve türlerinin artması, internet, sosyal medya ve bunların etrafında şekillenen yeni trendler turistik davranışın da niteliğini değiştirmektedir. Neredeyse her yıl yeni özel ilgi türleri tanımlanmakta ve seyahat motivasyonunu dönüştürmektedir. Bu yeni trendlerden birisi de yabancı literatürde *solo travel* olarak adlandırılan yalnız seyahat akımıdır. Bu akım daha çok kadın turistler arasında görülmekle beraber erkek turistler de yalnız seyahat edebilmektedir. Ancak bir erkeğin yalnız sehayat etmesi yeni bir şey değildir. Gerek toplumun geleneksel yapısının ataerkil olması gerekse erkeklerin ekonomik bağımsızlıklarını her zaman ellerinde tutabilmiş olmaları onların yalnız seyahat etmelerini sosyolojik bir trend olarak tartışmamızı anlamsız kılmaktadır. Diğer yandan kadın erkek eşitliği, kadın hakları gibi konular kadınların her daim talepte bulunduğu ve günümüzde hala tartışılan konular arasındadır. İçinde bulunduğumuz ve bilgi iletişim teknolojileri devriminin şafağında olduğumuz bu dönemde bile hala dünya üzerinde aynı kademedeki kadın yöneticilerin geneli erkek yöneticilerden daha az ekonomik gelire sahiptir. Bu ve benzer durumlar akademik literatürde feminist araştırmalar gibi alt dalların oluşmasını sağlamıştır.

Yalnız seyahat akımı bir kadının tek başına tatile çıkması gibi basit bir turistik davranış olarak tanımlanabilir ancak bundan daha fazlasıdır. Seyahat eden bir kadının yanında seyahatini paylaşacak birine gereksinim duymaması, aynı zamanda kadın kimliğinin gücüne ve içindeki bulunduğu toplumun buna yönelik değerlerine olan güvenini de içermektedir. Bazı okurlar, doğal olarak, bir kadının yalnız seyahat etmesinin de yeni bir şey olmadığını düşüneceklerdir. Bu kısmen doğrudur, diğer yandan konuyu güncel yapan nokta günümüzde yalnız seyahat eden kadınların aslında o kadar da yalnız olmamalarıdır. Yalnız seyahat eden kadın olgusu, internet ve sosyal medya sayesinde, bazı kadın seyahatçilerin gezilerini sosyal medyada (instagram, youtube, twitter vb.) paylaşmaları ile geniş kitlelerin dikkatini çekmiştir. Seyahatlerini sosyal medya takipçileri ile paylaşan ve artık birer fenomene dönüşen yalnız seyahatçiler bu hareketin sosyolojik bir olgu haline gelmesini sağlamışlardır. Gezip gördükleri yerlerin fotoğraf ve videolarını anlık olarak sosyal medya hesapları üzerinden takipçileri ile paylaşan yalnız seyahatçiler bir bakıma yeni bir turistik deneyim türü meydana getirmektedirler. Bu sayede bir yeri gezip görmek isteyen ancak ekonomik, zaman veya erişim engelleri (bedensel engelli olmak gibi) nedeniyle seyahat çıkamayan insanlar bu fenomen turistler sayesinde en azından paylaşılan bir deneyimin sanal parçası olabilmektedirler. Hatta bu takipçilerin kolektif temsil gücü o kadar yüksektir ki çoğu zaman yalnız seyahatçi onların talepleri doğrultusunda bir sonraki gezisini

planlayabilmektedir. Dolayısıyla yalnız seyahat akımı günümüzde farklı bir konumda yeni bir turistik olgu olarak değerlendirilmeyi gerektirmektedir.

Bu çerçevede bu bölümde bu yeni turistik akımın kavramsal yapısı ve dinamikleri incelenmiştir. Esasen yalnızlaşma akımı içinde bulunduğumuz dönemin güncel bir konusudur. Yalnızlaşma ile değişim gösteren aile yapıları, toplumsal ilişkiler, ahlaki değerler, boşanma oranları (beraberinde velayet ve nafaka gibi hukuki konular), psikolojik sorunlar, intihar vakalarındaki artışlar vb. gibi konular bireysel yalnızlaşmanın beraberinde getirdiği sorunların bir kısmıdır. Bu çalışmada yalnızlaşma konusu turistik bir deneyim olması açısından incelenmiştir. Yalnız seyahat akımının nasıl geliştiği, seyahat deneyimini ve motivasyonunu nasıl etkilediği genel hatlarıyla incelenmiştir. Ayrıca yalnız seyahat eden kadınların profilleri, yaşadıkları veya yaşayabilecekleri sorunlar, seyahat sürecinde dikkat edilmesi gereken hususlar ele alınmıştır.

Yalnız Seyahat Akımının Gelişimi

Geleneksel aile yapısının değişmesi ve insanların giderek bireyselleşen yaşam tarzları nedeniyle, yalnız yaşayan insan sayısı 2000-2010 yılları arasında %33 artmıştır ve günümüzde giderek daha fazla insan yalnız yaşamaya eğilim göstermektedir. Özellikle kadınların eğitim olanaklarından daha fazla yararlanması ve artan ekonomik istihdam fırsatları gibi unsurlar kadınların özel hayatları üzerinde geçmişe göre daha fazla kontrol gücü elde edebilmelerini sağlamıştır (Klinenberg, 2012). Bireyselleşme ve beraberinde gelen yalnızlaşma elbette turizm endüstrisini de etkilemektedir. İnsan her zaman sosyal bir varlık olarak tanımlanmıştır. Bu çerçevede klasik turistik deneyim tanımları boş zaman ve seyahati arkadaş ve aileyle veya genel kapsamda sevilen insanlarla geçirilen zaman bağlamında ele almıştır (Heimtun, 2010). Genel olarak yalnızlaşma ve özelde yalnız seyahat akımı çok fazla seçeneğe sahip bir toplumun sonucudur. Böyle bir toplumda bireycilik, bağlılık eksikliği ve yüksek tüketim oranları görülmesi kaçınılmazdır. Bu gibi unsurlar seyahat motivasyonunu da etkilemekte ve hedonizm, zaman baskısı, sağlık, izole olma isteği, macera arzusu gibi trendler karar verme sürecini etkileyebilmektedir (Poon, 1997; Laesser, Beritelli & Bieger, 2009).

Cinsiyet eşitliğindeki son gelişmeler hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kadın istihdamını ve kadınların ekonomik gücünü büyük ölçüde iyileştirmiştir. Artan ekonomik bağımsızlıklarıyla, kadınlar seyahat için daha büyük fırsatlara ve seçeneklere sahiptirler. Bunun sonucu olarak çok sayıda kadın, bu yeni kazanılan özerkliği benimsemeye ve özgürlük, bağımsızlık ve güçlenme arayışıyla bağımsız olarak seyahat etmeye başlamıştır (Jordan & Gibson, 2005). TripAdvisor medya merkezi tarafından 2015 yılında yapılan bir incelemeye göre Alman ve Fransız

kadın turistlerin %91'i, Avustralyalı kadın turistlerin %81'i yalnız seyahat etmekten hoşlandıklarını belirtmişlerdir. Bu trend Güneydoğu Asyalı kadınlar arasında da gittikçe ilgi çekmektedir. Güneydoğu Asyalı kadınların %79'u yalnız seyahat etmeyi planlamıştır ve 2015 yılında %48 yalnız seyahat etmiştir. Bu oran 2014 yılında %36 olarak saptanmıştır (Yang, Khoo-Lattimore & Arcodia, 2018). George Washington Üniversitesi İşletme Fakültesi tarafından yürütülen bir araştırmanın sonuçları da yukarıdaki verileri desteklemektedir. Araştırma sonuçlarına göre yalnız seyahat akımı hiç olmadığı kadar ve özellikle kadınlar arasında artış göstermektedir. Sadece kadınlara özel seyahat planlayan küçük tur operatörleri pazarda bir ivme yakalamış durumdadır. Bu tur operatörlerine örnek olarak gösterilebilecek olan Baltimore merkezli Adventures in Good Company şirketi son beş yılda yalnız seyahatçilerinin sayısını beşe katlamıştır. 2013 ve 2017 yılları arasında yalnız başına seyahat trafiğinde 60 puanlık bir artış gözlenmiştir. Sadece 2017 yılında yalnız seyahatlerde %25'lik bir yükselme görülmüştür (Qintos, 2020).

Bunlara ek olarak teknolojik gelişmelerin iletişim ve seyahati kolaylaştırması ve y kuşağı özellikleri de yalnız seyahat akımının gelişimini olumlu etkilemektedir. Y kuşağı, yeni insanlarla tanışma ve onlardan ilham alma motivasyonuna sahiptir (TohJen, Awang & Bojei, 2017).

Yalnız seyahat etme motivasyonunu çekici kılan noktalardan birisi de yalnız seyahatin bir içsel seyahat olarak da görülmesidir. Bir nevi kişinin kendi kendini keşfetmesi kendi benliğini tanımasıdır. Turizmin manevi ihtiyaçları karşılama ve kültürel zenginleşme aracı olması iki kavramı ortak paydada bütünleştirmektedir (Cohen, 1972; Yang, Yang & Khoo-Lattimore, 2019). Esasen yalnız seyahatçiler varış noktasına kadar yalnızdırlar. Daha sonrasında, konaklama, yemek, ulaşım veya eğlence sırasında hizmet sağlayıcılar, bölge sakinleri ve diğer turistlerle temastan kaçınmak zordur çünkü tüm turizm deneyimi boyunca yalnız kalmazlar. Yalnız gezginlerin varış noktasında diğer turistlerle etkileşime girmesi veya tur rehberlerinin yardımıyla seyahatlerinin bir bölümünü düzenlemesi de mümkündür. Klasik literatür, insanların yalnız başlarına seyahat etmeyeceğini veya etmek istemeyeceğini varsayar. Yani kendileriyle seyahat edecek birileri olsaydı, yalnız seyahat etmeyi tercih etmezlerdi. Bu noktada, yalnız seyahatçiler herhangi bir partner arayışı veya ihtiyacı olmadan, gerçekten isteyerek yalnız seyahat eden turistleri temsil etmektedirler (Yang & Tung, 2018).

Sosyal kimlik kuramına göre birey benliğini ait olduğu sosyal gruplardan bağımsız olarak inşa edemez (Her & Seo, 2018). Bu bağlamda yalnız seyahat akımı toplumsal yapı, coğrafya, kültür ve ulusal kimliklerden etkilenebilecek bir yapıdadır. Yalnız seyahat etmek bir kadın için benliğini

keşfetmede önemli bir araçtır. Diğer yandan her yalnız seyahatçi içinde bulunduğu toplumun değerlerine göre farklı temsil özelliğine sahip olabilir. Batılı bir toplumda modern toplumun temsilcisi iken doğulu bir toplumda marjinal, sıradışı hatta sapkın olarak algılanabilir (Yang, Yang & Khoo-Lattimore, 2019). Ayrıca arkadaş çevresinin, ailelenin ve iş arkadaşlarının kuracağı zihinsel baskı yalnız seyahat etmek isteyen kişinin kararını etkileyecektir (Chung, Baik & Lee, 2017).

Yalnız Seyahat Motivasyonunun Kaynakları

Genel olarak turistler kaçış, özgürlük ve zevk arayışı ile yeni deneyimler ararlar (Wilson & Little, 2005). Seyahat ve deneyim arasındaki ilişki, kadınların neden yalnız seyahat etmeyi seçtiğinin kilit noktasıdır. Amaç, yolculuk değil, bir deneyimin parçası olmak ve bu deneyimden elde edilen yeni yeterliliklerdir. Yalnız seyahat eden kadınlar macera, sosyal etkileşim, eğitim ve kendini anlama/keşfetme peşindedirler (Bond, 1997). Her kadının yalnız seyahat etmek için kendine özgü nedenleri olsa da bazı ortak motivasyonları tanımlamak mümkündür. Kadınları yalnız seyahat etmeyi seçmeye iten temel motivasyon özerklik ve bireysellik duygusu geliştirmek için kendi konfor alanından çıkma ihtiyacıdır (Wilson & Little, 2008).

Wilson ve Harris (2006), pek çok yalnız kadın seyahatçi üzerinde yaptıkları inceleme ve analizler sonucunda *anlamlı seyahat* olarak adlandırdıkları bir anlayış tanımlamışlardır. Bu anlayışa göre, yalnız seyahat dinlence ve eğlenceden çok daha farklı bir şey arayışına dönüşmektedir. Yalnız seyahat eden kadınlar bu seyahatle kendi öz değerlerini yeniden gözden geçirmekte, kimliklerini geliştirmekte ve kendileriyle ilgili içsel bilgi edinmek istemektedirler. Ayrıca sosyalleşme ve diğer gezginlerle etkileşim de bu anlamlı seyahat anlayışının bir uzantısıdır. Yalnız seyahat eden kadın, alışkın olduğundan daha farklı kültürel bağlamlar arayarak günlük hayattan kaçmayı arzulamaktadır (Crompton, 1979; McArthur, 1999; Pereira & Silva, 2018). Böylece kendi başına özgürce seyahat edebilir ve grup seyahatinden dolayı dahil olamadığı farklı faaliyetlere katılabilirler (Kozak, 2010). Yalnız seyahat etmek bir kadın için aynı zamanda kadın kimliğine toplum tarafından yüklenmiş bazı kısıtlara karşı meydan okuma aracıdır. Bu kısıtlar evcilik, ev hanımı dayatımı, erkeğe bağımlılık ve ev hapsi gibi temalardır (Chiang & Jogaratnam, 2006; Osman, Brown & Phung, 2019).

Yalnız seyahat etmek neden çekici veya neden bu kadar ilgi görüyor? Bu sorunun yanıtlanabilmesi için en uygun kaynak elbette bu deneyimi cazip bulan ve bizzat yaşayan kadınların bu yöndeki görüşleri olacaktır. Aşağıdaki tabloda Washingtonian Magazine dergisinden alınmış olan bazı görüşlere yer verilmiştir.

Tablo 1: Yalnız Kadın Seyahatçilerin Motivasyon Kaynakları

Chun Wright Avukat, 52 yaşında Yalnız Seyahat Ettiği Yerler: İrlanda, Fransa, İsveç, İtalya, Güney Afrika	"Her zaman başkalarının bana katılmasını beklersem, Godot'yu bekleyeceğimi veya istemediğim tavizler vermem gerektiğini öğrendim. Tek başına seyahat etmek, tamamen kendinle olman ve hiçbir suçluluk ve sorumluluk duymadan yapmak istediğinizi yapmanız anlamına gelir."
Kristen Mangold Ulusal Kanser Enstitüsüne Bağlı Halk Sağlığı Danışmanı, 45 yaşında Yalnız Seyahat Ettiği Yerler: Birkaç Yunan Adası, Camino de Santiago'da bisiklet sürüşü, Great Allegheny Passage, C&0 Canal	"Arkadaşlarımın çoğu yaptığım seyahat türlerinden hoşlanmaz ve dürüst olmak gerekirse, nadiren yalnız kaldığımı söyleyebilirim. Yolda insanlarla tanışmanın birçok yolu vardır."
Rebecca Haller Tüketim Analizleri ve Stratejileri alanında bir şirket sahibi, 36 yaşında Yalnız Seyahat Ettiği Yerler: Sedona/Arizona, Hollanda, Hong Kong, Meksika, Kamboçya, Vietnam	"Meksika'nın vahşi arazilerine yaptığım gezisinin ilk gecesi, sadece birkaç saat önce bana yabancı olan altı kadınla derin kişisel hikayeler paylaşmamı sağladı. Bu gezi beni rahatlık alanımdan çıkardı ve kendim hakkında bildiğimi sandıklarımı sorgulamaya zorladı. "
Violette Yacoubian Mimar, 89 yaşında Yalnız Seyahat Ettiği Yerler: Mısır, Peru, Yunan Adaları, Hırvatistan, Kızıl Deniz'e bir kruvaziyer seyahati.	"Kocamın ölümünden sonrası çok zordu. Yalnız oturmak eğlenceli olmuyor. 20 yıl önce böyle yalnız seyahat etmeye başladım. Arkadaşlarım artık seyahat etmiyor, ama dışarı çıkmam, yürüyüş yapmam, diğer dilleri duymam ve insanlarla konuşmam gerekiyor. Bu kendimi canlı hissettiriyor."

Kaynak: *Quintos, N. (2020). SOLITUDE IS BLISS: Solo travel is booming, especially for women, Washington: Washingtonian Magazine, pp: 96-99.*

Tablo 1'de yer alan görüşler kabaca incelendiğinde yalnız seyahat etmenin kendi kendini keşfetmeye olan katkısı, grup seyahatlerinde ortak paydada buluşmanın her zaman mümkün olmaması, grup üyelerine uymayan seyahat beklentileri, grup üyelerinin seyahat etme arzusunun artık sonlanması gibi birtakım gerekçelerin yalnız seyahat etmeye olan ilgiyi ve motivasyonu arttırdığı görülmektedir. Yalnız seyahat, bir kadın için gitmek istediği yere kimsenin sorumluluğunu almadan ne zaman ve nasıl isterse özgürce gitmek, kimsenin onayını almadan istediğini yapabilmek, kendisi ile baş başa kalarak kendini tanımak, hiç tanımadığı insanları keşfetmek; yeni şeyler öğrenmenin ve yeni yerler görmenin canlılığını hissetmek anlamlarına gelmektedir.

Günümüzde bir kadın hareketi, kadının toplumsal söylem gücünden bağımsız olarak ele alınamaz hale gelmiştir. Bunun en temel nedenleri feminizm, kadın özgürleşmesi ve kadın erkek eşitliği tartışmalarıdır. Bu bağlamda yalnız seyahat eden kadın fenomeni kadının kişisel gelişimi ve değer birikimi ile bir ortak anlam düzlemi yaratmaktadır. Yalnız seyahat eden kadın dünya görüşünün dışa doğru genişlemesi; içe dönük olarak kendini geliştirme, keşfetme ve onaylama ve yaşam için bireysel değer üretme süreci gibi anlamlar barındırmaktadır (Wenyue & Min, 2018).

Osman, Bown ve Phung (2019), Vietnamlı on kız öğrenci üzerinde gerçekleştirdikleri görüşmelerde, yalnız seyahat motivasyonu olarak özgürlük ve esneklik, kendi kendini yetkilendirme, bağımsız olma ve keşfetme duygusu gibi kişisel motivasyon faktörleri ile; refakatçi eksikliği ve yeni insanlarla etkileşimi içeren sosyal etkileşim faktörlerini elde etmişlerdir.

Ying, Awang ve Bojei (2017) tarafından yürütülen araştırmada, yalnız seyahat eden 16 kadınla yapılan görüşmelerden elde edilen bulgulardan yalnız seyahat etme motivasyonuna kaynaklık eden aşağıdaki görüşler derlenmiştir:

❖ Yalnız seyahat eden kadınlar cesur ve bağımsız insanlar. Çünkü herkes, özellikle kadınlar, kolay kolay yalnız seyahat edecek kadar bağımsız olamaz.

❖ Tek başına seyahat uzun vadeli olmasa da yeni insanlarla bağ kurmayı sağlar.

❖ Yalnız seyahat etmekten çekinen kadınların en çok etkilendiği faktör güvenliktir. Yalnız seyahat eden kadınlardan ilham alan katılımcılar en çok onların güvenliğinden endişe duyuyorlar.

❖ TripAdvisor ve Trivago gibi sosyal medya ağları, seyahat blogları ve dergileri, buralarda paylaşılan deneyimler ve görüşler, toplanan bilgiler seyahatin düzenlenmesini kolaylaştırıyor. Özellikle Y kuşağı bu araçları kullanmada daha pratik. Ancak bu mecralardaki bilginin yanıltıcı olup olmadığı ve güvenilirliği hassas bir konu olarak görülmektedir.

Yalnız Seyahat Eden Kadınların Profilleri

Gözetim altında tutulma zorunluluğu olmayan her yetişkin kadın yalnız seyahat edebilir. Bununla birlikte yalnız seyahat eden kadınların bazı sosyo-demografik belirleyicilerinin olup olmadığı da merak uyandıran bir konudur. Pike ve Turner (2017), turizm profesyonelleri ile yaptıkları görüşmelerden elde ettikleri bilgilerle aşağıdaki özellikleri saptamışlardır:

Amerika'da yer alan seyahat danışmanlığı şirketi Europe Express isimli şirketin başkan yardımcısı Kier Matthews yalnız seyahat eden müşterilerinin genellikle 41-47 yaş aralığında olduklarını, ortalama

150.000 dolar yıllık gelir düzeyine sahip olduklarını, büyük şehirlerde veya metropollerde yaşadıklarını ve Banana Republic, J Crew, Nordstorm gibi mağazalardan alışveriş yaptıklarını açıklamıştır. Asıl çarpıcı olan, yalnız seyahat eden bu müşteri kitlesinin %85'inin kadınlardan oluşmasıdır. Aslında sadece bu örnek olay bile yalnız seyahat trendinin neden kadınlar ekseninde ele alındığının veya alınması gerektiğinin bir göstergesidir. Matthews'e göre ayrıca bu müşteriler genellikle yeni boşanmış olan ve evliliklerinin istedikleri seyahati gerçekleştirmelerini kısıtladığı insanlardır. Bu bağlamda, bu kitle, seyahat acentaları için bulunmaz bir fırsattır. Çünkü zamanları, paraları ve seyahat etme arzuları vardır. Boşanma ve yalnız seyahat arasındaki ilişki o kadar güçlüdür ki bazı seyahat danışmanları bölgelerindeki popüler boşanma avukatlarıyla iş birliği içindedirler. Yalnız seyahat eden müşterilerin %90'ını bu avukatlar yönlendirmektedir.

Bir seyahat şirketi olan Avenues of the World'un danışmanı Daniela Harrison, yalnız seyahat eden kadın müşterilerinin yılda ortalama 3 veya 4 kere tatile çıktıklarını ifade etmiştir. Harrison'a göre yalnız seyahat edenler markalarına sadıktırlar. Eğer beklentileri yerine getirilir ve iyi bakılırlarsa başka bir servis sağlayıcının onları bağlı oldukları şirketten koparması çok zordur. Eğer seyahatlerinden memnun kalırlarsa tekrar fiyat hassasiyetleri olmaksızın aynı acentayı defalarca tercih edebilmektedirler. Yalnız seyahatçilerin temel ihtiyaçları uygun ücretten ziyade deneyimin niteliği, güvende oldukları hissi ve kendileri gibi yalnız seyahat eden diğer gezginlerle kaynaşma fırsatlarının olup olmadığıdır.

Always Travel şirketinden Andrey Zakharenko da yalnız seyahat pazarının yıllarca görmezden gelindiğini ama bu akımın çığ gibi büyüdüğünü açıklamıştır. Boşanma ve gelir düzeyindeki artışlar, yaşam süresinin uzaması bu akımın büyümesini sağlayan diğer faktörlerdir. Zakharenko'ya göre, yalnız, boşanmış ve dul kalmış insanlar daha çok seyahat etmektedirler ve bir arkadaşları ile veya yabancı biri ile paylaşmak istememektedirler.

Yalnız Seyahat Eden Kadınların Yaşadıkları Sorunlar ve Kısıtlamalar

Yalnız seyahat eden kadınların karşılaştığı dört temel kısıtlama bulunmaktadır. Bunlar (1) başkalarının yalnız seyahat eden kadınlara yönelik sahip oldukları olumsuz algı ve fikirler (2) yalnız seyahat eden kadının savunmasız doğası (3) yalnız seyahat eden kadının her yere erişemeyeceği veya bazı konularda hareket alanının kısıtlı olacağı algısı ve (4) yalnız seyahat eden bir kadının dikkat çekecek olmasıdır. Bunlara ek olarak, sosyal ağlarda ve medyada yer alan olumsuz yorumlar kadınların yalnız seyahati riskli bir aktivite olarak görmelerine neden olabilir. Bunun bir sonucu olarak, yalnız bir kadın gezgin, seyahat ederken

bile bazen gözetim altında olduğunu ve başkaları tarafından kendisine bakıldığını hissedebilir (Jordan & Gibson, 2005; Wilson & Little, 2008). Bir kadın gezgin kapalı bir kültürü olan destinasyonda kendisinin fark edildiğini algılayabilir. Örneğin, belirli kültürlerdeki erkeklerin bakışları, farklı kültürlerden yalnız bir kadın gezginin dikkat çekici ve rahatsız hissetmesine neden olabilir. Bu kısıtlamaları gidermek için, yalnız kadın gezginler, yerel kültürlere saygı duymak, yerel normlara en uygun davranışları sergilemek ve yalnızca korkmayacakları yerleri ziyaret etmek gibi çeşitli seyahat stratejileri uygumalıdırlar (Wilson & Little, 2008).

Tanıdık bir destek olmadan tanıdık olmayan bir destinasyonda bulunan kadınların en büyük endişesi korkudur. Örneğin Asyalı veya Malezyalı bir yalnız kadın gezgin, toplumsal kültürün getirdiği yargılar doğrultusunda savunmasız ve bir erkeğe bağımlı görülecektir. Bu nedenle bu ülkelerde yaşayan bir kadın yalnız seyahat etmemeyi tercih edebilir (Zhang & Hitchcock, 2014). Yalnız seyahat eden kadınlar istenmeyen erkek ilgisine bazı suçlara karşı savunmasız kalabilirler. Ancak çoğu zaman kadınlar bu risklere meydan okumak ve güçlü hissetmek için de yalnız seyahati tercih edebilmektedirler (Wilson & Little, 2008; Brown & Osman, 2007; Yang vd, 2018). Eğer bir seyahat destinasyonu sorunlu ise veya bazı risk algılarına sahipse (örneğin siyasi huzursuzluk, terörizm vb. gibi) yalnız kadın seyahatçiler daha çok sosyo-psikolojik riskleri algılama eğiliminde olmaktadırlar. Daha başka bir ifadeyle bu tür riskleri daha öncelikli olarak değerlendirmektedirler. Daha sonrasında finansal ve fiziksel riskler algılanmaktadır (Kour & Gupta, 2019).

Yalnız seyahat eden kadınların karşısına çıkan kısıtlamalar ile ilgili akademik çalışmaların da kısıtlı olduğu tartışılabilir. Bu alandaki boşluğa dikkat çeken Yang ve Tung (2017), kısıtlamaları somutlaştırmak ve ölçek geliştirmek için kadın öğrenciler üzerinde bir çalışma yürütmüşlerdir. Çalışma daha çok yalnız seyahate yönelik kız öğrencilerin ailelerinin tutumlarını değerlendirmeye yöneliktir. Kişisel engeller, kişiler arası engeller ve yapısal engeller olmak üzere üç tema altında toplanan 22 değişkenli bir havuzdan istatistiki değerlendirmelerle 10 değişkenli bir ölçek elde edilmiştir.

Kişisel engelleri içeren değişkenler yalnız seyahatin tehlikeli olması, ailenin bu yöndeki negatif tutumu, yalnız seyahat etme becerisinin olup olmaması ve yalnız seyahatin kadın cinsiyetine uygunluğunu değerlendirmektedir. Kişiler arası değişkenler ise ailenin yalnız seyahat etmek isteyen kıza mutlaka bir partner bulacağı ve böylelikle yalnız seyahate çıkmasını engelleyeceği yönünde ifadelerden oluşmaktadır. Son olarak yapısal engeller teması altında yer alan değişkenler de ailenin çok uzağa yalnız seyahate izin vermeyeceği, ailenin yalnız seyahate parasal destek sağlamayacağı ve son olarak ailenin yalnız seyahate zaman ayırmaya izin vermeyeceği yönünde anlamlar içeren ifadelerden oluşmaktadır.

Yalnız Seyahat Eden Kadınların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Bir önceki başlıkta bahsedilen sorunlar yalnız seyahat eden kadınların zaman içinde elde edecekleri deneyimlerle veya başkalarının deneyimlerinden yararlanarak üstesinden gelebilecekleri şeylerdir. Bu başlık altında yalnız gezen kadınların deneyimlerinden derlenmiş olan bazı öneriler ortaya konacaktır (Pike ve Turner, 2017; Agarwal, 2018):

❖ Yalnız gezen kadınların kavurucu güneşten mutlaka kaçınmaları gerekmektedir. Bu yüzden sabah erken saatlerde geziye başlayıp öğlen saatlerinde mola vermek akıllıca olacaktır.

❖ Gözlük, şapka, deodorant, güneş kremi, su, enerji içeceği mutlaka sırt çantasında bulunmalı. Düzenli sıvı almaya özen gösterilmeli.

❖ Mümkün olduğunca hafif ve taze yiyecekler tüketilmeli. Ağır ve yağlı yemeklerden kaçınılmalı.

❖ Her zaman klimalı araçlarla seyahat etmek tercih edilmeli.

❖ Kamera ve cep telefonlarının bataryası her zaman dolu olmalı ve yedek bataryaları bulunmalı.

❖ Kredi kartı ve banka kartlarının kaybolması, cüzdanınızın kaybolması/çalınması gibi ihtimaller için her zaman takas edilebilecek veya kolaylıkla satılabilecek şeyler bulundurulmalı.

❖ Giyiminiz bir mesaj vermesin. Örneğin önünde kurukafa olan bir tişört gibi. Sade, yazısız ve bir gezgin olduğunuz imajı veren kıyafetler giyilmelidir.

❖ Bir sarkıntılık durumunda ilk yapacağınız şey defansif ve sessiz olmaktır. Karşılık vermeyin. Aksini yapmak karşı tarafa cesaret verir.

❖ Yabancı bir yerdeyseniz oranın kanunlarını ve hukuk sistemini önceden araştırmış olun. Özellikle LGBT seyahatçiler buna dikkat etmelidir.

❖ Telefonunuzda ve laptopunuzda kişisel bilgilerinizi bulundurmayın.

❖ Nasıl seyahat edeceğinizi mutlaka önceden planlamış olun. Toplu taşıma, taksi, bisiklet veya araba kiralama gibi olanakların durumunu önceden belirleyin.

❖ Pasaportunuzun son kullanma tarihini ve seyahat sigortanızın kapsamını mutlaka kontrol edin.

❖ Yanınızda taşıdığınız çantanın kayışlarının sağlam, kalın ve kesmesi/koparması zor olanlardan olmasına dikkat edin.

❖ Acil arama numaraları mutlaka cep telefonunun hızlı arama tuşlarında kayıtlı olmalı. Hatta sadece bunun için, bataryası uzun süre dayanan ayrı bir yedek telefon bulundurulmalıdır.

❖ Otelde rezervasyon yapılacak en iyi odalar ikinci ve yedinci katlar arasındadır. Yangına müdahale ekipmanı genellikle yedinci katın ötesine uzanamaz ve birinci kattaki odalar da hırsızlık vb. için çok erişilebilir pozisyondadır. Bütün acil çıkışlarını kendiniz kontrol edin.

❖ Otelden çıkarken önbüro personeline ne zaman dönmeyi umduğunuzu ve nerelerde olacağınızı not ettirin.

❖ Dışarıda yabancılardan asla yiyecek içecek kabul etmeyin. İçkilerinizi asla gözetimsiz bırakmayın.

❖ İçgüdülerinizi keskinleştirin ve onlara güvenin. Eğer bir sokakta veya ortamda kendinizi güvensiz/rahatsız hissederseniz hemen daha güvenli bir yere gidin.

Esasen yukarıda sıralanmış olan öneriler sadece yalnız seyahat eden kadınları değil tüm turistleri ilgilendirmektedir. Ancak bazı öneriler yalnız seyahat eden kadınların yanlarında bir refakatçi olmamalarından kaynaklı doğabilecek pek çok kritik sorunun önlenmesini sağlayabilir. Örneğin konaklama yapılan tesisten ayrılırken nerede olacağını ve ne zaman döneceğini bildirmek veya yabancılardan yiyecek içecek kabul etmemek gibi. Yalnız seyahat eden kadınların tek başlarına doğa gezisi yapmaları gibi durumlarda oluşabilecek riskler bu önerilerle en aza indirilebilir.

Sonuç ve Öneriler

Turizm çok yönlü bir kavramdır. Seyahat endüstrisi ise insanların tercihlerine, toplumların kozmopolit yapısındaki değişimlere ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak değişimini ve gelişimini sürdürmeye devam edecektir. Bu çalışmada kadın gezginlerin yalnız seyahat etme eğilimleri seyahat endüstrisini etkileyen unsurlardan birisi olarak ele alınmıştır. İçinde bulunduğumuz çağın ekonomik, sosyolojik ve teknolojik unsurları; kadın kimliğinin toplumdaki yeni ve çağdaş pozisyonu kadınların yalnız başlarına hareket etmelerine izin vermektedir. Yalnız seyahat etme motivasyonunun gelecekte kadınlar arasında daha da popüler olacağı öngörülmektedir. Bunun en önemli işaretlerinden birisi sadece yalnız seyahat eden kadınlara yönelik ürünler pazarlayan seyahat acentalarıdır. Aynı zamanda sosyal medyada büyük takipçi kitlelerine sahip gezgin kadın fenomenler, blog ve dergi yazarları ilham verici rol modeller olarak karşımıza çıkmaktadır.

Y kuşağı gibi yeni kuşaklara dahil olan kadınların gelecekte bu akımı daha pratik bir boyuta taşıyacakları sahip oldukları yaşam tarzı ve teknoloji entegrasyonlarıyla kendini göstermektedir. İçinde bulunduğumuz çağın

teknolojik imkanları ve artan iletişim imkanları ve türleri, yalnız seyahat eden kadınların yaşadığı ulusal kültür ayrımlarına bağlı sorunların gelecekte ortadan kalkmasını sağlayabilir. Bu durum daha fazla kadının yalnız seyahat etme ve bu yolla kendini keşfetme, bağımsız olma ve yeni insanlarla tanışma motivasyonunu olumlu yönde etkileyebilir. Öyle bir durumda hem turistik pazarlamacılar için yeni ürün nişleri ortaya çıkacak hem de akademisyenler için yeni çalışma alanları gelişecektir. Yeni talepler yeni tüketim davranışlarını beraberinde getirecektir. Bunun sonucunda yeni potansiyel pazarlar ortaya çıkabilir.

Günümüz turizm endüstrisinde bir ürünün tüketiciye özgü hale getirilmesi bir lüks veya opsiyon olmaktan çıkmış neredeyse bir zorunluluk haline gelmiştir. Bir turistik ürün pazarlamacısı eğer yalnız seyahat pazarına nüfuz etmek istiyorsa bu pazarın yapısını ve müşteri profilini iyi incelemelidir. Yalnız seyahatçiler ürün özelleştirilmesine büyük bir önem vermektedirler. Onlar için ücret veya fiyat hassasiyeti çok büyük önem arz etmemektedir. Bu tüketiciler daha çok özelleştirilmiş deneyim, güven ve kendileri gibi düşünen insanlarla etkileşim aramaktadırlar. Genellikle orta yaş düzeyindedirler ve büyük çoğunluğu bekar, dul veya boşanmıştır.

Yalnız seyahat eden kadınların, kadın olmanın doğasından kaynaklı bazı kısıtlamalarla karşılaşmaları olasıdır. Her ne kadar bu kısıtlamalara meydan okumak da bir tür yalnız seyahat etme motivasyonu kaynağı olsa da her zaman bir farkındalık içinde olunması gerekir. Yalnız seyahat eden kadınlar kalabalık ve insan trafiği olan alanlarda daha fazla zaman geçirmeye dikkat etmelidirler. Bir turist gibi dikkat çekmemek yararlarına olacaktır. Örneğin bir tema parkı tişörtü giymek veya bir Havai gömleği giymek kolayca dikkat çekilmesini sağlayabilir. Ayrıca pahalı çantalar, ışıltılı mücevherler taşımamak gerekir. Pahalı bir fotoğraf makineniz varsa marka göstermeyen bir çantada taşımak daha iyi olacaktır.

Yalnız seyahat eden kadınların temel motivasyonları üzerine yapılan çalışmaların ortak noktalarına bakıldığında kadın kimliğinin kısıtlarının üstesinden gelme, kendini yeniden ve içsel olarak tanıma, diğer yalnız seyahatçilerle etkileşim kurma, yeni yaşam perspektifleri edinme, kendini geliştirme, kendine meydan okuma, günlük yaşamın rutininden kaçma, yeni şeyler öğrenme, yeni deneyimler edinme, özerklik, macera ve dinlenme gibi unsurlar kendini göstermektedir. Esasen bu gibi kavramlar ve yalnız seyahatin içsel keşif yönü turizmin felsefe veya psikoloji gibi diğer alanlarla daha fazla disiplinler arası akademik köprü kurmasını da sağlayabilir.

Yalnız seyahat eden kadınları tanımak, onların motivasyonlarını anlamak, beklentilerini bilmek destinasyon yöneticilerinin veya turistik tesis sahiplerinin yönetimsel kararlarını olumlu yönde etkileyebilir. Yalnız seyahat eden kadınların güven ihtiyaçlarına yanıt verecek özelleştirilmiş

hizmetler sunmak (örneğin müşteriye sunulan bir uydu takip sistemi veya yalnız seyahat eden kadınlar için bir yöresel rehber) bir konaklama veya seyahat işletmesinin tercih sebebi olmasını sağlayabilir.

Turizm alanındaki araştırmacıların en çok üzerinde durması gereken noktalardan birisi yalnız seyahat eden kadınların sorunlarının incelenmesi olmalıdır. Özellikle seyahat kısıtlamaları ve engeller çeşitli araştırma yaklaşımlarıyla saptanarak bunların ortadan kaldırılması yönünde bir farkındalığın geliştirilmesi sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Agarwal, R. (2018). Solo Travel for Women. Woman's Era, Delhi: Athena Information Solutions.

Bond, M. (1997). *Women Travellers: A New Growth Market*. Singapore: Pacific Asia Travel Association.

Brown, L., Osman, H. (2017) The Female Tourist Experience in Egypt as an Islamic Destination, *Annals of Tourism Research*, 63, pp: 12–22.

Chiang, C. Y., Jogaratnam, G. (2006). Why Do Women Travel Solo for Purposes of Leisure?, *Journal of Vacation Marketing* 12 (1), pp: 59–70.

Chung, J. Y. Baik, H., Lee, C. (2017). The role of perceived behavioural control in the constraint-negotiation process: the case of solo travel, *Leisure Studies*, 36 (4), pp: 481-492.

Cohen, E. (1972). Toward a sociology of international tourism. *Social Research*, 39 (1), pp:164-182.

Crompton, J. (1979). Motivation for pleasure vacation. *Annals of Tourism Research*, 6 (4), pp: 408-424.

Heimtun, B. (2010). The holiday meal: eating out alone and mobile emotional geographies, *Leisure Studies*, 29 (2), pp: 175-192.

Her, E., Seo, S. (2018). Why not eat alone? The effect of other consumers on solo dining intentions and the mechanism, *International Journal of Hospitality Management*, 70, pp: 16-24.

Jordan. F, Gibson, H. (2005). "We're not stupid...But we'll not stay home either": Experiences of solo women travelers. *Tourism Review International*, 9 (2), pp. 195-211.

Klinenberg, E. (2012). *Going Solo: The Extraordinary Rise and Surprising Appeal of Living Alone*, New York: Penguin Books.

Kozak, M. (2010) 'Holiday Taking Decisions - The Role of Spouses', *Tourism Management* 31 (4), pp: 489–94.

Kour, P., Gupta, S. (2019). Analysis Of Travel Risk Perception and Travel Intentions Among Solo Female Travellers Towards Kashmir As Adestination, *International Journal of Research in Commerce & Management*, 10 (3), pp: 14-16.

Laesser, C., Beritelli, P., Bieger, T. (2009). Solo travel: Explorative insights from a mature market (Switzerland), Journal of Vacation Marketing, 15 (3), pp: 217-227.

McArthur, M. (1999). *Out of Place: Gender, Identity, and the Experiences of Solo Women Travelers*. Peterborough, ON, Canada: Trent University.

Osman, H., Brown, L., Phung, T. M. H. (2019). The travel motivations and experiences of female Vietnamese solo travellers, *Tourist Studies*, 20 (2), pp: 248-267.

Pereira, A., Silva, C. (2018). Women Solo Travellers: Motivations and Experiences. *Millenium*, 2 (6), pp: 99-106.

Pike, J., Turner, M. (2017). *Selling Solo Travel*, Massachusetts: Travel Agent Central.

Poon, A. (1997). *Tourism, technology, and competitive strategies*. Wallingford UK: CABI.

Quintos, N. (2020). SOLITUDE IS BLISS: Solo travel is booming, especially for women, Washington: Washingtonian Magazine, pp: 96-99.

Wenyue, X., Min, L. (2018). Meanings of solo female travel: from the perspective of autoethnography, Tourism Tribune, 33 (3), pp: 23-38.

Wilson E., Little D. E. (2005). A 'relative escape'? The impact of constraints on women who travel solo. *Tourism Review International*, 9 (2): pp:155–174.

Wilson, E., Little, D. E. (2008). The solo female travel experience: Exploring the 'Geography of women's fear', *Current Issues in Tourism*, 11, pp: 167–186.

Yang, E. C. L., Yang, M. J. H., Khoo-Lattimore, C. (2019). The meanings of solo travel for Asian women, Tourism Review, 74 (5), pp: 1047-1057.

Ying, T. J., Awang, K. W., Bojei, J. (2017). Generation Y Malaysian women's perception towards solo travel, *Asia-Pacific Journal of Innovation in Hospitality and Tourism*, 6 (2), pp: 45-54.

Yang, E. C. L., Khoo-Lattimore, C., Acrodia, C. (2018). Power and empowerment: How Asian solo female travellers perceive and negotiate risks, *Tourism Management*, 68, pp: 32-45.

Yang, R., Tung, V. W. S. (2018). How does family influencethe travel constraints of solo travelers? Construct specification and scale development, *Journal ofTravel & Tourism Marketing*, 35 (4), pp: 507-516.

Zhang, Y., Hitchcock, M. J. (2014). The Chinese female tourist gaze: A netnography of young women's blogs on Macao. *Current Issues in Tourism*, 20 (3), pp: 315-330.

Bölüm 29

YUSUF SIDDIK SÜMER VE ÇİFTÇİ KÖYLÜ PARTİSİ

Tuğba KORHAN[1]

1 Dr.Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tugba.korhan@dicle.edu.tr.

* Bu yayında Yusuf Sıddık Bey yerine Yusuf Mazhar Bey (Babalık Gazetesi'nin sahibi) yazılmıştır.

Giriş

Yusuf Sıddık Bey, Bursa'nın Mudanya ilçesine kayıtlı, II. Meşrutiye Dönemi'nde basın yayın ve cemiyetçilik faaliyetleriyle adını duyurmuş bir kişidir. Ayrıca Balkan Savaşlarının hemen öncesinde Selanik'teki Mithat Paşa Sanayi Mektebi'ne müdürlüğüne atanmış olan Yusuf Sıddık Bey, Savaşlardan sonra bu okulun, Müslümanların elinde kalması için çaba göstermiştir. Soyadı kanunundan sonra "Sümer" soyadını almış olan Yusuf Sıddık Bey, Cumhuriyet döneminde, çok partili hayata geçildikten sonra "Çiftçi Köylü Partisi" adında bir siyasi parti kurmuş ve "Çiftçi Köylü Gazetesi" adında bir gazete de çıkarmıştır. Yusuf Sıddık Bey'in siyasi ve basın yayın faaliyetleri, Türk siyasi hayatının dönüm noktalarını yansıtması bakımından kayda değerdir.

Yusuf Sıddık Sümer'e II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki basın yayın faaliyetleri ile alakalı araştırmalarda Yusuf Sıddık Bey ya da Yusuf Sadık Bey olarak rastlıyoruz. Ayrıca 1946 yılında resmi olarak kurmuş olduğu Çiftçi Köylü Partisi'nin ismi de aynı dönemde kurulmuş olan diğer partilerin yanında geçmiş olsa da kendisi ve kurduğu parti ile alakalı ayrıntılı bilgi olmamasından yola çıkarak hazırladığımız çalışmamızda, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi belgelerinin yanında "Çiftçi Köylü Gazetesi", "Çiftçi Köylü Partisi Beyannamesi", Sıddık Sümer'in yazmış olduğu "Milli Kalkınma ve Emece Bankası'nın Kurulumu" adlı eserden faydalandık.

1. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Yusuf Sıddık Bey'in Faaliyetleri

Hayatının büyük bölümünde, Türk çiftçi ve köylüsünü bilinçlendirmek amacıyla çalışmış olan Yusuf Sıddık Bey'in ismine ilk olarak II. Meşrutiyet Dönemi'nde rastlıyoruz. II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılında, İstanbul'da olan Yusuf Sıddık Bey, İttihat ve Terakki Partisi'nin yolundan giderek milli kalkınma ve tarım alanında çalışmalar yapmıştır. 1909 Haziran ayından itibaren, İstanbul'da "Ziraat-i Osmaniye Cemiyeti" adlı bir cemiyet kurarak, "İkramiyeli Ziraat Gazetesi" adında bir gazete yayınlamaya başlamıştır. Bu gazete, 1910 yılının Mart ayına kadar 33 sayı çıkmıştır. Ayda iki kez çıkan gazete, 3000 adet basılarak çiftçilere ücretsiz dağıtılmıştır. (Türk Ziraat Tarihine Bakış, 1938, s. 4). Bu gazete, Avrupa'daki modern tarım tekniklerini, yeni tarım aletlerini ve yeni tür tohumlarla ilgili Anadolu çiftçisini aydınlatmak amacıyla çıkarılmıştır (Demir, 2017, s. 57).

Yusuf Sıddık Bey, İkramiyeli Ziraat Gazetesi'ni çıkardığı 1909-1910 yıllarında, İstanbul Boyacıköy'de (Birinci, 1998, s. 88) yaşıyor olsa da Anadolu'nun çeşitli köylerini gezmiş ve gittiği köylerde matbaa varsa sahibi olduğu İkramiyeli Ziraat Gazetesi'ni basarak, çiftçilere parasız dağıtmıştır. (Tarih ve Toplum Dergisi, 1995, s. 22).

İkramiyeli Ziraat Gazetesi'nin 1909 yılına ait 7-13. sayıları günümüze ulaşmıştır (Birinci, 1998, s. 88). Ayrıca "Parasız Dellal Gazetesi" de İkramiyeli Ziraat Gazetesi'nin 1. sayısının ilavesi olarak verilmiştir (Tokgöz, 1930, s. 23). Daha sonra ticaret ve sanayi konularında yayınlar yapan Parasız Dellal Gazetesi, Yusuf Sıddık Bey tarafından ayrı bir gazete olarak haftada bir kere yayınlanmıştır (BCA 329.60.16/10.1324).

Bu iki gazetenin dışında, Yusuf Sıddık Bey, 1909 yılında Türkçe ve Fransızca yayın yapan Sigorta Gazetesi'ni, aynı yıl sorumlu müdürlüğünü Mustafa Rahmi Bey'in yaptığı Şebab Gazetesi'ni yayın hayatına kazandırmıştır (Gazel ve Ortak, 2006, s. 224) .

Yusuf Sıddık Bey, 1910 yılında ise sahibi olduğu İkramiyeli Matbaası'nda Musavver Şebâb adlı bir gazete çıkarılmıştır. Sorumlu müdürlüğünü M. Râzi ve Ali Sâib Beylerin yapmış olduğu gazete üst sütununda "Evlâd-ı vatanın tezhîb-i ahlâkına, maarif ve fikr-i ziraati ta'mîme hâdim haftalık risâledir" şeklinde tanımlanmıştır (Duman, 1986, s. 626). Bu gazetede yazar Münir Süleyman Çapanoğlu'nun ilk yazısını Mehmed Münir adıyla yazdığını öğreniyoruz (Koçu, 1958, s. 3735). 18x23.5 cm ölçülerinde olan gazete 20 Ocak 1910 tarihinden Nisan 1910 tarihine kadar yayınlanmıştır (Duman, 1986, s. 291).

Yusuf Sıddık Bey, 1910 yılı içinde İstanbul'dan ayrılarak Bursa'ya gitmiştir. Bursa'da daha önce İstanbul'da kurmuş olduğu Ziraat-i Osmaniye Cemiyeti'nin faaliyetlerini "Bursa (Hüdavendigar) Çiftçiler Derneği" adı altında devam ettirmiştir. Bu derneğin İttihat ve Terakki Partisi'nin İstanbul'da kurmuş olduğu Dersaadet Çiftçiler Derneği (Toprak, 2016, s. 128.) ile resmi bağlantısı bulunmamaktadır. Bunula birlikte Yusuf Sıddık Bey, Bursa Çiftçiler Derneği'ni "Şimdilik müstakil bir dernek ve manen Dersaadet Çiftçiler Derneği'ne bağlı" olarak nitelendirecektir (BCA 490.10.00/576.2291.29). Aynı zamanda Cumhuriyet Dönemi'nde kuracağı partiye de ismini vereceği çiftçilik ve köycülük Yusuf Sıddık Bey için II. Meşrutiyetten sonra bir kalkındırma ve bilinç yayma alanı olacaktır.

Yusuf Sıddık Bey'in kurmuş olduğu Bursa Çiftçiler Derneği'nin tüzüğü 11.5x18 cm ölçülerinde ön ve arka kapak dışında 7 sayfadan oluşmaktadır. Ön kapağında "Hüdavendigar Çiftçiler Derneği Nizamnamesi", Tarih-i tesisi 17 Eylül 1332 (1916) Bursa, Muin-i Hilal Matbaası, 1332 Teşrin-i Evvel ibaresiyle, iki beygir tarafından çekilen bir tarım aletinin resmi bulunmaktadır. Arka kapağında bulunan pulluk resminin sağ alt köşesinde soğuk damga ile basılmış birinci nev ibaresi ve bür gül deseni bulunmaktadır. 19 maddeden oluşan dernek tüzüğünde çiftçinin çıkarlarının korunması ile ilgili yasalar çıkarılması gerektiği tarım aletlerinin modernleştirilmesi ve veterinerlik işlerinin geliştirilmesi konuları, ziraata ilginin arttırılması, köylünün malzeme ihtiyacının devletçe karşılanması için çalışmalar yapılması ve modern tarım

tekniklerinin öğrenilmesi amacıyla Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi gibi konular yer almaktadır. Derneğin Nizamnamesinde üyelik koşullarına yer verişmiştir. Koşullara göre Derneğe katılmak isteyen köylülerin 20 kuruşu duhuliye olmak üzere, toplam 30 kuruş verecekleri ayda ise 100 para ve 2 kuruş ödeyecekleri yazmaktadır (Berber, 1995, s. 21).

Bu dernekten Bursa gazetelerinden Bursa Mecmuasında söz dilmektedir. 15 Temmuz 1918 tarihli Bursa Mecmuasında, "Ziraatta Kadınlar" başlıklı makalede, Bursa'nın ziraatta ileri gitmesinin kadınların da ziraat işine atılmalarıyla olacağından söz etmekte ve kadınları ziraat konusunda eğitecek okulların açılmasının ve bu okulların masraflarına Çiftçiler Derneği'nin ortak olmasının öneminden söz edilmiştir (Bursa Mecmuası, 1918, s. 4). Derneğin bu konuda herhangi bir çalışması olduğuna dair bilgi edinemiyoruz. Fakat Bursa'da çıkan Hüdavendigar Gazetesinden, Çiftçiler Derneği'nin 1920 yılına kadar varlığını devam ettirdiği öğrenilmektedir (Kaplanoğlu, 2013, s. 13).

Yusuf Sıddık Bey, Bursa'da kaldığı ve Bursa Çiftçiler Derneği adına faaliyetler yürüttüğü dönemde yanına çiftçi aletleriyle birlikte, Bursa'nın ilçelerine ve Bursa çevresindeki şehirlere giderek, İttihat ve Terakki Partisi'nin kulüplerinde konferanslar vermiş, halk arasında parti ayrılığı hariç her ayrılığın felaketle sonuçlanacağı konusunda telkinlerde bulunmuştur. Ayrıca Rus kozası ithal edilmemesi ve Bursa'da ipekböceği yetiştiriciliğinin teşvik edilmesi için bir de miting yapmıştır. Bir gezi esnasında Selanik'te görüştüğü kuvvetli bir İttihatçı olarak nitelendirdiği Osman Özipek'i Bursa'ya getirerek konferans vermesini sağlamıştır. Bunu yanında Anadolu'da pek çok yeri on bir ay gezerek İttihat Terakki lehinde ve derneğin faaliyetleri kapsamında çalışmalar yapmıştır (BCA 490.10.00/576.2291.29).

1911 yılına gelindiğinde Yusuf Sıddık Bey'i, Bursa Çiftçiler Derneği ile çiftçi ve köylülere modern tarım metotlarının öğretilmesi işlerinin yanında, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin kurulması ile birlikte, kendi deyimiyle bu partinin "hüsnü niyet beslememesinden" dolayı "Çiftçi Partisi" adında bir parti kurmuştur (BCA 490.0.11/317.369.3). Yusuf Sıddık Bey'in bu dönemde kurmuş olduğu Çiftçi Partisi ile alakalı ayrıntılı bilgi olmamasının yanında; Yusuf Sıddık Bey, o dönemdeki görüşlerini, memleket durumunun siyasi karışıklığı, coğrafi durumunun hassaslığı nedeniyle meşrutiyet değil, cumhuriyet rejimi uygun olacağı şeklinde açıklamıştır. Ayrıca Yusuf Sıddık Bey, fikirlerini şöyle sıralamıştır; "Halifenin İslam âlemi tarafından seçilmesi ve ülke dışına yerleştirilmesi daha doğru olacaktır. Makedonya'yı elimizde tutamayacağımızdan muhtariyet verilmesi ve Trablusgarp'ın bu muhtariyet için feda edilebileceği düşünülmelidir. Paranın üzerindeki Konstantin yazısının kaldırılması uygun olacaktır" görüşlerini bildirdikten sonra kendi sözleri

ile bu hareketi fena karşılanmış ve Yusuf Sıddık Bey'in siyasi faaliyetleri 1911 yılında kısa süre içinde sona ermiştir (BCA 490.0.11/317.369.3).

2. Yusuf Sıddık Bey'in Selanik Mithat Paşa Sanayi Mektebi Müdürlüğü

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra İstanbul'da çeşitli gazeteler çıkarmış olan Yusuf Sıddık Bey, 1910 yılında İstanbul'dan ayrılarak Bursa'ya gitmiştir. Bursa'da bulunduğu 11 ay süre zarfında kurucusu olduğu Bursa Çiftçiler Derneği ile birlikte Sıddık Bey, Anadolu'nun çeşitli yerlerini gezerek konferanslar vermiştir. Bu dönemde uğradığı şehirlerden biri de Eskişehir'dir. Bu şehirde, kendisinin anlatımına göre, daha sonraki yıllarda İzmir'de Atatürk'e suikast planlamaktan idama mahkûm olan Yeni Bahçeli Nail'in kendisini öldüreceği haberini Selanik'te bulunan Doktor Nazım'dan telgrafla almış ve istikametini değiştirerek Selanik'e gitmiştir. Burada İttihat ve Terakki Partisi ile anlaşarak İttihat ve Terakki Partisi'nin Ziraat Encümeninde çalışmaya başmış ayrıca Selanik'te kimsesiz çocukların eğitim gördüğü Mithat Paşa Sanayi Mektebi müdürü olarak atanmıştır (BCA 119.7230/25.05.1330). Selanik'teki görevi sırasında İktıdar Partisi'nin desteğiyle, "Ziraat Gazete" adlı bir gazete çıkarmıştır. Ayrıca Mithat Paşa'yı tanıtan sinema filmi gösterimin bulunmuş, Selanik Mithat Paşa Sanayi Mektebi Yayınevi vasıtasıyla, Mithat Paşa'nın hayatını anlatan "Merhum Mithat Paşa" isimli biyografik eser yayınlamıştır. Mithat Paşa'nın hayatını anlatan bu kitabın yanında müdürü olduğu okulun yayınevinde birçok kitabın basımını sağlamıştır (BCA 490.10.0/1317.369.3.12).

Yusuf Sıddık Bey'in Selanik'e gidişinden kısa bir süre sonra Birinci Balkan Savaşı patlak vermiştir. Selanik işgal edilip, resmi daireler yağma edilmiştir. Bu esnada Mithat Paşa Sanayi Mektebi de Yunan askerleri tarafından işgal edilmek istenmiştir. Okul Müdürü Sıddık Bey, okulunun yağma edilmesini önlemiş ve sokakta kalanları okulunda kalmalarını sağlamıştır (BCA 2230.4/12.1331).

Selanik, Balkanlarda stratejik öneme sahip bir noktadadır. Bu nedenle Birinci Balkan Savaşı sırasında Selanik Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'ın hedefi haline gelmiştir. Bu savaş döneminde Selanik'te Mehmet Nazım Paşa valilik görevini yürütmekteydi. Balkan Devletlerinin orduları karşısında Osmanlı Devleti'nin Selanik'i askeri açıdan savunurken halkın güvenliğinin sağlanamayacağı düşüncesiyle Yunanlılarla anlaşma yoluna gitmiştir. Bunun sonucunda, Selanik Kasım 1912 tarihinde Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden çıkmıştır (Karal, 1996, s. 318). Selanik'in Yunan idaresine geçmesinden sonra, Yunan Hükümeti Selanik Sanayi Mektebi'ne el koyma girişiminde bulunduysa da Müslüman ahalinin girişimleriyle engellenmiştir. Temmuz 1913'e kadar Müslümanların idaresinde kalan okul için tahsil edilmiş olan kira gelirlerine ise Yunan Hükümeti el koymuştur (BOA BEO 4233.31/74.11).

Kira gelirlerinden mahrum olan okul maddi açıdan zor duruma düşmüş ve Yusuf Sıddık Bey, öğrenciler için Osmanlı Devleti Hükümeti'nden yardım istemiştir (BOA BEO 4231.31/72.75). Osmanlı Hükümeti, Selanik Mithat Paşa Sanayi Mektebi'nin özel bir komisyon tarafından yönetildiğini ve bu komisyonun senede bir defa okul hesaplarının bildirildiğini, bu anlamda Osmanlı Hükümetinin de okul üzerinde Yunan Hükümeti'ne devredeceği bir tasarrufu olmadığı konusunda bilgilendirmiştir. Böylece Yunan Hükümeti tarafından da bu özerk durum kabul edilmiştir (Balcı, 2010, s. 123).

Fakat ilerleyen barış görüşmelerinden sonra okulunu durumunun ne olacağı netleşmemiştir. Balkan Savaşları sonunda yapılan barış görüşmelerinde okulun Yunan Hükümetinin denetimine geçmemesi için okul müdürü Yusuf Sıddık Bey, İstanbul'a bir yazı göndermiştir.

Yusuf Sıddık Bey, 3 Kasım 1913 tarihli Sadarete sunduğu beyanında Yunan hükümetinin bir yılda üç kere okula el koyma girişiminde bulunduğunu ve okulun bu dönemde yaşadığı zorlukları önceden Sadaret makamına, Hariciye, Dâhiliye, Maarif ve Ziraat Nezaretlerine ve ayrıca Sanayi-i Umumiye Müdüriyetine bildirdiğini belirtmiştir. Yusuf Sıddık Bey ayrıca Selanik'te Musevilerin ve Rumların da sanayi mekteplerinin olduğundan ve Müslüman kimsesiz çocukların eğitimini sürdürmesi için bu okulların öneminden söz etmiş ve okulun Yunanistan'la yapılacak barış görüşmelerinde Müslüman ahaliye ait olduğu konusuna açıklık getirilmesi gerektiğini bildirmiştir (BOA BEO 4226.31/69.32).

Yusuf Sıddık Bey, sadece görevli olduğu Selanik Sanayi Mektebi'nin Müslüman ahalide kalması için mücadele etmemiş ayrıca Balkan Savaşlarından sonra Osmanlı idaresinden çıkmış olan Manastır ve Üsküp'teki okullar için de çaba göstermiştir. Bu bölgede bulunan ve Kerim Paşa'nın valiliği döneminde yaptırılan Manastır Sanayi Mektebi ve Hafız Paşa'nın valiliği döneminde yaptırılan Üsküp Sanayi Mektebi, Sırplar tarafından işgal ve yağma edilmiştir.[2] Bu durumu 1913 Kasım ayında Yusuf Sıddık Bey, Maarif Nezareti'ne yazılı şekilde başvurarak bildirmiştir. Bu okulların kurtarılması için çalışmalar yapılmasını istemiştir. Ayrıca bu iki okul için Sırp Hükümeti yetkilileriyle görüştüğünden ve bölgedeki Müslüman ahaliyi mektebin idaresini alma konusunda teşvik ettiğinden söz etmiştir. Yusuf Sıddık Bey, Manastır Sanayi Mektebi'nin Osmanlı Bankası'nda 1700 lirası olduğunu bu paranın şehirdeki Müslüman cemaate verilmesi için banka müdürlüğüne müracaat etmiştir. Fakat bu para İngiltere ve Fransa konsolosluklarının baskısı ile Sırp Hükümetine verilmiştir. Yusuf Sıddık Bey, okulun parasının iade edilmesi için Avusturya konsolosluğuna müracaat etmiştir. Ayrıca banka

2 Bu okullarla ilgili daha fazla bilgi için Bkz; Demirel,F. (2020). Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Selanik Vilayetinde Eğitim, İdeal Kültür Yayıncılık.

ikinci direktörü ile İngiltere konsolosluğuna gitmiş ve Manastır Sanayi Mektebi'nin parasının Müslüman ahaliye ait olduğu çünkü bu okulların Müslüman ahalinin yaptığı bağışlarla işlediğini anlatmıştır. Bunu üzerine Sırp Hükümeti, okulun parasının alınamayacağı konusunda uyarılmıştır. Yusuf Sıddık Bey, elinden gelen gayreti gösterdikten sonra Manastır Sanayi Mektebi'nin parası meselesinin takibini Müslüman ahaliye bırakarak görevli olduğu Selanik'e dönmüştür. Fakat Yusuf Sıddık Bey'in Selanik'e gitmesinden sonra, Manastırdaki Müslüman ahalinin çoğu göç etmiştir. Göç etmeyenler de Sırp Hükümeti'nden korkarak Manastır Sanayi Mektebi'nin parası ile alakalı bir girişimde bulunmamışlar böylece okulun parası Sırp Hükümeti'ne kalmıştır (BOA BEO 4238.31/78.11).

Sonuç olarak 1 Mart 1914 tarihinde yapılan İstanbul Antlaşmasının 9. Maddesine göre Üsküp ve Manastır Sanayi Mekteplerinin faaliyete geçmesine izin verilmiş olsa da Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu okullar için alınan karar uygulanamamıştır (Eren, 1969, s. 34). Kapatılan bu okullardaki öğrenciler, Anadolu ve İstanbul'daki çeşitli okullara devam etmişlerdir (Korkmaz, 2018, s 249).

Yusuf Sıddık Bey, Manastır ve Üsküp'teki Sanayi Mektepleri için çaba harcamış olsa da bu okullar için yapmış olduğu girişimlerden sonuç alınamamıştır. Fakat Selanik Mithat Paşa Sanayi Mektebi Müdürü olarak 14 Kasım 1913 tarihinde Yunanistan ve Osmanlı Hükümeti arasında imzalanacak olan Atina Antlaşmasının görüşmelerine de katıldığını belirten Yusuf Sıddık Bey, burada, müdürü olduğu okulun, emlak ve arazisinin Atina Anlaşması'nda adını geçirerek Osmanlı Devleti'nde kalmasını sağlamıştır (BCA 533.15/07.1332).[3] Yunan Hükümeti savaş sonunda okulu zapt etmişse de, Okul Müdürü Yusuf Sıddık Bey, Osmanlı Devleti Hariciye Vekâlet'ine yaptığı başvuruyla durumu İstanbul'a bildirmiştir (BCA 4231.31/7.275). Yunanistan'ın okulu geri iade etmesinden sonra bu okulun bir daha aynı duruma düşmemesi için okulun Osmanlı Devleti'nin kalacağını garanti ettiği ek madde ilave edilmesini sağlamıştır (BOA BEO 4223. 31/66.52, BCA 4223.31/66.52). Bu hizmetinden dolayı Osmanlı Devleti tarafından nişan ve nakit ödül verilse de bunu kabul etmemiştir (BCA 4223.31/665.70).

1911 yılında, Sıddık Sümer'in müdürü olduğu Selanik Sanayi Mektebi, okul öğrencileri, öğretmen ve memurları ile İzmir Sanayi Mektebi'ne nakil olmuştur (BCA 3913. 293.471/13.07.1329). Fakat 21 Nisan 1914 tarihine kadar Yusuf Sıddık Bey'in hala Selanik Mithat Paşa Sanayi Mektebi'nin müdürlüğünde görevli olduğu anlaşılmaktadır (BOA MF MKT 1197/23).

3 Atina Antlaşması'nın 15. Maddesinde Mithat Paşa Sanayi Mektebi ile ilgili maddeye göre Sanayi Mektebi, kuruluşundan beri kendi gelir giderleri olan özerk bir kurumdur ve Yunanistan bu okulun özerkliğini tanıyacaktır. Ayrıca aynı muamele tüm özel Müslüman okulların hepsi için geçerli olacaktır. Bu okulları yönetmek üzere yerel komiteler oluşturulacak, komitelerde müftüler ve öğretmenler olabilecek, Yunanistan bu okulları denetleyebilecekti. Bkz; Supplement to the American Journal of International Law. (1914). Official Documents, 8. Cilt, American Society of International Law, s. 55.

Yusuf Sıddık Bey, Selanik'teki görevinin ne zaman bittiği bilinmese de, 1914 yılı içinde İzmir Mithat Paşa Sanayi Mektebi müdürü olarak görevlendirilmiştir. 1500 lira maaşla görevine başlayan Yusuf Sıddık Bey, İzmir Sanayi Mektebi ile ilgili "Varidatı itibariyle tam manisiyle bir sanayi mektebi haline gelebilecek iken varidat-ı umumiyenin hüsn-i taksime uğramaması ve şu ana kadar bir gaye takip etmeyişi maa't-teessüf bir Darülacize halinden çıkamadığı görülmüştür" şeklinde bir tespitte bulunmuş ve okulu şartlarının düzeltilmesi için çalışmıştır. Ayrıca Yusuf Sıddık Bey, okulda yetişen öğrencilerin, kazalarda atölyeler açması ve Selanik Mithat Paşa Sanayi Mektebi'nde okutulan kitapların İzmir'deki Sanayi Mektebinde de okutulması amacıyla girişimlerde bulunmuştur (Tutsak, 2002, s. 180).

Fakat Yusuf Sıddık Bey hakkında, 1915 yılının Ocak ayında yapılmış olan bir ihbar neticesinde soruşturma açılmıştır. İzmir Valiliği, Encümen-i Vilayet azasından Mahmud, Muhasebe-i Vilayet mümeyyizi Fuat, Ziraat Bankası Memuru İsmail Hakkın ve Muhazebe-i Hususi Vilayet Başkâtibi Şevki Beylerden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon İzmir Mithat Paşa Sanayi Mektebi'nde araştırma yapması için görevlendirmiştir. Yusuf Sıddık Bey, memurlar ve öğrencilerden bilgi alan komisyonun hazırladığı rapordan sonra Yusuf Sıddık Bey, Sadiye Tutsak'a göre görevden el çektirilerek yerine İzmir Kütüphane Müdürü Sezai Bey getirilmiştir (Tutsak, 2002, s. 180). Sabri Sürgevil'e göre ise Yusuf Sıddık Bey'in görevden bir müddet el çektirildiği doğrudur. Bu süre zarfında yerine vekâleten Eyüp Bey tayin edilmiş fakat bir süre sonra Yusuf Sıddık Bey, görevine iade edilerek maaşı 1750 kuruştan 2000 kuruşa yükseltilmiştir (Sürgevil, 2009, s. 99).

Ayrılış tarihi kesin olmamakla birlikte, Yusuf Sıddık Bey'in İzmir'deki görevi uzun sürmemiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında 1916 yılında kendisi, Bursa'da bulunduğunu kalay üretiminde ve halka toplu yemek dağıtımında görev aldığını ayrıca ayakkabı atölyesi kurarak halkın ayakkabı ihtiyacını karşılamakta ve askeri el arabası imal etmekte çalışarak devlete hizmet ettiğini anlatmıştır (Kardeşler Anlaşır Çekişmezler, Çiftçi Köylü Gazetesi, 1947, 28 Haziran, s.1).

3. Cumhuriyet Dönemi'nde Yusuf Sıddık Sümer ve Kurmuş Olduğu Çiftçi Köylü Partisi

Soyadı kanunundan sonra Sümer soyadını alan Yusuf Sıddık Bey, Cumhuriyet kurulduktan sonra uzun süre, siyasi hayatta görülmemektedir. Cumhuriyet Dönemi'nde kendisi ile ilgili ilk bilgiyi yine kendisinden almaktayız. Yusuf Sıddık Bey, 1949 yılında yazdığı mektubundan öğrendiğimize göre 1930 senesinde bir parti kurma girişiminde bulunmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulduğu zamana rastlayan Yusuf Sıddık Bey'in Çiftçi Partisini kurmak için müracaat etmesi CHP

tarafından kabul edilmemiştir. Bunu üzerine kendi deyimiyle "halkın yeniye sorgusuz koştuğundan dolayı", CHP'den bir yıl daha hükümetin süresinin uzatılmasını istemiştir. Köylülerin yüzde sekseninin sahip olduğu toprağın tapusunun olmadığını, bu tapuların dağıtılarak ve topraksız köylü bırakılmayarak halkın bir sonraki seçimlerde CHP'ye tekrar sarılacağını iddia etmiştir (BCA 490. 011.31./7.369.3).

1930 yılında parti kurma girişimi başarılı olamayan Sıddık Sümer, 1943 yılında parti kurmak amacıyla 17 Kasım günü resmi başvuruda bulunmuştur. Bu başvurusunda kurmayı amaçladığı partinin adının "Atatürk Çitçi Köylü Partisi" olduğunu öğreniyoruz (Çiftçi Köylü Partisi Beyannamesi 1950, s. 4). Fakat Atatürk'ün adının siyasi partilerde kullanılmasının yasak olmasından dolayı bu isme onay çıkmamıştır. Sıddık Sümer daha sonra Çiftçi ve Köylü Partisi ismiyle parti kurma başvurusunda bulunmuş olsa da Cemiyetler Kanunu'na göre sınıf tabirlerinin kullanılmasının yasak olmasından dolayı, partisini kurabilmesi 1946 Nisan ayına kadar uzayacaktır (Şentürk, 2011, s. 207). Türkiye'nin çok partili hayata geçmesinden sonra 24 Nisan 1946'da Bursa'nın Mudanya ilçesinde, Çiftçi Köylü Partisi'ni resmi olarak kurulmuştur (Erer, 1966, s. 64). Ayrıca Sıddık Sümer, kurmuş olduğu partinin yayın organı olarak da Çiftçi Köylü Gazetesi'ni çıkarmıştır. Sıddık Sümer'in partisi uzun ömürlü olmayarak Haziran 1946 tarihinde kapatılacak olsa da Çiftçi Köylü Gazetesi bir yıl daha çıkmaya devam edecektir.

Partisi 1946 yılında kurulmuş olsa da Sıddık Sümer, partiyi, II. Meşrutiyet döneminde kurmuş olduğu Çiftçi Partisi ile ilişkilendirmiştir;

"Partimiz, 1908 senesinde meydana gelmiştir. O zaman memleketin yüksek menfaati hesabına yalnız olarak çalışması zararlı görülüp, umdeleri iktidar partisinin içine kabul edilerek, İttihat ve Terakki Partisi kulüplerinde meydana getirilen ziraat encümenlerinde çalışması kabul edilmiştir. Şimdi cumhuriyet rejimine istinatla Atamızın işaretlerine uyarak yeniden meydana çıktık" (Parti Nizamnamesi, Çiftçi Köylü Gazetesi, 1947, 14 Haziran, s. 2).

Sıddık Sümer'in genel başkanlığını yaptığı partideki diğer kurucu üyeler, İbrahim Öztürk, Osman Özipek, Kemal Aydın, Şükrü Tokay'dır. Ayrıca partinin ilk genel sekreteri Mahmut Deliorman'dır (Yeşil, 1988, s. 178) .

Parti nizamnamesine göre, Cumhuriyette çoğunluk köylü ve çiftçidir bu nedenle Atatürk'ün "Köylü milletin efendisidir" görüşünden hareket edilmelidir. Ayrıca mesleki eğitim önem kazanmadıkça, köylü memleketi ileri götürecek kültür seviyesine erişmedikçe, halkın sağlığı korunmadıkça, tam bir adalet ve hürriyet dili ülkede olmadıkça, matbuat hürriyeti önem kazanmadıkça ülkenin kalkınması düşünülemez. Bütün bunların yanında Çiftçi Köylü Partisi'ne göre, güvenlik temin edilmeli, ziraat ve ticaret

desteklenmeli, genç nesiller devletten alacağı paraya dört elle sarılmak yerine özel teşebbüse yönlendirilmeliler. Ayrıca bazı köyler birleştirilmeli, harp düzenine göre kurulmuş olan yerleşim yerleri birbirinden uzak üç haneli köyler, zirai duruma göre yeniden şekillendirilmelidir (Parti Nizamnamesi, Çiftçi Köylü Gazetesi, 1947, 14 Haziran, s. 2) .

Sıddık Sümer'in kurmuş olduğu Çiftçi Köylü Partisi nizamnamesine göre önem verilen diğer konular ise; el kuvveti makineleşmeye bırakılmalı ve orman arazileri ziraata göre yeniden düzenlenmelidir. İktisadi meseleler halledilmelidir. Devlet işinde uzmanlaşmış kişiler kullanılmalı, hükümet her zaman çoğunluk için çalışmalı devlet gelirinin fazlası halka sarf olunmalıdır. Türk çiftçiliği önem kazanmalı, köylü topraklandırılmalıdır. Köy topraklarının satışı yasaklanmalı ve köy toprağı köylüye ait kabul edilmelidir. Kasabalının köyden toprak alarak köylüyü bu toprakta çalıştırma usulü kaldırılmalıdır. Her köylü kendi ihtiyacı kadar toprak sahibi olmalı iki ayrı bölgeden toprak almamalıdır. Köylünün ürettiği ürün devlet tarafından alınmalı ve köylere demir borularla su hizmeti getirilmelidir (Parti Nizamnamesi, Çiftçi Köylü Gazetesi, 1947, 21 Haziran, s. 1).

Türk çiftçi ve köylüsünün gelişmesini amaç edinen Çiftçi Köylü Partisi'nin ideolojisine değinen siyasi tarih yazarları arasında bu konu ile ilgili görüş birliği bulunmamaktadır. Naki Cevat Akkerman'a göre Parti, toprak reformu yapılarak tarımsal alanların çiftçi ailesini geçindirecek büyüklükte korunmasını sağlamak üzere veraset ve intikal usullerinin yeni esaslara göre düzenlenmesi istemektedir. Ayrıca, Çiftçi Köylü Partisi, kırtasiyecilik, teferruat ve modası geçmiş idare usullerinin kaldırılması ve bilhassa teşkilat fazlalığı ve israf temellerine dayanan mevcut devlet sisteminin esaslı bir ıslaha tabi tutulması gerektiğini savunmaktadırlar. Parti programında partinin amacı Türk çiftçisinin gelişmesini sağlamaktır. Bu bilgilere dayanan Akkerman, partinin sosyalizan bir ideolojiye sahip olduğunu savunmaktadır (Akkerman, 1950, s. 47).

Tarık Zafer Tunaya ise parti programının ikinci maddesi olan "Şerefli seciyemizin tamamıyla yerine getirilmesi ve ananemizin muhafazası" ayrıca üçüncü maddesinde istiklal prensibini ve Türkün tarihi bütün vasıflarını zamanın icaplarına göre yaşatmak ve muhafaza etmek gerektiğine vurgu yapıldığından dolayı parti ideolojisinin İslami esaslara dayandığını savunmuştur (Tunaya, 1952, s. 695) .

Hulusi Şentürk'e göre Çiftçi Köylü Partisi din ve devlet işlerinin ayrı yürüdüğü bir sistem istemektedir. Şentürk, partinin özellikle mahkemelerde dini yemin etme usulünün kaldırılmasını savunduğundan dolayı İslami olarak nitelenemeyeceğini savunmuştur (Şentürk, 2011, s. 207-209).

Sıddık Sümer'in yazmış olduğu makalelerden ve parti adına yapmış olduğu yazışmalardan çıkardığımız sonuç partinin ne İslami ne de sosyalist

olarak nitelendirilebileceğidir. Sümer, bazı yazılarında dini öğelere yer vermiştir. Fakat bu durumu aynı dönemde kurulmuş ve İslamcı olmayan başka partilerde de görüyoruz. İslamcı siyaset amaçlamadan, İslami görüşlere yer vermek yaşanılan dönemin kendine has özelliklerinden kaynaklanabilir.

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra bir dizi inkılap yapılmış, ardından 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın etkileri Türkiye'de derinden hissedilmiştir. 1930'larda bu krizin yıkıcı etkilerinden korunmak için Avrupa'daki siyasi durumun da etkisiyle milliyetçi bilinç yaratma çabası artmıştır. Fakat bu bilinç düzeyi kitlelere yayılacak kadar etili olmamış ve İkinci Dünya Savaşı'nın verdiği ekonomik yorgunlukla da birleşerek şehir, kasaba, küçük burjuva ve köylü üzerinde geleneklere sarılma karşı tepkisi ortaya çıkmıştır. Hatta CHP'de bu tepki karşısında, okullarda din eğitimi konusundaki tavrını yumuşatacak, ilköğretimde din derslerini müfredata eklenecek, türbe ziyaretleri serbest bırakılacaktı. İşte bu dönemde kitle ve iktidar arası açıldıkça muhalefet partisi olarak kurulan partiler de popülist yaklaşımlar sergileyecekti. Bu anlamda çok partili hayata geçerken kurulan bazı partilerin temelde İslamcı olmasa da İslami ya da gelenekçi tutum sergilemelerinin nedenini bu sosyal tepkide aramak doğru olacaktır. Sıddık Sümer'in partisine de dönemin şartları içinde bakıldığında, geleneklere bağlı söylemleri olmakla birlikte inkılaplardan da yana bir tutum içinde olduğu da görülmektedir;

"Biz Müslümanlar, Muhammedimizin yarattığı demokrasiyi ruhumuzda yaşattığımızdan, bizde demokrasi bulunmadığı haksız ithamını kabul etmeyeceğimiz gibi memlekette demokrasiyi onlar yaratacaklar iddiasına karşı gülümsemek lazımdır. Taçsız ve tahtsız bir idare denilen halaskar teşkilat, memleketin 700 seneden beridir görmediği bir idareyi meydana getirmiş olan ve kudretsizliğimize rağmen yapılan evvelce iyi görülüp şimdi fenadır denilen imar, tesisat, yapım ve bilhassa kültür kalkımını yapmış olan hükümet ve halk partisi ki Atatürk'ün ruhundan doğan ve tamamen demokrasi bir idare olup bugünkü müterizlerin hepsi bu teşkilat içinde ve başında çalıştıklarından eğer noksanlık varsa suç kendilerindedir" (BCA 490.1. 00/728.495.2).

Ayrıca Sıddık Sümer'in Çiftçi Köylü Partisi, aynı dönemde kurulan İslami partilerle hiçbir benzer çizgi göstermemektedir. Örneğin 1946 yılında kurulmuş olan Necmi Güneş, Ziya Süer ve Mustafa Özbek'in kurduğu İslam Koruma Partisi kendisini her türlü siyasetten uzak, sırf Müslümanların medeniyetini, menfaatini ve yardımlaşmasını gözetmek için kurulmuş bir cemiyet olarak nitelemektedir (Akkerman, 1950, s. 55).

1947 yılında kurulmuş olan Türk Muhafazakâr Partisi de İslami bir partidir. Fakat Cevat Rıfat Atilhan, Yekta Güreli ve Zekai Dik'in kurduğu parti Sıddık Sümer'in Çiftçi Köylü Partisi'nin aksine İslamcılık fikrini

öne çıkarmıştır (Tunaya, 1952, s. 708-709). 1946 yılında kurulmuş olan Arıtma ve Korunma Partisi tüzüğünün birinci maddesinde dinî siyasi bir parti olduğunu açıklamıştır (Aktaş, 1989, s. 191).

Bu partilerden birkaç yıl sonra, 1951 yılında Rıfat Atilhan tarafından kurulmuş olan İslam Demokrat Partisi ise tamamen CHP'ni karşısına alan bir politika izlemiştir. Partinin amacının maddi ve manevi olarak Türk milletini tarihsel bağlarına bağlamak ve CHP'nin kurmuş olduğu demokratik olmayan tüm kurumları kapatmak olduğunu açıklamıştır (Tunaya, 1952, s. 743). Fakat Sıddık Sümer'in Çiftçi Köylü Partisi Cumhuriyet'in kurumlarına bağlıdır.

Bu örneklerle görüldüğü gibi aynı süreç içinde kurulmuş olan diğer İslamcı partilere nazaran Çiftçi Köylü Partisi'nin İslam'ı vurgulamadığı ortaya çıkmaktadır. Bu dönem kurulmuş partilerin içinde Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi; "Müneevver dindarlığa taraftarız fakat din işlerini hükümet işlerine karıştırmayız. Makbul ve müstahsen olan Türk ve Müslüman ananelerine sadık kalacağız"(Koçak, 2017, s. 28) şeklindeki yaklaşımı Çiftçi Köylü Partisi'nin dine bakış açısına en çok benzemektedir.

Bunların yanında kurduğu parti muhafazakâr bir çizgide olmamasına rağmen, Sümer, kadın memurların çalıştırılmasının ülke kalkınmasına hizmet etmediğini, bu uygulamadan vazgeçilerek ülke nüfusuna katkı sağlanacağını savunmuştur. Sümer, "Türk anasının başka bir işte çalışmasına partimizin muvafakati yoktur. Çünkü o zaman Türk kadınından beklediğimiz varlık, ümid ettiğimiz hizmetler meydana gelmez" (Koçak, 2017, s. 26) diyerek kadınların çalışma hayatına katılmasına karşı olduklarını belirtmiştir. Aynı dönem kurulmuş partiler arasında kadınların toplumdaki yeri ile ilgili benzer düşünceler vardır. Mesela İslam Koruma Partisinde de kadınların çalışmaması ve saygıya ve korunmaya muhtaç olması fikri benimsenmiştir (Koçak, 2017, s. 27).

Kadınların çalışmaması ile ilgili görüşler Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi'nde de vardır. Bu parti kadınların çalışma hayatındaki yeri ile alakalı görüşlerini şu şekilde açıklamıştır;

"Devlet dairelerinde yüksek kültürlü bayanlarımızdan gayrı hiçbiri kullanılmayacaktır. Kızlarımızın iyi anneler olmalarına çalışılacaktır. Türk kadınını kutsi ve kıymetli vazifesi yolunda vatanî iş başında hayatımıza saadet tadı veren Türk yuvası reisliğinde, memlekete hayat verici meskeninin idaresi başında bulunmasını görmek ister. Partimiz, bu sebeple de Türk kadınının tahsil almasına ve bilgi edinmesine memnuniyetle ve bunu bir vazife bilerek taraftardır. Zira bir bayan bunu elde edince, hakiki bir Türk anası olur ve onun yetiştirdiği nesil, memlekete hizmet edebilir" (Koçak, 2017, 27). Buradan hareketle, kadınların çalışması konusunda

Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi'nin, Sıddık Sümer'in Çiftçi Köylü Partisi ile aynı fikirleri savunduğu söylenebilir.

Öte yandan Çiftçi Köylü Partisi'ni aynı dönem kurulmuş olan sosyalist partilerle kıyasladığımızda, sosyalist partilerle de ortak noktalarının az olduğunu görüyoruz. Örneğin 1946 yılında kurulmuş olan Türkiye Sosyalist Partisi amacını Türkiye'yi bir halk devletine dönüştürmek, sosyalist bir rejim kurmak ve bazı özel durumlarda özel mülkiyeti kabul etmek olarak açıklamıştır (Akkerman, 1950, s. 49). Oysa Sıddık Sümer'in Çiftçi Köylü Partisi devletçiliği değil devlet kontrolünde özel girişimi savunmaktadır. Çiftçi Köylü Partisi ile aynı yıl kurulmuş olan bir başka sosyalist parti Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'dir. Parti kurucuları, Dr. Şefik Hüsnü Deymer, Ragıp Vardar, Fuat Bilego, İstefo Papadopulos, Emin Aydınlatan, Dr. Habil Amato, Müntakim Ölçmen, Hayrettin Emin Monoğlu'dur. (Tunaya, 1952, s.704) Anti-demokratik kurumlara ve işçilerin sömürülmesine engel olmak olarak açıkladıkları parti amaçları içinde sosyalizmden sonra komünizmi kurmak da vardır (Teziç, 1976, s. 86).

Aynı dönemde kurulmuş olan İslamcı ya da sosyalist partilerle kıyaslandığında iki tarafa da yakın olmayan Çiftçi Köylü Partisi, CHP ideolojisinden farklı bir çizgide değildir. Parti'nin adına basılan antetli kâğıtlarda, parti ambleminin altında "Çiftçilik toprak kazıp altın çıkarmaktır. Gayelerimiz, Atatürk rejimini takip etmek. Milli birliği yaşatmak. Çiftçiye bilgi ile varlık aldırmak. Umumi kalkınma ve refah almak. Ananemizi muhafaza etmek. Memlekette kanunu hakim tutmak" şeklinde parti ilkelerini açıklamışlardır. Bu anlamda Muzaffer Sencer 1971 yılında yayınladığı "Türkiye'de Siyasi Partilerin Sosyal Temelleri" adlı kitabında Çiftçi ve Köylü Partisi ile ilgili doğru bir saptamayla partinin CHP çizgisinde bir parti olduğunu savunmuştur (Sencer, 1971, s. 400).

Sıddık Sümer'in ayrıntılı şekilde ekonomi ile ilgili görüşlerini açıkladığı "Umumi Kalkınma ve Emece Bankası Kurulumu" adlı kitabından anlaşılıyor ki Sümer'in ülke ekonomisi ile alakalı fikirleri iktidar partisinin görüşlerinden uzak değildir.

Sıddık Sümer'e göre "Milli Emece Bankası" adı ile bir banka kurarak bu banka vasıtasıyla ülke kalkınması için girişimler yapılmalıdır. Milli Emece Bankası, milletin vergilerinden oluşan sermaye ile kurulup millete hizmet edecektir. 200 milyon lira sermaye ile kurulacak banka Sümerbank'ın daha kapsamlısı olmakla birlikte Sümerbank gibi devletin desteğiyle kurulacaktır. Banka sermayesinin % 10 hisse senedini devlet satın alarak bankayı faaliyete geçirecek. Banka bir müdür, bir muavin ve dokuz servis ile idare olunacaktı. Servisleri ise Sümer; hükümet hesabı cari servisi, ticaret servisi, ziraat servisi, iktisat servisi, sanayi servisi, kültür servisi, sıhhi durum servisi, müteferrik ihtiyaçlar servisi şeklinde

planlamıştır (Sümer, 1944, s. 5). Bu banka halktan umumi kalkınma vergisi adında bir vergi alacak aynı zamanda isteyenlere de mallarını ipotek ettirmek kaydıyla, on beş yıllık faizsiz kredi verebilecektir. Banka sermayesinin yüzde kırkı ise milli kalkınmaya ayrılacak kooperatifler aracılığıyla kalkınma sağlanacaktır.

Sümer'e göre, her memleket üç şekilde para bulmaktadır. Ya ülke içinden ya ülke dışından ya da vergiler yoluyla halktan tahsil ederek. Hiçbir memleket dışarı borçlanmak istemez fakat içerden para bulunmayınca mecbur kalınır. Sümer'in düşündüğü sisteme göre Emece Bankası aracılığıyla kalkınma için halktan vergi toplanacaktır. Fakat bu vergi her zaman nakit olmak zorunda olmayacak parası olmayan hizmet görevini üstlenecek. Her vatandaş emlak arazisini Emece Bankası'na rehin bırakacak. Vergi tahsilatı yapıldıkça devlet idaresi ve bankanın eliyle genel kalkınma amaçlı anonim şirketler kurulacak ve bu şirketlerde halk istihdam edilecek. Bunu yanında kalkınma vergisi sadece ihtiyaç müesseseleri kurulması için kullanılacak ve halka mal edilecek bu anlamda halk da bu vergiyi gönüllü olarak ödeyecek. Sonuç olarak da istihdam artacak, gelir yükselecek ve hizmet artacaktır (Sümer, 1944, s. 7).

Sümer'e göre kalkınma işi devlet eliyle değil, devlet himayesiyle halk eliyle yapılmalı ve vergi devlete, kazanç millete bırakılmalıdır. Zira devlet ticaret yapamaz. Çünkü devletin yaptığı ticaret pahalıya mal olur. Bundan hem halk zarar görür hem de devlet az gelir elde eder. Eğer devletin ticareti kendi yapması verimli olsaydı. Her yıl ihalelere çıkılmaz devlet kendi ticaret ve kalkınmasını yapardı. Bu görüşüne rağmen Sümer, CHP'nin geçmişte uygulamış olduğu ekonomi politikasını savunmakta, devletçiğin zorunluluğunu şöyle anlatmaktadır; "Fakat bizim devletimiz neden bu işlere kendi atıldı? Bizim millet emsali görülmemiş bir inkılaba imza attı, yeniden dünyaya geldi. Halk zaten ihtiyaç işlerine hazırlanmamış iken bir de inkılapla sarsıldı ve başka bir şey yapmaya muktedir değildi. Eğer devlet kalkınma işlerine el atmamış olsaydı işler fena giderdi. Hükümetin muvaffakıyeti sarsılma ihtimali bulunduğundan çaresizlikle ticaret işine atılmak zorunda kaldı. Aynı zamanda devlet yapılan işlerden bir gelir temin ettiğinden dolayı elinde tutuyordu. Fakat tetkik edilirse görülür ki devletin yaptığı her iş pahalıya mal olmuştur" (Sümer, 1944, s. 3).

Ekonomi ile ilgili görüşleri CHP'sinden uzak olmayan köylüyü topraklandırma işine önem vermiştir. Sıddık Sümer'in Çiftçi Köylü Partisi'nin 1943 tarihinde kurulması amacıyla yayınlanan kuruluş beyannamesine göre Anadolu'daki topraklar, Amerika Birleşik Devletlerinin kurulduğu dönemde yapılmış olan arazi derhal kadastro olacak ve tapuları köylüye dağıtılacaktır. Çünkü toprak köylünün toprağıdır. Kasabalının toprağı satın alınarak köylüye dağıtılmalıdır. Anadolu'da köylüye arazi dağıtılması ve tarımın teşvik edilmesine önem

veren Sümer'in yayınlarında dikkat çeken bir nokta Amerika Birleşik Devletlerini birçok alanda örnek göstermesidir. Mesela, Sümer'e göre; "kalkınma, devlet eliyle yürüyünce beklediğimiz semereyi vermemektedir. Yüksek Amerikalılar bunu anlamışlar ki şimendiferi bile millet eliyle tedvir ediyorlar… Kalkınma ancak para ile mümkündür. Askeri kalkınma bile buna muhtaçtır. Dost devlet Amerika coğrafi vaziyetimizin öneminden dolayı maddi yardım yapmaktadır…Bizim siyasetimiz müttefiklerimiz Amerika ve İngiltere siyaseti olup siyasi mesailde liderimiz onlardır" (Köylümüz Emeklilerimizden Nasıl İstifade Eder?, Çiftçi Köylü Gazetesi, 1947, 14 Haziran, s.2).

Kalkınma ve ekonomi politikası konularında Amerika Birleşik Devletlerini örnek gösteren Sümer'in yazılarında ülke kalkınması ilgili değindiği bir projesi de "Emece Taburları"dır. Bu projeye göre, köylü bir yıl askerlik yapacak altı ay da kurulması planlanan emece taburlarında bataklık temizleme, köy yolları yapma, köprüler kurma gibi işlerde çalışacak. Askerlik süresi biten de evlendirilip toprak verilecek ve üretim yapması teşvik edilecekti (Çiftçi Köylü Partisi Beyannamesi, 1950, s. 6).

Sümer'in, emekli vatandaşlarla ilgili de bir projesi vardır. Sümer, özellikle köy halkının eğitiminde mülkiye ve asker emeklilerinden faydalanmak gerektiğini belirtmektedir. Sümer'e göre; "Halkın bankasından bu insanlara köylerde kira ödemek üzere mesken temin edeceğiz. Hükümetimizde de kendilerine arazi vermelerini talep edeceğiz. Çiftçimiz bu zevattan köylerde çok istifade edecektir. Emekliler partimizde bir birlik meydana getirdiler fakat bizim teşkilatımız siyasidir. Biz siyasi durum için memleketin ihtiyacı olduğu zaman meşgul olacağız (Çiftçi Köylü Gazetesi, Köylümüz Emeklilerimizden Nasıl İstifade Eder? 1947, 14 Haziran, s.2).

Sıddık Sümer'in kurumuş olduğu Çiftçi Köylü Partisi hakkında CHP bir rapor hazırlamıştır bu rapora göre; "Sıddık Sümer, 1326 (1908) yılına ihtilaf partisinin faaliyetini engellemek amacıyla partisini kurmuştur. Şimdi de aynı gaye ile Anadolu'da çalışmaktadır. Çiftçi Köylü Partisi'ne göre, memurlara memuriyet zihniyetinin aşılanması ve halka kötü muamele edenlerle görevini kötü yapanların vatan hainliği suçu ile suçlanmaları gerekmektedir. Memleket nüfusunun artması için kadın memurların kullanılmaması, memurların fena yollara sapmamaları için terfi ettirilmeleri gerekmektedir" (BCA 490.10.0/1317.369.3.12.7). CHP, Sıddık Sümer'in kurmuş olduğu partiyi ihtilaf partisinin faaliyetlerini engelleme amacında olduğunu vurgulamakta ve bu partiyi bir muhalefet partisi olarak görmemektedir.

Sıddık Sümer de Demokrat Parti'nin kurulmasıyla birlikte, CHP'ne başvurarak genel seçimlerde, CHP adına her ilde Çiftçi Köylü Partili bir kişinin CHP adına seçimlere girmesini teklif etmiştir. Sümer'e göre

iktidar partisi ülkenin durumunu anlayamıyor ve bir memur zihniyeti yaratılıyor. Bu zihniyet de ülkeyi ikiye bölüyor. Ülkenin çoğunluğu olan çiftçilere de sahip çıkılmazsa bir sonraki seçimlerde Demokrat Parti kazanacaktı. Bunun engellenmesi için de Sümer'e göre seçimlere birlikte girilmesi önemlidir (BCA 490.10.0/317.369.3).

23 Eylül 1948 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'a hitaben gazetesi Çiftçi Köylü Gazetesi'nde yazmış olduğu yazıya göre, ülke siyaseti ikinci bir hükümet kuracak güçte değildir. Bu nedenle Demokrat Parti'nin olası bir iktidarında mutlaka Cumhuriyet Halk Partisi'nden üye alacaktır. Bunu da Sıddık Sümer, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin kurulduğu döneme benzetmekte ve "Bu durum ülke için felaket olacaktır" diyerek iktidar partisini uyarmaktadır. Ayrıca ikinci defa kurduğu partisinin kurulma amacını bu ortama bağlamaktadır (BCA 490.10.0/1317.369.3).

Çok partili hayata geçiş sürecinde kurulmuş olan partiler içerisinde seçimlere CHP ile birlikte katılma isteğini Sıddık Sümer'in Çiftçi Köylü Partisi dışında başka partilerde de görüyoruz. Bu partiler de Çiftçi Köylü Partisi gibi CHP çizgisindedir. Mesela Sıddık Sümer ile birlikte Çiftçi Köylü Partisi'nin kurucularından olan Şükrü Tokay ve Parti'nin ilk genel sekreteri olan Mahmut Necmettin Deliorman ile Ethem Ruhi Balkan tarafından 1947 yılında kurulan İşçi Çiftçi Partisi de seçimlerde CHP adına çalışmak ve iktidar partisi ile birlikte seçimlere girmek istemektedir. Sözü edilen parti nizamnamesine göre Çiftçi Köylü Partisi ile aynı karakter taşımaktadır. Parti Tüzüğünün birinci maddesine göre;

"Türkiye'de şehirlerde, fabrikalarda, atölyelerde ve bilumum müesseselerde çalışanlar, toprakla çalışanlar, elinin emeğiyle geçinenler, her şeyden evvel içtimai durumlarını ıslah, işçilerin ve çiftçilerin layık olduğu kıymet ve şerefi canlandırmak ve içtimai bir nizama bağlamak, işçi ve çiftçinin insani, medeni, kanuni, vatani ve milli hislerini inkişaf ettirmek amacıyla işçi ve çiftçinin istikbalini temin çareleri aramaktır" (BCA 30.10.00/79.524.20) denilmektedir.

26 Ocak 1947 tarihli Deliorman'ın CHP'ne yazdığı mektupta; "İmkânlar el verdiği müddetçe Halk Partisi ile omuz omuza yürümek istiyoruz. İşçi ve Çiftçi Partisi Halk Partisi'nden göreceği iyi muameleye göre çalışmalarını devam ettirmek arzusundadır (BCA 490.10.0/436 .1809.1)" şeklinde iktidar partisi ile çalışma isteklerini bildirmektedirler.

Çiftçi Köylü Partisi ve İşçi Çiftçi Partisi gibi Cemil Alpay tarafından kurulan Türk Sosyal Demokrat Partisi idari kurul üyesi ve dönemin İşçi Başkanı Hakkı Sadık Acarlı'nın 17 Temmuz 1947 tarihinde CHP'ye yazdığı mektuptan iktidar partisi ile birlikte hareket etmek istediklerini öğreniyoruz (BCA 490.10.0/436.1809.1). Türkiye'nin çok partili hayata

geçiş sürecinde kurulmuş olan küçük partilerdeki iktidarla birlikte çalışma isteği, gelecek seçim sonucunda iktidarda olan partinin değişmeyeceği beklentisini gösterebilir.

Çalışmamızda incelediğimiz Sıddık Sümer'in kurmuş olduğu Çiftçi Köylü Partisi, Türkiye'de çok partili hayata geçiş döneminde Türk siyasi hayatına katılmış birçok partiden biridir. Fakat 1943 yılında kuruluşu için başvurulan ve resmi olarak Nisan 1946 tarihinde kurulmuş olan Parti, 2 Haziran 1946 tarihinde Cemiyetler Kanunun 5. Ve 33. Maddelerine uymamaktan kapatılmıştır (Kaynar, 2007, s. 420). Aynı dönem içinde Liberal Demokrat Parti, Yalnız Vatan İçin Partisi, İdealist Parti, Türkiye Yükselme Partisi, mahkeme kararıyla, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ve İslam Koruma Partisi sıkıyönetim kararıyla kapatılmışlardır. 1946 yılında kendini fesh eden siyasi partiler ise Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Yurt Görev Partisidir ("Türkiye'de Kapatılan Partiler", Cumhuriyet Gazetesi, 12 Haziran 1972). Çalışmamızda incelemiş olduğumuz Sıddık Sümer'in Çiftçi Köylü Partisi kısa ömürlü olup, kapatılmış olsa da Sıddık Sümer, Çiftçi Köylü Gazetesini 1947 yılının sonuna kadar çıkarmaya devam etmiştir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı

Osmanlı Arşivi

BOA BEO 4233. 31/74.11.

BOA BEO 4231. 31/72.75.

BOA BEO 4226. 31/69.32.

BOA BEO 4238. 31/78.11.

BOA BEO 4223. 31/ 66.52.

BOA MF MKT 1197/23.

Cumhuriyet Arşivi

BCA 329.60.16/10.1324.

BCA 490.10.00/576.2291.29.

BCA 490.0.11/317.369.3.

BCA 119.7230/25.05.1330.

BCA 490.10.0/1317.369.3.12.

BCA 2230.4/12.1331.

BCA 533.15/07.1332.

BCA 4231.31/7.275.

BCA 4223.31/66.52.

BCA 4223.31/665.70.

BCA 3913. 293.471/13.07.1329.

BCA 490. 011.31./7.369.3.

BCA 30.10.00/79.524.20.

BCA 490.10.0/436.1809.1.

2. Gazeteler

Sümer, S. (1947, 14 Haziran). "Köylümüz Emeklilerimizden Nasıl İstifade Eder?", **Çiftçi Köylü Gazetesi**.

Sümer, S. (1947, 14 Haziran). "Parti Nizamnamesi", **Çiftçi Köylü Gazetesi**.

Sümer, S. (1947, 21 Haziran). "Parti Nizamnamesi", **Çiftçi Köylü Gazetesi**.

Sümer, S. (1947, 28 Haziran). " Kardeşler Anlaşır Çekişmezler" **Çiftçi Köylü Gazetesi**.

Yy. "Türkiye'de Kapatılan Partiler", (1972, 12 Haziran). **Cumhuriyet Gazetesi**.

3. Makaleler

Anonim, (1995). "Türk Ziraatı", **Tarih ve Toplum Dergisi**, İletişim Yayınları, Cilt 21, Sayı 133, s. 22-24.

Anonim, (1918). "Ziraatta Kadınlar", **Bursa Mecmuası**, 15 Temmuz, 1918, Sayı 14, s. 2-4.

Berber, E. (1995). "Bursa Çiftçiler Derneği", **Tarih ve Toplum Dergisi**, İletişim Yayınları, Sayı 133, s. 21-23.

Birinci, A. (1998). "Meşrutiyet Matbuatı", **Kebikeç,** Sayı 6, s. 88-90.

Demir, K. (2017). "Osmanlı Ziraat Dergilerinden Bir örnek: Ekinci". **Osmanlı Bilimi Araştırmaları,** Sayı 19, s. 54-74.

Duman, H. (1986). "Arap harfleriyle çıkarılan yayınlar fihristi 1828-1928" **İslâm Tarih,** Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İslâm Konferansı Teşkilâtı, s. 626-650.

Gazel, A.A. ve Ortak, Ş. (2006) "İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar(1908-1927)", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Cilt 7, Sayı 1, s. 223-256

İsmail Eren, İ. (1969). " Kosova Sanayi Mektebi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı, 18, s. 34-56.

Kaplanoğlu, R. (2013)."Meşrutiyetten Sonra Bursa'da Sivil Örgütlenme, **Bursa Araştırmaları Dergisi,** Bursa Araştırmaları Vakfı, Sayı 8, s. 13-17.

Korkmaz, Ş. (2018). "Üsküp Sanayi Mektebi", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Cilt 16, Sayı 25, s 249-283.

4. Kitaplar

Anonim, (1938). Türk Ziraat Tarihine Bakış, Devlet Basımevi.

Akkerman, N. C.(1950). Demokrasi ve Türkiye'de Siyasal Partiler Hakkında Kısa Notlar, Ulus Basımevi.

Aktaş, C. (1989). Tanzimat'tan Günümüze Kılık Kıyafet ve İktidar, Nehir Yayınları.

Aydın, İ. (1997). Siyasi Parti ve Hükümet Programlarında Eğitim-Öğretim ve Öğretmenler, 1908-1997, Eğitim-Sen Yayınları.

Balcı, M. (2010). Selanik Düştü, Kesit Yayınevi.

Demirel, F. (2020). Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Selanik Vilayetinde Eğitim, İdeal Kültür Yayıncılık.

Erer, T. (1966). Türkiye'de Parti Kavgaları, Çınar Matbaası.

Karal, E. Z. (1996). Osmanlı Tarihi, TTK Basımevi, Cilt 9.

Kaynar, M. (2007). Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri, İmge Kitabevi.

Koçak, K. (2017). Demokrat Parti Karşısında CHP, Timaş Yayınları.

Koçu, E. R. (1958). "Münir Süleyman Çapanoğlu Maddesi", İstanbul Ansiklopedisi, 1958, Cilt 7, s. 3735

Sencer, M. (1971). Türkiye'de Siyasi Partilerin Sosyal Temelleri, Geçiş Yayınları.

Supplement to the American Journal of International Law. (1914). Official Documents, 8. Cilt, American Society of International Law.

Sümer, S. (1950). Çiftçi Köylü Partisi Beyannamesi.

Sümer, S. (1944). Umumi Kalkınma ve Emece Bankası Kurulumu, Öğretim Basımevi.

Sürgevil, S. (2009). II. Meşrutiyet Döneminde İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Şentürk, H. (2011). İslamcılık, Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset, Çıra Yayınları.

Teziç, E. (1976). 100 Soruda Siyasi Partiler, Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler, Gerçek Yayınevi.

Tokgöz, A. İ. (1930). Matbuat Hatıralarım, A. İhsan Tokgöz Matbaası.

Toprak, Z. (2016). İttihat Terakki ve Cihan Harbi, Kaynak Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1952). Türkiye'de Siyasal Partiler (1859- 1952), Doğan Kardeş Yayınları.

Tutsak, S. (2002). İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yeşil, A. (1988). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Bölüm 30

FED VE AVRUPA MERKEZ BANKASININ UYGULADIĞI PARA POLİTİKALARININ KIRILGAN ÜLKE EKONOMİLERİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Mustafa ZUHAL[1]
Serdar GÖCEN[2]

1 Arş. Gör. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mzuhal42@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4645-4628
2 Arş. Gör. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, serdar.gocen@osmaniye.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5742-191X

1.GİRİŞ

Merkez bankaları tarafından uygulanan ve uluslararası para piyasalarını etkileyebilecek nitelikte olan para politikalarının diğer ülke ekonomileri üzerinde önemli etkilerinin olduğu bilinmektedir. Saxena ve Wong (2002), bir ülkenin, ulusal ekonomi politikaları sağlam temeller üzerine dayansa bile, uluslararası dalgalanmalar nedeniyle yurt içi ekonomide dengesizlikler yaşayabileceğini öne sürmektedirler. Yurt içindeki para miktarındaki değişmelerin ekonomi üzerindeki olası etkilerine ilk dikkat çeken iktisatçılardan olan Avusturyalı ekonomist Ludwig von Mises, "*The Theory of Money and Credit*" isimli çalışması ile kredi genişlemesi neticesinde meydana gelen faiz düşüşünün ekonomideki konjonktürel dalgalanmaların temel nedeni olduğunu belirtmiştir (Mises 1912). Mises'in sunmuş olduğu bu perspektif, 20. yüzyılda Hayek tarafından yeniden ele alınmıştır. Hayek gevşek para politikalarının kredi hacminde meydana getirdiği genişlemenin üretim yapısını da bozarak daha karmaşık hale getirdiğini belirmektedir. Yapay olarak doğal faiz oranının altına düşürülen piyasa faizleri, girişimciler açısından üretimin erken aşamalarına yatırım yapılması için bir fırsat sunmakta, böylece üretim daha uzun zaman alır hale gelmektedir. Aynı anda tüketim malları talebi artmakta, tüketiciler düşük faiz oranlarından daha fazla tüketmeye ve daha az tasarruf etmeye başlamaktadırlar (Hayek 1931; Hayek 1939). Bu yapı sürdürülemez bir hal almakta ve başlangıçta ekonomik genişlemeye neden olan düşük faiz politikası ve kredi genişlemesi sınıra ulaştığında ekonomik daralmaya ve krize dönüşebilmektedir. Mises-Hayek çerçevesinde, kredi genişlemesi para politikalarının zararlı sonuçlarına neden olan sürükleyici faktör olarak görülmektedir. Gevşek para politikası veya kısmi rezerv bankacılık nedeniyle piyasa faiz oranının düşürülmesi, ekonominin yapısında bozulmaya ve ekonomide bir genişleme dönemine neden olan bir kredi genişlemesini beraberinde getirmektedir. Daha düşük faiz oranı, daha az tasarruf ve daha fazla harcama yapmak isteyen tüketicilere ve yatırımlarını üretimin erken aşamalarına kaydırmak isteyen yatırımcılara uyumsuz teşvikler sağlamaktadır. Tasarruf ve yatırımlar arasındaki fark oluşturulan ekstra likidite ile finanse edilmektedir. Bir süre sonra para politikasının enflasyon baskısı nedeniyle kaçınılmaz olarak sıkılaştırılması gerekmekte ve kredi genişlemesi durdurulmaktadır. Genişleme dönemini daralma dönemi takip etmekte ve ekonomi durgunluğa girebilmektedir.

Mises ve Hayek'in gevşek para politikalarının ne kadar zararlı olabileceği ve yükseliş-düşüş döngüsüne neden olabileceği konusundaki uyarılarına rağmen, bu iki ekonomistin para politikalarının zararlı etkileri hakkındaki görüşleri kapalı ekonomik modelle sınırlı kalmaktadır. Mises-Hayek çerçevesinin uluslararası modele uyarlanması ile ilgili literatürde yakın dönemde önemli çalışmalar yapılmıştır (Cachanosky, 2014a; Cachanosky ve Hoffmann, 2016; Hoffmann ve Cachanosky, 2017;

Cachanosky 2014b; Cachanosky 2015; Hoffmann ve Schnabl 2011, 2016a; Bilo 2018).

Uluslararası bir çerçevede, uluslararası para politikaları (UPP), yurt içi etkilerinin yanı sıra diğer ülkeler üzerinde de olumlu/olumsuz etkileri olabilmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, Mises-Hayek modelinde kapalı bir ekonomi için ana belirleyici faktör kredi kanalıdır. Bununla birlikte, uluslararası bir çerçevede, kredi genişlemesine ek olarak para politikalarının farklı uluslararası iletim kanalları da bulunmaktadır. UPP'nin diğer ülke ekonomileri üzerindeki etkilerinin önemli göstergeleri arasında, sermaye akımları, net yabancı varlıklar, reel döviz kurları, krediler ve kişi başına düşen GSYİH yer almaktadır. Bu çalışmada UPP'nin kırılgan ekonomi olarak adlandırılan BRICS ve MINT ülkeleri üzerindeki etkilerinin temel makroekonomik göstergeler açısından incelenmesi amaçlanmaktadır. Analiz için beş temel makroekonomik değişken dikkate alınmakta: sermaye akımları, net yabancı varlıklar, döviz kurları, krediler ve kişi başına düşen GSYİH.

Bu çalışmada 1999-2016 dönemi için yıllık veriler kullanılarak Abrigo & Love (2015) tarafından geliştirilen panel VAR (PVAR) modeli tahmin edilmektedir. İlk olarak dokuz kırılgan BRICS ve MINT ülkesi için model test edilmekte ve ardından bu testin sonuçları farklı döviz kuru rejimleri altında kontrol edilmektedir. Kontrol modelinde ülkeler döviz kuru rejimine göre iki gruba ayırılmakta ve PVAR modeli tahmin edilmektedir. Böylece döviz kuru rejimlerinin sonuçlar üzerindeki belirleyiciliğinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Kontrol modelinde ise, döviz kuru rejiminin etkileri araştırılmakta ve elde edilen sonuçlar farklı döviz kuru rejimleri altında etkilerin değiştiğini göstermektedir. Ayrıca, her iki UPP'nin etkileri de farklılaşmaktadır. ABD faiz oranı açığı şoklarının, EA faiz oranı açığı şoklarının ve döviz kuru rejimlerinin gelişmekte olan ülkeler üzerinde önemli etkilere sahip olduğu sonucuna varılmaktadır.

Çalışmanın giriş bölümünden sonraki 2. bölümünde literatür taraması yapılmakta, 3. bölümünde veri, yöntem ve tanımlayıcı istatistikler tanıtılmakta, 4. bölümünde, kıyaslama modelinin sonuçlarını sunulmakta, 5. bölümde, döviz kuru rejimlerinin etkilerinin olası sonuçları gösterilmekte ve 6. bölüm olarak sonuç kısmında çalışma elde edilen sonuçlar tartışılmaktadır.

2. Literatür Taraması

UPP gevşediğinde, likidite üzerinde aşırı yük oluşmakta ve uluslararası piyasalarda daha düşük faiz oranına neden olmaktadır. Bu durum, gelişmekte olan ülkelere daha yüksek büyüme oranları için

ihtiyaç duydukları ek fonlara ulaşabilme fırsatı sunmaktadır. Faiz oranları daha yüksek olan ülkelere ilave likidite geçişi olmakta ve bu ülkelerin iç ekonomileri üzerinde önemli etkileri olmaktadır.

Bu çalışmada temel olarak iki soruya cevap aranmaktadır. İlk soru, UPP diğer ülke ekonomilerini nasıl etkilemektedir? Bu soruya cevaben Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Euro Bölgesi (EA) faiz oranı açıkları UPP temsil değişkeni olarak kullanılarak, bu iki büyük ekonomik bölgenin para politikalarının etkilerinin karşılaştırılması hedeflenmektedir. ABD ve EA faiz oranlarının çalışmaya dâhil edilen ülkeler için dışsal olduğu varsayılmakta ve UPP'nin BRICS ve MINT ülkelerinin (Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Malezya, Meksika, Nijerya, Güney Afrika, Türkiye) beş makroekonomik değişken üzerindeki etkilerine odaklanılmaktadır.

UPP'nin ilk etkisi reel ekonomi üzerinde olmaktadır (Kucharčuková ve diğerleri 2016; Chodorow-Reich 2014; Fic 2013; Hoffmann ve Schnabl 2016b; Canova 2005; Cachanosky 2014a; Cachanosky ve Hoffmann 2016). UPP'deki gevşeme ya da sıkılaşma, sadece iç ekonominin üretiminde değil, diğer ülkelerin üretiminde de dalgalanmalara neden olmaktadır. Cachanosky (2014a ve 2015), FED politikalarının Latin Amerika'daki ekonomik yapı üzerindeki etkilerini analiz etmiş ve FED'in para politikasındaki gevşemenin Latin Amerika ülkelerindeki ekonomik yapıyı bozarak yükseliş-düşüş döngüsüne neden olduğunu saptamıştır.

İkinci etki, sermaye akımları ve net yabancı varlıklar üzerinde olmaktadır (Bowman ve diğerleri 2015; Rafiq 2015; Hoffmann ve Löffler 2014; Rai ve Suchanek 2014; Chen ve diğerleri 2014; Fratzscher ve diğerleri 2014; Dahlhaus ve Vasishtha 2014; Kiendrebeogo 2016; Barroso ve diğerleri 2016). Bowman ve diğerleri (2015) gelişmekte olan ülke ekonomilerinde parasal yayılmaların sermaye akımları ve varlık fiyatları üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. FED'in beklenmedik politika açıklamalarının varlık fiyatlarında büyük dalgalanmalara neden olduğunu tespit etmiştirler. Fratzscher ve diğerleri (2014) ECB'nin beklenmedik para politikalarının ise, Euro bölgesindeki hisse senedi fiyatlarını artırdığı sonucuna varmıştırlar. Hoffmann (2010) ve Hoffmann ve Schnabl (2013) sermaye akımlarının iş çevrimlerini nasıl etkilediğini incelemiştirler. Hofmann ve Schnabl (2013) ayrıca, para politikalarının sermaye akımlarına olan etkileri açısından uyarıda bulunmaktadır.

İncelenen üçüncü etki, döviz kurlarıdır. UPP'deki değişiklikler yerel para birimlerinin değer kazanmasına veya değer kaybına neden olabilmektedir (Anaya ve diğerleri 2017; Berge ve Cao 2014; Bluwstein ve Canova 2016; Bowman ve diğerleri 2015; Chen ve diğerleri 2014; Fic 2013; Frankel ve diğerleri 2004; Georgiadis 2016; Mohanty 2014; Aizenman ve diğerleri 2016; Maćkowiak 2007; Rey 2016). Anaya ve diğerleri

(2017) gelişmekte olan ülke ekonomilerinde ABD'nin beklenen para politikalarının etkilerini araştırmaktadırlar. Anaya ve diğerleri (2017),

ABD'de uygulanan geleneksel olmayan para politikalarının gelişen piyasalardaki etkilerini incelemektedirler. Sonuçlar sermaye akımlarında, reel çıktıda ve hisse denetlerinde meydana gelen artışın, döviz kuru rejimlerinden bağımsız olarak döviz kurunda artışa neden olmaktadır.

İncelenen son etki ise, kredi genişlemesi üzerinedir (Hoffmann 2010; Rafiq 2015; Rey 2016; Bluwstein ve Canova 2016). Bluwstein ve Canova (2016) ECB'nin beklenmedik politikalarının Euro bölgesinde olmayan dokuz Avrupa ülkesi üzerindeki etkilerini analiz etmiş ve kredi kanalının etkili olmadığını tespit etmiştirler. Tam tersine Hoffmann (2010), Avrupa Para Birliği (APB) nedeniyle Orta ve Doğu Avrupa'da kredi patlamasını araştırmakta ve APB tarafından oluşturulan kredi patlamasını gösteren kanıtlar bulmaktadır.

İkinci soru UPP'nin etkilerinin döviz kuru rejimlerine bağlı olarak değişip değişmediğidir. Literatürde, döviz kuru rejimlerinin farklı etkilerine odaklanan yazılar farklı sonuçlar bulmaktadırlar. Bluwstein ve Canova (2016) döviz kuru rejimlerinin küresel yayılmaların etkisini belirleyen faktörlerden biri olduğu sonucuna varmıştırlar. Georgiadis (2016), esnek döviz kuru altındaki gelişmiş olmayan ülkelerin sabit döviz kuru rejimi olan ülkelere göre daha küçük yayılma yaşadıklarını vurgulamaktadır. Tersine, Bilo (2018) ve Hoffmann ve Cachanosky (2017) esnek döviz kuru rejiminin ülkelerin UPP'nin yayılmasını engellemediğini bulmuşturlar. Banerjee ve diğerleri (2016) esnek döviz kuru rejiminin mali kargaşadaki ülkelere yardımcı olamayacağı sonucuna varmıştırlar.

3. Veri ve Yöntem

Çalışmada MINT ve BRICS ülkeleri için 1999-2016 dönemi kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. ABD ve EA'nın uzun dönem ve kısa dönem faiz oranları arasındaki farklar, UPP'nin duruşunun göstergeleri olarak kabul edilmektedir. Burada BRICS ve MINT ekonomilerinin yerel para politikalarının tepkilerinden ziyade, makroekonomik değişkenlerin UPP'ye olan tepkilerine odaklanılmaktadır. Bu kırılgan ekonomilerin tepkilerinin ölçülebilmesinde enflasyon ve işsizlik gibi farklı değişkenler kullanmak mümkündür, ancak bu çalışmada iletim kanallarına ve reel ekonomiye odaklanılmaktadır. Çalışmada kullanılan verilerin kaynakları, tanımları ve kısaltmaları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Veri Kaynakları, Tanımlar ve Kısaltmalar

Değişkenler	***Tanım***	***Kaynak***
fpi	portföy/sermaye akımlarının GSYH'ye oranı	IMF
nfa	net dış varlıkların GSYH'ye oranı	IMF
reer	reel döviz kuru endeksi	IMF
crd	yurtiçi kredin GSYH'ye oranı	IMF
lgdpc	kişi başına düşen GSYH logaritması/reel ekonomi	IMF
Döviz kuru rejimi	10, 12, 13 ve 14 kodları esnek döviz kuruna aittir	Ilzetzki et al. (2017)

Abrigo ve Love (2015) tarafından geliştirilen PVAR modeli ABD ve EA para politikası için ayrı ayrı tahmin edilmekte, etki-tepki ve varyans ayrıştırma sonuçları kullanılarak uluslararası para politikalarının etkileri tespit edilmektedir. Ampirik modelde, ABD ve EA faiz oranı açıklarındaki şoklar için PVAR modelini ayrı ayrı tahmin edilmektedir.

Abrigo ve Love (2015), aşağıdaki doğrusal denklem sistemi tarafından temsil edilen panel spesifikasyonu sabit etkileri ile ρ sıralı k-değişken panel VAR genel biçimini göstermektedir:

$$\boldsymbol{Y_{it} = A_1 Y_{it-1} + A_2 Y_{it-1} + \cdots + A_{\rho-1} Y_{it-\rho+1} + A_\rho Y_{it-\rho} + B X_{it} + u_{it} + e_{it}}$$

$$\boldsymbol{i \in \{1, 2, \ldots N\}}$$

$$\boldsymbol{t \in \{1, 2, \ldots T_i\}} \qquad (1)$$

burada Y_{it} bağımlı değişkenler vektörüdür; X_{it} dışsal eş değişkenlerin vektörüdür; u_{it}, bağımlı değişkene özgü sabit etkilerin vektörüdür; e_{it} kendine özgü hataların vektörüdür. A_1, A_2,…, $A_{(\rho-1)}$, A_ρ matrisleri ve B matrisi parametreleri tahmin edilmektedir (Abrigo ve Love 2015).

Genel Momentler Yöntemi (GMM) tutarlı ve tarafsız tahmin ediciye ulaşmak amacıyla modeli tahmin etmek için kullanılmaktadır (Abrigo & Love 2015). GMM tahmincisi;

$$\boldsymbol{A = (Y^{*\prime} Z W Z' Y^*)^{-1} (Y^{*\prime} Z W Z' Y^*)} \qquad (2)$$

şeklinde gösterilmekte ve bu denklemde $\widehat{W}$, tekil olmayan, simetrik ve pozitif yarı tanımlanmış olduğu varsayılan (LxL) ağırlık matrisidir (Abrigo ve Love 2015).

PVAR modelinin MBIC, MAIC ve MQIC olmak üzere üç model seçim kriteri bulunmaktadır. Bu çalışmada Abrigo ve Love (2015) tarafından önerildiği gibi en küçük MBIC, MAIC ve MQIC modelleri kullanılmaktadır. PVAR tahminlerinden önce tüm modeller için durağanlık koşulları kontrol edilmektedir.

4. Standart Model İçin Ampirik Sonuçlar

Tablo 2, standart model, esnek döviz kuru rejimi ve sabit döviz kuru rejimi modelleri için tanımlayıcı istatistikler karşılaştırılmalı olarak göstermektedir. Kişi başına düşen GSYİH sabit döviz kuru rejimi olan ülkelerde en yüksek olmasına rağmen, standart sapma (SD) ile temsil edilen kişi başına düşen GSYİH da sabit döviz kuru rejiminde en yüksek değere sahiptir. Bu bulgular, Chia ve diğerleri (2012) ile tutarlılık göstermektedir. Sermaye akımları, net yabancı varlıklar ve reel döviz kuru, esnek döviz kuru rejimi altında en yüksek oynaklığa sahipken, kredilerin en yüksek oynaklığa sabit döviz kuru rejimi altında sahiptir. Üç model için en yüksek oynaklık krediye aittir. Bu, para politikalarının etkilerinde kredilerin rolüne odaklanan Mises-Hayek yaklaşımını doğrulamaktadır.

Tablo 2. Betimleyici İstatistikler

Değişken	Ortalama	Standart Sapma	Maksimum	Minimum
Temel Model				
fpi	-0.0077618	0.0231089	-0.072256	0.10381
nfa	0.1740356	0.1419066	-0.037027	0.56361
reer	90.71078	14.10583	48.0892	129.727
crd	65.09288	45.96091	13.092	160.125
gdpc	1.44e+12	1.64e+12	1.50e+11	9.50e+12
Esnek Döviz Kuru				
fpi	-0.009219	0.0257043	-0.067244	0.10381
nfa	0.1348615	0.1446847	-0.037027	0.459724
reer	91.28411	15.02697	53.9075	125.442
crd	54.96263	39.63998	13.4464	149.152
gdpc	9.92e+11	6.65e+11	1.50e+11	2.40e+12
Sabit Döviz Kuru				
fpi	-0.0065993	0.0208863	-0.072256	0.068318

nfa	0.2057271	0.1321082	0.002701	0.560361
reer	90.25212	13.39118	48.0892	129.727
crd	73.38127	49.23249	13.092	160.125
gdpc	1.80e+12	2.06e+12	2..60e+11	9.50e+12

4.1. Birim Kök Testleri

PVAR modelini tahmin etmeden önce içsel değişkenlerde birim kök kontrol yapılmaktadır. Im ve diğerleri (2003) yapısal kırılmalarla birim kök testi önermektedirler. Tablo 3-4, içsel değişkenlerin düzey seviyede durağan olduğunu göstermektedirler. Dışsal değişkenler, ABD faiz oranı açığı ve EA faiz açığının ülkeler için değişiklik göstermedikleri için birim köklerini kontrol etmeye gerek duyulmamaktadır.

Tablo 3: Im ve diğerleri (2003) Panel Tek Kırılma Birimi Kök Testi

	Sabit		**Sabit ve Trend**	
Değişken	**Test İstatistiği**	**p-değeri**	**Test İstatistiği**	**p-değeri**
fpi	-15.754	0.000	-13.065	0.000
nfa	-12.827	0.000	-18.673	0.000
reer	-14.013	0.000	-11.796	0.000
crd	-17.847	0.000	-57.285	0.000
gdpc	-13.050	0.000	-9.659	0.000

Tablo 4: Im ve diğerleri (2003) Panel İki Kırılma Birimi Kök Testi

	Sabit		**Sabit ve Trend**	
Değişken	**Test İstatistiği**	**p-değeri**	**p-değeri**	**Test İstatistiği**
fpi	-33.380	0.000	-29.875	0.000
nfa	-39.961	0.000	-43.536	0.000
reer	-26.663	0.000	-35.289	0.000
crd	-55.399	0.000	-67.617	0.000
gdpc	-41.644	0.000	-35.500	0.000

4.2. Etki -Tepki Analizi Sonuçları

Şekil 1'de standart model için etki-tepki analizi sonuçları gösterilmektedir. UPP'nin dış portföy akışları üzerindeki etkilerinin farklı olduğu tespit edilmiştir. ABD faiz oranı açığı şokunun sermaye

akımları üzerinde önemli bir etkisinin olduğu, EA faiz oranı açığı şokunun ise, ekonomik olarak önemli bir etkisinin olmadığı görülmektedir. ABD faiz oranı açığındaki bir şokun ilk etkisi olumludur. İlk dönemde, negatif olmakta ve beşinci dönemden sonra kararlı duruma dönmektedir. ABD faiz oranı açığı şokunun tepe etkisi yaklaşık olarak ilk dönemde gerçekleşmektedir.

ABD ve EA faiz oranı şokları beş dönem boyunca aynı yönde net yabancı varlıkları etkilemektedir. EA faiz oranı açığı şoku on dönem boyunca negatif kalırken, ABD faiz oranı açığı şoku beşinci dönemden sonra biraz pozitif seyir göstermektedir. Ardından, ABD faiz oranı açığındaki şokun etkisi ortadan kalkmaktadır. Hem ABD hem de EA faiz oranı açığı şoklarının reel döviz kurları üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır. Her iki UPP'ye verilen kredi reaksiyonları birbirinden farklıdır. EA faiz oranı açığındaki bir şok ekonomik olarak anlamlı gözükmemektedir. İlk dönemde ihmal edilebilir bir etkiye sahiptir ve daha sonra kararlı duruma geri dönmektedir. ABD faiz oranı açığı şoku altıncı döneme kadar kredilerde olumlu tepkiye neden olmakta ve daha sonra durum kaybolmaktadır. Kişi başına düşen GSYİH, ABD ve EA faiz oranı açığı şoklarına benzer şekilde tepki vermektedir. UPP'nin ilk etkisi negatiftir ve beşinci dönemden önce olumluya dönüşmektedir. Etki maksimum seviyeye ulaştıktan sonra dalgalanma azalmakta, ancak tepkisi on dönem devam etmektedir.

Şekil 1: **UPP'nin Gelişmekte Olan Ülkelerin Makroekonomik Değişkenleri Üzerindeki Etkisi**

Not: (Sol panel ABD faiz oranı açığında şoku, sağ panel EA faiz oranı açısında şoku göstermektedir)

a)UPP'nin Yabancı Portföy Akışları Üzerindeki Etkileri

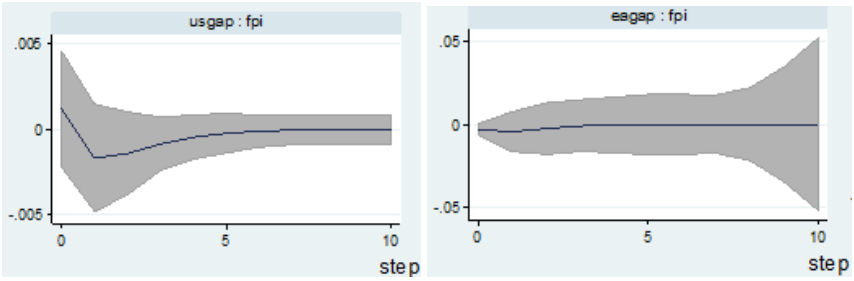

(b) UPP'nin Net Yabancı Varlıklar Üzerindeki Etkisi

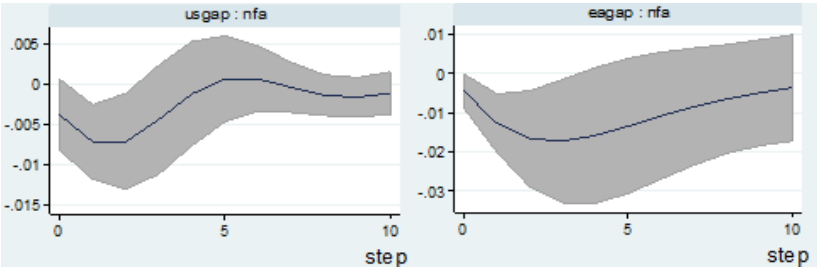

(c) UPP'nin Reel Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi

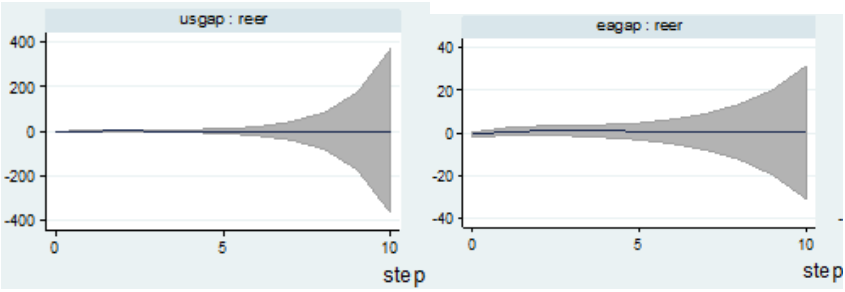

(d) UPP'nin Krediler Üzerindeki Etkisi

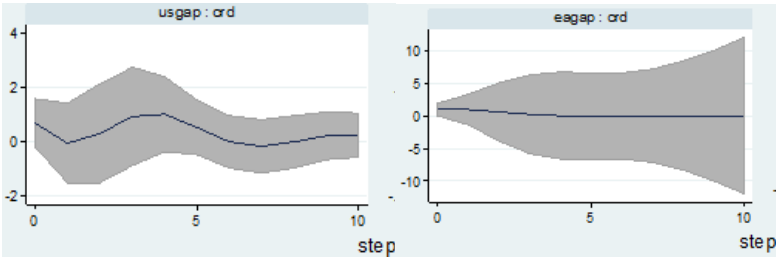

(e) UPP'nin Kişi Başına GSYİH Üzerindeki Etkisi

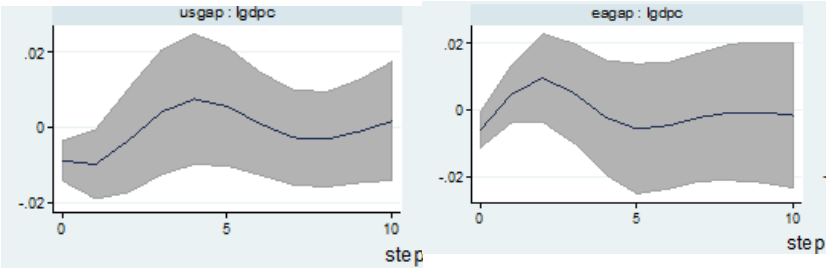

4.3 Varyans Ayrıştırması Sonuçları

UPP tarafından açıklanan beş makroekonomik değişkendeki değişiklikleri göstermek için varyans ayrıştırması tahmin edilmektedir. Kısa dönem, orta dönem ve uzun dönem varyans ayrıştırmaları hesaplanmaktadır. Kısa dönem şoktan sonraki birinci dönemi, orta dönem

beşinci dönemi ve uzun dönem onuncu dönemi ifade etmektedir. Şekil 2'de varyans ayrıştırma sonuçları gösterilmektedir.

EA faiz oranı açığı şoku sermaye akımları, net yabancı varlıklar ve reel döviz kurundaki değişimin ABD faiz oranı açığı şokundan daha kısa, orta ve uzun vadede daha fazla olduğunu açıklamaktadır. ABD faiz oranı açığı şoku, EA faiz oranı açığı şokundan daha uzun vadede kredilerdeki varyasyonun daha büyük bir kısmını açıklarken, EA'nın kısa vadede ve orta vadede krediler üzerindeki gücünü daha fazla açıklamaktadır. ABD faiz oranı açığı şokunun daha büyük bir açıklayıcı gücü, kısa vadede kişi başına GSYH üzerindedir.

Şekil 2: UPP'de Yaşanan Bir Şok Sonrası Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Not: (Sağ panel ABD para politikasını, sol panel Euro Bölgesi para politikasını göstermektedir)

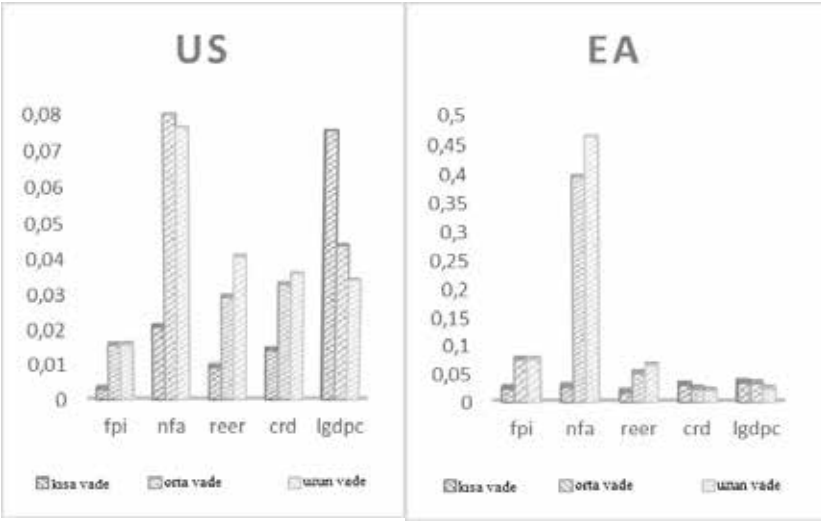

Standart model sonuçlarına göre, UPP'nin Mises-Hayek çerçevesinin önerdiği krediler üzerinde etkileri bulunmaktadır. Kredilerin yanı sıra sermaye akımları, net yabancı varlıklar ve kişi başına düşen GSYİH da UPP'nin etkilerini önemli ölçüde açıklamaktadır.

5. Farklı Döviz Kuru Rejimlerinin Etkileri

Standart model, ABD ve EA faiz açıklarının makroekonomik değişkenler üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir. Bu bölümde, makroekonomik değişkenlerin UPP'deki şoklara tepkilerinin farklı döviz kuru rejimleri altında nasıl değiştiğinin gösterilmesi hedeflenmektedir. Bu amaçla ülkeler, esnek döviz kuru rejimi olan ülkeler ve sabit döviz kuru rejimi olan ülkeler olarak iki gruba ayrılmaktadır. Ilzetzki ve diğerleri (2017) sınıflandırmasındaki 10, 12, 13 ve 14 kodlarının esnek döviz kuru rejimine, diğerlerinin sabit döviz kuru rejimine uygun olduğunu düşünülmektedir.

5.1. Farklı Döviz Kuru Rejimleri Altında Etki-Tepki Analizi Sonuçları

Şekil 3, ABD faiz oranı açığındaki bir şoktan sonra, sermaye akımlarının tepkisinin esnek döviz kuru rejimi altında pozitif olarak azaldığını göstermektedir. İlk dönemde negatif olmakta ve ikinci dönemde zirveye ulaşmaktadır. Sonra azalmaya başlamakta ve beşinci dönemde kaybolmaktadır. Sermaye akımları sabit döviz kuru rejimi altında farklı tepkiler vermektedir. Tepkinin maksimuma ulaştığı ilk döneme kadar pozitif olarak artmaktadır. ABD faiz oranı açığı şokunun etkisi ikinci dönemde kaybolmaktadır. Dolayısıyla, esnek döviz kuru rejimi ile sermaye akımlarının ABD'ye tepkisinin daha fazla olduğu görülmektedir.

ABD faiz oranı açığındaki şokun aksine, sermaye akımlarının EA faiz oranı açığı şokuna yanıtı sabit döviz kuru rejimi altında daha fazla olmaktadır. İlk etki negatif, ilk periyoddan sonra cevap pozitif ve ikinci periyodda zirve noktasına ulaşmakta ve dördüncü periyod civarında kaybolmaktadır. Esnek rejimde, EA faiz oranı açığı şokundaki bir şokun sermaye akımları üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır.

Esnek rejim altında, ABD faiz oranı açığı şoku net yabancı varlıklara karşılık olarak EA faiz oranı açığı şokundan daha fazla dalgalanmaya neden olmaktadır. Yanıtların her iki IMP için de ilk döneme kadar benzer olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, ABD faiz oranı açığındaki bir şoka tepki beş dönem boyunca negatif kalıp ve beşinci dönemde pozitif olurken, EA faiz oranındaki bir şoktan sonra on dönem boyunca negatif kalmaktadır. Sabit rejim altında, her iki IMP'deki bir şok, net yabancı varlıklarda olumsuz bir tepki oluşturmaktadır. Yanıt on dönem boyunca kalmaktadır.

Reel döviz kuru, her iki döviz kuru rejimi altında ABD faiz oranı açığındaki bir şoka ve esnek döviz kuru rejimi altında EA faiz oranı açığındaki bir şoka tepki vermemektedir. Sabit döviz kuru rejimi altında, reel döviz kuru rejiminin EA faiz oranı açığı şokuna tepkisi on dönem boyunca pozitif olmaktadır.

Krediler, farklı döviz kuru rejimleri altında ABD'nin faiz oranı açığı şokuna farklı tepki vermektedir. Sabit döviz kuru rejimi olan ülkelerde krediler daha fazla dalgalanmaktadır. Sabit kur rejimi kapsamındaki tepki üçüncü dönemde pozitif maksimum değerine, altıncı dönemde negatif maksimum değerine ulaşmaktadır. Esnek döviz kuru rejimi altında, krediler olumsuz tepki verdikten sonra ikinci dönemde pozitif maksimum seviyeye ulaşmakta ve on dönem boyunca önemlidir. EA faiz oranı açığı şoku, her iki döviz kuru rejimi altında da kredilerde benzer reaksiyonlara neden olmaktadır. Her iki rejim altındaki kredilerin yanıtları on dönem boyunca önemli ölçüde pozitif olmaktadır.

ABD'nin döviz kuru rejimindeki faiz oranı açığındaki bir şok, kişi başına GSYİH'de önemli bir tepkiye neden olmamaktadır. Ancak, ilk etki esnek döviz kuru rejimi altında negatif olmaktadır. İkinci periyoddan sonra pozitif olmakta ve beşinci periyoddan sonra geri dönmektedir. Yanıttaki dalgalanmalar on dönem boyunca önemli olmaya devam etmektedir.

Kişi başına düşen GSYİH, sabit döviz kuru rejimi altında EA faiz oranı açığındaki bir şoka az tepki vermekte ve esnek döviz kuru rejimi altındaki yanıt ABD faiz oranı açığına verilen yanıta benzer olmaktadır.

Şekil 3: UPP'nin Farklı Döviz Kuru Rejimi Altında Gelişmekte Olan Ülkelerin Makroekonomik Değişkenleri Üzerindeki Etkisi

Not: (Sol panel esnek döviz kuru rejimi, sağ panel sabit döviz kuru rejimi sunmaktadır).

(a) UPP'nin Farklı Döviz Kuru Rejimi Altında Yabancı Portföy Akışları Üzerindeki Etkileri.

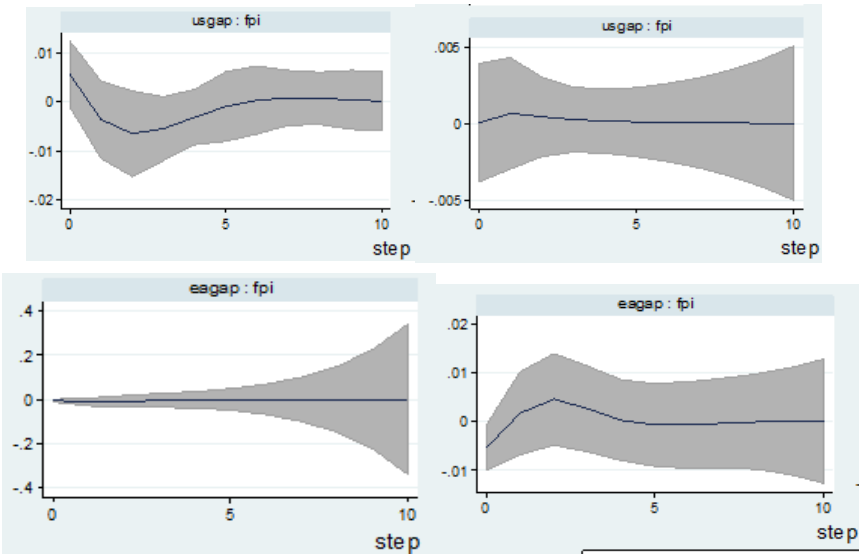

(b) UPP'nin Farklı Döviz Kur Rejimi Altında Net Yabancı Varlıklar Üzerindeki Etkileri

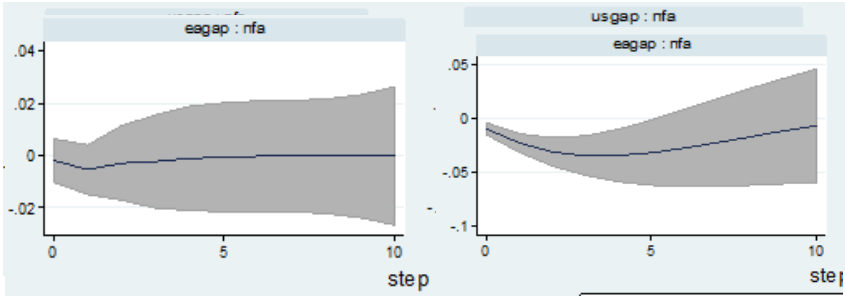

c) UPP'nin Farklı Döviz Kuru Rejimi Altında Reel Döviz Kuru Rejimine Etkileri.

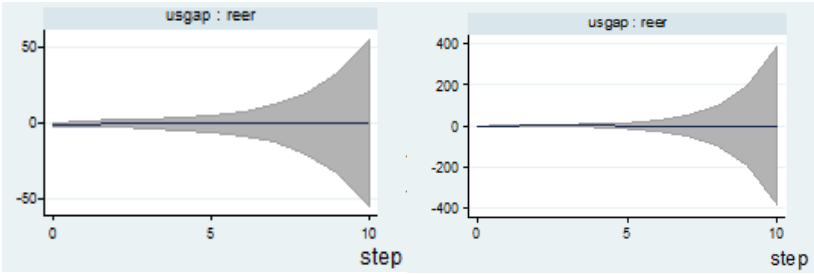

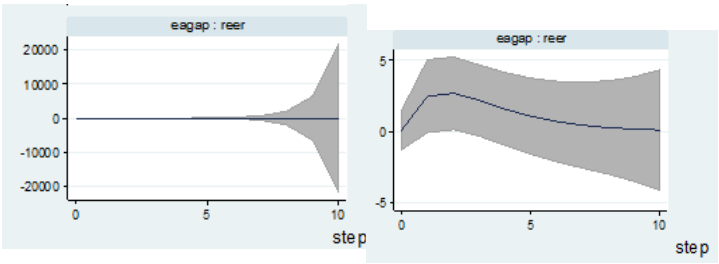

d) UPP'nin Farklı Döviz Kuru Rejimi Altında Kredi Üzerindeki Etkileri.

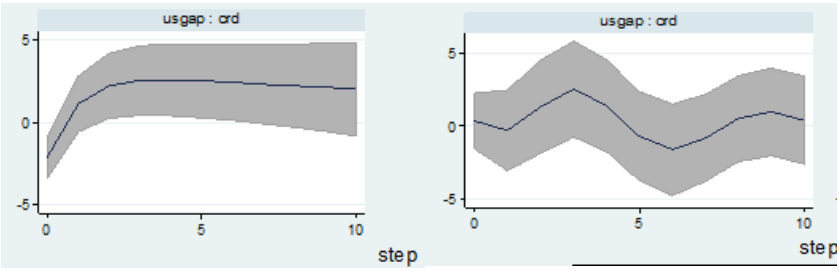

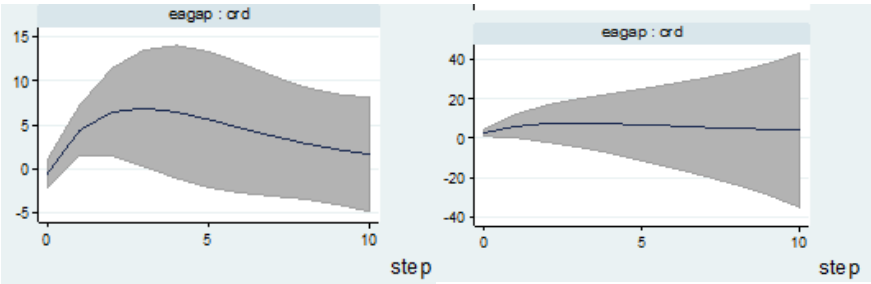

e) UPP'nin Farklı Döviz Kuru Rejimi Altında Kişi Başına GSYİH Üzerindeki Etkileri

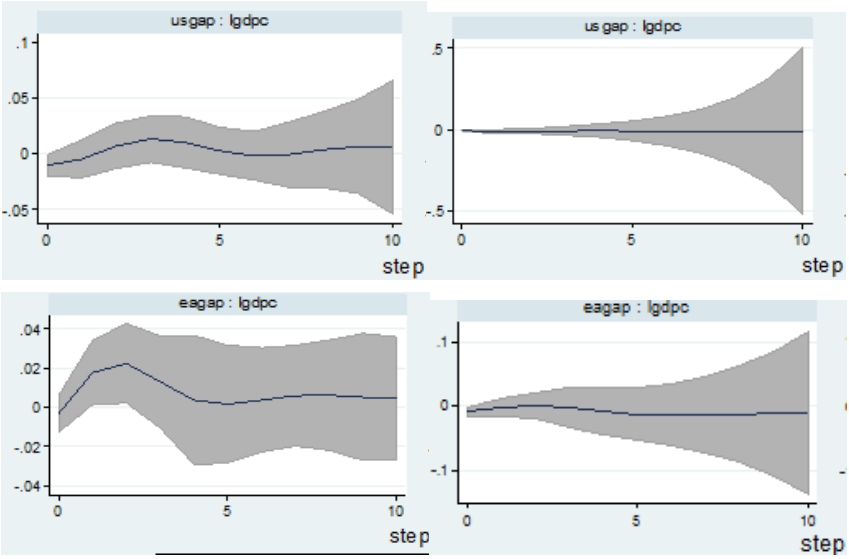

5.2. Farklı Döviz Kuru Rejimleri Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Bu bölümde, farklı döviz kuru rejimleri için varyans ayrıştırmaları tahmin edilmektedir. Böylece, döviz kuru rejimi değiştiğinde sonuçların nasıl değiştiği gösterilmektedir. Şekil 4, EA faiz oranı açığı şokunun sermaye akımlarındaki, reel döviz kurlarındaki, kredilerdeki ve kişi başına GSYİH'deki orta vadede ve uzun vadede esnek döviz kuru rejimindeki değişimlerin daha büyük bir bölümünü açıkladığını göstermektedir. ABD faiz oranı açığı şoku, sermaye akımları ve kredilerdeki değişimlerdeki gücü açıklayan önemli bir etkiye sahiptir.

Şekil 4: Esnek Döviz Kuru Rejimi Altında UPP'de Yaşanan Bir Şoktan Sonra Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Not: (Sol panel esnek döviz kuru rejimi, sağ panel sabit döviz kuru rejimi sunmaktadır)

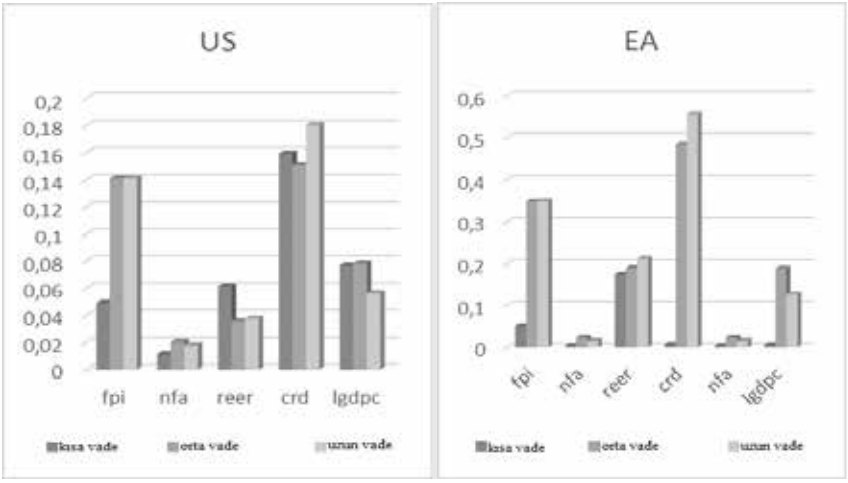

Şekil 5, EA faiz oranı açığı şokundaki bir şokun, kısa, orta ve uzun vadede sabit döviz kuru rejimi altında sermaye akımları ve kredilerdeki değişimlerin daha büyük payını açıkladığını göstermektedir. ABD faiz oranı açığı şokunun sermaye akımları üzerindeki gücünü açıklamak ihmal edilebilir düzeydedir. ABD faiz oranı açığı şoku, kişi başına GSYİH'deki değişimlerin EA faiz oranı açığına göre daha fazla olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca, net yabancı varlık ve kredilerdeki oynaklığı açıklamak özellikle önemlidir.

Şekil 5: Sabit Döviz Kuru Rejimi Altında UPP'deki Bir Şoktan Sonra Varyans Ayrıştırma sonuçları

Not: (Sol panel esnek döviz kuru rejimi, sağ panel sabit döviz kuru rejimi sunmaktadır)

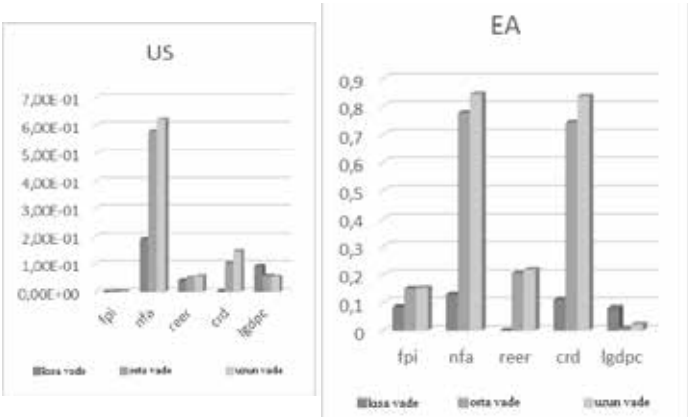

Varyans ayrıştırması sonuçlarına göre, ABD ve EA faiz oranı şokları, esnek döviz kuru rejimi kapsamındaki diğer dört değişkene göre kredilerdeki değişimlerin daha büyük bir payını açıklamaktadır. Krediler, her iki döviz kuru rejimi altında UPP'den standart modelinden çok daha fazla etkilenmektedir. ABD faiz oranı şoku, özellikle sabit döviz kuru rejimi altında daha büyük tepkilere neden olmaktadır.

6. Sonuçlar

Mises-Hayek yaklaşımı, yerel ekonomilerde para politikalarının etkilerine ilişkin en erken tanınmalardan biri olarak görülmektedir. Bu çerçeve aynı zamanda dışa açık, uluslararası ekonomik perspektif için de yararlı bilgiler de sağlayabilmektedir. Merkez bankalarının politikalarına göre faiz oranının değiştirilmesi diğer ülke ekonomilerini de etkilemektedir.

UPP'nin etkilerini analiz etmek için Mises-Hayek yaklaşımında çok önemli bir faktör olan kredilere ek olarak sermaye akımlarını, net yabancı varlıkları, reel döviz kurlarını ve kişi başına düşen GSYİH'yi de dikkate alınmıştır.

Bu çalışma UPP'nin 1999-2016 dönemi için BRICS ve MINT ülkeleri üzerindeki etkisini yıllık verilerle incelemiştir. Etki-tepki ve varyans ayrıştırmalarını tahmin etmek için PVAR yaklaşımı kullanılmıştır. Standart modelde, ABD faiz oranı açığındaki bir şokun reel döviz kuru hariç dört makroekonomik değişkende önemli etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. EA faiz oranı açığı şoku net yabancı varlıklar ve kişi başına düşen GSYİH üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Varyans ayrıştırmaları, her iki UPP'nin net yabancı varlıklardaki varyasyonlar üzerinde en büyük açıklayıcı güce sahip olduğunu ve EA faiz oranı açığı şokunun beş değişkenin hepsindeki değişikliklerin ABD faiz oranı açığı şokundan daha fazla olduğunu açıklamaktadır.

Standart modelin ek olarak, farklı döviz kuru rejimleri altında bulguların nasıl değiştiği kontrol edilmiştir. Her iki döviz kuru rejimi altında, ABD faiz oranı açığı şoku sermaye akımlarında, net yabancı varlıklarda ve kredilerde reaksiyonlar oluşturmaktadır. Kişi başına düşen GSYİH sadece esnek döviz kuru rejimi altında tepki vermektedir. Net yabancı varlıklar ve krediler, her iki rejimde EA faiz oranı açığı şokuna tepki vermektedir. Kişi başına düşen GSYİH, ABD faiz oranı açığı şokuna verdiği yanıt gibi, sadece esnek rejim altında, reel döviz kuru ise sadece sabit döviz kuru rejimi altında tepki vermektedir.

Varyans ayrıştırmalarına göre, EA faiz oranındaki bir şok, esnek döviz kuru altında sermaye akımlarındaki, reel döviz kurlarındaki, kredilerdeki ve kişi başına GSYİH'deki değişimlerin daha büyük bir kısmını

açıklamaktadır. Sonuçlar sabit döviz kuru rejimi altında karıştırılmaktadır. ABD faiz oranı şoku, kişi başına düşen GSYİH'deki değişimlerdeki gücü açıklamak EA faiz oranı açığı şokundan daha büyüktür. EA faiz oranı açığı şoku sermaye akımları ve krediler için daha açıklayıcıdır.

Sonuç olarak, ABD ve EA faiz oranı şoklarının etkilerinin farklı olmasının yanında, döviz kuru rejimlerinin de faiz oranı şoklarının etkilerinin şekillenmesinde önemli olduğu tespit edilmiştir. Kredilere ek olarak, diğer dört makroekonomik değişken de UPP'nin etkileri için öneme sahiptir. BRICS ve MINT gibi gelişmekte olan ve daha kırılgan yapıya sahip ülkelerin ekonomi politikalarını geliştirirken sadece yurtiçi ekonomik dengelere odaklanmaları yetersiz kalmaktadır. ABD ve EA gibi, dünya likidite ve faiz koşullarını etkileyen ülke para politikalarının da dikkatle incelenmesi ve ekonomik politikaların buradaki değişim ve dalgalanmalara karşı dayanaklı olacak şekilde dizayn edilmesi gerekmektedir. ABD ve EA gibi bölgelerin para politikalarına karar verirken sadece kendi yurtiçi ekonomik koşullarına odaklanmaları da dünya ekonomisi için zararlı olmaktadır. Bu bölgelerin politikalarına karar verirken gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapılarını da dikkate almaları, daha istikrarlı bi dünya ekonomisi için imkân sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Abrigo, M. R. M. ve Love, I. (2015). Estimation of panel vector autoregression in Stata. *Stata Journal*, 16(3), 778–804. https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004

Aizenman, J., Chinn, M. D. ve Ito, H. (2016). Monetary policy spillovers and the trilemma in the new normal: Periphery country sensitivity to core country conditions. *Journal of International Money and Finance*, 68, 298–330. https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2016.02.008

Anaya, P., Hachula, M. ve Offermanns, C. J. (2017). Spillovers of U.S. unconventional monetary policy to emerging markets: The role of capital flows. *Journal of International Money and Finance*, 73. https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2017.02.008

Banerjee, R., Devereux, M. B. ve Lombardo, G. (2016). Self-oriented monetary policy, global financial markets and excess volatility of international capital flows. *Journal of International Money and Finance*, 68, 275–297. https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2016.02.007

Barroso, J. B. R. B., da Silva, L. A. P. ve Sales, A. S. (2016). Quantitative easing and related capital flows into Brazil: Measuring its effects and transmission channels through a rigorous counterfactual evaluation. *Journal of International Money and Finance*, 67. https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2015.06.013

Berge, T. J. ve Cao, G. (2014). Global effects of U.S. monetary policy: is unconventional policy different? *Economic Review*, (Q I), 5–31. https://doi.org/https://www.kansascityfed.org/publications/research/er

Bilo, S. (2018). The international business cycle as intertemporal coordination failure. *The Review of Austrian Economics*, 31(1), 27–49. https://doi.org/10.1007/s11138-016-0366-8

Bluwstein, K. ve Canova, F. (2016). Beggar-thy-neighbor? The international effects of ECB unconventional monetary policy measures. *International Journal of Central Banking*, 12(3), 69–120.

Bowman, D., Londono, J. M. ve Sapriza, H. (2015). U.S. unconventional monetary policy and transmission to emerging market economies. *Journal of International Money and Finance*, 55, 27–59. https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2015.02.016

Cachanosky, N. (2014a). The effects of U.S. monetary policy on Colombia and Panama (2002-2007). *Quarterly Review of Economics and Finance*, 54(3), 428–436. https://doi.org/10.1016/j.qref.2014.03.003

Cachanosky, N. (2014b). The Mises-Hayek business cycle theory, fiat currencies and open economies. *Review of Austrian Economics*, 27(3), 281–299. https://doi.org/10.1007/s11138-012-0188-2

Cachanosky, N. (2015). U.S. monetary policy's impact on Latin America's structure of production (1960-2010). *Latin American Journal of Economics*, 52(2), 307–341. https://doi.org/10.7764/LAJE.52.1.95

Cachanosky, N. ve Hoffmann, A. (2016). Monetary Policy, the Composition of GDP and Crisis Duration in Europe. *Global Economic Review*, 45(2), 206–219. https://doi.org/10.1080/1226508X.2015.1137484

Canova, F. (2005). The transmission of US shocks to Latin America. *Journal of Applied Econometrics*, 20(2), 229–251. https://doi.org/10.1002/jae.837

Chen, J., Mancini-Griffoli, T. ve Sahay, R. (2014). Spillovers from United States Monetary Policy on Emerging Markets: Different This Time? *International Monetary Fund*, 1–31. Retrieved from https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2014/wp14240.pdf

Chia, W. M., Cheng, T. ve Li, M. (2012). Exogenous Shocks and Exchange Rate Regimes. *World Economy*, 35(4), 444–460. https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2012.01445.x

Chodorow-Reich, G. (2014). Effects of unconventional monetary policy on financial institutions. *National Bureau of Economic Research*, 155–228. https://doi.org/10.3386/w20230

Dahlhaus, T. ve Vasishtha, G. (2014). The Impact of U.S. Monetary Policy Normalization on Capital Flows to Emerging-Market Economies. *Bank of Canada*, 1–25.

Fic, T. (2013). The spillover effects of unconventional monetary policies in major developed countries on developing countries. *Departement of Economic & Social Affaires, United Nations*, (131), 1–39.

Frankel, J., Schmukler, S. L. ve Servén, L. (2004). *Global transmission of interest rates: Monetary independence and currency regime*. *Journal of International Money and Finance* (Vol. 23). https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2004.03.006

Fratzscher, M., Lo Duca, M. ve Straub, R. (2014). ECB Unconventional Monetary Policy Actions: Market Impact, international Spillovers and Transmission Channels. *15th Jacques Polak Annual Research Conference.* November 13-14, 2014, 1–34. https://doi.org/10.1057/imfer.2016.5

Georgiadis, G. (2016). Determinants of global spillovers from US monetary policy. *Journal of International Money and Finance*, 67, 41–61. https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2015.06.010

Hayek, F. A. (1931). *Prices and Production (1967 ed.)*. New York: Augustus M. Kelly.

Hayek, F. A. (1939). *Profits , Interest And Investment (1975 ed.)*. New York: Augustus M. Kelly.

Hoffmann, A. (2010). An overinvestment cycle in central and eastern europe? *Metroeconomica*, 61(4), 711–734. https://doi.org/10.1111/j.1467-999X.2010.04103.x

Hoffmann, A. ve Cachanosky, N. (2017). Unintended Consequences of ECB Policies. *SSRN Electronic Journal*, (2009), 1–35. https://doi.org/10.2139/ssrn.2898276

Hoffmann, A. ve Löffler, A. (2014). Low interest rate policy and the use of reserve requirements in emerging markets. *Quarterly Review of Economics and Finance*, 54(3), 307–314. https://doi.org/10.1016/j.qref.2014.04.006

Hoffmann, A. ve Schnabl, G. (2011). National Monetary Policy, International Economic Instability and Feedback Effects -An Overinvestment View. *Working Papers on Global Financial Markets*, (19), 1–21.

Hoffmann, A. ve Schnabl, G. (2013). Monetary Nationalism and International Economic Stability. *Quarterly Journal of Austrian Economics,* 16(2), 135–164.

Hoffmann, A. ve Schnabl, G. (2016a). Adverse Effects of Unconventional Monetary Policy. *Cato Journal*, 36(3), 449–484.

Hoffmann, A. ve Schnabl, G. (2016b). Monetary policies of industrial countries, emerging market credit cycles and feedback effects. *Journal of Policy Modeling*, 38(5), 855–873. https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2016.08.002

Ilzetzki, E., Reinhart, C. M. ve Rogoff, K. S. (2017). The Country Chronologies to Exchange Rate Arrangements into the 21st Century: Will the Anchor Currency Hold? *NBER Working Paper Series*, (23135), 1–135. https://doi.org/10.3386/w23135

Im, K. S., Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53–74. https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7

Kiendrebeogo, Y. (2016). Unconventional monetary policy and capital flows. *Economic Modelling*, 54. https://doi.org/10.1016/j.econmod.2016.01.008

Kucharčuková, O. B., Claeys, P. ve Vašíček, B. (2016). Spillover of the ECB's monetary policy outside the euro area: How different is conventional from unconventional policy? *Journal of Policy Modeling*, 38(2). https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2016.02.002

Maćkowiak, B. (2007). External shocks, U.S. monetary policy and macroeconomic fluctuations in emerging markets. *Journal of Monetary Economics*, 54(8), 2512–2520. https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2007.06.021

Mises, L. von. (1912). *The Theory of Money and Credit (1953 ed.)*. Trans. H. E. Batsun. New Haven: Yale University Press.

Mohanty, M. (2014). The transmission of unconventional monetary policy to the emerging markets. *Bank for International Settlements*, (78), 1–24. Retrieved from http://ideas.repec.org/h/bis/bisbpc/78-01.html

Rafiq, S. (2015). The Effects of U . S . Unconventional Monetary Policy on Asia Frontier Developing Economies. *IMF Working Paper*, (18). https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004

Rai, V. ve Suchanek, L. (2014). The Effect of the Federal Reserve ' s Tapering Announcements on Emerging Markets. *Bank of Canada Working Paper*, 2014-50.

Rey, H. (2016). International channels of transmission of monetary policy and the mundellian trilemma. *IMF Economic Review*. https://doi.org/10.1057/imfer.2016.4

Saxena, S. C. ve Wong, K. (2002). Economic Growth, Over-investment, and Financial Crisis. https://www.researchgate.net/publication/254383581